

M. T. CICERONIS ORATIONES

Quædam SELECTÆ,

CUM

INTERPRETATIONE & NOTIS,

Quas in Usum

Serenissimi Delphini

EDIDIT

P. CAROLUS MEROÛILLE S. J.

Quibus præfigitur

VITA CICERONIS

Per Annos Consulares digesta.

His adjiciuntur in Tres ORATIONES

NOTÆ quædam non inutiles ex ASCONIO;

P. MANUTIO, &c. decerptæ. Una cum Varian-
tibus aliquot per singulas Orationes Lectionibus.

Huic Editioni accesserunt DIALOGI

De Senectute & de Amicitia.

EDITIO SEXTA, Auctior & Emendatior.

LONDINI:

Imperſis D. MIDWINTER, W. INNYS & R. MANBY, R. WARE,
C. RIVINGTON, A. WARD, J. & P. KNAPTON,
T. LONGMAN, J. CLARKE (*Duck-Lane*) J. CLARK
(*Royal-Exchange*) S. BIRT, R. HETT, C. HITCH, W. PARKER,
E. WICKSTEED, J. WOOD & C. WOODWARD, & C. BATHURST.
M. DCC. XXXIX.

X E D E 1264

LECTOREM.

CUM Ciceronis ORATIONES universæ in Serenissimi Delphini usum illustratæ, non nisi ingenti pecunia comparandæ fuerint; non ingratum fortassis videatur, frugi Lector, selectas quasdam, easque præclaras, in usus etiam tuos, leviori impensa accommodasse. Quid præter cæteros, Gallicus hic Interpres præstiterit, scire si velis, pro me respondeant Montauserii Dux, Episcopus Condomiensis, atque Huetius, Operis hujus fautores adiutoresque eximii. Hoc proculdubio egregie præstitit; quod, cum plerique aut variis Lectionibus, non raro ineptis, quandoque etiam confictis; aut perexiguïs, iisque sæpe frivolis, Logicorum Rhetorumque topicis atque tropis laboriosissime insudaverint; Gallicus hic Asconium Pedina-

Ad LECTOREM.

num, Paullum Manutium, aliosque melioris notæ Interpretes secutus, utilissima, ut plurimum, rerum ipsarum verborumque Expositione, Lectoribus prodesse maluit [plus tamen profuturus, si ab istis Interpretibus doctioribus rarius discessisset.] Quid autem à nobis præstitum fuerit paucis accipe. Habes imprimis, Lector, Librum hunc nostrum, licet non emendatissimum, Parisiensi tamen longe emendationem. Habes etiam Divinationem, C. Rabirium, Murænam, Cœlium, atque Pisonem, Orationes admodum jucundas, & semper & multum laudatas, quæ tamen nunquam antehac inter selectas positæ fuerant. Cæterum, cum in Divinatione, Pifone, atque Milone pulcherrima multa, quædam autem paulo difficiliora occurrant, in iisque explicandis felicissime elaboraverit Asconius, Interpretum omnium antiquissimus longe, clarissimusque; non inconsultum fore putavimus, ex eodem potissimum Asconio Notas quasdam perbreves in loca illa obscuriora adjunxisse, de quibus à Gallico Interprete aut nihil prorsus est dictum, aut saltem vix satis dilucide. Denique Milonis Argumentum Asconianum, cum plurima contineat, quæ alibi frustra quæfiveris, non minus tamen ad universam eorum temporum Historiam, quam ad Orationem istam illustrandam necessaria, integrum hic, prælongum licet, apponendum curavimus. Nihil restat, Lector, nisi forte Analysin Parisiensem tibi deesse conquestus fueris: Nos quidem summa rerum Capita perstrinxisse contenti, Analysin ipsam consulto omisimus, cum multo longior esset quam instituti nostri Ratio ferebat.

Huic

AD LECTOREM.

Huic denique alteri Editioni, quorundam amicorum rogatu, Dialogos de Senectute & de Amicitia, in usum Scholarum adjecimus; in quibus Editionem Cl. Grævii secuti sumus. Notas omnes, ne moles libri nimium cresceret, prorsus omisimus: jucunda enim eorum Dialogorum utilitas eos, absque ope aliena, studiosæ Juventuti facillimos intellectu præstabit.

De
Ratiocinationem ipsam consilio omnino, cum multo longior esset quam institui nostri Ratio scilicet.

Huic

De Novissima hac Editione.

MOnendus es, Amice Lector, nos hallucinationes quasdam manifestiores, quæ in notis occurrebant, ne studiosæ juventuti (cui aliorum Commentarios intuenti copia forsitan non datur) amplius fraudi essent, levi interdum verborum immutatione è medio sustulisse; alias fortasse minoris momenti sublaturas, nisi verendum esset, ne in opere alieno nimium curiosi aut invidi forte videremur.

Variantium etiam Lectionum Specimen è Commentariis Cl. Grævii prolixioribus, & Editione Victoriana Roberti Stephani, ut & editione Caroli Stephani (quæ plurimas Hieronymi Ferrarii è Cod. Colotiano emendationes in se recepit) adjunximus; ut, ubi à vulgatis libris discessimus, ratio nostra constaret; & ut etiam provectoribus paulo adolescentulis judicium suum in hac rei Criticæ parte experiendi, locum daremus. Hoc autem, quantum fieri potuit, brevissime perfecissimus; ne vel iis, qui hujusmodi spernunt, tædio essemus; vel iis, qui eas pluris æstimant, ulterius quærendi, & ad ipsos fontes pergendi, moram injiceremus.

Breviarum

Breviarium Vitæ Cicéronis, ex *Aurelio Victore*, five
ex ejus additamento, desumptum.

MArcus Tullius Cicero, genere Arpinas, Patre Equite Romano natus, genus à Tito Tatius Rege duxit. Adolescens Rosciano judicio Eloquentiam & Libertatem suam adversus Syllanos ostendit: ex quo veritus invidiam, Athenas studiorum gratia petivit: ubi Antiochum Academicum Philosophum studiosè audivit. Inde Eloquentiæ gratia Asiam, post Rhodum petivit: ubi Molonem Græcum Rhetorem tum disertissimum Magistrum habuit; qui flēsse dicitur quòd per hunc Græciæ eloquentiæ laude privaretur. Quæstor Siciliam habuit: Ædilis C. Verrem re petundarum damnavit: Prætor Ciliciam latrocinii liberavit: Consul conjuratos Capite punivit. Mox invidiâ Publii Clodii, instinctuque Cæsaris & Pompeii, quos dominationis suspectos, eadem, qua quondam Syllanos, libertate perstrinxerat, sollicitatis Pisone & Gabinio Consulibus, qui Macedoniam Syriamque provincias in stipendium operæ hujus acceperant, in Exsilium actus; mox, ipso referente Pompeio, rediit: eumque civili bello secutus est. Quo victo, veniam à Cæsare ultro accepit; quo interfecto, Augustum fovit, Antonium hostem judicavit. Et cum III. Viros se fecissent Cæsar, Lepidus, Antoniusque, Concordia non aliter visa est inter eos jungi posse, nisi Tullius necaretur: qui, immissis ab Antonio percussoribus cum forte Formiis quiesceret, imminens exitium Corvi auspicio didicit: & fugiens occisus est: Caput ad Antonium relatum.

Marci

Marci Tullii Ciceronis V I T A

P E R

ANNOS CONSULARES DIGESTA,
*Partim ex Plutarcho, partim ex Fabricio, Pighio,
aliisque Scriptoribus collecta.*

ANNUS URBIS CONDITÆ 647.

Coff. 2. Servilio Cæpione, G. Attilio Serrano, ante Christum natum 105.

CICERO Romanæ eloquentiæ princeps hoc anno Arpini, tertio Januarii natus est matre Helviâ, patre M. Tullio ex equestri ordine, quem ex regio Volscorum sanguine originem traxisse scribunt Plutarchus, & Silius Italicus lib. 8. hi genus illius ad Tullium Attium Volscorum regem referunt. At id ne cogitavisse quidem Cicero videtur, ne dum credidisse. Non enim ita laudum suarum abstinens fuit, ut id de se præterierit. Ex nomine avi, qui M. Tullius Cicero nuncupabatur, vocatus est, quo vivo, se, lib. 2. de Legibus, natum ait. Pater ejus nullis dignitatum ornamentis domum suam illustravit; cum enim infirmâ valetudine esset, vitam privatam domi in literis egit, ubi fulloniam exercuisse dicitur: his ipsis Coss. & se natum esse, & L. Crassum legem Serviliam suavisse, in Bruto dicit, quâ de communicandis cum Senatu & equitibus judiciis agebatur. Eodem anno novem mensibus post Ciceronem natus est Pompeius magnus, si D. Hieronymo apud Eusebium, & Velleio credamus.

ANNUS URBIS CONDITÆ 648.

Coff. Pub. Rutilio Rufo, Cn. Mallio, ante Christum 104. Ciceronis secundus.

Hoc anno duplex bellum Romanis contigit, funestum utrumque, alterum in Lusitaniâ, ubi cæsus est eorum exercitus: alterum Cimbricum,

A

quod

quod nec Consules sustinere potuerunt. Hinc magna Romæ exorta trepidatio, & seditiones, tum propter imminens periculum, tum propter imperium Q. Servilio Cæpioni abrogatum rogatione Norbani tribuni plebis.

ANNUS URBIS CONDITÆ 649.

Coss. C. Mario II. C. Flavio Fimbriâ, ante Christum 103. Ciceronis tertius.

Marius deportatis ex Africâ legionibus, ipsis Kal. Januariis Consulatum iniit, & magnificentissimè triumphavit: quo in triumpho victum Jugurtham exhibuit. Longinus tribunus plebis leges contrarias nobilitati tulit, hanc præsertim, ne esset in Senatu, qui damnatus esset à populo, aut cui imperium esset abrogatum.

ANNUS URBIS CONDITÆ 650.

Coss. C. Mario III. Aurelio Oreste, ante Christum 102. Ciceronis quartus.

Hic annus consumptus est in belli apparatu, quod à Mario contra Cimbros susceptum est, & duce Athenione servile exortum fuit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 651.

Coss. C. Mario IV. 2. Lutatius Catulo, ante Christum 101. Ciceronis quintus.

Ad Aquas Sextias Marius contra Teutonas pugnavit, quo in certamine hostium ducenta millia trucidasse, ac nonaginta cepisse, dicitur. His Consulibus Archias poëta Romam venit, quem in Oratione pro eodem dicit Cicero à primâ pueritiâ principem & ad fuscipiendam, & ad ingrediendam rationem suorum studiorum se habuisse.

ANNUS URBIS CONDITÆ 652.

Coss. C. Mario V. M. Aquilio, ante Christum 100. Ciceronis sextus.

Clarus hic annus fuit C. Marii & Catuli triumpho, nam utrique simul decretus est, cum ab eis centum quadraginta Cimbrorum millia aut in pugna, aut in fuga cæsa essent, & sexaginta capta millia: eodem anno M. Aquilius bellum servile confecit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 653.

Coss. C. Mario VI. L. Valerio Flacco, ante Christum 99. Ciceronis septimus.

Apuleius Saturninus iterum tribunus plebis legem Agrariam per vim tulit, & Q. Metello Numidico, qui in eam jurare noluit, diem dixit. At ille maluit urbe cedere, quam de sententiâ dimoveri: cum idem Saturninus Memmii candidatum Consulatus occidisset, efficeretque ut C. Servilius Glaucia Consul fieret, Senatusconsultum factum est, ut viderent Consules, nè quid detrimenti caperet Respub. Statim Saturninus

&

& Glaucia interfecti sunt. Saturnini caput Rabirius Senator per convivia circumtulit. Verùm postea, Cicerone Consule, Rabirius perduellionis accusatus fuit à Labieno, cujus patruus Q. Labienus cum Saturnino occisus fuerat. Hoc eodem anno natus est Julius Cæsar, mense Julio, die duodecimâ.

ANNUS URBIS CONDITÆ 654.

Coss. M. Antonio, A. Posthumio Albino, ante Christum 98. Ciceronis octavus.

Summâ totius populi consensione perhonorificè Metellus Numidicus revocatus est; & Furius, qui pertinaciter hujus redditui obstitabat, nè expectato quidem judicio, in quod à Canuleio tribuno plebis vocatus erat, à furente multitudine discerptus est: his Consulibus à Dolabellâ Lusitani subacti sunt.

ANNUS URBIS CONDITÆ 655.

Coss. Q. Cæcilio Metello Nepote, T. Didio, ante Christum 97. Ciceronis nonus.

Ab his Consulibus lata lex Cæcilia Didia, & ab his sic nuncupata, quâ sancitum est, nè diversis rebus lex ferretur, ut leges trinundino promulgarentur. Hic porrò Metellus pater illius Metelli fuit, qui cum Cicerone inimicitias habuit, & qui Consul cum eo rediit in gratiam.

ANNUS URBIS CONDITÆ 656.

Coss. Cn. Cornelio Lentulo, P. Licinio Crasso, ante Christum 96. Ciceronis decimus.

Hoc anno Antonius Censor imperatoriis manubiis rostra ornavit, ut scribit Cicero lib. 3. de Oratore: & supersticiosæ illæ religiones S. C. sublatae sunt, cum sacrificiis, in quibus homines immolabantur.

ANNUS URBIS CONDITÆ 657.

Coss. Cn. Domitio Ænobarbo, Cassio Longino, ante Christum 95. Ciceronis undecimus.

Cicero pro Domo ait Cn. Domitium Consulem, Censorem, & Pontificem maximum se puerum vidisse: his Coss. Ptolemæus Cyrenarum rex cognomento Apio moriens populum Romanum hæredem reliquit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 658.

Coss. L. Licinio Crasso, Q. Mutio Scævola, ante Christum 94. Ciceronis duodecimus.

Duo illi Consules legem Mutiam Liciniam tulērunt de redigendis in suas civitates sociis, qui se passim pro civibus Romanis gerebant: quæ

lex fomes fuit illius incendii civilis, quod post triennium exortum est. Gallia provincia Crasso obtigit, Asia Scævolæ, quam tanta abstinentia rexit, ut à Senatu in exemplum deinceps cæteris magistratibus proponeretur. At, quia publicanis regere Asiam non permiserat, eorum conspiratione in iudicium vocatus est, & ab equitibus, qui tum iudicabant, condemnatus.

ANNUS URBIS CONDITÆ 659.

Coss. Cælio Caldo, L. Domitio Ænobarbo, ante Christum 93. Ciceronis decimus tertius.

Hoc anno nihil memorabile apud Romanos gestum est. Huic Consuli Caldi seu Calidi cognomen à ferventiori indole datum fuisse, ait Cicero, lib. 2. de Inventione.

ANNUS URBIS CONDITÆ 660.

Coss. C. Valerio Flacco, M. Herennio, ante Christum 92. Ciceronis decimus quartus.

Hic M. Herennius Philippum summâ virum eloquentiâ & nobilitate in petitione Consulatus superavit. T. Didius de Celtiberis, P. Licinius Crassus de Lusitanis triumphavit. P. Rutilius vir summæ innocentia, qui à publicanorum insidiis Asiam liberaverat, invisus equestri ordini, repetundarum damnatus est, & in exilium eiectus.

ANNUS URBIS CONDITÆ 661.

Coss. C. Claudio Pulchro, M. Perpenna, ante Christum 91. Ciceronis decimus quintus.

His Coss. nobilissima M. Curii, & M. Coponii causa apud centumviros à duobus Consularibus atque æqualibus L. Crasso, & Q. Scævolâ defensa est.

ANNUS URBIS CONDITÆ 662.

Coss. L. Martio Philippo, Sexto Julio Cæsare, ante Christum 90. Ciceronis decimus sextus.

Hoc anno ætatis decimo-sexto Cicero excessit è pueritiâ, in qua mirâ animi felicitate iis omnibus artibus instructus est, quibus per illam ætatem pueri ad humanitatem informari solent: incredibile est quantum ejus ingenium eluxerit, quantaque esset apud æquales in veneratione. Nam eum euntem ad ludum, & redeuntem, honoris gratiâ, medium deducebant. Delectabatur in primis poësi. Plutarchus scribit, Pontium Glaucum tetrametris composuisse, atque eum suâ ætate adhuc

adhuc extitisse. Juxta antiquum morem sumptâ virili togâ à parentibus in forum deductus est, ut esset auditor, & sectator judiciorum.

ANNUS URBIS CONDITÆ 663.

Coss. L. Julio Cæsare, P. Rutilio Lupo, ante Christum 89. Ciceronis decimus septimus.

Hoc anno acriter bellum Italicum gestum est, in quo plures clades accepere, quàm intulere Romani: cum itaque tota tumultibus repleta esset Italia, Senatûs decreto judicia intermissa sunt. Quo tempore totum se eloquentiæ studio dedit. Nam quotidie & scribebat, & legebat, & commentabatur quæ legerat aliis verbis, & quæ fuerat commentatus pronunciabat. Græcas summorum oratorum orationes Latine reddebat. Arati carmina de cœlo, stellisque lib. 2. de Nat. Deor. refert se convertisse, & lib. 1. de Leg. & 1. de Divin. Marium scripsisse. Quoniam verò sumptâ virili togâ adolescentes ad aliquem virum præstantem à parentibus deducebantur, à patre Q. Mutio Scævolæ Auguri traditus est, cujus à latere nunquam se discessisse in Lælio asseverat. Huic igitur Mutio operam dedit, à quo tantum juris civilis accepisse se in Bruto ait, quantum fatis esset oratori.

ANNUS URBIS CONDITÆ 664.

Coss. Cn. Pompeio Strabone, L. Porcio Catone, ante Christum 88. Ciceronis decimus octavus.

L. Cæsar, occisis octo millibus hostium ad Asculum, morbo periit. Hoc in bello Marfico Cicero aliquandiu sub Syllâ militavit, apud quem se legatum fuisse lib. 1. de Divinat. scribit, cum ante oppidum Nolam Samnitum castra diripuit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 665.

Coss. L. Cornelio Syllâ, Q. Pompeio Rufo, ante Christum 87. Ciceronis decimus nonus.

Confectum est bellum Italicum seu Marficum; cùmque Sylla rebus proximè in Italiâ, nuper in Asiâ, & jamdudum in Galliâ, Africâque gestis clareret, omnium suffragiis Consulatum obtinuit, eique bellum Mithridaticum cum Asiâ provinciâ sorte obtigit. Verùm ei à Sulpicio tribuno plebis abrogatum est in gratiam Marii, quod cùm Sylla intellexisset, cum sex legionibus ad urbem venit, quam initâ cum Marianis pugnâ victor occupavit, ac Marium profugere in oras Africæ extremas cœgit, Sulpicio occiso, cujus caput pro rostris expositum est, veluti fatale quoddam futuræ proscriptionis omen. Dum hæc in Italiâ geruntur, Mithridates rex Ponti Asiam intravit, ubi unâ die in urbibus uno nuncio & unâ significatione literarum cives Rom. omnes necandos imperavit.

Cum

Cùm autem princeps Academiæ Philo cum Atheniensium optimatibus propter bellum Mithridaticum Romam profugisset, tum ei se Cicero tradidit, admirabili quodam ad Philosophiam studio incitatus.

ANNUS URBIS CONDITÆ 666.

Coff. Cn. Octavio, L. Cornelio Cinna, ante Christum 86. Ciceronis vigesimus.

Cùm Cinna perniciosas leges per vim ferret, urbe à Cn. Octavio collegâ pulsus, corripit exercitum Appii Claudii, quem in suam potestatem redegit. Redux statim ex Africâ ei Marius se adjunxit cum sex Hetruscorum millibus: atque ita isto agmine urbem obsident, & invadunt; quam captam cædibus & rapinis vastavêre. Octavius Consul capite truncatur. Catulus, M. Antonius, C. Julius, Oratores præstantissimi interficiuntur: M. Antonii caput in iis ipsis rostris exponitur, à quo erant multorum civium capita conservata. Hoc anno Cicero Moloni Rhodio Romæ operam dedit, & actori summo causarum, & magistro, ut ait in Bruto. Cùm ille videret Ciceronem natum ad eloquentiam, mirum est quantum vir tantus ejus studia acuerit. Circa hoc tempus Cicero adolescens commentarios Rhetoricos de Inventionem inchoatos & rudes edidit, ut ipse initio libri 1. de Orat. significat.

ANNUS URBIS CONDITÆ 667.

Coff. C. Mario VII. L. Cornelio Cinna, ante Christum 85. Ciceronis vigesimus primus.

Romæ Cinna & Marius sine comitiis semetipsos in sequentem annum Consules designârunt. Marius post multa crudeliter acta in civitate decimo sexto sui consulatûs die mortuus est. Cinna Valerium sibi collegam substituit, quem misit in Asiam, ut pro Syllâ jam hoste declarato provinciae præesset, ac bellum contra Mithridatem gereret. Verùm ei clausa est Asia, & à Fimbriâ suo legato anno sequente interfectus est.

ANNUS URBIS CONDITÆ 668.

Coff. L. Cornelio Cinna, Cn. Papirio Carbone, ante Christum 84. Ciceronis vigesimus secundus.

Cùm Cinna Romæ summum haberet imperium, se tertium Consullem creavit, assumpto sibi collegâ Carbone pro Valerio, qui occisus est. Fimbria crudelissimè sæviit in Asiâ contra Ilienſes, qui ad Syllam confugerant: nam eorum urbem cædibus replevit. Sylla, deficientibus rebus omnibus ad bellum, hostis à populo Romano judicatus, pacem cum Mithridate facere coactus est: atque ita primo bello Mithridatico finis impositus, in quo à Syllâ centum sexaginta hostium millia interfecta sunt: initâ hac pace, contra Fimbriam Sylla profectus est, qui desertus à suis militibus sibimet violentas manus in templo Æsculapii intulit.

ANNUS

ANNUS URBIS CONDITÆ 669.

Coss. iisdem, ante Christum 83. Ciceronis vigesimus tertius.

Sylla, rebus compositis in Asiâ, civitates ejus in provincias descripsit, atque, ibi Murænâ relicto cum duabus Fimbriæ legionibus, ipse in Græciam, ac inde in Italiam trajecit, extortis antea per vim publicè privatimque pecuniis, quas partim sibi ad bellum assumpsit, partim militibus distribuit. Cum autem hostiliter ad urbem veniret, missos à Senatu legatos non audivit: ac, cum ei Cinna vellet occurrere, à suis confossus est. Reliquo anno solus Carbo consulatum gessit. Totum autem hoc triennium, quo ab armis cessavit civitas, noctes & dies in omni doctrinarum meditatione versatus est Cicero, ut ait in Bruto: erat cum Stoico Diodoro, qui apud eum habitavit, & apud eum mortuus est. Ejus artibus variis ita erat deditus, ut ab oratoriis exercitationibus nullus dies vacuus esset. Commentabatur declamitans sæpe cum Pisone, & cum Q. Pompeio, aut cum aliquo quotidie, idque faciebat multum etiam Latinè, sed Græcè sæpius, tum quia Græca oratio plura ornamenta suppeditabat, & similiter dicendi consuetudinem afferebat: tum quia arbitrabatur quòd à Græcis summis Doctoribus, nisi Græcè diceret, neque corrigi posset, neque doceri. Aratum versibus hexametris edidit, Xenophontis œconomicum è Græco sermone in Latinum, ut scribit Hieronymus in præfatione in Eusebii Chronica, Platonis libros aliquos, & Protagoram convertit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 670.

Coss. L. Cornelio Scipione Asiatico, C. Norbano Flacco, ante Christum 82. Ciceronis vigesimus quartus.

Consules unaque Carbo contra Syllam cum suis copiis profecti sunt: ac, licet ipse se æquis conditionibus descensurum ad pacem testaretur, contra Consules pugnavit, & utrumque profligavit. Carbo ad urbem rediit, effecitque, ut Sylla, & qui ejus à partibus stabant, hostes à Senatu judicarentur. Hoc eodem tempore Capitolium incensum fuit annis fere viginti ante Catilinæ conjurationem.

ANNUS URBIS CONDITÆ 671.

Coss. Cn. Papirio Carbone, Cn. Mario Gratidiano, ante Christum 81. Ciceronis vigesimus quintus.

Carbo tertium factus est Consul cum Mario Gratidiano, quem Marius septies Consul adoptavit. Is parum feliciter cum Syllâ pugnavit, rebûsque desperatis, sibi ipsi manus intulit. Inde ad urbem Sylla contendit, ubi commisso prælio octoginta hominum millia cecidit, & duodecim millia se victori dedêrunt. Fuso Carbonis exercitu, victor

urbem ingreditur, advocatâ statim concione, multa de se magnificè dixit, ac populi statum in melius se mutaturum. Tantam autem civium carnificinam edidit, ut nulla unquam major extiterit. Cn. Pompeius cum imperio missus in Siciliam, Carbonem interfecit. His peractis, Dictator creatus est ab interrege Flacco, qui tulit, ut quæcunque ille fecisset, essent rata, ut quem vellet civium, indictâ causâ impune posset occidere.

ANNUS URBIS CONDITÆ 672.

Coss. M. Tullio Decula, Cn. Cornelio Dolabellâ, ante Christum 80. Ciceronis vigesimus sextus.

Licet summum Reipublicæ teneret imperium Sylla, tamen ad speciem aliquam Reipublicæ retinendam permisit illos Consules creari: ei ut Dictatori viginti quatuor secures præferebantur, legibus aliis pro arbitrio latis, aliis antiquatis: denique de Mithridate jamdudum victo tertio Kalend. Febr. & Pompeius bello in Africâ maximo confecto de Domitio & Hiartâ præter legitimam ætatem triumphavit. Hoc anno Sertoriani belli in Hispaniâ initium fuit: causas etiam Cicero agere cœpit: nam pro Quinctio causam privatam apud Aquilium Gallum judicem dixit, & iterum se Moloni, qui legatus ad Senatum de Rhodiorum præmiis venerat, operam dedisse, in Bruto ait.

ANNUS URBIS CONDITÆ 673.

Coss. L. Cornelio Sylla 11. Q. Cæcilio Metello Pio, ante Christum 79. Ciceronis vigesimus septimus.

Sextum Roseium Amerinum parricidii reum defendit Cicero, quâ in causâ Chrysogonum Syllæ libertum præpotentem invidiosè infectatus est. Hæc actio prima illius publica fuit, in quâ victor tantum commendationis habuit, ut nulla jam deinceps fuerit, quæ non ejus digna patrocinio videretur. Statim post hanc defensionem metu Syllæ, quem perstrinxerat, Athenas secessit, unde tantum post triennium Romam rediit. Hoc anno M. Thermus Mitylenas expugnavit, & imperio Romano addidit. Deposuit quoque Sylla Dictaturam, & in Cumanum secessit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 674.

Coss. P. Servilio Vatia Isaurico, Appio Claudio Pulchro, ante Christum 78. Ciceronis vigesimus octavus.

Cicero causatus valetudinem hujus anni æstate Athenas profectus est. Erat certè eo tempore in Cicerone summa gracilitas, & infirmitas corporis, procerum & tenue collum, qui habitus non procul abesse putatur à vitæ periculo, si accedit labor, & laterum contentio. Itaque, cum eum amici & medici hortarentur, ut à causis agendis abstineret, ipse

ipse autem quodvis periculum adire, quam à speratâ dicendi gloriâ discedere mallet, Athenas profectus est, ubi commutato genere dicendi vitavit periculum: nam temperantiùs sine illâ summâ vocis ac totius corporis contentione dixit: antequàm discederet, Aretinæ mulieris causam defendit. Athenis sex menses cum Antiocho clarissimo Philosopho studium Philosophiæ nunquam intermissum ab adolescentiâ renovavit: Epicureos Phædrum & Zenonem frequenter cum Attico audivit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 675.

Coss. M. Æmilio Lepido, Q. Lutatio Catulo, ante Christum 77. Ciceronis vigesimus nonus.

Hoc anno pediculari morbo in agro Cumano mortuus est Sylla, cuius cùm mors Ciceroni renuntiata est, confirmata jam valetudine, & precibus amicorum, & Antiochi cohortatione Romam redire statuit, ut Rempublicam capefferet. Athenis apud Demetrium non ignobilem dicendi magistrum exercebatur: post totam Asiam lustravit cum summis oratoribus. Audivit Menippum cognomento Catocam, nobilem oratorem; Xenoclem Adramyttenum, Æschylum, Cnidium; assiduè autem fuit cum Cicerone Dionysius Magnes. Venit Rhodum, ubi iterùm, quem jam Romæ Molonem audiverat, frequentavit, qui actor in veris causis, scriptorque nobilis, & in notandis corrigendisq; vitiis, & instituendo, docendoque prudentissimus fuit. Is effecit ut Cicero redundantem nimis illam dicendi copiam reprimeret. Hic fertur rogasse Ciceronem Græcæ linguæ rudem, ut Græcè declamaret: paruit, ut ab eo emendaretur. Cùm autem cæteri multa de Cicerone gloriôsè prædicarent, nihil lætitiæ præ se tulit Molo: quod cùm ægrè Ciceronem ferre sensisset, exclamavit: *Te miror Cicero, & laudo, sed me Græcorum fortunæ miseret, cùm videam, doctrinæ & eloquentiæ laudem, quæ sola nobis restabat, per te ad Romanos translatum esse.*

ANNUS URBIS CONDITÆ 676.

Coss. D. Junio Bruto, Æmilio Lepido Liviano, ante Christum 76. Ciceronis trigesimus.

Hoc anno se Cicero recepit è Græciâ, biennio postquàm huc profectus erat, totus penè mutatus. Cùm autem summo studio raperetur ad gloriam, ardor ejus oraculo quodam repressus est: nam cùm Delphis illud consulisset, respondit, suam ut naturam, non multitudinis opinionem ducem vitæ sequeretur: quare Romam reversus timide vixit, & per contemptum Græculus appellatus est: sed partim patris, partim amicorum adhortationibus, se totum patrociniis dedit, tantâ porrò felicitate, ut dicendi gloriâ reliquos oratores superârit. Hoc anno Pompeius privatus, & adhuc Eques pro Consule contra Sertorium missus est.

ANNUS

ANNUS URBIS CONDITÆ 677.

Coss. Cn. Octavio, C. Scribonio Curione, ante Christum 75. Ciceronis trigesimus primus.

Reversus è Græciâ, cum annum in causis posuisset, ac maximè pro Roscio Comædo dixisset, quæsturam petiit (cùm Cotta Consulatum peteret) quam omnibus suffragiis consecutus est. In Hispaniâ adversus Sertorium acerrima illa prælia & maxima Sucronense & Duriensè commissa sunt.

ANNUS URBIS CONDITÆ 678.

Coss. L. Octavio, C. Aurelio Cotta, ante Christum 74. Ciceronis trigesimus secundus.

Quæstor Cicero designatus Siciliam, Sex. Peducæo Prætor, fortitus est. Cùm autem duo Quæstores essent in eâ provinciâ, Lilybætanus alter, alter Syracusanus, prior factus est. Verùm cùm in difficultate annonæ magnus frumenti numerus Romam mittendus esset, Siculos initio offendit: at postquam novêrunt quam negotiatoribus comis, mercatoribus justus, municipibus liberalis, sociis abstinens, & in omni officio diligentissimus esset, majores illi honores quàm ulli Prætori reddidêrunt. Eo tempore multi adolescentes Romani nobiles cùm apud prætorem intemperantiæ & neglectæ disciplinæ militaris essent accusati, magnâ eos commendatione Cicero defendit, & conservavit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 679.

Coss. L. Licinio Lucullo, M. Aurelio Cotta, ante Christum 73. Ciceronis trigesimus tertius.

Cicero rediit è Siciliâ, ac decedens habuit orationem Lilybæi, in quâ omne genus officii Siculis promisit se præstiturum. Tum videbatur facultas illa sua dicendi esse perfecta, & maturitatem quandam suam habere. Antonius, qui pater fuit M. Antonii Triumviri, re malè gestâ contra Creteneses, morbo periit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 680.

Coss. M. Terentio Varrone Lucullo, C. Cassio Varo, ante Christum 72. Ciceronis trigesimus quartus.

L. Lucullus, qui anno superiori Consul contra Mithridatem profectus erat, ad Cyzicum urbem exercitum ejus ferro & fame delevit: bellum quoque à gladiatoribus, dūce Spartaco, excitatum est; quod Cicero Servile vocat.

ANNUS URBIS CONDITÆ 681.

Coss. L. Gellio Poplicola, Cn. Cornelio Lentulo Clodiano, ante Christum 71. Ciceronis trigesimus quintus.

Hoc anno Lucullus Mithridatem in Pontum persecutus est, & eum legio-

legionibus Romanis patefecit, qui antè populo Romano ex omni aditu clausus fuerat.

ANNUS URBIS CONDITÆ 682.

Coss. Cn. Aufidio Oreste, P. Cornelio Lentulo Surâ, ante Christum 70. Ciceronis trigesimus sextus.

Hoc anno Servile bellum à Crasso Prætore sex mensibus confectum est, eique permissum, ut ovans urbem ingrederetur. Eodem tempore ex Hispaniâ in Italiam Pompeius exercitum reduxit, & quinque millia fugitivorum, qui prælio fugerant, interfecit. Ultimo hujus anni die, pridie quam consulatum iniret, Eques Romanus de Hispaniâ præter morem triumphavit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 683.

Coss. M. Licinio Crasso, Cn. Pompeio Magno, ante Christum 69. Ciceronis trigesimus septimus.

Defunctus Quæsturâ Cicero, quinquennium ferè in causis agendis versatus est summâ cum admiratione, sed præcipuè, quod ab iis, quos defendebat, nulla dona accipiebat. Hoc anno dixit pro M. Tullio & L. Vareno. Orationem utramque in lucem edidisse Ciceronem Quintiliani & Prisciani testimonio certum est: at utraque periit. Verrem quoque in judicium vocavit in gratiam Siculorum. Eodem anno tulit legem ad populum L. Aurelius Cotta Prætor, ut Senatores cum Equitibus & Tribunis ærariis judicarent.

ANNUS URBIS CONDITÆ 684.

Coss. Q. Hortensio, Q. Cæcilio Metello Cretico, ante Christum 68. Ciceronis trigesimus octavus.

Hoc anno Ædilis fuit Cicero, ipsique ludi sanctissimi maximâ cum cæremoniâ Cereri, Libero, Liberæque faciendi fuêrunt. Multa Siculi ex insulâ suâ ad eum Ædilem attulêrunt, quorum ille nihil ad suum quæstum contulit: tantum hominum liberalitate ad annonam levandam usus est. Lucullus Tigranocertam urbem ex imperio Tigranis cepit exiguâ manu, magno hostium numero profligato. M. Pupius Piso de Hispanis triumphavit, Cicero pro Fonteio dixit; fortasse etiam pro Cæcinâ: nam tempus incertum est.

ANNUS URBIS CONDITÆ 685.

Coss. L. Cæcilio Metello, Q. Martio Rege, ante Christum 67. Ciceronis trigesimus nonus.

Luculli exercitum Clodius sollicitavit, dum Nisibim oppugnabat, quam

quam frustrâ totâ æstate oppugnatam hieme cepit. Bellum Creticum publicâ auctoritate à Q. Metellô Proconsule renovatum est.

ANNUS URBIS CONDITÆ 686.

Coss. Calpurnio Pisone, M. Acilio Glabrione, ante Christum 66. Ciceronis quadragesimus.

Triarius legatus Luculli à Mithridate victus est, & capta Romanorum castra. Pompeius bellum Piraticum confecit. Hoc anno licitum fuit Ciceroni præturam petere, nempe biennio post ædilitatem: licet multos haberet competitores, eosque viros illustres; tamen primus ex octo, qui tum fiebant, incredibili totius populi voluntate renuntiatus est.

ANNUS URBIS CONDITÆ 687.

Coss. M. Æmilio Lepido, L. Volcatio Tullo, ante Christum 65. Ciceronis quadragesimus primus.

Ad Kalendas Januarias præturam iniit Cicero, & quæstioni de pecuniis repetundis præfuit. Judicia castè integrèque exercuit: cum enim Licinius Macer, qui multum in civitate poterat, apud eum esset accusatus de pecuniis repetundis, & Crassô patrono ille uteretur, omnium sententiis damnatus est. Quo ex judicio multò majorem fructum ex populi existimatione cepit, quàm ex ipsius, si absolutus esset, gratiâ percepisset. Cum verò Manilius tribunus plebis legem promulgâset, ut bellum Mithridaticum Pompeio committeretur, eique adversarentur Q. Hortensius & Catulus, viri Consulares; Cicero Prætor eam suavit hâc oratione, quæ pro lege Maniliâ inscribitur. Defendit quoque Avitum Cluentium beneficii apud Volcatium prætorem. Dixit pro M. Fundanio, & Gallio. Licet verò præturâ fungeretur, tamen scholam M. Antonii Gniphonis frequentavit. Extremo mense hujus anni, cum Ciceroni jam biduum aut triduum præturæ superesset, Manilium quidam furti apud ipsum postulavit. Studebat Manilio populus, quod propter Pompeium accusari videretur. Cum igitur Manilius unum diem petiisset, ac Cicero tantum insequentem dedisset, populus indignè tulit: quod mos esset, ut decem minimum dies Prætores reis darent. Quare productus in concionem à tribunis plebis, ibique accusatus, cum rogâset ut audirent, dixit, se, qui in reos semper, quantum leges permitterent, comis & humanus fuisset, indignum judicâsse, non eundem se Manilio præstare. Itaque ei diem, quem unum Prætor in suâ potestate haberet, dedita opera præfinivisse: cum non sit ejus qui rei causam adjuvare velit, ad aliam magistratum judicium rejicere. Hâc oratione animi populi ita commutati sunt, ut Ciceronem totis acclamationibus prosecuti rogarent, ut Manilii patrociniûs suscipere; quod ille præsertim ob Pompeium absentem cupidè recepit, mag-

magnâque vi orationis in studiosos potentiae paucorum, & Pompeii invictos invecus est.

ANNUS URBIS CONDITÆ 688.

Coss. L. Aurelio Cotta, L. Manlio Torquato, ante Christum 64. Ciceronis quadragesimus secundus.

Hoc anno plura contingere prodigia, quæ verbis descripsit Cicero. Ex præturâ in provinciam abire noluit; quia in annum sequentem de consulatu petendo cogitabat. Cornelium de maiestate apud Q. Gallium Prætorem quatrduo defendit: sed illarum orationum reliquæ quædam tantum extant apud Asconium.

ANNUS URBIS CONDITÆ 689.

Coss. L. Julio Cæsare, C. Marcio Figulo, ante Christum 63. Ciceronis quadragesimus tertius.

Cum annum quadragesimum tertium, qui consularis est, Cicero attigisset, consulatum petivit: in quo petendo cum sex competitors haberet, unâ voce populi Romani primus Consul renunciatus est. Cum autem in dies licentia ambitus augetur propter præcipuam Catilinæ & Antonii audaciam, censuerat Senatus, ut ad legem ambitus poena gravior adderetur. Cui rei cum Q. Mucius Orestinus Tribunus plebis intercessisset, graviter Senatu intercessionem ferente, Cicero surrexit, atque in coitionem Catilinæ & Antonii invecus est, habita oratione in togâ candidâ, quâ utebantur qui magistratus petebant. Hoc eodem anno Q. Gallium de ambitu defendit, quod Præturæ candidatus gladiatorum munus dedisset.

ANNUS URBIS CONDITÆ 690.

Coss. M. Tullio Cicerone, C. Antonio, ante Christum 62. Ciceronis quadragesimus quartus.

Cum Kal. Januariis de more Consulatum Cicero iniisset, vidit nihil esse mali, quod non boni metuerent, & improbi expectarent. Eo enim tempore multa multi moliebantur, ac in primis Tribuni plebis Antonio freti, proscriptorum à Syllâ liberos, qui petitione honorum privati erant, ad magistratus adducebant. Rullus legem ferebat de agris per Italiam dividendis: Labienus contra Rabirium tabulas proponebat: tumultus in Theatro contra Othonem & equites excitabatur, quibus latâ lege fas erat, ut in quatuordecim gradibus in Theatro sederent: Catilina de evertendâ Repub. cogitabat. At his omnibus tum mirâ animi fortitudine, tum admirabili eloquentiâ Cicero occurrit. Nam Antonium patientiâ & obsequio mitigavit, eique Macedoniam, quam sortitus erat, provinciam detulit, sibi Galliam assumpsit, quæ Antonio obvenerat: proscriptorum liberos suis inimicis, nulla Senatus malâ gratiâ, magistratuum honore privavit, ne, si capessent,

capefferent, Reip. status ab eis convelleretur: Nullo obstitit, ac primam in eum, secundam, & tertiam orationem Consularem habuit tum in Senatu, tum ad populum, effecitque ut Respub. magno largitionum metu liberaretur: Othonem populo conciliavit: nam ille veniens in Theatrum, cum partim ab equitibus summo plausu, partim à plebe sibilis & conviciis exciperetur, ac nihil propè abesset, quin cædes utrinque maxima fieret, Cicero Consul, cujus erat saluti civium prospicere, populum in concionem ad ædem Bellonæ convocavit, effecitque & reprehendendo, & paternè admonendo, ut universi ad Theatrum reversi magno plausu Othonem exciperent: apud populum verò Rabirium defendit, cui, instigante Julio Cæsare, dies perduellionis à Labieno dictus erat.

At præsertim Catilinæ perniciosissimè omnium de Repub. cogitantis fregit audaciam, & compressit impetus. Cum enim ille vix ferret antepositum sibi fuisse in Consulatu petendo Ciceronem, arma per Italiam locis opportunis paraverat; quò, ac præsertim Fæslas pecuniam, sua aut amicorum fide sumptam, ad C. Manlium Centurionem portabat, multosque sibi cujusvis generis homines adjungebat, quibus juvantibus Consul in sequentem annum aut designaretur, aut Rempub. perderet; id ubi comperit habuit Cicero, retulit ad Senatum, placuitque, ut ad poenam, quæ ambitus crimini constituta erat, decem annorum exilium lege latà ad populum adderetur. Ferebatur eadem lege, ne biennio, quo quis peteret magistratum, petiturusve esset, gladiatores daret, nisi ex testamento præstitutà die. Cum hac lege peti se Catilina arbitraretur, adjunctà sibi sceleratorum hominum manu, interficere Ciceronem in campo conatus est, ut eo interfecto statim Consul designaretur. Sed cum pridie illius diei Catilinæ consilia Cicero ad Senatum detulisset, factum est Senatusconsultum, ne postero die comitia haberentur, ut de iis rebus agi posset in Senatu: itaque postridie frequenti Senatu Catilinam excitavit, jussitque iis de rebus dicere, quæ ad se allatæ essent. Nihil diffimulavit Catilina, dixitque duo corpora esse in Repub. unum debile infirmo capite, alterum firmum sine capite; huic, cum ita de se meritum esset, caput se vivo non defuturum. Eo interim die, id est, decimo-octavo, antequàm primam orationem Cicero contra Catilinam dixit, factum est Senatusconsultum, ut viderent Consules, nequid detrimenti caperet Respub. itaque Cicero res externas Q. Metello commisit, ipse verò urbis curam suscepit. Cum autem sciret homines conjuratos in campum ad comitia deduci, ipse descendit ingenti lorica tectus, firmissimo hominum præsidio stipatus. Cæteri qui videbant Consulem periclitari, ad ejus defensionem concurrerunt: quare Catilinæ & Autronii copias, & conatum compressit, nullo tumultu excitato. His comitiis iterum Catilina repulsam tulit. Nam D. Junius Silanus, & L. Licinius Muræna Consules designati sunt. Verum cum videret Catilina suos conatus omnes inutiles fuisse, conjuratos nocte in M. Porcii Leccæ domum convocavit, eà videlicet, quæ postero diem Nonarum Novemb. consecuta est. Hic Catilinæ dies exeundi, tum cæteris manendi conditio,

ditio, tum descriptio per totam urbem cædis atque incendiorum constituta est: quin etiam ibi dixit Catilina paululum sibi esse etiam tum moræ, quòd Cicero viveret: reperti sunt duo equites Romani, qui sese illà ipsà nocte paulò antè lucem Ciceronem in suo lectulo interfecturos polliciti sunt. Cùm autem Cicero de dolo malo, qui parabatur, vix cœtu dimisso, per Fulviam certior factus esset, domum suam majoribus præfidiis munivit, nec eos admisit, quos Catilina salutationis causà miserat. VI. Idus Novemb. Senatum in Jovis Statoris ædem convocavit, quò etiam Catilina cum cæteris venire ausus est, sed ei assidere nemo voluit: eo viso, five ejus aspectum Consul formidaret, five irâ commoveretur, hanc habuit in eum orationem, quæ prima ejus in Catilinam extat: percussus hâc oratione Catilina nocte cum trecentis armatis hominibus, liëtoribus & fascibus imperii insignibus ex urbe in Manliana castra profectus est. Eo profecto, ad populum orationem habuit, in quâ ei, & Reipub. gratulatus est, quòd Catilina abiisset. Ubi Romæ cognitum est Catilinam ad Manliana castra profectum esse, eum cum Manlio Senatus hostem patriæ judicavit, edixitque Consulibus uti delectum haberent, Antonius cum exercitu Catilinam insequeretur, Cicero urbis præsidium fusciperet. Cùm autem in urbe de fociis Catilinæ nondum compertum esset, Cicero interim Murænam accusatum ambitus cum Hortensio defendit. Quà in defensione ei fuit inferior, tum propter vigilias noctis, cujus nullam partem quieverat, tum propter curas, quibus continuus premebatur.

Fortè illis temporibus legati Allobrogum Romam venêrunt, ut de suorum Magistratuum avaritiâ quererentur. Illi à Pub. Lentulo Surâ sollicitati sunt, & ad suos remissi cum literis. Re cognitâ per Q. Fabium Sangam, qui Allobrogibus Romæ patrocinebatur, Cicero L. Valerio Flacco, & C. Pomptino Prætoribus imperavit, ut in Ponte Milvio legatos illos comprehenderent, quos summo mane ad Consulem cum literis deduxêrunt. III. Nonas Cicero principes conjurationis ad se venire jussit, convocato in ædem Concordiæ Senatu, ubi T. Vulturcii, & Allobrogum indiciis omnis patefacta est conjuratio. Introducti sunt in Senatum, constitutique quatuor viri graves, qui omnia indicum dicta, interrogata, & responsa perscriberent. Tum Lentulus, Cethegus, Statilius, Gabinius, & Ceparius, ex Senatusconsulto in custodiam traditi sunt. Eo die Senatus testimonium conservatæ Reip. Ciceroni dedit, quod nemini hætenus concessum erat, & supplicationis genere singulari deorum templa patefecit. Sub noctem concionem habuit ad populum, qui frequens aderat, eique, quod in Senatu gestum erat, exposuit: à concione in domum suæ vicinam à populo deductus est, quia tunc in ejus ædibus matronæ & Vestales Bonæ Deæ sacra faciebant. Nonis Decembribus Consul admonitus est cogitare nonnullos de Lentulo & Cethego eripendis è carcere. De iis statim ad Senatum retulit. Rogati sunt sententiam Senatores. Silanus decrevit in eos ultimum supplicium. Plures ejus sententiæ acquievêre. Censuit T. Nero, ut in vinculis tenerentur; C. Cæsar,

C. Cæsar, ut bonis eorum publicatis per municipia circumferrentur. Cicero in utramque partem differuit, ac ita dixit, ut favere potius Silani quàm aliorum sententiæ videretur. Et hæc quarta ejus in Catilinam oratio fuit. Reliqui Senatores Cæsari quidem assentiebantur; sed cùm Cato Tribunus plebis sententiam rogatus esset, tantâ contentione dixit, ut qui eos à morte eximerent, suspectos conjurationis redderet: tot laudibus sedulitatem, & virtutem Consulis extulit, ut ejus sententiam universi secuti sint. Itaque factum est Senatusconsultum in Catonis sententiam, quò Lentulus, Cethegus, Statilius, Gabinius, & Ceparius rei conjurationis mortè multati sunt: atque ita Cicero sine tumultu, sine armis, sine exercitu, sublati illis hominibus, internecione cives, urbem flammis, Rempub. perditione liberavit. Mirum autem fuit quo plausu sub vesperam in domum Cicero reductus est: nam alii eum patriæ liberatorem, alii conservatorem, alii conditorem vocabant. Crassus palàm dixit, se, quòd esset Senator, quòd civis, quòd liber, Ciceroni acceptum referre. E Syriâ decedens Pompeius pronuntiavit se Ciceronis beneficio patriam visurum esse, ac frustrâ se tertium triumphum deportaturum, nisi ejus beneficio Rempub. ubi triumpharet, esset habiturus. Q. Catulus, Senatûs Princeps, aliique cum eo plurimi eum parentem patriæ nominârunt.

Non defuere qui gloriosissimum Ciceronis facinus in invidiam traxere, in primis Metellus & Bestia novi Tribuni plebis, sed Metellus præsertim, qui pridie Kal. Januarii eum abeuntem magistratu concionis habendæ potestate privavit. At id non modò non obfuit Ciceroni, ut etiam summæ ejus laudi cesserit. Nam, cùm ille tantum eum jurare permetteret, Rempublicam & urbem suâ unius opera esse salvam juravit. Huic populus assensit. Nam magnâ voce eum verè jurasse juravit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 691.

Coff. Junio Silano, L. Licinio Murenâ, ante Christum 61. Ciceronis quadagesimus quintus.

L. Catilina post detectam atque punitam in urbe conjurationem, cum exercitu, quem collegerat C. Manlius in Etruriâ, profugus, desciscitibus multis, dum per tramites atque invia conatur se proripere in Galliam Transalpinam, in agro Pistoriensi à C. Antonio, & Q. Metello Celere clausis itineribus obsessus, C. Antonii Procos. auspiciis à M. Petreio ejus legato uno confictu victus, ipse cum suis omnibus fortissimè dimicans cecidit. Metellus, Tribunus plebis, ad populum egit, tertio quoque suæ orationis verbo Ciceronem appellans, & arguens ei non licuisse Lentulum, Cethegum, & reliquos cives indicta causa necasse. Cicero forti animo ei restitit, & contra concionem Metelli scripsit, cùm ille prior scripsisset. Defendit circa idem tempus P. Cornelium Sullam, qui à L. Torquato de duplici conjuratione accusabatur. De priore dixit Hortensius de posteriore

Cicero.

Cicero. Pompeius bellum Mithridaticum confecit. Clodius adolescens ad audendum projectissimus extremo hoc anno in operta Bonæ Deæ muliebri habitu irrepsit; & agnitus foras ejectus est.

ANNUS URBIS CONDITÆ 692.

Coss. M. Pupio Pisone, M. Valerio Messala, ante Christum 60. Ciceronis quadragesimus sextus.

Cùm Clodius ab optimatibus propter violatam Bonæ Deæ religionem vocatus esset in iudicium, contenderetque idem Clodius, se eâ nocte non Romæ, sed Interamnæ apud Cassinium Scholam fuisse, productus testis est Cicero, qui dixit Clodium ad se domum venisse, & quibusdam de rebus unâ egisse. Et id quidem verum erat. Verùm pecuniâ corruptis iudicibus iudicium Clodius evasit. Hinc fons odiorum Clodii in Ciceronem. Eodem anno pro Archiâ dixit Cicero, & Pompeius de Mithridate triumphavit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 693.

Coss. Q. Cæcilio Metello Celere, L. Afranio, ante Christum 59. Ciceronis quadragesimus septimus.

Primis hujus anni mensibus Cicero in urbe fuit, effecitque nè Q. fratri in Asiâ succederetur. Clodius ut Tribunus plebis fieret, patriciatum ejuravit, & ad plebem transivit, statimque tribunatum petivit, sed ejus petitioni Metellus propinquus ejus obstitit. Cicero commentarium Consulatus sui Græcè compositum ad Atticum misit, & Rhodum ad Posidonium: scripsit quoque de Consulatu suo versibus tres libros. Post Idus Martii cùm aliquando ruri fuisset, Romam à Pompeiano se recepit ad 4. Id. Maii. Kal. Junii Antium ivit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 694.

Coss. C. Julio Cæsare, M. Calpurnio Bibulo, ante Christum 58. Ciceronis quadragesimus octavus.

Antonium Collegam suum à Cælio accusatum defendit Cicero, qui condemnatus in Cephaleniâ exulavit. Clodius verò beneficio Cæsaris ad plebem transivit, seque adoptari à Fonteio effecit, ut Tribunus plebis creatus certius Ciceroni noceret: licetque Pompeius eum omni cautione & fœdere devinxisset, nihil in tribunatu contra Ciceronem facturum esse, in fide tamen non mansit. Tullius porrò mense Aprili & Maio extra urbem Antii, in Pompeiano, Formiano, & Arpinati in literis vixit, & Attico in Epirum profecto, se Romam recepit, ubi relictis omnibus consiliis publicis, totum se ad Forensē operam contulit: nam bis Thermum defendit, semel Valerium Flaccum, qui repetundarum

tundarum accusabatur. Invitatus circa illud tempus fuit à Cæsare Cicero, ut sibi esset legatus in Galliâ, & mortuo Cosconio, esse vellet inter viginti viros agro Campano dividendo præpositos: sed utrumque, moleste id ferente Cæsare, repudiavit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 695.

Coff. L. Calpurnio Pisone Cæsonino, A. Gabinio, ante Christum 57. Ciceronis quadragesimus nonus.

Hoc anno Cicero à Clodio perditissimo Tribuno plebis in exilium actus est: atque ut citra populi offensionem eum opprimeret, multas leges populares quidem, sed Reipub. perniciosas tulit. Consules verò mercede provinciarum sibi devinxit. Nam Gabinio, Syriam, Babylonem, Persas: Pisoni Achaïam, Thessaliâ, Græciam, Macedoniam, omnemque Bœotiam dedit. Tum tulit legem, ut, qui civem indemnatum interemisset, ei aquâ & igni interdiceretur. Licet Cicero non nominaretur, solus tamen petebatur. Igitur Cicero reus vestem mutavit, & sordidatus populo supplicavit. Ei ubique Clodius nefariis stipatus hominibus occurrens, mutationem vestis objiciebat, ac luto & lapidibus in eum coniectis, ejus supplicationes impediēbat. Cum Cicerone universus equester ordo vestem mutavit, quem adolescentes nobilissimi numero ad 20 millia ejus salutis deprecatores sordidati comitati sunt. Senatus verò frequens convenit, & tanquam in luctu publico vestem mutandam censuit, sed vetuere Consules. Equites in Capitolio adfuerē, qui ad Consules, & ad Senatum legatos non solum ex suo ordine, verum etiam ex Senatorio Q. Hortensium, & C. Curionem miserunt, qui pro Cicerone deprecarentur; sed eos respuere Consules; imò L. Ælius Lamia equestri ordinis princeps à Gabinio relegatus est. Itaque Cicero à Consulibus derelictus, proditus à Pompeio, cui toties faverat, urbe potius cedere, quàm eam armatis hominibus objicere maluit: abeuntem omnes cum lacrymis profecti sunt cum publicâ ad reges principesque Senatûs commendatione. Cæsar qui in Gallias proficisci cum imperio debebat, non prius ad exercitum abiit, quàm Ciceronem per Clodium Italiâ expulisset. Nihil non in eum crudeliter egit Clodius; nam edictum proposuit, ut ei aquâ & igni interdiceretur, & ne intra quingenta millia passuum ab Italiâ tecto reciperetur, & qui eum reciperent, impune interficerentur. At pœnam illam omnes neglexere, nam eum & comiter omnes & benevole accipiebant, & prosequēbantur. Clodius villas ejus incendit cum domo quæ erat in Palatio, aream in ædem Libertatis consecravit, reliqua bona hastæ subjecit: nemo tamen ad hastam accessit. Summo suo dolore profectus Cicero per Lucaniam, Siciliam versùs venit; hinc Vibonem, Brundisium; & inde Dyrrhachio Thessalonicam ad Plancium profectus est, ubi ab eo septem menses detentus est. Interim Senatus frequens referente L. Mummio, nullo dissentiente, de Ciceronis reditu decrevit. Pompeius, sive quod eum suæ perfidiæ

perfidiae puduisset, five quod à Clodio offensus esset, quia Tigranem Armeniae regis filium captivum invito Pompeio muneribus corruptus liberasset, de illius reditu operâ amicorum agere cœpit. Resistente frustra Clodio, placuit Senatui, nihil in Repub. decernere, nullâ de re agere, nisi prius Cicero ab exilio revocaretur. Quarto Kal. Novembris octo tribuni plebis de Ciceronis reditu legem promulgârunt: iisdemque referentibus P. Lentulus Consul designatus præstantissimam sententiam de Cicerone dixit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 696.

*Coss. P. Cornelio Lentulo, Q. Cæcilio Metello Nepote, ante Christum 56.
Ciceronis quinquagesimus.*

Non prius Lentulus cum Metello Consulatum inivit, quàm de Cicerone revocando agendum putavit. Itaque de illius reditu Senatores sententiam rogati sunt. Cotta dixit nihil jure actum esse de Cicerone, nihil more majorum, nihil legibus, ideoque lege non opus esse ut revocaretur; at censuit Pompeius, ut Senatûs auctoritas beneficio populi firmaretur; res subito confecta esset, nisi Sextus Attilius è factione Clodii, vir turbulentus, non ausus quidem intercedere, noctem sibi ad deliberandum postulasset. Sed cum perspecta esset Senatûs voluntas, causa ad populum VIII. Kal. Feb. delata fuit. Nihil non effecere Clodiani, ut Ciceronis reditum prohiberent. Ipse Clodius acceptis à fratre Appio gladiatoribus, quos in funere Marci propinqui sui daturus erat, in multitudinem impetum fecit. Multi cives cum Tribunis plebis vulnerati sunt, multi occisi. Q. Cicero inter cadavera tanquam occisus jacuit: crudelissimæ in foro cædes factæ sunt. Milo, qui summo studio Ciceronem prosequabatur, Clodium de vi postulavit. Verùm in judicium non adductus est, quia creati nondum Quæstores erant, per quos sortitio judicium fieri debebat. Quare cùm Milo videret judicio locum non esse, ne omnia interim Clodius perturbaret, emptis gladiatoribus, ejus furores & conatus repressit.

Antequàm autem de Ciceronis reditu sententia ferretur, iis civitatibus gratias agendas esse Senatus censuit, quæ M. Tullium receperant: decrevit etiam, ut, qui provincias cum imperio obtinebant, salutem & vitam Ciceronis custodirent, & cunctam in Italiam literæ Consulares mitterentur, ut qui Remp. salvam esse vellent convocarentur, ut de Cicerone ageretur. Cùm igitur ex omnibus Italiae partibus tanta multitudo, quanta nunquam, Romam confluxisset, Lentulus Senatum in Capitolium convocavit. Aduerunt Senatores quadringenti & amplius. Q. Nepos Consul alter, qui Ciceroni erat inimicus, tum Senatûs auctoritate, tum Pub. Servilii gravitate dicendi permotus, cum M. Tullio absens rediit in gratiam, ac pro eo mitissimam habuit orationem. Cn. Pompeius de scripto sententiam dixit, unique Ciceroni Reipublicæ conservatæ testimonium dedit: omnes Pompeii sententiam secuti, excepto uno Clodio, ab exilio Ciceronem revocarunt. Senatus

tūs illud Consultum summo totius populi plausu & clamore comprobatum est. Postridie in curiā decretum fuit populi admonitu, ne quis de cœlo servaret, ne quis moram ullam afferret, si quis aliter fecisset, is everfor Reipub. haberetur. Legem magistratus promulgârunt, cui solus Appius Prætor, duoque Tribuni plebis Quinctius & Sex. Attilius adversati sunt, sed frustrâ. Nam pridie Non. Sext. cū comitia centuriata Lentulus Consul in campo Martio haberet, dissuadente Clodio, legem hanc suavit Pompeius, cui populus universus assensit. Statim autem atque cognovit Cicero ex literis Q. fratris mirifico omnium studio de reditu legem perlatam esse, Dyrrhachio Brundisium venit, ubi ab honestissimis civibus ornatus est. Iter Appiâ viâ Romam versus fecit. Toto autem illo itinere incredibilis ad eum ex omnibus oppidis & coloniis concursus factus est, ut illi reditum gratularentur. Veniebant undique legati, & patres-familias cum conjugibus è domibus: totâ passim Italiâ festi dies celebrabantur. Porro ad urbem ut venit, ad eum Senatus universus egressus est cum populo, ut conservatorem suum videret. Cū ad portam Capenam advenisset, qua Appia via ad urbem ducit, gradus templorum ab infimâ multitudine completi sunt, à quâ maximus plausus datus est, & summa Ciceroni facta gratulatio: ita populo eum deducente ad Capitolium pervenit, unde inter acclamationes populi ad domum per forum reductus est.

Postridie in Senatum venit, ubi & Senatui, & populo gratias agit eâ oratione, quæ post reditum in Senatu, & altera, quæ ad Quirites inscribitur. Hoc biduo cū summa esset annonæ caritas, tumultus à plebe concitatus est, quæ cædem & flammam Senatui, qui in Capitolio habebatur, minitatus est. Cicerone suadente lex promulgata est, ut per quinquennium Cn. Pompeio rei frumentariæ potestas toto orbe terrarum decerneretur. Secuta est deinde magna contentio de Ciceronis domo, quæ à Clodio consecrata fuerat. Populus enim comitiis centuriatis eam eodem jure esse iusserat, quo fuisset. Senatus, ut de ejus religione ad Pontificum Collegium referretur, edixit. Egit causam suam tantâ vi dicendi Cicero, ut vacuam omni religione domum ejus Pontifices judicârint: ea sumptibus publicis restituta est.

ANNUS URBIS CONDITÆ 697.

Coss. Cn. Cornelio Lentulo Marcellino, L. Marcio Philippo, ante Christum 55. Ciceronis quinquagesimus primus.

Initio hujus anni Cicero omni studio in id incubuit, ut Pub. Lentulo qui Ciliciam pro Consule obtinebat, Ptolemæi Regis reductio decerneretur. Pub. Sextius à M. Tullio Albinovano lege Lutatîâ de vi postulatus fuit, propter cædem quæ anno superiore, cū de Ciceronis reditu ageretur, in foro facta est; sed defensio fuit tum ab Hortensio, tum à Cicerone: cujus oratio pro Sextio extat. Cūque Vatinius maxime Sextium oppugnasset, atque in illum testimonium dixisset, Cicero Vatinius testem perpetuâ interrogatione accusavit. Dixit eodem anno
pro

pro Bestiâ, de ambitu, apud Prætorem Cn. Domitium in pro medio, maximo conventu. Nonis April. factum fuit senatusconsulte, in Ciceronis sententiam, ut de agro Campano frequenti Senatu Idibus Maii referretur. Hoc eodem anno multa prodigia facta sunt, de quibus consulti haruspices respondêrunt, quod loca sacra & religiosa, profana haberentur. Hinc occasionem nactus Clodius Ædilis vexandi Ciceronem, de sacris & religionibus concionem habuit; atque Ciceronis domum, ea loca esse dixit, quæ consecrata profana haberentur. Itaque postea Cicero defendens se in senatu qui ex haruspicum responso decreverat, de locis sacris & religiosis Consules ad Senatum referrent, orationem habuit de haruspicum responsis; in quâ omnia illa prodigia contra Clodium interpretatus est. Hoc tempore actum fuit in Senatu de stipendio Cæsaris exercitus, quod non solum Cicero decrevit, sed etiam ut & alii decernerent, laboravit. Decrevit quoque de decem legatis Cæsari dandis. Habuit etiam orationem in Senatu de provinciis consularibus, in quâ suadet ut Macedonia & Syria futuris Consulibus decernantur, & Gallie Cæsari non adimantur. Cornelium Balbum, & Coelium de vi accusatum defendit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 698.

Coss. Cn. Pompeio Magno secundum, M. Licinio secundum, ante Christum 54. Ciceronis quinquagesimus secundus.

Hoc anno dixit contra Pisonem; cum enim ille, suadente Cicerone, è Macedonia revocatus esset, graviter de eo conquestus est in senatu. Cicero ei respondit. Hoc etiam tempore scripsit tres libros de Oratore.

ANNUS URBIS CONDITÆ 699.

Coss. L. Domitio Ænobarbo, Ap. Claudio Pulchro, ante Christum 53. Ciceronis quinquagesimus tertius.

Cicero absentis Crassi causam in Senatu defendit; & Româ profectus, in Cumano & Pompeiano fuit: atque in Cumano scribere instituit de optimo statu civitatis, & optimo cive. Eductus à Reatinis in eorum agrum, apud Ap. Claudium cos. & decem legatos, eorum causas contra Interamnates egit. Hinc Romam rediit, ubi totus fuit in causis agendis: nam defendit Messium & Drusum; Vatinius dignitati suæ semper infestum duobus publicis judiciis tutatus est. Pro M. Æmilio Scauro, qui à Triario repetundarum postulatus est apud M. Catonem Prætorem dixit: Item pro Planco; extremis anni mensibus, Pompeii rogatu, pro Gabinio, à quo Consule expulsus est, & pro Rabirio Posthumo.

ANNUS URBIS CONDITÆ 700.

Coss. Cn. Domitio Calvino, M. Valerio Messalâ, ante Christum 52. Ciceronis quinquagesimus quartus.

Hoc anno Cicero Augur factus est, quem à toto collegio expetiturum Cn. Pompeius, & Q. Hortensius nominârunt.

ANNUS URBIS CONDITÆ 701.

Coss. Cn. Pompeius Magno tertium sine collegâ, ante Christum 51. Ciceronis quinquagesimus quintus.

Cum Clodium Milo interfecisset, postulatus in iudicium, à solo Cicero defensus est: at cum dicere inciperet, ita importunis Clodianorum clamoribus exceptus est, ut eâ quâ solitus erat constantiâ, non dixerit: quare eam quam habemus orationem Cicero postea scripsit cum Milo Massiliæ esset, quod, statim post iudicium, profectus fuerat in exilium, M. Sauscius, Cicero deficiente, absolutus est; & Sex. Clodius summo omnium consensu damnatus. Hoc anno fingitur habitus sermo de Finibus bonorum & malorum, quem Cicero libris quinque postea perscripsit. T. Munacius Plancus Bursa à Cicero accusatus est, & Pompeio deficiente damnatus, quod curiam incendisset.

ANNUS URBIS CONDITÆ 702.

Coss. Ser. Sulpicio Rufo, M. Claudio Marcello, ante Christum 50. Ciceronis quinquagesimus sextus.

Post Clodii cædem Cicero de Legibus scripsit: quâ de re cum plures libros scripisset, tres tantum ad nos, iique mutili pervenere. Cum anno superiore factum esset senatusconsultum, ne quis Prætorius aut Consularis intra quinquennium in provinciam ire posset, hoc senatusconsulto ire in provincias coacti sunt, qui in eas ex præturâ aut consulatu non iverant. In his fuit M. Tullius, cui Cilicia provincia Consularis obtigit cum exercitu peditum xxi. mill. equitum duorum mill. & 600. Tenuit etiam Proconsul Cyprum insulam Ciliciæ oppositam, cum tribus diœcesibus Asiaticis, Cybariticâ, Synnadenfi, & Apamensi. Maio ex urbe profectus est, & Brundisii aliquot diebus commoratus, Athenas 7. Kal. Sextil. ad castra venit ad 7. Kal. Sept. ad tertium verò apud Iconium exercitum lustravit. Ex his castris cum graves de Parthis nuntii venirent, perrexit in Ciliciam, per eam Cappadociæ partem, quæ provinciam illam attingit: eo consilio, ut Armenius Artavasdes & ipsi Parthi Cappadociâ se excludi putarent: at certior factus, Parthos procul hinc abesse, & magis Ciliciæ imminere, confestim iter in eam fecit per Tauripylas. Tarsum venit ad 3. Non. Octob. inde ad Amanum montem plenum hostium contendit, ubi ad 3. Idus Octob. magnum eorum numerum cecidit, castella munitissima nocturno Pomptinii legati sui adventu, & suo matutino

tutino cepit, atque incendit; moxque Imperator est appellatus. Inde Pindenissum oppidum munitissimum, modis omnibus oppugnatum, post septimum & quinquagesimum diem deditione accepit. Tum in hyberna exercitum dimisit, eique Q. fratrem præfecit, qui & ipse in ejus legatis fuit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 703.

Coss. L. Emilio Paulo, C. Claudio Marcello, ante Christum 49. Ciceronis quinquagesimus septimus.

Ad hos Consules è Ciliciâ scripsit Cicero, petiitque ut quam honorificentissimum senatusconsultum de rebus à se gestis faciendum curarent. Ei reverà pro re bene gesta supplicationes decretæ sunt. Nonis Januarii Tarso profectus fuit in Asiam, ut in suis dicecesibus jus diceret. Ex Asiâ in Ciliciam Nonis Maii perrexit: provinciâ decedens, C. Cælium Quæstorem suum ei præfecit: Athenas venit, inde Brundisium, unde Romam reversus est.

ANNUS URBIS CONDITÆ 704.

Coss. C. Claudio Marcello, L. Cornelio Lentulo Crure, ante Christum 48. Ciceronis quinquagesimus octavus.

M. Tullio Ciceroni pridie Non. Januar. ad urbem accedenti sic est obviam proditum, ut nihil fuerit magnificentius: at invenit plenam motibus internis rempublicam, dissentientibus Pompeio & Cæsare. Dixit omnia, & fecit quæ ad concordiam pertinerent. Ad Cæsarem & Pompeium scripsit, ut utrumque placaret, attestatus nihil civili bello miserabilius esse in republicâ. Cum itaque varias in partes Italia descripta esset, ut quisque suam partem defendendam susciperet, Capuam Cicero sumpsit. Româ igitur Capuam profectus est 14. Kal. Feb. lustratisque Formiis, iterum Capuam rediit, ubi triduum fuit. In Apuliam à Pompeio advocatus est. Sed cum in via Cæsar esset, Thean. Sidicini mansit, unde Leptam cum literis ad Pompeium misit, reversusque Formias est. Pompeius verò Brundisium iter fecit, quò Ciceronem vocavit, sed mansit in Formiano. Cæsar interim Brundisio, quo ingressus erat postero die, quo Pompeius oppidum deseruerat, Romam reversus est. Eo in itinere Cicero illum convenit: deinde Arpinum profectus, ibi Tullio filio suo togam puram dedit, mansitque in villis mense Aprili & Maio, & 7. Idus Junii ad Pompeium in Græciam navigavit. Ejus adventus multis gratus fuit, sed non Catoni, à quo reprehensus est, quod Pompeium secutus esset, neque mansisset in Italiâ, rebus prospecturus. Catonis verbis non mediocriter commotus est, eoque gravius, quod nullâ ejus operâ Pompeius utebatur: quare eum facti pœnituit non tam propter suum periculum, quàm propter vitia multa, quæ ibi offendit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 705.

Coff. C. Julio Cæsare secundum, P. Servilio Vatiâ Isaurico, ante Christum 47. Ciceronis quinquagesimus nonus.

Vicit Cæsar Pompeium ad Pharsaliam : in acie Cicero non fuit, sed in castris, propter valetudinem. Erant cum Cicerone M. Varro, & M. Cato : nam Cato Dyrrhachii relictus est à Pompeio cum 15 cohortibus, ut impedimentis præsidio esset. Victo Pompeio, Cato, qui copias magnas, & classem ingentem Dyrrhachii habebat, ad M. Tullium, qui Consularis erat, imperium deferre voluit : at cum illud recusaret, propius factum est nihil, quam ut occideretur, cum & Pompeius filius, & amici eum proditorem appellarent, gladiosque stringerent ; sed Cato resistens vix letho eum eripuit : quare Cicero cum multis aliis Senatoribus continuò Romam profectus est, & Brundusii moratus Cæsarem expectavit. Brundisium quoque M. Antonius post victoriam, cum legionibus venit, & Ciceroni pepercit. Scripsit tum Cæsar an Antonium, prohibere omnes Italiâ, nisi quorum ipse causam cognovisset : quare cum Antonius petiisset à Cicerone per literas, ut sibi ignosceret : facere se non posse, quin Cæsaris literis pareret : misit ad eum Cicero L. Lamiam, qui demonstraret, Cæsarem Dolabellæ dixisse, ut ad Ciceronem scriberet, ut in Italiam quamprimum veniret : Itaque Antonius edixit ita, ut M. Tullium exciperet nominatim. Vide epist. 7. lib. 11. ad Att.

ANNUS URBIS CONDITÆ 706.

Coff. Julio Cæsare secundum, Dictatore, M. Antonio Equitum Magistro, ante Christum 46. Ciceronis sexagesimus.

Constituerat Cicero filium suum Ciceronem cum Cn. Sallustio obviam Cæsari mittere ; sed cum de ejus adventu nihil afferretur, consilium mutavit. Cicero literas à Cæsare accepit, quas ille ei ex Ægypto miserat, quibus petebat ut esset idem qui fuisset. Sed opinione citius Cæsar venit in Italiam ; quod ubi Ciceroni perlatum est, & eum Tarentum navibus appulisse, atque inde Brundisium pedibus contendere, obviam illi processit. Cæsar, ut eum longè ante alios occurrere vidit, descendit, & cum eo solo colloquens, multa stadia processit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 707.

Coff. Julio Cæsare tertium, Dictatore, M. Æmilio Lepido, ante Christum 45. Ciceronis sexagesimus primus.

Toto hoc anno bellum Africanum gestum est, ac ferè semper Romæ commoratus est Cicero, vel in villis ; nec ferè exibat, propter varias hominum suspiciones. Totus fuit in studiis : eo enim tempore putatur scripsisse Partitiones oratorias & librum qui *Brutus* inscribitur, qui de claris oratoribus est. Cato sibi Uticæ mortem conscivit. Cæsar African-

fricano bello confecto, Romam rediit, ubi ab eo honore Cicero afficiebatur. Scripsit vitam Catonis. Pepercit Marcello Cæsar rogante Senatu. Cicero, qui filere in posterum statuerat, rogatus sententiam, amplissimis verbis Cæsari gratias egit: quæ oratio pro Marcello extat. Dixit quoque apud Cæsarem pro Ligario, quem crimine liberavit. Tullius cum Terentiâ divortium fecit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 708.

Coff. C. Julio Cæsare quartum, Dictatore sine collegâ, ante Christum 44. Ciceronis sexagesimus secundus.

Dimissâ Terentiâ, Cicero virginem quandam, nomine Publiliam, uxorem duxit, eamque divitem, ut æs alienum dissolveret. Non ita multo post Tullia ejus filia pariens apud Lentulum obiit. Mirum est quanto ejus desiderio exarferit. Plures viri graves eum literis consolati sunt; M. Brutus, Lucceius, & Cæsar, qui tum erat Hispali; sed cum omnem consolationem dolor vinceret, scripsit librum, quem *Consolationem* inscripsit. Dicitur paulo post Publiliam conjugem dimisisse, quod morte Tulliæ visa esset lætari. Post illius mortem Cicero domo abfuit, atque in cæteris villis maximam anni partem in Philosophiæ studiis posuit. Hortensium scripsit; quo in libro Philosophiam ab Hortensio vituperatam defendit. Meminit hujus libri D. Augustinus, aitque, illius lectione ad Christianæ Philosophiæ contemplationem se incensum fuisse. Duobus libris Academicis posteriores duos adjecit: scripsit quoque libros de Finibus & Laudationem Porciæ, sororis M. Catonis, & uxoris L. Domitii Ænobarbi. Cæsar ex Hispaniâ victor mense Octobri in urbem rediit, apud quem Cicero pro lege Deiotaro orationem habuit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 709.

Coff. C. Julio Cæsare, M. Antonio, ante Christum 43. Ciceronis sexagesimus tertius.

Cicero, post quinque libros de Finibus, quinque alios Tusculanarum quæstionum edidit. Initio hujus anni Romæ fuit, & Kal. Jan. in Senatu adfuit, cum Cæsar, resistente Antonio, Dolabellam subrogare sibi voluit. Idibus Martiis à conjuratis in Pompeii curiâ confossus est: sed quia eo interfecto Brutus pugionem extollens, Ciceronem exclamavit, illius conjurationis particeps creditus est: sed reverà non fuit, ut Plutarchus scribit. Dio refert lib. 44. percussores Cæsaris, cum è curiâ in forum se conferrent, crebro Ciceronem exclamasse: cum illis Cicero se recepit in Capitolium, neque adduci potuit ut ad Antonium iret. Post diem tertium in ædem Telluris venit, ubi Senatus habebatur, & ad pacem cives hortatus est, Atheniensium exemplo: habuit quoque Antonius Orationem de Concordiâ. Cicero initio Aprilis ex urbe rus profectus est, villas suas lustraturus. In hac rusticatione

tres libros de Naturâ. Deorum scripsit; duos de Divinatione, & dialogum de Senectute, aut sanè jam scriptum ad Atticum misit. Eodem tempore, cùm omnes cogitationes suas defixas in concordia civium haberet, atque omnium, etiam Antonii amicitiam retinere vellet, scripsit Lælium, sive librum de Amicitia. Circa illud tempus Octavius, qui Augustus dictus est, auditâ morte Cæsaris, qui magnus ejus avunculus erat, Apolloniâ in Italiam venit, & Neapolim transivit, ubi honorificè cum Cicerone fuit, & amicè. Hic postea mense Maio cum Hirtio cos. designato in Puteolano commoratus est, ubi de Fato sermonem habuit. Extremo mense Maio Romam versùs profectus est, ut Kal. Junii in Senatu, sicut Antonius edixerat, adesset. Sed cùm ille se Romam stipatus armis retulisset, Senatores metu perterriti repente diffugerunt. iv. Nonas igitur Cicero ab urbe absuit, nec in urbem rediisse, nisi pridie Kal. Septemb. videtur. Eo tempore de Officiis scribere aggressus est; & cùm haberet jus legationis liberæ, iter in Græciam suscepit, ut Romæ adesset Kal. Januariis, quibus Hirtius & Panfa consulatum erant inituri. Veliam venit xiii. Kal. Sextil. ibique diem constitit. Velia proficiscens Topica ad Trebatium, in ipsâ navigatione, conscripsit. Miserat etiam paulò antè ad Atticum duos libros de Gloriâ, quorum meminit lib. 2. de Officiis. Inde venit in Siciliam, Syracusas, & Leucopetram, ubi navim conscendit transmissurus in Græciam. Stadia trecenta circiter provectus, rejectus Austro vehementi est ad Leucopetram. Sed cum in villâ P. Valerii maneret, ibique ventum commodum exspectaret, Rhegini quidam viri illustres Româ huc redierunt, qui nuntiabant spem esse, fore ut Antonius cederet, res conveniret, Cæsaris interfectores redirent. Addebant etiam Ciceronem desiderari. Nihil moratus ille statim Veliam adductus est. Convenit Brutum, qui apud Hebetem fluvium circa Veliam cum navibus erat, atque inde in patriam omni festinatione properavit. Accedenti ad urbem tanta multitudo obviam venit, ut, dum ad portas cives Rom. ingredientem excipiunt, adventumque gratulantur, dies ferè consumptus fuerit. Kalendis Sept. Antonius Senatum habuit de supplicationibus Cæsari decernendis: Ciceronem in curiam vocavit; sed cùm è viâ langueret, non adfuit, causatus valetudinem. Antonius id ægrè ferens palam in Senatu, nisi veniret, fabros se missurum, & domum ejus disturbaturum dixit. Adfuit postridiè in Senatu Cicero, sed Antonius absuit. Cicero minùs quidem libere de republicâ dixit, quàm sua consuetudo; liberiùs tamen, quàm pericula minæque postulabant. Habuit in Senatu primam Philippicam, quâ sic Antonius offensus est, ut inimicitias Ciceroni denuntiaverit. Itaque in Senatu eum adesse jussit xiii. Kal. Octob. ubi orationem contra Ciceronem absentem non tam dixit, quàm furiosè evomuit. Ciceroni cupienti adesse in Senatu, per amicos non licuit, eò quod Antonius à Cicerone cædis initium facturum putaretur. Antonio Tullius respondit nobili & divinâ suâ Philippicâ, in quâ totam Antonii vitam excussit egregiè. Verùm non adfuit Antonius, quem tamen quasi præsentem alloquitur: obviam
nempe

nempè iverat legionibus quatuor, quæ in Macedoniam à Cæsare missæ, post ejus cædem in Italiam redierant, ut eas sibi pecuniâ conciliaret, & in urbem adduceret. Brundisium itaque venit VII. Idus Octob. Profecto Antonio, Octavianus primum à Calatiâ, mox à Cassilino veteranos milites excivit, quorum alii secuti exemplum brevi exercitum conflavêrunt. Cicero tum rusticabatur, & libros de Officiis absolvebat. Sunt qui putent eo tempore Paradoxa scripsisse. Cùm rediisset Romam Antonius, atque adesse jussisset Senatum in Capitolio, audivit legionem Martiam & quartam ad Octavianum transivisse: quare mente concidit, & statim in Galliam citeriorem paludatus properare decrevit, quam acceperat à populo: sed Brutus eum provinciâ exclusit, & edictum proposuit, quo promittebat se provinciam Galliam in Senatûs populique Romani potestate retenturum. Cicero Romam reversus, cùm audivisset decretum à Bruto propositum, venit in Senatum, quo plures cum eo Senatores convenere. Retulêrunt Tribuni plebis ad Senatum, de præsidio Consulum designatorum Panfæ & Hirtii, ut Senatus Kal. Jan. tuto haberi, & sententiæ de summâ Repub. dici possent. Cicero suam rogatus censuit, ut præsidium decerneretur, & quæ Octavius Cæsar egisset, publicâ auctoritate confirmarentur, &c. De his vide Philippicam tertiam. Factum est igitur in ejus sententiam senatusconsultum; & progeßus in concionem, quid actum esset in Senatu Philippicâ quartâ exponit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 710.

Coss. C. Vibio Panfâ, A. Hirtio, ante Christum 42. Ciceronis sexagesimus quartus.

Kalendis Januariis Consules Senatum habuêrunt in Capitolio de Antonio, qui Mutinam obsidebat, & D. Brutum oppugnabat. Cicero id egit ut hostis Antonius judicaretur, alii ut legati ad eum mitterentur. Habuit igitur quintam Philippicam, in qua legationem dissuadet, contendit bello Antonium esse persequendum, honores esse decernendos iis, qui adversus eum Rempublicam defendunt. Judicatus fuisset hostis Antonius, nisi Salvius Tribunus plebis intercessisset. Decrevit tamen Senatus ut Brutus laudaretur, quòd Antonio Galliam non concessisset; ut Cæsar Octavianus cum Panfâ bellum gereret, sententiam loco consulari diceret, consulatum peteret decem annis prius quàm lege fas esset. Decreti sunt itaque legati ad Antonium cum iis verbis quæ Cicero perscriberet. Quæ ad eam rem pertinent sextâ Philippicâ populo exposuit. Cùm interim legati expectarentur, veritus Cicero, ne ad pacem Senatus inclinaret, Philippicâ septimâ pacem dissuasit: at cùm plena superbix responsa retulissent, tumultus à Senatu decretus est, cùm belli nomen quibusdam non placeret: quod à Cicerone Philippicâ octavâ reprehensum est. Deinde cùm in senatu ageretur de ornando Ser. Sulpicio, qui in legatione obierat, Philippicam nonam habuit.

M. Bru-

M. Brutus anno superiore ex Italiâ in Græciam profectus, Athenas venit, ubi multos nobiles adolescentes sibi adjunxit. In his fuit M. Ciceronis filius, quem summis laudibus propter multas virtutes, ut scribit Plutarchus, Brutus efferebat. Hunc ille secum in Macedoniam duxit, quo legato usus multa feciliter gessit. Venit igitur Brutus in Macedoniam cum C. Antonius Marci frater Q. Hortensio decedenti succederet. Sed Hortensius exercitum Bruto dedit. Legio verò, quam L. Piso Legatus Antonii ducebat, Ciceroni filio se tradidit; pars equitatus, qui in Syriam ducebatur, ad Brutum se contulit: partem alteram ad se Cn. Domitius abduxit: P. Vatinius, qui Dyrrhachium occupaverat, portas Bruto aperuit, & exercitum tradidit. His de rebus Brutus literas publicè misit, quas Panfa Consul, laudato Bruto, in Senatu recitavit. Q. Fufius rogatus sententiam, Brutum oppugnavit: contra quem Cicero Philippicam decimam dixit. C. Antonius qui se Apolloniam receperat cum septem cohortibus, Buthrotum contendens, tres amisit, quæ à Bruto concisæ sunt: verum prælio cum Cicerone filio ad Byllidem commissò, victus in Bruti potestatem venit. Cum Antonius Apolloniam teneret, ante Kal. Apr. allatum fuit de morte Trebonii, quem Dolabella Smyrnæ verberibus in quæstione interfecit. Hostis Dolabella à Senatu judicatus est, & actum de imperatore deligendo. Cicero rogatus sententiam Philippicam undecimam dixit, censuitque ut Cassius bello Dolabellam persequeretur: cum autem pacis sermo ab amicis Antonii spargeretur, Senatus legatos ad eum, Ciceronem, & P. Servilium decrevit: sed habuit Cicero duodecimam Philippicam, quâ inutilem illam esse legationem, seque minus idoneum esse legatum ostendit. Panfa, initio mensis Aprilis, ad bellum profecto, M. Æmilius Lepidus Romam ad Senatum misit, quem ad pacem cum Antonio faciendam cohortatus est. Multi pacem suasērunt, quod incertus belli exitus videretur. Tullius rogatus sententiam, Philippicam decimam tertiam dixit, cum Antonio, & Antonianis pacem esse non posse docens. Cum multi de Mutinâ desperarent, optatissimi nuntii, & literæ de Victoriâ Mutinensi venērunt, quo tempore maximo concursu ad Ciceronem multitudo venit, à quâ in Capitolium quasi triumphans deductus est, indeque in Rostris collocatus, & domum reductus est. Hæc exponit Cicero Philippicâ decimâ quartâ, in quâ supplicationes Consulibus, & Cæsari decernit. Interim Antonius fugâ transgressus Alpes spe primùm colloquii, repulsus est à Lepido; mox sæpius in conspectum militum veniens, à militibus receptus est. Sed tandem Lepidus se conjunxit cum Antonio, quâ de causâ Lepidus à Senatu hostis judicatus est, & cæteri qui cum eo à Repub. defecerunt. Illis tamen redeundi ad mentem ante Kal. Septemb. potestas fuit. Octavianus verò Cæsar, ut cognovit Antonium à Lepido receptum esse, atque ab ipso stare cæteros exercitus duces, causam optimatum statim deseruit: tum inter eum & Antonium commercia epistolarum fuere, & conditionum facta mentio, ut milites inter se jurarent, cum nullo exercitu, qui Caii Cæsaris fuisset, bellum se gesturos. Quadringentos igitur milites Romam ad Senatum misit, qui

Consulatum

Consulatum pro se nomine exercitus peterent. Cùm Senatus cunctari videretur, unus Centurio Cornelius nomine dicere non dubitavit, ostendens gladii capulum, *Hic faciet, vos si non feceritis.* Ferunt responsum dedisse Ciceronem, *Si ita petitis Consulatum, eum accipiet.* Cùm re infecta milites illi abiissent ad Octavianum, ille Antonium & Lepidum in Italiam accersivit, & legiones ad urbem hostiliter admovit. Cicero tunc ad Octavianum venit, & paulò pòst ex urbe fugit. Statim verò Octavianus Cæsar anno ætatis vigesimo cum Q. Pedio Consul factus est. In Consulatu Octavianus tulit legem de quæstione in eos habendâ, quorum operâ pater occisus est: Pedius, ut, qui C. Cæsarem interfece- rant, eis aquâ & igni interdictum esset. Octavianus parùm gratus in Ciceronem, eum valere iussit. Factâ cum Antonio & Lepido pace, in unum locum copias contraxerunt, & provincias imperii Romani tres illi inter se partiti sunt. Cæsar utramque Africam cum Sicilia & Sardinia, Lepidus Hispanias & Galliam Narbonensem, Antonius reliquas Gallias habuit. Addidère, ut ipsi triumviri per quinque annos essent, ut suos quisque inimicos proscriberet. Proscribendis quidem civibus primùm Cæsar restitit; sed cùm incepisset, duobus collegis acerbius egit: nam Ciceronem, qui de eo benè meritus fuerat, per summam perfidiam Antonii furori permisit. Fugerat interim Cicero ex urbe, cùm illi triumviri Romam venêrunt, primo in Tusculanum, inde transversis itineribus in Formianum; cognitâque proscriptione, cum Quinto fratre Asturam in maritimum suum fundum proficisci statuit, atque inde in Macedoniam ad M. Brutum, de cujus victoriâ audierat, transire. Ferebantur lecticis confecti mœrore & inter se casum suum lamentabantur. Quintus magis augebatur animo propter inopiam, quia nihil secum domo extulerat. Marco perexiguum viaticum erat. Satiùs igitur affirmabat Marcum fugâ antecedere, se convalescatum domum recurrere. Complexi inter se, multisque lacrymis profusis digressi sunt. Quintus non ita multis diebus pòst à servis proditus unâ cum filio à percussoribus interfectus est. De utriusque morte loquitur Dio, lib. 47. Marcus Asturam delatus navem statim conscendit, & oram legens, Circæum usque vento pervenit. Inde solvere cùm pararet, vel maris motu permotus, vel de Cæsaris fide non planè desperans, in terram regressus est, habens in animo Romam, & domum Cæsaris clam ingredi, sibique ante lares ejus manus inferre, ut in patriâ quam servaverat moreretur, & Cæsaris perfidiam argueret, à quo tam ignavè prodebatur. Sed cruciatuum metu depulsus, servis se ad Cajetam deportandum navigio commisit, ubi prædia habebat. Ad Ciceronis navem, quæ ad littus appellebatur, corvi confertim advolârunt, atque ex utrâque parte antennæ insidentes partim crocitarunt, partim rudentum capita rostris tutudêrunt: quod signum infaustum omnibus visum est. Cicero tamen egressus in villam se recepit, & quieti se dedit: ibi corvorum magna pars tristi voce ad fenestram assedit, unus in lectum devolavit, & rostro vestem, qua Cicero tectus erat, paulatim ab ore ipsius removit. Servi cùm id prodigii viderent, suam

suam ignaviam ipsi damnavêrunt, si herilis cædis spectatores esse sustinerent, neque ipsum defenderent: partim igitur precibus, partim vi impositum lecticæ ad mare detulêrunt: interim percussores advenêre Herennius Centurio, & Popilius Tribunus militum, quem parricidii reum defenderat: qui nec unquam re, nec verbo a Cicero læsus, hoc sibi crudele liberatoris sui interficiendi munus Antonium rogaverat.

Percussores cum fores clausas invenissent, eas effregêrunt; cumque Cicero non appareret, & ii, qui intus erant, ubi esset, scire se negassent, fertur Philologum quemdam Quinti fratris libertum, quem bonis artibus & disciplinis ipse Cicero instituerat, Tribuno dixisse, lecticam per sylvestres & opacas ambulationes ad mare deferri. Tribunus rectâ per easdem accurrens, Ciceronem est assequutus; at ubi illum vidit, Cicero servos lecticam ibi deponere iussit, & paratos fortiter & fideliter ad dimicandum, quietos pati quod fors iniqua cogeret. Cum obsideri se armatis hominibus circumspexit; Ego verò confisto, inquit: & mentum, ut consueverat, tangens, in percussoribus oculos constanter fixit, & extra lecticam cervicem immotam præbenti, caput à Popilio præcisum est, cum manibus, quibus Philippicas in Antonium scripserat. Caput statim ad Antonium Romam delatum est, quod post multa probra inter duas manus, in rostris posuit, ubi ille Consul, ubi sæpè Consularis, ubi defensor bonorum omnium, patriæ parens, urbis liberator, & conservator civium, eâ eloquentiæ admiratione, qua nullâ unquam maiore ante eum, nullâ post eum, auditus est.

IN

Q. CÆCILIIUM,

De Accusatore in C. VERREM constituendo,
Oratio, quæ Divinatio dicitur.

ARGUMENTUM.

C Verres per triennium Siciliae praefuit; ubi cum avarè multa, crudeliter, & libidinosè gessisset; repetundarum à Siculis, exceptis Syracusanis & Mamertinis postulatus est. Illi sibi patronum ob eas causas, quæ in hac oratione exponuntur, Ciceronem delegerunt. Sed cum accusandi munus ad se potius pertinere Q. Cæcilius, qui Verris Quaestor fuerat, contenderet; orta contentione, Cicero hanc orationem habuit; quæ Divinatio dicitur, quòd iudices, remotis testibus & tabulis, sola argumenta sequantur, & quasi divinent uter debeat accusare.

DE GENERE CAUSÆ.

Publica causa est, agitur enim de accusatore constituendo in publico crimine, quale est de repetundis. Genus est quidem iudiciale, sed mixtum demonstrativo, & deliberativo, quia versatur in vituperatione Cæcili, & quaeritur uter accusator eligendus sit, Cicero an Cæcilius.

PERSONÆ IN JUDICIO.

Actores Siculi, reus Caius Verres. Accusatoris munus sibi deposcunt Cicero & Q. Cæcilius natione Siculus, & Judaicæ superstitioni obnoxius, Verris antea Quaestor in Sicilia.

JUDICES. M. Glabrio Praetor: aderant ei tunc in consilio iidem qui in causâ Verris adfuêrunt ex ordine Senatorio lectissimi quique viri, penes quos tunc iudicandi potestas erat ex lege Syllæ.

PAR-

P A R T E S.

Partes quinque sunt. Exordium, Constitutio causæ, Confirmatio, Confutatio, Peroratio.

T E M P U S.

Habita est anno Urbis conditæ 685. Marco Licinio Crasso, & Cn. Pompeio Consulibus, anno Ciceronis 37. cum ædilitatem peteret, tribus & amplius mensibus antequam à Cicerone Verres accusari cœperit.

L O C U S.

Habita est hæc Oratio in foro, audiente ac spectante populo, quia est causa publica.

E V E N T U S.

Victus est Cæcilius, & accusatio ad Ciceronem delata.

E X O R D I U M.

In quo, causas affert quare nunc petit accusare Verrem, qui hactenus plures defendit.

I. I quis vestrum, Iudices, aut eorum qui adsunt, fortè miratur, me, qui tot annos in causis iudiciisque publicis ita sim versatus, ut defenderim multos, læserim neminem, subito nunc mutatâ voluntate ad accusandum descendere: is, si mei consilii causam rationemque cognoverit, unâ & id quod facio probabit, & in hac causâ profectò neminem præponendum esse mihi^a actorem putabit. Cùm Quæstor in Siciliâ fuisssem, Iudices, itaque ex eâ provinciâ decessisssem, ut Siculis omnibus jucundam, diuturnamque memoriam Quæsturæ, nominisque mei relinquerem: factum est, uti cùm summum

I N T E R P R E T A T I O.

^a accusatorem.

N O T Æ.

1. *Eorum qui adsunt.*] Aderant aut assessores, aut auditores ex Senatorio ordine sine potestate. Quia ad Magistratus non pertinebat iudicare, sed tantum iudices constituere.

2. *In causis iudiciisque publicis.*] Causæ aliæ fuerunt privatæ, quæ de controversiis, & quæ privatas tantum personas attingebant: aliæ publicæ, quæ de criminibus, & ad totam Rempub. pertinebant: unde Cic. pro Cæcinnâ, *Omnia iudicia aut distrabendarum controversiarum, aut puniendorum malefactorum causâ repleta sunt.*

4. *Ad accusandum descendere.*] Excusat se quodd illud accusandi munus suscipiat, quod erat tantum adolescentum. Certè illam ætatem sine ullâ accusatione transegerat.

6. *Unâ & id.*] Id est, ille simul cum omnibus.

7. *Cùm Quæstor.*] Quæstor fuit Cicero ante annos abhinc quatuor, Prætor Sexto Præduceo, qui successorem habuit C. Sacerdotem, & ille Verrem. Duo autem fuerunt in Siciliâ Quæstres, Lilybætanus alter, alter Syraeusanus, Cicero Lilybætanus fuit.

in veteribus patronis multis, tum nonnullum etiam in me præfidi-
um suis fortunis constitutum esse arbitrantur: qui nunc popula-
ti atque vexati, cuncti ad me ^b publicè sæpè venērunt, ut suarum
fortunarum omnium causam, defensionemque fusciperem; me sæ-
pè esse pollicitum, sæpè ostendisse dicebant, si quod tempus acci-
disset, quo tempore aliquid à me requirerent, commodis eorum ¹⁵
me non defuturum. venisse tempus aiebant, non jam ut commo-
da sua, sed ut vitam, salutemque totius provinciæ defenderem:
sefe jam ne Deos quidem in suis urbibus, ad quos confugerent,
habere: quod eorum simulacra sanctissima C. Verres ex delubris
rèligiosissimis sustulisset: quas res luxuries in flagitiis, crudelitas ²⁰
in suppliciis, avaritia in rapinis, superbia in contumeliis efficere
potuisset, eas omnes sese hoc uno Prætore per triennium pertulisse:
rogare & orare, ne illos supplices aspernarer, quos, me incolumi,
nemini supplices esse oporteret. Tuli graviter & acerbè, Iudices,
in eum me locum adductum, ut aut eos homines spes falleret, ²⁵
qui opem à me atque auxilium petissent, aut ego, qui me ad
defendendos homines ab ineunte adolescentiâ dedissem, tempore
atque officio coactus ad accusandum traducerer. Dicebam, ha-
bere eos actorem Q. Cæcilium, qui præsertim Quæstor in eâ-
dem provinciâ post me Quæstorem fuisset. Quo ego ^c adjumen- ³⁰
to sperabam hanc à me molestiam posse dimoveri, id mihi erat
^d adversarium maximè: nam illi multò mihi hoc facilius ^e remi-
sissent, si istum non nōssent, aut si iste apud eos Quæstor non fuisset.

^b publico consilio.^c excusatione.^d contrarium.^e concessissent.

10 In veteribus patronis.] Siculi veteres patronos habebant, Marcellum, qui à primo illo Marcello natus est qui Syracusas cepit: Scipiones, propter Scipionem Africanum, qui excisâ Carthagine rapta quondam à Pœnis Siciliæ sua ornamenta retulit: Metellos, qui Lepidum Quæstorem in illâ Provinciâ accusârunt.

11. Populati atque vexati.] Avaritiâ Verres & crudelitate non mediocriter Siculi vexati sunt, ut patebit ex hæc, & sequentibus orationibus.

12. Ad me publicè.] Oratoriè omnes venisse dicit: nam neque Mamertini venerant, neque Syracusani.

18. Ne Deos quidem.] Per Oxymoron odium in Verrem excitat, qui ita omnia populus est, ut vel ipsa Deorum simulacra abstulerit.

19. Ex delubris.] Inter delubra & templa Asconius id ponit discriminis, quod templa sunt singulorum diis attributorum locorum: delubra multarum ædium sub uno ædificata, à diluvio pluvie munitarum.

22. Per triennium pertulisse.] Per tres annos Siculi Arriū quendam Verri suc-

cessorem exspectabant. Nota autem Prætorias Provincias annuas quidem fuisse, sed, si neque primo, neque secundo anno revocarentur Prætores, triennium eas administrasse.

23. Rogare & orare.] Rogantur homines, orantur dii, inquit Pedianus.

24. Nemini.] Omisit alteri, ne hæc laus sibi usurpata superbissima videretur.

1b. Graviter & acerbè.] Graviter tulit Cicero, quod præter consuetudinem suam accusare cogeretur: acerbè, quod Siculorum calamitas eum moveret, qui pessimè à Verre tractabantur.

28. Habere eos.] Indicat quod munus accusandi Verrem à se rejecerit.

30. Post me.] Non proximè, nam Sext. Peduceo Prætore, Quæstor tantum fuit Cicero, at Cæcilius Verre. Inter Peduceum autem & Verrem, Prætor in eâ fuit Sacerdos.

33. Non nōssent.] Noverant Siculi Cæcilium, cum genere Siculus esset, & quia noverant eum ignarum & improbum, ei causam suam confidere ausi non sunt.

II. Adductus sum, Judices, officio, fide, misericordiâ, multo-
rum bonorum exemplo, veteri consuetudine, institutoque mayo-
rum, ut onus hoc laboris atque officii, non ex meo, sed ex meo-
rum necessariorum tempore mihi fuscipiendum putarem. Quo in
5 negotio tamen illa me res, Judices, consolatur, quod hæc, quæ vi-
detur esse accusatio mea, non potius accusatio quàm defen-
sio est existimanda. Defendo enim multos mortales, multas civi-
tates, provinciam Siciliam totam. Quamobrem si mihi unus est
accusandus, propemodum manere in instituto meo videor, & non
10 omnino à defendendis hominibus, sublevandisque discedere. Quod
si hanc causam tam idoneam, tam illustrem, tam gravem non habere-
rem: si aut hoc à me Siculi non petiissent, aut mihi cum Siculis
causa tantæ necessitudinis non intercederet, & hoc, quod facio, me
reipub. causâ facere profiterer, ut homo singulari cupiditate, auda-
15 ciâ, scelere præditus, cujus furta atque flagitia non in Siciliâ solum,
sed in Achaiâ, Asiâ, Ciliciâ, Pamphyliâ, Romæ denique ante oculos
omnium maxima turpissimaque nôsemus, me^a agente in iudicium
vocare iur: quis tandem esset, qui meum factum aut consilium
posset reprehendere? Quid est, pro Deum hominumque fidem! in
20 quo ego reip. plus hoc tempore prodesse possim? Quid est, quod

^a accusante.

1. *Officio.*] Cum Quæstor in Siciliâ fu-
isset Cicero, petentibus Siculis officium de-
negare n. n. debuit.

Ib. *Fide.*] Cum promississet se commodis
eorum non defuturum, fidem præstare
debuit.

Ib. *Misericordiâ.*] Cum crudeliter Siculi
vexarentur, debuit eos sublevare.

2. *Exemplo.*] Pub. Sulpitius C. Norba-
num civem seditiosum in ius vocavit. L.
Fufius, M. Aquilius accusavit. Vide lib.
2. *Offic.*

Ib. *Consuetudine.*] Non adolescentes ut
tunc temporis; sed ipsi viri graves accu-
sare consueverant, cum de Repub. & patro-
cinio agebatur, nunc autem agitur de patro-
cinio Siculorum.

3. *Non ex meo, sed, &c.*] Hotomannus
docet hic tempus pro ratione negotiorum
poni, id est, commodo, vel incommodo re-
centi, cui ex tempore prospiciendum
est.

4. *Necessariorum.*] Cum Siculis amicitia-
m junxerat Cicero, in quos præter cæteros
necessaria officia conferre debuit.

8. *Si mihi unus.*] Is sensus est, etsi u-
num accuserem, tamen hæc actio non est
dicenda accusatio, sed defensio, quia Sicu-
los cum eorum civitatibus contra unum
Verrem defendo.

9. *In instituto meo.*] Gloriatur Cicero
sæpe multos defendisse, neminem accusasse,
vel paucos.

11. *Causam tam idoneam.*] Oratori ido-
nea est causa unde sibi multam laudem
comparare potest.

Ib. *Tam illustrem.*] Illustris est propter
Quæstoris munus, quod in eâ gessit.

Ib. *Tam gravem.*] Propter res momenti
quas continet, gravis est.

14. *Reipub. causa.*] Cicero Nullis ini-
micitiis, nullis injuriis, nullo præmio, nulla
denique alia re, quam utilitate commu-
ni adductus, Verrem in iudicium vo-
cat. Nec quemquam alium advocasse ait,
Ver. 5.

16. *Achaiâ, Asiâ.*] Dolabellæ lega-
tur Verres, & proquæstor multa in his
provinciis flagitia commisit. *Achaia* ve-
rò Regio est Græciæ undique mari
septa, præterquam à Septentrione, cu-
jus Metropolis Corinthus. Plin. lib. 4.
cap. 4.

Ib. *Ciliciâ.*] Regio minoris Asiæ, Syriæ
proxima. Vide Plin. lib. 5. cap. 26. hanc
postea regendam Cicero sortitus est.

Ib. *Pamphyliâ.*] Pamphylia Asiæ minoris
Regio ad mare Mediterraneum sita.

Ib. *Romæ.*] Romæ Prætor Urbanus fuit
Verres.

aut populo Rom. gratus esse debeat? aut sociis, exterisque nationibus optatus esse possit, aut salutis, fortunisque omnium magis accommodatum sit? Populata, vexata, funditus eversa provinciæ: socii stipendiarii que populi Romani afflicti, miseri, jam non salutis spem, sed exitii solatium querunt. Qui iudicia manere apud ordinem Senatorium volunt, queruntur accusatores se idoneos non habere, qui accusare possunt, iudiciorum severitatem desiderant. Populus Rom. interea, tametsi multis incommodis, difficultatibusque affectus est, tamen nihil æquè in repub. atque illam veterem iudiciorum vim, gravitatemque requirit. Iudiciorum desiderio, tribunitia potestas efflagitata est: iudiciorum^b levitate, ordo quoque alius ad res iudicandas postulatur. Iudicium culpam atque dedecore etiam censorium nomen, quod asperius antea populo videri solebat, id nunc poscitur: id jam popolare, atque plausibile factum est. In hac libidine hominum nocentissimorum in populi Rom. quotidianam querimoniam, iudiciorum infamiam, totius ordinis offensione, cum hoc unum

^b improbitate.

21. *Aut sociis.*] Tria erant sociorum genera: alii victi bello, quibus leges imponebantur: alii qui bello pares æquo federe in amicitiam venerant: alii, qui nunquam hostes fuerant, sed sociali federe amicitiam junxerant.

24. *Stipendiarii.*] Stipendiarii illi populi dicebantur, qui certum vestigal Pop. Rom. aut in pecuniâ, aut in frumento pendebant.

25. *Qui iudicia.*] Ab Equitibus ad Senatores iudicia Sylla transtulit, quod Cinnam contra se adjuvissent. Sed cum infamiam iudicarent; nam apud omnes invaluit hæc de iis opinio, hominem divitem quantumvis sit nocens, damnari non posse.

26. *Accusatores idoneos.*] Idonei non erant accusatores, aut quia rudes erant propter juniorem ætatem, aut quia pecuniâ corrupti. Unde metu accusationis audacia improborum civium non continebatur.

27. *Iudiciorum severitatem.*] Severitas iudiciorum patet maximè in damnandis improbis, & bonis vindicandis.

29. *Multis incommodis, difficultatibusque.*] Incommoda sunt rerum præteritarum quæ maxima Reipub. Sylla intulit, quia ab ipso Populus Rom. agris suis & jure Civitatis spoliatus est: difficultates verò sunt rerum præsentium; nulla autem jam integra iudicia sunt.

30. *Iudiciorum vim,*] Equester ordo

iudicavit annos ferè quinquaginta sine ullâ, ne tenuissimam quidem acceptæ pecuniæ suspitione, sed postea, non minore infamiâ quam Senatores, iudicia exercuit.

31. *Tribunitia potestas.*] Ante Syllæ dictaturam potestatem habebant Tribuni vocandi ad populi iudicium quemlibet, non modò Senatorem, sed etiam Magistratum, qui pecuniam ob rem iudicandam accepisset. Vide Orat. pro Cluentio: hanc autem potestatem paucis post mensibus Coss. Pompeius, & Crassus restituerunt, quam Syllâ abstulerat.

32. *Ordo alius.*] Equester nempe.

33. *Censorium nomen.*] Censores quinto quoque anno creabantur, illi porro corrigendis civium moribus invigilabant. Si Senatorem notassent, à Senatu ejiciebatur: si equitem, equum amittebat: si Plebeium, in Cæritum tabulas referebatur, ut esset tantum capite census, neque esset in albo Centuriæ suæ.

34. *Id nunc poscitur.*] Petitur ut illa Censoria dignitas, quæ tam odiosa populo erat, restituatur. Enimvero restituta fuit illo tempore: nam Gellius & Lentulus sacri Censores quatuor & sexaginta à Senatu removerunt.

37. *Ordinis.*] Senatorius ordo graviter offensus est, quod nihil propius esset, quam ut Aurelius Cotta legem ferret, ut iterum Equites cum Senatoribus, & Tribunis

unum his tot incommodis remedium esse arbitrarer, ut homines idonei, atque integri causam reipub. legumque susciperent: fate-
 40 or me salutis omnium causâ ad eam partem accessisse reipubl. sub-
 levandæ, quæ maximè laboraret.

bonis ærariis unâ judicarent, quam revera tulit aliquot post mensibus. Unde Vert. 7. Itaque cum primò agere cœpimus, lex non erat promulgata.

39. Idonei.] Idonei sunt qui & aucto-

ritate & gravitate præstant adolescenti-
 bus.

Ib. Integri.] Integri sunt qui pecuniâ non corrumpuntur, & possunt iis opponere se, quorum vitio judicia perita sunt.

PARTITIO five CONSTITUTIO CAUSÆ.

III. Nunc, quoniam quibus rebus adductus ad causam accesserim demonstravi, dicendum necessariò est de contentione nostrâ, ut in constituendo accusatore, quod sequi possitis, habeatis. Ego sic intelligo, Judices, cum de pecuniis repetundis nomen cujusp-
 5 am deferatur, si certamen inter aliquos sit, cui potissimum^a delatio detur, hæc duo in primis spectari oportere: quem maximè velint actorem esse ii, quibus factæ esse dicantur injuriæ: & quem minimè velit is, qui eas injurias fecisse arguatur.

^a accusatio.

4. De pecuniis repetundis.] De repetundis, seu repetundarum judicium inde dictum est, quod eo judicio socii pecunias sibi contra leges ereptas repetebant.

Ib. Nomen cujuspam deferatur.] Defer-

re nomen non est tam accusare, quàm apud Magistratum, vel judicem aliquem alicujus criminis reus denuntiare. Factâ autem hâc nominis delatione, sequebatur accusatio.

CONFIRMATIONIS PRIMA PARS.

Quòd Siculi accusatorem Ciceronem, minimè Cæcilium velint.

IV. In hâc causâ, Judices, tametsi utrumque esse arbitror perspicuum; tamen de utroque dicam, & de eo priùs, quod apud vos plurimùm debet valere, hoc est, de voluntate eorum, quibus injuriæ factæ sunt: quorum causâ judicium de pecuniis repetundis est
 5 constitutum. Siciliam provinciam C. Verres per triennium depopulatus esse, Siculorum civitates vastâsse, domos exinanîsse, fana spoliâsse dicitur. Adsunt, queruntur Siculi universi: ad meam fidem, quam habent spectatam jam & diu cognitam, confugiunt: auxilium sibi per me à vobis, atque à populo Romano legibus petunt:
 10 me defensorem calamitatum suarum, me ultorem injuriarum, me cognitorem juris sui, me actorem causæ totius esse voluêrunt. U-
 trum,

6. Fana spoliâsse.] Alii fanum dictum putant à Faunis, alii à fando, quia divina oracula ibi edere solebant; alii à Fauno qui Probo Auctore, primus illorum loco-

rum conditor fuit.

8. Spectatam fidem.] Fides quæ publicè cognita est, spectata dicitur.

11. Me cognitorem.] Cognitor olim erat,

trum, Q. Cæcili! hoc dices, me non Siculorum rogatu ad causam accedere? an optimorum fidelissimorumque sociorum voluntatem apud hos gravem esse non oportere? Si id audebis dicere, quod C. Verres, cui te inimicum esse simulas, 15 maximè existimari vult, Siculos hoc à me non petiisse: primum causam inimici tui ^a sublevabis, de quo non præjudicium, sed planè iudicium jam factum putatur: quod ita percrebuit, Siculos omneis actorem suæ causæ contra illius injurias quæsisse. Hoc, si tu inimicus ejus factum negabis quod 20 ipse, cui maximè hæc res obstat, negare non audet; videto, ne nimium familiariter inimicitias exercere videare. Deinde sunt testes viri clarissimi nostræ civitatis, quos omneis à me nominari non est necesse: eos qui adsunt, appellabo, quos, si mentirer, testis esse impudentiæ meæ minimè vellem. Scit 25 is, qui est in ^b consilio, C. Marcellus: scit is, quem adesse video, Cn. Lentulus Marcellinus: quorum fide, atque præsidio Siculi maximè nituntur, quòd omninò Marcellorum nomini tota illa provincia adjuncta est. Hi sciunt, hoc non modo à me peti- tum esse, sed ita sæpè, & ita vehementer esse peti- tum, ut aut 30 causa mihi suscipienda fuerit, aut officium necessitudinis repudiandum. Sed quid ego his testibus utor, quasi res dubia, aut obscura sit? Adsunt homines ex totâ provinciâ nobilissimi, qui præsentibus vos orant, atque obsecrant, Judices, ut in actore causæ suæ deligendo, vestrum iudicium à suo iudicio ne dis- 35 crepet. Omnium civitatum totius Siciliae legationes adsunt, præter duas civitates: quarum duarum, si adessent, duo crimina vel maxima minuerentur, quæ cum his civitatibus C. Verri communicata sunt. At enim cur à me potissimum hoc præsidium petivêrunt? Si esset dubium, petissent à me præsi- 40

^a defendes.

^b in cætu.

rat, inquit Brissorius, qui præsentis alterius causam tuebatur ut suam. Nunc verò inquit idem, sumitur pro eo iudice, qui de negotio, causæque disceptat, eamque cognoscit.

17. Non præjudicium.] Præjudicium, inquit Alconius, dicitur res, quæ cum statuta fuerit, affert iudicaturis exemplum, quod sequantur; iudicium autem res, quæ causam, litemque determinat.

22. Ne nimium familiariter, &c.] Ironia, id est, videto ne te inimicum fingas, ut possis prævaricari.

23. Sunt testes.] Sunt testes quorum testimoniis probatur Ciceronem à Siculis esse delectum accusatorem.

26. C. Marcellus.] Iudex sedebat ille Marcellus.

27. Lentulus Marcellinus.] L. Marcellinus aderat advocatus, & Marcelli Gentilis: de quo ita loquitur in lib. de Clar. Orat. Lent. Marcellinus nec unquam indifertus, & in Consulatu pereloquens visus est, &c.

28. Marcellorum nomini.] Propter Marcellum, qui Syracusas cepit, & conservavit; tota Marcellorum familia Siculis addicta fuit.

31. Officium necessitudinis.] Officium necessitudinis non solum sanguine & affinitate, sed etiam beneficiis & benevolentia æstimatur.

37. Præter duas civitates.] Syracusæ Mamercum Verrem non accusabant, quia Mamercum erat illius furtorum receptaculum, Syracusæ libidinis domicilium.

dium nec-ne, dicerem cur petiissent. Nunc verò cùm id ita perspicuum sit, ut oculis judicare possitis, nescio cur hoc mihi detrimento esse debeat, si id mihi objiciatur, me potissimum esse delectum. Verùm id mihi non sumo, Judices, & hoc non modò in
 45 oratione meâ non pono, sed ne in opinione quidem cujusquam relinquo, me omnibus patronis esse præpositum. Non ita est, sed uniuscujusque temporis, valetudinis, facultatis ad agendam, ^c ducta ratio est. Mea fuit semper hæc in hac re voluntas, & sententia, quemvis ut hoc mallet de iis, qui essent idonei, suscipere, quàm
 50 me: me, ut mallet, quam neminem.

V. ^a Reliquum est jam, ut illud quæramus, cùm hoc constet, Siculos à me petiisse, ecquid hanc rem apud vos, animosque vestros valere oporteat: ecquid auctoritatis apud vos in suo jure repetundo socii populi Rom. supplices vestri habere debeant. De quo quid ego plura commemorem? quasi verò
 5 dubium sit, quin tota lex de pecuniis repetundis sociorum causâ constituta sit. Nam civibus cùm sunt ereptæ pecuniæ, civili ferè actione, & privato jure repetuntur. Hæc lex socialis est: hoc jus nationem exterarum est: hanc habent arcem minus ali-
 10 quantò nunc quidem munitam, quam antea: verumtamen, si qua reliqua spes est, quæ sociorum animos consolari possit, ea tota in hac lege posita est: cujus legis non modò à populo Romano, sed etiam ab ultimis nationibus jampridem severi custodes requiruntur. Quis igitur est, qui neget oportere eorum arbitratu
 15 lege agi, quorum causâ lex sit constituta? Sicilia tota, si unâ voce loqueretur, hoc diceret: Quod auri, quod argenti, quod ornamentorum in meis urbibus, sedibus, delubris fuit, quod in

^c habita.

^a refat.

46. *Non ita.*] Removet causam à se & rejicit in circumstantias temporis, valetudinis, & facultatis.

47. *Temporis.*] Affert rationes quare ad Marcellos non hæc sit delata accusatio: 1. Quia Marcellus judicabat. 2. Quia Marcellinus infirmus erat valetudine. 3. Quia Marcellus alter non tam eloquens erat, quàm juris civilis peritus.

50. *Quàm neminem.*] Maluerunt Siculi Ciceronem actorem habere, quam Cæcilium.

4. *Supplices vestri.*] Id est, Siculi, qui vobis supplices sunt.

6. *Lex de pecuniis repetundis.*] Lex illa à L. Pisone Tribuno plebis, qui frugi dictus est, ut Cic. lib. de Clar. Orat. ait, lata est primùm L. Martio, & Manilio Coss. anno 604.

7. *Nam civibus.*] Discrimen ponit inter legem civium & socialem: hæc erat nempe publica, illa privata.

Ib. *Civili actione.*] Actio civilis seu forensis civium est propria, quâ præcipuè cives utuntur. Jus autem privatum illud est, cui urbis Prætor præerat, qui inter privatos jus dicebat.

8. *Socialis.*] Instituta est ad tutandas sociorum fortunas lex de repetundis pecuniis, contra eos qui exteras nationes opprimebant. Qui enim in provinciis magistratus populi Rom. eorumve comites pecunias contra leges cepissent, earum provinciarum homines, judicio Romæ constituto, suas pecunias repetebant.

13. *Severi custodes.*] Severi custodes dicuntur judices, quia leges vindicant, & tutantur.

15. *Legi agi.*] Agere lege, est judicio secundum legem contendere: id lege autem repetundarum Siculi agere volebant contra Verrem,

unaquaque re beneficio Senatûs populique Romani juris habui, id mihi tu, C. Verres, eripuisti, atque abstulisti: quo nomine abs te sestertiûm millies ex lege repeto. Si universa, ut dixi, provincia loqui posset, hac voce uteretur. Quoniam id non poterat, harum rerum actorem, quem idoneum esse arbitrata est, ipsa delegit. In huiusmodi re quisquam tam impudens reperietur, qui ad alienam causam, invitis iis, quorum negotium est, accedere aut aspirare audeat? Si tibi, Q. Cæcili, hoc Siculi dicerent; 25 Te non novimus: nescimus quis sis: nunquam te antea vidimus: sine nos per eum nostras fortunas defendere, cuius fides est nobis cognita: non-ne id dicerent, quod cuivis probare deberent? nunc hoc dicunt: utrumque se nôsse: alterum se cupere defensorem esse fortunarum suarum: alterum planè nolle. Cur no- 30 lint, etiam si taceant, satis dicunt: verum non tacent; tamen his invitissimis te offeres? tamen in alienâ causâ loquere? tamen eos defendes, qui se ab omnibus desertos potiùs, quam abs te defensos esse malunt? tamen his operam tuam pollicebere, qui te neque velle suâ causâ, nec, si cupias, posse arbitrantur? Cur 35 eorum spem exiguam reliquarum fortunarum, quam habent in legis & iudicii severitate positam, vi extorquere conaris? cur te interponis, invitissimis his, quibus maximè lex consultum esse vult? cur de quibus in provinciâ non optimè es meritis,

18. *Beneficio Senatûs.*] Devictis nationibus vel novæ leges imponebantur à victoribus, vel antiquæ permittebantur. Senatus autem permiserat Siculis ut suis uterentur.

20. *Sestertiûm millies.*] Concisum genus orationis, inquit Hotomannus, quo veteres millies centena millia significabant, id est, duos milles & quinquaginta sestertius, qui efficiunt 250000 libras Gallicas. Ad plenam sestertiorum cognitionem quædam adnotanda sunt: 1º de pretio; nam sestertius apud Romanos nummus erat, qui duos asses & semissem valebat. 2. Observandum est, quòd sestertia in numero plurali neutro enuntiata milleses sestertios continebant: quod tamen ab omnibus Auctoribus non admittitur. 3. Quòd cum reperitur ista nota H-S, eam de nummis tantum sestertiis intelligi. 4. Quod, ut à nummis sestertiis ad sestertia transfundo numeros millies multiplicatur, ita cum ad eam locutionem ventum est, quæ per adverbium numeralia nuntiatur, crescunt sestertia singula conduplicata: v. g. si centum sestertia dicam, intelligi debere centena millia sestertiûm: sic, ubi centies sestertiûm dicitur, intelligenda sunt centies

centena sestertia, five centies centena millia sestertiûm. Hæc annotavit Baldinus in Comm. Inst. de Success. Libert. & Cujacius lib. 10. Observ. 37. Plures Auctores sestertios ad nostram monetam Gallicam revocare conati sunt; imprimis Budæus, Abrahamus, Petavius, &c. quorum omnium una non est æstimatione, quia ab eorum temporibus argenti pretium auctum est. Omnium recentissimus Pater Hardoinus Societatis Jesu, sestertium ex pondere æstimavit; probatque in Commentariis, quos eruditissimos in Plinium scripsit, duobus nostris Gallicis assibus æquivalere: hunc consule in lib. 33. cap. 3. nos ejus supputationi acquiescimus.

24. *Accedere aut aspirare.*] Aspirare ad rem dicitur, qui tam prope accedit, ut halitum in eam immittere possit.

35. *Velle suâ causâ.*] In plerisque Codicibus legitur, causam suam, subaudiendo inquit Interpretes nonnulli, defendere. Sed nihil mutandum videtur. Velle enim sua causa, perinde est, ac alteri studere, vel favere. Sic ipse Cic. Epist. ad Lent. Regis causa si qui sint, qui velint, &c.

eos nunc planè fortunis omnibus conaris evertere? cur his non modò persequendi juris sui, sed etiam deplorandæ calamitatis
 40 adimis potestatem? Nam, te actore, quem eorum affuturum putas, quos intelligis, non, ut per te alium, sed ut per aliquem teipsum ulciscantur, laborare?

SECUNDA PARS CONFIRMATIONIS

Quod Verres minimè velit Ciceronem accusatorem, maximè Cæcilium.

VI. At enim solùm id est, ut me Siculi maximè velint: alterum illud credo obscurum est, à quo Verres minimè se accusari velit. Ecquis unquam tam palàm de honore, tam vehementer de salute suâ contendit, quàm ille, atque illius amici, ut ne hæc
 5 mihi ^a delatio detur? Sunt multa, quæ Verres in me esse arbitrat, quæ scit in te, Q. Cæcili, non esse: quæ cujuscmodi in utroque nostrum sint, paulò post commemorabo. Nunc tantum id dicam, quod tacitus tu mihi assentire, nullam rem in me esse, quam ille contemnat: nullam in te, quam pertimescat. Ita-
 10 que magnus ille defensor, & amicus ejus, tibi Hortensius suffragatur, me oppugnat: apertè ab Judicibus petit, ut tu mihi antepone: & ait hoc se honestè sine ullâ invidiâ, ac sine ullâ ^b offensione contendere. Non enim, inquit, illud peto, quod soleo, cùm vehementiùs contendì; impetrare, reus ut absolvatur, non
 15 peto: sed, ut ab hoc potiùs quàm ab illo accusetur, id peto. Da mihi hoc: concede, quod facile est, quod honestum, quod non invidiosum: quod cùm dederis, sine ullo tuo periculo, sine infamiâ illud dederis, ut is absolvatur, cujus ego causâ laboro. Et ait idem, ut aliquis metus adjunctus sit ad gratiam, certos esse
 20 in consilio, quibus ostendi tabellas velit: id esse perfacile; non enim singulos ferre sententias, sed universos constituere: cœra-

^a accusatio.

^b infamia postulare.

10. *Magnus defensor.*] Hortensius magnus defensor à Cicerone appellatur; non quia multos defendit, sed quia hunc præcipuè Verrem omni operâ defendere conatur.

13. *Non enim, inquit, illud peto.*] Ethopœia Hortensii ad illius improbitatem in judiciis corrupendis ostendam.

15. *Da mihi.*] Fingit Cicero Hortensium id dicere, corruptis pecuniâ iudicibus.

19. *Metus adjunctus sit.*] Id agit corruptor, ut graciosus iudex non solùm velit servare fidem suo corruptori, verùm etiam aliquid habeat, cur vel invitus co-

gatur ad custodiendam pactionem promissæ à se gratiæ.

20. *Ostendi tabellas velit.*] Hortensius voluit, ut illi iudices corrupti tabulas prius ostenderent, quam in urnas mitterent. Erat autem duplex ratio ferendæ sententiæ. Quando parva erat causa, ex tabulis suum iudicium pronuntiabant, v. g. Si absolverent, imprimebant cœræ literam A: si damnarent, C. si ampliabant, N. L. nempe quod parum liqueret, & iterum agi causam optarent. Si verò magna esset causa & invidiosa, scribebant suas sententias, & cumulatim præconi dabant, qui in urnam eos conjiciebat.

tam unicuique tabellam dari cerâ legitimâ, non illâ infami ac nefaria. Atque is non tam propter Verrem laborat, quàm quòd eum minimè res tota delectat. Videt enim si à pueris nobilibus, quos adhuc elusit, si à quadruplatoribus, quos non sine causâ 25 contempsit semper, ac pro nihilo putavit, accusandi voluntas ad viros fortes, spectatosque homines translata sit, se in judiciis dominari non posse.

VII. Huic ego homini jam antè denuntio, si à me causam hanc vos agi volueritis, rationem illi defendendi totam esse mutandam; & ita tamen mutandam, ut meliore & honestiore conditione sit, quàm qua ipse esse vult: ut imitetur homines eos, quos ipse vidit amplissimos, L. Crassum, & M. Antonium; qui 5 nihil se arbitrabantur ad judicia, causasque amicorum præter fidem, & ingenium afferre oportere. Nihil erit, quod, ^a me agente arbitretur iudicium sine magno multorum periculo posse corrumpi. Ego in hoc iudicio mihi Siculorum causam receptam, populi Rom. susceptam esse arbitror: ut mihi non unus homo impro- 10 bus opprimendus sit, id quod Siculi petivêrunt: sed omninò omnis improbitas, id quod populus Rom. jam diu flagitat, extinguenda, atque delenda sit. In quo ego quid ^b eniti, aut quid efficere possim, malo in aliorum ^c spe relinquere, quàm in oratione meâ ponere. Tu verò, Cæcili! quid potes? quo 15 tempore, aut quâ in ^d re non modo specimen cæteris aliquod dedisti, sed tute tui periculum fecisti? in mentem tibi non

^a me accusante. ^b suscipere. ^c cogitatione. ^d causâ.

22. *Cerâ legitimâ.*] Cera legitima erat in qua A, litera absolutionis, scripta erat, & quæ erat unius coloris.

1b. *Non illâ infami.*] Per infamem, discolorem intelligit: in qua litera C scripta erat, alludit autem ad iudicium quod contra Varronem constitutum est, qui ab Hortensio defensus est, qui tabulas infames, varii nempe coloris protulit, cum iudicium metueret corruptionem.

24. *A Pueris nobilibus.*] Appium Claudium, & Cæsarem adhuc adolescentes significat, quorum alter Terentium Varronem, alter Dolabellam accusavit. At Hortensii fraude, qui discoloribus ceris usus est, liberati sunt.

25. *A Quadruplatoribus.*] Quadruplatores delatores erant criminum publicorum: in quâ re quartam partem bonorum ex suâ delatione referebant.

27. *Spectatos.*] Pungit Hortensium, cui dicit, non ei rem esse cum pueris & quadruplatoribus, sed cum viris generosis, qui virtutem amant,

28. *Dominari non posse.*] Hortensium Rex fori dicebatur, iisque judiciis dominari, per iudices, quos corrumpebat.

2. *Totam esse mutandam.*] Acriter pungit Hortensium, ait enim ita corruptam ejus esse defendendi rationem, ut tota rei mutanda sit.

3. *Meliore conditione sit.*] Optat ut melior sit Hortensius, cum possit, & debeat honestè agere, quod facilius est, quam iudices corrumpere.

5. *Ipse vidit.*] Superior erat ætate Tullio Hortensius, idè vidit Crassum & M. Antonium, qui soli Oratores Romani à Cicerone laudati sunt, quosque ipse in lib. de Orat. introduxit: & quos majores Hortensio videtur indicare.

9. *Causam receptam.*] Suscipimus nostrâ sponte, recipimus rogati.

17. *Periculum fecisti.*] Id est, tute ipse tentasti, quando te exercuisti, secretò, & remotus ab arbitris.

venit, quid negotii sit causam publicam sustinere? vitam alterius totam explicare, atque eam non modo in animis Judicum, sed etiam in oculis, conspectuque omnium exponere? sociorum salutem, commoda provinciarum, vim legum, gravitatem judiciorum defendere? Cognosce ex me, quoniam hoc primum tempus discendi nactus es, quam multa esse oporteat in eo, qui alterum accuset: ex quibus si unum aliquod in te cognoveris, ego jam tibi ipse istuc, quod expetis, meâ voluntate concedam. Primum integritatem, atque innocentiam singularem: nihil est enim quod minus ferendum sit, quam rationem ab altero vitæ reposcere eum, qui non possit suæ reddere.

VIII. Hic ego de te plura non dicam: unum illud credo omnibus animadvertere, te adhuc ab nullis nisi à Siculis potuisse cognosci: Siculos hoc dicere, cum eidem sint irati, cui tu te inimicum esse dicis, sese tamen, te actore, ad iudicium non affuturos.

5 Quare negent, ex me non audies: hos patere id suspicari, quod necesse est. Illi quidem (ut est hominum genus nimis acutum & suspiciosum) non te ex Sicilia literas in Verrem deportare velle arbitrantur, sed cum iisdem literis illius prætura & tua quaestura consignata sit, asportare te velle ex Sicilia literas suspicantur. Deinde accusatorem ^a firmum verumque esse oportet.

10 Eum ego si te putem cupere esse, facile intelligo esse non posse. Nec ea dico, quæ si dicam, tamen ^b infirmare non possis, te, antequam de Sicilia decesseris, in gratiam rediisse cum Verre: Potamonem scribam, & familiarem tuum retentum esse à

15 Verre in provinciâ, cum tu decederes: M. Cæcilium fratrem tuum lectissimum, atque ornatissimum adolescentem non modò non adesse, neque tecum tuas injurias persequi, sed esse cum Verre, cum illo familiarissimè, atque amicissimè vivere. Sunt

^a constantem & liberum.

^b negare.

18. *Totam explicare.*] Est accusatoris totam illius, quem accusat, vitam explicare, at Verris crimina, quorum Cæcilium socius est, non aperiet.

24. *Ipse isthuc.*] Istuc pro istud ponitur, nam sæpe Romani, D. in C. mutabant.

2. *A Siculis.*] Nulli certius Siculis norunt Cæcilium, qui Siculus est, & Verris Quæstor in Sicilia.

6. *Acutum.*] Acuto ingenio Siculos extitisse Cicero ait in Bruto; idque ipsius Aristotelis testimonio.

7. *Literas in Verrem.*] Per literas intelligit testimonia quæ in Verrem conscripta sunt.

9. *Asportare.*] Cum quis accusator erat constitutus, huic à Prætoris potestas dabatur omnia obsignandi, & deportandi Romanam, quæ ad accusationem pertinebant.

Cum autem furtorum Verris Cæcilium conscius sit & particeps, non asportabit à Sicilia testimonia, quæ Verri nocere possunt.

11. *Eum ego.*] Probat Cic. Cæcilium furem & prævaricatorem esse à multis signis, 1. Rediit in gratiam cum Verre, antequam discederet ex Sicilia.

14. *Potamonem scribam.*] Secundum signum, quia quasi communis amicus remansit in Sicilia, ubi non remansisset, si reverâ cognovisset intercedere Cæcilium inter & Verrem similitates. Nam decedente Quæstore, discedebat etiam ejus scriba.

15. *Fratrem tuum.*] Tertium signum, quod frater lectissimus propter iudicium hominum, & ornatissimus propter dignitatem rei familiaris, remaneat cum Verre.

næc & alia in te falsi accusatoris signa permulta : quibus ego nunc non utor. Hoc dico, te, si maximè cupias, tamen verum accusa- 20 torem esse non posse. Video enim permulta esse crimina, quorum tibi societas cum Verre ejusmodi est, ut ea in accusando attingere non audeas. Queritur Sicilia tota, C. Verrem ab aratoribus, cum frumentum sibi in cellam imperavisset, & cum esset tritici modius H-S. ii. pro frumento in modios singulos duodenos sestertios ex- 25 egisse. Magnum crimen ! ingens pecunia ! furtum impudens ! injuria non ferenda ! ego hoc uno crimine illum condemnem necesse est.

IX. Tu, Cæcili, quid facies ? Utrum hoc tantum crimen prætermittes ? an objicies ? Si objicies, idne alteri crimini dabis, quod eodem tempore in eadem provinciâ tu ipse fecisti ? audebis ita accusare alterum, ut quominus tute condemnere, recusare non possis ? Sin prætermittes ; qualis erit ista tua accusatio, quæ do- 5 mestici periculi metu, certissimi, & maximi criminis non modò suspicionem, verum etiam mentionem ipsam pertimescat ? Emptum est ex S. C. frumentum ab Siculis Prætor Verre, pro quo frumento pecunia omnis soluta non est. Grave est hoc crimen in Verrem, grave me agente : te accusante nullum. Eras enim tu 10 Quæstor : pecuniam publicam tu tractabas : ex quâ etiam si cuperet Prætor, tamen ne qua deductio fieret, magnâ ex parte tua potestas erat. Hujus quoque igitur criminis, te accusante, mentio nulla fiet. Silebitur toto judicio de maximis & notissimis illius furtis & injuriis. Mihi crede, Cæcili, non potest in accusando 15 socios verè defendere is, qui cum reo criminum societate conjunctus est. Mancipes à civitatibus pro frumento pecuniam exegerunt. Quid ? hoc, Verre Prætor, factum est solum ? non : sed etiam Quæstore Cæcilio. Quid igitur ? a daturus es huic crimini, quod & potuisti prohibere ne fieret, & debuisti ? an 20 totum id relinques ? Ergo id omninò Verres in judicio suo

a objicies crimen huic Verri.

21. *Video permulta.*] Quartum signum, quod, cum sit conjunctus cum reo affinitate criminum, non potest defendere socios, à quibus accusatur.

23. *Ab aratoribus.*] Aratores erant, qui pop. Rom. agros conduxerant ad arandum.

24. *Cellam.*] Cella vocatur quodlibet receptaculum rei domesticæ. Hic verò intelligit annonam Prætoris, quæ in frumenti certo numero præbebatur à Siculis, à quibus Verres & pecuniam pro frumento exegit, & eo pretio, ut pro duobus sestertiis duodenos per singulos modios exigeret, sexties plusquam merebatur. De sestertiis dictum est supra,

7. *Emptum est.*] Sicilia dabat decumanum fructum, quod ab aratoribus exigebatur sine pretio : præter id emebatur aliud à Siculis, pro quo ex Senatusconsulto pecunia solvebatur.

10. *Nullum.*] Illius criminis nullam mentionem fecisset, si accusator constitutus fuisset Cæcilius.

12. *Deductio fieret.*] Deductio est debita pecuniæ compensatio, cum pro re aliqua aliud compensatur, & detrahatur.

17. *Mancipes.*] Mancipes erant publicanorum principes, qui vectigalia à populo redimebant,

non

non audiet, quod cū faciebat, quemadmodum defensusus esset, non reperiebat. Atque ego hæc, ^b quæ in medio posita sunt, commemoro. Sunt alia magis occulta furtiva, quæ ille, ut istius, 25 credo, animos, atque impetus retardaret, cum quæstore suo benignissimè communicavit. Hæc tu scis ad me esse delata: quæ si velim proferre, facilè omnes intelligent, vobis inter vos non modò voluntatem fuisse conjunctam, sed ne prædam quidem adhuc esse divisam. Quapropter si tibi iudicium postulas dari, quod te 30 cum una fecerit; concedo, si id lege permittitur: fin autem de accusatione dicimus; concedas oportet iis, qui nullo suo peccato impediuntur, quo minùs alterius peccata demonstrare possint. Ac vide, quantum interfuturum sit inter meam atque tuam accusationem. Ego, etiam quæ tu sine Verre commisisti, Verri crimini 35 daturus sum, quod te non prohibuerit, cū summam ipse haberet potestatem: tu contrà, ne quæ ille quidem fecit objicies, ne quâ ex parte conjunctus cum eo reperire. Quid illa, Cæcili? contemnenda-ne tibi videntur esse, sine quibus causâ sustineri, præsertim tanta, nullo modo potest? aliqua facultas agendi, aliqua 40 dicendi consuetudo, aliqua in foro, judiciis, legibus, aut ratio, aut exercitatio?

X. Intelligo quam ^a scopuloso, difficilique in loco verfer: nam cū omnis arrogantia odiosa est, tum illa ingenii, atque eloquentiæ multò molestissima. Quamobrem nihil dico de meo ingenio, neque est quod possim dicere, neque si esset, dicerem: 5 aut enim id mihi satis est, quod est de me opinionis, quidquid est; aut si id parum est, ego majus id commemorando facere non possum. De te, Cæcili! jam mehercule, hoc extra hanc contentionem, certamenque nostrum familiariter tecum loquar. Tu ipse quemadmodum existimes, vide etiam atque etiam, & tu 10 te collige, & qui sis, & quid facere possis considera. Putas-ne te posse de maximis, acerbissimisque rebus, cū causam sociorum fortunasque provinciæ, jus populi Rom. gravitatem iudicii legumque susceperis, tot res, tam graveis, tam varias, voce, memoriâ, consilio, ingenio, sustinere? Putas-ne te posse, 15 quæ C. Verres in quæsturâ, quæ in legatione, quæ in præturâ, quæ Romæ, quæ in Italiâ, quæ in Achaiâ, Asiâ, Pamphyliaque patrârit, ea quemadmodum locis temporibusque divisa

^b quæ omnes sciunt.

^a periculoso.

25. *Benignissimè communicavit.*] Cæciliū & Verrem fures esse designat, quasi tota ista Quæstura ad societatem furtorum, non ad accusationem valeret.

1. *Scopuloso.*] Metaphora sumpta à navigantibus, cū naufragium timent.

9. *Tu te collige.*] Id est ad te redi, & tanquā dispersum animum revoca, ut rectius cogites, & fortius agas.

15. *In quæsturâ.*] Quæstor fuit Verres Carbonis in provinciâ Consulari.

Ib. *In legatione.*] Idem legatus fuit Cn. Dolabellæ in Asiâ.

16. *Quæ Romæ.*] Prætor Urbanus Romæ.

Ib. *In Italiâ.*] Præturam exercuit Verres in Italiâ & Romæ.

Ibid. *In Achaiâ, &c.*] Ubi legatione functus est.

sint,

sint, sic criminibus, & oratione distinguere? Putas-ne te posse, id quod in ejusmodi reo maximè necessarium est, facere, ut, quæ ille libidinosè, quæ nefariè, quæ crudeliter fecerit, ea æquè acerba, & indigna videantur esse iis, qui audient, atque illis visa sunt, qui senserunt? magna sunt ea, quæ dico, mihi crede; noli hæc contemnere: dicenda, demonstranda, explicanda sunt omnia: causa non solùm exponenda, sed etiam graviter, copioseque agenda est: perficiendum est, si quid agere aut perficere vis, ut homines te non solùm audiant, verùm etiam libenter studioseque audiant. In quo si te multum natura adjuvaret, si optimis à pueritiâ disciplinis, atque artibus studuisses, & in his elaborâsses, si literas Græcas Athenis, non Lilybæi, Latinas Romæ, non in Siciliâ didicisses: tamen esset magnum, tantam causam, tam expectatam, & diligentiam consequi, & memoriâ complecti, & oratione exponere, & voce & viribus sustinere. Fortasse dices, Quid? ergo hæc in te sunt omnia? Utinam quidem essent: verumtamen ut esse possent, magno studio mihi à pueritiâ est elaboratum. Quod si ego hæc propter magnitudinem rerum, ac difficultatem assequi non potui, qui in omni vitâ nihil aliud egi, quàm longè tu te ab his rebus abesse arbitrare, quas non modo antea nunquam cogitasti, sed ne nunc quidem, cum in eas ingrederis, quæ & quantæ sint, suspicari potes? Ego, qui, sicut omnes sciunt, in foro judiciisque ita verfer, ut ejusdem ætatis aut nemo, aut pauci plureis causas defenderint, & qui omne tempus quod mihi ab amicorum negotiis datur, in his studiis laboribusque consumam, quo paratior ad usum forensis promptiorque esse possim; tamen, ita Deos mihi velim propitios, ut cum illius diei mihi venit in mentem, quo die, citato reo, mihi dicendum sit, non solùm commoveor animo, sed etiam toto corpore perhorresco. Jam nunc mente, & cogitatione prospicio, quæ tum studia hominum, qui concursus futuri sint, quantam expectationem magnitudo judicii sit allatura, quantam auditorum multitudinem C. Verris infamia concitata, quantam denique audientiam orationi meæ improbitas illius

^b accedis ad eas.

^c defensionibus.

29. *Athenis.*] Athenis florebat sermone puritas, & artium doctrina.

30. *Non Lilybæi.*] Lilybæus ex tribus Siciliæ promontoriis unum in Libyam spectans, ut ait Polybius lib. 1. de Bello Punico primo.

31. *Non in Siciliâ.*] Imperitiâ Cæcilius ridet; qui literas tam Græcas, quam Latinas in Siciliâ didicit, ubi utraque lingua planè inculta erat.

40. *Ejusdem ætatis.*] Juvenis licet Cicero jam sibi dicendi gloriam in foro se-

cerat, ad quam nemo suæ ætatis pervenerat.

44. *Ita Deos mihi.*] Genus jurisjurandi, id est, tantum mihi faveat Deus, quantum verum est quod dico.

46. *Citato reo.*] Vocato reo in judicium dicere incipiens timebat Cicero, ut de se constitetur in Cluentianâ: Semper cum metu incipio dicere.

51. *Audientiam.*] Audientia novum tum fuit vocabulum, & à Cicerone inventum, per quod attentionem significat.

factura

factura sit. Quæ cum cogito, jam nunc timeo, quidnam pro
 offensione hominum, qui illi inimici, infensique sunt, & expecta-
 tione omnium, & magnitudine rerum dignum eloqui possim. Tu
 55 horum nihil metuis, nihil cogitas, nihil laboras: & si quid ex vetere
 aliquâ oratione, JOVEM EGO OPTIMUM MAXIMUM;
 aut VELLE, SI FIERI POTUISSET, JUDICES, aut ali-
 quid ejusmodi edificare potueris, præclare te paratum in judicium
 venturum arbitraris. Ac si tibi nemo responsurus esset, tamen
 60 ipsam causam, ut ego arbitror, demonstrare non posses. Nunc ne
 illud quidem cogitas, tibi cum homine disertissimo, & ad dicen-
 dum paratissimo futurum esse certamen, ^d quicum modò dissen-
 dum, modò omni oratione pugnandum, certandumque sit? Cu-
 jus ego ingenium ita laudo, ut non pertimescam: ita probō, ut
 65 me ab eo delectari facilius, quam decipi putem posse. Nunquam
 ille me opprimit consilio: nunquam ullo artificio pervertet: nun-
 quam ingenio me suo labefactare, atque infirmare conabitur:
 novi omneis hominis petitiones, rationesque dicendi: sæpè in iis-
 dem, sæpè in contrariis causis versati sumus. Ita contra me ille
 70 dicet, quamvis sit ingeniosus, ut nonnullum etiam de suo ingenio
 judicium fieri arbitretur.

XI. Te verò, Cæcili, quemadmodum sit elusus, quàm omni ra-
 tione jactaturus, videre jam videor: quoties ille tibi potestatem op-
 tionemque facturus sit, ut eligas utrum velis factum esse, nec-ne;
 verum esse, an falsum: utrum dixeris, id contra te futurum. ^a qui
 5 tibi æstus, qui error, quæ tenebræ, Dii immortales, erunt, homini
 minime ^b malo? Quid? cùm accusationis tuæ membra dividere
 cœperit, & in digitis suis singulas partes causæ constituere? quid,
 cum unumquodque transigere, expedire, absolvere? ipse profectò
 metuere incipies, ^c ne innocenti periculum facefferis. Quid, cùm

^d cum quo. ^a quæ conturbatio. ^b callido. ^c ne vocaveris
 innocentem in periculum tapitis.

56. *Jovem ego optimum.*] Festive ridet
 Cæcilius: qui tam imperitus est Orator,
 ut aliquod tritum & vulgare Causidicis sit
 allaturus exordium, aut ab invocatione,
 aut à superioris temporis reprehensione.

61. *Disertissimo.*] Disertus est, qui natu-
 rā, arte, usu, atque exercitatione paratus est
 ad dicendum.

62. *Modò dissendum, modò pugnandum.*]
 Differere est acutè ac subtiliter dicere &
 argumentari, pugnare verò, vim & copiam
 Orationis exercere. Hoc utrumque munus
 Oratori convenit maximè.

63. *Cujus ingenium.*] Se parem hîc Hor-
 tensio Cicero significat, cum quo sæpè vel
 in contrariis causis versatus est, vel in iis-
 dem: cum uterque defendit & accusa-
 vit.

1. *Elusus.*] Metaphora à gladiatoribus
 sumpta, qui tela & ictus motu corporis
 evitant.

2. *Optionem facturus.*] Pergit in Meta-
 phorā, nam qui prævalebant in prælio, quæ-
 rebant ab adversariis, ut suprā, vel infrā,
 &c. feriri vellent.

7. *Et in digitis.*] Ita insequitur Cæcili
 imperitiam, ut rideat etiam Hortensium,
 qui orationis divisionem in digitos deductam
 habebat.

8. *Transigere.*] In principio orationis
 transigimus cum adversario distinguendo &
 explicando ejus argumenta.

Ib. *Expedire.*] *Expedimus* in medium
 afferendo nostras argumentationes.

Ib. *Absolvere.*] *Absolvimus* in fine am-
 plicando & concludendo orationem.

commiserari, conqueri, & ex illius invidiâ ^d deonerare aliquid, & 10
in te trajicere cœperit? commemorare Quæstoris cum Prætore ne-
cessitudinem constitutam? morem majorum? sortis religionem?
poteris-ne ejus orationis ^e subire invidiam? Vide modo, etiam at-
que etiam considera; mihi enim videtur periculum fore, ne ille non
modò verbis te obruat, sed gestu ipso, ac motu corporis ^f præstrin- 15
gat aciem ingenii tui, teque ab institutis tuis, cogitationibusque ab-
ducatur. Atque hujusce rei judicium jam continuò video futurum.

XII. Si enim mihi hodie respondere ad hæc, quæ dico, potue-
ris: si ^a ab isto libro, quem tibi magister ludi, nescio quis, ex
alienis orationibus compositum dedit, verbo uno discesseris: pos-
se te, & illi quoque judicio non deesse, & causæ atque officio
tuo satisfacere arbitror. Sin mecum in hac prolusione nihil fu- 5
eris; quem te in ipsâ pugnâ cum acerrimò adversario fore pute-
mus? Esto: ipse nihil est, nihil potest: at venit paratus cum sub-
scriptoribus exercitatis & disertis. Est tamen hoc aliquid: ta-
met si non est satis. Omnibus enim rebus is, qui princeps in agen-
do est, ornatissimus & paratissimus esse debet. Verumtamen L. 10
Apuleium esse video proximum subscriptorem, hominem non
ætate, sed usu forensi, atque exercitatione tyronem. Deinde, ut
opinor, habet Allienum: hunc tamen à subselliis: qui quid in di-
cendo posset, nunquam satis attendi: in clamando quidem video
eum esse bene robustum, atque exercitatum. In hoc spes tuæ 15
sunt omnes: hic, si tu eris actor constitutus, totum judicium su-
stinebit. Ac ne is quidem tantum contendet in dicendo, quantum
potest: sed consulet laudi & existimationi tuæ, & ex eo quod
ipse potest in dicendo, aliquantum remittet, ut tu tandem ali-

^d cœperit diminuerè aliquid, & in te deducere. ^e sustinere. ^f ob-
tenebret. ^a ab istâ oratione composita.

12. *Morem majorum.*] Majores vetabant à Quæstore Prætorem accusari.

16. *Sortis religionem.*] Religio sortis sanctissima esse debebat, quia sorte ducebantur Magistratus.

15. *Gestu ac motu.*] Ita laudat Hortensium, ut pungat etiam: cujus gestus plus habebat artis, quam erat satis Oratori.

2. *Isto libro.*] Continens posuit pro contento, liber enim continet quod scriptum est.

Ibid. Magister ludi.] Ludimagister dicitur, qui primas literas docet. Ergo libellum aliquem obsoletum significat attulisse Cæcilium, unde Magister dictata pueris argumenta præbere solitus esset.

5. *In hac prolusione.*] Nempe de constituendo Verris accusatore.

7. *Cum subscriptoribus.*] Subscriptores

erant, qui accusatori subscribebant. Nulli autem fas erat subscribere, nisi accepta à judicibus potestate.

9. *Qui princeps.*] Id est, qui primas egit, & qui accusator dictus est. Quatuor autem fuere ut plurimum.

11. *Apuleium.*] Apuleius secundo loco accusator est, senex ille quidem, sed imperitus Orator.

13. *Allienum.*] Allienus minoribus tantum judiciis interfuit. Nam teste Nonnio, subsellia sunt Tribunorum, Quæstorum, & minorum Judicum, qui non in sellis curulibus, sed subselliis confidebant.

14. *In clamando.*] Habebat ille quidem naturam, sed non facultatem, ideoque erat imperitus Orator.

19. *Remittet.*] Remittere est non agere eâ diligentia, & studio, quo par est.

quid

20 quid esse videre. Ut in actoribus Græcis fieri videmus, sæpè illum qui est secundarum, aut tertiarum partium, cum possit aliquantò clariùs dicere, quam ipse primarum, multum summittere, ut ille princeps quàm maximè excellat: sic faciet Allienus: tibi serviet, tibi lenocinabitur, minùs aliquantò contendet, quàm
25 potest.

XIII. Jam hoc confiderate, cujusmodi accusatores in tanto judicio simus habituri: cum & ipse Allienus ex eà facultate, si quam habet, aliquantùm detracturus sit, & Cæcilius tum denique se aliquid futurum putet, si Allienus minùs vehemens fuerit, &
5 sibi primas in dicendo parteis concesserit. Quartum quem sit habiturus, non video, nisi quem forte ex illo grege Oratorum, qui subscriptionem sibi postulârunt, ^a cuicumque vos delationem dedissetis. Ex quibus alienissimis hominibus, ita paratus venis, ut tibi ^b hospes aliquis sit recipiendus. Quibus ego non sum
10 tantum honorem habiturus, ut ad ea quæ dixerint, certo loco, aut singulatim unicuique respondeam. Sic breviter, quoniam non consultò, sed casu, in eorum mentionem incidi, quasi præteriens satisfaciam universis. Tantâ-ne vobis inopiâ videor esse amicorum, ut mihi non ex his, quos mecum adduxerim, sed de
15 populo subscriptor addatur? vobis autem tanta inopia reorum est, ut mihi causam præripere conemini potiùs, quàm aliquos à columnâ. Mœniâ vestri ordinis reos reperiatis? Custodem, inquit, Tullio me apponite. Quid? mihi quam multis custodibus opus erit, si te semel ad meas capsas admisero? qui non

^a quemcunque vos constituissetis accusatorem. ^b ignotus.

20. In actoribus.] Histronibus nempe.

21. Secundarum.] In fabulis primarum partium persona erat, quæ sæpiùs prodibat in scenam; secundarum, quæ minus, &c.

24. Lenocinabitur.] Lenocinari est gratiam sibi conciliare, nam leonum est conciliare gratiam inter amatores.

6. Ex illo grege.] Ad contemptum vocat gregem, nempe sordidum & abjectum genus caudicorum, qui adhibebantur ad moram faciendam, dum meliores reperirentur.

8. Ex quibus alienissimis.] Id est, Oratores isti, sic explicat Hotomannus qui subscriptionem sibi postulârunt, nihilo magis versati sunt in judiciis, quam tu aut Apuleius, adeoque a foro alieni sunt & ignari disciplinæ, consuetudiniq; forensis, ut, cum tu te speres posse ab iis usum rationemque forensensem addiscere, contra ipsi tibi docendi sint tanquam hospites & peregrini, qui nunquam in forum veniunt.

13. Tantâ-ne vobis inopiâ.] Id est, ita destitutus gratiâ apud iudices.

14. Sed de populo subscriptor.] Amarente id dicit, quasi subscriptores ejusmodi in vulgo numerandi sint.

17. Columnâ Mœniâ.] Columna Mœnia erat in foro, ad quam fures, & servi nequam puniebantur à Triumviris, & minoris notæ rei accusabantur, ad quam denique magnus vilissimorum hominum concursus fiebat. Porro cum Mœnius suam domum Catoni venderet, ut ubi Basilica ædificaretur, excepit jus sibi unius Columnæ, ut inde ludos ipse & posterius spectarent.

1b. Custodem.] Accusatoribus custodes apponebantur; ne ipsi corrumpere. Reis etiam fas fuit accusatoribus apponere, qui cuncta nôssent, quæ accusator attentaret, ut nihil fraudis subesset in judicio.

19. Ad meas capsas.] Capsa à capiendo dicitur: in iis capsis literas, & tabulas ait se repositurum, quæ ex Siciliâ afferentur, si Verrem accuset.

solum

solum nè quid enunties, sed etiam nè quid auferas, custodiendus 40
 sis. Sed de isto custode toto sic vobis brevissimè respondebo :
 non esse hos tales viros commissuros, ut ad causam tantam à me
 susceptam, mihi creditam, quisquam subscriptor, me invito, ^c a-
 spirare possit. Etenim fides mea custodem repudiat, diligentia
 speculatorem reformidat. 45

^c *pervenire.*

40. *Nè quid enunties.]* Ex Consiliis, & | bet speculatore, cum fides nunquam in me
 secretis meis in Verrem. | defuerit.

45. *Speculatorem.]* Id est, non opus ha-

CONFUTATIO.

XIV. Verum, ut ad te, Cæcili, redeam, quam multa te defi-
 ciant, vides : quam multa sint in te, quæ reus nocens in accusa-
 tore suo cupiat esse, profecto jam intelligis. Quid ad hæc dici
 potest ? non enim quæro quid tu dicturus sis. Video mihi non
 te, sed hunc librum esse responsurum, quem monitor tuus hic te-
 net : qui, si te rectè monere volet, suadebit tibi, ut hinc discedas,
 neque mihi verbum ullum respondeas. Quid enim dices ? an
 id quod dictitas, injuriam tibi fecisse Verrem ? Arbitror ; neque
 enim esset verisimile, cum omnibus Siculis faceret injurias, te
 illi unum eximium, cui consuleret, fuisse. Sed cæteri Siculi ulto- 10
 rem suarum injuriarum invenērunt : tu, dum tuas injurias per te,
 id quod non potes, persequi cōaris, id agis, ut cæterorum quoque
 injuriæ sint impunitæ, atque inultæ : & hoc te præteriit, non id
 solum spectari solere, qui debeat, sed etiam illud, qui possit ul-
 cisci ; in quo utrumque sit, eum superiorem esse : in quo alterum, 15
 in eo non quid is velit, sed quid facere possit, quæri solere. Quod
 si ei potissimum censes permitti oportere accusandi potestatem,
 cui maximam C. Verres injuriam fecerit : utrum tandem censes
 hos Judices gravius ferre oportere, te ab illo esse læsum, an pro-
 vinciam Siciliam esse vexatam, ac perditam ? Opinor, concedis, 20
 multo hoc & esse gravius, & ab omnibus ferri gravius oportere.
 Concede igitur, ut tibi anteponatur in accusando provincia ; nam
 provincia accusat, cum is agit causam, quem sibi illa defensorem
 sui juris, ultorem injuriarum, actorem totius causæ adoptavit.
 At eam tibi C. Verres fecit injuriam, quæ cæterorum quoque 25
 animos posset alieno incommodo commovere. Minime ; nam
 id quoque ad rem pertinere arbitror, qualis injuria dicatur ;
 quæ causa inimicitiarum proferatur. Cognoscite ex me : nam
 iste eam profecto, ^a nisi planè nihil sapit, nunquam proferet.

^a *nisi sit stultus.*

5. *Monitor tuus.]* Subscriptor tuus Al- | reliquis segregatus est, propter dignitatis
 lienus. | excellentiam.

10. *Eximium.]* Exiguus dicitur, qui à | 15. *Utrumque.]* Ut debeat & possit.

- 30 Agonis est quædam, Lilybætana, liberta Veneris Erycinæ : quæ mulier ante hunc quæstorem copiosa plane & locuples fuit. Ab hac præfectus Antonii quidam symphoniacos servos abducebat per injuriam, quibus se in classe uti velle dicebat. Tum illa, ut mos in Siciliâ est omnium Venereorum, & eorum qui à Venere se liberaverunt, ut præfecto illi religionem Veneris, nomenque obijceret, dixit, & se, & omnia sua Veneris esse. Ubi hæc Quæstori Cæcilio, viro optimo, & homini æquissimo, nuntiatum est ; vocari ad se Agonidem jubet : judicium dat statim, SI PARERET, eam se, & sua Veneris esse dixisse. Judicant recuperatores id,
- 40 quod necesse erat ; neque enim erat cuiquam dubium, quin illa dixisset. Iste in possessionem bonorum mulieris mittit : ipsam Veneri in servitutem adjudicat : deinde bona vendit, pecuniam redigit. Ita dum pauca mancipia, Veneris nomine, Agonis, ac religione retinere vult, fortunas omneis, libertateinque suam istius injuria
- 45 perdidit. Lilybæum Verres venit postea ; rem cognoscit : factum improbat : cogit Quæstorem suum pecuniam, quam ex Agonidis bonis rede-gisset, eam mulieri omnem annumerare, & red-dere.

XV. Est adhuc, id quod vos omneis admirari video, non Verres, sed Q. Mucius ; quid enim facere potuit elegantius ad hominum existimationem ? æquiùs ad levandam mulieris calamitatem ? vehementiùs ad Quæstoris libidinem coercendam ? Summè hæc omnia 5 mihi videntur esse laudanda. Sed repenti è vestigio ex homine

30. *Liberta.*] Liberta dicitur, quia defuncta erat sacerdotio Veneris, & se ejus religione liberaverat : ut enim domini servos ; ita dii homines religione sibi obstrictos habebant.

Ib. *Veneris Erycinæ.*] Eryx collis Siciliæ est excelsus, in quo Veneri sacrum est Templum ; ubi illius ministerio dicatæ sunt mulieres plurimæ. Vide Strabonem lib. 6. Geographiæ.

32. *Præfectus Antonii.*] Hic Antonius Chrorator fuerat oræ maritimæ ante Piraticum bellum : sed bello Cretensibus indicto, re malè gestâ, infelicitè perijt.

Ib. *Symphoniacos servos.*] Symphoniaci musici sunt, qui erant in classe, ut vel modulis remiges excitarent, vel ut pugnantibus classicum canerent, unde ipsi tubæ classis, est nomen positum Classicum. Vide Budæum in Annot. Pandect. Juris Civil.

34. *Omnium Venereorum.*] Qui quæve consecrati erant Veneri, ii Venerei, & Veneræ dicebantur. Strabo enim scribit lib. Geog. 6. quod non tantum mu-

lieres, sed etiam viri Veneri consecrati essent.

37. *Viro optimo.*] Ironicè.

38. *Judicium dat statim.*] Prætores & Quæstores in provinciis judices in privatis causis constituebant.

39. *Judicant recuperatores.*] Recuperatores judices erant ex Equestri aut Publicanorum ordine. Illi autem à recuperando recuperatores dicti sunt, quod per eos jus suum quisque recuperare posset.

41. *In possessionem bonorum.*] Id est, possessione bonorum mulierem privat, alteri data possessione.

43. *Mancipia.*] Pueros symphoniacos intelligit.

1. *Non Verres, sed Q. Mucius.*] Verres non provinciæ Prædo ; sed Mucius singularis vir probitatis & innocentie factus est. Novem menses ille Consul Asiam tam sanctè administravit, ut Asiani Diem festum in ejus honorem instituerint, quem Mucia nominaverunt.

5. *E vestigio.*] Id est, brevissimè, quantum tempus est in uno vestigio faciendo.

tanquam aliquo Circæo poculo, factus est Verres: redit ad se, at-
 que ad mores suos: nam ex illâ pecuniâ magnam partem ad se
 vertit, mulieri reddidit quantum visum est. Hic tu, si læsum te
 à Verre esse dices; patiar, & concedam: si injuriam tibi factam
 quereris; defendam & negabo. Deinde de injuriâ, quæ tibi facta 10
 sit, neminem nostrum graviosum vindicem esse oportet, quam te-
 ipsum, cui facta dicitur. Si tu cum illo postea in gratiam redisti,
 si domi illius aliquoties fuisti, si ille apud te postea cœnavit, u-
 trum te perfidiosum, an prævaricatorem existimari mavis? Vi-
 deo esse necesse alterutrum. Sed ego tecum in eo non pugnabo, 15
 quo minus, utrum velis, eligas. ^a Quid, si ne injuriæ quidem,
 quæ tibi ab illo facta sit, causa remanet? Quid habes, quod pos-
 sis dicere, quamobrem non modò mihi, sed cuiquam antepone? ^b
 nisi fortè illud, quod dicturum te esse audio, Quæstorem illius fuisse.
 Quæ causa gravis esset, si certares mecum, uter nostrum illi 20
 amicior esse deberet. In contentione suscipiendarum inimicitia-
 rum, ridiculum est, putare causam necessitudinis ^c ad inferendum
 periculum justam videri oportere. Etenim si plurimas à tuo Præ-
 tore injurias accepisses; tamen eas ferendo majorem laudem, quam
 ulciscendo mererere. Cùm verò nullum illius in vitâ rectius fa- 25
 ctum sit, quam id quod tu injuriam appellas; hi statuent hanc
 causam, quam ne in alio quidem probarent, in te, justam ad ne-
 cessitudinem violandam videri? qui summam injuriam ab illo
 accepisti, tamen quoniam Quæstor ejus fuisti, non potes eum sine
 ulla vituperatione accusare; si verò nulla tibi facta est injuria, 30
 sine scelere eum accusare non potes. Quare cùm incertum sit de
 injuriâ, quemquam esse horum putas, qui non malit te sine vitu-
 peratione, quàm cum scelere discedere? At vide, quid ^d differat
 inter meam opinionem ac tuam. Tu, cùm omnibus rebus infe-
 rior sis, hâc unâ in re te mihi anteferri putas oportere, quod Quæ- 35
 stor illius fueris: ego, si superior cæteris rebus esses, te hanc u-
 nam ob causam accusatorem repudiari putarem oportere. Sic
 enim à majoribus nostris accepimus, Prætorem Quæstori suo pa-
 rentis loco esse oportere: nullam neque justiore, neque gravio-
 rem causam necessitudinis posse reperiri, quam conjunctionem 40
 fortis, quam provinciæ, quam officii, quam publicam muneris so-
 cietatem.

^a quid sine ratio quidem remanet conquerendi? ^b ad accusandum. ^c distet.

6. *Circæo poculo.*] Poculum pro potione
 ponitur. Nempè alludit ad illud poculum,
 quod hospitibus suis Circe offerebat, quo
 hausto, virgâ percussî statim in suos muta-
 bantur; & alio uncti medicamento ad pri-
 dinam formam redibant. Vide Homer.
 lib. 10. Odyss.

1b. *Factus est Verres.*] Ludit in nomine,
 nam Verres porcum non sectum signifi-
 cat.

14. *Perfidiosum, an prævaricatorem.*] Perfidiosus est,
 qui amicum se simulat, cum sit inimicus.
 Si talis est Cæcilius, igitur non est ipse credendum.
 Prævaricator est, qui se inimicum fingit,
 cùm sit amicus. Si talis est Cæcilius, non est ei
 causa committenda.

22. *Necessitudinis.*] Per necessitudinem
 sortem intelligit: quia Prætores, cæteri-
 que magistratus, qui in provincias mitte-

XVI. Quamobrem, si jure eum possis accusare, tamen, cum is tibi parentis ^a numero fuisset, id pie facere non posses: cum vero neque injuriam acceperis, & ^b Prætori tui periculum crees, fatearis necesse est, te illi injustum impiumque bellum inferre conari. Etenim ista Quæstura ad eam rem valet, ut elaborandum tibi in ratione reddenda sit, quamobrem eum, cui Quæstor fueris, accuses: non, ut ob eam ipsam causam postulandum sit, ut tibi potissimum accusatio detur. Neque ferè unquam venit in contentionem de accusando, qui Quæstor fuisset, quin repudiaretur.

10 Itaque neque L. Philoni in C. Servilium nominis deferendi potestas est data, neque M. Aurelio Scauro in L. Flaccum, neque Cn. Pompeio in T. Albucium: quorum nemo propter indignitatem repudiatu est: sed nè libido violandæ necessitudinis auctoritate judicum comprobaretur. Atque ille Cn. Pompeius ita cum

15 C. Julio contendit, ut tu mecum. Quæstor enim Albucii fuerat, ut tu Verris. Julius hoc secum auctoritatis ad accusandum asserbat, quod ut hoc tempore nos ab Siculis, sic tum ille ab Sardis rogatus ad causam accesserat. Semper hæc causa plurimum valuit: semper hæc ratio accusandi fuit honestissima pro focis, pro

20 salute provinciæ, pro exterarum nationum commodis inimicitias suscipere, ad periculum accedere, operam, studium, laborem interponere. Etenim si probabilis est eorum causa, qui injurias suas persequi volunt, qua in re dolori suo, non reipub. commodis serviunt: quanto illa causa honestior, quæ non solum probabilis

25 videri, sed etiam grata esse debet, nulla privatim accepta injuria, sociorum atque amicorum populi Romani dolore atque injuriis commoveri? Nuper, cum in P. Gabinium vir fortissimus & innocentissimus L. Piso ^c delationem nominis postularet, & contra Q. Cæcilius peteret,isque se veteres inimicitias jamdiu susceptas persequi diceret; cum auctoritas & dignitas Pisonis valebat plurimum, tum illa erat causa justissima, quod eum sibi Achæi patronum ad-

30 optarant.

^a loco. ^b accuses tuum prætorem. ^c peteret accusationem ejus.

bantur, sorte eligebantur. Unde necessitudo illa fortis fuit, non sanguinis.

4. *Injustum, impiumque bellum.*] Attingit hic veterum Rom. consuetudinem, qui bellum nullum inferebant, quin prius ab fecialium Collegio justum declaratum esset.

10. *Itaque neque.*] Exempla Quæstorum assert, qui suos Prætores non permitti sunt accusare.

Ib. *Lucio Philoni.*] Lucius Philo Quæstor fuit, alter Prætor.

12. *Pompeio.*] Strabo ille Pompeius Pompeii magni parens fuit.

Ib. *T. Albucium.*] Albucius post Prætorum Sardinia præfuit: de quo in Pisi. & lib. 3. Offic.

14. *Cum Julio.*] Julium hunc lepore & facetiis excelluisse, lib. 1. de Offic. ait, Accusavit pro Sardis Albucium.

23. *Dolori suo serviunt.*] Dolorem suum mitigant, quia homo affectus injuriæ facile hominis inimici supplicio lenitur.

27. *Pub. Gabinium.*] Qui Achaïam administravit.

28. *L. Pifo.*] L. Pifo causas egit, & Tribunus plebis legem tulit de repetundis. Cic. de Clar. Orator.

29. *Q. Cæcilius.*] Non is, qui Verris accusationem postulat.

31. *Achæi.*] Qui repetundarum Gabini-um accusabant.

XVII. Ete-

XVII. Etenim, cùm lex ipsa de pecuniis repetundis, socio-
 rum atque amicorum populi Romani causâ, comparata sit; ini-
 quum est, non eum legis iudiciiue actorem idoneum maximè
 putari, quem actorem causæ suæ socii defensoremque fortunarum
 suarum potissimum esse voluerunt. An quod ad commemo- 5
 randum est honestius, id ad probandum non multò videri debet
 æquius? Utra igitur est splendidior, utra illustrior comme-
 moratio? Accusavi eum, quicum Quæstor fueram, quicum me
 fors, consuetudoque majorum, quicum me Deorum hominumque
 iudicium conjunxerat. An accusavi rogatu sociorum, atque a- 10
 micorum? delectus sum ab universâ provinciâ, qui ejus jura,
 fortunasque defenderem. Dubitare quisquam potest, quin hone-
 stius sit, eorum causâ, apud quos Quæstor fueris, quàm eum
 cujus Quæstor fueris, accusare? Clarissimi viri nostræ civitatis
 temporibus optimis, hoc sibi amplissimum, pulcherrimumque 15
 ducebant, ab hospitibus clientibusque suis, ab exteris nationibus,
 quæ in amicitiam populi Rom. ditionemque essent, injurias pro-
 pulsare, eorumque fortunas defendere. M. Catonem illum sapi-
 entem, clarissimum virum, & prudentissimum, cum multis graves
 inimicitias gessisse accepimus propter Hispanorum, apud quos Con- 20
 sul fuerat, injurias. Nuper Cn. Domitium scimus M. Silano
 diem dixisse propter unius hominis Egritomari, paterni amici,
 atque hospitis injurias. Neque enim magis animos hominum no-
 centium res unquam ulla commovit, quam hæc majorum con-
 suetudo, a longo intervallo repetita atque relata: sociorum que- 25
 rimoniæ delatæ ad hominem b non inertissimum, susceptæ ab eo,
 qui videbatur eorum fortunas fide, diligentiaque suâ posse defen-
 dere. Hoc timent homines, hoc laborant: hoc institui, atque
 adeò institutum referri, ac renovari molestè ferunt, putant fore,
 uti si paulatim hæc consuetudo serpere, ac c prodi- 30
 re cœperit, per homines honestissimos, virosque fortissimos, non imperitos ado-
 lescentulos, aut illiusmodi quadruplatores, leges, judiciciaque admi-
 nistrantur. Cujus consuetudinis, atque instituti partes majoresque

a petita longo tempore retrorsum. b non imperitissimum. c progredi.

9. Sors.] Sorte obveniebant provinciæ.

16. Deorum hominumque iudicium.]
 Propter sortem hæc dicit, quæ quasi quod-
 dam est deorum iudicium: hominum verò,
 nempe Consulum, quia licet sorte, & divi-
 nitus obvenirent, tamen à Consulibus & à
 populo provinciæ decernebantur.

15. Temporibus optimis.] Heroica illa
 tempora indicat, quibus vigeat fides in Re-
 pub. & nulla lex erat adhuc instituta de
 repetundis.

18. Marcum Catonem.] M. Cato ac-
 cusavit Servium Galbum pro direptis Lusitaniis, & Pub. Furium pro iisdem propter
 iniquam æstimationem frumenti.

21. Cn. Domitium.] Domitius Marcum
 Silanum virum Consulem accusavit propter
 Egritomari Transalpini hospitis injurias.

22. Diem dixisse.] Diem dicere, & ac-
 cusare in hoc differunt, quod accusare priva-
 torum hominum sit; diem dicere Magistratu-
 tum, ut videre licet ubique apud Cicer.

nostros non poenitebat tum, cum P. Lentulus, is qui princeps Sena-
 35 tūs fuit, accusabat M' Aquiliū, subscriptore C. Rutilio Rufo,
 aut cum P. Africanus homo virtute, fortunā, gloriā, rebus ge-
 stis amplissimus, posteaquam bis Consul & Censor fuerat, L.
 Cottam in iudiciū vocabat. Jure tum florebat populi Romani
 40 nomen: jure auctoritas hujus imperii, civitatisque majestas gra-
 vis habebatur. Nemo mirabatur in Africano illo, quod in me
 nunc homine parvis opibus, ac facultatibus prædito simulant sese
 mirari, cum molestē ferant. Quid sibi iste vult? accusatorem-ne
 se existimari, qui antea defendere consueverat? nunc præsertim,
 eā jam ætate, cum Ædilitatem petat? Ego verò, & ætatis non mo-
 45 dō meæ, sed multo etiam superioris, & honoris amplissimi puto es-
 se, & accusare improbos, & miseros calamitososque defendere.
 Et profectò aut hoc remedium est ægrotæ, ac propè desperatæ
 reipub. judiciisque corruptis, ac contaminatis paucorum vitio ac
 turpitudine, homines ad legum defensionem, judiciorumque au-
 50 ctoritatem, quam honestissimos & integerrimos diligentissimosque
 accedere: aut si ne hoc quidem prodesse poterit, profecto nulla
 unquam medicina his tot incommodis reperietur. Nulla salus
 reipubl. major est, quam eos, qui alterum accusant, non minùs
 de laude, de honore, de famā suā, quam illos, qui accusantur, de
 55 capite ac fortunīs suis pertimescere. Itaque semper ii diligen-
 tissimè, laboriosissimeque accusarunt, qui se ipsos in discrimen
 existimationis venire arbitrati sint.

P E R O R A T I O.

XVIII. Quamobrem hoc statuere, Judices, debetis, Q. Cæcili-
 um, de quo nulla unquam ^a opinio fuerit, nullaque in hoc ipso ju-
 dicio ^b expectatio futura sit, qui neque ut ante ^c collectam famam

^a existimatio bona.

^b nullatenus.

^c acquisitam.

34. Cum Pub. Lentulus.] Lentulus Len-
 tuli Suræ pater, qui in carcere propter Catil-
 linæ conjurationem strangulatus est.

1b. Princeps Senatūs.] Princeps Senatūs à
 Censoribus is legebatur, qui eorum vetustis-
 simus erat.

35. M' Aquiliū.] Aquilius à Marco
 Antonio defensus est, aperta tunica, ut ejus
 cicatrices apparerent.

38. L. Cottam.] Cotta à P. Africano post
 secundum Consulatum, & Censuram accu-
 satus est: qui tamen teste Cicer. in Orat.
 pro Murenā absolutus est, ne tanti adversarii
 potentia oppressus videretur.

42. Quid sibi iste vult?] Calumniam
 improborum contra se exponit, qui molestē
 ferunt à Cicerone Verrem accusari, veriti nè
 deinceps ad homines probos accusandi consue-
 tudo deveniat.

44. Cum Ædilitatem petat.] Ædilitas se-
 cundus erat magistratus, qui gerebatur in
 Repub. natus autem erat tum Cicero an-
 nos 36. hæc autem ætas Ædilitati legitima
 fuit.

45. Sed multo etiam superioris.] Osten-
 dit hic non solum ad adolescentes, sed etiam
 ad viros pertinere munus acculandi, cum
 sublevandis miseri agitur, cum illud præ-
 sertim usurpant viri ætate proveci, &
 Consulares.

1b. Honoris amplissimi.] Per honorem
 amplissimum Consulatum intelligit, qui om-
 nium magistratum erat maximus.

47. Ægrotæ.] Ægrotæ est Respub. cum
 realis civibus scætet: desperata est, cum ab
 iis opprimitur.

conservet, neque uti reliqui temporis spem confirmet, laborat, non nimis hanc causam severè, non nimis accuratè, non nimis diligenter acturum. Habet enim nihil, quod in offensione ^d deperdat: ut turpissimè, flagitiosissimeque discedat, nihil de suis veteribus ornamentis requirit. A nobis multos obsides habet populus Rom. quos ut incolumes conservare, tueri, confirmare, ac recuperare possimus, omni ratione erit dimicandum; habet honorem, quem petimus: habet spem, quam propositam nobis habemus; ¹⁰ habet existimationem multo sudore, labore, vigiliisque collectam: ut, si in hac causa nostrum officium, ac diligentiam probaverimus, hæc, quæ dixi, retinere per pop. Rom. incolumia ac salva possimus: si ^e tantulum offensum, titubatumque sit, ut ea, quæ singulatim, ac diu collecta sunt, uno tempore universa perdamus. ¹⁵ Quapropter, Judices, vestrum est deligere, quem existimetis facillime posse magnitudinem causæ, ac judicii sustinere fide, diligentia, consilio, auctoritate. Vos si mihi Q. Cæcilium anteposueritis, ego me dignitate superatum non arbitror: populus Romanus ne tam honestam, tam severam, diligentemque accusationem, neque vobis placuisse, neque ordini vestro placere arbitretur, provide- ²⁰

^d id amittet. ^e aliquantulum peccatum est.

5. *In offensione.*] Ostendit qui ab officio suo accusatoris discedit minus recte, & finire accusare.

7. *Veteribus ornamentis.*] Vetera ornamenta dignitates sunt quibus aliquis defunctus est, quas nullas obtinuit Cæcilius.

16. *Multos obsides.*] Habet vel uxorem, liberos, & amicos Cicero: vel potius Adilitatem, quam tum temporis petebat. Unde dicit, *habet honorem quem petimus.*

10. *Habet spem.*] Aspirabat ad Præturam & Consulatum.

11. *Existimationem.*] Existimationem maximam sibi jam Cicero comparaverat in dicendo, quæ nulla erat in Cæcilio.

13. *Per pop. Rom.*] Suis suffragiis Magistratus populus Rom. decernebat.

18. *Vos si.*] Communatur modestè iudicibus indignationem pop. Rom. si sibi Cæcilium præferant, qui in omnibus Cicerone inferior est.

P R O

LEGE MANILIA.

ARGUMENTUM.

Dluturnum & grave bellum cum Mithridate rege Ponti, Romani gessere. Contra hunc primum missi sunt cum imperio Sylla, & post hunc L. Lucullus; hi duo quamquam magnis cladibus regem afficerent, stantem tamen, neque victum relinquere cogeabantur. Sylla enim, Marianâ factione Romæ sæviante, coactus est pacem facere cum Mithridate, & domum reverti, ut hanc compefceret. L. Lucullus cum bello ita regem fatigasset, ut jam prope ad angustias reductus videretur; exorta inter milites seditione, delere eum prohibitus est. Adde quod Romæ nonnulli Lucullo insensi efficiebant, ut Lucullus Senatusconsulto à bello revocaretur; at eo revocato, ejusque exercitu dissipato. Mithridates hostis impunè grassabatur, quare C. Manilius tribunus-plebis legem tulit, ut Pompeius in provincias, quotquot Lucullus tenebat, succederet, & belli gerendi adversus Mithridatem & Tigranem Imperator extra ordinem mitteretur; ut hac lege Manilia potentia Pompeii crescere, & Lucullus rerum gestarum gloria privari videbatur, ita optimi quoque rogationi huic obsistere statuebant, nè omnia ad unum Pompeium deferrentur. Verum nemo intercessit metu plebis, quæ Pompeio favebat. Solus Catulus & Hortensius legem dissuadebant, quibus hac oratione Cicero respondet, ostenditque bellum esse necessarium, ac difficile, nec alium imperatorem præter Pompeium inveniri, qui huic bello gerendo sit idoneus.

TEMPUS ET LOCUS.

Habita est hæc Oratio in rostris anno urbis conditæ 687. Cicero-
nis 41. cum Prætor esset, Coss. M. Emilio Lepido, & Volcatio Tullio.

GENUS CAUSÆ.

Duobus generibus constat, deliberativo scilicet, & demonstrativo: deliberativum est, quia deliberatur an mittendus sit Pompeius Imperator: demonstrativum est, quia Cn. Pompeium summis laudibus extollit, ut illi bello præficiatur.

P A R.

ORATIO PRO LEGE MANILIA. 27

PARTES.

Ejus quinque sunt, Exordium, Narratio, Propositio, Confirmatio, Peroratio:

EVENTUS.

Missus est Pompeius Imperator.

EXORDIUM.

IQUamquam mihi semper frequens conspectus vester multo jucundissimus; hic autem locus ^a ad agendum amplissimus, ad dicendum ornatissimus est visus, Quirites! ^b tamen hoc aditu laudis, qui semper optimo cuique maximè patuit, non mea voluntas,

INTERPRETATIO.

^a Commodissimus ad tractanda negotia, pulcherrimus ad habendas orationes.

^b Tamen non mea voluntas, sed meum institutum vivendi inceptum ab adolescentia impedivit me, quominus aspirarem ad hanc gloriam dicendi apud vos.

NOTÆ.

2. *Hic autem locus.*] Rostra intelligit quæ L. Furio Camillo, & C. Mænio Coss. ex rostris navium Antiatum condita fuerunt, de quibus Livius lib. 8. *Naves Antiatum partim in navalia Romæ subductæ, partim incensæ: rostrisque earum suggestum in foro extructum adornari placuit, Rostraque id templum appellatum.* In Rostris ferebantur leges, agebantur causæ, & conciones habebantur ad populum.

2. *Amplissimus.*] In Rostris nullis nisi viris amplissimis, & Magistratum gerentibus agere cum populo licebat. Legitur quod Antonius occisæ Ciceronis caput præcisum in Rostris poni curaverit, ubi ille Consul, ubi sæpe Consulibus auditus erat.

3. *Ornatissimus ad dicendum.*] In Rostris tantum agebatur apud Populum. Neque autem eadem est dicendi apud eum, & apud iudices ratio: cum populus delectari, & doceri vellet, ornatior & elegantior oratio esse debebat: cum iudices doceri tantum, simplicior & severior. Observabis autem quod diversa sunt, *agere & dicere.* Dicere enim est simpliciter orationem habere ad populum. Sic apud Suetonium Cæsar dicitur adhuc junior defunctam uxorem Corneliam laudasse de more, pro Rostris. *Agere* autem ex Gellio l. 13. c. 15. est rogare aliquid populum

quod suffragiis suis aut jubeat, aut vetet. Ex Festo, *Agere, est populum ad concilium aut comitia vocare.* Quare agere auctoritatem continet, & publicorum negotiorum tractationem quæ non potest absque auctoritate haberi; tamen aliquando utrumque conjungitur, & sæpe actio significat Orationem, ut actiones in Verrem; sæpe *agere* significat etiam *dicere*, præsertim si cum auctoritate dicatur, ut mox infra, & ad agendum facultatis tantum, quantum, &c.

Ib. *Quirites.*] Quirites populi Romani appellatio est à Curibus Sabinis populis: qui cum ex fœdere Romulum inter ac Tatium eorum Regem constituto, post asperrima prælia Romam commigrarent; ita Rempublicam temperarunt, ut commune regnum esset Romulo ac Tatiao, & urbs à Romulo Roma vocaretur; cives à Curibus, *Quirites.* Porro Cures ipsi nomen inde habuerunt, quod bello ut plurimum hastati essent, hasta autem Sabinis, Festo teste, dicta est Curis sive Quiris. Hinc & Romulus *Quirinus* dicitur; vel quia pariter hasta seu curi armatus erat, vel quia Cures sibi adjunxerat; vel quia *Quiritum*, id est, Rex Romanorum erat: quæ triplex sententia proponitur ab Ovidio Fast. 2. 435.

4. *Optimo cuique.*] Fas erat unicuique

tas, sed meæ vitæ rationes ab ineunte ætate susceptæ prohibuerunt. Nam, cum antea per ætatem ^c nondum hujus auctoritatem loci contingere auderem; statueremque, nihil huc, nisi perfectum ingenio, elaboratum industria, afferri oportere; omne meum tempus amicorum temporibus ^d transmittendum putavi. Ita
 10 neque hic locus vacuus unquam fuit ab iis qui ^e vestram causam defenderent; & meus labor in privatorum periculis ^f castè integreque versatus, ex vestro judicio fructum est amplissimum consecutus. Nam cum propter dilationem comitiorum ter Prætor primus cen-

^c nondum auderem accedere ad dignitatem hujus loci propter ætatem juniorem. ^dtribuendum necessitatibus amicorum meorum. ^etuerentur vestra commoda publica. ^fversatus sine ullo accepto munere, sine ulla prodicione in periculis propulsandis.

que Magistratum gerenti in superiorem locum ascendere, indeque concionari ad populum, non autem privato homini, nisi acceptâ ab aliquo magistratu potestate. Cic. ad Att. lib. 4. 2. de Clodio adhuc privato: Cum subito ille in concionem ascendit, quam Appius ei dedit.

5. Prohibuerunt. Licet Quæstor & Ædilis fuisset Cicero, & annos natus viginti sex Quinctium in privato judicio, & Amerinum in publico defendisset, nondum tamen in Rostris egerat, quo tantum Magistratibus licebat ascendere, ut nihil huc nisi perfectum ingenio & dignum amplitudine loci afferretur, quod hac minore ætate dicit se præstare non potuisse.

9. Temporibus. Cum non posset adhuc per ætatem hanc juniorem vacare Reipublicæ amicis suis periclitantibus dedit operam; familiare enim est apud Ciceronem pro periculis usurpare tempora. Sic pro Mil. Bona, fortunas meas, ac liberorum meorum in communionem tuorum temporum contuli.

11. Castè integreque. Integritatem suam & abstinentiam in causis defendendis profert: nam lege Cinnia jam inde lata ab anno U. C. 550. cautum erat, ne quis munus, aut pecuniam ob causam orandam acciperet.

13. Propter dilationem. Abrumpebantur, & in alium diem differebantur comitia vel obnuntiatione, vel intercessione parisi & majoris magistratus: obnuntiatione, cum quis Magistratus, dum comitia habebant, nuntiabat, se celi, vel avium signa deprehendisse. Sic Cic. lib. 3. ad Quintum fratrem, Comitiorum quotidie singuli dies tolluntur obnuntiationibus magna voluntate bonorum omnium. Credebant

videlicet dato à Jove signo fas non esse agere cum populo; intercessione vero, cum differebantur per Magistratus, & maxime per Tribunos. Sic in lib. epist. ad Att. 4. scribit comitia quibus Pub. Clodius Præturam, & Milo Consulatum petebant, sæpius esse dilata; ea autem vel obnuntiatione vel intercessio fiebat in candidatorum gratiam: cum aliquis parari sibi repulsam videbat.

Ib. Ter Prætor. Plures fuere creati Prætores, unus tantum primis urbis temporibus; tum duo, ac tandem Sullæ dictatoris octo, deinde decem, crescente in dies imperii Romani magnitudine, ac civium numero, à populo jurisdictionum accipiebant, sed incertam: designati enim coniectis in sortem jurisdictionibus, quam quisque fortiebatur, hanc exercebat. Ex illis Prætoribus duo præerant privatis judiciis, urbanus alter qui civibus, peregrinus alter qui sociis & externis jus dicebat: ex octo aliis, quo de ficiariis decernebant, unus de repetundiis quærebat, alius de peculatu, alius de arbitrio, alius de falso, alius de majestate, alius de vi, ac tandem sub imperatoribus duo Cereales additi sunt, qui de fidei commissio jus dicebant, & ultimus tutelaris, cujus munus fuit. cogere tutores & satisficere rem pupilli salvam fore, & delatam tutelam accipere.

Ib. Primus. Non aliquem populus dignitatis gradum inter Prætores ponebat, sed qui omnium primus ab eo renuntiatus erat, præ cæteris populo placuisse videbatur. Certe Plutarchus in Ciceronis vita scribit multos maximæ dignitatis viros Præturæ competitores habu-

ORATIO PRO LEGE MANILIA. 29

centuriis cunctis ^a renuntiatus sum; facile intellexi, Quirites, & quid de me judicaretis, ^b & quid aliis præscriberetis. Nunc cum ¹⁵ & auctoritatis in me tantum sit, ⁱ quantum vos honoribus mandandum esse voluistis; & ad agendum facultatis tantum, quantum homini vigilantibus ex forensi usu prope quotidiana dicendi exercitatio potuit asferre: certe, & si quid auctoritatis in me est, ea apud eos utar, qui eam mihi dederunt; & si quid etiam di- ²⁰ cendo consequi possum, iis ostendam potissimum, ^k qui ei quoque rei fructum suo iudicio tribuendum esse censuerunt. Atque illud in primis mihi lætandum jure esse video, quod in hac insolita mihi ex hoc loco ratione dicendi, causa talis oblata est, in qua oratio nemini deesse potest. Dicendum est enim de Cn. Pompeii fin- ²⁵ gulari eximiaque virtute: hujus autem orationis difficilior est exitum, quam principium invenire. Itaque non mihi tam copia, quam modus in dicendo quærendus est.

^a declaratus sum. ^b & quid desideraretis in aliis. ⁱ quantum voluistis attribui Præturæ & Ædilitati. ^k qui suo suffragio judicaverunt premium dandum esse huic etiam eloquentiæ.

habuisse, hisque omnibus antepositum fuisse. Unde in lib. de claris Oratoribus de seipso ait, *Atque ut multa omittam, in hoc spatio, & in his post Ædilitatem annis, & Prætor primus, & incredibili populari voluntate sum factus.*

14. *Centuriis cunctis.* Centuriatis comitiis creabantur Consules, Prætores, Censores; Proconsoles interdum, Reges sacrorum, Tribuni militares consulari potestate, & decemviri legibus scribendis: Ædiles vero, tribuni plebis, & minores aliqui tantum

tributis comitiis. Erant autem centuriata comitia quibus populus per classium centurias divisus suffragium ferebat; ita ut suffragia colligerentur centuriatim. Tributa vero sunt in quibus populus per curias divisus suffragium dicebat.

16. *Honoribus.* Familiare est Romanis auctoribus honores vocare Magistratus, ut hic: Sic & apud Hor. lib. 1. Od. 1.

Hunc si mobiliū turba Quiritium Certat tergeminis tollere honoribus, &c.

NARRATIO.

II. Atque ut inde Oratio mea ^a proficiscatur, unde hæc omnis causa ^b ducitur; bellum grave, & periculosum vestris vectigalibus ^c atque sociis à duobus potentissimis regibus infertur, Mithridate,

^a incipiat. ^b incipit. ^c tributariis.

3. *Potentissimis Regibus.* Reges illi sunt Mithridates & Tigranes, primum in Lucullo Cicero post Alexandrum Regem maximum nominavit. Nicomedes ille è Bithynia; Ariobarzanem è Cappadocia expulit; alte-

rum Regem Regum Plutarchus appellavit; qui tantâ potentiâ vigeat, ut ab Asia Parthos arcens Græcas in ipsam Mediam civitates traduceret, & Syriæ & Palestinæ imperaret.

& Tigrane : quorum alter relictus, alter laceffitus, occasionem sibi
 5 ad occupandam Asiam oblatam esse arbitratur. Equitibus Romanis honestissimis viris afferuntur ex Asiâ quotidie literæ ^d quorum magnæ res aguntur, in vestris vectigalibus exercendis occupatæ ; qui ad me pro necessitudine, quæ mihi est cum illo Ordine, causam reipublicæ, periculaque rerum suarum detulerunt : Bithyniæ,
 10 quæ nunc vestra provincia est, vicos exustos esse complureis : regnum Ariobarzanis, quod finitimum est vestris vectigalibus, totum esse in hostium potestate : Lucullum, magnis rebus gestis, ab eo bello discedere : huic qui ^e succurrerit, non satis esse paratum ad tantum bellum administrandum : unum ab omnibus sociis, & ci-
 15 vibus ad id bellum imperatorem deposci, atque expeti, eundem hunc unum ab hostibus metui, ^f præterea neminem.

^d quorum de magnis opibus agitur, quæ collocatæ fuerunt in colligendis vestris tributis. ^e succurrerit. ^f præter hunc.

4. *Alter relictus.*] Mithridates ingenti clade accepta, cum nihil propius esset, quam ut caperetur à Lucullo, desertus est ; causa fuit militum avaritia, qui fugientem insequi noluerunt, sed avidè se projecerunt in thesauros, quos de industria effundi per vias jusserat, ut dum prædæ vacarent, ad Tigranem socerum suum confugiendi sibi tempus esset.

1b. *Alter laceffitus.*] Tigranem Lucullus provocavit, cum tradere Mithridatem recusasset ; & ita provocavit, ut Tigranocertâ urbe ejus regiâ occupatâ, ingentes ejus copias parva manu bis profligaverit, quare rerum suarum desperatione coactus, relicto Mithridate, fugere in extremam Armeniam compulsus est.

5. *Occupandam Asiam.*] Provinciam illam ab annis 137. Cornelius Scipio Romano imperio adjunxerat, Antiocho Rege debellato.

1b. *Equitibus Romanis.*] Publicanos intelligit, qui ex genere Equestri erant, ut ex testimonio Ciceronis patet in Oratione pro Posthumo. *Curius Princeps Equestris ordinis fortissimus & maximus Publicanus.* Conducebant autem illi quæstus sui causâ publica vectigalia populi Romani à Censoribus in foro, certa se obligantes pecunia, quam Quæstoribus urbanis repræsentabant, Societatem illi conficiebant, cuius præerat, Magister societatis dicebatur, penes quem erat, quasi sociorum reliquorum Senatum cogere, ad eos referre de societatis

negotiis, curamque omnem tabularum & rationum suscipere, quæ undique ab aliis, qui publicanorum societati operam dabant, Romam mitterentur. Hic porro quondam habuit pro Magistro in provincia quasi sui muneris vicarium & societatis præfectum, ad quem alii literas darent.

8. *Cum illo Ordine.*] Ex genere equestri Cicero fuit, quem ille Consul, ut Plinius lib. 33. scribit, senatui conciliando, & ex eo Ordine ortum se prædicando, maxime stabilivit.

9. *Bithyniæ.*] Bithynia Asiæ minoris est regio ad Pontum sita, Thraciæ adversa & Troadi finitima.

10. *Quæ nunc vestra.*] Illius Bithyniæ, Rex fuit Nicomedes, à qua, cum pulsus fuisset à Mithridate, in idem suum regnum à Sylla restitutus est. Sed demum ille paulo post moriens populum Romanum sui regni hæredem reliquit, quod à Republica in provinciæ formam redactum est.

1b. *Provincia est.*] Provincia sumitur quandoque pro regione, quam aut armis devictam, aut quocumque modo in potestatem adductam, ipse populi Romani Imperator administravit.

11. *Regnum Ariobarzanis.*] Cappadociæ Rex ille fuit pop. Rom. amicus, qui ter à Mithridate regno cedere coactus, à Lucullo bis & tertium, devictis Mithridate & Tigra- ne, in idem suum à Pompeio restitutus est.

PROPOSITIO & DISTRIBUTIO.

III. ^a Causa quæ sit, videtis : nunc quid agendum sit conside-
rate. Primum mihi videtur de genere belli ; deinde de magnitudine,
tum de imperatore deligendo esse dicendum. Genus est enim e-
jusmodi, quod maxime vestros animos excitare, atque inflammare
debet : in quo agitur populi Romani gloria, quæ vobis à Majo- 5
ribus cum magna in rebus omnibus, tum summa in re militari
tradita est : ^b agitur salus sociorum, atque amicorum, pro qua mul-
ta Majores vestri magna & gravia bella gesserunt : aguntur cer-
tissima populi Romani vestigalia, & maxima ; quibus amissis, &
pacis ornamenta, & subsidia belli ^c requiretis : aguntur bona mul- 10
torum civium, quibus est à vobis & ab ^d imperatoribus reipublicæ
consulendum.

^a quæstio ea de qua debetis ferre suffragium. ^b agitur de salute. ^c deside-
rabit. ^d moderatoribus.

6. In re militari.] Ita Romanum Im-
perium à Romulo ad Augustum usque Cæ-
sarem gloria militari floruit, ut de eo ita
loquatur Florus in Prologo Hist. Ita
latè per orbem terrarum arma circumtulit,
ut qui res ejus legunt, non unius populi,
sed generis humani facta discant, & lib. 4.
cap. 10. vel Parthorum testimonio victo-
res gentium eos fama loquitur.

9. Certissima vestigalia.] Duo erant ge-
nera tributorum, unum certum, seu] ordi-
narium, & stipendiarium, quod in caput,
atque in solum impositum quotannis exi-
gebatur ; qui porro hoc pendebant, tributa-
rii seu stipendarii nominati sunt. Aliud in-

certum five extraordinarium, quod aut ex
lege, aut Senatusconsulto pro usu provin-
ciæ vel imperii, aliquando imperabatur,
nec locare usquam nisi Romæ per Censores
licebat.

10. Pacis ornamenta.] Contra Rullum
in Senatu vestigalia subsidia belli, & or-
namenta pacis appellat.

11. Imperatoribus Reipublicæ.] Non tam
de iis qui ducebant exercitus Romanos hic
loquitur, quam de iis, penes quos est Rei-
pub. administratio, quos etiam lib. 2.
de Nat. Deor. Rectores & moderatores, &
tandem architectos tanti operis, tantique
muneris vocat.

CONFIRMATIONIS

PRIMUM ARGUMENTUM.

Bellum Asiaticum genere suo grave & necessarium esse.

PARS PRIMA Argumenti primi.

Quia agitur gloria populi Rom.

IV. Et quoniam semper appetentes gloriæ præter cæteras genteis,

1 Appetentes gloriæ.] Gloria militaris
tanta fuit apud Romanos in commendatio-
ne, ut ab urbe ferè condita ad usque inter-
ceptam à Gallis, id est, per annos circiter
trecentos quinquaginta, nullo sumptu pub-
lico, sed sola gloriæ cupiditate stipendia
fecerint.

atque

atque avidi laudis fuistis, delenda est vobis illa ^a macula, Mithridatico bello superiore ^b suscepta, quæ penitus jam infedit, ^c atque inveteravit in populi Romani nomine: quod is, qui
 5 uno die, tota Asia, tot in civitatibus, uno nuntio, atque una literarum significatione cives Roman. necandos trucidandosque denotavit, non modò adhuc poenam nullam suo dignam scelere ^d suscepit, sed ab illo tempore annum jam tertium & vice-
 10 latebris occultare velit; sed emergere è patrio regno, atque in vestris vectigalibus, hoc est, in Asiæ luce versari. Etenim adhuc ita vestri cum illo rege contenderunt imperatores, ut ab illo insignia ^e victoriæ, non victoriam reportarint. Triumphavit L. Sulla, triumphavit L. Muræna de Mithridate, duo fortissimi viri, &
 15 summi imperatores: sed ita triumpharunt, ut ille pulsus superatusque regnaret. Verumtamen illis imperitoribus laus est tribuenda, quod ^f egerunt: venia danda, quod reliquerunt: propterea quod ab eo bello Sullam in Italiam respub. Murænam Sulla revocavit. Mithridates autem omne reliquum tempus,
 20 non ad oblivionem veteris belli, sed ad comparisonem novi contulit: qui, posteaquam maximas ædificasset, ^g ornassetque classeis, exercitusque permagnos, quibuscumque ex gentibus potuisset, ^h comparasset, & se Bosporanis, ⁱ finitimis suis, bellum in-

^a ignominie labes. ^b contracta. ^c adhærescit. ^d dedit. ^e decora.
^f de eo quod egerunt. ^g instruxisset. ^h collegisset. ⁱ vicinis suis.

2. *Bello superiore.*] Illud bellum superius instauratum est à Quinto Pompeio, & Lucio Sylla Coss. nam initio illius belli Q. Oppius sive Proconsul, sive Proprætor fuerit, in manus Mithridatis venit, à quo in vincula coniectus est. Eiusdem jussu Manius Attilius asino insidens Pergamum deductus est, ubi in os aurum liquefactum infundi per summam crudelitatem jussit.

5. *Uno die, &c.*] Mithridates ad omnes urbium Asiæ præfectos literas dedit, quibus imperabat ut trigesimo ab acceptis literis die, omnes tum Romani tum Itali cum liberis & uxoribus trucidarentur, atque insepulti feris relinquerentur. Tanta fuit strages edita, ut uno die centum quinquaginta millia interfecta sint. De iis vide Appianum in libro, qui Mithridaticus inscribitur, & Plutarchum in vita Syllæ.

8. *Annum jam.*] Totum bellum Mithridaticum per annos 40. gestum est, ut ex Floro lib. 3. patet.

12. *Insignia victoriæ.*] Per insignia victoriæ triumphum intelligit, quem magni-

ficentissimum duxit Lucullus; qualis antea nullus Romæ visus erat.

18. *Sullam in Italiam.*] Cum iterum Romæ seditiones à Cinna, Carbone, Sertorio, & Mario excitarentur, multique à Primoribus Reipublicæ trucidarentur, Sulla, factâ pace cum Mithridate, Romam, ad motus illos comprimendos revertitur jussu Senatûs, relicto Murænâ, ut reliqua Asiæ negotia componeret. Sed pacis conditiones vix ille tenuit; nam ductus triumphi cupiditate, statim leves contra Mithridaticos, deinde graviores expeditiones suscepit. Sulla verò arbitratus indignum esse Romanâ fide non stare pacis conditionibus, Murænam ab Asia revocavit.

22. *Quibuscumque ex gentibus.*] Tam ingentem exercitum ex omnibus nationibus Mithridates comparavit, ut Romani peti se arbitrantur; persuaserat sibi videlicet rex ille, à se Romanos frangi posse, si contra eos varios ex suis partibus hostes suscitaret.

23. *Bosporanis.*] Bosporani populi sunt, qui Bosporum Thracium incolunt, cui

inferre simulasset ; usque in Hispaniam legatos Ecbatanis misit ad eos duces, quibuscum tum bellum gerebamus : ut, cum duobus in locis disjunctissimis, maximeque diversis, uno consilio, à binis hostium copiis bellum terra marique gereretur, vos ancipiti contentione distracti, de imperio dimicaretis. Sed tamen alterius partis periculum, Sertorianæ atque Hispaniensis, quæ multò plus firmamenti ac roboris habebat, Cn. Pompeii divino consilio, ac singulari virtute depulsum est : in altera parte ita res à L. Lucullo summo viro est administrata, ut initia illa gestarum rerum magna atque præclara, non felicitati ejus, sed virtuti : hæc autem extrema, quæ nuper acciderunt, non culpæ, sed fortunæ tribuenda esse videantur. Sed de Lucullo dicam alio loco, & ita dicam, Quirites ! ut neque vera laus ei detracta oratione nostrâ, neque falsa afficta esse videatur. Sed pro vestri imperii dignitate, atque gloria, quoniam is est exorsus orationis meæ, videte quem vobis animum suspiciendum putetis. Majores vestri sæpe mercatoribus, ac naviculatoribus injuriosius tractatis, bella gesserunt : vos tot civium Rom. millibus, uno nuntio, atque uno tempore necatis, quo tandem animo esse debetis ? legati quod erant appellati superbius, Corinthum partes vestri,

** veniretis in discrimen amittendi imperii. ¹ feci inde initium orationis meæ.*

ab Occasu Pontus finitimus est. His autem, cum Sylla in Italiam reversus esset, bellum intulit Mithridates, quibus devictis, Macharem filium suum Regem dedit.

24. *Legatos.*] L. Magium, & L. Fannium indicat, qui à Mario ad Mithridatem confugerant, ut in tertia Verrina ait Cicero.

1b. *Ecbatanis.*] Ecbatana caput erat Mediæ, quæ urbs ex Plinio, lib. 6. à Seleuco condita est.

25. *Ad eos duces.*] Sertorium designat, & alios duces, quos Senatura ipse Sertorius appellat.

26. *In locis disjunctissimis.*] In Aſia cum Mithridate, in Hispania cum Sertorio bellum gerebat.

1b. *Uno consilio.*] Consilio Mithridatis & Sertorii, qui inter se sædus inierant, adeo ut facile sibi persuaderent, quod conjuros simul & irruentes Respublica non sustineret.

28. *Dimicaretis.*] Romani in discrimen totius imperii veniebant, deliberando vel de ducibus, quos adversus tantos hostes mittendos judicarent, vel ancipites hærendo, an Mithridates vel Sertorius imperaret.

29. *Sertorianæ atque.*] Sertorius Ma-

rianas partes sequutus, cum Cinna, Sylla redeunte, fugerat in Hispaniam, ubi cum Hispanos sibi devinxisset, multas clades exercitibus Romanis intulit ; sed à Sylla proscriptus, à M. Antonio & M. Perpeana, aliisque conjuratis proditus, in convivio interfectus est anno urbis 681. Ita Florus, Plutarchus, & Appianus.

32. *Initia.*] Lucullus Consul cum Mithridate congressus supra sexaginta hostium millia interfect, ac Regem usque in Armeniam fugavit.

34. *Extrema.*] Cum Lucullus reliquit Mithridatem, nec fugientem eum insequutus est, detrectantibus ducis imperium militibus, quod non culpâ suâ, sed fortunæ casu accidit, quæ vel præstantissimis ducibus non semper favit.

40. *Naviculatoribus.*] Naviculatores sunt qui per mare merces transvehunt.

43. *Appellati superbius.*] Corinthus urbs Achaïæ ad Isthmum sita est, Peloponnesum inter & Græciam, illis temporibus ditissima & potentissima, quæ à Leptine alter Græciæ oculus, & Athenæ alteræ appellata est, hæc anno ab urbe condita 607. post bellum Punicum tertium, & ante bellum Numantinum, à Ro-

ftri, totius Græciæ lumen, extinctum esse voluerunt: vos eum
 45 Regem inultum esse patiimini, qui legatum populi Rom. Consu-
 larem vinculis ac verberibus, atque omni supplicio excruciatum ne-
 cavit? Illi libertatem civium Rom. imminutam non tulerunt: vos
 vitam ereptam negligetis? Jus legationis verbo violatum illi per-
 secuti sunt: vos legatum populi Rom. omni supplicio interfectum,
 50 inultum relinquetis? Videte ne, ut illis pulcherrimum fuit tantam
 vobis imperii gloriam relinquere, sic vobis turpissimum sit, illud
 quod accepistis, tueri & conservare non posse.

à Romanis, duce Mummio, eversa est. Cau-
 sa fuit Strabone teste, lib. 3. quòd Corinthii
 sordes è tectis in legatos pop. Rom. conjece-
 rint: Livio & Asconio, quòd pulsaverint eos
 & violaverint: Cicerone, quòd eos superbius
 appellarint. Id dicit fortasse, ut factum
 imminuat, & invidiam augeat in Mithrida-
 tem, qui tam crudeliter in virum Consula-
 rem deservit. Tam sancta autem habeban-
 tur legatorum corpora, ut Sagmina seu Ver-
 benas, quod herbæ sacræ genus est, gesta-
 rent, ne quis ea violare auderet.

45. *Legatum pop. Rom.*] Legatus ille
 Manius Attilius fuit, qui & illius legationis
 & belli huius auctor fuerat. De ejus suppli-
 cio jam superius, not. ad l. 3. Livius scribit
 Aquilium fuisse. Certe cum Cicero Consu-
 larem eum appellet, crediderim eum esse
 M. Aquilium, qui C. Marii collega in sexto
 illius Consolato fuit, à quo servile bellum in
 Italia confectum est.

50. *Videte.*] Complexio seu conclusio ar-
 gumentationis: igitur bellum suscipiendum
 est in Asia.

Primi Argumenti SECUNDA PARS.

Quia agitur salus sociorum.

V. Quid, quod salus sociorum summum in periculum ac diseri-
 men vocatur? regno expulsus est Ariobarzanes Rex, socius populi
 Romani atque amicus: imminent duo Reges toti Asiæ non solum
 vobis inimicissimi, sed etiam vestris sociis atque amicis: civitates
 5 autem omnes, cuncta Asia, atque Græcia vestrum auxilium exspe-
 ctare propter periculi magnitudinem coguntur: Imperatorem à vo-
 bis certum deposcere, cum præsertim vos alium miseritis, neque
 audent, neque se id facere summo sine periculo posse arbitrantur:
 vident, & sentiunt hoc idem, quod & vos, unum virum esse, in quo
 10 summa sint omnia, & eum prope ^a esse (quo ^b etiam carent ægrius)

^a non abesse longè. ^b quam magis desiderant cum summa auctoritate.

2. *Ariobarzanes.*] De quo jam in narra-
 tione.

Ib. *Socius*] Tanto in honore habebatur
 inita à Pop. Rom. cum exteris Regibus &
 populis societas, ut bene meritis tantum de
 Repub. concederetur, in signum autem so-
 cietatis aurea corona cum aurea patera, sella
 curuli, quam proximam Imperatori Ro-
 mano habere poterant & scipione eburneo

toga picta, & palmata cum equitum turma
 custodiæ causâ mittebatur.

3. *Duo Reges.*] Mithridates, & Tigranes.
 6. *Imperatorem certum.*] Pompeium intelli-
 git.

7. *Alium.*] Acilium Glabrimonem.

Ib. *Neque audent.*] Veriti ne quid popu-
 lum Rom. offendant.

9. *Unum virum.*] Indicat quod ab om-
 nibus Pompeius Imperator expectatur.

cujus

cujus adventu ipso, atque nomine, tametsi ille ad maritimum bellum venerit, tamen impetus hostium repressos esse intelligunt, ac retardatos. Hi vos, quoniam liberè loqui non licet, tacitè rogant, ut se quoque, sicut cæterarum provinciarum socios, dignos existimetis, quorum salutem tali viro commendetis: atque hoc etiam magis quàm cæteros, quòd ejusmodi in provinciam homines cum imperio misimus, ut, etiam si ab hoste defendant, tamen ipsorum adventus in urbeis sociorum non multum ab hostili expugnatione differant. Hunc audiebant antea, nunc præsentem vident, tantâ temperantiâ, tantâ mansuetudine, tantâ humanitate, ut ii beatissimi esse videantur, apud quos ille diutissime commoratur. Quare si propter socios, nulla ipsi injuria lacesciti, Majores vestri cum Antiocho, cum Philippo, cum Ætolis, cum Pœnis bella gesserunt; quanto vos studio convenit injuriis provocatos, sociorum salutem unâ cum imperii vestri dignitate defendere, præsertim cùm de vestris maximis vectigalibus agatur?

^c supple præditum.

11. *Ad maritimum bellum.*] Ingens piratarum multitudo effusa per mare commercium omne prohibebat: lege Gabinâ missus est contra eos Pompeius, quos omnes trigesimo post bellum susceptum die, toto mari persecutus, nè unâ quidem ex suis navibus amissâ, expulit. De hoc bello Plutarchus in vita Pompeii.

12. *Repressos.*] Hostes in Asia metu Pompeii repressi sunt.

13. *Liberè loqui non licet.*] Propter metum Proconsulis Acilii.

18. *Hostili expugnatione differant.*] Avaritiam carpit aliorum qui missi sunt, quia non tam provinciam illam defenderunt, quàm expoliarunt.

23. *Cum Antiocho.*] Cum Antiochus Rex Syriæ fecisset societatem cum Ætolis, quibuscum fœderatas Græciæ civitates bello persequeretur, & maxime

Lyfimachiam urbem, quam repetebat; populus Rom. contra eos Glabionem misit.

Ib. *Cum Philippo.*] Philippus ille Macedoniae Rex fuit, non quidem Alexandri pater; sed alter, qui multò post regnavit. Causa belli fuit, quòd Athenienses socios obsideret.

Ib. *Cum Pœnis.*] Cum Pœni Messanarum civitatem fœderatam, factâ cum Hierone Syracusarum Tyranno societate, oppugnaverent, eis, Appio Claudio duce, bellum à Romanis illatum est; unde primum bellum Punicum ortum duxit. Observabis autem quòd hic ordo temporum à Cicerone non servetur, 1. enim bellum gestum fuit cum Pœnis, 2. cum Philippo, 3. cum Antiocho.

24. *Quanto vos.*] Complexio hujus secundæ partis, cum transizione ad tertiam,

TERTIA PARS Argumenti primi.

Quia aguntur vectigalia maxima.

VI. Nam cæterarum provinciarum vectigalia, Quirites! ^a tanta sunt, ut iis, ad ipsas provincias tutandas, vix contenti esse pos-

^a tam exigua sunt.

simus: Asia verò tam opima est & fertilis, ut & ubertate ag-
 rum, & varietate fructuum, & magnitudine passionis, & multitu-
 dine earum rerum quæ exportantur, facilè omnibus terris ante-
 cellat. Itaque hæc vobis provincia, Quirites, si ad belli utilita-
 tem, & pacis dignitatem retinere vultis, non modo à calamitate,
 sed etiam à metu calamitatis est defendenda. Nam cæteris in
 rebus cum venit calamitas, tum detrimentum accipitur: at in
 vectigalibus non solum adventus mali, sed etiam metus ipse affert
 calamitatem. Nam cum hostium copiarum non longe absunt, etiam si
 irruptio facta nulla sit, tamen pecora relinquuntur, agricultura
 deseritur, mercatorum navigatio conquiescit. Ita neque ex por-
 tu, neque ex decumis, neque ex scriptura vectigal conservari po-
 test; quare sæpe totius anni fructus uno rumore periculi, atque
 uno belli terrore amittitur. Quo tandem animo esse existimatis,
 aut eos qui vectigalia vobis^b pensitant, aut eos qui exercent at-
 que exigunt, cum duo Reges cum maximis copiis prope adsint?
 cum una excursio equitatus perbrevis tempore totius anni vectigal
 auferre possit? cum publicani familias maximas, quas in salinis
 habent, quas in agris, quas in portubus atque custodiis, magno
 periculo se habere arbitrentur? Putatis-ne vos illis rebus frui
 posse, nisi eos, qui vobis fructui sunt, conservaveritis, non so-
 lum (ut antè dixi) calamitate, sed etiam calamitatis formidine
 liberatos?

^b qui solvunt.

^c fructum capere.

3. *Uberrate agrorum.*] Tria sunt vecti-
 galium genera, ex quibus magnas opes col-
 ligebant Romani.

Primum *decumæ*, sive *decimæ*; exige-
 bantur autem illæ ab civibus Romanis, vel
 Latini nominis sociis, qui in Italia, aut
 extra Italiam publicum agrum arabant, cum
 eo, ut frumenti decumas solverent. illæ
 verò potissimum colligebantur ex frumento,
 vino, oleo, & frugibus minutis.

Secundum *scriptura*, & erat illud vec-
 tical quod pendebatur ab iis qui sylvis &
 pascuis publicis fruebantur, inde autem
 scriptura vectigal illud dictum est, quod de
 certo ære Publicanus conveniret cum Pa-
 store, illudque describeret.

Tertium vectigal, *portoria*. Pecuniæ
 erant, quæ portitoribus pendebantur, id
 est, iis qui mercedes ex mercibus in portum
 devehendis exigebantur.

14. *Ex scriptura.*] Qui pascua publica
 locabant, pecuarii, eorumque rationes scri-

pturæ dicebantur, unde scripturarius ager.

20. *In salinis habent.*] Multi dubitant
 de hac voce *salinis*; nam certum est quod
 ab Anno Martio, ut Plinius refert lib. 31.
 cap. 7. salinæ Romæ institutæ fuerint. Sed
 illud vectigal, ejectionis Regibus, Senatuscon-
 sulto sublatum est, quod tandem Romæ
 iterum Cenfor Marcus Livius retulit, qui
 ob id Salinator dictus est. Certe nusquam
 legitur in Asia, aut ulla alia provincia im-
 positum esse; adde quod Cicero de tribus
 tantum Tributorum generibus loquitur, de
 salinis nusquam; itaque mallem, sicut in
 multis codicibus legi, *salictis*; cum salicta
 ad pascua possent pertinere, quæ plerum-
 que salicibus consistunt. [*Salinis* exhibent
 omnes libri MSS. tuetur etiam eandem
 lectionem Cujacius ad l. 17. D. de Verb.
 Signif. & merito retinet Grævius.]

23. *Conservaveritis.*] Argumentationis
 brevis conclusio cum adhortatione ad eos
 conservandos,

QUARTA PARS Argumenti primi.

Quia aguntur fortunæ multorum civium.

VII. Ac ne illud quidem vobis negligendum est, quod mihi ego extremum proposueram, cum essem de belli genere dicturus, quod ad multorum bona civium Romanorum pertinet: quorum vobis pro vestra sapientia, Quirites, habenda est ratio diligenter. Nam & publicani, homines & honestissimi & ornatissimi, suas^a rationes & copias in illam provinciam contulerunt: quorum ipsorum per se res & fortunæ, curæ vobis esse debent; etenim si vectigalia nervos esse reipublicæ semper^b duximus; eum certe ordinem, qui^c exercet illa, firmamentum cæterorum ordinum rectè esse dicemus. Deinde cæteris ex ordinibus homines^d navi & industrii partim ipsi in Asia negotiantur, quibus vos absentibus consulere debetis; partim suas, & suorum in ea provincia pecunias magnas collocatas habent. Erit igitur humanitatis vestræ, magnum eorum civium^e numerum calamitate^f prohibere; sapientiæ, videre multorum civium calamitatem à^g republica sejunctam esse non posse. Etenim illud primum parvi refert, vos publicanis amissâ vectigalia postea victoria recuperare; neque enim iisdem redimendi facultas erit propter calamitatem, neque aliis voluntas propter timorem. Deinde quod nos eadem Asia, atque idem iste Mithridates initio belli Asiatici docuit, id quidem certe calamitate docti memoriâ retinere debemus. Nam tum, cum in Asia res magnas permulti amiserunt, scimus Romæ, solutione impeditâ, fidem^h concidisse. Non enim possunt una in civitate multiⁱ rem atque fortunas amittere, ut^k non plureis secum in ean-

^a qui detulerunt fortunas & pecunias. ^b existimavimus. ^c colligit. ^d diligentes & laboriosi. ^e multitudinem. ^f liberare. ^g à calamitate Reipub. ^h periisse. ⁱ divitias. ^k quin.

5. *Suas rationes.*] Id est, tanti vectigalia conducunt, ut omnes eorum fortunæ in vectigalibus collocatæ sint: non enim intelligit literas & tabulas rationum, cum omnes essent Romæ, quò ad Magistrum societatis mittebantur.

13. *Collocatas habent.*] Cives quamplurimi suas fortunas collocatas habebant in ratione negotiatorum, quibus male cederet, si res suæ à negotiatoribus amitterentur. Scribit Plutarchus, in Lucullo, infinitam in Asia Publicanorum ac negotiatorum multitudinem fuisse, qui miserè provinciam illam vexarunt, eosque, excepto Senatorio, ex omni ordinum genere, sed potissimum equestri fuisse: ex eo quædam decuriani, aratores, publicani, pas-

cuarii, alique quamplurimi extitere.

14. *Civium.*] Qui etiam Romæ degabant, suas rationes cum iisdem negotiatoribus communicatas habebant.

18. *Redimendi facultas.*] Publicani dicuntur redimere vectigalia, cum ex pacto certæ pecuniæ ea à Censoribus conducunt, quæ postea suo, vel bono, vel incommodo sunt exacturi; redimere enim & conducere idem sunt.

20. *Initio belli.*] Tempus illud intelligit, quo Mithridates per summam crudelitatem annis ante viginti tribus, tot civium Romanorum millia trucidavit. Vide paragr. 4. l. 4.

22. *Solutione impeditâ.*] Cum illi Publicani, qui occisi sunt in Asia, solvere non

- 25 eandem calamitatem trahant. A quo periculo prohibete rempublicam; & mihi credite, id quod ipsi videris, hæc fides, atque hæc ratio pecuniarum, quæ Romæ, quæ in foro versatur, implicita est¹ cum illis pecuniis Asiaticis, & cohæret; ruere illa non possunt, ut hæc non eodem labefactata motu concidant. Quare videte, num
30 dubitandum vobis sit omni studio ad id bellum^m incumbere, in quo gloria nominis vestri, salus sociorum, vectigalia maxima, fortunæ plurimorum civium cum republica defenduntur.

¹ pecuniæ Asiaticæ.^m applicare totos animos vestros.

potuissent suis creditoribus, etiam vicissim accidit ut illi Romæ, quibus pecuniam debebant, facere satis non potuerint: & ita fides periit, quæ nihil est aliud quàm dictorum conventorumque constantia, & veritas, quam Cicero lib. 2. de Offic. ait maximè in solutione rerum creditarum consistere.

27. In foro versatur.] Qui argentariam exercebant, suas circa forum tabernas habebant.

29. Quare videte.] Conclusio generalis primæ propositionis de genere belli per brevem argumentorum repetitionem.

SECUNDUM ARGUMENTUM.

Bellum Asiaticum esse magnitudine periculosum.

- VIII. Quoniam de genere belli dixi, nunc de magnitudine pauca dicam. Potest enim hoc dici, belli genus esse ita necessarium, ut sit gerendum: non esse ita magnum, ut sit pertimescendum; in quo maximè laborandum est, ne forte à vobis quæ diligentissimè
5 providenda sunt, contemnenda esse videantur. Atque, ut omnes intelligant, me L. Lucullo tantum^a impertiri laudis, quantum forti viro, sapientissimo homini, & magno Imperatori debeatur; dico ejus adventu maximas Mithridatis copias omnibus rebus ornatas, atque instructas fuisse, urbemque Asiæ clarissimam, nobisque amicis-
10 simam, Cyzicenorum, obsessam esse ab ipso Rege maxima multitudine, & oppugnatam vehementissimè: quam L. Lucullus^b virtute, ^c assiduitate, consilio, summis obsidionis periculis liberavit: ab eodem Imperatore classem magnam, & ornata, quæ ducibus

^a tribuere. ^b magnitudine animi. ^c perseverantia.

8. Maximas Mithridatis copias.] Habuit ille Rex in armis peditum centum viginti millia, equitum decem & sex millia. Ita Plutarchus.

10. Cyzicenorum.] Cyzicum, urbs Asiæ nobilissima, terrâ marique obfessa fuit à Mithridate cum variis machinamentis, tum lignea turri centum cubitorum altitudinis; sed omni commeatu à Lucullo interclusus, recedere ab obsidione coactus est.

13. Classem magnam.] Classem habuit quinquaginta navium, ut volunt alii, alii quadraginta, quam ad Lemnum Lucullus superavit; ei præfuisse Varum Sertorii Legatum Appianus, Plutarchus Marius scribit cum Alexandro Paphlagonio, & Dionysio Eunucho, quos ei comites Mithridates adjunxerat, neuter tamen illorum auctorum in Italiam missum esse ait.

Sertorianis ad Italiam ^d studio inflammato raperetur, superatam esse, atque depressam: magnas hostium præterea copias multis præliis esse deletas, patefactumque nostris legionibus esse Pontum, qui antè populo Rom. ex omni aditu clausus esset: Sinopen atque Amisum, quibus in oppidis erant domicilia Regis, omnibus rebus ¹⁵ ornata atque referta, cæterasque urbeis Ponti, & Cappadociæ permultas uno aditu, atque adventu esse captas: Regem spoliatum regno patrio atque avito, ad alios se Reges, atque alias gentes supplicem contulisse: atque hæc omnia, salvis Populi Romani fociis, atque integris vectigalibus, esse gesta. Satis opinor hoc esse ²⁰ laudis: atque ita reputo, ut hoc vos intelligatis, è nullo istorum qui huic obtrebant legi atque causæ, L. Lucullum similiter ex hoc loco esse laudatum. Requiretur fortasse nunc, quemadmodum, cum hæc ita sint, reliquum possit esse magnum bellum; cognoscite, Quirites: non enim sine causa quæri videtur. Primum ex suo regno ²⁵ sic Mithridates profugit, ut ex eodem Ponto Medea illa quondam pro-

^d odio maximo.

13. *Multis præliis esse deletas.*] In pugna ad Rhyndacum fluvium, multis hostium trucidatis, sex equitum, quindecim virorum millia cepit; in altera pugna ad Granicum flumen, captis plurimis, viginti hostium millia occidit. In tertia pugna navali multi Barbari ceciderunt, & inter captivos Marius, qui missus fuerat à Sertorio, captus est, & postea necatus.

1b. *Patefactum Pontum.*] Cum se in fugam Rex dedisset, in Pontum ingressus est Lucullus, ubi, paucis exceptis, omnes urbes sibi subiecit.

14. *Sinopen.*] Sinope urbs est ad Pontum Euxinum sita, quæ Romanis primum obstitit, sed cum ad angustias redacta esset, cives, navibus majoribus incensis, in leviores conscenderunt, ut fuga salutem consulerent: sed captam tandem Lucullus liberam civitatem fecit, quod per somnum, dum illam obsideret, visus est ab Antigono vocari, qui comes olim Herculis contra Amazonas hanc sibi delegerat.

15. *Amisum.*] Amisum oppidum in confinio Paphlagoniæ & Cappadociæ, distans à Sinope 130 m. passus. Prima hæc devicta, ad istam castra posuit: qua, statim fugientibus civibus, potitus est; hanc tamen suis legibus Lucullus vivere permisit, quia olim Colonia ab Atheniensibus condita fuerat.

16. *Cappadociæ.*] Cappadociam, pulso Nicomede, Mithridates occupavit.

18. *Regno patrio atque avito.*] Mithridates primus fuit ortus è regio Persarum sanguine, qui cum paucis Equitibus fugiens Antigonum Syriæ regem, à quo morti fuerat destinatus, venit in Cappadociam, ubi locum sibi munivit: ad eum multis convenientibus, Cappadociam tandem & finitimas Ponto nationes occupavit, & amplissimum liberis suis Imperium reliquit, quod ad hunc Mithridatem qui ab primo sextus fuit, conservarunt.

1b. *Ad alios Reges.*] Ad Tigranem generum suum; & eo victo, ad Regem Parthorum, ad quem legatos misit auxilia petiturus, profugit.

1b. *Salvis pop. Rom.*] Multis Regibus & populis pecuniam conferentibus Lucullo, nullâ ex ærario publico sumptâ suâ, ut Plutarchus refert, bellum gerebat.

22. *Qui obtrebant.*] Perstringit Q. Hortensium & Q. Catulum, qui hanc legem dissuadebant, quam Manilius de mittendo Pompeio tulit.

26. *Medea illa.*] Medea Æetam patrem Colchorum Regem ob prodicionem, & raptum vellus aureum fugiens, ut ejus iram devitaret, Absyrti fratris, quem fugæ socium habebat, disceptum corpus & divulsa membra adventanti patri objecit, ejus persequendi celeritatem, filii luctu, ac lacerati corporis aspectu retardans. Vide Ovidii Eleg. 9. Trist. lib. 3.

30 profugisse dicitur: quam prædicant in fuga fratris sui membra
in iis locis, ^e qua se parens persequeretur, dissipavisse, ut eorum
collectio dispersa, mœrorque patrius celeritatem persequendi re-
tardaret; sic Mithridates fugiens maximam vim auri atque ar-
genti, pulcherrimarumque rerum omnium, quas à Majoribus ac-
35 ceperat, & ipse bello superiore ex tota Asia direptas in suum reg-
num congesserat, in Ponto omnem reliquit; hæc dum nostri col-
ligunt omnia diligentius, Rex ipse è manibus effugit; ita illum in
persequendi studio mœror, hos lætitia retardavit. Hunc in illo
timore & fuga Tigranes rex Armenius excepit; diffidentemque
40 rebus suis confirmavit, afflictum erexit, perditumque recreavit;
cujus in regnum posteaquam L. Lucullus cum exercitu venit,
plures etiam gentes contra imperatorem nostrum concitatae sunt.
Erat enim metus injectus iis nationibus, quas numquam populus
Romanus neque laceffendas bello, neque tentandas putavit. Erat
45 etiam alia gravis, atque vehemens opinio, quæ per animos genti-
um barbararum pervaserat, fani locupletissimi & religiosissimi
diripiendi causâ, in eas oras nostrum exercitum esse adductum.
Ita nationes multæ, atque magnæ novo quodam terrore, ac me-
tu concitabantur. Noster autem exercitus, etsi urbem ex Tigna-
50 nis regno ceperat, & præliis usus erat secundis, tamen nimia
longinquitate locorum, ac desiderio suorum commovebatur.
Hic jam plura non dicam. Fuit enim illud extremum, ut ex
iis locis à militibus nostris reditus magis maturus, quam pro-
cessio longior quæreretur. Mithridates autem & suam manum
55 jam confirmarat, & eorum, qui se ex ejus regno ^f collegerant, &

^e per quæ loca.

^f congregaverant.

34. *Sic Mithridates.*] Similitudo, nam sicut Medea patrem, sic Mithridates Lucullum retardavit, dum thesauros ejus exercitui diripiendos objecit post cladem ad Cyzicum, ubi tanta hominum pecorumque strages facta est, ut Granicus & Asopus amnes cruenti sanguine fluxerint.

46. *Fani locupletissimi.*] Fanum Cornanum significat, quod à Muriæna spoliatum est, suadente quodam Archelao, qui à Mithridate defecerat, de quo Appianus in Mithrid. quid sit fanum dictum est in Div. par. 4. l. 6.

49. *Urbem.*] Tigranocertam intelligit, quam Tigranes condidit, & suo nomine appellavit ejus muros quinquaginta cubitis altos fecit, in quam totius sui Regni ditissimi quique, ut Regi gratificarentur, suos thesauros deportaverunt, in hac, inquit Plutarchus, præter multas opes, talentorum octo millia Lucullus reperit; ad

hanc urbem Mithridatis & Tigranis copias, in quibus erant ducenta quinquaginta peditum, & equitum quinquaginta millia, Lucullus parvo suorum numero superavit. Post hanc cladem duo illi Reges alium pararunt exercitum, in quo septuaginta peditum millia, & equitum triginta quinque numerabantur, hunc iterum Lucullus profligavit. Quare Tigranes in Armeniam interiorē, Mithridates in Pontum fugit.

51. *Longinquitate.*] Occultat hic Luculli turpitudinem, qui hostem fugientem reliquit, & factum ejus excusat longinquitate locorum, aut potius seditione militum. Nam Valerianæ legiones detrectarunt imperia; quod sua stipendia implevissent. Plutarchus ait Luculli superbia & avaritia offensos fuisse milites, qui ad defectionem à Pub. Clodio solliciti sunt.

magnis adventitiis multorum regum & nationum copiis juvabatur. Hoc jam serè sic fieri solere accepimus, ut regum afflictae fortunæ facile multorum opes alliciant ad misericordiam, maximeque eorum, qui aut reges sunt, aut vivunt in regno; quod regale iis nomen magnum & sanctum esse videatur. Ita-
que tantum victus efficere potuit, quantum incolumis nunquam est ausus optare. Nam cum se in regnum recepisset suum, non fuit eo contentus, quod ei præter spem acciderat, ut eam, posteaquam pulsus erat, terram unquam attingeret: sed in exercitum vestrum clarum atque victorem impetum fecit. Sinite
hoc loco, Quirites (sicut poëtæ solent, qui res Romanas scribunt) præterire me nostram calamitatem: quæ tanta fuit, ut eam ad aures L. Luculli non ex prælio nuntius, sed ex sermone rumor afferret. Hic in ipso illo malo, gravissimaque belli offensione L. Lucullus, qui tamen aliqua ex parte iis incommodis mederi fortasse potuisset, vestro jussu coactus, quod imperii diuturnitati modum statuendum, veteri exemplo putavistis, partem militum, qui jam stipendiis confecti erant, dimisit, partem Glabrioni

56. *Adventitiis.*] Mithridates novum in Ponto exercitum collegit.

Ib. *Regum & nationum.*] Medorum, Adiabonorum, Gordyenorum, Arabum, Albanorum, Iberorum auxilium sibi comparavit.

60. *Sanctum.*] Ulpianus sanctum illud esse dicit, quod nec sacrum est, nec profanum, sed sanctione quadam confirmatum.

64. *In exercitum vestrum.*] Mithridates cum rediisset in Pontum, Fabium superavit, quem ibi Lucullus reliquerat. Deinde temeritate Triarii legati, supra septem Romanorum millia, centuriones centum, & tribuni militum viginti quatuor occisi sunt.

65. *Sinite.*] Occupatione utitur, qua simulat nolle se dicere quæ acciderunt, quo majora videantur, quam ille efficere dicendo possit: nam ait calamitatem istam tantam esse, ut eam ad aures Luculli non ex prælio nuntius, sed ex sermone rumor afferret.

66. *Sicut poëtæ.*] Poëtæ res non quales gestæ sunt, exponunt; sed fingunt ad ingenii ostentationem.

68. *Ex prælio nuntius.*] Elatè id dicit: nam ex prælio Triarius evasit cum aliquot militibus, hanc tamen omnium cladem maximam in hoc bello Romani passi sunt.

71. *Vestro jussu.*] Populus jubebat, censebat Senatus: nam non penes Separatum, sed Populum summa erat au-

ctoritas, unde hæc formula, *velitis jubetis, Quirites.* Populus igitur imperium dabat aut adimebat: jubebat, & abrogabat leges: bella denuntiabat, aut dissolvebat.

Ib. *Diuturnitati imperii.*] Lucullus Consul provinciam Asiam sortitus, bellum contra Mithridatem gerendam suscepit, quod omnino septem annos continuavit.

72. *Veteri exemplo.*] Post ejectos Reges imperium Consulibus annuum erat; quo finito, semper novi Consules creabantur; aliquando tamen ad tres annos, vel plures etiam pro rerum occasione concedebatur. Unde Livius lib. 4. *Maximam libertatis pop. Rom. custodiam esse, si magna imperia diuturna non essent, & temporis modus imponeretur quibus juris imponi non posset.*

73. *Stipendiis.*] Consecisse stipendia veterani censebantur, cum novem annos militaverant. Hoc autem tempus ponere in castris, ab anno decimo sexto ad quadagesimum quintum, si Respubl. postulabat, tenebantur.

Ib. *Dimisit.*] Lucullus Valerianos dimisit, qui sequi eum noluerunt, qui Fimbriani tunc dicebantur, quod duce Fimbria legato in ducem assumpto, Valerium Consulem ob avaritiam invisum occiderunt.

Ib. *Glabrioni tradidit.*] Glabrio Bithyniæ in provinciam redactæ præerat, & jubente populo, Lucullo successit.

tradidit. Multa prætereo consultò : sed ea vos conjectura perspi-
 75 cite, quantum illud bellum futurum putetis, quod jungant reges
 potentissimi, renovent agitatæ nationes, suscipiant integræ gentes,
 novus imperator vester accipiat, vetere^g expulso exercitu. Satis
 mihi multa verba fecisse videor, quare hoc bellum esset genere ip-
 so necessarium, magnitudine periculosum. Restat ut de imperatore
 80 ad id bellum deligendo, ac tantis rebus præficiendo, dicendum es-
 se videatur.

^g dimisso.

74. *Multa prætereo.*] Conclusio partis
 est, per repetitionem eorum quæ bellum
 illud grave, & periculosum reddunt. 1.
 quod Mithridates & Tigranes bellum con-
 junctim gerunt. 2. quod Ponti & Ar-
 menię nationes utrique Regi parent. 3.
 quod integræ gentes nondum à Romanis
 lacescitæ bellum suscipiunt, quibus juvari
 Reges poterunt.

77. *Novus imperator.*] Auget denique

periculum à novo Imperatore, qui ad
 hoc bellum mittendus est; qui novum
 exercitum accepturus est; expulso vetere,
 qui exercitus & ad parendum longe
 promptissimus est, & ad pugnandum for-
 tissimus.

79. *Restat.*] Transitiò ad aliam Orationis
 partem, in qua de Imperatore dicen-
 dum est.

TERTIUM ARGUMENTUM.

*Cneius Pompeius est bonus Imperator, quia in eo sunt quatuor vir-
 tutes, quæ bonum Imperatorem commendant, scientia rei militaris,
 virtus, auctoritas, felicitas.*

PRIMA PARS.

In quâ probatur Pompeii scientia rei militaris.

IX. Utinam, Quirites, virorum fortium, atque innocentium co-
 piam tantam haberetis, ut hæc vobis deliberatio difficilis esset,
 quemnam potissimum tantis rebus ac tanto bello præficiendum puta-
 retis. Nunc vero cum sit unus Cn. Pompeius quid non modo eorum
 5 hominum, qui nunc sunt, gloriam, sed etiam antiquitatis memori-
 am virtute superarit; quæ res est, quæ cujusquam animum in hac
 causa dubium^a facere possit? Ego enim sic existimo, in summo
 imperatore quatuor has res inesse oportere, scientiam rei milita-
 ris virtutem, auctoritatem, felicitatem. Quis igitur hoc homine
 10 scientior unquam aut fuit, aut esse debuit? qui è^b ludo atque pu-
 eritiæ disciplina, bello maximo, atque acerrimis hostibus, ad patris
 exer-

^a reddere.

^b schola.

10. *E ludo.*] Per ludum scholas intelligit,
 quas communi nomine ludum Romani
 dixerunt, & Ludi-Magistros, qui eas doce-
 bant. Statim à Scholis causas egit in foro,

de cujus eloquentia Cicero loquitur in lib.
 de Claris Oratoribus.

11. *Ad patris exercitum.*] Magni Pom-
 peii pater Cn. Pompeius Strabo exer-
 citum

exercitum, atque in militiæ disciplinam profectus est: qui
 e extrema pueritia miles fuit summi imperatoris, ineunte ado-
 leſcentia maximi ipſe exercitus imperator: qui ſæpius cum
 hoſte conſixit, quàm quiſquam cum inimico concertavit; plu- 15
 ra bella geſſit, quàm cæteri legerunt; plureis d provincias
 conſecit, quàm alii concupiverunt: cujus adoleſcentia ad ſci-
 entiam rei militaris non alienis præceptis, ſed ſuis imperiis;
 non e offenſionibus belli, ſed victoriis; non f ſtipendiis, ſed tri-
 umphis eſt traducta. Quod denique genus belli eſſe poteſt, 20
 in quo illum non exercuerit fortuna reipublicæ? Civile, Afri-
 canum, Tranſalpinum, Hiſpanienſe, miſtum ex civitatibus at-
 que

e extrema parte pueritiæ. d ſubjugavit plures nationes. e jaſturis.
 f non annis quos poſuit in bello.

citum contra Cinna patriæ rebellantem
 duxit, quem filius in caſtra ſequutus eſt
 anno ætatis ſuæ decimo ſeptimo. Hic au-
 tem cum Cinna ab urbis mœnibus ex-
 pelleret, cum pluribus aliis ſuimine pe-
 riit.

13. *Extrema pueritia.*] In tres partes
 ſit A. Gellius lib. 10. ſic à Servio Tullio
 Romanorum rege ætatem diviſam eſſe,
 adeo ut pueri eſſent uſque ad annum de-
 cimum ſeptimum, ad quadrageſimum ſex-
 tum juvenes, & ætate reliqua ſenes; hac
 prima ætate Syllæ imperatoris miles fuit
 Pompeius.

14. *Maximi exercitus.*] Cum Cinna
 Conſul occiſus eſſet, qui bellum in Repub.
 concitarat, Carbo ejus collega contra Syl-
 lam profectus eſt, qui ex Aſia victorem
 exercitum reduxerat. Pompeius vix annos
 natus viginti tres privatus adhuc tres le-
 giones in agro Piceno conſcripſit, tota
 ſibi addita nobilitate; itaque florentiſſi-
 mum exercitum ad Syllam adduxit, in
 itinere multas Italiæ civitates confirmavit,
 multos ad ſuas, qui inimicorum Scipionis
 & Carbonis partes ſequuti fuerant, addux-
 it, & utrumque prælio laceſſivit. Cum ad
 Syllam Pompeius perveniſſet, equo deſili-
 ens eum imperatorem ſalutavit, & à Sylla
 viciffim Pompeius imperator ſalutatus eſt,
 antequam admiſſus eſſet in Senatum: eum
 Sylla mox in Celtiberiam miſit cum exer-
 citu.

14. *Qui ſapius, &c.*] Hoſtes proprie
 tantum dicebantur, quibus per Feciales
 à populo Romano bellum indicabatur:
 inimici vero quibuſcum privatz ſimul-
 tates habebantur; utitur autem his verbis
 eleganti hyperbole ad extollendas Pompeii
 laudes,

16. *Plureis provincias conſecit.*] Natio-
 nes plures, & populos ſubjecit, qui in Pro-
 vincias pop. Rom. redacti ſunt.

17. *Quàm alii.*] Sive Imperatores, ſive
 alii Magiſtratus ſubjici Reip. concupive-
 runt.

18. *Suis imperiis.*] Pompeio nemo ſerè
 ſæpius imperator fuit; ideoque non tam
 præceptis, & lectione bellorum ſcientiam
 militarem, quam uſu proprio, & experien-
 tia aſſequutus eſt.

19. *Triumphis.*] Ter Pompeius trium-
 phavit, nempe ut ait Velleius Paterculus,
 de Africa, Europa, & Aſia, propter victo-
 rias, quas in illis tribus orbis partibus retu-
 lit, de quibus infra.

21. *Civile.*] De civili bello loquitur quod
 in Republica cum Cinna & Carbone ge-
 ſtum; de quo infra.

1b. *Africanum.*] Africanum bellum cum
 Cn. Domitio, quem proſcripti pierique ex
 Italia ſequuti fuerant, & Hierica Numi-
 diæ rege, qui & à Plutarcho Hiarba no-
 minatur, geſtum eſt: quos omnes adver-
 ſus Syllam molientes uno prælio interemit.
 Hoc autem bellum intra dies quadraginta
 conſecit, ac poſtea Romam rediit, ubi
 Magnus à Sylla ſalutatus eſt, ipſique con-
 tigit, quod nulli antea, ut annos viginti
 quatuor natus, & tantum eques Rom.
 victor triumpharet.

22. *Tranſalpinum.*] Quod geſſit contra
 Gallos qui tranſeunti in Hiſpaniam exer-
 citui Rom. iter prohibebant.

1b. *Hiſpanienſe.*] In quo Sertorium jam
 ab annis octo contra Rempub. bellum a-
 gentem ſuperavit.

1b. *Miſtum.*] Dum bellum in Aſia
 gereretur, exortum eſt civile ex gladi-
 atoribus conſtatum, qui Capuæ è Ludo
 Lentuli

que ex bellicosissimis nationibus servile, navale bellum. Varia & diversa genera & bellorum, & hostium non solum gesta ab hoc
25 uno, sed etiam confecta, nullam rem esse declarant in usu militari positam, quæ hujus viri scientiam & fugere possit.

æ quæ possit ignorari ab hoc viro.

Lentuli 74. eruperant, ex servis & ergastulis tanto numero, ut sexaginta millia numerarentur. Ducem illi Spartacum habuerunt cum Chryso & Granico. Sedem belli fecerunt Vesuvium montem Claudium Pulchrum Legatum, & P. Vatinium Præterem præio vicerunt, sed demum à M. Crasso superati sunt, cæsis hostium duodecim millibus & trecentis; tribus vero millibus, ut Florus ait, à Pompeio qui è pugna evaserant. Idem bellum mistum appellatur, quod è Gallis, & Germanis

bellicosissimis nationibus plurimi ad hunc fugitivorum exercitum confluxerant, quos ducem habuisse Granicum T. Livius lib. 97. commemorat.

23. *Navale.*] Navale bellum cum Piratis gestum est, & post quatuor menses à Pompeio confectum.

Ib. *Varia genera.*] Alia terrestria, alia maritima confecit.

24. *Et hostium.*] Gessit bellum cum Regibus, cum exulibus, cum proscriptis, cum piratis & servis.

SECUNDA PARS.

In quâ probatur Pomp. virtus militaris.

X. Jam verò virtuti Cn. Pompeii quæ potest par oratio inveniri? quid est, quod quisquam aut illo dignum, aut vobis novum, aut cuiquam inauditum possit asserere? Non enim illæ sunt solæ virtutes imperatoriae, quæ vulgo existimantur, labor in negotiis, fortitudo
5 in periculis, ^a industria in agendo, celeritas in conficiendo, consilium in providendo: quæ tanta sunt in hoc uno, quanta in omnibus reliquis imperatoribus, quos aut vidimus, aut audivimus, non fuerunt. Testis est Italia, quam ille ipse victor L. Sulla hujus virtute & consilio confessus est liberatam: testis est Sicilia, quam mul-
10 tis undique cinctam periculis, non terrore belli, sed celeritate consilii ^b explicavit: testis est Africa, quæ magnis oppressa hostium copiis, eorum ipsorum sanguine redundavit: testis est Gallia, per quam

^a *perseverantia, vel assiduitas.*

^b *liberavit.*

8. *Testis est Italia.*] Cum Carbo, & Perpenna multas clades accepissent à Syl- la, & pulsi ex Italia in Siciliam confu- gissent, Senatusconsulto Pompeius cum exercitu in eam missus est. Fugit statim Perpenna, Carbo venit in Pompeii pote- statem, à quo mori iussus est. Inde om- nes ab ipsis occupatas civitates amice rece- pit præter Messanam; de his vide T. Li- vium lib. 89. Plutarchum in Pomp. Flor. Appian.

11. *Testis est Africa.*] De qua jam supe-

rius paragr. IX. l. 21. ibi autem viginti hominum millia delevit, quorum tria tan- tum millia Pompeium effugerunt, omnes reliqui cum Domitio interfecti sunt, de quo Plutarchus in Pomp.

12. *Testis est Gallia.*] De itinere suo in Galliam sic loquitur Pompeius, &c. in epistola sua ad Senatum apud Sallu- stium: *Equidem fateor, me ad hoc bel- lum majore studio quam consilio præse- stum, quippe qui nomine modo imperii à vobis accepto, diebus XL. exercitum*

quam legionibus nostris in Hispaniam iter, Gallorum internecione, patefactum est : testis est Hispania, quæ sæpissime plurimos hosteis ab hoc superatos prostratosque conspexit : testis est iterum 15 & sæpius Italia, quæ, cum servili bello tetro periculosoque premeretur, ab hoc auxilium abente expetivit : quod bellum expectatione Pompeii attenuatum atque imminutum est, adventu sublatum ac sepultum ; testes vero jam omnes oræ, atque omnes exteræ gentes ac nationes : denique maria omnia, tum universa, 20 tum in singulis oris omnes sinus, atque portus. Quis enim toto mari locus per hos annos, aut tam firmum habuit præsidium, ut tutus esset ? aut tam fuit abditus, ut lateret ? quis navigavit, qui non se, aut mortis, aut servitutis periculo ^c committeret ? cum aut hieme, aut referto prædonum mari navigaretur. Hoc 25 tantum bellum, tam turpe, tam vetus, tam latè divisum, atque dispersum, quis unquam arbitraretur aut ab omnibus imperatoribus uno anno, aut omnibus annis ab uno imperatore confici posse ? Quam provinciam tenuistis à prædonibus liberam per hosce annos ? quod vectigal vobis tutum fuit ? quem socium de- 30 fendistis ? cui præsidio classibus vestris fuistis ? quam multas existimatis insulas esse desertas ? quam multas aut metu relictas, aut à prædonibus captas urbeis esse sociorum ? Sed quid ego longinqua commemoro ? fuit hoc quondam, fuit proprium populi Romani, longè à domo bellare, & ^d propugnaculis imperii sociorum for- 35 tunas, non sua tecta defendere. Sociis vestris ego mare clausum

^c expneret.

^d viribus.

paravi ; hostesque in cervicibus jam Italie agentes, ab Alpibus in Hispaniam subm-
vi, per eas iter aliud atque Annibal nobis
opportuniùs patefeci ; recepi Galliam, Pyre-
næum (Jacetaniam) indigetes ; & primum
impetum Sertorii Victoris, novis quidem mi-
litibus, & multo paucioribus sustinui ; bie-
memque in castris inter sævissimos hostes, non
per oppida, neque ex ambitione mea egi.
Appianus iter ab eo patefactum in Alpibus
inter Padi & Rhodani fontes fuisse ait.
Unde Lucanus lib. 8.

*Adde truces Lepidi motus, Alpinaque bella,
Armaque Sertorii revocato consule victa.*

14. *Testis est Hispania.*] Plinius lib. 3.
de Pompeio victore in Hispania sic lo-
quitur : Statim ad Solis occasum congres-
sus, excitatis id Pyrenæo tropæis, oppida
Dccclxxvi. ab Alpibus ad fines Hispaniæ
alterioris in ditionem redacta victoriæ suæ
adscribit.

19 *Testes omnes oræ.*] Mithridates naves
quasdam instituerat cum paucis hominibus

in eis, ut Romanis navigantibus in Asi-
am iter clauderet ; his ita se prædones &
piratæ cum exulibus, & servis fugitivis
adjunxerunt, ut mare non solum & insulas
& urbes omnes maritimas, sed etiam Ita-
liam infestarent. Tanta autem facta est
eorum multitudo, ut naves mille haberent.
Cilices porro dicti sunt, sive Cilices illi fu-
erint plerique, sive quod se in Ciliciam re-
ciperent. Contra eos missus Pompeius
imperator lege Gabinia statim bellum illud
confecit ; de hoc bello scripsere Appianus,
Florus, &c.

25. *Hoc tantum bellum,* &c.] Bello hoc
infestabatur totum mare mediterraneum,
quod turpe appellat, quia in dedecus popu-
li Rom. susceptum est : *vetus*, quia annis
viginti tribus duravit, ab Octavii scilicet
& Cinnæ Consulatu, ad Lepidi & Tullii
Consulatum.

28. *Omnibus annis.*] Florus tradit intra
diem quadragesimum confectum fuisse à
Pompeio.

33. *Captas urbeis.*] Plutarchus numerat
quadringentas,

per

per hosce annos dicam fuisse, cum exercitus nostri Brundusio nunquam, nisi summa hieme, ^e transmiserint? Quid, ad nos cum ab
 40 exteris nationibus venirent, captos querar, cum legati populi Romani redempti sint? mercatoribus tutum mare non fuisse dicam, cum duodecim ^f secures in prædonum potestatem pervenerint? Quid aut Colophonem aut Samum nobilissimas urbeis, innumerabilesque alias captas esse commemorem, cum vestros por-
 45 tus, atque eos portus, ^g quibus vitam & spiritum ducitis, in prædonum fuisse potestate sciatis? An vero ignoratis, portum Caietæ celeberrimum, atque plenissimum navium, inspectante Prætorē, à prædonibus esse direptum? Ex Miseno autem, ejus ipsius liberos, qui cum prædonibus antea ibi bellum gesserat, à prædonibus esse
 50 sublatos? Nam quid ego Ostiense ^h incommodum, atque illam labem, atque ignominiam reipublicæ querar, cum prope inspectantibus vobis, classis ea, cui Consul populi Romani præpositus esset, à prædonibus capta, atque oppressa est? Pro dii immortales! tantamne unius hominis incredibilis, ac divina virtus tam bre-
 55 vi tempore lucem afferre reipublicæ potuit, ut vos, qui modò ante ⁱ ostium Tiberinum classē hostium videbatis, ii nunc nullam intra Oceani ostium prædonum navem esse audiat? Atque hæc qua celeritate gesta sint quamquam videtis, tamen à me in

^e transferint mare. ^f duo Prætores cum insignibus suis. ^g eas res quibus vita & spiritus continetur. ^h direptionem. ⁱ ante portum Ostiæ, qui est in ostio Tiberis.

38. *Brundusio.*] Brundisium civitas Italiæ in Calabriæ portu nobilis, unde in Græciam trajicitur, & unde solvit Pompeius contra piratas ducturus exercitum, hanc oram circa Brundisium invaserant pirate.

42. *Duodecim secures.*] Insignia dignitatis pro ipsis Prætoribus ponit; illi fuerunt Sextilius & Bilnus, qui cum suis insignibus & lictoribus abducti sunt à Piratis, ut ait Plutarchus; quilibet autem Prætor sex lictores habebat extra urbem qui præirent, in urbe vero tantum fasces præferebantur.

43. *Colophonem.*] Colophon urbs Ioniæ celeberrima suis equitibus.

Ib. Aut Samum.] Urbs ejusdem provincie.

45. *Spiritum.*] Nulla jam frumenta ex Asia, Africa, Sicilia, & Sardinia Romanam afferebantur: sicut & alia id genus, quæ ad vitam pertinent conservandam.

46. *Caietæ.*] Caieta portus est in Campania à nutrice Æneæ sic dictus, quia ibi sepulta est, de qua Virg. 7. *Æneid.*

Tu quoque lictoribus nostris, Æneia nutrix, Æternam moriens famam Caieta dedisti.

47. *Inspectante Prætorē.*] Quis fuerit ille Prætor non constat ex auctoribus, nisi fortasse sit M. Antonius, qui ante Pompeium ad hoc bellum missus, pessime rem gessit, & ibidem periit. Certe Florus in Epist. scribit filiam ejus à prædonibus raptam fuisse.

48. *Miseno.*] Misenum Italiæ promontorium est ab Æneæ Comite sic appellatum Virg. 6. *Æneid.*

50. *Ostiense incommodum.*] Ostia urbs fuit condita ab Anco Martio rege in Ostiis Tiberinis. Tanta fuit piratarum audacia, ut ad eam urbem præpulerint, ibique Romanorum naves incenderent, omniaque diriperint, imo quasi de reditu non cogitarent, ibi morabantur, & omnes quos non occiderant, prædamque universam tanquam in sua civitate deposuerunt; de his vide Dionem lib. 26.

52. *Consul pop. Rom.*] Nihil de illo Consule reperitur, ne nomen quidem.

56. *Ante Ostium.*] Oceani ostium appellat,

ORATIO PRO LEGE MANILIA. 47

in dicendo prætereunda non sunt. Quis enim unquam, aut obeundi negotii, aut consequendi quæstus studio, tam brevi tempore 60 tot loca adire, tantos ^k cursus conficere potuit, quàm celeriter, Cn. Pompeio duce, belli ^l impetus navigavit? qui, nondum tempestivo ad navigandum mari, Siciliam adiit, Africam exploravit, inde Sardiniam cum classe venit: atque hæc tria frumentaria subsidia reipublicæ firmissimis præfidiis classibusque munivit. 65 Inde se cùm in Italiam recepisset, duabus Hispaniis, & Gallia Cispina præfidiis ac navibus confirmata, missis item in oram Illyrici maris & in Achaïam, omnemque Græciam navibus, Italiæ duo maria maximis classibus, firmissimisque præfidiis adornavit: ipse autem, ut à Brundusio profectus est, unde quinquagesimo die totam ad imperium populi Romani Ciliciam adjunxit: omnes qui ubique prædones fuerunt, partim capti interfectique sunt, partim unius hujus imperio ac potestati se dederunt. Idem Cretensibus, cùm ad eum usque in Pamphyliam legatos ^m deprecatoresque misissent, spem deditionis non ademit, obsides- 75 que ⁿ imperavit. Ita tantum bellum, tam diuturnum, tam longe lateque dispersum, quo bello omnes gentes ac nationes premebantur, Cn.

^k navigationes. ^l classis Pompeii. ^m intercessores. ⁿ imperavit ut darent obsides.

pellat, quæ Oceanus in mare, quod alii Interius, alii Mediterraneum vocant, instruit.

62. *Belii impetus.*] Pompeii classis, in qua totius belli impetus consistebat.

63. *Siciliam adiit, &c.*] Siciliæ maxime prædones infesti erant, & frumenta Romam ex ea asferre prohibebant; unde porro illa provincia vulgo Reipub. horreum appellabatur, teste Livio.

66. *Inde cùm in Italiam se recepisset.*] Gabinia lege imperium exercitus in piratas Pompeio datum est; quare nihil habuit prius quam ut statim eas suis legatis singulis maris partes assignaret, quas quique eorum defenderent.

Ib. *Duabus Hispaniis.*] Hispaniarum altera cis est, altera ultra Iberum flumen; mari autem Hispanico Tiberium Neronem, & Manilium Torquatum præfecit.

Ib. *Gallia Cispina.*] Gallia Cispina est pars Italiæ ab Alpibus ad Rubiconem fluvium, quæ ab iis Gallis dicta est, qui Alpes transgressi, dimidiam prope Italiam occupaverunt. Hæc à Romanis Cispina, altera, unde venerant, Transalpina dicta est. Mari Gallico M. Pomponium præfecit.

68. *Illyrici maris.*] Illyricum mare ab Illyrio denominatum est; pars est autem Europæ Pannoniam inter & mare Adriaticum. Huic præfecit, sicut & Tyrreno, L. Gellium & Cn. Lentulum.

Ib. *Omnemque Græciam.*] Græciæ diversis oris præfecit Cinnam, L. Gellium, & Pisonem.

69. *Italiæ duo maria.*] Adriaticum & Tyrrenum.

70. *Ipse autem, à Brundusio.*] Cum sexaginta navibus profectus, piratas insequutus est, quos in Ciliciam redire compulit, suis autem omnibus legatis jusserat sua in statione remanere, nec hostes insequi, sed mutuis auxiliis se juvare, ut eos intercluderent.

74. *Idem Cretensibus.*] Creta aliud fuit cum Cilicia piratarum receptaculum, quos ibi Metellus oppugnabat, quorum multos interemit.

Ib. *In Pamphyliam.*] Pamphylia regio minoris Asiæ fuit, Ciliciam inter & Lyciam.

74. *Legatos deprecatoresque.*] Terribi Cretenses ne reliquos interficeret. Metellus, miserunt legatos ad Pompeium, ut ei se potius quam Metello dederent, rati videlicet quod ab illo mitius secum ageretur; quare Pompeius, ut hanc laudem Metello præterperet, Octavi-
vium

3 + Cn. Pompeius extremâ hieme ° apparavit, ineunte vere suscepit, mediâ æstate confecit. Est hæc divina atque incredibilis virtus
 80 Imperatoris. Quid cæteræ, quas paulo ante commemorare cœperam, quantæ, atque quàm multæ sunt? non enim solum bel-
 landi virtus in summo atque perfecto Imperatore quærenda est: sed multæ sunt ^p artes eximiae, hujus administræ, comitesque virtutis. Ac primum quantâ innocentia debent esse Imperatores? quantâ
 85 deinde omnibus in rebus temperantia? quantâ fide? quantâ facilitate? quanto ingenio? quantâ humanitate? Quæ breviter, qualia sint in Cn. Pompeio consideremus; summa enim omnia sunt, Quirites! sed ea magis ex aliorum ^q contentione, quàm ipsa per sese cognosci, atque intelligi possunt. Quem enim
 90 possumus Imperatorem aliquo ^r in numero putare, cujus in exercitu ^s vaneant centuriatus, atque vœnierint? quid hunc hominem magnum aut amplum de republica cogitare, qui pecuniam ex ærario depromptam ad bellum ^t administrandum, aut propter cupiditatem provinciæ Magistratibus dividerit? aut prop-
 95 ter avaritiam Romæ in quæstu reliquerit? Vestra admurmuratio facit, Quirites, ut agnoscere videamini, qui hæc fecerint. Ego

° *præparavit.* ^p *virtutes quæ sunt famulæ & comites hujus virtutis militaris.* ^q *comparatione.* ^r *numerare in aliquo ordine Imperatorum.* ^s *vendantur.* ^t *gerendum.*

vium legatum suum Metello misit, ut ab obsidione cessaret: ipseque legatus præsidium contra Metellum Cretensibus tulit, quos tamen ad deditiōem compulsi Metellus, sumpto de iis supplicio; quod etsi turpe fuit Pompeio, tamen ejus laudi Cicero vertit.

78. *Ineunte vere.*] Docent hoc bellum intra quatuor menses apparatus fuisse, susceptum, & confectum. Livius lib. 99. prædones intra quadragesimum diem toto mari pulsos fuisse: Plutarchus intra tres menses, Appianus intra septuaginta dies omnes Piratarum naves, id est, trecentas & amplius in Pompeii potestatem venisse: centum autem & viginti diebus cunctas illorum urbes, arces, perfugia & castella, pop. Rom. cæsis ipsorum decem millibus subiecta fuisse.

80. *Quid cæteræ.*] Illustis amplificatio per quam extollit egregiam & divinam Pompeii virtutem militarem, enumeratis aliis, quibus hæc prima maxime illustratur.

83. *Artes eximiae.*] Bellicas virtutes intelligit, quas lib. 2. de Finibus, *maximas artes appellat.*

85. *Facilitate.*] Non *felicitate*, ut in pluribus codicibus legitur, nam postea ager de ejus felicitate; addè quod hæc

facilitas maxime ad imperatoris humanitatem pertineat.

91. *Centuriatus.*] Centuriatus munus est Centurionis, qui centum præest militibus; carpit autem hic Imperatorum avaritiam, qui officia militaria vendebant, quæ virtuti militum concedi debent.

93. *Ex ærario depromptam.*] Imperatoribus, qui mittebantur, concedebatur ex ærario publico pecunia, quæ vulgo attributa dicebatur, ut Varro probat.

94. *Propter cupiditatem provinciæ.*] Seligebantur provinciæ à Senatu, quæ Consulibus, quæ Prætoribus darentur, quas postea vel sortitione obtinebant, vel à Senatu, vel aliquando à Tribunis plebis, quas illi per vim pecuniâ corrupti concedebant, ut avaritiæ vel Consulium, vel Prætorum satisfacerent.

95. *Admurmuratio.*] Præmunio, quæ removet à se calumniæ suspensionem, quam ingeniosè detorquet, aut in ipsos auditores, qui Lucullum notare, aut in eos ipsos, qui irasci poterant. Consuetudo autem populi erat, ut, cum, quod sibi placeret, in concione audivisset, summisâ voce, alius alii bene dictum insusurraret: quod admurmuratio dicebatur,

autem

autem neminem nomino; quare irasci mihi nemo poterit, nisi qui ante de se voluerit confiteri. Itaque propter hanc avaritiam Imperatorum quantas calamitates, quocumque ventum sit, nostri exercitus^v ferant, quis ignorat? Itinera, quæ per hosce annos in Italia, per agros atque oppida civium Romanorum nostri Imperatores fecerunt, recordamini: tum facilius statuetis, quid apud exterarum nationes fieri existimetis; utrùm plures arbitramini per hosce annos militum vestrorum armis hostium urbeis, an hibernis sociorum civitates esse deletas? neque enim potest exercitum is continere Imperator, qui se ipsum non continet: neque severus esse in judicando, qui alios in se severos esse iudices non vult. Hic miramur, hunc hominem tantum excellere cæteris, cujus legiones sic in Asiam pervenerunt, ut non modo manus tanti exercitus, sed ne vestigium quidem cuiquam pacato nocuisse dicatur? Jam verò quemadmodum milites hibernent, quotidie sermones ac literæ perferuntur; non modò ut sumptum faciat in militem, nemini vis affertur; sed ne cupienti quidem cuiquam permittitur; hiemis enim non avaritiæ perfugium Majores nostri in sociorum atque amicorum tectis esse voluerunt. Age verò, cæteris in rebus qualis sit temperantia, considerate; unde illam tantam celeritatem, & tam incredibilem cursum initum purtatis? non enim illum eximia vis remigum, aut ars inaudita quædam gubernandi, aut venti aliqui novi tam celeriter in ultimas terras pertulerunt; sed hæ res, quæ cæteros remorari solent, non retardarunt: non avaritia ab instituto cursu ad prædam aliquam devocavit, non libido ad voluptatem, non amœnitas ad delectationem, non nobilitas urbis ad cognitionem, non denique labor ipse ad

v afferant.

100 *Per hosce annos.*] Tempus significat, quo ducti sunt exercitus contra Mithridatem, Piratas, Sertorium, & Spartacum.

104 *Hibernis.*] Hiberna dicuntur loca, ubi per hiemem exercitus manent.

109. *Manus tanti exercitus.*] Ita pervenerunt in Asiam legiones Pompeii, ut non modò nihil rapuerint per viam; sed ne pedem quidem tulerint apud eum qui hostis non esset.

112. *Ut sumptum faciat.*] Nemini vis inferitur ut sumptus fiant erga milites, subministrando v. g. vestes, pecuniam, &c. Sed ne permittitur quidem, ut eos sumptus vel ipsi Asiani sponte faciant.

114. *Majores nostri.*] Censuerunt socios in hibernis non esse gravandos sumptibus. Itaque cum innocentia virtus sit, quæ nulli nocet, colligere facile licet, quanta Pompeii

fit, non modo quia nemini nocuit sua avaritia, sed ne nocere quidem vel leviter suis permisit.

115. *Age verò.*] Nunc de temperantia Pompeii; est autem temperantia virtus, quæ ex recta ratione libidini, voluptati, & aliis pravis affectionibus dominatur.

120 *Remorari solent.*] Avaritia Lucullum à persequendo Mithridate retardavit.

122. *Non libido.*] Eâ continentia fuisse Pompeium narrat Plutarchus, ut captis Mithridatis pellicibus, omnes salvas ad parentes remisit.

123. *Nobilitas urbis.*] Cum solvisset Brundisio, multas urbes pulcherrimas prætermisit, tantum Athenas lustravit, ubi sacra fecit, habitâ oratione ad populum,

quie-

- quietem : postremo signa & tabulas, cæteraque ornamenta Græcorum oppidorum, quæ cæteri * tollenda esse arbitrantur, ea sibi ille ne visenda quidem existimavit. Itaque omnes quidem nunc in his locis Cn. Pompeium, sicut aliquem non ex hac urbe missum, sed de cælo delapsum intuentur : nunc denique incipiunt credere, fuisse homines Romanos hac quondam abstinentiâ ; quod
- 130 jam nationibus exteris incredibile, ac falsò memoriæ proditum videbatur ; nunc imperiî nostri splendor illis gentibus lucet : nunc intelligunt, non sine causa Majores suos tum, cùm hac temperantia Magistratus habebamus, servire populo Romano, quàm imperare aliis maluisse. Jam verò ita faciles aditus ad eum privatorum, ita liberæ querimoniæ de aliorum injuriis esse dicuntur ;
- 135 ut is qui dignitate principibus excellit, facilitate par infimis esse videatur. Jam quantum consilio, quantum dicendi gravitate, & copiâ valeat, in quo ipso inest quædam dignitas imperatoris, vos, Quirites, hoc ipso in loco sæpe cognostis. Fidem verò ejus inter
- 140 socios quantam existimari putatis, quam hostes omnium gentium sanctissimam esse judicant ? Humanitate jam tanta est, ut difficile dictu sit, utrum hostes magis virtutem ejus pugnantes timerint, an mansuetudinem victi dilexerint. Et quisquam dubitabit, quin huic tantum bellum hoc † transmittendum sit, qui ad omnia
- 145 vestræ memoriæ bella conficienda, divino quodam consilio natus esse videatur ?

* auferenda.

† discernendum.

124. *Signa & tabulas.*] Si quæ statuae & picturæ essent in urbibus devictis, ab Imperatoribus assuebantur, quas Romam mittebant ; eorum autem usus immodicus fuit apud Romanos veteres, ex quo Afri devicta fuit. Certe M. Scaurus Ædilis tria signorum millia in scenam produxit.

129. *Fuisse Romanos.*] Tanta abstinentiâ quondam apud veteres Romanos fuisse

Curius Dentatus, Fabricius, ut oblata sibi munera repudiarent. Vide Valerium Max. lib. 4. cap. 3.

136. *Facilitate.*] Facilitas virtus est, quâ quis aliis intempestive accedentibus, aut imprudenter interrogantibus obsequentem & blandum se exhibet.

143. *Et quisquam.*] Conclusio quâ concludit locum de virtute Pompeii.

TERTIA PARS.

In quâ probatur Pompeii auctoritas in bellis administrandis.

- XI. Et, quoniam auctoritas multum in bellis quoque administrandis, atque imperio militari valet, certe nemini dubium est, quin ea in re idem ille Imperator plurimum possit ; vehementer autem pertinere ad bella administranda, quid hostes, quid socii de Imperatoribus vestris existiment, quis ignorat ? cùm sciamus, homines in
- 5 tantis rebus, ^a ut aut contemnant, aut metuant, aut oderint, aut a-

^a moveri opinione famæ, & certâ aliquâ ratione, ut aliquem contemnant aut metuant,

ment,

ment, opinione non minus famæ, quàm aliquâ certa ratione commoveri. Quod igitur nomen unquam in orbe terrarum clarius fuit? cujus res gestæ pares? de quo homine vos, id quod maxime facit auctoritatem, tanta, & tam præclara judicia fecistis? 10 An vero ullam usquam esse oram tam desertam putatis, quo non illius diei fama pervaserit, cùm universus populus Romanus, referto foro, repletisque omnibus templis, ex quibus hic locus conspicui potest, unum sibi ad commune omnium gentium bellum Cn. Pompeium Imperatorem depoposcit? Itaque, ut plura non dicam, 15 neque aliorum exemplis confirmem, quantum hujus auctoritas valeat in bello, ab eodem Cn. Pompeio omnium rerum egregiarum exempla fumantur: qui, quo die à vobis maritimo bello præpositus est Imperator, tanta repente vilitas annonæ ex summa inopia & caritate^b rei frumentariæ consecuta est, unius hominis spe & 20 nomine, quantam vix ex summa ubertate agrorum diuturna pax efficere potuisset. Jam vero acceptâ in Ponto calamitate ex eo proelio, de quo vos paulo ante invitus admonui, cùm socii pertinuissent; hostium opes animique crevissent; cùm satis firmum præsidium provincia non haberet; amisissetis Asiam, Quirites, nisi ipsum^c id temporis divinitus Cn. Pompeium ad eas regiones fortuna populi Romani attulisset. Hujus adventus & Mithridatem insolitâ inflammatum victoriâ continuit, & Tigranem magnis copiis minitantem Asiæ retardavit. Et quisquam dubitabit quid virtute perfecturus sit, qui tantum auctoritate perfecit? aut quam facile 30 imperio atque exercitu socios & vectigalia conservaturus sit, qui ipso nomine ac rumore defenderit? Age vero, illa res quantam declarat ejusdem hominis apud hosteis populi Romani auctoritatem, quod ex locis tam longinquis, tamque diversis, tam brevi tempore omnes huic uni se dederunt? quod Cretensium legati, 35 cùm in eorum insula noster Imperator, exercitusque esset, ad

^b frumenti.

^c eo ipso tempore.

10. *Præclara judicia.*] Præclara judicia de Pompeio fecit populus Romanus, cum adhuc Equiti triumphus decretus est, & Quæstor tantum, cum imperio Proconsulis contra Sertorium missus est, & ante omnes gestos Magistratus, Consul declaratus est.

12. *Referto foro.*] Locum Comitiorum pro foro ponit, quia ita foro propinquus erat, ut sæpe pro eo nominetur.

13. *Repletisque.*] Circa forum templa fuisse quamplurima Asconius scribit.

14. *Commune gentium.*] Bellum illud contra piratas commune idcirco fuit gentium omnium, quia illi omnibus nationibus erant infecti.

22. *Acceptâ calamitate.*] Cùm Triarios

à Mithridate victus est, de quo supra.

26. *Ad eas regiones.*] Pamphyliam & Ciliciam Asiæ minoris, aptissimas provincias ad bellum Piraticum gerendum, Pompeius adventu suo confirmavit.

27. *Insolitâ.*] Vinci, non vincere solitus fuit Mithridates.

1b. *Tigranem.*] Tigranes sequutus est redeuntem in Pontum Mithridatem, adversus quem, cum Lucullus duceret exercitum, à Senatu revocatus est in Italiam.

32. *Age vero.*] Comprobationem amplificat ab exemplis, ut certius Pompeii ostendat auctoritatem.

36. *Noster Imperator.*] Metellus intelligitur, qui contra Cretenses bellum gerebat.

Cn. Pompeium in ultimas prope terras venerunt, eique se omnes Cretensium civitates dedere velle dixerunt? Quid? idem ipse Mithridates, nonne ad eundem Cn. Pompeium legatum usque in Hispaniam misit? eumque Pompeius legatum semper iudicavit: ii quibus semper erat molestum, ad eum potissimum esse missum, ^d speculatorem quàm legatum iudicare maluerunt. Potestis igitur jam constituere, Quirites, hanc auctoritatem multis postea rebus gestis, magnisque vestris iudiciis amplificatam, quantum apud illos

45 Reges, quantum apud exterarum nationum valituram esse existimetis.

^d *exploratorem.*

37. *Eique omnes.*] Non solum illi Piratae qui obsidebantur à Metello; sed omnes reliquae totius insulae civitates dedere se venienti Pompeio voluerunt. Legimus enimvero apud Livium, lib. 100. quod Cretenses legatos miserint ad Pompeium, ut eorum civitates deditione reciperet.

41. *II quibus erat molestum.*] Probabile est Metellum & Perpennam designari, quibus molestum erat, cum haberent exerci-

tum in Hispania, non ad se, sed ad Pompeium legatos mitti.

42. *Speculatorem.*] Credibile admodum est, potius speculatorem quàm legatum ad Metellum & Perpennam misisse, quia foedus cum Sertorio Mithridates iniecerat.

Ib. *Potestis constituere.*] Complexio, quâ concludit ad illud bellum mittendum esse Pompeium, cum tanta sit illius auctoritas.

QUARTA PARS.

In quâ probatur Felicitas Pompeii.

XII. Reliquum est, ut de felicitate, quam ^a præstare de seipso nemo potest, meminisse, & commemorare de altero possumus; sicut æquum est homini de potestate deorum, timide & pauca dicamus. Ego enim sic existimo; Maximo, Marcello, Scipioni, Mario, & cæteris magnis Imperatoribus, non solum propter virtutem, sed etiam

5 propter fortunam, sæpius imperia mandata, atque exercitus esse commissos. Fuit enim profecto quibusdam summis viris quædam ad amplitudinem, & gloriam, & ad res magnas bene gerendas divinitus adjuncta fortuna. De hujus autem hominis felicitate quo

^a *prædicare certam fore.*

1. *Quam præstare.*] Nihil humanâ felicitate inconstantius est. Unde Seneca in Agamem. *Nulla longi temporis felicitas.*

4. *Maximo.*] Fabius Maximus cunctando Annibalem superavit. Is Dictator, & quinque Consul fuit.

Ib. *Marcello.*] Marcellus quinque Consul fuit, Gallos vicit, Insubres Reipub. subiecit, Annibalis exercitum ad Nolam fudit, Syracusas expugnavit.

Ib. *Scipionis.*] Africanus annos natus viginti quatuor, in Hispaniam cum imperio Consulari missus est. Africam vicit, & relatâ insigni victoriâ, redire in Africam Annibalem cœgit; bis Consul fuit.

Ib. *Mario.*] Marius Jugurtham Regem vicit, de quo triumphavit. Teutones, Ambrones, Cimbros funditus delevit, septies Consul fuit.

de nunc agimus, hac utar moderatione dicendi, non ut in illius 10
potestate fortunam positam esse dicam, sed ut præterita meminisse,
reliqua sperare videamur: ne aut invisa diis immortalibus oratio
nostra, aut ingrata esse videatur. Itaque non sum prædicaturus,
Quirites, quantas ille res domni militæque, terrâ marique,
quantæque felicitate gesserit: ut ejus semper voluntatibus non 15
modo cives assenserint, focii obtemperarint, hostes obedierint, sed
etiam venti, ^b tempestatesque ^c obsecundarint. Hoc brevissime dicam,
neminem unquam tam impudentem fuisse, qui à diis immortalibus
tot & tantas res tacitus auderet optare, quot & quantas dii
immortales ad Cn. Pompeium detulerunt. Quod ut illi pro- 20
prium ac perpetuum sit, Quirites, cum communis salutis atque
Imperii, tum ipsius hominis causâ, sicuti facitis, velle & optare debetis.
Quare cum & bellum ita necessarium sit ut negligi non possit;
ita magnum, ut accuratissime sit administrandum: & cum
ei Imperatorem præficere possitis, in quo sit eximia belli scientia, 25
singularis virtus, clarissima auctoritas, egregia fortuna; dubitabitis,
Quirites, quin hoc tantum boni, quod vobis à diis immortalibus
oblato & datum est, in rempublicam conservandum atque
amplificandam conferatis? Quod si Romæ Cn. Pompeius privatus
esset hoc tempore; tamen ad tantum bellum is erat deligendus, 30
atque mittendus; nunc cum ad cæteras summas utilitates hæc quoque
opportunitas adjungatur, ut in iis ipsis locis adsit, ut habeat exercitum,
ut ab iis, qui habent, accipere statim possit: qui expectamus?
aut cur non, ducibus diis immortalibus, eidem cui cætera
summa cum salute reipublicæ commissâ sunt, hoc quoque bellum 35
Regium committimus?

^b serenitates.

^c secundæ fuerint.

12. *Aut invisa.*] Oratio invisa diis esset, si fortunam in potestate Pompeii fuisse diceretur.

13. *Ingrata.*] Si omitterentur beneficia quibus nos affecit.

17. *Venti.*] Tam facile Piratas non eiecisset Pompeius, nec tam paucio tempore, nisi ventos secundos habuisset.

1b. *Tempestates.*] Sæpe pro serenitate tempestas usurpatur. Sic Virgilius, *Æneid.* 7.

Unde hæc tam clara repente Tempestas.

23. *Quare cum.*] Brevis velut peroratio,

qua tum ex iis omnibus quæ attulit hætenus, tum ex Pompeii virtutibus concludit lege Manilia ad bellum Mithridaticum Imperatorem mittendum esse.

32. *In iis ipsis locis.*] Erat tum Pompeius in Asia contra prædones, ubi vicinus erat Mithridati.

1b. *Ut habeat exercitum.*] Integrum & florentem exercitum habebat.

33. *Ut ab iis.*] Poterat habere exercitum, tum à Glabrione, cui Lucullus partem sui dederat, tum ab aliis Romanis qui in vicinis provinciis erant cum imperio.

CONFUTATIONIS

PRIMA PARS,

In quâ confutat Hortensium, qui omnia tribuenda uni non censebat.

XIII. At enim vir clarissimus, amantissimus reipublicæ, vestris beneficiis amplissimis affectus, Q. Catulus; itemque summis ornamentis honoris, fortunæ, virtutis, ingenii præditus, Q. Hortensius, ab hac ratione dissentiunt: quorum ego auctoritatem apud vos multis locis plurimum valuisse, & valere oportere confiteor: sed in hac causa, tametsi cognoscitis auctoritates contrarias fortissimorum virorum & clarissimorum; tamen ommissis auctoritatibus, ipsa re & ratione exquirere possumus veritatem: atque hoc facilius, quod ea omnia, quæ adhuc à me dicta sunt, iidem isti vera esse concedunt, & necessarium bellum esse & magnum, & in uno Cn. Pompeio summa esse omnia. Quid igitur ait Hortensius? si uni omnia tribuenda sunt, unum dignissimum esse Pompeium: sed ad unum tamen omnia deferri non oportere. ^a Obsolevit jam ista oratio, re multo magis, quam verbis refutata. Nam tu idem, Q. Hortensi, multa pro tua summa copia ac singulari facultate dicendi, & in senatu contra virum fortem A. Gabinium graviter ornatè dixisti, cum is de uno impera-

j^a am non valet.

1. *At enim.* Sic hanc refutationem aggredditur, ut incipiat à laude Hortensii & Catuli, quorum auctoritatem & dignitatem amplificat, quo se facilius in animos audientium insinuet, & causæ suæ probet æquitatem.

2. *Beneficiis amplissimis.* Beneficiis amplissimis Catulus ornatus est, quia populo suffragante, factus est Consul cum M. Lepido.

3b. *Summis ornamentis.* Per summa ornamenta Consulatus dignitatem, qua non major erat in urbe, intelligit. Hortensius autem Consul cum C. Cæcilio Metello Consulatum gessit.

13. *Ad unum omnia.* Si Plutarcho credimus, Manilius legem ferebat, ut provincia tota, cui Lucullus præfuerat, omneque illius imperium Pompeio transmitteretur, adungeretur etiam Bithynia, quæ Glabroni obvenerat: totum bellum adversus Reges Mithridatem & Tigranem administraret; classem quoque, & copias quas navales haberet, quas initio belli

maritimi habuerat cum Phrygia, Lycaonia, Galatia, Cappadocia, Cilicia, Colchide superiore, Armenia, unâ cum exercitu cui Lucullus præerat.

15. *Summa copia.* Idem Cicero scribit in Bruto Hortensium magna eloquentia laude floruisse, atque Asiaticæ dictionis studio in primis fuisse delectatum, eoque factum, ut adolescens in causis agendis magis, quam senior videretur.

16. *Contra virum fortem.* Cum Gabinus tribunus plebis legem tulit de belli administratione Pompeio danda, L. Trebellius alter tribunus plebis fortiter intercessit, & senatui promisit moriturum se potius, quàm illa lex ferretur: cum autem sic perseveraret, Gabinus tribus intro vocare cepit, ut Trebellio Magistratum abrogaret. Aliquandiu Trebellius ea re perterritus non adsuit; persistebat tamen in intercessionem, sed posteaquam 7. & 10. tribus rogationem acceperunt, & una mens esset totius populi qui supererat, ut iustum

ORATIO PRO LEGE MANILIA. 55

peratore contra prædones constituendo legem promulgasset: & ex hoc ipso loco permulta idem contra legem verba fecisti. Quid? tum, per deos immortales, si plus apud populum Ro-²⁰ manum auctoritas tua, quam ipsius populi Romani salus, & vera causa valuisset, hodie hanc gloriam, atque hoc orbis terræ imperium teneremus? an tibi tum imperium esse hoc videbatur, cum populi Romani legati, Prætores, Quæstoresque capiebantur? cum ex omnibus provinciis commeatu, & privato & publico²⁵ prohibebamur? cum ita clausa erant nobis omnia maria, ut neque privatam rem transmarinam, neque publicam jam obire possemus? Quæ civitas antea unquam fuit, non dico Atheniensem, quæ satis late quondam mare tenuisse dicitur: non Carthaginien-³⁰ sium, qui permultum classe, maritimisque rebus valuerunt: non Rhodiorum, quorum usque ad nostram memoriam disciplina naval-³⁵ is, & gloria remansit: quæ civitas antea unquam tam tenuis, quæ tam parva insula fuit, quæ non portus suos & agros, & aliquam partem regionis, atque oræ maritimæ per se ipsa defenderet? At, hercle, aliquot annos continuos ante legem Gabiniam ille populus Roman. cujus usque ad nostram memoriam nomen invictum in navalibus pugnis permanerat, magna, & multo maxima parte non modo utilitatis, sed dignitatis atque imperii ca-⁴⁰ ruit. Nos quorum majores Antiochum regem classe, Persenque su-
pe-

^b bona.

sum conficeret, remisit intercessionem Trebellius, atque ita lex à Gabinio de piratis persequendis lata est; ita Asconius. Vocat autem virum fortem Gabinium, quia contra Senatus voluntatem, & collegæ intercessionem hanc legem tulit.

19. *Ex hoc ipso loco.*] In rostris tum orabat Cicero.

24. *Prætores.*] Jam de his superius, pag. iv. l. 43.

25. *Commeatu, & privato.*] Intelliguntur omnia cibaria, quæ ad victum sive exercitus, sive populi necessaria sunt. Appianus autem refert, antequam imperium belli piratici Pompeio decerneretur, summam fuisse rei frumentariæ caritatem, & inopiam.

26. *Clausura maris.*] Clausum mare dicitur, cum aut propter tempestates, & frigus sæviens, aut propter Piratarum pericula tutò navigare non licet.

27. *Privatam rem, neque publicam.*] Neque mercatores navigare, neque Magistratus in provincias proficisci audebant.

29. *Mare tenuisse.*] Dionysius Hal. lib. 2. Antiquit. refert ita viribus nava-

libus valuisse Athenienses, ut per annos duodecesseptuaginta maris imperium tenuerint.

Ib. Carthaginienfium.] Appianus de iis in Libyco scribit magnam sibi maris partem subiecisse, & in Sicilia, Sardinia, aliisque insulis, quæ in illo mari sunt, ac in ipsa Hispania bellum gessisse, multa in loca colonias misisse, æquavisseque Græcorum potentiam.

30. *Non Rhodiorum.*] Strabo lib. 11. de Rhodiis refert, res maritimas in primis curavisse, quare diu maris imperium tenuerunt, Piratas profligando.

37. *In navalibus pugnis.*] Antiochi Regis legati à Romanis victi sunt, Livii testimonio, lib. 36. Carthaginenses in primo bello Punico, à Cneo Duellio, deinde ab Attilio Regulo.

38. *Utilitas.*] Quia vestigalia intercepta sunt.

Ib. Dignitatis.] Captis legatis, & duodecim securibus, de quibus tertium loquitur.

39. *Persenque superarunt.*] Patet de Antiocho, ut jam diximus, sed non de Persæ, quod superatus sit: quare aut

- 40 perarunt, omnibusque navalibus pugnis Carthaginienses, homines in maritimis rebus exercitatissimos paratissimosque vicerunt, in nullo in loco jam prædonibus pares esse poteramus. Nos quoque, qui antea non modo Italiam tutam habebamus, sed omnes socios in ultimis oris auctoritate nostri imperii salvos præstare poteramus, tum, cum insula Delos tam procul à nobis in Ægei mari^c posita, quo omnes undique cum mercibus atque oneribus commeabant, referta divitiis, parva, sine muro nihil timebat: iidem non modo provinciis, atque oris Italiæ maritimis, ac portibus nostris, sed etiam Appia jam via carebamus: & his temporibus
- 50 non pudebat magistratus populi Romani, in hunc ipsum locum ascendere, cum eum vobis majores vestri exuviis nauticis, & classium spoliis ornatum reliquissent. Bono te animo tum, Q. Hortensi, populus Romanus, & cæteros, qui erant in eadem sententia, dicere existimavit ea, quæ sentiebatis: sed tamen in salute communi idem populus Romanus dolori suo maluit, quam auctoritati vestræ obtemperare. Itaque una lex, unus vir, unus annus, non modo nos illa miseria, ac turpitudine liberavit; sed etiam effecit ut aliquando vere videremur omnibus gentibus ac nationibus terræ marique imperare. Quo mihi etiam indignius videtur
- 60^d obrectatum esse adhuc, Gabinio dicam, an-ne Pompeio, an utrique (id quod est verius) ne legaretur A. Gabinus Cn. Pompeio expetenti ac postulanti? Utrum ille qui postulat legatum ad tantum bellum, quem velit, idoneus non est qui impetret, cum cæteri ad expilandos socios, diripiendasque provincias, quos voluerunt legatos eduxerint? an ipse, cujus lege salus ac dignitas populo Romano atque omnibus gentibus constituta est, expers esse de-

^c *fit.*^d *contradictum,*

erravit Cicero, aut de illa victoria omiserunt historici, apud quos nulla illius mentio fit. [Sic quidem *Hottomannus* & alii censent; sed *Cn. Octavius de rege Perseo navalem triumphum egisse*, scribit *Livius lib. 45. c. 42.*

40. *Omnibus navalibus pugnis.*] 1. Siciliam Carthaginiensibus Romani ademerunt. 2. Sardiniam. 3. Secundo bello Punico Hispaniam, atque per id tempus, dum *Annibal* Italiam, *P. Scipio* Libyam populabatur, adeo ut Romani stipendium Carthaginiensibus imperarint; tandem post annos quinquaginta postremum bellum exortum est, in quo *Scipio* minor Carthaginem evertit.

45. *Delos.*] *Delos* mercibus celebris fuerit, & commodo in Asiam ex Italia & Græcia navigantibus, ut *Strabo* scribit lib. Geogr. 10.

49. *Appia via.*] *Appia* via ab *Appio Claudio Censore* dicta est, qui *Cæcus* nun-

cupatus est, à porta autem *Capena* usque ad urbem *Capuam*, ut ait *Frontinus* in libro de aquæ ductu, tum *Brundisium* usque lapidibus strata est; hac autem caruisse populum *Rom.* dicit, quia ea pars quæ ad mare vergat prædonibus infestabatur.

50. *Hunc ipsum locum.*] Id est, in rostra; de quibus jam in *Exordio*. Porro *Oratores* ex rostris illis navium dicebant ad populum. *Livius lib. 8.* docet sub rostris partem inferiorem fuisse, unde privatis loqui fas erat.

61. *Ne legaretur Gabinus.*] Postulavit sibi legatum *Gabinium Pompeium*, qui ipsi denegatus est; mittebantur autem legati vel à Senatu, vel à populo; quia sumptibus publicis mittebantur.

64. *Ad expilandos socios.*] Eos designat, qui dividunt Magistratibus pecuniam, ut idonei sibi legati seligantur; nisi etiam *Lucullum* indicet, quem hic sæpe punit.

bet gloriæ ejus Imperatoris, atque ejus exercitûs, qui consilio ipsius atque periculo est constitutus? an Cn. Falcidius, Q. Metellus, Q. Cœlius Latinienſis, Cn. Lentulus, quos omneis honoris causâ nomino cum Tribuni-pleb. fuissent, anno proximo legati esse potuerunt? in hoc uno Gabinio sunt tam diligentes, qui in hoc bello, quod lege Gabiniâ geritur, in hoc Imperatore, atque exercitu, quem per vos ipse constituit, etiam præcipuo jure esse deberet? de quo legando spero Consules ad Senatum relatu-ros: qui si dubitabunt, aut^e gravabuntur, ego me profiteor relaturum: neque me impediet cujuscquam, Quirites, inimicum edictum, quo minus, fretus vobis, vestrum jus beneficiumque defendam: neque præter intercessionem, quidquam audiam: de qua (ut arbitror) isti ipsi qui minantur, etiam atque etiam^f quâ id liceat considerabunt. Mea quidem sententia, Quirites, unus A. Gabinius belli maritimi rerumque gestarum auctor, comes Cn. Pompeio adscribitur, propterea quod alter uni id bellum suscipiendum vestris suffragiis detulit; alter delatum, susceptumque confecit.

^e facient molesta.

^f quomodo.

70. Anno proximo.] Qui Tribuni fuerant, non poterant esse legati, nisi post annum iis imperatoribus qui per eorum Tribunatum delecti fuerant. Probat tamen multorum exemplo, qui aliquando legati anno proximo iis Imperatoribus missi sunt, quos ipsi lege latâ mittendos esse censerant.

75. Ego me relaturum.] Non cuilibet jus erat habendi Senatum; sed tantum Dictatoribus, Consulibus, Prætoribus, Tribunis-plebis, urbis Præfecto; quamquam nec fas fuit illis minoribus Magistratibus parere, quando in urbe Consules aderant,

Vide A. Gellium, c. 7. l. 14.

77. Vestrum jus, &c.] Nam Tribuni-plebis, qui tulerant legem de imperio alicui committendo, postquam Magistratu suo defuncti erant, legati dari illi Imperatori solebant, qui populi beneficio ad hanc dignitatem evectus fuisset.

1b. Præter intercessionem.] Varro lib. 14. apud A. Gellium docet intercedendi, ne Senatusconsultum fieret, jus fuisse iis solis qui eadem potestate, quâ ii qui Senatusconsultum facere vellent, aut majore essent.

CONFUTATIONIS

SECUNDA PARS.

In quâ confutat jam Cicero Q. Catulum, qui 1. dicebat niti in Pompeio totam Reipub. spem, 2. esse contra instituta Majorum, ut uni omnia concederentur.

XIV. Reliquum est, ut de Q. Catuli auctoritate & sententia dicendum esse videatur: qui cum ex vobis quæreret, si in uno Cn. Pompeio omnia poneretis, si^a quid de eo factum esset, in quo spem essetis

^a si contingeret eum mori.

3. Si quid de eo factum.] Refert Plutarchus, cum Catulus multa honorificè de Pompeio apud populum, atque con-

servandum, nec temere periculis obiciendum esse talem virum diceret: quia neminem alium habebat quem

setis habituri: cepit magnum suæ virtutis fructum, ac dignitatis,
 5 cum omnes prope una voce in eo ipso vos spem habituros esse,
 b dixistis. Etenim talis est vir, ut nulla res tanta sit, ac tam
 difficilis, quam illo non & consilio regere, & integritate tueri, &
 virtute conficere possit; sed in hoc ipso ab eo vehementissime dis-
 sentio, quod, quo minus certa est hominum ac minus diuturna
 10 vita, hoc magis respub. dum c per deos immortaleis licet, frui de-
 bet summi hominis vitâ atque virtute. At enim nihil novi fiat
 contra exempla, atque instituta Majorum. Non dico hoc loco,
 Majores nostros semper in pace consuetudini, in bello utilitati pa-
 ruisse, semper ad novos casus temporum, novorum consiliorum ra-
 15 tiones accommodasse: non dicam duo bella maxima, Punicum, &
 Hispaniense ab uno Imperatore esse confecta: duas urbes poten-
 tissimas, quæ huic imperio maximè minabantur, Carthaginem at-
 que Numantiam ab eodem Scipione esse deletas: non commemora-
 bo, nuper ita vobis, patribusque vestris esse visum, ut in uno C. Ma-
 20 rio spes imperii poneretur: ut idem cum Jugurtha, idem cum
 Cimbris, idem cum Theutonibus bellum administraret; in ipso Cn.
 Pompeio, in quo novi constitui nihil vult Q. Catulus, quàm mul-
 ta sint nova summa Q. Catuli voluntate constituta, recordamini.
 Quid enim tam novum, quàm adolescentulum privatum, d exerci-
 25 tum difficili reipublicæ tempore conficere? confecit; huic præesse?
 præfuit: rem optimè ductu suo gerere? gessit. Quid tam præter
 consuetudinem, quàm homini peradolescenti, cujus à Senatorio
 gradu ætas longe abesset, imperium atque exercitum dari?
 Sici-

b respond'istis, c dum immortales dii permittunt. d cogere exercitum tempore
 bellorum civilium Reipub.

mitteret, si simul esset amissus, unâ voce
 respondisse, teipsum; quare destitisse Ca-
 tulum.

13. *Semper in pace.*] Refert de Mario
 Valerius Max. quodd, &c. cum præter
 fœderis leges duas cohortes civitate do-
 nasset, atque propterea argueretur, respon-
 deret, se inter armorum strepitum verba
 juris civilis audire non potuisse.

15. *Punicum, & Hispan.*] Pub. Scipio
 Æmilianus, cum tantum Ædilitatem pe-
 teret, & ante decem annos fieri Con-
 sul non posset, extra leges Consul fa-
 ctus est, & in Africam missus, ubi Car-
 thaginem deleuit: deinde à Senatu, popu-
 loque Rom. præter leges, quibus cautum
 erat, ne quis ante decem annos post ge-
 stum Consulatum fieret Consul, iterum vel
 ipivitus creatus est, & anno quarto decimo
 post excisam Carthaginem, Numantiam
 cepit.

19. *Ut in uno Mario.*] Mario per plu-

res annos prorogatus est Consulatus, nam
 septimum Consul fuit.

20. *Cum Jugurtha.*] Jugurtham vicit
 Marius, & duxit in triumphum cum duo-
 bus filiis, qui omnes in carcere postea
 necati sunt.

1b. *Cum Cimbris.*] Cimbrī sapissimè Ro-
 manos exercitus vicerunt, captis eorum du-
 cib; at illos Marius tandem duobus
 præliis fudit, in quibus cæsa sunt hostium
 ducenta millia & capta nonaginta.

21. *Cum Theutonibus.*] Theutonibus post vic-
 toriam Cimbrī se junxerunt; sed tam glo-
 riosè eos Marius superavit, ut cæsa tradan-
 tur centum quadraginta millia, capta sexa-
 ginta.

24. *Adolescentulum.*] Viginti tantum
 tres annos natus erat, cum in agro Pice-
 no tres comparavit legiones, de quo jam
 suprâ.

28. *Ætas longe abesset.*] De eo scri-
 bit Plutarchus, facile in Senatū po-
 tuisse

Siciliam permitti, atque Africam, bellumque in ea administrandum? Fuit in his provinciis singulari innocentia gravitate, virtute: bellum in Africa maximum confecit, victorem exercitum deportavit. Quid verò tam inauditum, quam equitem Rom. triumphare? at eam quoque rem populus Romanus non modò vidit, sed etiam studio omni visendam putavit. Quid tam inusitatum quàm ut, cum duo Consules clarissimi fortissimique essent, 35 Eques Rom. ad bellum maximum, formidolosissimumque pro Consule mitteretur? missus est. Quo quidem tempore, cum esset non nemo in Senatu, qui diceret, Non oportere mitti hominem privatum pro Consule: L. Philippus dixisse dicitur, Non se illum sua sententia pro Consule, sed pro Consulibus mittere. Tanta in eo 40 reipublicae bene gerendae spes constituebatur, ut duorum Consulium munus unius adolescentis virtuti committeretur. Quid tam singulare quàm ut ex Senatusconsulto legibus^f solutus, Consul ante fieret, quàm ullum alium Magistratum per leges^g capere licuisset? quid tam incredibile, quàm ut iterum Eques Rom. ex s. 45 c. triumpharet? quae in omnibus hominibus nova post hominum memoriam constituta sunt, ea tam multa non sunt, quàm haec quae in hoc uno homine vidimus. Atque haec tot exempla, tanta ac tam nova profecta sunt in eundem hominem à Q. Catulo, atque à cæterorum ejusdem dignitatis amplissimorum hominum auctoritate. Quare videant, ne sit periniquum, & non ferendum, illorum auctoritatem de Cn. Pompeii dignitate à vobis comprobata semper esse: vestrum ab illis de eodem homine judicium, populique Rom. auctoritatem improbari: praesertim cum jam

^e deduxit. ^f dispensatus. ^g suscipere Magistratum gerendam.

uisse adscribi ante aetatem; sed sibi gloriosius duxisse, si tantum Eques triumpharet.

28. *Siciliam atque Africam.*] De his jam superius parag. x. l. 9.

33. *Triumphare.*] Triumphavit idcirco, ut ex Floro patet, quòd in Africa Domitium proscriptum, & Hiericam Regem Numidarum victor interfecit.

Ib. *Non modò vidit.*] Vidit rem in Pompeio novam prorsus, quod Eques eà aetate triumpharet, cum id gloriæ tantum aut Consuli, aut saltem Senatori deferretur.

35. *Duo Consules.*] Appianus Lepidum & Catulum Consules nominat.

39. *L. Philippus.*] Philippus Senator fuit magnae auctoritatis.

40. *Pro Consule.*] Proconsules non ita tantum dicebantur, qui post gestum Consulatum in provincias summo cum imperio; sed etiam ii qui pro Consu-

libus mittebantur, unde illae provinciae Consulares appellatae sunt, sive Praetoriae, quando in easdem Praetores mittebantur.

44. *Ullum Magistratum.*] Primus Magistratus Quaestura fuit; nam adolescentuli Quaestores fiebant, quare Cic. in lib. 2. Epist. *Quaestorem Caecilium praeposui provinciae, puerum, inquis? at Quaestorem, &c.*

45. *Iterum triumphare.*] De Sertorio triumphavit, cum prius jam de Domitio & Hierica triumphasset.

49. *A Q. Catulo.*] Catulus cum aliis Senatoribus Pompeium tantis his honoribus decorandum censuerat.

52. *A vobis comprobata.*] Comprobavit populus Rom. Senatusconsulta, quibus triumphus Pompeio decernebatur. Populus autem Rom. suos habebat Magistratus, nempe Tribunos, ad quos decreta Senatus examinanda deferre-

- 55 jam suo jure populus Romanus in hoc homine suam auctoritatem vel contra omnes qui dissentiunt, possit defendere: propterea quod istis reclamantibus, vos unum illum ex omnibus delegistis, quem bello prædonum præponeretis. Hoc si vos temere fecistis, & reipublicæ parum consulistis; rectè isti studia vestra suis consiliis regere conantur; sin autem vos plus tum in republica vidistis, vos, his repugnantibus, per vosmetipsos dignitatem huic imperio, salutem orbi terrarum attulistis: aliquando isti principes, & sibi, & cæteris, populi Romani universi auctoritati parendum esse fateantur. Atque in bello Asiatico, & Regio, non solum militaris
- 65 illa virtus, quæ est in Cn. Pompeio singularis, sed aliæ quoque virtutes animi multæ & magnæ requiruntur. Difficile est in Asia, Cilicia, Syria, regnisque interiorum nationum ita versari vestrum Imperatorem, ut nihil aliud quàm de hoste ac de laude cogitet: deinde etiam si qui sunt pudore ac temperantiâ moderatiores, tamen
- 70 eos esse tales propter multitudinem cupidorum hominum nemo arbitratur. Difficile est dictu, Quirites, quanto in odio sumus apud exterarum nationes propter eorum quos ad eas per hos annos cum imperio misimus, injurias ac libidines. Quod enim sanum putatis in illis terris nostris Magistratibus religiosum, quam
- 75 civitatem sanctam, quam domum satis clausam ac munitam fuisse? urbes jam locupletes ac copiosæ^h requiruntur, quibus causa belli propter diripiendi cupiditatem inferatur. Libenter hæc coram cum Q. Catulo & Hortensio disputarem, summis & clarissimis viris; noverunt enim sociorum vulnera, vident eorum calamitates, querimonias audiunt. Pro sociis vos contra hostes exercitum mittere putatis, an hostium simulatione contra socios atque amicos? quæ civitas est in Asia, quæ non modò unius Imperatoris, aut Legati, sed unius Tribuni militum animos ac spiritus
- 80 capere possit? Quare, etiam si quem habetis, qui^k collatis finis, exercitus Regios superare posse videatur; tamen nisi erit idem, qui se à pecuniis sociorum, qui ab eorum conjugibus ac liberis, qui ab auro gazaque regia manus, oculos, animum cohibere

^h inquiruntur. ⁱ continere & satiare. ^k de pugna data.

ferrebantur: quæ si improbassent, rata non habebantur; sin autem aliter, admittebantur.

57. *Istis reclamantibus.* Cum invito Senatu, lege Gabinia imperium belli contra prædones Pompeio delatum est, Hortensius, Catulus, alique reclamant.

59. *Suis consiliis.* Jus suffragii Senatores non habebant, sed tantum orationes ad populum habere poterant, ut aliquid vel suaderent, vel dissuaderent; quare studia populi suis studiis regebant.

64. *Regio.* Gestum cum Mithridate &

Tigrane bellum *regium* appellat.

72. *Quos ad eas.* Forte Glabionem designat, qui Lucullo successit.

75. *Sanctam.* Sacræ res apud Jurisconsultos dicuntur, quæ ritè per Pontifices Deo consecratæ sunt, veluti ædes sacræ, donaria templis dicata, muri & portæ civitatis.

76. *Urbes jam locupletes.* Urbes ab avaris Magistratibus inquirebantur, ut belli occasionem haberent, & eas hostiliter diriperent.

87. *Gaza regia.* Mithridatis & Tigranis pecunias intelligit, monetque Imper-

ORATIO PRO LEGE MANILIA. 61

bere possit, non erit idoneus qui ad bellum Asiaticum Regiumque mittatur. Ecquam putatis civitatem pacatam fuisse, quæ locuples sit? ecquam esse locupletem, quæ istis pacata esse videatur? Ora 90 maritima, Quirites, Cn. Pompeium non solum propter rei militaris gloriam, sed etiam propter animi continentiam¹ requisivit; videbat enim populus Romanus non locupletari quotannis pecunia publica, præter paucos: neque eos quidquam aliud essequi^m classium nomine, nisi ut detrimentis accipiendis majore affici turpitudine videremur. Nunc quâ cupiditate homines in provincias, quibus 95 jacturis, quibus conditionibus profisciscantur, ignorant videlicet isti qui ad unum deferenda esse omnia non arbitrantur, quasi verò Cn. Pompeium non cum suis virtutibus, tum etiam alienis vitiis magnum esse videamus. Quare nolite dubitare quin huic uni credatis 100 omnia, quiⁿ inter annos tot unus inventus sit, quem focii in urbeis suas cum exercitu venisse gaudeant. Quod si auctoritatibus hanc causam, Quirites, confirmandam putatis, est vobis auctor, vir bellorum omnium maximarumque rerum peritissimus P. Servilius: cujus tantæ res gestæ terrâ marique exstiterunt, ut, cum de bello delibe- 105 retis, auctor vobis gravior esse nemo debeat: est C. Curio summis vestris beneficiis, maximisque rebus gestis, summo ingenio & prudentiâ præditus: est Cn. Lentulus, in quo omnes, pro amplissimis vestris honoribus, summum consilium, summam gravitatem esse cognoscitis: est C. Cassius integritate, virtute, constantia singulari. 110 Quare videte, ut^o horum auctoritatibus, illorum orationi qui dissentiant, respondere posse videamur.

¹ quæsit studiosè. ^m quod præfecti sint exercitui navali. ⁿ à tot annis.
^o per auctoritates eorum.

Imperatorem, qui ab iis animum avocare possit, seligendum esse, qualis est Pompeius.

93. *Non locupletari.*] Pecunia ab hostibus detracta ab Imperatoribus in ærarium publicum deferrebat Romam: quare cum illis Quæstores mittebantur, ut rem pecuniariam administrarent, & prædam in publicas rationes referrent.

94. *Præter paucos.*] Imperatores prædas illas & pecuniam sibi per summam rapinam vindicabant, cum in illas externas regiones mittebantur.

99. *Tum alienis vitiis.*] Summa laus Pompeii, qui continens est & innocens, ubi omnes alii, & avaritia, & incontinentia famosi sunt.

104. *P. Servilius.*] Servilius post Anto-

nium ad bellum Piraticum missus est contra prædones, quos non incruentâ victoriâ superavit: sed nec eos mari submovisse contentus, validissimas urbes eorum, & diutinâ prædâ abundantes Phaselim, & Olympum, Isauronque ipsam arcem Ciliciæ evertit. Conscius sibi tam magni laboris, *Isaurici* cognomen adamavit. Vide Flor. in Epit. Justin. lib. 40.

106. *Est C. Curio.*] Curio fuit Consul cum Cn. Octavio, qui Proconsul Dardanos superavit.

108. *Cn. Lentulus.*] Lentulus Luculli Collega in Consulatu cum Spartaco confligit.

110. *Est C. Cassius.*] Ad hunc Cassium Ciceronis Epistolæ sunt lib. 15.

P E R O R A T I O,

XV. Quæ cum ita sint, C. Manili, primùm istam tuam & legem, & voluntatem, & sententiam laudo, vehementissimeque comprobo: deinde te hortor ut auctore populo Romano maneas in sententia, neve cujusquam vim, aut minas pertimescas. Primùm
 5 in te satis esse animi, constantiæque arbitror: deinde cum tantam multitudinem cum tanto studio adesse videamus, quantam nunc iterum in eodem homine præficiendo videmus; quid est, quod aut de re, aut de perficiendi facultate dubitemus? Ego autem, quid-
 10 quid in me est studii, consilii, laboris, ingenii, quidquid hoc beneficio populi Romani, atque hac potestate prætoria, quidquid auctoritate, fide, constantia possum, id omne ad hanc rem conficiendam tibi & populo Romano polliceor & defero; testorque omnes deos, & eos maxime, qui huic loco, temploque præsident, qui omnium menteis eorum, qui ad rempubl. adeunt, maxime perspi-
 15 ciunt, me hoc neque rogatu facere cujusquam, neque quo Cn. Pompeii gratiam mihi per hanc causam conciliari putem, neque quo mihi ex cujusquam amplitudine, aut præsidia periculis, aut adjumenta honoribus quæram: propterea quòd pericula facile, ^a ut hominem præstare oportet, innocentia tecti pellemus; honores au-
 20 tem, neque ab uno, neque ex hoc loco, sed eadem nostra illa laboriosissima ratione vitæ, si vestra voluntas feret, consequemur. Quamobrem quidquid in hac causâ mihi susceptum est, Quirites, id omne me reipublicæ causâ suscepisse ^b confirmo: tantumque abest ut aliquam bonam gratiam mihi quæsisse videar, ut multas etiam
 25 similtates partim obscuras, partim apertas, intelligam mihi non necessarias, vobis non inutiles suscepisse. Sed ego me honore præditum tantis vestris beneficiis affectum, statui, Quirites, vestram voluntatem, & reipublicæ dignitatem, & salutem provinciarum atque sociorum, meis omnibus commodis & rationibus præferre oportere.

^a quatenus.^b affirmo.

1. *Manili.*] Lex illa non parum displicuit viris bonis, tum quia publica libertas lædi videbatur, si uni totum imperium belli concederetur; tum quia Lucullus rerum gestarum suarum gloriâ privabatur. Multi quidem obfistere huic legi conabantur, sed plebis metu nemo præter Catulum intercessit. Plutarch. in vita Pomp.

13. *Huic loco.*] Circa forum erant templa Jovis Castoris, & Concordiæ.

Ib. *Temploque.*] Quamvis templum sæpe pro curia dicatur, tamen aliquando pro foro nominatur. Sic Livius lib. 8. *Rostraque id templum appellatum.*

18. *Adjumenta honoribus.*] Testatur Cicero hac defensione legis Maniliæ se non

ad Consulatum, qui inter maximos honores habebatur, adjumenta & gratiam: sed Reipub. bonum quærere.⁹

21. *Laboriosissima vitæ ratione.*] In defensione privatorum multus labor infundendus est.

25. *Mibi non necessarias.*] Facere sibi invidiam facile potuit apud Lucullum, & alios, qui ad hoc bellum Asiaticum summo cum imperio missi fuerant.

26. *Vobis non inutiles.*] Tacite hic insinuat, quod earum similtatum causâ, sit aperturus plurimas res ab iis minus honestè gestas, quarum cognitio fortasse Reipub. utilis erit.

P R O

C. R A B I R I O,
Perduellionis Reo,
A D Q U I R I T E S.

A R G U M E N T U M.

Apuleius Saturninus factus Tribunus-plebis, Glauciam suum satellitem, ut Plinius refert in vita Saturnini, Prætozem; Consulem, ut narrat Livius lib 69. facere volebat: C. Memmius ejus competitor obstabat; quare jubente & impellente Saturnino, Memmius in Comitibus Consularibus fustibus necatus est, & Comitibus, non ferente tantum facinus populo, dissoluta sunt. Postridie, Senatusconsulto, Mario, & L. Val. Flacco Consulibus mandatum est, ut viderent Consules ne quid detrimenti caperet Respub. Consules verò, qui salvam Rempub. esse vellent, arma capere, & se sequi jubent; obsidetur Capitolium, quò se Saturninus cum Glaucia, Saufeio, Aequitio, & Labieno receperat. Illi aqua defecti, in Marii fidem se dederunt; quos inclusit in curia, ubi furente multitudine, Saturninus lapidibus obrutus est, Glaucia fracta cervix, Labienus interfectus. Dicitur Rabirius caput Saturnini in ludibrium per convivia circumtulisse.

P E R S O N Æ.

Accusator fuit T. Labienus, quem Cæsar subornavit, ut scribit Suetonius, ad Rabirium perduellionis accusandum, & cui forte datus est judex, & à quo damnatus Rabirius provocavit ad populum.

Reus Rabirius, qui perduellionis accusatur, quod summum est imminutæ Majestatis crimen.

Patroni, Q. Hortensius, qui contendit Saturninum ab Rabirio occisum non esse: Cicero Consul, qui legitime sumpta esse arma à Rabirio, interficiendi Saturnini causâ, disputavit, cum omnes boni cives id fecerint.

L O C U S.

LOCUS.

Acta fuit hæc causa in Comitio, de quo jam in Oratione pro lege Manilia.

QUÆSTIO

Est in genere judiciali, an Rabirius, perduellionis reus, sit absolvendus.

PARTES

Sunt quinque; Exordium, Distributio, Confutatio, Digressio, Confirmatio.

TEMPUS.

Quartam hanc Orationem Consul Cicero anno urbis conditæ 690. habuit, à morte Saturnini 37, ætatis suæ 44.

EVENTUS.

Narrat Dio nihil absuisse quin à populo Rabirius damnaretur; sed Metellum Celerem Prætorem & Augurem militare signum de Faniculo protulisse; quod cum fieret, dissolvi Comitia antiquo more oportuisse; ac noluisse iterum Labienum restaurari Comitia, atque ita Rabirium servatum fuisse.

EXORDIUM

In quo proponit causas quibus adducitur ad Rabirium defendendum.

I. **E**ST I, Quirites, non est meæ consuetudinis, initio dicendi rationem reddere, qua de causa quemque defendam, propterea quòd cum omnibus civibus in eorum periculis semper satis justam mihi causam necessitudinis esse duxi: tamen in hac defensione ⁵ a capitis, famæ, fortunarum omnium Cn. Rabirii, proponenda ratio videtur esse ^b officii mei: propterea quòd, quæ justissima mihi causa ad hunc defendendum esse visa est, eadem vobis ad absolvendum de-

INTERPRETATIO.

^a vita.

^b defensionis hujus.

NOTÆ.

1. *Quirites.*] Vide Orationem pro lege Manilia, ubi fuscè de Quiritibus dictum est par. 1. l. 3. Nota porro in Comitiiis, ubi iudex erat populus, Oratores hac appellatione usos esse.

Ib. *Meæ consuetudinis.*] Etsi dicat non esse consuetudinis suæ, rationem reddere

cur aliquem defendat: tamen aliquando reddidit, ut patet in Oratione pro Sylla & Archia Poëta.

4. *Necessitudinis.*] Tenetur necessitudine defendere Rabirium: quos enim æquius est defendere, quàm quos amicos habemus?

bet videri. Nam me cū amicitiae vetustas, tum dignitas hominis, tum ratio humanitatis, tum meae vitae perpetua consuetudo, ad C. Rabirium defendendum est adhortata: tum vero ut id studiofissime facerem, salus reip. consulare officium, consulatus denique ipse mihi unā vobiscum cum salute reipubl. commendatus, coëgit. Non enim C. Rabirium culpa delicti, non invidia, vitaeque turpitudine, non denique veteres, iustae, gravesque inimicitiae civium in discrimen capitis vocaverunt: sed ut illud summum auxilium Majestatis, atque imperii, quod nobis à Majoribus est traditum, de repub. tolleretur; ut nihil posthac auctoritas senatūs, nihil consulare imperium, nihil consensio bonorum contra pestem ac perniciem civitatis valeret: id circo in his rebus evertendis unius hominis senectus, infirmitas^c solitudoque tentata est. Quamobrem, si est boni consulis, cū cuncta auxilia reipub. labefactari, convellique videat, ferre opem patriae, succurrere saluti fortunisque communibus, implorare civium fidem, ^d suam salutem posteriorem salute communi ducere; est etiam bonorum & fortium civium, quales vos omnibus reip. tem-

^c desertio.

^d pluris facere salutem civium tuam suam.

8. *Amicitiae vetustas.*] Vetustā amicitia nulla certior est, quam ipse Cicero violaret, si periclitanti amico non adesset.

Ib. *Dignitas hominis.*] Auctore Dion. erat Rabirius Senator.

9. *Ratio humanitatis.*] Humanitate institumur ad sublevandam hominum calamitatem.

Ib. *Perpetua consuetudo.*] Gloriatur saepe Cicero se quamplurimos defendisse, & accusavisse neminem; quare Verrem accusaturus professus est id se fecisse potius, ut Siculis subveniret, quam ut eum accusaret.

11. *Salus Reipub.*] Agitur in hac causa de Reipub. salute, quam convellere seditiosi cives conati sunt olim in Saturnini tumultu, ut patet ex argumento Orationis.

Ib. *Consulare officium.*] Cicero Consul hanc habuit Orationem; illius autem est tueri consulare imperium, quo Saturninus intersectus est.

Ib. *Consulatus denique.*] Senatusconsulto Cicroni & Quiritibus mandatum fuerat ut Consulatus dignitatem in Rabirio defendendo tuerentur, quae labefactaretur, si fas non esset Consulibus in seditiosos cives animadvertere.

13. *Culpa delicti.*] Rabirius non ob crimina vocatur in iudicium, sed quod Consul paruerit, cū ad arma cives vocaret, cui

tum non obedire mali civis est.

16. *Summum auxilium.*] Per summum auxilium intelligit illud Senatusconsultum, quod periclitante Reipub. fieri solebat, cum exorta aliqua seditione aut tumultu mandabatur ut viderent Consules nequid detrimenti caperet Reipub. tum enim penes eos erat summum imperium cogendi exercitus, bellum gerendi, &c.

Ib. *Majestatis.*] Majestas est amplitudo ac dignitas Reipub.

17. *Tolleretur.*] Innuit quod nisi summum illud imperium penes esset Consules, brevi Reipub. dignitas à seditiosis civibus tolleretur.

18. *Consensio bonorum.*] Per bonorum consensionem Senatum intelligit, & qui partes & iussum Senatus secuti sunt, cum Saturninus egressus è Capitolio oppressus est.

19. *Contra pestem.*] Scelerati & seditiosi cives Reipub. pestes sunt.

20. *Homini senectus.*] Senex tum necessario Rabirius erat, cum à Cicerone defensus est: nam annis abhinc triginta sex Saturninum interfecerat, jam inter Senatores adscriptus, ideoque trigessimum annum agens.

Ib. *Solitudo.*] Solitudo proprie de iis dicebatur, qui ab omnibus deserti erant, qualis sane non fuit Rabirius, cum à principibus civitatis defenderetur: sed Ora-

temporibus exististis, intercludere omnes seditionum vias, munire præsidia reipubl. summum in consulibus imperium, summum in senatu consilium, putare; ea qui secutus sit, laude potius & honore quàm pœna & supplicio dignum judicari. Quamobrem labor in
 30 hoc defendendo præcipue meus est: studium vero conservandi hominis, commune mihi vobiscum esse debet. Sic enim existimare debetis, Quirites, ^e post hominum memoriam rem nullam majorem, magis periculosam, magis ab omnibus vobis providendam, neque à tribuno-pleb. susceptam, neque à consule defensam, neque
 35 ad populum Rom. esse delatam. Agitur enim nihil aliud in hac causâ, Quirites, quàm ut nullum sit posthac in repub. publicum consilium, nulla bonorum consensus contra improborum furorem & audaciam; nullam extremis reip. temporibus perfugium & præsidium salutis. Quæ cum ita sint, primum, quod in tanta dimicatione capitis, famæ, fortunarumque omnium fieri necesse est,
 40 ab Jove Optimo Max. cæterisque diis deabusque immortalibus, quorum ope & auxilio multo magis hæc resp. quàm ratione hominum & consilio gubernatur, pacem ac veniam peto: precorque ab iis, ut hodiernum diem & ad hujus salutem conservandam, & ad
 45 rempubl. ^f constituendam, illuxisse patiantur. Deinde vos, Quirites, quorum potestas proxime ad deorum immortalium numen accedit, oro atque obsecro, quoniam uno tempore vita C. Rabirii, hominis miserrimi atque innocentissimi, salus reip. vestris manibus suffragiisque permittitur, adhibeatis in hominis fortunis misericordiam, in reip. salute sapientiam, quam soletis.

^e *unquam ullam rem.*

^f *stabiliendam.*

Oratorie id dixit, ut commiserationem in eum populi excitaret.

26. *Seditionum vias.* Indicat seditionem quam Saturninus ante annos triginta sex excitavit: & quibus si quæ novæ excitarentur, toto conatu Senatus populusque debet obistere.

27. *Summum in Consulibus imperium.* Magna & quasi regia fuit Consulum auctoritas, si cum reliquis aliis magistratibus conferatur: at auctoritate populi inferior, penes quem summa fuit.

28. *In Senatu consilium.* Pertinebat ad Senatum deliberare de Repub. sine cujus consilio nulla ejus est auctoritas.

29. *Labor in defendendo.* Ait sæpe Cicero defendendi laborem, quàm accusandi majorem esse.

34. *A Tribuno-plebis.* Loquitur de Labieno. Vide Orat. argum.

38. *Extremis Reipub. temporibus.* Extrema sunt Reipub. tempora, quibus periclitatur,

& Consulibus præscribitur ut videantur, & quid detrimenti capiat Respub.

41. *Ab Jove.* Non solis Oratoribus Græcis, sed Romanis etiam familiare fuit deorum numen initio dicendi implorare. Jupiter autem quasi juvenis pater dictus est; maximus propter summam rerum omnium potestatem; optimus, quia omnibus prodesse potest.

43. *Pacem ac veniam.* Profitetur se deorum opem, & auxilium implorare. Propriè autem venia à diis petitur, cum iratos metuimus, & propitios nobis postulamus.

46. *Numen accedit.* Per numen deorum, vulgo potestas intelligitur: unde in lib. de Nat. Deor. Omnes naturæ numini divino parent.

49. *Suffragiisque permittitur.* Agebatur hæc causa apud Populum, de qua suis suffragiis ferre sententiam decebat.

CONFUTATIO.

Quam inchoat per apostrophem ad Labienum, conquerendo de semihoræ tantum spatio ad Rabirium defendendum, ac objecta ipsi crimina breviter diluit.

Deinde duo sibi ipsi objecta crimina diluit.

II. Nunc quoniam, T. Labiene, diligentiae meae, temporis angustis obstitisti, meque ex comparato & constituto spatio defensionis in semihoræ curriculum coegisti, parebitur, &, quod iniquissimum est, accusatoris conditioni, &, quod miserrimum, inimici potestati. Quamquam in hac ^a praescriptione semihoræ ^b patroni mihi parteis reliquisti, consulis ademisti: propterea quod ad defendendum propemodum satis erit hoc mihi temporis, verum ad conquerendum parum. Nisi fortè de locis religiosis, ac de lucis, quos ab hoc violatos esse dixisti, pluribus verbis tibi respondendum putas; quo in crimine nihil est unquam abs te dictum, nisi à C. Macro objectum esse crimen id C. Rabirio: in quo ego demiror, meminisse te, quid objecerit C. Rabirio Macer inimicus; oblitum esse, quid æqui, & jurati Judices judicarent. An de peculatu facto, an de tabulario incenso longa oratio est expromenda? quo in crimine propinquus C. Rabirii ¹⁰ ¹⁵ ²⁰ ²⁵ ³⁰ ³⁵ ⁴⁰ ⁴⁵ ⁵⁰ ⁵⁵ ⁶⁰ ⁶⁵ ⁷⁰ ⁷⁵ ⁸⁰ ⁸⁵ ⁹⁰ ⁹⁵ ¹⁰⁰ ¹⁰⁵ ¹¹⁰ ¹¹⁵ ¹²⁰ ¹²⁵ ¹³⁰ ¹³⁵ ¹⁴⁰ ¹⁴⁵ ¹⁵⁰ ¹⁵⁵ ¹⁶⁰ ¹⁶⁵ ¹⁷⁰ ¹⁷⁵ ¹⁸⁰ ¹⁸⁵ ¹⁹⁰ ¹⁹⁵ ²⁰⁰ ²⁰⁵ ²¹⁰ ²¹⁵ ²²⁰ ²²⁵ ²³⁰ ²³⁵ ²⁴⁰ ²⁴⁵ ²⁵⁰ ²⁵⁵ ²⁶⁰ ²⁶⁵ ²⁷⁰ ²⁷⁵ ²⁸⁰ ²⁸⁵ ²⁹⁰ ²⁹⁵ ³⁰⁰ ³⁰⁵ ³¹⁰ ³¹⁵ ³²⁰ ³²⁵ ³³⁰ ³³⁵ ³⁴⁰ ³⁴⁵ ³⁵⁰ ³⁵⁵ ³⁶⁰ ³⁶⁵ ³⁷⁰ ³⁷⁵ ³⁸⁰ ³⁸⁵ ³⁹⁰ ³⁹⁵ ⁴⁰⁰ ⁴⁰⁵ ⁴¹⁰ ⁴¹⁵ ⁴²⁰ ⁴²⁵ ⁴³⁰ ⁴³⁵ ⁴⁴⁰ ⁴⁴⁵ ⁴⁵⁰ ⁴⁵⁵ ⁴⁶⁰ ⁴⁶⁵ ⁴⁷⁰ ⁴⁷⁵ ⁴⁸⁰ ⁴⁸⁵ ⁴⁹⁰ ⁴⁹⁵ ⁵⁰⁰ ⁵⁰⁵ ⁵¹⁰ ⁵¹⁵ ⁵²⁰ ⁵²⁵ ⁵³⁰ ⁵³⁵ ⁵⁴⁰ ⁵⁴⁵ ⁵⁵⁰ ⁵⁵⁵ ⁵⁶⁰ ⁵⁶⁵ ⁵⁷⁰ ⁵⁷⁵ ⁵⁸⁰ ⁵⁸⁵ ⁵⁹⁰ ⁵⁹⁵ ⁶⁰⁰ ⁶⁰⁵ ⁶¹⁰ ⁶¹⁵ ⁶²⁰ ⁶²⁵ ⁶³⁰ ⁶³⁵ ⁶⁴⁰ ⁶⁴⁵ ⁶⁵⁰ ⁶⁵⁵ ⁶⁶⁰ ⁶⁶⁵ ⁶⁷⁰ ⁶⁷⁵ ⁶⁸⁰ ⁶⁸⁵ ⁶⁹⁰ ⁶⁹⁵ ⁷⁰⁰ ⁷⁰⁵ ⁷¹⁰ ⁷¹⁵ ⁷²⁰ ⁷²⁵ ⁷³⁰ ⁷³⁵ ⁷⁴⁰ ⁷⁴⁵ ⁷⁵⁰ ⁷⁵⁵ ⁷⁶⁰ ⁷⁶⁵ ⁷⁷⁰ ⁷⁷⁵ ⁷⁸⁰ ⁷⁸⁵ ⁷⁹⁰ ⁷⁹⁵ ⁸⁰⁰ ⁸⁰⁵ ⁸¹⁰ ⁸¹⁵ ⁸²⁰ ⁸²⁵ ⁸³⁰ ⁸³⁵ ⁸⁴⁰ ⁸⁴⁵ ⁸⁵⁰ ⁸⁵⁵ ⁸⁶⁰ ⁸⁶⁵ ⁸⁷⁰ ⁸⁷⁵ ⁸⁸⁰ ⁸⁸⁵ ⁸⁹⁰ ⁸⁹⁵ ⁹⁰⁰ ⁹⁰⁵ ⁹¹⁰ ⁹¹⁵ ⁹²⁰ ⁹²⁵ ⁹³⁰ ⁹³⁵ ⁹⁴⁰ ⁹⁴⁵ ⁹⁵⁰ ⁹⁵⁵ ⁹⁶⁰ ⁹⁶⁵ ⁹⁷⁰ ⁹⁷⁵ ⁹⁸⁰ ⁹⁸⁵ ⁹⁹⁰ ⁹⁹⁵ ¹⁰⁰⁰ ¹⁰⁰⁵ ¹⁰¹⁰ ¹⁰¹⁵ ¹⁰²⁰ ¹⁰²⁵ ¹⁰³⁰ ¹⁰³⁵ ¹⁰⁴⁰ ¹⁰⁴⁵ ¹⁰⁵⁰ ¹⁰⁵⁵ ¹⁰⁶⁰ ¹⁰⁶⁵ ¹⁰⁷⁰ ¹⁰⁷⁵ ¹⁰⁸⁰ ¹⁰⁸⁵ ¹⁰⁹⁰ ¹⁰⁹⁵ ¹¹⁰⁰ ¹¹⁰⁵ ¹¹¹⁰ ¹¹¹⁵ ¹¹²⁰ ¹¹²⁵ ¹¹³⁰ ¹¹³⁵ ¹¹⁴⁰ ¹¹⁴⁵ ¹¹⁵⁰ ¹¹⁵⁵ ¹¹⁶⁰ ¹¹⁶⁵ ¹¹⁷⁰ ¹¹⁷⁵ ¹¹⁸⁰ ¹¹⁸⁵ ¹¹⁹⁰ ¹¹⁹⁵ ¹²⁰⁰ ¹²⁰⁵ ¹²¹⁰ ¹²¹⁵ ¹²²⁰ ¹²²⁵ ¹²³⁰ ¹²³⁵ ¹²⁴⁰ ¹²⁴⁵ ¹²⁵⁰ ¹²⁵⁵ ¹²⁶⁰ ¹²⁶⁵ ¹²⁷⁰ ¹²⁷⁵ ¹²⁸⁰ ¹²⁸⁵ ¹²⁹⁰ ¹²⁹⁵ ¹³⁰⁰ ¹³⁰⁵ ¹³¹⁰ ¹³¹⁵ ¹³²⁰ ¹³²⁵ ¹³³⁰ ¹³³⁵ ¹³⁴⁰ ¹³⁴⁵ ¹³⁵⁰ ¹³⁵⁵ ¹³⁶⁰ ¹³⁶⁵ ¹³⁷⁰ ¹³⁷⁵ ¹³⁸⁰ ¹³⁸⁵ ¹³⁹⁰ ¹³⁹⁵ ¹⁴⁰⁰ ¹⁴⁰⁵ ¹⁴¹⁰ ¹⁴¹⁵ ¹⁴²⁰ ¹⁴²⁵ ¹⁴³⁰ ¹⁴³⁵ ¹⁴⁴⁰ ¹⁴⁴⁵ ¹⁴⁵⁰ ¹⁴⁵⁵ ¹⁴⁶⁰ ¹⁴⁶⁵ ¹⁴⁷⁰ ¹⁴⁷⁵ ¹⁴⁸⁰ ¹⁴⁸⁵ ¹⁴⁹⁰ ¹⁴⁹⁵ ¹⁵⁰⁰ ¹⁵⁰⁵ ¹⁵¹⁰ ¹⁵¹⁵ ¹⁵²⁰ ¹⁵²⁵ ¹⁵³⁰ ¹⁵³⁵ ¹⁵⁴⁰ ¹⁵⁴⁵ ¹⁵⁵⁰ ¹⁵⁵⁵ ¹⁵⁶⁰ ¹⁵⁶⁵ ¹⁵⁷⁰ ¹⁵⁷⁵ ¹⁵⁸⁰ ¹⁵⁸⁵ ¹⁵⁹⁰ ¹⁵⁹⁵ ¹⁶⁰⁰ ¹⁶⁰⁵ ¹⁶¹⁰ ¹⁶¹⁵ ¹⁶²⁰ ¹⁶²⁵ ¹⁶³⁰ ¹⁶³⁵ ¹⁶⁴⁰ ¹⁶⁴⁵ ¹⁶⁵⁰ ¹⁶⁵⁵ ¹⁶⁶⁰ ¹⁶⁶⁵ ¹⁶⁷⁰ ¹⁶⁷⁵ ¹⁶⁸⁰ ¹⁶⁸⁵ ¹⁶⁹⁰ ¹⁶⁹⁵ ¹⁷⁰⁰ ¹⁷⁰⁵ ¹⁷¹⁰ ¹⁷¹⁵ ¹⁷²⁰ ¹⁷²⁵ ¹⁷³⁰ ¹⁷³⁵ ¹⁷⁴⁰ ¹⁷⁴⁵ ¹⁷⁵⁰ ¹⁷⁵⁵ ¹⁷⁶⁰ ¹⁷⁶⁵ ¹⁷⁷⁰ ¹⁷⁷⁵ ¹⁷⁸⁰ ¹⁷⁸⁵ ¹⁷⁹⁰ ¹⁷⁹⁵ ¹⁸⁰⁰ ¹⁸⁰⁵ ¹⁸¹⁰ ¹⁸¹⁵ ¹⁸²⁰ ¹⁸²⁵ ¹⁸³⁰ ¹⁸³⁵ ¹⁸⁴⁰ ¹⁸⁴⁵ ¹⁸⁵⁰ ¹⁸⁵⁵ ¹⁸⁶⁰ ¹⁸⁶⁵ ¹⁸⁷⁰ ¹⁸⁷⁵ ¹⁸⁸⁰ ¹⁸⁸⁵ ¹⁸⁹⁰ ¹⁸⁹⁵ ¹⁹⁰⁰ ¹⁹⁰⁵ ¹⁹¹⁰ ¹⁹¹⁵ ¹⁹²⁰ ¹⁹²⁵ ¹⁹³⁰ ¹⁹³⁵ ¹⁹⁴⁰ ¹⁹⁴⁵ ¹⁹⁵⁰ ¹⁹⁵⁵ ¹⁹⁶⁰ ¹⁹⁶⁵ ¹⁹⁷⁰ ¹⁹⁷⁵ ¹⁹⁸⁰ ¹⁹⁸⁵ ¹⁹⁹⁰ ¹⁹⁹⁵ ²⁰⁰⁰ ²⁰⁰⁵ ²⁰¹⁰ ²⁰¹⁵ ²⁰²⁰ ²⁰²⁵ ²⁰³⁰ ²⁰³⁵ ²⁰⁴⁰ ²⁰⁴⁵ ²⁰⁵⁰ ²⁰⁵⁵ ²⁰⁶⁰ ²⁰⁶⁵ ²⁰⁷⁰ ²⁰⁷⁵ ²⁰⁸⁰ ²⁰⁸⁵ ²⁰⁹⁰ ²⁰⁹⁵ ²¹⁰⁰ ²¹⁰⁵ ²¹¹⁰ ²¹¹⁵ ²¹²⁰ ²¹²⁵ ²¹³⁰ ²¹³⁵ ²¹⁴⁰ ²¹⁴⁵ ²¹⁵⁰ ²¹⁵⁵ ²¹⁶⁰ ²¹⁶⁵ ²¹⁷⁰ ²¹⁷⁵ ²¹⁸⁰ ²¹⁸⁵ ²¹⁹⁰ ²¹⁹⁵ ²²⁰⁰ ²²⁰⁵ ²²¹⁰ ²²¹⁵ ²²²⁰ ²²²⁵ ²²³⁰ ²²³⁵ ²²⁴⁰ ²²⁴⁵ ²²⁵⁰ ²²⁵⁵ ²²⁶⁰ ²²⁶⁵ ²²⁷⁰ ²²⁷⁵ ²²⁸⁰ ²²⁸⁵ ²²⁹⁰ ²²⁹⁵ ²³⁰⁰ ²³⁰⁵ ²³¹⁰ ²³¹⁵ ²³²⁰ ²³²⁵ ²³³⁰ ²³³⁵ ²³⁴⁰ ²³⁴⁵ ²³⁵⁰ ²³⁵⁵ ²³⁶⁰ ²³⁶⁵ ²³⁷⁰ ²³⁷⁵ ²³⁸⁰ ²³⁸⁵ ²³⁹⁰ ²³⁹⁵ ²⁴⁰⁰ ²⁴⁰⁵ ²⁴¹⁰ ²⁴¹⁵ ²⁴²⁰ ²⁴²⁵ ²⁴³⁰ ²⁴³⁵ ²⁴⁴⁰ ²⁴⁴⁵ ²⁴⁵⁰ ²⁴⁵⁵ ²⁴⁶⁰ ²⁴⁶⁵ ²⁴⁷⁰ ²⁴⁷⁵ ²⁴⁸⁰ ²⁴⁸⁵ ²⁴⁹⁰ ²⁴⁹⁵ ²⁵⁰⁰ ²⁵⁰⁵ ²⁵¹⁰ ²⁵¹⁵ ²⁵²⁰ ²⁵²⁵ ²⁵³⁰ ²⁵³⁵ ²⁵⁴⁰ ²⁵⁴⁵ ²⁵⁵⁰ ²⁵⁵⁵ ²⁵⁶⁰ ²⁵⁶⁵ ²⁵⁷⁰ ²⁵⁷⁵ ²⁵⁸⁰ ²⁵⁸⁵ ²⁵⁹⁰ ²⁵⁹⁵ ²⁶⁰⁰ ²⁶⁰⁵ ²⁶¹⁰ ²⁶¹⁵ ²⁶²⁰ ²⁶²⁵ ²⁶³⁰ ²⁶³⁵ ²⁶⁴⁰ ²⁶⁴⁵ ²⁶⁵⁰ ²⁶⁵⁵ ²⁶⁶⁰ ²⁶⁶⁵ ²⁶⁷⁰ ²⁶⁷⁵ ²⁶⁸⁰ ²⁶⁸⁵ ²⁶⁹⁰ ²⁶⁹⁵ ²⁷⁰⁰ ²⁷⁰⁵ ²⁷¹⁰ ²⁷¹⁵ ²⁷²⁰ ²⁷²⁵ ²⁷³⁰ ²⁷³⁵ ²⁷⁴⁰ ²⁷⁴⁵ ²⁷⁵⁰ ²⁷⁵⁵ ²⁷⁶⁰ ²⁷⁶⁵ ²⁷⁷⁰ ²⁷⁷⁵ ²⁷⁸⁰ ²⁷⁸⁵ ²⁷⁹⁰ ²⁷⁹⁵ ²⁸⁰⁰ ²⁸⁰⁵ ²⁸¹⁰ ²⁸¹⁵ ²⁸²⁰ ²⁸²⁵ ²⁸³⁰ ²⁸³⁵ ²⁸⁴⁰ ²⁸⁴⁵ ²⁸⁵⁰ ²⁸⁵⁵ ²⁸⁶⁰ ²⁸⁶⁵ ²⁸⁷⁰ ²⁸⁷⁵ ²⁸⁸⁰ ²⁸⁸⁵ ²⁸⁹⁰ ²⁸⁹⁵ ²⁹⁰⁰ ²⁹⁰⁵ ²⁹¹⁰ ²⁹¹⁵ ²⁹²⁰ ²⁹²⁵ ²⁹³⁰ ²⁹³⁵ ²⁹⁴⁰ ²⁹⁴⁵ ²⁹⁵⁰ ²⁹⁵⁵ ²⁹⁶⁰ ²⁹⁶⁵ ²⁹⁷⁰ ²⁹⁷⁵ ²⁹⁸⁰ ²⁹⁸⁵ ²⁹⁹⁰ ²⁹⁹⁵ ³⁰⁰⁰ ³⁰⁰⁵ ³⁰¹⁰ ³⁰¹⁵ ³⁰²⁰ ³⁰²⁵ ³⁰³⁰ ³⁰³⁵ ³⁰⁴⁰ ³⁰⁴⁵ ³⁰⁵⁰ ³⁰⁵⁵ ³⁰⁶⁰ ³⁰⁶⁵ ³⁰⁷⁰ ³⁰⁷⁵ ³⁰⁸⁰ ³⁰⁸⁵ ³⁰⁹⁰ ³⁰⁹⁵ ³¹⁰⁰ ³¹⁰⁵ ³¹¹⁰ ³¹¹⁵ ³¹²⁰ ³¹²⁵ ³¹³⁰ ³¹³⁵ ³¹⁴⁰ ³¹⁴⁵ ³¹⁵⁰ ³¹⁵⁵ ³¹⁶⁰ ³¹⁶⁵ ³¹⁷⁰ ³¹⁷⁵ ³¹⁸⁰ ³¹⁸⁵ ³¹⁹⁰ ³¹⁹⁵ ³²⁰⁰ ³²⁰⁵ ³²¹⁰ ³²¹⁵ ³²²⁰ ³²²⁵ ³²³⁰ ³²³⁵ ³²⁴⁰ ³²⁴⁵ ³²⁵⁰ ³²⁵⁵ ³²⁶⁰ ³²⁶⁵ ³²⁷⁰ ³²⁷⁵ ³²⁸⁰ ³²⁸⁵ ³²⁹⁰ ³²⁹⁵ ³³⁰⁰ ³³⁰⁵ ³³¹⁰ ³³¹⁵ ³³²⁰ ³³²⁵ ³³³⁰ ³³³⁵ ³³⁴⁰ ³³⁴⁵ ³³⁵⁰ ³³⁵⁵ ³³⁶⁰ ³³⁶⁵ ³³⁷⁰ ³³⁷⁵ ³³⁸⁰ ³³⁸⁵ ³³⁹⁰ ³³⁹⁵ ³⁴⁰⁰ ³⁴⁰⁵ ³⁴¹⁰ ³⁴¹⁵ ³⁴²⁰ ³⁴²⁵ ³⁴³⁰ ³⁴³⁵ ³⁴⁴⁰ ³⁴⁴⁵ ³⁴⁵⁰ ³⁴⁵⁵ ³⁴⁶⁰ ³⁴⁶⁵ ³⁴⁷⁰ ³⁴⁷⁵ ³⁴⁸⁰ ³⁴⁸⁵ ³⁴⁹⁰ ³⁴⁹⁵ ³⁵⁰⁰ ³⁵⁰⁵ ³⁵¹⁰ ³⁵¹⁵ ³⁵²⁰ ³⁵²⁵ ³⁵³⁰ ³⁵³⁵ ³⁵⁴⁰ ³⁵⁴⁵ ³⁵⁵⁰ ³⁵⁵⁵ ³⁵⁶⁰ ³⁵⁶⁵ ³⁵⁷⁰ ³⁵⁷⁵ ³⁵⁸⁰ ³⁵⁸⁵ ³⁵⁹⁰ ³⁵⁹⁵ ³⁶⁰⁰ ³⁶⁰⁵ ³⁶¹⁰ ³⁶¹⁵ ³⁶²⁰ ³⁶²⁵ ³⁶³⁰ ³⁶³⁵ ³⁶⁴⁰ ³⁶⁴⁵ ³⁶⁵⁰ ³⁶⁵⁵ ³⁶⁶⁰ ³⁶⁶⁵ ³⁶⁷⁰ ³⁶⁷⁵ ³⁶⁸⁰ ³⁶⁸⁵ ³⁶⁹⁰ ³⁶⁹⁵ ³⁷⁰⁰ ³⁷⁰⁵ ³⁷¹⁰ ³⁷¹⁵ ³⁷²⁰ ³⁷²⁵ ³⁷³⁰ ³⁷³⁵ ³⁷⁴⁰ ³⁷⁴⁵ ³⁷⁵⁰ ³⁷⁵⁵ ³⁷⁶⁰ ³⁷⁶⁵ ³⁷⁷⁰ ³⁷⁷⁵ ³⁷⁸⁰ ³⁷⁸⁵ ³⁷⁹⁰ ³⁷⁹⁵ ³⁸⁰⁰ ³⁸⁰⁵ ³⁸¹⁰ ³⁸¹⁵ ³⁸²⁰ ³⁸²⁵ ³⁸³⁰ ³⁸³⁵ ³⁸⁴⁰ ³⁸⁴⁵ ³⁸⁵⁰ ³⁸⁵⁵ ³⁸⁶⁰ ³⁸⁶⁵ ³⁸⁷⁰ ³⁸⁷⁵ ³⁸⁸⁰ ³⁸⁸⁵ ³⁸⁹⁰ ³⁸⁹⁵ ³⁹⁰⁰ ³⁹⁰⁵ ³⁹¹⁰ ³⁹¹⁵ ³⁹²⁰ ³⁹²⁵ ³⁹³⁰ ³⁹³⁵ ³⁹⁴⁰ ³⁹⁴⁵ ³⁹⁵⁰ ³⁹⁵⁵ ³⁹⁶⁰ ³⁹⁶⁵ ³⁹⁷⁰ ³⁹⁷⁵ ³⁹⁸⁰ ³⁹⁸⁵ ³⁹⁹⁰ ³⁹⁹⁵ ⁴⁰⁰⁰ ⁴⁰⁰⁵ ⁴⁰¹⁰ ⁴⁰¹⁵ ⁴⁰²⁰ ⁴⁰²⁵ ⁴⁰³⁰ ⁴⁰³⁵ ⁴⁰⁴⁰ ⁴⁰⁴⁵ ⁴⁰⁵⁰ ⁴⁰⁵⁵ ⁴⁰⁶⁰ ⁴⁰⁶⁵ ⁴⁰⁷⁰ ⁴⁰⁷⁵ ⁴⁰⁸⁰ ⁴⁰⁸⁵ ⁴⁰⁹⁰ ⁴⁰⁹⁵ ⁴¹⁰⁰ ⁴¹⁰⁵ ⁴¹¹⁰ ⁴¹¹⁵ ⁴¹²⁰ ⁴¹²⁵ ⁴¹³⁰ ⁴¹³⁵ ⁴¹⁴⁰ ⁴¹⁴⁵ ⁴¹⁵⁰ ⁴¹⁵⁵ ⁴¹⁶⁰ ⁴¹⁶⁵ ⁴¹⁷⁰ ⁴¹⁷⁵ ⁴¹⁸⁰ ⁴¹⁸⁵ ⁴¹⁹⁰ ⁴¹⁹⁵ ⁴²⁰⁰ ⁴²⁰⁵ ⁴²¹⁰ ⁴²¹⁵ ⁴²²⁰ ⁴²²⁵ ⁴²³⁰ ⁴²³⁵ ⁴²⁴⁰ ⁴²⁴⁵ ⁴²⁵⁰ ⁴²⁵⁵ ⁴²⁶⁰ ⁴²⁶⁵ ⁴²⁷⁰ ⁴²⁷⁵ ⁴²⁸⁰ ⁴²⁸⁵ ⁴²⁹⁰ ⁴²⁹⁵ ⁴³⁰⁰ ⁴³⁰⁵ ⁴³¹⁰ ⁴³¹⁵ ⁴³²⁰ ⁴³²⁵ ⁴³³⁰ ⁴³³⁵ ⁴³⁴⁰ ⁴³⁴⁵ ⁴³⁵⁰ ⁴³⁵⁵ ⁴³⁶⁰ ⁴³⁶⁵ ⁴³⁷⁰ ⁴³⁷⁵ ⁴³⁸⁰ ⁴³⁸⁵ ⁴³⁹⁰ ⁴³⁹⁵ ⁴⁴⁰⁰ ⁴⁴⁰⁵ ⁴⁴¹⁰ ⁴⁴¹⁵ ⁴⁴²⁰ ⁴⁴²⁵ ⁴⁴³⁰ ⁴⁴³⁵ ⁴⁴⁴⁰ ⁴⁴⁴⁵ ⁴⁴⁵⁰ ⁴⁴⁵⁵ ⁴⁴⁶⁰ ⁴⁴⁶⁵ ⁴⁴⁷⁰ ⁴⁴⁷⁵ ⁴⁴⁸⁰ ⁴⁴⁸⁵ ⁴⁴⁹⁰ ⁴⁴⁹⁵ ⁴⁵⁰⁰ ⁴⁵⁰⁵ ⁴⁵¹⁰ ⁴⁵¹⁵ ⁴⁵²⁰ ⁴⁵²⁵ ⁴⁵³⁰ ⁴⁵³⁵ ⁴⁵⁴⁰ ⁴⁵⁴⁵ ⁴⁵⁵⁰ ⁴⁵⁵⁵ ⁴⁵⁶⁰ ⁴⁵⁶⁵ ⁴⁵⁷⁰ ⁴⁵⁷⁵ ⁴⁵⁸⁰ ⁴⁵⁸⁵ ⁴⁵⁹⁰ ⁴⁵⁹⁵ ⁴⁶⁰⁰ ⁴⁶⁰⁵ ⁴⁶¹⁰ ⁴⁶¹⁵ ⁴⁶²⁰ ⁴⁶²⁵ ⁴⁶³⁰ ⁴⁶³⁵ ⁴⁶⁴⁰ ⁴⁶⁴⁵ ⁴⁶⁵⁰ ⁴⁶⁵⁵ ⁴⁶⁶⁰ ⁴⁶⁶⁵ ⁴⁶⁷⁰ ⁴⁶⁷⁵ ⁴⁶⁸⁰ ⁴⁶⁸⁵ ⁴⁶⁹⁰ ⁴⁶⁹⁵ ⁴⁷⁰⁰ ⁴⁷⁰⁵ ⁴⁷¹⁰ ⁴⁷¹⁵ ⁴⁷²⁰ ⁴⁷²⁵ ⁴⁷³⁰ ⁴⁷³⁵ ⁴⁷⁴⁰ ⁴⁷⁴⁵ ⁴⁷⁵⁰ ⁴⁷⁵⁵ ⁴⁷⁶⁰ ⁴⁷⁶⁵ ⁴⁷⁷⁰ ⁴⁷⁷⁵ ⁴⁷⁸⁰ ⁴⁷⁸⁵ ⁴⁷⁹⁰ ⁴⁷⁹⁵ ⁴⁸⁰⁰ ⁴⁸⁰⁵ ⁴⁸¹⁰ ⁴⁸¹⁵ ⁴⁸²⁰ ⁴⁸²⁵ ⁴⁸³⁰ ⁴⁸³⁵ ⁴⁸⁴⁰ ⁴⁸⁴⁵ ⁴⁸⁵⁰ ⁴⁸⁵⁵ ⁴⁸⁶⁰ ⁴⁸⁶⁵ ⁴⁸⁷⁰ ⁴⁸⁷⁵ ⁴⁸⁸⁰ ⁴⁸⁸⁵ ⁴⁸⁹⁰ ⁴⁸⁹⁵ ⁴⁹⁰⁰ ⁴⁹⁰⁵ ⁴⁹¹⁰ ⁴⁹¹⁵ ⁴⁹²⁰ ⁴⁹²⁵ ⁴⁹³⁰ ⁴⁹³⁵ ⁴⁹⁴⁰ ⁴⁹⁴⁵ ⁴⁹⁵⁰ ⁴⁹⁵⁵ ⁴⁹⁶⁰ ⁴⁹⁶⁵ ⁴⁹⁷⁰ ⁴⁹⁷⁵ ⁴⁹⁸⁰ ⁴⁹⁸⁵ ⁴⁹⁹⁰ ⁴⁹⁹⁵ ⁵⁰⁰⁰ ⁵⁰⁰⁵ ⁵⁰¹⁰ ⁵⁰¹⁵ ⁵⁰²⁰ ⁵⁰²⁵ ⁵⁰³⁰ ⁵⁰³⁵ ⁵⁰⁴⁰ ⁵⁰⁴⁵ ⁵⁰⁵⁰ ⁵⁰⁵⁵ ⁵⁰⁶⁰ ⁵⁰⁶⁵ ⁵⁰⁷⁰ ⁵⁰⁷⁵ ⁵⁰⁸⁰ ⁵⁰⁸⁵ ⁵⁰⁹⁰ ⁵⁰⁹⁵ ⁵¹⁰⁰ ⁵¹⁰⁵ ⁵¹¹⁰ ⁵¹¹⁵ ⁵¹²⁰ ⁵¹²⁵ ⁵¹³⁰ ⁵¹³⁵ ⁵¹⁴⁰ ⁵¹⁴⁵ ⁵¹⁵⁰ ⁵¹⁵⁵ ⁵¹⁶⁰ ⁵¹⁶⁵ ⁵¹⁷⁰ ⁵¹⁷⁵ ⁵¹⁸⁰ ⁵¹⁸⁵ ⁵¹⁹⁰ ⁵¹⁹⁵ ⁵²⁰⁰ ⁵²⁰⁵ ⁵²¹⁰ ⁵²¹⁵ ⁵²²⁰ ⁵²²⁵ ⁵²³⁰ ⁵²³⁵ ⁵²⁴⁰ ⁵²⁴⁵ ⁵²⁵⁰ ⁵²⁵⁵ ⁵²⁶⁰ ⁵²⁶⁵ ⁵²⁷⁰ ⁵²⁷⁵ ⁵²⁸⁰ ⁵²⁸⁵ ⁵²⁹⁰ ⁵²⁹⁵ ⁵³⁰⁰ ⁵³⁰⁵ ⁵³¹⁰ ⁵³¹⁵ ⁵³²⁰ ⁵³²⁵ ⁵³³⁰ ⁵³³⁵ ⁵³⁴⁰ ⁵³⁴⁵ ⁵³⁵⁰ ⁵³⁵⁵ ⁵³⁶⁰ ⁵³⁶⁵ ⁵³⁷⁰ ⁵³⁷⁵ ⁵³⁸⁰ ⁵³⁸⁵ ⁵³⁹⁰ ⁵³⁹⁵ ⁵⁴⁰⁰ ⁵⁴⁰⁵ ⁵⁴¹⁰ ⁵⁴¹⁵ ⁵⁴²⁰ ⁵⁴²⁵ ⁵⁴³⁰ ⁵⁴³⁵ ⁵⁴⁴⁰ ⁵⁴⁴⁵ ⁵⁴⁵⁰ ⁵⁴⁵⁵ ⁵⁴⁶⁰ ⁵⁴⁶⁵ ⁵⁴⁷⁰ ⁵⁴⁷⁵ ⁵⁴⁸⁰ ⁵⁴⁸⁵ ⁵⁴⁹⁰ ⁵⁴⁹⁵ ⁵⁵⁰⁰ ⁵⁵⁰⁵ ⁵⁵¹⁰ ⁵⁵¹⁵ ⁵⁵²⁰ ⁵⁵²⁵ ⁵⁵³⁰ ⁵⁵³⁵ ⁵⁵⁴⁰ ⁵⁵⁴⁵ ⁵⁵⁵⁰ ⁵⁵⁵⁵ ⁵⁵⁶⁰ ⁵⁵⁶⁵ ⁵⁵⁷⁰ ⁵⁵⁷⁵ ⁵⁵⁸⁰ ⁵⁵⁸⁵ ⁵⁵⁹⁰ ⁵⁵⁹⁵ ⁵⁶⁰⁰ ⁵⁶⁰⁵ ⁵⁶¹⁰ ⁵⁶¹⁵ ⁵⁶²⁰ ⁵⁶²⁵ ⁵⁶³⁰ ⁵⁶³⁵ ⁵⁶⁴⁰ ⁵⁶⁴⁵ ⁵⁶⁵⁰ ⁵⁶⁵⁵ ⁵⁶⁶⁰ ⁵⁶⁶⁵ ⁵⁶⁷⁰ ⁵⁶⁷⁵ ⁵⁶⁸⁰ ⁵⁶⁸⁵ ⁵⁶⁹⁰ ⁵⁶⁹⁵ ⁵⁷⁰⁰ ⁵⁷⁰⁵ ⁵⁷¹⁰ ⁵⁷¹⁵ ⁵⁷²⁰ ⁵⁷²⁵ ⁵⁷³⁰ ⁵⁷³⁵ ⁵⁷⁴⁰ ⁵⁷⁴⁵ ⁵⁷⁵⁰ ⁵⁷⁵⁵ ⁵⁷⁶⁰ ⁵⁷⁶⁵ ⁵⁷⁷⁰ ⁵⁷⁷⁵ ⁵⁷⁸⁰ ⁵⁷⁸⁵ ⁵⁷⁹⁰ ⁵⁷⁹⁵ ⁵⁸⁰⁰ ⁵⁸⁰⁵ ⁵⁸¹⁰ ⁵⁸¹⁵ ⁵⁸²⁰ ⁵⁸²⁵ ⁵⁸³⁰ ⁵⁸³⁵ ⁵⁸⁴⁰ ⁵⁸⁴⁵ ⁵⁸⁵⁰ ⁵⁸⁵⁵ ⁵⁸⁶⁰ ⁵⁸⁶⁵ ⁵⁸⁷⁰ ⁵⁸⁷⁵ ⁵⁸⁸⁰ ⁵⁸⁸⁵ ⁵⁸⁹⁰ ⁵⁸⁹⁵ ⁵⁹⁰⁰ ⁵⁹⁰⁵ ⁵⁹¹⁰ ⁵⁹¹⁵ ⁵⁹²⁰ ⁵⁹²⁵ ⁵⁹³⁰ ⁵⁹³⁵ ⁵⁹⁴⁰ ⁵⁹⁴⁵ ⁵⁹⁵⁰ ⁵⁹⁵⁵ ⁵⁹⁶⁰ ⁵⁹⁶⁵ ⁵⁹⁷⁰ ⁵⁹⁷⁵ ⁵⁹⁸⁰ ⁵⁹⁸⁵ ⁵⁹⁹⁰ ⁵⁹⁹⁵ ⁶⁰⁰⁰ ⁶⁰⁰⁵ ⁶⁰¹⁰ ⁶⁰¹⁵ ⁶⁰²⁰ ⁶⁰²⁵ ⁶⁰³⁰ ^{6035</}

- est unquam vocatus. An de sororis filio diligentius responderi-
 20 dum est, quem ab hoc necatum esse dixisti, cum ad iudicii^c mo-
 ram familiaris funeris excusatio quæreretur? Quid enim est tam
 verisimile, quam cariorem huic sororis maritum, quam sororis
 filium fuisse? atque ita cariorem, ut alter vitâ crudelissime pri-
 varetur, cum alteri ad prolationem iudicii biduum quæreretur?
 25 An de servis alienis contra legem Fabiam retentis, aut de civi-
 bus Rom. contra legem Porciam verberatis, aut necatis, plura
 dicenda sunt, cum tanto studio C. Rabirius totius Apuliæ, sin-
 gulari voluntate Campaniæ vicinitatis ornetur? cumque ad e-
 30 jus propulsandum periculum non modo homines, sed prope re-
 giones ipsæ convenerint, aliquanto etiam latius excitatæ, quam
 ipsius vicinitatis nomen ac termini postulabant? Nam quid ego
 ad id longam Orationem comparem, quod est in eadem multæ ir-
 rogatione præscriptum, hunc nec suæ, nec alienæ pudicitiae peper-
 cisse? Quinetiam suspicor, eo mihi semi-horam à Labieno præsti-
 35 tutam esse, ut ne plura de pudicitia dicerem. Ergo ad hæc cri-
 mina, quæ patroni diligentiam desiderant, intelligis mihi semi-
 horam istam nimium longam fuisse. Illam alteram partem de nece
 Saturnini nimis exiguum atque angustam esse voluisti: quæ non
 Orationis ingenium, sed consulis auxilium implorat & flagitat.
 40 Nam de perduellionis iudicio, quod à me sublatum esse criminari
 soles, meum crimen est, non Rabirii. Quod utinam, Quirites,
 ego id aut primus, aut solus ex hac repub. sustulissem! uti-

^c *prolationem.*

21. *Familiaris funeris.*] Ulpianus Digest. lib. 2. ait non licuisse in jus eum vocari, qui funus duceret, aut iusta mortuis face-
 ret.

25. *Legem Fabiam.*] Hæc lege caveba-
 tur, ne quis hominem liberum pro ser-
 vo, aut servum alienum pro suo ven-
 dat. Putant aliqui legendum esse legem
 Flaviam; cum illa de Plagio agat; is au-
 tem qui servos alienos sollicitat, vendit,
 emit, aut liberos pro servis, Plagiarius dici-
 tur.

26. *Legem Porciam.*] Hæc lex à Porcio
 Catone Trib. pleb. lata est, Valerio &
 Apuleio Coss. anno urbis conditæ CDLIV.
 ne quis Magistratus civem Rom. virgis
 caderet, necaretur: sed damnato exi-
 lium permitteretur, cum antea nudorum
 cervix infereretur furcæ, corpus virgis ad
 necem caderetur.

27. *Totius Apuliæ.*] Credibile est ex A-
 pulia fuisse Rabirium, aut in ea magistra-
 tum gessisse. Veniebant enim ex provin-
 ciis vel urbibus legati, qui reum publica

Oratione commendarent, cum periclitaretur
 in iudicio.

28. *Campaniæ.*] Rabirius fundos habuit
 in Campania, & domum Neapoli, ut ex
 Ep. ad Attic. patet. Illic etiam homines
 liberos verberasse & occidisse ipsi objicie-
 batur.

32. *Multæ irrogatione.*] Irrogatio lex est
 in aliquem lata. Multa porro à Mulgeo
 mulctum, dicta est, quod mulgeat, id est,
 exhauriat, in ea autem hæc observabantur:
 reo Magistratus diem dicebat: ter eum
 accusabat, tum rogabat populum & certa
 bonorum parte multaretur; hæc irrogatio
 per trinundinum durabat, tum reus accusa-
 batur.

40. *Nam de perduellionis iudicio.*] Hic
 rejicit quædam crimina quæ in eum La-
 bienus jecerat, primum, quod summi sup-
 plicium de perduellionis condemnatis pro-
 hibuerat: alterum, Ciceronem crudelem
 esse, neque favere populo; perduelles vero
 dicebant, qui nunc hostes à nobis appel-
 lantur,

nam,

nam, quod ille crimen esse vult, proprium testimonium meae laudis esset! Quid enim optari potest, quod ego mallem, quam me in consulatu meo carnificem de foro, crucem de campo sustulisse? 45 Sed ista laus primum est majorum nostrorum, Quirites, qui expulsi regibus, nullum in libero populo vestigium crudelitatis regiae retinuerunt: deinde multorum virorum fortium, qui vestram libertatem non acerbitate suppliciorum^d infestam, sed lenitate legum munitam esse voluerunt. Quamobrem uter nostrum tandem, Labiene, popularis est? tu-ne, qui civibus Roman. in concione ipsa carnificem, qui vincula adhiberi putas oportere? qui in campo Martio, comitiis centuriatis, auspicato in loco, crucem ad civium supplicium defigi & constitui jubes? an ego, qui funestari concionem contagione carnificis veto? qui expiandum 55 forum pop. Romani ab illis nefarii sceleris vestigiis esse dico? qui castam concionem, sanctum campum, inviolatum corpus omnium civium Rom. integrum jus libertatis defendo servari oportere? Popularis vero tribunus-pleb. custos defensorque juris & libertatis. Porcia lex virgas ab omnium civium Rom. 60 corpore amovit: hic misericors flagella retulit. Porcia lex libertatem civium licitori eripuit: Labienus, homo popularis, carnifici tradidit. C. Gracchus legem tulit, ne de capite civium Rom. injussu vestro judicaretur: hic popularis à Duumviris in-

^d vexatam.

45. *Carnificem de foro.*] Labienus carnificem in forum duxerat, cum Rabirii causa agebatur, ut damnatum eum inde in campum Martium abduceret, ut ibi in crucem paratam ageretur.

51. *Popularis est.*] Popularis dicitur qui & verbis, & factis placere populo studet.

53. *In Campo Martio.*] Campus Martius ager fuit Tarquiniorum Marti consecratus, quem Livius lib. 1. Martium appellatum fuisse narrat.

Ib. *Comitiis centuriatis.*] Comititia centuriata omnium maxima habebantur, tum quia fiebant ex censu & ætate per centurias, in quibus singulis centum cives erant: tum quia in eis Consules & majores Magistratus creabantur; tum quia in his de maximis solum criminibus agebatur.

Ib. *Auspicato in loco.*] Auspicatus locus ille dicitur, qui auspiciis Consularibus consecratur, neque enim illa comitia sine auspice, nec nisi in loco inaugurato haberi licuit.

54. *Funestari.*] Existimabant pollui eum non modo qui attrectasset, sed etiam qui

vidisset cadaver hominis mortui.

55. *Contagione carnificis.*] Lex fuit, ne carnifex impurus in concione quemquam attingeret, ne civis verberaretur.

56. *Nefarii sceleris.*] Nefarium scelus erat, si caperetur civis Romanus, & ad patibulum duceretur, quod tanquam funestum aliquod piaculum expiandum erat.

Ib. *Castam.*] Castum id dicitur, quod purum est, nec violatum; violabatur autem campus Martius & carnificis & crucis contagione.

59. *Popularis vero tribunus.*] Ironice hinc ludit Labienum dissimili collatione civium popularium, quorum meminerat in Oratione sua Labienus.

64. *Injussu vestro.*] Populus jubebat, censebat Senatus.

Ib. *À Duumviris.*] Suetonius in vita Caesaris refert Duumviros à Tullo Hostilio rege in causa Horatorum fuisse primum constitutos, cum potestate tamen ad populum provocandi; acta vero primum hæc Rabirii causa apud Duumviros fuit, & ab illis condemnatus ad populum appellavit.

- 65 jussu vestro, non judicari de cive Rom. sed indicta causa civem Roman. capitis condemnari coegit. Tu mihi etiam legis Porciæ, tu C. Gracchi, tu horum libertatis, tu cujusquam denique hominis popularis mentionem facis, qui non modo suppliciis inusitatis, sed etiam verborum inaudita crudelitate violare libertatem hujus populi, ^e tentare mansuetudinem, commutare disciplinam conatus es? Namque hæc tua, quæ te hominem clementem popularemque delectant: I LICTOR, ^f COLLIGA MANUS: quæ non modo hujus libertatis, mansuetudinisque non sunt, sed ne Romuli quidem, aut Numæ Pompilii: sed
- 75 Tarquinii superbissimi atque crudelissimi regis ista sunt cruciatus carmina: quæ tu homo lenis, ac popularis libentissimè commemoras, CAPUT OBNUBITO, ARBORI INFELICI SUSPENDITO; quæ verba, Quirites jam pridem in hac repub. non solum tenebris vetustatis, verum etiam luce libertatis oppressa sunt.
- 80

III. An vero, si actio ista popularis esset, & si ullam partem æquitatis haberet aut juris, C. Gracchus eam reliquisset? scilicet tibi graviolem dolorem patru tui mors attulit, quam C. Graccho fratris: & tibi acerbior ejus patru mors est, quem nunquam vidisti, quam illi ejus fratris, quicum concordissimè vixerat: & similis viri

^e tollere.

^f liga.

65. *Indicta causa.*] Nulla est audita Rabinii defensio: nam non dicunt causam qui contra leges damnantur.

72. *I Licor, &c.*] Formula fuit judicii, quod ferebatur à Duumviris in reos perduellionis.

74. *Romuli quidem, aut Numæ.*] Hi primi omnium Regum Romanorum fuerunt, iique clementissimi Principes.

1b. *Sed Tarquinii.*] Auctor illius sententiæ fuit Tullus Hostilius in judicio Horatianorum, non Tarquinius, sed eam ei attribuit, quod eam per summam tyrannidem erga cives Rom. sepe usurparet.

75. *Cruciatus carmina.*] Id est, sunt voces, formulæ & cantus. Carmen enim à canendo dictum est, imo leges & iudicium sententiæ quæ per præconem denuntiabantur, carmen appellatæ sunt. Vide Livium lib. 1.

77. *Caput obnubito.*] Id est vela, ne videlicet aspectu patibuli reus terreretur, aut in v. ces irrumperet: vel ut significarent luce indignum esse.

1b. *Arbori infelici.*] Per arborem crucem intelligit, quæ ex aliquo ligno vel arbore infelici componebatur; porro arbores in-

felices, auctore Plinio cap. 27. lib. 16. illæ censebantur, & damnatæ religione, quæ neque feruntur unquam, neque fructum ferunt, vel quæ Diis inferorum sacratæ sunt.

78. *Suspendito.*] Funibus religabantur, qui in crucem suspendebantur.

79. *Tenebris vetustatis, luce libertatis.*] Translata verba, illud à nocte, istud à die; vult autem indicare illas durissimas perduellionis leges latis novis & mitioribus, antiquatas esse.

1. *Actio ista.*] Actionem intelligit quæ Rabinii civis Rom. mortem persequitur Labienus.

4. *Fratris.*] Ex his verbis fas est conijcere Q. Labienum Titi patruum, tum Tribunum-plebis fuisse, quando cum Saturnino occisus est; duo autem Gracchi fuerunt fratres, Tiberius & Caius uterque seditiosus, uterque Tribunus-plebis, primus cum iterum Tribunus creari vellet, Nasica auctore, alter à Lucio Opimio Consule interfectus est.

5. *Et similis.*] Vox ista, *Et*, interrogative ponitur. Sic apud Virg. *Et quæ tanta fuit Romam tibi causa videndi?*

tu ulciferis patruī mortem, atque ille persequeretur fratris sui, si ista ratione agere voluisset? & par desiderium sui reliquit apud populum Romanum Labienus iste, patruus vester, quisquis fuit, ac Tib. Gracchus reliquerat? An pietas tua major, quam Gracchi? an animus? an consilium? an opes? an auctoritas? an eloquentia? quæ si in illo minima fuissent, tamen ^a præ tuis facultatibus maxima putarentur. Cum vero his rebus omnibus C. Gracchus omnes vicerit, quantum intervallum tandem inter te atque illum interjectum putas? Sed moreretur prius acerbissima morte millies Gracchus, quam in ejus concione carnifex consisteret; quem non modo foro, sed etiam ^b cælo hoc ac spiritu censoriæ leges, atque urbis domicilio carere voluerunt. Hic se popularem dicere audet, me alienum à commodis vestris: cum iste omnes & suppliciorum, & verberum acerbitates, non ex memoria vestra ac patrum vestrorum, sed ex annalium monumentis, atque ex regum commentariis conquirit: ego omnibus meis opibus, omnibus consiliis, omnibus dictis atque factis repugnarem, & resisterem crudelitati? Nisi forte hanc ^c conditionem vobis esse vultis, quam servi, si libertatis spem propositam non haberent, fere nullo modo possent. Misera est ignominia judiciorum publicorum, misera ^d multatio bonorum, miserum exsilium: sed tamen in omni calamitate retinetur aliquod vestigium libertatis; mors denique si proponitur, libertate moriamur; carnifex vero & obductio capitis, & nomen ipsum crucis, absit, non modo à corpore civium Roman. sed etiam à cogitatione, oculis, auribus. Harum enim omnium rerum non solum eventus, atque perperessio, sed etiam conditio, exspectatio, ^e mentio ipsa denique, indigna cive Romano atque homine libero est. An vero servos nostros ho-

^a in comparatione facultatum tuarum. ^b acre. ^c hanc fortem. ^d publicatio. ^e cogitatio.

7. *Desiderium.*] Tanto dolore affectus est de morte Gracchorum pop. Rom. ut Plutarchus asserat in eorum vita, erectas ipsis fuisse statuas in eodem loco ubi interfecti sunt.

11. *Eloquentia.*] Cicero in Claris Oratoribus ait, C. Graccho pleniorē & uberiorē ad dicendum Oratorem antequam nullum fuisset. Laudat vero Gracchum, quia libenter ejus laudes populus audiebat.

16. *Censoriæ leges.*] Quibus cavebatur ne carnifex civis Rom. esset, ne in foro conspiceretur, neve in urbe domicilium haberet.

20. *Annalium monumentis.*] Ex Cic. lib. 2. de Orat. erat aliud Historia nihil, nisi Annalium consecutio, rei memoriæ-

que publicæ retinendæ causâ, ab initio rerum Rom. usque ad P. Mucium Pontificem Max. Pontifex enim Max. res omnes singulorum annorum mandabat litteris.

20. *Ex regum Commentariis.*] Constat ex Livio, lib. 1. Reges Romanos de suis rebus gestis, aut constitutis Commentarios scripsisse, in quo probabile est eos fuisse imitatum Cæsarem.

25. *Judiciorum publicorum.*] In judiciis publicis de capite civium agebatur, & eorum executio cuique ex populo mittebatur.

32. *Conditio.*] Misera illa est conditio in qua aliquis ita vivit, ut in eum cadere supplicii Servilis nota possit.

rum suppliciorum omnium metu, dominorum benignitas una vin-
 35 dicta liberabit : nos à verberibus, ab unco, à crucis denique ter-
 rore, neque res gestæ, neque acta ætas neque, nostri honores vin-
 dicabunt? Quamobrem fateor, atque etiam, T. Labiene, profiteor,
 & ^g præ me fero, te ex illa crudeli, importuna, non tribunitia
 actione, sed Regia, meo consilio, ^h virtute, auctoritate esse depul-
 40 sum. Qua tu in actione, quanquam omnia exempla Majorum,
 omnes leges, omnem auctoritatem Senatus, omnes religiones at-
 que auspiciorum publica jura neglexisti : tamen à me hæc in hoc
 tam exiguo meo tempore non audies : liberum tempus nobis dabi-
 tur ad istam disceptationem ; nunc de Saturnini crimine ac de cla-
 45 rissimi partrui tui morte dicemus.

^f magistratus.

^g non dissimulo.

^h fortitudine.

34. *Una vindicta.*] Vindicta erat vir-
 gæ quam Prætor vel Lictor servi capiti
 imponens, eundem servum in libertatem,
 verba quædam solemnia proferens, vindi-
 cabat.

35. *Ab unco.*] Unco recurvo quorum-
 dam criminum damnati ad supplicium tra-
 hebantur.

40. *Exempla Majorum.*] Majores nun-
 quam carnifices & crucem adhibuerunt in
 concione.

41. *Omnes leges.*] Intelligit leges Cen-
 sorias, quæ voluerunt carere foro carnifi-
 ces.

1b. *Omnes religiones.*] Cum in Cam-
 po Martio crucem desigi voluit, reli-
 giones & auspicia neglexit, quia observa-
 tum erat de cælo, & Labieno obnuntia-
 tum, quod mala erant auspicia, non ta-
 men ab actione destitit.

CONFIRMATIO.

*In quâ duas affert rationes Cicero ; primam, Rabirius non occi-
 dit Saturninum : secundam, Rabirius jure sumpsit arma contra Sa-
 turninum.*

IV. Arguis occisum esse à C. Rabirio L. Saturninum : & id C.
 Rabirius multorum testimoniis, Q. Hortensio copiosissimè defen-
 dente, ante falsum esse docuit. Ego autem, si mihi esset integrum,
 susciperem hoc crimen, agnoscerem confiterer. Utinam hanc mihi
 5 facultatem causa concederet, ut possem hoc prædicare, C. Rabirii
 manu L. Saturninum hostem populi Romani interfectum. Nihil me
 clamor iste commovet, sed consolatur ; cum indicat esse quosdam
 cives imperitos, sed non multos ; nunquam, mihi credite, pop. Rom.
 hic, qui silet, Consulem me fecisset, si vestro clamore perturbatum

4. *Susciperem hoc crimen.*] Crimen hoc,
 licet à Rabirio non sit commissum, tamen
 ultro commissum ab eo esse libenter ait se
 confessurum, & suum prædicaturum, quia
 crimen non est appellandum, quod reipub-
 licæ causâ committitur.

5. *Causa.*] Rabirius nolebat interfectorem
 Saturnini appellari.

7. *Clamor iste.*] Si quid in concionibus
 dictum esset, quod populo placeret, accla-
 mabatur ; si quid verò displiceret, admur-
 murabat & obstrepebat.

iri arbitraretur. Quanto jam levior est acclamatio! quin conti-
 netis vocem, indicem stultitiæ vestræ, testem paucitatis? Libenter,
 inquam, confiterer, si verè possem, aut etiam si mihi esset integrum,
 C. Rabirii manu L. Saturninum esse occisum: & id facinus pul-
 cherrimum esse arbitrarer; sed quoniam id facere non possum, con-
 fitebor id, quod ad laudem minus valebit, ad crimen non minus. 15
 Confiteor interficiendi Saturnini causâ C. Rabirium arma cepisse.
 quid est, Labiene? quam à me graviolem confessionem, aut quod
 in hunc majus crimen exspectas? nisi vero interesse aliquid putas
 inter eum qui hominem occidit, & eum qui cum telo occidendi
 hominis causâ fuit. Si interfici Saturninum nefas fuit, arma sum- 20
 pta esse contra Saturninum sine scelere non possunt; si arma jure
 sumpta concedis, interfectum jure concedas necesse est.

Paucula quædam deesse videntur.

V. FIT S. C. ut C. Marius, L. Valerius Consules adhiberent
 Tribunos-plebis & Prætores, ^a quos eis videretur: operamque
 darent, ut imperium populi Rom. majestasque conservaretur;
 adhibent omnes Tribunos-plebis, præter Saturninum, Prætores
 præter Glauciam: qui rempublicam salvam esse vellent, arma 5
 capere, & se sequi jubent. Parent omnes; ex ædificiis armamen-
 tariisque publicis arma populo Romano, C. Mario Consule
 distribuyente, dantur. Hic jam, ut omittam cætera, de te ip-
 so, Labiene, quæro: cum Saturninus Capitolium teneret ar-
 matus, esset una C. Glaucia, C. Saufeius, etiam ille ex compe- 10
 dibus atque ergastulo, Gracchus: addam (quoniam ita vis) ^b eodem
 Q. Labienum patrum tuum: in foro autem C. Ma-
 rius,

^a quos placeret sibi. ^b ad hos.

11. *Libenter, inquam.*] Acclamatione & admurmuratione sedata, repetit suam propositionem.

15. *Ad laudem minus valebit.*] Nam minor Rabirii laus est, quod arma ceperit Saturnini occidendi causâ, quàm fuisset, si eum occidisset.

22. *Concedas necesse est.*] Desiderantur hic omnia quæ de seditione Saturnini, & tumultu populi ad eam reprimendam dicta sunt.

1. *Fit S. C.*] Loquitur de Senatusconsulto, quo probat arma jure sumpta esse. Illud autem Senatusconsultum fuit, ut Consules viderent ne quid detrimenti caperet Respub.

2. *Tribunos-plebis.*] Decem tum erant Tribuni-plebis.

5. *Glauciam.*] Glaucia turpissimus vir fuit & levissimus, de quo Cicero lib. 3.

de Oratore loquitur; & quem tum Præto-
 rem fuisse Livius lib. 69. refert.

6. *Armamentariis.*] Armamentarium locus est, ubi omnia armorum genera; ar-
 marium vero, ubi libri reponuntur.

8. *De te, Labiene.*] Ostendit Rabirium arma debuisse sumere, non domi latere, non cum Saturnino Capitolium occupare: nam foro pulsus illud Saturninum occuparat.

10. *C. Saufeius.*] Is esse videtur Saufeius, quem C. Saffinium appellat Appianus, lib. 1. qui tum Censor fuit.

11. *Ergastulo.*] Ergastulum locus est, in quo vincti nequiores servi opus faciunt.

Ib. *Gracchus.*] Equitius quidam se Gracchi filium finxit, ut sibi populum demereretur, apud quem valebat plurimum Gracchorum familia. Is cum Saturnino,

rius, & L. Valerius Flaccus Coss. pòst cunctus Senatus, atque ille
 Senatus, quem etiam vos ipsi, qui hos P. conscriptos, qui nunc
 15 sunt, in invidiam vocatis, quò faciliùs de hoc Senatu detrahare
 possitis, laudare consuevistis: cum equester ordo: at quorum
 equitum Roman. dii immortales! patrum nostrorum atque
 ejus ætatis, quæ tum magnam partem reipub. atque omnem
 dignitatem judiciorum tenebat: cùm omnes omnium ordinum
 20 homines, qui in salute reipub. salutem suam repositam esse arbi-
 trabantur, arma cepissent: quid tandem C. Rabirio faciendum
 fuit? De te ipso, inquam, Labiene, quæro: cum ad arma Con-
 sules ex S. C. vocavissent: cùm armatus M. Æmilius, princeps
 Senatûs, in comitio constitisset, qui, cùm ingredi vix posset,
 25 non ad insequendum sibi tarditatem pedum, sed ad fugiendum
 impedimento fore putabat: cùm denique Q. Scævola confectus se-
 neclute, præpeditus morbo, mancus & membris omnibus captus ac
 debilis, hastili nixus, & animi vim & infirmitatem corporis osten-
 deret: cùm L. Metellus, Scr. Galba, C. Serranus, P. Rutilius, C.
 30 Fimbria, Q. Catulus, omnesque qui tum erant Consulares, pro sa-
 lute communi arma cepissent; cùm omnes Prætores, cuncta
 nobilitas, ac juvenus accurreret, Cn. & L. Domitius, L. Cras-
 sus, Q. Mucius, C. Claudius, M. Drusus: cùm omnes Octavii,

Glaucia, & Saufio arma cepit. Vide Valerium lib. 9.

18. *Omne dignitatem judiciorum.*] Lege Gracchi Equester Ordo judicia administrabat, quorum auctoritas à Syl-
 la devoluta est ad Senatores: sed tandem legem tulit Aurelius Cotta, ut cum Sena-
 toribus Equites & Tribuni Ærarii judica-
 rent.

23. *M. Æmilius.*] M. Æmilius Scau-
 rus, cujus constantiam & gravitatem sæ-
 pe Cicero laudat, cum videret concitatum
 à Saturnino aliisque populum, Marium
 Sextum Consulem hortatus est, ut liber-
 tatem Reipub. tueretur, atque ipse in
 summa senectute armatus, & innixus
 spiculo constitit ante Curie fores. Vide
 Val. lib. 3.

24. *In comitio.*] Comitium erat Curie
 proximum.

Ib. *Ingredi.*] Ambulare propter sum-
 mam senectutem vix poterat.

25. *Ad insequendum.*] Putabat videlicet
 illam pedum tarditatem fore impedimento,
 non ut fugeret; sed quominus seditiosos
 cives insequeretur.

26. *Q. Scævola.*] Is Scævola cum L.
 Metello Dalmatico Consul fuerat, nam
 alter quinquennio post Marium & Flaccum

Consules, qui Saturninum oppresserunt,
 Consulatum gessit.

27. *Præpeditus morbo.*] Morbo pedum,
 seu podagra laborabat.

29. *L. Metellus.*] Dalmaticus dictus est,
 & Consulatu functus anno urbis 636.
 censura, & triumpho de Dalmatis illustris
 fuit.

Ib. *Galba.*] Galba Consul fuit cum M.
 Æmilio Scauro, cujus ex familia sex aut
 septem Consulares exstiterunt.

Ib. *Serranus.*] Serranus cum Q.
 Cæpione, Rutilius cum Cn. Manlio,
 Fimbria cum C. Mario, Q. Catulus
 cum eodem Mario Consulatum gesse-
 runt.

32. *C. & L. Domitius.*] Uterque Do-
 mitius Ænobarbus, ut opinor, fratres,
 quorum primus cum Cassio Longino, alter
 cum Cælio Caldo Consul fuit.

Ib. *L. Crassus.*] Crassus orator fuit, Mu-
 cius verò Pontifex Max.

33. *Claudius.*] Claudius fuit Consul cum
 Perpenna.

Ib. *M. Drusus.*] Drusus tribunus-plebis
 domi suæ interfectus est.

Ib. *Octavii.*] Octavii tres Consulatum
 gesserunt.

Metelli, Julii, Cassii, Catones, Pompeii : cùm L. Philippus, L. Scipio, cùm M. Lepidus, cùm D. Brutus, cùm hic ipse P. Servi- 35
lius quo tu imperatore, Labiene, e meruisti ; cùm hic Q. Catulus
admodum tum adolescens, cùm hic C. Curio, cùm denique omnes
clarissimi viri cum Consulibus essent : quid tandem C. Rabirium
facere convenit ? utrum inclusum atque abditum latere in occulto,
atque ignaviam suam tenebrarum ac parietum custodiis tegere ? an 40
in Capitolium pergere, atque ibi se cum tuo patruo & cæteris ad
mortem propter vitæ turpitudinem confugientibus congregare ? an
cum Mario, Scauro, Catulo, Metello, Scaevola, cum bonis denique
omnibus coire non modò salutis, verumetiam periculi societatem ?
Tu denique, Labiene, quid faceres tali in re ac tempore ? cùm 45
ignaviæ ratio te in fugam, atque in latebras impelleret : improbitas
& furor Lucii Saturnini in Capitolium d arcesleret : Consules ad
patriæ salutem ac libertatem vocarent : quam tandem auctori-
tatem, quam vocem, cujus sectam sequi, cujus imperio parere potissi-
mum velles ? Patruus, inquit, meus cum Saturnino fuit. Quid ? 50
pater quicum ? quid ? propinqui vestri, Equites Romani ? quid ?
omnis præfectura, regio, vicinitas vestra ? quid ? ager Picenus
universus, utrùm Tribunitium furorem, an Consularem auctori-
tatem secutus est ?

VI. Equidem hoc affirmo, quod tu nunc de tuo patruo prædicas, 55
neminem unquam adhuc de sese esse confessum ; nemo est, inquam,
inventus tam profligatus, tam perditus, tam ab omni non modò ho-

e militasti. d vocaret.

34. Metelli.] Q. Metellus Nepos Con-
sul anno 655. fuit cum T. Didio ; ob
dissipatam rem domesticam, Nepos dictus
est.

Ib. Julii.] Sex. Julius Cæsar Consul
cum Philippo, & L. Cæsar cum P. Ru-
tilio Lupo.

Ib. Cassii.] C. Cassius Varus Consul
cum L. Gellio.

Ib. Catones.] L. Porcius Cato Consul
cum Cn. Pompeio Strabone.

Ib. Pompeii.] Cn. Strabo Pompeius
Consul fuit cum Porcio Catone, Q. Pompei-
us Rufus cum L. Sylla.

Ib. Philippi.] Consul cum Sexto Julio
Cæsare.

35. L. Scipio.] Consul cum Norba-
no.

Ib. M. Lepidus.] Lepidus cum Q.
Catulo, Brutus cum Æmilio Lepido Li-
viano.

Ib. P. Servilius.] Servilius qui Isau-
ricus postea dictus est ab Isauria urbe Ci-
licie capta, cum Appio Pulchro Consul
fuit.

36. Imperatore.] Cùm bellum gereret

in Cilicia, is primus omnium in Isauriam
ingressus est ; & triumphum, & Isaurici
nomen adeptus est.

37. C. Curio.] Curio pater ejus Curio-
nis fuit, qui bello civili, pro Cæsare
pugnans, periit in Africa.

45. Ac Tempore.] Quo Saturninus cum
suis excitabat seditionem.

50. Quid ? pater.] Videtur hic signi-
ficare Labieni patrem non cum seditiosis, sed
cum Consulibus fuisse.

52. Omnis præfectura.] Præfecturæ in
Italiae urbes dicebantur, in quibus & jus
dicebatur, & nundinae agebantur ; in eas
legibus Præfecti quotannis jus dictari mit-
tebantur. De his Festus.

Ib. Ager Picenus.] Ager Picenus est I-
talie quinta regio trans Appenninum, ab
ipsis montibus ad mare Adriaticum usque
extensus. Vide Strabonem lib. 5. Hode
Marchia Anconitana dicitur ab Ancona
Emporio celeberrimo.

1. Patruo prædicas.] Nemo est qui præ-
dicet se cum Saturnino fuisse ; & tamen ea
est impudentia Labienus, ut id de patruo suo
jactet.

nesta

neſtate, ſed etiam ſimulatione honeſtatis relictus, qui ſe in Capito-
 5 lio fuiſſe cum Saturnino fateretur. At fuit veſter patruus, fuerit;
 & fuerit nullâ deſperatione rerum ſuarum, nullis domeſticis ^a vul-
 neribus coactus: induxerit eum L. Saturnini familiaritas, ut ami-
 citiam patriæ præponeret: idcirco-ne oportuit C. Rabirium de-
 ſciſcere à republica? non comparere in illa armata multitudine
 10 bonorum? Conſulum voci atque imperio non obedire? Atqui
 videmus, hæc in rerum natura tria fuiſſe, ut aut cum Saturnino ef-
 ſet, aut cum bonis, aut lateret. Latere mortis erat ^b inſtar turpiſ-
 ſimæ: cum Saturnino eſſe, furoris & ſcleris: virtus & honeſtas,
 & pudor, cum Conſulibus eſſe coge-
 bat. Hoc tu igitur in crimen
 15 vocas, quòd cum iis fuerit C. Rabirius, quos, amentiffimus fuiſ-
 ſet, ſi oppugnaffet; turpiſſimus, ſi reliquiſſet? At C. Decianus, de
 quo tu ſæpe commemoras, quia, cum hominem omnibus inſignem
 notis turpitudinis P. Furium accuſaret, ſummo ſtudio bonorum
 omnium, queri eſt auſus in concione de morte Saturnini, condem-
 20 natus eſt: & Sextus Titius quòd habuit imaginem L. Saturnini
 domi ſuæ, condemnatus eſt. Statuerunt Equites Romani illo
^c iudicio, improbum civem eſſe, & non retinendum in civitate,
 qui hominis hoſtilem in modum ſeditioſi imagine aut mortem
 ejus honeſtaret, aut deſideria imperitorum miſericordia commo-
 25 veret, aut ſuam ſignificaret imitandæ improbitatis voluntatem.
 Itaque mihi mirum videtur, unde hanc tu, Labiene, imaginem,
 quam habes, inveneris; nam Sex. Titio damnato, qui iſtam ha-
 bere auderet, inventus eſt nemo. Quod tu ſi audiſſes, aut ſi
 per ætatem ſcire potuiſſes, nunquam proſectò iſtam imaginem,
 30 quæ domi poſita ^d peſtem atque exilium Sex. Titio attuliſſet,
 in roſtra, atque in concionem attuliſſes, nec tuas unquam rati-
 ones ad eos ſcopulos appuliſſes, ad quos Sex. Titii afflictam na-
 vem, & in quibus C. Deciani naufragium fortunarum videres. Sed

^a incommodis. ^b imago. ^c conſenſu. ^d calamitatem & condemnationem.

6. Nullâ deſperatione rerum.] Qui enim ære alieno tenebantur adſtricti, ut plurimum ſeditioſos cives ſequebantur.

16. At C. Decianus.] Hic oſtendit à præjudiciis ſive iudicatis, Labienum potius quàm Rabirium perduellionis accuſandum eſſe. Nam Decianus tantum damnatus eſt, quia de Saturnino queſtus eſt, cum Furium defendebat. Vide Val. Max. lib. 8. cap. 1.

20. Sextus Titius.] Titius homo loquax & acutus, ut ait Cicero, licet innocens eſſet, & lege Agraria gratioſus populo, tamen condemnatus eſt, quia domi Saturnini imaginem habebat.

21. Equites Rom.] Qui ſoli tum judi-
 cabant.

24. Imperitorum.] Id eſt, imperiæ multitudinis, quæ facile rebus ejuſmodi ducitur.

29. Iſtam imaginem.] Labienus produxerat imaginem L. Saturnini in concione, aut quam apud ſe Titius habebat, aut aliam huic certe ſimilem.

31. In roſtra.] Ubi hæc cauſa acta eſt.

1b. Tuas rationes.] Quibus voluiſti impellere pop. Rom. ad perdendum Rabirium.

32. Afflictam navem.] Per navem intelligit familiam & domum, metaphora à nave ſumpta, & naufragio.

in his rebus omnibus imprudentiâ ^e laberis : causam enim suscepisti antiquiorem memoriâ tuâ : quæ causa ante mortua est, quam tu 35 natus esses ; qua in causâ tute profectò fuisses, si per ætatem esse potuisses, eam causam in iudicium vocas. An non intelligis, primum quos homines, & quales viros mortuos summi sceleris arguas ? deinde quot ex iis qui vivunt, eodem crimine in summum capitis periculum arcessas ? Nam si C. Rabirius ^f fraudem capita- 40 lem admisit, quòd arma contra L. Saturninum tulit : huic quidem afferret aliquam deprecationem periculi ætas illa, qua tum fuit : Q. verò Catulū patrem hujus, in quo summa sapientia, eximia virtus, singularis humanitas fuit ; M. Scaurum, illā gravitate, illo consilio, illā prudentiâ, duos Mucios, L. Crassum, M. Anto- 45 nium, qui tum extra urbem cum præsidio fuit ; quorum in hac civitate longe maxima consilia atque ingenia fuerunt ; cæteros pari dignitate præditos, custodes, gubernatoresque reipub. quemadmodum mortuos defendemus ? Quid de illis honestissimis viris, atque optimis civibus, equitibus Rom. dicemus, qui tum una cum 50 Senatu salutem reipub. defenderunt ? quid de Tribunis ærariis, cæterorumque ordinum omnium hominibus, qui tum arma pro communi libertate ceperunt ? Sed quid ego de iis omnibus, qui Consulari imperio paruerunt, loquor ? de ipsorum Coss. fama quid futurum est ? L. Flaccum hominem cū semper in repub. 55 tum in Magistratibus gerendis, in sacerdotio cæremoniisque quibus præerat diligentissimum, nefarii sceleris ac parricidii mortuum condemnabimus ? adjungemus ad hanc labem ignominiamque mortis etiam C. Marii nomen ? C. Marium, quem verè patrem patriæ, parentem, inquam, vestræ libertatis atque hujusce reip. 60 possumus dicere, sceleris ac parricidii nefarii mortuum condemnabimus ? Etenim si C. Rabirio, quòd iit ad arma, crucem T. Labienus in campo Martio defigendam putavit : quod tandem exco- gitabitur in eum supplicium, qui vocavit ? Ac, si fides Saturnino

^e cadis sensim. ^f crimen.

35. *Antiquiorem memoriâ tuâ.* Quia occisus est Saturninus annis sex & triginta ante hanc Rabirii accusationem. Labienus autem juvenis erat : nam Tribunatus anno ætatis vigesimo gerebatur.

42. *Ætas qua tum fuit.* Tunc enim erat adolescens Rabirius.

45. *Duos Mucios.* Scævola utrumque Pontificem & Augurem.

Ib. *L. Crassum & Antonium.* Oratores, de quibus sæpe in libris Oratoriis.

51. *Tribunis ærariis.* Tribunis ærariis pecunia militaris erat credita.

55. *L. Flaccum.* Lib. 1. de Divinatione Flaccum Martialem Flaminem fuisse ait.

59. *Marium.* Appellat Marium hunc popularem suum Cicero patrem patriæ propter relatam de Cimbris victoriam : Quam laudem Q. Catulus Ciceroni omnium primo detulit.

60. *Vestræ libertatis.* Ille Marius contra Syllam patriæ libertatem defendit.

64. *Qui vocavit.* Ad arma.

Ib. *Si fides Saturnino.* Cum in Capitolio Saturninus obsideretur, jussit Marius aquæductus rescindi : quare oppressus siti, coactus est se Mario in fidem dare, hunc occlusit in Curia, ubi irruptione facta, à multitudine cum sociis occisus est.

- 65 data est, quod abs te sæpissimè dicitur; non eam C. Rabirius, sed C. Marius dedit: idemque violavit, si in fide non stetit. Quæ fides, Labiene, quî potuit sine Senatusconsulto dare? adeo-ne hospes hujusce urbis, adeo-ne ignarus es disciplinæ, consuetudinisque nostræ, ut hæc nescias? ut peregrinari in aliena civitate; non in
70 tua Magistratum gerere videre? Quid jam ista C. Mario, inquit, nocere possunt, quoniam sensu & vitâ caret? Itane vero? tantis in laboribus C. Marius, periculisque vixisset, si nihil longius, quàm vitæ termini postulabant, spe atque animo de se & gloria sua cogitasset? At, credo, cum innumerabiles hostium copias in
75 Italia fudisset, atque obsidione reipub. liberasset, omnia sua secum una moritura arbitrabatur. Non est ita, Quirites; neque quisquam nostrum in reipub. periculis cum laude ac virtute versatur, quin ⁸ spe posteritatis fructuque ducatur. Itaque cum multis aliis de causis, virorum bonorum mentes divinæ mihi, at-
80 que æternæ videntur esse, tum maximè quòd optimi & sapientissimi cujusque animus ita præsentit in posterum, ut nihil, nisi sempiternum spectare videatur. Quapropter equidem & C. Marii, & cæterorum virorum sapientissimorum, ac fortissimorum civium mentes, quæ mihi videntur ex hominum vita ad deorum ^h religio-
85 nem & sanctimoniam dimigrasse, testor, me pro illorum fama, gloria, memoria, non secus ac pro patriis fanis atque delubris propugnandum putare: ac, si pro illorum laude mihi arma capi- enda essent, non minus strenuè caperem, quàm illa pro communi salute ceperunt. Etenim Quirites, exiguum nobis vitæ curri-
90 culum natura circumscripsit, immensum gloriæ. Quare si eos, qui jam de vita decesserunt, ⁱ ornabimus; justiore nobis mortis conditionem relinquemus. Sed si illos, Labiene, quos jam videre non possumus, negligis; ne his quidem, quos vides; consuli putas oportere? neminem esse dico ex iis omnibus qui illo die Ro-
95 mæ fuerint, quem tu diem in judicium vocas, pubesque tum fuerit, quin

⁸ tantatur sensu posteritatis. ^h accessisse ad numerum deorum. ⁱ laudabimus.

67. *Sine Senatusconsulto dare.*] Arguit Labienus Marium, quod fidem Saturnino datam non servaverit. Respondet Cicero publicam non fuisse, nec valuisse sine Senatus auctoritate.

68. *Consuetudinisque nostræ.*] Consuetudo non patitur fidem publicam valere sine Senatus auctoritate.

70. *Magistratum gerere.*] Tribunatum plebis Magistratum appellat, quem Plutarchus non fuisse tradit, quia tribunis ejusmodi nulla erant insignia dignitatis.

74. *Innumerabiles.*] Refert Eutropius lib. 5. trecenta quadraginta millia Cimbrorum, Teutonum, & Ambronum occidisse Marium.

81. *Præsentis.*] Posteritatis præsentione & spe ducitur animus.

84. *Ad deorum religionem.*] Colebant Romani non solum deos qui cælitates dicebantur, verumetiam eos quos virtus ad cælum extulerat. Unde ait Cicero omnium animos immortales esse, sed fortium, bonorumque divinos.

91. *Mortis conditionem.*] Contendit, si à nobis vivis celebrentur ii, qui priores nobis mortui sunt, quod, & qui vivent post mortem nostram, nos etiam honoribus persecuturi sint; secus autem, si eorum memorie injuriam facimus.

95. *Pubes.*] Quando hoc verbum pubes substantive sumitur, significat propriè

quā arma ceperit, quā Consules secutus sit; omnes ii, quorum tu ex ætate conjecturam facere potes, quid tum fecerint, abs te rei capitis, C. Rabirii nomine citantur. At occidit Saturninum Rabirius; utinam fecisset; non^k supplicium deprecarer, sed præmium postularem. Etenim si Scævæ, servo Q. Crotonis 100 qui occidit L. Saturninum, libertas data est; quod Equiti Rom. præmium dari par fuisset? &, si C. Marius, quod fistulas, quibus, aqua suppedtabatur Jovis Optimi Maximi templis ac sedibus, præcidi imperarat, quod in clivo Capitolino improborum civium

Defunt, ut videtur, non pauca.

^k *precarer ut parceretur ei.*

præ lanuginem illam, quæ anno 14. genas vestit; quando adjective, eum designat, qui hanc ætatem attingit, ita pro Milone omnem Italiæ pubem commiserat.

102. *Fistulas.*] Per fistulas plumbeas aqua è fontibus in loca quælibet ducitur.

103. *Aqua suppedtabatur.*] Anio fons primo in Capitolium deductus est anno urbis conditæ 627. à Cneo Servilio Capione, & L. Cassio Longino censoribus. Vide Frontinum de aquæductibus.

ORATIO PRIMA
IN
L. CATALINAM,
Habita in SENATU.

ARGUMENTUM.

CUM multa de hac conjuratione apud Sallustium, Plutarchum in vita Ciceronis, Appianum in lib. 2. de bell. civil. & Florum lib. 4. legi possint : afferam duntaxat, quæ ad rem nostram pertinent. Catilina & conjurati reliqui in domum M. Leccæ viii. Id. Novemb. nocte consequente convenerant, qua constitutum est ut Catilina ex urbe exiret, alii remanerent cædis atque incendiorum causâ ; moræ paululum sibi Catilina depoposcit, quod Cicero Consul viveret ; ad quem G. Cornelium, & L. Vargunteium Equites Romanos paulo ante lucem præmisit, qui simulata honoris salutatione, in lecto eum occiderent ; hujus consilii per Fulviam vilissimum scortum factus certior, præsidiis domum munivit ; quare ab ingressu prohibiti sunt. Eodem ipso die Cicero Consul in Jovis Statoris ædem Senatum convocavit, ut ad eum de tota conjuratione, & imminente Reipub. periculo referret. Adfuit ipse Catilina, quem venientem nemo salutavit, cui nemo assedit, relicta subselliorum parte, quam occupaverat. Cicero verò seu Catilinæ præsentia, seu irâ commoveretur, hanc, habuit Orationem quâ eam exhortatur vehementissimè, ut cum sociis ex urbe exeat in exsilium, cum jam nihilo eos in urbe delectare possit, quem omnes boni cives metuunt & oderunt.

TEMPUS.

Habita est hæc Oratio in Senatu 6. Idus Novemb. in æde Jovis Statoris, anno urbis conditæ 690. ætatis suæ quadragesimo quarto.

PARTES.

PARTES.

Tres sunt, Exordium, Contentio, & Peroratio.

EVENTUS.

Commovit totum Senatum, & Equites qui aderant; necnon Catilinam furiosum licet & audacem perterruit.

GENUS.

Assentior Mureto, qui contra alios benemultos Ciceronis Interpretes negat vel esse in genere judiciali, quia in Senatu judicia non exercebantur: vel in genere deliberativo; non enim deliberat Cicero, neque sententiam dicit, aut suadet quicquam, aut dissuadet; sed Catilinam exagitat, estque potius increpatio vehemens, quam deliberatio, aut accusatio.

EXORDIUM.

Abruptum est & inflammatum à Catilinæ præsentia & audacia.

CONTENTIO.

Hanc facit quasi propositionem. Catilina debet ex urbe discedere vel in exsilium, vel in castra Manlii, non jam interfici: 1. quia patet patet conjuratio, & totius vitæ ratio: 2. quia Catilinæ optandum esse debet ad castra Manlii proficisci: 3. quia Reipublicæ utile est eum non interfici.

I. QUOUSQUE tandem abutère, Catilina, ^a patientia nostra? quamdiu etiam furor iste tuus nos eludet? ^b quem ad finem sese effrenata jactabit audacia? nihil-ne nocturnum præ-

INTERPRETATIO.

^a tolerantia. ^b quo usque.

NOTÆ.

1. *Quousque.*] Incitativum & abruptum est hujus Orationis principium, ut suum in Rempub. amorem, & indignationem in Catilinam ostendat, quod tam nefarie de patria cogitans ausus sit præter spem venire in Senatum.

2. *Furor.*] Furor est in patriam conspirare, quam vitæ periculo tueri debemus.

1b. *Eludet.*] Id est, ludo finem im-

net, quæ vox proprie gladiatorum est, cum vicerunt, ut notat Donatus in Eunuch. Terent. dicuntur etiam *eludere* ii, qui per ridiculum alios contemnunt. Unde & perinde est ac si dicat, Furiose nos contemnes, aut nobis quasi prostratis insultabis.

3. *Effrenata.*] Translatio ab equis, qui cum sine freno sunt, retineri non possunt.

- fidium palatii, nihil urbis vigiliæ, nihil timor populi, nihil
 5 consensus bonorum omnium, nihil hic munitissimus habendi senatus locus, nihil horum ora vultusque moverunt? patere tua consilia non sentis? constrictam jam omnium horum ^c conscientia teneri conjurationem tuam non vides? quid proxima, quid superiore nocte egeris, ubi fueris, quos convocaveris, quid
 10 consilii ceperis, quem nostrum ignorare arbitraris? O tempora! ô mores! Senatus hæc intelligit, consul videt: hic tamen vivit; vivit? imo vero etiam in Senatum venit: fit publici consilii particeps: notat, & designat oculis ad eandem unumquemque nostrum. Nos autem viri fortes satisfacere reipublicæ
 15 videmur, si istius furorem ac tela vitemus. Ad mortem te, Catilina, duci jussu consulis jampridem oportebat: in te conferri pestem istam, quam tu in nos omnes jamdiu machinaris. An vero

^c scientia.

4. *Palatii.*] Palatium à Palatino monte dictum est, ubi Evander & Romulus habitabant. Palatium autem erat quasi arx civitatis, in qua, cum quis tumultus oriebatur, statim præsidium collocabatur, quia inde facile erat toti urbi dominari.

Ib. *Urbis vigiliæ.*] Sallustius refert, audita conjuratione, decrevisse Senatū, ut tota civitate vigiliæ haberentur, quibus minores Magistratus præfessent.

Ib. *Nihil consensus.*] In multis codicibus legitur *conventus*. Sed quoad sensum, eodem recidit utrumque verbum. Nam omnes boni & consentiunt & conveniunt ad rempubl. contra Catilinæ furorem defendendum.

5. *Munitissimus.*] Munitissimus nempe ad habendum Senatum; quia in Capitolio, in æde Jovis Statoris, non in curia, habebatur.

6. *Horum ora vultusque moverunt?*] Vereri debuerat Senatores, neque se tam temere in eorum conspectum Senatorum, quos vereri debuerat, dare; tanta enim indignatione commoti sunt in Catilinam, ut venientem in Senatum nemo salutaverit; imo omnia subfellia omnes deferuerint, ne hosti patriæ affiderent.

7. *Constrictam.*] Id est, tuam ab omnibus conjurationem, ita cognosci, ut neminem prorsus fugiat. Metaphora à belluis deprehensis, & in vincula coniectis.

8. *Quid proxima nocte.*] In domo M. Porcii Leccæ fuerat Catilina, cum aliis suæ conjurationis hominibus.

9. *Superiore nocte.*] Quæ proximam præcedebat.

Ib. *Convocaveris.*] Suæ seditionis particeps & socios advocaverat, ut de interficiendo Consule Cicerone, & bello patriæ inferendo deliberarent.

10. *O tempora.*] Teste Prisc. lib. 16. ô, Particula ibi indignantis est.

12. *Vivit.*] Vivit Catilina cum ab eo jam repetere poenas Respub. debuisset, ut qui hostis patriæ judicatus sit.

12. *Fit publici consilii particeps.*] Augēt indignationem Cicero, quod non venerit in Senatum Catilina, ut rogaret & aliquid peteret, ut multi; sed ut ipse particeps esset consiliorum, quæ à Senatu caperentur.

14. *Nos autem viri fortes.*] Ironia, nam jam à nobis interfici Catilina debuerat.

15. *Tela.*] Omne genus armorum intelligit, quibus meditabatur civitatem evertere.

Ib. *Ad mortem.*] Propositio, qua proponit interficiendum esse Catilinam, exemplo aliorum.

17. *Machinaris.*] Metaphora ab Architectis desumpta.

Ib. *An vero vir.*] Argumentum à minore ad majus per comparisonem.

ORATIO I. IN L. CATILINAM. 83

vir amplissimus, P. Scipio, pontifex maximus, Tib. Gracchum mediocriter labefactantem statum reipublicæ privatus interfe- 20
cit: Catilinam verò orbem terræ cæde atque incendiis va-
stare cupientem nos consules perferemus? nam illa nimis
antiqua prætereo, quòd Q. Servilius Ahala Sp. Melium^e no-
vis rebus studentem manu sua occidit. Fuit, fuit ista quon-
dam in hac republica virtus, ut viri fortes acrioribus suppli- 25
ciis civem perniciosum, quàm acerbissimum hostem coërcerent.
Habemus enim senatusconsultum in te, Catilina, ^fvehemens
& grave: non deest reipublicæ consilium, neque auctoritas hujus
ordinis: nos, nos, dico apertè, consules desumus. Decrevit quon-
dam Senatus, ut L. Opimius Cos. videret, ne quid respublica 30
detrimenti caperet: & nox nulla intercessit; interfectus est
propter quasdam seditionum suspiciones C. Gracchus, claris-
simo patre natus, avis, Majoribus: occisus est cum liberis

^e affectantem regnum. ^furgens & severum. & eodem ipso die.

19. *P. Scipio.*] Scipio Nasica qui Livio referente, lib. 49. vir optimus à Senatu judicatus est; filius Scipionis censoris, qui porticum in Capitolio extruxit.

1b. *Tib. Gracchum.*] Tiberius Gracchus largitione frumenti venit in regni affectati suspensionem, & à Scipione interfectus est.

20. *Privatus.*] Privatus is dicitur, qui sine imperio est, quales erant Sacerdotes, Præcones, alique minimi Magistratus. Vide Arist. 4. Polit.

23. *Servilius Ahala.*] Cum pop. Rom. fame premeretur, & Sp. Melius frumentum daret, venit ille in suspensionem regni affectandi. Servilius Magister equitum eum imperio Dictatoris non obtemperantem interfecit anno urbis conditæ 315. Vide Livium lib. 4.

26. *Coercerent.*] Magistratum est, & eorum qui sunt in imperio, coërcere eos qui Reipub. perniciosi sunt.

27. *Senatusconsultum.*] De hoc ita Salustius: *Hæc cum Ciceroni nuntiarentur, constitutus in dubio, neque expedire potuit quid esset faciendum Cicero, tamen ad Senatum retulit, qui decrevit ut Consules viderent, ne quid Respub. detrimenti caperent, scilicet C. Antonius & Cicero Consules. Permittitur cobidere milites, & socios, & summum jus tenere; quæ potestas aliter à solo populo concedebatur. Plutarchus in vita Ciceronis ait, hoc Sena-*

tusconsultum datum esse postquam C. Cornelius, & L. Vargunteius opprimere Ciceronem Consulem domi conati sunt, ut ipse postea declarabit.

28. *Reipub. consilium.*] Quo consilio hæc auctoritas Senatusconsulti faciendi senatui data est.

29. *Nos, nos.*] Distinguit auctoritatem à persona, quia si officio suo esset functus, jussisset Catilinam ad mortem rapi; sed noluit, tum ut fugâ Catilinæ pareret ejus conjuratio, tum ut urbs periculo liberaretur.

30. *L. Opimius.*] Consul fuit L. Opimius cum Q. Fabio Maximo, urbis conditæ anno 633.

32. *C. Gracchus.*] C. Gracchus filius fuit T. Sempronii Gracchi, qui bis Consul fuit, & de Celtiberis triumphavit.

33. *Avis, Majoribus.*] Gracchi multa rerum gestarum gloria in Repub. claruerunt. Primus exstitit ejus nominis cæterorum auctor Tiberius Gracchus, à quo prodire Tiberii duo consulatum & victoriarum gloria illustres: quorum postremus ex Cornelia Africani majoris filia Tiberium & Caium suscepit in quibus summum fuit ingenium, & summa eloquentia; at cum uterque leges agrarias Tribunus-plebis promulgasset, interfectus est: Tiberius à Scipione Nasica in Capitolio, Caius ab Opimio in Aventino.

M. Fulvius, consularis. Simili senatusconsulto, C. Mario & L.
 35 Valerio Cosl. permissa est respub. num unum diem postea L. Saturninum tribunum pleb. & C. Servilium Præto^brem mors ac reipub. pœna remorata est? At nos vigesimum jam diem patimur hebescere aciem horum auctoritatis; habemus enim hujusmodi senatusconsultum, verumtamen inclusum in tabulis, tanquam gladium in vagina reconditum: quo ex senatusconsulto confestim interfectum te esse, Catilina, convenit. Vivis, & vivis non ad dep^ondendam, sed ad confirmandam audaciam.

II. Cupio, P. C. me esse clementem: cupio in tantis reipublicæ periculis non ^a dissolutum videri: sed jam me ipsum inertiae nequitiaeque condemno. Castra sunt in Italia contra rempubl. in Etruriæ ^b faucibus collocata: crescit in dies singulos
 5 hostium numerus: eorum autem imperatorem castrorum duce^mque hostium intra mœnia, atque adeo in Senatu videmus, intestinam aliquam quotidie perniciem reipublicæ ^c molientem. Si te jam, Catilina, comprehendi, si interfici jussero, credo, erit verendum mihi, ne non hoc potius omnes boni ferius à
 10 me, quàm quisquam crudelius factum esse dicant. Verum ego hoc, quod jampridem factum esse oportuit, certa de causa nondum adducor, ut faciam; tum denique interficere, cum jam nemo tam improbus, tam perditus, tam tui similis inveniri poterit, qui id non jure factum esse fateatur. Quamdiu
 15 quisquam erit, qui te defendere audeat, vives: & vives ita, ut nunc vivis, multis meis & firmis præsi^ddiis obsessus, ne

^b nunquid interfecti sunt in eodem die. ^a negligentem. ^b aditu.
^c parentem.

34. *M. Fulvius.*] M. Fulvius socius erat & particeps seditionis cum Caio Graccho, quare Senatus sententia ab Opimianis cum duobus filiis cæsus est, ejus domus eversa & publicata est, in qua porticam postea Catulus exstruxit.

Ib. *Mario & Valerio.*] Servilium Glauciam & Saturninum, C. Marius sextum Consul in Curia Hostilia interfecit. Vide fufius in oratione pro Rab. perduel. reo.

37. *Vigesimum jam diem.*] Conqueritur Cicero, quod illi eodem ipso die interfecti sunt, quo Senatusconsultum datum est, & jam à viginti diebus, simile contra Catilinam datum est, neque tamen contra Catilinam usi sunt.

38. *Hebescere.*] Metaphora à gladiis sumpta, quorum ut acies hebescit, & rubiginem contrahit, si diutius recondantur, ita vim amittet illud Senatusconsultum, nisi statim contra Catilinam exseratur.

3. *Castra sunt.*] Cn. Manilius habebat tum exercitum Fæsulis prope Florentiam, quem collegerat ex Veteranis Syl-læ militibus, in cujus castris ille militaverat.

5. *Eorum imperatorem.*] Catilina imperator erat illius exercitus, cujus Manlius Prætor fuit in castris.

8. *Credo, erit.*] Ironia est, & sæpe illud verbum usurpatur à Cicerone.

9. *Omnes boni.*] Per bonos designat, qui salutis Reipub. studiosi sunt. Itaque totius illius sententiæ sensus est, si te interfici jussero, nemo bonorum civium me id crudelius fecisse dicet; sed, potius omnes dicent prius me id facere debuisse.

16. *Præsi^ddiis obsessus.*] Id est circumdatus; habebat enim Cicero multa cum ex Italici municipiis, tum ex urbe firmissima præsidia, quæ in ea erant contra Catilinae impetus collocata.

commovere te contra rempublicam possis; multorum te etiam oculi & aures non ^dsentientem, sicut adhuc fecerunt, ^especulabuntur atque custodient. Etenim quid est, Catilina, quod jam amplius expectes, si neque nox tenebris obscurare cœtus nefarios, ²⁰nec privata domus parietibus continere voces conjurationis tuæ potest? si ^fillustrantur, si erumpunt omnia? muta jam istam mentem: mihi crede: obliviscere cædis, atque incendiorum; teneris undique: luce sunt claria nobis tua consilia omnia, quæ etiam mecum licet recognoscas. Meministi-ne me ante ²⁵diem XII. Kalend. Novemb. dicere in senatu, certo die fore in armis, qui dies futurus esset in ante diem VI. Kal. Novembris, C. Manlium audaciæ satellitem atque administrum tuæ? num me fefellit, Catilina, non modò res tanta, tam atrox, tam incredibilis, verum id quod multo magis est admirandum, dies? ³⁰Dixi ego idem in Senatu, cædem te optimatum ^gcontulisse in ante diem V. Kal. Novembris, tum, cum multi principes civitatis Romæ, non tam sui conservandi, quam tuorum consiliorum reprimendorum causâ, profugerunt. Num inficiari potes, te illo ipso die meis præfidiis, mea diligentia circumclusum, commovere ³⁵te contra rempublicam non potuisse, cum tu discessu cæterorum, nostra tamen, qui remansissemus, cæde contentum te esse di-

^d cogitantem. ^e observabunt. ^f declarantur & patefiunt. ^g destinasse.

17. *Commovere.*] Hyperbole, significat enim Catilinam ita observari in Repub. ut nihil contra possit.

24. *Teneris undique.*] Declarat quod omnia consilia Catilinæ patefacta sint.

25. *Licet recognoscas.*] Ait quod si ipsi à memoria exciderent, ea illi omnia revocabit.

26. *Ante diem XII Kal.*] Ex Prisciano lib. 18. dicitur, tertium, & tertio Kal. vel Kalendarum; quod ad illum diem pertinet, primum scias in hunc edita fuisse comitia consularia. Sed cum pridie ejus diei Cicero Catilinæ consilia ad Senatum detulisset, factum est S. C. ne postremo die comitia haberentur, ut de iis rebus in Senatu agi posset. Nam aliter comitiales die Senatus haberi non poterat. Postridie igitur, id est, ut ait Plutarchus, ipso comitiorum die, Cicero frequenti Senatu Catilinam excitavit. Tum Senatus decrevit, ut viderent Consules, ne quid detrimenti Resp. caperet. Cum igitur Asconius dicat, diem quo hæc habitata est Oratio, à commissa Consulibus Repub. duodevigesimum fuisse, vide-

bit profecto habitam fuisse VI. Id. Novemb.

29. *Num me fefellit.*] Indicat Cicero Catilinæ, se ejus omnia acta rescire. Rescivit autem, teste Sallustio, ex Fulvia quam Curius quidam flagitiosus Senator conjurationis particeps adamabat, & cui ejusdem conjurationis omnia consilia patefecerat.

32. *In ante diem.*] Id est, in die qui esset ante diem, in quem dilata fuerant comitia; tamen ait Sallustius C. Manlium arma cepisse cum multitudine ante sextum diem.

34. *Reprimendorum causâ.*] Roma multi principes civitatis discesserant, ne à Catilina optimates ut statuerat, cum Consule occiderentur: ex his dicitur fuisse M. Crassus, quem per literas Catilina monuerat ut abiret, sed ille literas ad Cicero- nem detulit.

Ib. *Illo ipso die.*] Id est, ante diem quintum Calend. Novemb.

37. *Remansissemus.*] Nam alios, ait Sallustius, in alia loca Catilina misit, qui initium facerent seque ad exercitum profecturum, si Cicero- nem oppræfissent.

- cebas. Quid? cū te Præneſte Kalend. iſſis Novemb. occupaturum nocturno impetu eſſe confideres; ſenſiſti-ne illam coloni-
- 40 am meo juſſu, meis præſidiis, cuſtodiis, virgiliisſque eſſe munitam? nihil agis, nihil moliris, nihil cogitas, quod ego non modo audiam, ſed etiam videam, planeque ſentiam. Recognosce tandem mecum illam ſuperiorem noctem; jam intelliges multo me vigilare acrius ad ſalutem, quā te ad perniciem reipublicæ.
- 45 Dico te priori nocte veniſſe inter Falcarios (non agam obſcurè) in M. Leccæ domum: conveniſſe eodem complures ejuſdem amentię ſclerisſque ſocios; num negare audes? quid taces? convincam, ſi negas; video enim eſſe hīc in Senatu quosdam, qui tecum una fuere. O dii immortales! ubinam gentium ſumus?
- 50 quam rempub. habemus? in qua urbe vivimus? hic, hic ſunt, in noſtro numero, P. C. in hoc orbis terræ ſanctiſſimo graviſſimoque concilio, qui de meo, noſtrumque omnium interitu, qui de hujus urbis, atque adeo orbis terrarum exitio cogitent; hoſce ego video Conſul, & de rep. ſententiam rogo: & quos ferro trucidari
- 55 oportebat, eos nondum voce vulnero. Fuisti igitur apud Leccam ea nocte Catilina: distribuisti partes Italiæ: ſtatuisti quo quemque proficiſci placeret: delegiſti quos Romæ relinqueres, quos tecum educeres: deſcripſiſti urbis partes ad incendia: ^h confirmasti, te ipſum jam eſſe exiturum: dixiſti ⁱ paullulum tibi eſſe etiam tum moræ, quod ego viverem. Reperti ſunt duo equites Romani, qui te iſta cura liberarent, & ſeſe illa ipſa nocte

^h affirmasti. ⁱ nihil te morari, niſi.

38. *Præneſte.*] Oppidum fuit in Italia, quod occupare Catilina conatus eſt, unde imminere urbi commodius poſſet.

39. *Illam coloniā.*] Gellius lib. 16. cap. 13. refert Præneſtinos à Tiberio imperatore petiſſe, ut ex Colonia in municipii ſtatum redigerentur; eſt autem Præneſte urbs Latii 24 mil. Roma diſtans.

43. *Superiorem noctem.*] Noctem dicit, qua convenit iſte in domum Porcii Leccæ Senatoris cum cæteris conjuratis.

45. *Priori nocte.*] Nempe ſuperiore, ea videlicet, quæ illum diem cum nocte proxima antecederat, quo die hæc habita eſt Oratio.

Ib. *Inter Falcarios.*] Falcarii milites fuerunt, qui falcibus erant armati. Vide Priſcianum lib. 8. forte etiam hīc tranſlate loquitur appellando participes conjurationis, *Falcarios*, qui ferro & flamma demetere civitatem volebant, niſi forte virus ſit Romæ ita appellatus, in quo M. Leccæ domus ſita erat.

46. *Complures.*] Salluſtius nominat undecim Senatores.

51. *Graviſſimo concilio.*] Per concilium Senatum intelligit, cujus dignitatem extollit.

53. *Urbis, atque adeo orbis.*] Agnominatio ſeu alluſio, literæ unius mutatione.

55. *Voce vulnero.*] Tranſlatio à telo.

56. *Distribuisti partes Italiæ.*] Salluſtius narrat Cn. Manium Fæſulas, Septimum in agrum Picenum, C. Julium in Apuliam diſmiſſe.

57. *Romæ relinqueres.*] Conſtituit Catilina, cum ab urbe diſcederet, ut Lentulus in urbe relinqueretur cum Caſſio, qui incendiis, & Cethego, qui cædibus præeſſet.

58. *Urbis partes.*] In duodecim partes urbs dividebatur, quarum incendiis Statilius, & Gabinus præfecti erant.

60. *Duo equites.*] Ex Salluſtio C. Cornelius

ORATIO I. IN L. CATILINAM. 87

Et paulo ante lucem me in meo lectulo interfekturos pollicerentur. Hæc ego omnia, vix dum etiam cœtu vestro dimisso, comperi: domum meam majoribus præfidiis munivi, atque firmavi; exclusi eos, quos tu manē ad me salutatum miseras, cum illi 65 ipsi venissent, quos ego jam multis viris ad me venturos id temporis esse prædixeram. Quæ cum ita sint, Catilina, perge quo cœpisti: egredere aliquando ex urbe: patent portæ, proficiscere: nimium diu te imperatorem illa tua Manliana castra desiderant; educ tecum etiam omnes tuos; si minus, quamplurimos: purga 70 urbem: magno me metu liberabis, dummodo inter me atque te murus interfit: nobiscum versari jam diutius non potes: non feram, non patiar, non finam. Magna diis immortalibus habenda est gratia, atque huic ipsi Jovi Statori, antiquissimo custodi hujus urbis, quod hanc tam terram, tam horribilem, tamque infestam reipublicæ pestem toties jam effugimus. Non est sæpius 75 in uno homine salus summa periclitanda reipublicæ. Quamdiu mihi, Consuli designato, Catilina, insidiatus es, non publico me præsidio, sed privatâ diligentia defendi; cum proximis Comitibus Consularibus me Consulem in campo, & competitores tuos interficere voluisti, compressi tuos nefarios conatus amicorum præsidio & copiis, nullo tumultu publicè concitato: denique quotiescumque me petisti, per me tibi obstiti: quamquam videbam, perniciem meam cum magna calamitate reipublicæ esse conjunctam. Nunc jam apertè rempublicam universam petis; tem- 85

nelius, & L. Vargunteius fuere: at Vargunteium Senatorem nominat: Dio quidem quos affirmat, sed ut Cicero, nullum nominat.

63. *Comperi.*] Per Fulviam vile scortum omnium certior factus fuerat Cicero.

65. *Exclusi.*] Eos equites, qui salutationis causâ Ciceronem convenire debebant, domum suam non recepit; illi autem exclusi ita clamaverunt, ut rem prope proderent, ut ait Plutarchus.

72. *Murus interfit.*] Muri & mœnia publica sunt, parietes privati.

74. *Jovi Statori.*] In Jovis Statoris templo Senatus habebatur. Stator autem dictus est, quod precibus Romuli sedam Romanorum à Sabinis profligatorum fugam stetisset. Vide Livium lib. 1.

75. *Tam infestam Reip. pestem.*] Pestis vulgo à Cicerone appellatur quodcumque damnum maximum infert.

77. *In uno homine.*] Id est, non est ferendus diutius ille homo, qui sæpius

Rempub. perdere voluit; aliam enim jam conjurationem Catilina molitus fuerat.

79. *Privatâ diligentia.*] Cum toties Ciceroni designato Consuli Catilina pararet insidias, noluit unquam publico se præsidio Cicero defendere, ne tyrannidem affectare in Repub. videretur.

79. *Proximis Comitibus.*] Quibus, Cicerone Consule, D. Silanus & L. Muraena Consules designati sunt; anno superiore repulsam passus Catilina in hunc annum Consulatum petebat cum L. Antonio; querebat autem Catilina Ciceronem ad necem, quia consiliis suis obstitabat.

80. *In campo.*] Martio in campo, ubi Comitibus habebantur.

81. *Amicorum præsidio.*] Venit in campum stipatus amicorum præsidio, & lorica tectus, ut boni videntes Consulis periculum, ad ejus defensionem excitarentur.

82. *Nullo tumultu.*] Sine ullo bellico apparatu.

83. *Me petisti.*] Metaphora à Gladiatoribus, quorum impetus petitiones dicebantur.

pla deorum immortalium, tecta urbis, vitam omnium civium, Italiam denique totam, ad exitium & vastitatem vocas.

- III. Quare, quoniam id, quod primum, atque hujus imperii disciplinaeque Majorum proprium est, facere non audeo; faciam id quod est ad ^a severitatem lenius, & ad communem salutem utilius; nam si te interfici jussero, residebit in republica reliqua
- 5 conjuratorum manus: sin tu, quod te jamdudum hortor, exieris; exhaurietur ex urbe tuorum comitum magna & perniciofa sentina reipublicae. Quid est, Catilina? num dubitas id, me imperante, facere, quod jam tuâ sponte faciebas? exire ex urbe Consul hostem jubet; interrogas me, num in exilium? non jubeo: sed, si
- 10 me consulis, suadeo. Quid enim, Catilina, est, quod te jam in hac urbe delectare possit, in qua nemo est ^b extra istam conjurationem perditorum hominum, qui te non metuat, nemo qui te non oderit? quæ nota domesticæ turpitudinis non ^c infixæ vitæ tuæ est? quod privatarum rerum dedecus non ^d hæret
- 15 infamiæ? quæ libido ab oculis, quod facinus à manibus unquam tuis, quod flagitium à toto corpore absuit? cui tu adolescentulo, quem corruptelarum illecebris ^e irretivisses, non aut ad audaciam ferrum, aut ad libidinem facem prætulisti? quid verò? nuper, cum morte ^f superioris uxoris, novis nuptiis domum
- 20 vacuam fecisses, non-ne etiam alio incredibili scelere hoc scelus cumulasti? quod ego prætermitto, & facile patior fileri, ne in hac civitate tanti facinoris immanitas aut exstitisse, aut non vindicata esse videatur. Prætermitto ruinas fortunarum tuarum, quas omnes impendere tibi proximis Idibus senties; ad illa venio, quæ

^a minus severum. ^b exceptis tuis conjuratis. ^c infixæ. ^d manet. ^e illexisses. ^f prioris.

6. *Sentina.*] Metaphora à navi ex quâ quidquid aquæ & sordium est, in sentinam insluit, ita quotquot improbi & scelerati fuerunt in civitate. ad Catilinam profecti sunt. Quint. lib. 8. laudat hanc Cicero- nis metaphoram ad seditatem hominum significandam.

9. *Non jubeo.*] Non jubet ut abeat Catilina in exilium, sed suadet tantum; id autem dicit, ut removeat à se invidiam; nam regium imperium præ se ferret, si juberet ire in exilium.

13. *Domesticæ turpitudinis.*] Si Sallustio, Plotarcho, & Asconio credamus, Catilina fratrem occidit, & filium, ut Aureliam Orestilam uxorem duceret; & filiam denique suam violavit.

18. *Ad audaciam ferrum.*] Id est, quos corruerat nefariè Catilina, eos vel ad arma, vel ad vim faciendam excitabat.

Ib. *Ad libidinem.*] Scribit de eo Sallustius, quod juvenes sibi devinciebat, quos, secundum cujusque studium, accendebat ad vitia.

20. *Vacuam fecisses.*] Domum vacuam fecit, necando filium quem ex superiore uxore habuerat.

Ib. *Incredibili scelere.*] Filiam quam ex adulterio susceperat, uxorem duxit.

24. *Proximis Idibus.*] Idus Novembriis notat, quo tempore usuram creditæ pecuniæ feneratori solvere oportebat, unde Horatius, *Fenerator Alpheus, &c. omnem relegit Idibus pecuniam, quærit Kalendis perire.* Cum autem eodem illo tempore multi ære alieno tenerentur, & in primis Catilina, & nemo debita solveret, eorum bona proscribenda censuit Cicero, ut creditoribus fieret satis; quare Catilina sibi fortunarum ruinam impendere sentiebat.

non ad privatam ignominiam vitiorum tuorum, non ad domesti- 25
cam tuam difficultatem ac turpitudinem; sed ad summam Rem-
pub. atque ad omnium nostrum vitam salutemque pertinent. Po-
test-ne tibi hæc lux, Catilina, aut hujus ^g cœli spiritus esse ju-
cundus, cum scias horum esse neminem, qui nesciat te pridie
Kalendas Januar. Lepido & Tullo Coss. stetit in Comitio cum 30
telo? ^h manum, Consulum & principum civitatis interficiendo-
rum causâ, paravisse? sceleri, ac furori tuo non mentem ali-
quam, aut timorem tuum, sed fortunam Reipublicæ obstitisse?
Ac jam illa omitto: neque enim sunt aut obscura, aut non multa
postea commissa; quoties tu me designatum, quoties Consulem in- 35
terficere conatus es? quot ego tuas ⁱ petitiones ita conjectas, ut
vitari posse non viderentur, parvâ quadam declinatione, &, ut
aiunt, corpore effugi? nihil agis, nihil assequeris, nihil mo-
liris, quod mihi ^k latere valeat in tempore: neque tamen co-
nari ac velle desistis. Quoties jam tibi extorta est fica ista de 40
manibus? quoties verò excidit casu aliquo, & elapsa est?
tamen ea carere diutius non potes: quæ quidem quibus abs
te ⁱ initiata sacris ac devota sit, nescio, quod eam necesse pu-
tas esse Consulibus in copore defigere. Nunc verò, quæ tua est
ista vita? sic enim jam tecum loquar, non ut odio permotus 45
esse videar, quo debeo; sed ut misericordia, quæ tibi nulla debe-
tur. Venisti paulò antè in Senatum; quis te ex hac tanta fre-
quentia, ex tot tuis amicis ac necessariis salutavit? si hoc post

^g respiratio aëris. ^h turbam hominum. ⁱ ielus. ^k incognitum esse.
ⁱ dicata.

30. *Lepido & Tullo Coss.*] Anno ur-
bis conditæ 607. Catilina repetundarum
reus factus à Clodio, à Consulatu peten-
do prohibitus est, quare odio incensus,
de novis Consulibus interficiendis cogita-
vit.

1b. *In comitio cum telo.*] Neque in Co-
mitium, neque Forum, neque in Curiam
ferre telum fas fuit.

31. *Manum.*] Socios conspiracyonis sibi
Syllam & Antonium cum Crasso & Julio
Cæsare adjunxerat.

32. *Non mentem.*] Mens aliqua divi-
na hoc consilium deterruit: neque enim
Crassus adfuit, neque ipsa Catilina sig-
num, quod convenerat, dedit, quare res
effecta non est, sed in Nonas Februarias
dilata.

34. *Non multa postea.*] Cum Antonius
& Cornelius Sylla Consules designati;
ambitus pœnas dedissent, Consules Tor-
quatus & Cotta in eum locum suffecti
sunt, quos interficere conatus est Catilina.
Post hos facti sunt L. Cæsar & C.

Figulus, eis verò Coss. designati sunt Anto-
nius & Cicero.

36. *Ego tuas petitiones.*] Metaphora à
Gladiatoribus qui gladio corpus hominis pe-
tunt, ut illud vulnerent.

38. *Ut aiunt.*] Proverbium tunc
temporis usitatum; totâ hac metaphorâ
significat se petitem fuisse sæpius à
Catilina, & vitasse semper ejus insi-
dias.

39. *In tempore.*] Quo illud scire mihi
utile fuit.

40. *Sica ista.*] Sica à secando; genus est
gladii parvi, quod facile occultari po-
test.

43. *Initiata sacris.*] Id est, dicata,
nam cultri quibus utebantur ad victi-
mas jugulandas, sacri habebantur; neque
iis uti in re profana fas erat. Vide Ser-
vium in lib. 6. *Æneid.* Objicit Catili-
næ, ita se gerere illam solere, ut vi-
deatur divis vovisse se sica Consules inter-
fecturum.

hominum memoriam contigit nemini, vocis expectas contumeli-
 50 am, cum sis gravissimo iudicio taciturnitatis oppressus? Quid,
 quod adventu tuo ista subsellia vacua facta sunt? quid, quod om-
 nes consulares, qui ⁿ tibi persæpe ad cædem constituti fuerunt,
 simulatque assedisti, partem istam subselliorum nudam, atque ina-
 nem reliquerunt? Quo tandem animo hoc tibi ferendum putas?
 55 servi, mehercle, mei, si me isto pacto metuerent, ut te metuunt om-
 nes cives tui, domum meam relinquendam putarem: tu tibi ur-
 bem non arbitraris? & si me meis civibus injuriâ suspectum
 tam graviter atque infensum viderem; carere me aspectu civium,
 quam infestis oculis omnium conspici mallet: tu cum conscien-
 60 tia scelerum tuorum agnoscas odium omnium justum, & jam tibi
 diu debitum, dubitas, quorum mentes, sensusque vulneras, eorum
 aspectum præsentiamque vitare? Si te parentes timerent, atque
 odissent tui, neque eos ullâ ratione placare posses; ut opinor, ab
 eorum oculis aliquo concederes: nunc te patria, quæ communis
 65 est omnium nostrum parens, odit ac metuit; & jamdiu de te ni-
 hil judicat, nisi de ^o parricidio suo, cogitare: hujus tu neque
 auctoritatem verebere, neque iudicium sequere, neque vim perti-
 mesces? quæ tecum, Catilina, sic ^p agit, & quodammodo tacita
 loquitur: Nullum jam tot annos facinus exstitit, nisi per te: nul-
 70 lum flagitium sine te: tibi uni multorum civium necesse, tibi vexa-
 tio direptioque sociorum impunita fuit, ac libera: tu non solum
 ad negligendas leges & ^q quæstiones, verum etiam ad evertendas,
 perfringendasque valuisti. Superiora illa, quamquam ferenda
 non fuerunt, tamen, ut potui, tuli: nunc verò, me totam ef-
 75 se in metu propter te unum: quidquid increpuerit, Catili-
 nam timeri: nullum videri contra me consilium iniri posse, quod

ⁿ à te. ^o interitu. ^p loquitur. ^q iudicia.

50. *Judicio taciturnitatis.*] Silentium omnium, cum nemo Catilinam venientem in Senatum salutavit, tacitum quoddam fuit indicium, quantum ab illo abhorrent universi.

52. *Consulares.*] Consulares, ut cæteris honoratiores ætate & dignitate, subsellia sua vacua reliquerunt, ne huic scelerato & conjurato assiderent.

56. *Urbem.*] Ait quèd, si servi sui tanto se odio persequerentur, quanto cives Catilinam, domum suam statim relinqueret; quare infert ab eo sibi relinquendam esse patriam.

67. *Auctoritatem verebere.*] Penes Magistratum est auctoritas, videlicet, qui leges ferre potest, & cujus sanctitatem vereri quisque debet.

1b. *Judicium sequere.*] Magistratu o-

bedire par est, jubet ut abeat à patria Catilina.

1b. *Neque vim pertimesces?*] Magistratum, qui gladium potest adhibere in rebelles & sceleratos cives, pertimescere debet Catilina, si in urbe remaneat.

69. *Nullum jam tot annos.*] Illustis Protopœia patriæ alloquentis & objurgantis Catilinam.

70. *Nullum flagitium sine te.*] Syllam in crudeli illa proscriptione sequutus est, in qua multos cives interfecit, ut Dio lib. 37. testatur.

71. *Direptio.*] Catilina Prætor Africam obtinuerat, à qua cum Romam rediisset, Coss. Cotta & Torquato, à P. Clodio repetundarum accusatus est, & absolutus à Judicibus, quos pecuniâ corruperat.

à tuo

à tuo scelere abhorreat, non est ferendum. Quamobrem discede, atque hunc mihi timorem eripe: si est verus, ne opprimar; si falsus, ut tandem aliquando timere desinam. Hæc si tecum, ut dixi, patria loquatur, nonne impetrare debeat, etiamsi vim adhibere non possit? Quid, quod tu te ipse in custodiam dedisti? quid, quod vitandæ suspitionis causâ, apud M. Lepidum te habitare velle dixisti? à quo non receptus, etiam ad me venire ausus es; atque ut domi meæ te asservarem rogasti. Cùm à me quoque id responsum tulisses, me nullo modo posse iisdem parietibus tuto esse tecum, qui magno in periculo essem, quod iisdem mœnibus containeremur; ad Q. Metellum Prætozem venisti: à quo repudiatus, ad sodalem tuum, virum optimum, M. Marcellum, demigrasti: quem tu videlicet & ad custodiendum te diligentissimum, & ad suspicandum sagacissimum, & ad vindicandum fortissimum fore putasti. Sed quàm longè videtur à carcere atque à vinculis abesse debere, qui seipsum jam dignum custodia iudicaverit?

IV. Quæ cùm ita sint, Catilina; dubitas, si hic emori æquo animo non potes, abire in aliquas terras, & vitam istam multis suppliciis justis debitisque ereptam, fugæ solitudinique mandare? Refer, inquis, ad Senatum (id enim postulas) &, si hic ordo sibi placere decreverit, te ire in exilium, obtemperaturum te esse dicis. Non referam id quod abhorret à meis moribus: & tamen faciam, ut intelligas quid hi de te sentiant. Egredere ex urbe, Catilina, libera rempub. metu: in exilium, si hanc vocem exspectas, proficiscere. Quid est, Catilina? ecquid attendis? ecquid animadvertis horum silentium? patiuntur: tacent; quid exspectas auctoritatem loquentium, quorum voluntatem tacitorum perspicis? At si hoc idem huic adolescenti optimo, P. Sextio, si fortissimo viro M. Marcello

^c accepisses.

^a quieto.

^b sententiam.

88. *Sodalem tuum.*] Sodalitates Romæ fuerunt, quæ legibus concedebantur; hinc autem sodales dicti sunt, teste Festo, quod una sederent, essentque: Marcus autem Marcellus unus ex sociis Catilinæ fuit, pro quo Cicero postea apud Cæsarem dixit.

3. *Fugæ solitudinique mandare.*] Mandare se fugæ, id est, profugere: & mandare se solitudini, est se occultare, & fugere hominum societatem.

4. *Refer, inquis, ad Senatum.*] Nullum unquam fiebat Senatusconsultum, quin prius à Consule referretur.

6. *Abhorret à meis moribus.*] Cùm ab omni severitate & duritia Cicero alienus esset, videbatur contra suam naturam agere, si de Catilina referret ad Senatum, à quo

procul dubio damnandus erat, quare nihil de eo retulit: igitur falsum est quod ait Dio, Senatusconsulto ex urbe abiisse Catilinam, quia nullum ferri potuit, nisi referente Cicerone Consule.

11. *Patiuntur.*] Catilinam ire in exilium patientur facili Senatores.

1b. *Tacent.*] Tacendo approbant ejus professionem.

12. *Tacitorum.*] Id est, etsi taceant, tamen hoc suo silentio voluntatem illi suam satis aperiant.

13. *Pub. Sextio.*] Sextius hoc anno Quæstor Antonii Consulis erat, pro quo Cicero orationem habuit.

1b. *M. Marcello.*] Is M. Marcellus fuit, quem Cicero defendit.

dixit-

- dixissem, jam mihi consuli hoc ipso in templo, jure optimo, Se-
 15 natus vim & manus intulisset; de te autem, Catilina, cum quies-
 cunt, probant: cum patiuntur, decernunt: cum tacent, clamant;
 neque hi solum, quorum tibi auctoritas est videlicet cara, vita vi-
 lissima; sed etiam illi equites Rom. honestissimi, atque optimi vi-
 ri, cæterique fortissimi cives, qui circumstant Senatum: quorum
 20 tu & frequentiam videre, & studia perspicere, & voces paulo antè
 exaudire potuisti; quorum ego vix abs te jamdiu manus ac tela
 contineo; eosdem facile adducam, ut te hæc, quæ jampridem va-
 stare studes, relinquentum usque ad portas prosequantur. Quam-
 quam quid loquor? te ut ulla res frangat? tu ut unquam te cor-
 25 rigas? tu ut ullam fugam ^c meditere? tu ullum ut exilium co-
 gites? utinam tibi istam mentem dii immortales darent! tametsi
 video, si meâ voce perterritus ire in exilium animum induxeris,
 quanta tempestas invidiæ nobis, si minùs in præsens tempus, re-
 centi memoriâ scelerum tuorum, at in ^d posteritatem impendeat.
 30 ^e Sed est mihi tanti, dummodo ista tua privata sit calamitas, &
 à reipub. periculis sejungatur. Sed tu ut vitiis tuis commoveare,
 ut legum poenas pertimescas, ut temporibus reipub. ^f cedas, non
 est postulandum; neque enim, Catilina, is es, ut te aut pudor à
 turpitudine, aut metus à periculo, aut ratio à furore revocarit.
 35 Quamobrem, ut sæpe jam dixi, proficiscere: ac si mihi ini-
 mico, ut prædicas, tuo constare vis invidiam, rectâ perge in
 exilium: vix feram ^g sermones hominum, si id feceris: vix
^h molem istius invidiæ, si in exilium ieris jussu Consulis, susti-
 nebo; sin autem servire meæ laudi & gloriæ mavis, egredere
 40 cum ⁱ importuna sceleratorum manu: confer te ad Manlium,
 concita perditos cives; secerne te à bonis; infer patriæ bellum;
 exsulta impio latrocinio; ut à me non ejectus ad alienos, sed

^c cogites. ^d in futurum. ^e sed non tanti facio eam. ^f accomodes te.
^g famam. ^h onus. ⁱ crudeli.

15. *Cum quiescunt.*] Distributio ele-
 gans, ubi tribuitur unicuique quod proprium
 est.

17. *Videlicet cara.*] Ironia: nam de
 morte eorum cogitaverat.

20. *Voces.*] Quibus favebant Ciceroni
 contra Catilinam.

22. *Quæ jampridem vastare studes.*] Rempubli-
 cam & totam Italiam vastare cupiebat Catilina.

26. *Istam mentem.*] Ut eundi in exi-
 lium mentem immittant dii, Cicero
 appretatur; arbitrabantur enimvero illi
 veteres omnium consiliorum auctores deos
 existere.

28. *Tempestas invidiæ.*] Translatio,
 nam invidiâ sæpius homines, non secus ac

tempestate, ac vi ventorum ingruente ob-
 ruuntur.

28. *In præsens tempus.*] Id est, in præ-
 senti tempore: nam, ut notavit Priscianus
 lib. 18. Latini præpositionem *in* Accusativo
 sæpe adjungunt, loco Ablativi.

29. *Recenti memoriâ scelerum.*] Id est,
 cum adhuc erit recens scelerum memoria,
 quæ à Catilina patrata sunt.

30. *Est mihi tanti.*] Id est tanti Rei-
 pub. interesse ducō, te ex urbe exire,
 ut dum id fiat, non recusem omnem invi-
 diam.

33. *Ut te pudor, &c.*] Figura quæ Ad-
 junctio dicitur.

42. *Latrocinio.*] Bellum contra patriam
 susceptum, latrocinium vocat.

invi-

invitatus ad tuos iſſe videaris. Quamquam quid ego te invitem,
à quo jam ſciam eſſe præmiſſos, qui tibi ad Forum Aurelium
præſtolarentur armati? cum ſciam pactam & conſtitutam eſſe cum 45
Manlio diem? à quo etiam aquilam illam argenteam, quam ti-
bi ac tuis omnibus pernicioſam eſſe confido & funeſtam futuram,
cui domi tuæ ſacrarium ſclerum tuorum conſtitutum fuit, ſciam
eſſe præmiſſam? Tu ¹ ut ulla diutius carere poſſis, quam venerari
ad cædem proficiſcens ſolebas? à cujus altaribus ſæpe iſtam dex- 50
tram impiam ad necem civium tranſtulifti? Ibis tandem ali-
quando, quo te jampridem tua iſta cupiditas effrenata ac furioſa
rapiebat; neque enim tibi hæc res affert dolorem, ſed quandam
incredibilem voluptatem: ad hanc te amentiam natura peperit,
voluntas exercuit, fortuna ſervavit; nunquam tu non modò otium; 55
ſed ne bellum quidem, niſi nefarium, concupiſti; naſtus es ex per-
ditis atque ab omni non modò fortuna, verumetiam ſpe dere-
liſtis, conflatam improborum ^m manum; hîc tu quâ lætiti per-
fruere? quibus gaudiis exultabis? quanta in voluptate bac-
chabere, cùm in tanto numero tuorum neque audies virum bo- 60
num quemquam, neque videbis? Ad huius vitæ ſtudio ⁿ me-
ditati illa ſunt, ^o qui feruntur, labores tui: jacere humi non
modò ab obſidendum ſtrupum, verumetiam ad facinus obeun-
dum: vigilare non ſolùm ad inſidiandum ſomno maritorum, ve-
rumetiam bonis occiſorum. Habes ubi oſtentes illam præclaram 65
tuam patientiam famis, frigoris, inopiæ rerum omnium; quibus te
brevi tempore conſectum eſſe ſenties. Tantum profeci tum, cum te
à Conſulatu repuli, ut exſul potius ^p tentare, quam Conſul vexare

¹ quomodo. ^m multitudinem. ⁿ exercitati. ^o dicuntur vulgò. ^p laceſſere.

44. *Ad Forum Aurelium.*] Tribunal fu-
it Romæ, ubi milites conſcribebantur; fuit
etiam oppidum haud procul ab urbe, un-
de Aurelia via diſta eſt: quâ profectus
eſt Catilina in caſtra Manlii.

46. *Aquilam argenteam.*] Aquila ar-
gentea ſignum fuit legionis, quod Ma-
rius bello Cimbrico in exercitu habuit.
Vegetius autem reſert Aquilam proprium
ſignum fuiſſe Romanorum: cum autem
legio quælibet in decem divideretur co-
hortes, primam cuiuſque legionis cohortem
pro ſigno ſumpſiſſe Aquilam.

48. *Sacrarium.*] Sacrarium ſeu ſacel-
lum idem eſt; erat autem Aquila illa
parvum quiddam ſacellum, ſeu ſacrarium,
in quo inerat Aquilæ effigies aurea vel ar-
gentea, quæ hæc erat impoſita, quam qui
portabat, Aquiliſer dicebatur.

49. *Tu ut illa diutius carere poſſis.*] Fa-
cilè accidit, ut qui ſpes ſuas in aliqua re
collocarunt, ab ea difficilè dimoveantur.

52. *Cupiditas effrenata.*] Metaphora ab
equis indomitis.

54. *Natura peperit.*] Compar ſeu diſſolu-
tum affert, cum membra paria ſunt, nec
juncta conjunctionibus.

59. *Bacchabere.*] Bacchari verbum eſt
voluptatis longè graviſſimum, & eſt *ſurere*.

65. *Obſidendum ſtrupum.*] Obſidere ſtu-
prum, eſt exſpectare ut mariti dormiant,
ut uxoribus eorum quis potiatur: quod tam
familiare fuit Catilinæ, quam inſidiari di-
vitum vitæ, ut eos occiſos ſpoliaret.

68. *A Conſulatu repuli.*] Cicero Catili-
nam ambitus accusavit, & effecit ne Conſul
eſſet; ejus quidem accuſationis Oratio de-
ſideratur: at in eam tamen aliqui Aſconii
Commentarii ſunt.

rempub. possēs : atque ut id, quod esset à te sceleratè susceptum,
 40 latrocinium potiùs quam bellum nominaretur.

V. Nunc ut à me, P. C. quandam prope justam patriæ queri-
 moniam detester ac ^a deprecet; percipite, quæso, diligenter quæ
 dicam, & ea penitus animis vestris mentibusque mandate. Ete-
 nim si mecum patria, quæ mihi vita mea multò est carior, si cun-
 5 ã Italia, si omnis respub. loquatur: M. Tulli, quid agis? tu-ne
 eum, quem esse hostem comperisti, quem ducem belli futurum
 vides, quem expectari Imperatorem in castris hostium sentis,
 auctorem sceleris, principem conjurationis, evocatorem servo-
 rum & civium perditorum, exire patieris, ut abs te non emis-
 10 sus ex urbe, sed immissus in urbem esse videatur? non-ne
 hunc in vincula duci, non ad mortem rapi, non summo sup-
 plicio mactari imperabis? Quid tandem impedit te? mos-ne
 Majorum? at persæpe etiam privati in hac repub. perniciosos
 cives morte multarunt; an leges, quæ de civium Romanorum
 15 supplicio rogatæ sunt? at nunquam in hac urbe ii, qui à repub.
 defecerunt, civium jura tenuerunt; an invidiam posteritatis times?
 præclaram vero populo Rom. refert gratiam, qui te hominem per
 te cognitum, nullâ commendatione Majorum, tam maturè ad sum-
 mum imperium per omnes honorum gradus extulit, si propter in-
 20 vidiam, aut alicujus periculi metum, salutem civium tuorum ne-
 gligis. Sed si quis est invidiæ metus, num est vehementiùs seve-
 rita-

^a depellam.

70. *Latrocinium potiùs quàm bellum.*] Pertinet bellum ad Magistratus denunti-
 are, non ad privatum; quare nominari
 debet, cum à privato declaratur, latrocinium:
 quia invadit in potestatem Magistratu-
 cum populi Rom.

3. *Etenim si mecum patria.*] Elegans pa-
 triæ Prosopopœia, cum frequentatione &
 agnominatone.

8. *Evocatorem.*] Is dicitur evocator,
 qui ad militiam per conquistores servos
 advocat apertis ergastulis, ut iis contra
 patriam utatur, quos idcirco pileo seu li-
 bertate donat; quod tantum Spartiatis &
 seditiosis civibus usitatum legitur.

9. *Non emissus, sed immissus.*] Annomi-
 natio quæ sit vel literæ diminutione, vel
 transpositione.

12. *Mactari.*] Mactare verbum est
 sacrificiorum, cum sacrificatur pro aver-
 tendis malis; significat ergo sacrum homi-
 nem Catilinam, id est, execrabilem,
 in quem totius urbis maledicta conjici de-
 bent.

16. *Mos-ne Majorum.*] Majores nesci-

bant civem interfici sine jussu pop. Rom.

13. *Etiã privati.*] Sæpe privati de-
 malis civibus vindictam sumpsere, sic P.
 Scipio Nasica Gracchum novis rebus stu-
 dentem interfecit.

14. *An leges, &c.*] Lex Sempronia tu-
 lit, ne de civis capite injussu populi judica-
 retur: qui indictâ causâ in civem Rom.
 animadvertisset, de eo populi quæstio con-
 stitueretur.

17. *Hominem per te cognitum.*] Id est,
 novum hominem qui Majores tuos illu-
 strasti; in quo majus eluxit pop. Rom.
 beneficium in Ciceronem, pro quo jam
 invidiam improborum civium timere non
 debet.

18. *Tam maturè.*] Eodem anno quo per
 ætatem licitum erat Consulatum gerere,
 hunc obtinuit; quod novo homini nunquam
 antè contigerat.

19. *Per omnes honorum gradus.*] Per
 Quæsturam, Ædilitatem, Præturam, quos
 omnes Magistratus Cicero gesserat cum
 laude, ad Consulatum pervenit.

21. *Invidiæ metus.*] In 4. Tuscul.
 Quæst.

ritatis ac fortitudinis invidia, quàm inertiae, ac nequitiae pertimescenda? an cùm bello vastabitur Italia, vexabuntur urbes, tecta ardebunt; tum te non existimas invidiae incendio conflagraturum? His ergo sanctissimis reipub. vocibus, & eorum hominum, qui idem 25 sentiunt, mentibus pauca respondebo. Ego si hoc optimum factu judicarem, P. C. Catilinam morte multari, unius ^b usuram horae gladiatori isti ad vivendum non dedissem; etenim si summi viri, & clarissimi cives, Saturnini, & Gracchorum, & Flacci, & superiorum complurium sanguine non modò se non conta- 30 minarunt, sed etiam honestarunt; certe verendum mihi non erat, ne quid, hoc parricidâ civium interfecto, invidiae mihi in posteritatem redundaret. Quod si ea mihi maximè impenderet, tamen hoc animo semper fui, ut invidiam ^c virtute partam, gloriam, non invidiam putarem. Quamquam nonnulli sunt in hoc 35 ordine, qui aut ea quae imminet, non videant; aut ea quae vident, dissimulent: qui spem Catilinae mollibus sententiis aluerunt, conjurationemque nascentem non credendo corroboraverunt: quorum auctoritatem secuti multi, non solùm improbi, verum etiam imperiti, si in hunc animadvertissem, crudeliter & regie 40 factum esse dicerent. Nunc intelligo, si iste, quo intendit, in Manliana castra pervenerit, neminem tam stultum fore, qui non videat conjurationem esse factam: neminem tam improbum, qui non fateatur. Hoc autem uno interfecto, intelligo hanc reip. pestem paulisper reprimi, non in perpetuum comprimi 45 posse. Quod si se ejecerit, secumque suos eduxerit, & eodem cæteros undique collectos naufragos aggregaverit; exstinguetur, atque delebitur, non modò hæc tam ^d adulta reipubl. pestis, verum-

^b tempus.

^c fortitudine.

^d matura.

Quæst. lib. sic describit invidiam, eam esse dicunt aegritudinem susceptam propter alterius res secundas, quæ nihil nocent invidenti.

28. Gladiatori.] Gladiator seu ficarius hic dicitur, qui audax est, & assuefactus ad cædem hominum.

29. Saturnini, Gracchorum, &c.] Vide Orat. pro Rabirio.

32. Hoc parricidâ.] Cum patria sit communis omnium parens, fratres cives habendi sunt; quare qui unum interficit, parricida dicens est. Inde Festus Pompeius ait, quod Prisci Latini interfectorem quemlibet, parricidam vocabant.

33. Redundaret.] Translatio à fluminibus, quæ aquis & imbris redundant.

35. In hoc ordine.] De Senatorio ordine sequitur.

37. Qui spem Catilinae.] De occupando Consulatû semper cogitaverat Catilina.

lb. Mollibus sententiis.] Blandiebantur Catilinae quidam Senatores; dicebant enim fortasse veram non esse conjurationem istam, expectanda esse certiora illius signa.

45. Reprimi, non comprimi.] Quintilianus lib. 9. hoc inter utrumque verbum discrimen ponit, quod reprimi dicitur ad tempus: comprimi verò, omninò & in perpetuum.

46. Quod si se ejecerit.] Id est, suâ sponte abierit ad castra Manliana; verbum translatum à naufragiis.

46. Collectos naufragos.] Per naufragos eos notat, qui scelera & flagitia quasi in altum navigantes, sua omnia decoxerunt, a quasi patriâ amissâ, ejecti sunt ad littus. Egregia translatio.

lb. Exstinguetur, atque delebitur.] Crebras

verumetiam stirps, ac semen malorum omnium. Etenim jam-
 50 diu. P. C. in his periculis conjurationis insidiisque versamur: sed
 nescio quo pacto omnium scelerum, ac veteris furoris & audaciæ
 maturitas in nostri Consulatus tempus erupit. Quod si ex tanto
 latrocinio iste unus tolletur, videbimur fortasse ad breve quod-
 55 dam tempus curâ & metu esse relevati: periculum autem reside-
 bit, & erit inclusum penitus in venis, atque in visceribus reipub-
 licæ. Ut sæpe homines ægri morbo gravi, ^e cum æstu febrique
 jactantur, si aquam gelidam biberint, primo ^f relevari videntur;
 deinde multò gravius vehementiusque ^g affliguntur: sic hic mor-
 bus qui est in republica, relevatus istius pœnâ, vehementius,
 60 vivis ^h reliquis ingravescit.

^e æstuante febrî.

^f convalescere.

^g ægotant.

^h conjuratio.

bras hic metaphoras affert, qualia sunt
 ista, pestis, stirps, semen malorum omni-
 um, &c.

51. *Veteris furoris.*] Jam à duobus an-
 nis conceptam hanc conjurationem in suo

Consulatu dicit erupisse.

52. *Ex tanto latrocinio.*] Per latrocinii-
 um conjuratorum & sceleratorum civium
 turbam intelligit.

PERORATIO.

VI. Quare, P. C. secedant improbi, secernant se à bonis, u-
 num in locum congregentur; muro denique, id quod sæpe jam
 dixi, secernantur à nobis: designant insidiari domi suæ Consuli,
 circumstare tribunal Prætoris urbani, obsidere cum gladiis curi-
 5 am, malleolos & faces ad incendendam urbem comparare: sit
 denique inscriptum in fronte uniuscujusque civis, quid de repub.
 sentiat. Polliceor vobis hoc, P. C. tantum in nobis Coss. fo-
 re diligentiam, tantam in vobis auctoritatem, tantam in equiti-
 bus Rom. virtutem, tantam in omnibus bonis consensionem, ut
 10 Catilinæ profectione omnia patefacta, illustrata oppressa, vindi-
 cata esse videatis. Hisce ominibus, Catilina, cum summa reip.
 salute, & cum tua peste ac pernicie, cumque eorum exitio, qui
 se tecum omni scelere, parricidioque juxerunt, proficiscere ad
 impium bellum ac nefarium. Tum tu, Jupiter, qui iisdem, qui-
 15 bus hæc urbs, auspiciis à Romulo es constitutus, quem Sta-
 torem hujus urbis, atque imperii vere nominamus, hunc, &

4. *Prætoris urbani.*] L. Valerius Flaccus
 tunc erat Prætor urbanus, pro quo Cicero
 peroravit.

5. *Malleolos.*] Malleoli sunt jacu-
 lares ignes ad incendendas hostium mu-
 nitiones comparati, sparto & pice con-
 flati.

6. *Inscriptum in fronte.*] Videatur in
 frontibus ejusque, quid sentiat; frons e-
 nim sic dicta est, quod præ se ferat animi
 affectiones.

15. *Quem Statorem hujus urbis.*] Jupiter
 Stator per quem stat hæc urbs & imperium.
 Vide superius.

hujus

ORATIO IN L. CATILINAM. 97

hujus socios à tuis aris, cæterisque templis, à testis urbis ac mœnibus, à vita fortunisque civium omnium ² arcebis: & omnes inimicos bonorum, hostes patriæ, latrones Italiæ, scelerum fœdere inter se ac nefaria societate conjunctos, æternis suppliciis vivos mortuosque mactabis.

² *repelles.*

17. *Aris.*] Aras pro templis, sive partem pro toto posuit.

ORATIO SECUNDA IN L. CATILINAM, Ad QUIRITES.

ARGUMENTUM.

PRI^{MA} Ciceronis Oratione commotus Catilina suppliciter à Patribus petiit, ne quid de se temerè crederent, se ex ea natum esse familia, è qua multa in Rempub. beneficia profecta essent: sed tum opsistere omnes dicenti, & hostem patriæ vocare. Quare omni spe abiecta, cum trecentis delectis hominibus ad Manliana Castra profectus est, relictis in urbe Cethego & Lentulo ad factionem confirmandam. Cicero postridie illius diei advocata concione, hanc habuit Orationem ad Quirites, quos monet de fuga Catilinæ, à quo jam nihil timendum est; residuos vero in urbe conjuratos monet, ut ducem sequantur suum, & tandem de tota conjuratione opprimenda consilium suum aperit.

GENUS.

In eodem est genere quo superior, cum nihil aliud agat, quam ut exponat populo quæ gesta sunt, quem bene sperare jubet.

PARTES.

P A R T E S.

Non tam habet Exordium hæc Oratio, quam propositionem, à qua statim incipit, tum Confirmationem, & Perorationem.

P R O P O S I T I O N E M.

Sic incipit Cicero : Abiit Catilina, liberati sumus. Hanc propositionem amplificat à scelere Catilinæ, & periculi magnitudine, quæ liberata est Respub. Paragr. 1.

C O N F I R M A T I O.

Propositio totius confirmationis hæc est : Utile est non interfici Catilinam, & ejus socios discedere : Quia magis in urbe timendi sunt, quàm foris.

I. **T**ANDEM aliquando, Quirites, L. Catilinam furem audacia, scelus anhelantem, pestem patriæ nefariè molientem, vobis atque huic urbi ^a ferrum flammamque minitantem, ex urbe vel ejecimus, vel emisimus, vel ipsum egredientem verbis persecuti sumus. Abiit, excessit, evasit, erupit ; nulla jam perniciēs à monstro illo, atque prodigio mœnibus ipsis intra mœnia comparabitur. Atque hunc quidem unum hujus belli domestici ducem

I N T E R P R E T A T I O.

^a eadem & incendium.

N O T Æ.

1. *Tandem.*] Particula est tarditatem significans, cum aliquid tardius dicitur, quod jam factum esse oportuit.

2. *Scelus anhelantem.*] Scelus anhelat Catilina, quia cupit conjurationem suam per scelera perficere, & omnes perdere.

4. *Ejecimus.*] Ejicitur Catilina imperio Consulis, & minis ejus resistere non potuit, quem opprimere volebat.

Ib. *Vel emisimus.*] Emitteretur, quia jam fugam suam meditans exire permittitur.

Ib. *Egredientem persecuti.*] Nulla vi adhibita volens exivit ; cum nihil haberet optatius, quam ut esset in Manilii castris.

5. *Abiit, excessit, evasit, erupit.*] Verborum congregatione crescit velut per gradus Oratio ; *abiit* & *excessit* ejectus, *evasit* emissus quasi ex loco, ubi non erat in tuto, *erupit* ita coactus, ut, cum impetu quodam, & alacritate animi gestientis ad Manlium abiret.

6. *A monstro illo.*] Monstrum seu monstrosus civem appellat, qui cum natura esset homo, & ortu civis Romanus, bellua erat animo, & revera hostis patriæ, & parricida, ut dixit superiori Oratione ; talis figura vocatur Hypallage.

sine ^b controversia vicimus; non jam inter latera nostra sica illa versabitur: non in campo, non in foro, non in curia, non denique intra domesticos parietes pertimescimus; loco ille motus est, 10 cum est ex urbe depulsus; palam jam cum hoste, nullo impedi-
ente, bellum justum geremus. Sine dubio perdidimus hominem, magnificeque vicimus, cum illum ex occultis insidiis in apertum latrocinium conjecimus. Quodd vero non cruentum mucronem, ut voluit, extulit, quodd vivis nobis egressus est, quodd tei ferrum de 15 manibus extorsimus, quodd incolumes cives, quodd stantem urbem reliquit, quanto tandem illum mœrore afflictum esse & profligatum putatis? Jacet ille nunc, prostratusque est, Quirites, & se perculsum, atque abjectum esse sentit; & retorquet oculos profecto sæpe ad hanc urbem, quam ex suis faucibus ereptam esse luget: quæ 20 quidem lætari mihi videtur, quodd tantam pestem evomuerit, fortasque projecerit.

II. At si quis est talis, quales esse omnes oportebat, qui hoc in ipso, in quo exsultat & triumphat oratio mea, me vehementer accuset, quodd tam capitalem hostem non comprehenderim potius, quam emissem: non est ista mea culpa, Quirites, sed temporum. Interemptum esse L. Catilinam, & gravissimo supplicio affectum jam- 5 pridem oportebat: idque à me & mos Majorum, & hujus imperii severitas, & respub. postulabat. Sed quam multos fuisse putatis, qui,

^b dubio.

8. *Sica illa.*] De hac superiori Oratione, Parag. 111. not. ad lin. 39.

9. *In campo.*] In campum Martium in Consularibus comitiis venit lorica tectus Cicero, quia sibi à Catilina timebat.

1b. *In foro.*] Catilinam præsente, non tuto exerceri judicia & quæstiones potuerunt.

1b. *In curia.*] Cum ipso veniente vacua subsellia facta sunt, nemoque ei assidere voluit.

10. *Intra domesticos parietes.*] Intra domesticos parietes voluit Consulem Ciceronem interficere in lectulo, præmissis ad eadem duobus sicariis.

1b. *Loco motus.*] Metaphora à bello, ubi hostis loco motus, facilius superatur.

12. *Bellum justum.*] Bellum justum cum hoste & patriæ proditore Catilina geretur.

13. *Ex occultis insidiis.*] Nocturno tempore de sua prodicione agebat cum conjuratis, quorum consilia Cicero in lucem protulit.

14. *Non cruentum mucronem.*] Indicat se non interfectum fuisse à Catilina; ut hæcebat in animo.

15. *Vivis nobis.*] Dixerat in Læcæ domo se non prius ad exercitum profecturum, quam Ciceronem interfecisset.

16. *Quodd stantem urbem.*] Urbem ferro & flamma perdere stituerat.

18. *Percussum.*] Percellere est ad humum dejicere.

20. *Suis faucibus.*] Metaphora à bellis immanibus.

21. *Evomuerit.*] Metaphora ab ægrotis, qui sæpe vomitu recreantur.

1. *Quales esse omnes oportebat.*] Omnes interficiendum esse Catilinam debebant judicare.

2. *Triumphat oratio.*] Metaphora à triumphis, in quibus omnes lætantur, hoste devicto.

6. *Hujus imperii severitas.*] Tanta autem fuit severitas Consularis imperii, ut eo ipso die, quodd decretum fuerat à Senatu, ut viderent Consules ne quodd detrimenti caperet Respub. interemisset sint C. Gracchus, M. Fulvius, L. Saturninus seditiosi cives.

7. *Sed quam multos.*] Multi non credebant Ciceroni, cum de illa conjura-

qui, quæ ego deferrem, non crederent? quam multos, qui propter
 10 stultitiam non putarent? quam multos, qui etiam defenderent?
 si, sublato illo, depelli à vobis omne periculum judicarem, jampridem ego L. Catilinam non modo invidiæ meæ, verum etiam vitæ
 periculo sustulissim; sed cum viderem, ne vobis quidem omnibus
 re etiam tum probata, si illum, ut erat meritis, morte multassim,
 15 fore ut ejus socios invidia oppressus persequi non possem; rem
 huc deduxi, ut tum palam pugnare possetis, cum hostem apertè
 videretis. Quem quidem ego hostem, Quirites, quàm vehementer
 foris esse timendum putem, licet hinc intelligatis, quòd illum etiam
 20 molestè fero, quòd ex urbe parum comitatus exierit. Utinam ille omnes secum suas copias eduxisset.
 Tongillum mihi eduxit, quem amare in prætexta cœperat: Publicium & Munatium, quorum æs alienum contractum in
 popina nullum reip. motum afferre poterat. Reliquit quos viros?
 quanto alieno ære? quem valentes? quam nobiles?
 25 Itaque ego illum exercitum, & Gallicanis legionibus, & hoc dele-

^a simplicitatem.

tione referret. 1. Quia putabant eum inimicum Catilinæ, quia Competitorem eum habuerat in petendo Consulatu. 2. Quia alii pericula non prospiciebant imminentiâ. 3. Quia multi Catilinæ favebant, quare illa pericula dissimulabant. Unde multi Ciceronem crudelitatis accusassent, si eum interfecisset.

13. *Ne vobis quidem omnibus.*] Id est, sed cum viderem ex vobis omnibus non paucos, qui non crederent, tota conjuratione patefacta, si illum interficerem, ut meritis erat, fore ut non possem persequi alios ejusdem conjurationis participes, propter invidiam quæ mihi subeunda erat, & cui mihi fuisset cedendum.

19. *Parum comitatus.*] Trecenti duntaxat satellites eum ad Manlii castra secuti sunt.

21. *Tongillum mihi eduxit.*] Ista vox mihi, ad sensum nihil, sed plurimum ad orationis venustatem facit, quæ dicendi ratio satis Ciceroni familiaris est. Tongillus, Publicius, & Munatius, abjecti homines, secuti sunt Catilinam, nobiles cum illo conjurati in urbe manserunt.

Ib. *In prætexta.*] Pueri prætextâ utebantur ad annum ætatis 17.

22. *Æs alienum.*] Mutuam acceperat à Publicio & Munatio pecuniam, sed eam Catilina in popina & ganeis consumpsit. Nota autem, quod subauditur iterum *eduxit* Publicium & Munatium. Quare ex ea pecunia nihil mali Reipub. impendere potest.

23. *Reliquit quos viros?*] Oſtendit longè magis esse ab eis pertimescendum, quos in civitate reliquit: quia nobiles sunt, quia ære alieno gravantur, & prompti manu sunt & audaces; putat hic aliquid omisſum esse Muretus; crediderim vero enumerationem bonorum civium desiderari, qui opponere se Catilinariis possunt; quod ex sequenti oratione facile cognoscitur, ubi comparat utrumque exercitum.

25. *Itaque ego illum exercitum.*] Oſtendit contemnendum esse exercitum Catilinæ. 1. quia Resp. habet in suo legiones Gallicas quas quotidie comparat. 2. delectum, quem Metellus habuit in Piceno agro & Gallico. 3. copias quæ quotidie colliguntur per Italiam.

Ib. *Et Gallicanis legionibus.*] Legunt aliqui *Præ*; illæ vero sunt legiones quæ in Gallia Transalpina comparatæ sunt, ubi tum erant Boili.

ORATIO II. IN L. CATILINAM. 101

etū quem in agro Piceno & Gallico Q. Metellus habuit, & his copiis quæ à nobis quotidie comparantur, ^b magnopere contemno, collectum ex senibus desperatis, ex ^c agresti luxuria, ex rusticis mendiculis, ex decoctoribus, ex iis qui vadimonia deferere, quam illum exercitum maluerunt: quibus ego non modo si ^d a- 30
ciem exercitus nostri, verum etiam si edictum Prætoris ostendero, concident. Hos, quos video volitare in foro, quos stare ad curiam, quos etiam in Senatum venire; qui nitent unguentis, qui fulgent purpura, malletm secum suos milites eduxisset; qui si hic permanent, mementote non tam exercitum illum esse no- 35
bis, quam hos, qui exercitum deseruerunt, pertimescendos.

III. Atque hoc etiam magis sunt timendi, quod, quid cogitent, me scire sentiunt, neque tamen permoventur. Videō, cui Apulia sit ^a attributa, qui habeat Etruriam, qui agrum Picenum, qui Gallicum, qui sibi has urbanas insidias cædis, atque incendiōrum depoposcerit: omnia superioris noctis consilia ad me perlata esse sentiunt; patefeci in Senatu hesternō die: Catilina ipse pertimuit, profugit; hi quid exspectant? næ illi vehementer errant, si illam meam pristinam lenitatem perpetuam sperant futuram. Quod exspecta-

^b nihil metuo. ^c agrestibus luxuriosis. ^d arma. ^a assignata.

26. *Agro Piceno.*] Picenum agrum vulgò nominant Marchiam Anconitanam ab urbe Ancona.

Ib. *Et Gallico.*] Ager Gallicus is est, quam Lombardiam vulgò dicimus.

Ib. *Et his copiis quæ à nobis.*] Decretum fuerat à Senatu, ut delectum haberent Consules.

28. *Senibus desperatis.*] Desperati senes sunt, à quibus nihil sperari potest propter debilem ætatem, quam luxur & voluptas corruptit.

29. *Decoctoribus.*] Decoctores ii dicuntur, qui in libidinibus & ganeis patrimonia consumunt.

Ib. *Vadimonia deferere.*] Vadimonium sponso est sistendi se, comparandique in iudicio: qui porro vadimonium deserebat, infamis habebatur, & in ejus bona creditores à Prætorē mittebantur.

31. *Edictum Prætoris.*] Ex edicto Prætoris cognoscent se periclitari de fortunis omnibus amittendis ob desertā à se vadimonia.

32. *Concident.*] Id est, metu perterriti animum amittent.

Ib. *Volitare in foro.*] Hic volitare in foro intelliguntur qui nihil aliud cogitant, quam ut acquirant pecuniam, quam in popinis consumant.

Ib. *Stare ad curiam.*] Stant videlicet, ut cognoscant, quid agatur novi.

33. *In Senatum venire.*] Senatores undecim inter conjuratos reperti sunt.

Ib. *Nitent unguentis.*] Parabant sibi certa medicamenta ad leniendam cutem, & faciem cohonestandam, quæ ab eis unguenta nominabantur.

34. *Fulgent purpura.*] Solis Senatoribus purpurea tunica uti fas fuit.

2. *Cui Apulia.*] Catilina distribuatur urbis patres & provincias, Apuliam C. Julio, Etruriam Manlio, agrum Picenum Septimio.

5. *Superioris noctis.*] Non ait ultimam superiorem, sed illam noctem quæ superiorem illam antecessit, quod probant verba quæ proxime sequuntur, *patefeci hesternō die.*

7. *Hi.*] Conjuratos indicat, qui in urbe remanserunt.

8. *Lenitatem perpetuam.*] Cum vehementer & grave Senatusconsultum contra conjuratos habuisset, tamen usus est erga Catilinam lenitate, ei fugam suadendo, non ipsum interficiendo.

Ib. *Quod exspectavi.*] Exspectabat ut fugeret, & sic omnibus pateret conjuratio.

vi, jam sum allecutus, ut vos omnes factam esse aperte conjura-
 10 tionem contra rempub. videretis: nisi ^b vero si quis est, qui
 Catilinæ similes cum Catilina sentire non putet. Non est jam le-
 nitati locus, severitatem res ipsa flagitat; unum etiam nunc con-
 cedam: exeant, proficiantur, ne patiantur desiderio sui Catili-
 nam miserum tabescere: demonstrabo iter: Aurelia via profe-
 15 ctus est: si accelerare volent, ad vesperam consequentur. O for-
 tunatam remp. si quidem hanc sentinam hujus urbis ejecerit! uno
 mehercule Catilina exhausto, revelata mihi & recreata resp. vi-
 detur. Quid enim mali aut sceleris fingi aut excogitati potest,
 quod non ille ^c conceperit? quis tota Italia veneficus, quis gladi-
 20 ator, quis latro, quis sicarius, quis parricida, quis testamento-
 rum subjector, quis ^d circumscriptor, quis ganeo, quis nepos,
 quis adulter, quæ mulier infamis, quis corruptor juvenum, quis
 corruptus, quis perditus inveniri potest, qui se cum Catilina non
 familiarissime vixisse fateatur? quæ cædes per hosce annos
 25 sine illo facta est? quod nefarium stuprum non per illum?
 Jam vero quæ tanta in ullo unquam homine juventutis illece-
 bra fuit, quanta in illo? qui alios ipse amabat turpissime, a-
 liorum amoris flagitiosissime serviebat: aliis fructum libidinum,
 aliis mortem parentum, non modo impellendo, verum etiam ad-
 30 juvando pollicebatur. Nunc vero quàm subito non solum ex
 urbe, verum etiam ex agris ingentem numerum perditorum ho-
 minum collegerat? nemo, non modo Romæ, sed nec ullo in an-
 gulo totius Italiæ oppressus ære alieno fuit, quem non ad hoc
 incredibile sceleris fœdus adsciverit. Atque ut ejus diversa stu-
 35 dia in dissimili ratione perspicere possitis, nemo est in ludo gla-
 diatorio paulo ad facinus audacior, qui se non intimum Catilinæ

^b nisi quis est.

^c commiserit.

^d deceptor.

14. *Tabescere.*] Metaphora à tabidis, qui, cum phthisi consumuntur, proprie dicuntur tabescere.

16. *Aurelia via.*] Vide primam Orat. Parag. iv. not. ad l. 42.

17. *Relevata mihi & recreata.*] Hæret in sentinæ metaphora, qua navis premitur, quæ cum exhaoritur, recreatur.

19. *Veneficus.*] Qui veneno homines tollit, veneficus dicitur.

Ib. *Gladiator.*] Gladiator exhibet pugna: simulacrum, & alios gladiatoriam docet.

20. *Parricida.*] Non hic sumitur parricida pro eo qui patrem interficit, sed qui adolescentes inducit ad interficiendos parentes.

Ib. *Testamentorum subjector.*] Subjector

testamentorum est sive testamentarius, qui pro veris falsa testamenta subjicit.

21. *Circumscriptor.*] Circumscriptor dicitur qui inducendi aut circumveniendi homines artem docet.

Ib. *Quis ganeo.*] Ganeo à ganeis dictus. Ganeæ vero loca sunt rei vinariæ & libidinibus apta.

Ib. *Quis nepos.*] Nepos luxuriosus & prodigus est, qui abliguriendo patrimonium dissipat. Vide Sallustium, à quo enumerantur omnes flagitiosi quos socios habebat.

26. *Jam vero quæ.*] Enumerat omnia vitia, quæ singularia fuerunt in Catilina.

35. *In ludo gladiatorio.*] Ludus gladiatorius ubi se exercent gladiatores.

ORATIO II. IN L. CATILINAM. 103

esse fateatur: nemo in scena levior & nequior, qui se non ejusdem prope sodalem fuisse commemoret. Atque idem tamen stuprorum & scelerum exercitatione assuefactus, frigore & fame, & siti ac vigilis perferendis, fortis ab istis suis sociis prædicabatur, cum industriæ subsidia, atque instrumenta ^e virtutis in libidine audaciaque consumeret. Hunc vero si sui fuerint comites secuti, si ex urbe exierint desperatorum hominum flagitiosi greges, o nos beatos! o rempubl. fortunatam! o præclaram laudem consulatus mei! Non enim jam sunt mediocres hominum libidines, non humanæ audaciæ, ac tolerandæ: nihil cogitant, nisi cædem, nisi incendia, nisi rapinas: patrimonia sua profuderunt, fortunas suas obligurierunt: res eos jampridem, fides deficere nuper cœpit; eadem tamen illa, quæ erat in abundantia, libido permanet. Quod si in vino & alea comissiones solum, & scorta quæerent, essent illi quidem desperandi, sed tamen essent ferendi: hoc vero quis ferre possit, inertes homines fortissimis viris insidiari, stultissimos prudentissimis, ebriosos sobriis, dormientes vigilantibus? qui mihi accubantes in conviviis, complexi milieres impudicas, vino languidi, ^f confecti cibo, fertis redimiti, unguentis obliti, debilitati stupris, eructant sermonibus suis cædem bonorum, atque urbis incendia; quibus ego confido impendere fatum aliquod: & pœnas jamdiu improbitati, nequitiae, sceleri, libidini debitas, aut instare jam pla-

^e fortitudinis. ^f conferti.

37. *Levior.*] Gellius dicit hoc verbum non differre à nepote, & nequam.

38. *Sodalem.*] Sodalis hic dici videtur pro socio in rebus levioribus & voluptuariis.

40. *Fortis ab istis suis sociis.*] Interdum abusione nomina commutantur, ita ut fortis audax: crudelis severus vocetur.

41. *Industriæ subsidia.*] Habebat multa virtutis instrumenta, nobilitatem videlicet, vim corporis & animi: sed his omnibus ad libidines & audaciam abusus est.

42. *Audacia.*] Ad facinus obeundum, ad insidiandum occisorum bonis, & ad obfidenda supra audax fuit.

48. *Obligurierunt.*] Legunt aliqui *abligurierunt*, quæ vos frequentius reperitur; id est, bona sua suavis mensis & cupiditis consumpserunt.

43. *Fides deficere.*] Id est, fefellerunt creditores, quare nemo eis amplius pecuniam credit.

50. *Libido permixta.*] Hæc libido om-

nium pessima est, quæ eadem post dilapidata bona permanet.

50. *Comissiones.*] Ante prandium jentacula, post cenam comissiones dicebantur.

52. *Inertes homines.*] Contentio elegantissima. Per inertes exprimit molles & languidos.

53. *Ebriosi.*] Ebriosi sunt qui ad ebrietatem proclives sunt, ebrii vero qui vino madent.

54. *Qui mihi accubantes.*] Subjectionis exemplum nobilissimum.

55. *Vino languidi.*] Metaphora ab herbis, quas languere dicimus, cum flavescere incipiunt.

56. *Sertis redimiti.*] In conviviis maxime luxuriosis coronas & ugenta adhibere soliti erant veteres: ut videre sæpius est apud Horatium.

56. *Eructant sermonibus.*] Translatum verbum ab hominibus vino languids, & cibo confectis.

58. *Fatum aliquod.*] Fatum prosperum, & adversum generaliter dicitur.

59. *Instare.*] Instat quod quasi prelo est.

60 ne aut certe jam appropinquare. Quos si meus consulatus, quoniam sanare non potest, sustulerit; non breve nescio quod tempus, sed multa sæcula propagarit reipublicæ; nulla est enim natio, quam pertimescamus: nullus rex, qui bellum populo Romano inferre possit; omnia sunt externa, unius virtute, terra marique
 65 cata; domesticum bellum manet: intus insidiæ sunt: intus inclusum periculum est: intus est hostis; cum luxuria nobis, cum amentia, cum scelere certandum est. Huic ego me bello ducem profiteor, Quirites: suscipio inimicitas hominum perditorum; quæ sanari poterunt, quacunque ratione sanabo: quæ ressecanda erunt, non
 70 patiar ad perniciem civitatis manare. Proinde aut exeant, aut quiescant: aut, si & in urbe, & in eadem mente permanent; ea quæ merentur, expectent. At etiam sunt, Quirites, qui dicant à me in exilium ejectum esse Catilinam, quod ego si verbo assequi possem, istos ipsos ejicerem, qui hæc loquuntur; homo enim videlicet timidus, & permodestus, vocem consulis ferre non potuit:
 75 simul atque ire in exilium iussus est, paruit. Quid, quod hesternodie cum domi meæ pene interfectus essem, senatum in ædem Jovis Statoris convocavi? rem omnem ad patres conscriptos detuli? quò cum Catilina venisset, quis eum Senator appellavit? quis
 80 salutavit? quis denique ita aspexit ut perditum civem, ac non potius ut [¶] importunissimum hostem? quin etiam principes ejus ordinis partem illam subfelliorum, ad quam ille accesserat, nudam atque inanem reliquerunt.

IV. Hic ego, vehemens ille Consul, qui verbo cives in exilium ejicio, quæsi vi à Catilina, an nocturno conventu apud M. Leccam

[¶] *perniciosissimum.*

60. *Appropinquare.*] Appropinquat id, quod si non præsens est, at paulo post aderit. Vide igitur discrimen inter utrumque verbum, *instare* & *appropinquare*.

64. *Omnia sunt externa.*] Nulla in Europa tunc temporis bella gerebat populus Rom.

ib. *Terra marique.*] Ubique vicit Pompeius: nam ejus virtute terræ Mithridates victus est: & mari bellum piraticum confectum. Vide pro lege Man.

68. *Quæ sanari poterunt, &c.*] Sumpta translatio à Medicis. & Chirurgis, qui quæ membra sanari non possunt, ressecant, ne reliqua inficiantur.

71. *In eadem mente.*] Id est, in eodem animo coniurationis.

72. *Expectent.*] Debitas suis sceleribus penas expectent.

73. *Quod ego si verbo assequi possem.*] Quod si verbo tantum valerem, ut eo pos-

sem civem ejicere, eos ipsos ejicerem, qui hæc de me loquuntur.

74. *Homo videlicet timidus.*] Ironice Catilinam timidum vocat, quem jam toties ad omne scelus patrandum audacissimum, appellavit.

76. *Hesternodie.*] Id est, tertio abhinc die.

78. *Convocavi.*] Pertinebat tantum ad Consules Senatum convocare.

79. *Catilina venisset.*] Senator erat Catilina, ideoque venit in Senatum, licet contra patriam conjuraret. Vide super. Orat.

81. *Principes ejus ordinis.*] Per principes viros Consulares intelligit, qui primi omnium sententiam rogabantur.

1. *Vehemens ille Consul.*] Se vehementem Consulem appellat, quemadmodum à conjuratis appellabatur.

2. *Apud M. Leccam.*] De Lecca superiori Oratione dixit Paragr. II. l. 43.

fuiisset,

fuisset, necne; cum ille homo audacissimus, conscientia convi-
 ctus, primo reticuisset; patefeci cætera: quid ea nocte egisset,
 ubi fuisset, quid in proximam constituisset, quemadmodum esset
 ei ratio totius belli descripta, edocui; cum hæsitaret, cum tene-
 retur; quæsiui quid dubitaret eo proficisci, quo jam pridem pa-
 rarat: cum arma, cum secures, cum fasces, cum tubas, cum sig-
 na militaria, cum aquilam illam argenteam, cui ille etiam sacra-
 rium scelerum domi suæ fecerat, scirem esse præmissam. In exsi-
 lium ejiciebam, quem jam ingressum esse in bellum videbam?
 Etenim, credo, Manlius iste, centurio, qui in agro Fesulano ca-
 stra posuit, bellum populo Romano suo nomine indixit: & illa
 castra nunc non Catilinam ducem exspectant: & ille ejectus in
 exsilium, se Massiliam, ut aiunt, non in hæc castra conferet. O con-
 ditionem miseram non modo administrandæ, verum etiam conser-
 vandæ reipublicæ! nunc si L. Catilina consiliis, laboribus, pericu-
 lis meis circumclusus ac debilitatus subito pertimuerit, sententiam
 mutaverit, deseruerit suos, consilium belli faciendi abjecerit, ex
 hoc cursu sceleris & belli, iter ad fugam atque exsilium conver-
 terit; non ille à me spoliatus armis audaciæ, non obstupefactus
 ac perterritus mea diligentia, non de spe conatuque depulsus,
 sed indemnatus, innocens in exsilium ejectus à consule, vi & mi-
 nis esse dicetur: & erunt, qui illum, si hoc fecerit, non improbum,
 sed miserum: me non diligentissimum consulem, sed crudelissi-
 mum tyrannum existimari velint. ^a Est mihi tanti, Quirites,
 hujus invidiæ falsæ atque iniquæ tempestatem subire, dummodo
 à vobis hujus horribilis belli ac nefarii periculum depellatur. Di-
 catur fane ejectus esse à me, dummodo eat in exsilium; sed mi-
 hi credite, non est iturus. Nunquam ego à Diis immortalibus
 optabo, Quirites, invidiæ meæ levandæ causa, ut L. Catili-
 nam ducere exercitum hostium, atque in armis ^b volitare au-

^a non recus.

^b exultare.

5. *Quid in proximam.*] Legit *proximam* Muretus, eam nempe, qua exire constitu-
 erat Catilina.

6. *Descripta.*] Sic descriplerat totam
 belli rationem, ut alios cædibus, alios in-
 cendiis, alios variis urbis partibus præfe-
 cerit.

Ib. *Cum teneretur.*] Sic convictus est
 manifestis signis, quæ à Cicerone prolata
 sunt, ut nihil contra proferre ausus sit Ca-
 tilina.

8. *Secures, cum fasces.*] Secures & fasces
 insignia sunt Consulium, quæ sibi sumpsit
 Catilina ad castra Manlii proficiscens.

9. *Aquilam argenteam.*] Vide superiorem
 Orationem, parag. iv. l. 44.

10. *In exsilium ejiciebam.*] Purgat se

Cicero, quod ejecerit in exsilium Catilinam,
 ut vulgo à fautoribus conjuratorum dice-
 batur cum in patriam bellum suscepturus, ad
 castra profectus esset.

12. *Etenim, credo.*] Ironia.

15. *Massiliam, ut aiunt.*] Sallostius re-
 fert, optimo cuique literas dedisse Catili-
 nam, se falsis criminibus circumventum,
 quoniam eorum factionibus resistere non
 potuerat, Massiliam in exsilium proficisci;
 non quod se tanti sceleris conscium repu-
 taret, sed ne qua ex sua contentione sedi-
 tio oriretur. Est autem Massilia Galliæ
 Narbonensis urbs præclara & nobilis in
 qua cives literis & moribus præcellebant,
 de quorum fidelitate lege Cic. lib. 2. de
 Officiis.

diatis: sed ^c triduo tamen audietis: multoque magis illud timeo, ne mihi sit invidiosum aliquando, quod illum emisero potius, quam quod ejecerim. Sed cum sint homines, qui illum, cum profectus sit, ejectum esse dicant; iidem, si interfectus esset, quid dicerent? Quanquam isti, qui Catilinam Massiliam ire dicunt, non tam hoc querunt, quam verentur. Nemo est istorum tam misericors, qui illum non ad Manlium, quam ad Massilienses ire malit. Ille autem, si, mehercule, hoc, quod agit, nunquam ante cogitasset, tamen latrocinantem se interfici mallet, quam exulem vivere; nunc vero, cum ei nihil adhuc ^d præter ipsius voluntatem cogitationemque acciderit, nisi quod vivis nobis Roma profectus est; optemus potius, ut eas in exilium, quam queramus. Sed cur tamdiu de uno hoste loquimur, & de eo hoste qui jam fatetur se esse hostem, & quem, quia, quod semper volui, murus interest, non timeo: de his qui dissimulant, qui Romæ remanent, qui nobiscum sunt, nihil dicimus? quos quidem ego, si ullo modo fieri posset, non tam ^e ulcisci studeo, quam sanare, & ipsos placare reipub. neque, id quare fieri non possit, si me audire voluerint, intelligo. Exponam enim vobis, Quirites, ex quibus generibus hominum istæ copiae comparentur: deinde singulis medicinam consilii, atque orationis meæ, si quam potero, afferam. Unum genus est eorum, qui ^f magno in ære alieno majores etiam possessiones habent, quarum amore adducti dissolvi nullo modo possunt. Horum hominum species est honestissima: sunt enim locupletes: voluntas vero, & causa impudentissima. Tu agris, ædificiis, tu argento, tu familia, tu rebus omnibus ornatus & copiosus sis, & dubites aliquid de possessione detrahere, ac fidem acquirere? quid enim exspectas? bellum? quid? ergo in vastatione omnium, tuas possessiones sacrosanctas futuras putas? an tabulas novas? errant qui istas à Catilina exspectant; meo beneficio tabulæ novæ proferentur, verum auctionariæ.

^c intra tres dies. ^d contra. ^e punire. ^f debentes multa.

40. Hoc, quod agit.] Nempe patriæ bellum inferre.

41. Latrocinantem.] Id est, patriæ bellum inferentem.

55. Dissolvi.] Dissolvitur æs alienum, cum creditoribus sit satis.

59. Detrahere.] Detrahitur aliquid de possessionibus, cum quis vendit aliquid ex eis, ut ære alieno liberetur.

60. Fidem acquirere.] Fidem amittit debitor, qui æs alienum non dissolvit.

61. Sacrosanctas.] Sacrosanctum est quod nemo violare audet. Sic sacrosancti Tribuni plebis dicebantur. Vide Livium, lib. 2.

62. Tabulas novas.] Cum quis ære alieno oppressus erat, aut Senatusconsulto, aut Imperatoris decreto, tabulæ novæ in foro proponebantur, quibus credita debitoribus pecunia condonabatur; pollicebatur autem Catilina se publice incensurum omnes argentariorum tabulas, ita ut nemo, quod æris alieni antea contraxisset, persolvere cogeretur. Sallust.

63. Auctionariæ.] Tabulæ auctionariæ sunt quæ in auctione proferuntur, cum nempe publica bonorum venditio sit, & res ei addicitur, qui majus pretium obtulit.

Neque

Neque enim isti qui possessiones habent, alia ratione ulla salvi
esse possunt. Quod si ² maturius facere voluissent, neque (id
quod stultissimum est) certare cum usuris fructibus prædiorum, 65
locupletioribus his, & melioribus civibus uteremur. Sed hosce
homines minime puto pertimescendos, quod aut deduci de senten-
tia possunt, aut, si permanebunt, magis mihi videntur vota fa-
cturi contra temp. quam arma laturi. Alterum genus est eorum,
qui, quanquam premuntur ære alieno, dominationem tamen ex- 70
spectant: rerum potiri volunt: honores, quos, quæta repub.
desperant, perturbata consequi se posse arbitrantur. Quibus
hoc præcipiendum videtur, unum scilicet & idem, quod cæteris
omnibus, ut desperent se id, quod conantur, consequi posse: pri-
mum omnium me ipsum vigilare, adesse, providere reipub. de- 75
inde magnos animos esse in bonis viris, magnam concordiam, ma-
ximam multitudinem: magnas præterea copias militum: deos de-
nique immortales huic invicto populo clarissimo imperio, pulcher-
rimæ urbi, contra tantam vim sceleris, præsentem auxilium esse
laturos. Quod si jam sint id, quod cum summo furore cupiunt, 80
adepti; num illi in cinere urbis, & sanguine civium, quæ mente
conscelerata ac nefaria concupierunt, se consules ac dictatores,
aut etiam reges sperant futuros? non vident id se cupere,
quo si adepti fuerint, fugitivo alicui, aut gladiatori concedi sit
necesse?

V. Tertium genus est ætate jam confectum, exercitatione robu-
stum: quo ex genere est ipse Manlius, cui nunc Catilina successit.
Hi sunt homines ex his coloniis, quas Fesulis Sulla constituit: quas
ego universas civium esse optimorum, & fortissimorum virorum
sentio: sed tamen hi sunt coloni, qui se insperatis repentinisque pec- 5
cuniis sumptuosius insolentiusque jactarunt, hi dum ædificant tan-
quam beati, dum prædiis, læticiis, familiis magnis, conviviis, ap-

& citius.

63. *Salvi.*] Non possunt aliter ære alieno liberari.

65. *Certare cum usuris fructibus.*] Id est, putare fructus prædiorum usuris majores esse.

71. *Rerum potiri volunt.*] Discrimen est inter illa verba, *potiri rebus*, & *rerum potiri*. *Potiri rerum* de iis dicitur, qui dominantur, & principatum tenent: *potiri rebus* de iis qui fruuntur voluptate, pecunia, &c.

1. *Ætate confectum.*] In conjuratione Catilinæ multi erant Syllani milites fugitivi per Italiam, & bellicosi, quos spe prædæ & rapinarum ad se Catilina adduxerat.

2. *Ipse Manlius.*] Manlius in castris Syllæ militaverat.

3. *Ex his coloniis.*] 47 Colonias deduxit Sylla post victoriam, suisque militibus civium domos & agros largitus est.

Ib. *Fesulis.*] Politianus lib. 1. epist. ait Fesulas ab Atlante conditas, easque Fesulas à Filia sua Fessula appellasse.

6. *Jactarunt.*] Hi milites deducti in Colonias, divitias suas ostentabant, sumptuose eas profundendo.

7. *Læticiis.*] Læticiis utebantur ægroti & senes, mulieres, & homines delicatuli.

paratibus delectantur, in tantum æs alienum ^a inciderunt, ut, si
 salvi esse velint, Sulla sit iis ^b ab inferis excitandus, qui etiam
 10 nonnullos agrestes homines tenues atque ^c agentes in eandem
 istam spem rapinarum veterum impulerunt. Quos ego utrosque,
 Quirites, in eodem genere prædatorum direptorumque pono. Sed
 eos hoc moneo, desinant furere, & proscriptiones, & dictaturas co-
 gitare. Tantus enim illorum temporum dolor ^d inustus est civi-
 15 tati, ut jam ista non modo homines, sed ne pecudes quidem mihi
 passuræ esse videantur. Quartum genus est fane varium & mi-
 stum, & turbulentum; qui jampridem premuntur; qui nunquam
 emergent: qui partim inertia, partim male gerendo negotio, par-
 tim etiam sumptibus, in vetere ære alieno vacillant: qui vadimo-
 20 niis, judiciis, proscriptionibus bonorum defatigati, permulti & ex
 urbe, & ex agris se in illa castra conferre dicuntur. Hosce ego non
 tam milites acres, quàm insidiatores lentos esse arbitror; qui ho-
 mines primum, si stare non possunt, corruant: sed ita, ut non mo-
 do civitas, sed ne vicini quidem proximi sentiant; nam illud non
 25 intelligo, quamobrem, si vivere honeste non possunt, perire tur-
 piter velint: aut cur minore dolore perituros se cum multis, quàm
 si soli pereant, arbitrentur. Quintum genus est parricidarum, fi-
 cariorum, denique omnium facinorosorum: quos ego à Catilina
 non revoco; nam neque divelli ab eo possunt: & pereant fane
 30 in latrocinio, quoniam sunt ita multi, ut eos capere carcer non
 possit. Postremum autem genus est, non solum numero, verum
 etiam genere ipso, atque vitâ, quod proprium est Catilinæ, de
 ejus delectu, immo verò de ^e complexu ejus ac sinu: quos

^a contraxerunt tantum æs alienum. ^b revocandus ad vitam. ^c mendiculos.
^d allatus. ^e de familiarissimis ipsi & intimis.

11. *Rapinarum veterum.*] Spe rapina-
 rum attraxerunt, quales factæ sunt tem-
 poribus Syllæ.

13. *Proscriptiones.*] Homines ejusmodi
 tenues & egeni non debent sperare fore ut
 Dictatorem se constituat Catilina, & si-
 millis sit Syllæ, qui eorum omnium bona
 proscripsit, quos suis partibus contrarios
 habuit.

17. *Et turbulentum.*] Aliud hominis
 genus, qui Catilinam sequuntur, turbu-
 lentum est & seditiosum, ex turba & mul-
 titudine, & veluti colluvione hominum
 conflatum.

18. *Nunquam emergent.*] Translatio
 sumpta ab aquis, ex quibus dicitur quis
 emergere tanquam ex naufragio. Signifi-
 cat verò homines ejusmodi nunquam di-
 vites fore, quia ære alieno nunquam libera-
 buntur.

19. *Vadimoniis.*] Vadimonia sunt spon-
 siones sistendi se in judicio, quibus si quis
 deest, adversus eum judicium datur, &
 creditor in ejus possessiones mittitur.

21. *In illa castra.*] Fæx illa hominum ad
 castra Manlii confluebat.

22. *Insidiatores lentos.*] Multi legunt
inficiatores, id est, homines exercitatos
 ad negandum quibus debent. [Ita *Mure-*
tus.]

23. *Corruant.*] Si in suis bonis stare
 illi non possunt, semetipsos interficiant;
 nam ipsis honestius est pacifice, quam
 tumultuose, & cum Reipublicæ periculo
 mori.

30. *In latrocinio.*] Bellum illud con-
 tra patriam latrocinium semper nomi-
 navit, quia conjuratis non indictum fue-
 rat.

pexo capillo nitidos, aut imberbes, aut bene barbatos videtis; manicatis & talaribus tunicis; velis amictos, non togis: quorum omnis industria vitæ, & vigilandi labor, in antelucanis cœnis expromitur. In his gregibus omnes aleatores, omnes adulteri, omnes ^fimpuri, impudicique versantur. Hi pueri tam lepidi ac delicati, non solum amare, & amari, neque cantare, & saltare, sed etiam ficas vibrare, & spargere venena didicerunt: qui nisi exeunt, nisi pereunt, etiam si Catilina perierit, scitote hoc in repub. seminarium Catilinarium futurum. Verumtamen quid sibi isti miseri volunt? num suas secum mulierculas sunt in castra ducturi? quemadmodum autem illis carere poterunt, his præsertim jam noctibus? quo autem pacto illi Apenninum, atque illas pruinas ac nives perferent? nisi idcirco se facilius hiemem toleraturos putant, quod nudi in conviviis saltare didicerunt. O bellum magnopere pertimescendum, cum hanc sit habiturus Catilina scortatorum cohortem prætoriam! Instruite nunc, Quirites, contra has tam præclaras Catilinæ copias vestra præsidia, vestrosque exercitus: & primum gladiatori illi confecto & saucio consules imperatoresque vestros opponite: deinde contra illam naufragorum ejectam ac debilitatam

^f imbrobi.

34. *Pexo capillo.*] Jam eorum molitiem describit, qui Catilinam sequuntur.

Ib. *Aut imberbes.*] Imberbes, vel pueri & adolescentes, vel molles & effeminati sunt.

Ib. *Aut bene barbatos.*] Bene barbati sunt qui comptam & delibutam unguentis barbulam foveant. Romanis mos fuit, ut barbam alerent; sed anno urbis conditæ quadringentesimo quinquagesimo quarto, adductis à Sicilia à P. Lucino Mena in urbem tonsoribus, radi barba cœpta est. Vide Plinium, lib. 8.

35. *Manicatis.*] Tunica vestis Romanorum interior fuit: quam habere talarem ac manicatam, flagitium veteres existimabant, solis enim mulieribus permissum id erat.

Ib. *Velis amictos.*] Vel tenuitatem togarum, vel laxitatem arguit.

36. *Antelucanis.*] Cœnas eorum arguit, quæ à prima nocte usque ad auroram producebantur.

38. *Tam lepidi.*] Ironia.

40. *Sicas vibrare.*] Sciunt ficas in civium corpora adigere.

Ib. *Spargere venena.*] Veneno homines tollere.

42. *Seminarium.*] Seminarium est locus subactus, in quo cum semina fruticum, arborumve excreverunt, in viretum aut arbutum transferuntur. Est autem translatum quod pro principio & origine sumitur.

45. *His noctibus.*] Cum ad Sextum Idus Novembris hanc Orationem haberet, frigidiores jam & longiores noctes erant.

46. *Apenninum.*] Mons Apenninus mediam Italiam dividit, quem Livius ait vento & frigore biduum Annibali obstitisse.

48. *O bellum magnopere.*] Ironia egregia, & comparatio exercitus Catilinarii cum præsidii pop. Rom.

49. *Cohortem Prætoriam.*] Dicitur Prætoris cohors, quæ nunquam discedit à Prætoris vel Consule; hanc primum instituit Scipio Africanus: in eam autem assumpsit ex toto exercitu fortissimum quemque militem.

51. *Gladiatori confecto.*] Gladiator confectus idem est ac graviter vulneratus. Sic lib. Tuscul. 3. confectos vocat gravissime vulneratos Gladiatores, ad quos maxime videtur verbum *conficere* pertinere.

53. *Naufragorum.*] Naufragos conjuratos

tam manum, florem totius Italiæ ac robur educite. Jam vero
 55 urbes coloniarum ac municipiorum respondebunt Catilinæ tumu-
 lis silvestribus; neque vero cæteras copias, ornamenta, præsidia
 vestra, cum illius latronis inopia atque egestate conferre debeo.
 Sed si, omiſſis his rebus omnibus, quibus nos suppeditamus, eget
 ille, Senatu, equitibus Romanis, populo, urbe, ærario, vectigalibus,
 60 cuncta Italia, provinciis omnibus, exteris nationibus: si, inquam,
 his rebus omiſſis, ipsas causas, quæ inter se conſiſunt, & contende-
 dere velimus, ex eo ipſo, quam valde illi jaceant, intelligere
 possumus. Ex hac enim parte pudor pugnat, illinc petulantia:
 hinc pudicitia, illinc stuprum: hinc fides, illinc fraudatio: hinc
 65 pietas, illinc scelus: hinc constantia, illinc furor: hinc honestas,
 illinc turpitudine: hinc continentia, illinc libido: hinc denique
 æquitas, temperantia, fortitudo, prudentia; virtutes omnes cer-
 tant cum iniquitate, cum luxuria, cum ignavia, cum temeritate,
 cum vitiis omnibus: postremo copia cum egestate, bona ratio
 70 cum perdita, mens sana cum amentia, bona denique spes cum
 omnium rerum desperatione conſiſit. In hujusmodi certamine
 ac prælio, nonne, etiamſi hominum studia deficiant, dii ipſi
 immortales cogent ab his præclarissimis virtutibus tot & tanta
 vitia superari?

& comparare.

juratos vocat, quia cum fortunarum omnium
 naufragium fecissent, & everſi funditus ef-
 ſent, ad Manlii castra confugerunt. Tran-
 ſlatio à naufragantibus.

55. *Urbes coloniarum, &c.*] Id est
 Coloni & municipes reſiſtent multitu-
 dini ruſticorum & ſilveſtrium hominum;
 à quibus ordo nullus in pugna ſervatur.

56. *Cæteras copias, ornamenta.*] Per
 copias & ornamenta intelligit Senatum,
 Equites Rom. ærarium, eaque omnia,
 quibus munitur, ornatur, & corroboratur
 Respublica.

58. *Suppeditamus.*] Abundamus. *Manut.*
 72. *Dii ipſi.*] Dii juſtis cauſis favere
 ſolent.

PERORATIO.

VI. Quæ cum ita ſint, Quirites; vos, quemadmodum jam an-
 tea dixi, ^a veſtra tecta cuſtodiis vigiliſque defendite: mihi, ut
 urbi ſine veſtro motu ac ſine ullo tumultu, ſatis eſſet præſidii, con-
 ſultum ac proviſum eſt. Coloni omnes, municipesque veſtri, certio-
 5 res à me facti de hac nocturna excuſſione Catilinæ, facile urbes ſu-
 as, ſineſque defendent: gladiatores, quam ſibi ille maximam ma-
 num, & certiffimam fore putavit, quanquam meliore animo ſunt,

^a *veſt. as domos.*

ORATIO II. IN L. CATILINAM. III

quam pars Patriciorum, potestate tamen nostra continebuntur. Q. Metellus, quem ego prospiciens hoc, in agrum Gallicanum Picenumque præmisi, aut opprimeret hominem, aut omnes ejus ¹⁰ motus conatusque prohibebit; reliquis autem de rebus constituendis, ^b maturandis, agendis, jam ad Senatum referemus, quem vocari videtis. Nunc illos qui in urbe remanserunt, atque adeo qui contra urbis salutem, omniumque vestrum, in urbe à Catilina relictī sunt, quanquam sunt hostes, tamen quia ¹⁵ nati sunt cives, monitos etiam atque etiam volo. Mea lenitas adhuc si cui ^c solutior visa est, hoc exspectavit, ut id quod latebat, erumperet. Quod reliquum est, jam non possum oblivisci, meam hanc esse patriam, me horum esse consulem: mihi aut cum his vivendum, aut pro his esse moriendum; nullus ²⁰ est portæ custos, nullus infidiator viæ: si qui exire volunt, consulere sibi possunt: qui vero in urbe se commoverit, cujus ego non modo factum, sed inceptum ullum conatumve contra patriam deprehendero, sentiet in hac urbe esse consules vigilantes, esse egregios magistratus, esse fortem Senatum, esse arma, ²⁵ esse carcerem: quem vindicem nefariorum ac manifestorum scelerum majores nostri esse voluerunt. Atque hæc omnia sic agentur, Quirites, ut res maximæ minimo motu, pericula summa nullo tumultu, bellum intestinum ac domesticum, post hominum memoriam crudelissimum ac maximum, me uno toga- ³⁰ to duce & imperatore, sedetur; quod ego sic administrabo, Quirites, ut, si ullo modo fieri poterit, ne improbus quidem quisquam in hac urbe pœnam sui sceleris sufferat. Sed si vis manifestæ audaciæ, si impendens patriæ periculum me necessario de hac animi lenitate deduxerint, illud profecto perfici- ³⁵ am, quod in tanto & tam insidiosio bello vix optandum videtur, ut ne quis bonus intereat, paucorumque pœna vos omnes jam salvi esse possitis. Quæ quidem ego neque mea prudentia, neque humanis consiliis iretus polliceor vobis,

^b accelerandis.

^c major.

8. *Quam pars.*] E patricio genere quidam sequuti sunt Catilinam. Certe multos è Senatoribus Sallustius nominat, qui in conjuratione fuerunt.

9. *Q. Metellus.*] Is Metellus Celer fuit, cui se dare voluit in custodiam Catilina, sed quem repudiavit.

16. *Nati sunt cives.*] Inter conjuratos alii erant nati cives, alii civitate donati.

18. *Latebat.*] Conjunctio latebat, sed à Cicerone aperta est.

21. *Infidiator.*] Nullus est qui in via il-

los qui ad Catilinam proficiscuntur, ad mortem rapiat.

26. *Carcerem.*] Ulpianus ait, carcerem ædificatum fuisse non ad plectendos cives improbos, sed reprimendos: tamen hic Cicerone manifeste indicat ad eos etiam puniendos fuisse institutum, refert autem Livius, lib. 1. media in urbe foro imminentem fuisse.

30. *Togato.*] Toga Romani in pace, in bello sagis: sed togâ semper Consules utebantur.

Qui-

- 40 Quirites; sed multis, & non dubiis deorum immortalium ^d significationibus, quibus ego ducibus in hanc spem sententiamque sum ingressus: qui jam non procul, ut quondam solebant, ab extero hoste atque longinquo, sed hîc præsentes suo numine atque auxilio sua templa, atque urbis tecta defendunt: quos vos,
- 45 Quirites, precari, venerari, atque implorare debetis: ut quam urbem pulcherrimam, florentissimam, protentissimamque esse voverunt, hanc omnibus hostium copiis terra marique superatis, à perditissimorum civium nefario scelere defendant.

^d *indiciis.*

40. *Deorum immortalium significationibus.* Plutarchus narrat in vita Ciceronis, cum in ejus dōmo Virgines Vestales pro salute populi sacra facerent, ex ara flammam erupisse.

42. *Ut quondam.* Abesse quondam dii videbantur à Romanis, cum videlicet bello Senonico, & bello Punico secundo superati sunt.

O R A-

ORATIO TERTIA
IN
L. CATILINAM,
Ad QUIRITES.

ARGUMENTUM.

DEECTÂ totâ conjuratione, comprehensis conjuratis, & convictis in Senatu, quem ad ædem Concordiæ Cicero Consul convocaverat, prodit eodem ipso die in concionem, & populum Rom. docet ea quæ acta & comperta sunt: excitatque omnes ad celebrandam cum uxoribus & liberis supplicationem; deinde declarat in quanto urbs periculo fuerit: ac tandem conservatæ à se Reipub. memoriam postulat sempiternam.

TEMPUS.

Constat hanc habitam Orationem fuisse III. Non. Decemb. anno Urbis conditæ 690.

PARTES.

Tres habet, quarum prima non tam Exordium quam Propositio dicenda est: secunda est Narratio, tertia Peroratio.

PROPOSITIO.

Continet beneficii commemorationem, & diei consecrationem, quia hodiè Cicero Rempub. servavit. parag. 1.

REMPUBLICAM, Quirites, vitamque omnium vestrum, bona, fortunas, conjuges, liberosque vestros, atque hoc domicilium clarissimi imperii, fortunatissimam pulcherrimamque urbem

NOTÆ.

1. Bona.] Bona sunt genera rerum, fortunæ verò pecuniæ sunt.

2. Domicilium imperii.] Roma domici-

lium imperii dicitur, quia dominabatur toti imperio, quod ab ea Romanum dictum est.

hodierno die, deorum immortalium summo erga vos amore, laboribus, consiliis periculisque meis, ex flamma atque ferro, ac pene ex faucibus fati ereptam & vobis conservatam ac restitutam videtis. ^a Et, si non minus nobis jucundi atque illustres sunt ii dies, quibus conservamur, quam illi, quibus nascimur; quod salutis certa lætitia est, nascendi incerta conditio; & quod
 10 sine sensu nascimur, cum voluptate conservamur: profecto, quoniam illum qui hanc urbem condidit, Romulum ad deos immortales benevolentia, fama que sustulimus; esse apud vos, posteror-
 que vestros in honore debet is, qui eandem hanc urbem conditam amplificatamque servavit; nam toti urbi, templis, delubris,
 15 tectis ac mœnibus subiectos prope jam ignes, circumdatosque restinximus: iidemque gladios in rempub. restrictos retudimus, mucronesque eorum à jugulis vestris dejecimus. Quæ quoniam in Senatu illustrata, patefacta, compertaque sunt per me, vobis jam exponam breviter, Quirites, ut & quanta, & quam manifesta,
 20 & qua ratione investigata & comprehensa sint, vos, qui & ignoratis, & expectatis, scire possitis.

^a quod si.

6. *Ex faucibus fati.* Metaphora à bellis ferocibus. Fatum sumebatur à Stoicis pro serie quadam immutabili rerum omnium, quæ homini collibet evenire ita necessario debebant, ut ne quidem à Deo possent immutari. Quod autem fatum pro interitu sepe ab iis sumeretur, hinc factum est, ut crederent illi veteres, quo temporis momento quis nasceretur, eo ipso fataliter de illius morte, atque de interitu constitui. Quod Seneca satis indicat his verbis, *Primusque Diis dedit exitum.*

8. *Quibus nascimur.* Celebrabant Romani diem suum natalem, & amicorum.

9. *Quod salutis certa lætitia est.* Cum conservamur, de salute nostra dubitare non possumus, ideoque dies ille nobis felix est & lætus; at cum nascimur, incertum est an bona, malane sit futura vitæ nostræ conditio. Etenim quocuique vita misera & infelix contingit? certe existit e populi qui, cum quis nasceretur, miseram illius conditionem lamentabantur.

11. *Romulum ad deos.* Sic refert de eo Aurelius Victor, cap. 2. de *Vitis Illust.* Cum ad *Capræ* paludem exercitum lustraret, nusquam comprouit, unde inter patres & populum sententia orta, *Julius Proculus* vir nobilis, in concionem processit, & iurejurandi firmavit, Romulum à se in colle *Quirinali* visum augustiore firma, cum ad deos abiret; eundemque præcipere ut seditionibus abstinerent, virtutem colerent; futurum ut omnium gentium domini existerent. Huius auctoritati creditum est, ædes in colle *Quirinali* Romulo consecrata, ipse pro deo cultus, & *Qui inus* est appellatus.

13. *Debet is.* Significat se tum apud cives, tum apud posteros in honore debere esse, quod Consul hanc urbem ab incendio servavit: unde se tacite cum Romulo confert.

14. *Templis, delubris.* Tempa dicuntur singulorum locorum diis attributorum. Delubra vero multarum ædium sub uno tecto, à diluvio pluvie munitarum, &c. Ita Festus.

NARRATIO.

Narratio hæc, seu expositio, duas veluti partes complectitur, quarum
est

ORATIO III. IN L. CATILINAM. 115

est hæc prima: Consilio ac diligentia mea Catilinæ conjurationem comperi & exstinxi.

Secunda. Non sine singulari mea prudentia, ac Deorum beneficio sine civium sanguine exstinxi.

II. Principio, ut Catilina paucis ante diebus erupit ex urbe, cum sceleris sui socios, & hujusce nefarii belli acerrimos duces Romæ reliquisset; semper vigilavi, & providi, Quirites, quemadmodum in tantis & tam absconditis insidiis salvi esse possemus. Nam tum, cum ex urbe Catilinam ejiciebam (non enim jam vereor hujus verbi invidiam, cum illa magis sit timenda, quod vivus exierit) sed tum, cum illum exterminari volebam; aut reliquam conjuratorum manum simul exituram, aut eos qui restitissent, infirmos sine illo, ac debiles fore putabam. Atque ego, ut vidi, quos maximo furore, & scelere esse inflammatos sciebam, 10 eos nobiscum esse, & Romæ remansisse: in eo omnes dies noctesque consumpsi, ut quid agerent, quid molirentur, sentirem ac viderem: ut, quoniam auribus vestris, propter incredibilem magnitudinem sceleris, minorem fidem faceret oratio me, rem ita comprehenderem, ut tum demum animis salutis vestræ pro- 15 videretis, cum oculis ^b maleficio ipsum videretis. Itaque ut comperi legatos Allobrogum, belli Transalpini, & tumultus Gallici exitandi causa, à P. Lentulo esse sollicitatos, eosque in Galliam ad suos cives, eodem itinere cum literis mandatisque ad Catilinam esse missos, comitemque iis adjunctum Vulturci- 20 um, atque huic datas esse ad Catilinam literas: ^c facultatem mihi oblatam putavi, ut, quod erat difficillimum, quodque ego semper optabam à diis immortalibus, tota res non solum à me, sed etiam à Senatu, & à vobis manifestè deprehenderetur. 1-

^a turbam.

^b conjurationem.

^c occasionem.

17. *Comperi.*] Per Sangam amicum Allobrogum totam conjurationem comperit.

Ib. *Allobrogum.*] Allobroges Populi Galliæ fuerunt juxta Rhodanum, nunc Sabaudi & Delphinates, tunc autem socii pop. Rom. populi fortes & generosi, qui à conjurationis vocati sunt.

Ib. *Transalpini.*] In ulteriore Gallia bellum dicebatur, & tumultus in citeriore: in eo verò differt tumultus à bello, quòd bellum latius nomen, nec tam grave quam tumultus. Tumultus enim perturbatio tanta est, ut timorem longe maximum excitet, quia vel in Italæ sinu, vel in Galliæ Italæ proximis

excitabatur. De utroque sic Cicero in Philippica 8. *Potest enim esse bellum sine tumultu, tumultus esse sine bello non potest. Quid est enim aliud tumultus, nisi perturbatio tanta ut major timor oriatur? unde etiam nomen dictum est tumultus; itaque majores nostri tumultum italicum, quod erat domesticus: tumultum Gallicum, quod erat Italæ finitimus: præterea nullum tumultum nominabant, &c.*

19. *Cum literis mandatisque.*] Legati Allobrogum ad Catilinam cum literis & mandatis missi sunt, quibus videlicet significabatur, ut fides eis haberetur; Gallicè dicimus *des lettres de créance*.

- 25 taque hesterno die L. Flaccum, & C. Pomtinum Prætores, fortif-
simos, atque amantissimos reipublicæ viros ad me vocavi: rem
omnem exposui: quid fieri placeret, ostendi. Illi autem qui om-
nia de republ. præclara atque egregia sentirent, sine recusatione,
ac sine ulla mora negotium susceperunt, & cum advesperasceret,
30 occulte ad pontem Milvium pervenerunt: atque ibi in proximis
villis ita bipartiti fuerunt, ut Tiberis inter eos, & pons interesset;
eodem autem & ipsi, sine cuiusquam suspitione, multos for-
tes viros eduxerunt; & ego de præfectura Reatina complures de-
lectos adolescentes, quorum opera utor assidue in reipublicæ præ-
35 fidio, cum gladiis miseram. Interim tertia fere vigilia exacta,
cum jam pontem cum magno comitatu legati Allobrogum in-
gredi inciperent, unaque Vulturcius; fit in eos impetus: edu-
cuntur & ab illis gladii, & à nostris: res erat Prætoribus nota fo-
lis: ignorabatur à cæteris. Tum interventu Pomtini, atque
40 Flacci, pugna, quæ erat commissa, sedatur: literæ quæcunque
erant in eo comitatu, & integris signis, Prætoribus traduntur: ipsi
comprehensi, ad me, cum jam dilucesceret, deducuntur. Atque
horum omnium scelerum improbissimum & machinatorem Cim-
brum Gabinium, statim ad me, nihil dum suspicantem vocavi.
45 Deinde item arcessitur P. Statilius, & post eum Cethegus: tardif-
sime autem Lentulus venit, credo, quod literis dandis præter consue-
tudinem proxima nocte vigilarat. Cum vero summis ac clarissimis
hujus civitatis viris, qui, audita re, frequenter ad me mane conve-
nerant, literas à me prius aperiri, quam ad Senatum referri pla-
ceret, ne, si nihil esset inventum, & temere à me tantus tumultus
50 injectus civitati videretur, negavi me esse facturum, ut de peri-
culo publico non ad concilium publicum rem integram deferrem.
Etenim, Quirites, si ea, quæ erant ad me delata, reperta non es-
sent; tamen ego non arbitrabar in tantis reip. periculis esse mihi
55 nimiam diligentiam pertimescendam. Senatum frequentem ce-
lèriter, ut vidistis, coëgi; atque interea statim, admonitu Allobro-
gum, C. Sulpicium Prætozem, fortem virum misi, qui ex ædibus
Cethegi, si quid telorum esset, afferret: ex quibus ille maxi-
mum ficarum numerum, & gladiatorum extulit. Introduxi Vul-

huc. e non apertis. f auctorem. g imprudenter.

25. L. Flaccum.] L. Flaccum postea Ci-
cero repetundarum reum in iudicio defendit.

30. Pontem Milvium.] Pons Milvius
extra urbem est, versus Hetrusiam, su-
pra Tiberim, sexdecim stadiis ab urbe
Roma.

33. Præfectura Reatina.] Reate Sati-
norum est oppidum, Varronis patria; hic
nundinæ habebantur, & ibi Magistratus
Rom. jus dicebat.

35. Tertia vigilia.] Nox in quatuor vi-
gilia divisa erat, & vigilia quælibet in
tres horas.

46. Lentulus venit.] Is erat Prætor, vir
pinguis, & obesus, & somnolentus.

56. Admonitu Allobrogum.] Ex hoc
loco patet Allobrogum legatos conscios fu-
isse conjurationis.

59. Sicarum.] De his I. Orat. Parag.
III. l. 39.

turcium sine Gallis: fidem ei publicam jussu Senatus dedi: hor- 60
tatus sum, ut ea quæ sciret, sine timore indicaret. Tum ille dixit,
cum vix se ex magno timore recreasset, à P. Lentulo se habere ad
Catilinam mandata & literas, ut servorum præsidio uteretur, &
ad urbem quamprimum cum exercitu accederet: id autem eo
consilio, ut, cum urbem omnibus ex partibus, quemadmodum 65
descriptum distributumque erat, incendissent, cædemque infi-
nitam civium fecissent, præsto esset ille, qui & fugientes ex-
ciperet, & se cum his urbanis ducibus conjungeret. Introducti
autem Galli jusjurandum sibi & literas à P. Lentulo, Ce-
thego, Statilio ad suam gentem datas esse dixerunt: atque 70
ita sibi ab his & à L. Cassio esse præscriptum, ut equitatum
in Italiam quamprimum mitterent, pedestres sibi copias non de-
futuras: Lentulum autem sibi confirmasse ex fatis Sibyllinis,
haruspicumque responsis, se esse tertium illum Cornelium, ad
quem regnum urbis hujus, atque imperium pervenire esset neces- 75
se: Cinnam ante se, & Sullam fuisse: eundemque dixisse, fatalem
hunc esse annum ad interitum hujus urbis atque imperii, qui es-
set decimus annus post virginum absolutionem, post Capitolii au-
tem incensionem vicessimus; hanc autem Cethego cum cæteris con-
troversiam fuisse dixerunt, quod, cum Lentulo & cæteris Satur- 80

h partitum & divisum. i reciperet & occideret.

60. *Fidem publicam.*] Id est impunitatem ex fide publica pollicitus est Vulturcio, nam sine auctoritate Senatus, etiam à Consule data non valebat.

63. *Mandata.*] Vulturcius habebat mandata, quæ à P. Lentulo ore proferret ad Catilinam.

68. *Ducibus.*] Conjuratos, qui in urbe relictæ fuerant à Catilina, duces urbanos nominat.

70. *Introducti Galli.*] Profert jam Allobrogum indicium, quod actis & scriptis primum exponit.

73. *Ex fatis Sibyllinis.*] Fata Sibyllina vaticinia sunt Sibyllarum, quæ, quia fata comprehendunt, fata, & casus, & interitus fatales vulgo vocabantur.

74. *Haruspicumque responsis.*] Haruspex, seu Aruspex hinc dici putatur, quia in ara exta animalium inspicit. Aliiter censet Donatus, quod nempe Haruspex, ab haruga nominatur; nam Haruga dicitur hostia ab hara, in qua concluditur & servatur. Hara autem est, in qua pecora includuntur.

76. *Tertium Cornelium.*] Dicebat Lentulus ex libris Sibyllinis tertium se esse Cornelium cui regnum portende-

batur. Scriptum enim erat in illis carminibus; tria K. K. K. pessima; quod Græci ad Cappadoces, Cilices, & Cretenses referebant; Romani vero ad tres Cornelios, Cinnam, Syllam, & Lentulum.

76. *Fatalem hunc.*] Ut ipse accepisse se dicebat ab Haruspicibus, hunc fatalem annum advenisse, qui cruentus Reipub. portendebatur.

78. *Post virginum absolutionem.*] Fabia Vestalis virgo non multo ante hanc coniurationem incesti causam dixit; ei Catilina objectus est. Fuit autem absolutæ, quia soror erat Terentia Ciceronis uxoris, ut scribit Asconius.

78. *Capitolii incensionem.*] L. Scipiona & C. Norbona Cossi custodum negligentia Capitolium conflagravit, paulo ante Syllæ tempora, quod à Q. Catulo postea, Hortensio & Metello Cossi restitutum est.

80. *Saturnaliibus.*] Diem Saturnaliorum qui in diem decimum quartum Februarii incidebat, seligere volebant, ad ordi-
faciendam; quo tempore tota civitas
omni generi lætitiæ, & voluptatibus de-
dita erat.

nalibus caedem fieri, atque urbem incendi placeret, Cethego nimum id longum videretur. Ac, ne longum sit, Quirites, ¹ tabellas proferri iussimus, quæ à quoque dicebantur datæ, primum ostendimus Cethego signum: cognovit; nos linum incidimus: legimus; erat scriptum ipsius manu, Allobrogum Sena-
 85 tui & populo, sese, quæ eorum legatis confirmasset, esse facturum; orare, ut item illi facerent, quæ sibi legati eorum ^m præcepissent. Tum Cethegus, qui paulo antè aliquid tamen de gladiis ac fisis, quæ apud ipsum erant deprehensæ, respondisset dixissetque se
 90 semper bonorum ferramentorum studiosum fuisse, recitatis literis debilitatus atque abjectus, conscientia convictus repente contuit. Introductus Statilius, cognovit & signum & manum suam; recitatæ sunt tabellæ in eandem fere sententiam: confessus est; tum ostendi tabellas Lentulo, & quæsiui cognosceretne ⁿ signum;
 95 annuit; est vero, inquam, signum quidem notum, imago avi tui, clarissimi viri, qui amavit unice patriam, & cives suos; quæ quidem te à tanto scelere etiam muta revocare debuit.

III. Leguntur eadem ratione ad Senatum Allobrogum populumque literæ; siquid de his rebus dicere vellet, feci potestatem. Atque ille quidem primo negavit: post autem aliquanto, toto indicio exposito atque edito, surrexit: quæsi-
 5 vit à Gallis, quid sibi esset cum iis, quamobrem domum suam venissent; itemque à Vulturcio; qui cum illi breviter constanterque respondissent, per quem ad eum, quotiesque venissent; quæssissentque ad eo, nihilne secum esset de fatis Sibyllinis locutus: tum ille subito, scelere ^o demens, quanta vis conscientie esset, ostendit; nam cum id posset inficiari, repente præter opinionem omnium confessus est: ita eum non modo ingenium illud, & dicendi exercitatio, qua semper valuit, sed

¹ literas. ^m exposuissent. ⁿ imaginem. ^o attentus.

84. *Cethego signum.*] Antequam literæ referantur, cum quis ex eis convincendus erat signum quo signatæ erant cognoscere iubebatur.

Ib. *Cognovit.*] Id est, agnovit signum suum; sive sigillum, & confessus est.

Ib. *Linum incidimus.*] Lineo filo literæ vinciebantur, ne apertæ essent omnibus.

85. *Legimus.*] Præsentē Senatu & Cethego lectæ sunt illæ literæ.

90. *Ferramentorum.*] Ferramenta dicuntur ferrea instrumenta. Posuit hic per Metonymiam *ferramenta* pro quolibet armorum genere.

93. *In eandem fere sententiam.*] Id est, quæ fere conveniebat cum illis rebus, quæ in Cethegi tabulis continebantur.

95. *Avi.*] Avus illius fuit P. Lentulus qui Gracchum seditiosum interfecit, & grave vulnus accepit, ne quid de summa Reipub. dignitate minueretur. Nota autem quod sæpe in annulis sculpta clarorum virorum capita haberent.

4. *Surrexit.*] Lentulus sedebat, quia Senator.

Ib. *Quæsiuit à Gallis.*] Ab Allobrogibus quæsiuit, quos non credebatur fore se prodituros.

7. *Respondissent.*] Semper asserendo Allobroges responsum dedere, Vulturcium cum eis egisse.

Ib. *Per quem.*] Per P. Umbrenum.

8. *Ab eo.*] A Lentulo scilicet.

12. *Ingenium illud.*] Acutum & excellens fuit ejus ingenium, sed statim defecit.

etiam

ORATIO III. IN L. CATILINAM. 119

etiam propter vim sceleris manifesti atque deprehensi, impudentia, qua superabat omnes, improbitasque defecit. Vultercius vero subito proferri literas, atque aperiri iussit, quas sibi à Lentulo ad 15 Catilinam datas esse dicebat. Atque ibi vehementissime perturbatus Lentulus, tamen & signum & manum suam cognovit; erant autem scriptæ sine nomine, sed ita: QUI SIM, EX EO, QUEM AD TE MISI, COGNOSCES. CURA UT VIR SIS, ET COGITA, QUEM IN LOCUM SIS PROGRESSUS: ET VIDE, QUID JAM TIBI SIT NECESSE. 20 CURA UT OMNIUM TIBI AUXILIA ADJUNGAS, ETIAM ^b INFIMORUM. Gabinus deinde introductus, cum primo impudenter respondere cœpisset, ad extremum nihil ex iis, quæ Galli infimulabant, negavit. Ac mihi quidem, Quirites, cum illa certissima sunt visa argumenta atque indicia sceleris, tabellæ, 25 signa, manus, denique, uniuscujusque confessio: tum multo illa certiora, color, oculi, vultus, taciturnitas; sic enim obstupuerant, sic terram intuebantur, sic furtim nonnunquam ^c inter se aspiciebant, ut non jam ad aliis indicari, sed indicare se ipsi viderentur. Indiciis expositis atque editis, Quirites, Senatum consului de summa reipub. quid fieri placeret; dictæ sunt à principibus acerrimæ ac fortissimæ sententiæ, quas Senatus sine ulla varietate est consecutus. Et quoniam nondum est perscriptum S.C. ex memoria vobis, Quirites, quid Senatus censuerit, exponam. Primum mihi 35 gratiæ verbis amplissimis aguntur, quod virtute, consilio, prudentia mea reipub. periculis sit maximis liberata: deinde L. Flaccus & C. Pomtinus Prætores, quod eorum opera forti fidelique usus essem, merito ac jure laudantur: atque etiam viro forti, collegæ meo, C. Antonio laus imperitur, quod eos, qui hujus conjurationis participes fuissent, à suis & à reipub. consiliis removisset; atque 40 ita censuerunt, ut P. Lentulus, cum se Prætura abdicasset, cum in custodiam traderetur: itemque uti C. Cethegus, L. Statilius, P. Gabinus, qui omnes præsentés erant, in custodiam trade-

^b *seruorum.*

^c *aspiciebant se mutuo.*

15. *Aperiri iussit.* Nihil remittit ille Vultercius, quia imposita ei promissa erat.

32. *A principibus.* Primus dicebat sententiam, quem Censores Senatus principem Jegerant; tum sequebantur viri Consulares, denique reliqui Senatores. Vide lib. 14. cap. 7. quid de ea re scripserit Gellius auctore Varrone.

34. *Ex memoria.* Id est exponam, quantum meminisse potero.

40. *C. Antonio.* Is Antonius collega fuit in Consulatu Ciceronis, sive Consul

secundus, qui primo quidem Catilinæ studuerat, sed per Ciceronem à conjuratione revocatus est. Vide Sallust.

42. *Se Prætura abdicasset.* Privabantur suis honoribus scelerati cives, antequam Reipub. pœnas darent, quia sacrosancti habebantur Magistratus.

43. *In custodiam.* Non in publicam custodiam dati sunt, sed apud aliquos è civibus; ubi laterent incogniti detenti, ne aliquo plebis tumultu educerentur,

45 rehtur: atque idem hoc decretum est in L. Cassium, qui sibi
 procurationem incendendæ urbis depoposcerat: in M. Cæpa-
 rium, cui ad sollicitandos pastores Apuliam esse attributam
 erat indicatam: in P. Furium, qui est ex his colonis quos
 Fesulas L. Sulla deduxit: in Q. Magium Chilonem, qui unâ
 50 cum hoc Furio semper erat in hac Allobrogum sollicitatione
 versatus: in P. Umbrenum libertinum hominem, à quo pri-
 mum Gallos ad Gabinium perductos esse constabat. Atque
 ea lenitate Senatus est usus, Quirites, ut ex tanta conjurati-
 one, tantaque vi ac multitudine domesticorum hostium novem
 55 hominum perditissimorum poena, republ. conservata, reliquo-
 rum mentes sanari posse arbitraretur. Atque etiam supplica-
 tio diis immortalibus pro singulari eorum merito, meo no-
 mine decreta est, Quirites: quod mihi primum post hanc ur-
 bem conditam togato contigit: & his decreta verbis est,
 60 **QUOD URBEM INCENDIIS, CÆDE CIVES, ITALIAM
 BELLO LIBERASSEM.** Quæ supplicatio si cum cæteris con-
 feratur, Quirites, hoc interest, quod cæteræ bene gesta, hæc
 unâ conservata republ. constituta est. Atque illud, quod fa-
 ciendum primum fuit, factum atque transactum est; nam P.
 65 Lentulus, quanquam patefactus indiciis, & confessionibus suis,
 iudicio Senatus, non modo Prætoris jus, verum etiam civis
 amisserat; tamen magistratu se abdicavit: ut quæ religio C.
 Mario, clarissimo viro, non fuerat, quo minus C. Glauciam,
 de quo nihil nominatim erat decretum, Prætorem occide-
 70 ret, ea nos religione, in privato P. Lentulo puniendo libera-
 remur.

IV. Nunc, quoniam, Quirites, sceleratissimi periculosissimique
 bellipetarios duces captos jam, & comprehensos tenetis; exultima-

56. *Supplicatio.* Supplicatio ex Senatus decreto tum decernebatur, cum quis impe-
 rator rem feliciter in bello gesserat; ibant
 ad templa, & ad omnia deorum pulvinaria
 gratias acturi.

59. *Togato contigit.* Hic honos maximus
 habebatur, & nulli antea togato & in urbe
 manenti decretus erat.

62. *Quod cætera bene gesta.* Id est,
 cæteris supplicatio decernebatur, qui felici-
 ter pugnaverant in bello: at Ciceroni,
 quod sua industria à Repub. bellum
 propulsarit, & hostes sine armis expule-
 rit. Cotta vir summo ingenio, & bene
 à Repub. meritis, assentientibus omnibus
 huius decernendæ supplicationis auctor
 fuit.

67. *Magistratu se abdicavit.* Plu-
 tarchus de eo ait, potuisse vestem pur-

puream in medio Senatu, qua indutus
 erat, & assumpsisse suæ fortunæ congruam.

1b. *Quæ religio.* Commendat suum illud
 factum comparatione illius quod à Mario
 factum est; nam nihil moratus est ille,
 quo minus Glauciam interficeret, qui Sa-
 turninum tribunum plebis contra Remp.
 molientem sequutus fuerat. Nulla autem
 religione tenebatur sic agere: at ipse Cice-
 ro religione obstringebatur: quia decretum
 non solum fuit à Senatu, ut viderent Con-
 sules, nequid Respub. detrimenti caperet,
 verum etiam, ut Lentulum in custodiam
 traderent. At Marius tantum iussus est à
 Senatu Rempub. conservare, neque ei quic-
 quam de Glaucia demandatum fuerat.

70. *In privato Lentulo.* Cum Magistra-
 tum deposuisset, privatus ceptebatur; est
 autem argumentum à minore ad majus,

re debetis, omnes Catilinæ copias, omnes spes, atque opes, his depulſis urbis periculis, concidiſſe. Quem quidem ego cum ex urbe pellebam hoc providebam animo, Quirites, remoto Catilina, nec mihi eſſe P. Dentuli ſomnum, nec, L. Caſſii adipem, nec C. Cethegi furioſam temeritatem pertimeſcendam. Ille erat unus timendus ex his omnibus, ſed tamdiu, dum mœnibus urbis continebatur; omnia norat: omnium aditus tenebāt: ^a appellare, tentare, ſolicitare poterat, audebat: erat ei conſilium ad facinus ¹⁰ aptum: conſilio autem neque lingua, neque manus deerat; jam ad cæteras res conficiendas certos homines delectos ac ^b deſcriptos habebat: neque vero cum aliquid mandaverat, confectum putabat: nihil erat, quod non ipſe obiret, occurreret, vigilaret, laboraret: frigus, ſitim, famem ferre poterat. Hunc ego hominem ¹⁵ tam acrem, tam paratum, tam audacem, tam callidum, tam in ſcelere vigilantem, tam in perditis rebus diligentem, niſi ex domeſticis inſidiis in ^c caſtrenſe latrocinium compuliſſem (dicam id, quod ſentio, Quirites) non facile hanc tantam ^d molem mali à cervicibus veſtris depuliſſem; non ille vobis Saturnalia conſtituiſſet, neque tanto ante exitium, ac fati diem reipubl. denuntiaviſſet; neque commiſiſſet, ut ſignum, ut literæ ſuæ, teſtes denique manifeſti ſcleris deprehenderentur; quæ nunc, illo abſente, ſi geſta ſunt, ut nullum in privata domo furtum unquam ſit tam palam inventum, quàm hæc tanta in repub. conjuratio manifeſto ²⁵ inventa atque deprehenſa eſt. Quod ſi Catilina in urbe ad hanc diem remaniſſet: quanquam quoad fuit, omnibus ejus conſiliis occurrere atque obſtiti, tamen, ut leviffime dicam, dimicandum nobis cum illo fuiſſet: neque nos unquam, dum ille in urbe hoſtis fuiſſet, tantis periculis rempublicam tanta pace, tanto otio, tanto ³⁰ ſilentio liberaſſemus. Quanquam hæc omnia, Quirites, ita ſunt à me adminiſtrata, ut deorum immortalium nutu atque conſilio & geſta & proviſa eſſe videantur; idque cum conjectura conſequi poſſumus, quod vix videtur humani conſilii tantarum rerum gubernatio eſſe potuiſſe: tum vero ita præſentes his temporibus opem ³⁵

^a ſalutare. ^b diſpoſitos. ^c bellum & caſtra. ^d magnitudinem.

6. *Lentuli ſomnum.*] Adducit in contemptum conjurationis ſocios. De Lentulo paulo ante dictum eſt.

Ib. *Caſſii adipem.*] Caſſius erat obſo corpore, ac animo ſtolido.

7. *Cethegi furioſam temeritatem.*] Cethegus caedi præpoſitus fuerat, & damnavat ſæpe ſociorum ignaviam, & tarditatem ad facinus obeundum.

Ib. *Ille erat.*] Catilina maxime omnium formidandus erat, utpote qui norat rationem alloquendi omnes, & ſolicitandi.

10. *Tentare.*] Tentabat & explorabat Catilina, qui cujuſque eſſet animus, vel pro Republ. vel contra Rempub.

Ib. *Ad facinus.*] Seu bonum, ſeu malum obeundum.

20. *Saturnalia conſtituiſſet.*] Saturnaliorum diebus orbem incendere, & occidere cives ſtatuerat.

28. *Ut leviffime dicam.*] Id eſt, ne gravioribus & atrocioribus verbis utar; nam bellum civile cum ipſo gerendum fuiſſet.

& auxilium nobis tulerunt, ut eos pene oculis videre possemus. Nam ut illa omittam, visas nocturno tempore ab Occidente faces, ardoremque cœli, ut fulminum jactus, ut terræ motus, cæteraque, quæ tam multa, nobis consulibus, facta sunt, 40 ut hæc, quæ nunc fiunt, * canere dii immortales viderentur: hoc certe, Quirites, quod sum dicturus, neque prætermittendum, neque relinquendum est. Nam profecto memoria tenetis, Cotta & Torquato COSS. complures in Capitolio turræ de cœlo esse percussas, cum & simulacra deorum immortalium 45 depulsa sunt, & statuæ veterum hominum dejectæ, & legum æra liquefacta. Tactus est etiam ille qui hanc urbem condidit, Romulus; quem inauratum in Capitolio parvum atque lactantem, uberibus lupinis inhiantem fuisse meministis. Quo quidem tempore, cum haruspices ex tota Etruria convenissent, 50 cædes atque incendia, & legum interitum, & bellum civile ac domesticum, & totius urbis atque imperii occasum appropinquare dixerunt, nisi dii immortales omni ratione placati * suo numine prope fata ipsa flexissent. Itaque ex illorum responsis tunc & ludi decem per dies facti sunt, neque res ulla quæ ad 55 placandum deos pertineret, prætermissa est; iidemque jusserunt simulacrum Jovis facere majus, & in excelsio collocare, & contra atque ante fuerat, ad Orientem convertere: ac se spera-

* prænuntiare.

* sua potestate.

36. *Ut eos.* Id est, deos videre possemus, licet videri non possint. Id dicit propter prodigia quæ his diebus visa sunt, quæ portendere aliquid Reipub. videbantur.

37. *Ab Occidente faces.* Apparuerunt stellæ crinitæ, quæ cometæ vulgè dicuntur; stellæ autem ejusmodi aliud nihil sunt quam aer accensus, qui varias figuras exhibet.

38. *Fulminum jactus.* Vargunteius Pompeius de cœlo exanimatus est.

Ib. *Terræ motus.* Terræ motu Spoletum totum concussum est, & quædam ædificia corruerunt. Vide lib. 1. de Divinatione ubi omnia hæc prodigia verbis Cicero persecutus est.

43. *Cotta & Torquato Coss.* Anno urbis conditæ 688. quo tempore prior conjuratio facta est; de qua Sallustius.

Ib. *Complures in Capitolio.* Arx moni-
fissima erat in saxo Tarpeio, in qua arce plures erant turræ.

45. *Statuæ.* Statuæ olim ad æternam

posteritatis memoriam ibi erectæ fuerant.

Ib. *Legum æra.* Legum æra significat duodecim tabularum leges, quas in ære descriptas fuisse narrat T. Livius lib. 3.

47. *Romulus.* Per Romulum Romuli statuam intellige.

Ib. *Lactantem.* Romulus sugens lac Lupæ, & aperto ore captans representabatur.

49. *Haruspices ex tota Etruria.* Aruspici præ cæteris dediti fuerunt Hetrusci, apud quos Tages ejus disciplinæ inventor exstitit; imo ex Senatus auctoritate quondam decretum est, ut sex filii principum singulis Etruriæ populis hac disciplina instituendi traderentur, ne ars ille vilesceret.

53. *Prope fata.* Decreta divina, seu fata, imputari non possunt: at secundum Tagem, tantum decem annos differri potuerunt.

54. *Ludi decem per dies.* O cæcitatem hominum! quasi ludis ejusmodi dii placarentur.

re dixerunt, si illud signum quod videtis, solis ortum, & forum curiamque conspiceret, fore, ut ea consilia quæ clam essent inita contra salutem urbis atque imperii, illustrarentur, ut à S. P. Q. R. perspici possent. Atque illud ita collocandum Consules illi statuerunt: sed tanta fuit operis tarditas, ut neque à superioribus consulibus, neque à nobis ante hodiernum diem collocaretur. Hic quis potest esse, Quirites, tam ⁸aversus à vero, tam præceps, tam mente captus, qui neget hæc omnia quæ videmus, præcipueque hanc urbem, deorum immortalium nutu atque potestate administrari? Etenim cum esset ita responsum, cædes, incēdia, interitumque reipublicæ comparari, & ea à perditis civibus; quæ tum propter magnitudinem scelerum nonnullis incredibilia videbantur, ea non modo cogitata à nefariis civibus, verum etiam suscepta esse sensitis. Illud vero nonne ita præsens est, ut nutu Jovis Optimi Maximi factum esse videatur, ut, cum hodierno die mane per forum meo jussu & conjurati, & eorum indices in ædem Concordiæ ducerentur, eo ipso tempore signum statueretur? quo collocato, atque ad vos Senatumque converso, omnia & Senatus, & vos, quæ erant contra salutem omnium cogitata, illustrata, & patefacta vidistis. Quo etiam majore sunt isti odio supplicioque digni, qui non solum vestris domiciliis atque tectis, sed etiam deorum templis atque delubris sunt funestos ac nefarios ignes inferre conati: quibus ego si me restitisse dicam, nimium mihi ^hsumam, & non sim ferendus; ille, ille Jupiter restitit; ille Capitolium, ille hæc templa, ille hanc urbem, ille vos omnes salvos esse voluit. Diis ego immortalibus ducibus hanc mentem, Quirites, voluntatemque suscepi, atque ad hæc tanta indicia perveni. Jam vero illa Allobrogum sollicitatio, sic à Lentulo cæterisque domesticis hostibus, tanta res, tam dementer credita & ignotis & barbaris, commissæque literæ nunquam essent profecto, nisi à diis immortalibus huic tantæ audaciæ con-

⁸perversus. ^harrogabo. ⁱtam audacibus.

62. Consules illi.] Cotta & Torquatus.

63. Superioribus consulibus.] L. Cæsar & C. Figulus Consules ante Ciceronem fuerunt.

75. In ædem Concordiæ.] In æde Concordiæ Cicero Senatum habiturus erat. Tria fuerunt Romæ templa Concordiæ; unum in aëa Vulcani, aliud in arce, tertium in foro.

1b. Signum statueretur.] Jovis simulacrum.

82. Non sim ferendus.] Prædicat summum deorum beneficium, quo ab incendio templa & urbs liberata est, quod sibi arrogare sine summa impietate non posset.

88. Tanta res, tam dementer.] Tanta conjuratio & bellum tam perniciosum excogitatum, sine summa dementia non potuit committi ignotis & barbaris hominibus, id est, Allobrogibus; nota autem quod Barbaros externos omnes appellabant Romani.

filiū esset ereptum. Quid vero? ut homines Galli ex civitate male pacata, quæ gens una restat quæ populo Rom. bellum facere & possit, & non nolle videatur, spem imperii, & rerum amplissimarum, ultro sibi à patriciis hominibus oblatam negligere-
95 rent, vestramque salutem suis opibus anteponerent: id nonne divinitus factum esse putatis? præsertim qui nos non pugnando, sed tacendo superare potuerunt.

91. *Ex civitate male pacata.*] Videntur habuisse civitatem, quæ Allobrogum diceretur; quæ male pacata appellatur, quod molestissime ferrent imperium pop. Rom.

ex quo victi sunt à Q. Fabio, qui Allobrogicus dictus est.

94. *A patriciis.*] Quidam erant à conjuratis patricii.

PERORATIO.

V. Quamobrem, Quirites, quoniam ad omnia pulvinaria supplicatio decreta est, celebratote illos dies cum conjugibus ac liberis vestris. Nam multi sæpe honores diis immortalibus justī habiti sunt ac debiti, sed profecto justiores nun-
5 quam. Erepti enim estis ex crudelissimo ac miserimo interitu, & erepti sine cæde, sine sanguine, sine exercitu, sine dimicatione: togati me uno togato duce & imperatore vicistis. Etenim recordamini, Quirites, omnes civiles dissensiones, neque solum eas quas audistis, sed & has, quas vosmetipsi meministis & vidistis. L. Sulla P. Sulpicium oppressit; ex urbe
10 ejecit C. Marium custodem hujus urbis; multosque fortes viros partim ejecit ex civitate, partim interemit; Cn. Octavius Cos. armis ex urbe collegam suum expulit: omnis his lo-

1. *Ad omnia pulvinaria.*] Pulvinaria erant lecti qui sternebantur in templis, cum diis convivium apponebatur, quod sacrificii genus lectisternium dicebatur, aut epulum.

2. *Celebratote illos dies.*] Ibant per urbem redimitti pueri, matronæ, virgines, canebantque hymnos compositos in laudem deorum.

4. *Justi.*] Justī sunt honores qui rependantur diis immortalibus, pro acceptis ab ipsis beneficiis.

10. *Sulpicium oppressit.*] Cum Syllæ decretum esset à Senatu bellum Mithridaticum, egit Marius cum Sulpicio Tribuno plebis, ut ea sibi provincia pop. Rom. suffragiis decerneretur. Syllæ interim simulans profectionem ad bellum, exer-

citum Romam convertit; pugnabat in urbe cum Mario & Sulpicio; Sulpicius occiditur, & Marius fugit in Africam. Appianus lib. 1. bell. civil.

11. *Custodem hujus urbis.*] Vere Marius urbis Romæ custos fuit, propter confectum à se bellum Cimbricum. Is Arpinas & Ciceronis popularis fuit, quem semper laudat.

12. *Cn. Octavius.*] Cn. Octavius habuit collegam Cornelium Cinnam, Octavius partes Syllæ sequutus est. Expulit autem Cinnam propter leges quasdam Reipub. perniciosas, quas Octavius ferri noluit. Sic expulsus, consulatu abdicatus est, & hostis patriæ judicatus. Marius rediens ex Africa, cum Cinna se conjungit: Romam obsident, capiunt, eamque civium nobilissimorum sanguine & cadibus replent.

cus acervis corporum & civium sanguine redundavit. Supera-
vit postea Cinna cum Mario, tum vero clarissimis viris interfectis, 15
lumina civitatis extincta sunt. Ultus est hujus victoriae crude-
litatem postea Sulla: ne dici quidem opus est, quanta diminuti-
one civium, & quanta calamitate reipub. Dissensit M. Lepidus
à clarissimo & fortissimo viro Q. Catulo; attulit non tam ipsius
interitus reipub. luctum, quam cæterorum. Atque illæ dissen- 20
siones erant hujusmodi, Quirites, quæ non ad delendam, sed
ad commutandam reipub. pertinerent; non illi nullam esse
reipub. sed in ea quæ esset, se esse principes; neque hanc
urbem conflagrare, sed se in hac urbe florere, voluerunt.
Atque illæ tamen omnes dissensiones, quarum nulli exitium 25
reipub. quæsit, ejusmodi fuerunt, ut non reconciliatione
concordiæ, sed, internecione civium^a dijudicatæ sint. In hoc
autem uno post hominum memoriam maximo crudelissimoque
bello (quale bellum nulla unquam barbaria cum sua gente
gessit; quo in bello lex hæc fuit à Lentulo, Catilina, Cas- 30
sio, Cethego constituta, ut omnes qui salva urbe salvi esse
possent, in hostium numero^b ducerentur) ita me gessi, Qui-
rites, ut omnes salvi conservaremini: & cum hostes vestri
tantum civium superfuturum putassent, ^c quantum infinitæ
cædi restitisset: tantum autem urbis, quantum flamma^d ob- 35
ire non potuisset: & urbem, & cives integros incolumesque
servavi. Quibus pro tantis rebus, Quirites, nullum ego à
vobis præmium virtutis, nullum ^e inigne honoris, nullum
monumentum laudis postulo, præterquam hujus diei memori-
am sempiternam. In animis ego vestris omnes triumphos me- 40

^a terminata. ^b haberentur. ^c reliquum fuisset facta cæde infinita.
^d attingere. ^e nullum triumphum.

16. *Lumina.*] Interfecti sunt Q. Catu-
lus, Merula, Crassus, Scaevola, M. Anto-
nius, & C. Cæsar, præstantissimi Oratores.
Vide Livium lib. 79.

17. *Quanta diminutione civium.*] Ap-
pianus refert, ex equestri ordine duo millia
& sexcentos, Senatores nonaginta, Consu-
lares quindecim occidisse; & Tit. Livius
lib. 88. Italiam universam cædibus reple-
visse; unde à Fursidio admonitus dicitur,
ut aliquos vivere sineret, ut essent quibus
imperaret.

18. *Dissensit M. Lepidus.*] Dissensit in
eo M. Lepidus, tum quia impediebat ne
Syllæ demortui corpus in campo Martio
sepeliretur, qui honos antea tantum Regi-
bus concessus fuit, tum quia ejus acta re-
scindere conabatur.

19. *Q. Catulo.*] Hic Catulus Ciceronem
patrem patriæ nominavit.

1b. *Ipsius interitus.*] Pugnavit Lepidus
cum Catulo in campo Martio, ubi multa
suorum clade victus, fugit in Sardiniam,
ibique morbo periit.

20. *Cæterorum.*] Multi cum eo cæsi
sunt.

23. *Neque hanc urbem conflagrare.*] Ii
omnes, de quibus dixit, volebant aut com-
mutare Reipub. statum, aut in ea dominari
tantum; sed Catilina funditus flammis il-
lam delere voluit.

28. *Nullum monumentum.*] Hominibus
de patria bene meritis statuae in rostris
collocabantur.

os, omnia ornamenta honoris, monumenta gloriæ, laudis insignia, condi & collocari volo; nihil me mutum potest delectare, nihil tacitum, nihil denique huiusmodi, quod etiam minus digni assequi possint. Memoria vestra, Quirites, nostræ res
 45 alentur, sermonibus crescent, ^f literarum monumentis inveterascent & corroborabuntur: eandemque diem intelligo, quam spero æternam fore, & ad salutem urbis, & ad memoriam consulatus mei propagatam: unoque tempore in hac republica duos cives exstuisse, quorum alter fines vestri imperii, non
 50 terræ, sed cæli regionibus terminaret; alter ejusdem imperii domicilium sedemque servaret. Sed quoniam earum rerum quas ego gessi, non est eadam fortuna atque conditio, quæ illorum qui externa bella gesserunt: quod mihi vivendum sit cum illis, quos vici ac subegi: isti hostes aut interfectos, aut
 55 oppressos reliquerunt: vestrum est, Quirites, si cæteris recta sua facta profunt, mihi mea ne quando obfint, providere; mentes enim hominum audacissimorum sceleratæ ac nefariæ ne vobis nocere possent, ego providi: ne mihi noceant, vestrum est providere. Quanquam, Quirites, mihi quidem ipsi nihil jam
 60 ab istis noceri potest; magnum enim est in bonis præsidium, quod mihi in perpetuum comparatum est: magna in republica dignitas, quæ me semper tacita defendet; magna vis est conscientiæ, quam qui negligent, cum me violare volent, se ipsi indicabunt. Est etiam in nobis is animus, Quirites, ut non
 65 modo nullius audaciæ cedamus, sed etiam omnes improbos ultro semper laceßamus. Quod si omnis impetus domesticorum hostium depulsus à vobis se in me unum converterit; vobis erit providendum, Quirites, quæ conditione posthac eos esse velitis, qui se pro salute vestra obtulerint invidiæ, periculisque omnibus.
 70 Mihi quidem ipsi quid est quod jam ad vitæ fructum possit acquiri, præsertim cum neque in honore vestro, neque in gloria virtutis quidquam videam altius, quod quidem mihi libeat ascendere? Illud perficiam profecto, Quirites, ut ea quæ gessi in consulatu, privatus tuear, atque ornem: ut, siqua est in-
 75 vidia in conservanda republica suscepta, lædat invidos, mihi valeat ad gloriam. Denique ita me in republica ^g tractabo, ut me-

^f historiis.

^g geram.

42. *Me mutum.*] Testatur se rebus mutis non delectari, quales sunt statuae, nec tacitis, quales sunt triumphis.

49. *Duos cives.*] Se & Pompeium notat: Pompeius enim eodem fere tempore piraticum bellum & Mithridaticum confecit: ipse verò civitatem incendio, cives eade liberavit.

56. *Mea obfint.*] Poterat obesse Ciceroni invidia, quam subibat à conjuratis qui supererant.

62. *Magna vis est conscientiæ.*] Locus communis de conscientia, qua nulla major vis est.

72. *Videam altius.*] Populi beneficio Consul erat, qua dignitate nulla fuit illustrior in Repub,

mine-

minerim semper quæ gesserim, curemque ut ea virtute, non casu gesta esse videantur. Vos, Quirites, quoniam jam nox est, veneramini illum Jovem, custodem hujus urbis ac vestrum; atque in vestra tecta discedite; & ea, quanquam jam periculum 80 est depulsum, tamen, æque ac priori nocte, custodiis vigiliisque defendite. Id ne vobis diutius faciendum sit, atque ut in perpetua pace esse possitis, providebo, Quirites.

78. *Jam nox est.*] Patet sub noctem habitam hanc fuisse orationem; quod & Plutarchus testatur.

79. *Illum Jovem.*] Hortatur ad venerationem Jovis Statoris, cujus in templo

primam Orationem in Catilinam habuit.

83. *Providebo.*] De senatusconsulto pro puniendis conjuratis habendo, provisorum se ac executurum quamprimum pollicetur.

ORATIO QUARTA

IN

L. CATILINAM,

IN SENATU.

ARGUMENTUM.

CUM Cicero audivisset opifices, aliosque è facie populi à conjuratorum clientibus & amicis sollicitari, ad eos per vim ex carcere extrahendos, dispositis undequaque præfidiis, Nonis Decembris Senatum in curiam convocavit, retulitque, quid fieri de iis placeret, qui traditi erant in carcerem. Silanus Consul designatus, prior rogatus sententiam, morte eos multandos esse pronuntiavit. Cæsar vero, remota mortis sententia, cæteras omnium suppliciorum acerbitates amplexus est. Cicero in utramque sententiam ita differuit, ut inclinaret potius in Silani severiorem. Itaque totum hujus Orationis argumentum in duabus illis excutiendis sententiis versatur: quare ad genus delibe-

rativum

rationum pertinet hæc Oratio; suadet enim ut Silani potius quam Cæsaris sententiam Patres Conscripti sequantur.

P A R T E S.

Sunt quatuor, Exordium, Propositio, Contentio, & Peroratio.

T E M P U S.

Habita est hæc Oratio Nonis Decembribus, ut ipse lib. 2. ad Atticum scribit.

E V E N T U S.

Morte puniti sunt in carcere Lentulus, Cethegus, Statilius, Gabinius, & Ceparius conjurati.

E X O R D I U M.

Sic hortatur Senatum Cicero de conjuratorum poena ferre sententiam fortiter, ut tacite eos occidendos esse suadeat.

I. VIDEO, P. C. in me omnium vestrum ^a ora atque oculos esse conversos: video vos non solum de vestro ac reipublicæ, verum etiam, si id depulsum sit, de meo periculo esse sollicitos. Est mihi jucunda in ^b malis, & grata in dolore, vestra erga me voluntas: sed eam, per deos immortales quæso, deponite; atque obliti salutis meæ, de vobis ac de liberis vestris cogitate. Mihi quidem si hæc conditio consulatus data est, ut omnes acerbitates, omnes dolores cruciatuque perferrem; feram non solum fortiter, sed etiam libenter, dummodo meis laboribus vobis populoque Romano dignitas salusque pariat. Ego sum ille Consul, P. C. cui non forum, in quo omnis æquitas continetur; non campus consularibus auspi-

I N T E R P R E T A T I O.

^a vultus.

^b periculis.

N O T A E.

8. *Data est.*] Quasi fato & deorum decreto, datam sibi esse consulatum dicit, ut multa perferat.

11. *Non forum.*] In foro creatum est ei periculum à Catilina.

12. *In quo omnis æquitas.*] In foro

judicia exercebantur, ubi regnare debet æquitas.

1b. *Non campus.*] In campo Martio, caputis auguriis, Magistratus creabantur, nam hic se conferre debuit lorica tectus, uti priore oratione dictum est.

cui consecratus; non curia, summum auxilium omnium gentium; non domus, commune perfugium; non lectus ad quietem datus; non denique hæc sedes honoris, sella curulis, unquam vacua mortis periculo, atque insidiis fuit. Ego multa tui, multa pertuli, multa, concessi, multa meo quodam dolore in vestro timore sanavi. Nunc si hunc exitum Consulatus mei dii immortales esse voluerunt, ut vos, P. C. populumque Romanum ex cæde misera, conjuges liberosque vestros, virginesque Vestales ex acerbissima vexatione; templa atque delubra, hanc pulcherrimam patriam omnium nostrum ex fœdissima flamma; totam Italiam ex bello, & vastitate eriperem; quæcunque mihi uni proponetur fortuna, subeatur. Etenim si P. Lentulus suum nomen, inductus à vatibus, fatale ad perniciem reipublicæ fore putavit; cur ego non læter, meum consulatum ad salutem reipublicæ prope fatalem existitisse. Quare, P. C. consulite vobis, prospicite patriæ; conservate vos, conjuges, liberos, fortunæque vestras: populi Romani nomen salutemque defendite: mihi parcere ac de me cogitare definite. Nam primum debeo sperare, omnes de-

a misereri mei.

13. *Non curia.*] In curia Ciceroni minatus est Catilina: refert enim Plutarchus tum dixisse Catilinam, duo esse in Repub. corpora, quorum alterum caput haberet; sed ægrum; alterum sine capite, sed potens & validum, cui se ipse caput adjungeret.

14. *Commune perfugium.*] Plutarchus in vita Græchorum refert, quod apud Romanos veteres, ne in capitali quidem causa reum domi licebat facere, sed ante domum consistens præco, tuba eum citabat.

16. *Non lectus ad quietem.*] Equites duo præmissi fuerant à conjuratis, ut mane Ciceronem in lecto suo interficerent, quare ne in lecto quidem quietus fuit.

15. *Sella curulis.*] Curules Magistratus erant Consules, Censores, Prætores & Aediles; hinc autem appellati, ut Festus ait, quia curru vehebantur, in quo erat sella eburnea, vel saltem ebore testâ, pedibus incurvis, cui insidebant illi Magistratus.

18. *Exitum Consulatus.*] Quia Nonis Decembris hanc habuit Orationem Cicero, & Calendis Januariis designati Consules Magistratum inire debebant, exitus ejus Consulatus imminabat.

20. *Vestales.*] Vestales inde dictæ sunt, quod Vestæ sacra, & ignem ejus perpetuum curarent. Longe ante Romam conditam earum fuit institutio, si quidem Aeneas condito Lavino, ibi Vestæ ædem extruxerit. Dionysius ait Numam Pompiliū primum omnium Vestales virgines Romæ instituisse.

21. *Templa atque delubra.*] Templa (ex Donato) loca sunt loca ab augure, & diis consecrata: delubra vero, ubi simulacra Deorum ponuntur.

24. *Subeatur.*] Proponit sibi omnia perferenda fortiter & generose, quæ erunt pro patriæ defensione subeunda.

16. *Suum nomen.*] Nomen nempe Corneli, de quo superiori orat. Paragr. ii. not. ad l. 71. Hic autem locus est à dissentaneis. Lentulus enim velut hostis patriæ, Ciceroni patriæ servatori opponitur.

25. *A vatibus.*] Per vates, aruspices, & versus Sibyllarum intelligit. De quibus vide superiorem orationem Paragr. ii. not. ad l. 71.

27. *Fatalem existitisse.*] Stoicorum more loquitur, qui omnia fato advenire volebant; quasi in satis esset, ut per ipsam Respub. conservaretur.

- os, qui huic urbi præsent, pro eo mihi ac mereor, relatu-
 gratiam esse; deinde si quid obtigerit, æquo animo paratoque mo-
 riar; neque enim turpis mors forti viro potest accidere, neque
 immatura consulari, nec misera sapienti. Nec tamen ego sum
 35 ille ferreus, qui fratris carissimi atque amantissimi præsentis
 mœrore non movear, horumque omnium lacrymis, à quibus
 me ^d circumfessum videtis: neque meam mentem non domum
 sæpe revocat exanimata uxor, abjecta metu filia, & parvulus
 filius, quem mihi videtur amplecti respublica tanquam obsidem
 40 consulatus mei; neque ille, qui exspectans hujus exitum diei
 adstat in conspectu meo gener; moveor his rebus omnibus, sed
 in eam partem, ut salvi sint vobiscum omnes, etiam ^e si vis ali-
 qua me oppresserit, potius quam ut & illi, & nos una reipub.
 peste pereamus. Quare, P. C. incumbite ad reipub. salutem:
 45 circumspicite omnes procellas, quæ impendent, nisi providetis;
 non Tib. Gracchus, qui iterum tribunus plebis fieri voluit: non
 C. Gracchus, qui agrarios concitare conatus est: non L. Sa-

^d circumdatum.

^e pereundum sit mihi.

31. *Urbi præsent.*] Credebant illi ve-
 teres urbem quamlibet suos habere Deos
 tutelares. Vide Macrobius lib. 1. Sa-
 turn. Unde Romani urbem obsessuri, prius
 Deos ejus tutelares sibi propitios invoca-
 bant.

Ib. *Relatu-ros gratiam.*] Refert gratiam
 dii dicuntur, cum suis cultoribus bene fa-
 ciunt.

33. *Turpis mors.*] Turpis mors ea dici-
 tur, quæ ob turpem causam accidit; at glo-
 riosa erit Ciceroni, si in defendenda patria
 moriatur.

34. *Immatura consulari.*] Immatura
 mors est, quæ ante cursum gloriæ peractum
 accidit; cum igitur ad consulatum, maxi-
 mum omnium dignitatem, pervenerit Cicero,
 jam ei mors evenire immatura nequit.

Ib. *Misera sapienti.*] Stoici etiam in
 tormentis certum esse censebant sapien-
 tem.

35. *Fratris carissimi.*] Frater ipsius
 Quintus, cognati reliqui, ac propinqui
 aderant, ut viderent quem exitum res
 habitura esset, & an morte multaren-
 tur conjurati; refert Plutarchus quin-
 tum non mediocriter Ciceronem impu-
 lisse ad sumendum de conjuratis suppli-
 cium.

38. *Exanimata uxor.*] Terentiam ux-
 orem metu & pavore consternatam esse
 ait.

Ib. *Filia.*] Tullia Ciceronis filia nomi-
 nabatur, quæ forma, moribus, & doctrinâ
 excellens fuisse dicitur.

Ib. *Parvulus filius.*] Filius Ciceronis à
 patre Marco Marcus dictus est; is post mor-
 tem patris, Augusti Cæsaris in Consulatu
 collega fuit, ut Plutarchus refert.

39. *Tanquam obsidem.*] Obsides quidem
 ii dicuntur, qui à victis victori dantur: sed
 hic obses ponitur pro sponsore Consulatus
 Ciceronis. Nam cum unice à Cicerone
 filius diligeretur, confirmabat nihil suscep-
 turum patrem, nisi quod saluti Reipub.
 foret; quia salus liberorum & incolumi-
 tas à salute & incolumitate Reipub. de-
 pendit.

41. *Gener.*] Tullia filia Ciceronis tres
 habuit maritos, ex primo matrimonio Pi-
 sonem, ut ex lib. 1. Epist. famil. patet,
 ex secundo Crassipodem, ex tertio Dol-
 bellam; hic de Calp. Pisone agitur.

45. *Omnes procellas.*] Per procellas
 intelligit omnia pericula, translatio à ma-
 ris tempestate.

46. *Tiberius Gracchus.*] Tiberius cum
 fieri vellet Tribunus plebis, occisus est
 à Scipione Nasica, ut refert Livius lib.
 58.

47. *Agrarios.*] Seditiosos illos notat,
 qui legi Agrariæ favebant, nempe ut agri
 sibi distribuerentur.

ORATIO IV. IN L. CATILINAM. 131

turninus, qui C. Memmium occidit, in discrimen aliquod, atque in vestrae severitatis iudicium adducitur. Tenentur ii, qui ad urbis incendium, ad vestrum omnium caedem, ad Catilina accipiendum Romae resistenterunt; tenentur literae, signa, manus, denique uniuscujusque confessio: sollicitantur Allobroges: servitia excitantur: Catilina arcessitur: id est, initum consilium, ut, interfectis omnibus, nemo ne ad deplorandum quidem reip. nomen, atque ad lamentandam tanti imperii calamitatem relin- 55
quatur. Haec omnia indices detulerunt, rei confessi sunt, vos multis jam iudiciis iudicavistis: primum, quod mihi gratias egistis singularibus verbis, & mea virtute atque diligentia perditorum hominum patefactam esse conjurationem decrevistis: deinde, quod P. Lentulum, ut se abdicaret praetura coegistis: tum, 60
quod eum, & caeteros, de quibus iudicavistis, in custodiam dandos censuistis: maximeque, quod meo nomine supplicationem decrevistis, qui honos togato habitus ante me est nemini: postremo, hesterno die praemia legatis Allobrogum, Titoque Vulturcio dedistis amplissima; quae sunt omnia ejusmodi, ut ii, qui in custo- 65
diam nominatim dati sunt, sine ulla dubitatione à vobis damnati esse videantur.

^f remanserunt.

^g servi.

48. *Memmius occidit.*] Saturninus Tribunus pleb. Memmii candidatum Consulatus ac suum competitorem, quem suis actionibus adversarium timebat, interfecit.

52. *Sollicitantur Allobroges.*] Sollicitantur Allobroges à Catilinariis, ut ex

eorum patet literis, quas ad Allobrogum Senatum dederant. Vide superiorum orationem, ubi fuit de his, & aliis sequentibus dictum est.

67. *Damnati videantur.*] Ex Sallustio habemus, Senatum iudicavisse hos conjuratos fecisse contra Rempub.

PROPOSITIO.

Proponit conjuratos morte multandos esse; primum ambiguit; & celeriter, propter imminens periculum.

II. Sed ego institui referre ad vos, P. C. tanquam integrum, & de facto, quid iudicetis; & de poena, quid censeatis; illa ^a praedicam, quae sunt consulis. Ego magnum in republica versari furorem, nova quaedam misceri & concitari mala jam pridem videbam: sed hanc tantam, tam exitiosam haberi conjurationem à civibus nunquam putavi. Nunc quidquid est, quocunque vestrae mentes inclinant atque sententiae, statuendum vobis ante noctem est. Quantum facinus ad nos delatum sit, videtis: huic si paucos putatis ^b affines

^a praemonebo.

^b conscios.

L

esse,

esse, vehementer erratis. Latius opinione disseminatum est hoc
 10 malum: manavit non solum per Italiam, verum etiam transcendit
 Alpes, & ^c obscure serpens multas jam provincias occupavit. Id
 opprimi ^d sustentando ac prolatando nullo pacto potest; quacun-
 que ratione placet, celeriter vobis vindicandum est.

^c latenter.

^d ferendo & differendo.

PARTITIO & CONTENTIO.

*Proponit utramque sententiam, ac ita discutit, ut Cæsaris quasi
 popularem laudet, sed Silani, in quam inclinat, latius explicet.*

III. Video duas adhuc esse sententias: unam D. Silani, qui
 censet eos, qui hæc delere conati sunt, morte esse multandos:
 alteram C. Cæsaris, qui mortis pœnam removet, cæterorum sup-
 pliciorum omnes acerbitates amplectitur. Uterque & pro sua
 5 dignitate, & pro rerum magnitudine in summa severitate versatur.
 Alter eos, qui nos omnes, qui populum Romanum vita
 privare conati sunt, qui delere imperium, qui populi Romani no-
 men extinguere, punctum temporis frui vita & hoc communi
^a spiritu non putat oportere: atque hoc genus pœnæ sæpe in im-
 10 probos cives in hac republ. esse usurpatum recordatur. Alter in-
 telligit, mortem à diis immortalibus non esse supplicii causa con-
 stitutam, sed aut necessitatem naturæ, aut laborum ac miseriarum
 quietem esse; itaque eam sapientes nunquam inviti, fortes etiam
 sæpe libenter oppetiverunt; ^b vincula vero, & ea sempiterna,
 15 certe ad singularem pœnam nefarii sceleris inventa sunt; itaque
 municipiis dispertiri jubet. Habere videtur ista res iniquitatem,
 si imperare velis: difficultatem, si rogare; decernatur tamen, si
 placet. Ego enim ^c suscipiam, &, ut spero, reperiam, qui id,
 quod salutis omnium causa statueritis, non putet suæ dignitatis
 20 recusare. Adjungit gravem pœnam municipibus, si quis eorum vin-

^a aëre.

^b perpetuus carcer.

^c recipiam in me.

1. *Silani.*] Silanus Consul designatus, & C. Cæsar, primi suas sententias protulerunt, quas passim reliqui sequuti sunt.

12. *Necessitatem naturæ.*] Cum quis extrema senectute, aut morbo periit, dicitur necessitate naturæ mori, quia omnia occidunt necesse est.

13. *Quietem esse.*] Cum quis sibi mortem inferebat, tunc mors ab illis quies dicebatur; quare enim non vult, nisi ut quietem

ab aliquo incommodo sibi quaerat?

16. *Municipiis.*] Municipia liberæ erant civitates.

Ib. *Habere videtur, &c.*] Dilemma hic facit Cicero, aut illa municipia rogare, aut iis imperare oportet, ut accipiant illos conjuratos: quod utrumque refellit.

17. *Decernatur.*] Id est decernatur à Senatu ut per municipia distribuatur, nemoque audeat eos sublevare.

cula ruperit : horribiles custodias circumdat, & digna scelere hominum perditorum sancit ; ne quis eorum pœnam, quos condemnat, aut per Senatum, aut per populum levare possit : eripit etiam spem, quæ sola hominem in miseris consolari solet ; bona præterea publicari jubet : vitam solam relinquit nefariis hominibus : 25 quam si eripuisset, multas uno dolore animi ac corporis, & omnes scelerum pœnas ademisset. Itaque ut aliqua in vita formido improbis esset posita, apud inferos ejusmodi quædam illi antiqui supplicia impiis constituta esse voluerunt ; quod videlicet intelligebant, his remotis, non esse mortem ipsam pertimescendam. 30 Nunc, P. C. ego ^d mea video quid intersit ; si eritis secuti sententiam C. Cæsaris, quoniam hanc is in republica viam, quæ popularis habetur, secutus est, fortasse minus erunt, hoc auctore & cognitore hujusce sententiæ, mihi ^e populares impetus pertimescendi : sin illam alteram secuti eritis ; nescio an amplius mihi 35 negotii contrahatur ; sed tamen meorum periculorum rationes utilitas reipublicæ vincat. Habemus enim à C. Cæsare, sicut ipsius dignitas, & majorum ejus amplitudo postulabat, sententiam, tanquam obfidem perpetuæ in rempublicam voluntatis ; intellectum est quid intersit inter lenitatem concionatorum, & animum vere 40 popularem, saluti populi consulentem. Video de istis, qui se populares haberi volunt, abesse non neminem, ne de capite videlicet civium Romanorum sententiam ferat ; is & nudius tertius in custodiam cives Romanos Cethegum, & P. Lentulum dedit, & supplicationem mihi decrevit, & indices hesterno die maximis præmiis 45 affectit. Jam hoc nemini dubium est, qui reo custodiam, quæstori gratulationem, indici præmium decrevit, quid de tota re

^d video quam utile sit mihi. ^e populi.

23. *Levare possit.* Nisi velit se hostem patriæ profiteri.

26. *Uno dolore animi & corporis.* Si vita conjuratis adempta esset, ab omni corporis & animi dolore vacui essent ; loquitur autem ex sententia Cæsaris, qui censebat animam cum corpore extingui.

28. *Apud inferos.* Inferos negat esse Cicero lib. 1. Tuscul. quæst. quos nos Christiani & credimus, & formidamus.

33. *Hoc auctore.* Cæsare.

35. *Illam alteram.* De Silani Consulis designati sententia loquitur.

36. *Negotii contrahatur.* Non minus periculi sibi incumbere declarat, si Silani, quam si Cæsaris sententiam sequantur.

38. *Tanquam obfidem.* Laudat Cæsaris sententiam, tanquam is bene de Repub. sentiret : nam revera multi eum favere

conjuratis suspicabantur : alii molliore hac pœna, sibi apud populum dominatum affectare.

40. *Concionatorum.* Per concionatores vel illos tribunos plebis, qui conciones apud populum seditiosas habebant, vel eos, qui omnes concionum ventos colligebant, indicat.

42. *Non neminem.* Carpit aliquem incognitum, è Senatorum numero, qui ut popularis haberetur, eo die venire noluit in Senatum. Huic anteponit Cæsarem, qui revera popularis est, & salutis publicæ studiosus.

46. *Quæstori.* Se quæstorem vocat, quia conjurationem detexit.

47. *Gratulationem.* Loquitur de supplicatione, quæ decreta fuit à Senatu, vide Orat. superiorem Paragr. III. not. ad l. 53.

- & causa judicari. At vero C. Cæsar intelligit, legem Semproniam esse de civibus Romanis constitutam: qui autem reipub. sit
 50 hostis, eum civem esse nullo modo posse: denique ipsum latorem legis Semproniae, jussu populi poenas reip. dependisse; idem etiam ipsum Lentulum largitorem & prodigum non putat, cum de perniciæ reip. & exitio hujus urbis tam acerbe tamque crudeliter cogitarit, appellari posse popularem. Itaque homo mitissimus
 55 atque lenissimus non dubitat P. Lentulum æternis tenebris vinculisque mandare: & fancit in posterum, ne quis hujus supplicio & levando se jactare, & in perniciæ reipub. posthac popularis esse possit; adjungit etiam publicationem bonorum, ut omnes animi cruciatus & corporis, etiam egestas ac mendicitas consequatur.
 60 Quamobrem si hoc statueritis; dederitis mihi comitem ad concionem populo Romano carum atque jucundum: si illam Silani sententiam sequi malueritis; facile me, atque vos à crudelitatis vituperatione defendetis: atque obtinebo, eam multo levio-rem fuisse. Quanquam, P. C. quæ potest esse in tanti sceleris immanitate
 65 puniendæ crudelitas? Ego enim de meo sensu judico. Nam ita mihi salvâ rep. vobiscum perfrui liceat, ut ego, quod in hac causa vehementior sum, non atrocitate animi moveor (quis enim est me mitior?) sed singulari quadam humanitate, & misericordia. Videor enim mihi hanc urbem videre, lucem orbis terrarum,
 70 atque arcem omnium gentium, subito uno incendio concidentem: cerno animo sepulta in patria miseros, atque insepultos acervos civium: versatur mihi ante oculos aspectus Cethegi, & furor in vestra cæde bacchantis. Cum verò mihi proposui regnantem Lentulum, sicut ipse se ex fati sperasse confessus est; purpuratum
 75 esse hunc Gabinium; cum exercitu venisse Catilinam: tum lamentationem matrumfamilias, tum fugam virginum, atque puerorum, ac vexationem virginum Vestalium perhorresco: & quia mihi vehementer hæc videntur misera atque miseranda, idcir-

† *detrudere in perpetuum carcerem.*

‡ *minuendo.*

48. *Legem Semproniam.*] Lege lata à C. Graccho cautum est, ne injussu pop. Rom. quisquam civis Rom. morte plectatur, at lex hæc non favet conjuratis, nam hostes illi judicati non jure civium gaudent amplius.

51. *Dependisse.*] Interfectus est Gracchus ab Opimio Consule, tanquam perniciosa legis auctor, atque ita Reipub. poenas dedit.

52. *Largitorem & prodigum.*] Largitor is dicitur, qui spe dignitatis largitur & effundit pecunias in populum: prodigum vero qui in societatibus sua bona profundit.

69. *Videor enim mihi.*] Mirifica descrip-

tio seu subiectio malorum impendentium à conjuratis.

70. *Arcem omnium gentium.*] Romam arcem omnium gentium appellat, quia ad eam omnes nationes confugiunt; alludit autem ad Asylum Romuli, de quo Livius lib. 1.

74. *Purpuratum Gabinium.*] Purpura signum fuit regiae potestatis: quare Consules Rom. gerebant fasciam quandam purpuream in togis, qua Magistratus sui auctoritatem ostenderent.

78. *Misera atque miseranda.*] Cælius sic ait duo illa verba inter se differre quod miser sit qui meritis poenis afficitur, miserandus vero, qui immeritus patitur.

eo in eos, qui ea perficere voluerunt, me severum vehementem-
que præbeo.

80

VI. Etenim quæro, si quis paterfamilias, liberis suis à servo
interfectis, uxore occisa, incensa domo, supplicium de servis
quam acerbissimum sumpserit, utrum is clemens ac misericors,
an inhumanus & crudelissimus esse videatur? mihi vero ^a im-
portunus ac ferreus, qui non dolore ac cruciatu nocentis, suum ⁵
dolorem cruciatumque lenierit. Sic nos in his hominibus, qui nos,
qui conjuges, qui liberos nostros trucidare voluerunt; qui sin-
gulas uniuscujusque nostrum domos, & hoc universum reipub-
licæ domicilium delere conati sunt; qui id egerunt ut gentem
Allobrogum in vestigiis hujus urbis, atque in cinere deflagra- ¹⁰
ti imperii collocarent: si vehementissimi fuerimus, misericordes
habebimur: si remissiores esse voluerimus, summæ nobis cru-
delitatis in patriæ civiumque pernicie fama subeunda est. Nisi
vero cuiquam L. Cæsar, vir fortissimus, & amantissimus reipub.
crudelior nudius tertius est visus, cum sororis suæ, foeminæ le- ¹⁵
tissimæ, virum præsentem & audientem vita privandum es-
se dixit; cum avum jussu Coss. interfectum, filiumque ejus im-
puberem legatum à patre missum, in carcere necatum esse dixit.
Quorum quod simile fuit factum? quod initum delendæ reip. con-
siliium? Largitionis voluntas tum in republica versata est, & ²⁰
par-

^a crudelis.

1. *Etenim quæro.* Argumentum affert
ab exemplo ficto, sic autem illud profert;
non est crudelitas interfici servum à pa-
terfamilias, qui uxorem ejus & liberos in-
terfecit; ergo neque conjuratos, qui servi
patriæ, eam perdere voluerunt.

6. *Dolorem.* Dolorem conceptum vide-
licet ex uxore & liberis interfectis, & in-
censa domo.

9. *Gentem.* Gens Allobrogum semper
intensissima fuit pop. Rom.

11. *Si vehementissimi.* Ait quod summa
sit misericordia in patriam si plebantur
conjurati, at summa inhumanitas si ipsis
parcatur.

13. *Nisi vero.* Probat ab exemplo
L. Cæsaris, crudeliter non agi cum con-
juratis, si interficiantur; siquidem dixit
Lentulum principem conjurationis, & so-
roris suæ virum, quem præsentem & au-
dientem videbat in Senatu, sibi morte dig-
num videri.

15. *Sororis suæ.* Lucii Cæsaris soror,
& uxor Lentuli Julia vocabatur, & ex
priori matrimonio illius M. Antonii ma-
ter, qui postea triumvir fuit. Ex hoc au-

tem Lentuli supplicio, ut refert Plutarch;
in vita Ant. fons inimicitiarum, quæ Cice-
ronem inter & Antonium interceserunt,
redundavit.

17. *Cum avum.* Jam confirmat quod
dixit Cæsar, videlicet Lentulum morte
afficiendum esse; quod avus ejus longe
minori scelere infectus, tamen jussu Opi-
mii Consulis interfectus fuisset; avus
porro maternus L. Cæsaris fuerat M.
Fulvius Flaccus: ejus filiam L. Cæsar
hujus Lucii pater in matrimonio habu-
erat.

Ib. *Filiumque ejus impuberem.* Ha-
bebat filium vix annos natum viginti,
quem mittebat ut pacis tantum condi-
tiones proponeret, adolescentem ornatissi-
mum, cujus frater major in acie perierat,
qui tamen in carcere necatus est.

19. *Quorum quod simile factum.* Nul-
lum tantum illi facinus conceperant,
quantum Lentulus ille seditiosorum prin-
ceps; ergo longe acerbior morte dignus
est.

20. *Largitionis voluntas.* Volebat
Gracchus tenuioribus civibus agros lag-
giri,

- partium quædam contentio. Atque illo tempore hujus avus Lentuli, clarissimus vir, armatus Gracchum est persecutus, & grave tum vulnus accepit, ne quid de summa dignitate reipub. minueretur: hic ad evertenda fundamenta reip. Gallos arcessivit, servitia concitavit, Catilinam evocavit, attribuit nos trucidandos Cethego, cæteros cives interficiendos Gabinio, urbem inflammandam Cassio, totam Italiam vastandam diripiendamque Catilinæ. Vereamini, censeo, ne in hoc scelere tam immuni ac nefario, nimis aliquid severe statuissè videamini: cum multo magis sit verendum, ne remissione pœnæ crudeles magis in patriam, quàm ne severitate animadversionis nimis vehementes in acerbissimos hostes fuisse videamini. Sed quæ exaudio, P. C. dissimulare non possum; jactantur enim voces, quæ perveniunt ad aures meas, eorum, qui vereri videntur, ut habeam satis præsidii ad ea, quæ vos statueritis hodierno die ^b transigenda. Omnia provisa, parata, & constituta sunt, P. C. cum mea summa cura atque diligentia, tum multo etiam majores populi Romani ad summum imperium retinendum, & ad communes fortunas conservandas voluntate. Omnes adfunt omnium ordinum homines, omnium denique ætatum: plenum est forum, plena templa circa forum, pleni omnes aditus hujus loci ac templi. Causa enim est, post urbem conditam hæc inventa sola, in qua omnes sentirent unum atque idem, præter eos, qui,

^b exsequenda.

giri, dare vestimenta militibus sine stipendiorum diminutione, &c. his largitionibus veniebat tantum in suspicionem imperii affectandi.

21. *Partium quædam contentio.*] Contentebant inter se tantum populus, & Senatus sine patricii.

1b. *Hujus avus Lentuli.*] In illa seditione, ut his verbis refert Valer. Max. lib. 5. cap. 3. P. Lentuli hujus sediti si Lentuli avus, clarissimus & amantissimus civis Reipub. in Aventino C. Gracchi nefarios conatus & aciem pia ac forti pugna magnis vulneribus exceptis fugavit.

24. *Hic ad evertenda fundamenta.*] Argumentatur jam à minori ad majus; nam si morte dignus propter suspicionem Gracchus judicatus est, aut quia visus solum est minuere dignitatem populi; graviore morte dignus judicari debet, qui fundamenta Reipub. evertere voluit: quod probat amplificatione per distributionem.

1b. *Gallos arcessivit.*] Allobroges sunt, quos nomine Gallorum exprimit ad invdiam conciliandam, quia Galli infensissimi erant Romanis.

25. *Attribuit nos.*] Cuique conjuratorum suum munus attributum erat, ut sæpe jam in istis orationibus dictum est; at Cethego ut Cicronem & Senatores interficeret.

28. *Vereamini, censeo.*] Ironia; non enim dubitandum est de morte ipsis inferenda.

32. *Sed quæ exaudio.*] Occupatione nititur, ut eos præveniat, qui satis non esse præsidii Cicroni dicere potuissent ad eos morte afficiendos, si ita de iis Senatus decerneret.

39. *Plenum est forum.*] Habebatur hæc oratio in foro Romano, quod erat in Capitolio, quod omnium nobilissimum fuit.

40. *Hujus loci ac templi.*] Varia templa fuerunt circa forum, per quæ in causa Milonis præsidia Pompeius disposuit; vel templum ait, quia in loco sacro semper Senatus habebatur.

42. *In qua omnes sentirent.*] In aliis contentionibus suas quique partes sequebatur; ut in tumultibus civilibus, nobiles Syllæ, plebei Mario adhærebant, at in hac causa nemo præter conjuratos paucos Catilinæ & Lentulo favit.

cum

cum sibi viderent esse pereundum, cum omnibus potius, quam soli perire voluerunt; hosce ego homines excipio, & fecerno libenter; neque enim in improborum civium, sed in acerbissimorum hostium numero habendos puto. Cæteri vero, dii immortales! qua ^c frequentia, quo studio, qua virtute ad communem dignitatem, salutemque consentiant? Quid ego hic equites Romanos commemorem? qui vobis ita summam ordinis consilii que concedunt, ut vobiscum de amore reip. certent: quos ex multorum annorum dissensione ad hujus ordinis societatem concordiamque revocatos, hodiernus dies vobiscum atque hæc causa conjungit; quam conjunctionem si in consulatu confirmatam meo, perpetuam in republica tenuerimus, ^d confirmo vobis, nullum posthac malum civile ac domesticum ad ullam reipub. partem esse venturum. Pari studio defendendæ reipub. convenisse video tribunos ærarios, fortissimos viros, scribas item universos; quos cum casu hic dies ad ærarium frequentasset, video ab expectatione fortis ad communem salutem esse conversos. Omnis ingenuorum adest multitudo, etiam ^e tenuissimorum. Quis est enim cui non hæc templa, aspectus urbis, possessio libertatis, lux denique hæc ipsa, & hoc commune patriæ solum, cum sit carum, tum vero dulce atque jucundum? ^f Operæ pretium est, P. C. libertinorum hominum studia cognoscere, qui sua virtute fortunam civitatis

^c multitudine, desiderio, fortitudine. ^d premitto. ^e pauperrimorum. ^f est res digna.

44. Hosce homines.] Secernit conjuratos viros impios & infames à cæteris civibus.

47. Ad communem dignitatem.] Per communem dignitatem, libertatem intelligit, qua nihil homini melius est.

49. Summam ordinis.] Per summam ordinis, summum imperium seu primas reipub. partes accipit, quas ita proprias senatui esse concedit, ut tamen nullis concedant equites amore in reipub.

50. Multorum annorum dissensione.] Tulerat Sempronius Tribunus pleb. Q. Cæcilio, T. Quintio Coss. anno urbis sexcentesimo tricesimo, ut judicia quæ penes Senatum fuerant; ad solos equites transferrentur. Hinc semper dissenserunt Senatores ab equitibus. Postea à Sylla ab equitibus ad Senatores translata sunt anno sexcentesimo septuagesimo tertio; denique anno sexcentesimo octogesimo tertio, à Cotta senatoribus, equitibus & tribunis ærariis communicata sunt: atque ita

omnes ordines ad concordiam revocati sunt.

56. Tribunos ærarios.] Tribunos ærarios dicimus receptores generales, quibus etiam cum Senatu in equestri ordine Aurelius Cotta Prætor lege lata, judicandi potestatem fecit.

57. Scribas.] Scribarum ordo honestus erat, eorum erat munus acta publica scribere. Vide actionem quintam in Verrem, ubi fuse de iis loquitur Cicero.

58. Expectatione fortis.] Sorte ministeria ad ærarium præstabant Scribæ; imo eorum sortitio fiebat, qui in provincias sequerentur magistratus.

59. Ingenuorum.] Ingenui dicuntur qui statim ac nascuntur, liberi sunt. Vide Cic. lib. 1. de Inventione, ubi de iis agit.

63. Libertinorum hominum.] Libertini dicuntur, qui ex iusta servitute manumissi sunt; & qui probitate & fortitudine sua bene merendo de dominis, libertate & civitate donati sunt.

65 consecuti, hanc vere suam patriam esse judicant: quam quidam hinc nati, & summo nati loco, non patriam suam, sed urbem hostium esse judicaverunt. Sed quid ego hujusce ordinis homines commemorem, quos privatae fortunae, quos communis respublica, quos denique libertas ea, quae dulcissima est, ad salutem patriae
 70 defendendam excitavit? servus est nemo, qui modo tolerabili conditione sit servitutis, qui non audaciam civium perditorum perhorrescat; qui non obstare cupiat; qui non tantum, quantum audet, & quantum potest, conferat ad communem salutem voluntatis. Quare si quem vestrum fortè commovet hoc quod auditum est, lenonem quendam Lentuli concurrere circum tabernas,
 75 pretio sperantem sollicitari posse animos egentium atque imperitorum: est id quidem cœptum atque tentatum: sed nulli sunt inventi tam aut fortuna miseri, aut voluntate perdit, qui non ipsum illum sellae atque operis, & quæstus quotidiani locum, qui non
 80 cubile ac lectulum suum, qui denique non & cursum hunc otiosum vitae suae saluum esse velint. Multo verò maxima pars eorum qui in tabernis sunt, immo vero (id enim potius est dicendum) genus hoc universum amantissimum est^h otii. Etenim omne eorum instrumentum, omnis opera, ac quæstus, frequentia civium sustinetur, alitur^o otio: quorum si quæstus, occlusis tabernis, minui solet, quid tandem incensis futurum est?

& hanc brevitatem vitae pacatam. ^h pacis.

66. *Hinc nati.*] Lentulum & Cethegum intelligit, qui nati Romæ, eam quasi urbem hostium ferro flammaque delere voverunt.

70. *Tolerabili conditione.*] Tolerabili conditione servus esse dicitur, qui dominos crudeles & duos non habet.

72. *Obstare cupiat.*] Illorum conjuratorum civium audaciæ nemo non resistere vult.

75. *Concurrere.*] Sallustius refert quod Lentuli clientes & liberti diversis itineribus per urbem opifices & servitia concitare conati sunt, ut vi eum ex carcere extraherent.

79. *Sellæ atque operis.*] Sella seu officina locus est, ubi opifices suas operas faciant. A Sella vero Sellularii illi dicti sunt.

80. *Cubile ac lectulum.*] Utrumque videtur distinguere Cicero; fortè vilis fuit cubile quam lectus, cum illud talpis & corvis à Virgilio, lib. Georg. 1. assignetur.

82. *In tabernis sunt.*] In tabernis res vendendæ proponuntur à Propolis. Sumitur etiam taberna pro *caupina*, ubi pretium hospitii solvitur.

PERORATIO.

In hac peroratione postulat, & hortatur Senatum, ut Silani sententiam sequatur, cui se obtemperaturum profitetur.

V. Quæ cum ita sint, P. C. vobis populi Rom. præsidia non desunt: vos ne populo Rom. deesse videamini, providete. Habe-

tis consulem ex plurimis periculis & insidiis, atque ex media morte, ^a non ad vitam suam, sed ad salutem vestram reservatum: omnes ordines ad conservandam rempub. mente, voluntate, studio, virtute, voce consentiunt: obsessa facibus & telis impiæ 5 conjurationis, vobis supplex ^b manus tendit patria communis: vobis se, vobis vitam omnium civium, vobis ^c arcem & Capitolium, vobis aras Penatium, vobis illum ignem Vestæ perpetuum ac sempiternum, vobis omnia deorum templa atque delubra, vobis 10 muros atque urbis tecta commendat. Præterea de vestra vita, de conjugum vestrarum ac liberorum anima, de fortunis omnium, de sedibus, de focis vestris hodierno die vobis judicandum est. Habetis ducem memorem vestri, oblitum sui; quæ non semper facultas datur: habetis omnes ordines, omnes homines, universum 15 populum Romanum (id quod in civili causa hodierno die primum videmus) unum atque idem sentientem. Cogitate quantis laboribus fundatum imperium, quanta virtute stabilitam libertatem, quanta deorum benignitate auctas exaggeratasque fortunas una nox pene delerit. Id ne unquam posthac non modo confici, sed 20 ne cogitari quidem possit, vobis hodierno die providendum est. Atque hæc, non ut vos, qui mihi studio pene ^d præcurritis, excitarem, locutus sum, sed ut mea vox, quæ debet esse in repub. ^e princeps, officio functa consulari videretur. Nunc antequam, P. C. ad sententiam redeo, de me pauca dicam. Ego, quanta 25 ^f manus est conjuratorum, quam videtis esse permagnam, tantam me inimicorum multitudinem suscepisse video: sed eam esse judico turpem & infirmam, contemptam & abjectam. Quod si aliquando alicujus furore & scelere concitata manus ista plus ^g valuerit quam vestra ac reipublicæ dignitas, me tamen meo- 30 rum factorum atque consiliorum nunquam. P. C. pcenitebit. Etenim mors, quam illi mihi fortasse minitantur, omnibus est parata: vitæ tantam laudem, quanta vos me vestris decretis honestastis, nemo est assecutus. Cæteris enim semper bene gestæ, mihi uni conservatæ reipublicæ gratulationem decrevistis. Sit 35 Scipio clarus, ille, cujus consilio atque virtute Hannibal in Afri-

^a non ut vivat sibi. ^b precatur. ^c arcem Capitolinam. ^d prævenitis. ^e prima. ^f multitudo. ^g potuerit.

9. *Penatium.*] Penates dii selecti sunt duodecim, qui & dii patrii dicebantur, seu domestici, quod penes nos nati sunt, sive penitus insident, vel per quos spiramus.

Ib. *Ignem Vestæ.*] Ignis erat in præpetuetus, quem curabant Virgines Vestales.

10. *Delubra.*] Delubra sacella sunt in templis.

13. *De focis.*] Focus locus est, ubi ig-

nis sovetur, & ubi putabant deos Penates & domesticos Lares residere.

19. *Una nox.*] Saturnalium nocte eadem facere cogitabant conjurati.

27. *Sed tam.*] Multitudinem eam dicit consatam è yili plebecula, à qua nihil formidandum.

34. *Bene gestæ.*] Bene gesta Respub. tum dicebatur, cum hostes devicti erant.

35. *Sit Scipio clarus.*] Scipio Africanus

Africam redire, atque ex Italia decedere coactus est: ornetur alter eximia laude Africanus, qui duas urbes huic imperio infestissimas, Carthaginem Numantiamque deleuit: habeatur vir
 40 egregius, L. Paullus ille, cujus currum rex potentissimus quondam & nobilissimus Perses honestavit: sit in æterna gloria Marius, qui bis Italiam obsidione & metu servitutis liberavit: antepo-
 natur omnibus Pompeius, cujus res gestæ, atque virtutes iisdem, quibus Solis cursus, regionibus ac terminis continentur; erit
 45 profecto inter horum laudes aliquid loci nostræ gloriæ: nisi fortè majus est, patefacere nobis provincias, quo exire possumus, quam curare, ut etiam illi qui absunt, habeant quò victores revertantur; quanquam est uno loco conditio melior externæ victoriæ, quam domesticæ: quòd hostes^h alienigenæ
 50 aut oppressi serviunt, aut recepti beneficio se obligatos putant: qui autem ex numero civium dementia aliqua depravati, hostes patriæ semel esse cœperunt, eos, cùm à perniciæ reipublicæ repuleris, neque vi coercere, neque beneficio placare possis. Quare mihi cum perditis civibus æternum bel-
 55 lum susceptum esse video: quod ego vestro bonorumque omnium auxilio, memoriaque tantorum periculorum, quæ non modo in hoc populo, qui servatus est, sed etiam in omnium gentium sermonibus ac mentibus semper hærebit, à me, atque à meis facile propulsari posse confido. Neque ulla profecto
 60 tanta vis reperietur, quæ conjunctionem vestram equitumque Romanorum, & tantam conspirationem bonorum omnium perfringere & labefactare possit. Quæ cum ita sint, patres conscripti,

^h externi.

nus major anno 15. secundi belli Punici, traduxit exercitum in Africam: quare Annibal decedere ex Italia, & subvenire patriæ coactus est. Vide Livium, lib. 30.

37. *Ornetur alter.*] Minor Africanus, filius Paulli adoptatus est à superioris Africani filio. Vide Flor. lib. 2. cap. 1. & 18.

39. *Carthaginem.*] Carthago fuit urbs Africæ celeberrima & Romæ æmula, à Didone condita septuagesimo post Romam anno: à Scipione deleta fuit cum Carthagine nova in Hispania Bætica.

Ib. *Numantiam.*] Numantia urbs fuit Hispaniæ Tarraconensis, à Romanis obsessa & victa.

40. *Paullus ille.*] Hujus vitam scripsit Plutarchus.

Ib. *Cujus currum.*] Cum triumphabant victores, ante eorum currum victi duces duci solebant in pompam.

41. *Marius.*] Marius Teutones & Ambrones duobus præliis ad Aquas Sextias in Provincia, & Cimbros eorum socios in agro Claudio superavit, cæsis eorum ducentis millibus, & captis nonaginta. Vide Plutarchum in vita Marii.

43. *Pompeius.*] De eo fuse in Oratione pro lege Manil.

47. *Quòd victores revertantur.*] Debent habere victores urbem quo revertantur, ut ibi debitum suæ virtuti triumphum referant, unde lib. 1. Offic. refert ipse Cicero de Pompeio, quod sibi dixerit, frustra se triumphum tertium deportaturum fuisse, nisi meo in Rempub. beneficio, ubi triumpharet, habiturus esset. Cum autem arderet hæc conjuratio, tum in Asia Pompeius cum Mithridate bellum gerebat.

50. *Recepti.*] Qui se dedunt, recipiunt in populi Rom. amicitiam,

pro imperio, pro exercitu, pro provincia quam neglexi, pro triumpho cæterisque laudis insignibus, quæ sunt à me propter urbis vestraeque salutis custodiam repudiata, pro clientelis hospitibusque provincialibus, quæ tamen urbanis opibus non minore labore tueor, quàm comparo: pro his igitur omnibus rebus, & pro meis in vos singularibus studiis, proque hac, quam conspiciatis, ad conservandam rempublicam diligentia, nihil aliud à vobis, nisi huius temporis, totiusque mei consûlatus memoriam postulo: quæ dum erit vestris mentibus infixæ, firmissimo me muro septum esse arbitror. Quod si meam spem vis improborum fefellerit atque superaverit, commendo vobis parvum meum filium; cui profectò satis erit præsidii non solum ad salutem, verum etiam ad dignitatem, si ejus, qui hæc omnia suo solius periculo conservaverit, illum esse filium memineritis. Quapropter de summa salute vestra, populi que Romani, P. C. de vestris conjugibus ac liberis; de aris ac focis; de fanis ac templis; de totius urbis tectis ac sedibus; de imperio, de libertate, de salute Italiæ, deque universa rep. decernite diligenter, ut institueritis, ac fortiter. Habetis enim consulem, qui & parere vestris decretis non dubitet, & ea quæ statueritis, quoad vivet, defendere, & per se ipsum præstare possit.

64. *Pro imperio.*] Consulibus provinciæ administrandæ decernebantur, dabantur exercitus, & re bene gesta triumphus decernebatur, quo nihil apud Romanos ad gloriam fuit illustrius.

66. *Pro clientelis.*] Clientes dicebantur qui patronos honorabant; nam Romulus, cum patres plebeiosque discrevisset, ne qua inter eos esset dissensio, permisit unicuique plebeio, ut quemcunque à patribus vellet, patronum sibi compararet; hunc autem, honoris causa, domo deducebant in Senatum, &c. Vide Sigonium, lib. 1. cap. 7.

1b. *Hospitiisque provincialibus.*] Hospi-

tia multa sibi in provincia Siciliæ comparavit Cicero.

74. *Meum filium.*] M. Ciceronem filium Senatui commendat, cui postea scripsit libros de Officiis, & qui legitima ætate collega Octavii Augusti Cæsaris in consûlatu, Antonii statuas dejecit, qui interficiendum Ciceronem patrem curaverat.

82. *Parere vestris decretis.*] Pollicetur se obtemperaturum esse Senatûs decretis, si velit conjuratos morte multare.

83. *Per se ipsum præstare.*] Pollicetur iterum se statuta à Senatu, sine cujuscunque alterius ope à periculo præstiturum.

PRO

P R O

L. MURÆNA,

ARGUMENTUM.

Lucius Muræna plebeio genere natus, patrem habuit L. Murænam, qui in prætura cum adolescente filio de Mithridate triumphavit. Acta sub patre adolescentia, mox Quæstor unâ cum Ser. Sulpicio factus est; deinde legatus L. Lucullo in Asiam contra Mithridatem, ubi singulari fide ac diligentia, industriam suam Imperatori probavit. Ædilitatem deinde & Præturam obtinuit, quam primum Romæ in jure dicendo, deinde in Gallia Cisalpina gessit. Inde petiit Consulatum cum Silano, L. Catilina, & Servio Sulpicio. Is cum Silano Consul designatus, à Sulpicio de ambitu accusatus est. Tria fuerunt accusationis capita; unum in mores Murenæ, quod in Asia fuerit, quodque saltaverit; alterum in genus, quia Sulpicius dignitate Murænâ superior est, quod Patricius, quod juris civilis peritus, quod in quæstura, quod in prætura prior renunciatus: Muræna vero, quod Plebeio, aut equestri saltem genere natus est, & in exercitu fere semper fuit. Tertium ambitus fuit, quod contra legem Calpurniam & Senatusconsultum, multi candidato Murænæ obviam venissent; quod multi sectati sint; quod ad spectandos gladiatores tributim locum dederit; quod ad prandia vulgo invitarit.

P E R S O N Æ.

Tres fuerunt accusatores Murænæ; Sulpicius, qui competitor illius fuerat, & repulsam tulerat; Cn. Posthumius adolescens, M. Porcius Cato, quem, in ejus vita, scripsit Plutarchus, jurasse se eum accusaturum quem pecuniam populo dare cognovisset. Defenderunt vero Murænâ Q. Hortensius, M. Crassus, & M. Cicero; qui, cum Hortensium eloquentiæ laude tum florentem superare contenderet, nullam partem noctis conquievit, usque eo, ut nimis curis & vigiliis affectus, inferior quam ille in actione visus furit.

TEMPUS.

Acta fuit hæc causa sub finem anni urbis conditæ 690. ipso Cicerone & Antonio Coss. antequam Muræna magistratum iniret.

EVENTUS.

Felix fuit Ciceroni & Murænæ, quandoquidem anno proxime sequenti consulatum gessit.

PARTES.

Sunt Exordium, Propositio cum distributione, Contentio, Peroratio.

EXORDIUM.

Exordium duas partes habet. Primum precationem continet, quam fecit de more pro felici Murænæ consulatu, qua eidem sibi-que judicum benevolentiam conciliat, eorum extollendo potentiam, quam à diis translatam habent.

Secunda pars continet excusationem apud Catonem & Sulpicium, duos Murænæ accusatores.

I. **Q**UÆ precatus sum à diis immortalibus, Judices, more institutoque majorum, illo die quo auspiciatò comitiis centuriatis L. Murænam consulem ^a renunciavi, ut ea res mihi ^b magistr-

INTERPRETATIO.

^a declaravi.

^b consulatui.

NOTÆ.

1. *More.*] Julius Festus, lib. 13. de verborum significatione, *Mos est*, inquit, *institutum patrium pertinens ad religiones, caeremoniasque majorum.* Sic Macro-

2. *Institutoque.*] Ex Macrobio, lib. 3. cap. 8. Saturn. *institutum certi auctoris est*; quod vulgus laudabilem consuetudinem appellat.

Ib. *Auspiciatò.*] Id est, captatis auspiciis, sine quibus nihil prorsus vel publice, vel privatim apud Romanos agebatur.

Ib. *Comitiis.*] Comitia fuerunt populi cætus, quem Magistratus legitime convocabat, ut aliquid suo suffragio vel juberet vel prohiberet. Eorum vero tria genera extiterunt, Curiata, Centuriata, & Tributa. Curiata Romulus, Centuriata Ser. Tullius, Tributa Tribuni plebis in Remp. intulerunt. Curiata dicta sunt, cum populus in Curias, Centuriata cum in

Centurias, Tributa cum in Tribus descriptus suffragium tulit. Curiae porrò triginta fuerunt illæ partes, in quas Romulus populum Rom. distribuit; Centuriæ vero sunt illi Conventus populi ad Concilia per Centenas turbas ex censu & ætate divisi: Tribus denique sunt tres illæ partes, in quas primum populus Rom. descriptus est à Romulo (inquit Dionysius) ubi primum ab agresti illa Albānorum, Convenarumque multitudine Rex declaratus est.

Ib. *Centuriatis.*] Centuriata comitia fuerunt maxima & justa, in quibus Consul & majores magistratus creabantur à populo ex singulis centuriis secundum censum ordinis & ætatis descripto. Curiata verò minora fuere, quibus ex generibus omnium ætatum, ordinum promiscua multitudine populus

- gistratuique meo, populo, plebique Romanæ bene atque felici-
 5 ter eveniret: eadem precor ab iisdem diis immortalibus ob
 ejusdem hominis consulatum unâ cum ^c salute obtinendum,
 & ut vestræ mentes atque sententiæ cum populi Rom. volun-
 tate suffragiisque consentiant, eaque res vobis populoque Rom.
 pacem, tranquillitatem, otium, concordiamque afferat. Quod
 10 si illa solemnis comitiorum precatio consularibus auspiciis
 consecrata, tantam habet in se vim & religionem, quantam
 reipublicæ dignitas postulat: idem ego sum precatus, ut eis
 quoque hominibus, quibus hic consulatus, me rogante, datus es-
 set, ea res fauste, feliciter, prospereque eveniret. Quæ cum
 15 ita sint, Judices, & cum omnis deorum immortalium potestas,
 aut translata sit ad vos, aut ^d certe communicata vobiscum: i-
 dem consul cum vestræ fidei commendat, qui antea diis immorta-
 libus commendavit: ut ejusdem hominis voce & declaratus
 consul, & defensus, beneficium populi Rom. cum vestra atque
 20 omnium civium salute tueatur. Et quoniam in hoc officio stu-
 dium meæ defensionis ab accusatoribus, atque etiam ipsa susceptio
 causæ reprehensa est; antequam pro L. Muræna dicere insti-

^c absolute.

^d saltem.

de minoribus magistratibus, & rebus
 militariis suffragium ferebat. Tributis
 etiam minores Magistratus creabantur,
 atque in iis etiam agebatur de legibus
 ferendis, quas plebs, Magistratu publico
 rogante, constituebat. Nota autem, quod
 etiam Comitia Calata nominantur, non
 autem proprium & peculiare genus effici-
 unt; nam omnia primum Calata Comitia
 dicta sunt, quia per præcones Patres voca-
 bantur, plebei vero per cornicines; hæc
 autem voce *Calare*, id est, vocare, dicta
 sunt. Cum vero verbum hoc desisset in
 usu esse, retentum est nomen Calatorum
 Comitiorum in his tantum quæ pro Colle-
 gio Pontificum, aut Regis sacrorum, aut
 Flaminum inaugurandorum, vel Testa-
 mentorum condendorum causâ fiebant.
 De his omnibus Comitiiis fusè tractat
 Rosinus lib. 6. hunc consule.

4. *Populo, plebique.*] Plebs à populo eo
 differt, quo species à genere: nam appella-
 tione populi, universi cives significantur,
 connumeratis etiam Patriciis & Senatoribus.
 Plebis autem appellatione, sine Patriciis
 & Senatoribus cæteri cives significantur.
 Hunc plebiscitum definitur lex quam plebs,
 non populus accipit. Ad plebem autem

pertinere censebantur opifices, rustici qui
 agros colebant, & denique hominum genus
 abjectum quod vitam laboribus propter
 inopiam tolerabat.

8. *Suffragiis.*] Populi suffragiis con-
 sules eligebantur, iisque consul Muræna
 factus est.

9. *Quod si illa solemnis.*] Auget illam
 ipsam sententiam: si qua vis est in preca-
 tione, quod ad publicum jus attinet, ean-
 dem esse ait in privato; cum igitur facta
 sit pro toto pop. Rom. etiam facta est pro
 Muræna.

13. *Eis quæque hominibus.*] Silano &
 Murænae fausta precatus est, cum pro toto
 populo preces fecit.

1b. *Me rogante.*] Vel ait se præfuisse
 comitiis centuriatis, in quibus Muræna
 creatus est, vel se populum rogavisse, ut
 Murænam consulem eligeret. Sic autem
 Consul rogabat, *Velitis, jubeatis, Quirites,*
bunc aut illum Consulem fieri?

19. *Beneficium pop. Rom.*] Consulatum
 beneficium populi vocat, quia à populo Ro-
 mano suffragiis Murænae & consuli cuius
 concedebatur.

20. *Et quoniam.*] Altera pars Exordii,
 in qua objectis sibi criminibus respondet.

tuo, pro me ipso pauca dicam: non quo mihi potior hoc quidem in tempore sit officii mei, quam huiusce salutis defensio: sed, ut meo facto vobis probato, maiore auctoritate ab hujus ho-
 25 nore, fama, fortunisque omnibus, inimicorum impetus propul-
 sare possim. Et primum M. Catoni, vitam ad certam rationis
 normam dirigenti, & diligentissime perpendenti momenta officio-
 rum omnium, de officio meo respondebo. Negat fuisse ^e re-
 ctum Cato, me & consulem, & legis ambitus latorem, & tam
 30 severe gesto consulatu, causam L. Murænæ attingere; cujus re-
 prehensio me vehementer movet, non solum ut vobis, Iudices,
 quibus maxime debeo, verum etiam ut ipsi Catoni, gravissimo
 atque integerrimo viro, rationem facti mei probem. A quo tan-
 dem, M. Cato, est æquius consulem defendi, quam à consule? 35
 Quis mihi in repub. potest aut debet esse conjunctior, quam is
 cui respub. à me uno traditur sustinenda, magnis meis labori-
 bus & periculis sustentata? Quod si in iis rebus repetendis,
 quæ mancipi sunt, is periculum iudicii præstare debet, qui se
 nexu obligavit: profecto etiam rectius in iudicio consulis de- 40
 signati, is potissimum consul, qui consulem declaravit, ^f auctor
 beneficii populi Rom. defensorque periculi esse debet. Ac

^e *justum.*^f *testis.*

27. *M. Catoni.]* Sic & Philosophum Catonem, & Stoicum significat. Ut Stoicus omnia ad certam rationis normam dirigebat; est autem insignis translatio proverbialem figuram complectens, quali & Græci uti solent, cum maximam curam & exquisitiorem significare volunt. Norma enim est, quam veteres *Καὶνὸν* dixere, quæ constituit rectum angulum. Ut Philosophus, omnia officiorum genera & veluti particulas perpendebat, ne quid insidiosè, simulatè aut fallaciter diceretur.

30. *Legis ambitus latorem.]* Ambitus & ambitio differunt hoc, quòd prior appellatio sit criminis, posterior cupiditatis. Ambitus autem committitur, cum benigne quis per Tribus appellabat populum, suffragia corrogabat. Verùm cum profusione & largitionibus corrumpebat populum, & suffragia mercede comparabat, reus ambitus dicebatur, & lege lata puniebatur. Refert Dio huius legis auctorem, & suasorem Ciceronem fuisse.

31. *Severe gesto.]* Consulatum severe gessit, præcipue in Catilinam, & alios ejusdem conjurationis socios & participes, qui morte multati sunt.

33. *Ipsi Catoni.]* Laudat Catonem, ne virum tantæ virtutis apud Rom. sibi quæ amicum lædere videatur, cujus consilio ipse Consul Rempub. administravit, & reliquâ vitâ semper observavit, ut notat in Cat. Plutar.

34. *A quo tandem.]* Affert rationes quibus honeste adductus est ad Murænâ defendendum.

37. *A me uno.]* Suas vices imperii habebant consules in comitiis; iis igitur præerat Cicero, cum Muræna consul designatus.

39. *Quæ mancipi sunt.]* Omnes res quæ abalienari possunt, id est, quæ à nostro ad alterius transire dominium possunt, mancipi dictæ sunt; est autem vocabulum factum à manus capione, ne quid is, qui emit, damni patiatior.

Ib. *Qui se nexu obligavit.]* Id est, qui vendidit, efficere debet, ut venditio rata sit; nexûs autem solennitas quædam juris fuit, ut adhibitis quinque testibus, & libripende, homo, seu res ei daretur mancipio; hoc est, potestati illius traderetur, qui suum emptione coram iis testibus fecisset.

fi, ut nonnullis in civitatibus fieri solet, patronus huic causæ publice constitueretur, is potissime & honore affecto defensor daretur, qui eodem honore præditus non minus afferret ad dicendum auctoritatis quam facultatis. Quod si è portu solventibus ii qui jam in portum ex ^h alto invehuntur, præcipere summo studio solent & tempestatum rationem, & prædonum, & locorum; quod natura affert ut eis saveamus, qui eadem pericula, quibus nos per-

50 functi sumus, ingrediantur: quo tandem me animo esse oportet prope jam ex magna jactatione terram videntem, in hunc, cui video maximas reip. tempestates esse subeundas? Quæse, si est boni consulis non solum videre quid agatur, verum etiam providere quid futurum sit: ostendam alio loco, quantum salutis communis intersit, duos Consules in republica Kalendis Januariis esse. Quod si ita est; non tam me officium debuit ad hominis amici fortunas, quam respublica consulem ad communem salutem defendendam vocare. Nam quod legem de ambitu tuli, certe ita tuli, ut eam, quam mihi metipsi jam pridem tulerim de civium

60 periculis defendendis, non abrogarem. Etenim si largitionem factam esse confiterer, idque recte factum esse defenderem; facerem improbe, etiam si alius legem tulisset; cum vero nihil commissum contra legem esse defendam, quid est quod meam defensionem latio legis impediat?

II. Negat esse ejusdem severitatis, Catilinam, exitium reipub. intra mœnia molientem, verbis, & pene imperio urbe expulisse; & nunc pro L. Muræna dicere. Ego autem has partes lenitatis & misericordiæ, quas me natura ipsa docuit,

5 semper egi libenter: illam vero gravitatis severitatisque personam non appetivi, sed ab reipub. mihi impositam sustinui, sicut hujus imperii dignitas in summo periculo civium postulabat. Quod si tum, cum reipub. vim & severitatem desiderabat, vici naturam, & tam vehemens fui, quam cogebam, non quam volebam: nunc, cum omnes me causæ ad misericordiam, atque ad humanitatem vocent, quanto tandem studio debeo naturæ meæ consuetudinique ^a servire? Ac de officio

^z gerenti Magistratum.

^h mari.

^a obedire.

51. Ex magna jactatione terram videntem.] Allegorice loquitur de Consulatu suo, qui Kalendis Januariis proximis finiri debebat, quem variis agitatum fuisse tempestatibus ait propter Catilinæ conjurationem.

55. Duos Consules.] D. Silanus & Muræna, Ciceroni & Antonio in Consulatum successerunt.

1b. Kalendis Januariis esse.] Kalendis Januariis jam designati Magistratum inibant.

58. Legem de ambitu.] Tulit Cicero

Consul legem, ut Senatoribus ambitus damnatis aqua & igni interdiceretur ad annos decem, & ut in plebem poena gravior esset, quam lege Calpurnia fuisset. Itaque respondet Catoni, quod priorem hac ambitus lege imposuerit, cives videlicet defendere; 2. huic posteriori priorem non ob stare in hac causa, quia nulla largitio à Muræna facta est.

1. Negat esse ejusdem severitatis.] Tertia Catonis obiectio, qua Cato inconstantie arguere Ciceronem videbatur,

officio defensionis meæ, & de ratione accusationis tuæ, fortasse etiam alia in parte orationis dicendum nobis erit. Sed me, Judices, non minus hominis sapientissimi atque ornatissimi Ser. Sulpicii conquestio, quàm Catonis accusatio commovebat: qui gravissime & acerbissime se ferre dixit, me familiaritatis necessitudinisque oblitum, causam L. Murænæ contra se defendere. Huic ego, Judices, satisfacere cupio, vosque adhibere arbitros. Nam cùm grave est vere accusari in amicitia, tum etiam, si falso accuseris, non est negligendum. Ego, Ser. Sulpici, me in petitione tua tibi omnia studia, atque officia pro nostra necessitudine, & debuisse confiteor, & præstitisse arbitror; nihil tibi consulatum petenti à me defuit, quod esset aut ab amico, aut à gratioso, aut à consule postulandum; abiit illud tempus: mutata ratio est: sic existimo, sic mihi persuadeo, me tibi contra honorem L. Murænæ, quantum tu à me postulare ausus sis, tantum debuisse; contra salutem nihil debere. Neque enim si tibi tum, cum peteres consulatum, affui, idcirco nunc, cum Murænā ipsum petas, adjutor eodem pacto esse debeo. Atque hoc non modo non laudari, sed ne concedi quidem potest, ut amicis nostris accusantibus, non etiam alienissimos defendamus. Mihi autem cum Muræna, Judices, & vetus, & magna amicitia est, quæ in capitis dimicatione à Ser. Sulpicio non idcirco obruetur, quòd ab eodem in honoris contentione superata est. Quæ si causa non esset; tamen vel dignitas hominis, vel honoris ejus, quem adeptus est, amplitudo summam mihi superbiæ crudelitatisque famam inuississet, si hominis & suis, & pop. Rom. ornamentis amplissimi causam tanti periculi repudiassem. Neque enim jam mihi licet, neque est integrum, ut meum laborem hominum periculis sublevandis

^b in petitione consulatus. ^c attulisset infamiam. ^d defendendis reis.

batur, quod severus antea in Catilinæ causa, jam lenis sit in Murænæ defensione.

21. *In petitione.*] Sulpicius cum Muræna petebat Consulatum.

22. *Studia.*] Testatur Cicero se studuisse & favisse Sulpicio Consulatum petenti; per illud suum studium propensionem in illum, per officium voluntatem significat.

24. *Gratioso.*] Gratiosus est, qui multa gratia valet apud multos potentes.

26. *Me tibi contra honorem.*] Ostendit sibi fas esse Murænā defendere, quia non de petendo honore seu Consulatu, sed de perdendo illo Sulpicius meditatur; at amicis subvenire in periculo par est.

32. *Alienissimos.*] Qui nullo modo sunt amici, alienissimi sunt,

33. *In capitis dimicatione.*] Dimicatio capitis sumitur pro causa capitali. Capitis autem causa ea est, cum reo capitis pena inferitur, ad quam penam non tantum ultimum supplicium, sed etiam exilium pertinet, quo civis eximitur à numero civium.

35. *Quæ si causa non esset.*] Hujus Murænæ defensionis causa est amicitia, quæ jubet præsto nos esse amicis.

38. *Ornamentis amplissimi.*] Habet domestica ornamenta Muræna, nobilitatem generis, & familiæ Quæstoris & Prætoris, virtutem, scientiam rei militaris: populi vero Rom. gestos honores Ædilitatis, Præturæ, & nunc renuntiati Consulatus.

non impertiam. Nam cum præmia mihi tanta pro hac industria
sint data, quanta antea nemini: labores, per quos ea ceperis,
cum adeptus sis, deponere, esset hominis & astuti, & ingrati.
Quod si licet definire, si te auctore possum, si nulla inertiae,
45 nulla superbiæ turpitudō, nulla inhumanitatis culpa suscipitur,
ego vero libenter desino. Sin autem fuga laboris, desidiam; re-
pudiatio supplicum, superbiam; amicorum neglectio, improbita-
tem coarguit: nimirum hæc causa est ejusmodi, quam nec indu-
strius, nec misericors, nec officiosus deferere possit. Atque hu-
50 jusce rei conjecturam de tuo ipsius studio, Servi, facillime ceperis.
Nam si tibi necesse putas etiam adversariis amicorum tuorum de
jure consulentibus respondere; & si turpe existimas, te advocato,
illum ipsum, quem contra veneris, causa cadere: noli tam esse
injustus, ut, cum tui fontes vel inimicis tuis pateant, nostros rivu-
55 los etiam amicis putes clausos esse oportere. Etenim si me tua fa-
miliaritas ab hac causa removisset, & si hoc idem Q. Hortensio,
M. Crassio clarissimis viris, si item cæteris, à quibus intelligo tu-
am gratiam magni æstimari, accidisset: in ea civitate consul de-
signatus defensorem non haberet, in qua nemini unquam infimo
60 majores nostri patronum deesse voluerunt. Ego vero, judices,
ipse me existimarem nefarium, si amico; crudelem, si misero;
superbum, si consuli defuissem. Quare, quod dandum est ami-
citiae, large dabitur à me; ut tecum agam, Servi, non secus,
ac si meus esses frater, qui mihi est carissimus: isto in loco quod
65 tribuendum est officio, fidei, religioni, id ita moderabor, ut me-
minerim me contra amici studium, pro amici periculo dicere.

perdere litem.

41. *Præmia tanta.*] Videtur hic in-
dicare Cicero propter defendendi studium
& labores se factum Consulem fuisse.

43. *Astuti, & ingrati.*] Astutus & in-
gratus est, qui frustratur populum Rom.
& tantum ad tempus illi inservit commodi
sui causa: assertque ipsius Sulpicii exem-
plum ad excusandam defensionem suam,
qui jurisconsultus sæpe respondere inimicis
suis tenetur de jure, cur igitur etiam orator
amicos non defendet?

52. *Te advocato.*] Advocatus dicitur,
aut qui in judicio jus suggerit, aut amico
suam præsentiam commodat, hic priori
significatione sumitur.

53. *Quem contra veneris.*] Nempe
adversarium amici tui, contra quem alio
tempore, in alio judicio veneris.

54. *Fontes vel inimicis tuis pateant.*] Tam sancta fuit apud illos veteres juris
professio, ut ne quidem inimicis juriscon-
sulti responsum negarent.

PARTITIO.

Tres habet partes. 1^a *Muræna non est reprehendendus.* 2^a *Non
est inferior Sulpicio dignitate.* 3^a *Non est ambitus reus.*

CONTENTIO.

Tres partes continet: 1^a vitæ reprehensionem. 2^a Contentionem dignitatis. 3^a Crimen ambitus.

PRIMA PARS.

De vitæ reprehensione.

III. Intelligo, Iudices, tres totius accusationis partes fuisse, & earum unam in reprehensione vitæ, alteram in contentione dignitatis, tertiam in criminibus ambitus esse versatam.

IV. Atque harum trium partium prima illa, quæ gravissima esse debebat, ita fuit infirma & levis, ut illos. ^a lex magis quædam accusatoria, quam vera maledicendi facultas de vita L. Murænae dicere aliquid coegerit. Objecta est enim Asia, quæ ab hoc non ad voluptatem & luxuriam expetita est, sed in militari labore peragrata; qui si adolescens, patre suo imperatore, non ^b meruisset; aut hostem, aut patris imperium timuisse, aut à parente repudiatus videretur; an, cum sedere in equis triumphantium prætextati potissimum filii soleant, huic donis militaribus patris triumphum decorare fugiendum fuit, ut rebus communiter gestis pene simul cum patre triumpharet? Hic vero, Iudices, & fuit in Asia, & viro fortissimo, parenti suo, magno adjumento in periculis, solatio in laboribus, gratulationi in victoria fuit. Et si habet Asia suspicionem luxuriæ quandam, non Asiam nunquam vidisse, sed in A- 15

^a consuetudo.

^b militasset.

5. Asia.] T. Livius lib. 34. Asiam ait omnibus libidinum illecebris repletam fuisse, & inde Romanam luxuriam ortam fuisse, & lib. 39. Luxuriæ peregrinæ originem ab exercitu Asiatico inventam in urbem fuisse.

7. Patre suo imperatore.] L. Muræna illius parens in Asia in bello Mithridatico Syllæ legatus fuit; is, cum Sylla iusto federe cum Mithridate civilium contentionum causa Romam revertisset, cum Mithridate bellum renovavit. Nam ut reliquam Asiam componeret cum duabus legionibus relictus est.

9. Prætextati potissimum filii.] Primus omnium Tarquinius Priscus de Sabinæ triumphans filium annos 14. natum, quod hostem in eo bello percussisset, & pro concione laudavit, & bulla aurea, prætextaque

donavit. Prætextati autem à prætextis dicti sunt. Fuit autem illa toga quidem alba, sed quæ in ora habebat purpuram. Hac utebantur pueri, Magistratus, Sacerdotes, & ii, qui publicum munus curabant. Hinc, & qui in ætate essent prætextati, id est, puerili, & qui in Magistratu; prætextati sunt.

10. Donis militaribus.] Dona militaria dicebantur, quæ virtutis ergo ab imperatore triumphaturo milicibus dabantur, ut Coronæ, Torques, Armillæ, Hastæ puræ, Phalæreæ, Cornicula, &c.

Ib. Fugendum fuit.] Ironia; quasi propter vitam in Asia torpiter actam fugendum fuisset Murænae, ne parentis triumphum decoraret; pater enim ejus post Sullam de Mithridate triumphavit.

- sia continenter vixisse, laudandum est. Quamobrem non Asia nomen obijciendum Murænae fuit, ex qua laus familiae, memoria generi, honos & gloria nomini constituta est: sed aliquod aut in Asia susceptum, aut ex Asia deportatum flagitium ac dedecus.
- 20 Meruisse vero stipendia in eo bello, quod tum populus Romanus non modo maximum, sed etiam solum gerebat, virtutis: patre imperatore libentissime meruisse, pietatis: finem stipendiorum patris victoriam ac triumphum fuisse, felicitatis fuit. Maledictum quidem idcirco nihil in hisce rebus loci est, quod omnia laus
- 25 occupavit. Saltatorem appellat L. Murenam Cato; maledictum est, si vere obijcitur, vehementis accusatoris: sin falso, maledici conviciatoris. Quare, cum ista sis auctoritate, non debes M. Cato, arripere maledictum est trivium, aut ex scurrarum aliquo convicio, neque temere consulem populi Romani saltatorem
- 30 vocare: sed conspiciere, quibus praeterea vitii affectum esse necesse sit eum, cui vere istud obijci possit. Nemo enim fere saltat sobrius, nisi forte insanit; neque in solitudine, neque in convivio moderato atque honesto. ^a Tempestivi convivii, amoeni loci, multarum deliciarum comes est extrema, saltatio. Tu mihi ar-
- 35 ripis id, quod necesse est omnium vitiorum esse postremum: relinquis illa, quibus remotis, hoc vitium omnino esse non potest; nullum turpe convivium, non amor, non commissatio, non libido, non sumptus ostenditur. Et cum ea non reperiuntur, quae voluptatis nomen habent, quaeque vitiosa sunt; in quo ipsam luxuriam
- 40 reperire non potes, in eo te umbram luxuriae reperturum putas? Nihil igitur in vitam L. Murænae dici potest? nihil, inquam, omnino, Judices; sic à me consul designatus defenditur, ut ejus nulla fraus, nulla avaritia, nulla perfidia, nulla crudelitas, nullum petulans dictum in vita proferatur. Bene habet: jacta sunt funda-
- 45 menta defensionis; nondum enim nostris laudibus, quibus utar postea, sed prope inimicorum confessione, virum bonum, atque integrum hominem defendimus. Quo constituto facilius est mihi aditus ad contentionem dignitatis; quae pars altera fuit accusati-
- onis.

c. fortitudinis. d. in longum protrahit.

21. *Non modo maximum.* Bellum Mithridaticum, quod etiam in Orat. pro Lege Manil. maximum vocat, ubi fuisse de eo dictum est.

1b. *Sed etiam solum.* Nondum bellum Sertorii exarserat in Hispania, quod ante fuit exortum, quam Lucullus contra Mithridatem proficisceretur.

23. *Maledicto.* Maledictum nihil habet propositi praeter contumeliam, quae si petulantibus jactatur, convicium, si facetius, urbanitas vocatur.

25. *Saltatorem.* Turpe fuit & indeco-

rum apud Romanos saltare.

28. *Ex trivio.* Maledictum ex trivio seu saepe populi, cuius mos est, ut cum quis

1b. *Scurrarum.* Moriones à Graecis scurræ dicuntur, levo hominum genus & ridiculum.

35. *Vitiorum esse postremum.* Reprehendit Catonem, quod cum mores Murænae reliqui honesti sint, quos non reprehendit, extremum convicium & omnium turpissimum arripit.

SECUNDA PARS.

De contentione dignitatis.

Hæc pars tres complectitur alias. 1^{am} Murænam esse parem genere Sulpicio. 2^{am} Parem Quæstura. 3^{am} Arte superiorem.

V. Summam video esse in te, Ser. Sulpici, ^a dignitatem generis, integritatis, industriæ, cæterorumque ornamentorum omnium, quibus fretum ad consulatus petitionem aggredi par est; paria cognosco esse ista in L. Muræna, atque ita paria, ut neque ipse dignitate vinci potuerit, neque te dignitate superarit. Contempsisti L. Murænæ genus; extulisti tuum. Quo loco si tibi hoc ^b sumis, nisi qui patricius sit, neminem bono esse genere natum; facis ut rursus plebs in Aventinum sevocanda esse videatur. Sin autem sunt amplæ & honestæ familiæ plebeïæ; & proavus L. Murænæ & avus Prætores fuerunt; & pater, cum amplissime atque honestissime ex prætura triumphasset, hoc faciliorem huic gradum consulatus adipiscendi reliquit, quod is jam patri debitus, à filio petebatur. Tua vero nobilitas, Ser. Sulpici, tametsi summa est, tamen hominibus literatis, & historicis est notior, populo verò, & suffragatoribus obscurior. Pater enim fuit equestri loco, avus nulla illustri laude celebratus; itaque non ex sermone hominum recenti, sed ex annalium vetustate eruenda est memoria nobilitatis tuæ. Quare ego te semper in nostrum numerum aggregare soleo, quod virtute, industria-

^a nobilitatem.

^b arrogas.

7. *Patricius.*] Patricii dicebantur, qui ex primis illis Senatoribus, quos Romulus instituit, genus ducebant.

8. *In Aventinum.*] Romæ factæ sunt tres plebis successiones, una in Montem sacrum, altera in Aventinum; tertia in Janiculum. Libido App. Claudii Decemviri, qui in Virginii filiam exarserat, secessionem hanc in Aventinum excitavit, propter quam Decemviri Magistratu abdicare se coacti sunt. Vide Liv. lib. 3.

11. *Ex Prætura.*] Murænæ pater in Prætura Asiæ multa præclare gessit: nam in ea Mithridatē debellato triumphum obtinuit: ut ipse Cicero dixit in Orat. pro Lege Manilia.

13. *Patri debitus.*] Ob triumphum debitus fuerat Murænæ patri consulatus; ideoque petenti filio facilius fuit eum obtinere.

15. *Populo & suffragatoribus obscurior.*] Etiam si nobiliori ex genere natus sit Sulpicius, tamen ejus non tam fuit nota populo, quam Murænæ nobilitas; cujus patrem proxime viderat triumphantem.

Ib. *Pater fuit Equestri loco.*] Dixi mox ante Sulpicium Patricium fuisse; ex quo licet conicere, nonnullos equestri genere natos, esse Patricios. Patricii autem proprie sunt illi nobiles, qui à Senatoribus à Romulo constituti oriundi sunt.

17. *Ex annalium vetustate.*] Cicero lib. de clar. Orat. anno decimo post exactos reges Ser. Sulpicium cum M. Tullio Consulem fuisse scribit, adeoque Sulpiciorum familiam antiquissimam fuisse; videtur autem indicare Cicero ab illo tempore neminem ex illa Sulpiciorum familia rebus gestis illustrem extitisse.

20 que perfecisti, ut cum equitis Rom. esses filius, summa tamen
 amplitudine dignus putarere; nec mihi unquam minus in Q. Pom-
 peio novo homine, & fortissimo viro, virtutis esse visum est,
 quam in homine nobilissimo M. Emilio. Etenim ejusdem animi
 atque ingenii est, posteris suis, quod Pompeius fecit, ampli-
 25 tudinem nominis, quam non acceperit, tradere; &, ut Scaurus,
 memoriam prope intermortuam generis sui, virtute renovare.
 Quanquam ego jam putabam, Judices, multis viris fortibus ne
 ignobilitas obiceretur generis, meo labore esse perfectum: qui
 non modo Curiis, Catonibus, Pompeiis, antiquis illis, fortis-
 30 simis viris, novis hominibus, sed his recentibus Mariis & Di-
 diis & Coeliis commemorandis jacebant. Cum ego verò tanto
 intervallo claustra ista nobilitatis refregissem, ut aditus ad con-
 sulatum posthac, sicut apud majores nostros fuit, non magis no-
 bilitati, quam virtuti, pateret: non arbitrabar, cum ex familia
 35 veterè & illustri consul designatus ab equitis Romani filio, con-
 sule, defenderetur, de generis novitate accusatores esse dicturos.
 Etenim mihi ipsi accidit, ut cum duobus Patriciis, altero improbi-
 simo atque audacissimo, altero modestissimo atque optimo viro
 peterem: superavi tamen dignitate Catilinam, gratia Galliam.
 40 Quod si id crimen homini novo esse deberet, profecto mihi neque

^c consulatu.

21. In Quinto Pompeio.] Q. Pompeius cum L. Cornelio Sylla Consul fuit, anno ab urbe condita 666, & altero post Consulatum anno, cum Italicis copiis praefectus esset, odio & invidia interfectus est.

23. M. Emilio.] Emilius Scaurus humilii vita & genere ad summos honores elatus est, de quo ita Asconius scribit: M. Scaurus ita fuit Patricius, ut tribus supra aetatibus jacuerit domus ejus fortuna, nam neque pater, neque avus, neque etiam proavus, ut puto, propter tenues opes & nullam vitae industriam, honores adepti sunt. Itaque M. Scaurus aequè ac novo homini laborandum fuit. Cicero pro Deiot. M. Scaurum principem civitatis appellat.

29. Curiis.] M. Curius Dentatus ter triumphavit, 1. de Samnitibus, deinde de Sabinis, postremo de Pyrrho.

1b. Catonibus.] M. Porcius Cato, referente Plutarcho, se quidem hominem novum, quo ad honores & estimationem attineret, rebus autem gestis, & majorum virtute, perantiquum dicebat.

30. Mariis.] Marius Arpinate ex humili loco natus, multas victorias retulit,

& septies consulatum adeptus est.

1b. Didii.] Didius Prætor fuit post Cimbricum, & Teutonicum bellum, sub quo Tribunus militum Sertorius fuit. Vide Plut. in Sert.

31. Coeliis.] T. Livius lib. 73. scribit in Gallia Salvios à Caelio victos esse.

1b. Jacebant.] Hominum eorum majores ad honores, & Consulatum non evehebantur, quibus posterì eorum petiti sunt.

1b. Tanto intervallo.] Indicat Cicero se novum hominem primum post C. Caelium factum esse Consulem.

32. Claustra nobilitatis.] Claustrum à claudo dicitur; significat autem penes se quasi inclusum Consulatum habuisse nobiles, & eum locum, quem nobilitas firmatum praesidiis & omni ratione vallatum tenebat, se ducem rescidisse.

37. Ut cum duobus Patriciis.] Cum Catilina & Galba à Patricio genere, Cicero Consulatum petebat.

40. Homini novo.] Se novum hominem Cicero dicit, quia ex ejus familia nemo Consul factus erat, quamvis ex eadem aliqui jam Prætores existissent.

inimici, neque invidi defuissent. Omittamus igitur de genere dicere, cuius est magna in utroque dignitas: videamus cætera. Quæsturam unâ petiit, & sum ego factus prior; non est respondendum ad omnia; neque enim quemquam vestrum fugit, cum multi pares dignitate fiant, unus autem primum solus pos- 45 sit obtinere, non eundem esse ordinem dignitatis & renuntiati- onis; propterea quod renuntiatio gradus habeat, dignitas autem sit persæpe eadem omnium. Sed Quæstura utriusque propemodum pari momento sortis fuit; habuit hic lege Titia provinciam^d tacitam & quietam: tu illam, cui, cum Quæstores sortiuntur, 50 etiam acclamari solet, Ostiensem, non tam gratiosam & illustrem, quam negotiosam & molestam; ^e confedit utriusque nomen in Quæstura; nullum enim vobis fors campum dedit, in quo excurrere virtus, cognoscique posset. Reliqui temporis spatium, quod in contentionem vocatur, ab utroque dissimillima ratione tracta- 55 tum est. Servius hic nobiscum hanc urbanam militiam respon- dendi, scribendi, cavendi, plenam sollicitudinis ac ^f stomachi, se- cutus est: jus civile didicit: multum vigilavit: laboravit: præ- sto multis fuit: multorum stultitiam perpeßus est; arrogantiam pertulit: difficultatem ^g exorbuit: vixit ad aliorum arbitrium, 60 non ad suum. Magna laus, & grata hominibus, unum homi-

^d pacatam.

^e jacuit.

^f molestiæ.

^g exhaustit.

43. *Quæsturam unâ petiit.*] Affert contentionem dignitatis ex paribus honoribus, quam Cicero per Prolopopæiam Sulpicii gloriantis exprimit. Primum de Quæstura loquitur, in qua ita Competitores Sulpicii & Muræna fuerunt, ut Sulpicius priori loco renuntiatus sit, unde Sulpicius præstantiam dignitatis suæ demonstrabat.

47. *Renuntiatio.*] Jam contendit Cicero in appellatione seu nominatione eorum, qui alicuius sunt dignitatis, non posse omnes esse primos, quare necesse est ut hic sit primus, ille secundus, &c.

48. *Sed Quæstura.*] Quæstura primus omnium magistratus gerebatur, deinde ædilitas, tum prætura, ac tandem consu- latus.

49. *Pari momento sortis fuit.*] Id est, eodem fere temporis puncto facta est Quæsturarum sortitio, utra utri provincia obveniret. Nam solebant, qui Quæstores designati erant, sortiri provincias in quas proficiscerentur.

Ib. *Lege Titia.*] De ista lege Titia nihil reperitur, nec quo tempore lata sit. Credunt aliqui senatusconsultum aliquod

fuisse à Porcio & Decio coß. quo latum est, ut Quæstores, sicut alii magistratus, provincias sortirentur.

Ib. *Provinciam tacitam.*] Provincia ta- cita & quæta est, in qua nulla est belli perturbatio.

51. *Ostiensis.*] Difficilis fuit & nego- tiosa, propter Salinas, Ostiensis provinci- am: quare qui eam sortiebatur, populi ac- clamationibus, vel in signum approbationis, si vir negotiosus esset & strenuus, vel indig- nationis, si deses & languidus, excipiebatur.

Ib. *Gratiosam.*] Gratiosa provincia di- citur, à qua multam sibi gratiam conciliat, qui eam administrat.

53. *Campum dedit.*] Nulla fors provin- ciam dedit Sulpicio, in qua laudem colligeret, quemadmodum colligitur ex provin- ciis, in quibus bellum geritur.

54. *Reliqui temporis.*] Sequitur studi- orum comparatio, in qua primo utriusque studii dignitatem, ita per congeriem partium amplificat: ut tamen ex ipsarum partium inter se collatione appareat, L. Murænae studium Sulpiciano antecferri.

nem elaborare in ea scientia, quæ sit multis profutura. Quid Muræna interea? fortissimo & sapientissimo viro, summo imperatori legatus L. Lucullo fuit: qua in legatione duxit exercitum, 65 signa contulit, manum conseruit, magnas copias hostium fudit, urbes partim vi, partim obsidione cepit: Asiam istam refertam, & eandem delicatam sic obiit, ut in ea neque avaritiæ, neque luxuriæ vestigium reliquerit: maximo in bello sic est versatus, ut hic multas res & magnas sine imperatore gesserit, nullam sine hoc im- 70 perator. Atque hæc, quanquam præsentem L. Lucullo loquar, tamen ne ab ipso propter periculum nostrum concessam videamur habere licentiam fingendi, publicis literis testata sunt omnia: quibus L. Lucullus tantum laudis impertit, quantum neque ambitiosus imperator, neque invidus, tribuere alteri in communicanda 75 gloria debuit. Summa in utroque est honestas, summa dignitas: quam ego, si mihi per Servium liceat, pari atque eadem in laude ponam; sed non licet; agitatur rem militarem: insectatur totam hanc legationem: assiduitatis, & operarum harum quotidianarum putat esse consulatum. Apud exercitum mihi fueris, inquit, tot 80 annos? forum non attigeris? absueris tamdiu? &, cum longo intervallo veneris, cum iis qui in foro habitaverunt, de dignitate contendas? Primum ista nostra assiduitas, Servi, nescis, quantum interdum afferat hominibus fastidii, quantum satietatis; mihi quidem vehementer expedit, positam in oculis esse gratiam: sed 85 tamen ego mei satietatem magno meo labore superavi; & tu idem fortasse: verumtamen utrique nostrum desiderium nihil obsuisset.

^h cupidus gloriæ. ⁱ vituperat. ^k post longum spatium. ^l ante oculos beneficium esse. ^m absentia.

66. *Refertam & delicatam.* Asia plena opibus, & luxui dedita fuit.

70. *Præsentem Lucullo.* Lucullus, qui imperator fuerat in Asia contra Mithridatem, iudex erat in hac causa.

71. *Periculum nostrum.* Periculum Muræne intelligit, ne visilicet damnetur à iudicibus.

75. *In utroque.* In Muræna & Sulpicio summa est dignitas, propter gestos ab utroque magistratus, non propter generis nobilitatem; quia Sulpicius patricius erat, Muræna plebeius. Contendit tamen Murænam superiorem esse dignitate propter rem militarem; quam cognitioni juris civilis anteponit.

78. *Assiduitatis.* Assiduitas de iis dicitur, qui proprie resident: unde assiduus dicitur qui vendet.

80. *Operarum harum quotidianarum.* Sulpicius consulatum tantum ad eos per-

tinere putabat, qui Romæ sunt assidui; adeoque se Muræne anteponendum, qui sæpe aberat propter bellicas expeditiones.

79. *Apud exercitum mihi fueris.* Mihi ad venustatem orationis ponitur; id est, fueris in exercitu. Hoc autem, & quæ sequuntur, quasi per indignationem refert Sulpicius.

82. *Ista nostra.* Respondet Cicero Sulpicio, ejus, & suam assiduitatem in foro & in causis, utrique eorum molestam fuisse.

84. *Positam esse gratiam.* Innuit Cicero plus revera valere, ad honores assequendos, esse domi quam foris: quia populus plus oculis quam auribus prospicit: quare cum de Quæstura Siciliensi rediit, statuit assidue Romæ versari.

85. *Labore superavi.* Hanc ubi satietatem & fastidium rerum defensione superavit.

VI. Sed ut, hoc omisso, ad studiorum atque artium contentio-
nem revertamur: quī potest dubitari quin ad consulatum adipi-
scendum multo plus afferat dignitatis, rei militaris, quam juris
civilis gloria? Vigilas tu de nocte, ut tuis consultoribus respon-
deas: ille, ut, quo intendit, mature cum exercitu perveniat; te
gallorum, illum buccinarum cantus exsuscitat; tu actionem insti-
tuis, ille aciem instruit; tu caves, ne tui consultores; ille ne urbes
aut castra capiantur. Ille tenet, & scit, ut hostium copiae; tu
ut aquae pluviae arceantur; ille exercitatus est in propagandis fini-
bus; tu in regendis. Ac nimirum (dicendum est enim quod sen-
tio) rei militaris virtus praestat cæteris omnibus. Hæc nomen
populo Romano, hæc huic urbi æternam gloriam peperit: hæc
orbem terrarum parere huic imperio coegit; omnes urbanae res,
omnia hæc nostra præclara studia, & hæc forensis laus, & industria,
latent in tutela ac præsidio bellicæ virtutis; simulatque increpuit
suspicio tumultus, artes illico nostræ conticescunt. Et, quoniam
mihi videris istam scientiam juris tanquam filiolarum osculari tuam,
non patiar te in tanto errore versari, ut istud nescio quid, quod
tantopere didicisti, præclarum aliquid esse arbitrare. Aliis ego
te virtutibus, continentiae, gravitatis, justitiæ, fidei, cæteris omni-
bus, consulatu & omni honore semper dignissimum judicavi; quod
quidem jus civile didicisti; non dicam, operam perdidisti: sed
illud dicam, nullam esse in illa disciplina munitam ad consulatum
viam; omnes enim artes, quæ nobis populi Romani studia concii-
liant, & admirabilem dignitatem, & pergratam utilitatem debent
habere. Summa dignitas est in iis, qui militari laude antecellunt;
omnia enim, quæ sunt in imperio & in statu civitatis, ab iis de-
fendi & firmari putantur; summa etiam utilitas: siquidem eorum
consilio, & periculo, cum republica, tum etiam nostris rebus per-
frui possumus; gravis etiam illa est & plena dignitatis dicendi
facultas, quæ sæpe valuit in consule deligendo, posse consilio
atque oratione, & Senatus, & populi, & eorum qui res judicant,
mentes permovere. Quæritur Consul, qui dicendo nonnun-
quam comprimat tribunicios furores, qui concitatum populum
flectat, qui largitioni resistat. Non mirum, si ob hanc facultatem
homines sæpe etiam non nobiles consulatum consecuti sunt: præ-

^a homines novi.

1. Sed ut, hoc omisso.] Transiit ad con-
tentionem artium, quas uterque facilitavit.

9. Aquæ pluviae.] Aqua pluvia ea dicitur,
quæ de cælo cadit, & imbre excrevit,
sive illa noceat, sive cum alia mixta sit.

10. Tu in regendis.] Fines regi dicun-
tur, cum propriis ager quisque finibus ter-
minatur. Hinc finium regendorum, vel

finibus regendis judicium est, quod inter
confines redditur, ut fines agrorum vicino-
rum dirigantur.

15. Increpuit suspicio tumultus.] Id est,
insonuit, metaphora sumpta à tubis; suspi-
cio tumultus, belli videlicet Italici aut
Gallici: hæc enim duo bella tumultus
nomine significabantur.

fortim cum hæc eadem res plurimas gratias, firmissimas amicitias, maxima studia pariat: quorum in isto vestro artificio, Sulpici, nihil est. Primum dignitas in tam tenui scientia, quæ
 40 potest esse? res enim sunt parvæ, prope in singulis literis atque^b interpunctionibus verborum occupatæ. Deinde etiam si quid apud majores nostros fuit in isto studio admirationis, id enuntiatis vestris mysteriis, totum est contemptum & abjectum. Posset^c agi lege, necne, pauci quondam sciebant: fastos enim
 45 vulgo non habebant: erant in magna potentia, qui consulebantur: à quibus etiam dies tanquam à Chaldæis petebantur; inventus est scriba quidam Cn. Flavius, qui cornicum oculos confixerit, & singulis diebus ediscendos fastos populo proposuerit, & ab ipsis cautis Jurisconsultis eorum sapientiam^d compilarit. Itaque irati illi, quod sunt veriti ne, dierum ratione promulgata & cognita, sine sua opera lege posset agi, ^e notas quasdam composuerunt, ut omnibus in rebus ipsi interessent; cum hoc fieri bellissime posset: Fundus Sabinus meus est: immo meus: deinde iudicium: noluerunt. FUNDUS, inquit, QUI EST IN

^b distinctionibus. ^c litigari. ^d furatus sit. ^e formulas.

43. *Vestris mysteriis.*] Proverbium translatum ex arcanis sacris Græcorum, in quibus Eleusinia fuere præcipua, quæ enuntiare, id est, profanis prodere, capitale fuit.

44. *Pauci.*] Pauci sciebant quibus diebus fas erat litigari; sed tandem à jurisconsultis omnes edocti sunt.

1b. *Fastos enim non habebant.*] Fasti nihil aliud sunt quam distinctio quædam anni, & mensium dierumque descriptio, festorum & profestorum notatio, & sacerdotum publicorum quasi indicatio. Fasti autem & nefasti dies à Numa Pompilio instituti sunt; quos Ovidius, lib. Fast. 1. sic explicat:

Ille nefastus erit, per quem tria verba silentur;

Fastus erit, per quem lege licebat agi.

Tria illa erant verba, *Do, Dico, Addico*; id est, nefastis illis diebus non fas erat Prætori agere, & illa verba pronuntiare sine piaculo: factis autem fas fuit, quid idcirco à *sando* dicti sunt. Lege plura apud Macrobius, lib. 1. cap. 16.

45. *A Chaldæis.*] Chaldæi pro Astrologis dicuntur, quia apud populos illos floruit ars divinandæ. Genethiaci quoque dicti sunt, quod die notato quo quisque in lu-

cem prodierit, de vitæ fortuna, & exitu prædicere soleant.

47. *Cn. Flavius.*] De Flavio sic scribit Livius, lib. 9. dec. 1. *fuisse callidum virum & facundum, & jus civile repositum in Penitificum penetralibus divulgasse.* Non pauci sunt, auctore Cie. in Epist. ad Att. lib. 6. qui credunt hunc fastos protulisse, actionesque composuisse.

1b. *Qui cornicum oculos.*] Cornicum oculos confingere, est proverbium quod de iis dicitur, qui, callidos & prudentes qui cavere & scirent, & deberent, fallunt ac circumveniunt. Nam cornix cum aliorum animalium oculos potissimum appetat, ipsam scilicet suis maxime prospicere oportet: unde proverbialiter dicitur unam cornicem alterius oculos non confodere.

53. *Fundus Sabinus.*] Ostendit Cicero, facilius esse de aliquo fundo contendere sine formulis jurisconsultorum, quam eas adhibere, quia per eas tota ratio iudiciorum intricatur, sufficit enim ut petitor dicat: *Ille Fundus Sabinus meus est*; & respondeat defensor, *meus est*; deinde uterque ad iudicium veniat, & auditis utriusque partis rationibus, Iudex deciderit.

54. *Inquit.*] At Jurisconsultus qui suas notas composuit, alias verborum ambages proponit, nempe, *fundus qui est in agro Sabino, &c.*

AGRO QUI SABINUS VOCATUR. Satis verbosè : cedo, 55
quid postea ? EUM EGO EX JURE QUIR. MEUM ESSE
AIO, Quid tum ? INDE IBI EGO TE EX JURE MA-
NU CONSERTUM VOCO. Quid huic tam loquaciter liti-
gioso responderet ille, unde petebatur, non habebat. Translit
idem jurisconsultus tibicinis Latini modo ; UNDE TU ME, 60
inquit, EX JURE MANU CONSERTUM VOCASTI. IN-
DE IBI EGO TE REVOCO. Prætor interea, ne ^f pul-
chrum se ac beatum putaret, atque aliquid ipse sua sponte lo-
queretur, ei quoque ^g carmen compositum est, cum cæteris re-
bus absurdum, tum verò nullo usu : UTRISQUE SUPERSTI- 65
TIBUS PRÆSENTIBUS : ISTAM VIAM DICO : INITE
VIAM ; præsto aderat sapiens ille, qui inire viam doceret : RE-
DITE VIAM ; eodem duce redibant. Hæc jam tum apud illos
barbaros ridicula, credo, videbantur : homines, cum recte atque
in loco constitissent, jubere abire, ut, unde abissent, eodem statim 70
redirent. Iisdem ineptiis fucata sunt illa omnia, QUANDO TE

^f ne putaret se optima esse conditione. ^g formula.

55. Satis verbosè.] Ridet has verborum
tricas Cicero.

56. Jure Quir.] Quiritium jus diceba-
tur, quod civium Rom. causâ proprie con-
stitutum erat, ut peregrini omnes ejus
plâne expertes essent.

57. Ex jure manu.] Ut conferere ma-
num vel manu cum hoste, sic ex jure ma-
nu vel manum conferere dicitur, cum quis
judicio contendit. Solebant autem quodam
ritu glebam attingere, & testari se velle de
hoc bono litigare.

59. Unde petebatur.] Per illas voces, un-
de petebatur, intelligitur debitor seu defen-
sor. Modos autem ille loquendi usitatus
fuit apud veteres.

60. Tibicinis Latini modo.] Tibicinis
Latini modo is transire dicitur, qui petitoris
& defensoris causam agit, vel probationes
invenit. Tibicines vero Latini dicebantur,
quorum usus erat in feris Latinis, qui præ-
ludabant jam huic, jam alteri choro. De
his vide Liv. lib. 4. ait autem Juriscon-
sultus eluti Tibicines illos modo petitoris,
modo defensoris notas componere, ut uter-
que jus suum tueri possit.

62. Ibi ego te revoco.] Postquam Juris-
consultus docuit petito rem quid dicere de-
beat, jam docet defensorem quid dicat ;
nempe ut eadem formula utatur, qua prior
petitor usus est. Ibi autem dicitur pro ad
eum locum, quod usitatum satè fuit veteri-

bus. Sic Plautus : Pergam in ædibus nunc
jam.

63. Sua sponte loqueretur.] Ipsi præ-
toribus verba præripuere Jurisconsulti, iis-
que propria verba assignarunt, seu formulas,
quibus in pronuntianda sua sententia ute-
rentur.

65. Utrisque superstitiis.] Superstiti-
bus, id est, salvis, & ob eam causam præ-
sentibus, qui enim morbo sentico labora-
bant, lege excusabantur à judicio.

66. Inite viam.] Litigantibus decernebat
Prætor, ut viam consuetam, præscriptam
nempe à Jurisconsultis, sequerentur.

67. Præsto aderat sapiens ille.] Ironice
sapiens vocatur ille Jurisconsultus, quia in
iis ineptiis fere tota ejus sapientia posita est.

Ib. Redite viam.] Idem Jurisconsultus
qui viam qua eundum erat, qua quoque
redeundum erat, docebat : idem ait, quod
superius not. ad lin. 59. dictum est.

68. Apud illos barbaros.] Id est, apud
illos veteres graves & sapientes, qui proluxa
barba erant.

69. Homines.] Petito rem & reum in-
telligit, qui ad fundum, de quo erat con-
troverfia, ire jubebantur, & inde statim ad
Præto rem redire.

71. Fucata sunt.] Fucata dicuntur, quæ
alieno colore picta sunt. Jam novam ali-
am Jurisconsultorum formulam tam ridi-
culam, quam superiores profert.

IN JURE CONSPICIO; & hæc, SED ANNE TU DICIS CAUSA VINDICAVERIS?

75 ¹atque in manibus jactata & excussa, inanissima prudentiæ reperi-
ta sunt, fraudis autem & stultitiæ plenissima.

VII. Nam cum permulta præclare legibus essent consti-
tuta, ea jureconsultorum ²ingeniis pleraque corrupta ac de-
pravata sunt. Mulieres omnes propter infirmitatem consilii
5 genera tutorum, quæ potestate mulierum continerentur; sa-
cra interire illi noluerunt: horum ingenio senes ad coemption-
ones faciendas, interimendorum sacrorum causa, reperti sunt.
In omni denique jure civili æquitatem reliquerunt, verba ip-
sa tenuerunt: ut, qui in alicujus libris, exempli causa, id no-
10 men invenerant, putarunt omnes mulieres, quæ coemption-
em facerent, Caias vocari. Jam illud mihi quidem mirum vi-
deri

¹ intelligebant. ² propius considerata & cognita. ³ inventionibus.

72. Quando te in jure.] Actionis for-
mula est in auctorem præsentem; hæc
autem ita exponitur à Valerio Probo,
Quando te in jure conspicio, posulo an suas
auctor.

1b. Sed anne tu dicis causa.] Vox ista,
dicis, jurisconsultorum est, &, ut expli-
cat Hotomannus, perinde significat ac,
simulandi causa, vel simulationem. Eu-
stachius vero putat, dicis sumi pro more
& consuetudine. Varro lib. 5. de L. L.
pro eo quod non serio, sed perfuncto-
rie fit. Itaque varius esse potest sensus
hujus sententiæ, Anne tu dicis causa vin-
dicaveris? quasi diceret, Anne tu simu-
landi causa tuum illud ac proprium asse-
ruisti; vel pro more & consuetudine; vel,
non serio, sed perfunctorie. Sane cum
truncatæ sint & mutilatæ sententiæ ex
veteribus jurisconsultis, quæ non exstant
amplius, eas ad verum sensum explicare
quis possit? cum in istis tantum nuge-
tur Cicero.

4. In tutorum potestate.] Antiquo jure
mulieres sub perpetua tutela erant; neque
satum id habebatur, quod à muliere sine
tutoris auctoritate gestum erat. Id autem
à legibus Atheniensium ad Romanos trans-
latum fuit.

5. Potestate mulierum continerentur.]
Andreas Alciatus hanc potestatem sic ex-
plicat, aitque Mulieres servos suos auctori
publico concessisse; & postquam publici ef-
fecti essent, procurasse uti sibi in tutores da-
rentur. Etenim tales bodie quoque non

plane servi sunt, nec magis à tutela re-
jici, quam ceteri tabularii possunt; &
tamen nec omnino liberi videntur, &
propter reliquias prioris domini, aliquo
modo possunt dici potestate mulierum con-
tineri.

1b. Sacra interire.] Præter sacra publi-
ca, erant etiam privata in familiis, quæ
perpetua conservabantur.

6. Horam.] Jurisconsultorum ingenio &
argutiis extinguendorum sacrorum ratio
inventæ est.

1b. Ad coemptiones faciendas.] Per co-
emptiones matrimonia intelligit, quæ per
coemptionem fiebant; coemptio vero certis
solemnitatibus peragebatur, & sese invicem
communicando interrogabant: vir ita, an
sibi mulier materfamilias esse vellet? illa
respondebat, velle. Item mulier interro-
gabat, an vir sibi paterfamilias esse vellet?
ille respondebat, velle; itaque mulier in
manum viri conveniebat, & vocabantur hæc
nuptiæ per coemptionem.

7. Interimendorum sacrorum causa.]
Nulla prole procreata privata sacra interi-
bant.

11. Caias vocari.] Cum nubebant,
sponsa ingrediendo sponsi domum dice-
bat, Ubi tu Caius, ego Caia: id est, ubi
tu dominus, ego bera; quia vero Caia
Cæcilianæ Tarquinii Prisci regis uxor
præ cæteris celebrata est, & optima
lanifica fuit; institutum fuit, ut novæ
nuptiæ ante januam mariti interrogatæ
de nomine, se Caias dicerent.

deri solet, tot homines, tam ingeniosos, per tot annos etiam nunc statuere non potuisse, utrum diem tertium, an perendinum; judicem an arbitrum; rem an litem dici oporteret. Itaque, ut dixi, dignitas in ista scientia consularis nunquam fuit, quæ tota ex rebus fictis commentitiisque constaret: gratiæ vero multo etiam minus. Quod enim omnibus patet, & æque promptum est mihi & adversario meo id esse gratum nullo pacto potest. Itaque non modò beneficii collocandi spem, sed etiam illud quod aliquando fuit, LICET CONSULERE, jam perdidistis. Sapiens existimari nemo potest in ea prudentia, quæ neque extra Romam usquam, neque Romæ, rebus prolatis, quidquam valet; peritus ideo haberi non potest, quòd in eo quod sciunt omnes, nullo modo possunt inter se discrepare; difficilis autem res ideo non putatur, quòd & perpauca, & minime obscuris literis continetur. Itaque si mihi homini vehementer occupato stomachum moveritis, triduo me jurisconsultum esse profitebor. Etenim quæ de scripto aguntur, scripta sunt omnia: neque tamen quidquam tam anguste scriptum est, quo ego non possum, QUA DE RE AGITUR, addere; quæ consuluntur autem, minimo periculo respondentur: si id quod oportet, responderis; idem videre respondisse quod Servius: sin aliter; etiam controversum jus nosse, & tractare videre. Quapropter non solum illa gloria militaris vestris formulis atque actionibus anteponenda est, verum etiam dicendi consuetudo longe & multum isti vestræ exercitationi & ad honorem antecellet. Itaque mihi viden-

^b *munerem urbanorum vacatione concessa, vel justitio indicto.* ^c *præceptis perspicuis.* ^d *irritaveritis me.* ^e *præstabit ad magistrum.*

12. *Per tot annos.*] Cn. Flavius juscivile ante bella Punica, aliquot annis ante Pyrrhi in Italiam adventum pervulgavit.

13. *An perendinum.*] Perendinus dies dicitur, cum judex statuit, aut cum inter partes convenit, ut omne litis instrumentum, aut acta utrinque proferantur intra triduum; tunc lis & res comperendinari dicitur, quasi judex post tertium diem, aut etiam die tertio sententiam laturus sit.

14. *Judicem an arbitrum.*] Discrimen intercedit arbitrum inter & judicem, quòd per judicem aut tota causa obtineatur, aut amittatur; per arbitrum vero, ut neque nihil, neque tantum quantum postulat, obtineatur.

20. *Licet consulere.*] Consulere licet, dicebant, vel qui jurisconsultos volebant consulere; vel ipsi jurisconsulti dicebant,

cum consulebantur, consulere autem licet, nempe libros *Fasorum*.

28. *Quæ de scripto aguntur.*] Agi de scripto, aut per scriptum, idem est. Bipartita porro est jurisconsultorum professio; nam aut actiones & formulas judiciorum tradunt, quæ omnes sunt perscriptæ, & versantur in translatione aperti & usitati juris, legum & edictorum; aut de jure respondent, quod est opus prudentiæ & intelligentiæ ipsorum, cum de voluntate & scientia legis, aut omnino de juris ratione dubitatur & quaeritur.

29. *Anguste scriptum est.*] Anguste scribere est versiculis proximis, & quasi restrictis compressisque, & non latis & amplius scribere, quo plus laboris insumptum videatur, plusque pecuniæ colligatur.

33. *Controversum.*] Jus controversum dicitur, de quo videlicet inter utramque partem controversatur,

tur plerique initio multo hoc maluisse: post, cum id assequi non potuissent, istuc potissimum sunt delapsi: ut aiunt in Græcis artificibus, eos ^faulcedos esse, qui citharcedi fieri non potuerint; sic nonnullos videmus, qui oratores evadere non potuerunt, eos ad juris studium ^gdevenire. Magnus dicendi labor, magna res, magna dignitas, summa etiam gratia. Etenim à vobis salubritas quædam, ab iis qui dicunt, salus ipsa petitur. Deinde vestra responsa atque decreta & evertuntur sæpe dicendo, & sine defensione Oratoris firma esse non possunt. In qua re si satis profecissem, parcius de ejus laude dicerem: nunc nihil de me dico, sed de iis, qui in dicendo magni sunt, aut fuerunt. Duæ sunt artes, quæ possunt locare homines in amplissimo gradu dignitatis; una imperatoris, altera oratoris boni. Ab hoc enim pacis ornamenta retinentur; ab illo belli pericula repelluntur. Cæteræ tamen virtutes ipsæ per se multum valent, justitia, fides, pudor, temperantia, quibus te, Servi, excellere omnes intelligunt: sed nunc de studiis ad honorem ^hdispositis, non de infinita cujusque virtute disputo. Omnia ista nobis studia de manibus ⁱexcutiuntur, simulatque aliquis motus novus bellicum canere cœpit. Etenim, ut ait ingeniosus Poëta & auctor valde bonus, præliis promulgatis, **PELLITUR E MEDIO non solum ista vestra verbosa simulatio prudentiæ, sed etiam illa ipsa domina rerum SAPIENTIA: VI GERITUR RES. SPERNITUR** **ORATOR** non solum odiosus in dicendo, ac loquax, verum etiam **BONUS: HORRIDUS MILES AMATUR.** Vestrum vero studium totum jacet. **NON EX JURE MANU CONSERVATUM, SED MAGE FERRO,** inquit, **REM REPETUNT.** Quod si ita est, cedat, opinor, Sulpici, forum castris, otium mili-

^f tibicines. ^g [velut delapsos] pervenire. ^h ordinatis. ⁱ auferentur.

37. Multo hoc maluisse.] Ut eloquentes fierent. 38. Istuc potissimum.] Quod fieri oratores non possunt, sunt jurisconsulti. 42. Salubritas.] Salubre id dicitur, quod salutem aut sanitatem affert. A jurisconsultis petitur quidem in rebus capitalibus consilium, quod reo periclitanti absolutionem afferat, sed ab oratoribus dicendo salus affertur, dum efficiunt ut reus absolvatur. 50. Pacis ornamenta.] Leges, judicia, religio, concordia civium, & pacis ornamenta dicuntur, quia tunc potissimum fiorent. 55. Bellum canere.] Bellicum, ut auctor est Servius, nomen est soni ad dandum tubæ pugnae signum. 56. Ingeniosus Poëta.] Ennius ingeniosus est ille Poëta, qui anno 515. urbis conditæ natus, & 585. mortuus est; cujus à Gellio, lib. 20. cap. 10. referuntur versus: Pellitur e medio sapientia, vi geritur res, Spernitur orator bonus, horridus miles amatur, Haud doctis diis certantes, sed malevolis diis, Miscent inter sese inimicitia agitant. Non ex jure manu conservatum, sed magero Rem repetunt, regnumque petunt, vadunt solida vi.

tiæ, stilus gladio, umbra soli: fit denique in civitate ea prima res, propter quam ipsa est civitas omnium princeps.

VIII. Verum hæc, Cato, nimium nos nostris verbis magna facere demonstrat, & oblitos esse, bellum illud omne Mithridaticum cum mulierculis esse gestum; quod ego longe secus existimo, Judices; deque eo pauca differam; neque enim causa in hoc continetur. Nam si omnia bella, quæ cum Græcis gessimus, contemnenda sunt: derideatur de rege Pyrrho triumphus M' Curii: de Philippo, T. Flaminini: de Ætolis, M. Fulvii: de rege Perse, L. Paulli: de Pseudophilippo, Q. Metelli: de Corinthiis, L. Mummi; sin hæc bella gravissima, victoriæque eorum bellorum gravissimæ fuerunt; cur Asiaticæ nationes, atque ille à te hostis contemnitur? Atqui ex veterum rerum monumentis, vel maximum bellum populum Roman. cum Antiocho gessisse video: cujus belli victor L. Scipio, parta cum Publio fratre gloria, quam laudem ille, Africa oppressa, cognomine ipso præ se ferebat, eandem hic sibi ex Asiæ nomine assumpsit. Quo quidem in bello virtus enituit egregia M. Catonis, proavi tui. Quo ille, cum esset, ut ego mihi statuo, talis, qualem te esse video, nunquam cum Scipione esset profectus, si cum mulierculis bellandum esse arbitraretur. Neque vero cum P. Africano Senatus egisset, ut legatus fratri proficisceretur, cum ipse paulo ante

7. *M. Curii.*] M' Curius de Pyrrho triumphavit, eum iterum ille ex Sicilia in Italiam rediret, ex qua prorsus eum expulit. Vide Livium, lib. 14.

12. *De Philippo T. Flaminini.*] Post bellum Punicum secundum Philippum Rex Macedoniæ bellum cum pop. Rom. renovavit, quod à T. Flaminino confectum est. Vide Livium, lib. 32. & duobus sequentibus.

13. *De Ætolis.*] Fulvius Nobilior Consul subactis Ambracientibus Ætolos vicit, & Reipub. pacem dedit; ob idque triumphavit.

14. *De Rege Perse.*] Perses ille Philippi regis Macedoniæ filius à Paulo victus, & captus est cum filiis, qui ante ejus currum per triumphum ducti sunt.

15. *Pseudophilippo.*] Pseudophilippus primum Andriceus appellatus est, & se filium Persei finxit. Hic occupata Macedonia à Q. Cæcilio Metello victus est, & captus, Liv. lib. 49 & 50.

16. *De Corinthiis.*] Vide Orat. pro Lege Manil. Paragr. iv. l. 41.

17. *Cum Antiocho.*] Antiochus pacis conditionibus à Pop. Rom. coactus est ab Europa abstinere, & omni Asia, quæ cis

Taurum montem est decedere. Vide Liv. lib. 35, 36, 37, & 38.

18. *L. Scipio.*] L. qui Asiaticus nomenatus est.

19. *Cum Publico fratre.*] Is est Pub. Scipio Africanus major, qui fratri Consuli legatus profectus est in Asiam, ad bellum Antiochi.

20. *Cognomine ipso.*] Lucius ille Scipio primus omnium imperatorum devictæ à se nationis nomine insignitus est.

21. *M. Catonis.*] M. Cato in Bello Antiochi cum duobus millibus militum missus ab imperatore suo Flaminio Callidromum, unum ex Thermopylarum jugis occupavit. Vide Livium, lib. 36.

22. *Proavi tui.*] Cato minor pronepos fuit Majoris, ut refert Gell. lib. 17. cap. 19.

23. *Cum P. Africano.*] Libro 37. Livius narrat contentionem fuisse inter L. Scipionem & C. Lælium Consules de Græcia, quam uterque sibi decerni postulabat bellum gerendi causa cum Antiocho. Verum cum Pub. Scipio Africanus dixisset, si Lucio fratri suo daretur illa, se legatum cum illo profecturum; hæc vox magna assensu audita, certamen omne sustulit.

Hannibale ex Italia expulso, ex Africa ejecto, Carthagine oppressa, maximis periculis repub. liberavisset, nisi illud grave bellum, & vehemens putaretur. Atqui, si diligenter, quid Mithridates potuerit, & quid effecerit, & qui vir fuerit, consideraris; omnibus regibus, quibuscum populus Rom. bellum gessit, hunc regem nimirum antepones. Quem L. Sulla maximo & fortissimo exercitu, pugna excitatum, non rudis imperator, ut aliud nihil dicam, eum bello invecum totam in Asiam, cum pace dimisit: quem L. Muræna, pater huiusce, vehementissime vigilantissimeque vexatum, repressum maxima ex parte, non oppressum reliquit: qui rex, sibi aliquot annis sumptis ad confirmandas rationes & copias belli, tantum ipse opibus conatuque invaluit, ut se Oceanum cum Ponto, Sertorii copias cum suis conjuncturum putaret. Ad quod bellum duobus consulibus ita missis, ut alter Mithridatem persequeretur, alter Bithyniam tueretur; alterius res & terra & mari calamitosæ, vehementer & opes regis & nomen auxerunt: L. Luculli vero res tantæ exstiterunt, ut neque majus bellum commemorari possit, neque majore consilio, & virtute gestum. Nam cum totius impetus belli ad Cyzicenorum mœnia constitisset, eamque urbem sibi Mithridates Asiæ januam fore putavisset, qua effracta & revulsa, tota pateret provincia; perfecta ab Lucullo hæc sunt omnia, ut urbs fidelissimorum sociorum defenderetur, & omnes copiae regis diuturnitate obsidionis consumerentur. Quid? illam pugnam navalem ad Tenedum, cum contento cursu, acerrimis ducibus, hostium classis Itali-

21. *Hannibale ex Italia expulso.*] Hannibal primum ad Nolam à Marcello victus est, postea à Sempromio Graccho magna suorum clade repulsus, navali pugna ad Eumenem victus venit. Deinde Carthaginem rediit, ut eam à P. Scipione obsessam liberaret, ubi toto ejus fere deleto exercitu victus est.

23. *Atqui, si diligenter.*] Postquam Cicero Asiaticorum bellorum magnitudinem declaravit, jam ostendit belli cum Mithridate gesti gravitatem, quæ quidem ex ipsius Mithridatis potentia, rebus gestis, & auctoritate plane summa fuisse intelligitur. His enim consideratis facile conjicere licet Mithridatem omnibus regibus, quibuscum pop. Rom. bellum gessit, anteponendum esse.

26. *Quem L. Sulla.*] De his omnibus quæ gesta sunt in Asia tum à L. Sulla, tum ab aliis imperatoribus cum Mithridate, fusè jam diximus in Oratione pro Lege Manilia, quæ facile repetet lector.

33. *Oceanum.*] Elate dicit conjuncturum

Oceanum cum Ponto, ut ostendat, suas copias conjungere voluisse cum Sertorianis, quæ erant in Hispania, quæ ex maxima parte Oceano alluitur.

1b. *Sertorii copias.*] Cum Sertorius Syllanis temporibus proscripius fuisset, bellum ingens in Hispania ulteriore excitavit, quod non tam virtute, quam fraude, eo interfecto, Romani absolverunt. Vide Orat. pro Lege Manil. Paragr. iv. l. 25.

34. *Consulibus.*] L. Lucullus & M. Aurelius Cotta, Urbis conditæ anno 679. fuerunt Consules.

35. *Alterius res.*] Aurelius Cotta à Mithridate, irrutione facta in Bithyniam, superatus est.

39. *Cyzicenorum.*] Urbem Cyzicenorum cum obsessam teneret Mithridates, à Lucullo liberata est.

44. *Ad Tenedum.*] Tenedos insula est in mari Ægeo extra Hellespontum, Sigæo littori adjacens. Hic Mithridates pugna navali à Lucullo victus est.

am spe atque animis inflata, peteret; mediocri certamine, & parva dimicatione commissam arbitraris? Mitto prœlia: prætereo oppugnationes oppidorum: expulsus regno tandem aliquando, tantum tamen consilio atque auctoritate valuit, ut se, rege Armeniorum adjuncto, novis opibus copiisque renovarit. Ac si mihi nunc de rebus gestis esset nostri exercitus imperatorisque dicendum, plurima & maxima prœlia commemorare possem. Sed non id agimus: hoc dico; si bellum hoc, si hic hostis, si ille rex contemnendus fuisset; neque tanta cura Senatus & populus Rom. suscipiendum putasset, neque tot annos gessisset, neque tanta gloria L. Luculli, neque vero ejus belli conficiendi curam tanto studio populus Romanus ad Cn. Pompeium detulisset: cujus ex omnibus pugnis, quæ sunt innumerabiles, vel acerrima mihi videtur illa, quæ cum rege commissæ est, & summa^a contentione pugnata. Qua ex pugna cum se ille eripuisset, & Bosporum confugisset, quo exercitus adire non posset, etiam in extrema fortuna & fuga, nomen tamen retinuit regium. Itaque ipse Pompeius, regno possessore, ex omnibus oris, ac notis sedibus hoste pulso, tamen tantum in unius^b anima posuit, ut, cum omnia, quæ ille tenuerat, adierat, speraret, victoria possideret; tamen non ante, quàm illum vitæ^c expulit, bellum confectum judicavit. Hunc tu hostem, Cato, contemnis, quocum per tot annos, tot prœliis, tot imperatores bella gesserunt? cujus expulsi & ejecti vita tanti æstimata est, ut, morte ejus nunciata, tum denique bellum confectum arbitraretur? Hoc igitur in bello L. Murænam legatum fortissimi animi, summi consilii, maximi laboris cognitum esse defendimus: & hanc ejus operam non minus ad consulatum

^a summo labore. ^b vita. ^c coegit mori.

49. *Rege Armeniorum.*] Tigranes gener fuit Mithridatis & rex Armeniæ, qui noluerat societatem inire cum socero, ne suis viribus auctus nimium cresceret, at afflicto adfuit.

58. *Quæ sunt innumerabiles.*] Plinius lib 7. cap. 26. dicit, Pompeium æquasse non modo Alexandri magni rerum fulgorem, sed etiam Herculis prope ac Liberi patris.

60. *Bosporum.*] Bosporus est angustum fretum, per quod Mæotis Palus in Pontum insluit, appellaturque Cimmerius ad distinctionem Thraciæ ad Chalcædonem & Byzantium. Bosporus autem à bovis meabili transitu nominatus est. Bosporus etiam urbis nomen est in Thraciæ littore, ubi mare non excedit latitudine sua spatium quingentorum passuum.

66. *Vitæ expulit.*] Sic de Mithridatis morte scribit Appianus: *Extrema fortuna exagitatus Mithridates venenum temperavit, quod in gladii capulo assidue gerebat; eo autem extingui non potuit, & quod continuo ambulabat, & quod medicamentibus ad prohibenda venena assuetus erat, quæ ab eo hac quoque ætate, Mithridatica appellantur; fortiter igitur & strenuum Celtarum ducem Bitabium rogat, ut illam postremam sibi præstet operam, ut se interficeret, ne vivus in manus Romanorum veniens, ad triumphum servaretur; illacrymans Celta Mithridatem gladio necavit.*

68. *Tot imperatores.*] Ad illud bellum imperatores profecti sunt L. Sylla, L. Muræna hujus pater, L. Lucullus, & Cn. Pompeius.

adipiscendum, quam hanc nostram forensē industriam dignitatis habuisse.

IX. At enim in Præturæ petitione prior renunciatus est Servius. Pergit isne vos, tanquam ex syngrapha, agere cum populo, ut quem locum semel honoris cuipiam dederit, eundem reliquis honoribus debeat? Quod enim fretum, quem Euripum tot motus, 5 tantas, tam varias habere putatis agitationes fluctuum, quantas perturbationes & quantos æstus habet ratio comitiorum? Dies intermissus unus, aut nox interposita sæpe perturbat omnia: & totam opinionem parva nonnunquam commutat aura rumoris. Sæpe etiam sine ulla aperta causa fit aliud atque existimamus, ut 10 nonnunquam ita factum esse etiam populus admiretur; quasi vero non ipse fecerit. Nihil est incertius vulgo, nihil obscurius voluntate hominum, nihil fallacius ratione tota comitiorum. Quis L. Philippum summo ingenio, opibus, gratia, nobilitate, à M. Herennio superari posse arbitratus est? quis Q. Catulum 15 humanitate, sapientia, integritate antecellentem, à Cn. Manlio? quis M. Scaurum hominem gravissimum, civem egregium, fortissimum Senatorem, à Q. Maximo? non modo horum nihil ita fore putatum est, sed ne cum esset factum quidem, quare ita factum esset intelligi potuit. Nam ut tempestates sæpe certo ali- 20 quo cœli signo commoventur, sæpe improvise nulla ex certa ratione, obscura aliqua ex causa excitantur: sic in hac comitiorum tempestate populari, sæpe intelligas, quo signo commota sit; sæpe ita obscura est, ut casu excitata esse videatur. Sed tamen, si est reddenda ratio, duæ res vehementer in prætura desideratæ sunt,

1. *At enim in Præturæ petitione.*] Sulpicus se digniorem Consulatu iudicabat, quod Muræna prior præturam obtinuerat. Id modo à Cicerone refutatur, 1. à populi inconstantia, deinde ab exemplis.

[2. *Ex syngrapha.*] Syngrapha est pacti vel promissi alicujus scripta confirmatio.]

4. *Quod enim fretum.*] Fretum, teste Varrone & Servio, à fervore æstus marini nomen accepit.

1b. *Quem Euripum.*] Euripi dicebantur alvei magnifico opere aquas in morem fluviorum deducentes. Maxime tamen nobilis est Euripus inter Eubæam, & Bœotiam, qui Chalcidicus & Euboicus, & simpliciter *Euripus* nominatur; is, ut Pomponius Mela, lib. 11. cap. 7. auctor est, *Septies die atque septies nocte, fluctibus invicem versis adeo immodice fluit, ut ventos etiam ac plenis velis navigia frustretur.* Strabo septies tantum viginti quatuor horarum spatio reciprocare vult.

13. *L. Philippum.*] De Philippo sic Cicero in Bruto loquitur: *Eodem tempore M. Herennius, in mediocribus oratoribus, Latine & diligenter loquentibus numeratus est: qui tamen summa nobilitate hominem, cognatione, sodalitate, collegio, summa etiam eloquentia L. Philippum in Consulatus petitione superavit.* Fuit autem hic Philippus cum Sexto Julio Cæsare Consul anno urbis conditæ 648. & Herennius cum L. Valerio Flacco 661.

14. *Q. Catulum.*] Manlius Maximus fuit Consul cum Publio Rutilio anno urbis conditæ 648. Q. Catulus cum Mario nepote anno 652.

16. *M. Scaurum.*] Q. Maximus cum C. Licinio Geta Consul fuit anno 638. & anno sequenti cum M. Cæcilio, M. Scaurus, quem Cicero passim laudat, ac potissimum lib. Off. 1. ubi sic de eo loquitur: *Mibi quidem neque pueris nobis M. Scaurus C. Mario, neque cum versarem in Repub. Q. Catulus Cn. Pompeio cadere videbatur.*

quæ

quæ ambæ in consulatu tum Murænæ profuerunt: una, expecta-²⁵
 tio muneris, quæ & rumore nonnullo, & studiis sermonibusque
 competitorum creverat: altera, quod ii, quos in provincia ac
 legatione, omnis & liberalitatis & virtutis suæ testes habuerat,
 nondum decesserant. Horum utrumque ei fortuna ad consulatus
 petitionem reservavit. Nam & L. Luculli exercitus, qui ad tri-³⁰
 umphum convenerat, idem comes L. Murænæ præsto fuit: & mu-
 nus amplissimum, quod petitio præturæ desiderabat, prætura re-
 stituit. Num tibi hæc parva videntur adjumenta & subsidia consu-
 latus? voluntas militum? quæ cum per se valet multitudine, tum
 apud suos gratia; tum verò in consule declarando multum etiam³⁵
 apud universum populum Rom. auctoritatis habet suffragatio mi-
 litaris: imperatores enim comitiis consularibus, non^a verborum
 interpretes deliguntur. Quare gravis est illa oratio: Me saucium
 recreavit: me præda donavit: hoc duce castra cepimus, ^b signa
 contulimus: nunquam iste plus militi laboris imposuit, quam sibi⁴⁰
 fumpsit ipse; cum fortis tum etiam felix. Hoc quanti putas esse
 ad famam hominum, ac voluntatem? etenim si tanta illis comi-
 tiis religio est, ut adhuc semper omen valuerit prærogativum;
 quid mirum est, in hoc felicitatis famam sermonemque valuisse?
 Sed si hæc leviora ducis, quæ sunt gravissima, & hanc urbanam⁴⁵
 suffragationem militari anteponis; noli ludorum hujus elegantiam,
 & scenæ magnificentiam valde contemnere, quæ huic admodum
 profuerunt. Nam quid ego dicam populum ac^c vulgus imperi-
 torum ludis magnopere delectari? minùs est mirandum: quan-
 quam huic causæ satis est; sunt enim populi ac multitudinis⁵⁰
 comitia. Quare si populo ludorum magnificentia voluptati est, non

^a non jurisperiti. ^b commissimus prælium. ^c imperitam multitudinem.

^{25. Expectatio muneris.]} Favet Muræ-
 næ ludorum expectatio; ut enim in ho-
 norem Apollinis munificentissimos in Præ-
 tura dederat, ita tales ab eo in Consulatu
 à plebe expectabantur, quæ virtutes ejus
 celebrabat.

^{28. Legatione.]} Cum Lucullo legatus
 esset Muræna, multi ipsi favebant, virtu-
 tis ejus testes, qui nondum ab urbe in
 provinciam decesserant, à qua redierant,
 ut Luculli triumphum honestarent.

^{29. Decesserant.]} Ex civitate Romana.
^{lb. Ad consulatus petitionem reserva-}
^{vit.]} Tum ei exercitus Luculli, tum
 memoria ludorum quos exhibuerat in
 Prætura, profuerunt ad Consulatus peti-
 tionem.

^{32. Quod petitio Prætura desiderabat,}
^{&c.]} Non ludos Muræna exhibuerat,
 cum ab eo Prætura petebatur, vel

cum Ædilis erat; hos autem dedit in
 Prætura.

^{38. Gravis est illa oratio.]} Multam vim
 habet hæc oratio, quæ nempe ab unoquo-
 que milite de suo dñce habetur, & in qua
 multi commemorant quid ab eo obtinuerint,
 quid cum eo gesserint.

^{42. Ac voluntatem.]} Ea enumerat quæ
 ad voluntatem sibi conciliandam militum
 potentissima sunt, quæ de Sulpicio dici non
 possunt.

^{43. Omen prærogativum.]} Centuriæ
 prærogativæ dicebantur, quæ sorte eductæ
 primum rogabantur; eæque velut omen
 comitorum fuerunt, quia sæpe reliquæ
 primarum suffragia sequebantur.

^{47. Et scenæ magnificentiam.]} Scenam
 illam, quam paulo post argentam fuisse
 dicit; cujus etiam meminit Plinius, lib.
 33. cap. 3.

est mirandum, eam L. Muræne apud populum profuisse. Sed & nosmetipsi, qui & ab delectatione omni negotiis impedimur, & in ipsa occupatione delectationes alias multas habere possumus, ludis
 55 tamen oblectamur & ducimur; quid tu admirere de multitudine indocta? L. Otho, vir fortis, meus necessarius, equestri ordini restituit, non solum dignitatem, sed etiam voluptatem; itaque lex hæc, quæ ad ludos pertinet, est omnium gratissima; quod honestissimo ordini cum splendore fructus quoque jucunditatis est
 60 restitutus. Quare delectant homines, mihi crede, ludi, etiam illos qui dissimulant, non solum eos qui fatentur: quod ego in mea petitione sensi: nam nos quoque habuimus scenam competitoricem. Quod si ego, qui trinos ludos ædilis feceram, tamen Antonii ludis commovebar; tibi, qui casu nullos feceras, nihil hujus
 65 istam ipsam, quam irrides, argenteam scenam adversatam putas? Sed hæc sane sint paria omnia: sit par forensis opera militari; sit par militari suffragatio urbana: sit idem, magnificentissimos, & nullos unquam fecisse ludos: quid? in ipsa prætura nihilne existimas inter tuam & istius sortem interfuisse? hujus fors ea
 70 fuit, quam omnes tui necessarii tibi optabamus, juris dicundi: in qua gloriam conciliat magnitudo negotii, gratiam æquitatis largitio: qua in sorte sapiens Prætor, qualis hic fuit, offensionem vitat æquabilitate decernendi, benevolentiam adjungit lenitate audiendi. Egregia & ad consulatum apta provincia: in qua laus
 57 æquitatis, integritatis, facilitatis, ad extremum, ludorum voluptate concluditur. Quid tua fors? tristis, atrox, quæstio pecula-

tus:

50. *L. Otho vir fortis.*] L. Roscius Otho Tribunus plebis legem tulit, ut apud Asconium legitur, ut equitibus Romanis in Theatro quatuordecim gradus proximi assignarentur; quo facto odium multitudinis in eum concitatum est, quod Cicero Consul restinxit habita concione ad pop. in templo Bellonæ; eadem lege Roscia decoctoribus certus locus in Theatro constitutus est, ut dicitur in Phil. 2.

62. *Scenam competitoricem.*] Significat Cicero habuisse se in petitione Consulatus competitores, qui ludos populo dederant, adeo ut scena illa petere pro eis Consulatum videretur. Scena autem locus erat in Theatro, ubi histriones & actores agebant.

63. *Trinos ludos.*] Trinos ludos Cicero exhibuit populo, cum Ædilis erat.

Ib. *Antonii ludis.*] Ludos fecit Antonius cum Ædilitate fungeretur, cujus in petitione Consulatus competitor fuit; hos autem dedisse in scena argentea refert Plinius, lib. 33. cap. 3. quod & de Muræna

etiam commemoratur, qui scenam exhibuit, in qua fuisse argenti pondo centum viginti quatuor.

66. *Sed hæc sane.*] Transiit ad comparisonem Præturæ, eamque ita tractat, ut si forte priora non ejusmodi esse videantur, quæ tantum honorem præ Sulpicio Muræne conciliare deberent, ipsa tamen Prætura facile ad hoc fastigium extulerit; estque in hoc concessio quædam, de illis omnibus, quæ valde probare studeat.

70. *Juris dicundi.*] Inter Prætores alii præerant in urbe causis privatis, alii publicis, alii civilibus, alii criminosis. Muræna sortitus est causas privatas, Sulpicius publicas; ait autem Cicero quod Sulpicio, utpote Jurisconsulto, omnes sortem Muræne, id est, privatis causis præesse optavissent.

71. *Gratiam æquitatis largitio.*] Sæpe quod jus negat, æquitas largitur.

76. *Quæstio peculatus.*] Quæstio peculatus judicium publicum est de peculatu, hoc est, de furto publicæ vel sacre pecuniæ; hic commemorat omnia inecom-

tus; ex altera parte lacrymarum & squaloris, ex altera plena catenarum atque indicum: cogendi iudices inviti, retinendi contra voluntatem: scriba damnatus, ordo totus alienus: Sullana gratificatio reprehensa: multi viri fortes, & prope pars civitatis 80 offensa est: lites severe aestimatae: cui placet, obliviscitur: cui dolet, meminit. Postremo tu in provinciam ire noluisti; non possum id in te reprehendere, quod in me ipso & Prætor & Consul probavi; sed tamen L. Murænæ provincia multas bonas gratias cum optima existimatione attulit: habuit proficiscens delectum 85 in Umbria: dedit ei facultatem respub. liberalitatis; qua usus, multas sibi tribus, quæ municipiis Umbriæ conficiuntur, adjunxit; ipse autem in Gallia, ut nostri homines desperatas jam pecunias exigerent, æquitate diligentiaque perfecit. Tu interea Romæ scilicet amicis præsto fuisti; fateor: sed tamen illud cogita, non- 90 nullorum amicorum studia minui solere in eos, à quibus provincias contemni intelligant. Et quoniam ostendi, Iudices, parem dignitatem ad consulatus petitionem, disparem fortunam provincialium negotiorum in Muræna, atque in Sulpicio fuisse; dicam jam apertius, in quo meus necessarius fuerit inferior Ser- 95 vius: & ea dicam, vobis audientibus, amisso jam tempore, quæ ipsi soli, re integra, sæpe dixi.

X. Petere consulatum nescire te, Servi, persæpe dixi: & in iis rebus ipsis, quas te magno & forti animo, & agere, & dicere videbam, tibi solitus sum dicere, magis te fortem Senatorem mihi videri, quàm sapientem candidatum. Primum accusandi terrores &

incommoda, quæ ex iudiciis publicis Prætori obvenire possunt.

77. *Squaloris.*] Rei in iudicium veniebant mutata veste, barba, capilloque neglecto, ad miserationem erga se iudicum excitandam.

Ib. *Plena catenarum.*] Oratorie dicit catenas pro vinculis & carcere, quibus rei mancipantur.

78. *Cogendi iudices inviti.*] Ex Decuria iudicum ea, cujus erant quolibet tempore iudicandi vices, etiam contra voluntatem suam iudices citabantur à Prætore, & ex iis post sortitionem subsortitionemque factam, selecti jurabant in legem, & referebantur in libellum publicum, nequis corruptus supponi posset. Hi postea religione obstricti sententiam ferre de civibus cogebantur.

79. *Scriba damnatus.*] Si quis scriba damnatus est, totum ordinem sibi insensum habet Prætor. Certe Sulpicius unum scribam peculatus damnaverat, indeque factum est, ut in Comitibus omnes scribæ contra Sulpicium Murænæ faverint.

Ib. *Sullanagratificatioreprebensa.*] Sylla victor multas largitiones de bonis scriptorum fecerat, eo mortuo plures eorum, qui hæc bona acceperant, repetundarum accusati, & damnati sunt.

81. *Lites aestimatae.*] Aestimatio litis est, cum quantum solvere, aut quid sustinere damnatum oporteat, statuitur.

84. *Murænæ provincia.*] Galliæ Transalpinæ sortitione post præturam præpositus est.

85. *Habuit delectum.*] Militum.

86. *In Umbria.*] Umbri antiquissimi totius Italiæ populi habiti sunt: quos ab Umbris Græciæ populis profectos esse putant, quod in inundatione terrarum imbris superfuissent; ὑμῶν enim pluvia, ὑμῶν pluvialis est. Vide Plin. lib. 3. cap. 14.

88. *Nostri homines.*] Publicanos dicit, qui in Gallia negotiantur.

4. *Primum accusandi terrores.*] Profert causas Cicero cur Sulpicio antepositus fuerat Muræna: prima ejus fuit accusandi consuetudo, quæ hominum benevolentiam avertit.

5 minæ, quibus tu quotidie uti solebas, sunt fortis viri; sed & populi opinionem à spe adipiscendi avertunt, & amicorum studia debilitant; nescio quo pacto semper hoc fit: neque in uno, aut altero animadversum est, sed jam in pluribus: simulatque candidatus accusationem meditari visus est, ut honorem desperasse videatur. Quid ergo? acceptam injuriam persequi non placet? immo vehementer placet: sed aliud tempus est petendi, aliud persequendi; petitorum ego, præsertim consulatus, magna spe, magno animo, ^a magnis copiis in forum & in campum deduci volo; non placet mihi inquisitio candidati, prænuntia repulsæ: non testium
15 potius, quam suffragatorum comparatio: non minæ magis, quam blanditiæ: non declamatio potius, quam per salutatio: præsertim cum jam hoc novo more omnes fere domos omnium concurrant, & ex vultu candidatorum conjecturam faciant, quantum quisque ^b animi & facultatis habere videatur. Videne tu illum tristem, demissum? jacet, diffidit, abjecit hastas. Serpit hic rumor: scis tu illam accusationem cogitare? inquirere in competitores? testes quærere? alium faciam, quoniam sibi hic ipse desperat. Ejusmodi candidatorum amici intimi debilitantur, studia deponunt, aut testatam rem abjiciunt, aut suam operam & gratiam judicio & accusationi reservant. Accedit eodem, ut etiam ipse candidatus totum animum atque omnem curam

^a magno comitatu.

^b fiducia.

11. *Tempus petendi, &c.*] Non debet accusare qui ad magistratum aliquem aspirat, sed in aliud tempus accusationem differre.

13. *In campum*] Qui candidatus est Consulatus, debet magna hominum multitudine stipari, cum in forum, aut in campum Martium, ad comitia venit; hinc enim patet populi in eum benevolentia, penes quem est decernere Magistratus.

14. *Inquisitio candidati.*] Inquisitio dicitur de testibus, qui comparantur ab accusatore contra reum. Odiosum autem est candidato contra suos competitores testes ejusmodi quærere.

15. *Non minæ magis, &c.*] Profert res multas, quæ candidatis nocent, quales sunt minæ, quæ offendunt animos; blanditiæ, quæ suspectum hominem reddunt; declamatio, qua quis se comparat contra competitorem ad dicendum: assidua enim meditatione quæ dicturi erant in foro præparabant: salutatio denique, quæ cum nimia videretur, facile in suspicionem ambitus veniebat.

17. *Novo more.*] Præcis temporibus non hæc invaluerat consuetudo, ut domos petitori Magistratus concurrerent, sed sese populi judicio sua sola virtute freti mittebant. Sed hunc morem mutavit ambitio.

19. *Videne illum tristem.*] Prosopopœiam elegantem subjicit, per quam exhibet judicium, quod ab unoquoque fit de candidatis ex eorum vultu.

20. *Abjecit hastas.*] Proverbiali figura hastas abjicere dicebantur, qui de dignitate obtinenda desperabant, sumpta metaphorā à militibus, qui metu perterriti vel à certamine fugiunt relictis armis, aut victori se dedunt.

22. *Alium faciam.*] Cum populus videt hunc de Magistratu suo desperantem, alium seligit.

23. *Ejusmodi candidatorum.*] Jam aliam rationem, cur non electus sit Sulpicius, assert, quia adversis ab ea studiis populi propter accusationes, amicorum conatus debilitati sunt, seque reservarunt, ut ipsi præstarent opem, si quem accusaret.

25. *Accedit eodem.*] Tertiam rationem

curam, operam diligentiamque suam in petitione non possit ponere. Adjungitur enim accusationis cogitatio, non parva res, sed nimirum omnium maxima. Magnum est enim te comparare ea, quibus possit hominem à civitate, præsertim non inopem, neque infirmum, exturbare: qui & per se, & per suos, & vero etiam per alienos defendatur; omnes enim ad pericula propulsanda concurrimus: & qui non aperte inimici sumus, etiam alienissimis, in capitis periculis, amicissimorum officia & studia præstamus. Quare ego expertus & petendi, & defendendi, & accusandi molestiam, sic intellexi; in petendo studium esse acerrimum, in defendendo officium, in accusando laborem. Itaque sic statuo, fieri nullo modo posse, ut idem accusationem, & petitionem consulatus diligenter adornet atque instruat; unum sustinere pauci possunt, utrumque nemo. Tu cum te de ^c curriculo petitionis deflexisses, animumque ad accusandum transtulisses, existimasti te utrique negotio satisfacere posse? vehementer errasti; quis enim dies fuit, posteaquam ^d in istam accusandi denuntiationem ingressus es, quem tu non totum in ista ratione consumpseris? Legem ambitus flagitasti, quæ tibi non deerat; erat enim severissime scripta Calpurnia; ^e gestus est mos & voluntati & dignitati tuæ. Sed tota illa lex accusationem tuam, si haberes nocentem reum, fortasse armasset: petitioni vero ^f refragata est; pœna gravior in plebem tua voce efflagitata est: commoti animi tenuiorum; exilium in nostrum ordinem: concessit Senatus postulationi tuæ; sed non liben-

^c cursu. ^d suscepisses accusationem. ^e obeditum est. ^f nocuit.

nem profert ab imminutione diligentiae in petendo Consulatu, quæ tanto major est, quanto difficilior accusatio.

29. *Comparare ea.*] Multis rebus opus est, ut quis accusatione deiciatur à Magistratu: oportet enimvero inquirere crimina, comparare testes, subscriptores, advocatos, &c.

31. *Exturbare.*] Exturbare aliquem à civitate, est eum compellere in exilium: qui enim suæ causæ diffidebant, non expectato iudicio, abibant in exilium.

34. *Quare ego expertus.*] Difficultatem in accusando à sua persona assumit.

40. *De curriculo.*] Ostendit quod Sulpicius petitioni consulatus, & accusationi simul non poterit satisfacere.

35. *Scripta Calpurnia.*] Tulit C. Calpurnius Piso Consul cum M. Glabrione, anno urbis 686. ut ambitus damnati, omnis honoris petitione prohiberentur, certaque pecunia multarentur. Sed cum hæc lex non satis Sulpicio gravis vi-

deretur, ipso annitente Cicero alium tulit, qua majores pœnas addidit; nempe ut Senatoribus ambitus damnatis, aqua & igni ad annos decem interdiceretur.

46. *Tota illa lex.*] Objicit quidem Sulpicio, quod legem ambitus habet, qua possit acculare, sed non habere nocentem reum; reus autem dicitur, qui defendit & propulsat actionem: nocens vero, qui obiecti criminis convincitur.

48. *Petitioni vero refragata est.*] Hæc lex ambitus, qua uti voluit Sulpicius ad accusandum Murænam, contraria est petitioni consulatus.

Ib. *Pœna gravior.*] Exilio, quo damnabat ambitiosos, voluit Sulpicius ut multa pecuniaria adjiceretur; quare non mediocriter offensi sunt plebei & viles homines.

49. *Exilium in nostrum ordinem.*] Petit etiam, ut aliis pœnis adderetur exilium in Senatores.

ter duriorem fortunæ communi conditionem, te auctore, constituit. Morbi excusationi pœna addita est: voluntas offensâ multorum, quibus aut contra valetudinis commodum laborandum est, aut incommodo morbi etiam cæteri vitæ fructus relinquendi; quid ergo? hæc quis tulit? is qui auctoritati Senatus, voluntati tuæ paruit: denique is tulit, cui minime proderant. Quid? illa, quæ mea summa voluntate Senatus frequens repudiavit, mediocriter adversata tibi esse existimas? confusio-
nem suffragiorum flagitasti, propagationem legis Maniliæ, æqua-
tionem gratiæ, dignitatis, suffragiorum. Graviter homines honesti, atque in suis civitatibus & municipiis gratiosi tulerunt, à tali viro esse pugnatum, ut omnes & dignitatis & gratiæ gradus tollerentur. Idem edititios judices esse voluisti, ut odia occulta civium, quæ tacitis nunc discordiis continentur, in fortunas optimi cujusque erumperent. Hæc omnia tibi accusandi viam muniebant, adipiscendi & obsepiebant. Atque ex omnibus illa plaga est injecta petitioni tuæ, non tacente me, maxima: de qua ab homine ingeniosissimo & copiosissimo, Hortensio, multa gravissime dicta

* occludebant.

^h me dicente tibi, id nocuit maxime tibi.

51. *Duriorem fortunæ communi conditionem.*] Licet Calpurnia lege gravis pœna sancita esset, tamen adhuc gravior huic adjecta est.

52. *Morbi excusationi.*] Additum est legi, ut reis morbum excusantibus pœna certa esset.

54. *Cæteri vitæ fructus.*] Grave quidem est morbo affligi, at quanto gravius est jure suffragii propter eundem morbum privari, & carere civitate?

55. *Is qui auctoritati Senatus.*] Hæc quidem lex à Cicerone lata est; sed hanc severitatem excusat à Senatus auctoritate, & voluntate Sulpicii, qui legem tam severam ferri à Senatu obtinuit.

58. *Confusionem suffragiorum.*] Confusio suffragiorum est, cum in comitiis centuriatis non servatur ordo classium, nec centuriarum; sed confuse omnes ferunt suffragium; quinque enim in classes totus populus distributus erat, & classes in centurias. Prima classis hominum maximi census erat; secunda, secundi census; tertia, inferioris; quarta, minoris; quinta omnium infimi. Porro omnes istæ classes centum nonaginta tres centurias efficiebant; in ferendis suffragiis primæ classis centuriæ vocabantur. Si autem in ea classe multis candidatis suffragarentur, secundæ

classis centuriæ vocabantur; & sic de tertiæ classis centuriis, quoad nonaginta septem centuriæ, quæ earum major pars est, alicui uno candidato fuissent suffragatæ. Postulabat Sulpicius ut totus ille ordo ferendorum suffragiorum confunderetur.

59. *Prorogationem legis Maniliæ.*] Petebat quoque Sulpicius, ut nova, lege lex Manilia continuaretur, qua nempe Manilius Tribunus plebis tulit, ut libertinis in omnibus tribus jus suffragiorum esset.

1b. *Æquationem gratiæ.*] His omnibus adiciebat Sulpicius, ut non majorem gratiosi homines & principes civitatis, quam abjectissimi quique auctoritatem haberent, sed tota ratio suffragiorum æquaretur.

61. *Et municipiis.*] Municipes & rustici in comitiis jus habebant suffragiorum.

63. *Edititios.*] Edititii judices dicuntur, quos una pars eligit.

65. *Hæc omnia.*] Hæc omnia, quæ hactenus commemorata sunt, adjumento fore Sulpicio, ut accusaret; at impedimento ne consul eligeretur.

68. *Hortensio.*] Hortensius & Crassus priores dixere pro Muræna; ultimus verò Cicero. De Hortensio jam sæpe dictum: Crassus vero insignis fuit Orator

dicta sunt: quo etiam mihi durior locus est dicendi datus: ut cum ante me & ille dixisset, & vir summa dignitate & diligentia, & facultate dicendi, M. Crassus, ego in extremo non partem aliquam agerem causæ, sed de tota re dicerem, quod mihi videretur. Itaque in iisdem rebus fere versor, & quod possum, Iudices, occurro vestræ satietati. Sed tamen, Servi, quam te securim putas iniecisse petitioni tuæ, cum tu populum Romanum in eum metum adduxisti, ut pertimesceret, ne consul Catilina fieret, dum tu accusationem comparares, deposita atque abjecta petitione? Etenim te inquirere videbant tristem ipsum: mœstos amicos, observationes, testificationes, seductiones testium, secessionem subscriptorum animadvertabant: quibus rebus certe ipse candidatorum vultus obscuriores videri solent: Catilinam interea alacrem atque lætum, stipatum^k choro juventutis, vallatum indicibus atque sicariis, inflatum cum spe militum, tum collegæ mei, quemadmodum dicebat ipse, promissis, circumfluente colonorum Aretinorum & Fesulanorum exercitu; quam turbam dissimillimo ex genere, distinguebant homines perculsi Sullani temporis calamitate. Vultus erat ipsius plenus furoris, oculi sceleris, sermo arrogantia, sic ut ei jam exploratus, & domi conditus consulatus videretur. Murænam contemnebat:

¹ quantum possum præverto vestrum tedium. ¹ comitatu.

tor Hortensii æqualis, qui in principibus patronis aliquot annos fuit. Vide Cicer. in clar. Orat.

78. *Te inquirere videbant.*] Describit Sulpicium meditantem & comparantem accusationem contra Catilinam, dum uterque peteret consulatum.

79. *Testificationes.*] Testificatio signatum testimonium est, quod ab absente misum est.

1b. *Seductiones testium.*] Qui testes producturus erat, eos domum advocabat, ac variis percontationibus explorabat.

80. *Secessionem subscriptorum.*] Subscriptores dicebantur, qui accusatori, qui rel nomen detulerat, subscribebant; hi porro secedebant, ut meditentur qua ratione Sulpicii accusationem adjuvarent.

81. *Vultus obscuriores.*] Ex vultu obscuriori & tristiori, non qualem debent habere candidati, qui bene sperant, videbatur de consulatu obtinendo desperare.

1b. *Catilinam interea*] Describit qualis existerit Catilina in petitione consulatus, quem competitorum Sulpicius habuit, &

quam ex alacritate sua obtinendi consulatum, spem præ se ferre.

83. *Vallatum indicibus.*] Non debere legi indicibus videtur, sed potius audacibus, quibus stipatum fuisse sæpe dixit Cicerone in Catilinariis Orationibus.

84. *Collegæ mei.*] Antonius collega erat Ciceronis in Consulatu, qui primum Catilinæ favere visus est; sed quem ab eo abstraxisse se in Orationibus aliquando dicit.

85. *Aretinorum & Fesulanorum.*] Aretium & Fesulæ in Etruria populi Romani coloniae erant, quarum coloni Catilinæ studebant: unde tanto numero ex iis locis Romam ad comitia venerunt, ut exercitus crederetur.

86. *Perculsi Sullani temporis calamitate.*] In illa perdita hominum turba præcipue notabantur, qui à Sulla proscripti fuerant.

87. *Vultus erat.*] Describit habitum Catilinæ, qualis fere à Sallustio describitur.

89. *Domi conditus.*] Tam certus de Consulatu, ac si eum in sua potestate haberet, Catilina sibi videbatur.

90 Sulpicium accusatorem suum numerabat, non competitorem: ei vim denunciabat: reipublicæ minabatur. Quibus rebus, qui timor bonis omnibus injectus sit, quantaque desperatio reipublicæ, si ille factus esset, nolite à me commoneri velle: vosmetipsi vobiscum recordamini; meministis enim cum illius nefarii ^m gladiatoris voces percrebuisent, quas habuisse in concione domestica dicebatur, cum miserorum fidelem defensorem negasset inveniri posse, nisi eum qui ipse miser esset: integrorum & fortunatorum promissis faucios & miseros credere non oportere: quare qui consumpta replere, erepta recuperare vellent, spectarent quid ipse deberet, quid possideret, quid auderet: minime timidum, & valde calamitosum esse oportere eum, qui esset futurus dux & signifer calamitosorum. Tum igitur, his rebus auditis, meministis fieri senatusconsultum, referente me, ne postero die comitia haberentur, ut de his rebus in Senatu agere possemus. Itaque po-
105 stridie frequenti Senatu Catilinam excitavi, atque eum de his rebus iussi, si quid veller, quæ ad me allatæ essent, dicere. Atqui ille, ut semper fuit apertissimus, non se purgavit, sed indicavit, atque induit. Tum enim dixit, duo corpora esse reip. unum debile, infirmo capite; alterum firmum sine capite: huic, cum ita de se meritum
110 esset, caput, se vivo, non defuturum. Congemuit Senatus frequens, neque tamen satis severe pro rei indignitate decrevit. Nam partim ideo fortes in decernendo non erant, quia nihil timebant, partim quia timebant. Tum erupit e Senatu triumphans gaudio, quem omnino vivum illinc exire non oportuerat: præfer-
115 tim cum idem ille in eodem ordine paucis diebus ante, Catoni, fortissimo viro, iudicium minitanti, ac denuntianti respondisset, si quod esset in suas fortunas incendium excitatum, in se non aqua, sed ruina restincturum. His tum rebus commotus, & quod homines jam tum conjuratos cum gladiis in campum deduci à Ca-
120 tilina sciebam, descendi in campum cum firmissimo præsidio fortissi-

m Catilinæ.

93. *Si ille factus esset.]* Permittere iudicibus cogitare de malis quæ Reipub. obvenissent, si Catilina factus esset Consul.

106. *Atque ille.]* Ex Plutarcho Cicero ipso comitiorum die retulit ad Senatum de iis, quæ audiverat de Catilinæ conjuratione. Cum autem Catilina crederet multos esse in Senatu, qui rebus novis studerent, atque ut audaciam ostentaret, mollissime Cicero hæc respondit: *Quid pecco, si duorum corporum, quorum alterum caput habeat, sed ægrum & pertenuè; alterum sine capite, sed validum & præpotens: huic me caput adjicio?* Allegorice videbatur Senatum intelligere per

primum corpus, cuius Cicero, quasi Consul, caput erat. Per secundum, populum, cui se caput adjungere velle significabat.

118. *Sed ruina.]* Minari videbatur Catilina, fore ut, si quid contra se tentaretur, omnia ultima experiretur.

120. *Descendi in Campum.]* Cum sibi aliquid metueret à Catilina Cicero, venit in campum Martium ad comitia stipatus magno juvenum agmine, & thorace indutus, qua sibi periculum imminere declarabat, unde indignati cives, in Catilinam commoti, ad Cicero-nem animum adjeerunt, atque in comitiis iterum Catilina repulsus est, & Sila-

tissimorum virorum, & cum illa lata insignique lorica, non quæ me tegetet (etenim sciebam Catilinam non latus, aut ventrem, sed caput & collum solere petere) verum ut omnes boni animadverterent, & cum in metu & periculo consulem viderent, id quod est factum, ad opem præsidiumque meum concurrerent. Itaque cum te, Servi, ⁿ remissio-rem in petendo putarent, Catilinam & spe, & cupiditate inflammatum viderent, omnes qui illam ab re- pub. pestem depellere cupiebant, ad Murænam se statim contulerunt. Magna est autem comitiis consularibus repentina volunta- tum inclinatio; præsertim cum incubuit ad virum bonum, & mul- tis aliis adjumentis petitionis ornatum. Qui cum honestissimo patre atque majoribus, modestissima adolescentia, clarissima lega- tione, prætura probata in jure, grata in munere, ornata in pro- vincia, petisset diligenter, & ita petisset, ut neque minanti cede- ret, neque cuiquam minaretur; huic mirandum est, magno ad- jumento Catilinæ subitam spem consulatûs adipiscendi fuisse?

ⁿ negligentio-rem.

Silanus & Muræna consules electi sunt.

122. *Non latus, aut ventrem.*] Indicat quod non abjectos, sed præcipuos cives Catilina aggrediatur: vel potius alludit ad illud ejus facinus, cum in proscriptione Syllæ, Marii Gratidiani collum secuit, & caput à Janiculo ad æ-

dem Appollinis ad Syllam suis ipse manibus detulit.

125. *Itaque cum te, Servi.*] Concludit totam hanc partem ab improbis Catilinæ conatibus, & à comparatione Sulpicii cum Muræna, hujus virtutes, & alterius remissionem animi proferendo.

TERTIA PARS.

De crimine ambitûs.

L. Muræna nihil commisit contra legem ambitûs.

XI. Nunc mihi tertius ille locus est orationis de ambitus criminibus, ^a perpur-gatus ab iis qui ante me dixerunt, à me, quoniam ita Muræna voluit, ^b retractandus. Quo in loco, Posthumio familiari meo, ornatissimo viro, de divisorum indiciiis, & de deprehen-sis pecuniis: adolescenti ingenioso & bono, Ser. Sulpicio, de equitum cen-

^a defensus. ^b tractandus iterum.

2. *Qui ante me dixerunt.*] Horten-sius & M. Crassus jam pro Muræna dixe-rant.

4. *Divisorum indiciiis.*] Divisores dicun-tur, qui pecuniam per tribus dividebant populo ad corrumpenda suffragia, quo-

rum opera Curiarum magistri utebantur.

5. *Adolescenti Sulpicio.*] Sulpicius fi-lius est alterius Sulpicii Murænae compe-titoris.

Ib. *Equitum Centuriis.*] Sulpicius ille centurias pecunia corruptas à Muræna esse

centuriis : M. Catoni, homini in omni virtute excellenti, de ipsius accusazione, de senatusconsulto, de repub. respondebo. Sed pauca, quæ meum animum repente moverunt, prius de L. Murænæ fortuna conquerar. Nam cum sæpe antea, Judices; & ex aliorum mi-
 10 seris, & ex meis curis laboribusque quotidianis, fortunatos eos homines judicarem, qui remoti à studiis ambitionis, otium ac tranquillitatem vitæ secuti sunt : tum vero in his L. Murænæ tantis tamque improvisis periculis ita sum animo affectus, ut non queam
 15 satis neque communem omnium nostrum conditionem, neque hujus eventum fortunamque miserari : qui primum dum ex honoribus continuis familiæ, majorumque suorum, unum ascendere gradum dignitatis conatus est, venit in periculum, ne & ea quæ
 20 relicta, & hæc quæ ab ipso parta sunt, amittat : deinde propter studium novæ laudis, in veteris fortunæ discrimen adducitur ; quæ cum sunt gravia, Judices, tum illud acerbissimum est, quod
 habet eos accusatores, non qui odio inimicitarum ad accusandum, sed qui studio accusandi ad inimicitias descenderent. Nam ut
 omittam Ser. Sulpicium, quem intelligo non injuria L. Murænæ, sed honoris contentione permotum ; accusat paternus amicus, Cn.
 25 Postumius, vetus, ut ait ipse, vicinus, ac necessarius, qui necessitudinis causas complures protulit, * simultatis nullam commemorare potuit : accusat Ser. Sulpicius, sodalis filii, cujus ingenio paterni omnes necessarii munitiores esse debebant : accusat M. Ca-
 30 to, qui quanquam à Muræna nulla re unquam alienus fuit, tamen ea conditione nobis erat in hac civitate natus, ut ejus opes & ingenium præsidio multis etiam alienissimis, exitio vix cuiquam inimico esse deberet. Respondebo igitur Postumio primum, qui nescio quo pacto mihi videtur prætorius candidatus in consularem, quasi desultorius in quadrigarum curriculum incurrere.
 35 Cujus competitor, si ^d nihil deliquerunt, dignitati eorum concessit, cum petere destitit : sin autem eorum aliquis largitus est, expe-
 rendus amicus est, qui alienam potius injuriam, quàm suam persequatur.

* inimicitia.

d non commiserunt ambitum.

esse dicebat. Nota autem, quod Ser. Tullius omnem populum Rom. in sex classes distribuit ; classes autem in centum tres ac nonaginta centurias. In classibus autem & centuriis describendis censum secutus est ; qui, ut in quoque variatus est, sic varios ille fecit classium gradus : nam in primam qui centum millium æris, aut majorem censum haberent, coniecit.

17. *Quæ relicta.*] De iis honorum insignibus loquitur, quæ ei à patre relicta sunt.

27. *Sodalis filii.*] Sodales dicuntur,

qui in alio Ordine aut Collegio conjuncti sunt : unde & sodalitates, & sodalitia.

34. *Desultorius.*] Desultorius dicitur, qui ne cursum interrumpat, ab uno equo in alium insilit ; sive qui, relicto equestri certamine, confert se in certamen curule : nam licet non petat consulatum, tamen accusat consulem ; debebat potius ambisse præturam quàm consulatum.

1b *In quadrigarum curriculum.*] Alludit ad Olympicum stadium, ubi de Quadrigarum celeritate certabatur.

Ea omnia, quæ & Postumio & Ser. Sulpicio adolescenti responsa sunt, desiderantur.

XII. Venio nunc ad M. Catonem, quod est firmamentum ac robur totius accusationis? qui tamen ita gravis est accusator & vehemens, ut multo magis ejus auctoritatem quàm criminationem pertimescam. In quo ego accusatore, Judices, primum illud deprecabor, ne quid L. Murænæ dignitas illius, ne quid expectatio tribunatus, ne quid totius vitæ splendor & gravitas noceat; denique ne ea soli huic obsint bona M. Catonis, quæ ille adeptus est, ut multis prodesse posset. Bis consul fuerat P. Africanus, & duos terrores hujus imperii, Carthaginem Numantiamque deleverat, cum accusavit L. Cottam. Erat in eo summa eloquentia, summa fides, summa integritas, auctoritas tanta, quanta in ipso imperio populi Romani, quod illius opera tenebatur. Sæpe hoc majores nati dicere audivi, hanc accusatoris eximiam dignitatem plurimum L. Cottæ profuisse. Noluerunt sapientissimi homines, qui tum rem illam judicabant, ita quemquam e cadere in judicio, ut nimis adversarii viribus abjectus videretur. Quid? Serv. Galbam (nam traditum memoriæ est) nonne proavo tuo, fortissimo atque florentissimo viro, M. Catoni, incumbenti ad ejus perniciem populus Romanus eripuit? Semper in hac civitate nimis magnis accusatorum opibus & populus universus, & sapientes ac multum in posterum prospicientes iudices restiterunt. Nolo accusator in iudicium potentiam afferat, non vim majorem aliquam, non auctoritatem excellentem, non nimiam gratiam; valeant hæc omnia ad salutem innocentium, ad opem impotentium, ad auxilium calamitosorum: in periculo verò, & in perniciē civium repudientur. Nam si quis hoc forte dicet, Catonem descensurum ad accusandum non fuisse, nisi prius de causa judicasset:

e condemnari.

f inopum.

6. *Expectatio tribunatus.*] Cum Cato Murzenam accusavit, erat Tribunus plebis designatus.

8. *Bis consul.*] Æmilianus Scipio primum fuit Consul tempore tertii belli Punici, iterum bello Numantino; hic in Africa Carthaginem, in Hispania Numantiam, æmulas Romæ, evertit.

10. *L. Cottam.*] Cum septies ejus causa ampliata fuisset, octavo tandem iudicio absolutus est Cotta, ne dignitas accusatoris obesse ei videretur.

1b. *Summa eloquentia.*] Lib. 1. Offic. ait. Ab hoc Scipione bellicam gloriam, quam a patribus acceperat, eloquentia cumulatam esse.

16. *Serv. Galbam.*] Cum à Libone Tribuno plebis, apud populum Galba accusaretur, quod præter fidem datam publicam, magnam Lusitanorum manum interfecisset Prætor in Hispania, is nil excusans se, parvulos liberos flens commendare cepit. Eo facto mitigatus populus, ipse iudicio liberatus est. Vide Val. Max. lib. 8.

18. *Incumbenti.*] Incumbere in perniciem, est anniti ut Galba damnaretur.

27. *De causa judicasset.*] Id est, Cato tantæ vir probitatis est, ut non accusaret Murzenam, nisi prius eum dignum condemnatione judicasset: nam condemnatio sequitur iudicium.

iniquam

iniquam legem, Judices, & miseram conditionem instituet periculis hominum, si existimabit iudicium accusatoris in reum pro aliquo præiudicio valere oportere. Ego tuum consilium, Cato, propter singulare animi mei de tua virtute iudicium, vituperare non audeo: nonnulla in re forsitan ^e confirmare, & leviter emendare possim. Non ^h multa peccas, inquit ille fortissimo viro, senior magister: sed si peccas, te regere possum. At ego te verissime dix-
 35 erim peccare nihil, neque ulla in re te esse huiusmodi, ut corrigendus potius quàm leviter inflectendus esse videre. ⁱ Finxit enim te ipsa natura ad honestatem, gravitatem, temperantiam, magnitudinem animi, iustitiam, ad omnes denique virtutes, magnum hominem & excelsum; accessit his tot doctrina non moderata nec
 40 mitis, sed, ut mihi videtur, paullo asperior & durior, quàm aut veritas aut natura patiatur.

XIII. Et quoniam non est nobis hæc oratio habenda, aut cum imperita multitudo, aut in aliquo conventu agrestium, audacius paulo de studiis humanitatis, quæ & mihi & vobis nota & jucunda sunt, disputabo. In M. Catone, Judices, hæc
 5 bona, quæ videmus divina & egregia, ipsius scitote esse propria: quæ nonnunquam ^a requirimus, ea sunt omnia non à natura, sed à magistro. Fuit enim quidem summo ingenio vir, Zeno, cujus inventorum æmuli Stoici nominantur. Hujus sententiæ sunt & præcepta ejusmodi: Sapientem ^b gratia nunquam mo-
 10 veri, nunquam cujusquam delicto agnoscere: neminem misericordem esse, nisi stultum & levem: viri esse neque exorari, neque placari: solos sapientes esse, si ^c distortissimi sint, formosos; si ^d mendicissimi, divites; si servitutem ferviant, reges: nos autem, qui sapientes non sumus, fugitivos, exules,
 15 hostes, insanos denique esse dicunt: omnia peccata esse pa-

^e vulgo reformare. ^h multum. ⁱ perfecit. ^a desideramus. ^b nunquam facere gratiam alicui. ^c deformissimi. ^d pauperrimi.

33. Senior magister.] Chiron fortasse intelligitur à Cicerone, aut Phœnix ille qui Achilli præceptor à patre datus est.

39. Doctrina non moderata.] Per doctrinam non moderatam, Stoicam intelligit, quam ab Antipatro Tyrio, Philosopho Stoico accepit.

4. In M. Catone.] Digreditur ad reprehensionem doctrinæ Stoicorum, ut Catonis auctoritatem extenuet.

7. Zeno.] Zeno, Cittieus, ex Cypri cum venisset Athenas, negotiandi gratia, Philosophiæ operam dedit; & audivit Cynicum Cratera, & mox Polemonem Academicum. Illius durior disciplina fuit, cujus sectatores Stoici dicti

sunt à Portico, ubi ille docuit.

8. Hujus sententiæ sunt & præcepta.] Præcepta Stoicorum enumerat, quæ & dicta sunt vulgo Paradoxa, à communi capto & sensu hominum abhorrentia; quæ Cicero ad quemdam absurditatis modum exponit, ut Catonis auctoritatem diminuat.

10. Misericordiam esse.] Misericordia, ex Stoicorum definitione, est ægritudo ex miseria alterius injuria laborantis, volebantque misericordem hominem esse instantem, rudem, imperitum & hebetem ingenio; unde Seneca, epist. ad Lucil. sic ait: Stultitia est, cui nihil constet, nihil diu placeat.

ria: omne delictum scelus esse nefarium: nec minus delinquere eum, qui gallum gallinaceum, cum opus non fuerit, quam eum, qui patrem suffocaverit: sapientem nihil opinari, nullius rei poenitere, nulla in re falli, sententia mutari nunquam. Hæc homo ingeniosissimus, M. Cato, auctoribus eruditissimis inductus, arripuit; neque disputandi causa, ut magna pars, sed ita vivendi. Petunt aliquid publicani? cave quidquam habeat momenti gratia. Supplices aliqui veniunt miseri, & calamitosi? sceleratus & nefarius fueris, si quidquam misericordia adductus feceris. Fatetur aliquis se peccasse, & ejus delicti veniam petit? nefarium est facinus ignoscere. At leve delictum est; omnia peccata sunt paria. Dixisti quippiam; ^e fixum & statutum est. Non reductus es, sed opinione; sapiens nihil opinatur. Errasti aliqua in re; male dici putat. Hac ex disciplina nobis illa sunt. Dixi in Senatu, me nomen consularis candidati delaturum: iratus dixi isti; nunquam, inquit, sapiens irascitur. At temporis causa: improbi, inquit, hominis est mendacio fallere; mutare sententiam, turpe est; exorari, scelus; misereri, flagitium. Nostri autem illi (fatebor enim, Cato, me quoque in adolescentia diffusum ingenio meo quæsisse adjumenta doctrinæ) nostri, inquam, illi à Platone & Aristotele moderati homines & temperati aiunt, apud sapientem valere aliquando gratiam: viri boni esse misereri: distincta genera esse delictorum, & dispares poenas: esse apud hominem constantem ignoscendi locum: ipsum sapientem sæpe aliquid opinari, quod nesciat: irasci nonnunquam: exorari eundem, & placari: quod dixerit, interdum, si ita rectius sit, mutare: de sententia decedere aliquando: omnes virtutes mediocritate quadam esse mo-

^e stabile & firmum.

16. *Omne delictum.*] Volebant Stoici delictum omne, quantumcunque minimum aliis videatur, crimen esse maximum.

18. *Nihil opinari.*] Opinari est incertæ, aut parum cognitæ, vel etiam rei prorsus falsæ assentiri; cum autem ex Stoicorum sententia neque capi, neque falli possit sapiens, opinari etiam non potest.

21. *Ita vivendi.*] Non disputat de illis dogmatis Stoicorum Cato, sed ex iis vitam suam instituit.

22. *Publicani.*] Si illi, qui vectigalia conducunt, petunt ut aliquid sibi remittatur vel propter bellum, vel propter cæli injurias, non audis Stoici.

27. *Non re.*] Id est, ipsa rei veritate & scientia.

31. *Sapiens irascitur.*] Plutarchus in Catone ait, eum temere non irasci, sed

si quando irascitur, implacabilem esse solitum fuisse.

35. *Quæsisse adjumenta doctrinæ.*] Cicero licet nulli philosophorum sectæ addictus fuerit, visus est tamen Academicos sequi.

1b. *Illi à Platone & Aristotele.*] Platonis & Aristotelis præcepta Academici & Peripatetici secuti sunt, quæ contraria fuisse Stoicis ostendit.

36. *Moderati homines & temperati.*] Doctrina Stoicorum durior fuit, ut antea Cicero dixit, & mitior Academicorum & Peripateticorum.

40. *Irasci nonnunquam.*] Aristoteles lib. 3. Ethic. iram cotem fortitudinis nominat.

42. *Mediocritate esse moderatas.*] Virtus ita in mediocritate sita est, ut si quid nimis excedat, virtus non sit.

deratus

deratas. Hos ad magistros si qua te fortuna, Cato, cum ista natura detulisset; non tu quidem vir melior esses, nec fortior, nec temperantior, nec iustior (neque enim esse potes) sed paullo ad
 45 lenitatem propensior; non accusares nullis adductus inimiciis, nulla laceffitus injuria, prudentissimum hominem, summa dignitate atque honestate præditum: putares, cum in ejusdem anni custodia te, atque L. Murænam fortuna posuisset, aliquo te, cum
 50 hoc reipub. vinculo esse conjunctum; quod atrociter in Senatu dixisti, aut non dixisses, aut seposuisses, aut mitiorem in partem interpretarere. Ac te ipsum, quantam ego opinione auguror, nunc & animi quodam impetu concitatum, & vi naturæ atque ingenii elatum, & recentibus præceptorum studiis flagrantem jam
 55 usus flectet, dies leniet, ætas mitigabit. Etenim isti ipsi mihi videntur vestri præceptores & virtutis magistri. fines officiorum paullo longius, quam natura vellet, protulisse; ut, cum ad ultimum animo contendissemus, ibi tamen, ubi oportet, consisteremus. Nihil ignoveris: immo aliquid, non omnia. Nihil gratiæ causa feceris: immo resistito gratiæ, cum officium & fides postulabit. Mi-
 60 sericordia commotus ne sis: etiam, in dissolvenda severitate; sed tamen est laus aliqua humanitatis. In sententia permaneto: vero, nisi sententia alia vicerit melior. Hujuscemodi Scipio ille fuit, quem non poenitebat facere idem, quod tu: habere eruditissimum hominem, & pene divinum domi: cujus oratione & præ-
 65 ceptis, quanquam erant eadem ista, quæ te delectant, tamen asperior non est factus, sed, ut accepi à senibus, lenissimus. Quis vero C. Lælio comior? quis jucundior, eodem ex studio isto? quis

48. *Cum in ejusdem anni custodia.*] Eodem anno Tribunus plebis Cato & Muræna Consul designati sunt. iisque Reip. cura commissa est.

50. *Atrociter in Senatu dixisti.*] Dixerat Cato in Senatu se quemcunque candidatum Consulatus vocaturum in iudicium, si aliqua in eo suspicio ambitus resideret.

54. *Recentibus præceptorum studiis.*] Excusat Catonem à præceptis quibus recens imbutus erat, quæ facile, cum maturior erit ætas, corriget.

56. *Fines officiorum.*] Fines officiorum dicuntur ea, quæ extrema sunt & ultima in quaque re seu virtute; translatione sumpta à terminis agrorum, aut regionum, quibus illorum spatia terminantur. At illi Stoici fines gratiæ, misericordiæ, clementiæ, cæterarumque virtutum non tantum protulerunt, sed etiam ita prætergressi sunt, ut sustulisse omnem humanitatem videantur.

57. *Ut cum ad ultimum.*] Id est, quam-

vis ad ultimum officiorum finem pervenire contenderet quis, tamen ibi hæreret, ubi natura pateretur.

59. *Non omnia.*] Utile est aliquando non omnia remittere, ne sint audaciores ad peccandum impii.

60. *Resistito gratiæ.*] Resistere gratiæ est nihil gratiæ causa facere; quod tum maxime fieri debet, cum quis jurejurando obstringitur. Hicque elegans est dialogismus.

63. *Scipio ille fuit.*] Non est dubium quin Cicero de Æmiliano Scipione loquatur, cui comes fuit Panætius in illa illustri legatione, quam ante censuram obiit, cum à Senatu tertium missus est, ut populorum ac civitatum leges, tanquam sanctioris disciplinæ arbiter & restaurator inspiceret. Vide Cic. lib. 4. Acad. Quæst.

68. *C. Lælio comior.*] Lælius Scipionis Africani amicissimus fuit, de quo Horat. Ser. 2. Sat. 1.

illo gravior? sapientior? Possum de L. Philippo, de C. Gallo dicere hæc eadem: sed te domum jam deducam tuam. Quem-70
quamne existimas Catone proavo tuo commodiorem, communio-
rem, moderatiorem fuisse ad omnem rationem humanitatis?
de cujus præstanti virtute cum verè graviterque diceres, dome-
sticum te habere dixisti exemplum ad imitandum. Est illud qui-
dem exemplum tibi propositum domi: sed tamen naturæ simili-75
tudo illius ad te magis, qui ab illo ortus es, quam ad unumquem-
que nostrum pervenire potuit: ad imitandum vero tam mihi pro-
positum exemplar illud est, quam tibi. Sed si illius comitatem,
& facilitatem tuæ gravitati severitatique adperferis, non ista
quidem erunt meliora, quæ nunc sunt optima, sed certe condita 80
jucundius.

XIV. Quare, ut ad id quod institui revertar, tolle mihi è
causa^a nomen Catonis: remove, ac prætermitte auctoritatem,
quæ in judiciis aut nihil valere, aut ad salutem debet valere:
congregere mecum criminibus ipsis. Quid accusas, Cato? quid
affers in judicium? quid arguis? Ambitum accusas? non de- 5
fendo. Me reprehendis, quòd idem defendam, quod lege pu-
niverim? punivi ambitum, non innocentiam: ambitum vero
ipsum vel tecum accusabo, si voles. Dixisti senatusconsultum,
me referente, esse factum. Si mercede corrupti obviam candida-
tis issent, si conducti sectarentur, si gladiatoribus vulgo locus 10
tributum, & item prandia si vulgo essent data; contra legem Cal-
purniam factum videri. Ergo ita Senatus judicat, contra legem
facta hæc videri, si facta sint: decernit, quod nihil opus est,
dum candidatis morem gerit; nam factum sit, necne, vehemen-
ter quæritur; si factum sit, quin contra legem sit, dubitare ne- 15

^a auctoritatem.

69. *L. Philippo.*] Philippus ille Græcis literis excelluit, ut dicit Cic. in Bruto.

Ib. *De C. Gallo.*] De Gallo loquitur etiam in Bruto. Astrologiæ peritissimus fuit. Hic de Liguribus triumphavit.

80. *Condita.*] Condira, à condiendo.

1. *Quare ut ad id quod institui.*] Redit ad rem, petitque ut ab hac causa Catonis removeatur auctoritas, quæ plus Murænae, quam objecta ipsi crimina quæ nulla sunt, nocere potest.

3. *Quæ in judiciis.*] In judiciis non debet attendi accusatoris auctoritas, ut quis damnetur, sed potius absolvatur.

7. *Punivi ambitum.*] Cicerone referente ad Senatum, Senatusconsultum factum est de ambitu, contra quem legem tulit Cicero, cujus sequentibus proxime verbis puncta quælibet explicat.

10. *Conducti sectarentur.*] Homines pecunia corrupti honoris causa candidatos, cum in campum Martium veniebant, sequebantur, ut inde appareret populo, quam digni essent Magistratu.

Ib. *Gladiatoribus.*] Vetabat illa lex ne quis munus gladiatorum biennio quo Magistratum petierat, petiturusve erat, ederet, nisi ex testamento præstituta die.

11. *Legem Calpurniam.*] De hac lege jam dictum est.

12. *Contra legem videri.*] Si hæc omnia à Muræna commissa sunt, quæ vetat lex, non est dubium quin contra legem peccaverit; at hæc, aut eorum aliqua fecisse, probare debent adversarii.

- mo potest. Est igitur ridiculum, quod est dubium, id relinquere incertum; quod nemini dubium potest esse, id judicare. Atque id decernitur; omnibus postulantis candidatis: ut ex S. C. neque cuius interfit, neque contra quem sit, intelligi possit. Quare
- 20 doce, à L. Muræna illa esse commissæ: tum egomet tibi contra legem commissæ esse concedam. Multi obviam prodierunt de provincia decedenti, consulatum petenti; solet fieri; eccui autem non proditur revertenti? quæ fuit ista multitudo? primum, si tibi istam rationem non possim reddere, quid habet admirationis,
- 25 tali viro advenienti, candidato consulari, obviam prodissè multos? quod nisi esset factum, magis mirandum videretur. Quid si etiam illud addam, quod à consuetudine non abhorret, rogatos esse multos? num aut criminofum sit aut mirandum, qua in civitate rogati ^b infimorum hominum filios ^c prope de nocte ex ultima
- 30 sæpe urbe deductum venire soleamus, in ea non esse gravatos homines prodire hora tertia in campum Martium, præsertim talis viri nomine rogatos? Quid, si omnes societates venerunt, quarum ex numero multi hic sedent Iudices? quid, si multi homines nostri ordinis honestissimi? quid, si illa officiosissima, quæ
- 35 neminem patitur non honeste in urbem introire, tota natio candidatorum? si denique ipse accusator noster Postumius obviam cum bene magna caterva sua venit; quid habet ista multitudo admirationis? omitto clientes, vicinos, tribules, exercitum totum Luculli, qui ad triumphum per eos dies venerat; hoc di-

^b obscurorum. ^c paulo ante lucem.

16. *Quod est dubium, id relinquere incertum.*] Dubium est, utrum Muræna quid contra legem fecerit; id autem non debet relinqui incertum, sed probari. Deinde nemini dubium est, quin ex lege Calpurnia decretum contra ambitiosos latum sit à Senatu; ergo de eo judicare non est opus, sed judicare utrum contra illud Muræna peccaverit?

21. *Multi obviam prodierunt.*] Proponit argumenta quibus Cato utebatur ad ostendendum peccasse contra legem Murænam. 1. Quod multi obviam ivissent Muræne; at refutat Cicero, quia non corrupti pecunia venerunt, sed de more, ut sit honoris & amicitiae causa, iis qui redeunt è provinciis.

27. *Rogatos esse multos.*] Secundum argumentum refutat; quod multi videlicet rogati sunt Murænam deducere in campum Martium; at id quotidie evenit, ut vel ipsos filios candidatos ipsorum hominum abjectorum prima luce ex extrema urbis parte rogati deducant plerque, cur

non etiam à regatis homo magnæ auctoritatis deducatur?

31. *Hora tertia.*] Hora tertia à Romanis dicebatur, quæ media est inter solem nascentem & meridiem.

32. *Quid, si omnes societates.*] Refutat à concursu hominum ex omnibus ordinibus quorundam suorum iudicum, imo etiam Postumii accusatoris; quid igitur accusant, si istorum exemplo tanta multitudo populi ad illum conveniret?

35. *Tota natio candidatorum.*] Omnes qui aspirabant ad Magistratus quasi unam nationem propter multitudinem efficere videbantur.

38. *Omitto clientes.*] Reliquos citat, qui honestatis & honoris causa adesse Muræne debuerunt.

Ib. Clientes.] Clientes sunt, qui in tutela alicujus sunt, & quem patronum habent.

Ib. Tribules.] Tribules sunt, qui sunt ex eadem tribu.

co, frequentiam in isto officio gratuitam, non modo dignitati ul-40
lius unquam, sed ne voluntati quidem defuisse. At sectabantur
multi. Doce, mercede; concedam esse crimen: hoc quidem re-
moto, quid reprehendis? Quid opus est, inquit, sectatoribus?
à me tu id quæris, quid opus sit eo, quo semper usi sumus? Ho-
mines tennes unum habent in nostrum ordinem aut promerendi 45
aut proferendi beneficii locum, hanc in nostris petitionibus ope-
ram, atque affectationem; neque enim fieri potest, neque postu-
landum est à nobis, aut ab equilibus Romanis, ut suos necessarios
candidatos sectentur totos dies; à quibus si domus nostra^d cele-
bratur, si interdum ad forum deducimur, si uno basilicæ spatio 50
honestamur, diligenter observari videmur & coli. Tenuiorum &
non occupatorum amicorum est ista assiduitas, quorum copia bo-
nis & beneficiis deesse non solet. Noli igitur eripere hunc inferi-
ori generi hominum fructum officii, Cato: sine eos, qui omnia à
nobis sperant, habere ipsos quoque aliquid, quod nobis tribuere 55
possint; si nihil erit præter ipsorum suffragium, tenue est; si, ut
suffragantur, nihil valent gratia; ipsi denique, ut solent loqui,
non dicere pro nobis, non spondere, non vocare domum suam
possunt: atque hæc à nobis petunt omnia: neque ulla re alia, quæ
à nobis consequuntur, nisi opera sua, compensari putant posse. 60
Itaque & legi Fabiæ, quæ est de numero sectatorum, & S. C. quod
est L. Cæsare consule factum, restiterunt; nulla est enim pœna, quæ
possit observantiam tenuiorum ab hoc vetere instituto officio-
rum excludere. At spectacula sunt tributim data, & ad pran-
dium

^d frequentatur.

40. *Gratuitam.*] Tota hæc frequentia
quæ convenit, nulla mercede vel pecunia
conducta venit.

44. *Eo, quo semper usi sumus.*] Non
debet reprehendere Cato, quod semper fac-
tum est, neque inde arguere Murænam ho-
minem ambitiosum.

50. *Si interdum ad forum deducimur.*]
Varia commemorat officia, quibus homines
tenues suos patronos aut primates viros
prosequabantur, quæ ipsis crimini verti non
deberent.

Ib. Si uno Basilicæ spatio.] Id est, si
deducimur per spatium tam longum, quam
Basilica est. Basilica porro foro adjuncta
fuit, à Catone ampliata & Porcia cogno-
minata, ad instar regię domus.

61. *Legi Fabiæ.*] Fabia lex de ambitu
tulit, ut certus numerus sectatorum esset,
id est, eorum qui candidatos in campum
deducerent. Sed huic legi & Senatus-
consulto L. Cæs. tanto studio plebs resti-
tuit, ut nulla prorsus pœna ab hoc affecta-

tionis officio removeri potuerit, quia vetus
erat institutum.

Ib. Et Senatusconsulto.] Quo anno cepit
Catilinæ conjuratio, Consules erant L. Cæ-
sar, & C. Figulus. Cicerone vero petente
Consultatum, cum in dies ambitus furor
augeretur propter Catilinam & Antonium,
paucis diebus ante comitia censuit Senatus,
ut lex ambitus addita majori pœna fer-
retur. Huic cum intercederet Senatus-
consulto Q. Mutius Orestinus, Cicero
in gratiam Senatus contra Catilinæ &
Antonii concionem invehens est, suasis-
que ut sectatorum numerus definiretur:
sed per eundem tribunum plebis legi ob-
stitit.

64. *At spectacula sunt tributim da-
ta.*] Objectioni novæ Cicero responderet,
nempe Murænam suis tribulibus ad spec-
tacula locum dedisse, & vocasse ad
convivia. Id autem ab omni memoria
factum esse contendit. Porro spectacu-
la loca erecta sunt, quæ à Græcis the-

65 dium vulgo vocati. Et si hoc factum à Muræna omnino, Judices, non est: ab ejus amicis autem more & modo factum est: tamen admonitus re ipsa, recordor quantum hæc quæstiones in Senatu habitæ punctorum nobis, Servi, detraxerint. Quod enim tempus fuit aut nostra, aut patrum nostrorum memoria, quo hæc, five
70 ambitio est, five liberalitas non fuerit, ut locus & in circo, & in foro daretur amicis, & tribulibus? hæc homines tenuiores primum, ne dum qui ea suis tribulibus veteri instituto assequerentur.*

* *Deest nonnihil.*

XV. Præfectum fabrûm semel locum tribulibus suis dedisse: quid statuent in viros primarios, qui in circo totas tabernas, tribulium causa, compararunt? hæc omnia sectatorum, spectaculorum, prandiorum item crimina à multitudine
5 in tuam nimiam diligentiam, Servi, conjecta sunt; in quibus tamen Muræna ab Senatus auctoritate defenditur. Quid enim? Senatus num obviam prodire crimen putat? non. sed mercede: convince. num sectari multos? non. sed conductos: doce conductos. num locum ad spectandum dare, aut ad prandium invitare? minime. sed vulgo, passim. Quid est vulgo? universos. non igitur, si L. Natta summo loco adolescens, qui, &
10

atra dicuntur, ex quibus ludi spectantur.

66. *More & modo factum est.*] Fatetur quidem concessa fuisse hæc spectacula ab amicis Murænae: sed id neque repugnante more, neque immoderate factum esse.

68. *Punctorum.*] Puncta suffragia sunt, hinc dicta, quod in tabulis notarentur.

70. *Locus in circo.*] Qui loca habebant in circo, ea quandoque amicis benevolentia concedebant, ut inde ludos spectarent, qui à circo Circenses dicti sunt.

71. *In foro.*] In foro ludi gladiatorii dabantur.

1. *Præfectus Fabrûm.*] Præfectus Fabrorum dicebatur, qui Fabris lignariis, Carpentariis, Ferrariis, &c. præerat.

3. *Tabernas tribulium*] Tabernæ constructæ erant in circo maximo, quo commodius ludi spectarentur; ex porro locabantur pecunia, quandoque etiam liberaliter a dominis tribulibus suis concedebantur. Plutarchus una nocte à Graccho sublatas esse scribit.

4. *Crimina à multitudine.*] Cicero objicit Servio, credere multitudinem, quod nimia quædam accusandi cupiditate hæc omnia levissima ab ipso collecta quasi tot crimina in Murænam conjiciantur.

7. *Senatus num obviam.*] Ait Cicero, prodire obviam; sectari, &c. nunquam Senatum pertinere ad crimen judicavisse, nisi qui prodeunt & sectantur, mercede corrumpantur.

10. *Sed vulgo, passim.*] Non est crimen dare locum ad spectandum, invitare multos ad prandium, verbi gratia tribulos suos: sed crimen est universos invitare; quod Muræna non fecit.

11. *Si L. Natta.*] Non debet accusari Muræna ambitus, si Natta privignus ejus aliquem locum vel convivium centuriis dederit, quod non tam dedit ut Murænae faveret, quam ut ipse suis tribulibus gratus esset.

1b. *Summo loco adolescens.*] Natta ille ex familia Pinariorum fuit nobilissima & antiquissima apud Romanos, siquidem jam Evandri temporibus celebris erat. Virg. *Æneid.* 8.

quo

quo animo jam sit, & qualis vir futurus sit, videmus, in equitum centuriis voluit esse, & ad hoc officium necessitudinis, & ad reliquum tempus gratus, id erit ejus vitrico fraudi, aut crimini: nec si Virgo Vestalis hujus propinqua & necessaria, locum suum 15 gladiatorium concessit huic, non & illa pie fecit, & hic à culpa est remotus; omnia hæc sunt officia necessariorum, commoda tenuiorum, munia candidatorum.

XIV. At enim agit mecum austere & Stoice Cato; negat ^a verum esse, alicui benevolentiam cibo: negat judicium hominum in magistratibus mandandis corrumpi voluptatibus oportere. Ergo, ad cenam petitioni causa si quis vocat, condemnatur; quippe, inquit, tu mihi summum imperium, summam auctoritatem, tu gubernacula reipub. petas fovendis hominum sensibus & deliniendis animis, & adhibendis voluptatibus? utrum lenocinium, inquit, à ^b grege delicatæ juventutis, an orbis terrarum imperium à populo Romano petebas? Horribilis oratio: sed eam ^c usus, vita, mores, civitas ipsa respuit. 10 Neque tamen Lacedæmonii auctores istius vitæ, atque orationis, qui quotidianis epulis in robore accumbant: neque vero Cretes, quorum nemo gustavit unquam cubans, melius quam Romani homines, qui tempora voluptatis laborisque dispertunt, respublicas suas retinuerunt: quorum alteri uno adventu nostri 15 exercitus deleti sunt, alteri nostri imperii præsidio disciplinam

^a justum. ^b multitudine juventutis luxuriosæ. ^c consuetudo.

12. *In equitum centuriis.*] Centuriæ equitum à Romulo institutæ sunt; quæ appellatio aucto postea numero à Tarquinio Prisco conservata est; voluit autem ut mille trecenti equites in tribus centuriis essent.

15. *Virgo Vestalis.*] Vestales habebant locum distinctum, unde ludos gladiatorios spectare possent.

3. *Magistratibus mandandis.*] Mandare honores dicitur populus Rom. cum suo suffragio alicui Magistratum concedit.

4. *Petitionis causa.*] Reponit Cicero Catoni non fas esse aliquem ad convivium vocare, ut quid ab eo petatur, si nefas est sibi benevolentiam voluptatibus conciliare; hoc autem per Dialogismum tractat ad Catonem irridendum.

9. *Horribilis oratio.*] Ironia qua fidem tam asperæ Catonis orationi detrahit simulatione quadam assentationis, ac quasi concepti metus, & horroris.

10. *Sed eam usus.*] Hanc vitam asperam alienam à moribus Romanis ei-

se contendit, utiturque dissimilium exemplorum collatione, Lacedæmoniorum videlicet & Cretensium, qui non melius quam Romani Respub. suas conservarunt.

12. *Quotidianis epulis.*] Lacedæmonii præter quotidianas epulas convivium publica celebrabant, quæ Phiditia dicebantur, quæ non fiebant impensis publicis, sed ad quæ suam quisque partem conferebat. De his loquitur Cic. Tuscul. Quæst. 5.

1b. *In robore accumbunt.*] Lacedæmonii non in lectulis, ut mos erat reliquorum Græcorum, sed in dura quapiam materia ac ligno accumbabant; per robur enim lignum intelligit.

13. *Gustavit unquam cubans.*] Crates ne quidem in epulis accubabant.

15. *Nostri exercitus.*] Cretenses à Q. Metello victi sunt, qui & iis leges imposuit, ab hac victoria Creticus dictus est.

16. *Disciplinam suam.*] Cretenses à Lycurgo disciplinam suam acceperunt; quam Plutarchus ait Lycurgum à Creta ad suos leges detulisse.

- suam, legesque conservant. Quare noli, Cato, majorum instituta, quæ res ipsa publica, quæ diuturnitas imperii comprobat, nimium severa oratione reprehendere. Fuit eodem ex studio vir
- 20 eruditus apud patres nostros, & honestus homo & nobilis, Q. Tuberō: is, cum epulum Q. Maximus, Africani patris sui nomine, populo Rom. daret, rogatus est à Maximo, ut ^d triclinium sterneret, cum esset Tuberō ejusdem Africani sororis filius: atque ille, homo eruditissimus, ac Stoicus, stravit pelliculis hœdinis lectulos Punicanos, & exposuit vasa Samia: quasi vero esset Diogenes Cynicus mortuus, & non divini hominis Africani mors honestaretur: quem cum supremo ejus die Maximus laudaret, gratias egit diis immortalibus, quod ille vir in hac republica potissimum natus esset: necesse enim fuisse, ibi esse terrarum imperium, ubi
- 30 ille esset. Hujus in morte celebranda graviter tulit populus Rom. hanc perversam sapientiam Tuberōnis; itaque homo integerrimus, civis optimus, cum esset L. Paulli nepos, P. Africani, ut dixi, sororis filius, his hœdinis pelliculis prætura dejectus est. Odit populus Rom. privatam luxuriam, publicam magnificentiam diligit; non amat profusas epulas; sordes & inhumanitatem multo minus. Distinguit rationem officiorum ac temporum, vicissitudinem laboris ac voluptatis. Nam quod ais, nulla re allici hominum mentes oportere ad magistratum mandandum, nisi dignitate: hoc tu ipse, in quo summa est dignitas, non servas;
- 40 cur enim quemquam, ut ^e studeat tibi, ut te adjuvet, rogas? rogas tu me, ut mihi præsis, ut committam ego me tibi; quid tandem? istuc me rogari oportet abs te, an te potius à me, ut pro mea salute laborem periculumque suscipias? Quid, quod habes

^d cœnaculum. ^e saveat.

19. *Eodem ex studio.*] Eandem doctrinam Stoicorum secutus est Q. Tuberō, de quo loquitur lib. de claris Orat. quem fuisse nepotem L. Paulli ait; fuit autem Scipio Africanus minor, filius Paulli Æmili, hujus nepos Maximus; ita Maximus hic habuit patrum Scipionem, id est, fratrem patris sui Paulli.

21. *Cum epulum.*] Tuberō publicum convivium in honore Scipionis dedit.

25. *Lectulos Punicanos.*] Lectuli Punicani viles sunt & abjecti, quolibus utebantur Africani olim, & Carthaginenses.

Ib. *Vasa Samia.*] Vasa Samia scitilia sunt, quæ in insulæ Samo fiebant.

Ib. *Diogenes Cynicus mortuus.*] Diogenes patria Sinopensis fuit, Antiochenis discipulus, qui abjecta om-

ni solitudine cibum suum in singulos dies emendicabat; habitavit in portarum vestibulis; cumque se contorqueret in dolio, volubilem se habere domum jocabatur, & se cum temporibus immutantem. Obiit ferme nonagenarius.

27. *Supremo ejus die.*] Ultimus vitæ dies supremus dicitur.

Ib. *Maximus laudaret.*] Fabius Maximus, Scipionis frater, oratione funebri Africanum laudavit. Orationes autem ejusmodi a propinquis vulgo habebantur.

31. *Perversam sapientiam.*] Illam austera Stoicorum sapientiam seu philosophiam perversam vocat, quia omnis humanitatis expers videbatur.

33. *Prætura dejectus est.*] Tuberō in petitione Præturæ repulsus passus est à po-

habes nomenclatorem? in eo quidem ^f fallis, & decipis. Nam si nomine appellari abs te cives tuos honestum est; turpe est eos notiores esse servo tuo quam tibi; sint etiam noris, tamen per monitorem appellandi sunt? cur ante petis, quam insusurravit? 45 aut quid, cum admoneris, tamen quasi tute noris, ita salutas? quid, posteaquam es designatus, multo salutas negligentius? hæc omnia ad rationem civitatis si dirigas, recta sunt: sin perpendere ad disciplinæ præcepta velis, reperiantur pravissima. Quare nec plebi Romanæ eripiendi fructus isti sunt ludorum, gladiatorum, 50 conviviorum; quæ omnia majores nostri comparaverunt: nec candidatis ista benignitas adimenda est, quæ liberalitatem magis significat, quam largitionem.

XVII. At enim te ad accusandum repub. adduxit. Credo, Cato, te isto animo, atque ea opinione venisse: sed tu imprudentia laberis. Ego quod facio, Judices, cum amicitiae dignitatisque L. Murænæ gratia facio; tum me pacis, otii, concordiae, libertatis, salutis, vitæ denique omnium vestrum causa facere clamo 5 atque obtestor. Audite, audite consulem, Judices, nihil dicam arrogantius, tantum dicam, totos dies atque noctes de republica cogitantem. Non usque eo L. Catilina rempublicam despexit atque contempsit, ut ea copia, quam secum eduxit, se hanc civitatem oppressurum arbitraretur; latius patet illius sce- 10 leris contagio, quam quisquam putat: ad plures pertinet. Intus, intus, inquam, est equus Trojanus, à quo nunquam, me consule, dormientes opprimemini. Quæris à me, quid ego Catilinam metuum? Nihil: & curavi ne quis metueret: sed copias illius, quas hic video, dico esse metuendas: nec tam timendus 15 est nunc exercitus L. Catilinæ, quàm isti, qui illum exercitum deseruisse dicuntur: non enim deseruerunt; sed ab illo in speculis atque insidiis relictii, in capite atque in cervicibus nostris restiterunt; hi & integrum consulem, & bonum imperatorem, & natura & fortuna cum repub. salute conjunctum, dejici de urbis præ- 20

^f fulleris & deciperis.

à populo propter illas sordes & avaritiam.

42. *Nomenclatorem.*] Nomenclator est is qui subjicit nomina civium ignotorum: quem tamen habuisse Catonem negat Plutarchus, cum etiam lege vetitum esset, ne petitores haberent nomenclatorem.

46. *Tute.*] Id tu ipse per te, & non per alium noris.

1. *At enim.*] Jam aggreditur eam partem refutare, in qua dixerat Cato se Reipub. causa Murænæ accusare: cui Cicero respondet, se eum & ipsius, & Reipublicæ causa defendere.

12. *Est equus Trojanus.*] Equi Trojani egregie describitur historia apud Virg. lib. 2. *Æneid.* ideoque nota omnibus. Sed tantum vult ostendere, non ab iis qui Catilinam secuti sunt, sed ab iis qui in civitate remanserunt, pertimescendum esse.

17. *In speculis.*] Speculæ loca sunt editiora, è quibus venientes prospiciuntur.

19. *Integrum Consulem.*] Integer vitæ dicitur, qui nulla labe sceleris infectus est.

sidio, & de custodia civitatis vestris sententiis deturbari volunt; quorum ego ferrum & audaciam rejeci in campo, debilitavi in foro, compressi etiam domi meae saepe, Judices; his vos si alterum consulem tradideritis, plus multo erunt vestris sententiis, quam
 25 suis gladiis consecuti. Magni interest, Judices, id quod ego multis repugnantibus egi atque perfeci, esse Kalendis Januar. in re- pub. duos consules. Nolite arbitrari, mediocribus consiliis, aut usitatis viis, aut lege improba, aut perniciofa largitione auditum aliquando aliquod malum reipub. quaeri. Inita sunt in hac ci-
 30 vitate consilia, Judices, urbis delendae, civium trucidandorum, nominis Romani extinguendi; atque haec cives, cives, inquam, si eos hoc nomine appellari fas est, de patria sua & cogitant, & cogitaverunt; horum ego quotidie consiliis occurro, audaciam debilito, sceleri resisto, sed vos moneo, Judices: in exitu est jam
 35 meus consulatus: nolite mihi subtrahere ^a vicarium meae diligenti-ae: nolite adimere eum, cui remp. cupio tradere incolumem, ab his tantis periculis defendendam. Atque ad haec mala, Judices, quid accedat aliud, non videtis? te, te appello, Cato: nonne prospicis tempestatem anni tui? jam enim hesternae concione in-
 40 tonuit vox perniciofa designati [tribuni] collegae tui: contra quem multum tua mens, multum omnes boni providerunt, qui te ad tribunatus petitionem vocaverunt. Omnia, quae per hoc trien- nium agitata sunt jam ab eo tempore, quo a L. Catilina, & Cn. Pisone initum consilium Senatus interficiendi scitis esse, in hos
 45 dies, in hos menses, in hoc tempus erumpunt. Qui locus est, Ju- dices? quod tempus? qui dies? quae nox? cum ego non ex illo- rum insidiis ac mucronibus non solum meo, sed multo etiam ma- gis divino consilio eripiar atque evolem? neque isti me meo nomine

^a *successorem.*

22. *Rejeci in campo.*] In campo Martio rejecit impetus conjuratorum, quando in comitiis lorica tectus venit, & omnes se consuli adjunxerunt.

Ib. *Debilitavi in foro.*] Debilitavit in foro, cum tam vehementer concionatus est apud populum in Catilinam.

23. *Compressi domi meae.*] Compressit domi, cum Cornelius eques Rom. & T. Vargunteius missi a Catilina sunt, quasi eum salutaturi; sed ut eum revera interficerent. Vide Orat. in Catil.

Ib. *Alterum consulem.*] Murænam.

25. *Multis repugnantibus.*] Catilina & cæteri conjurati volebant esse consules Kalendis Januariis.

34. *In exitu est jam meus consulatus.*] Proximis Kalendis Januariis consulatum deponebat Cicero.

40. *Designati Tribuni.*] Metellus Nepos conjuratis favebat.

42. *Te ad Tribunatus petitionem vocaverunt.*] Plutarchus scribit in vita Catonis, hunc ad sua prædia in Lucaniam, per otium, rusticationis gratia euntem, hoc consilio statim ante vespertinam ejus diei quo fuerat egressus, monentibus & rogantibus amicis, ex ipso itinere Romam revertisse, ut hic sese Metello & ejus furiosis consiliis opponerent, quem hoc ipso in itinere ad petitionem Tribunatus Romam properare, primum resciverat.

43. *A L. Catilina, & Cn. Pisone.*] Loquitur de prima conjuratione quæ Lepido & Volcatio Coss. facta est. Vide Sallust.

inter-

interfici, sed vigilantem consulem de reip. præsidio demovere vo-
lunt : nec minus vellent, Cato, te quoque aliqua ratione, si pos-
sent, ^b tollere : id quod, mihi crede, & agunt, & moliantur : vi-
dent quantum in te sit animi, quantum ingenii, quantum aucto-
ritatis, quantum reipub. præsidii : sed cùm consulari auctoritate
& auxilio spoliata vim tribunitiam viderent, tum se facilius
inermem & debilitatum te oppressuros arbitrantur ; nam ne suffi-
ciatur consul, non timent : vident in tuorum potestate collegarum
fore : sperant sibi Silanum, clarum virum, sine collega, te sine
consule, rempub. sine præsidio objici posse. His tantis in rebus,
tantisque in periculis, est tuum, M. Cato, qui non mihi, non
tibi, sed patriæ natus es, videre quid agatur, retinere adiutorem,
defensorem, socium in republica, consulem non ^c cupidum, con-
sulem (quod maxime tempus hoc postulat) fortuna constitutum
ad amplexandum otium, scientia ad bellum gerendum, animo &
usu ad quod velis negotium. Quanquam hujusce rei potestas
omnis in vobis sita est, Judices : totam rempub. vos in hac causâ
tenetis, vos gubernatis. Si L. Catilina cum suo ^d consilio nefa-
riorum hominum, quos secum eduxit, hac de re posset judicare,
condemnaret L. Murænam : si interficere posset, occideret ; pe-
tunt enim rationes illius, ut orbetur auxilio resp. ut minuatur,
contra suum furorem imperatorum copia : ut major facultas
Tribunis plebis detur, depulso adversario, seditionis ac discor-
diæ concitandæ. Idemne igitur delecti amplissimis ex ordinibus
honestissimi atque sapientissimi viri judicabunt, quod ille impor-
tunissimus, gladiator, hostis reipub. judicaret ? Mihi credite,
Judices, in hac causâ non solum de L. Muræna, verum etiam
de vestra salute sententiam feretis ; in discrimen extremum veni-
mus : nihil est jam unde nos reficiamus, aut ubi lapsi resistamus ;
non solum minuenda non sunt auxilia quæ habemus ; sed etiam
nova, si fieri possit, comparanda ; hostis est enim non apud Anie-
nem, quod bello Punico gravissimum visum est : sed in urbe, 30

^b occidere. ^c avarum. ^d cætu.

54. *Spoliata vim Tribunitiam.*] Pe-
riculum Catonis cum Murænae peri-
culo conjungit ; nam si damnetur
Muræna, dabitur occasio Catilinariis
Catonem opprimendi : nam ipsi con-
sul non aderit ; nam in locum Mu-
rænae nullus substituetur alius in-
vitis Tribunis, quia intercessione sua
comitia impedient, & sic Silano ; sibi
sumendi collegam, potestatem auferent.

68. *Petunt enim.*] Conjurati conan-
tur perdere eum, & fortunas, & digni-
tatem.

71. *Tribunis plebis.*] Tribuni plebis,
qui seditiones moliantur, facilius ad exi-
tum perniciofa sua consilia perducent, si
Murænam à consulatu removeant.

79. *Apud Anienem.*] Bello secundo
Punico, cum Capuam M. Fulvius obsi-
deret, Annibal, ut eum castra movere
cogeret, subito consilium cepit ad ur-
bem exercitum adducendi ; itaque ca-
stra locavit ad fluvium Anienem, ad
tertium ab urbe lapidem. Vide Livium.
lib. 26.

in foro: dii immortales! sine gemitu hoc dici non potest: non nemo etiam in illo sacrario reipub. in ipsa, inquam, curia non nemo hostis est. Dii * faxint, ut meus collega, vir fortissimus, hoc Catilinæ nefarium latrocinium armatus opprimat: ego toga-
 85 tus, vobis, bonisque omnibus adiutoribus, hoc quod conceptum respublica periculum parturit, consilio discutiam & comprimam. Sed quid tandem fiet, si hæc elapsa de manibus nostris in eum annum, qui consequitur, redundarint? Unus erit consul, & is non in administrando bello, sed in sufficiendo collega occupatus;
 90 hunc jam qui impedituri sint, ** Illa pestis immanis, importuna, Catilinæ prorumpet, qua poterit: & jam populo Romano minatur: in agros suburbanos repente advolabit: versabitur in castris furor, in curia timor, in foro conjuratio, in campo exercitus, in agris vastitas: omni autem in sede ac loco ferrum flammamque
 95 metuemus; quæ jam diu comparantur, eadem ista omnia, si f or- nata suis præfidiis erit respub. facili & magistratuum consiliis, & privatorum diligentia opprimuntur.

* faciant. f instruenda.

82. *In illo sacrario Reip.*] Loquitur de curia quæ in loco sacro semper habebatur propter sanctitatem consiliorum.

Ib. *Non nemo hostis est.*] Quis fuerit non indicatur, certum est quosdam tum è Senatoribus, tum ex equitibus inter conjuratos fuisse, quos Sallustius nominat.

88. *Unus erit consul.*] P. Silanus solus erit Consul, si Muræna damnetur; quare non tam in reipub. administratione occupabitur, quàm in consule altero sufficiendo: quia Tribuni plebis seditiosi ipsi obstitent.

PERORATIO.

Peroratio in mortibus commiserationis excitandis tota versatur.

XVIII. Quæ cum ita sint, Judices, primum reipub. causa, qua nulla res cuiquam potior debet esse, vos, pro mea summa & vobis cognita in rempub. diligentia, moneo, pro auctoritate consulari hor-
 tor, pro magnitudine periculi obtestor, ut otio, ut paci, ut salutem,
 ut vitæ vestræ & cæterorum civium consulatis: deinde ego fidem
 5 vestram, vel defensoris & amici officio adductus, oro atque obsecro, Judices, ut ne hominis miseri, & cum corporis morbo, tum animi dolore confecti, L. Murænæ recentem gratulationem nova lamen-
 tatione obruatis; modò maximo beneficio populi Rom. ornatus,
 10 fortunatus videbatur, quod primus in familiam veterem, primus in

8. *Recentem gratulationem.*] Gratulatio ipsi facta est, cum è bello Mithridatico proxime rediit.

9. *Maximo beneficio*] Consulatu ornatus est à populo.

municipium antiquissimum, consulatum attulisset : nunc idem
 squalore sordidus, confectus morbo, lacrymis ac mœrore perditus,
 vester est supplex, Iudices, vestram^a fidem obtestatur, misericor-
 diam implorat, vestram potestatem ac vestras opes intuetur. No-
 lite, per deos immortales, Iudices, hac cum re, qua se honestio-¹⁵
 rem fore putavit, etiam cæteris ante partis honestatibus, atque
 omni dignitate fortunaque privare. Atque ita vos Muræna, Ju-
 dices, orat atque obsecrat, si injuste neminem læsit, si nullius aures
 voluptatemve violavit, si nemini, ut levissime dicam, odio nec
 domi, nec militiæ fuit ; sit apud vos modestiæ locus, sit^b demis-²⁰
 sis hominibus perfugium, sit auxilium pudori. Misericordiam
 spoliatio consulatus magnam habere debet, Iudices : una enim
 eripiuntur cum consulatu omnia ; invidiam vero his temporibus
 habere consulatus ipse nullam potest ; objicitur enim concionibus
 seditioforum, insidiis conjuratorum, telis Catilinæ : ad omne de-²⁵
 nique periculum, atque omnem invidiam solus apponitur. Quare
 quid invidendum Murænae, aut cuiquam nostrum sit in hoc præ-
 claro consulatu, non video, Iudices ; quæ vero miserranda sunt,
 & ea mihi ante oculos versantur, & vos videre & perspicere po-
 testis. Si (quod Jupiter omen avertat !) hunc vestris sententiis³⁰
^c afflixeritis, quo se miser verteret ? domumne ? ut eam imagi-
 nem clarissimi viri, parentis sui, quam paucis ante diebus laure-
 atam in sua gratulatione conspexit, eandem deformatam ignomi-
 nia, lugentemque videat ? an ad matrem, quæ misera modo con-
 sulem osculata filium suum, nunc cruciatur & sollicita est, ne eun-³⁵
 dem paulo post spoliatum omni dignitate conspiciat ? Sed quid ego
 matrem aut domum appello, quem nova poena legis & domo,
 & parēte, & omnium suorum consuetudine conspectuque privat ?
 Ibit igitur in exilium miser ? quo ? ad Orientisne partes, in quibus
 annos multos legatus fuit, & exercitus duxit, & res maximas ges-⁴⁰
 sit ? at^d habet magnum dolorem, unde cum honore decesseris,
 eodem cum ignominia reverti. An se in contrariam partem terra-
 rum abdet, ut Gallia Transalpina, quem nuper summo cum imperio
 libentissime viderit, eundem lugentem, mœrentem, exulem videat ?
 in ea porro provincia, quo animo C. Murænam fratrem suum adspi-⁴⁵

^a auxilium. ^b supplicibus. ^c damnaveritis. ^d id affert, &c.

11. *Municipium antiquissimum.*] La-
 nuvium pagus erat in via Appia, at o-
 lim municipium à Diomede post ever-
 sam Trojam conditum ; è quo prodit
 Muræna.

32. *Laureatam.*] Qui triumphabant,
 lauro coronabantur : cum autem fuisset
 Luculli legatus, ut illius victoriæ, sic &
 gratulationis etiam, & gloriæ particeps
 esse debuit ; ideoque *Laureatam* ejus ima-
 ginem vocat.

37. *Nova poena legis.*] Exilium signi-
 ficat, quo, nova lege lata, præter alias
 poenas multantur, qui ambitus crimine
 convincuntur.

39. *Orientis partis.*] In Asiam, quæ
 in parte Orientali sita est, legatus Luculli
 fuit.

42. *In contrariam partem.*] Pars Ori-
 enti contraria Occidentalis est ; in hac
 autem parte fuit Gallia, quo Prætozem
 ivisse superius dixit.

ciet ?

ciet? qui hujus dolor? qui illius mœror erit? quæ utriusque lamentatio? quanta autem ^e perturbatio fortunæ atque sermonis, quòd, quibus in locis paucis antè diebus factum esse consulem Murænam nuntii literæque celebrassent, & unde hospites atque amici
 50 gratulatum Romam concurrerint, repente eò accedat ipse nuntius suæ calamitatis? Quæ si acerba, si misera, si luctuosa sunt, si alienissima à mansuetudine & misericordia vestra, Judices; conserve populi Romani beneficium: reddite reipub. consulem: date hoc ipsius pudori, date patri mortuo, date generi & familiæ, date
 55 etiam Lanuvio, municipio honestissimo, quod in hac causâ frequens mœstumque vidistis; nolite à sacris patriis Junonis Sospitæ, cui omnes consules facere necesse est, domesticum & suum consulem potissimum avellere. Quem ego vobis, si quid habet, aut momenti commendatio, aut auctoritatis ^f confirmatio mea, consul consulem, Judices, ita commendo, ut cupidissimum otii, studiosissimum bonorum, accerrimum contra seditionem, fortissimum in bello, inimicissimum huic conjurationi, quæ nunc rempublicam labefactat, futurum esse promittam & spondeam.

^e commutatio. ^f affirmatio.

55. *Lanuvio.*] In causis reorum veniebant è municipiis & è provinciis legati, ut pro rea deprecarentur.

56. *Junonis Sospitæ.*] Sospita Juno à servando dicto est. Hæc in primis Lanuvii colebatur magna religione, ut docet Livius. Simulacrum fingeatur cum pelle caprina, hasta, & scutulo, & cum calceolis repandis. Hanc Junonem, cujus Lanuvii ædes erat, Romani etiam colebant, unde sæpe Romanos apud Livium legitur misisse Lanuvium, qui sacrificio Junonem Sospitam placarent.

57. *Facere necesse est.*] Facere est facrum facere: faciebant autem, cum magistratum consules inibant, Lanuvii Junoni Sospitæ.

P R O

A. L I C I N I O A R C H I A P O E T A.

A R G U M E N T U M.

*S*ilvanus & Carbo legem tulerant, ut ii cives Romani haberentur, qui fœderatis civitatibus adscripti essent, & domicilium in Italia tum, cum lex ferebatur, habuissent, ac intra sexaginta dies apud Prætorem professi essent. Hac lege adductus Gracchus quidam Archiam Poetam in judicio accusavit, quod in urbe se pro cive gereret, cum non esset. Negavit enim Archiam adscriptum esse fœderatis civitatibus, & latæ legis tempore in Italia domicilium habuisse, ac apud Prætorem professum esse. Cicero, cùm maxime Archiam diligeret, hac oratione ipsum defendit. Ac primum ostendit Archiam civem legitimum esse, cum Heracleæ, & aliis civitatibus adscriptus sit; quia in Italia domicilium habuerat, quando lata lex est: ac denique apud Prætorem professus erat. In hac oratione multa dicit de studiis literarum, & de Archiæ laudibus, persuadetque iudicibus, etiamsi non esset civis, tamen propter eruditionem inter cives adscribendum esse.

P E R S O N Æ.

Gracchus accusator est, Cicero defensor, Prætor Iudex.

G E N U S C A U S Æ.

In genere judiciali est hæc causa. Quæritur enim an civis sit Romanus Archias, tamen secundum aliquam sui partem pertinere potest ad genus demonstrativum, cum Archias commendetur, & Poeticum nomen extollatur; sed cum omnia referantur ad Archiæ defensionem, potissimum in genere judiciali esse dicenda est; quare probabile est habitam fuisse in foro, ubi publica judicia exercebantur.

T E M-

T E M P U S.

Habita est anno urbis conditæ 692. 'M. Pupio Pisone, & M. Val. Messala Consulibus, annum agente Cicerone quadragesimum sextum.

P A R T E S.

Quatuor sunt, Exordium, Narratio, Confirmatio, Peroratio.

E X O R D I U M.

1. *Ab officio Cicero exorditur, quo obstringitur Archiam defendere.*
2. *Deprecatur, ut sibi fas sit, novo docendi modo uti.*

ISiquid est in me ingenii, Judices, quod sentio quàm sit exiguum; aut si qua exercitatio dicendi, in qua me non inficior mediocriter esse versatum; aut si ^a hujusce rei ratio aliqua ab optimarum artium studiis, & disciplinâ profecta, à qua ego nullum confiteor ætatis meæ tempus abhorruisse: earum rerum omnium vel in primis hic A. Licinius fructum à me repetere prope suo

I N T E R P R E T A T I O.

^a dicendi.

N O T Æ.

1. *Si quid est in me ingenii.]* Nihil potentius est ad conciliandos auditorum animos oratori, quam modesta de se commemoratio: nec ad alienandos, quam vana de se ostentatio; hæc autem singularis fuit in Cicerone modestia, ut in plerisque ejus orationibus, ac præcipue pro Quinctio, Cor. Balbo, &c. videre est.

5. *Ætatis meæ tempus.]* Bonarum artium studiis deditus semper ut qui maxime fuit Cicero. Adolescens Philosophiæ operam dedit Romæ, seseque tradidit Philoni erudiendum, admirabili quodam ad Philosophiam studio doncitatus, ut ipse in Bruto ait. Certe de eo scribit Plutarchus in discendo ejus ingenium ita eluxisse, tantumque sibi nominis & gloriæ inter pueros se-

cisse, ut parentes, eum visendi gratia, commemoret, ad Ludum venisse solitos; quod philosophandi desiderium semper habuit: posteaquam enim ad Remp. accessit, quod otii supererat, philosophiæ dabat: & cum Respubl. perturbata Cæsaris dominatione fuit, dum fiebant oratores, iterum philosophiæ vacavit.

Ib. *Earum rerum omnium.]* Si quid ingenii, & exercitationis, rationis, & artis in Cicerone fuit, id totum acceptum ad Archiam refert.

6. *Prope suo jure debet.]* Archias ille præceptor fuit Ciceronis; puer autem Cicero cum imprimis poësi delectaretur, Pontium Glaucum tetrametris composuit, quem sua etiam ætate existisse Plutarchus ait.

jure debet. Nam quoad longissime potest mens mea respicere spatium præteriti temporis; & pueritiæ memoriam recordari ultimam, inde usque repetens, hunc video mihi ^b principem, & ad suscipiendam, & ad ingrediendam rationem horum studiorum ex-¹⁰stitisse. Quòd si hæc vox hujus hortatu præceptisque ^c conformata, nonnullis aliquando saluti fuit; à quo id accepimus, quo cæteris opitulari, & alios servare possemus, huic profecto ipsi, quantum est situm in nobis, & opem & salutem ferre debemus. Ac ne quis à nobis hoc ita dici forte miretur, quòd ¹⁵ alia quædam in hoc facultas sit ingenii, neque hæc dicendi ratio aut disciplina: ne nos quidem huic cuncti studio penitus unquam dediti fuimus. Etenim omnes artes, quæ ad humanitatem pertinent, habent quoddam commune vinculum, & quasi cognatione quadam inter se continentur. Sed ne cui vestrum mirum ²⁰ esse videatur, me in quæstione legitima, & in judicio publico, cum res agatur apud Prætorem populi Romani, lectissimum virum, & apud severissimos judices, tanto conventu hominum ac frequentia, hoc uti genere dicendi, quod non modo à consuetudine judiciorum, verum etiam à forense sermone abhor-²⁵reat: quæso à vobis, ut in hac causa mihi detis hanc ^d veniam, accommodatam huic reo, vobis, quemadmodum spero, non molestam; ut me pro summo poëta, atque eruditissimo homine, di-

^b auctorem. ^c formata. ^d potestatem.

10. *Ad suscipiendam, & ad ingrediendam.*] Suscepit ductus consiliis Archiæ, & ingressus est labore & exercitatione continua studium literarum.

13. *Alios.*] Ait se edoctum fuisse ab Archia eloquentiam, quod eos sublevavit qui suo patrocinio indigebant.

16. *In hac facultas.*] Archias cum poëta sit, alia facultate præditus est: nam ab oratore differt Poeta; quare alia in eo fuit dicendi ratio.

17. *Ne nos.*] Oratores.

Ib. *Cuncti.*] Aptius, uni, legeretur, & ita reponendum Lambinus censet.

20. *Continentur.*] Omnes artes inter se uniri contendit, & loquitur de hac omnium disciplinarum Encyclopædia, quam ex sententia Platonis exponit sic lib. 3. de Orat. Est etiam illa Platonis vera, & tibi, Catule, certe non inaudita vox, omnem doctrinam harum ingeniarum & humanarum artium uno quodam societatis vinculo contineri; ubi enim perfecta vis est rationis ejus, quæ causæ rerum, atque exitus cognoscuntur, mirus quidam omnium quasi con-

sensus doctrinarum, concentusque respectatur.

22. *In quæstione legitima.*] Quæstio legitima ea causa dicitur, quæ legibus constitutæ est, & quæ querendi, & vocandi quempiam in judicium potestatem facit.

Ib. *In judicio publico.*] Publica judicia dicta sunt, quæcunque aut Magistratus ipsi jus dicentes decreverunt, aut judices à Magistratu jus dicenti dati de jure statuerunt; quoniam autem jus illud privatum fuit, aliud publicum, propterea judicia alia privata, alia publica existiterunt; privata quidem de controversiis inter cives; publica vero de criminibus agebant.

22. *Apud Prætorem.*] De numero Prætorum, & de eorum potestate jam dictum est in Orat. pro lege Manil. Parag. 1. not. ad l. 11. loquitur de urbano, apud quem de controversiis civium agebatur.

23. *Severissimos judices.*] Dabantur judices à Præto, apud quos nullus misericordiae & lenitatis locus est.

centem, hoc concursu hominum literatissimorum, hac vestra hu-
 30 manitate, hoc denique Prætoris exercentis iudicium, patiamini de
 studiis humanitatis ac literarum paullo loqui liberius : & in ^e ejus-
 modi persona, quæ propter otium ac studium ^f minime in ju-
 diciis periculisque tractata est, uti prope novo quodam & inusitato
 genere dicendi. Quod si mihi à vobis tribui concedique sentiam ;
 35 perficiam profecto, ut hunc A. Licinium non modo non segregan-
 dum, cum sit civis, à numero civium ; verum etiam, si non esset,
 putetis asciscendum fuisse.

^e tali. ^f numquam habuit experientiam iudiciorum.

29. *Hominum literatissimorum.*] Con- | dediti, quod non solum Archiæ, verum
 venerant ad illud iudicium fere omnes | etiam literarum, literatorumque omnium
 illi qui bonarum literarum studiis erant | causa agi videretur.

NARRATIO.

In hac narratione describit vitam Archiæ à quinque capitibus :
 1. à studiis : 2. à patria : 3. à fama : 4. ab adventu ejus in
 urbem, & familiaritate cum viris clarissimis : 5. à civitate.

II. Nam ut primum ex pueris excessit Archias, atque ab
 iis artibus, quibus ætas puerilis ad humanitatem informari so-
 let, se ad scribendi studium contulit ; primum Antiochiæ (nam
 ibi natus est, ^a loco nobili, & celebri quondam urbe & co-
 5 piosa, atque eruditissimis hominibus liberalissimisque studiis
 affluenti) celeriter antecellere omnibus ingenii gloriâ contigit ;
 post in cæteris Asiæ partibus, cunctæque Græciæ, sic ejus
 adventus celebrabatur, ut famam ingenii expectatio homi-
 nis, expectationem ipsius adventus admiratioque supera-
 10 ret. Erat Italia tunc plena Græcarum artium ac disciplina-
 rum : studiaque hæc & in Latio vehementius tum cole-

^a genere.

2. *Iis artibus.*] Grammatica, Rhetori-
 ca, Poësis, Historia, Geographia, artes
 sunt, quibus ad humanitatem excoluntur
 animi, & quasi novam formam accipiunt.

3. *Antiochiæ.*] Antiochia urbis Syriæ
 metropolis, quam Strabo, lib. 16. à Seleu-
 co Nicanore conditam ait

10. *Græcarum artium.*] Ex Græcia in
 Italiam, tanquam ex fonte omnes artes li-
 iberales profluxerunt ; sed maxime post ever-
 sam Carthaginem.

11. *In Latio.*] Ante Sociale bellum,

literæ in Latio floruerunt. Latium sepa-
 ratum fuit ab Italia : nam universa Italia
 sic dividebatur, ut ejus propriæ pars La-
 tium diceretur, à Tiberi usque L. mil-
 lium pass. longitudine, qua in parte
 Roma fuit. Altera pars nomen univer-
 sale retinuit, & Italia dicta est. Hinc
 alii Latini, alii Italici. Tertia, Gallia
 citerior in provinciæ formam redacta.
 Hinc jura quatuor, Provincialium, Itali-
 corum, Latinorum, Quiritium, sive civi-
 um Romæ

bantur,

bantur, quàm nunc iisdem in oppidis: & hîc Romæ propter tranquillitatem reipub. non negligebantur. Itaque hunc & Tarentini, & Rhegini, & Neapolitani civitate cæterisque præmiis donarunt: & omnes, qui aliquid de ingeniis poterant judicare, cognitione, 15 atque hospitio dignum existimarunt. Hac tanta celebritate famæ cum esset jam absentibus notus, Romam venit, Mario consule, & Catulo; nactus est primùm consules eos, quorum alter res ad scribendum maximas, alter cùm res gestas, tum etiam studium atque aures adhibere posset; statim Luculli, cùm prætextatus etiam tum 20 Archias esset, eum domum suam receperunt. Sed etiam hoc non solum ingenii ac literarum, verum etiam naturæ atque virtutis fuit, ut domus, quæ hujus adolescentiæ prima fuerit, eadem esset familiarissima senecturi. Erat temporibus illis jucundus Q.

12. *Romæ propter tranquillitatem.*] Pri-
mi Romani literas neglexerant, sed Poe-
tas præcipue, uni arti militari dediti.
Unde Cato in oratione M. Nobiliori, tan-
quam probum objecit, quod in provinci-
am Poetas duxisset; at cùm tranquillior
facta est Respub. contulerunt se Romani
ad disciplinas excolendas, quas à Græcis
acceperunt.

13. *Tarentini, &c.*] Tarentini po-
puli sunt in majore Græcia, id est, in
Calabria & in Campania ad oram ma-
ritimam, Siciliam versus, ubi sita Neapo-
lis est.

14. *Civitate donarunt.*] Ex jure Ro-
mano, nemo duarum civitatum civis esse
poterat; de quo vide Orat. pro Cæcina.
At inter alias civitates quisque diver-
sarum jure gaudere poterat. Tarentini
vero, Rhegini, & Neapolitani erant civi-
tate donati.

16. *Hospitio.*] Mos invaluerat illis
temporibus, ut urbium diversarum ci-
ves jus inter se privati hospitii con-
traherent. Hospitii autem necessitudo
tum inter privatos, tum inter populos
contrahebatur: neque id quidem, mo-
do, sed etiam inter singulos privatosque
homines, & civitates. Quod inter po-
pulos Latini hospitium publicum, Græci
πρῶτον, quod inter privatos & singulos
privatum, Græci *ἰδιώτων* vocaverunt;
hujus erat nota pignusque tessera hospi-
talis; unde apud Plautum in Pænul.
*Deum hospitalem & tesseram mecum
fero.*

17. *Mario consule & Catulo.*] Anno
urbis conditæ 651. Marius & Catulus
coff. fuerunt.

18. *Quorum alter.*] Marius quartum

jam consulatum agebat, & capto Jugurtha,
devictis Cimbris, Teutonis, & Ambroni-
bus, scribendi maxima argumenta dederat.
De rebus ejus gestis vide Plutarchum in
ejus vita.

19. *Alter cùm res gestas.*] De Catu-
lo magnifice loquitur, tum in libro
de claris Oratoribus, tum in lib. 3. de
Orat.

20. *Luculli.*] Lucius & Marcus Lu-
cullus fratres fuere. Lucius autem de
Mithridate & Tigrane, Marcus vero
de Macedonia triumphavit. De Lucio
scribit Plutarchus, plurimos pulcherri-
mosque coegisse libros, studioso cui-
que bibliothecam suam perpetuo aper-
uisse, ibique loquendo, legendo, dis-
putando, diem jucunde Græcos posuisse,
quos fovebat, colebat, conviviis exci-
piebat; denique proprios lares, liberam
Græcorum, qui Romam veniebant, aulam
fecisse.

1b. *Prætextatus.*] Vestis fuit puero-
rum nobilium & ingenuorum apud Ro-
manos *prætexta*, qua utebantur ad annum
decimum quintum. Credibile est pro-
vectiori ætate fuisse Archiam, at dici à
Cicerone *Prætextatum*, quod, licet juvenis,
tamen propter ingenium & doctrinam,
apud Lucullos receptus est, & donatus
civitate.

24. *Familiarissima senectuti.*] Vult o-
stendere Cicero tanta fuisse probitate Ar-
chiam, ut eandem laudem, quam sibi ju-
venis vindicaverat, ad extremam vique
senectutem retinuerit.

1b. *Illis jucundus.*] Multa grata sunt,
quæ non sunt jucunda; at nihil jucun-
dum esse potest, quod non sit gra-
tum.

- 25 Metello illi Numidico, & ejus Pio filio: audiebatur à M. Æmilio: vivebat cum Q. Catulo, & patre & filio: à L. Crasso colebatur: Lucullos vero, & Drusum, & Octavios, & Catonem, & totam Hortensiorum domum devinctam consuetudine cum teneret, afficiebatur summo honore, quòd eum non solum colebant,
- 30 qui aliquid percipere aut audire studebant, verum etiam, si qui forte simulabant. ^b Interim satis longo intervallo, cum esset cum L. Lucullo in Siciliam profectus, & cum ex ea provincia cum eodem Lucullo decederet, venit Heracleam. Quæ cum esset civitas æquissimo jure ac fœdere, adscribi se in eam civitatem voluit:
- 35 idque, cum ipse per se dignus putaretur, tum auctoritate, & gratia Luculli ab Heracliensibus impetravit. Data est civitas Silvani lege, & Carbonis, SI QUI FOEDERATIS CIVITATIBUS ADSCRIPTI FUISSENT: SI TUM, CUM LEX FEREBATUR, IN ITALIA DOMICILIUM HABUISSENT: ET SI
- 40 SEXAGINTA DIEBUS APUD PRÆTOREM ESSENT PROFESSI. Cum hic domicilium Romæ multos jam annos haberet, professus est apud Prætorem Q. Metellum, familiarissimum suum.

^b postea.

25. *Metello Numidico*] Q. Cæcilius Metellus Numidicus appellatus est, quod consul duobus præliis Jugurtham fuderit, & totam Numidiam vastaverit. Hic, Plutarcho referente, Lucullorum avunculus fuit.

Ib. *Pio filio.*] Q. Metellus, Numidici filius, Pius dictus est, quod precibus suis reditum ab exilio patris obtinuerit.

Ib. *M. Æmilio.*] Æmilius Scaurus princeps Senatûs fuit, & magnæ vir apud Romanos auctoritatis.

26. *Q. Catulo.*] Orator fuit & consul Q. Catulus.

Ib. *L. Crasso.*] Lucius Crassus magnus orator fuit, quem in lib. de Orat. loquentem inducit Cicero.

27. *Drusum.*] M. Catonis is Drusus avunculus fuit, quem Tribunum plebis initio belli socialis, domi interfectum fuisse Velleius scribit.

Ib. *Octavios.*] Tres fuere Octavii, Cnæus, qui cum Cinna Consul fuit, & quem leges perniciosas molientem ex urbe expulit; alter Cnæus, non eodem patre natus, qui Curionis in consulatu collega fuit. Lucius Cnæi frater, qui cum Cotta Consul fuit.

Ib. *Catonem.*] Hic Cato pater Uticensis fuit, qui semetipsum interfecit.

23. *Siciliam profectus.*] L. Lucullus

Quæstor in Asiam profectus est, & Prætor Siciliam, ac Consul Asiam obtinuit; eum Archias in eas provincias secutus est.

33. *Heracleam.*] Heraclea civitas Italiæ in Campaniæ finibus fuit, ubi Tarentum, Rhegium, aliæque civitates, de quibus supra. Strabone teste, primum Troja, sed postea inductis Tarentinorum coloniis, Heraclea dicta est; cum autem haberet jus civitatis Romanæ hæc urbs Heraclea, atque inter ejus cives adscriptus esset, Archias certe jure civitatis Romanæ fruebatur; nam fœderatæ civitates eodem quo Romani privilegio utebantur.

34. *Æquissimo jure ac fœdere.*] Fœdus istud cum Heraclea sancitum est Pyrrhi temporibus, Fabricio Consule, anno U. C. 475.

36. *Silvani lege, & Carbonis.*] Cn. Pompeio Strabone, & L. Porcio Carbone coss. M. Plautius Silvanus, & Cn. Papirius Carbo Tribuni plebis legem tulere de peregrinis, ut hic subjacet, *si qui fœderatis, &c.*

40. *Sexaginta diebus.*] Tria legis capita fuerunt, si quis fœderatæ civitati adscriptus esset, si in Italia domicilium haberet, si sexaginta diebus censum apud Prætorem professus esset, id est, intra diem sexagesimum post latam legem professus esset se civem Romanum esse.

CONFIRMATIO.

Duas habet partes, quarum hæc prima est, Civis Romanus est Archias.

III. Si nihil aliud, nisi de civitate ac lege dicimus, nihil dico amplius: causa ^a dicta est. Quid enim horum infirmari, Gracche, potest? Heracleæne esse eum adscriptum negabis? ad-est vir summa auctoritate, & religione, & fide, M. Lucullus, qui se non opinari, sed scire; non audivisse, sed vidisse; non interfuisse, sed egisse dicit. Adfunt Heraclienfes legati, nobilissimi homines, qui hujus judicii causa cum mandatis & cum publico testimonio venerunt, qui hunc adscriptum Heracliensem dicunt. Hic tu tabulas desideras Heracliensium publicas, quas Italico bello, incenso tabulario, interisse scimus omnes. Est ridiculum ad ea quæ habemus nihil dicere; quærere quæ habere non possumus: & de hominum memoria tacere, literarum memoriam flagitare: & cum habeas amplissimi viri religionem, integerrimi municipii jusjurandum fidemque, ea, quæ depravari nullo modo possunt, repudiare; tabulas, quas idem dicis solere corrumpi, desiderare. An domicilium Romæ non habuit is, qui tot annis ante civitatem datam, sedem omnium rerum ac fortunarum suarum Romæ collocavit? At non est professus; immo vero iis tabulis professus, quæ solæ ex illa pro-

^a *defensa.*

5. *Non opinari.*] Leviter aliquando opiniones à rei veritate alienæ concipiuntur. Affert testimonium Luculli.

6. *Adfunt Heraclienfes legati.*] Locus à testibus, in quo multum roboris & firmitatis est.

10. *Tabulas publicas.*] In tabulis publicis omnia acta publica civitatis, & omnium civium nomina continebantur.

10. *Italico bello.*] Spe civitatis obtinendæ, Italiæ populi dejecti, tandem facta conspiratione, populo Rom. bellum intulerunt, quod & Sociale dictum est, & Marficum, quod à Marfis primum sit excitatum.

1b. *Incenso tabulario.*] Tabularium locus est ubi servabantur tabulæ publicæ.

11. *Quærere quæ habere non possumus.*] Ostendit ridiculum esse tabulas quærere quæ perierunt, quæque duntaxat proferuntur, ut per eas præteritorum memoria conservetur, cum præsertim recens sit me-

moria Archiam esse civitate donatum; & habeantur testimonia Luculli, Heracliensium, &c.

13. *Religionem.*] Per religionem intelligit juramentum, quia juratus testis dicebat testimonium, quod tunc religiosum putabatur.

14. *Municipii.*] Municipium oppidum est jure civitatis Romanæ donatum, quod alio nomine Plinius oppidum civium Romanorum appellavit.

17. *Sedem omnium rerum.*] Constituit vivere & mori Romæ Archias; argumentatur à domicilio sive loco.

19. *Iis tabulis professus.*] Curavit nomen suum in eas tabulas referri, sicut lex præscribebat; non in eas tabulas, quæ negligentius asservabantur à Prætore, & in quibus plures sæpe nomina furtim inscribebant; sed in eas tabulas quæ à Metello viro sanctissimo asservatæ sunt; probat autem tabulis professum esse Archiam.

20 fessione, collegioque Prætorum obtinet publicarum tabularum auctoritatem. Nam cum Appii tabulæ negligentius asservatæ dicerentur; Gabinii, quamdiu incolumis fuit, levitas, post damnationem, calamitas, omnem tabularum fidem resignasset; Metellus, homo sanctissimus modestissimumque omnium, tanta diligentia fuit, ut ad L. Lentulum Prætorem, & ad iudices venerit, & unius nominis litura se commotum esse dixerit. His igitur tabulis nullam lituram in nomen A. Licinii videtis. Quæ cum ita sint, quid est quoddam de ejus civitate dubitetis, præsertim cum aliis quoque in civitatibus fuerit adscriptus? Etenim cum mediocribus multis, & aut nulla, aut humili aliqua arte præditis, gratuito civitatem in Græcia homines impertiebantur; Rheginos credo, aut Locrenses, aut Neapolitanos, aut Tarentinos, quod scenicis artificibus largiri soleant, id huic summa ingenii prædito gloria, noluisse? Quid? cum cæteri non modo post civitatem datam, sed etiam post legem Papiam, aliquo modo in eorum municipiorum tabulas irrepperint; hic, qui nec utitur quidem illis, in quibus est scriptus, quod semper se Heracliensem esse voluit, rejicietur? Census nostros requiris scilicet. Est enim obscurum, proximis censoribus, hunc cum clarissimo impera-

21. *Appii tabulæ.*] Appius & Gabinius Prætores fuerunt, cum Archias professus est.

22. *Incolumis fuit.*] Qui nondum condemnatus in judicio est, dicitur incolumis.

[*Ib. Post damnationem.*] Quo crimine damnatus fuerit, non constat. Hic enim non est iste A. Gabinus, qui postea cum L. Pisone Consul fuit, & cujus mentio fiet in *Pisoniana*.]

23. *Resignasset.*] Tabulæ evulgatæ sunt post damnationem & calamitatem Gabinii; quia antea erant tabulæ ejusmodi Prætoris annulo obsignatæ.

Ib. Metellus.] Apud Metellum Prætorem Archias professus est.

26. *Unius nominis litura.*] In iis tabulis unius tantum nominis litura reperta est, quæ se commotum Metellus dixit; at in Archiæ nomine nulla erat.

29. *Cum mediocribus multis.*] Argumentum à minore ad majus facit, si civitate donati sunt levioris artis homines: certe & ea donatus est Archias, qui præstantissimis artibus ornatus est.

30. *Gratis.*] Sine merito, & artis aliqujus gloria, civitatem concedebant: quidni concedetur tam insigni viro?

31. *In Græcia.*] Magnam Græciam intelligit, quæ pars erat Italiæ; cujus initium erat à Latii finibus, & ad Tarentum

usque & Cumas extendebatur.

32. *Locrenses.*] A Locrensisbus etiam civitate donatus est Archias; populi autem illi sunt in extrema Italiæ ora, quæ magna Græcia dicta est.

33. *Scenicis artificibus.*] Artes intelligit viles & abjectas; argumentatur à minori ad majus.

35. *Post legem Papiam.*] Primum lege à Petronio latum erat, ut omnes peregrini jure civitatis carerent; hanc iterum Papius Tribunus plebis, coss. Cotta & Manlio, anno urbis conditæ 688. restauravit. De utraque lib. 3. Offic. loquitur.

36. *In tabulas irrepperint.*] Cum aliqui curaverint, ut nomen suum vel Prætorum negligentia, vel fraude in tabulis publicis latenter inscriberetur; cur non obtinebit Archias? &c.

28. *Census nostros requiris.*] Negabat adversarius à Censoribus Archiam censum esse; mos enim fuit apud Romanos, ut quinto quoque anno capita civium Romanorum censerentur. Respondet autem Cicero ideo censum non esse, vel quia Roma aberat, quando censebatur populus, vel quia eo præsentis censendi ratio neglecta est; census autem non confirmat jus civitatis, hoc est, non facit neque confirmat civem, sed tantummodo indicat eum qui sit census.

tore L. Lucullo apud exercitum fuisse: superioribus, cum eodem⁴⁰
 Quæstore fuisse in Asia: primis, Julio & Crasso, nullam populi
 partem esse censam. Sed quoniam census non jus civitatis confir-
 mat, ac tantummodo indicat, eum, qui sit census, ita se jam tum
 gessisse pro cive: iis temporibus, quæ tu criminaris, ne ipsius qui-
 dem iudicio eum in civium Rom. jure esse versatum, & testamen-⁴⁵
 tum sæpe fecit nostris legibus, & adiit hæreditates civium Rom. &
 in beneficiis ad ærarium delatus est à L. Lucullo Prætor, & Consule.
 Quære argumenta, si qua potes: nunquam enim hic neque suo, ne-
 que amicorum iudicio^b revincetur.

^b convincetur.

40. *Superioribus.*] L. Marcius Philip-
 pus, & M. Perpenna; tertio post anno
 lustrum 66. fecerunt, quo tempore in Asia
 Archias fuit cum Lucullo Quæstore. Cen-
 sura deinde intermissa fuit usque ad an-
 num sexcentesium septuagesimum ter-
 tium, quo L. Gellius, Cn. Lentulus cen-
 sores lustrum sexagesimum septimum fece-
 runt, cum Lucullus in Asia bellum contra
 Mithridatem administrabat, & hi sunt
 quos Cicero *proximos* appellat. [*Hotto-*
man.]

41. *Julio & Crasso.*] L. Julius Cæsar,
 P. Licinius Crassus censores fuere, Cn. Pom-
 peio & Porcio Catone coss. anno urbis 664.
 [*Hottoman.*]

44. *Gessisse pro cive.*] Gerit se pro cive,
 qui jure civitatis utitur, sive civis sit, sive
 non sit.

Ib. *Ipsius.*] Archiæ iudicio contende-
 bat adversarius eum non esse civem Roma-
 num.

46. *Testamentum fecit.*] A testamento
 facto, ab adita hæreditate, & à delatione
 ad ærarium, probat Archiam civem esse
 Rom. Porro testamentum facere, & ac-
 cipere quid testamento, ad cives tantum
 pertinebat; utroque jure peregrini priva-
 bantur.

Ib. *Adiit hæreditates.*] Licbat quem-
 libet, modò civis Romanus esset, hæredem
 facere.

47. *In beneficiis ad ærarium.*] Archias
 delatus est inter eos qui beneficium ali-
 quod accipere debebant, id enim moris
 fuit, ut milites propter rem bene gestam
 ab imperatore ad ærarium deferrentur, &
 aliquod suæ generositatis præmium accipe-
 rent.

48. *Quære argumenta.*] Ita fidit suæ
 causæ Cicero, ut moneat adversarium nun-
 quam posse inveniri argumenta satis valida,
 quibus persuadeat Archiam Poetam civem
 non esse.

SECUNDA PARS CONFIRMATIONIS.

Etiamsi Archias civis Romanus non esset, adsciscendus fuit.

Propositionem hoc syllogismo complectitur: Poetæ docti & ingeniosi, propter suæ doctrinæ
 fructum, delectationem, & dignitatem, inter cives adsciscendi sunt; Archias talis est:
 igitur est adsciscendus inter cives.

IV. Quæres à nobis, Gracche, cur tantopere hoc homine dele-
 ctemur? quia suppeditat nobis, ubi & animus ex hoc forensi strepitu
 reficiatur, & aures convicio defessæ conquiescant. An tu existi-
 mas, aut suppetere nobis posse, quod quotidie dicamus in tanta

1. *Quæres à nobis.*] Occupatione transit
 ad Archiæ commendationem, cum digres-
 sione in laudem literarum.

3. *Convicio.*] Convicium proprie male-

dictum illud est, quod accusator reo objicit
 præter crimen quod causæ proprium est, &
 quod nihil habet propositum præter contu-
 meliam.

5 varietate rerum, nisi animos nostros doctrinâ excolamus: aut ferre animos tantam posse contentionem, nisi eos doctrinâ eadem relaxemus? Ego vero fateor, me his studiis esse deditum: cæteros pudeat, si qui ita se literis abdiderunt, ut nihil possint ex his neque ad communem afferre fructum, neque in adspæctum lucem-
 10 que proferre. Me autem quid pudeat, qui tot annos ita vivo, Judices, ut ab nullius unquam me tempore, aut commodum, aut otium meum abstraxerit, aut voluptas avocarit, aut denique somnus retardarit? Quare quis tandem me reprehendat, aut quis mihi jure succenseat, si, quantum cæteris ad suas res ob-
 15 eundas, quantum ad festos dies ludorum celebrandos, quantum ad alias voluptates, & ad ipsam requiem animi & corporis conceditur temporis; quantum alii tribuunt tempestivis conviviis, quantum denique aleæ, quantum pilæ; tantum mihi egomet ad hæc studia ^a recolenda sumpsero? Atque hoc adeo mihi concedendum est magis, quod ex his studiis, hæc quoque crescit oratio, & facultas: quæ quantacunque in me est, nunquam amicorum periculis defuit; quæ si cui levior videtur; illa quidem certe, quæ summa sunt, ex quo fonte hauriam, sentio. Nam nisi multorum præceptis, multisque literis mihi ab adolescentia
 25 suavissem, nihil esse in vita magnopere expetendum, nisi laudem atque honestatem; in ea autem ^b persequenda omnes cruciatus corporis, omnia pericula mortis atque exilii parvi esse ducenda: nunquam me pro salute vestra in tot ac tantas dimicationes, atque in hos ^c profligatorum hominum quotidianos impetus objecissem. Sed pleni omnes sunt libri, plenæ sapientium voces, plena exemplorum vetustas: quæ jacerent in tenebris omnia, nisi li-

^a repetenda.^b inquirenda.^c perditorum.

11. *Ut ab nullius.]* Al. *ut ab illis nullo me unquam temp.* Sed locum depravatum putat Petrus Victorius lib. 2. Variar. lect. cap. 9. & sic reponendum esse, *ut à nullius unquam me tempore, aut comodo, aut otium meum abstraxerit, &c.* ostendit enim quod literis incubuerit, & nemini obfuerit: nec se esse è genere illorum hominum, qui his studiis vehementer delectati, cuncta officia & publica & privata deserunt; sed semper se præsto fuisse iis qui opera sua uti vellent, & temporibus commodisque eorum diligenter servivisse, nec à muneribus illis potuisse aut otio evelli, aut voluptate avocari, aut somno retardari; quare liberum esse omni culpa; nam quod tempus poneret in literis bonisque artibus perdiscendis, statim accurate docet, atque id cum sua magna laude, turpique nota eorum qui lon-

ge aliam vitam, quam describit, sequerentur.

17. *Tempestivis conviviis.]* Tempestiva convivia, ut & tempestivæ epulæ, cænæ, &c. dicuntur quæ ante legitimam conviviorum horam ineuntur, & in multam noctem protrahuntur.

18. *Aleæ.]* Alea vulgo dicitur quicquid fortunæ committitur.

20. *Crescit oratio.]* Quintilianus lib. 10. cap. 1. ait Poetarum lectionem Oratoribus conferre plurimum. Ostendit autem hic à causis efficientibus eloquentiam literis instrui, & vitam institui.

28. *Tantas dimicationes.]* Intelligit dissensiones quæ illi fuerunt in Reipub. administratione, cum Catilinæ, & cum cæteris conjuratis.

30. *Sed pleni.]* A testimoniis per traditionem idem de literis probat.

terarum

terarum lumen accederet. Quàm multas nobis ^d imagines, non
 solum ad intuendum, verum etiam ad imitandum, fortissimorum
 virorum ^e expressas, scriptores & Græci & Latini reliquerunt?
 quas ego mihi semper in administranda repub. proponens, ani- 35
 mum & mentem meam ^f ipsa cogitatione hominum excellentium
 conformabam. Quæret quispiam, quid? illi ipsi summi viri,
 quorum virtutes literis proditæ sunt, istane doctrina, quam tu
 laudibus effers, eruditi fuerunt? Difficile est hoc de omnibus
 conformare: sed tamen est certum, quid respondeam. Ego mul- 40
 tos homines excellenti animo ac virtute fuisse, & sine doctrina,
 naturæ ipsius habitu prope divino, per seipsos & moderatos, &
 graves exstitisse fateor; etiam illud adjungo, sæpius ad laudem at-
 que virtutem naturam sine doctrina, quam sine natura valuisse do-
 ctrinam; atque idem ego contendo, cum ad naturam eximiam 45
 atque illustrem accesserit ratio quædam conformatioque doctrinæ;
 tum illud nescio quid præclarum ac singulare solere ^g existere.
 Ex hoc esse hunc numero, quem patres nostri viderunt, divinum
 hominem, Africanum: ex hoc C. Lælium, L. Furium, modestis-
 simos homines, & continentissimos: ex hoc fortissimum virum, 50
 & illis temporibus doctissimum, M. Catonem illum senem: qui
 profecto, si nihil ad percipiendam colendamque virtutem literis
 adjuvantur, nunquam se ad earum studium contulissent. Quod
 si non hic tantus fructus ostenderetur, si ex his studiis delecta-
 tio sola peteretur: tamen, ut opinor, hanc animi remissionem 55
 humanissimam, ac liberalissimam judicaretis. Nam cætera, ne-
 que temporum sunt, neque ætatum omnium, neque locorum: at
 hæc studia adolescentiam alunt, senectutem oblectant, secundas
 res ornant, adversis perfugium ac solatium præbent; delectant
 domi, non impediunt foris; pernoctant nobiscum, peregrinantur, 60

^d exempla. ^e veras. ^f cogitando de hominibus excellentibus. ^g apparere.

32. *Lumen accederet.*] Multa illustrata literis sunt, quæ vindicantur ab oblivione.

38. *Virtutes.*] Per virtutes res gestas, & egregia fortitudinis facinora intelligit, quæ passim à Cicerone virtutis nomine exprimuntur.

48. *Africanum.*] Paulli Æmilii filius minor Africanus dictus est; is, ut ait Cicero lib. 1. de Offic. *Eloquentia cumulat bellicam gloriam.*

Ib. *C. Lælium.*] Hic Lælius sapiens nominatus est, quem in libro de claris Orat. Scipione illustriorem eloquentiâ fuisse ait.

Ib. *L. Furium.*] Eodem lib. de claris Orat. ait Cicero, *L. Furius perbene La-*

tine loqui putabatur, literatusque quam cæteri.

51. *M. Catonem.*] Cato vir gravissimus, fortissimusque fuit; in extrema senectute literis Græcis operam dedit, & Latinas pene senex didicit. De illius eloquentiâ pluribus agit Cic. in claris Oratoribus, & in libro de Senect.

56. *Liberalissimam.*] Delectatio ex studiis dignissima est homine liberaliter educato.

Ib. *Nam cætera.*] Alia studia non pertinent ad omnia tempora, neque ad omnes ætates & omnia loca; at studia poetica hæc universa complectuntur. [Alii libri habent *cætera*, & ad literas referunt.]

rustificantur. Quod si ipsi hæc neque attingere, neque sensu nostro gustare possemus, tamen ea mirari deberemus, etiam cum in aliis videremus. Quis nostrum tam animo agresti ac duro fuit, ut Roscii morte nuper non commoveretur? qui, cum esset senex, 65 mortuus, tamen, propter excellentem artem ac venustatem, videbatur omnino mori non debuisse. Ergo ille corporis motu tantum amorem sibi conciliarat à nobis omnibus: nos animorum incredibiles motus, celeritatemque ingeniorum negligemus? Quoties ego hunc Archiam vidi, Judices, (utar enim vestra benignitate, quoniam me in hoc novo genere dicendi tam diligenter ^h attenditis) quoties ego hunc vidi, cum ⁱ literam scripsisset nullam, magnum numerum optimorum versuum de his ipsis rebus, quæ tum agerentur, dicere ex tempore? quoties revocatum eandem rem dicere commutatis verbis atque sententiis? quæ vero accurate cogitateque scripsisset, ea sic vidi probari, ut ad veterum scriptorum laudem pervenirent.

V. Hunc ego non diligam? non admirer? non omni ratione defendendum putem? Atqui sic à summis hominibus eruditissimisque accepimus, cæterarum rerum studia, & doctrina, & præceptis, & arte constare; poetam natura ipsa valere, 5 & mentis viribus excitari, & quasi divino quodam spiritu inflari. Quare suo jure noster ille Ennius sanctos appellat poetas, quod quasi deorum aliquo dono atque munere commendati nobis esse videantur. Sit igitur, Judices, sanctum apud vos, humanissimos homines, hoc poetæ nomen, quod nulla unquam 10 barbaries violavit. Saxa & solitudines voci respondent, bestiæ sæpe immanes cantu flectuntur, atque consistunt: nos in-

^h auditis.

ⁱ nihil omnino scripsisset.

64. Roscii.] Is est Roscius comædus ille, pro quo Cicero dixit; & quem Q. Catulus vir ille gravissimus, oriente Sole pulchriorem judicabat, licet oculis perverissimis esset.

65. Venustatem.] Habuit hanc venustatem in motibus corporis, quos adeo eleganter exprimebat, ut, qui in aliquo artificio excelleret, is in suo genere Roscius diceretur; vide Cic. lib. 1. de Orat.

73. Revocatum.] Postulatus Archias, ut aliter diceret, tam facile alia verba & sententias proferebat, ut non aliter res scripta fuisse videretur.

4. Poetam natura ipsa valere.] Afferret Cicero quod vulgo celebratur de poetis, poetam nasci, oratorem fieri. Certe idem Cic. lib. 1. Tusc. Quæst. poetam grave plerumque carmen sine cælesti aliquo mentis instinctu fundere non

putat.

6. Sanctos appellat poetas.] Plato poetas deorum filios, & interpretes vocat.

10. Saxa & solitudines.] Cum agat in hac oratione pro poeta Cicero, poetice etiam loquitur; nam si oratorie loqueretur, vitiosa hæc haberetur oratio, utpote parum veritati conformis.

Ib. Voci respondent.] Saxa scilicet per Echo respondent: cum enim vox in aliquod corpus solidum & concavum vehementius impulsa est, eadem remittitur, & eundem nostris auribus sonum reddit.

11. Bestiæ cantu flectuntur.] Alludit ad Orphei fabulam, quem poetæ dixerunt tigres, icones, silvas, arbores suæ testudinis sono demulcisse; quo figmento voluerunt indicare, quanta sit poeseos suavitas ad dumulcendos hominum vel agrestissimorum animos.

stituti

stituti rebus optimis non poetarum voce moveamur? Homerum Colophonii civem esse dicunt suum, Chii suum vindicant, Salaminii repetunt, Smyrnæi vero suum esse confirmant; itaque etiam delubrum ejus in oppido dedicaverunt; permulti alii præterea ¹⁵ pugnant inter se, atque contendunt. Ergo illi alienum, quia poeta fuit, post mortem etiam expetunt: nos hunc vivum, qui & voluntate & legibus noster est, repudiamus? præsertim cum omne olim studium, atque omne ingenium contulerit Archias ad populi Romani gloriam laudemque celebrandam; nam & Cimbricas res ²⁰ adolescens attigit, & ipsi illi C. Mario, qui durior ad hæc studia videbatur, jucundus fuit. Neque enim quisquam est tam aversus à Musis, qui non mandari versibus æternum suorum laborum facile præconium patiatur. Themistoclem illum, summum Athenis virum, dixisse aiunt, cum ex eo quæreretur, quod acroama, aut cujus vo- ²⁵ cem

13. *Colophonii.*] Colophon, unde Colophonii dicti sunt, urbs fuit Iconiæ celebris Apollinis oraculo, & Nicandri poetæ patria.

1b. *Chii suum vindicant.*] Chios insula fuit maris Ægæi, & nobilissima, si Stephanus credimus, Ionum urbs.

14. *Salaminii.*] Salaminii populi in Cypro insula.

1b. *Smyrnæi.*] Smyrna urbs Ioniæ fuit.

Omnes illi quidem populi civem suum Homerum esse contendunt, at cum Chii cæteris æquius sibi vindicare debent, vel vetustissimorum scriptorum testimonio. Certe Plato in Ione apud Chios Homeridas ab ipsa Homeri stirpe fuisse commemorat, &, quod scite Homerum expoliverit, se vel hoc uno nomine dignum ait, qui ab Homeridis aurea corona donetur. Huic consentit Strabo lib. 14. hunc Ptolemæus Hephæstio in excerptis apud Photium, qui ex Hypermone historico refert Homeri servum a Chiis mille drachmis multatum fuisse, quod mortuum Homerum non exuisset. Julius Pollux lib. 9. cap. 6. ait apud Chios monetam fuisse, cui nomen Homerus, & illorum numisma ex una parte Homeri effigie, & ex alia Sphinge expressum esse; in eadem sunt sententia Simonides, Pindarus, Theocritus, Euthymenes, Constantinus imperator, Themistius, Claudianus, Paulus Silentarius, qui Homerum vatem Chium appellarunt; quorum omnium testimonia fute profectus est Leo Allatius, vir doctissimus, in libello quem de Homeri patria conscripsit.

Hinc forte nata est de Homero inter civitates contentio, quod varii variis temporibus fuerint Homeri, omnes quidem, aut literis, aut arte aliqua conspici. Nam præter hunc nostrum Homerum duo floruerunt apud Chios, Medicinæ scientia alter, alter magica clarus; apud Salaminios quartus institutoria arte vir ditissimus, quintus Pictura apud Colophonios, sextus Juris civilis scientia, septimus Musica apud Athenienses, octavus apud Mænonios Græcarum linguarum peritiam floruit.

16. *Ergo illi alienum.*] Isti populi Homerum licet externum post mortem habere quasi civem suum voluerunt, igitur Romani Archiam, qui legibus Romanis utitur, civem repudiare non debent.

20. *Cimbricas res attigit.*] Bella contra Cimbres gesta descripsit: in quo gloriam Romani nominis extulit.

21. *Mario.*] Hic Archias Mario gratus & jucundus existit, qui ab hoc genere studiorum abhorreare videbatur; & ab ipsa illa lingua Græca, qua utebatur Archias, & studio & voluntate alienissimus fuit, ut refert de eo Sallustius.

22. *Neque enim.*] Reddit rationem cur grati sint Poetæ, quia, videlicet versibus suis clariorum virorum gloriam æternæ hominum memoriæ commendant.

24. *Themistoclem.*] Themistocles dux Atheniensis fuit tantus, ut nemo ei Græcorum antefererat, pauci pares putentur, ut de eo Nepos scripsit.

25. *Acroama.*] Acroama vox, narratio & recitatio est, quæ instrumentis musicis

cem libentissime audiret : Ejus, à quo sua virtus optime prædicaretur. Itaque ille Marius item eximie L. Plotium dilexit; cujus ingenio putabat ea, quæ gesserat, posse celebrari. Mithridaticum vero bellum magnum atque difficile, & in multa varietate terra marique versatum, totum ab hoc expressum est : qui libri non modo L. Lucullum, fortissimum & clarissimum virum, verum etiam populi Romani nomen illustrent. Populus enim Rom. aperuit, Lucullo imperante, Pontum, & regiis quondam opibus & ipsa natura regionis vallatum : populi Romani exercitus, 35 eodem duce, non maxima manu, innumerabiles Armeniorum copias fudit : populi Rom. laus est, urbem amicissimam Cyzicenorum, ejusdem consilio, ex omni impetu regio, ac totius belli ore ac faucibus ereptam esse atque conservatam : nostra semper feretur & prædicabitur, L. Lucullo dimicante, cum interfe-

40 ctis ducibus depressa hostium classis, & incredibilis apud Tenedum pugna illa navalis : nostra sunt tropæa, nostra monumenta, nostri triumphus; quia quorum ingeniis hæc feruntur, ab iis populi Rom. fama celebratur. Carus fuit Africano superiori noster Ennius : itaque etiam in sepulcro Scipionum putatur is esse 45 constitutus è marmore. At iis laudibus certe non solum ipsi, qui

ficis permixta est, tuncque à voce distinguitur.

27. *Plotium.*] Plotius à Suetonio inter claras Rhetores numeratur; alius est etiam Plotius Poeta & Philosophus non ignobilis.

28. *Mithridaticum bellum.*] De hoc bello fuse in Orat. pro lege Manil. dictum est.

30. *Expressum est.*] Ab hoc poeta carmine descriptum fuit illud bellum.

33. *Lucullo imperante.*] De eo in Orat. pro lege Manil. & de Ponto Mithridatis regno dictum est.

35. *Non maxima manu.*] Cum Tigranes maximo instructus exercitu venientem cum longe inferiori Lucullum vidisset, dixisse fertur, si legati venirent, satis quidem multos, si verò pugnaturi, paucos admodum esse.

Ib. *Armeniorum.*] Armeniorum rex erat Tigranes; de copiarum ejus intereptione dictum est in Orat. pro lege Manil.

36. *Urbem Cyzicenorum.*] Vide Orat. pro lege Manil. parag. viii. not. ad l. 11.

37. *Belli ore ac faucibus.*] Elegans metaphora, à feris animantibus ducta, quarum in fauces incidere extremi est periculi. Hanc autem civitatem cum sibi Mithridates Asiæ januam fore putaret, quâ effractâ tota provincia pateret, eò omnem

belli impetum converterat.

40. *Apud Tenedum.*] Vide Orat. pro Muræna parag. viii. l. 44.

42. *Quorum ingeniis.*] Hinc concludit quanto in honore habendus sit Archias & cæteri viri ingeniosi & eruditi qui Romani gloriam celebrant.

43. *Noster Ennius.*] Ennius antiquus poeta Rudiis Calabriæ oppido natus, carmine Annalium libros, atque alia multa scripsit, quæ omnia præter aliqua eorum fragmenta, temporum vetustate perierunt; de eo sic cecinit Horatius lib. 2. Epist.

Ennius ipse pater nunquam nisi potus ad arma

Profuit dicenda.

Is autem carus fuit imprimis Scipioni Africano; nam ut Valerius Max. lib. 8. cap. 1. ait, *superior Africanus*, qui ab Africa devicta dictus est, *Ennii poetæ efficiem in monumentis Corneliæ genti collocari voluit, quod ingenio ejus opera sua illustrata judicaret.* Huic consentit Ovidius, cum canit,

Ennius emeruit Calabris in montibus ortus, Contiguus sponi, Scipio magne, tibi.

44. *In sepulcro.*] Sepulcrum Africani erectum erat in via Appia intra primum ab urbe lapidem.

laudan-

laudantur, sed etiam populi Rom. nomen ornatur. In cælum hujus proavus Cato tollitur: magnus honos populi Rom. rebus adjungitur; omnes denique illi Maximi, Marcelli, Fulvii non sine communi omnium nostrum laude decorantur. Ergo illum, qui hæc fecerat, Rudium hominem majores nostri in ci- 50 vitatem receperunt: nos hunc Heracliensem, multis civitatibus expetitum, in hac autem legibus constitutum, de nostra civitate ejiciemus? Nam si quis minorem gloriæ fructum putat ex Græcis versibus percipi, quam ex Latinis, vehementer errat: propterea quod Græca leguntur in omnibus fere gentibus, Latina su- 55 is finibus, exiguis sane, continentur. Quare, si res hæ, quas gefimus, orbis terræ regionibus definiuntur; cupere debemus, quo minus manuum nostrarum tela pervenerint, eodem gloriam famamque penetrare: quod cum ipsis populis, de quorum rebus scribitur, hæc ampla sunt; tum iis certe, qui de vita gloriæ causa di- 60 micant, hoc maximum & periculorum incitamentum est, & laborum.

VI. Quam multos scriptores rerum suarum magnus ille

47. *Hujus proavus.*] Designatur aliquis forte ex iis qui huic causæ aderant aut patroni aut judices. Hic autem est Cato major, in quo Livius ait tantam vim animi ingenique fuisse, ut nulla ars neque privata, neque publica rei gerendæ ei defuerit, in bello summus Imperator fuit, in pace juris peritissimus, in causis orandis eloquentissimus.

48. *Illi Maximi, &c.*] Loquitur de illis qui bello Punico secundo victoriis insignes fuere, quosque suis carminibus minime Ennius celebravit; hi fuere præsertim Q. Fabius Maximus, qui *cunctando restituit rem*, M. Claudius Marcellus, qui docuit Annibalem vinci posse. Q. Fulvius Flaccus, qui Capuam illustri victoria recepit.

50. *Rudium hominem.*] Rudiae porro sitæ sunt in Calabria in Salentinis, civitas à Græcis condita, Ennii patria; quia autem hic præclarissima ducum illorum facinora versibus suis conscripserat, donatus est civitate, an igitur par est ejici Roma Archiam? &c.

Ib. *In civitatem receperunt.*] Ennius donatus est civitate Romana à Filio M. Fulvii, quem contra Ætolos bellum gerentem secutus erat.

51. *Multis civitatibus expetitur.*] Superius vidimus à Rheginis, Locrensibus, Neapolitanis, &c. civitate donatum fu-

isse Archiam à quibus summe expetitus fuerat.

53. *Nam si quis minorem.*] Occupatio est, qua docet eos errare, qui minorem putabant ex Græcorum, quam Latinorum scriptis gloriam colligi, ideoque minoris faciendum Archiam, qui Græce scripsit.

55. *Leguntur in omnibus gentibus.*] Græca lingua ubique erat in usu; certe Diodorus Siculus, & Cæsar in Commentariis docent, à Gallis ipsis auditam fuisse, cum Latina illis adhuc esset ignota. Sed crescente in dies imperio Romano, illa tandem, inquit Plinius, *una cunctorum gentium in toto orbe patria facta est.*

57. *Quo minus manuum.*] Videtur tollenda esse hæc particula *minus*, quæ sensui officit. Sic itaque argumentatur Cicero; cum conslet Græcam linguam magis patere quam Latinam, nostraque arma factaque pervagata sint universum orbem, optare debemus, quo manuum nostrarum tela pervenerint, eodem gloriam, famamque penetrare; hoc eximie præstare potest Græcus sermo, Latinus minime. Quare fovendus est omnique honore afficiendus Licinius, qui ea lingua poemata scribit, ac fortia Romanorum facta celebrat.

Alexander secum habuisse dicitur? Atque is tamen cum in Sigeo ad Achillis tumulum adstitisset, O fortunate, inquit, adolescens, qui tuæ virtutis Homerum præconem inveneris. Et
 5 vere; nam nisi Ilias illa exstitisset, idem tumulus, qui corpus ejus contexerat, nomen etiam obruisset. Quid? noster hic Magnus, qui cum virtute fortunam adæquavit, nonne Theopha-
 10 neman Mitylenæum, scriptorem rerum suarum, in concione militum civitate donavit? & nostri illi fortes viri, sed rustici ac
 milites, dulcedine quadam gloriæ commoti, quasi participes ejusdem laudis, magno illud clamore approbaverunt? Itaque, credo, si civis Rom. Archias legibus non esset, ut ab aliquo imperatore civitate donaretur, perficere non potuit. Sulla, cum Hispanos & Gallos donaret, credo, hunc petentem repudiasset: quem nos
 15 in concione vidimus, cum ei libellum malus poeta ^a de populo subjecisset, quod epigramma in eum fecisset tantummodo alternis versibus longiusculus, statim ex iis rebus quas tunc vendebat, jubere ei præmium tribui sub ea conditione, ne quid postea

^a vulgaris.

2. *Secum habuisse dicitur.*] Probat quanto in honore apud magnos viros Poëtæ fuerint, exemplo Alexandri Magni, qui licet habuerit secum multos poëtæ, & impolitos quidem, tamen eorum scriptis ita delectabatur, ut eos muneribus cumularet, unde Horatius de eo canit,

*Gratus Alexandro regi Magno fuit ille
 Cæcilius, incultis qui versibus & male
 natis*

*Rettulit acceptos regale numisma Philip-
 pos.*

1b. *Atque is.*] Alexander Magnus gratulatus fuit Achilli felicitatem suam, cum ad Sigeum Promontorium Trojæ venisset, ubi dicitur fuisse illius sepulchrum.

3. *O fortunate adolescens.*] Duabus de causis quidem felix fuit, 1. propter virtutem suam egregiam. 2. quod virtutem illam egregiam Homerus prædicavit, cujus beneficio apud posteros perpetua futura est, ut sequentia verba indicant.

5. *Ilias illa.*] Ilias opus Homeri nobilissimum fuit, ab eo dicta, quod bellum contineat apud Ilium, quod inter Græcos gestum est & Trojanos ob raptam Helenam.

6. *Noster hic Magnus.*] Probat 2. ab exemplo Pompeii Magni, qui cum in Hispaniam ad periculosissimum bellum proficisceretur, lege lata à L. Gellio Publicola & Cn. Cornelio Lentulo, potestatem obti-

nuit donandi civitate, qui bene se strenue-
 que gessissent in bello.

7. *Theophañem Mitylenæum.*] Theophañes ille fuit Historicus & Poëta, qui res gestas à Pompeio versibus celebravit: à quo communi militum consensu jus civitatis obtinuit.

9. *Sed rustici ac milites.*] Ex Catone in libro de Re rustica, ex agricolis viri fortissimi & strenuissimi milites fiunt, utpote qui magis quam urbani laboribus tolerandis assueti sunt.

10. *Itaque credo.*] Ironia. Si enim Archias donatus non fuisset civitate, id facile beneficium ab aliquo imperatore, Metello nempe obtinuisset, cui familiaris fuit, vel à Sylla qui etiam in malos poëtæ liberalis fuit.

13. *Hispanos & Gallos donaret.*] Probat exemplo Syllæ, qui cum milites Gallos & Hispanos, quorum erat usus in bellis operâ, civitate donarit, haud dubie Archiam civitate donavisset, si hanc ab illo gratiam Archias petivisset; quod confirmat exemplo mali poëtæ, &c.

16. *Alternis versibus longiusculus.*] Id est hexametris & pentametris, vel illis versibus quales ab Horatio plurimi scripti sunt.

17. *Quas tunc vendebat.*] Dedit illi ex bonis civium Rom. quæ sub hasta vendebat in foro, quod Marii partibus studuissent; id invidiose contra Syllam dicit.

scriberet.

scriberet. Qui ^b sedulitatem mali poetæ duxerit aliquo tamen præmio dignam; hujus ingenium & virtutem in scribendo, & ²⁰ copiam non expetisset? Quid? à Q. Metello Pio, familiarissimo suo, qui civitate multos donavit, neque per se, neque per Lucullos impetravisset? qui præsertim usque eo de suis rebus scribi cuperet, etiam Cordubæ natis poetis pingue quiddam sonantibus atque peregrinum, tamen aures suas ^c de- ²⁵ deret. Neque enim est hoc dissimulandum, quod obscurari non potest; sed præ nobis ferendum: trahimur omnes laudis studio, & optimus quisque maxime gloriâ ducitur. Illi ipsi Philosophi, etiam in illis libellis, quos de contemnenda gloria scribunt, nomen suum inscribunt: in eo ipso, in quo prædicationem nobilitatem- ³⁰ que despiciunt, prædicari se ac nominari volunt. Decimus quidem Brutus, summus ille vir & imperator, Attii, amicissimi sui carminibus, templorum ac monumentorum aditus exornavit suorum. Jam vero ille, qui cum Ætolis, Ennio comite, bellavit Fulvius, non dubitavit ^d Martis manubias Musis consecrare. Quare, ³⁵ in qua urbe imperatores prope armati poetarum nomen, & Musarum delubra coluerunt, in ea non debent togati Judices à Musarum

^b diligentiam.

^c accommodaret.

^d belli.

23. *Qui præsertim.*] Probat Archiam potuisse obtinere civitatem à Metello, qui cum summa laudis cupiditate flagraret, incultos poetas ad res suas celebrandas assumpsit.

24. *Cordubæ natis.*] Corduba urbs in Hispania Bætica, in qua nati sunt plures eruditione viri clarissimi, inter quos potissimum duo Senecæ & Lucanus commendantur.

Ib. *Pingue quiddam sonantibus, atque peregrinum.*] Imperitiam illorum poetarum carpit, quorum stylus indoctus, & ut vulgo dicitur, pingui Minerva elaboratus, neque Latinus satis est, quia in eo peregrina quædam vocum expressio reperitur, quæ Romanæ linguæ puritatem non sapit; certe in iis supra memoratis auctoribus quidam stylus est turgidus, & inflatus, quem facile hinc est observare à temporibus Ciceronis ad ætatem usque Senecarum & Lucani, in Cordubensibus viguisse.

31. *D. Brutus.*] D. Brutus Consul fuit cum Scipione anno U. C. 616. & in Hispaniam cum imperio profectus sexaginta Gallæciorum millia oppressit. Unde Gallæcius dictus est. Vide Paterculum, & Strabonem.

32. *Attii.*] Attius & Accius scriptor tragædiarum fuit, cujus meminit Horatius *Serm. 1. Sat. 10. Nil Comis tragici mutat Lucilius Acci.*

34. *Bellavit Fulvius.*] Cum Fulvius Nobilior bellum illaturus in Ætoliâ profectus est, duxit secum Ennium, quod auctore Cicerone lib. 1. *Tuscul. quæst. à Catone Fulvio* tanquam probrum objectum est.

35. *Manubias.*] Manubiæ appellantur pecuniæ à Quæstore ex venditione prædæ redactæ.

Ib. *Quare in qua urbe, &c.*] Conclusio à majore, sic profertur: cum imperatores bellicis laboribus impediti potestas ita coluerint, ut eorum alii templorum ac monumentorum suorum aditus carminibus exornarint, alii secum comites duxerint, ac Musis belli manubias consecrarit: nos certe qui togati sumus, & in otio cum dignitate vivimus, & ad hæc studia excolenda, & ad honorandos poetas, eosque conservandos invitamur, certe Brutus monumenta sua Attii carminibus exornavit: Ennium Fulvius voluit habere comitem.

honore,

honore, & à poetarum salute abhorrere. Atque ut id libentius facietis, jam me vobis, Judices, indicabo, & de meo quodam
 40 amore gloriæ nimis acri fortasse, verumtamen honesto, vobis confitebor. Nam quas res nos in consulatu nostro vobiscum simul pro salute hujus urbis atque imperii, & pro vita civium, proque universa republ. gessimus, attigit hic versibus, atque inchoavit: quibus auditis, quod mihi magna res & jucunda visa est, hunc
 45 ad perficiendum hortatus sum. Nullam enim virtus aliam mercedem laborum periculorumque desiderat, præter hanc laudis & gloriæ: qua quidem detracta, Judices, quid est quod in hoc tam exiguo vitæ curriculo, & tam brevi, tantis nos in laboribus^e exerceamus? Certe si nihil animus præsentiret in posterum,
 50 & si, quibus^f regionibus vitæ spatium circumscriptum est,
^g eisdem omnes cogitationes terminaret suas; nec tantis se laboribus frangeret, neque tot curis vigiliisque angeretur, neque toties de vita ipsa dimicaret.^h Nunc insidet quædam in optimo quoque virtus, quæ noctes & dies animum gloriæⁱ stimulis concitat, atque admonet, non cum vitæ tempore esse dimittendum commemorationem nominis nostri, sed cum omni posteritate adæquandum. An vero tam parvi animi videamur esse omnes, qui in republ. atque in his vitæ periculis laboribusque versamur, ut, cum usque ad extremum spatium,
 60^l nullum tranquillum atque otiosum spiritum duxerimus, nobiscum simul moritura omnia arbitremur? An cum statuas & imagines, non animorum simulacra, sed corporum, studiose multissimi homines reliquerunt, consiliorum relinquere ac virtutum nostrarum effigiem nonne multo malle debemus, summis ingeniiis expressam & politam? Ego vero omnia, quæ gerebam, jam tum in gerendo spargere me ac disseminare arbitrabar in orbis terræ memoriam sempiternam. Hæc vero sive à meo sensu
 post

^e fatigemus. ^f terminis. ^g & interiret cum corpore. ^h sed. ⁱ cupiditate.
^l nunquam tranquille & otiose vixerimus.

42. *Pro salute hujus urbis.*] Cicero fatetur eodem desiderio laudis se teneri, quo alii, qui poetas secum habuerunt, adeoque exhortatum fuisse Archiam, ut, quod opus de se propter conjurationem extinctam inchoaverat, perficeret.

49. *Animus præsentiret in posterum.*] Docet quod nisi animus immortalis se futurum præsentiret, non tot se laboribus & curis torqueret.

53. *De vita ipsa dimicaret.*] Dimicare de vita animus, qui immortalis est, non potest: quare per animum, ipsum hominem intelligit.

57. *Tam parvi animi.*] Parvi est animi cum sciamus omnia esse interitura, hoc parvum vitæ spatium assiduis laboribus & periculis contere.

61. *An cum statuas & imagines.*] Ostendit, si statuas homines ambiant, quæ vetustate collabuntur, optare potius debere consiliorum suorum & virtutum imagines, quæ per poetas ad perpetuam nominis gloriam exprimuntur.

66. *Spargere me.*] Metaphora sumpta ab Agricolis, qui semina spargunt ut metant.

67. *Sive à meo sensu.*] Videtur hic dubitare Cicero de animorum immortalitate

post mortem abfutura sunt, five, ut sapientissimi homines putaverunt, ad aliquam animi mei partem pertinebunt, nunc quidem certe cogitatione quadam, speque delector.

70

talitate, aitque five animo suo extincto penitus non sentiat, five senserit post mortem, se res præclaras gessisse, se tamen nunc recordatione eorum consolari.

68. *Sapientissimi homines.*] Pythagoras, Socrates, atque omnes magnæ Græciæ sapientes animos hominum divinos esse senserunt, iisque cum ex corpore abiissent, optimis quibusque patere aditum ad cælum.

69. *Ad aliquam animi partem.*] Partes esse varias animorum crediderunt quidam è veteribus illis, quarum aliæ alia multa in æternitate contemplabantur,

aliæ respiciebant quæ præclare quondam in hac vitæ mortalitate gesserant. Plato vero ait tres animæ partes esse, unam, qua homo discit: alteram, qua irascitur; tertiam, qua voluntatum cupiditate ducitur: duas illas posteriores cum corpore perire; primam, in qua ratio inest, remanere cum animo.

70. *Cogitatione quadam, &c.*] Dum cogitat animum suum esse immortalem, sperat futurum, ut post mortem sentiens quæ præclare gessit, eorum recordatione consolationem aliquam percepturus sit Cicero.

PERORATIO.

VIII. Quare, conservate, Iudices, hominem pudore eo, quem amicorum studiis videtis comprobari tum dignitate, tum etiam venustate: ingenio autem tanto, quantum id convenit existimari, quod summorum hominum ingeniis expetitur esse videatis: causa vero ejusmodi, quæ beneficio legis, auctoritate municipii, testimonio Luculli, tabulis Metelli comprobetur. Quæ cum ita sint: petimus à vobis, Iudices, si qua non modo humana, verum etiam divina in tantis negotiis commendatio debet esse; ut eum, qui vos, qui vestros imperatores, qui populi Romani res gestas semper ornavit, qui etiam his recentibus nostris vestrisque domesticis periculis, æternum se testimonium laudum daturum esse profitetur, quique est eo numero, qui semper apud omnes sancti sunt habiti atque dicti,

2. *Amicorum.*] Maximos, & auctoritate præstantes, quales sunt Luculli, Metelli, amicos habuit Archias.

3. *Venustate.*] Laudat Archiam à venustate & elegantia eorum, qui studiis & ingenio ejus capiuntur.

4. *Summorum hominum.*] Maximo vir ingenio Archias habendus est, quod Mariis, Lucullis, Metellis, his tantis viris placere potuit.

5. *Benefici legis.*] Probat valere illius causam tum à beneficio legis quæ à Silvano & Carbone lata est: tum auctoritate

municipii Heraclienfis; tum testimonio Luculli, qui non opinari se, sed scire, &c. dicit: tum Metelli tabulis, apud quem professus est.

7. *Si qua non modo humana, &c.*] Affirmative hæc particula, Si, ponitur; adeo ut sit ille sensus: quandoquidem Archias vestros imperatores, &c. semper ornavit, dignus est qui vobis non modo ab hominibus, sed ab ipsis diis commendetur.

11. *Hes recentibus periculis.*] Pericula illa sunt, quibus à Catilina Respub. exposita fuit.

sic

fic in vestram accipiatis ^a fidem, ut humanitate vestra levatus
 15 potius, quàm acerbitate violatus esse videatur. Quæ de causa,
 pro mea consuetudine, breviter simpliciterque dixi, Judices, ea
 confido probata esse omnibus: quæ non fori, neque judiciali
 consuetudine, & de hominis ingenio, & communiter de ipsius
 studio locutus sum ea, Judices, à vobis spero esse in bonam par-
 20 tem accepta: ab eo, qui iudicium exercet, certe scio.

^a tutelam.

15. *Violatus.*] Violari acerbo aliquo
 iudicio non debet Archias, quia sanctum
 est nomen Poëtæ.

17. *Non fori consuetudine.*] Cicero po-
 stulaverat à Judicibus, ut novo quodam
 & inusitato dicendi genere sibi fas esset

uti in defensione Archiæ.

18. *Communiter.*] Tractavit locum com-
 munem de studio poëtico.

20. *Qui iudicium exercet.*] Prætor exer-
 cebat illud iudicium, de cuius nomine ni-
 hil reperitur.

P R O

M. C O E L I O.

A R G U M E N T U M.

M. Cælius Rufus, eques Romanus, ingenio ac formâ liberali, cum adolescentiam in domo ac familiaritate Ciceronis egisset, postea vixit liberius, ac venit in familiaritatem Clodiæ uxoris *Q.* Metelli, quæ soror erat *P.* Clodii, ac quæ parum pudica mulier habebatur; cumque Cælius illa familiarius uteretur, & forte auri certum numerum ab ea mutuo accepisset, indicatum est Clodiæ, venenum sibi parari à Cælio, per *Licinium* quendam, qui pecuniâ servum ejus ad perficiendam rem aggressus erat. Itaque accusatur à Clodiæ amicis Cælius, ac potissimum à *L. Atratinio* adolescente, cujus patrem Cælius eodem tempore de ambitu accusabat. Alia præterea Cælio crimina abjecta sunt; v. g. patrem male tractasse; municipibus *Puteolanis* non probatum esse; *Catilinæ* fuisse familiarem; matronas attrectasse; Senatorem pulsasse; seditionem *Neapoli* concitasse; *Pallæ* bona invasisse; legatis *Alexandrinorum* necem intulisse.

P E R S O N Æ.

Accusatores Cælii fuerunt *Clodia*, *Atratinus*, *Herennius*, & *Balbus*.
Reus *M. Cælius*. Patroni Cælii *M. Crassus*, & *Cicero*. Prætor *Domitius*.

T E M P U S.

Habita est hæc Oratio anno urbis conditæ 697. *Cornelio Lentulo* & *L. Martio Coss.* ut existimare licet ex eo quod *Dio* scribit, legatos illos interfectos fuisse; agente verò *Cicerone* annum 51.

S T A T U S C A U S Æ.

Conjecturalis est; 1. an aurum mutuum Cælius sumpserit à *Clodiæ*.
2. an venenum paraverit. Genus autem judiciale est.

Q

PARTES

PARTES.

Tres sunt; Exordium, Confutatio, & Peroratio.

EVENTUS.

Vicit Cicero, & absolutus Cælius postea præturam adeptus est, & interfectus civili bello Cæsarem inter & Pompeium.

EXORDIUM.

IS quis, Judices, forte nunc adsit ignarus legum, judiciorum, consuetudinis nostræ; miretur profecto, quæ sit tanta atrocitas hujusce causæ, quod diebus festis, ludisque publicis, omnibus negotiis forensibus intermissis, unum hoc judicium ^a exerceatur: nec dubitet quin tanti facinoris reus ^b arguatur, ut, eo neglecto, civitas stare non possit; idem, cum audiat esse legem, quæ de

INTERPRETATIO.

^a fiat. ^b accusetur.

NOTÆ.

1. *Ignarus legum.*] Hic Cicero per istas leges, Plautiam intelligit, quæ lata est à M. Plautio Tribuno-plebis, Cn. Pompeio Strabone, & L. Porcio Catone Coss. anno urbis 664. ut de iis qui vim publicam armatis hominibus fecissent, quæstio constitueretur.

2. *Consuetudinis.*] Consuetudo fuit Romanorum, ut primo quoque tempore seditiones vindicaretur: alioquin enim diebus festis judicia non exercebantur.

3. *Diebus festis.*] Dies festi diis dedicati habebantur: quare ab omni opere alio abstinendum fuit: neque his Prætori licebat fari tria hæc verba, *do, dico, addico*. Dies autem alii *Festi* dicti sunt apud Romanos, alii *Profesti*, alii *Intercisi*. *Festi* dies diis dicati erant: *Profesti* hominibus ad administrandam rem privatam publicamque concessi: *Intercisi* deorum hominumque erant communes. Festis inerant sacrificia, epulæ, ludi, feriæ: *Profestis* fasti, comitiales, comperendini, stati, præliæres. *Intercisi*, in se non in alios dividebantur: illorum enim dierum quibusdam horis fas erat, quibusdam fas non erat jus dicere. *Fasti* dies erant qui-

bus licebat Prætori fari tria verba, *do, dico, addico*: His contrarii *Nefasti*. Porro comitiales erant, quibus cum populo agi licebat: & fastis quidem lege agi poterat, cum populo agi non poterat; Comitialibus utrumque poterat. Comperendini, quibus vadimonium licebat dicere. Stati denique qui iudicii causa cum peregrino instituebantur. Vide Macrobius lib. Sat. I. cap. 16.

Ib. *Ludisque publicis.*] Romæ feriebantur, dum ludi publici habebantur: quare causæ intermittebantur, & clausis tabernis forum exornabatur. Nota porro quod per ludos in plurali spectacula Cicero intelligat; sic in Epist. ad Q. fratrem, *Scripti quo die ludi mittebantur*; ludus verò in singulari de privatis dicitur, & de omni exercitatione gymnastica, cum Præceptor solus multos docet. Ita Peditanus.

6. *Esse legem.*] De vi publica tulit legem Q. Lutatius Catulus, Consul cum C. Mario anno urbis 651. ut de seditionis consccleratisque civibus qui armati Senatum obsederint, magistratibus vim attulerint, rempublicam oppugnarint, quotidie, etiam diebus festis, ludisque publicis quæ-

seditionis

seditionis consceleratisque civibus, qui armati Senatum obsederint, magistratibus vim attulerint, rempublicam oppugnarint, quotidie quæri jubeat; legem non improbet; crimen quod verferetur in judicio, ^c requirat; cum audiat, nullum facinus, nullam ¹⁰ audaciam, nullam vim in judicium vocari: sed adolescentem illustri ingenio, industriâ, gratiâ, accusari ab ejus filio, quem ipse in judicium & vocet, & vocarit; oppugnari autem opibus meretriciis: Atradini illius pietatem non reprehendat, muliebrem libidinem comprimendam putet: vos laboriosos existimet, quibus ¹⁵ otiosis, ne in communi quidem otio, liceat esse. Etenim si attendere diligenter, existimavere de omni hac causa volueritis; sic ^d constituatis, Judices, nec descendurum quemquam ad hanc accusationem fuisse, cui, utrum veller, liceret; nec, cum descendisset, quidquam habiturum spei fuisse, nisi alicujus intolerabili ²⁰ libidine, & nimis acerbo odio niteretur; sed ego Atratino, humanissimo atque optimo adolescenti, meo necessario, ignosco, qui habet excusationem vel pietatis, vel necessitatis, vel ætatis: si voluit accusare, pietati tribuo; si jussus est, necessitati; si speravit aliquid, pueritiæ; cæteris non modo nihil ignoscendum, sed etiam ²⁵ acriter est resistendum.

^c inquirat.^d decernetis.

12. *Ab ejus filio.*] Cælius accusabat iterum Polam Atratinum, qui fuerat jam absolutus, & Polæ Atratini filius adolescens Cælii accusatione paternum dolorem ulcisceretur, quod non tam veri criminis, quam recriminationis locus videri iudicibus debebat.

13. *Opibus meretriciis.*] Id est, opibus Clodiæ, quæ propter incestum cum fratre Clodio pessimè audiit, & quæ hanc accusationem Cælio conflavit.

14. *Muliebrem libidinem.*] Hæc Clodia, ex quo mortuus est Q. Metellus, cui nupserat, effudit se in omnem libidinem: immo ejus cum hoc Cælio consuetudo suspecta fuit, quem illa, verso amore in odium, tandem accusavit.

15. *Laboriosos.*] Laboriosos appellat suos iudices, quod laborem sumant eodem ipso tempore quo vacare, & ludis publicis interesse deberent cum cæteris.

19. *Cui, utrum veller, liceret.*] Id est, cui liceret vel accusare, vel non accusare. Indicat autem, coactum fuisse Atratinum opibus illis meretricis Clodiæ Cælium accusare.

1b. *Descendisset.*] Vox hæc, *descendere ad judicium*, Ciceroni familiaris est & usitata: opinor, quia fere omnes magnates Romæ in collibus habitabant; vel est metaphoræ sumpta ab illis qui pugnant, qui descendere vulgo in certamen dicuntur.

24. *Pietati.*] Pietati paret Atratinus, quia patrem defendit, Cælium accusando.

1b. *Necessitati.*] Jubenti parenti pareat necesse est filius.

25. *Pueritiæ.*] Præceptum est hæc ætas, & facile spe vana deluditur; quibus his tribus sic excusat Atratinum, ut iudicii invidiam in alios accusatores, Herennium, Balbum, & Clodium rejiciat.

CONFUTATIO.

Duas partes continet ista Confutatio. Prior varia crimina complectitur, quæ in Cælium conjecta sunt, ac citata in argumento hujus

Orationis. Secunda pars complectitur aurum, quod aiebant accusatores Caelium sumpsisse à Clodia; deinde venenum quod ei paratum à Caelio dicebatur.

PRIMA PARS.

In quâ varia Caelio objecta crimina diluit.

II. Ac mihi quidem videtur, Iudices, hic introitus defensio-
nis, adolescentiæ M. Cœli maxime convenire, ut ad ea quæ ac-
cusatores, deformandi hujus causa, detrahendæ spoliandæque digni-
tatis gratia dixerunt, primum respondeam. Objectus est pater
5 varie, quod aut parum splendidus ipse, aut parum pie tracta-
tus à filio diceretur. De dignitate, Cœlius notis ac majoribus natu,
etiam sine mea oratione, tacitus facile ipse respondet; quibus
autem propter senectutem, quod jam diu minus in foro no-
biscum versatur, non æque est cognitus; hi sic ^a habeant:
10 quæcunque in equite Romano dignitas esse possit, quæ certe
potest esse maxima, eam semper in M. Cœlio habitam esse sum-
mam, hodieque haberi, non solum à suis, sed etiam ab om-
nibus, quibus potuerit aliqua de causa esse notus. Equitis au-
tem Romani esse filium, criminis loco poni ab accusatoribus
15 neque his judicantibus oportuit, neque defendentibus nobis. Nam
quod de pietate dixistis, est quidem ista nostra existimatio, sed
judicium certe parentis: quid nos opinemur, audietis ex jura-
tis; quid parentes sentiant, lacrymæ matris incredibilisque mœ-
ror, squalor patris, & hæc præsens mœstitia, quam cernitis,

^a intelligant.

5. *Parum splendidus.*] Arguerant adver-
sarii, Cœli patrem indignum fuisse qui
cum illustribus viris versaretur, propter
vitæ sordes.

6. *Cœlius.*] Pater hujus Cœli, qui adest
huic judicio, hoc maledictum facile potest
diluere apud eos quibus notus est & cog-
nitus; & iis qui cum ætate superant.

14. *Criminis loco.*] Non quidem adver-
sarii criminis reum esse arguebant, quod
eques esset Romanus; sed quod non tanta
nobilitate præditus, minus tolerabilis ejus
videretur audacia.

15. *Neque his judicantibus, neque defen-
dentibus nobis.*] Sedebant iudices equites
Romani cum Senatoribus, & defendebat
Cicero reum ipse quidem Senator, sed ex
equestri genere natus. Itaque parum erat
honestum accusatoribus coram illis judici-
bus equestrem ei ordinem quasi vilem ob-

jicere.

16. *Est quidem nostra existimatio.*] De
ejus pietate existimabimus quidem ut no-
bis videbitur, sed de ea judicabit pater.
Existimatio porro est opinatio & conjectu-
ra, *judicium* verò est sententia, quæ re cog-
nitâ pronuntiatur.

17. *Quid nos opinemur.*] Ex auditis te-
stibus, quid oporteat de illo judicare constab-
bit.

1b. *Ex juratis.*] Jurati testes dicuntur,
quia antequam ad judicium producerentur
jurabant se veritatem dicturos. Venerant
autem isti testes Puteolis advocati ad testi-
monium dicendum.

19. *Præsens mœstitia.*] Sedebant in sub-
sellis affines & propinqui fordidati & atrati
ad misericordiam judicium excitandum, qui
quonam affectu essent erga Cœlium, fa-
cile ex eorum lacrymis existimari poterat,

luctusque

luctusque declarat. Nam, quod est objectum, municipibus esse 20
adolefcentem non ^b probatum suis: nemini unquam praesenti Pu-
teolani majores honores habuerunt, quam absenti M. Coelio:
quem & absentem in amplissimum ordinem cooptarunt, & ea non
petenti detulerunt, quae multis petentibus denegarunt: iidemque
nunc lectissimos viros, & nostri ordinis, & equites Romanos, cum 25
legatione ad hoc iudicium, & cum gravissima atque ornatissima
laudatione miserunt. Videor mihi jecisse fundamenta defensi-
onis meae: quae firmissima sunt, si nitantur iudicio suorum;
neque enim vobis satis ^c commendata hujus aetas esse posset, si
non modo parenti tali viro, verum etiam municipio tam illustri 30
ac tam gravi displiceret. Equidem, ut ad me revertar, ab his
fontibus profluxi ad hominum famam: & meus hic forensis
labor vitaeque ratio dimanavit ad existimationem hominum
paulo latius, commendatione ac iudicio meorum. Nam, quod
objectum est de pudicitia, quodque omnium accusatorum non 35
crimimibus, sed vocibus maledictisque celebratum est, id nunquam
tam acerbè feret M. Coelius, ut ^d eum poeniteat non deformem
esse natum; sunt enim ista maledicta pervulgata in omnes, quo-
rum in adolescentia forma & species fuit liberalis. Sed aliud est
maledicere, aliud accusare; accusatio crimen desiderat, rem ut 40
definiat, hominem ut notet, argumento probet, teste confirmet, ma-

^b gratum.

^c placere.

^d ille doleat.

20. *Municipibus.*] Municipes diceban-
tur, qui in civitatem Romanam recepti
muneris publici participes fiebant: sed tan-
dem abusive municipes dicti sunt suae ejus-
que civitatis cives. Ita Ulpianus.

21. *Puteolani.*] Puteoli civitas Cam-
paniae propter aquas calidas, à multitudine
puteorum nominata.

23. *In amplissimum ordinem.*] Amplis-
simus ordo fuit Senatorius, major ab
hoc equester, & infimus plebeius: am-
plissimus autem ordo in municipiis *Cu-
ria* dicebatur, Romae verò *Senatus*, &
qui Romae *Senatores*, in municipiis *De-
curiones* dicebantur; at hic Coelius ita se
suis probavit, ut in illum ordinem ipsum
cooptarint.

25. *Lectissimos viros.*] Soliti erant Ro-
manorum focii Romam legatos mittere;
qui pro reis testimonium dicerent, qui se
laudabiliter in provincia gesserant, vel
pro eis nomine totius municipii deprecaren-
tur.

Ib. *Nostri ordinis.*] Non miserunt tan-
tum Puteolanos Senatores, sed etiam Ro-
manos; quamquam Senatores Romae domi-

cilium haberent, tamen cum erant in mu-
nicipiis unde orti erant, legati decurionum
decreto mittebantur.

28. *Nitantur iudicio suorum.*] Legunt
alii, *nitatur*, referendo ad vocem defensi-
onis; adeo ut ille sit sensus, firmissima
fundamenta sunt, si iudicio suorum muni-
cipum Coelii defensio nitatur.

31. *Ab his fontibus.*] Probat exemplo
suo Cicero, se sibi ab hac eadem popula-
rium suorum commendatione fecisse fa-
mam apud homines.

32. *Forensis labor.*] Per forensē labo-
rem, industriam qua valet in causis pero-
randis in foro, significat.

36. *Vocibus maledictisque.*] Convicia
& voces saepe idem significant. Certe
Ulpianus vult *convicium* appellari, quasi
convocium, hoc est, à collatione vocum,
cum in unum complures voces conferun-
tur. Hic autem Coelium ab impudicitia
excusat.

40. *Rem ut definiat.*] Qui accusat de-
bet certum crimen asserre, v. g. furtum,
sacrilegium, caedem, &c. quod lege iudi-
ciorum aliqua vindicetur.

ledictio autem nihil habet propositi, præter contumeliam: quæ
 si petulantius jactatur, convicium; si facetius, urbanitas nomi-
 natur. Quam quidem partem accusationis admiratus sum, &
 45 moleste tuli potissimum esse Atratio datam; neque enim decebat,
 neque ætas illa postulabat: neque id quod animadvertere poterat-
 tis, pudor patiebatur optimi adolescentis, in tali illum oratione
 versari. Vellem aliquis ex vobis robustioribus hunc maledi-
 cendi locum suscepisset: aliquanto liberius, & fortius, & magis
 50 more nostro refutaremus istam maledicendi licentiam. Tecum,
 Atratine, Agam levius, quod & pudor tuus ^e moderatur orationi
 meæ: & meum erga te, parentemque tuum beneficium tueri de-
 beo. Illud tamen te esse admonitum volo: primum qualis es,
 talem te esse existimes: ut quantum à rerum turpitudine abes,
 55 tantum te à verborum libertate sejungas: deinde ut ea in alterum
 ne dicas, quæ cum tibi falsò responsa sint, erubescas; quis est
 enim, cui via ista non pateat? qui isti ætati [atque etiam dignitati]
 non possit, quam velit petulanter, etiam si sine ulla suspitione, at
 non sine argumento maledicere? Sed ^f istarum partium culpa est
 60 eorum qui te agere voluerunt: laus pudoris tui, quod ea te invi-
 tum dicere videbamus: ingenii, quod ornate politeque dixisti.
 Verum ad ^g istam omnem orationem brevis est defensio; nam
 quoad ætas M. Cœlii dare potuit isti suspitioni locum, fuit pri-
 mum ipsius pudore, deinde etiam patris diligentia, disciplinaque
 65 munita: qui ut huic virilem togam dedit, nihil dicam hoc loco
 de me: tantum sit, quantum vos existimatis: hoc dicam hunc à
 patre continuo ad me esse deductum; nemo hunc M. Cœlium
 in illo ætatis flore vidit, nisi aut cum patre, aut mecum, aut
 in M. Crassi castissima domo, cum artibus honestissimis erudire-
 70 tur.

III. Nam quod Catilinæ familiaritas objecta Cœlio est, longe ab

^e reprimit orationem.

^f istius defensionis.

^g istas omnes objectiones.

47. *In tali oratione versari.*] Non de-
 bebat abolescens, qualis est Atratinus,
 versari in ea oratione, in qua agitur de
 impudicitia.

48. *Ex vobis robustioribus.*] Robustiores
 vocat accusatores, qui aliquā sunt jam
 ætate provecti, quales sunt Herennius &
 Balbus.

52. *Beneficium tueri.*] Hoc ait, quia
 aliquando defenderat Polam accusatum de
 ambitu.

53. *Qualis es, talem te esse existimes.*]
 Monet ut nihil suā virtute, formā, ætate
 indignum faciat, aut loquatur; quemque

ita monet amicè, ut etiam modestè carpat.

65. *Virilem togam.*] Positā Prætextā &
 bullā, virilem togam sumebant Romani
 anno ætatis decimo septimo, ut ex Suetonio
 licet conjicere.

67. *Ad me deductum.*] Assumptā vi-
 rili togā, statim adolescentes bonis mo-
 ribus imbuendi, alicui claro viro à pa-
 rentibus tradebantur. Sic Cicero de-
 ductum se ad Scævola ait lib. de A-
 micitia.

1. *Catilinæ familiaritas.*] Purgat Cœ-
 lium, eumque Catilinæ familiarem non
 fuisse ostendit.

illa suspitione abhorreere debet; hoc enim adolescente, scitis consulum mecum petisse Catilinam: ad quem si accessit, aut si à me discessit unquam, quamquam multi boni adolescentes illi homini nequam atque improbo studuerunt, tum existimetur Cœlius Catilinæ nimium familiaris fuisse. At enim postea scimus & vidimus esse hunc in illius amicis. Quis negat? sed ego illud tempus ætatis, quod ipsum sua sponte infirmum, aliorum libidine infestum est, id hoc loco defendo; fuit assiduus mecum, Prætor me: non noverat Catilinam: Africam tum Prætor ille obtinebat: secutus est annus: causam de pecuniis repetundis Catilina dixit; mecum erat hic: illi ne advocatus quidem venit unquam; deinceps fuit annus, quo ego consulum petivi: petebat Catilina mecum; nunquam ad illud accessit, à me nunquam recessit. Tot igitur annos versatus in foro sine suspitione, sine infamiâ, studuit Catilinæ iterum petenti. Quem ergo ad finem putas custodiendam illam ætatem fuisse? Nobis quidem olim annus erat unus, ad cohibendum brachium toga, constitutus, & ut exercitatione ludoque campestri tunicati uteremur: eademque erat, si statim mereri stipendia cœperamus, 20

3. *Consulatum mecum petisse.*] Catilina contra Ciceronem petivit consulatum: sed cum eligi se statim sperasset, propter ambitionis suspitionem rejectus est, & ejus loco Cicero cum Antonio Consul creatus est. Vide Appianum lib. 2. bell. civil. tunc autem admodum erat adolescens Cœlius.

9. *Infestum.*] Is infestus appellatur, teste Gellio, lib. 9. cap. 12. qui malum infert cuiquam.

1b. *Assiduus mecum.*] Catilinæ non potuit studere Cœlius, quia semper Ciceroni sic adhæsit, ut nunquam à latere ejus discederet.

10. *Africam Prætor obtinebat.*] Pedianus in Orat. in toga candida sic ait de illo: *Catilina ex prætura Africam obtinuit, quam cum graviter vexasset; rogati Africani in Senatu, jam tum absente illo, questi sunt, multæque graves sententiæ in Senatu de eo dictæ sunt.*

11. *Causam de pecuniis repetundis dixit.*] Causam dicere, auctore Budæo, est subire judicium. Cum rediisset igitur ex Africa Catilina, Torquato & Cotta Coss. accusatus est repetundarum, & defensus à Cicerone, ut ait Feneftella, & accusatus à Pub. Clodio, qui Ciceronis postea fuit inimicus.

12. *Ne advocatus.*] Advocatus ibi sumitur pro eo qui suam præsentiam amico commodat in judicio; etenim mos erat in judiciis tum privatis, tum pub-

licis, amicos omnes advocare, quorum auctoritate moveri posse judices putabantur.

15. *Studuit Catilinæ iterum petenti.*] Petivit iterum consulatum Catilina, eum Silanum & Murænam competitores haberet. Sed iterum repulsam ille passus, præ iracundia cœpit perniciosè de patria cogitare.

16. *Ad cohibendum brachium.*] De hoc Seneca, lib. declam. 5. *Apud patres nostros qui forensia stipendia auspicabantur, nefas putabant brachium extra togam exereere: nam in toga pars quædam in dextra parte excurrerat, quæ sinus dicebatur, & in dextrum bumerum rejiciebatur, ut istud obvolveret.*

19. *Ludoque campestri.*] Exercitatione militari juvenes exercebantur ad bellum in Campo Martio; sed cursu potissimum, luctâ, saltu, jaculatione, equitatu, saltatione, &c.

1b. *Tunicati.*] Ita se exercebant adolescentes in illo campo, ut tunicâ semper ad majorem pudicitiam uterentur. Tunica porro vestis brevior apud Romanos fuit, & sine manicis, quæ propriè viris conveniebat, & sub longiore veste induebatur.

20. *Statim mereri stipendia.*] Stipendium dicitur æs militare, seu præmium quod militibus datur. Merentur autem stipendia qui milites fiunt.

^a castrensis ratio ac militaris; quâ in ætate, nisi qui se ipse sua gravitate, & castimonia, & cum disciplina domestica, tum etiam ^b naturali quodam bono defenderat; quoquo modo à suis custoditus esset, tamen infamiam veram effugere non poterat.

25 Sed qui prima illa initia ætatis integra atque inviolata ^c præstitisset; de ejus fama ac pudicitia, cum is jam se ^d corroboravisset, ac vir inter viros esset, nemo loquebatur. Studuit Catilinæ, cum jam aliquot annos esset in foro Cælius, & multi hoc idem ex omni ordine atque ex omni ætate fecerunt; habuit

30 enim ille, sicuti meminisse vos arbitror, permulta maximarum non ^e expressa signa, sed ^f adumbrata virtutum; utebatur hominibus improbis multis, & quidem optimis se viris deditum esse simulabat; erat apud illum illecebræ libidinum multæ: erant etiam industriæ quidam stimuli ac laboris; flagrabant vitia li-

35 bidinis apud illum: vigeabant etiam studia rei militaris; neque ego unquam fuisse tale monstrum in terris ullum puto, tam ex contrariis diversisque inter se pugnantibus naturæ studiis, cupiditatibusque conflatum. Quis clarioribus viris quodam tempore jucundior? quis turpioribus conjunctior? quis civis ^g meliorum partium aliquando? quis ^h tetrior hostis huic civitati?

40 quis in voluptatibus inquinatio? quis in laboribus patientior? quis in rapacitate avarior? quis in largitione effusior? Illa verò, Judices, in illo homine mirabilia fuerunt, comprehendere multos amicitia, tueri obsequio, cum omnibus communicare

45 quod habebat, ⁱ servire temporibus suorum omnium, pecunia, gratia, labore corporis, scelere etiam, si opus esset, & audacia: ^j versare suam naturam, & regere ad tempus, atque huc & illuc torquere & flectere: cum tristibus severe, cum remissis jucundè, cum senibus graviter, cum juventute comiter, cum facinorosis audacter, cum libidinosis luxuriosè vivere. Hac ille tam

50 varia multiplicique natura, cum omnes omnibus ex terris homines improbos audacesque collegerat, tum etiam multos fortes viros & bonos, specie quadam virtutis assimulata, tenebat; neque unquam ex illo delendi hujus imperii tam consceleratus impetus

55 exstitisset, nisi tot vitiorum tanta immanitas quibusdam facilitatis & patientiæ radicibus niteretur. Quare ista conditio, Judices, respuatur: nec Catilinæ familiaritatis crimen hæreat; est enim commune cum multis, cum quibusdam etiam bonis. Me ipsum, me, inquam, quondam pene ille decepit: cum & civis mi-

60 hi bonus, & optimi cujusque cupidus, & firmus amicus ac fide-

^a disciplina militaris. ^b probitate naturæ. ^c servasset. ^d grandior factus esset. ^e declarata, ^f ficta. ^g qui plures bonos habuit fautores. ^h pejor. ⁱ subvenire periculis omnium. ^j mutare.

27. Studuit Catilinæ.] Studuit Catilinæ, cum secundò consulatum petivit.

56. Conditio respuatur.] Ista objectio

rejiciatur; respuere enim significat repudiare, & quasi cum sputo per contemptum rejicere.

lis videretur; cuius ego facinora oculis prius, quam opinione, manibus ante, quam suspicione, deprehendi; cuius in magnis cattervis amicorum si fuit etiam Caelius, magis est, ut ipse moleste ferat errasse se, sicuti nonnunquam in eodem homine me quoque erroris mei poenitet, quàm ut istius amicitiae crimen reformidet. Itaque à maledictis pudicitiae ad conjurationis invidiam oratio est vestra delapsa; posuistis enim, atque id tamen titubanter & strictim, conjurationis hunc, propter amicitiam Catilinæ, participem fuisse: in quo non modo crimen non hærebat, sed vix diserti adolescentis cohærebat oratio. Qui enim tantus furor in Caelio? quod tantum aut in moribus naturaque vulnus, aut in re atque fortuna? ubi denique est in ista suspicione Caelii nomen auditum? Nimium multa de re minime dubia loquor: hoc tamen dico, non modo si socius conjurationis, sed nisi inimicissimus istius sceleris fuisset, nunquam conjurationis accusatione adolescentiam suam potissimum commendare voluisset: quod, haud scio, an de ambitu, & de criminibus istius sodalium ac sequestrium, quoniam huc incidi, similiter respondendum putem; nunquam enim tam Caelius amens fuisset, ut si se isto infinito ambitu commaculasset, ambitus alterum accusaret: neque ejus facti in altero suspicionem quæreret, cuius ipse sibi perpetuam licentiam optaret: nec, si sibi semel periculum ambitus subeundum putaret, ipse alterum iterum ambitus crimine arcefferet: quod quanquam nec sapienter, & me invito facit, tamen est ejusmodi cupiditatis, ut, magis infectari alterius innocentiam, quàm de se timide cogitare videatur. Nam quod æs alienum objectum est, sumptus reprehensi, tabulæ flagitatæ: videte quam pauca respondeam. Tabulas, qui in patris potestate est, nullas conficit. Ver-

61. *Oculis prius, quàm opinione.*] Prius patuerunt oculis crimina Catilinæ, quàm eorum reus crederetur: per Fulviam enim conjurationem accepit, antequam conjuratorum literæ in ponte Milvio fuissent deprehensæ.

63. *Si fuit etiam Caelius, &c.*] Si inter tot Catilinæ amicos fuit Caelius, longè justius conqueri debet, se in fraudem inductum fuisse, ut Cicero sæpenumero conquestus est, quam vereri ne istius Catilinæ amicitia crimini sibi vertatur.

77. *Sequestrium.*] Sequestres vel sunt, auctore Budæo, interpretes ambitus, & corruptendarum tribuum auctores, vel qui se tanquam mediatores ad populi gratiam pro candidatis aucupandam interponunt.

83. *Arcefferet.*] Jam supra notatum est Caelium ambitus crimine L. Atratinum semel accusasse, eundemque absolutum iterum accusasse.

Ib. *Quod quanquam.*] Dicit Polam patrem Atradini immerito fuisse accusatum, ut judicium vitet offensionem, quibus carus erat fortasse Pola.

87. *Sumptus reprehensi.*] Valerius testatur eos, qui maximos sumptus fecissent, aut ingrati fuissent, aut æs alienum contraxissent, gravissimis suppliciis apud Romanos affectos fuisse.

Ib. *Tabulæ flagitatæ.*] Moris fuit apud Romanos ut patres-familias, quæcunque per singulos dies, aut acciperent, aut expenderent, ea primum propere ac festinanter in codicem memoriæ causâ paratum referrent, quæ adversaria dicebantur, deinde per otium in aliis tabulis ordine, & accuratè perscriberent. Eas tabulas *accepti & expensi* nominabant.

88. *Qui in patris potestate est.*] Filius-familias tabulas non conficit, quia præter

versuram nunquam omnino fecit ullam. Sumptus unius generis
 90 objectus est, habitationis: triginta millibus dixistis eum habitare;
 nunc demum intelligo, P. Clodii insulam esse venalem, cujus hic
 in ædiculis habitet, decem, ut opinor, millibus; vos autem, dum
 illi placere vultis, ad tempus ei mendacium vestrum accommo-
 davistis.

IV. Reprehendistis, à patre quod semigrarit: quod qui-
 dem jam in hac ætate minime reprehendendum est; qui,
 cum & ^a ex reipub. causa esset, mihi quidem molestam,
 sibi tamen gloriosam victoriam consecutus, & per ætatem
 5 magistratus petere posset non modo permittente patre, sed
 etiam suadente, ab eo semigravit: &, cum domus patris à
 foro longe abesset, quo facilius, & nostras ^b obire domos, &
 ipse à suis coli posset, conduxit in Palatio, non magno, do-
 mum. Quo loco possum dicere id, quod vir clarissimus M. Craf-

^a propter Rempub.

^b adire.

præter peculium nihil habet: peculii
 tamen rationes conficere solitos & filios-
 familias, & servos, fatis constat ex titulo
 Digest. de Pecul.

89. *Versuram unquam.*] Versura prop-
 rie fieri dicitur, 1. Cum creditoris con-
 versio quædam & mutatio sit, id est,
 cum quis alii ut solvat, ab alio pecu-
 niam mutuatur, 2. Aliquando versuram
 facere simpliciter significat æs alienum
 contrahere, ut ex hoc Ciceronis loco
 patet. 3. Versuram facere dicitur is, qui
 æs alienum ex ære alieno solvit. 4. Dicitur
 etiam Versuram facere, cum minore sænore
 acceptam quis pecuniam majore occupat.

90. *Triginta millibus eum habitare.*] Ob-
 jectum est conduxisse domum triginta se-
 stertium millibus ad habitandum, id est,
 tribus librarum [Gallic.] millibus.

91. *Clodii Insulam.*] Insula, inquit,
 Festus, dicta proprie, quæ non jungitur
 communibus parietibus cum vicinis, sed
 circuitu publico aut privato cingitur:
 à similitudine videlicet earum terrarum,
 quæ fluminibus ac mari imminet, sunt-
 que in solo; ait autem Plinius lib.
 36. cap. 15. Pub. Clodium sestertium
 centies, & quadragies oëties habi-
 tasse.

92. *Decem millibus.*] Mille libris no-
 stratibus, i. e. Gallicanis.

1. *A patre semigrarit.*] Filii-familias
 adolescentes cum parentibus habitabant,
 à quibus discedere non potuerunt absque
 probro.

4. *Victoriam consecutus.*] Cælius accu-
 savit Antonium affinem fuisse conjurationis
 Catilinaræ, atque adeo eum in exilium
 abire compulit: quod permolestum fuit
 Ciceroni, qui eum, sibi collegam in Con-
 sulatu, defenderat.

Ib. *Per ætatem Magistratus petere.*] L. Villius Tribunus-plebis, L. Manlio & Q. Fulvio Coss. anno urbis 674. legem tulit, ut annus Quæsturæ non esset ante vigesimum septimum: Tribunatus ante trigessimum: Ædilitatis ante trigessimum septimum: Præturæ quadragesimum: Consulatus quadragesimum tertium: Et quod de Quæstura dictum est, congruit cum eo, quod Polybius lib. 6. scribit, legem fuisse, ne quis Magistratum urbanum gereret, nisi decem stipendia confecisset; annus autem ad militandum legitimus fuit decimus septimus.

9. *M. Crassus.*] M. Crassus prior Cælium defendit. Eum autem defendens optabat ut nunquam Ptolemæus venisset Romam, citatis ex Medea Ennii Poetæ versibus, quibus ancilla queritur Argo navem fuisse fabricatam, qua Jasone in Colchida devector, Medea amore ejus capta fuerit; quos ille versus cum allegorice ad Ptolemæum accommodasset, Cicero eodem modo festive ad Cælium & Clodium accommodat, dolens Cælium in Palatium, ubi habitabat Clodia, commigrasse, quod ei initium malorum fuit.

fus, cum de adventu regis, Ptolemæi quereretur, paullo ante¹⁰
 dixit, *Utinam ne in nemore Pelio*—. Ac longius quidem mihi con-
 texere hoc carmen liceret : *Nam nunquam hera errans* hanc mo-
 lestiam nobis exhiberet, *Medea animo ægra, amore sævo saucia*.
 Sic enim, Judices, reperietis (quod, cum ad id loci venero,
 ostendam) hanc Palatinam Medeam, migrationemque huic ado-¹⁵
 lescenti causam sive malorum omnium, sive potius sermonum
 fuisse. Quamobrem illa, quæ ex accusatorum oratione præmuni-
 ri jam, & fingi intelligebam, fretus vestra prudentia, Judices,
 non pertimesco. Aiebant enim fore testem Senatorem, qui se
 Pontificiis comitiis * pulsatum à Cœlio diceret; à quo quæram²⁰
 si prodierit, primum cur statim nihil egerit : deinde, si id queri,
 quam agere maluerit, cur productus à vobis potius, quam ipse
 per se : cur tanto post potius, quam continuo, queri maluerit :
 si mihi ad hæc acute, arguteque responderit; turn quæram de-²⁵
 nique, ex quo iste fonte Senator emanet; nam si ipse orietur &
 nascetur ex sese, fortasse, ut soleo, commovebor; sin autem est ri-
 vulus arcessitus & ductus ab ipso capite accusationis vestræ, læ-

* verberatum.

10. *Regis Ptolemæi.*] Ptolemæus Rex
 Alexandrinus pulsus à suis venit Romam,
 ut à Senatu populoque Romano restitue-
 retur; eodem tempore legati Alexandrini
 contra eum venerunt : quorum Ptolemæus
 magnam partem per insidias sustu-
 lit, in iis principem legationis Dionem
 Academicum. Objecerant autem accusato-
 res Puteolis à Cœlio pulsatum fuisse.

11. *Utinam ne in nemore Pelio.*] Ver-
 sus desumpti sunt ex Ennii *Medea*. Hæc
 autem cum propter Glaucam Creontis
 regis filiam, se à Jasone contemptam
 cerneret, noctu regiam ingressa, radice à
 Circe inventa, ea virtute ut ignis extin-
 gui non posset, eandem incendit. Fer-
 tur autem Jasonem protinus regiâ incensâ
 aufugisse, Creontem vero, & Glaucam igne
 fuisse consumptos. Vide Diodorum lib. 5.

1b. *Pelio.*] Pelino mons est Thessaliæ
 frequenti pinu referta. Ubi navis Argo,
 qua Jason vectus est, confecta fuit.

12. *Hera errans.*] Clodia offensa nun-
 quam hac calumnia Cœlium afficeret.

13. *Medea.*] Sub *Medea* Clodiam
 significat, quæ infanum suum amorem in
 Cœlium, in odium & iram convertit.

15. *Palatinam Medeam.*] Clodia ha-
 bitabat in monte Palatino, ideoque eam

Palatinam vocat.

20. *Pontificiis comitiis.*] Pontificia co-
 mitia dicebantur in quibus Pontifices
 creabantur. Tulit autem legem Cn. Do-
 mitius Ænobarbus Trib. pleb. Cn. Mario
 & L. Aurelio Coss. anno urbis 650. ut
 non sacerdotum collegia, ut antea, quem
 vellent cooptarent : sed populi id beneficium
 esset. Cum autem populus per religionem
 sacerdotia mandare non posset, rogavit ut
 minor pars populi, id est, tribus septemde-
 cim vocarentur; & ab ea parte qui esset
 factus, is à collegio cooptaretur.

21. *Primum cur statim.*] Probat non
 pulsatum fuisse illum Senatorem à Cœ-
 lio, idque ex conjecturæ locis per inter-
 rogationem.

25. *Ex quo iste fonte emanet.*] Qua-
 rit Cicero an Senator ille sponte sua,
 an adversariorum precibus adductus fu-
 erit ad ferendum contra Cœlium testi-
 monium.

27. *Ductus ab ipso capite.*] Si autem
 ille Senator corruptus est à Clodia, ut hanc
 accusationem susceperet, & contra Cœlium
 ferret testimonium, erit sane quod lætetur
 Cicero, quod unus tantum ille reperiatur,
 qui Clodiæ causæ servire voluerit; hic
 metaphora ab aquis elegans est.

tabor,

tabor, cum tanta gratia tantisque opibus accusatio vestra nitatur, unum Senatorem solum esse, qui vobis gratificari vellet, inventum. Nec tamen illud genus alterum nocturnorum testium pertimesco; est enim dictum ab illis, fore qui dicerent, uxores suas à cœna redeuntes attréctatas esse à Cœlio. Graves erunt homines, qui hoc jurati dicere audebunt: cum sit his confitendum, nunquam se, ne congressu quidem & constituto, cœpisse de tantis injuriis experiri. Sed totum genus oppugnationis hujus, Judices, & jam ^d prospicitis animis, &, cum inferetur, propulsare debetis; non enim ab iisdem accusatur M. Cœlius, à quibus oppugnatur; palam in eum tela jaciuntur, clam subministrantur. Neque id ego dico, ut inviosum sit in eos, quibus gloriosum hoc etiam esse debet: funguntur officio: defendunt suos: faciunt quod viri fortissimi solent: læsi dolent, irati efferuntur, pugnant laceffiti; sed vestræ sapientiæ tamen est, Judices, non, si causa justa est viris fortibus oppugnandi M. Cœlium, ideo vobis quoque vos causam putare esse justam, alieno dolori potius, quam vestræ fidei consulendi. Quæ sit multitudo in foro, quæ genera, quæ studia, quæ varietas hominum, videtis; ex hac copia, quam multos esse arbitramini, qui hominibus potentibus, gratiosis, disertis, cum aliquid eos velle arbitrentur, ultro se offerre soleant, operam navare testimonium polliceri? Hoc ex genere si qui se in hoc judicium forte projecerint, ^e excluditote eorum cupiditatem, Judices, sapientia vestra: ut eodem tempore & hujus salutis, & religioni vestræ, & contra periculosissimas hominum potentias conditioni omnium civium providisse videamini. Equidem vos ab-

^d intelligitis. ^e rejicite.

30. *Nocturnorum testium.*] Ridicule jocatur in testes quos idcirco nocturnos vocat, ad eorum obscuritatem alludens, quia noctu commode videri non poterant.

32. *Attréctatas.*] Ita à mulieribus contréctandis abstinébant Romani, ut à Magistratu matronæ ne quidem submoverentur, ut Festus refert, ne pulsari submoverive viderentur.

33. *Jurati.*] Qui testimonium erant laturi, jurabant: quare religione verum dicere tenebantur.

34. *Congressu & constituto.*] Meris fuit antequam ad judicem provocarent, ut domi apud amicos communes experirentur, si forte sedari ab iis controversia posset; *experiri* autem, *vel experiri jus*, lege agere est; inde deducto verbo, quod qui rem aliquam judicio petunt, ii, quod juris se habere

ad eam rem petendam arbitrantur, id ad judices tentandi, & experiundi, causâ exponunt.

38. *Palam tela jaciuntur.*] Ostendit quod alii, ut Herrennius, Atratinus, Balbus se palam accusatores profiteantur, sumpta à militibus metaphora, quorum alii sagittas evibrant, alii suppeditant.

44. *Quam vestræ fidei.*] Per hanc vocem, *fidei*, religionem atque innocentiam, quam vulgo conscientiam dicimus, significat; cum enim judices jurarent, nil contra fidei suæ sanctitatem præstare debebant.

47. *Gratiosis.*] Gratiosi vulgo dicuntur, qui amicis abundant.

49. *Testimonium polliceri.*] Pollicemur sponte, promittimus rogati, inquit Servius, hic autem invidiam ex potentia, adversariis conciliat.

ducam

ducam à testibus ; neque hujus judicii veritatem, quæ mutari nullo modo potest, in voluntate testium collocari sinam ; quæ facillime effingi, nullo negotio flecti, ac detorqueri potest ; argumentis agemus ; signis omni luce clarioribus crimina refellemus ; res cum re, causa cum causa, ratio cum ratione pugnabit.

V. Itaque illam partem causæ facile patior graviter & ornate à M. Crasso peroratam, de seditionibus Neapolitanis, de Alexandrinorum ^a pulsatione Puteolana, de bonis Pallæ ; vellem dictum esset ab eodem etiam de Dione : de quo ipso tamen quid est, quod expectetis, quod is qui fecit, aut non timet, aut etiam fateatur ? Etenim reus, qui dictus est & adjutor fuisse & conscius, P. Ascitius, is judicio est liberatus. Quod igitur est hujusmodi crimen, ut, qui commisit, non neget : qui negavit, absolutus sit : id hic pertimescat, qui non modo à facto, verumetiam à conscientie suspicione absuit ? &, si Ascitio causa plus profuit quam nocuit invidia, huic oberit tuum maledictum, qui istius facti non modo suspicione, sed ne infamia quidem est ^b adspersus ? At prævaricatione est Ascitius liberatus. Perfacile est isti loco respondere, mihi præsertim, à quo illa causa defensa est, sed Coelius optimam causam Ascitii esse arbitratur : cujusmodi autem sit, à sua putat esse sejunctam : neque solum Coelius, sed etiam adolescentes humanissimi & doctissimi rectissimis studiis atque optimis artibus præditi, Titus Caiusque Coponii : qui ex omnibus maxime Dionis mortem doluerunt : qui cum doctrinæ studio atque humanitatis, tum etiam hospitio Dionis ^c tenebantur ; habitabat is apud L. Luceium, ut audistis : fuerat ei cognitus Alexandria ; quid aut hic, aut summo splendore præditus frater ejus, de M. Coelio existimet, ex ipsis, si producti erunt, audietis. Ergo hæc removeantur, ut aliquando, in quibus causa nititur, ad ea veniamus. Animadverti enim, iudices, audi-
 25
 20
 15
 10
 5

^a eade.

^b notatus.

^c delebantur.

2. De seditionibus Neapolitanis.] Exortæ quædam fuerant Neapoli seditiones, quibus cum ne quidem interfuisset Cælius, tamen quasi earum auctor à Clodio accusatus est.

1b. Neapolitanis.] Neapolis Italiæ civitas nobilissima, quæ & Parthenope dicta est.

3. De bonis Pallæ.] Hæc falso erepta à Cælio dicebantur.

4. De Dione.] Fuit hic Dio Alexandrinorum legatus, quem Pub. Ascitius interfecit : qui tamen judicio absolutus est.

Unde crimen illud in Cælium derivandum non est.

11. Huic oberit.] Cælio non debet obesse interfecti Dionis crimen, cum illius auctor illud ipsum non neget.

13. Prævaricatione.] Prævaricatione utitur, qui prodita causa sua diversam partem adjuvat.

23 Si producti erunt.] Id est, si ad testimonium dicendum advocati sint omnes illi qui Dionis erant amici, hanc ejus criminis suspensionem à Cælio removebunt.

- nandum inducta oratio ad animos vestros sensim ac leniter accederet; dixit enim multa de luxuria, multa de libidine, multa de vitiis juventutis, multa de moribus: &, qui in reliqua vita mitis esset, & in hac suavitate humanitatis, qua prope jam delectantur homines, versari perjucunde soleret, fuit in hac causa pertristis quidam patruus, censor, magister; objurgavit M. Coelium, sicut
- 35 neminem unquam parens: multa de incontinentia, intemperantiaque differuit. Quid quæritis, iudices? ignoscebam vobis attente audientibus, propterea quod egomet tam triste illud & tam asperum genus orationis horrebam. Ac prima pars fuit illa, quæ me minus movebat, fuisse meo necessario Bestiæ Coelium familiarem, cœnasse apud eum, ventitasse domum, studuisse prætu-
- 40 ræ. Non me hæc movent, quæ perspicue falsa sunt; etenim eos una cœnasse dicit, qui absunt, aut quibus necesse est idem dicere. Neque vero illud me commovet, quod sibi in Lupercis sodalem esse Coelium dixit. Fera quædam sodalis, & plane pastoritia atque agrestis ^d germanorum Lupercorum: quorum co-
- 45 initio illa sylvestris ante est instituta, quam humanitas, atque leges; siquidem non modo nomina deferunt inter se sodales, sed etiam commemorant sodalitatem in accusando, ut ne, si quis id forte nesciat, timere videatur. Sed hæc omittam: ad illa, quæ
- 50 me magis moverunt, respondebo. Deliciarum objurgatio fuit longa, & ea lenior: plusque disputationis habuit, quam atrocitatis: quo etiam audita est attentius. Nam P. Clodius amicus meus, cum se gravissime vehementissimeque jactaret, & omnia inflammatus ageret tristissimis verbis, voce maxima: tamen probabam ejus eloquentiam, tamen non pertimescebam; aliquot enim in causis
- 55

^d verorum.

34. *Pertristis quidam patruus.*] Id est, severus censor; qua significatione vox ista sumitur ab Horatio Sat. 3. lib. 2. *Sive ego prave, seu rectè hoc volui, ne sis patruus mihi.*

39. *Necessario Bestiæ.*] Bestia hic ambitus accusatus est, sed defensio à Cicerone fuit; cujus ipse meminit Epist. 7. ad Q. Fratrem; arguebatur autem Coelius habuisse cum Bestia familiaritatem.

39. *Studuisse Præturæ.*] Opem tulisse Bestiæ in petitione Præturæ, & sæpius in ejus venisse domum objiciebatur.

42. *Aut quibus necesse est idem dicere.*] Intelligit amicos Clodiæ qui eadem dicere cum illa debebant.

43. *In Lupercis.*] Lupercalia erant dies festi qui Februario mense Pani dedicati peragebantur, quorum sacerdotes Luperci nudi subligaculis subincti per urbem vagabantur quasi lupos arcerent. Ita Var-

ro, Plinius, & Servius. Luperci porro cum Potitiis Herculis sacerdotibus antiquissimi omnium fuerunt, jam inde ab Evandro ipso ante Æneæ in Italiam adventum instituti.

44. *Sodalem.*] Sodales sunt, inquit Caius, qui ejusdem collegii sunt, lib. 4. D. de colleg. & corp.

Ib. *Fera quædam Sodalitas.*] Feram vocat sodalitatem propter ejus antiquitatem; utpote quæ condita sit ante Romam.

52. *Clodius amicus meus.*] Ironia. Certe olim summa fuerat Ciceronem inter & Clodium amicitia; sed ab eo tempore quo contra eum testatus est Cicero, quod sacra bonæ Deæ violasset, summa fuit inimicitia: tunc autem maxime cum hanc orationem habuit. [Sed recte hunc Clodium alium ab isto P. Clodio fuisse censet Manutius.]

eum videram frustra litigantem. Tibi autem, Balbe, respondebo, primum precario, si licet, si fas est, defendi à me eum, qui nullum convivium ^e renuerit, qui unguenta sumpserit, qui Baias viderit. Equidem multos & vidi in hac civitate, & audiui, non modo qui primoribus labris gustassent genus hoc vitæ, & extremis, ut dici- 60
tur, digitis attigissent; sed qui totam adolescentiam voluptatibus dedidissent, emerfisse aliquando, & se ad frugem bonam, ut dici-
tur, recepisse, gravesque homines atque illustres fuisse. Datur enim concessu omnium huic aliquis ludus ætati, & ipsa natura profundit adolescentiæ cupiditates: quæ si ita erumpunt, ut nul- 65
lius vitam ^f labefactent, nullius domum evertant, faciles & tolerabiles haberi solent. Sed tu mihi videbare ex communi infamia, juventutis aliquam invidiam Cœlio velle ^g conflare; itaque omne illud silentium, quod est orationi tributum tuæ, fuit ob eam causam, quòd uno reo proposito, de multorum vitiis cogitaba- 70
mus. Facile est accusare luxuriam; dies jam me deficiet, si, quæ dici in eam sententiam possunt, coner expromere; de corruptelis, de adulteriis, de protervitate; de sumptibus, immensa oratio est ut tibi reum neminem, sed vitia proponas; res tamen ipsa & co-
piose, & graviter accusari potest. Sed vestræ sapientiæ est, Ju- 75
dices, non abduci ab reo: nec quos aculeos habeat severitas gravitasque vestra, cum eos accusator ^h erexerit in rem, in vitia, in mores, in tempora, emittere in hominem, & in reum: cum is non suo crimine, sed multorum vitio sit in quoddam odium injustum vocatus. Itaque severitati tuæ, ut oportet, ita respon- 80
dere non audeo: erat enim meum deprecari ⁱ vacationem adolescentiæ, veniamque petere: non, inquam, audeo: perfugiis non utor ætatis: concessa omnibus jura dimitto: tantum peto, ut, si qua est invidia communis hoc tempore æris alieni, petulant-
iæ, libidinum juventutis, quam video esse magnam, ne huic a- 85

^e vitaverit.^f contaminent.^g parare.^h defixerit.ⁱ immunitatem.

56. *Frustra litigantem.*] Sæpe causa ceciderat Clodius, immo videtur Cicero latenter indicare prævaricationis fuisse suspectum.

57. *Primum precario.*] Respondet jam Balbo alteri accusatori, cui cum bona ejus venia se responsurum dicit.

58. *Unguenta sumpserit.*] Unguenta odores sunt, quibus deliciofi homines utebantur: Id autem arguebat in Cœlio Balbus.

Ib. *Baias viderit.*] Baie aquæ calidæ sunt in Campania Puteolos inter & Misenum, tam opportune voluptatibus corporis, quam morbis depellendis.

60. *Primoribus labris gustassent.*] Pro-

verbium est ductum ab iis qui cibum aut potum tenuiter degustant, nihil inde in stomachum transmittentes.

Ib. *Extremis digitis.*] Proverbium ejusdem significationis cum superiore.

69. *Omne ille silentium.*] Auditus quidem est [Balbus] attente, non quia unum Cælium accusabat, sed quia universim corruptos juventutis mores oratione sua describebat. Hinc autem nihil in Cælium efficiebat, quia nihil eorum in eo fuisse probabat.

73. *De protervitate.*] Budæus hunc locum explicans, ait protervum eum dici, qui sibi circa libidines temperare non potest.

licena peccata, ne ætatis ac temporum vitia noceant. Atque ego idem, qui hæc postulo, quin criminibus, quæ in hunc propriè conferuntur, diligentissimè respondeam, non recuso.

SECUNDA PARS CONFUTATIONIS.

De auro & veneno.

Ostendit in hac parte Cicero, totum crimen veneni & auri confectum esse à Clodia muliere impudica, quam sprexit Cælius.

VI. Sunt autem duo crimina, auri, & veneni: in quibus una, atque eadem persona versatur. Aurum sumptum à Clodia, venenum quæsitum, quod Clodiæ daretur, dicitur; omnia sunt alia, non crimina, sed maledicta, jurgii petulantis magis, quàm
5 publicæ quæstionis; adulter, impudicus, sequester, convicium est, non accusatio; nullum est enim fundamentum horum criminum, nulla sedes; voces sunt contumeliosæ, temere ab irato accusatore, nullo auctore, emissæ. Horum duorum criminum video fontem, video auctorem, video certum nomen & caput; auro opus
10 fuit: sumpsit à Clodia, sumpsit sine teste, habuit quamdiu voluit; maximum video signum cujusdam egregiæ familiaritatis; necare eandem voluit, quæsit venenum, sollicitavit quos potuit, paravit, locum constituit, attulit; magnum rursus odium video cum crudelissimo discidio extitisse. Res est omnis in hac
15 causa nobis, Judices, cum Clodia, muliere non solùm nobili, sed etiam nota, de qua ego nihil dicam, nisi depellendi criminis causa. Sed intelligis pro tua præstanti prudentia, Cn. Domiti, cum hac sola rem esse nobis: quæ si se aurum Cælio commodasse non dicit, si venenum ab hoc sibi paratum esse non arguit; petulanter
20 facimus, si matrem-familias secus, quam matronarum sanctitas po-

2. *Persona.*] Clodius accusavit Cælium de auri & veneni crimine.

5. *Sequester.*] Sequester hic dicitur de eo qui adulteria conciliat.

9. *Certum nomen.*] Per illas voces, *certum nomen*, crimen intelligit, de quo lex aliqua judiciorum perlata erat, quod tum *certum nomen* habere dicebatur: de quo autem nulla erat lex, *incertum* habebatur. Vide Cic. 3. de Inventione.

15. *Sed etiam nota.*] Nota, id est famosa libidinum suarum nomine.

16. *Depellendi criminis causa.*] Depellendi à Cælio, qui falsò accusatur.

18. *Aurum Cælio commodasse.*] Probabile est aurum illud signatum non fuisse (creditum enim aut mutuo datum dixisset) sed aurum solidum & factum, id est ali-quod ornamentum, ut statua, aut quid ejusmodi quod amico pro tempore commodatur, & recipitur postea.

20. *Matrem-familias.*] In Pandectis matrem-familias & matronam pro eadem usurpari legimus; hoc est, pro muliere pudica & honesta, sive vidua sit, sive nupta. Festus vult appellari matronas, quibus habendi stolas jus erat. Patet autem ex hoc Ciceronis textu promiscuè verbum utrumque usurpari.

stulat,

stulat, nominamus; sin istâ muliere remotâ, nec crimen ullum, nec opes ad oppugnandum Cœlium illis relinquentur, quid est aliud quod nos patroni facere debeamus nisi ut eos, qui insectantur, repellamus? quod quidem facerem vehementius, nisi intercederent mihi inimicitiae cum istius mulieris viro: fratrem volui dicere: semper hîc erro; nunc agam modice, ne longius progrediar, quam me mea fides, & causa ipsa coget; neque enim mulieres unquam ^a inimicitias mihi gerendas putavi, præsertim cum ea, quam omnes semper amicam omnium potius, quam cuiusquam inimicam putaverunt. Sed tamen ex ipsâ quæram prius, utrum ³⁰ me secum severe, & graviter, & prisce agere malit; an remisse, ac leniter, & urbane; si illo austero more ac modo: aliquis mihi ab inferis ^b excitandus est, ex barbatis illis, non hac barbula, qua ista delectatur; sed illâ horridâ, quam in statuis antiquis & imaginibus videmus: qui objurget mulierem, & pro me loquatur, ne ³⁵ ista mihi forte succenseat. Exsistat igitur ex hac ipsâ familia aliquis, ac potissimum Cæcus ille; minimum enim dolorem capiet, qui istam non videbit; qui profecto si extiterit, sic aget, & sic loquetur: Mulier, quid tibi cum Cœlio? quid cum homine adolescentulo? quid cum alieno? cur aut tam familiaris huic fuisti, ut aurum commodares; aut tam inimica, ut venenum timeres? non patrem tuum videras? non patruum, non avum, proavum, atavum audieras consules fuisse? non denique modo te *Quinti Metelli* matrimonium tenuisse sciebas, clarissimi & fortissimi viri, patriæque amantissimi, qui simul ac ^c pedem limine extulerat, omnes prope civitates ⁴⁰ virtute, gloriâ, dignitate superabat? cui cum ex amplissimo ge-

^a habendas controversias.

^b revocandus.

^c exiiverat de civitate.

25. *Istius mulieris viro.*] P. Clodium festive designat, quem Plutarchus incestam cum tribus suis sororibus consuetudinem habuisse scribit.

30. *Inimicam putaverunt.*] Ironicè aludit ad meretriciam Clodiæ familiaritatem.

33. *Ex barbatis illis.*] Teste Plinio, tonsoribus usi non sunt Romani ante annum 454. & primus omnium instituit radi Africanus.

Ib. *Hac barbula.*] Pungit Clodium, quæ barbatulo amatore, & fratre suo maxime tenebatur.

35. *Ne ista.*] Clodia.

37. *Cæcus ille.*] Appius Clodius abavus ipsius Clodiæ, Cæcus dictus est, quia longam annorum seriem orbatus luminibus egit, ut refert Valerius lib. 8. cap. 14. Stemma Clodianum descriptum habet Nic. Abrahamus in Orat. pro Cœlio Num. xxxiii. Not. 5.

39. *Mulier, quid tibi cum Cœlio?*] Pro-

sopopœia elegans, qua in persona Cæci Clodium carpit.

41. *Non patrem tuum videras.*] Appius Claudius pulcher, Clodiæ parens, Consul fuit cum Pub. Servilio Isaurico, anno urbis conditæ 674. Suetonius in Tib. cap. 1. refert, Claudius duodetriginta consulatus, quinque dictaturas, censuras septem, triumphos sex, duas orationes obtinuisse.

43. *Q. Metelli.*] Q. Metellus Celer, qui fuit Consul anno urbis 693. Clodium uxorem habuit.

46. *Ex amplissimo genere.*] Ex familia Clodiana Patricia transiverat in familiam Metellorum, qui Metello Celeri nupserrat. Amplissima tum Clodiorum, tum Metellorum familia fuit, cum hæc discrimine, quod Clodii illi patricii, Metelli plebei fuerint. E gente autem Cæcilia fuerunt Metelli, sic dicti à voce militari, quæ Mercenarium significat.

nere in familiam clarissimam nupissies, cur tibi Coelius tam conjunctus fuit? cognatus? affinis? viri tui familiaris? nihil horum; quid igitur fuit, nisi quaedam temeritas ac libido? nonne
 50 te, si nostrae imagines viriles non commovebant, ne progenies quidem mea, Q. illa Clodia, æmulam domesticæ laudis in gloria muliebri esse admonebat? non virgo illa Vestalis Clodia, quæ patrum complexa triumphantem ab inimico tribuno-plebis de curru detrahi passa non est? cur te fraterna vitia potius, quàm
 55 bona paterna, & avita, & usque à nobis cum in viris, tum etiam in sceminis repetita, moverunt? Ideo-ne ego pacem Pyrrhi diremi, ut tu amorum turpissimorum quotidie fœdera ferires? ideo aquam adduxi, ut ea tu^d incestè uterere? ideo viam munivi, ut eam tu alienis viris comitata^e celebrares? sed quid ego, Ju-
 60 dices, ita gravem personam induxi, ut & verear, ne se idem Appius repente convertat, & Coelium incipiat accusare illa sua gravitate censoria? Sed videro hoc posterius, atque ita Judices, ut vel severissimis disceptatoribus M. Coelii vitam me probaturum esse confidam. Tu vero, mulier (jam enim ipse tecum
 65 nulla persona introducta loquor) si ea, quæ facis, quæ dicis, quæ^f infimulas, quæ moliris, quæ arguis, probare cogitas: rationem tantæ familiaritatis, tantæ consuetudinis, tantæ conjunctionis reddas, atque exponas necesse est. Accusatores quidem libidines, amores, adulteria, Baias, actas, convivias, comissiones, cantus,

^d impurè.^e frequentares.^f accusas.

50. *Nostræ imagines viriles.*] Imagines intelligit eorum qui in hac Clodiorum familiâ claruerunt. Hæ autem imagines in domum aliquando maritorum ab uxoribus transferebantur.

51. *Illæ Clodia.*] Hæc Clodia, quod elegantiori veste indueretur, parum pudica habita est: sed deæ Cybeles testimonio in falsum deprehensum est, cum illius Clodiæ opera Cybeles simulacrum in urbem delatum est, quod vado Tiberini adhærescens cingulo suo ad litus extraxit.

52. *Virgo Vestalis.*] Hæc Vestalis patrem triumphantem, injussu populi, ascenso simul curru usque in Capitolium profecta est, ne vetare aut interdicare cuiquam Tribunorum fas esset. De hac Vestali loquitur Suetonius in Tib. & Val. lib. 5.

53. *Tribuno-plebis.*] Tribuni-plebis intercedere poterant, ne quis triumpharet. Sic apud Livium, lib. 39. M. Albutius tribunis-plebis M. Fulvii triumpho obstitit.

56. *Pacem Pyrrhi.*] Post devictam à se Italiam, quatuor annos cum Tarentinis

bella acerbissima Romani gesserunt, & Pyrrhum Regem Epirotarum in auxilium vocaverunt, & pacem cum Tarentinis inire deliberarunt. Sed Appius Cæcus lætica delatus in Senatum, magna voce & firmis lateribus eam dissuasit. Vide Cicronem in Catone.

57. *Fœdera ferires.*] Alludit ad fœderis faciendi verbum, in quo porca feriebatur.

58. *Aquam adduxi.*] Appius ille Cæcus aquam Anienem in urbem induxit anno urbis 441.

1b. *Viam munivi.*] Via hæc Appia ab urbe Roma, sive à porta Capena ad urbem usque Capuam, eaque strata lapidibus pertrinit; sed quæ postea à Julio vel Augusto Cæsare Brundisium usque perducta est.

63. *Disceptatoribus.*] Disceptator appellatur à Cicerone in Partitionibus, qui rei & sententiæ moderator est.

69. *Baias.*] De his dictum est supra.

[1b. *Actas.*] Littora maris, ubi luxuriosi sæpe convivia agitare solebant.]

1b. *Comissiones.*] Comissiones convivias

cantus, symphonias, navigia jactant: iidemque significant, nihil se, 70
te invirâ, dicere; quæ tu, quoniam mente nescio qua ° effrenata
atque ^h præcipiti in forum deferri judiciumque voluisti, aut diluas
oportet, & falsâ esse doceas, aut nihil neque ⁱ crimini tuo, neque
testimonio credendum esse fateare.

VII. Sin autem urbanus me agere mavis, sic agam tecum; re- 5
movebo illum senem durum, ac pene agrestem: ex hisque tuis su-
mam aliquem, ac potissimum minimum fratrem tuum, qui est
in isto genere urbanissimus, qui te amat plurimum: qui propter
nescio quam, credo, timiditatem, & nocturnos quosdam inanes
metus, tecum semper pugio cum majore sorore cubitavit; cum 10
putato tecum loqui: Quid tumultuaris, soror? quid insanis?
quid clamore exorsa, verbis parvam rem magnam facis? vici-
num adolescentulum adspexisti: candor hujus te & proceritas,
vultus oculique ^a perpulerunt: sæpius videre voluisti: nonnun-
quam in iisdem hortis visa nobilis mulier: illum filium familias 15
patre parco ac tenaci, habere tuis ^b copiis devinctum non potes:
calcitrat, respuit, non putat tua dona esse tanti; confer te alio;
habes hortos ad Tiberim: ac diligenter eo loco præparasti, quo
omnis juvenus natandi causa venit; hinc licet condiciones quo-
tidie legas: cur huic, qui te spernit, molesta es? Redeo nunc ad 20
te, Cœli, vicissim, ac mihi auctoritatem patriam severitatemque
fufcipro: sed dubito, quem patrem potissimum sumam. Cæcilia-
num-ne aliquem, vehementem atque durum? *Nunc enim demum
mibi animus ardet, nunc meum cor cumulatur ira:* aut illum, ô infe-
lix! ô scelestè! Ferrei sunt isti patres. *Ego-ne quid dicam? ego-*

^e immodesta.

^h iracunda.

ⁱ accusationi.

^a allixerunt.

^b divitiis.

vivia sunt, & serotinæ comotationes,
quæ post cœnam fiunt. Unde Suetonius
in Vitellio refert, quod ille epulas trifa-
riam semper, aliquando quadrifariam di-
videret, in jentacula, prandia, cœnas, &
comissiones.

70. *Symphonias.*] Symphonia, teste Isi-
doro, lib. 11. cap. 19. *Modulationis tem-
peramentum est ex gravi & acuto sono,
concordantibus sonis, sive in voce, sive in
flatu, sive in pulsu.*

Ib. *Navigia.*] Juxta Baias cives Roma-
ni delicati lacus in hortis suis habebant ex
aquæ ductibus derivatos, in quibus animi
& deliciarum causa natabant: eosque Bai-
as appellabant.

2. *Senem durum.*] Appium illum Clodi-
um Censorem intelligit, de quo jam supra.

6. *Pugio cum sorore.*] Incesti Clodiam ar-
guit. Verum Pugio parvus puer dicitur, fre-
quentius tamen masculum scortum; anti-
qui enim *pugium* & *pugiam* pro puella &
puella dicebant.

13. *Calcitrat.*] Calcitrat, id est, rebel-
lis est, translatio ab equis, qui pedibus fe-
riunt, cum repugnant.

15. *Hinc licet condiciones.*] Monet ex ju-
venibus illis, qui quotidie confluent ad hortos
quos Tiberi vicinos habet natandi causa, pos-
se sibi aliquem eligere, qui cupiditati ejus
serviat.

18. *Cæcilianum-ne.*] Cæcilius poeta Co-
micus fuit, qui sæpe senes morosos & graves
inducit.

20. *Aut illum.*] Subauditur, potissimum
sumam, nempe hunc alium qui à Poeta
plenus iracundiâ in filium effertur.

Ib. *O infelix! ô scelestè!*] Prosopœcia
duri patris & severi Cœlium obiurgantis.

21. *Ferrei sunt isti patres.*] Verba Cicero-
nis sunt ista; ferreos autem vocat, quia nulla
benevolentiae & amoris significatione du-
cuntur.

Ib. *Ego-ne quid dicam.*] Verba citat ex
Poeta Cæcilio desumpta.

ne quid velim? quæ tu omnia tuis fœdis factis facis, ut ^c nequidquam velim. Vix ferenda diceret talis pater, Cur te in istam vicinitatem meretriciam contulisti? cur illecebris cognitis non refugisti? cur alie-
 25 nam ullam mulierem nosti? * dide ac diffice, per me licebit: si egebis, tibi dolebit: mihi sat est, ^d qui ætatis quod reliquum est oblectem meæ. Huic tristi ac decrepito seni responderet Cœlius, se nulla cupiditate inductum de viâ decessisse. Quid signi? nulli sumptus, nulla jactura, nulla versura. At fuit fama. Quotusquisque istam
 30 effugere potest in tam maledica civitate? vicinum ejus mulieris miraris male audisse, cujus frater germanus sermones iniquorum effugere non potuit? Leni verò & clementi patri, cujusmodi ille est: Fores effregit? restituentur: discidit vestem? resarci-
 etur, Cœlii causa est ^e expeditissima. Quid enim esset, in quo
 35 se non facile defenderet? Nihil jam in istam mulierem dico: sed si esset aliqua dissimilis istius, quæ se omnibus pervulgaret, quæ haberet palam ^f decretum semper aliquem, cujus in hortos, domum, Baias, jure suo libidines omnium ^g commearent; quæ etiam aleret adolescentes, & parsimoniam patrum su-
 40 is sumptibus sustentaret: si vidua libere, proterva petulanter, dives effuse, libidinosa meretricio more viveret; adulterum ego putarem, si quis hanc paullo liberius salutasset? Dicit aliquis, Hæc igitur est tua disciplina? sic tu instituis adoles-
 scentes? ob hanc causam tibi hunc puerum parens commenda-
 45 vit, & tradidit, ut in amore & voluptatibus adolescentiam suam collocaret; & hanc tu vitam atque hæc studia defenderes? Ego, si quis, Judices hoc robore animi, atque hac indole virtutis ac continentix fuit, ut respueret omnes voluptates, omnemque vitæ suæ cursum in labore corporis, atque in animi contentione
 50 ^h conficeret: quem non quies, non remissio, non æqualium

^c frustra. ^d quo. ^e optima. ^f certum sibi. ^g congregarentur. ^h conteret.

22. Vicinitatem.] Semigrarat à paternis ædibus Cœlius ad Palatinum montem ubi Clodia habitabat.

25. Dide ac diffice.] Id est, dissipa ac disperde rem familiarem, per me licebit; verba sunt poetæ.

27. Decrepito seni.] Decrepitus senex, ut Festus ait, est desperatus jam vita: ut crepusculum, extremum diei tempus: sive decrepitus dictus, quia propter senectutem, nec movere se, nec ullum facere potest crepitum. Scaliger verò in Conjectaneis, senes ait dici decrepitos translatione petita à lucernis, quæ decrepare dicuntur, cum expirantes crepitum edunt.

28. De viâ discessisse.] De via discedere, metaphora est à viatoribus, quâ significat se non à virtute aberravisse; probat autem quia nullos sumptus, nullam jacturam bonorum fecit, nec mutuatus est, ut debitum aliud dissolveret.

33. Fores effregit?] Verba sunt patris senis erga filium, qualis describitur à Terentio in Adelph.

36. Sed si esset aliqua.] Præteritione Clodiæ mores describit.

38. Baias.] Baia lacus fuerunt in Romanorum hortis.

46. Ego, si quis.] Optimum vitæ cursum describit.

studia

studia, non ludi, non convivia delectarent; nihil in vita expectandum putaret, nisi quod esset cum laude & cum dignitate conjunctum; hunc mea sententia divinis quibusdam bonis instructum atque ornatum puto. Ex hoc genere illos fuisse arbitror Camillos, Fabricios, Curios, omnesque eos, qui hæc ex minimis tanta 55 fecerunt. Verum hæc genera virtutum non solum in moribus nostris, sed vix jam in libris reperiuntur; chartæ quoque, quæ illam pristinam severitatem continebant, obsoleverunt: neque solum apud nos, qui hanc sectam rationemque vitæ, re magis, quam verbis secutis sumus; sed etiam apud Græcos, doctissimos homines; 60 quibus, cum facere non possent, loqui tamen & scribere honeste & magnifice licebat. Alia quædam, mutatis Græciæ temporibus, præcepta exstiterunt. Itaque alii voluptatis causa omnia sapientes facere dixerunt: neque ab hac orationis turpitudine eruditi homines refugerunt; alii cum voluptate dignitatem conjungenda 65 putaverunt, ut res maxime inter se repugnantes dicendi facultate conjungerent. Illud unum ad laudem cum labore directum iter qui probaverunt, prope jam soli in scholis sunt relictæ; multa enim nobis blandimenta natura ipsa genuit, quibus ⁱ sopita virtus con- niveret: & interdum multas vias adolescentiæ ^k lubricas ostendit, 70 quibus illa insistere, aut ingredi sine casu aliquo aut prolapsione vix posset: & multarum rerum jucundissimarum varietatem dedit, qua non modo hæc ætas, sed etiam jam corroborata caperetur. Quamobrem si quem forte inveneritis, qui aspernetur oculis pulchritudinem rerum, non odore ullo, non tactu, non sapore ca- 75 piatur, excludat auribus omnem suavitatem; huic homini ego fortasse & pauci deos propitios, plerique autem iratos putabunt. Ergo hæc deserta ^l via, & inculta, atque ^m interclusa jam frondibus &

ⁱ obruta assentiret. ^k periculosas. ^l ratio vivendi. ^m impedita.

54. *Camillos.*] Camillus ejectus in exsilium à suis, succurrit ingratae patriæ, cum urbs à Gallis esset occupata, & Capitolium obsessum. Plut. in ejus vita.

55. *Fabricios.*] Fabricius oblatum sibi à Pyrrho aurum repudiavit. Is in tanta paupertate vixit, ut decreto Senatûs, publicis sumptibus funus ejus curatum sit.

55. *Curios.*] Curius de Samnitibus triumphavit; quaterna agri jugera populo viritum distribuit, totidem sibi deinde constituit, neminem esse existimans debere cui non tantum sufficeret.

Ib. *Qui hæc ex minimis, &c.*] Hi clari viri gloriam hujus urbis, & populi Romani tantum extulerunt.

58. *Obsoleverunt.*] Obsoleverunt, id est, ab ab usu recesserunt, & quasi defecerunt.

Ib. *Qui hanc sectam.*] Philosophicam nempe.

Ib. *Re magis.*] Romani factis virtutem professi sunt, at verbis tantum Græci, de qua solum magnifice scripserunt.

60. *Doctissimos.*] Stoicos Philosophos intelligit, qui omnia ad virtutis normam dirigebant.

62. *Alia quædam.*] Mutatis antiquæ Græciæ temporibus, præcepta quædam molliora scilicet & accommodata voluptatibus data sunt.

63. *Alii voluptatis.*] Epicureos Philosophos denotat, qui virtutes famulari voluptati volebant.

[65. *Alii cum vol.*] Calliphonem intelligit.]

virgultis relinquatur: detur aliquid ætati: fit adolescentia libe-
 80 rior: non omnia voluptatibus denegentur: non semper superet
 vera illa & directæ ratio: vincat aliquando cupiditas voluptasque
 rationem; dummodo illa in hoc genere præscriptio, moderatio-
 que teneatur: parcat juvenus pudicitiae suæ ne spoliet alienam:
 ne effundat patrimonium, ne scœnore trucidetur, ne incurrat in al-
 85 terius domum atque famam: ne probrum castis, labem integris,
 infamiam bonis, inferat: ne quem vi terreat: ne intersit infidiis:
 scelere careat: postremo, cum paruerit voluptatibus, dederit ali-
 quid temporis ad ludum ætatis, atque ad inanes hæc adolescen-
 tiæ cupiditates: revocet se aliquando ad curam rei domesticæ, rei
 90 forensis, reipublicæ: ut ea, quæ ratione antea non perspexerat,
 satietate abjecisse, experiendo contempsisse videatur. Ac multi &
 nostra, & patrum majorumque memoria, Judices, summi homines,
 & clarissimi cives fuerunt, quorum cum adolescentiæ cupiditates
 ° deferbuissent, eximiae virtutes, firmata jam ætate, exstiterunt:
 95 ex quibus neminem mihi necesse est nominare; vosmet vobiscum
 recordamini; nolo enim cujusquam fortis atque illustri viri,
 ne minimum quidem erratum cum maximâ laude conjungere;
 quod si facere vellem, multi à me summi atque ornatissimi vi-
 ri prædicarentur, quorum partim nimia libertas in adolescentia,
 100 partim profusa luxuries, magnitudo æris alieni, sumptus, libidi-
 nes nominarentur: quæ multis postea virtutibus ° oblecta, adole-
 scentiae, qui vellet, excusatione defenderet. At verò in M. Coelio
 (dicam enim jam confidentius de studiis ejus honestis, quoniam
 audeo quædam fretus vestra sapientia liberè confiteri) nulla luxu-
 105 ries reperietur, nulli sumptus, nullum æs alienum, nulla convivio-
 rum ac lustrorum libido; quod quidem vitium ventris & guttu-
 ris non modo non minuit ætas hominibus, sed etiam auget. A-
 mores autem, & hæc deliciae quæ vocantur, quæ firmiore animo
 præditis diutius molestæ non solent esse (mature enim & celeriter
 110 deflorescunt) nunquam hunc occupatum impeditumque tenuerunt.
 Audistis, cum pro se diceret: audistis antea, cum accusaret: defen-
 dendi hæc causa, non gloriandi loquor; genus orationis, faculta-
 tem, copiam sententiarum atque verborum, quæ vestra prudentia
 est, perspexistis. Atque in eo non solum ingenium elucere ejus vi-
 115 debatis; quod sæpe, etiamsi industria non alitur, valet tamen ipsum
 suis viribus: sed inerat (nisi me propter benevolentiam forte falle-
 bat) ratio & bonis artibus instituta, & cura & vigiliis elaborata.

° refriguisse.

p obscurata.

96. *Cujusquam fortis.*] Catulum & Cæ-
 sare[m] forte intelliget, quorum multis vitiis
 junior ætas inquinata fuit; virili tamen
 claruerunt.

106. *Lustrorum libido.*] Lustra loca sunt,

ubi turpiter ventri & voluptatibus cæteris in-
 dulgent.

111. *Cum accusaret.*] Cælius Pallanus
 accusavit, ut jam in orationis argumento
 dictum est.

VIII. Atque

VIII. Atque scitote, iudices, eas cupiditates quæ obijciuntur Caelio, atque hæc studia, de quibus disputo, non facile in eodem homine esse posse; fieri enim non potest, ut animus libidini deditus, amore, desiderio, cupiditate, sæpe nimia copia, inopia, etiam nonnunquam impeditus, hoc quidquid est, quod nos facimus in dicendo, non modo agendo, verumetiam cogitando, possit sustinere. An vos aliam causam esse ullam putatis, cum in tantis præmiis eloquentiæ tanta voluptate dicendi, tanta laude, tanta gloria, tanto honore, tam sint pauci, semperque fuerint, qui in hoc labore versentur? Omittendæ sunt omnes voluptates; relinquenda studia delectationis; ludus, jocus, convivium, sermo etiam pene omnium familiarium deferendus; quæ res in hoc genere homines à labore, studioque dicendi deterret; ^a non quò aut ingenia deficiant, aut doctrina puerilis. An hic, si sese isti vitæ dedisset, consularem hominem admodum adolescens in iudicium vocavisset? hic, si laborem fugeret, si obstrictus voluptatibus teneretur, in hac acie quotidie versaretur? appeteret inimicitias; in iudicium vocaret? subiret periculum capitis? ipso inspectante populo Romano, tot menses aut de salute, aut de gloria dimicaret? Nihil igitur illa vicinitas redolet? nihil hominum fama? nihil Baiæ denique ipsæ loquuntur? illæ vero non loquuntur solum, verum etiam personant, huc unius mulieris libidinem ^b esse prolapsam, ut ea non modo solitudinem, ac tenebras, atque hæc flagitiorum ^c integumenta non quærat, sed in turpissimis rebus frequentissima celebritate & clarissima luce lætetur. Verum si quis est, qui etiam metriciis amoribus interdictum juventuti putet, est ille quidem valde severus; negare non possum; sed abhorret non modo ab huius seculi licentia, verum etiam à majorum consuetudine, atque ^d concessis; quando enim hoc non factum est? quando reprehensum? quando non permissum? quando denique fuit, ut, quod licet, non liceret? Hic ego jam rem definiam: mulierem nullam no-

^a non quia.

^b devanisse.

^c occultationes.

^d quæ conceduntur.

1. *Eas cupiditates.*] Voluptates & libidines non possunt esse cum iis studiis quæ ad Rhetoricam & eloquentiam pertinent.

14. *Doctrina puerilis.*] Per doctrinam puerilem aut ipsas Rhetoricæ præceptiones, vel ipsam Grammaticam intelligit, quas necesse est à pueritia comparari, ut quis Orator evedat.

15. *Consularem hominem.*] C. Antonium, qui Ciceronis in Consulatu collega fuit, Cælius vocavit in iudicium.

17. *In hac acie.*] Id est, iudiciis & causis forensibus; translatio à gladiatoribus.

Ib. *Appeteret inimicitias.*] Subibant ac-

cusatores potentium inimicitias, cum eos in iudicium vocabant.

18. *Subiret periculum capitis.*] Subire capitis, periculum dicitur accusator, qui calumniæ periculum subit; nam calumniæ damnatos sequitur infamia.

Ib. *Ipsa expectante populo Rom.*] In foro habebatur hoc iudicium, ubi frequens adesse populus solebat.

19. *Nihil igitur illa vicinitas redolet.*] Id est, non debet venire in suspicionem libidinis Cælius, qui vicinus Clodiæ in Palatio habitaverit.

20. *Nihil Baiæ.*] Navigationes in hortis cum Clodia.

minabo; tantum in medium relinquam. Si quæ non nupta mulier domum suam patefecerit omnium cupiditati, palamque sese in meretricia vita collocarit, virorum alienissimorum convivii uti instituerit: si hoc in urbe, si in hortis, si in Baiarum illa celebritate faciet: si denique ita sese geret, non incessu solum, sed ornatu atque comitatu; non flagrantia oculorum, non libertate sermonis, sed etiam complexu, osculatione; aquis, navigatione, conviviis, ut non solum meretrix, sed etiam procax videatur: cum hac
 40 si quis adolescens forte fuerit, utrum hic tibi, L. Herenni, adulter, an amator; expugnare pudicitiam, an explere libidinem voluisse videatur? Obliviscor jam injurias, Clodia: depono memoriam doloris mei: quæ abs te crudeliter in meos, me absente, facta sunt, negligo; ne sint hæc in te dicta quæ dixi; sed ex te ipsa
 45 requiro; quoniam & crimen accusatores abs te, & testem ejus criminis te ipsam dicunt se habere; si qua mulier sit hujusmodi, qualem ego paulo ante descripsi, tui dissimilis, vita institutoque meretricio, cum hac aliquid adolescentem hominem habuisse rationis, num tibi perturpe, aut perflagitiosum esse videatur? Ea si tu non
 50 es, sicut ego malo, quid est quod objiciant Cœlio? sin eam te volunt esse, quid est, cur nos crimen hoc, si tu contemnis, pertimescamus? Quare, nobis da viam rationemque defensionis; nam aut pudor tuus defendet, nihil à M. Cœlio petulantius esse factum; aut impudentia & huic, & cæteris magnam ad se defendendum facultatem dabit.

IX. Sed quoniam emeruisse jam è vadis, & scopulos prætervecta videtur oratio mea, perfacilis mihi reliquus cursus ostenditur. Duo sunt enim crimina una in muliere summorum facinorum: auri, quod sumptum à Clodia dicitur: &
 5 veneni, quod ejusdem Clodiæ necandæ causa parasse Cœlium criminantur. Aurum sumpsit, ut dicitis, quod L. Luceii servis daret, per quos Alexandrinus Dio, qui tum apud Luceium habitabat, necaretur. Magnum crimen vel in legatis insidiandis, vel in servis ad hospitem domi necandum sollicitandis: plenum
 10 sceleris consilium, plenum audaciæ. Quo quidem in crimine primum illud requiram, dixerit-ne Clodiæ, quam ad rem aurum tum fumeret, an non dixerit? si non dixit, cur dedit? si di-

32. *In medio relinquam.*] Unicuique permittit ut de ea ad arbitrium suum judicet.

33. *In meretricia vita collocarit.*] Nemini mulieri quæstum suo corpore facere licuit, nisi quæ licentiam stupri apud Ædiles vulgasset. Vide Tacitum sub finem, 2. lib. Ann. ea autem ipsis conditio imposita fuit, ut jure cederent & dignitate matronarum; inducit autem exemplum hypotheticum, quo meretricem describit.

40. *Herenni.*] Herennius unus fuit ex accusatoribus Cœlii.

43. *Quæ abs te.*] Familia Ciceronis misere à Clodianis vexata est, cum ipse in exilium abiit. Vide Orat. pro domo.

47. *Tui dissimilis.*] Ironice loquitur.

1. *Emeruisse è vadis.*] Allegoria sumpta à navigantibus.

6. *Luceii.*] Luceius ille fuit historicus, ad quem exstat Ciceronis epistola.

7. *Alexandrinus Dio.*] De hoc dictum est parag. v. l. 4.

xit, eodem se conscientiae scelere devinxit. Tu-ne aurum ex ar-
 mario tuo promere ausa es? tu-ne Venerem illam tuam spoliatri-
 cem spoliare ornamentis? cæterum cum scires, quantum ad faci-
 nus aurum hoc quæreretur, ad necem scilicet legati, ad L. Lucceii,
 sanctissimi hominis atque integerrimi, labem sceleris sempiterni;
 huic facinori tanto tua mens liberalis conscia, tua domus popu-
 laris ministra, tua denique hospitalis illa Venus adjutrix esse non
 debuit. Vidit hoc Balbus: [facinoris tantum] celatam esse Clo-
 diam dixit, atque ita Coelium ad illam attulisse, se ad ornatum
 ludorum aurum quædere. Si tam familiaris erat Clodia, quàm
 tu esse vis, cum de libidine ejus tam multa dicis; dixit profecto,
 quo vellet aurum: si tam familiaris non erat, non dedit. Ita, si
 verum tibi Coelius dixit, ô immoderata mulier, sciens tu aurum
 ad facinus dedisti: si non est ausus dicere, non dedisti. Quid ego
 nunc argumentis huic crimini, quæ sunt innumerabilia, resistam?
 possum dicere, mores M. Coelii longissime à tanti sceleris atroci-
 tate esse disjunctos: minime esse credendum, homini tam inge-
 nioso tamque prudenti non venisse in mentem, rem tanti scele-
 ris ignotis alienisque servis non esse credendam. Possum etiam
 illa, & cæterorum patronorum & mea consuetudine, ab accusatore
 perquirere, ubi sit congressus cum servis Lucceii Coelius: qui ei
 fuerit aditus; si per se, qua temeritate? si per alium, per quem?
 possum omnes latebras suspicionum peragrarè dicendo: non causa
 non locus, non facultas, non conscius, non perficiendi, non oc-
 cultandi maleficii spes, non ratio ulla, non vestigium maximi fa-
 cinoris reperietur. Sed hæc, quæ sunt oratoris propria, quæ mi-
 hi non propter ingenium meum, sed propter hanc exercitationem
 usumque dicendi, fructum aliquem ferre potuissent, cum à me ip-
 so laborata proferri viderentur, brevitatis causa relinquo omnia.
 Habeo enim, Judices, quem vos socium vestrae religionis jurisque
 jurandi facile esse patiemini, L. Lucceium, sanctissimum homi-
 nem, & gravissimum testem: qui tantum facinus in famam at-
 que fortunas suas neque non audisset illatum à Coelio, neque
 neglexisset, neque tulisset. An ille vir, illa humanitate prædi-
 tus, illis studiis, artibus atque doctrina, illius ipsius periculum,

14. *Venerem illam.*] Clodia simula-
 crum Veneris aureum habere dicebatur,
 quam ut meretrix, & impudica mulier
 colebat.

16. *Spoliatricem.*] Spoliatricem appel-
 lat, quia Veneris auxilio multos adolescen-
 tes patrimonio Clodia spoliaverat.

18. *Popularis.*] Populare dicitur vel
 quod commune est populo, vel quod illi
 gratum est & jucundum.

19. *Hospitalis.*] Propter simulacrum
 quod in suis ædibus Clodia asservabat,

hospitalis dicitur.

20. *Vidit hoc Balbus.*] Balbi testimo-
 nium allatum ab accusatoribus irritum facit.

24. *Quo vellet.*] In quem usum aurum
 illud infumere vellet, Coelius Clodiae dixit.

33. *Ubi sit congressus.*] Excudit omnes
 circumstantias tum à loco præcipue, & fa-
 cultate, & falsa esse demonstrat, quæ Coe-
 lio objecta sunt.

42. *Juris jurandi.*] Judices & testes ju-
 rabant, se nihil contra justitiam acturos vel
 dicturos esse,

quem

quem propter hæc ipsa studia deligebat, negligere potuisset? & quod facinus in alienum hominem illatum severe ^a acciperet, id
 50 omisisset curare in hospite; quod, per ignotos actum cum compe-
 risset, doleret, id à suis tentatum negligeret? quod in agris,
 locis-ve publicis factum reprehenderet, id in urbè, ac suæ domi
 cœptum esse leviter ferret? quod in alicujus agrestis periculo non
 prætermitteret, id homo eruditus in insidiis doctissimi hominis dis-
 55 simulandum putaret? Sed cur diutius vos, Judices, teneo? ipsi-
 us ^b jurati religionem, auctoritatemque percipite, atque omnia
 diligenter testimonii verba cognoscite. Recita testimonium Luc-
 ceii. TESTIMONIUM LUCCEII. Quid expectatis amplius?
 an aliquam vocem putatis ipsam pro se causam & veritatem pos-
 60 se mittere? hæc est innocentiae defensio, hæc ipsius causæ oratio,
 hæc una vox veritatis: in crimine ipso nulla suspicio est, & in
 re ^c nihil est argumenti: in negotio, quod actum esse dicitur,
 nullum vestigium sermonis, loci, temporis: nemo testis, nemo
 conscius nominatur, totum crimen profertur ex inimica, ex infam-
 65 mi, ex crudeli, ex facinorosa, ex libidinosa domo: domus autem
 illa, quæ tentata scelere isto nefario dicitur, plena est integritatis,
 officii, religionis: ex qua domo recitatur vobis jurejurando de-
 vincta auctoritas: ut res minime dubia, tamen in contentione po-
 natur, utrum temeraria, procax, irata mulier finxisse crimen, an
 70 gravis, sapiens, moderatusque vir religiose testimonium dixisse
 videatur.

X. Reliquum est igitur crimen de veneno: cujus ego neque prin-
 cipium invenire, neque evolvere exitum possum. Quæ fuit enim
 causa, quamobrem isti mulieri venenum vellet dare Coelius? ne
 aurum redderet? num petivit? ^a ne crimen hæreret? num quis ob-
 5 jicit? num quis denique fecisset mentionem, si hic nemini nomen
 detulisset? Quin etiam Herennium dicere audistis, verbo se mo-
 lestum non futurum fuisse Coelio, nisi iterum eadem de re suo fa-
 miliari absoluto nomen hic detulisset. Credibile est igitur, tantum

^a animadverteret. ^b testis. ^c nulla est probatio. ^a accusaretur illius criminis.

48. *Hæc ipsa studia.*] Humanitatis & eloquentiæ studia intelligit.

54. *Doctissimi hominis.*] Dio legatus Alexandrinus omni eruditione florebat.

57. *Recita testimonium Luceii.*] Ab- erat ab hoc judicio Luceius, sed testi- monium suum misit, quod à scriba recita- tum est.

65. *Libidinosa domo.*] Loquitur de do- mo Clodiae, ex qua verum testimonium proferri non potest, quia infamis est, & libidinosa.

Ib. *Domus autem illa.*] Luceii domus

cum plena sit integritatis, inde prolatum testimonium valere debet.

66. *Scelere.*] In illa Luceii domo dice- batur interfectus fuisse Dio princeps Alexan- drinae legationis.

5. *Nomen detulisset.*] Deferre nomen non est proprie accusare: sed apud Magi- stratum & judicem, de aliquo crimine an- te accusationem denunciare, & alium in capitis discrimen rapere.

8. *Familiari absoluto.*] Polam Atrati- num intelligit, de quo vide Argumentum orationis,

faci-

facinus nullam ob causam esse commissum? & vos non videtis fingi sceleris maximi crimen, ut alterius causa sceleris susci-¹⁰ piendi fuisse videatur? Cui denique commisit? quo adjutore usus est? quo socio? quo conscio? cui tantum facinus, cui se, cui salutem suam credidit? servis-ne mulieris? sic enim objectum est; & erat tam demens hic, cui vos ingenium certe tribuitis, etiamsi cætera inimicâ oratione detrahitis, ut omnes¹⁵ suas fortunas alienis servis committeret? at quibus servis? refert enim magnopere idipsum: his-ne, quos intelligebat non communi conditione servitutis uti, sed licentius, liberius, familiaris cum domina vivere? quis enim hoc non videt, Judices, aut quis hoc ignorat, in ejusmodi domo, in qua mater-familias meretricio²⁰ more vivat: in qua nihil geratur, quod foras proferendum sit: in qua lustra, libidines, luxuries, omnia denique inaudita vitia atque flagitia versentur; hic servos non esse servos, quibus omnia committantur, per quos gerantur, qui versentur iisdem in voluptatibus, quibus occulta credantur, ad quos aliquantum²⁵ etiam ex quotidianis sumptibus ac luxuria redundet? Id igitur Cælius non videbat? si enim tam familiaris erat mulieris, quàm vos vultis; istos quoque servos familiares esse dominæ sciebat; sin ei tanta consuetudo, quanta à vobis inducitur, non erat, quæ cum servis potuit familiaritas esse tanta? Ipsius au-³⁰ tem veneni quæ ratio fingitur? ubi quæsitum est? quemadmodum paratum? quo pacto? cui, quo in loco traditum? Habuisse aiunt domi, vimque ejus esse expertum in servo quodam ad rem ipsam parato, cujus^b perceleri interitu esse ab hoc comprobatum venenum. Prò dii immortales! cur interdum in³⁵ hominum sceleribus maximis, aut connivetis, aut præsentis fraudis pœnas in diem reservatis? Vidi enim, vidi, & illum hausi dolorem vel acerbissimum in vita, cum Q. Metellus abstraheretur è sinu gremioque patriæ: cumque ille vir, qui se natum huic imperio putavit, tertio die post, quam in curia, in rostris,⁴⁰ in repub. floruisset, integerrima ætate, c^c optimo habitu, maximis viribus, eriperetur indignissime bonis omnibus atque universæ civitati; quo quidem tempore ille moriens, cum jam cæteris

^b morte subita.

^c optima sanitate.

11. Cui denique commisit.] Afferit Cicero omnes circumstantias, quibus probet Cælium veneni crimen non admisisse; à personis exorditur; ac¹⁰ à servis Clodiæ, quibus committere tuto illud facinus non potuit, quia liberius in illa domo plena libidinis vivebant.

31. Ubi quæsitum est?] 2. Probat Cælium non parasse venenum à circumstantiis loci & auxiliorum.

35. Prò dii immortales.] Vehementi

exclamatione à proposito digressus in Clodiam invehitur, quæ audeat veneni Cælium infimulare, cum ipsa venerit in suspicionem veneno maritum sustulisse: cujus ipse laudes mire prosequitur.

38. Metellus abstraheretur.] Propter Metellum sublatum ab uxore Clodia, ipsa dicta est Clytæmnestra, ut ait Fabius lib. 8. cap. 6. quod ut illa ferro virum suum Agamemnonem, sic ista Metellum veneno interfecerit,

ex partibus oppressa mens esset, extremum sensum ad memoriam
 45 reip. reservabat: cum me intuens flentem significabat, interruptis
 atque morientibus vocibus, quanta impenderet procella urbi,
 quanta tempestas civitati: & cum parietem sæpe feriens eum,
 qui cum Q. Catulo fuerat ei communis, crebro Catulum, sæpe me,
 sæpissime rempublicam nominabat; ut non tam se emori, quam
 50 spoliari suo præsidio cum patriam, tum etiam me doleret. Quem
 quidem virum si nulla vis repentini sceleris sustulisset; quonam
 modo ille furenti fratri suo patrueli consularis restitisset, qui con-
 sul incipientem furere atque conantem, sua se manu interfectu-
 rum, audiente Senatu, dixerit? Ex hac igitur domo progres-
 55 sa ista mulier de veneni celeritate dicere audebit? nonne ipsam
 domum metuet, ne quam vocem eliciat? non parietes conscios,
 non noctem illam funestam ac luctuosam perhorrescet? Sed re-
 vertar ad crimen; etenim hæc facta illius clarissimi ac fortissimi
 viri mentio & vocem meam fletu debilitavit, & mentem dolore
 60 impedivit. Sed tamen venenum unde fuerit, quemadmodum pa-
 ratum sit, non dicitur. Datum esse hoc aiunt P. Licinio, ^d pudenti
 adolescenti, & bono, Cœlii familiari: constitutum factum esse
 cum servis, ut venirent ad balneas Xenias: eodem Licinium es-
 se venturum, atque iis veneni pyxidem traditurum. Hic primum
 65 illud requiro, quid attinuerit illud ferri in eum locum constitu-
 tum? cur illi servi non ad Cœlium domum venerint? si ^e manebat
 tanta illa consuetudo Cœlii cum Clodia, tantaque familiaritas,
 quid suspicionis esset, si apud Cœlium mulieris servus visus es-
 set? sin autem jam suberat similtas, exstincta erat consuetudo, dis-
 70 cidium exstiterat: hinc illæ lacrymæ nimirum, & hæc causa est ho-
 rum omnium scelerum, atque criminum. Immo, inquit, cum ser-
 vi ad dominam rem istam, & maleficium Cœlii detulissent, mulier
 ingeniosa præcepit suis, ut omnia Cœlio pollicerentur: sed, ut ve-
 nenum, cum à Licinio traderetur manifesto comprehendi posset, con-

^d verecundo.

^e erat.

52. *Fratri suo patrueli.*] Significat Q. Cæcilius Metellum Nepotem Consularem. Nam is Consul cum P. Cornelio Lentulo fuit anno urbis DCXCVII. *Patruelles fratres vel sorores sunt*, ait Caius, qui, quæve ex duobus fratribus progenerantur.

60. *Unde fuerit.*] Unde sit sumptum illud venenum dici non potest.

62. *Constitutum cum servis.*] Verbum istud *constitutum* est verbum juris, cum & dies & locus inter quosdam præstitutus est, in quem convenient.

63. *Balneas Xenias.*] Balneæ Xeniae solis peregrinis concedebantur. Xeniae au-

tem quasi hospitales dictæ sunt.

64. *Pyxidem.*] Pyxis vasculum est, in quo unguenta, & res ejusmodi asservabantur, ἀπὸ τῆς πυξῆς, hoc est, buxo sic dicta, quod primum ex illa arbore pyxides confectæ sint.

70. *Hinc illæ lacrymæ.*] Causam aperit unde ita exarserit in Cœlium Clodia, ut adduceret eum in suspicionem veneni, quod nempe ab illa recesserat.

73. *Omnia Cœlio pollicerentur.*] Voluit Clodia, ut servi pollicerentur Cœlio suam operam ad dominam suam Clodiam interficiendam.

stitui

stitui locum iussit balneas Xenias, ut eo mitteret amicos, qui de- 75
 litescerent: deinde repente, cum venisset Licinius, ut venenum
 traderet, proflirent, hominemque comprehenderent. Quæ qui-
 dem omnia, Judices, ^f perfacilem rationem habent reprehenden-
 di; cur enim balneas publicas potissimum constituerat? in quibus
 non invenio quæ latebra togatis hominibus esse possit; nam si es- 80
 sent in vestibulo balnearum, non laterent: sin se in intimum con-
 jicere vellent, nec satis commode calceati & vestiti id facere pos-
 sent, & fortasse non reciperentur: nisi forte mulier potens, qua-
 drantaria illa permutatione, familiaris facta erat balneatori. At-
 que equidem vehementer expectabam, quinam isti viri boni, testes 85
 hujus manifesto deprehenso veneni dicerentur; nulli enim sunt ad-
 huc nominati; sed non dubito quin sint pergraves, qui primum
 sint talis sceminæ familiares; deinde eam provinciam susceperint,
 ut in balneas ^g contruderentur: quod illa nisi à viris honestis-
 simis, ac plenissimis dignitatis, ^h quàm velit, sit potens, nunquam 90
 impetravisset. Sed quid ego de dignitate istorum testium loquor?
 virtutem eorum diligentiamque cognoscite; in balneis delitue-
 runt; testes egregios! deinde temere profluerunt; homines gra-
 vitati deditos! sic enim fingunt, cum Licinius venisset, pyxidem
 teneret in manu, conaretur tradere, nondum tradidisset, tum re- 95
 pente evolasse istos præclaros testes sine nomine: Licinium au-
 tem, cum jam manum ad tradendam pyxidem porrexisset, retraxis-
 se, atque illo repentino hominum impetu se in fugam conjecis-
 se. O magna vis veritatis, quæ contra hominum ingenia, callidita-
 tem, solertiam, contraque fictas omnium insidias facile se per se 100
 ipsam defendat! Verum hæc tota fabella veteris & plurimarum fa-
 bularum poetriæ, quàm est sine argumento? quam nullum invenire
 exitum potest? Quid enim isti tot viri (nam necesse est fuisse non

^f possunt facile refutari.

^g conjicerentur.

^h quantamcunque habeat potestatem.

80. *Togatis hominibus.*] Qui toga vesti-
 untur.

81. *In vestibulo.*] Vestibulum non erat
 in ipsis ædibus, nec pars ædium, sed locus
 ante januam vacuus, areaque perquam, à
 via publica, accessus erat ad ædes. Hic au-
 tem locus erat statio salutatorum.

83. *Quadrantaria.*] Teste Plutarcho in
 Cicerone, Clodia *quadrantaria* appellata
 fuit, à quadrante exiguo numismate, quod
 adolescens quidam, qui eam deperibat, pro
 aureis nummis in loculos ejus conjecerat.
 Quadrans autem quartam patrem assis va-
 lebat. Quod monetæ pretium ab ingredi-
 entibus balneum balneatori seu balnearum

magistro persolvebatur. Quadrantariam au-
 tem hic permutationem appellavit per con-
 temptum, ut turpe familiaritatis Clodiæ
 cum balneatore commercium ostenderet.

85. *Isti viri boni.*] Ironia.

87. *Sint pergraves.*] Ironia.

89. *Honestissimis.*] Perseverat in Ironia.

96. *Evolasse.*] Id est, ex insidiis ap-
 paruisse.

101. *Verum hæc tota fabella.*] Aggre-
 ditur jam ostendere quam inique superior
 illa narratio conficta sit.

102. *Poetriæ.*] Clodiam poetriam ap-
 pellat, quæ sæpe in mendaciis fingendis
 versata est.

- paucos, ut & comprehendi Licinius facile posset, & res multorum
 105 oculis esset testator) cur Licinium ne manibus amiserunt? qui
 minus enim Licinius comprehendi potuit, cum se retraxit, ne py-
 xidem traderet, quam si non retraxisset? erant enim illi positi,
 ut comprehenderent Licinium; ut manifesto Licinius teneretur,
 aut cum retineret venenum aut cum tradidisset; hoc fuit totum
 110 consilium mulieris, hæc istorum provincia, qui rogati sunt: quos
 quidem tu quamobrem temere profiluisse dicas, atque ante tempus,
 non reperio; fuerant hoc rogati: fuerant ad hanc rem collocati,
 ut venenum, ut insidiæ, facinus denique ipsum ut manifesto com-
 prehenderetur; potuerunt-neⁱ meliori tempore profilire, quam
 115 cum Licinius venisset? cum in manu teneret veneni pyxidem?
 quæ si cum jam erat tradita servis, evasisent subito ex balneis
 mulieris amici, Liciniumque comprehendissent: imploraret ho-
 minum fidem, atque à se illam pyxidem traditam pernegaret: quem
 quomodo illi reprehenderent? vidisse se dicerent? primum¹ ad
 120 se revocarent maximi facinoris crimen: deinde id se vidisse dice-
 rent, quod, ^m quo loco collocati fuissent, non potuissent vide-
 re. Tempore igitur ipso se ostenderunt^a cum Licinius venis-
 set, pyxidem expediret, manum porrigeret, venenum traderet.
 Mimi ergo est jam exitus, non^o fabulæ: in quo cum clausula
 125 non invenitur, fugit aliquis è manibus, deinde scabella concrepant,
 aulæum tollitur.

XI. Quæro enim, cur Licinium titubantem, hæsitantem, ceden-
 tem, fugere conantem, mulieraria manus ista de manibus emisit:
 cur non comprehenderint? cur non ipsius confessione, multorum
 oculis, facinoris denique voce, tanti sceleris crimen^a expresserint?
 5 an timebant, ne tot unum, valentes imbecillum, alacres perterri-
 tum superare non possent? Nullum argumentum in re, nulla sus-
 picio in causa, nullus exitus criminis reperietur. Itaque hæc causa

ⁱ commodiori ¹ facerent se reos illius maximi facinoris. ^m ex loco quo positi fuissent.
ⁿ quo. ^o commœdiæ. ^a extorserint.

110. Qui rogati sunt.] A Clodia vide-
 licet rogati sunt.

119. Quomodo illi reprehenderet.] Id est,
 quomodo eum dedisse hanc pyxidem vene-
 no plenam arguerent.

124. Mimi.] Sumitur *mimus* pro actio-
 ne histrionica turpissimorum facinorum
 imitatrice. Unde Ovidius, *Scribere si fas*
est imitantes turpia mimos. Horum autem
 nulla erat clausula, ut in cœmediis, sed
 abrupti strepitu & tumulto aliquo sole-
 bant.

Ib. Clausula non invenitur.] Clausula fi-
 nis est, & conclusio alicujus rei. Ita Cice-

ro in Philipp. 13. Veniamus aliquando ad
 clausulam.

125. Scabella concrepant.] Id est, sca-
 bella, in quibus sedent spectatores, pulsan-
 tur. Putant alii, cum Salmasio, scabel-
 lum fuisse ligneum instrumentum scabelli
 instar, quod ab histrionibus ad numerum
 pede pulsabatur cum solea lignea, vel ferrea
 ut major crepitus ederetur.

126. Aulæum tollitur.] Aulæa tapetia
 erant, quibus scenæ ornabantur.

2. Mulieraria manus.] Designat istam
 mollem & effæminatam amicorum Clodiæ
 catervam.

ab argumentis, à conjectura, ab iis signis, quibus veritas illustrari solet, ad testes tota traducta est. Quos quidem ego testes, Judices, non modo sine ullo timore, sed etiam cum aliqua spe ¹⁰ delectationis expecto; prægestit animus jam videre, primum ^b lautos juvenes, mulieris beatæ ac nobilis familiares: deinde fortes viros, ab imperatrice in insidiis, atque in præsidio balnearum locatos: ex quibus requiram, quonam modo latuerint, aut ubi: alveus-ne ille, an equus Trojanus fuerit, qui tot invictos vi- ¹⁵ ros, muliebri bellum gerentes, tulerit & texerit? Illud verò respondere cogam, cur tot viri ac tales hunc & unum, & tam imbecillum, quàm videtis, non aut stantem comprehenderint, aut fugientem consecuti sint; qui se nunquam profecto, si istum in locum processerint, explicabunt: quàm volent in conviviiis ²⁰ faceti, dicaces, nonnunquam etiam ad vinum disertis sint; alia fori vis est, alia triclinii: alia subselliorum ratio, alia lectorum: non idem judicum, commissatorumque conspectus: lux denique longe alia est solis, & lychnorum. Quamobrem ^c excutiemus omnes istorum delicias, omnes ineptias, si prodierint; sed, si ²⁵ me audiant, navent aliam operam, aliam ineant gratiam, in aliis se rebus ostendent: ^d vigeant apud istam mulierem venustate; dominantur sumptibus; hæreant, jaceant, deserviant: capiti verò innocentis, & fortunis parcant. An sunt servi illi de cog-

^b elegantes.^c scrutabimur.^d gratiosi sint isti mulieri.

11. *Prægestit animus.*] Gestire est gestus edere, qui animi affectum indicent.

13. *Fortes.*] Ironia.

Ib. *Imperatrice.*] Clodiam imperatricem vocat, quia ubique servos disposuerat.

15. *Alveus-ne ille.*] Alveus locus est concavus, per quem rivi & flumina profuunt; hic tamen videtur intelligi labrum balnearum.

Ib. *Equus Trojanus.*] Cum Græci urbem Trojam capere non possent, Epeus Coquus equum ligneum ingenti magnitudine confecit, qui fraude Sinoniam in urbem inductus est; unde eo inclusi Græci erumpentes, urbem ceperunt. Vide librum 2. *Æneid.* Ridet hic Cicero consilium adversariorum, qui ita se abdidit, ut Licinium comprehenderent.

16. *Muliebri bellum.*] Respicit iterum ad Græcos, qui propter raptam Helenam, bellum Trojanis intulerunt.

22. *Triclinii.*] Triclinium cœnaculum est, à tribus lectis, qui sternebantur, nuncu-

cupatum. Veteres enim illi, qui jacendo cœnabant, tres mensas seu lectos adhibebant.

Ib. *Subselliorum.*] Subsellia hæc pro judiciis ponuntur, quia iudices in aliis, in aliis rei, in aliis patroni, & oratores sedebant.

23. *Lux alia solis.*] Judicia exercebantur sub dio in rostris. Contra verò convivia in cœnaculis ad faces celebrabantur.

26. *Navent aliam operam.*] Alterius sibi quam Clodiæ gratiam mercari debent: aut in rebus aliis amicitiam sibi Clodiæ conciliare.

28. *Dominentur sumptibus.*] Id est, ejus gratiam sumptibus & muneribus aucupentur.

Ib. *Hæreant, jaceant.*] Eam semper comitentur, eique assideant ubique.

29. *At sunt servi, &c.*] Occurrit objectioni Cicero, nempe auctoritate & consilio cognitorum Clodiæ, in fidei suæ mercedem à domina manumissos fuisse.

- 30 natorum sententia, nobilissimorum & clarissimorum hominum, manumissi. Tandem aliquid inveniemus, quod ista mulier de suorum propinquorum, fortissimorum virorum, sententia atque auctoritate fecisse videatur. Sed scire cupio, quid ^e habeat argumenti ista manumissio: in qua aut crimen est Cœlio ^f quæsitum,
- 35 aut quæstio sublevata, aut multarum rerum consciis servis cum ^g causa præmium persolutum. At propinquis placuit; cur non placeret, cum rem ^h tu-te ad eos non ab aliis tibi allatum, sed à te ipsa compertam deferre diceres? Hic etiam miramur, si illam commentitiam pyxidem obscœnissima sit fabula consecuta?
- 40 Nihil est quod in ejusmodi mulierem non cadere videatur; audita [[&] pervulgata] percelebrata sermonibus res est. Percipitis animis, Judices, jamdudum quid velim, vel potius, quid nolim dicere. Quod etiam si est factum, certè à Cœlio non est factum; quid enim attinebat? est enim ab aliquo fortasse adolescente non
- 45 tam ⁱ insulso, quam non verecundo. Sin autem est fictum: non illud quidem modestum, sed tamen non est inficetum mendacium; quod profecto nunquam hominum sermo, atque opinio comprobasset, nisi omnia, quæ cum turpitudine aliqua dicerentur, in istam quadrare apte viderentur.

^e quid probet. ^f constatum. ^g ratione. ^h tu ipsa. ⁱ stolido.

31. *Manumissi.*] Non licebat mulieribus, servos manumittere apud Romanos, sine cognatorum sententia; manumissi autem fuerant, ne de iis quæstio haberetur, quia liberi apud Romanos non torquebantur, ut ex Cicerone patet in Partitionibus.

35. *Aut quæstio sublevata.*] Tormenta servis adempta sunt, quæ ipsis in quæstione infligebantur.

39. *Obscœnissima fabula.*] Ex illa pyxide rumores sparsi sunt, de turpissima vita illius mulieris.

PERORATIO.

XII. ^a Dicta est à me causa, Judices, & perorata; jam intelligitis, quantum judicium sustineatis, quanta res sit commissæ vobis. De vi quæritis: quæ lex ad imperium, ad majestatem, ad statum patriæ, ad salutem omnium pertinet: quam legem Q. Catulus armata dissensione civium, reipublicæ pene extremis temporibus tulit: quæque lex, sedata illa flamma consulatûs mei, fumantis reliquias conjurationis exstinxit. Hac enim lege Cœlii adolescentia non ad

^a defensa.

4. *Quam legem.*] De ista lege dictum est initio hujus Orationis, paragraph. I. l. 1.

6. *Sedata flamma consulatûs mei.*] Catilina, Cicerone Consule, statuerat urbem

ferro flammaque delere.

7. *Non ad Reipublicæ pœnas.*] Cælius lege Plautiæ reus non est; sed reus est quia effrenatæ mulieris libidini satisfacere noluit.

reipub.

reipublicæ poenas, sed ad mulieris libidines & delicias deposcitur. Atque hoc etiam loco M. Camurti, & C. Eserni damnatio prædicatur. O stultitiam! stultitiam-ne dicam, an impudentiam singulararem? audetis-ne cum ab ea muliere veniatis, facere istorum hominum mentionem? audetis-ne excitare tanti flagitii memoriam, non extinctam illam quidem, sed repressam vetustate? Quo enim illi crimine, peccatoque perierunt? nempe, quod ejusdem mulieris dolorem & injuriam Vettiano nefario sunt stupro^b persecuti. Ergo ut audiretur Vettii nomen in causa, ut illa vetus Afrania fabula refricaretur, idcirco Camurti & Eserni causa est renovata? qui quanquam lege de vi certe non tenebantur, eo maleficio tamen erant implicati, ut ex nullius legis laqueis emittendi viderentur. M. verò Caelius cur in hoc judicium vocatur? cui neque proprium quæstionis crimen objicitur, nec verò aliquid ejusmodi, ^c quod sit à lege sejunctum, & cum vestra severitate conjunctum; cujus prima ætas dedita disciplinis fuit, iisque artibus, quibus instruimur ad hunc usum forensem, ad ^d capeffendam rempublicam, ad honorem, gloriam, dignitatem: ^e iis autem fuit amicitiiis majorum natu, quorum imitari industriam continentiamque maxime velit: iis æqualium studiis, ut eundem, quem optimi ac nobilissimi, petere cursum laudis videretur. Cum autem paullum jam roboris accessisset ætati, in Africam profectus est, Q. Pompeio Proconsuli contubernalis, castissimo viro atque omnis officii diligentissimo: in qua provincia cum ^f res erant & possessiones paternæ, tum etiam usus quidam provincialis, non sine causa, à majoribus huic ætati tributus. Discessit illinc Pompeii judicio probatissimus, ut ipsius testimonio

^b uli sunt violatâ pudicitia Vettii. ^c quod non licet per legem. ^d gubernandam.
^e habuit eas amicitias cum senioribus. ^f facultates.

9. Camurti & C. Eserni damnatio.] Videntur hi damnati, quod ex his fuerint, qui legatos Alexandrinos interfecere, ut placet Hotomanno. Sed aliis videntur fuisse damnati, quod Vettio cuidam adulescenti vim intulissent, ut Clodius facerent satis, à qua ejus pudicitia non potuit oppugnari.

16. Ut illa vetus Afrania fabula refricaretur.] Videtur hoc facinore renovari memoria flagitii illis similis flagitiis, de quibus Afranius poeta, qui togatas turpissimè scripsit: nisi fortasse designet Caiam Afraniam impudentissimam tæminam, poetriam, & multarum fabularum inventricem, de qua loquitur Val. Max. lib. 8. cap. 3.

18. Lege de vi non tenebantur.] Tenebantur de vi quidem, non quod armis

republicam turbassent: sed quia vim intulerant juvenis sanctissimi pudicitiae, quod quidem ad vim publicam pertinere videbatur.

28. Nobilissimi.] Eundem vitæ cursum tenuit Caelius, quem nobilissimi quique semper tenuerunt.

30. Proconsuli.] Proconsules dicti sunt, quod pro Consulibus ad administrandas provincias mitterentur.

1b. Contubernalis.] Contubernales milites dicebantur, qui decem sub uno papilione degebant.

32. Usus quidam provincialis.] Romani solebant adolescentes ad provincias cum præsidibus mittere, ut paratiores ad rempublicam administrandam accederent; unde hic usus pro experientiâ ponitur.

- 35 cognoscetis; voluit vetere instituto, eorum adolescentium exemplo, qui post in civitate summi viri & clarissimi cives exstiterunt, industriam suam à populo Romano ex aliqua illustri accusatione cognosci. Vellem alio potius eum cupiditas gloriæ detulisset; sed abiit hujus tempus querelæ. Accusavit C. Antonium, collegam meum: cui misero præclari in rempublicam beneficii memoria
- 40 nihil profuit, nocuit opinio maleficii cogitati. Postea nemini concessit æqualium, plus ut in foro, plus ut in negotiis versaretur causisque amicorum, plus ut valeret inter suos gratia; quæ nisi & vigilantes homines, nisi sobrii, nisi industrii consequi non possunt, omnia labore & diligentia est consecutus. In hoc flexu quasi
- 45 ætatis (nihil enim occultabo, fretus humanitate ac sapientia vestra) fama adolescentis paullum hæsit ad metas notitia nova mulieris, & infelici vicinitate, & ^h insolentia voluptatum; quæ cum inclusæ diutius, & prima ætate compressæ, & constrictæ fuerunt, subito
- 50 se nonnunquam profundunt, atque ejiciunt universæ; quæ ex vita, vel dicam, quo ex sermone, nequaquam enim tantum erat, quantum homines loquebantur, verum ex eo, quidquid erat, emerfit, totumque se ejecit atque extulit: tantumque abest ab illius familiaritatis infamia, ut ejusdem nunc ab sese inimicitias odiumque propulset. Atque ut iste interpositus sermo deliciarum
- 55 desideræque ⁱ moreretur (fecit, me, mehercule, invito & multum repugnante, sed tamen fecit), nomen amici mei de ambitu detulit: quem absolutum insequitur, revocat: nemini nostrum obtemperat: est violentior quam vellem. Sed ego non loquor de sapientia, quæ non cadit in hanc ætatem: de impetu animi loquor, de cupiditate vincendi, de ardore mentis ad gloriam: quæ studia in

& studiosi.

h novitate.

i auferretur.

35. *Vetere instituto.*] Apud veteres concessum adolescentibus fuit, in accusationibus eorum qui gesserant magistratum, præbere ingenii sui specimen.

37. *Illustri accusatione.*] Cælius Antonium consularem [de Majestate] accusavit, Cicerone defendente.

40. *Beneficii memoria.*] Bene meritis de patria fuerat, cum Catilinæ delevit exercitum.

41. *Opinio maleficii.*] Primò fuerat Antonius in conjuratione Catilinæ, sed ab eâ, Cicerone suadente, revocatus est.

Ib. *Postea.*] Cælius, post accusationem Antonii, ita superavit æquales, ut nemo plus valeret in foro, &c.

47. *Paullum hæsit ad metas.*] Respicit ad curulia certamina, in quibus metas circumagi oportebat, priusquam vinceretur; idque erat periculosum, ne quis

impingeret. Ait igitur Cicero, quod cum Cælius cursum adolescentiæ confecisset, in voluptatis licentiam delapsus est, & aliquantisper immoratus: perinde ac solent qui in meta non flectentes cursum insistant, nec finem præmiumque laboris assequuntur.

57. *Nomen amici mei.*] Cælius Polam Servium Atratini patrem ambitus accusavit. Vocat autem eum amicum, ne causæ noceat: nam lib. 2. ad Q. fratrem, Polam illum tetrum & ferum hominem vocat.

58. *Absolutum insequitur.*] Absolutus fuerat Pola, sed secundâ eum actione ad iudicium Cælius revocavit.

Ib. *Nemini nostrum obtemperat.*] Patri videlicet, Crasso, & Ciceroni, quibus erat assiduus, non eâ re obtemperat, quia ipsi dissuadentibus, iterum Polam agit in iudicium,

his

his jam ætatibus nostris ^l contractiora esse debent: in adolescentia verò, tanquam in herbis, significant, quæ virtutis maturitas, & quantæ fruges industriæ sint futuræ. Etenim semper magno ingenio adolescentes refrenandi potius à gloria, quàm incitandi fuerunt: amputanda plura sunt illi ætati, siquidem efflorescit ingenii laudibus, quàm ^m inserenda. Quare, si cui nimium ⁿ efferveruisse videtur hujus, vel in suscipiendis, vel in gerendis inimicitis, vis, ferocitas, pertinacia; siquem etiam minimorum horum aliquid offendit; si ^o purpuræ genus, si amicorum catervæ, si splendor, si nitor; jam ista deserbuerint; jam ætas omnia, jam ista dies mitigaret. Conservate igitur reipublicæ, Judices, civem bonarum artium, bonarum partium, honorum virorum; promitto hoc vobis, & reipublicæ spondeo, si modo nos ipsi reipublicæ satisfecimus, nunquam hunc à nostris rationibus se junctum fore; ⁷⁵ quod cum fretus nostra familiaritate promitto, tum quod durissimis se ipse legibus jam obligarit. Neque enim potest, qui hominem consularem, quod ab eo rempublicam violatam dicerat, in judicium vocarit, ipse esse in republica civis turbulentus: non potest, qui ambitu ne absolutum quidem patitur esse absolutum, ⁸⁰ ipse impune unquam esse largitor. Habet à M. Coelio respublica, Judices, duas accusationes vel obsides periculi, vel pignora voluntatis. Quare oro, obtestorque vos, Judices, ut qua in civitate paucis his diebus Sext. Clodius absolutus sit, quem vos per biennium aut ministrum seditionis, aut ducem vidistis; qui ædes sacras, ⁸⁵ qui censum populi Romani, qui memoriam publicam suis ma-

^l minus ardentia. ^m concedenda. ⁿ flagrasse. ^o elegantia ornatús.

63. *Tanquam in herbis.*] Proverbium & metaphora sumpta à segetibus teneris, teste Erasmo, de quibus nihil certi sibi potest sperare agricola, donec ad maturitatem pervenerint.

71. *Jam ista deserbuerint.*] Id est, fervorem suum remiserint, ac veluti refrixerint.]

77. *Hominem consularem.*] Antonium Consularem vocavit in judicium, ut jam sæpius dixit.

78. *Violatam diceret.*] Quia Antonius vi rus est studuisse Catilinæ, propterea dicit, ab eo violatam esse Rempublicam, dixisse Caelium.

80. *Absolutum.*] De Pola loquitur, de quo jam sæpe.

80. *Obsides periculi.*] Ostendit, nihil esse periculi metuendum à Caelio, quia duas illas accusationes tanquam fidei suæ obsides erga Rempublicam dedit.

84. *Sext. Clodius.*] Sextus Clodius fuit

Pub. Clodii familiarissimus & scriba, cui quidem ejus omnia flagitia tribuit Cicero, quia in iis patrandis eo usus est adjutore. Hunc Sextum Clodium mirè describit in Orat. pro Demo. Locum consule.

84. *Per biennium.*] Ab eo tempore quo transit ad plebem, ad reditum usque Ciceronis biennium fuit, quo toto tempore Clodius seditiones in Republica excitavit.

85. *Ædes sacras.*] Ædes ait elate, nam solum Nympharum templum incendit. Cum urbs variis incendiis obnoxia esset, crediderunt ope tantum illarum iis ignibus posse subveniri, utpote quæ aquis præessent: quare iis ædem consecrarunt.

86. *Censum populi Rom.*] In æde Nympharum publicæ tabulæ, in quibus tum nomina Romanorum, tum uniuscujusque census describebatur, asservabantur. [Vide Orat. pro Milone, p. 338.]

nibus incendit, hominem sine ^p re, sine fide, sine spe, sine fide,
 fine fortunis; ore, lingua, manu, vita omni inquinatum; qui Ca-
 tuli monumentum afflixit, meam domum diruit, mei fratris in-
 90 cendit; qui in palatio atque in urbis oculis servitia ad eadem &
 inflammendam urbem incitavit: in ea civitate ne patiamini il-
 lum absolutum muliebri gratiâ, M. Caelium libidini muliebri con-
 donatum: ne eadem mulier cum suo conjuge & fratre, turpif-
 95 simum latronem eripuisse, & honestissimum adolescentem oppres-
 sisse videatur. Quod cum hujus vobis adolescentiam proposueri-
 tis, constituitote vobis ante oculos hujus etiam miseri senectutem,
 qui hoc unico filio nititur, in hujus spe requiescit, hujus unius
 casum pertimescit: quem vos supplicem vestrae misericordiae,
 servum potestatis, abjectum non tam ad pedes, quàm ad mores
 100 sensusque vestros, vel recordatione parentum vestrorum, vel libe-
 rorum jucunditate sustentate: ut in alterius dolore, vel pietati,
 vel indulgentiae vestrae serviatis. Nolite, Judices, aut hunc jam
 natura ipsa ^q occidentem velle maturius exstingui vulnere vestro,
 quàm suo fato: aut hunc nunc primum florentem firmata jam
 105 stirpe virtutis, tanquam turbine aliquo aut subita tempestate per-
 vertere. Conservate parenti filium, parentem filio, ne aut senec-
 tutem jam prope ^r desperatam contempsisse, aut adolescentiam
 plenam spei maximae non modo non aluisse vos, sed etiam ^s perculis-
 se atque afflixisse videamini. Quem si vobis, si suis, si reipublicae
 110 conservatis, addictum, deditum, obstrictum vobis ac liberis ve-
 stris habebitis: omniumque hujus ^t nervorum ac laborum vos po-
 tissimum, Judices, fructus uberes diuturnosque capietis.

^p bonis.^q morientem.^r mortuam.^s evertisse.^t virium.

88. *Catuli monumentum.*] Catuli monu-
 mentum Porticus fuit in Palatio.

89. *Meam domum diruit.*] Clodius, dum
 Cicero exsularet, domum ejus Libertati
 consecravit.

92. *Muliebri gratiâ.*] Si Clodiae causa
 Sextus Clodius absolutus est, non debet
 propter eam Caelius ad damnationem &
 supplicium tradi.

93. *Mulier cum suo conjuge.*] Pungit
 Clodium, qui infamis fuerat incestu cum

illa sua sorore Clodia.

Ib. *Turpissimum latronem.*] Sextum Clo-
 dium latronem vocat, qui Clodiae benefi-
 cio, judicio liberatus est.

96. *Hujus miseri.*] Hæc verba pronunti-
 ando Caelii patrem demonstrabat, qui atra-
 tus & sordidatus judicio aderat, movendae
 judicum misericordiae causa.

104. *Jam stirpe.*] Comparatio à ventis
 & tempestate: & metaphora ducta à te-
 neris arboribus.

IN

L. Calpurnium PISONEM.

ARGUMENTUM.

CUM Piso, ex sententia Ciceronis, revocatus esset à provincia Macedonia, quam Proconsul administrabat, graviter in Ciceronem invehctus est. Hac oratione Pisoni Cicero respondet, quam in Senatu habuit loco sententiæ, ut testatur Quintilianus, lib. 3. cap. 9.

TEMPUS.

Paucis antè diebus habita est hæc oratio, quàm Pompeius ludos faceret, anno urbis conditæ 698. ipso Cn. Pompeio & M. Licinio Crasso secundum Consulibus, Ciceronis 52.

GENUS CAUSÆ.

Demonstrativum est: exagitat enim tota hac oratione Pisonem.

PARTES.

Tres sunt; Exordium, Insectatio, Peroratio.

EXORDIUM.

I. JAMNE vides, bellua, jamne sentis, ^a quæ sit hominum querela frontis tuæ? nemo queritur Syrum, nescio quem, de grege novi-

INTERPRETATIO.

^a quantum homines querantur de fronte tua.

NOTÆ.

1. *Jamne vides, bellua.*] Crediderunt nonnulli nihil in hoc exordio desiderari, sed abruptum & inflammatum esse; verum aliter sentiunt bene multi, adducti auctoritate Alconii Pediani antiquissimi interpretum, qui in Ciceronem commentati sunt; citat enim vir eruditus fragmenta quædam illius exordii, è quibus conjicitur tantum secundam illius partem restare.

Ib. *Jamne sentis.*] Pisonis stupiditatem indicat, qui belluarum instar tantum videt & sentit; quo gemino sensu imprimis illæ præditæ sunt.

2. *Frontis tuæ.*] Frons index est severitatis & clementiæ; quam Genio olim dedicatam fuisse Alexander ab Alexandro scribit.

Ib. *Syrum, nescio quem.*] Servis sæpe nomina nationum suarum imponebant, ut

novitiorum, factum esse consulem; non enim nos color iste servilis, non pilosæ genæ, non dentes putridi deceperunt: oculi,
 5 supercilia, frons, vultus denique totus, qui sermo quidam tacitus mentis est, hic in errorem homines impulit: hic eos, quibus eras ignotus, decepit, fefellit, in fraudem induxit. Pauci ista tua lutulenta vitia noveramus: pauci tarditatem ingenii, stuporem debilitatemque linguæ; nunquam erat audita
 10 vox in foro; nunquam periculum factum consilii; nullum non modo illustre, sed ne notum quidem factum, aut militiæ, aut domi; ^b obrepisti ad honores errore hominum, commendatione fumosarum imaginum: quarum simile habes nihil præter colorem. Is mihi etiam gloriabitur, se omnes magistratus sine repulsa assē-
 15 cutum? mihi ista licet de me vera cum gloria prædicare; omnes enim ^c honores populus Romanus mihi ipsi, homini novo, detulit. Nam tu tum quæstor es factus, etiam qui te nunquam viderant, tamen illum honorem nomini ^d mandabant tuo. Ædilis es factus:

^b pervenisti clam.

^c magistratus.

^d concedebant,

ut Strabo ait lib. 7. & præ cæteris nationibus nati fuerunt ad servitutem Syri, Judæi, & Cappadoces, ut dixit Orat. de provinc. Consul: censent aliqui hic Gabinium designari, qui Syriæ præerat.

3. *Novitiorum.*] Loquitur de venalibus illis servis, qui recentes nondum per annum servierant.

1b. *Color iste servilis.*] Atrum colorem indicat, quo maxime fuerunt Syri.

4. *Oculi.*] Oculi quasi nuntii sunt animi, ex iis enim iratus, lætus, &c. conjicitur.

5. *Supercilia.*] Fastum & superbiam supercilia denotant: quæ defluxa sunt, austeros; inflexa, irrisores; demissa malevolos arguunt.

8. *Lutulenta vitia.*] Vitia omnium turpissima in Pisonem reprehendit, quibus, quasi sus luto, delectabatur.

9. *Audita vox in foro.*] Stupiditatem hominis describit, quæ tanta fuit, ut nunquam in foro auditus fuerit sive in accusando, sive in defendendo quoquam.

10. *Periculum factum consilii.*] Piso non modo nunquam fuerat auditus in foro, sed ne quidem in Senatu cum de Repub. agebatur; hac enim Romæ duplici re commendabantur.

11. *Aut militiæ.*] Romani vel domi eloquentiæ, vel militiæ, rebus præclare gestis, gloriam sibi ac nomen faciebant.

12. *Commendatione fumosarum imaginum.*] Suam nobilitatem commendabant

Romani ostensione imagium, quas suorum majorum asservabant in ædium atriis; *fumosas* vero appellat, aut quia antiquitate nigredinem, aut quia ignibus coram iis accensis fuliginem contraxerant. Soli enim Romani diebus festis ante eas thus & cereos accendere, ut dicitur à Cic. lib. 3. Offic.

14. *Is mihi etiam gloriabitur.*] Piso contra Ciceronem dixerat se omnes magistratus adeptum esse; sed isti reponit Cicero, hanc gloriam non sua, sed majorum suorum causa illi, at sibi propter se delatam esse.

16. *Mibi homini novo.*] Novus homo dicitur, quem ante nemo in familia magistratum obtinuerat, sed qui sua virtute sibi adeptus est.

17. *Quæstor.*] Quæstores, ut ait Varro, à quærendo dicti sunt: quia conquirebant pecunias publicas. Regibus primum Romæ imperantibus instituti sunt, & postea populi suffragio creati, sicut reliqui Magistratus.

18. *Nomini.*] Piso erat ex illustrissima familia Pisonis Frugi, cujus magna & præclara extiterat in Republicam officia: hujus meminit Cicero in Orat. pro Fonteio; quare ad contemptum Pisonis, contra quem agit, non tam illi quam nomini ejus delatam fuisse præturam contendit.

1b. *Ædilis es factus: Piso.*] Ædiles alii plebei fuerant, alii curules. Curulium

ſtus: Piſo eſt à populo Romano factus, non iſte Piſo. Prætura item majoribus delata eſt tuis; noti erant illi mortui: te vivum ²⁰ nondum noverat quiſquam. Me cùm quæſtorem in primis, ædilem priorem, prætorem primum cunctis ſuffragiis populus Romanus faciebat, homini ille honorem, non generi; moribus, non majoribus meis; virtuti perfectæ, non auditiæ nobilitati, deferbat.

ſulium autem triplex fuit procuratio: Primum ut ludos curarent, deinde ut ædes ſacræ publicæſque, item vias publicas tuerentur; poſtremo, ut ne in mancipiorum venditione, & menſuris fraus admitteretur. Plebeiorum verò quadruplex fuit, ex Dionyf. Hal. 1. ut eſſent Tribunor. adminiſtri. 2. ut curarent plebeios ludos. 3. ut cloacas tuerentur. 4. ut annonæ præeſſent. Hi omnes à populo creabantur, & magiſtratum Kal. Januar. inibant.

19. *Non iſte Piſo.*] Piſonem intelligit, qui Frugi cognominatus eſt; vir tanta

virtute, atque integritate, ut optimis illis temporibus, cum inveniri nemo bonus poſſet, ſolus tamen frugi vel ab inimicis vocaretur.

21. *Me cum quæſtorem.*] Jam ſe confert cum Piſone Cicero, atque ejus honorem extenuat, dum ſe ſuperiorem in aſſequendis magiſtratibus oſtendit, quia ſibi, non majoribus delati ſunt.

22. *Prætorem primum.*] De Prætoribus & eorum numero dictum eſt in Orat. pro lege Manil. parag. 1. not. ad l. 13.

INSECTATIO PISONIS.

Illa Piſonis inſectatio duas partes complectitur: in prima agit de publicis Piſonis ſlagitiis, in ſecunda de privatis.

PRIMA PARS.

Hæc prima pars tres alias continet. In prima agit de Conſulatu Piſonis, quem impie ille geſſit. In ſecunda, de provincia, quam nefarie adminiſtravit. In tertia, de ejus redditu.

II. Nam quid ego de conſulatu loquar? ^a parto vis, anne geſto? Miſerum me! cum hac me nunc peſte, atque labe conſero? ſed nihil comparandi cauſa loquar; ac tamen ea quæ ſunt longiſſime diſjuncta comprehendam. Tu conſul es renuntiatuſ (nihil dicam gravius, quàm quod omnes fatentur) impeditis rei publicæ temporibus, diſſidentibus Coſſ. Cæſare & Bibulo, cùm hoc non recuſares, quin

^a *quomodo pepererim, aut geſſerim.*

2. *Miſerum me!*] Retractatio qua ſe reprehendit, quod ſe cum Piſone compararet.

4. *Tu Conſul renuntiatuſ.*] Vel præconis, vel ipſius Conſulis voce Magiſtratus renunciabantur.

6. *Impeditis Reipub. temporibus.*] Loquitur de civili diſſidio, quod tum exortum eſt, quando Bibulus obſtitit Cæſari, qui, ut egentium voluntates devinciret, rogationem de coloniis deducendis & agris dividendis tulit. Plutar. in Pom.

ii, à quibus dicebare consul, te luce dignum non putarent, nisi nequior, quam Gabinius, exstitisses; me cuncta Italia, me omnes ordines, me universa civitas, non prius tabella quam voce,
 10 priorem consulem declaravit. Sed omitto, ut sit factus uterque nostrum; sit sane fors domina campi; magnificentius est dicere, quemadmodum gesserimus consulatum, quam quemadmodum ceperimus. Ego Kalendis Januar. Senatum & bonos omnes legis agrariae maximarumque largitionum metu liberavi. Ego a-
 15 grum Campanum, si dividi non oportuit, conservavi; si oportuit, melioribus auctoribus reservavi. Ego in C. Rabirio perduellionis reo XL. annis ante me consulem interpositam Senatus auctoritatem sustinui contra invidiam, atque defendi. Ego adolescentes bonos & fortes, sed usos ea conditione fortunæ, ut, si es-
 20 sent magistratus adepti, reipub. statum ^b convulsuri viderentur, meis inimiciis, ^c nulla Senatus mala gratia, comitiorum ratione privavi; ego Antonium collegam, cupidum provinciæ, multa in republica molientem, patientia atque obsequio meo mitigavi. Ego

^b perdituri. ^c nullo adio conceptam in Senatum.

8. *Nequior quam Gabinius.*] Gabinius ille, ut dicit Cicero in Orat. post reditum in Sen. prima ætatis suæ tempora ad omnes libidines divulgavit, & egestatem, & luxuriam domestico lenocinio sustentavit: & ut Plutarchus, inter omnes Pompeii Scurras assentator fuit.

9. *Tabella, quam voce.*] Declarabant quem eligeant vel scripto, vel voce; Cicero communi omnium voce. Consul declaratus est.

11. *Domina campi.*] Fortuna & casus sæpius regebant comitia quæ in campo Martio habebantur, quam consilium & ratio.

13. *Kalendis Januariis.*] Initio Januarii Consules magistratum inibant; quod manifeste docet Ovidius lib. 4. de Ponto.

Ergo ubi, fane biceps, longum referaveris annum,

*Pulsus & à Sacro mense December erit;
 Purpura Pompeium summi velabit bonoris,*

Ne titulis quicquam debeat illa suis.

1b. *Legis Agrariae.*] Cassio & Proculo Coss. primum lata est lex Agraria, & magnis postea rerum motibus per annos fere triginta jactata, & restaurata à Rullo Tribuno plebis, qua Campanum

agrum populo dividebat; sed hanc legem sustulit Cicero statim atque Consul renuntiatus est. Vide Orat. de lege Agraria.

16. *Melioribus auctoribus.*] Pompeio & C. Cesari.

1b. *In Rabirio perduellionis reo.*] Rabirius cum telo fuerat in collisione Saturnini oppressi, qui seditionem tribunus plebis excitaverat: deinde ejus caput per ludibrium circumtulera. Triginta sex annis post à Labieno tribuno plebis in judicium Rabirius, apud populum, perduellionis reus vocatus est, & defensus à Cicerone Consule. Vide ejus Orat.

18. *Adolescentes bonos.*] Tulit legem Cornelius Sylla, ut proscriptorum liberi honorum petendorum potestate privarentur: cum tamen petere vellent, Cicero contra eos Orationem habuit. Vide Plin. lib. 7. cap. 30.

22. *Cupidum provinciæ.*] Obtigerat Macedonia Ciceroni in sortitione provinciarum, & Antonio Gallia. Cum optaret Macedoniam Antonius, quia opulentior, cum eo Galliam commutavit Cicero, & sic pactione provinciæ eum ad Remp. revocavit.

25. *In republica molientem.*] Favere Antonius Catilinæ non obscure videbatur, ut se ære alieno liberaret.

provinciam Galliam Senatus auctoritate, exercitu & pecunia instructam & ornatam, quam cum Antonio communicavi, quod ita 25 existimabam tempora reipubl. ferre, in concione deposui, reclamante populo Romano. Ego L. Catilinam, cædem Senatus, interitum urbis, non obscure, sed palam molientem, egredi ex urbe jussi: ut, à quo legibus non poteramus, mœnibus tuti esse possemus. Ego tela extremo mense consulatus mei intenta jugu- 30 lis civitatis de conjuratorum nefariis manibus extorsi. Ego fœces jam accensas ad hujus urbis incendium comprehendendi, protuli, extinxi. Me Q. Catulus princeps hujus ordinis, & auctor publici consilii, frequentissimo Senatu, parentem patriæ nominavit. Mihi hic vir clarissimus, qui propter te sedet, L. Gellius, his audi- 35 entibus, civicam coronam deberi à repub. dixit. Mihi togato Senatus, non, ut multis, bene gestæ, sed ut nemini, conservatæ reipublicæ, singulari genere supplicationis, deorum immortalium templa patefecit. Ego cum in concione, abiens magistratu, dicere à tribuno plebis prohiberer, quæ constitueram; cumque is mihi 40 tantummodo ut jurarem, permitteret; sine ulla dubitatione juravi,

24. *Provinciam Galliam.*] Deposuit Galliam, quia sibi ita expedire Reipub. videbatur; & ait Famil. lib. 5. epist. 11. eam fratri suo se tradere voluisse.

Ib. *Senatus auctoritate.*] Pertinebat ad Senatum provincias decernere, quas sine ejusdem auctoritate deponere nemini fas fuit.

27. *L. Catilinam.*] Vide Orationes in Catilinam, ubi de tota hujus conjurationis serie fufius dictum est.

29. *Jussi.*] Jussit exire Catilinam non propria sua auctoritate Consulari, sed auctoritate Senatusconsulti.

30. *Ego tela.*] A Catilina imperium interficiendi Ciceronis C. Cornelio, & M. Cethego datum fuerat. Sed horum insidias, qui per salutationes & officii speciem interfectori Consulem fuerant, prodidit Fulvia noctu ad Ciceronem profecta.

Ib. *Extremo mense.*] Nonis Decembribus, quia novi Kal. Jan. inibant magistratum.

31. *Fœces jam accensas.*] Significat se per Flaccum Prætozem in Ponte Milvio literas conjuratorum comprehendisse, quas publice legit in Senatu, quibus omnia conjuratorum consilia detecta sunt.

33. *Q. Catulus.*] Q. Catulus Senator magnæ auctoritatis in Senatu, patrem patriæ Ciceronem nuncupavit, quæ appellatio nemini antea fuerat decreta, Plut.

in vita Cat.

35. *L. Gellius.*] Vir Censorius.

36. *Civicam coronam.*] Ex Gellio lib. 5. cap. 6. *Civica corona appellatur, quam civis civi, à quo servatus est in prælio, testem vitæ salutisque perceptæ dat, ea fit ex fronde querna; quoniam cibus, victusque antiquissimus quernus capi solitus sit.*

37. *Non, ut multis, bene gestæ, &c.*] Gloriatur hic Cicero honorem, qui nemini antea concessus fuerat, sibi decretum esse. Nam vulgo supplicationes eis decernebantur, qui bene rem in bello gesserant; at ipsi, propter conservatam Rempub. delatæ sunt, quando sine ferro, sine armis à Catilinæ conjuratione Rempub. vindicavit.

38. *Supplicationis.*] De his supplicationis honoribus dictum est fufe in Oratione in Catil. parag. iii. l. 55.

40. *À Tribuno plebis.*] Mos fuit, ut cum deponerent magistratum, se nihil contra leges fecisse jurarent. At cum Cicero concionem tunc apud populum habere vellet, à Q. Metello Nepote prohibitus est, qui pro rostris subsellia collocavit, ne conscenderet; sed tantum permisit ut ex inferiori loco Magistratum ejuraret, qui non usitata, sed novis jurisjurandi formula usus est, ut ait Plutar. in Cic. Timebant vero Tribuni plebis, ne qua populi seditio concitaretur.

rem-

rempubl. atque hanc urbem mea unius opera esse salvam. Mihi
 populus Romanus universus, illa in concione, non unius diei gratu-
 lationem, sed æternitatem immortalitatemque donavit, cum me-
 54 um jusjurandum tale atque tantum, juratus ipse, una voce & con-
 sensu approbavit. Quo quidem tempore is meus domum fuit è
 foro reditus, ut nemo, nisi qui mecum esset, civium esse in numero
 videretur. Atque ita est à me consulatus peractus, ut nihil sine
 consilio Senatus, nihil non approbante populo Romano egerim:
 50 ut semper in nostris curiam, in Senatu populum defenderim: ut
 multitudinem cum principibus, equestrem ordinem cum Senatu
 conjunxerim.

III. Expofui breviter consulatum meum. Aude nunc, ô fu-
 ria, de tuo dicere: cujus fuit initium ludi Compitalitii, tum
 primum facti post L. Metellum & Q. Marcium coff. contra au-
 ctoritatem hujus ordinis: quos Q. Metellus (facio injuriam for-
 5 tissimo viro mortuo, qui illum, cujus paucos pares hæc civitas
 tulit, cum hac importuna bellua conferam) sed ille designatus
 consul, cum quidem tribunus pleb. suo auxilio magistrōs, lu-
 dos contra senatusconsultum facere jussisset, privatus fieri ve-
 tuit: atque id, quod nondum potestate poterat, obtinuit aucto-
 10 ritate. Tu, cum, in Kalendis Jan. Compitaliorum dies inci-
 diffet, Sex. Clodium, qui nunquam antea prætextatus fuisset,
 ludos facere, & prætextatum volitare passus es, hominem impu-
 rum, atque non modo facie, sed etiam oculo tuo dignissimum.
 Ergo his fundamentis positis consulatus tui, triduo post, in-

45. *Juratus ipse.*] Audito Ciceronis ju-
 ramento, quo se leges & Rempub. serva-
 visse testabatur, populus vicissim juravit
 ita esse, & illius opera conservatam fuisse
 Rempub.

47. *E foro reditus.*] Sæpe honoris causa
 viros Principes & bene meritos de Repub.
 honoris causa populus redeuntes è foro
 vel Senatu domum deducebant, & comita-
 bantur; quod præcipue Ciceroni contigit,
 cum conjuratos jussit in carcere trucidari.
 Vide Plutar. in vita. Cic.

48. *Atque ita est.*] Brevem quasi gesti
 sui Consulatus epilogum subjicit, ad aliam
 partem transiturus.

1. *Aude nunc.*] Jam aggreditur de Pifo-
 nis Consulatu dicere, cujus indignitatem
 ostendit in hunc modum: pertinet ad Con-
 sulem Senatusconsulta tueri, at contra Pifo
 ludos fieri, leges convelli, & alia ejusmodi
 passus est: Metellus designatus Consul
 obtinuit ne ludi spectarentur, contra Pifo
 Consul fecit, &c.

2. *Ludi Compitalitii.*] Ludi Compitali-
 tii dicti sunt à compitis, ubi in Larium ho-
 norem celebrabantur; nullus eis dies certus

præfinitus erat, sed non longe à Saturnali-
 bus fuisse celebratos Dionysius lib. 4. te-
 statur. Hi primum à Servio Tullio instituti
 sunt, sed sublati collegiis aboliti sunt.

3. *L. Metellum & Q. Marcium.*] Con-
 sules fuerant novem abhinc annis.

7. *Quidam tribunus.*] Herennius, vel
 Mummius.

Ib. *Magistros, ludos.*] Multi editi habent
magnos: sed inepte; nam non de ludis
 Magnis, sed Compitalitiis hic agitur; per
Magistros intelligit *vicorum Magistros*, qui
 ludos Compitalitios facere solebant præ-
 textati, ut ex *Asconio* liquet.

8. *Privatus.*] Designatus quidem Con-
 sul erat, sed tunc tantum privatus.

9. *Potestate poterat.*] Potestas respicit
 magistratum, & auctoritas personam.

10. *Kal. Jan. dies incidissent.*] Paucis
 diebus post Saturnalia, quæ Decembri mense
 celebrabantur, incidebat iste dies compitali-
 tiorum. Compitalibus vero publice servi
 auctoritatem, & Saturnalibus domi aucto-
 ritate habebant.

11. *Prætextatus.*] Prætextæ tantum jus
 habuere Magistratus, & qui ludis præerant.

spectan-

ſpectante & tacente te, à P. Clodio, fatali portento prodigioque reipublicæ, lex Ælia & Fufia everſa eſt, propugnacula murique tranquillitatis atque otii. Collegia non ea ſolum, quæ Senatus ſuſtulerat, reſtituta ſunt, ſed innumerabilia quædam nova ex omni fæce urbis ac ſervitio conſtituta. Ab eodem homine in ſtupris inauditis nefariisſque verſato, vetus illa magiſtra pudoris & modetiæ, ſeveritas cenſoria ſublata eſt: cum tu interim, buſtum reipubl. qui te conſulem tum Romæ dicis fuiſſe, verbo nunquam ſignificaris, ſententiam tuam tantis in naufragiis civitatis. Nondum quæ feceris, ſed quæ fieri paſſus ſis, dico: neque vero multum intereſt, præſertim in conſule, utrum ipſe perniciſis legibus, improbis concionibus rempubl. vexet, an alios vexare patiatur. An poteſt ulla eſſe excuſatio, non dicam male ſentienti, ſed a ſedenti, cunctanti, dormienti in maximo reipub. motu conſuli? centum prope annos legem Æliam & Fufiam tenueramus: quadringentos iudicium, notionemque cenſoriam quas leges auſus eſt nonnemo improbus, potuit quidem nemo unquam, convellere: quam poteſtatem minuere, quominus de moribus noſtris quinto quoque anno iudicaretur, nemo tam effuſe petulans conatus eſt. Hæc ſunt, o carnifex, in gremio ſepulta conſulatus tui. Perſequere connexos his funeribus dies. ^b Pro Aurelio tribunali, ne connivente quidem te, quod ipſum eſſet

a *ſcitantium.*

b *prope.*

16. *Lex Ælia & Fufia.*] Legem tulit de Comitibus Q. Ælius Coſ. cum M. Junio an. DXXCVI. ut quoties cum populo ageretur, augures de cælo ſervarent; Magiſtratus & obnunciandi, id eſt, denunciandi, agi per Jovem non licere, & legiſlationi intercedendi poteſtatem haberent. Nam cum Lex ferretur, augures de cælo ſervabant: Magiſtratus, ſiquid obſervatum erat quo impediri Comitibus poſſent, nunciabant. Tulit P. Furius ſive Fufius Conſul cum Sexto Attilio, anno urbis 616. ut certis diebus, qui tamen faſti eſſent, agi cum populo non liceret.

17. *Collegia.*] Collegia dicebantur ſodalitates & conventus certorum hominum artem aliquam certam ſcitantium, ut Piſtorum, Sutorum, &c. Ea autem inſtituta fuiſſe à Numa Pompilio ſcribit Plutar. in ejus vita. Hæc quidem Senatusconſulto ſublata erant propter ſeditiones, at lege Clodia reſtituta ſunt, ut comparatos ſibi homines ad ſeditiones faciendas haberet.

26. *Vetus illa cenſoria*] Cenſores per quinque annos ſuum gerebant Magiſtra-

tum; eorum erat civium familias & facultates deſcribere, invigilare moribus civitatis, populum in tribus partiſ, legere tum Senatus, tum equeſtris ordinis principem, cives improbos notare ignominia, &c. Tulit autem legem Clodius, ne quem Cenſores in legendo præterirent, neve qua ignominia afficerent, niſi qui apud eos accuſatus, & utriuſque Cenſoris ſententia damnatus eſſet.

22. *Buſtum.*] Buſtum nunc exuſtum cadaver, nunc & ſepulcrum ſignificat.

25. *Præſertim in Conſule.*] Conſul invigilare debet patriæ, & ſeditiones, & injuriam omnem à civibus amovere.

31. *Nonnemo improbus.*] Gabinium deſignat Piſonis collegam [vel potius Vatinium, qui Tribunus pleb. fuit Piſone & Gabinio Coſſ. Vide Orat. in Vatinium.]

35. *Connexos his funeribus.*] Perturbationem totius Reipub. & civium vexationem, quæ Clodio Tribuno facta eſt, funera appellat.

ſcelere

scelus, sed etiam hilarioribus oculis, quam solitus eras, intuente, delectus fervorum habebatur ab eo, qui nihil sibi unquam nec facere, nec pati turpe esse duxit; arma in templo Castoris, ô proditor templorum omnium! vidente te, constituebantur ab eo latrone, cui templum illud fuit, te consule, arx civium perditorum, receptaculum veterum Catilinæ militum, castellum forensis latrocinii, bustum legum omnium ac religionum. Erat non solum domus mea, sed totum Palatium Senatu, equitibus
 45 Romanis, civitate omni, Italia cuncta refertum: cum tu non modo ad eum Ciceronem (mitto enim domestica, quæ negari possunt: hæc commemoro, quæ sunt palam) non modo, inquam, ad eum, cui primam comitiis tuis dederas tabulam prærogativæ, quem in Senatu sententiam rogabas tertium, nunquam aspirasti:
 50 sed omnibus consiliis, quæ ad me opprimendum parabantur, non interfuisti solum, verum etiam crudelissime præfuisi. Mihi vero ipsi coram genero meo, propinquo tuo, quæ dicere ausus es? egere, foris esse Gabinium: sine provincia stare non posse: spem habere à tribuno plebis, si tua consilia cum illo conjunxisses: à Senatu quidem desperasse: hujus te cupiditati obsequi, sicuti ego fecissem in collega meo: nihil esse quod præfidi-

um

36. *Aurelio.*] Tribunal illud ab Aurelio Cotta Aurelium dictum est. De hoc vide Orat. pro Sextio.

38. *Delectus habebatur.*] Deligebantur servi, qui omnium essent aptissimi ad cædem faciendam.

39. *In templo Castoris.*] Templum Castori victis Latinis, ob beneficium victoriæ A. Posthumius dictator anno 258. in foro Romano posuit, quod longo post tempore victis Dalmatis, Metellus Dalmaticus ex hostium manubijs collapsum restituit.

Ib. Proditor templorum.] Elate id dicit, neque enim ulla templa violaverat Piso, sed templum Castoris, & ædem Nympharum incendi à Publio Clodio impune permiserat.

41. *Cui templum illud fuit.*] Egregia amplificatio, ut pluribus verbis rei indignitatem ostendat.

48. *Comitiis tuis.*] Id est, comitiis aliquibus, quibus Piso præfuit.

Ib. Dederas tabulam prærogativæ.] Hoc est, feceras potestatem Magistratum eligendi quem vellem. Est enim *prærogativa* quædam antelatio. Unde tribus prærogativæ dicebantur, quæ primæ omnium sententiam rogabantur.

49. *Rogabas tertium.*] Pompeium primo, deinde Crassum, tum Ciceronem.

Ib. Nunquam aspirasti.] Desidiâ notat Pisonis; cum enim ipse Cicerone ab inimicis appeteretur, nunquam Piso Consul conatus est ei opem ferre.

50. *Parabantur.*] Quæ à Clodio tribuno plebis contra Ciceronem parabantur, vidente Pisonem facta sunt.

52. *Coram genero meo.*] Gener Ciceronis Piso Crassipes fuit, qui Tulliam Ciceronis filiam uxorem duxerat; quam, mortuo illo suo marito, Lentulo dedit pater Cicero.

53. *Egere, foris esse Gabinium.*] Abrahamus illas voces de ære alieno, in quo erat Gabinus, intelligit: quia facile latitant debitores, & abesse se fingunt.

54. *Spem habere à Tribuno plebis.*] Sperabat Gabinus se provinciam obtenturum à populo, rogante & intercedente pro eo Publio Clodio Tribuno plebis; cum aliter liberare se ære alieno non posset.

55. *A Senatu quidem desperasse.*] Non potuit Senatus ei provinciam denegare; nam legibus populi Rom. designatis Consulibus decernendæ erant provinciæ. Quare hoc potius ad ornamenta provinciarum pertinet, veluti ad exercitum & pecuniam.

56. *In collega meo.*] Antonium Collegam

um consulum implorarem: sibi quemque consulere oportere. Atque hæc dicere vix audeo; vereor ne qui sit, qui istius insignem nequitiam, frontis involutam in integumentis, nondum cernat; dicam tamen: ipse certe agnosceret, & cum aliquo dolore 60 flagitiorum suorum recordabitur. Meministi-ne, cœnum, cum ad te quinta fere hora cum C. Pisone venissem, nescio quo è gurgustio te prodire, involuto capite, soleatum? & cum isto ore foetido teterrimam nobis popinam inhiassem, excusatione te uti valetudinis, quod diceres, vinolentis te quibuscum medica- 65 minibus solere curari? quam nos causam cum accepissemus (quid enim facere poteramus?) paullisper stetimus in illo ganeorum tuarum nidore, atque fumo: unde tu nos cum improbissimè respondendo, tum turpissimè eructando ejecisti. Idem illo fere biduo productus in concionem ab eo, cui sic æquatum præbe- 70 bas consulatum tuum, cum esses interrogatus, quid sentires de consulatu meo; gravis auctor, Calatinus credo aliquis, aut Africanus, aut Maximus, & non Cæsonius Semiplacentinus Calventius,

gam suum Cicero mitigavit, cedendo ei Macedoniam, quam sortitus erat.

61. *Cœnum.*] Jam sordes & perfidiam Pisonis exponit, à quo Clodianorum furoribus expositus est. Vocat autem illum cœnum, quasi tanta esset vitiorum sæditas, ut non tam cœnoscus quam cœnum esse videretur.

62. *Quinta fere hora.*] Id est, quatuor ferè horis ante solitum, cum tantum horâ nonâ soliti essent mensis accumbere, juxta illud Martialis:

Imperat exstructos frangere nona toros.

Ib. *Cum Pisone.*] Hic C. Piso Crassipes dicebatur, Ciceronis gener, & hujus Pisonis propinquus.

63. *Egurgustio.*] Festus ait, gurgustium est genus habitationis angustum, arundine & straminibus compositum.

Ib. *Involuto capite.*] Caput involvebant Romani libidini & crapulæ se daturi. Vide Hor. lib. 2. Sat. 6. *Turpis odoratum caput obscurante lacerna.*

Ib. *Soleatum.*] Solæ erant calceamenta, quibus plantarum calces tantum infimæ tegebantur, & quæ teretibus habenis vinctæ erant; quod calceamenti genus maxime ad sæminas pertinebat, & indecens viris habebatur. His tamen in conviviis utebantur, ut ante accubitus facilius eas deponerent. Vide Horat. in citata superiùs Sat.

64. *Teterrimam popinam.*] Per Metonymiam odorem popinæ significat, in qua ebrietati vacabant.

67. *Ganeorum tuarum.*] Ganeæ loca sunt abdita, ac veluti defossa, ubi libidinibus & crapulæ indulgebant.

70. *Productus in concionem.*] Vocatus est Piso in concionem à Clodio tribuno plebis, ut suam sententiam de Ciceronis consulatu diceret.

72. *Gravis auctor.*] Ironia.

Ib. *Calatinus.*] De auctoritate Calatini loquitur Cicero in lib. de Senect. & de ejus paupertate Valer. Max. lib. 4. cap. 4. ejus attritæ manus rustico opere salutem publicam stabiliverunt.

Ib. *Africanus.*] P. Africanum à Numantia redeuntem, ab ipsa pene porta in rostra perductum, quid de Tib. Gracchi morte, cujus sororem in matrimonio habebat, sentiret, interrogavit C. Carbo; ut auctoritate clarissimi viri, inchoato incendio, multum incrementi adjiceret; respondit Africanus, *jure eum casum videri*; cui cum succlassent, Non efficietis, inquit, ut solutos verear, quos alligatos adduxi. Vide Val. lib. 6. cap. 2.

73. *Maximus.*] Q. Fabius Maximus, qui Fabiæ genti rebus præclare gestis, Maximi cognomen adeptus est, dictatura, consulatibus quinque, tribus triumphis celeberrimus, & ut ait Cic. lib. de senectute, *cujus non in sententia solum, sed etiam in nutu residebat auctoritas.*

Ib. *Semiplacentinus.*] Semiplacentinus appellatur Piso, quia ex genere matris Placentinus, erat, Calventius vero,

- ventius, respondes, altero ad frontem sublato, altero ad mentum
 75 depresso supercilio, crudelitatem tibi non placere. Hic te ille
 homo dignissimus tuis laudibus collaudavit. Crudelitatis tu,
 furcifer, Senatum consul in concione condemnas? non enim me,
 qui senatui parui; nam delatio illa salutaris & diligens fuerat
 consulis: animadversio quidem & iudicium. Senatûs; quæ cum
 80 reprehendis, ostendis, qualis tu, si ita forte accidisset, fueris illo
 tempore consul futurus; stipendio, mehercule, & frumento Ca-
 tilinam esse putasses juvandum; quid enim interfuit inter Ca-
 tilinam, & eum, cui tu Senatûs auctoritatem, salutem civitatis,
 totam rempub. provinciæ præmio vendidisti? Quæ enim L.
 85 Catilinam conantem consul prohibui, ea P. Clodium facien-
 tem consules adjuverunt; voluit ille Senatum interficere, vos
 sustulistis: leges incendere, vos abrogastis: interire patriam, vos
 adjuvistis. Quid est vobis coss. gestum sine armis? incendere
 illa conjuratorum manus voluit urbem; vos ejus domum, quem
 90 propter urbs incensa non est. Ac ne illi quidem, si habuissent
 vestri similem consulem, de urbis incendio cogitassent; non enim
 se tectis privare voluerunt: sed his stantibus nullum domicilium
 sceleri suo fore putaverunt; cædem illi civium, vos servitutem ex-
 petistis. His vos etiam crudeliores; huic enim populo ita fue-
 95 rat ante vos coss. libertas insita, ut emori potius quam servire
 præstaret.

IV. Illud verò ^a geminum consiliis Catilinæ & Lentuli, quod

^a *simillimum.*

rò, quia Calventius, maternus avus Placentiæ præco fuerat. De Pisonis genere dictum est in Orat. pro Sext.

74. *Altero ad frontem.*] Hyperbolicè describit Pisonis habitum ac deformitatem.

75. *Crudelitatem.*] Quasi crudelis visus esset Cicero, cum conjuratos morte affecit.

1b. *Ille homo.*] Clodius.

77. *Furcifer.*] Furciferi servi dicebantur à furca, quòd ob commissum aliquod facinus, furcam collo gestarent. *Donatus.*

78. *Qui senatui parui.*] Nam Senatûs decreto morte condemnati fuerant illi conjurationis Catilinae focii.

1b. *Nam delatio.*] Cicero consul conjurationem à se detectam senatui tantum delulit.

86. *Vos sustulistis.*] Cum senatusconsultum factum esset, ut propter Ciceronem Senatus vestem mutaret, consules prohibuere. Imò dixit Gabinus, *errare homines, si etiam tum Senatum aliquid in Republica posse arbi-*

trarentur. Pro Sext.

87. *Vos abrogastis.*] Abrogarunt leges Gabinus & Piso, cum Clodio non obstitere, qui rogatione sua legem Æliam & Fusiam abrogabat.

89. *Vos ejus domum.*] Ciceronis domum incendit, qui detexit consilium conjuratorum, qui urbem incendendam destinarant.

91. *De urbis incendio cogitassent.*] Volebant Catilinae conjurationes affines urbem incendere, ut in illa urbis perturbatione Ciceronem consulem interficerent, de quo interficiendo nunquam cogitassent, si Pisoni aut Gabinio in gerendo consulti par fuisset. Vide Sallust. in Catil. bell.

92. *Sed his stantibus.*] Non parietes significat, sed Patres conscriptos; quasi diceret, quam diu tales Consules & Senatores, quales isti sunt, permaneant. [Sic mox: *Me stante & manente.* Hottom.]

93. *Illi.*] Conjurati.

1. *Illud verò geminum.*] Id est, effecistis aliquid simillimum ejus quod Catilina & Lentulus efficere,

me ^b domo mea expulistis, Cn. Pompeium domum suam compul-
listis; neque enim, me stante & manente in urbis vigilia, neque
resistente Cn. Pompeio omnium gentium victore, unquam se illi
republicam delere posse duxerunt; à me quidem etiam poenas ⁵
experistis, quibus conjuratorum manes mortuorum ^c expiaretis:
omne odium inclusum nefariis sensibus impiorum in me profudi-
stis: quorum ego furori nisi cessissem, in Catilinæ busto, vobis du-
cibus, mactatus essem. Quod autem majus indicium expectatis,
nihil inter vos & Catilinam interfuisse, quàm quod eandem il- ¹⁰
lam manum ex intermortuis Catilinæ reliquiis concitastis? quod
omnes undique perditos collegistis? quod in me carcerem effu-
distis? quod conjuratos armastis? quod eorum ferro ac furori
meum corpus, atque omnium bonorum vitam objicere voluistis?
Sed jam redeo ad præclaram illam concionem tuam. Tu es ille, ¹⁵
cui crudelitas displicet? cui, cum Senatus luctum ac dolorem
suum vestis mutatione declarandum censuisset, cum videres mœ-
rere rempublicam amplissimi ordinis luctu, ô noster misericors!
quid facis? quod nulla in barbaria quisquam tyrannus; omitto
enim illud, consulem edicere, ut Senatus senatusconsulto ne ob- ²⁰
temperet: quo foedius nec fieri, nec cogitari quidquam potest;
ad misericordiam redeo ejus, cui nimis videtur Senatus in con-
servanda patria fuisse crudelis. Edicere est ausus cum illo suo
pari, quem tamen omnibus vitiis superare cupiebat, ut Senatus,
contra quàm ipse censuisset, ad vestitum rediret. Quis hoc fe- ²⁵

^b missis in exsilium. ^c placaretis.

2. *Cn. Pompeium.*] Domi se suæ conti-
nere Pompeius coactus est, quia deprehensus
fuerat servus Clodii cum fida, ut Pompei-
um interficeret.

6. *Manes.*] Manes veteribus mortuo-
rum animæ dicebantur. Festus autem
scribit, manes deos ab Auguribus invoca-
ri, quod ii per omnia ætheria terrenaque
manare credebantur: item deos inferos at-
que superos dici, quod idè invocabant Au-
gures, quòd hi existimabantur vitæ homi-
num favere.

9. *Mactatus essem.*] Respicit ad anti-
quum morem, quando ad busta mortuorum
humanae victimæ mactabantur.

12. *Carcerem effudistis.*] Ex ergastulis
servi & scelerati homines educi sunt, ut se-
ditio concitaretur.

16. *Senatus luctum.*] Cum lata fuisset
lex à Clodio, ut Cicero abiret in exsilium,
reus Cicero, ut Plutarchus scribit, vestem
mutavit, & sordidatus populo supplicavit;
cum Cicerone omnis primum ferè equester

ordo vestem mutavit: eumque nobilissimi
adolescentes numero ad viginti millia fordi-
dati, deprecatores illius salutis, comita-
bantur. Deinde cum Senatus frequens con-
venisset, ut vestem tanquam in publico
luctu mutandam censeret, idque consules
Piso & Gabinus vetarent, & Clodius
cum armis ad Curiam versaretur,
Senatores non pauci è Senatu, vestibus
discissis, & clamore sublato, se prori-
puerunt.

20. *Consulem edicere.*] Absente Piso-
ne, cum Senatus in æde Concordiæ ha-
beretur, omnes boni, veste mutata, se
pro Ciceronis capite, ad pedes Gabinii
projecerunt; quorum precibus ab illo
repudiatis, L. Mummius ad Senatum de
Republica retulit, senatusque frequens
vestem pro Ciceronis salute mutandam
censuit; sed consules edixerunt, ut
ad suum vestitum Senatores redi-
rent.

23. *Suo pari.*] Pisone.

cit ulla in Scythia tyrannus, ut eos, quos luctu afficeret, lugere non fineret? mœrorem relinquis, mœroris auferis insignia: eripis lacrymas, non consolando, sed minando. Quod si vestem non publico consilio Patres conscripti, sed privato officio aut misericordia mutavissent; tamen id iis non licere per ^d interdicta crudelitatis tuæ, potestatis erat non ferendæ. Cum verò id Senatus frequens censuisset, ordines reliqui jam ante fecissent; tu ex tenebricosa popina consul extractus, cum illa saltatrice tonsa Senatum populi Romani occasum atque interitum reipublicæ lugere vetuisti. At quærebat etiam paullo ante de me, quid suo mihi opus fuisset auxilio? cur non meis inimicis, meis copiis, restituissem? quasi verò non modò ego, qui multis sæpe auxilio fuissem, sed quisquam tam inops fuerit unquam, qui, isto non modò propugnatore, tutiorem se, sed advocato aut adstipulatore paratiorem fore putaret. Ego istius pecudis ac putidæ carnis consilio scilicet aut præsidio niti volebam? ab hoc ejecto cadavere quidquam mihi aut opis aut ^e ornamenti expectabam? Consulem ego tum requirebam: consulem, inquam, non illum quidem, quem in hoc animali invenire non possem, qui tantam reipub. causam gravitate & consilio suo tueretur: sed qui, tanquam truncus atque stipes, si stetissent modo, possit sustinere tamen titulum consulatus. Cum enim esset omnis causa illa mea consularis & senatoria, auxilio mihi opus fuerat & Consul, & Senatus: quorum alterum etiam ad perniciem meam erat à vobis consulibus conversum; alterum reipublicæ penitus ereptum.

Ac

^d edicta.^e gloriæ.

26. *Scythia.*] Scythia provincia Asiæ gemina fuit, cujus olim populi nullas urbes habuere, nulla mœnia domos suas secum ferentes, unde ab Horatio *profugi* dicuntur.

27. *Mœrorem relinquis.*] Summo dolore totam Rempublicam affecit Ciceronis exilium.

23. *Ille saltatrice.*] Gabinium in fœminino genere saltatricem appellat, propter mores ejus effœminatos. Saltatricem porro vocat, quia post ejectum Ciceronem dicitur in convivio nudus saltavisse.

Ib. *Tonsa.*] Tonsam esse ante paucos annos in deliciis haberi cœperat, cum antea ad urbis conditæ annum quinquagesimum quartum supra quadringentesimum populus Rom. intonsus fuisset.

39. *Sed advocato.*] Asconius, Verrin. I. advocatum in judicio dicit eum esse, qui vel jus suggerit, vel præsentiam suam ami-

co commedat. Etenim moris erat in judiciis tum privatis, tum publicis, amicos omnes advocare, quorum auctoritate moveri iudices putabantur.

Ib. *Adstipulatore.*] Adstipulator dicitur qui vadimonii testis adhibetur.

40. *Istius pecudis.*] De Pisone loquitur, à quo auxilium non petit, quia propter stoliditatem nihil agere in Republica poterat.

41. *Ejecto cadavere.*] Propriè ejectum cadaver de eo dicitur, quod fluctibus agitatam ad terram ejicitur: vel de eo etiam cadavere, cui honos sepulturæ non redditur, quod summè ignominiosum fuit apud veteres.

47. *Consularis & Senatoria.*] Cicero fuerat Consul, & tum erat Senator.

50. *A Consulibus conversum.*] Non potuit Cicero expectare auxilium à Consulibus Pisone & Gabinio, quia ambo se Ciceronis inimicos declaraverant.

Ib. *Ereptum.*] Ab iisdem Consulibus tota

Ac tamen, si consilium exquiris meum, neque ego cessissem, & me ipsa suo complexu patria tenuisset, si mihi cum illo bustuario gladiatore, & tecum, & cum collega tuo decertandum fuisset. 55 Alia enim causa praestantissimi viri Q. Metelli fuit: quem ego civem meo iudicio cum deorum immortalium laude conjungo: qui C. illi Mario fortissimo viro, & Cos. & sextum Consuli, & ejus invictis legionibus, ne armis confingeret, cedendum esse duxit. Quod mihi igitur certamen esset hujusmodi? cum C. Mario sci- 60 licet, aut cum aliquo pari? an cum altero barbato Epicuro, cum altero Catilinæ laternario? quos neque hercule ego, neque supercilium tuum, neque collegæ tui cymbala ac crotala fugi: neque tam fui timidus, ut qui in maximis turbinibus ac fluctibus reipublicæ navem gubernassem, salvamque in portu 65 collocassem, frontis tuæ nubeculam, tum collegæ tui contaminatum spiritum pertimescerem; alios ego vidi ventos, alias prospexi animo procellas, aliis impendentibus tempestatibus non cessi, sed his unum me pro omnium salute obtuli. Itaque discessu tum meo omnes illi nefarii gladii de manibus crudelissimis exci- 70 derunt: cum quidem tu, ô vecors & amens, cum omnes boni abditi inclusique morerent, templa gement, tecta ipsa ur-

tota auctoritas Senatui erepta fuerat. Unde nihil ab eo auxilii sperare potuerat Cicero.

51. *Neque ego cessissem.*] Maluit Cicero cedere ei, & abire in exilium, quam certando cum Consulibus Pisone & Gabinio, & Clodio tribuno plebis, exponere seditionibus Rempublicam.

52. *Bustuario gladiatore.*] Clodium significat, qui, ut scribit Dio lib. 39. cum lex ad populum de revocando Cicerone ferretur, acceptis à fratre Appio gladiatoribus, quos ille in funere Marci propinqui sui daturus erat, impetu in multitudinem facto, multos vulneravit, multosque occidit. Bustuarius porro dicitur à busto, ubi scilicet mortuorum cadavera comburebantur.

54. *Alia enim causa.*] Reddit jam rationem, quare noluerit Clodio resistere.

1b. *Q. Metelli.*] Metellus maluit abire in exilium, quam in Gracchorum leges jurare, cum Apuleius Saturninus Mario Consule confusus, minatus est se interdicturum aqua & igne, qui juramentum retraherent. Vide Plutarchum in Mario.

59. *Cum altero barbato Epicuro.*] Pisonem intelligit, qui Epicuri sectæ adhærebat. Barbatum verò vocat, quia Prisci illi Philosophi barbam alebant ad severitatis ostensionem. [Vide not. ad finem libri.]

60. *Catilinæ laternario.*] Gabinium denotat, qui comes Catilinæ nocturno tempore ibat ad stupra; unde Orat. 1. in Catil. sic ait de eo, *Cui tu adolescentulo, quem corruptelarum illecebris irretisses, non aut ad audaciam ferrum, aut ad libidinem facem prætulisti?* Alibi Gabinii virum Catilinam appellavit; videturque hic etiam eandem obscenitatem significare. Appellat igitur *Laternarium*, quod ut heri pueros qui laternas gestant, à tergo sequuntur, sic Catilina Gabinio adolescenti quasi laternario perpetuo à tergo affixus esset.

61. *Cymbala.*] Cymbalum genus est instrumenti Musici ex ære, concavum illud, & quod ad saltandum pulsabatur, quo in deorum Matris sacris, & in bello Arabes utebantur.

1b. *Crotala.*] Crotalum musicum instrumentum est, quod pulsus in sono vocem Ciconiæ imitatur, ipsa enim apud Ægyptios Crotalus appellatur.

62. *Maximis turbinibus.*] Per metaphoram intelligit Catilinæ conjurationem, quam exstinxit.

64. *Contaminatum spiritum.*] Vult significare libidines obscenas Gabinii.

69. *Cum omnes boni.*] Hyperbolicè crudelitatem Pisonis describit.

his lugerent, complexus est illud funestum animal ex nefariis stupris, ex civili cruore, ex omnium scelerum importunitate & flagitiorum impunitate concretum: atque eodem in templo, eodem
75 & loci vestigio & temporis, arbitria non mei solum, sed patriae funeris abstulisti.

V. Quid ego illorum dierum epulas, quid lætitiā & gratulationem tuam, quid cum tuis sordidissimis gregibus intemperantissimas perporationes prædicem? quis te illis diebus sobrium, quis agentem aliquid quod esset libero dignum, quis denique in publico vidit? cum collegæ tui domus cantu & cymbalis personaret;
5 cumque ipse nudus in convivio saltaret: in quo ne tum quidem, cum^a illum suum saltatorium versaret orbem, fortunæ rotam pertimescebat. Hic autem non tam concinnus heluo, nec tam musicus, jacebat in suo Græcorum fœtore atque vino; quod quidem istius, in illis reipublicæ luctibus, quasi aliquod Lapitharum, aut Centaurorum convivium ferebatur: in quo nemo potest dicere, utrum iste plus biberit, an vomuerit, an effuderit. Tu etiam mentionem faciēs consulatûs tui? aut te fuisse Romæ consulem dicere audebis? quid? tu in lictoribus, in toga & prætexta esse consulatum putas? quæ ornamenta etiam in Sex. Clodio, te Consule, esse voluisti; hujus tu Clodiani canis insignibus consulatum declarari putas? animo consulem esse oportet, consilio, fide, gravitate, vigilantia, curâ, toto denique munere consulatûs, omni officio [tuendo, maximeque, id quod vis nominis
15 præscribit, reip. consulendo.] Ego consulem esse putem, qui Senatum esse in republica non putavit? & sine eo consilio consulem numerem, sine quo Romæ ne reges quidem esse potuerunt?

^a converteret se in orbem saltando.

71. *Funestum animal.*] Clodium intellige, qui incestum cum sororibus commisit, & mulieris habitu in operta bonæ Dæ stupri causâ ingressus est.

72. *Ex civili cruore.*] Clodii factionibus multi cives interfecti sunt, cum de exilio & reditu Ciceronis actum est.

73. *Eodem in templo.*] Castoris.

74. *Arbitria funeris.*] Arbitria funeris dicebantur ea, quæ pro mercede Libitinariorum, & eorum omnium qui funera curabant, decernebantur.

2. *Sordidissimis gregibus.*] Videtur designare Epicureos, quibuscum intemperantissimè Piso vivebat.

8. *Hic autem.*] Piso.

10. *Lapitharum.*] Lapithæ populi Thesaliæ sunt, qui Pindum & Othryn montes habitant.

11. *Centaurorum.*] Centauri populi sunt in Thracia, circa Pelion montem, qui pri-

mi equos domuere; hi cum in nuptiis Pirithoi vino pleni, sponsam rapere conati essent, à Theseo & Lapithis partim cæsi, partim fugati sunt.

14. *Lictoribus.*] Affert magistratûs consularis insignia, quæ fuere prætexta, sella curulis eburnea, fasces securibus ornati, qui duodecim ipsis præferebantur.

15. *Quæ ornamenta.*] Ornamenta consularia Piso permisit Sexto Clodio, cum ludos exhibere compitalitios ei concessit. De his ludis dictum est.

16. *Clodiani canis.*] Intelligit Sextum Clodium, qui perpetuo fidus comes Publico Clodio in vexanda Republica adhæsit.

22. *Ne reges quidem esse potuerunt.*] Romulus Senatum instituit, qui centum Senatoribus constatus est, quos sibi consiliarios in administrando imperio cooptavit, ut lib. 1. scribit Livius.

Ere-

Etenim illa jam omitto: cum servorum delectus haberetur in foro, arma in templum Castoris, & luce & palam comportarentur: id autem templum, sublato aditu, revulsis gradibus, à conjuratorum reliquiis, atque à Catilinæ prævaricatore quondam, tum ultore, armis teneretur: cum equites Romani relegarentur, viri boni lapidibus è foro pellerentur; Senatui non solum juvare rempublicam, sed ne lugere quidem liceret: cum civis is quem hic ordo, assentiente Italia, cunctisque gentibus conservatorem patriæ judicaret, nullo judicio, nulla lege, nullo more, servitio atque armis pelleretur, non dicam auxilio vestro, quod vere licet dicere, sed certè silentio: tum Romæ fuisse consules quisquam existimabit? Qui latrones igitur, si quidem vos consules? qui prædones, qui hostes, qui proditores, qui tyranni nominabuntur? Magnum nomen est, magna species, magna dignitas, magna majestas consulis; non capiunt angustiae pectoris tui, non recipit levitas ista, non egestas amimi; non infirmitas ingenii sustinet, non insolentia rerum secundarum tantam personam, tam gravem, tam severam. Seplasia, mehercule, ut dici audiebam, te ut primum aspexit, Campanum consulem repudiavit. Audierat Decios Magios, & de Taurea illo Jubellio aliquid acceperat: in quibus si moderatio illa, quæ in nostris solet esse consulibus, non fuit; at fuit pompa, fuit species, fuit incessus, saltem Seplasia dignus & Capua. Gabinium denique si vidissent duumvirum vestri illi unguentarii, citius agnovissent; erant illi compti capilli, &

^b novitas. ^c vidissent lubentius.

23. *Servorum delectus.*] Non fas fuit ad arma ferenda servos colligere.

26. *Prævaricatore*] Prævaricator dicitur qui diversam partem adjuvat, suâ causâ proditâ. Talis autem fuit Clodius, cum Catilinam accusare repetundarum simulavit; qui, corruptis ab eodem Clodio iudiciis, absolutus est, ut Plutarchus & Asconius Pedianus referunt.

27. *Equites Rom. relegarentur.*] Elate hoc dicit; nam solus Lamia princeps sequestris ordinis relegatus est à Gabinio, cum pro Cicerone intercedere voluit.

31. *Nulla lege, nullo more.*] Mos Majorum legis vim obtinebat; vide Orat. pro Sexto.

34. *Qui prædones.*] Proprie prædones dicuntur, qui cum bellum non indixerint, tamen hostiliter grassantur.

40. *Seplasia.*] Seplasia platea fuit sive

vicus Capuæ, ubi unguentarii negotiabantur.

41. *Campanum consulem.*] Cum Cæsar consul coloniam Capuam deduxisset, Duumviros ei Pisonem socerum, & Pompeium generum præfecit. Sibi autem Piso consulis nomen arrogavit; sensus igitur est, statim atque te Duumvirum aspexit Seplasia, te incultum ac sordidum, atque hoc quasi indignum munere aspernata est.

Ib. *Decios Magios.*] Exempla confert eorum qui olim Capuæ magnâ tam ingenii, tum rerum gestarum gloriâ flourerunt. Decius ille Magius à Velleio, lib. 2. Princeps Campaniæ nominatur.

42. *Taurea illo Jubellio.*] Taureas Jubellius vir inter Campanos fortissimus fuit, qui singulari certamine Asellium Romanum superavit.

madentes cincinnorum fimbriæ, & fluentes ceruffatæque buccæ, dignæ Capua, sed illa vetere; nam hæc quidem, quæ nunc est, splendidissimorum hominum, fortissimorum virorum, optimorum civium, mihiq; amicissimorum multitudine redundant: quorum Capuæ te prætextatum nemo aspexit, qui non gemeret desiderio mei: cujus consilio, cum universam rempublicam, tum illam ipsam urbem meminerant esse servatam; me inaurata statua donarant: me patronum unum adsciverant: à me se habere vitam, fortunas, liberos arbitrabantur: me & præsentem contra latrocinium tuum suis decretis legatisque defenderunt, & absentem, principe Cn. Pompeio referente, & de corpore reipub. tuorum scelerum tela revellente, revocarunt. An tu eras Consul, cum in Palatio mea domus ardebat, non casu aliquo, sed ignibus injectis, instigante te? Ecquod in hac urbe majus unquam incendium fuit, cui non Consul subvenerit? At tu illo ipso tempore apud focum tuam prope à meis ædibus, cujus domum ad meam exhauriendam parefeceras, sedebas, non extinctor, sed auctor incendii; & ardentes faces furiis Clodianis pene ipse Consul ministrabas. An verò reliquo tempore Consulem te

47. *Madentes cincinnorum fimbriæ.*] Gabinus gerebat capillos vibratos in cincinnos & velut fimbrias promissos, unguentis delibutos. Per unguenta verò intelligit liquores pretiosos, & odoratos, quibus caput ad fastum delicatuli aspergebant.

Ib. *Fluentes buccæ.*] Fluebant buccæ Gabinii, fortasse propter balbutiem quam affectabat venustatis causa: nam, ut ait Ovid. 3. de Arte Amandi,

In vitio decor est, quædam male reddere verba:

Discunt posse minus quam potuere loqui.

Ib. *Ceruffata.*] Ceruffatæ, id est, tinctæ cerussa. Porro cerussa fuit genus quoddam pigmenti, quo se, ad candorem sibi adhibendum, illinibant.

48. *Sed illa vetere.*] Capuæ olim luxu superbia longe potentius dominabantur, quam istis Ciceronis temporibus.

51. *Prætextatum.*] Duumviri illi Magistratus apud Capuanos jus habebant prætextæ.

52. *Desiderio mei.*] Cicronem optabant Duumvirum Campani, non Pisonem.

53. *Inaurata statua.*] Campani inauratâ statuâ Cicronem donaverunt, propter aliquod haud dubie beneficium, quod ab

illo acceperant; sed quale illud fuerit nusquam reperitur.

5. *Patronum.*] Ex Romuli instituto, permixtum est plebeis ex patriciis sibi assumere quos vellent, qui ipsorum causas susciperent: ex quo illi quidem patroni, hi verò clientes dicebantur. Hoc idem jus postea ad civitates transmissum est, quibus liberum fuit sibi patronos Romæ adsciscere, qui eas defenderent.

55. *Et præsentem.*] Censet Abrahamus venisse Capuam Cicronem, cum abiret in exilium, & communi totius civitatis voce Romam legatos missos esse, qui pro eo deprecarentur.

56. *Absentem.*] Cum Cicero ab Capuanis profectus fuisset in exilium, Pompeius, qui tunc duumvir erat apud illos, de Cicrone in eorum Senatu retulit.

58. *Tuorum scelerum tela.*] Metaphora sumpta à vulneribus, quasi grave aliquod vulnus inflictum fuisset Reipublicæ à Pione, cum abire in exilium Cicronem permisit.

62. *Apud focum tuam.*] Quæ fuerit illa, ignoratur, quia auctores Romani vix in familiis sœminarum nomina appellarunt.

64. *Furiis Clodianis.*] Intelligit viros seditiosos, qui à Clodio concitati sunt.

quisquam duxit? quisquam tibi paruit? quisquam in curiam venienti adsurrexit? quisquam consulenti respondendum putavit? numerandus est ille annus denique in republica, cum obmutuisset Senatus, judicia conticuissent, mœerent boni, vis latrocinii vestri tota urbe volitaret, neque civis unus ex civitate, sed ipsa civitas tuo & Gabinii scelere furorique cessisset? At ne tum quidem emerfisti, lutulente Cæsonine, ex miserrimis naturæ tuæ sordibus; cum expectata tandem virtus clarissimi viri, celeriter & verum amicum, & optime meritum civem, & suum pristinum morem requisivit: neque est ille vir passus, in ea republica, quam ipse decorarat atque auxerat, diutius vestrorum scelerum pestem morari: cum tamen ille, qualiscunque est, qui est ab uno te improbitate victus, Gabinus, collegit ipse se vix, sed collegit tamen: & contra suum Clodium primum simulatè, deinde non libenter; ad extremum tamen pro Cn. Pompeio verè vehementer-
que pugnavit. Quo quidem in spectaculo mira populi Romani æquitas erat: uter eorum perisset, tanquam lanista, in ejusmodi pari, lucrum fieri putabat: immortalem verò quæstum, si uterque cecidisset. Sed ille tamen agebat aliquid: tuebatur auctoritatem summi viri: erat ipse sceleratus, erat gladiator: cum scelerato tamen, & cum pari gladiatore pugnabat. Tu scilicet homo religiosus & sanctus, foedus, quod meo sanguine in pactione provinciarum iceras, frangere noluisti; caverat enim sibi ille sororius adulter, ut, si tibi provinciam, si exercitum, si pecuniam ereptam ex reipublicæ visceribus dedisset, omnium suo-

67. *Venienti adsurrexit.*] Venientibus consulibus, equo obvii equites descendebant, caput detegebant, de via cedebant assurgebant, minores Magistratus fasces submittabant.

73. *Clarissimi viri.*] De Pompeio loquitur, qui visus primum fuerat Ciceronem deferuisse, cum à Clodianis oppressus est: sed, qui facti penitens, de illius reditu, amicorum adjutus opera egit, ut Plutarchus scribit.

74. *Verum amicum.*] Cicero Pompeio semper studuerat.

80. *Ad extremum.*] Scribit Dio lib. 38. Tigranem juniorem, qui in vinculis apud Lucium Flaviu[m] tenebatur, à Clodio pecunia corrupto emissum fuisse. Quod cum Pompeius & Gabinus moleste ferrent, Clodius eos conviciis affecit: immo, quos secum comites habebant, vulneribus affecit, consulis fasces fregit, & ejus bona consecravit; iratus Pompeius, de revocando Cicerone cogitavit, referente ad populum Mummio tribuno plebis,

82. *Lanista.*] Lanista dicebatur qui gladiatores ad mutuam laniendam instituebat. Vult igitur significare Cicero, populo Romano non interfuisse, sive Clodius, sive Gabinus illa dissensione periisset, cum par lucrum ex unius morte, & ex utriusque quæstum immortalem consecutus esset. Alludit autem ad Lanistas, qui lucrum se facere putant, cum ex duobus gladiatoribus alter occiditur, quia ejus alendi & docendi munere liberantur.

84. *Sed ille tamen.*] Id est, Gabinus.

85. *Summi viri.*] Pompeii.

86. *Homo religiosus.*] Ironia.

87. *In pactione provinciarum.*] Clodius, ut sæpe dictum est, pollicitus fuerat, se Pisoni Macedoniam provinciam & Gabinio Syriam daturum, si à se ejici in exilium Ciceronem paterentur.

89. *Sororius adulter.*] Clodius cum Sorore incestum commiserat.

90. *Ex reipub. visceribus.*] Ærarium publicum intelligit, unde pecuniam Clodius extraxit.

rum scelerum socium te, adiutoremque præberes; itaque in illo tumultu fracti fasces, ictus ipse: quotidie tela, lapides, fugæ: deprehensus denique cum ferro ad Senatum is, quem ad Cn. Pompeium interimendum collocatum fuisse constabat. Et quis audi-
 95 vit non modo actionem aliquam, aut relationem, sed vocem omnino, aut querelam tuam? consulem tu te fuisse putas, cujus in imperio, qui rempublicam Senatûs auctoritate servarat, idemque in Italia, qui omnes omnium gentium partes tribus triumphis devinxerat, is se in publico tutò statuit esse non posse? An tum
 100 eratis consules, cum quacunque de re verbum facere cœperatis, aut referre ad Senatum, cunctus ordo reclamabat, ostendebatque nihil esse vos acturos, nisi prius de me retulissetis? cum vos, quamquam foedere obstricti tenebamini, tamen cupere vos diceretis, sed lege impediri? quæ lex privatis hominibus esse lex non videbatur,
 105 inusta per servos, incisa per vim, imposita per latrocinium, sublato Senatu, pulsus è foro bonis omnibus, capta republica, contra omnes leges, nullo scripta more: hanc qui se metuere dicerent, consules, non dicam animi hominum, sed fasti ulli ferre possunt? Nam si illam legem non putabatis, quæ erat contra omnes leges,
 110 indemnnati civis, atque integri capitis, bonorumque tribunitia proscriptio; hac tamen obstricti pactione tenebamini: quis vos non modo consules, sed liberos fuisse putet, quorum mens fuerit oppressa præmio, lingua adstricti mercede? sin illam vos soli legem putabatis, quisquam vos consules tunc fuisse, aut nunc
 115 esse consulares putet, qui ejus civitatis, in qua in principum numero vultis esse, non leges, non instituta, non mores, non jura noritis?

92. *Fracti fasces.*] Vide superius, not. ad l. 80.

Ib. *Ictus ipse.*] Gabinus.

Ib. *Deprehensus cum ferro.*] Servus Clodii ad interficiendum Pompeium.

98. *Omnes omnium gentium partes.*]

Pompeius 1. Ex Africa. 2. Ex Europa.

3. Ex Asia triumphavit. Vide Plinium. lib. 8. cap. 16.

103. *Foedere obstricti.*] Privata pactione tenebantur obstricti, Consules Clodio favere pro Ciceroe efficiendo.

107. *Nulla scripta more.*] Moris erat ut lex, quam ferri volebant tribuni, per trinumviri scripta populo proponeretur.

110. *Integri capitis.*] Integrum caput in jure dicitur, quod diminutum non est; diminutus autem quis capite dicitur, cum ordine ac jure sibi proprio movetur, in quo caput, sive numerum obtinebat.

111. *Obstricti pactione.*] Macedoniam provinciam Pisoni, Syriam Gabinio, Clodius promiserat, si Cicero ejiceretur.

SECUNDA PARS.

Piso nefarie provinciam suam administravit.

VI. An, cum proficiscebamini paludati in provincias vel emptas, vel ereptas, consules vos quiquam putavit? Itaque credo, si minus frequentia sua vestrum egressum ornando, atque ^a celebrando; at ominibus saltem bonis, ut consules, non tristissimis, ut hostes, aut proditores prosequerentur. Tu ne etiam ⁵ immanissimum ac foedissimum monstrum, ausus es meum discessum illum, testem sceleris & crudelitatis tuæ, maledicti & contumeliæ loco ponere? Quo quidem tempore cepi, P. C. fructum immortalis vestri in me & amoris, & ^b iudicii; qui non ad-murmuratione, sed voce & clamore, abjecti hominis & semi- ¹⁰ vivi furorem petulantiamque fregistis. Tu luctum Senatus, tu desiderium equestri ordinis, tu squalorem Italiæ, tu curiæ taciturnitatem annuam, tu silentium perpetuum iudiciorum ac fori, tu cætera illa in maledicti loco pones, quæ meus discessus reipublicæ vulnera inflixit? qui si calamitosissimus fuisset, ¹⁵ tamen misericordia dignior, quàm contumelia; & cum gloria

^a frequentando atque beneſtando.

^b estimationis.

1. *Paludati.*] Cum qui mittebantur in provinciam Senatusconsulto, atque in ea imperium lege obtinuerant, tum vero aut sponte sua, aut Senatusconsulto paludati exhibant, nuncupatis prius votis in Capitolio pro Repub. Tum paludamento, lictoribus, insignibusque imperii cæteris assumptis, recto itinere ibant ad urbis portam, ad quam veteri instituto salutati, inde ut continuo amicis officii causa aliquanto viæ spatio prosequentibus, ac bene ominantibus in provinciam ita ingrediebantur. Paludamentum autem vestis imperatoria fuit, cocco, purpura, & auro distincta, qua Consules, & Prætores in provinciam exeuntes amicti fuere. Vide Varronem lib. 6. de lingua Latina.

Ib. *Vel emptas.*] Suas provincias Piso & Gabinius à Clodio emerant, ea conditione, ut eum in perdendo Cicerone adjuvarent.

2. *Vel ereptas.*] Ereptæ sunt Senatui illæ provinciæ, quia non tam Senatus auctoritate (ad quem pertinebat provincias dare) quam improbitate Clodii illis Consulibus decretæ sunt,

4. *Ominibus bonis.*] Exeuntibus in provincias Consulibus fausta omnia cives & amici precabantur. At tantum abfuit, ut populus faustis precationibus quasi bonos Consules, ut velut hostes & Reip. proditores execrationibus eos prosequeretur.

9. *Admurmuratione.*] Admurmuratione, id est, tacito murmure, quod inter audientes sic excitatur, ut inde quid approbent, quid improbent, liceat conjicere.

11. *Luctum Senatus.*] Senatus vestem mutandam pro exilio Ciceronis censuit, ut sit in luctu.

12. *Desiderium equestri ordinis.*] Totus fere equester ordo cum Cicerone vestem mutavit.

Ib. *Curia taciturnitatem.*] Placuit Senatui, nihil in Repub. decernere, nulla de re agere, nisi Cicero ab exilio revocaretur.

14. *Cætera illa, &c.*] Id est, cætera illa vulnera, quæ meus discessus, &c. sunt enim illa omnia Reipub. quidem vulnera, quæ discessus Ciceronis imposuit, sed agente & feriente Pisone Consule. Sic interpretatur Hotomannus.

potius esse conjunctus, quàm cum probro putaretur: atque ille, dolor meus duntaxat, vestrum quidem scelus ac dedecus habetur. Cum verò (forsitan hoc quod dicturus sum, mirabile auditu
 20 esse videatur; sed certè id dicam, quod sentio) cum tantis à vobis, P. C. beneficiis affectus sim, tantis honoribus; non modo illam calamitatem esse non duco: sed, si quid mihi potest à repub. esse sejunctum, quod vix potest, privatim ad meum nomen augendum, oprandam duco mihi fuisse illam expetendamque fortunam.
 25 Atque ut tuum lætissimum diem cum tritissimo meo conferam, utrum tandem bono viro & sapienti oprabilius putas, sic exire è patria, ut omnes sui cives salutem, incolumitatem, redditum precentur, quod mihi accidit: an, quod tibi proficiscenti evenit, ut omnes execrarentur, male precarentur, unam tibi illam viam, &
 30 perpetuam esse vellent? mihi, medius fidius, in tanto omnium mortalium odio, justo præsertim & debito, quævis fuga, potius quàm ulla provincia esset optatior. Sed perge porro: nam si illud meum turbulentissimum tempus profectionis tuo tranquillissimo præstat, quid conferam reliqua, quæ in te dedecoris plena fuerunt, in me dignitatis? Me Kalendis Januar. qui dies, post obitum occasumque nostrum, reipublicæ primus illuxit, frequentissimus Senatus, concursu Italiæ, referente clarissimo atque fortissimo viro P. Lentulo, consentiente populo Romano, atque una voce revocavit; me idem Senatus exteris nationibus, me legatis
 40 magistratibusque nostris auctoritate sua, consularibus literis, non, ut tu Insuber dicere ausus es, orbatum patria, sed ut Senatus illo ipso tempore appellavit, civem conservatorem reipublicæ commendavit; ad meam unius salutem Senatus auxilium omnium civium cuncta ex Italia, qui repub. salvam esse
 45 vellent, Consulis vocè & literis implorandum putavit; mei capitis, servandi causa Romam uno tempore, quasi signo dato, Italia tota convenit; de mea salute P. Lentuli, præstantissimi viri, atque optimi Consulis Cn. Pompeii, clarissimi atque invictissimi civis, cæterorumque principum civitatis, celeberrimæ &
 50 gratissimæ conciones fuerunt; de me Senatus ita decrevit,

30. *Medius fidius.*] Vide Orat. pro Milone parag. xvii. not. ad l. 8. de ea voce plura.

35. *Kalendis Jan.*] P. Lentulus simul ac de solemnī religione retulit, nihil humanarum rerum sibi prius, quam de Cicerone agendum judicavit.

36. *Frequentissimus Senatus.*] Adfuerunt in Capitolio quadringenti & decem Senatores, qui Ciceronem revocandum censuerunt.

39. *Exteris nationibus.*] Plutarchus in Cicerone refert scripsisse Senatum ut exteræ

civitates laudarentur, quæ Ciceronem exceperant.

46. *Quasi signo dato.*] Respicere videtur ad populi Romani morem, qui in maximis Reipub. motibus vexilla è Capitolio proferbat, quorum altero purpureo pedites, altero cæruleo equites, ex agris locisque finitimis convocabantur.

47. *Italia tota convenit.*] Decrevit Senatus, ut iis, qui ex tota Italia salutis M. Tullii causa convenerant, gratiæ agerentur.

Cn. Pom.

Cn. Pompeio auctore & ejus sententiæ-principe, UT, SI QUIS IMPEDISSET REDITUM MEUM, IN HOSTIUM NUMERO PUTARETUR: iisque verbis ea de me Senatus auctoritas declarata est, ut nemini sit triumphus honorificentius, quam mihi salus restitutioque ^c perscripta. De me, cum omnes ma- 55 gistratus promulgassent, præter unum Prætozem, à quo ^d non fuit postulandum, fratrem inimici mei, præterque duos de lapide emptos tribunos plebis, legem comitiis centuriatis tulit P. Lentulus Consul de collegæ Q. Metelli sententia: quem mecum eadem respublica, quæ in tribunatu ejus disjunxerat, in consula- 60 tu virtute optimi ac justissimi viri, sapientiaque conjunxit. Quæ lex quemadmodum accepta sit, quid me attinet dicere? ex vobis audio, nemini civi ullam, quo minus adesset, satis justam excusationem esse visam: nullis comitiis unquam, multitudinem hominum tantam, neque splendidiorem fuisse; hoc certe 65 video, quod indicant tabulæ publicæ, vos rogatores, vos diribitores, vos custodes fuisse tabularum: & quod in honoribus vestrorum propinquorum non facitis, vel ætatis excusatio-

^c decreta.

^d nihil fuit sperandum.

51. *Sententiæ principe.*] Princeps sententiæ dicitur, qui primus eam aperuit, quam pars maxima reliquorum sequitur. Censuit vero Pompeius Ciceronem tum Senatus, tum populi auctoritate revocandum esse.

55. *Omnes Magistratus promulgassent.*] Promulgare aliud nihil est, quam legem per trinundinum publice legendam populo proponere; tantum autem ad Prætores, & Tribunos legem promulgare pertinuit.

56. *Unum Prætozem.*] Appium Clodium fratrem Pub. Clodii.

57. *Præterque duos.*] Sextum Attilium Serranum, & Num. Quinctium.

Ib. *De lapide emptos.*] Id est, corruptos pecunia: alludit autem ad illos præcones, qui in lapide stantes, auctiones proclamabant, vel ad illos servos venalities, qui in illo lapide insidebant.

58. *Comitiis centuriatis.*] Comitia centuriata dicebantur, in quibus populus in centum turmas divisus ex censu & ætate suffragium ferebat.

59. *Q. Metelli.*] Metellus ille affinis Clodio, cum tribunus esset, legem tulit de revocando in Italiam Pompeio cum exercitu, sed huic obstitit Cicero Consul, Ipse exortæ inimicitie.

61. *Virtute optimi.*] Publius Servilius Metellum cum Cicerone adhuc exfulante reconciliavit.

62. *Quæ lex.*] Lex de suo reditu, quam tulit P. Lentulus; de ea fusc dictum est in Oratione pro Sextio.

Ib. *Quid me attinet dicere.*] Certius de iis quæ pro eo revocando facta sunt, dici ab aliis, quam ab eo potest, cum absens exfularet.

64. *Nullis comitiis unquam.*] Ex oratione pro Domo sua constat, *Nullis unquam comitiis campum Martium tanta celebritate, tanto splendore omnis generis hominum, ætatum, ordinum floruisse.*

66. *Tabulæ publicæ.*] Referebantur in tabulas quæcunque gesta essent in comitiis; eæque tanquam publicæ fidei instrumenta asservabantur.

Ib. *Vos rogatores.*] Rogatores appellat, qui Ciceronis reditum populum rogaverunt.

Ib. *Diribitores.*] Diribitores dicuntur, qui tabulas suffragiorum populo per centurias diviso distribuunt.

67. *Custodes.*] Custodes seu observatores illi sunt, qui actiones notant, animadvertunt, quasque speculantur, ne quid fraudis admittatur in suffragiorum distributione.

ne,

ne, vel honoris, id in salute mea, nullo rogante, vos vestra sponte fecistis.

VII. Confer nunc, Epicure noster, ex hara producte, non ex schola, confer, si audes, absentiam tuam cum mea. Obtinuisti provinciam consulare finibus iis, quos lex cupiditatis tuæ, non quos lex generi tui pepigerat; nam lege Cæsaris iustissima atque optima, populi liberi, plane & vere erant liberi: lege autem ea, quam nemo legem, præter te & collegam tuum, putavit, omnis erat tibi Achaia, Thessalia, Athenæ, cuncta Græcia addicta; habebas exercitum tantum, quantum tibi non Senatus, aut populus Romanus dederat, sed quantum tua libido conscripserat; ærarium exhauseras. Quas res gessisti imperio, exercitu, provincia consulari? quas res gesserit, quæro? qui ut venit statim, nondum commemoro rapinas, nondum exactas pecunias, non captas, non imperatas, non neces sociorum, non cædem hospitem, non perfidiam, non immanitatem, non scelera prædico: mox, si videtur, ut cum fure, ut cum sacrilego, ut cum sicario disputabo: nunc meam spoliata fortunam conferam cum florente fortuna imperatoris; quis unquam provinciam cum exercitu obtinuit, qui nullas ad Senatum literas miserit? tantam vero provinciam cum tanto exercitu, Macedoniam præsertim, quam tantæ barbarorum gentes attingunt, ut semper Macedonicis imperatoribus iisdem fines provinciæ fuerint, qui gladiatorum atque pilorum:

1. *Confer nunc.*] Nunc suum exilium cum Pisonis absentia confert.

Ib. *Ex hara producte.*] Ex hara productum, proverbiali figura dicitur, Erasmo teste, si quid indoctum notetur. Hara porro stabulum porcorum est.

3. *Provinciam.*] Consularis provincia dicebatur, quæ Consulibus decernebatur, qualis tum fuit Macedonia.

4. *Generi tui.*] Pisonis Cæsar gener fuit: nam filiam ejus Calpurniam uxorem acceperat.

5. *Populi liberi.*] Tulit C. Julius Cæsar Consul cum Bibulo anno urbis conditæ 693. ut Achaia, Thessalia, cuncta Græcia liberae essent, neque Magistratibus populi Romani jus dicere liceret.

Ib. *Lege autem ea.*] Tulit legem Claudius Tribunus plebis, ut Gabinio Syria, Babylon, Persæ: Pisoni Macedonia, Achaia, Thessalia, Græcia omnisque Bæotia Proconsulari imperio mandarentur; iisque cum exercitu in eas provincias ituris pecunia ex ærario attribueretur.

10. *Imperio.*] Imperium jus fuit habendi exercitum, gerendi bellum, & totam rem

bellicam administrandi, ut testatur Sigonius lib. 2. de antiquo jure provinc. cap. 6.

13. *Non neces sociorum.*] Rabocentum principem Bessicæ gentis, trecentis talentis Piso Regi Cotto cum aliis legatis venditum securi percussit; de hoc inferius.

Ib. *Cædem hospitem.*] Platorem suum hospitem apertis venis mori imperavit.

17. *Imperatoris.*] Pisonem ironice imperatorem nominat.

20. *Barbarorum gentes attingunt.*] Macedoniam à Septentrione Thraces finitimam habent, qui teste Herodoto post Indos numerosissimi sunt populi, & Thucydide longe cædibus omnium ditissimi.

21. *Qui gladiatorum atque pilorum.*] Vult indicare, quod Macedonia, ab eo tempore, quo in eam Romani imperatores missi sunt, non aliis limitibus, quam eorum armis circumscripta fuit.

Ib. *Pilorum.*] Pilum genus quoddam armorum fuit, quod ut hastile, ad medium usque quadratum erat, & quod ferro quadrato prægebatur. Vide Lips. lib. de Milit. Rom.

ex qua aliquot prætorio imperio, consulari quidem nemo rediit, qui ^a incolumis fuerit, qui non triumpharit? est hoc novum: multo illud magis; appellatus est hic vulturius illius provinciæ (si diis placet) Imperator; ne tum quidem, Paulle noster, tabu-²⁵ las Romam cum laurea mittere audebas? nisi, inquit; quis unquam recitavit? quis, ut recitarentur, postulavit? nihil enim mea jam refert, utrum tu, conscientia oppressus scelerum tuorum, nihil unquam ausus sis scribere ad eum ordinem, quem despexeras, quem afflixeras, quem deleveras: an amici tui tabulas ab-³⁰ diderint, iidemque silentio suo temeritatem atque audaciam tuam condemnarint. Atque haud scio, an malim te videri nullo pudore fuisse in literis mittendis, [an] amicos tuos plus habuisse & pudoris & consilii, quam aut te videri pudentio-rem fuisse, quam soles, aut tuum factum non esse condemnatum iudicio amicorum.³⁵ Quod si non tuis nefariis in hunc ordinem contumeliis in perpetuum ^b tibi curiam præclusisses; quid tandem erat actum, aut gestum in illa provincia, de quo ad Senatum cum gratulatione aliqua scribi abs te oporteret? vexatio Macedoniæ? an oppidorum turpis amissio? an sociorum direptio? an agrorum depopulatio?⁴⁰ an munitio Thessalonicæ? an obsessio militaris viæ? an exercitus nostri interitus, ferro, fame, frigore, pestilentia? Tu vero, qui ad Senatum nihil scripseris, ut in urbe nequior inventus es, quam Gabinius, sic in provincia paullo tamen quam ille demissior; nam ille gurges atque heluo, natus abdomini suo, non laudi atque glo-⁴⁵ riæ, cum equites Rom. in provincia, cum publicanos nobiscum & voluntate & dignitate conjunctos, omnes fortunis, multos fama vitæque privasset; cum egisset aliud nihil illo exercitu,

^a illæsa dignitate.

^b alienasses à te Senatum.

24. *Vulturius.*] Vulturium Cicero Pisonem invidioso vocabulo nominat, quasi rapacem, & illius provinciæ direptorem, sumpta à vulture metaphora ave rapacissima.

25. *Si diis placet.*] Ironia.

Ib. *Paulle noster.*] L. Paullus de Macedonia triumphavit, iterum Consul anno urbis conditæ 585. qui literas laureatas seu lauro involutas miserat ad Senatum.

29. *Ad eum ordinem.*] Ad Senatum.

30. *Tabulas abdiderint.*] Mittebantur ad amicos literæ quas tum vel abdebant, si ita visum esset, aut perferebant ad Senatum, ubi legebantur.

32. *Atque baud scio, an malim.*] Sic

hujus orationis sensus dilemmate explicatur, literæ tuæ vel sunt missæ, vel non missæ: si missæ sunt, multos eas damnasse oportuit: si non sunt missæ in causâ

fuit scelerum tuorum conscientia. Eiusdem igitur sceleris est, aut impudentem te in literis mittendis fuisse, aut pudentem in supprimendis.

41. *Thessalonicæ.*] Vide Orat. de provinciis coss.

45. *Natus abdomini suo.*] Nati abdomini dicuntur, qui voluptatibus irretiti sese in omnem libidinem effundunt.

46. *Publicanos.*] Publicani dicebantur qui præsentî pecunia vectigalia populi Rom. à Censoribus redimebant, ut postea suis commodis servirent. Hi erant ex equestri ordine; vide Orat. pro lege Manil. parag. 2. not. ad l. 5.

Ib. *Nobiscum & voluntate & dignitate conjunctos.*] Cicero Consul Publicanos, qui omnes ex equitibus assuebantur, cum Senatoribus dissentientes conciliavit.

nisi

nisi ut urbes depopularetur, agros vastaret, exhauriret domos;
 50 ausus est (quid enim ille non auderet?) à Senatu supplicationem
 per literas postulare. O dii immortales! tune etiam, atque adeo vos, geminae voragines scopulique reipublicae, vos meam fortunam deprimitis? vestram extollitis? cum de me ea senatusconsulta absente facta sint, eae conciones habitae, is motus fuerit municipiorum, & coloniarum omnium, ea decreta publicanorum, ea
 55 collegiorum, ea denique generum ordinumque omnium, quae ego non modo optare nunquam auderem, sed cogitare non possem: vos autem sempiternas foedissimae turpitudinis notas subieritis. An ego, si te, & Gabinium cruci suffixos viderem, majore afficeret
 60 laetitia ex corporis vestri laceratione, quam afficio ex famae? nullum est supplicium putandum, quo affici casu aliquo etiam boni viri fortesque possunt. Atque hoc quidem etiam isti tui dicunt voluptarii Graeci: quos utinam ita audires, ut erant audiendi: nunquam te in tot flagitia ingurgitasses; verum audis in praesepibus, audis in stupris, audis in cibo & vino; sed dicunt ipsi, qui mala dolore bona voluptate definiunt, sapientem, etiam si in Phalaridis tauro inclusus succensis ignibus torreatur, dicturum tamen suave illud esse seseque ne tantulum quidem commoveri, tantam virtutis esse vim voluerunt, ut non posset unquam esse vir
 70 bonus non beatus; quae est igitur poena? quod supplicium? id, mea sententia, quod accidere nemini potest, nisi nocenti; suscepta fraus, impedita & oppressa mens conscientia, bonorum odium, nota iniusta à Senatu, amissio dignitatis. Nec mihi ille M. Regulus, quem Carthaginenses, resectis palebris, illigatum in machina vigilando necaverunt, supplicio videtur
 75 affectus: nec C. Marius, quem Italia servata ab illo,

50. *Supplicationem.*] Id est, preces publicas, quae in ejus gratiam diis immortalibus fierent, quasi rem bene gefisset.

54. *Municipiorum*] Municipia ea hominum genera dicuntur, qui cum Romam venissent, neque cives Romani essent, participes tamen fuerunt omnium rerum ad munus fungendum una cum Rom. praeterquam de suffragio ferendo aut magistratu capiendo.

63. *Voluptarii Graeci.*] Intelligit Philosophos illos, aut certe Epicureos, qui summum bonum in voluptate ponebant.

64. *In praesepibus.*] Per praesepia hic intelligit lupanaria & popinas; ubi porcorum instar voluptuosi homines obscenis se vitis immergunt.

67. *Phalaridis tauro.*] Phalaris Agrigentinarum tyrannus, in Tauro aeneo, quem ei Perillus quidam aedifica-

verat, novo supplicii genere fontes concremabat.

71. *Suscepti fraus.*] Suscipere fraudem, est scelus animo concipere, quod dignum poena sit.

73. *Nota iniusta.*] Iniusta nota dicitur, quae infamiam notat.

74. *M. Regulus.*] M. Regulus captus à Pœnis, legatus de permutandis, captivis Romam missus, data fide, ut si non impetrasset, rediret, permutationem illam in Senatu dissuasit, & invitis liberis & uxore, reversus, à Carthaginensibus in muscipulam aculeis undequaque munitam conjectus est. Vide Cic. paradox.

76. *C. Marius.*] Septies consul fuit Marius; magnis motibus saepe rempublicam liberavit, ac demum, ut Syllae victoris saevitiam evitaret, mortem sibi properavit.

demer-

demersum in Minturnensium paludibus; Africa devicta ab eodem expulsum & naufragum vidit; fortunæ enim ista tela sunt, non culpæ: supplicium autem est poena peccati; neque verò ego si unquam vobis mala precarer, quod sæpe feci, in quo dii immortales 80 meas preces audiverunt, morbum, aut mortem, aut cruciatum precarer. Thyestea ista execratio est poetæ, vulgi animos, non sapientum moventis: *Ut tu naufragio expulsus, uspiam saxis fixus asperis, Evisceratus latere penderes* [ut ait ille] *saxa spargens tabo, Sanie & sanguine atro.*

VIII. Non ferrem omnino molestè, si ita accidisset: sed id tamen^a esset humanum. M. Marcellus, qui ter Consul fuit, summa virtute, pietate, gloria militari, periit in mari: qui tamen ob virtutem gloria & laude vivit; in fortuna quadam est illa mors, non in poena, putanda. Quæ est igitur poena? 5 quod supplicium? quæ saxa? quæ cruces? Ecce duos duces in provinciis populi Rom. habere exercitus, appellari imperatores; horum alterum sic fuisse infirmatum conscientia scelerum & fraudum suarum, ut ex ea provincia, quæ fuerit ex omnibus una maxime triumphalis, nullus sit ad Senatum literas mittere 10 ausus; ex qua provincia modo vir omni dignitate ornatissimus L. Torquatus, magnis rebus gestis, me referente, absens imperator est appellatus: unde his paucis annis Cn. Dolabellæ, C. Curionis, M. Luculli justissimos triumphos vidimus, ex ea, te imperatore, nuntius ad Senatum allatus est nullus; ab altero al- 15 latæ literæ, recitatæ, relatum ad Senatum. Dii immortales!

a possit accidere omnibus hominibus.

77. *Demersum.*] Cum Syllam Marius fugeret, delituit in Minturnensium paludibus, ut mortem evitaret.

Ib. *Africa.*] Cum trajecisset in Africam Marius, pauperem vitam in tugurio ruinarum Carthaginiensium toleravit.

82. *Thyestea.*] Thyestes Pelopis filius fuit.

Ib. *Poetæ.*] Ennius hæc carmina conscripsit.

2. *M. Marcellus.*] Marcellus ille nepos ejus fuit, qui bello Punico secundo Syracusas vicit, & quinque consulatus adeptus est. Hic autem Marcellus naufragio ad ipsam Africam perit, paulò ante cæptum bellum Punicum tertium.

6. *Quæ saxa.*] Homines, liberi, qui aliquo insigni crimine rei habebantur, è saxo Tarpeio deiciebantur.

Ib. *Quæ cruces.*] Servi rei in crucem agebantur,

Ib. *Duos duces.*] Gabinium & Pisonem.

12. *Me referente.*] Cum Consul erat Cicero, retulit ad Senatum, ut Imperatoris nomine Torquatus ille ornaretur, quo jam fuerat ab exercitu decoratus.

13. *Cn. Dolabellæ.*] Cn. Dolabella dicitur à Gellio Asiæ proconsul fuisse.

Ib. *C. Curionis.*] C. Curio filius fuit Curionis tribuni pleb. Is semper Cæsaris partes secutus est, vir luxu & audacia singulari.

14. *M. Luculli.*] M. Lucullus de Macedonia triumphavit.

Ib. *Justissimos triumphos.*] Ut justus triumphus haberetur, requisitum fuit, ut 1. rem suis auspiciis in provincia gessissent: 2. ut auctum esset imperium, non recuperatum: 3. ut saltem quinque hostium millia fusa essent: 4. ut de hostibus, non de civibus esset relata victoria.

15. *Ab altero.*] Gabinio.

- idne ego optarem, ut inimicus meus, ea, qua nemo unquam, ignominia notaretur? ut Senatus is, qui in eam jam benignitatis consuetudinem venit, ut eos, qui bene rempublicam gesserint, 20 novis honoribus afficiat, & numero dierum, & genere verborum; hujus unius literis nuntiantibus non crederet? postulantibus denegaret? His ego rebus pascor, his delector, his perfruor: quod de vobis hic ordo opinatur non secus, ac de teterrimis hostibus: quod vos equites Rom. quod ceteri ordines, quod cuncta civitas odit: 25 quod nemo bonus, nemo denique civis est, qui modo se civem esse meminerit, qui vos non oculis fugiat, auribus respuat, animo aspernetur, recordatione denique ipsa consulatus vestri perhorrescat. Hæc ego semper de vobis expetivi, hæc optavi, hæc precatus sum; plura etiam acciderunt, quam vellem; nam ut amitteretis exercitum, nunquam, mehercule, optavi. Illud etiam accidit præter optatum meum, sed valde ex voluntate; mihi enim non venerat in mentem, furorem & insaniam optare vobis, in quam incidistis: atqui fuit optandum; me tamen fugerat, deorum immortalium has esse in impios & consceleratos poenas certissimas 35 constitutas. Nolite enim putare, P. C. ut in scena videtis, homines consceleratos impulsu deorum terri furiarum tædis ardentibus: sua quemque fraus, suum facinus, suum scelus, sua audacia de sanitate ac mente deturbat; hæ sunt impiorum furia, hæ flammæ, hæ faces. Ego te non vecordem, non furiosum, non 40 mente captum, non tragico illo Oreste, aut Athamante dementiorem putem, qui sis ausus primum facere (nam id est ^b caput,) deinde paullo ante, Torquato, gravissimo & sanctissimo viro ^c premente, confiteri, te provinciam Macedoniam, in quam tantum exercitum transportasses, sine ullo milite reliquisse? Mitto 45 de amissa maxima parte exercitus: sit hoc infelicitatis tuæ; dimittendi verò exercitus quam potes afferre causam; quam potestatem habuisti? quam legem? quod senatusconsultum? quod jus? quod exemplum? quid est aliud furere, nisi non cognoscere homines, non cognoscere leges, non Senatum, non civitatem? 50 cruentare corpus suum leve est, major hæc est vitæ, famæ, salutis suæ

^b præcipuum.^c urgente.

20. *Et numero dierum.*] Indictæ sunt primò supplicationes ad deorum pulvinaria per unum diem, deinde per duos, 3. per tres, quatuor, quinque, & plures etiam, quin & per quinquaginta.

21. *Hujus unius.*] Gabinii.

42. *Oreste.*] Orestes Agamemnonis & Clytæmnestræ filius fuit. Is matrem interfecit, & in poenam sceleris furiis agitatus est.

Ib. *Athamante.*] Athamas Rex Thebanorum fuit, qui duos filios ex Ne-

phele uxore suscepit, quos accusationibus noverræ oppressos abire compulit, hinc irata Juno Furias in Athamantem immisit.

41. *Primum facere.*] Primo Piso dimisit exercitum, & sine ullo milite provinciam suam Macedoniam reliquit.

50. *Cruentare.*] Ostendit quod cruentare corpus suum furiosi quidem hominis sit, sed furiosi magis in suam famam quam in corpus sævire.

vul-

vulneratio; si familiam tuam dimisisses, quod ad neminem, nisi ad ipsum te, pertineret, amici te tui constringendum putarent: praesidium tu reipublicae, custodiam provinciae, injussu populi senatusque dimisisses, si tuae mentis compos fuisses? Ecce tibi alter, effusa jam maxima praeda, quam ex fortunis publicanorum, ex a-55 gris urbibusque sociorum exhauserat, cum partim ejus praedae profundae libidines devorassent, partim nova quaedam & inaudita luxuries, partim etiam in illis locis, ubi omnia diripuit, emptiones, partim permutationes, ad hunc Tusculani montem exstruendum, cum jam egeret, cum illa ejus immensa & intolerabilis aedifica-60 tio constitisset; seipsum, fasces suos, exercitum populi Romani, numen^d interdictumque deorum immortalium responsa sacerdotum, auctoritatem Senatûs, jussa populi, nomen ac dignitatem imperii regi Aegypto vendidit; cum fines provinciae tantos haberet, quantos voluerat, quantos optaverat, quantos mei 65 capitis pretio periculoque emerat; his se tenere non potuit; exercitum eduxit ex Syria; quî licuit extra provinciam? tribuit se mercenarium comitem regi Alexandrino; quid hoc turpius? in Aegyptum venit: ^e signa contulit cum Alexandrinis; quando hoc bellum, aut hic ordo, aut populus susceperat? cepit Alexan-70 drium; quid aliud exspectamus à furore ejus, nisi ut ad Senatum tantis de rebus gestis literas mittat? hic si mentis esset^f suae, nisi poenas patriae diisque immortalibus eas, quae gravissimae sunt, furore atque insania penderet; ausus esset (mitto exire de provincia) educere exercitum, bellum sua sponte gerere, 75

^d prohibitionem.

^e dimicavit.

^f compos mentis.

51. *Familiam dimisisses.*] Intelligit servos, & argumento à minori utitur: nam si furor est servos, longe major est totum exercitum dimittere.

52. *Constringendum.*] Ait quoddam Pisonis bonis à Praetore interdicens esset, & illi constituendus curator ex amicorum sententia.

54. *Ecce tibi alter.*] Jam aggreditur Gabinium, qui alio furoris genere correptus videtur, pecuniis profundendis ad suas libidines satiandas.

55. *Fortunis publicanorum.*] Vide Orat. de provinc. Consularibus, non longè ab initio.

56. *Partim ejus praedae.*] Significat eas pecunias partim in libidinibus consumpsisse, &c. saepe autem *partim* cum genitivo ponitur.

56. *Ad hunc Tusculani montem.*] Gabinius exstruxit villam tam excelsum in Tusculano agro, ut monti potius alteri, quam villae similis videretur.

62. *Numen interdictumque deorum.*] In Sibyllinis oraculis scriptum erat, ne unquam ad Regem Aegypti exercitus subsidii causa mitteretur.

63. *Responsa sacerdotum.*] Illos sacerdotes, seu Aruspices intelligere hic videtur Cicero, qui eâ de re juxta oraculi responsum consulti sunt.

64. *Regi Aegypto.*] Ptolemæus pulsus à suis, Romam contra suos auxilium à Senatu populoque Romano petiturus venerat; quod cum non obtinuisset, Gabinium corripit pecunia, à quo in regnum restitutus est.

67. *Quî licuit extra provinciam.*] Non fas erat proconsulibus esse extra suas provincias.

68. *Mercenarium.*] Ab eo Rege Ptolemæo pecunia corruptus fuerat, ut ei opem contra Alexandrinos ferret.

70. *Aut hic ordo.*] Penes Senatum fuit belli suscipiendi auctoritas.

in

in regnum in iussu populi aut Senatus accedere? quæ cum plurimæ leges veteres, tum lex Cornelia maiestatis, Julia de pecuniis repetundis planissimè vetant; sed hæc omitto. Ille, si non acerrimè fureret, & auderet, quam provinciam P. Lentulus, amicissimus huic
80 ordini, cum & auctoritate Senatus, & sorte haberet, interposita religione, sine ulla dubitatione deposuisset, eam sibi tum adsciscere; cum, etiamsi religio non impediret, mos majorum tamen, & exempla, & gravissimæ legum poenæ vetarent?

& auderet sumere sibi provinciam, quam Lentulus, &c.

76. *In regnum.*] In externum regnum sine potestate Senatûs ire non potuit.

77. *Lex Cornelia Maiestatis.*] Tulit legem Cornelius Sylla, ne qui cum imperio provincias obtinerent, populi senatusve in iussu exercitum de provincia deportarent, bellumve suâ sponte gererent.

Ib. *Julia de pecuniis.*] Caius Julius Cæsar tulit, ne cui, qui in provincia cum potestate imperiove esset, pecuniam capere conciliare liceret: extra quam, si ad templum,

monumentumque capiat.

79. *Lentulus.*] Lentulus Spinther in fortitione provinciam Ciliciam obtinuit: quâ obtentâ, à Senatu iussus est reducere Ptolemæum in Ægyptum, quæ Ciliciæ erat proxima.

81. *Sine ulla dubitatione deposuisset.*] Cum Lentulus ille intellexit, vetari Sibyllinis oraculis, ne Rex Ægyptius in regnum à Romanis restitueretur, hoc munus recusavit.

De reditu Ciceronis & Pisonis.

IX. Sed quoniam fortunarum ^a contentionem facere cœpimus, de reditu Gabinii omittamus: quem etsi sibi ipse præcidit, ego tamen, ^b os ut videam hominis, exspecto. Tuum, si placet, reditum cum meo conferamus. Ac meus quidem is fuit, ut à Brundisio usque Romam agmen perpetuum totius Italiæ viderem; neque enim regio fuit ulla, neque municipium, neque præfectura, aut
5 colonia, ex qua non publicè ad me venerint gratulatum. Quid dicam adventus meos? quid effusiones hominum ex oppidis? quid

^a *comparisonem.*

^b *impudentiam.*

4. *Brundisio.*] Brundisium urbs est Calabriae, ad mare Adriaticum sita, via Appia eo usque perducta, & portu celebris, unde in Græciam olim Romani frequentissimè trajiciebant.

6. *Municipium.*] Municipium id hominum genus dicitur, qui cum Romam venissent, neque cives Rom. essent; participes tamen fuerunt omnium rerum ad munus fungendum unâ cum Romanis civibus, præterquam de suffragio ferendo, aut Magistratu capiendo.

Ib. *Præfectura.*] Præfecturæ oppida dicebantur quorum incolæ cives Romani erant: hoc tamen à municipiis differebant, quòd non suis legibus utebantur, nec ullos è suo corpore Magistratus, ut Coloni, creare poterant; sed à Magistratibus qui Roma quotannis mittebantur, Romanis legibus regerantur; ii Magistratus Præfecti dicebantur, unde nomen Præfecturæ.

Ib. *Colonia.*] Colonia oppidum fuit quo populus Romanus cives suos ad incolendum deduxit.

concursum ex agris patrum-familias cum conjugibus ac liberis? ¹⁰
 quid eos dies, qui, quasi deorum immortalium festi atque solem-
 nes, sunt apud omnes adventu meo redituque celebrati? unus ille
 dies mihi quidem immortalitatis instar fuit, quo in patriam redii;
 cum Senatum egressum vidi, populumque Romanum universum;
 cum mihi ipsa Roma prope convulsa sedibus suis ad complecten- ¹⁵
 dum conservatorem suum progredi visa est; quæ me ita accepit,
 ut non modo omnium generum, ætatum, ordinum omnes viri ac
 mulieres, omnis fortunæ ac loci; sed etiam mœnia ipsa viderentur,
 & tecta urbis, ac templa lætari. Me consequentibus diebus in ea
 ipsa domo, qua tu me expuleras, quam expilaras, quam incende- ²⁰
 ras, pontifices, consules, patres conscripti collocaverunt: mihi-
 que, quod ante me nemini, pecunia publica ædificandam domum
 censuerunt. Habes redditum meum; confer nunc vicissim tuum:
 quandoquidem, amisso exercitu, nihil incolume domum, præter
 os illud pristinum tuum retulisti; qui primum, qua veneris cum ²⁵
 laureatis tuis liëtoribus, quis scit? quos tu Mæandros, dum om-
 nes solitudines persequeris, quæ diverticula flexionesque quæsi-
 sti? quod te municipium vidit? quis amicus invitavit? quis ho-
 spes adspexit? non-ne tibi nox erat pro die? non solitudo pro
 frequentia? caupona pro oppidò? non ut redire ex Macedonia ³⁰
 nobilis imperator, sed ut mortuus infamis referri videretur? Ro-
 mam verò ipsam scedavit adventus tuus. O familiæ non dicam
 Calpurniæ, sed Calventiæ; neque hujus urbis, sed Placentini muni-
 cipii; neque paterni generis, sed braccatæ cognationis dedecus!
 quemadmodum venisti? quis tibi, non dicam horum, aut civium ³⁵
 cæterorum, sed tuorum legatorum obviam venit? mecum enim
 tum L. Flaccus, vir tua legatione indignissimus, atque iis consiliis,
 quibus mecum in consulatu meo conjunctus fuit, ad conservan-
 dam rempublicam dignior, mecum fuit tum, cum te quidam non
 longe à porta cum liëtoribus errantem visum esse narraret. Scio i-

13. *Senatum egressum.*] Obviam trium-
 phantibus veniebat Senatus.

21. *Quod ante me nemini.*] Diruta Cice-
 ronis domus, combusta ac consecrata, pub-
 licis sumptibus ædificata est.

25. *Laureatis tuis liëtoribus.*] Cum quis
 dux exercitûs victoriam retulerat, suffragio
 militum ei fasces laurea involuti à liëtori-
 bus præferebantur.

Ib. *Quos tu Mæandros.*] Id est, flexus,
 qui Mæandri à fluvio Mæandro flexuoso
 dicti sunt.

32. *Calpurniæ.*] Calpurnii, licet ple-
 beii, à Calpo Numæ Pompilii filio originem
 deducebant. Ex ea familia multi Consules
 exstitere.

Ib. *Calventiæ.*] Ab illa familia ex ma-

terno genere traxit originem Piso; mater-
 nus enim ejus avus Calventius fuit præco
 Placentinus, ut dicit infra.

Ib. *Placentini municipii.*] Placentia urbs
 in Gallia togata ad Padum. Placentini
 cum prius in coloniam deducti essent, jus
 municipii consecuti sunt.

33. *Braccatæ.*] Braccata dicta est Gallia,
 quod braccis uterentur Galli.

36. *L. Flaccus.*] Is indignus erat, qui
 Pisoni legatus esset, quia vir erat fortis &
 sapiens: & deprehendendis Allobrogum le-
 gatis, qui conjuratorum literas deferebant,
 Ciceroni Consuli adfuit.

39. *Errantem.*] Quærebat Piso vias ig-
 notas & diverticula, ut in urbem silentio
 ingressus videretur.

40 tem virum fortem in primis, belli, ac rei militaris peritum, familiarem meum. Q. Marcium, quorum tu legatorum proelio imperator appellatus eras, cum non longe abfuisses, adventu isto tuo domi fuisse otiosum. Sed quid ego enumero, qui tibi obviam non venerint? qui dico venisse pene neminem, ne de officiosissima
 45 quidem natione candidatorum, cum ^e vulgo essent & illo ipso, & multis antè diebus admoniri & rogati; togulæ licitoribus ad portam præsto fuerunt: quibus illi acceptis, sagula rejecerunt, & ceteram imperatori suo novam præbuerunt; sic iste à tanto exercitu, tanta provincia, triennio post, Macedonicus imperator in urbem se intulit, ut nullius negotiatoris obscurissimi redditus unquam fuerit desertior; in quo me tamen, qui esset paratus ad se defendendum, reprehendit; cum ego Cælimontana porta introisse dixissem, sponsione me, ni Esquilina introisset, homo promptissimus laceessivit: quasi vero id aut ego scire debuerim, aut vestrum quicquam audierit; aut ad rem pertineat, qua tu porta introieris, modo ne triumphali: quæ porta Macedonicis semper proconsulibus ante te patuit; tu inventus es, qui consulari imperio præditus ex Macedonia non triumphares.

X. At audistis, P. conscripti, philosophi vocem; negavit se triumphi cupidum unquam fuisse. O scelus! ô pestis! ô labes! cum exstinguebas Senatum, vendebas auctoritatem hujus ordinis, addicebas tribuno pleb. consulatum tuum, rempub. evertebas, prodebas

^e passim.

41. *Quorum tu legatorum.*] Refundit victoriam, ob quam Piso Imperator salutus est, in Flaccum, & Q. Marcium ejus legatos; hic autem Marcus inimicorum invidiâ a triumpho prohibitus est.

43. *Domi fuisse otiosum.*] Cum advenit in urbem Piso, ejus legatus Marcus, qui prius advenerat, ne quidem honoris causâ ei venit obvius: ita suum proconsulem contemnebat.

44. *Officiosissima natione candidatorum.*] Candidati dicebantur qui ad dignitates aspirabant, à toga candida sic appellati, quod ea induti, in campum honores petitori descenderent; eos porro appellat officiosos, quod omni officiorum genere sibi populum demereri conarentur.

46. *Togulæ licitoribus.*] Ut videretur Piso cum dignitate & comitatu in urbem ingredi, & ire ad Capitolium diis acturus gratias, iussit ut ad urbis portam, depositis sagulis, togulas assumerent, quasi de urbe ipsi obviam procederent, cum deducendi

causa.

47. *Sagula.*] Sagum, sive sagulum, vestis genus est brevius, quo milites & cives belli tempore induebantur.

49. *Triennio post.*] Per tres annos Macedoniam provinciam Proconsul tenuit.

52. *Cælimontana.*] Cælimontana porta urbis Romæ fuit, quam nonnulli volunt hodie Sancti Joannis appellari.

53. *Sponsione.*] Sponsio sumitur pro certatione pignorum, ni ita se res habeat, ut affirmat qui deponit. Voluit autem Piso certare cum Cicerone se per Esquilinam portam introivisse, non per Cælimontanam, ut Cicero dixerat; in quo ridet hominis stupiditatem.

1b. *Esquilina.*] Esquilina fuit porta urbis Romæ, quæ à Procopio *Prænestina* dicitur, hodie Sancti Laurentii.

56. *Triumphali.*] Porta triumphalis dicebatur, qua transibant soli qui in urbem triumphantes ingrediebantur.

4. *Tribuno plebis.*] Clodio.

caput

caput & salutem meam una mercede provinciæ: si triumphum non cupiebas, cujus tandem rei te cupiditate arsisse defendes? sæpe enim vidi, qui & mihi, & cæteris cupidiore provinciæ viderentur; triumphum nomine tegere atque velare cupiditatem suam; hoc modò D. Silanus Consul in hoc ordine, hoc meus etiam collega dicebat; neque enim quisquam potest exercitum cupere, aperteque petere, ut non prætexat cupiditatem triumphum. Quod si te Senatus, si populus Romanus, aut non appetentem, aut etiam recusantem, bellum suscipere, exercitum ducere coegisset; tamen erat angusti animi atque demissi, iusti triumphum honorem atque dignitatem continere; nam, ut levitatis est, inanem aucupari rumorem, & omnes umbras etiam falsæ gloriæ confectari: sic levis est animi, lucem splendoremque fugientis, iustam gloriam, qui est fructus veræ virtutis honestissimus, repudiare. Cum verò, non modo non postulante atque cogente, sed invito atque oppresso Senatu, non modò nullo populi Romani studio, sed nullo ferente suffragium libero, provincia tibi ista manupretium fuerit non everse per te, sed perditæ civitatis: cumque omnium tuorum scelerum hæc pactio extiterit, ut si totam rempublicam nefariis latronibus tradidisses, Macedonia tibi ob eam rem, quibus tu finibus velles, redderetur: cum exhauriebas ærarium, cum orbabas Italiam juvenute, cum mare vastissimum hieme transibas; si triumphum contemnebas, quæ te, prædo amentissime, nisi prædæ ac rapinarum cupiditas tam cæca rapiebat? Non^a est integrum Cn. Pompeio consilio jam uti tuo? erravit enim; non gustarat istam tuam philosophiam; ter jam homo stultus triumphavit. Crasse, pudet me tui: quid est quod confecto per te formidolosissimo bello, coronam illam lauream tibi tantopere decerni volueris à Senatu? P. Servili, Q. Metelle,

^a non licet.

9. *D. Silanus.*] Post Ciceronem ille Silanus consulatum gessit anno urbis 691. & missus est cum exercitu contra Hispanos, qui tumultus excitabant; à quo devicti sunt.

Ib. Collega.] Antonius.

20. *Ferente suffragium libero.*] Oratorie id dicit, nam paucos dicit legi Curiatæ ferendæ præter servos & mancipia interfuisse.

21. *Manupretium.*] Manupretium dicitur, inquit Asconius, ubi non tam materiæ ratio, quam manus atque artis ducitur; utitur autem hac voce in contemptum Pisonis.

23. *Latronibus.*] Pisoni & Gabinio, cæterisque Clodii asseclis.

20. *Ter jam homo stultus triumphavit.*] De tribus orbis partibus Pompeius triumphavit.

Ib. Crasse.] M. Crassus bellum Spartacum confecit; unde Plutarchus scribit, fas ei fuisse ovantem in urbem introire, quasi indignum esset de servis triumphare.

31. *Illam lauream.*] Cum ei permisum fuisset à Senatu myrto tantum redimitum introire, insolenter hanc coronam repudiavit, obtinuitque à Senatu, ut laureâ coronatus incederet. Vide Plin. lib. 15.

32. *Servili.*] Servilius de Isauris ex Cilicia triumphavit; unde Isaurici nomen obtinuit.

Ib. Metelle.] Metellus de Cretensibus triumphavit; unde Creticus appellatus est.

C. Curio, P. Africane, cur non hunc audistis tam doctum hominem, tam eruditum, prius quàm in istum errorem induceremini?
 35 C. ipsi Pontino, necessario meo, jam non est integrum: religionibus enim susceptis impeditur. O stultos Camillos, Curios, Fabricios, Calatinos, Scipiones, Marcellos, Maximos! ô amentem Paullum; rusticum Marium! nullius consilii patres horum amborum consulum, qui triumpharint! Sed quoniam præterita
 40 mutare non possumus, quid cessat hic ^b homullus ex argilla & luto fictus, Epicureus, dare hæc præclara præcepta sapientiæ clarissimo & summo imperatori, genero suo? fertur ille vir, mihi crede, gloria: flagrat, ardet cupiditate justî & magni triumphî. non didicit eadem ista, quæ tu; mitte ad eum ^c libellum; & si
 45 jam ipse coram ^d congregari poteris, meditare, quibus verbis incensam illius cupiditatem conprimas, atque restinguas; valebis apud hominem ^e volitantem gloriæ cupiditate, vir moderatus & constans, apud indoctum eruditus, apud generum socer; dices enim, ut es homo facetus, ad persuadendum concinnus, perfectus,
 50 politus è schola: Quid est, Cæsar, quod te supplicationes toties decretæ, tot dierum, tantopere delectent? in quibus, homines errore ducuntur: quas dii negligunt; qui, ut noster ille

^b homuncio. ^c literas. ^d venire. ^e abreptum.

33. C. Curio.] De Macedonia triumphavit.

Ib. Africano.] De hoc Africano non constat; suspicatur Abrahamus focerum fuisse Pompeii; cum enim hic agat de triumphalibus viris, qui viverent, non est credibile de illis antiquis Africanis loqui.

35. Ipsi Pontino.] Pontinus ille Prætor fuit Cicerone Consule missus in Allobrogas, quos superavit.

36. Camillos.] M. Furius Camillus quater triumphavit; 1. de Veientibus, 2. de Gallis, 3. de Volscis, Æquis, Etruscis, 4. de Gallis Senonibus.

Ib. Curios.] Curius Dentatus quater triumphum duxit, de Samnitibus, deinde de Sabinis, iterum de Samnitibus, tandem de Rege Pyrrho.

Ib. Fabricios.] Bis; 1. de Etruscis & Gallis, 2. de Lucanis, Brutis, Tarentinis, & Rege Pyrrho.

37. Calatinos.] M. Attilius Calatinus primo bello Punico de Sicilia triumphavit.

Ib. Scipiones.] Ex illa familia septem triumpharunt.

Ib. Marcellos.] M. Claudius Mar-

cellus quater, semel de Gallis, ter de Syracusanis.

Ib. Maximos.] Q. Fabius Maximus Verrucosus de Liguribus, Æmilius Paulus bis de Liguribus, & de Macedonia & Rege Perseo.

38. Rusticum Marium.] Rusticum appellat, quia rure inter agricolas juventutem egerat. Hic tamen triumphavit bis de Numidis, & rege Jugurtha, de Cimbris, Teutonibus, &c.

Ib. Horum amborum.] Ambo illi sunt Pompeius Magnus & Crassus, quibus Coss. habita est hæc Oratio. Pater Pompeii de Picentibus, pater Crassi de Lucitanis triumphavit.

40. Ex argilla & luto.] Appellat Pisonem hominem ex argilla & luto fictum, propter ejus sordes, & voluptatum turpitudinem.

42. Genero suo.] Gener Pisonis fuit Julius Cæsar.

44. Mitto ad eum.] Tunc erat in Gallia Cæsar.

51. Tot dierum.] Quindecim dierum supplicationes illi decretæ fuerant.

divinus dixit Epicurus, neque propitii cuiquam esse solent, neque irati. Non facies fidem scilicet, cum hæc disputabis: tibi enim & esse, & fuisse deos videbis iratos; vertes te ad alteram scho-⁵⁵ lam: differes de triumpho. Quid tandem habet iste currus? quid vincti ante currum duces? quid simulacra oppidorum? quid aurum? quid argentum? quid legati in equis & tribuni? quid clamor militum? quid tota illa pompa? inania sunt ista, mihi crede, delectamenta pene puerorum, captare plausus, vehi⁶⁰ per urbem, conspici velle, quibus ex rebus, nihil est quod solidum tenere, nihil quod referre ad voluptatem corporis possis; quin tu me vides, qui ex qua provincia T. Flamininus, L. Paul-⁶⁵ lus, Q. Metellus, T. Didius, innumerabiles alii, levi cupiditate commoti triumpharunt, ex ea sic redii, ut ad portam Esquilinam, Macedonicam lauream conculcarim; ipse cum hominibus quin-⁷⁰ decim male vestitis ad portam Cælimontanam sitiens pervenerim: quo in loco mihi libertus, præclaro imperatori, domum ex hac die biduo ante conduxerat: quæ vacua si non fuisset, in campo Martio mihi tabernaculum collocassem; & nummus interea

f biduo ante adventum meum. & pecunia.

53. *Divinus Epicurus.*] Epicurus Deus ab antiquis habitus est, ut testatur Lucretius lib. 5. de nat. rerum, & Plin. lib. 35. cap. 2.

Ib. *Neque propitii cuiquam.*] Censebat Epicurus Deos humanas res non curare, ideoque neque iratos, neque propitios esse hominibus.

55. *Ad alteram scholam.*] Id est, ad eam, quæ omnia ad voluptatem corporis refert.

56. *Iste currus.*] Vehabantur curru triumphantes, & illo quidem eburneo, vel ex aliqua alia pretiosa materia, & in turris speciem efformato, ut à Zonara libro secundo scriptum est.

57. *Quid vincti ante currum duces.*] Ducebantur ante currum vincti hostium duces ad triumphi pompam. Verum ubi triumphator flectere in Capitolium incipiebat, more plane crudeli & barbaro, abripiebantur illi in carcerem, ubi securi feriebantur. Vide Zonar. lib. 1.

Ib. *Simulacra oppidorum.*] Ligna illa, vel eburnea, vel etiam argentea captarum urbium in triumpho præferebantur.

58. *Quid aurum? quid argentum?*] Ferebatur tum aurum collectum ex manubiis, tum coronarium, tum aureæ coronæ, vel argenteæ, quæ cum legatis in

præmium victoriæ à variis civitatibus missæ fuerant.

Ib. *Quid legatis in equis & tribuni.*] Honestabant illi triumphi pompam.

59. *Quid clamor militum.*] His vulgo vocibus utebantur milites, *Io triumphe!* juxta illud Ovid. 4. Trist. Eleg. 2. *Ioque, Miles, Io, magna voce, triumphe, canet;* refert tamen in Libycis Appianus, fas fuisse militibus, aliis Imperatorem laudibus, aliis cavillis, aliis vituperiis prosequi.

63. *Quin tu me vides.*] Ridicule hic fingit à Pifone Cæsarem edoceri triumphorum contemptum.

Ib. *T. Flamininus.*] T. Quinctius Flamininus de Macedonia & Philippo rege triumphavit anno urbis 559.

Ib. *L. Paullus.*] L. Paullus de Macedonia & rege Persæ triumphavit anno urbis 586.

64. *Q. Metellus.*] Q. ille Metellus Macedonicus dictus est à devicta Macedonia anno 607.

Ib. *T. Didius.*] T. Didius à Macedonia Thraces expulit.

65. *Conculcarim.*] Lauream illam quam obtinuerat à militibus appellatus imperator contempto triumpho abiecit, neque deferre voluit ad Capitolium, more triumphantium, ut eam in sinu Jovis deponeret.

mihi, Cæsar, neglectis ferculis ^h triumphalibus, domi manet & manebit; rationes ad ærarium retuli continuo, sicut tua lex jubebat: neque alia ulla in re legi tuæ parui, quas rationes si cognor-
 75 sunt perscriptæ ⁱ scite & literate, ut scriba, ad ærarium qui eas retulit, perscriptis rationibus, secum ipse caput sinistra manu perfricans commurmuratus sit, *Ratio quidem hercle apparet, argentum*
¹ οἷον. Hæc tu oratione non dubito, quin illum jam adscenden-
 tem in currum possis revocare. O tenebræ, ô lutum, ô sordes,
 80 ô paterni generis oblite, materni vix memor! ita nescio quid istuc fractum, humile, demissum, sordidum, inferius etiam est, quam ut Mediolanensi præcone, avo tuo dignum esse videatur. L. Crassus homo sapientissimus nostræ civitatis, spiculis prope scrutatus est Alpes: ut, ubi hostis non erat, ibi triumphi causam
 85 aliquam quæreret. Eadem cupiditate vir summo ingenio præditus, C. Cotta, nullo certo hoste, flagravir; eorum neuter triumphavit, quod alteri illum honorem collega, alteri mors ademit. Irrisa est abs te paullo ante M. Pisonis cupiditas triumphandi, à qua te longe dixisti abhorrere; qui etiam si minus magnum
 90 bellum gesserat, ut abs te dictum est, tamen istum honorem contemnendum non putavit. Tu eruditior quam Piso, prudentior quam Cotta, abundantior consilio, ingenio, sapientia, quam Cras-
 fus, ea contemnis, quæ illi idiotæ, ut tu appellas, præclara duxerunt. Quod si reprehendis, quod cupidi laureæ fuerint, cum bel-
 95 la aut parva, aut nulla gessissent; tu, tantis nationibus subactis,

^h gestaminibus pomparum.

ⁱ callide.

¹ periit.

72. *Tua lex jubebat.*] Tulit legem Julius Cæsar Consul cum Bibulo, ut duabus in civitatibus provinciæ suæ Magistratus decedentes rationes suas relinquerent, easdemque totidem verbis ad ærarium referrent.

76. *Perscriptis rationibus.*] Id est, quæcunque descripsit ut secundum consuetudinem in ærario servarentur.

82. *Mediolanensi præcone.*] Mediolanum caput Insubriæ fuit, in qua fuit Placentia ex qua avus maternus ejus fuit. Unde nobiliorem civitatem ipsius regionis sumit pro minus nobili, ut ironice eum extollat.

Ib. *L. Crassus.*] L. Crassus collegam habuit Q. Scævolam Pontificem: qui cum animadvertisset Crasso, propter summam ejus in Repub. potentiam ac dignitatem, Senatum in decernendo triumpho gratificari, non dubitavit Reipub. magis, quam collegæ haberi rationem: ac, ne fieret Senatusconsultum, intercessit. Sed

idem provinciam, cujus cupiditate plerique etiam viri boni delinquebant, deposuerat, ne sumptui esset ærario. Ita *Alcon. Peditan.*

86. *C. Cotta.*] Cotta orator fuit, de quo Cicero sæpe in libris de Orat. qui, decreto sibi triumpho, ante diem triumphi mortuus est, cum cicatrix illius vulneris, quod ante plures annos in prælio acceperat, rescissa est repente.

88. *M. Pisonis.*] Pupius Piso eisdem temporibus quibus Cicero vixit, sed tamen eo senior, ad quem pater Cicero nem puerum deducebat, quod in eo & antiquæ vitæ similitudo, & multæ erant literæ. Proconsul triumphavit de Hispanis, Q. Hortensio & Q. Metello Cretico Cos.

93. *Idiotæ.*] Homines omni Philosophiæ cognitione destituti, *idiotæ* dicuntur; ita Lucilius.

95. *Tu tantis nationibus.*] Ironia.

tantis

tantis rebus gestis, minime fructum laborum tuorum, præmia periculorum, virtutis insignia contemnere debuisti; neque verò contempsisti, licet Themista sapientior, si os tuum ferreum Senatus convicio verberari noluisti. Jam vides (quandoquidem ita mihi met fui inimicus, ut me tecum compararem) & digressum meum, 100 & absentiam, & reditum ita longe tuo præstitisse, ut mihi illa omnia immortalem gloriam dederint, tibi sempiternam turpitudinem inflixerint.

98. *Themista.*] Themista mulier fuit studio Philosophiæ nobilis, quam Lactantius citat de falsa sapientia 3. cap. 25. Lippius lib. 1. variarum lect. cap. 18. reponit, *Themis*, quam deam putabant esse, quæ docebat petere, id quod fas esset, & quod liceret; jocatur enim Cicero in Pisonem, qui triumphum, scelorum suorum conscientiam, ab irato Senatu petere ausus non erat, & ipsa Themis sapientior fuisse

dicit ac longe melius providisse, quid expediret sibi petere aut non petere, quam Dea illa ipsa, quæ mentem hominibus dat justa & æqua petendi, supdere potuisset; acute enim Piso, quoniam neque triumphum meruisset, & si maxime meruisset, repulsum tamen à Senatu accepturum se certo prævidebat, omnino petere triumphum desistit, ut videretur eum potius consisti noluisset, quam non potuisse.

ALTERA PARS INSECTATIONIS.

De privatis flagitiis.

Hæc pars tres continet alias partes, quarum prima vitam Pisonis privatam seu domesticam continet: Secunda confutationem, quod obiciebatur à Pifone Ciceroni quod versu Pompeium & Casarem offendisset: Tertia enumerationem scelerum, quæ Piso in provinciæ administratione commisit.

XI. Nunc etiam in hac quotidiana, assidua, urbanaque vita splendorem tuum, gratiam, celebritatem domesticam, operam forensensem, consilium, auxilium, auctoritatem, sententiam Senatoriam nobis, aut, ut verius dicam, cuiquam es infimo ac desperatissimo antelaturus? Age, Senatus odit te, quod eum 5 tu facere jure concedis, afflicto rem & perditorem non modo dignitatis & auctoritatis, sed omnino ordinis ac nominis sui: videre equites Romani non possunt, quo ex ordine vir præstantissimus, L. Ælius est, te Consule, relegatus: plebs Romana perditum cupit, in cujus tu infamiam ea, quæ per latrones & per ser- 10 vos de me egeras, contulisti: Italia cuncta execratur, cujus idem tu superbissime decreta & preces repudiasti. ^a Fac hujus

^a *Experire tantum odium.*

2. *Celebritatem domesticam.*] Clientes frequentes aderant mane apud magnates, ut patronos suos salutarent.

Ib. *Operam forensensem.*] Vel ipsi viri potentissimi civitatis defendere in judicio cives gloriæ ducebant,

9. *L. Ælius.*] L. Ælius Lamia Pifone Consule relegatus est. Equestris ordinis princeps fuit; de eo dictum est in Orat. pro Sext.

12. *Et preces repudiasti.*] Repudiavit preces totius Italiæ, quæ pro Ciceronis salute Pifoni & Gabinio Coss. factæ sunt.

odii tanti, ac tam universi periculum, si audes. Instant post ho-
 15 minum memoriam apparatusissimi magnificentissimique ludi, qua-
 les non modo nunquam fuerunt, sed ne quomodo fieri quidem
 posthac possint, possum ullo pacto suspicari. ^b Da te populo, com-
 mitte ludis. Sibilum metuis? ubi sunt vestrae scholae? ne accla-
 metur? ne id quidem est curare philosophi: manus tibi ne affe-
 20 rantur, times; dolor enim est malum, ut disputas: existimatio,
 dedecus, infamia, turpitudine, verba sunt atque ineptiae; sed de
 hoc non dubito; nam non audebit accedere ad ludos; convivium
 publicum non dignitatis causa inibit (nisi forte, ut cum P. Clo-
 dio, hoc est, cum amoribus suis coenat) sed plane animi sui
 25 causa; ludos nobis idiotis relinquet; solet enim, in disputationi-
 bus suis, oculorum & aurium delectationi abdominis voluptates
 anteferre; nam quod vobis iste tantummodo improbus, crudelis
 olim furunculus, nunc vero etiam rapax, quod sordidus, quod
 contumax, quod superbus, quod fallax, quod perfidiosus, quod im-
 30 pudens, quod audax esse videatur: nihil scitote esse luxuriosius,
 nihil libidinosius, nihil protervius, nihil nequius; luxuriam au-
 tem in isto nolite hanc cogitare; est enim quaedam, quanquam
 omnis est vitiosa atque turpis, tamen ingenuo ac libero dignior;
 nihil apud hunc lautum, nihil elegans, nihil exquisitum (lauda-
 35 bo inimicum) ne magnopere quidem quidquam, praeter libidines,
 sumptuosum; toreuma nullum: maximi calices; & hi, ne con-

^b offer.

14. *Magnificentissimi ludi.*] Spectacula intelligit, quae data sunt à Pompeio cum constructum est ab eo Theatrum. De his agit Epistola 1. lib. 7. ad Marium.

17. *Sibilum metuis.*] Quos populus ode- rat, venientes ad ludos sibilis excipiebat: contra vero sibi gratis applaudebat.

Ib. *Vestrae scholae.*] Epicurei, quorum sectabatur Piso doctrinam, dedecus contem- nebant. Quare non est quod infamia no- tari timeat in ludis. [*Scholae* autem vocan- tur disputationes sive dissertationes Philoso- phicae de quovis argumento. Sic supra p. 279. *Vertes te ad alteram Scholam.*]

Ib. *Ne acclametur.*] Timebat Piso ne si- bi acclamaretur faustis appreciationibus. Sic enim viri populo grati vulgo excipiebantur, ut Epist. 29. Seneca refert.

19. *Dolor est malum.*] Sententiam pro- fert Epicureorum, de qua fufius in Tuscul. Quaest. agit.

21. *Convivium publicum.*] Indicat illud convivium, quod à Pompeio in celebratione

ludorum illorum datum est.

23. *Cum amoribus suis.*] Vocat Clodium, amores suos, quia pari libidinum & volup- tatis foedissimae desiderio tenebantur; amant vero pares esse cum paribus.

25. *Abdominis voluptates.*] Foedissimas omnium tum gulae, tum luxuriae voluptates intelligit.

27. *Furunculus.*] Furunculus dicitur qui occulte furatur, qualis erat Piso antequam provinciam obtinisset.

Ib. *Rapax.*] Rapax est apertus & publi- cus latro, qui provinciam suam latrocinii & rapinis diripuit.

35. *Toreuma.*] Toreumatis nomine vas quodlibet intelligitur, quod artis elegantia exsculptum est.

Ib. *Maximi calices.*] Vasa plerumque fictilia, quibus tenuioris fortunae homines utebantur, ut patet ex Martiali lib. 14. Epig. 110. *Vitis sutoris calicem monumenta, Vatini, Accipe.*

temnere

temnere suos videatur, Placentini: exstructa mensa, non conchyliis, aut piscibus, sed multa carne subrancida, servi sordidati ministrant: nonnulli etiam senes: idem coquus, idem atriensis: pistor domi nullus, nulla cella: panis, & vinum à propola, atque de cupa: Græci ^c stipati, quini in lectulis, sæpe plures: ipse solus: bibitur usque eo, dum de folio ministratur; ubi galli cantum audit, avum suum revixisse putat: mensam tolli jubet. Dicer aliquis; Unde tibi hæc nota sunt? non, mehercule, contumeliæ causa describam quemquam, præsertim ingeniosum hominem, atque eruditum, cui generi esse ego iratus, ne si cupiam quidem, possum. Est quidam Græcus, qui cum isto vivit, homo, vere ut dicam (sic enim cognovi) humanus, sed tamdiu, quamdiu cum aliis est, aut ipse ^d secum; is cum istum adolescentem jam tum cum hac diis irata fronte vidisset, non fugit ejus amicitiam, cum esset præsertim appetitus: dedit se in consuetudinem, sic ut prorsus unà viveret, nec fere ab isto unquam discederet. Non apud indoctos, sed, ut ego arbitror, in hominum eruditissimorum & humanissimorum cœtu loquor; audistis profecto dici, philosophos Epicureos, omnes res, quæ sunt homini expetendæ, voluptate metiri: recte an ^e secus, nihil ad nos: aut si ad nos, nihil ad hoc tempus; sed tamen lubricum genus orationis adolescenti non acriter intelligenti est sæpe præceps. Itaque admissarius iste, simul-
atque

^c compressi. ^d solus. ^e male.

36. *Placentini.*] Ad contemptum Pisonis loquitur; quasi materni generis memor vilioribus ejusmodi calicibus uteretur; nam avus ejus maternus præco Placentinus fuit.

Ib. *Conchyliis aut piscibus.*] Mensas suas Romani delicatissimis conchylis, & piscibus longius aëportatis ad fastum exstruebant. Unde Plinius lib. nat. Hist. 9. cap. 34. hanc luxuriam conchyliorum censoris legibus auctore M. Scauro fuisse prohibitam scribit.

37. *Carne subrancida.*] Intellige carnem salitam, & jam putidam ad acuendam sitim.

38. *Atriensis.*] Atrienses sive Atriarum illi servi dicuntur, quibus atrii cura commissa erat, quique venientes excipiebant, & ad dominum intromittebant.

39. *Pistor.*] Pistor panem conficit.

Ib. *Propola.*] Propola is est, qui mercatur à mercatoribus, quod statim vendit Cic. 1. Off.

40. *De cupa.*] Cupa vas vinarium est, in quo musta coquuntur, & deferuntur. Ulpianus lib. 15.

Ib. *Quini in lectulis.*] Reddit rationem

quare compressi illi fuerunt, quia vulgo in lectulis, tres tantum mensæ accumbabant, ut videre est apud Horatium lib. 2. Sat. ult.

41. *Dum de folio.*] Festus ait Solia dici alveos lavandi causa institutos, quo singuli descendunt, seu vasa, in quo lavabantur sedentes.

Ib. *Ubi Galli cantum audit.*] Ubi totam noctem traduxit Piso computationibus, aut audit Galli cantum, tum meminit avi sui materni Calventii Galli, qui præco fuit Placentinus, seu Mediolanensis.

46. *Est quidam Græcus.*] Asconius Pedianus Philodemum Philosophum Epicureum significari arbitrat, cujus lasciva fuerunt carmina.

48. *Jam tum.*] In adolescentia sua jam tum severitatis quadam specie, multa vitia contegebat Piso.

50. *Appetitus.*] Philodemum optabat Piso habere vitæ comitem.

56. *Adolescenti.*] Adolescentes non satis distinguunt, cum de voluptate, utrum de corporis, an animi agatur.

57. *Admissarius iste.*] Pisonem admissarium vocat, quia omni muliercularum impu-

latque audivit à philosopho voluptatem tantopere laudari, nihil
^f expiscatus est: sic suos sensus voluptarios omnes incitavit, sic
 60 ad illius hanc orationem adhinniit, ut non magistrum virtutis, sed
 auctorem libidinis à se illum inventum arbitraretur. Græcus
 primo distinguere, atque dividere illa, quemadmodum dicerentur;
 iste claudus (quomodo aiunt) pilam retinere, quod acceperat
^z testificari, tabulas obsignare velle, Epicurum ^h disertum decerne-
 65 re; & tamen dictum, ut opinor, se nullum bonum intelligere pos-
 se, demptis corporis voluptatibus. Quid multa? Græcus faci-
 lis, & valde venustus, nimis pugnax contra Senatorem populi
 Romani esse noluit. Est autem hic, de quo loquor, non Philo-
 sophia solum, sed etiam literis, quod fere cæteros Epicureos negli-
 70 gere dicunt, perpolitus. Poema porro facit ita festivum, ita con-
 cinnum, ita elegans, nihil ut fieri possit argutius; ⁱ in quo repre-
 hendat eum licet, si qui volet, modo leviter, non ut impurum,
 non ut improbum, non ut audacem, sed ut Græculum, ut assenta-
 torem, ut poetam; devenit, aut potius incidit in istum eodem de-
 75 ceptus supercilio Græcus atque advena, quo tam sapiens & tanta ci-
 vitas; revocare se non poterat, familiaritate implicatus: & simul
 inconstantiae famam verebatur: rogatus, invitatus, coactus, ita
 multa ad istum, de isto quoque, scripsit, ut omnes hominis libi-
 dines, omnia stupra, omnia cœnarum conviviorumque genera, a-
 80 dulteria denique ejus delicatissimis versibus exprefferit; in quibus si
 quis velit, possit istius tanquam in speculo vitam intueri: ex qui-
 bus multa à multis lecta & audita recitarem, nisi vereretur ne hoc
 ipsum genus orationis, quo nunc utor, ab hujus loci more abhorre-
 ret: & simul de ipso qui scripsit, detrahi nihil volo: qui, si fuisset
 85 in discipulo comparando meliore fortuna, fortasse austerior & gra-
 vior esse potuisset; sed eum ^k casus in hanc consuetudinem scriben-
 di induxit, philosopho valde indignum: siquidem philosophia, ut fer-
 tur,

^f examinavit. ^z producere testes. ^h distingue locutum. ⁱ si qui volet repre-
 hendere eum, reprehendat leviter. ^k necessitas.

impudicarum libidini se exposuerat, sumpta allegoria ab equo, qui sœturæ sup-
 plendæ causa in equarum armenta addu-
 citur.

60. *Adhinniit.*] Remanet in eadem al-
 legoria.

63. *Iste claudus.*] Proverbium quod de
 illis dicitur, qui, quod acceperunt à præ-
 ceptoribus, sive illud doctum sit, sive in-
 doctum, mordicus tenent.

1b. *Retinere.*] Supple inceptit.

64. *Tabulas obsignare velle.*] Voluit ut
 præceptor ille scripto obsignaret, quod de
 voluptate protulerat.

69. *Quod fere cæteros.*] Cicero loquens

de Epicuro lib. de Finibus, ait, non satis il-
 artibus non modo politum fuisse, quas qui
 tenent, eruditi appellantur, sed etiam de-
 terruisse alios à studiis.

73. *Græculum.*] Græci male audiebant
 apud Romanos propter adulationem.

74. *Poetam.*] Poetæ assentationibus suis
 placere volunt, ideoque figmentis sæpe ve-
 ritatem dissimulant.

78. *Ad istum, de isto quoque.*] Id est,
 multa carmina de Pisone scripsit, sed illa
 impudica, utpote quibus ejus infames libi-
 dines describebantur.

80. *In quibus.*] Versibus scilicet.

83. *Ab hujus loci more.*] In Senatu
 oportet.

tur, virtutis continet, & officii, & bene vivendi disciplinam: quam qui profitetur, gravissimam mihi sustinere personam videtur.

90

XII. Sed idem casus illum ignarum quid profiteretur, cum se philosophum esse diceret, istius impurissimæ atque intemperantissimæ pecudis coeno & sordibus inquinavit: qui modo cum res gestas Consulatus mei collaudasset (quæ quidem laudatio hominis turpissimi mihi ipsi erat pene turpis) Non ulla tibi, inquit, invidia nocuit, sed versus tui. Nimis magna poena, te Consule, constituta est, sive malo poetæ, sive libero. Scripsisti enim, CEDANT ARMA TOGÆ. Quid tum? Hæc res tibi fluctus illos excitavit. At hoc nusquam opinor scriptum fuisse in illo elogio, quod, te Consule, in sepulcro reipublicæ incisum est. VELI-
TIS, JUBEATIS, UT, quod Marcus Cicero versum fecerit, sed quod vindicarit. Verumtamen, quoniam te non Aristarchum, sed Phalarim grammaticum habemus, qui non notam apponas ad malum versum, sed poetam armis persequare; scire cupio, quid tandem isto in versu reprehendas, CEDANT ARMA
TOGÆ. Tuæ dicis, inquit, togæ summum imperatorem esse cessurum. Quid nunc te, asine, literas doceam? non opus est verbis, sed fustibus; non dixi hanc togam, qua sum amictus; nec arma scutum, & gladium unius imperatoris: sed, quod pacis est insigne & otii, toga; contra autem arma, tumultus atque
belli; more poetarum locutus, hoc intelligi volui, BELLUM AC
TUMULTUM PACI ATQUE OTIO CONCESSURUM. Quære ex familiari tuo, Græco illo poeta: probabit genus ipsum & agnosceret, neque te nihil sapere mirabitur. At in il-

5

10

51

20

oportet agere de rebus seriis, & gravioribus.

1. *Sed idem casus.*] Id est, eadem necessitas, quæ Philodemum impulit ad scribendas Pisonis libidines, iisdem eum flagitiis inquinavit.

5. *Pecudis.*] Pisonem intelligit.

5. *Erat pene turpis.*] Turpe est laudari à turpi viro, & honorificum à laude digno.

1b. *Inquit.*] Piso, videlicet.

7. *Scripsisti enim.*] Piso in sua Oratione Ciceroni objecerat, quod versus de suo consulatu scripsisset, quibus offensus ei fuerat Pompeius.

1b. *Cedant arma togæ.*] Versus à Cicerone editus.

9. *Illo elogio.*] Elogia, & tituli sepulcrorum inscriptiones dicebantur.

10. *Velitis, jubeatis.*] Formulam fingit Cicero, qua à Pione ejectus est in exilium.

12. *Sed quod vindicarit.*] Non quod

scripserit Cicero versus, ejiciebatur à Pione, sed quod vindicarit rempublicam à conjuratione, eaque de causa nefario Consule igni & aqua interdicebatur.

1b. *Aristarchum.*] Aristarchus Grammaticus fuit, qui quos versus non probabat, Homericos non esse contendebat, eosque litura, vel stellula notabat.

13. *Phalarim.*] Tyrannus Agrigentorum fuit, qui æneo Tauro ignibus subiecto morte damnatos includebat, in quo ipse combustus est.

19. *Quod pacis est insigne.*] Romani pacis tempore togis utebantur.

20. *Tumultus atque belli.*] Supple belli sunt insignia & seditionum.

23. *Genus ipsum.*] Nempe dicendi poeticè.

24. *At in altero.*] Id altera huius carminis parte difficultatem reperire Pisonem significat.

10

25 lo altero, inquit, hæres, ^a CONCEDAT LAUREA LAUDI. immo mehercule habeo tibi gratiam; hærerem enim, nisi tu me expedisses; nam cum tu timidus ac tremens tuis ipse furacissimis manibus detractam è cruentis fascibus lauream ad portam Esquilinam abjecisti; indicasti non modo amplissimæ, sed etiam mi-
 30 nimæ laudi lauream concessisse. Atque ista ratione hoc tamen intelligi, scelerate, vis, Pompeium inimicum mihi isto versu esse factum; ut, si versus mihi nocuerit, ab eo, quem is versus offenderit, videatur mihi ^b perniciēs esse quæsitā. Omitto, nihil istum versum pertinuisse ad illum: non ^c fuisse meum, quem quan-
 35 tum potuissē, multis sæpe orationibus scriptisque decorassē, hunc uno violare versu. Sed sit offensus; primo, non-ne compensabit cum uno versiculo tot mea volumina laudum suarum? Quod si est ^d commotus, ^e ad perniciem ne, non dicam amicis-
 40 fimi, non ita de sua laude meriti, non ita de republica, non Consularis, non Senatoris, non civis, non liberi; in hominis caput ille tam crudelis propter versum fuisset? tu quid, tu apud quos, tu de quo dicas, intelligis? complecteris amplissimos viros ad tuum & Gabinii scelus: neque id occulte; nam paulo ante dixisti, me cum iis configere, quos despicerem;
 45 non attingere eos, qui plus possent, quibus iratus esse deberem; quorum quidem (quis enim non intelligit quos dicas?) quamquam non est una causa omnium, tamen est omnium mihi

^a *viſtorie inſignia cedant eloquentie laudi.* ^b *infortunium comparatum.* ^c *me voluisse.* ^d *iratus.* ^e *tam crudelis fuisset, ut perderet propter versum, non dicam amicissimum, non ita meritum de Repub. &c. sed hominem.*

26. *Hærerem.*] Fatetur Cicero se reperire hoc in carmine difficultatis aliquid, nisi cum ab ea liberasset Piso.

27. *Ac tremens.*] Timebat Piso ne repetundarum accusaretur propter furta sua & rapinas in provincia.

28. *Lauream abjecisti.*] Cum Romam ingrederetur, ad portam Esquilinam fauces suos laureatos abiecit, ne provincialis sanguine cruentati viderentur.

30. *Lauream concessisse.*] Ait revera lauream linguæ [laudi] concessisse, cum timuit in iudicio accusari.

35. *Orationibus decorassē.*] Neminem frequentius Pompeio laudat Cicero, ut videre est in Orat. pro lege Manil.

37. *Tot mea volumina.*] Sæpiſſime de Pompeio loquitur in Orationibus suis Cicero, quem ubique triumphasse comme-

morat. Porro volumina à volvendo dicta sunt; neque enim pluribus paginis & quaternionibus olim libri compingebantur, sed spiræ instar convolvebantur.

42. *Complecteris amplissimos viros.*] Adjungere dicit Pompeium & Cæsarem, ut videantur illius & Gabinii sceleris participes.

44. *Quos despicerem.*] Piso objecerat. Ciceroni cum aggredi se, & Gabinium, quos suadebat è suis provinciis esse revocandos, quia eos non metuebat, utpote debiles & infirmos hostes.

45. *Qui plus possent.*] Significabat Pompeium & Cæsarem, quorum longè major erat auctoritas & potentia in Republica.

47. *Non est una causa omnium.*] Pompeii causam ab aliorum causa distinguit.

probata

probata; me Cn. Pompeius, multis obfistentibus ejus erga me studio atque amoris, semper dilexit, semper sua conjunctione dignissimum judicavit, semper ^f non modo incolumem, sed etiam am-
 plissimum atque ornatissimum voluit esse; vestrae fraudes, vestrum scelus, vestrae criminationes insidiarum mearum, illius periculorum, nefarie fictae, simul eorum, qui familiaritatis licentia suorum improbiſſimorum sermonum ^g domicilium in auribus ejus, impulsu vestro, collocaverunt, vestrae cupiditates provinciarum
 effecerunt, ut ego excluderem, omnesque, qui me, qui illius gloriam, qui rempublicam salvam esse cupiebant, sermone atque aditu prohiberentur. Quibus rebus est perfectum, ut illi plane
^h suo stare iudicio non liceret: cum certi homines non studium ejus à me alienassent, sed auxilium retardassent. Nonne
 ad te L. Lentulus, qui tum erat Praetor, non Q. Sanga, non L. Torquatus pater, non M. Lucullus venit? qui omnes ad eum, multique mortales, oratum in Albanum obsecratumque venerant ne meas fortunas defereret cum reipublicae salute conjunctas; quos ille ad te & ad tuum collegam remisit, ut causam publicam
 susciperetis, ut ad Senatum referretis: se contra armatum tribunum pleb. sine consilio publico decertare nolle: consulibus ex S. C. rempublicam defendentibus, se arma sumpturum. Ecquid infelix recordaris? quid responderis? in quo illi omnes quidem, sed Torquatus praeter ceteros, furebat contumacia responsi tui; te
 non esse tam fortem quam ipse Torquatus in consulatu fuisset, aut ego: nihil opus esse armis, nihil contentione: me posse iterum

^f non modo optavit meam salutem, sed etiam amplitudinem & gloriam. ^g obfisterunt aures improbiſſimis sermonibus. ^h manere in sua voluntate erga me.

48. *Multis obfistentibus.*] Piso, Gabinius, Clodii, alique omnes Clodiani Pompeium abalienare à Cicerone conati sunt.

52. *Criminationes insidiarum.*] Ciceronem illi detulerunt ad Pompeium, quasi ejus vitae insidias collocasset; de quibus fuisse loquitur pro Sextio.

56. *Ego excluderem.*] Aſſert, per conjunctionem, omnes rationes quibus conati sunt à familiaritate Pompeii Ciceronem excludere.

61. *L. Lentulus.*] Hic anno primo belli civilis Consul fuit.

1b. *Q. Sanga.*] Q. Fabius Sanga is fuit qui indicia conjurationis Catilinae ad Ciceronem detulit.

1b. *L. Torquatus pater.*] Torquatum patrem nominat, ad filii discrimen, qui tum florebat in Republica.

63. *In Albanum.*] Fundus Albanus pertinuit ad Pompeium, quò secessisse de

industria scribit Plutarchus, ut cum ad eum Cicero venisset, sese per posticum subduceret.

66. *Armatum tribunum.*] Cum Clodio decertare, & venire in contentionem noluit Pompeius.

67. *Coff. ex Senatusconsulto.*] Senatus illud consultum fuit cum dicebat Senatus, *Videant Consules ne quid detrimenti capiat Respublica*; quo versiculo ait Cicero, satis armatos fuisse Consules.

71. *Torquatus in consulatu.*] Fuit ille quidem agresti vir ingenio, quo Consule erupit prima Catilinae conjuratio, in qua eum cum Cotta collega suo interficere volebant socii conjurationis Cn. Piso, Catilina, & Antonius.

72. *Aut ego.*] Cicero alteram conjurationem oppressit, de qua dictum est in Orat. contra Catilinam.

rem

rempub. fervare, si cessissem: infinitam cædem fore, si restituissem: deinde ad extremum, neque te, neque generum, neque collegam tuum, tribuno plebis defuturum; hic tu hostis ac proditor, aliis me inimiciorem, quàm tibi, debere esse dicis?

XIII. Ego C. Cæsarem non eadem de republica sensit, quæ me, scio: sed tamen, quod jam de eo, his audientibus sæpe dixi, me ille sui totius Consulatus, eorumque honorum, quos cum proximis communicavit, socium esse voluit, detulit, invitavit, rogavit; non sum ego, propter nimiam fortasse constantiæ cupiditatem, adductus ad causam: non postulabam ut ei carissimus essem, cujus ego ne beneficiis quidem sententiam meam tradidissem. Adducta res in certamen, te Consule, putabatur, utrum quæ superiore anno ille gessisset, manerent, an rescinderentur; quid loquar plura? si tantum ille in me esse uno roboris & virtutis putavit, ut ea, quæ ipse gesserat, conciderent, si ego restituissem; cur ei non ignoscam, si anteposuit suam salutem meæ? Sed præterita omitto; me ut Cn. Pompeius omnibus suis studiis, laboribus, vitæ periculis complexus est, cum municipia pro me adiret, Italiæ fidem imploraret, P. Lentulo Consuli, auctori salutis meæ, frequens assideret, Senatui sententiam præstaret, in concionibus non modo se defensorem salutis meæ, sed etiam supplicem pro me profiteretur: hujus voluntatis eum, quem multum posse intelligebat, mihi non inimicum esse cognorat, socium sibi & adiutorem C. Cæsarem adjunxit. Jam vides, me tibi non inimicum, sed hostem: illis, quos describis, non modo non iratum, sed etiam amicum esse debere? quorum alter, id quod meminero semper, æque mihi fuit amicus ac sibi: alter, id quod obliviscar aliquando, sibi amicior quam mihi. Deinde hoc ita fit, ut viri fortes, etiam si ferro inter se cominus decertarint, tamen illud contentionis odium simul cum ipsa pugna armisque ponant. Atqui me ille odisse nunquam potuit, ne tum quidem cum dissidebamus; habet hoc virtus, ^a quam tu ne de facie quidem nosti, ut vi-

^a *cujus ne nosti quidem faciem externam.*

73. *Si cessissem.*] Tempori videlicet, & armis Clodianorum.

74. *Neque te.*] Polliciti fuerant Piso, Cæsar, & Gabinius suam opem Clodio, si quid à Cicerone susceptum fuisset pro Republica contra furiosum illum tribunum Plebis.

1. *Non eadem de repub.*] Cicero restitit Cæsari, quando tulit legem de dividendo agro Campano.

3. *Cum proximis.*] Duumviros creavit, Pisonem socerum suum, & generum Pompeium; unde eum, ut ait Orat. de provinciis cons. rogavit ut quinqueviratum acciperet, & in tribus sibi conjunctis-

simis consularibus esse vellet.

9. *Rescinderentur.*] Prætores Mummius & Domitius volebant abolere omnia Cæsaris acta in consulatu.

12. *Si anteposuit suam salutem meæ.*] Maluit Cæsar, ut abiret in exilium Cicero, quàm acta sua rescinderentur.

15. *Auctori salutis meæ.*] Lentulus Consul retulit ad Senatum de Cicerone revocando.

16. *Sententiam præstaret.*] Id est, cum esset paratus ad sententiam de me libere dicendam.

24. *Sibi amicior quam mihi.*] Loquitur de Cæsare.

ros fortes species ejus & pulchritudo etiam in hoste posita delectet. Equidem dicam ex animo, P. C. quod sentio, & quod, vobis au- 30
dientibus, sæpe jam dixi: Si mihi nunquam amicus C. Cæsar fu-
isset, sed semper iratus; si aspernaretur amicitiam meam, seseque
mihi implacabilem, ^b inexplicabilemque præberet; tamen ei,
cum tantas res gessisset, gereretque quotidie, non amicus esse non
possem; cujus ego imperio non Alpium vallum contra adscensum 35
transgressionemque Gallorum, non Rheni fossam gurgitibus illis
redundantem, Germanorum immanissimis gentibus objicio & op-
pono; perfecit ille, ut si montes ^c resedissent, amnes exaruif-
sent, non naturæ præsidio, sed victoria sua rebusque gestis Itali-
am munitam haberemus. Sed cum me expetat, diligit, omni 40
laude dignum putet; tu me à tuis inimicitiiis ad similitudinem re-
vocabis? sic tuis sceleribus reipublicæ præterita fata ^d refricabis?
quod quidem tu, qui bene nostes conjunctionem meam & Cæsa-
ris, eludebas, cum à me trementibus omnino labris, sed tamen,
cur ^e tibi nomen non deferrem, requirebas. Quanquam, quod 45
ad me attinet, ^f *Nunquam istam imminuam curam inficiando tibi:*
tamen est mihi considerandum, quantum illi, tantis reipublicæ ne-
gotiis tantoque bello impedito, ego homo amicissimus, solitudi-
nis atque oneris imponam; nec despero tamen, quanquam languet
juventus, nec perinde atque debeat in laudis & gloriæ cupidi- 50
tate versatur, futuros aliquos qui abjectum hoc cadaver consulari-
bus spoliis nudare non nolint, præsertim tam afflicto, tam infirmo,
tam enervato reo: qui te ita gesseris, ut timeres ne indignus bene-
ficio videreris, nisi ejus, à quo missus eras, simillimus existitisses.

XIV. An verò tu parum putas investigatas esse à nobis labes im- 55
perii tui, stragesque provinciæ? quas quidem nos non vestigiis odo-
rantes

^b inexorabilem. ^c plani essent. ^d renovabis. ^e non facerem te reum.
^f nunquam liberabo te ab hac cura.

35. *Alpium vallum.*] Italia Alpibus tan-
quam vallo munitur; quod ei à natura con-
cessum est.

36. *Rheni fossam.*] Galli à Germanis
per Rhenum fluvium separantur.

45. *Requirebas.*] Credebat Piso, Cice-
ronem metu generi sui Cæsaris deteritum
fuisse à suo nomine deferendo.

46. *Inficiando tibi.*] Versus est Accii
Poetæ in Atreo.

48. *Tantoque bello.*] Bellum tunc in Gal-
lia contra Britannos & Germanos gerebat
Cæsar.

49. *Languet juvenus.*] Accusabant po-
tissimum juvenes, in quibus hæc laus jam
frigere videbatur.

51. *Consularibus spoliis nudare.*] Mina-
tur judicium repetundarum pecuniarum,
quas Piso Proconsul ex Macedonia abstulit.

53. *Indignus beneficio.*] Macedonia pro-
vincia Pisoni decreta fuit à Clodio, quasi be-
neficio & merces pro Ciceronis exilio.

54. *Nisi ejus.*] Non decrevisset Pisoni
Clodius Macedoniam, nisi ei suis sceleribus
simillimus fuisset.

1. *An verò tu parum.*] Ostendit jam
Cicero, non deesse crimina propter quæ
possit in judicium appellari.

Ib. *Investigatas.*] Innuat satis esse cog-
nita Pisonis scelera, ob quæ comparari con-
tra eum possit accusatio.

2. *Vestigiis odorantes.*] Metaphora à
bel-

- rantes ingressus tuos, sed totis volutationibus corporis & cubilibus persecuti sumus. Notata à nobis sunt & prima illa scelera in adventu, cum; accepta pecunia à Dyrrhachinis ob necem hospitis tui Platoris, ejus ipsius domum evertisti, ^a cujus sanguinem addixeras; eumque, servis symphoniacis & alijs muneribus acceptis, timentem, & multum dubitantem confirmasti, & Thessalonicam fide tua venire jussisti; quem ne majorum quidem more
- 10 supplicio affecisti, cum miser ille securibus hospitis sui cervices subicere gestiret: sed ei medico, quem tecum eduxeras, imperasti, ut venas hominis incideret: cum equidem ^b tibi etiam accessio fuit ad necem Platoris, Pleuratus ejus comes, quem necasti verberibus, summa senectute confectum. Idemque tu Rabocentum, Bessicæ gentis principem, cum te trecentis talentis regi Cotto vendidisses, securi percussisti: cum ille ad te legatus in castra venisset, & ibi magna præsidia & auxilia à Bessis peditum equitumque polliceretur: neque eum solum; sed etiam cæteros legatos, qui simul venerant: quorum omnium capita regi Cotto vendidisti.
- 20 Densetletis, quæ natio semper obediens huic imperio, etiam in illa omnium barbarorum defectione Macedonica C. Sentium Præto-rem tutata est, nefarium bellum & crudele intulisti: eisque cum fidelissimis sociis uti posses, hostibus uti acerrimis maluisti. Ita perpetuos defensores Macedoniæ, vexatores, ac perditores effe-
- 25 cisti; vectigalia nostra perturbarunt, urbes ceperunt, vastarunt agros, socios nostros in servitutem abduxerunt, familias abripuerunt, pecus abegerunt, Thessalonicenses, cum oppido desperassent, munire arcem coegerunt. A te Jovis Urii fanum antiquissimum barbarorum sanctissimumque direptum est; tua scelera dii

^a cujus vendideras vitam.

^b adjunxisti ad mortem Platoris, mortem Pleurati.

belluis, quæ ex vestigijs & volutationibus suisprehenduntur.

3. *Cubilibus.*] Cubilia dicuntur illa loca ubi delitescunt belluæ, quasi stabulantur.

5. *Dyrrhachinis.*] Dyrrhachium urbs in Macedonia ad mare Adriaticum, unde solvitur in Italiam; olim *Epidamnus* vocabatur, nunc *Durazzo*; ubi Cicero tempore sui exilij commoratus est, donec Senatusconsulto revocaretur.

6. *Platoris.*] De hoc dictum est in Orat. de Harusp. responsis.

7. *Servis symphoniacis.*] Servos illos acceperat à Platore.

8. *Thessalonicam.*] Thessalonica urbs Macedoniæ, olim sedes Proconsulis.

10. *Securibus hospitis.*] Supplicia hæc consue-
ta apud Romanos fuere, crux, secu-

ris, & defectio de rupe.

11. *Ei medico.*] Medicum pro Chirurgo dicit.

15. *Regi Cotto.*] Cottus, aut Cotys, nomen fuit Regum Thraciæ, ut Arfaces Persarum, teste Livio.

20. *Densetletis.*] Densetleti cum initio pacem ingenti pecunia emissent à Romanis, bello lacesciti, acerrime sese ulti sunt.

21. *Barbarorum.*] Cum Thraces in Macedoniam incurressent, atque eam essent populati, Sentium; ut Sigonius ait, non Sextium, Densetleti tutati sunt, à quibus isti Barbari superati sunt.

28. *Jovis Urii.*] Jupiter Urius à secundo vento dictus est, cui in faucibus ponti Euxini templum positum fuisse scribit Turnebus advers. lib. 21. cap. 15.

immor-

immortales in nostros milites expiaverunt: qui cū uno genere³⁰ morbi affligerentur, neque se recreare quisquam posset, qui semel incidisset; dubitabat nemo, quin violati hospites, legati necati, pacati atque socii nefario bello laceffiti, sana vexata, hanc tantam efficerent vastitatem. Cognoscis ex particula parva, scele-
rum & crudelitatis tuæ genus universum. Quid avaritiæ, quæ³⁵ criminibus infinitis implicata est, summam nunc explicem? generatim ea quæ maximè nota sunt, dicam; nonne sestertiū centies & octogies, quod, quasi vesarii nomine, in venditione mei capitis adscripseras, ex ærario tibi attributum Romæ in^c quæstu reliquisti? nonne cum CC talenta tibi Apolloniæ Romæ dedis-⁴⁰ sent, ne pecunias creditas solverent, ultro Fufidium equitem Romanum, hominem ornatissimum, creditorem debitoribus suis addixisti? nonne, hiberna cū legato præfectoque tuo tradidisses, evertisti miseras funditus civitates, quæ non solum bonis sunt exhaustæ, sed etiam nefarias libidinum contumelias turpitudinesque sub-⁴⁵ ierunt? Qui modus tibi fuit frumenti æstimandi? qui honorarii? si quidem potest vi & metu extortum honorarium nominari; quod cum pleræque omnes, tum acerbissimè Bæotii, & Byzantii, Cherronenses, Theffalonica sensit; unus tu dominus, unus æstimator, unus venditor tota in provincia per triennium frumen-⁵⁰ ti omnis fuisti. Quid ego^d rerum capitalium quæstiones, reorum pactiones, redemptiones, acerbissimas damnationes, libidinosis-

^c sænore.^d judicia capitalia.

32. *Violati hospites.*] Plator, ut superius dictum est, ab eo interfectus est, in eoque ius hospitii à Pisone violatum est; hospites autem violare, summum apud veteres scelus fuit.

37. *Sestertiū centies & octogies.*] Quadringenta quinquaginta millia aureorum, quorum quilibet valet sexaginta duodenarios.

38. *Vesarii nomine.*] Ea omnia *vesarii* nomine dicebantur, quæ Magistratibus in provinciam ituris, ad eorum usum domesticos ex ærario concedebantur.

1b. *In venditione mei capitis.*] Pactionem fecerat cum Pisone Clodius, ut si perderet Ciceronem, pecunia illi ex ærario in sumptum exercitus attribueretur.

40. *CC talenta.*] Gallicorum nummorum millia centum viginti efficiunt.

1b. *Apolloniæ.*] Apollonia urbs est Illyrici.

42. *Addixisti.*] Addici propriè bona dicuntur, cum Prætor aut secundo decreto

bonorum possessionem largitur, hoc est, possidere jubet: aut cum ejus bona, qui iudicatum facere non potest, petitori attribuit. At Piso non creditoribus bona debitorum, sed creditorum bona debitoribus addixit, quia milites ad domum Fufidii, ad hiberna missi sunt.

47. *Honorarii.*] Honorarium frumentum intelligit, quod gratis & honoris causa Prætoribus provinciarum dabatur.

48. *Bæotii.*] Bæotii populi olim stupiditate sua male audierunt: à Bæotia regione in finibus Græciæ dicti, & hæc à bove, cuius ductu huc Cadmus pervenit.

1b. *Byzantii.*] Byzantii à Byzantio Thraciæ civitate sic dicti; quæ Constantinopoli à Constantino postea nuncupata est.

49. *Cherronenses.*] Cherronesus hæc in Thracia fuit ad Pontum Euxinum, inter Apolloniam & Thyriadem.

51. *Reorum pactiones.*] Conveniebat cum reis de pecunia quæ se redimerent à iudicio.

- simas liberationes proferam? tantum locum aliquem cum mihi notum esse senseris, tecum ipse licebit, quot in eo genere & quant
 55 ta sint crimina, recordere. Quid? illam armorum officinam ecquid recordaris, cum omni totius provinciae pecore * compulso, pellium nomine omnem quaestum illum domesticum paternumque renovasti? videras enim grandis jam puer, bello Italico, repleri quaestu vestram domum, cum pater armis faciendis tuus praefuisset; quid? vectigalem provinciam, singulis rebus, quaecunque
 60 venirent, certo portorio imposito, servis tuis publicanis a te factam esse meministi? quid? centuriatus palam venditos? quid? per tuum servulum ordines assignatos? quid? stipendium militibus per omnes annos a civitatibus, mensis palam propositis, esse numeratum? quid illa in Pontum profectio, & conatus tuus? quid debilitatio atque abjectio animi tui, Macedonia Praetoria nuntiata, cum tu non solum, quod tibi succederetur, sed quod Gabinio non succederetur, exsanguis & mortuus concidisti? quid Quaestor Aedil
 65 litius rejectus? praepositus legatorum tuorum optimus abs te quisque violatus? Tribuni militum non recepti? M. Baebius, vir fortis, interfectus jussu tuo? quid, quod tu toties diffidens ac desperans rebus tuis, in fordibus, lamentis, luctuque jacuisti? quod populari illi sacerdoti sexcentos ad bestias amicos sociosque misisti?

XV. Quid,

* coactio.

57. *Pellium nomine.*] Pellibus officinae, in quibus arma fiebant, tegebantur, sicut etiam papilionēs, loricae, clypei.

Ib. *Paternumque renovasti.*] Initio hujus Orationis vocat eum furacissimi hominis filium.

58. *Bello Italico.*] Bellum illud Italicum Maricum seu Sociale dictum est, quod a populis anno urbis 663. excitatum est, petentibus jus civitatis.

60. *Vectigalem provinciam.*] Macedonia provincia libera erat & immunis, & eam reddidit vectigalem Piso.

61. *Certo portorio.*] Portorium vectigal dicitur, quod pro exportandis mercibus solvitur. Unde qui hoc vectigal publicani redemerunt, portitores dicebantur.

62. *Centuriatus.*] Arguit Pisonem, quod dignitates militares, quae militum virtuti gratis dabantur, vendiderit. Centuriones vero sex in qualibet erant cohorte; cohortes vero decem in legione.

Ib. *Per tuum servulum.*] Piso dedit servo suo potestatem ordines assignandi, quae tantum penes tribunos esse debuit.

63. *Stipendium militibus.*] Stipendium militum ex aëario accipiebatur, quod sibi

retinuit Piso: & aliud militibus persolvere imperabat.

64. *Mensis propositis.*] Mensas argentariorum preponi in foris & locis publicis iussit, ut militibus stipendium numeraretur.

65. *In Pontum profectio.*] Irruptionem in Pontum, ad praedandam illam provinciam, fecit: unde turpiter cum multa suorum clade repulsus est.

66. *Macedonia Praetoria.*] Ut ab hac provincia revocaretur Piso, facta est Praetoria: ut statim in illam illius anni Praetores proficiscerentur.

68. *Quaestor Aedil litius rejectus.*] Piso rejectit Quaestorem, qui Aedilis fuerat, & ei prætulit unum ex legatis, qui omnium esset turpissimus, & quem sibi Quaestorem esse, quam illum Aedilium maluit; licet autem forte Quaestores obvenirent, si grati proconsulibus non essent, ab eis tamen rejici poterant. [*Hottoman.*]

72. *Populari illi sacerdoti.*] Sacerdotem Clodium vocat, quia in opera Bonae Deae irrepererat vestitu muliebri, ubi matronae pro pop. Rom. facere sacra consueverant.

73. *Ad bestias.*] Piso è sua provincia mul-

XV. Quid, quòd cùm sustentare vix posses mœrorem tuum, doloremque decessionis, Samothraciam te primùm, post inde Thasum cum tuis teneris saltatoribus, & cum Autobulo, Athamante & Timocle, formosis fratribus, contulisti? quid, quòd cum inde te recipiens, in villa Euchadiæ, quæ fuit uxor Exegisti, jacuisti, mœrens aliquot dies; atque inde ^a obsoletus Theffalonicam, omnibus inscientibus, noctuque venisti? qui cum concursum plorantium, ac tempestatem querelarum ferre non posses, in oppidum devium Beroëam profugisti; quo in oppido cum tibi spe falsa, quod Q. Ancharium non esse successurum putares, animos rumor inflasset; quo te modo ad tuam intemperantiam, scelerate, innovasti? Mitto aurum coronarium, quod te diutissime torfit; cùm modo velles, modo nolles; lex enim generi tui & decerni, & te accipere vetabat, nisi decreto triumpho; in quo tu, accepta tamen & devorata pecunia, ut in Achæorum centum talentis, evomere non poteras: vocabula tantum pecuniarum, & genera mutabas. Mitto diplomata tota in provincia passim data: mitto numerum navium, ^b summamque prædæ: mitto rationem exacti imperatique frumenti: mitto ereptam libertatem populis, ac singulis, qui erant affecti præmiis nominatim: quorum nihil est, quod non sit lege Julia, ne fieri liceat, sancitum diligenter. Ætoliā, quæ procul à barbaris disjuncta gentibus, in sinu pacis posita, medio fere Græciæ gremio continetur (ô poena, ô furia sociorum!)

^a sordidus.

^b magnamque prædam.

multos misit, qui cum bestiis pugnarent in iis ludis, quos Publii Clodii amici populo præbebant. Arguit autem Pisonem crudelitatis & perfidiæ, quod ad id & socios & amicos populi Romani miserit.

2. *Samothraciam.*] Samothracia insula est in mari Ægeo juxta Lemnon.

3. *Thasum.*] In eodem mari Ægeo insula.

7. *Concursum plorantium.*] Eos designat, qui vexati fuerant à Pifone.

9. *Beroëam.*] Beroëa Macedoniæ urbs, Thraciæ Theffalonicæ proxima.

10. *Ancharium.*] Ancharius successor Pifonis in provincia Macedonica.

12. *Aurum coronarium.*] Aurum coronarium dicitur, quod à victis gentibus datur; imponebant autem illud imperatores propter concessam vitam, vel, ut ait Gellius libi. 5. cap. 6. *Triumpheales coronæ sunt auræ, quæ imperatoribus ob bonorem triumphi mittuntur. Hæ antiquitus à lauro erant, postea fieri ex auro cæptæ.*

13. *Lex enim generi tui.*] Lex Julia lata à Julio Cæsare vetabat, ne cui, qui in provincia cum potestate imperiove esset, pe-

cuniam capere, conciliare liceret: extra quam si ad monumentum, templumve capiat.

[15. *Ut in Achæorum.*] Sic locum hunc restituunt Turnebus, Gruterus, & Grævius è MSS. Olim editi habent *Uti naborum*, quæ vox nihili est. Sed, *Quis ignorat Achæos ingentem pecuniam pendere L. Pifoni quotannis?* Inquit Cic. in Orat. de Prov. Conf. c. 3.]

Ib. *Evomere non poteras.*] Metaphora, id est, rependere illam pecuniam quam à provincia abstulerat.

16. *Vocabula tantum.*] Pecuniam acceptam non coronarium aurum, sed alio nomine appellabat.

Ib. *Mitto diplomata.*] Diplomata edita sunt & mandata principum regio signo sancta. Nos vulgo dicimus patentes literas.

18. *Imperatique frumenti.* Frumentum imperabantur dare provinciales ad alendum exercitum Proconsulis.

21. *Ætoliā.*] Ætolia Achaïæ regioncula est, Epiro, Acarnaniæ, & Locris finitima.

decedens miseram perdidisti. Arfinoën, Stratum, Naupactum;
 25 ut modo tute indicasti, nobiles urbes atque plenas, fateris ab
 hostibus esse captas; quibus autem hostibus? nempe iis, quos tu
 Ambraciæ sedens, primo tuo adventu ex oppidis Agrinarum at-
 que Dolopum demigrare, & aras & focos relinquere coegisti.
 Hoc tu in exitu, præclare imperator, cum tibi ad pristinas clades
 30 accessio fuisset Ætolixæ repentinus interitus, exercitum dimisisti:
 neque ullam pœnam, quæ tanto facinori deberetur, non maluisti
 subire, quam numerum tuorum militum reliquiasque cognosce-
 re. Atque ut duorum Epicureorum similitudinem in re militari
 imperioque videatis: Albucius cum in Sardinia triumphasset,
 35 Romæ damnatus est; hic cum similem exitum speraret, in Mace-
 donia tropæa posuit: eaque, quæ bellicæ laudis victoriæque om-
 nes gentes insignia & monumenta esse voluerunt, noster hic præ-
 posterus imperator, amissorum oppidorum, cæsarum legionum,
 provinciæ præsidio & reliquis militibus orbatæ, ad sempiternum
 40 dedecus sui generis & nominis funesta indicia constituit; idemque,
 ut esset, quod in basi tropæorum incidi inscribique posset, Dyr-
 rhachium ut venit, decedens, obsessus est ab iis ipsis militibus,
 quos paullo ante Torquato respondit beneficii causa abs se es-
 se dimissos; quibus cum juratus affirmasset, se, quæ deberen-
 45 tur, postero die persoluturum, domum se abdidit: inde nocte
 intempesta, crepidatus, veste servili, navem conscendit, Brundu-
 siumque vitavit, & ultimas Hadriani maris oras petivit: cum
 interim Dyrrhachii milites domum, in qua istum esse arbitra-
 bantur, obsidere cœperunt, & cum latere hominem putarent,
 50 ignes circumdederunt; quo metu commoti Dyrrhachini, pro-

24. *Arfinoen.*] Ætolixæ oppidum est Arfinoe.

Ib. *Stratum.*] Urbs Acarnaniæ, quam & Stratopolim Diodorus nominat.

Ib. *Naupactum.*] Naupactum seu Naupactus urbs Ætolixæ & regionis caput in ora sinus Corinthiaci.

27. *Ambracia.*] Ambracia civitas Theprotiæ, quam Augustus Nicopolim à victoria nominavit, quando vicit Antonium.

Ib. *Agrinarum.*] Turnebus *Agrianum* legit; populi, qui & Agræi dicuntur, in Pœonia.

28. *Dolopum.*] Dolopes Thessaliæ populi, ut vult Stephanus: Plinius eos Ætolixæ annumerat, & Epiro Ptolemæus.

33. *Duorum Epicureorum.*] Intelligit Albucium & Pisonem; de Albucio vide Orat. de provinciis Consul.

36. *Tropæa posuit.*] Tropæa quædam

erant virtutis bellicæ monumenta, quæ vel fuis vel fugatis hostibus ad gloriam victorum erigebantur; primis temporibus fuerunt arborum trunci hostilibus armis vestiti, deinde à lapidibus excitata sunt; ultimis vero Romanorum temporibus, quibus floruit imperatorum nomen & gloria, pro tropæis arcus magnifici insculptis undequaque eorum victoriis erecti sunt.

43. *Beneficii causa abs se esse dimissos.*] Quadruplex fuit missio, honesta, ignominiosa, gratiosa, causaria: honesta, quæ emeritis stipendiis datur: ignominiosa, quæ datur in pœnam: gratiosa, quæ beneficii loco: causaria, quæ ob morbum.

46. *Crepidatus.*] Græci crepidis utebantur.

47. *Hadriani maris.*] Ardianum five Adriaticum mare ad septentrionem Italiam alluit, inferum five Tyrrenum ad meridiem.

fugisse

fugisse noctu crepidatum imperatorem indicaverunt; illi autem statuam istius per similem, quam stare celeberrimo in loco voluerat, ne suavissimi hominis memoria moreretur, deturbant, affligunt, comminuunt, dissipant; sic odium, quod in ipsum attulerant, id in ejus imaginem ac simulacrum profuderunt.

55

PERORATIO.

Peroratio conficitur brevi enumeratione eorum omnium quæ per totam orationem sparsa sunt.

XVI. Quæ cum ita sint, non dubito, quin, cum hæc, quæ excellent, me nosse videas, non exstimes, mediam illam partem & turbam flagitiorum tuorum mihi esse inauditam; nihil est, quod me hortere; nihil est, quod invites; admoneri me satis est; admonebit autem nemo alius, nisi reipublicæ tempus: quod mihi quidem magis videtur, quam tu unquam arbitratus es, appropinquare. Ecquid vides, ecquid sentis lege judiciaria lata, quos posthac iudices simus habituri? non æque legetur, quisquis voluerit; nec, quisquis noluerit, non legetur, nulli conji-
cietur in illum ordinem, nulli eximentur: non ambitio ad gratiam, non iniquitas ad simulationem conji-
cietur; iudices judicabunt ii, quos lex ipsa, non quos hominum libido delegerit. Quod cum ita sit, mihi crede, neminem invitatus invitabis: res ipsa, & reipublicæ tempus aut me ipsum, quod nolim, aut alium quempiam, aut invitabit, aut dehortabitur. Equidem, ut paullo ante dixi, non eadem supplicia esse in hominibus existimo, quæ fortasse plerique, damnationes, expulsion-
es, necesse de-

3. *Nihil est, quod me hortere.*] Ostendit Cicero nihil esse, quod Piso eum hortetur, ut ipsi litem intendat. Nondum tempus esse, quia fortasse Cæsar offensus esset, qui nunc gravissimis bellis in Gallia detinebatur.

7. *Lege judiciaria.*] Legem judicariam ante aliquot annos, quibus temporibus accusatus est Verres à Cicerone, tulit Aurelius Cotta Prætor, qua communicata sunt judicia Senatui, & equitibus Rom. & Tribunis ærariis; rursus deinde Pompeius in Consulatu secundo, quo hæc Oratio dicta est, promulgavit, ut amplissimo ex censu ex centuriis aliter, quam antea lecti iudices, æque tamen ex illis tribus ordinibus, judicarent.

8. *Non æque legetur.*] Pompeius legi hujus superiori addidit, ut quinque & septuaginta judicarent, & ex censu lege-

rentur, adeo ut nemo posset se eximere à iudicio, nec per gratiam, aut fraudem se immittere.

11. *Ad simulationem conji- cietur.*] Translatum ab eo more quo lecti per gratiam, aut probitatis simulationem iudices conji- ciebantur in numerum, id est, decuria- bantur; quare aberit à judiciis omnis fraus, quæ specie probitatis & justitiæ com- mittebatur.

13. *Invitatus invitabis.*] Id dicit, quia Piso, quanquam invitatus, Ciceronem invi- tabat ut ei litem intenderet.

14. *Quod nolim.*] Cicero non vult inten- dere Pisoni litem, ne Cæsari displiceat, quia focer ejus erat Piso.

17. *Quæ fortasse plerique.*] Subauditur existimant; damnationes, expulsion- esque re- vera non sunt, supplicia, quia viris bonis possunt accidere.

- nique nullam mihi poenam videtur habere id, quod accidere innocentem, quod forti, quod sapienti, quod bono viro & civi potest.
- 20 Damnatio ista, quæ^a in te flagitatur, obtrigit P. Rutilio: quod specimen habuit hæc civitas innocentiae. Major mihi iudicium, & reipublicae poena illa visa est, quam Rutillii. L. Opimius eiectus est patria, is qui Praetor & Consul maximis rempubl. periculis liberarat; non in eo, cui facta est injuria, sed in iis qui fecerunt,
- 25 sceleris ac conscientiae poena remansit. At contra bis Catilina absolutus: emissus etiam ille auctor tuus provinciae, cum stuprum Bonae Deae pulvinaribus intulisset; quis fuit in tanta civitate, qui illum incesto liberatum, non eos, qui ita judicarunt, pari scelere adstrictos arbitraretur? An ego exspectem, dum de te quinque &
- 30 septuaginta tabellae diribeantur, de quo jampridem omnes mortales omnium generum, ætatum, ordinum judicaverunt? quis enim te aditu, quis ullo honore, quis denique communi salutatione dignum putet? omnes memoriam consulatus tui, facta, mores, faciem denique ac nomen à republica detestantur. Legati, qui unà fu-
- 35 ere, alienati; tribuni militum inimici: centuriones, & si qui ex tanto exercitu reliqui milites existunt, non dimissi abs te, sed dissipati te oderunt, tibi pestem exoptant, te execrantur, Achaia exhausta: Thessalia vexata: laceratae Athenae: Dyrrhachium & Apollonia exinanita: Ambracia direpta: Parthini & Bullienses illu-

^a quæ exigitur in te.

^b mortem.

20. *P. Rutilio.*] Rutilius ad Equitibus. de repetundis pecuniis damnatus est, qui gravissime in eum erant offensi quod Q. Mucii Quæstor in Asia, provinciam à Publicanorum fraudibus vindicaverat. Cicero in Bruto.

22. *L. Opimius.*] L. Opimius Praetor Fregellas cepit: quo facto cæteros nominis Latini socios male animatos repressit. Consul Fulvium Flaccum Consularem & triumphalem, & C. Gracchum tribunum optimatibus insensos oppressit; quod indigne ferentes Equites eum accusatum in exilium eiecerunt. Ita Asconius Pedian.

25. *Bis Catilina absolutus.*] Catilina repetundarum à Clodio adolescente accusatus est, cum rediit ex Africa, & incestus cum Fabia Vestali.

26. *Emissus etiam.*] Clodius evasit etiam iudicium, à quo Piso Macedoniam obtinuit.

29. *Quinque & septuaginta.*] Lege Pompeia latum est, ut quinque & septuaginta iudices causam cognoscerent, & sententiam ferrent tabulâ.

Ib. Diribeantur.] Id est, distribuatur sive separentur; quod verbum non tantum

in comitiis, sed etiam in iudiciis usurpabatur; diribeant vero in comitiis, quando suffragantes tabulas à refragantibus, & in iudiciis, cum condemnantes ab absolventibus separabant.

34. *Detestantur.*] Omnes Pisonem tanquam malum auspicium detestabantur.

37. *Achaia.*] Achaia Græciæ regio est, quæ à septentrione Thessalia terminatur.

38. *Thessalia.*] Thessalia regio & pars Macedoniæ est, cum ejusdem nominis oppido.

Ib. Athenæ.] Athenæ Græciæ civitas inter Macedoniam & Achaiam, in ea litorali regione, quæ olim Acta, deinde Attica dicta est.

Ib. Dyrrhachium.] Dyrrhachium urbs est Macedoniæ mari Adriatico incumbens.

Ib. Apollonia.] Apollonia quæ Taulantiorum dicitur, in Macedonia oppidum est ad Ionicum mare. Ptol.

39. *Ambracia.*] De ea superius dictum.

Ib. Parthini.] Populi Macedoniæ. Plinius, l. 3. cap. 23.

Ib. Bullienses.] Macedoniæ populi non procul ab Apollonia, quorum urbs Bullis dicitur in ea parte quæ mari Adriatico adjacet.

fi;

fi; Epirus excisa; Locri, Phocii, Bœotii exusti: Acarnania, Am-
philochia, Perrhæbia, Athamanumque gens vendita: Macedonia
condonata barbaris: Ætolia amissa: Dolopes finitimique mon-
tani oppidis atque agris exterminati: cives Rom. qui in iis locis
negotiantur, te unum solum suum^d depeculatorem, vexatorem,
prædonem, hostem, venisse senserunt. Ad horum omnium ju-
dicia tot atque tanta, domesticum judicium accessit sententiæ
damnationis tuæ: occultus adventus, furtivum iter per Italiam,
introitus in urbem desertus ab amicis, nullæ ad Senatum è pro-
vincia literæ, nulla ex trinis æstivis gratulatio, nulla triumphii
mentio: non modo, quid gesseris, sed ne quibus in locis qui-
dem fueris, dicere audes. Ex illo fonte & seminario trium-
phorum cum arida folia laureæ retulisses, cum ea abjecta ad por-
tam reliquisti, tum tu ipse de te FECISSE VIDERI pronun-
tiavisti; qui si nihil gesseras dignum honore, ubi exercitus? ubi
sumptus? ubi imperium? ubi illa uberrima supplicationibus trium-
phisque provincia? sin autem aliquid sperare volueras, si cogitaras
id, quod imperatoris nomen, quod laureati fasces, quod illa tro-
pæa, plena dedecoris & risus, te^e commentatum esse declarant:
quis te miserior? quis te damnator, qui neque scribere ad Sena-
tum à te bene rempublicam esse gestam, neque præsens dicere ausus 60

^c concessa. ^d latronem. ^e cogitavisse.

40. *Epirus.*] Epirus regio est Græciæ finitima, Acheloo fluvio ad ortum terminata, ad occasum Acroceraunius montibus, ad septentrionem Macedonia, ad meridiem Ionio mari.

Ib. *Locri.*] Locri isti Achaïæ populi sunt, quia à Pausania Ozolæ nominantur.

Ib. *Phocii.*] Achaïæ populi Bœotiam inter & Ætoliæ.

Ib. *Bœotii.*] De his dictum est.

Ib. *Acarnania.*] Acarnania regiuncula & pars Epiri est, mersa medio sinu Ambracio. Vide Plinium lib. 2. cap. 90.

41. *Amphilochia.*] Amphilochia urbs in Acarnania, vel in Ætolia, ut placet Straboni.

Ib. *Perrhæbia.*] Perrhæbe vicus Thesaliæ, unde populi Perrhæbi, qui Lapitharum potentia fracti fugerunt in Ætoliæ montana Pindo monti proxima; quæ regio ab ipsis Perrhæbia dicta est. Ita Steph.

Ib. *Athamanum gens.*] Athamanes ex Plinio lib. 4. cap. 2. Ætoliæ populi sunt.

42. *Finitimique montani.*] Mæsiâ montana à septentrione Macedonia terminatur.

6. *Domesticum judicium.*] Judicium in-

telligit, quo se Piso condemnavit, cum sine comitatu, &c. in urbem introivit.

49. *Trinis æstivis.*] Per has voces designat tres annos, quibus Piso Macedoniam administravit sine ulla laude victoriæ.

53. *Fecisse videri.*] Verba sunt iudicum, qui condemnabant. Non enim cum reus damnabatur ab eis, fecisse dicebant, sed fecisse videri. Cic. ad Att. lib. 4.

58. *Tropæa, plena dedecoris.*] De tropæis superius dictum est, Paragr. xv. not. ad l. 36. plena autem, quæ sibi Piso crexit, dedecoris dicit, quia non victoriarum, quas reportavit, sed perditarum urbium fuere monumenta.

60. *Bene rempub. esse gestam.*] Formula fuit supplicationis aut decernendæ aut petendæ, vel etiam triumphii.

Ib. *Præsens dicere.*] Non solum imperatores absentes missis ad Senatum literis laureatis, verum etiam præsentibus in Senatu extra pomerium antequam triumphantes urbem ingrederentur, triumphum, aut supplicationes sibi decerni poterant. Vide Livium lib. 48.

es? An tu mihi (cui semper ita persuasum fuerit, non eventis, sed factis cujusque fortunam ponderari, neque in tabellis paucorum judicum, sed in sententiis omnium civium famam nostram fortunamque pendere) te indemnatum videri putas, quem socii, 65 quem foederati, quem liberi populi, quem stipendiarii, quem negotiatores, quem publicani, quem universa civitas, quem legati, quem tribuni militares, quem reliqui milites, qui ferrum, qui famem, qui mortem effugerunt, omni cruciatu dignissimum putant? cui non apud Senatum, non apud ullum ordinem, non apud equites Romanos, non in urbe, non in Italia maximorum scelerum 70 venia ulla ad ignoscendum dari possit? qui se ipsum oderit, qui metuat omnes, qui suam causam nemini committere audeat, qui se ipse condemnet? Nunquam ego sanguinem expetivi tuum: nunquam illud extremum, quod posset esse improbis & probis 75 commune, supplicium legis ac iudicii: sed abjectum, contemptum, despectum à cæteris, à te ipso desperatum & relictum, circumspèctantem omnia, quidquid increpuisset pertimescentem, diffidentem tuis rebus, sine voce, sine libertate, sine auctoritate, sine ulla specie Consulari, horrentem, trementem, adulantem omnes videre 80 te volui: vidi. Quare si tibi evenerit, quod metuis, ne accidat; equidem non moleste feram: sin id tardius forte fiet, fruar tamen tua indignitate: nec minus libenter metuentem videbo, ne reus fias, quam reum: nec minus lætabor, cum te semper sordidum, quam si paullisper sordidatum viderem.

64. *Socii.*] Socii illi populi dicebantur, quibuscum æquis conditionibus, & æquo jure se Romani adstringebant.

65. *Foederati.*] Foederati non distinguuntur à sociis; nisi quod aliquid ex foedere populo Romano deberent. Verbi gratia mittebant auxilia, eaque sumptu proprio cum res exigebat.

Ib. *Liberi.*] Liberi populi erant, qui neque leges accipiebant à populo Rom. quibus

neque populus Rom. jus dicebat.

Ib. *Stipendiarii.*] Stipendiarii populi dicti sunt, qui aliquid populo Romano pendebant.

83. *Semper sordidum.*] Sordidum hic intelligit, qui in lamentis & luctu semper jacet.

84. *Sordidatum.*] Sordidatum verò intelligit, qui obsoletis vestibus reus amictus est ad misericordiam in se excitandam.

P R O
T. ANNIO MILONE.

A R G U M E N T U M.

*S*ummæ erant inimiciæ Titum Annium Milonem inter, & Publium Clodium, utrumque civem Romanum. Odii Clodiani in Milonem hæc causa fuit, quod Milo peteret Consulatum eo anno, quo Clodius Præturam. Itaque Clodius summa vi ac studio nitebatur, ne Milo eo anno Consul esset; quod cum impedire non posset, Milo enim omnium voce Consul futurus pronuntiabatur, Clodius de Milone interficiendo cogitavit. Egressus urbem, in villam quandam in Albano se recepit: unde vespere rediens, obvium in via Appia Milonem habuit penulatum cum uxore, ancillis & pueris; ibi ante fundum Clodianum orta inter servos rixa, & impetu in Milonem facto, Clodius occiditur. Reus cædis Milo in jus vocatur; qui plura volet, consulat Asconium Pedianum, qui rem fusissime pertractat.

P E R S O N Æ.

Reus cædis Milo; accusatores Appius Major, M. Antonius, & P. Valerius Nepos. Patronus solus Cicero. Quæstor extra ordinem, populi suffragio, creatus L. Domitius Ænobarbus: iudices quinquaginta & unus, Senatores nempe octodecim, Equites septemdecim, Tribuni ærarii sexdecim.

T E M P U S.

Habita est hæc oratio III. Idus April. Pompeio magno tertium Consule sine collega, anno urbis conditæ 701. Ciceronis ætatis 54. qui cum incipere diceret, Clodianorum clamoribus exceptus est, unde non ea libertate, & vi, qua solitus erat, pronuntiavit.

L O C U S

LOCUS.

Acta fuit in foro, quod dispositis armatis militibus complexit Pompeius: ipse vero cum præsidio ad ærarium stabat.

CAUSA.

Publica est de vi, & in genere judiciali; & quia non ambiguum erat, quin à Milone Clodius interfectus fuisset, quæritur uter utri in-fidias fecerit.

PARTES.

Illius orationis partes sunt Exordium, Propositio cum distributione, Confutatio, Narratio, Constitutio causæ, Confirmatio, Peroratio.

EVENTUS.

Triginta & octo judicum suffragiis damnatus est Milo. Sciebant illi quidem inscio Milone Clodium vulneratum esse, sed compererant, inquit Asconius Pedianus, postquam vulneratus esset, jussu Milonis interfectum fuisse. Statim atque condemnatus est Milo, in exsilium Massiliam profectus est, quo cum ei delata fuisset hæc oratio tantâ ingenii subtilitate elaborata, dixisse fertur; Si sic egisses, M. Tulli, barbato pisces Milo non ederet.

EXORDIUM.

Exorditur Cicero ab adjunctis hujus judicii.

IETSI vereor, Judices, ne turpe sit, pro fortissimo viro dicere incipientem timere; minimeque ^a deceat, cum T. Annius [Milo] ipse magis de reipublicæ salute, quàm de sua perturbetur, me

INTERPRETATIO.

^a decorum fit.

NOTÆ.

3. *Quam de sua perturbetur.*] Moris fuit, ut quicumque in judicium vocaretur, sordidatus veniret. Cum autem non minus splendide vestitus Milo staret coram judicibus, periculum erat, ne illi offenderentur. Quare ut hanc ab illo invidiam removeret,

eique benevolos suos judices conciliaret, ait eum non tam de sua, quàm de totius Reipubl. salute perturbari; verebatur enimvero, ne quid sua causa tumultus in civitate nasceretur.

ad ejus causam parem animi magnitudinem afferre non posse; tamen hæc novi judicii nova forma terret oculos: qui quocun-
que ^b inciderunt, veterem consuetudinem fori, & pristinum morem judiciorum requirunt; non enim coronâ confessus vester cinctus est, ut solebat: non usitata frequentia stipati sumus; nam illa præsidia, quæ ^c pro templis omnibus cernitis, etsi contra vim collocata sunt, non afferunt tamen oratori aliquid, ut ¹⁰ in foro & in judicio, quanquam, præfidiis salutaribus & necessariis septi sumus, tamen ^d ne non timere quidem sine aliquo timore possimus; quæ si opposita Miloni putarem, cederem tempori, Judices, nec inter tantam vim armorum existimarem oratori locum esse; sed me recreat & reficit Cn. Pompeii, sapientissimi & justissimi viri, consilium: qui profecto nec justitiæ suæ putaret esse, quem reum sententiis judicum tradidisset, eundem telis militum ^e dedere; nec sapientiæ, ^f temeritatem concitatæ multitudinis auctoritate publica armare. Quam-

^b respexerunt.

^c in.

^d ne possimus quidem audere sine aliquo timore.

^e ex-

ponere. ^f audaciam commotæ plebis.

7. *Novi judicii.*] Judicium illud novum vocat, quia insuetum fuit; 1. quia lex nova lata est à Pompeio præter morem, ut de morte Clodii quaereretur, cui factas fuisse infidias à Milone Appius Claudius adolescens dixerat centesimo & altero die post cædem Clodii. 2. quia tulerat, ut priusquam causa hæc ageretur testes per triduum audirentur, & dicta eorum judices consignarent; quarta die adesse omnes in posterum diem juberentur, & coram accusatore ac reo pilæ, in quibus nomina judicum inscripta essent, æquarentur; deinde rursus postero die sortitio fieret unius & 80. qui numerus cum sorte obtigisset, ipsi protinus sessum irent: tum ad dicendum accusator duas horas, reus tres haberet, reusque illo eodem die judicaretur. Prius autem quàm sententiæ ferrentur, quinos ex singulis ordinibus accusator, totidem reus rejiceret: ita ut numerus judicum relinqueretur, qui sententias ferrent, quinquaginta & unus: ita Asconius in Milonianæ argumento. 3. quia quaesitor fuit, non Prætor de more, sed L. Domitius Ænobarbus, vir Consularis, creatus populi suffragiis.

Ib. *Nova forma.*] Nova judicii forma fuit, quia Pompeius exercitum in foro & in omnibus templis armatos homines collocaverat,

7. *Non enim corona.*] Quando causæ agebantur, confluebat ut plurimum magna civium multitudo, qui in morem coronæ circumstabant judicum subsellia, tum ut oratores, tum ut exitum judicii audirent.

9. *Contra vim.*] Ut conciliet Pompeium sibi & Miloni, ait, hæc præsidia esse disposita ad tutelam, contra vim quæ à Clodianis huic judicio inferri posset.

10. *Non afferunt tamen oratori aliquid.*] Corrigit se, atque non tamen efficere, ut Orator non timeat, etiamsi ipsi non timendi causa sit.

12. *Sine aliquo timore.*] Plutarchus de Cicerone scribit, dicere incipientem semper timuisse; quare cum ipse Milo videretur ne Cicero militum armatorum præsentia percelleretur; ei suavit, ut lectica delatus in forum, quiesceret quoad judices convenissent: visis verò militibus armatis, quibus undequaque forum cingebatur, tanto timore correptus est, ut trepide admodum inceperit. Itaque sic attentos facit judices, ut ex causis suum metum excuset.

19. *Auctoritate publica.*] Auctoritas penes Pompeium erat, quia consulatum gerebat; qua, ut sibi faventem Pompeium reddat, testatur, illum abuti nolle ad Milonem opprimendum.

- 20 obrem illa arma, centuriones, cohortes, non periculum nobis, sed præsidium denuntiant: neque solum, ut quieto, sed etiam ut magno animo simus, hortantur: neque auxilium modo defensionis meæ, verum etiam silentium pollicentur. Reliqua verò multitudo, quæ quidem est civium, tota nostra est: neque eorum quisquam, quos
 25 undique intuentes ex hoc ipso loco cernitis, unde aliqua pars fori aspici potest, & hujus ^e exitum judicii expectantes videtis, non cum virtuti Milonis favet, tum de se, de liberis suis, de patria, de fortunis hodierno die ^h decertari putat. Unum genus est adversum infestumque nobis, eorum quos P. Clodii furor
 30 rapinis, incendiis, & omnibus exitiis publicis pavit: qui hesternæ etiam concione incitati sunt, ut vobis voce ⁱ præirent, quid judicaretis; quorum clamor si quis forte fuerit, admonere vos debet, ut eum civem retineatis, qui semper genus illud hominum, clamoresque maximos pro vestra salute neglexit.
 35 Quamobrem adeste animis, Judices, & timorem, si quem habetis, deponite. Nam si unquam de bonis & fortibus viris, si unquam de bene meritis civibus potestas vobis judicandi fuit: si denique unquam ^l locus amplissimorum ordinum delectis viris datus est, ubi sua studia erga fortes & bonos cives, quæ vultu &
 40 verbis sæpe significassent, re & sententiis declararent: hoc profecto tempore eam potestatem omnem vos habetis, ut statuatis, utrum nos, qui semper vestræ auctoritati dediti fuimus, semper miseri lugeamus; an diu vexati à perditissimis civibus, aliquando per

^e eventum.^h contendit.ⁱ præscriberent.^l occasio.

20. *Centuriones.*] Centuriones singulis centuriis præerant.

Ib. *Cohortes.*] In cohorte sexcenti erant milites.

24. *Quæ quidem est civium.*] Tria aderant huic judicio hominum genera: milites, quos apposuit Pompeius: cives, ut exitum hujus judicii viderent: & Clodianæ, ut Miloni nocerent. Porro cives compellat, ut eos à Clodianis separet, qui cives non sunt, quia seditiosi.

30. *Rapinis.*] Malos cives rapinis sibi Clodius devinxerat: nam Pisoni & Gabinio vendidit provincias Consulares, cum eis paritatus est ærarium, & Brogitaro Pessinuntem vendidit.

Ib. *Incendiis.*] Idem Clodius Quinti Ciceronis & Marci Ciceronis domum cum prædiis, & Nympharum templum incendit.

Ib. *Exitis.*] Exitiosus fuit Reipublicæ Clodius, quando sæpius seditiones excitavit in foro, ac maxime cum de reditu Ciceronis

a&um est: immisit enim gladiatores, à quibus multi interfecti sunt, ut in Sextiana dictum est.

Ib. *Hesternæ etiam concione.*] Munatius Plancus tribunus plebis, pridie quàm hæc haberetur oratio, in concione populum adhortatus est, ne Milonem elabi pateretur, ut refert Asconius.

38. *Amplissimorum ordinum.*] Selecti sunt iudices à Pompeio ex Senatorio & equestri ordine, & ex tribunis ærariis, quibus nunquam sanctiores & clariiores selectos fuisse Asconius scribit.

41. *Ut statuatis.*] Videlicet in ferenda sententia statuere debebant, utrum boni cives ab improbis semper opprimendi, aut liberandi sint.

42. *Vestræ auctoritati dediti fuimus.*] Cicero semper addictus fuit Senatui & equestri ordini, cujus utriusque semper auctoritatem ubique defendit contra seditiones Clodianorum.

vos ac vestram fidem, virtutum, sapientiamque recreemur. Quid enim nobis duobus, Judices, laboriosius? quid magis sollicitum, 45 magis exercitum dici aut fingi potest? qui spe amplissimorum præmiorum ad rempublicam adducti metu crudelissimorum suppliciorum carere non possumus. Equidem cæteras ^m tempestates & procellas in illis duntaxat ⁿ fluctibus concionum semper putavi Miloni esse subeundas, quod semper pro bonis contra improbos 50 senferat: in judicio verò & in eo consilio, in quo ex cunctis ordinibus amplissimi viri judicarent, nunquam existimavi spem ullam esse habituros Milonis inimicos, ad ejus non salutem modo ^o extinguendam, sed etiam gloriam per tales viros ^p infringendam.

^m contentiones.

ⁿ commotionibus.

^o perdendam.

^p minuendam.

44. *Ac vestram fidem.*] Per fidem intelligit juramentum, quo se iudices adstringebant se sanctè judicaturos; inde post juramentum adstricti religione tenebantur.

Ib. *Quid enim nobis duobus, &c.*] Excitat in se & in Milonem iudicum commiserationem à laboribus, quibus uterque à Clodianis exercitatus est.

46. *Se amplissimorum præmiorum.*] Honores optat seu magistratus, quos sua virtute Milo obtinuit: nam tribunus fuerat, & modo consulatum petebat.

47. *Crudelissimorum suppliciorum.*] Conatus fuerat semper Clodius Miloni nocere; & eo jam mortuo Clodiani ejus furoris hæredes de Milonis pernicie cogitant.

Proponit quòd jure Milo occidit Clodium; 1. quia Clodius fuit insidiator: 2. quia perniciosus fuit Reipublicæ civis.

II. Quanquam in hac causa, Judices, T. Annii tribunatu, rebusque omnibus pro salute reipublicæ gestis, ad hujus criminis defensionem non ^a abutemur, nisi oculis videritis insidias Miloni à Clodio esse factas: nec deprecaturi sumus, ut crimen hoc nobis, multa propter præclara in rempublicam merita ^b condonetis: nec postulaturi, ut, si mors P. Clodii salus vestra fuerit, idcirco eam 5 virtuti Milonis potius quàm populi Romani felicitati assignetis; sin illius insidiæ clariores hac luce fuerint, tum denique obsecrabo obtestaborque vos, Judices, si cætera amisimus, hoc saltem no-

^a utemur.

^b remittatis.

1. *Quanquam in hac causa.*] Æquitatem suæ causæ prædicat, eamque totam informat.

Ib. *Annii tribunatu.*] Anno sequenti, post tribunatum Clodii, Milo tribunus

factus est.

Ib. *Rebusque.*] Compescuit exitas à Clodio seditiones tribunus Milo, & revocandum Ciceronem ab exilio curavit.

10 bis ut relinquatur, ab inimicorum audacia telisque vitam ut impune liceat defendere.

CONFUTATIO.

Continet hæc refutatio tria præjudicia, quæ contra Milonem à Clodianis jactabantur. Primum, nefas esse ei vivere, qui à se hominem interfectum esse fateatur. Secundum, Milonem jam damnatum esse Senatus judicio. Tertium, eundem Milonem esse damnatum sententia Cn. Pompeii.

III. Sed antequam ad eam orationem venio, quæ est propria nostræ quæstionis, videntur ea esse refutanda, quæ & in Senatu ab inimicis sæpe jactata sunt, & in concione sæpe ab improbis, & jam paullo ante ab accusatoribus; ut omni errore
 5 sublato, rem plane, quæ venit in judicium, videre possitis. Negant intueri lucem esse fas ei, qui à se hominem occisum esse fateatur. In qua tandem urbe hoc homines stultissimi disputant? nempe in ea, quæ primum judicium de capite vidit M. Horatii fortissimi viri: qui nondum libera civitate, tamen populi Romani comitiis liberatus est, cum sua manu sororem
 10 interfectam esse fateretur. An est quisquam qui hoc ignoret, cum de homine occiso quæretur, aut negari solere omnino esse factum; aut recte ac jure factum esse defendi? Nisi verò existimatis dementem P. Africanum fuisse, qui cum à C. Carbone tribu-

2. *Nostræ quæstionis.*] Judicium publicum quæstio vocatur, quoniam in ea reus in judicium vocatur, & quæritur utrum nocens sit, an innocens

5. *Negant.*] Clodiani, & inter eos Munatius Plancus, & Q. Pompeius tribuni plebis, volunt Milonem morte damnari. Primum autem est præjudicium, quo illi contra Milonem utebantur; præjudicium verò proprie est prius judicium quo sequens aliqua controversia, jam tum quodammodo judicata & terminata sit. Primum autem istud præjudicium refutat argumento petito ab auctoritate, exemplo, & Majorum instituto.

8. *Horatii fortissimi viri.*] Tullio Hostilio regnante, cum tres Curiatii duos Horatios occidissent, ipseque M. Horatius solus superesset, occidit tres Curiatios. Redeunte igitur Horatio à tanta victoria, obviam venit ejus soror, quæ nupserrat uni è Curiatiis, quæ triumphanti occurrit, flens, & querens de suo marito, & dolens ob victoriam Romanorum. Indignatus frater eam occidit; ob eam rem

captus, & cum ad populum provocasset, absolutus est.

9. *Nondum libera civitate.*] Id facinus patratum est Tullio Hostilio regnante, cum nondum per Consules & populum Romæ regebatur.

Ib. *Populi Rom. Comitiis.*] Comititia nihil aliud fuere quam populi Romani conventus, qui in urbe prope forum & curiam fiebant: qui locus inde Comitium dictus est, ubi etiam conciones ad populum habebantur. Comititia verò pro creandis Magistratibus, fiebant in campo Martio.

14. *Dementem Pub. Africanum.*] Factum id exponit T. Liv. epit. lib. 58. Tiberius Gracchus, post multas excitationes seditiones, cum iterum tribunus plebis creari vellet, auctore Pub. Cornelio Nasica, in Capitolio ab optimatibus occisus est, iectus primum fragmentis subselliorum; & inter alios, qui in eadem seditione occisi erant, insepultus, est in flumen dejectus.]

Ib. *Carbone tribuno.*] Cum post Nu-

tribuno plebis in concione seditiose interrogaretur, quid de
Tiberii Gracchi morte sentiret, respondit, jure cæsum videri.
Neque enim posset aut Ahala ille Servilius, aut P. Nasica, aut
L. Opimius, aut C. Marius, aut, me Consule, Senatus non ne-
farius haberi, si sceleratos cives interfici nefas esset. Itaque
hoc, Judices, non sine causa etiam fictis fabulis doctissimi ho-
mines memoriæ prodiderunt, eum, qui patris ulciscendi cau-
sa matrem necavisset, variatis hominum sententiis, non solum
divina, sed etiam Deæ sapientissimæ sententia liberatum. Quod
si duodecim tabulæ nocturnum furem quoquo modo; diurnum
autem, si se telo defenderit, interfici impune voluerunt; quis
est, qui, quoquo modo quis interfectus sit, puniendum putet,
cum videat aliquando gladium nobis ad occidendum hominem ab
ipsis porrigi legibus? Atqui si tempus est ullum jure hominis
necandi, quæ multa sunt, certe illud est non modo justum, ve-

mantiam deletam Carbo tribunus plebis le-
gem tulisset, ut eundem tribunum plebis, quo-
ties quidem vellet, creari liceret, rogationem
ejus P. Africanus gravissima oratione dissua-
sit, in qua dixit, Tib. Gracchum jure cæsum
videri. Liv. epit. lib. 59.

15. Seditiose interrogaretur.] Interroga-
bat seditiosè, quia sperabat eum aliter re-
sponsum, quod Semproniam Gracchi so-
rorem in matrimonio haberet.

17. Ahala ille Servilius.] Ex Epitome
Liv. lib. 4. Cum fame populus Romanus la-
boraret, Spurius Melius eques Romanus fru-
mentum populo sua impensa largitus est: &
ob id factum conciliata sibi plebe, regnum
affectans, à C. Servilio Ahala magistro
equitum, jussu Quintii Cincinnati Dictatoris,
occisus est anno urbis 314.

Ib. Aut P. Nasica.] Cum Tiberius
Gracchus in tribunatu, profusus largitioni-
bus favore populi occupato, Rempublicam
oppressam teneret, in ædem Fidei convoca-
tus Senatus à Consule Mucio Scævola, jussit
ut Consul armis Rempublicam tueretur.
Scævola negante, Scipio Nasica se ducem
ebtulit; atque eo proclamante, Qui salvam
Rempublicam esse volunt, me sequantur.
Gracchus cum sua factione interemptus
est anno urbis 620. Valer. Maxim. lib.
3. cap. 2.

18. L. Opimius.] Opimius C. Gracchum
Tiberii fratrem novas seditiones excitantem
occidit anno urbis 632.

Ib. C. Marius.] C. Marius Saturninum
interfecit. Vide Orat. pro Rabirio perdu-

ellionis reo, ubi fusè id agitur.

Ib. Aut, me Consule.] Cicero Consul,
jubente Senatu, Lentulum & Cethegum
cum aliis conjuratis Catilinaræ seditionis
interfecit.

21. Qui patris.] De Oreste loquitur,
qui matrem Clytæmnestram occiderat, quæ
patrem ipsius Agamemnonem interfecerat;
cum in judicium adductus esset, variatis ju-
dicum sententiis, deorum quæstio constitu-
ta est, cum Minerva absolvendum judi-
cavit.

22. Variatis hominum sententiis.] In A-
reopago à sexdecim judicibus Orestes damna-
batur, & à quindécim absolvebatur: acce-
sit Minervæ calculus, atque ita exæquatis
sententiis liberatus est.

23. Deæ sapientissimæ.] Minerva Dea
sapientiæ fingeatur.

Ib. Quod si duodecim tabulæ.] Leges
duodecim tabularum illæ sunt, quæ à de-
cemviris perlatae sunt, & in duodecim tabu-
lis æreis incisæ. Hæc autem de furto lex
perlata est, de qua Macrobius lib. 1. Saturn.
Si nox furtum factum sit, si im aliquis occi-
sit, jure cæsus esto. Prisco autem idiomate
hæc verba posita sunt, id est, enim, nocte,
eum, occidit.

24. Quoquo modo.] Sive se telo defende-
rit, sive non, sine exceptione licet occidere;
hic autem telum sumitur pro pugione, aut
parvo aliquo gladio.

27. Ab ipsis porrigi legibus.] Dicuntur
leges porrigere, cum aliquid nobis permit-
tunt.

30 rum etiam necessarium, cum vi vis illata defenditur. Pudicitiam cum eriperet militi tribunus militaris in exercitu C. Marii, propinquus ejus imperatoris, interfectus ab eo est, cui vim afferebat; facere enim probus adolescens periculose, quam perpeti turpiter maluit; atque hunc ille vir summus scelere solum periculo liberavit. Infidatori verò & latroni quæ potest inferri injusta nex? Quid comitatus nostri, quid gladii volunt? quos habere certe non liceret, si uti illis nullo pacto liceret. Est enim hæc, Judices, non scripta, sed nata lex: quam non didicimus, accepimus, legimus, verum ex natura ipsa arripuimus, hausimus, expressimus; ad quam non docti, sed facti; non instituti, sed imbuti sumus: ut si vita nostra in aliquas insidias, si in vim, si in tela aut latronum, aut inimicorum incidisset; omnis honesta ratio esset ^a expediendæ salutis. Silent enim leges inter arma, nec se expectari jubent, cum ei qui expectare velit, ante injusta pœna ^b luenta sit, quam justa repetenda. Et si persapienter, & quodammodo tacite, dat ipsa lex potestatem defendendi; quæ non modo hominem ^c occidi, sed esse cum telo hominis occidendi causa vetat: ut, cum causa, non telum quæreretur, qui sui defendendi causa telo esset usus, non hominis occidendi causa habuisse telum judicaretur. Quapropter hoc maneat in causa, Judices; non enim dubito quin probaturus sim vobis defensionem meam, si id memineritis, quod oblivisci non potestis, insidiatorem jure interfici posse.

^a vitæ liberandæ. ^b patiendæ. ^c occidere.

30. *Pudicitiam cum eriperet.*] Cum Caius Luscius, sive Lusius, sororis Marii filius, Trebonium quemdam militem stupri causa sæpe appellasset, noctu in tabernaculum vocavit ad se: morem gerit tribuno, sed Lusium vim adhibentem stricto gladio confodit. Is Mario mortis causam aperit, testes producit. Laudatus is à Mario, & corona donatus liberatur. Hæc æquitas Marii tertium ei consulatum promeruit. Vide Plutarchum in Mario, & Val. Max. lib. 6. cap. 1.

33. *Periculose.*] Impendebat militi periculum, quod imperatoris propinquum, quod indemnatum, quod tribunum suum miles occidisset.

37. *Est enim hæc.*] Amplificatio egregia legis naturæ, ubi vis ejus & facultas exprimitur; quem ipse locum Cicero laudat in Oratore ad Brutum.

45. *Quam justa repetenda.*] Sic licet ut vi legis scriptæ supplicio afficiatur is qui cum

occiderit.

Ib. *Et si.*] Correctio est oratoria, quasi diceret, *et si, quid dico leges filere inter arma, cum lex dat facultatem se defendendi?*

46. *Lex.*] Intelligit legem Corneliam de sicariis, quæ lata est à L. Cornelio Sylla Dictatore.

48. *Ut, cum causa, &c.*] Sensus satis implicatus sic videtur explicandus: Non homines condemnantur, cum justa de causa gestant arma; neque præsumitur, eum qui ea gestat, ut se defendat, idcirco ea gestare, ut homines occidat. Lex enim Cornelia non de gestatione, sed de fine gestationis teli vel ensis agit; quare non reus est qui gerit telum vel ensẽ, sed qui eo consilio gerit ad interficiendum hominem sine causa.

50. *Hoc maneat in causa.*] Id est, hoc constans & fixum maneat in ista causa, licere aliquando hominem interficere impune, insidiatorem videlicet.

IV. Sequitur illud, quòd à Milonis inimicis sæpissime dicitur, Cædem, in qua P. Clodius occisus est, Senatum judicasse contra rempublicam esse factam. Illam verò Senatus, non sententiis suis solum, sed etiam studiis comprobavit. Quoties enim est illa causa à nobis acta in Senatu? quibus assensionibus universi 5 ordinis? quam nec tacitis, nec occultis? quando enim frequentissimo Senatu quatuor, ad summum quinque sunt inventi, qui Milonis causam non probarent? declarant hujus ambusti tribuni plebis illæ intermortuæ conciones, quibus quotidie meam potentiam invidiose criminabatur, cum diceret, Senatum non 10 quod sentiret, sed quod ego vellem, decernere. Quæ quideri si potentia est appellanda potius, quàm propter magna in rempublicam merita, mediocris in bonis causis auctoritas, aut, propter officiosos labores meos, nonnulla apud bonos gratia; appelletur ita sane, dummodo ea nos utamur pro salute bonorum contra 15 amentiam perditorum. Hanc vero * quæstionem, etsi non est iniqua, nunquam tamen Senatus constituendam putavit: erant enim leges, erant quæstiones vel de cæde, vel de vi: nec tantum mœrorem ac luctum Senatui mors P. Clodii afferebat, ut nova quæstio constitueretur. Cujus enim Senatui de illo incesto 20

* *judicium.*

1. *Sequitur illud.*] Aggreditur compellere secundum præjudicium; dicebant enim adversarii, Senatum Pub. Clodii cædem contra Rempub. factam judicasse. Ubi autem Senatus audivit cædem factam fuisse in Appia via, fecit quod in magnis periculis fieri solebat, ut viderent Consules ne quid detrimenti Respublica caperet. Erat autem hoc quasi præjudicium, quia tali decreto Senatûs interfectus est & condemnatus Saturninus. Sed respondet Cicero, hoc tantum voluisse decreto Senatus, ut animadvertenter uter utri insidias fecerat.

4. *Quoties enim est illa causa acta.*] Post interfectum Clodium pene jam centum dies effluerant.

5. *Ambusti tribuni plebis.*] Munatius Plancus, & Pompeius Rufus, tribuni plebis, concionibus suis plebem in Milonem accenderunt; itaque orta seditione, cum Clodii corpus cremaretur, curia incensa est; nec prius destiterunt, quàm ejus incendii flamma è concione fugati sunt.

9. *Intermortuæ conciones.*] Cælius interpretatur fuitiles, vanas, & nullius momenti; Manutius verò interruptas incendio curiæ.

14. *Officiosos labores.*] Officiosi labores dicuntur, qui ad innocentes defendendos suscipiuntur.

17. *Erant leges, erant quæstiones.*] Veteres leges erant, & quæstiones de cæde, vel de vi, quibus summi Prætores & Quæstores præerant, quibusque reus postulari Milo poterat. Erat lex Cornelia de sicariis, erat lex Q. Catuli de vi. Sed his omisiss legibus, & judiciorum consuetudine, nova lex, nova quæstio contra Milonem à Pompeio sancita fuit, & novus quæstitor Cn. Domitius Ænobarbus populi suffragio creatus est.

20. *De illo incesto supra.*] Sententia est; crepta est, Q. Fusii intercessione, Senatui potestas decernendi quæstionem novam de stupro incesto Clodii: quis credat de ejus interitu judicium novum constituendum, Sæternatum putasse?

Ib. *Incesto supra.*] Per incestum stuprum illud facinus intelligit, quod admissum est à Clodio, cum veste muliebri indutus, in sacra bonæ Deæ irrepsit, quæ à mulieribus celebrabantur, ut stuprum uxori Cæsaris inferret, à quo tamen scelere absolutus est, corruptis pecuniâ judicibus.

stupro iudicium decernendi potestas esset erepta; de ejus interitu quis potest credere Senatum iudicium novum constituendum putasse? Cur igitur incendium curiæ, oppugnationem ædium M. Lepidi, cædem hanc ipsam, contra rempub.
 25 Senatus factam esse decrevit? Quia nulla vis unquam est in libera civitate suscepta inter cives non contra rempublicam. Non enim est ulla defensio contra vim unquam optanda, sed nonnunquam est necessaria; nisi vero aut ille dies, in quo Tiberius Gracchus est cæsus, aut ille, quo Caius, aut quo arma Saturni-
 30 ni oppressa sunt, etiamsi è republ. remp. tamen non vulnerarunt. Itaque ego ipse decrevi, cum cædem in Appia factam esse constaret, non eum, qui se defendisset, contra rempubl. fecisse, sed,

23. *Cur igitur incendium curiæ, &c.]* Hanc totam actionem Asconius Pedianus sic exponit: *Post biduum medium quam Clodius occisus erat, Interrex primus proditus est M. Æmilius Lepidus; non fuit autem moris, ab eo qui primus Interrex proditus erat, comitia haberi: sed Scipionis & Hypsæi factiones, quia recens invidia Milonis erat, cum contra jura postularent ut interrex ad comitia consulum creandorum descenderet: idque ipse non faceret, domum ejus per omnes interregni dies (fuerant autem ex more quinque) obsederunt: deinde omni vi januam expugnatam, & imagines majorum dejecerunt, & lectulum adversum uxoris ejus Corneliæ, cujus castitas pro exemplo habita est, fregerunt; itemque selas, quæ ex vetere more in atrio texebantur, diruerunt. Postque supervenit Milonis manus, & ipsa postulans comitia: cujus adventus fuit salutis Lepido: in se enim ipsæ conversæ sunt factiones inimicæ, atque ita oppugnatione domus Interregis omissa est.*

1b. *Incendium curiæ, oppugnationem ædium.]* Hæc tria simul complectitur, quæ uno Senatusconsulto facta sunt, quia videlicet non fas fuit eodem die plura Senatû-consulta fieri.

25. *Quia nulla vis unquam.]* Reddit rationem cur Senatus judicaret cædem Clodii factam esse contra Rempub. quia vis omnis semper contra eam est, licet qui eam fecerit, non ipse fecerit contra Rempub. quando nempe vis illata vi repellitur.

28. *Tiberius Gracchus.]* Gracchus ille cæsus est auctoritate Scipionis Nasicæ anno ur-

bis 620. de eo dictum est Paragr. III. l. 17.

29. *Caius Gracchus.]* Repulsam in petitione tertii Tribunatus plebis tulit, ac cum videret plures leges suas Senatu applaudente abrogandas esse, deque ea re L. Opimium Consulem referre velle: ipse vim parans, cum M. Fulvio Flacco collega in Treviratu Agrario, & seditionis altero capite, concionis disturbandæ causa venit armata manu in Capitolium. Ubi cum quidam Consulis minister in turba à Gracchanis occideretur, orto tumultu Gracchani diffugiunt, eoque die de legibus nihil actum amplius. Interim Consul Opimius nocte Capitolium præsidio firmat: indistincteque prima luce per viatorem Senatu, de cæde facta statuque rerum urbano refert. Jubet Senatus videre Consulem, ne quid Respub. detrimenti capiat. L. Opimius cum Senatu, atque equitibus armatis in forum descendit, Gracchus & Flaccus cum suis item armatis Aventinum occupant. Citati mox per Consulem ad causam dicendam, cum non parerent, à Consule atque optimatibus armata manu Aventino pulsi, in fuga trucidati sunt.

1b. *Saturnini.]* Marius anno urbis 653. Saturninum interfecit civibus ad arma convocatus. Vide Orat. pro Rab. perd. reo.

31. *Ego ipse decrevi.]* Cicero judicavit cædem illam Clodii non esse contra Rempub. nam Senator erat Cicero, & erat in Senatu cum de illa cæde ad Senatum relatum est.

1b. *In Appia via.]* Appia via ab Appio Clodio Cæco dicta est, quam ille stravit à porta Capena usque ad urbem Capuam.

cum inesset in re vis, & insidiæ, crimen iudicio reservavi, ^b rem notavi. Quod si per furiosum illum tribunum Senatui, quod sentiebatur, perficere licuisset, novam quæstionem nunc nullam habere-
remus; decernebat enim, ut veteribus legibus tantum modo extra
ordinem quæreretur; divisa sententia est, postulante nescio quo;
nihil enim necesse est omnium me flagitia proferre; sic reliqua
auctoritas Senatus, empta intercessione, sublata est.

V. At enim Cn. Pompeius rogatione sua & de re & de causa judicavit; tulit enim de cæde, quæ in Appia via facta esset, in qua P. Clodius occisus fuit; quid ergo tulit? nempe, ut quæreretur; quid porro quærendum est? factumne sit? at constat; à quo? at patet; vidit etiam in confessione facti, juris tamen defensionem suscipi posse; quod nisi vidisset, posse absolvi eum; qui fateretur: cum videret nos fateri; neque quæri unquam jussisset, nec vobis tam salutarem hanc in iudicando literam, quam illam tristem dedisset.

^b condemnavi vim factam.

33. *Judicio reservavi.*] Sensit Cicero pertinere ad iudices inquirere uter utri fecisset insidias.

34. *Quod si per furiosum.*] Cum prius decrevisset Senatus, ut de cæde Clodii veteribus legibus quæreretur, quanquam extra ordinem, tamen, id ubi promulgandum fuit, intercessit Munatius Plancus, atque ita coactus est Senatus contra omnium sententiam hoc facere decretum de nova quæstione: erat quippe ea tribunorum plebis auctoritas, ut nullum posset confirmari Senatus consultum, quod illi non approbassent.

Ib. *Furiosum.*] Furiosus dicitur is, qui nimium popularis Senatui non paret, sed seditionem per populum excitat.

36. *Extra ordinem.*] De causa quæri extra ordinem dicitur, cum non servata juris formula, nec ordine judiciario, in causa proceditur.

37. *Divisa sententia est.*] Cum aliquis in dicenda sententia duas, pluresve res esset complexus, eæ si non omnes probarentur, postulari solitum fuit à quovis sedente, ut divideret, id est, ut de singulis rebus referretur.

Ib. *Postulante nescio quo.*] Is fuit Q. Fufius Senator, qui à Munatio Plancio pecunia corruptus fuit, quem non appellat, quia Senator erat.

1. *At enim Cn. Pompeius.*] Jam tertium præjudicium refutandum aggreditur, quod iactabatur ab adversariis, Milonem vide-

licet sententia Cn. Pompeii damnatum esse.

Ib. *Rogatione sua.*] Rogatio sic dicta est, quod populus Romanus per trinundinum, ab aliis qui rogandi potestatem habebant, rogaretur; vellet, juberetne talem fieri legem, ratamque habere.

Ib. *De re.*] Res hic sumitur pro generali quæstione cædis.

4. *At patet.*] Nempe à Milone cædem factam esse apparet. Id enim Milo non negabat.

5. *Vidit etiam.*] Probat Cicero ex vi legis à Pompeio latæ eum causæ Milonis favere; quia Miloni factam à se cædem consentienti Pompeius fecit potestatem sui defendendi; quam potestatem nunquam dedisset, cum fateretur Milo se, & Cicero cum ipso, Clodium occidisse.

8. *Salutarem hanc in iudicando literam.*] Salutaris litera fuit A, quæ apponebatur in tabula, quam à Prætore accipiebant iudices, ac in urnam projiciebant, si absolverent. Unde *salutaris* dicitur à Cicerone.

Ib. *Illam tristem.*] Litera C. tristes dicitur, quia illa quæque in tabula iudicibus dabatur, quam in urnam projiciebant, si condemnarent. Has autem literas Pompeius iudicibus non dedisset, nisi Milonem absolvi posse judicasset; igitur damnandi & absolvendi eum potestatem iudicibus dedit.

Mihi vero Cn. Pompeius non modo nihil gravius contra Milonem judicasse, sed etiam statuuisse videtur, quid vos in iudicando spectare oporteret; nam qui non poenam confessioni, sed defensionem dedit, is causam interitus querendam, non interitum putavit. Jam illud dicet ipse profecto, quod sua sponte fecit, Publione Clodio tribuendum putarit, an tempori. Domi suae nobilissimus vir, Senatus propugnator, atque illis quidem temporibus pene patronus, avunculus hujus nostri iudicis, fortissimi viri, M. Catonis, tribunus pleb. M. Drusus occisus est; nihil de ejus morte populus consultus, nulla quaestio^a decreta à Senatu est. Quantum luctum in hac urbe fuisse à nostris patribus accepimus, cum P. Africano domi suae quiescenti illa nocturna vis esset illata? quis tum non gemit? quis non arsit dolore? quem immortalem, si fieri posset, omnes esse cuperent, ejus ne necessariam quidem expectatam esse mortem? Num igitur ulla quaestio de Africani morte lata est? certe nulla. Quid ita? quia non alio facinore clari homines, alio obscuri necantur.

^a constituta.

9. *Mihi vero.*] Interpretatur Pompeii mentem in lege sua ferenda: ea enim voluit eum defendi, non ergo condemnari; hoc est igitur quod sequi iudices debent; non enim tantum debent attendere, quod Milo occidit Clodium, sed ulterius debent pergere, & intendere ad causam propter quam à Milone interfectus est.

13. *Jam illud dicet.*] Pompeius dicet nec Senatu nec populo postulante se illam legem tulisse.

14. *Publione Clodio tribuendum.*] Ostendit Cicero non propter Clodium Pompeium legem tulisse, sed ut tempori serviret, ne videlicet letari de morte Clodii videretur, quocum paucis diebus ante fuerat reconciliatus.

1b. *Domi suae.*] Probat Pompeii legem seu rogationem novam esse, & inauditam comparatione clarissimorum hominum, de quibus nulla lata lex est. Id autem facit, ut ostendat inique hanc tulisse Pompeium, aut tempori servivisse.

15. *Nobilissimus vir.*] M. Livius Drusus, quem virum nobilissimum, potentissimum eloquentissimum nominat Velleius lib. 2. & quem Plutarchus tunc principem Senatus fuisse ait, cum videret Senatum totum seditiosis Tiberii Gracchi legibus oppressum, cupiens eum

ad pristinam dignitatem revocare contra Equestris ordinis potentiam, ad quem tota Senatorii ordinis auctoritas devoluta erat, se popularem simulavit, ac Latinis omnibus jus civitatis promissit, quod cum differret, instabant acriter, ut promissis staret. Tandem cum intelligeretur à populo simulate egisse, in rebus ab ignota multitudine occisus est. Vide Liv. lib. 71.

16. *Avunculus hujus nostri iudicis.*] Judex sedebat M. Cato, qui dictus est Uticensis, cujus mater Livia M. Drusi soror fuit, apud quem educatus est. Val Max. lib. 3. cap. 1.

18. *Populus consultus.*] Consuli populus dicebatur Romae, cum lex rogabatur, hac scilicet formula, *Velitis, jubeatis, Quirites?*

20. *P. Africano.*] Africanus minor cum adversaretur C. Graccho, Cn. Fulvio, & Cn. Carboni triumviris agros dividere conantibus, seque domum fortis & validus pridie à Senatu recepisset, mane in cubiculo mortuus inventus est. Appianus; de tanti viri morte nulla quaestio lata est.

22. *Ejus ne necessariam.*] Omnes singulari dolore affecti sunt, quod naturalem vitae cursum non attigerit, nam occisus est anno ætatis suae 56. ut Cicero in Somnio Scipionis dicit.

inter-

interfit inter vitæ dignitatem summorum atque infimorum: mors quidem illata per scelus iisdem poenis teneatur & legibus; nisi forte magis erit parricida, si quis consularem patrem, quam si quis humilem necaverit: aut eo mors atrocior erit P. Clodii, quod is in monumentis majorum suorum sit interfectus; hoc enim sæpe ab istis dicitur; perinde quasi Appius ille Cæcus viam muni-
erit, non qua populus uteretur, sed ubi impune sui posterii latro-
cinarentur. Itaque in eadem ista Appia via, cum ornatissimum e-
quitem Rom. P. Clodius M. Papirium occidisset, non fuit illud
facinus puniendum; homo enim nobilis in suis monumentis equi-
tem Roman. occiderat. Nunc ejusdem Appiæ nomen quantas
tragædias excitat? quæ cruentata antea cæde honesti atque inno-
centis viri filebatur, eadem nunc crebro usurpatur, posteaquam
latronis & parricidæ sanguine imbuta est. Sed quid ego illa com-
memoro? comprehensus est in templo Castoris servus P. Clodii, quem
ille ad Cn. Pompeium interficiendum collocarat; extorta est
confitenti sica de manibus; caruit foro postea Pompeius, caruit
Senatu, caruit publico; janua se ac parietibus, non jure legum
judiciorumque texit. Num quæ rogatio lata? num quæ nova
quæstio decreta est? atqui si res, si vir, si tempus ullum dignum
fuit, certe hæc in illa causâ summa omnia fuerunt; insidiator e-
rat in foro collocatus, atque in vestibulo ipso Senatus: ei viro
autem mors parabatur, cujus in vita nitebatur salus civitatis: eo
porro reipub. tempore, quo si unus ille occidisset, non hæc solum
civitas, sed gentes omnes concidissent; nisi forte, quia perfecta
res non est, non fuit punienda: perinde quasi exitus rerum,
non hominum concilia legibus vindicentur; minus dolendum
fuit, re non perfecta, sed puniendum certe nihilo minus. Quo-

27. *Nisi forte magis erit parricida.*] Loquitur Cicero ex mente Stoicorum, qui omnia peccata æqualia esse contende-
bant. Neque enim ea ex rerum eventu, sed ex ex vitiis hominum metiebantur.

29. *Aut eo mors atrocior.*] Objectio Clodiorum, quam refutat ironice.

30. *In monumentis.*] Monumentum dicitur non tantum sepulcrum, sed quicquid etiam rei alicujus conservandæ gratia ex-
structum est. Per illa vero monumenta Appiam viam intelligit, quam Appius Claudius censor, qui postea Cæcus dictus est, lapidibus sternendam curavit.

34. *M. Papirium occidisset.*] Tigranis filius Romæ apud Valerium Equitem Romanum servabatur. Petiit eum à Flavio inter epulas Clodius, huncque catenis solvit, ac mari commisit, sed re-

latus est tempestate. Cum igitur Sexto Clodio reducendus ad Pompeium, à quo repetebatur, datus esset, Flavius ad diri-
piendum Tigranem profectus est; ad quantum ab urbe lapidem pugna commissâ est, in qua Papirius Eques Romanus in-
terfectus est. *Ascon.*

39. *Latronis.*] Clodium latronem vocat, quia ex improvviso Milonem aggressus est.

40. *In templo Castoris.*] Templum Castoris foro & curiæ proximum fuit.

43. *Extorta est confitenti sica.*] Servum Clodium in insidiis collocaverat, ut Pompeium interficeret.

44. *Num quæ rogatio.*] Clodium in odium adducit, & novam illam rogationem arguit exemplo, & amplificat ab ad-
iunctis & à persona Pompeii.

ties ego ipse, Judices, ex P. Clodii telis & ex cruentis ejus ma-
 55 nibus effugi? ex quibus si me non vel mea, vel reipub, fortuna
 servasset, quis tandem de interitu meo quæstionem tulisset? Sed
 stulti sumus, qui Drusum, qui Africanum, Pompeium, nosmet-
 ipsos, cum P. Clodio conferre audeamus; tolerabilia fuerunt illa;
 P. Clodii mortem æquo animo nemo ferre potest; luget Senatus:
 60 mœret equester ordo: tota civitas confecta ^b senio est: squalent
 municipia: affliguntur coloniæ: agri denique ipsi tam beneficium,
 tam salutarem, tam mansuetum civem desiderant. Non fuit
 ea causa, Judices, profecto non fuit, cur sibi censeret Pompeius
 quæstionem ferendam: sed homo sapiens, & alta & divina qua-
 65 dam mente præditus, multa vidit; fuisse sibi illum inimicum,
 familiarem Milonem; in communi omnium lætitia si etiam ipse
 gauderet, timuit ne videretur infirmior fides reconciliatæ gratiæ,
 multa etiam alia vidit, sed illud maxime; quamvis atrociter ipse
 tulisset, vos tamen fortiter judicatu-
 70 rentissimis ordinibus ipsa lumina: neque vero, quod nonnulli
 dictitant, secrevit in iudicibus legendis amicos meos; neque enim
 hoc cogitavit vir justissimus, neque in bonis viris legendis id
 assequi potuisset, etiamsi cupiisset; non enim mea gratia familia-
 ritatibus continetur, quæ late patere non possunt, propterea quod
 75 consuetudines victus non possunt esse cum multis; sed si quid
 possumus, ex eo possumus, quod respublica nos conjunxit cum
 multis; ex quibus ille cum optimos viros legeret, idque maxime ad
 fidem suam pertinere arbitraretur, non potuit legere non studio-
 sos mei. Quod vero te, L. Domiti, huic quæstioni præesse ma-
 80 xime voluit, nihil quæsit aliud, nisi justitiam, gravitatem, hu-
 manitatem, fidem; tulit ut Consularem necesse esset: credo, quod
 principum munus esse ducebat resistere & levitati multitudinis,
 & perditorum temeritati; ex consularibus te creavit potissimum;
 dederas enim, quam contemneres populares infanias, jam ab a-
 85 dolescentia documenta maxima. Quamobrem, Judices, ut ali-

^b ægritudine.

67. *Infirmior fides, &c.*] Ex hoc loco patet similitudines fuisse Clodium inter & Pompeium, sed eas reconciliatione gratiæ fuisse sopitas, & ne ejus parum fida crederetur reconciliatio, gaudere noluit Pompeius.

69. *E florētissimis ordinibus.*] E Senatorio videlicet, Equestri, & ex Tribunis Aeriis iudices selecti sunt.

75. *Consuetudines victus.*] Patet familiares eos dici proprie, inter quos victus consuetudo intercedit, hic autem subtiliter Pompeium & iudices sibi conciliat.

77. *Optimos viros legeret.*] Pompeius

optimos omnium ordinum viros legit, qui postea sortiti sunt, ut eorum numerus, qui judicarent, compleretur.

79. *Domiti.*] Domitius Aenobarbus quæstor huic causæ præpositus fuit, cujus à laudatione captat benevolentiam.

83. *Perditorum.*] Clodianos intelligit.

84. *Contemneres populares infanias.*] Cn. Manlius Tribunus plebis legem ferebat seditiose, ut libertini in omnibus tribubus suffragium ferrent. Cumque per vim Capitolium occupasset, à Cn. Domitio Prætoris dejectus fuit, multis è Manliana seditione interfectis,

quando

quando ad causam crimenque veniamus; si neque omnis confessio facti est inusitata, neque de causa quidquam nostra aliter, ac nos vellemus, à Senatu judicatum est; & lator ipse legis, cum esset controversia nulla facti, juris tamen disceptationem esse voluit: & electi iudices, isque præpositus quæstioni, qui hæc juste sapien-
terque disceptet: reliquum est, Iudices, ut nihil jam aliud quæ-
rere debeatis, nisi uter utri insidias fecerit; quod quo facilius ar-
gumentis perspicere possitis, rem gestam vobis dum breviter ex-
pono, quæso diligenter attendite.

86. *Si neque omnis confessio.*] Breviter re-
petit Cicero, quæcunque in ista refutatione
præjudiciorum dicta sunt, primum quod ad-
versarii iactabant fas non ei esse tueri lu-
cem, &c. Secundum, eadem, in qua Clo-

dus occisus est, Senatum iudicasse contra
Rempub. Tertium, voluisse Pompeium, ut
Milo jus suum tueretur.

90. *Præpositus quæstioni.*] Domitius
quæstor datus est.

NARRATIO.

*Tria capita continet hæc narratio: 1. Clodii Consilia. 2. Pro-
fectionem. 3. Pugnam.*

VI. P. Clodius cum statuisset omni sceleri in Prætura vexa-
re rempub. videretque ita tracta esse comitia anno superiore,
ut non multos menses Præturam gerere posset: qui non honoris
gradum spectaret, ut cæteri, sed & L. Paullum collegam ef-
fugere vellet, singulari virtute civem, & annum integrum ad
dilacerandam rempubl. quæreret; subito reliquit annum su-
um, seque in annum proximum transtulit, non, ut fit, religi-
one aliqua, sed ut haberet, quod ipse dicebat, ad Præturam
gerendam, hoc est, ad evertendam rempubl. plenum annum
atque integrum; occurrebat ei, mancā ac debilem Præturam
suam futuram, Consule Milone: eum porro summo consen-
su populi Romani Consulem fieri videbat; contulit se ad ejus com-

2. *Ita tracta esse comitia.*] Ita dilata fu-
erunt comitia propter insanas candidato-
rum contentiones, ut septimo fere tantum
mense Domitius Calvinus & Valerius Mes-
sala Consulatum inierint.

4. *L. Paullum.*] L. Paullus vir fuit,
singularis, & ad conservandam Rempub.
natus, inquit Cicero in Vatinius. Hunc
propter summam probitatem collegam ha-
bere Clodius nolebat.

5. *Annum integrum.*] Propter dilata co-
mitia medium tantum annum habere pote-
rat, cum circa fere septimum mensem ini-
erint Magistratum Consules.

6. *Reliquit annum suum.*] Annus suus
dicebatur, quo quis honorem petere ex lege
poterat: ut Præturam post Ædilitatem,
post Præturam Consulatum. Requirebatur
autem, ut quis Prætor fieret, ut annum
ætatis nonum & trigessimū ageret.

10. *Mancam.*] Mancus dicitur cui al-
tera manus inutilis est, sumpta metaphora
à corpore ad magistratum.

12. *Ejus competitores.*] Petebant cum
Milone Consulatum P. Plautius Hypsæus, &
Q. Metellus Scipio, non solum largitione pa-
lam profusa, sed etiam factionibus armatorum
succinxi. Pedianusq.

petitores; sed ita, totam ut petitionem ipse solus, etiam invitis illis, gubernaret: tota ut comitia suis, ut dictitabat, humeris
 15 sustineret; convocabat tribus: se interponebat: coloniam novam, delectum perditissimorum scribebat civium; quanto ille plura
 * miscebat, tanto hic magis in dies convalescebat. Ubi vidit homo ad omne facinus paratissimus fortissimum virum, inimicissimum suum, certissimum Consulem; idque intellexit non solum sermo-
 20 nibus, sed etiam suffragiis populi Rom. saepe esse declaratum; palam agere cepit, & aperte dicere, occidendum Milonem; ser- vos agrestes & barbaros, quibus silvas publicas depopulatus erat, Etruriamque vexarat, ex Appennino deduxerat, quos videbatis; res erat minime obscura; etenim palam dictitabat, consulatum Milo-
 25 ni eripi non posse, vitam posse; significavit hoc saepe in Senatu, dixit in concione: quin etiam Favonio, fortissimo viro, quaerenti ex eo, qua spe fureret Milone vivo, respondit, triduo, illum, ad summum quattriduo periturum; quam vocem ejus ad hunc M. Catonem statim Favonius detulit. Interim cum
 30 sciret Clodius (neque enim erat difficile scire) iter solemne, legitimum, necessarium ante diem XIII. Kalend. Febr. Miloni esse Lanuvium ad Flaminem ^b prodendum, quod erat Dicta-

* perturbabat.

b nominandum.

15. *Convocabat tribus.*] Primum totus populus Romanus in tres partes est divisus, unde tribus dictae sunt. Sed postea crescente populo ad triginta quinque servato priori nomine pervenerunt. Porro illae in curias divise sunt, in quibus tanquam in septis unaquaeque tribus continebatur tempore comitorum. At Clodius agebat tum curiis, ut relecto Milone, Metellum, vel Hypsaum Cof. renuntiarent.

16. *Coloniam novam scribebat.*] Clodius pollicebatur se deducturum coloniam novam, si Praetura mitteretur. Id autem dicebat, ut ad suas partes pauperes adduceret, eorumque ferret suffragia, spe agrorum, si ipsi deducerentur.

17. *Hic.*] Milo certior Consulatus fiebat.

21. *Servos agrestes.*] Fuit Romanorum divitum consuetudo, ut multos servos in agris alerent, & saepe suis in praediis decem eorum millia haberent.

22. *Barbaros.*] Qui convocabantur ex aliis nationibus barbari dicebantur, vel quia peregrina lingua utebantur, vel quia moribus erant immanes.

18. *Silvas publicas depopulatus erat.*] In-

vidiose in Clodium loquitur, utpote qui illorum servorum numero ad perniciem Reipub. abutebatur.

23. *Ex Appennino.*] Mons est Apenninus perpetuo fere dorso Italiam in duas partes dividens.

26. *Favonio.*] Favonius vir fuit amicissimus Catoni, & ejus constantiae & doctrinae aemulus.

29. *Ad hunc Catonem.*] Is est Cato qui postea Uticensis dictus est, & tum iudex se-
debat.

30. *Iter solemne.*] Solemne dicitur quod certis temporibus fit.

31. *Legitimum.*] Legitimum est quod lege fit & more, ideoque necessarium censetur.

18. *Ante diem XIII. Kal. Febr.*] Id est diem Januarii vigesimum.

32. *Lanuvium.*] Lanuvium municipium fuit quod distat ab urbe Roma stadia fere centum, quod à Diomede post everfam Trojam in Italiam advecto conditum est, ut refert Appianus lib. 2. bell. civil. ibi erat Junonia Sospitae templum celeberrimum, cui à dictatore singulis annis sacerdos constituebatur.

18. *Flaminem.*] Flamen nomen commune fuit sacerdotum, nam Flamen e-

rat

Dictator Lanuvii Milo, Roma subito ipse profectus pridie est, ut ante suum fundum (quod re intellectum est) Miloni insidias collocaret; atque ita profectus est, ut concionem turbulentam, in qua 35 ejus furor ^c desideratus est, quæ illo ipso die habita est, relinqueret: quam, nisi obire facinoris locum tempusque voluisset, nunquam reliquisset. Milo autem cum in Senatu fuisset eo die, quoad Senatus dimissus est, domum venit: calceos & vestimenta mutavit: paulisper dum se uxor, ut fit, comparat, commoratus est: 40 deinde profectus est ^d id temporis, cum jam Clodius, si quidem eo die Romam venturus erat, redire potuisset; obviam fit ei Clodius expeditus, in equo, nulla rheda, nullis impedimentis, nullis Græcis comitibus, ut solebat; sine uxore, quod nunquam fere: cum hic insidiator, qui iter illud ad cædem faciendam 45 apparasset, cum uxore veheretur in rheda, penulatus, magno & impedito, & muliebri ac delicato ancillarum puerorumque comitatu; fit obviam Clodio ante fundum ejus, hora fere undecima, aut non multo secus; statim complures cum telis

^c necessarius erat.

^d eo tempore.

rat Dialis, Flamen Martialis, Quirinalis, Junonia. Porro Flamen dictus est, inquit Vossius à *flameo*, hoc est, velamento capitis quo utebantur. *Flameum* autem vocatum est à flammeo colore. Putant alii quam plurimi quod dictus sit flamen, quasi filamen à *filo*, quod vel pileo sacerdotis erat annexum, vel quod æstu urgente solo filo caput cingebat; ita Priscianus, lib. 4.

33. *Dictator.*] In municipiis Dictator dicebatur, qui nunc Magister civitatis dicitur.

34. *Suum fundum.*] Fundus in jure proprie ager cum ædificio dicitur.

Ib. *Quod re intellectum est.*] Id est, eventus pugnae, quæ hic commissa est.

35. *Concionem turbulentam.*] Eodem die quo Clodius occisus est C. Sallustius & Q. Pompeius Tribuni plebis, & Milonis inimici, concionati sunt, inquit Asconius, sed potissimum Q. Pompeius, qui omnium ferocissimus fuit.

39. *Calceos & vestimenta.*] Senatores calceis utebantur auratis. Penula autem vestimentum itinerarium fuit contra frigus & pluviam.

40. *Commoratus est.*] Nihil tumultuose, nihil festinanter Milo fecit, sed pacato & tranquillo animo.

43. *Expeditus.*] Id est, paratus ad pugnam.

Ib. *Nulla rheda.*] Rheda vehiculi genus est.

Ib. *Nullis impedimentis.*] Impedimenta sarcinae sunt, quæ ad viam necessariae sunt.

Ib. *Nullis Græcis comitibus.*] Comites illi Græci vel sunt Musici, vel Philosophi, quos ut plurimum ditiores Romani alebant apud se eruditionis causa, ut Cicero Orat. in Pisōnem notavit.

44. *Sine uxore.*] Clodius Fulviam uxorem habuit, quæ postea nupsit Antonio, quæque caput Ciceronis demortui spuitis fœdavit, & linguam acu perforavit.

45. *Cum hic insidiator.*] Milonem ironice insidiatorem vocat, quia nihil in eo est quod cordis suspicionem movere possit.

46. *Cum uxore.*] Milo Faustam Syllæ Dictatoris filiam uxorem habuit.

47. *Ancillarum.*] Ancillas secum uxor ducebat.

Ib. *Puerorum.*] Per pueros intelligit juniores servos.

48. *Comitatu.*] Delicatum appellat hunc comitatum, quia tum ancillæ, tum illi pueri ad certamen erant inepti.

Ib. *Fundum ejus.*] Fundus ille fuit in Albano.

49. *Hora fere undecima.*] Romani horas duodecim ab oriente ad occidentem solem numerabant, quæ proinde vel longiores,

50 telis in hunc faciunt de loco superiore impetum: adversi rhedarium occidunt; cum autem hic de rheda, rejecta penula, defilisset, seque acri animo defenderet; illi, qui erant cum Clodio, gladiis ^e eductis, partim recurrere ad rhedam, ut à tergo Milonem adorirentur; partim, quod hunc jam interfectum putarent, 55 cedere incipiunt ejus servos, qui post erant: ex quibus, qui animo fideli in dominum & præsenti fuerunt, partim occisi sunt, partim, cum ad rhedam pugnari viderent, & domino succurrere prohiberentur, Milonemque occisum etiam ex ipso Clodio audirent, & revera putarent; fecerunt id servi Milonis (dicam enim non 60 derivandi criminis causa, sed ut factum est) neque imperante, neque sciente, neque præsente domino, quod suos quisque servos in tali re facere voluisset.

^e evaginatīs.

giores, vel breviores fuere secundum longitudinem vel brevitatem dierum. Primam autem ab ortu solis numerabant, & sic de reliquis; cum autem commissa fuerit hæc pugna die Januarii vicesimo; hæc hora undecima fere tertiæ nostræ pomeridianæ cum dimidia respondet.

50. *In hunc.*] In Milonem.

Ib. *De loco superiore.*] Superior locus aptior est ad pugnandum.

Ib. *Adversi.*] Illi videlicet qui erant ex parte adversa opposita aurigæ Milonis.

51. *Hic.*] Milo quem aggrediebantur.

60. *Derivandi criminis.*] Derivari crimen dicitur, cum culpam qua quis tenetur, in alium, in quo non est, rejicitur.

CONSTITUTIO CAUSÆ.

VII. Hæc, sicut exposui, ita gesta sunt, Judices: insidiator superatus, vi victa vis, vel potius, oppressa virtute audacia est. Nihil dico, quid respublica consecuta sit, nihil, quid vos, nihil, quid omnes boni: nihil sane id profit Miloni, qui hoc fa- 5 to natus est, ut ne se quidem servare potuerit, quin unâ rempublicam, vosque servaret. si id jure non posset; nihil habeo quod defendam; sin hoc & ratio doctis, & necessitas barbaris, & mos gentibus, & feris natura ipsa præscripsit, ut omnem 10 semper vim, quacunque ope possent, à corpore, à capite, à vita sua propulsarent; non potestis hoc facinus improbum judicare, quin simul judicetis, omnibus qui in latrones inciderint, aut illorum telis, aut vestris sententiis esse pereundum. Quod si ita putasset; certe optabilius Miloni fuit dare * jugulum P. Clo-

* se jugulandum.

3. *Et mos gentibus.*] Alludit ad jus gentium, quæ ad Romanum imperium non pertinebant.

Ib. *Et feris natura.*] Loquitur de jure naturæ, nam feræ naturaliter se defendunt, ut corpus tueantur.

din, non semel ab illo, neque tum primùm petitum; quam jugulari à vobis, quia se illi non jugulandum tradidisset. sin hoc ne- 15
mo vestrùm ita sentit: illud jam in judicium venit, non, occisus-
ne sit, quod fatemur: sed, jure, an iniuria: quod multis antea
in causis jam quæsitum est. Insidias factas esse constat: & id
est quod Senatus contra rempublicam factum judicavit: ab utro
factæ sint, incertum est; de hoc igitur latum est ut quæreretur. 20
Ita & Senatus^b rem, non hominem notavit, & Pompeius de jure,
non de facto, quæstionem rulit. Nunquid igitur aliud in judi-
cium venit, nisi uter utri insidias fecerit? profecto nihil; si hic
illi; ^c ut ne sit impune: si ille huic; tum nos scelere^d sol-
vamus.

25

^b insidias. ^c ut puniatur. ^d liberemur.

20. Ut quæreretur.] Hac de re Pom-
peius tulit legem, de qua dictum est.

23. Si hic.] Milo videlicet.
24. ille.] Clodius.

CONFIRMATIO.

Duas partes continet hæc Confirmatio. In prima ostendit, insidias fecisse Clodium Miloni. In secundo gloriosum Miloni fuisse Clodium interfecisse. Primam partem tractat, 1. per conjecturam, ab antecedentibus, sive personis: 2. à concomitantibus, sive ab ipsis facti circumstantiis: 3. à confutatione quorundam quæ ab adversariis obijciuntur: 4. à consequentibus.

PRIMA PROBATIO.

Ab antecedentibus: non Milonem Clodio, sed Clodium Miloni struxisse insidias.

VIII. Quonam igitur pacto probari potest, insidias Miloni fecisse Clodium? satis est quidem in illa tam audaci, tam nefaria bellua docere, magnam ei causam, magnam spem in Milonis morte propositam, magnas utilitates fuisse. Itaque illud Cassianum, ¹ CUI

¹ quis percipit utilitatem.

2. Nefaria bellua.] Clodium belluam appellat invidioso nomine.

4. Illud Cassianum.] Cassius, inquit Asconius, vir fuit summæ severitatis; quoties quæstor alicujus judicii esset, in quo quæretur de homine occiso, suadebat, atque etiam

præcipiebat iudicibus hoc quod Cicero nunc admonet, ut quæreretur, cui bono fuisset perire eum, de cujus morte quæreretur. Valerius lib. 3. cap. 7. ait quod ejus tribunus, propter nimiam severitatem, scopulus reorum dicebatur.

BONO

- 5 BONO FUERIT, in his personis valeat; etsi boni nullo emolumento impelluntur in fraudem, improbi sæpe parvo. Atqui, Milone interfecto, Clodius hoc assequabatur, non modo ut Prætor esset non eo Consule, quo sceleris nihil facere posset: sed etiam ut his Consulibus Prætor esset, quibus si non adjuvantibus, at
 10^b conniventibus certe sperasset se posse rempublicam^c eludere in illis suis cogitatis furoribus; cujus illi conatus, ut ipse ratio-
 cinabatur, nec si, possent, reprimere cuperent, cum tantum benefi-
 cium ei se debere arbitrantur: & si vellent, fortasse vix
 15 possent frangere hominis sceleratissimi corroboratam jam vetu-
 state audaciam. An vero, Judices, vos soli ignoratis? vos ho-
 spites in hac urbe versamini? vestræ peregrinantur aures, ne-
 que in hoc pervagato civitatis sermone versantur, quas ille leges
 (si leges nominandæ sunt, ac non faces urbis & pestes reipub-
 licæ) fuerit impositurus nobis omnibus, atque inustus? Exhibe,
 20 quæso, Sexte Clodi, exhibe librarium illud legum vestrarum,
 quod te aiunt eripuisse è domo, & ex mediis armis turbaque
 nocturna, tanquam Palladium, fustulisse, ut præclarum videlicet

b permittentibus.

c fallere.

7. *Ut Prætor esset.*] De prætoribus fusc dictum est in Orat. pro lege Manil. Parag. I. not. ad lin. 13.

9. *His Consulibus.*] Plautius Hypsæus & Q. Metellus Scipio designantur, qui cum Milone petebant consulatum.

11. *Cogitatis furoribus.*] Statuerat Clodius in Prætura totam remp. evertere.

14. *Tantum beneficium.*] Consules Hypsæus & Metellus Scipio nunquam ausi fuissent Rempublicam contra Clodii conatus defendere, quia ejus beneficio consula- tum fuissent adepti.

14. *Corroboratam vetustate audaciam.*] Metaphora sumpta ab arboribus, quæ, quo vetustiores, eo duriores sunt, ut quercus.

16. *Peregrinantur aures.*] Videtur quasi ignorantia arguere Judices: peregrinari enim dicuntur qui domi non sunt: & peregrinari sæpe rerum ignari sunt, quæ in eo loco ubi sunt geruntur.

19. *Atque inustus.*] Vel respicit ad incendium quo curia deslagavit, cum Clodii cadaver amustum est; vel ad ipsius Clodii tyrannidem, qui leges odiosas omnibus imposuisset, si Prætu- ram fuisset assecutus; sumpta meta- phora à servis, qui ferro candenti inure- bantur.

20. *Sexte Clodi.*] Sextus ille Clodius Clodii fuit consanguineus, quem ejus scribam sæpe vocat Cicero, & quem Aufonius ait Clodii cadaver in curiam intulisse.

Ib. *Librarium.*] Id est codicem, in quo acta omnia describuntur.

21. *Turbaque nocturna.*] Postquam interfectus est Clodius, Romam, ut refert Pedianus, perlatum est ejus cadaver ante primam noctis horam: infimæque plebis, & servorum maxima multitudo magno luctu corpus in atrio domus positum circumstetit.

22. *Palladium.*] Palladium simulacrum fuit Palladis, quod, Illo avo Priami regnante apud Trojanos, è cælo decedit. Delato in urbem simulacro, Ilus Apollinem consuluit, qui incolumem Trojam fore respondit, dum illud in Illo conditum servaretur. Alii ferunt Diomedem, Ulysses alii abstulisse. Hoc illud ipsum simulachrum Romam pervenit, à quo perlatum fuerit non constat. Cædrenus à Diomede petenti Ænææ red- ditum fuisse scribit, à quo in Italiam perlatum est; at certum est, Romæ in æde Vestæ repositum fuisse; quod cum arsisset, ab incendio Metellus ponti- fex eripuit.

munus

munus ac instrumentum Tribunatus ad aliquem, si nactus esses, qui tuo arbitrio Tribunatum gereret, deferre posses. Et aspexit me quidem illis oculis, quibus tum solebat, cum omnibus omnia minabatur; movet me quippe lumen curiæ. Quid? tu me iratum, Sexte, putas tibi, cujus tu inimicissimum multo crudelius etiam punitus es, quam erat humanitatis meæ postulare? Tu P. Clodii cruentum cadaver ejecisti domo: tu in publicum abiecisti: tu spoliatum imaginibus, exsequiis, 30 pompa, laudatione, infelicissimis lignis ^d semiustulatum, nocturnis canibus dilaniandum reliquisti; quam rem etsi necessario fecisti, tamen, quoniam in meo inimico crudelitatem ^e expromisisti tuam, laudare non possum, irasci certe non debeo.

^d semiustum.

^e ostendisti.

21. *Instrumentum.*] Instrumentum hic sumitur pro iis quas Cicero literas publicas appellat: hoc est, quod vel a persona publica veluti scriba magistratus, vel tabellione scriptum est.

25. *Omnibus omnia minabatur.*] Sextus ille Clodius scriba fuit Pub. Clodii (de quo in Oratione pro domo sua) qui quo anno Publius gessit consulatum, potentissimus fuit, & ejus furoris administer.

26. *Movet me quippe lumen curiæ.*] Jocatur hic ambigue Cicero: Videtur enim indicare incendium curiæ & per ironiam Sextum Clodium Senatorem amplissimum.

27. *Quid? tu me iratum.*] Digreditur à continua oratione ad Sextum illum Clodium; cui iratum non esse se profitetur, cum longe gravius sœvierit in Clodium amicum & consanguineum suum, quam ipse Cicero in hostem agere voluisset.

28. *Punitus es.*] Ut impertio & impertitor, ita punio & punior in eadem significatione à Cicerone dicta sunt.

29. *Cruentum Cadaver.*] Exponit sigillatim quid à Sexto Clodio actum est in Publii cadaver, quod cum cruentum esset à recenti cæde, ne quidem illud lavandum curavit; moris enim fuit apud illos veteres, ut mortui lavarentur, & ungerentur; unde Ennius *Tarquini corpus bona sœmina lavit & unxit.*

Ib. *Ejecisti domo.*] In odium Sexti Clodii, ait, *ejecisti*: quia viri consanguinitate propinquiore solebant multo honore efferre; ejecit autem Sextus quasi ea quæ invisa sunt.

30. *In publicum abiecisti.*] Asconius

Pedianus scribit vulgus imperitum corpus nudum, discalceatum, sicut in lectulo erat positum, ut vulnera videri possent, in forum detulisse, & in rostris posuisse.

Ib. *Spoliatum imaginibus.*] Plinius lib. 35. cap. 2. refert, atria nobilium virorum plena fuisse ceratis imaginibus; & si quando sepeliendus esset aliquis è familia, tum ferri omnes eas imagines eorum qui in familia vixerant.

Ib. *Exsequiis.*] Servius in lib. 2. *Æneid.* sic scribit: *Funus, ardens cadaver: dum portabatur, exsequias; dum crematum est, reliquias & bustum; dum conditum est, sepulcrum dici.*

31. *Laudatione.*] Ex nobili & illustri familia si quis excederet è vita, tum aliquis è propinquis assumeretur, qui mortuum laudaret; hinc orationes funebres habendi consuetudo defluxit.

Ib. *Infelicissimis lignis.*] Pedianus ait quod Sexto Clodio duce, *populus corpus Pub. Clodii in curiam intulit, cremavitque sub selliis, & tribunalibus, & mensis, & codicibus librariorum; quo igne & ipsa curia flagravir, & item Porcia Basilica, quæ erat ei juncta, ambusta est.* Infelicissima autem hæc ligna appellat, quod in funeribus illustrium virorum vulgo amomo, balsamo, &c. uterentur.

Ib. *Nocturnis canibus.*] Canes intelligit, qui noctu vagantur, neque certas domos habent.

32. *Quam rem etsi necessario.*] Coactus est Sextus Clodius statim effugere & relinquere semiustum illud corpus propter periculum incensæ curiæ.

35 P. Clodii Præturam non sine maximo rerum novarum metu proponi, & solutam fore videbatis, nisi esset is Consul, qui eam auderet possetque constringere. Eum Milonem esse cum sentiret univ-
 40^rersus populus Romanus, quis dubitaret suffragio suo, se metu, periculo rempublicam liberare? At nunc, P. Clodio remoto,
 45^r usitatis jam rebus enitendum est; Miloni ut tueatur dignitatem suam; singularis illa huic uni concessa gloria, quæ quotidie augebatur frangendis furoribus Clodianis, jam morte Clodii cecidit; vos adepti estis, ne quem civem metueretis: hic exercitationem virtutis, suffragationem consulatus, fontem perennem gloriæ suæ
 50^r perdidit. Itaque Milonis consulatus, qui vivo Clodio^g labefactari non poterat, mortuo denique^h tentari cœptus est. Non modo igitur nihil prodest, sed obest etiam P. Clodii mors Miloni. At valuit odium: fecit iratus, fecit inimicus, fecit ultor injuriæ, punitor doloris sui; quid, hæc, non dico majora
 55^r fuerunt in Clodio quam in Milone, sed in illo maxima, nulla in hoc? quid vultis amplius? quid enim odisset Clodium Milo, segetem ac materiem suæ gloriæ, præter hoc civile odium, quo omnes improbos odimus? ille erat ut odisset, primum defensorem salutis meæ; deinde vexatorem furoris, domitorem armorum su-
 60^r orum; postremo etiam accusatorem suum; ⁱ reus enim Milonis lege Plotia fuit Clodius, quoad vixit; quo tandem animo hoc tyran-

^g certandum more solito.

^h certissimus erat.

ⁱ concuti.

ⁱ Milo enim potuit

accusare Clodium.

35. *Clodii Præturam.*] Post digressionem, reddit ad Præturam quam Clodius petebat.

Ib. *Rerum novarum.*] Vulgo per res novas seditiones & motus intelligunt Historici, quibus veteres leges infringuntur. Ad hoc autem maxime Pub. Clodius spectabat, cum Prætor fieri voluit.

37. *Eum Milonem.*] Totus populus Romanus optabat Milonem fieri Consulem, quasi is unus esset qui Clodio posset resistere.

39. *At nunc, P. Clodio.*] Objectionem proponit Cicero, & ostendit, Clodii mortem nihil utilem Miloni fuisse.

44. *Fontem perennem.*] Locum hunc citat Quintilianus lib. 8. ubi de egregiis metaphoris loquitur.

48. *At valuit odium.*] Occurrit objectioni, quæ informari sic ab adversariis poterat: si Milo oderat Clodium, sed Clodius non oderat Milonem, credibilis videtur quod Milo Clodio, non Clodius Milo-

ni struxerit insidias. At hanc objectionem solvit à causis, quia nemo odit eum, à quo ei accrevit gloria, at maxima frangendis Clodii furoribus Miloni accrevit gloria.

52. *Prætor hoc civile.*] Ait Milonem non alio odio fuisse Clodium persecutum, quam quo omnes naturali quadam propensione oderunt improbos.

53. *Ille erat ut odisset.*] Jam causas profert quare Clodius odisset Milonem. Prima causa est, quia Tribunus plebis Milo studuerat Ciceroni ab exilio revocando. Secunda, quia sæpius Rempublicam vexaverat Clodius, cujus Milo sæpius arma impedivit. Tertia, quia Clodium accusaverat Milo.

56. *Lege Plotia.*] Tulit M. Plotius Silvanus Tribunus plebis, Cn. Pompeio Strabone, L. Porcio Catone Coss. anno urbis conditæ 664. secundo anno belli Italici, cum equester ordo in judiciis dominaretur, ut de iis qui vim publicam armatis hominibus fecissent, quæstio constitueretur. Certe Cicero lib. 4. epist. ad Att. ait quod ausus est Milo

tyrannum tulisse creditis? quantum odium illius? & in homine injusto, quam etiam justum esse?

IX. Reliquum est, ut jam illum natura ipsius consuetudoque defendat; hunc autem hæc eadem coarguant; nihil per vim unquam Clodius: omnia per vim Milo. Quid ergo, Judices? cum moerentibus vobis urbe cessi, judicium-ne timui? non servos, non arma, non vim? quæ fuisset igitur causa restituendi mei, nisi fuisset injusta ejiciendi? ^a Diem mihi, credo, dixerat, multam irrogarat, actionem perduellionis intenderat; & mihi videlicet in causa aut mala, aut mea, non & præclarissima & vestra, judicium timendum fuit; servorum, & egentium civium & facinororum armis meos cives, meis consiliis periculisque servatos, pro me objici nolui. Vidi enim, vidi hunc ipsum Q. Hortensium, lumen & ornamentum

^a vocaverat me in jus.

reum Clodium de vi lege Plotia facere quod impressionem fecisset in fabros Ciceronis domum ædificantes, quæ publicâ pecuniâ restaurabatur, & quam ipse Clodius, dum Cicero exsularet, diruendam curaverat.

57. Tyrannum.] Clodium tyrannum vocat.

Ib. In homine injusto.] Id est, in Clodio, cujus, licet ille injustus esset, causæ tamen odii in Milonem accusatorem suum justæ erant.

1. Reliquum est, ut jam illum natura.] Hactenus Cicero usus est argumentis sumptis à conjecturis, nunc ab natura & consuetudine defumit; incipit autem ab Ironia, quâ pungit Clodium.

Ib. Illum.] Clodium ait, cujus mores, naturam, & anteaquam vitam considerat.

2. Hunc.] Milonem.

Ib. Nihil per vim unquam.] Clodius nihil per vim egisse Ironice dicit.

4. Moerentibus vobis.] Senatores qui in suis periculis vestem nunquam mutabant, in Ciceronis periculo mutaverunt. Hic autem vim factam à Clodio describit.

Ib. Urbe cessi.] Pridie quam Clodius rogaret suum privilegium, abiit Cicero in voluntarium exilium: atque adeo dicit se urbe cecisse, cum injuste exsularet.

5. Non servos, non arma.] Cum Cicero reus factus est à Clodio, mutata veste sordidatus populo supplicavit; tum Clodius illi

omnibus vêtis occurrebat stipatus hominibus contumeliosis, qui petulanter mutationem vestis, & ejus habitum exagitant, multisque locis luto & lapidibus in eum conjectis, supplicationes impediabant. Ita Dio lib. 38.

Ib. Quæ fuisset igitur.] Argumentum à repugnantibus, quia Cicero non fuisset restitutus, nisi per vim improbe ejectus esset.

7. Multam irrogarat.] Multam irrogare, est rogare populum, ut multam alicui velit imponere.

Ib. Perduellionis.] Perduelles dicebantur ab antiquis, quos nos hostes appellamus, inquit Caius in lib. de verb. signif. Perduellionis autem crimen in eos cadebat, qui summam Reipublicæ labefactare conati erant.

Ib. Intenderat.] Intendere seu intentare verbum est juris; & nihil aliud notat, quàm crimen in adversarium jacere: hinc intentio criminis, cui opponitur recusatio.

8. Et mihi videlicet in causa aut mala.] Ironia, dicit causam judicium fuisse, cum punivisset Lentulum & Cethegum qui in conjuratione Catilinæ fuisset; idque ex jussu populi & Senatûs.

9. Servorum & egentium.] Suadebant multi Ciceroni, antequam cederet in exilium, rem ipsam contra Clodium armis experiri, & vim vi repellere: sed maluit abire in exilium, quam cives suos in periculum adducere.

12. Q. Hortensium.] Cum factus fuisset,

tum reipublicæ, pene interfici servorum manu, cum mihi ^b ad-
 esset: qua in turba C. Vibienus Senator, vir optimus, cum hoc
 15 cùm esset una, ita est ^c mulcatus, ut vitam amiserit. Itaque
 quando illius postea fida illa, quam à Catilina acceperat, conqui-
 evit? hæc intentata nobis est: huic ego vos objici pro me non
 sum passus: hæc insidiata Pompeio est: hæc istam Appiam viam,
 monumentum sui nominis, nece Papirii cruentavit: hæc, hæc ea-
 20 dem longo intervallo conversa rursus est in me: nuper quidem,
 ut scitis, me ad regiam pene confecit. Quid simile Milonis? cu-
 jus vis omnis hæc semper fuit, ne P. Clodius, cum in iudicium
^d detrahi non posset, vi oppressam civitatem teneret; quem si
 interficere voluisset, quantæ, quoties occasiones, quam præclaræ
 25 fuerunt? potuit-ne, cum domum ac deos penates suos, illo op-
 pugnante, defenderet, jure se ulcisci? potuit-ne cive egregio
 & viro fortissimo P. Sextio, collega suo, vulnerato? potuit-ne
 Q. Fabricio, viro optimo, cum de reditu meo legem ferret,
 pulso, crudelissima in foro cæde facta? potuit-ne L. Cæcilii, ju-
 30 stissimi, fortissimique Prætoris, oppugnata domo? potuit-ne illo
 die, cum est lata lex de me? cum totius Italiæ concursus, quem
 mea salus concitarat, facti illius gloriam libens agnovisset:

^b patrocinaretur.

^c male tractatus.

^d pertrahi.

isset Cicero reus à Pub. Clodio, voluit Senatus decernere, ut populus Rom. vestem mutaret; sed contra sentiebant Consules Piso & Gabinius. Clodius paludatus circa curiam cum satellitibus vagabatur, è Senatu prorupere quidam Senatores, qui laceratis vestibus, tumultus speciem dedere, ut Plut. refert. in Cic. In eo tumultu Hortensius & Vibienus aliquid à militibus passi sunt.

16. *A Catilina.*] Catilinæ Clodius amicus fuit.

Ib. *Conquievit.*] Non eo facinore conquievit furor Clodii, sed erupit semper ulterius: Ciceronem enim & Pompeium persecutus est.

18. *Pompeio.*] Collocaverat Clodius ficiarium in insidiis ad Pompeium occidendum, de quo sæpe Cicero.

19. *Nece Papirii.*] De hoc superius.

21. *Me ad regiam pene confecit.*] Lib. 4. ad Att. sic ait: Cum sacra via descenderem, infecutus est me cum suis: clamor, lapides, fustes, gladii, hæc improvisa omnia. Est autem Regia locus in Via Sacra extra Romam, ubi Numa Pompilius Rex Romanorum secundus habitavit. Regia enim Regis domus dicitur.

Ib. *Quid simile Milonis.*] Jam confert Milonem cum Clodio.

25. *Domum ac deos penates.*] Lib. 4. Epist. 3. ad Attic. sic ait: Milonis domum, meamque in Ceramio pridie Idus Novembris expugnare & incendere ita conatus est, ut palam hora quinta cum scutis homines eductis gladiis, alios cum accensis facibus adduxerit. Ipse domum P. Syllæ pro castris ad eam oppugnationem sumpserat, tum ex Anniana Milonis domo Q. Flaccus eduxit viros acres, occiditque homines ex omni latrocinio Clodiano notissimos, ipsum cupivit, sed ille se in interiorem partem ædium abdidit.

27. *P. Sextio, collega.*] Milo & Sextius Tribuni plebis fuerunt anno post Clodium proximo. In Oratione pro Sextio dicit eum viginti accepisse vulnera, & mortem evasisse se mortuum simulando.

28. *Q. Fabricio.*] Fabricius Tribunus plebis cum Sextio, octavo Kalendas Februarii armatos homines in templum Castoris deduxit.

29. *L. Cæcilii.*] De eo Cæcilio nihil loquitur Asconius; de eo tamen loquitur Cicero in Oratione post reditum in Senatu.

ut, etiam si id Milo fecisset, cuncta civitas eam laudem pro sua vindicaret? Atqui erat id temporis clarissimus & fortissimus Consul, inimicus Clodio, P. Lentulus, ultor sceleris illius, propugnator Senatûs, defensor vestrae voluntatis, patronus illius publici consensûs, restitutor salutis meae: septem Praetores; octo tribuni plebis, illius adversarii, defensores mei: Cn. Pompeius auctor & dux mei reditus, illius hostis: cujus sententiam Senatûs omnis de salute mea gravissimam & ornatissimam secutus est: qui populum Romanum cohortatus est: qui, cum de me decretum Capuae fecisset, ipse cunctae Italiae cupienti & ejus fidem imploranti signum dedit, ut ad me restituendum Romam concurrerent; omnia tum denique in illum odia civium ardebant desiderio mei: quem qui tum interemisset, non de impunitate ejus, sed de praemiis cogitaretur. Tamen se Milo continuit, & P. Clodium ad iudicium bis, ad vim nunquam vocavit. Quid? privato Milone, & reo ad populum, accusante P. Clodio, cum in Cn. Pompeium pro Milone dicentem impetus factus est; quae tum non modo occasio, sed etiam causa illius opprimendi fuit? Nuper vero cum M. Antonius summam spem salutis bonis omnibus attulisset, gravissimamque adolescens nobilissimus reipub. partem fortissime suscepisset, atque illam belluam, iudicii laqueos declinantem,

e arma.

f apud.

33. *Eam laudem.*] Intelligit eam laudem quam sibi Milo peperit ob interfectum Clodium.

34. *Fortissimus Consul.*] Lentulus Spinther.

37. *Septem Praetores.*] Omnes illi Praetores volebant Ciceronem revocari.

38. *Cn. Pompeius auctor.*] Pompeius cum M. Crasso & Julio Caesare gloriae Ciceronis invidabat, quia summa auctoritate apud omnes valebat ob extinctam Catilinae conjurationem. Qua de causa passus est Pompeius ut in exilium à Clodio pelleretur, cui obistere facile Pompeio fuisset. Verum cum intellexit Pompeius, hinc sibi succensere Senatores & Equites universos, quod non opem & homini de se, & tota Repub. bene merito tulisset, & idem sibi periculum à Clodio impendere, primus omnium, licet Clodii lege cautum esset, nequis Praetor, Tribunus, aut alius quispiam de Ciceronis reditu mentionem faceret, retulit ad Senatûm de Cicerone revocando, cujus laudes mirifice praedicavit.

41. *Decretum.*] Capuani decretum fecerunt, ut Cicero restitueretur. Ex tota Italia venerunt legati ad Pompeium, qui-

bus imperavit venire Romam, idque à Senatu petere.

43. *Signum dedit.*] Verbum militare, id est, cohortatus est, quemadmodum miles dat tesseram, quando ineundum est certamen.

47. *Privato Milone.*] Qui functus fuerat Magistratu, privatus dicebatur; dum quem gereret, accusare nemo poterat.

49. *In Cn. Pompeium impetus.*] Cum Pompeius incepit pro Milone dicere, Clodiani clamorem sustulere. Idque ei perpetua Oratione contigit, non modo ut acclamaretur, sed etiam ut convicio, & maledictis impediretur. Sed à dicendo non est deterritus, sex enim horas dixit.

51. *M. Antonius.*] M. Antonius infectus est Clodium, ut eum interficeret, remque transgisset, nisi ille se sub scalas tabernae librariae coniecisset, hisque oppilatis impetum Clodii compressisset. Is autem Antonius fuit, qui postea civile bellum cum Augusto gessit, prius quidem amicus Ciceronis, postea vero hostis capitalis, & ejus necis auctor.

53. *Illam belluam.*] Clodium intelligit

tem, jam irretitam teneret : qui locus, quod tempus illud, dii
 55 immortales, fuit? cum se ille fugiens in scalarum tenebras abdi-
 diffet, magnum Miloni fuit conficere illam pestem nulla sua invi-
 dia, Antonii vero maxima gloria? Quid? comitiis in campo
 quoties potestas fuit? cum ille vi in septa irruisset, gladios di-
 stringendos, lapides jaciendos curasset, deinde subito, vultu Mi-
 60 lonis perterritus, fugeret ad Tiberim, vos & omnes boni vota
 faceretis, ut Miloni uti ^z virtute sua liberet? Quem igitur cum
 omnium gratia noluit; hunc voluit cum aliquorum querela?
 quem jure, quem loco, quem tempore, quem impune non est au-
 sus; hunc injuriæ, iniquo loco, alieno tempore, periculo capitis
 65 non dubitavit occidere? præsertim, Judices, cum ^b honoris am-
 plissimi contentio, & dies comitiorum ⁱ subesset; quo quidem tem-
 pore (scio enim ^l quam timida sit ambitio, quantaque & quam
 sollicita cupiditas Consulatus) omnia, non modo quæ reprehendi
 palam, sed etiam quæ obscure cogitari possunt, timemus: rumorem,
 70 fabulam fictam, falsam perhorrescimus: ^m ora omnium atque
 oculos intuemur; nihil enim est tam molle, tam tenerum, tam aut
 fragile, aut flexibile, quam voluntas erga nos sensusque civium:
 qui non modo improbitati irascuntur candidatorum, sed etiam
 in recte factis sæpe fastidiunt. Hunc diem igitur ⁿ campi spera-
 75 tum atque exoptatum sibi proponens Milo, cruentis manibus
 scelus & facinus præ se ferens & confitens, ad illa augusta cen-
 turiarum auspicia veniebat? quam hoc non credibile in hoc?
 quam idem in Clodio non dubitandum quin se ille, interfecto Mi-
 lone, regnaturum putaret? Quid? quod caput audaciæ est, Ju-
 80 dices: quis ignorat, maximam illecebram esse peccandi impuni-
 tatis spem? in utro igitur hæc fuit? in Milone, qui etiam nunc
 reus

^z fortitudine. ^b consulatus. ⁱ inflaret. ^l quam timidis sint ambientes. ^m vultus.
ⁿ comitiorum.

git & allegoria utitur ducta à belluis, quæ
 venatorum laqueos devitant.

57. *In campo.*] Martio videlicet, ubi
 comitia habebantur.

58. *In septa.*] Cum comitia celebra-
 bantur, populus quibusdam septis, seu lig-
 neis repagulis concludebatur.

60. *Fugerat ad Tiberim.*] Tiberis cam-
 pus Martium prætersuebat.

61. *Quem igitur cum omnium.*] Aliam
 interficiendi Clodii opportunitatem osten-
 dit, qua cum non sit usus, manifestè patet
 eum non habuisse voluntatem occidendi:
 tum enim Clodium occidere summa omni-
 um gratia ac summo jure potuisset. Ad-
 verte alias loci, temporis, &c. circum-
 stantias, quibus suum firmat argumentum.

73. *Candidatorum.*] Qui petebant ma-
 gistratum candida veste utebantur, ut om-
 nibus viderentur.

74. *Sæpe fastidiunt.*] Id est, cum fastio
 quedam irascuntur.

76. *Augusta centuriarum auspicia.*] Id
 est, ad comitia centuriata, quibus Consules
 fiebant; de his comitiis dictum est, pro
 Rabirio Perd. reo, Parag. ii. l. 54. Augu-
 sta porro dicuntur, quia sancta, quæ Augu-
 rio consecrata essent. De Auguriis illis
 captandis fusissime loquitur Abrahamus in
 hac Oratione pro Milone num. 44.

77. *In hoc.*] Milone videlicet.

80. *Impunitatis spem.*] A spe jam
 impunitatis probat Clodium Miloni
 struxisse insidias; quam spem longe ma-
 jorem

reus est facti aut præclari, aut certe necessarij? an in Clodio, qui ita judicia pœnamque contempserat, ut eum nihil delectaret, quod aut per naturam fas esset, aut per leges liceret?

X. Sed quid ego argumentor? quid plura disputo? te, Q. Petilli, appello, optimum & fortissimum civem; te, M. Cato, testor: quos mihi divina quædam fors dedit, Judices; vos ex M. Favonio audistis, Clodium sibi dixisse, & audistis, vivo Clodio, periturum Milonem triduo; post diem tertium gesta res est, quam dixerat; cum ille non dubitaret aperire, quid cogitaret: vos potestis dubitare, quid fecerit? Quemadmodum igitur eum dies non fefellit? dixi equidem modo. Dictatoris Lanuvini stata sacrificia nosse, negotii nihil erat; vidit necesse esse Miloni proficisci Lanuvium illo ipso, quo profectus est, die: itaque antevertit; at quo die? quo, ut ante dixi, fuit insanissima concio ab ipsius mercenario tribuno plebis concitata: quem diem ille, quam concionem, quos clamores, nisi ad cogitatum facinus approperearet, nunquam reliquisset. Ergo illi ne causa quidem itineris, etiam causa manendi: Miloni manendi nulla facultas, exeundi non causa solum, sed etiam necessitas fuit. Quid, si, ut ille scivit Milonem fore eo die in via, sic Clodium Milo ne suspicari quidem potuit? Primum quæro, quâ scire potuerit: quod vos idem in Clodio quærere non potestis; ut enim neminem alium, nisi T. Patinam, familiarissimum suum, rogasset, scire potuit, illo ipso die Lanuvii à Dictatore Milone prodi flaminem necesse esse; sed erant permulti alii, ex quibus id facillime scire posset, omnes scilicet Lanuvini. Milo de Clodii reditu unde quæsit? quæserit sane. Videte, quid vobis largiar; servum etiam, ut Arrius, meus amicus,

jorem in Clodio quàm in Milone fuisse contendit, tum ex judiciis, tum ex pœnis quas contempsit.

82. *Aut præclari.*] Præclarum esse contendit Cicero Clodium interfecisse, quia perturbator erat Reipub.

Ib. *Aut necessarij.*] Coactus fuit Milo Clodium interficere, ut vitam suam tueretur.

Ib. *Qui ita judicia.*] Cum accusatus est sacrilegii, quod in sacris Bonæ Deæ, veste muliebri irrepsit, pecunia iudices corrupit: deinde cum de vi à Milone vocatus est in iudicium, illud auctoritate declinavit.

82. *Per naturam fas esset.*] Per summum nefas forcem suam Clodius constupravit.

Ib. *Per leges liceret.*] Vetabant leges nè quis vir adesset illis sacrificiis, quæ à matronis Romanis in honorem Bonæ Deæ celebrabantur.

1. *Sed quid ego argumentor?*] Jam probat Cicero consilium habuisse Clodium Mi-

lonis interficiendi ab ipsius testimonio. Sum enim palam voluntatem declaravit. Idque efficit tum ab antecedentibus, tum à consequentibus.

5. *Triduo.*] Id est, intra triduum, ea fere omnia quæ sequuntur, exposita sunt in narratione. Hanc Consule.

11. *Mercenario.*] Mercenarius hic sumitur pro eo, qui pecunia corruptus est. Is autem fuit Quintus Pompeius, qui quo die Pub. Clodius occisus est, turbulentam concionem habuit, in qua multa contumeliose tum contra Milonem, tum contra Ciceronem dixit.

19. *T. Patinam.*] Patinas ille Lanuvinus fuit Clodii familiaris, à quo potuit edoceri Milonem Lanuvium venturum esse.

21. *Flaminem.*] De eo dictum est in narratione, parag. vi. l. 32.

4. *Arrius.*] De hoc Arrio loquitur in Orat. contra Vatinius.

25 dixit, corruerit. Legite testimonia testium vestrorum; dixit C. Cassinius, cognomento Scola, Interamnas, familiarissimus & idem comes P. Clodii (cujus jampridem testimonio Clodius eadem hora Interamnæ fuerat & Romæ) P. Clodium illo die in Albano mansurum fuisse; sed subito ei esse nuntiatum, Cyrum archi-
 30 rectum esse mortuum: itaque Romam repente constituisse proficisci; dixit hoc comes item P. Clodii, C. Clodius. Videte, Judices, quantæ res his testimoniis sint confectæ. Primum certe liberatur Milo, non eo consilio profectus esse, ut insidiaretur in via Clodio: quippe qui ei obuius futurus omnino non erat; deinde
 35 (non enim video, cur non meum quoque agam negotium) scitis, Judices, fuisse, qui in hac rogatione suadenda dicerent, Milonis manu cædem esse factam, consilio vero majoris alicujus. Videlicet me latronem ac sicarium abjecti homines & perditii describebant. ^a Jacent suis testibus ii, qui Clodium negant eo die Romam, nisi de Cyro auditum esset, reditum fuisse. Respiravi:
 40 liberatus sum: non vereor, ne, quod ne suspicari quidem potuerim, videar id cogitasse. Nunc persequar cætera; nam occurrit illud: Igiturne Clodius quidem de infidiis cogitavit, quoniam fuit in Albano mansurus, si quidem exiturus ad cædem è villa
 45 non fuisset; video enim illum, qui dicitur de Cyri morte nuntiasse, non id nuntiasse, sed Milonem appropinquare; nam quid de Cyro nuntiaret, quem Clodius Roma proficiscens reliquerat morientem?

^a *convincuntur.*

25. *Legite testimonia.*] Testimonia sunt testium dicta, quæ sæpe in judiciis à scribis legi jubebantur. Et hic lecta sunt.

26. *Interamnas.*] Interamnas vel Interamnanus gentile fuit nomen, ab Interamna Umbriæ civitate: dicta porro est quasi inter amnes.

28. *Interamnæ fuerat & Romæ.*] Cicero ostendit non esse credendum hujus Cassinii testimonio, qui dixit, se tum cum Clodio fuisse, cum occisus est à Milone. Nam qua hora Clodius deprehensus est Romæ habitu muliebri in sacris bonæ Dææ, cum fuisse Interamnæ dixerat idem ipse Cassinius juratus testis.

1b. *In Albano mansurum.*] In agro Albano villam habuit Clodius. Porro Albanus ager ab Alba urbe dictus est, & hæc ab alba lue, quam Ascanius, cum eam conderet, invenisse dicitur. Tenuit illa imperium 330 annis, antequam Roma conderetur.

29. *Cyrum architetum.*] Illius Cyri meminit Cicero ad Quintum fratrem, & ad At-

ticum. Is autem fuit ædificandi magister.

31. *C. Clodius.*] C. Clodius Publii frater fuit, cujus filios duos accusatores fuisse Milonis Asconius tradit.

1b *Videte, Judices.*] Concludit Cicero Milonem non fecisse infidias Clodio, idque adversariorum testimonio: quia nemo ei infidiatur, quem nescit sibi obviam futurum; id autem scire Milo non potuit.

37. *Majoris alicujus.*] Ciceronis nempe, qui, cum esset Consularis, majore dignitate Miloni præstabat.

38. *Abjecti homines.*] [Q. Pompeius Rufus, & C. Sallustius, ut ex Asconio constat.]

43. *Clodius quidem de infidiis cogitavit.*] Dicebant Clodiani quod ne Clodius quidem de infidiis cogitavit, quia eo die remansurus erat in Albano. At ex eo exivisse, ut Romam rediret, quia ei de morte Cyri nuntiatum est. At id Cicero refellit, quia efflantem eum animam reliquerat. Non igitur ei de Cyro, sed de Milonis adventu renuntiatum est.

una fui: testamentum simul obsignavi cum Clodio: testamentum autem palam fecerat, & illum hæredem & me scripserat; quem pridie hora tertia animam efflantem reliquisset, eum mortuum post-
stridie hora decima denique ei nuntiabatur? ^b Age, sit ita factum: quæ causa, cur Romam properaret? cur in noctem se conjiceret? quid afferebat festinatio? quod hæres erat? primum erat nihil, cur properato opus esset: deinde, si quid esset, quid tandem erat, quod ea nocte consequi posset; amitteret autem, si postridie mane Ro-
mam venisset? Atque ut illi nocturnus ad urbem adventus vitandus potius, quam experendus fuit: sic Miloni, cum insidiator esset, si illum ad urbem noctu accessurum sciebat, subsistendum atque expectandum fuit.

^b *est.*

48. *Testamentum simul obsignavi.*] In testamentis faciendis septem testes debebant adesse, deinde hæredes subseribebant, & obsignabant testamentum. Poterat autem quis hæres testis esse, ut ex hoc Ciceronis loco colligitur.

50. *Hora tertia.*] Id est, nona nostra.

51. *Hora decima.*] Nostra quarta serotina.

52. *Cur in noctem.*] Id est, cur viæ se committeret hora quarta, duabus ante noctem?

54. *Deinde, si quid esset.*] Nihil tunc Romæ noctu aut de hæreditate, aut apud Senatum agere poterat.

59. *Subsistendum.*] Id est, in aliquo loco furtim manendum & expectandum in insidiis, quo ad Clodius veniret.

SECUNDA PROBATIO

A concomitantibus, sive ab ipsis facti circumstantiis.

XI. Noctu, invidioso & pleno latronum in loco occidisset; nemo ei neganti non credidisset, quem esse omnes salvum, etiam confidentem, volunt. ^a Sustinuisse hoc crimen primum ipse ille latronum occultator, & receptator locus, dum neque muta solitudo indicasset, neque cæca nox ostendisset Milonem: deinde ibi multi ab illo violati, spoliati, bonis expulsi, multi etiam hæc timentes in suspicionem caderent; tota denique rea citaretur Etruria. Atque die

^a *locum ipsum omnes criminarentur.*

4. *Et receptator locus.*] In via Appia monumentum est Basilii; qui locus latrociniiis fuit infamis, ut refert Asconius Pedianus. Vocat autem receptatorem locum, quia eo se recipere ad latrocinandum fures solebant; metaphora sumpta ab iis qui latrones, & eorum furta recipiunt, & apud se recondunt.

Ib. *Muta solitudo.*] Muta solitudo dicitur, quod facinus taceat, ut cæca nox, quæ id

occultat: tanquam hæc non videat, illa non loquatur.

6. *Ab illo.*] Clodio.

7. *Etruria.*] Etruscos sæpe Clodius armis pellere suis possessionibus conatus erat. Etruria porro est Italiæ regio, quæ Tyrrheno mari incumbit, & ad primam usque Tiberis ripam protenditur.

illo certe Aricia rediens devertit Clodius ad Albanum; quod
^b ut sciret illum Milo Ariciæ fuisse, suspicari tamen debuit, eum,
 10 etiam si Romam illo die reverti vellet, ad villam suam, quæ vi-
 am tangeret, deversurum; cur neque ante occurrit, ne in villa re-
 sideret; nec eo in loco subsedit, quo ille noctu venturus esset?
 Video adhuc constare omnia, Judices: Miloni etiam utile fuisse,
 Clodium vivere; illi, ad ea quæ concupierat, optatissimum inte-
 15 ritum Milonis fuisse: odium fuisse illius in hunc acerbissimum, in
 illum hujus nullum: consuetudinem illius perpetuam in vi infe-
 renda; hujus tantum in repellenda: mortem ab illo denuntiata
 Miloni, & prædicatam palam; nihil unquam auditum ex Milone:
 profectionis hujus diem illi notum; reditum illius huic ignotum
 20 fuisse: hujus iter necessarium; illius etiam potius alienum; hunc
 præ se tulisse se illo die Roma exiturum; illum eo die se dissimu-
 lassè rediturum: hunc nullius rei mutasse consilium; illum cau-
 sam mutandi consilii finxisse: hic, si insidiaretur, noctem prope
 urbem expectandam; illi, etiam si hunc non timeret, tamen
 25 accessum ad urbem nocturnum fuisse metuendum. Videamus
 nunc id, quod caput est: locus ad insidias ille ipse, ubi congressi
 sunt, utri tandem fuerit aptior? Id vero, Judices, etiam dubitan-
 dum, & diutius cogitandum est? ante fundum Clodii: quo in
 fundo propter ^c insanas illas substructiones facile mille homi-
 30 num versabatur valentium? edito atque excelsso loco superiorem se
 fore putabat Milo, & ob eam rem eum locum ad pugnam potissi-
 mum delegerat? an in eo loco est potius expectatus ab eo, qui ip-
 sius loci spe facere impetum cogitarat? Res loquitur, Judices, ip-
 sa: quæ semper valet plurimum; si hæc non gesta audiretis, sed
 35 picta videretis: tamen appareret, uter esset insidiator, uter nihil
 cogitaret mali; cum alter veheretur in rheda penulatus, una
 federet uxor; quid horum non impedirissimum? vestitus, an vehi-
 culum, an comes? quid minus promptum ad pugnam? cum pe-
 nula irretitus, rheda impeditus, uxore pene constrictus esset. Vi-
 40 dete nunc illum, primum egredientem è villa subito; cur vesperi?
 quid necesse est tarde? qui convenit, præsertim id temporis?

^b etsi.

^c magna ædificia.

8. *Aricia.*] Clodius redibat Aricia quan-
 do Miloni obvis factus est, ubi Aricinorum
 decuriones allocutus fuerat. Aricia porro
 Latii oppidum est in via Appia.

12. *Subsedit.*] Id est, furtim sedit in in-
 fidiis.

28. *Ante fundum.*] Fundus dicitur in
 jure proprie ager cum ædificio; nam omnino
 fundus integrum aliquid est, inquit Ulpianus.

29. *Mille hominum.*] Non fabros intel-
 ligit, sed operas quas multas habebat in hoc
 fundo Clodius, ut margines & ripas defen-

deret, & reficeret.

30. *Edito atque excelsso loco.*] Occurrit
 objectioni adversariorum, qui volebant Mi-
 lonem editum & superiorem locum occupasse
 ad Clodium interficiendum. Sed respondet
 Cicero potius ibi à Clodio Milonem exspe-
 ctatum fuisse.

36. *Penulatus.*] Penula vestis est, quæ
 supra tunicam accingitur, quam sumebant
 viatores, ut se contra vim imbrium & fri-
 goris tegerent.

41. *Id temporis.*] Mense Februario.

Diver-

Devertit in villam Pompeii. Pompeium ut videret? sciebat in Alfiensi esse; villam ut perspiceret? millies in ea fuerat; quid ergo erat moræ & tergiversationis? dum hic veniret, locum relinquare noluit. Age, nunc iter expediti latronis cum Milonis impedimentis comparate. Semper ille antea cum uxore: tum sine ea: nunquam non in rheda; tum in equo: comites Græculi, quocunque ibat, etiam cum in castra Etrusca properabat: tum nugarum in comitatu nihil. Milo, qui nunquam, tum casu pueros symphoniacos uxoris ducebat & ancillarum greges; ille qui semper secum^d scorta, semper exoletos, semper^e lupas duceret; tum neminem, nisi ut virum à viro lectum esse diceres. Cur igitur victus est? quia non semper viator à latrone, nonnunquam etiam latro à viatore occiditur: quia, quanquam paratus in imparatos Clodius, tamen mulier inciderat in viros; ^f nec vero sic erat unquam non paratus Milo contra illum, ut non satis fere esset paratus; semper ille, & quantum interesset P. Clodii se perire, & quanto illi odio esset, & quantum ille auderet, cogitabat; quamobrem vitam suam, quam maximis præmiis propositam & pene^g addictam sciebat. nunquam in periculum sine præsidio & sine custodia projiciebat. Adde casus, adde incertos exitus pugnarum, ^h Martemque communem; qui sæpe spoliantem jam & exultantem evertit & perculit ab abjecto; adde inscitiamⁱ pransi, poti, oscitantis ducis; qui cum à tergo hostem interclusum reliquisset, nihil de ejus extremis comitibus cogitavit: in quos incensos ira vitamque domini desperantes cum incidisset, ^l hæsit in iis pœnis, quas ab eo servi fideles pro domini vitâ expetiverunt.

^d impudicas mulieres. ^e meretrices. ^f neque vero tam parum paratus erat Milo contra Clodium, quin satis esset semper. ^g destinatam. ^h pugnam ancipitem. ⁱ saturi, ebrii, negligentis. ^l dedit has pœnas.

43. *Alfiensi esse.*] Alsiū oppidum est ad ostia Tiberina.

47. *Comites Græculi.*] Asiaticos servos notat, quorum alii musici fuerunt, alii ad voluptatem comparati.

48. *In castra Etrusca properabat.*] Commemorat Tullius conjurationem Catilinæ, ut in odium judicum Clodium adducat, utpote quondam illius conjurationis socium, voluit enim se Catilinæ adjungere præ metu Ciceronis Consulis, atque adeo se in Catilinæ castra, qui tum Fesulis erat in Etruria, conferebat: cum eum in itinere pœnituit, ac Romam reversus est. Ita *Asconius*.

1b. *Nugarum.*] Tum Clodius neque secum ancillas, neque pueros ad nugas & delectationem comparatos habuit.

49. *Pueros symphoniacos.*] Habebat Milo

secum musicos, qui cantu uxorem suam Faustam oblectarent.

51. *Exoletos.*] Istum verbum *Exoletus* substantive sumptum, ut docet Valla, scortum est masculinum, proprie tamen adultæ ætatis.

52. *Virum à viro.*] Moris olim fuit apud Romanos, ut militibus potestas fieret, ut singuli singulos sibi notos diligerent, cum majus aliquod sibi periculum imminere prospicerent. Vide T. Livium lib. 9.

55. *Mulier inciderat in viros.*] Vocat mulierem Clodium, quia vir fuit effeminatus, qui à Milone viro forti facile potuit superari.

62. *Perculit ab abjecto.*] Sæpe accidit in certaminibus, ut qui prostratus est, surgat & vincat jam superantem.

TERTIA PROBATIO.

Ubi refutantur quæ de servis obiciebantur.

XII. Cur igitur eos manumisit? metuebat scilicet ne indicarent: ne dolorem perferre non possent: ne tormentis cogerentur, occisum esse à servis Milonis in Appia via P. Clodium confiteri. Quid opus est tortore? quid quæris? occiderint? occidit? jure, an injuria? nihil ad tortorem; facti enim in equuleo quæstio est, juris in judicio; quod igitur in causa quærendum est, id agamus hic: quod tormentis invenire vis, id fatemur. Manu vero cur miserit, si id potius quæris, quàm cur parum amplis affecerit præmiis; necis inimici factum reprehendere; dixit enim hic idem, qui omnia
 10 semper constanter & fortiter, M. Cato; dixitque in turbulenta concione, quæ tamen ejus auctoritate placata est, non libertate solum, sed etiam omnibus præmiis dignissimos fuisse, qui domini caput defendissent. Quod enim præmium satis magnum est tam benevolis, tam bonis, tam fidelibus servis, propter quos
 15 vivit? etsi id quidem non tanti est, quam quod propter eisdem non sanguine & vulneribus suis crudelissimi inimici mentem oculosque satiavit; quos nisi manumisisset, tormentis etiam de-
 dendi fuissent, conservatores domini, ultores sceleris, defensores necis. Hic vero nihil habet in his malis, quod minus moleste
 20 ferat, quam, etiam si quid ipsi accidat, esse tamen illis meritum præmium persolutum. Sed quæstiones urgent Milonem, quæ sunt habitæ nunc in atrio Libertatis; quibusnam de servis?

1. *Manumisit.*] Manumitti servus dicebatur, cum dominus ejus aut caput ejusdem servi, aut aliud membrum tenens dicebat, *Hunc hominem liberum esse volo*: & eum emittebat manu. Postero enim die quo occisus est Clodius, Milo ex servis suis duodecim manumisit.

4. *Tortore.*] Tortor is vulgo dicebatur, qui torquebat in equuleo, non interficiebat.

5. *In Equuleo.*] Equuleus genus est tormenti, in quo ad inveniendam alicujus facti veritatem servi aut malefici torquebantur. Equuleus autem Catasta fuit lignea, cochleata ad incendendum ac remittendum apta. Catastæ huic ubi brachia, pedesque nervis quibusdam, quæ fidiculæ dicebantur, alligaverant; tum catastâ intentâ, atque in altum erectâ, ut ex ea quasi ex cruce quadam, miser ille penderet, primum compagem ipsam ossium ejus di-

vellebant; deinde candentibus ejusdem corpori laminis admotis, atqui bifidulis ungulis ferreis lateribus laniatis, doloris acerbitate angebant. Sozomenus Hist. Ecc. lib. 5.

19. *M. Cato.*] Judex in hac causa erat M. Cato.

16. *Crudelissimi inimici.*] Clodii.

21. *Sed quæstiones urgent Milonem.*] Cum servi Milonis manumissi fuissent ab eo, non potuerunt quæstioni subjici. Appius Clodius, qui erat filius C. Clodii, istius Clodii de quo hic agitur, frater, postulavit ut patris sui servi quæstioni subicerentur.

22. *In atrio libertatis.*] Juxta templa atria fuerunt, ubi sæpe vel exercebantur judicia, vel Senatus habebatur, quia alibi quam in loco sacro haberi nefas fuit.

Ib. *Libertatis.*] Veteres Romani Libertatem pro Dea coluerunt, ut Cicero scribit

vis? rogas? de P. Clodii; quis eos postulavit? Appius; quis produxit? Appius; unde? ab Appio. Dii boni! quid potest agi severius? de servis nulla quæstio est in dominum, nisi de incestu, ut fuit in Clodium; proxime deos accessit Clodius, propius quam tum, cum ad ipsos penetrarat: cujus de morte, tanquam de cæremoniis violatis quæritur. Sed tamen majores nostri in dominum de servo quæri noluerunt, non quia non posset verum inveniri, sed quia videbatur indignum esse, & dominis morte ipsa tristius; in reum de servis accusatoris cum quæritur, verum inveniri potest? Age vero, quæ erat, aut qualis quæstio? heus ubi Rufcio, ubi Casca? Clodius infidias fecit Miloni? fecit: certa crux; nullas fecit: sperata libertas. Quid hac quæstione certius? subito arrepti in quæstionem, tamen separantur à cæteris, & in arcas conjiciuntur; ne quis cum iis colloqui possit; hi centum dies³⁵ penes accusatorem cum fuissent, ab eo ipso accusatore producti sunt; quid hac quæstione dici potest integrius? quid incorruptius?

^a apud.

scribit lib. 2. de natura Deorum. Huic Sempronius Gracchus, Gracchorum pater, in Aventino monte ædem ex multatitia pecunia exstruendam curavit. T. Liv. lib. 24.

24. *Dii boni.*] Severitatem accusatorum arguit, quia non Clodii servi, sed rei Milonis accusari debuerant, neque enim audiuntur in judicio servi contra dominum, nisi accusetur incestus; ut aliquando in Clodium actum est, cum de incestu cum sorore commissio accusatus est.

27. *Cum ad ipsos penetrarat.*] Clodius, ut sæpe dictum est à Cicerone, veste muliebri irrepsit in locum additum, ubi mulieres sacra Bonæ Deæ faciebant, quæ tum in domo Cæsaris utpote Consulis per uxorem ejus, & virgines Vestales peragebantur. Ad ea sacra nequidem imprudenti viro accedere fas fuit: quod ita religiose observatum est, ut ab omni memoria his adfuisse per summum nefas unus Clodius legatur.

Ib. *Tanquam de cæremoniis violatis.*] Jocatur hic Cicero, dum ait, de ejus servis quæri, perinde ac si deorum cæremoniarum violatæ essent.

32. *Heus ubi Rufcio, ubi Casca?*] Ser-

vorum nomina sunt, qui appellantur ab Appio, prius interrogante, quam eos quæstioni subiciat.

33. *Infidias fecit Miloni?*] Interrogatio Appii.

Ib. *Fecit.*] Responsio servi.

Ib. *Certa crux.*] Minatur Appius crucem servo, quo vulgò supplicio servi afficiebantur.

34. *Nullas fecit.*] Servus respondet, metu crucis, nullas fecisse.

Ib. *Sperata libertas.*] Respondet Appius, huic esse servo sperandam libertatem, ne ille vacillet in responsionibus.

Ib. *Quid hac quæstione certius?*] Ironia.

35. *Arrepti.*] A tortore.

36. *In arcas conjiciuntur.*] Arcæ solæ sunt separatæ, quas Jurisconsulti, ut refert Hotomannus, *malas mansiones* appellant; tormentorum autem ad exprimendam veritatem, genera hæc fuerunt, ignis, rota, flagella, equuleus, aculeus, fideiculæ.

Ib. *Hi centum dies.*] Intercessere centum dies à tempore quo Clodius interfectus est, ad hoc usque tempus quo in jus vocatus est Milo.

QUARTA PROBATIO.

A consequentibus, Milonem non fecisse insidias.

XIII. Quod si nondum satis cernitis, cum res ipsa tot tam claris argumentis signisque luceat, pura mente atque integra Milonem, nullo scelere inbutum, nullo metu perterritum, nulla conscientia exanimatum Romam revertisse; recordamini, per deos immortales, quæ fuerit sceleritas reditus ejus: qui ingressus in
 5 forum, ardente curia: quæ magnitudo animi: qui vultus: quæ oratio. Neque vero se populo solum, sed etiam Senatui commisit: neque Senatui modo, sed etiam publicis præfidiis & armis: neque his tantum, verum etiam ejus potestati, cui Senatus totam
 10 rempublicam, omnem Italiæ^a pubem, cuncta populi Rom. arma commiserat; cui se nunquam hic profecto tradidisset, nisi causæ suæ confideret; præsertim omnia audienti, magna metuenti, multa suspicanti, nonnulla credenti. Magna vis est conscientiæ, Judices, & magna in utramque partem: ut neque timeant, qui
 15 nihil commiserint, & poenam semper ante oculos versari putent, qui peccarint. Neque vero sine ratione certa causa Milonis semper à Senatu probata est; videbant enim sapientissimi homines facti rationem,^b præsentiam animi, defensionis constantiam. An vero obliiti estis, Judices, recenti illo nuncio necis
 20 Clodianæ, non modo inimicorum Milonis sermones & opiniones, sed nonnullorum etiam imperitorum, qui negabant eum Romam esse rediturum? Sive enim illud animo irato ac^c percito fecisset, ut incensus odio trucidaret inimicum, arbitrabantur eum tanti mortem P. Clodii putasse, ut æquo animo patria careret,
 25 cùm sanguine inimici expleisset odium suum: sive etiam illius morte patriam liberare voluisset, non dubitaturum fortem vi-

^a juventutem. ^b securitatem. ^c commodo.

5. *Celeritas reditus ejus.*] Qua nocte incensa fuit curia, eadem Milo Romam rediit, ut ait Asconius, licet arbitrentur bene multi, eum abiisse in exilium.

6. *Ardente curia.*] His verbis docet nos Asconius: Populus, duce Sexto Clodio Scriba, corpus Pub. Clodii in curiam intulit, cremavitque subselliis, & tribunalibus, & mensis, & codicibus librariorum, quo in igne & ipsa quoque curia flagravat; & item Portia Basilica, quæ erat ei juncta, ambusta est.

7. *Neque se populo solum, sed etiam Sena-*

tui.] Populus Rom. ferebat aliquando judicium, ut videre est in causa Rabirii perduellionis rei: & Senatus in rebus atrocioribus, ut in causa eorum qui Catilinam secuti sunt; tum denique Consules, cum decreto Senatûs eis mandatum est, ut viderent ne quid detrimenti caperet Respub.

9. *Ejus potestati.*] Pompeium significat, cui Consuli Senatus omnem potestatem commiserat, ut videret ne quid detrimenti caperet Respublica, vel propter Milonis potentiam, vel ob Clodianorum factiones.

rum,

rum, quin, cū suo periculo salutem reipublicæ attulisset, cederet æquo animo legibus, secum auferret gloriam sempiternam, nobis hæc fruenda relinqueret, quæ ipse servasset. Multi etiam Catilinam, atque illa portenta loquebantur: ERUMPET, occupabit aliquem locum, bellum patriæ faciet; miseros interdum cives optime de republica meritos, in quibus homines non modo res præclarissimas obliviscuntur, sed etiam nefarias suspicantur! Ergo illa falsa fuerunt: quæ certe vera exstitissent, si Milo admisisset aliquid, quod non posset honeste vereque defendere. Quid, quæ postea sunt in eum congesta? quæ quemvis etiam mediocrium delictorum conscientia^d perculissent, ut sustinuit? dii immortales! sustinuit? immo vero ut contempsit, ac pro nihilo putavit? quæ neque maximo animo nocens, neque innocens, nisi fortissimus vir, negligere potuisset; scutorum, gladiatorum, frenorum, sparorum, pilorumque etiam multitudo deprehendi posse judicabatur: nullum in urbe vicum, nullum angiportum esse dicebant, in quo Miloni non esset conducta domus: arma in villam Ocriculanam devecta Tiberi: domus in clivo Capitolino scutis referta; plena omnia malleolorum ad urbis incen-

^d permovissent.

25. *Cæderet æquo animo legibus.*] Id est, pararet legibus quæ jubent eum exulare, qui civem interfecerit.

29. *Multi etiam Catilinam.*] Credebant aliqui quoddam Catilinæ similis bellum inferret patriæ.

30. *Atque illa portenta.*] Intelligit perniciosos illos cives qui Catilinam ducem sequuti sunt, quales fuerunt Lentulus, Cethegus, alique quamplurimi, de quibus in Orat. contra Catil. loquitur.

31. *Miseros interdum cives.*] Exclamatio est, quæ concludit hanc brevem narrationem; hos porro miseros dicit, quod licet de Repub. bene meriti sint, tamen ab ipsis collata Reipub. beneficia facile populus obliviscitur, & mala de iis sæpe suspicatur.

36. *In eum congesta.*] Id est, tot de eo dicta sunt ex quo Romam rediit, ut si mediocrium etiam delictorum sibi conscius fuisset, horum conscientia exagitatus statim se propuisset ex urbe, ut Catilinæ contigit, qui oratione Ciceronis perculsus, noctu statim Roma abiit.

40. *Frenorum.*] De frenis illis nihil constat, siue illis frenentur equi, siue quædam instrumenta, & obices ad sistendos hostium impetus sunt.

41. *Sparorum.*] Sparus genus est exigui teli rustici, à spargendo dictum, quod inter hostes spargeretur.

Ib. *Pilorum.*] Pilum telum missile est, quo pedites in exercitu utebantur. Pilum verò, ut scribit Vegetius, aliud majus fuit, quod erat septem pedum & semis, habens ferrum novem unciarum: minus autem trium pedum & semis fuit; hoc armorum genere Romani potissimum usi sunt.

42. *In urbe vicum.*] Tria in urbe sunt viarum genera, ut Varro scribit; *vici* quæ viæ latiores sunt, cum exitu ab omni parte: *fundulæ* quæ exitu carent: & *angiportæ*, vel *angiportus*.

Ib. *Angiportum.*] Angiporta vel Angiportus sunt angustiores viæ, ita dictæ, quod per eas non agi possit quicquam ad portum, non jumentum, non currus.

44. *Ocriculanam.*] Ocricula siue Ocriculum, urbs est in Umbria; versus Etruriam, prope Tiberim, ubi Milo domum habuit.

45. *Malleolorum.*] Ex Nonio, *Malleoli manipuli spartei pice contecti, qui incensi, aut in muros, aut in testudines jaciuntur.* Malleolus quandoque generaliter sumitur pro omni alia materia quæ celerrime ignem corripit.

dia,

dia comparatorum. Hæc non delata solum, sed pene credita: nec ante ^c repudiata sunt, quàm quæsitæ. Laudabam equidem incredibilem diligentiam Cn. Pompeii: sed dicam, ut sentio, Judices; nimis multa audire coguntur, neque aliter facere possunt
 50 ii, quibus tota commissa est respublica; quin etiam audiendus sit popa Licinius nescio quis de Circo maximo, servos Milonis apud se ebrios factos, sibi confessos esse, de interficiendo Cn. Pompeio conjurasse: deinde postea se gladio percussum esse ab uno de illis, ne indicaret. Pompeio in hortos nuntiavit; arcessor in primis;
 55 de amicorum sententia rem defert ad Senatum; non poteram in illius mei patriæque custodis tanta suspitione non metu exanimari: sed mirabar tamen credi popæ; [ebriosorum] confessionem servorum audiri; vulnus in latere, quod acu punctum videretur, pro ictu gladiatoris probari. Verum tamen, ut intelligo,
 60 cavebat magis Pompeius, quàm timebat, non ea solum quæ timenda erant, sed omnino omnia, ne aliquid vos timeretis. Oppugnata domus C. Cæsaris, clarissimi & fortissimi viri, per multas noctis horas nuntiabatur; nemo audierat tam celebri loco, nemo fenserat: tamen audiebatur; non poteram Cn. Pompeium,
 65 præstantissima virtute civem, timidum suspicari: diligentiam, tota republica suscepta, nimiam nullam putabam. Frequentissimo Senatu nuper in Capitolio Senator inventus est, qui Milonem cum telo esse diceret; nudavit se in sanctissimo templo, quoniam vita talis & civis & viri fidem non faciebat, ut, eo ta-
 cente,

^c rejecta.

47. *Quam quæsitæ.*] Illa arma non inventa sunt, licet multa usi sint inquisitione Clodiani.

51. *Popa.*] Popa sacrificulus ille est, qui victimas impacto in frontem malleo cædit. Poparum etiam munus fuit domos funestas purgare: credebant quippe veteres unius morte totam familiam inquinari.

Ib. *De Circo maximo.*] Id est, de plebe sacrificorum; sic enim solebant de vilioribus hominibus loqui. Certe Suetonius refert, apud circum maximum fuisse collegium hominum perditissimorum, ex quibus fortasse fuit ille Licinius. Tres porro fuerunt circi, quorum unus Maximus appellatus est, inter Palatinum & Aventinum montem: alter Circus Apollinaris: tertius in Vaticano.

Ib. *Apud se ebrios.*] Licinius ille popinam habuit in circo maximo, & ibi vinum vendidit.

52. *Sibi confessos esse.*] Infirmat Cicero illorum servorum testimonium, quasi ebris

hominibus habenda fides esset.

58. *Acu punctum.*] Hyperbolica diminutio, quod nempe leve vulnus inflictum acu, pro maximo vulnere, eoque à gladiatore illato habeatur.

60. *Cavebat magis Pompeius.*] Mitigat hîc animum Pompeii, dum eum ait retulisse ad Senatum, non quòd timeret, sed ut omnes metu liberaret.

63. *Tam celebri loco.*] Erat illa domus Cæsaris in via sacra, ubi maxima erat populorum frequentia; tum quia hic multi fructus vendebantur; tum quia non longe erat à foro.

67. *Senator.*] Narrat Asconius hunc Senatorem fuisse P. Cornificium, aitque tunc Ciceronem exclamasse, *Talia omnia sunt crimina de Milone perlata.*

68. *Nudavit se in sanctissimo templo.*] Senatum significat, quia nunquam Senatus, nisi in loco auguriis consecrato, habebatur.

69. *Quoniam vita talis, &c.*] Reputabant

cente, res ipsa loqueretur; omnia falsa, atque insidiosae ficta com-
perta sunt.

XIV. Quod si tamen metuitur etiam nunc Milo, non hoc jam Clodianum crimen timemus, sed tuas, Cn. Pompei, (te enim jam appello ea voce, ut me audire possis) tuas, tuas, inquam, suspiciones perhorrescimus. Si Milonem times, si hunc de tua vita nefarie aut nunc cogitare, aut molitum aliquando aliquid putas; ⁵ si Italiae ^a delectus, ut nonnulli conquisitores tui dictitant, si haec arma, si Capitolineae cohortes, si excubiae, si vigiliae, si delecta juventus, quae tuum corpus domumque custodit, contra Milonis impetum armata est, atque illa omnia in hunc unum instituta, parata, intenta sunt: magna in hoc certe vis, & incredibilis animus, ¹⁰ & non unius viri vires atque opes indicantur, siquidem in hunc unum & praestantissimus dux electus, & tota respublica armata est. Sed quis non intelligit, omnes tibi, reipublicae partes aegras & labantes, ut eas his armis sanares & confirmares, esse commissas? Quod si Miloni locus datus esset, probasset profecto tibi ¹⁵ ipsi, neminem unquam hominem homini cariores fuisse, quam te sibi: nullum se unquam periculum, pro tua dignitate, fugisse: cum illa ipsa teterrima ^b peste saepissime pro tua gloria contendisse: tribunatum suum ad salutem meam, quae tibi carissima fuisset, consiliis tuis gubernatum: se à te postea defensum in peri- ²⁰ culo capitis, adjutum in petitione Praeturae: duos se habere semper amicissimos sperasse, te tuo beneficio, me suo; quae si non probaret; si tibi ita penitus ^c infidisset ista suspicio, nullo ut evelli modo posset; si denique Italia à delectu, urbs ab armis, sine Milonis clade, nunquam esset conquietura; nã iste haud ²⁵ dubitans cessisset patria, is, qui ita natus est, & ita consuevit;

^a collecti milites.

^b Clodio.

^c infixa esset.

tabant Romani pro maximo crimine, si quis se nudasset, sed illius improbitate Senatoris Milo coactus est, ut à se tanti sceleris suspicionem removeret.

2. *Clodianum crimen.*] Crimen Clodianum dicit, quod obicitur de caede Clodii, qui cum iustissime occisus sit, nihil est quod Milo vereatur.

4. *Perhorrescimus.*] Cicero non timet Miloni propter interfectum à se Clodium, sed propter suspiciones quas Pompeius habuit, à Milone paratas sibi insidias fuisse.

6. *Conquisitores tui.*] Conquisitores illi sunt, sive lictores, sive satellites, sive exploratores, quibus aliquid muneris aut à Consule, aut ab aliquo magistratu cognis-

7. *Capitolineae cohortes.*] Cohortes in Capitolio ponebantur ad urbis praesidium, cum seditionis periculum erat aliquod.

15. *Quod si Miloni.*] Milo voluit venire ad Pompeium, in hortis, periculi causa, commorantem: sed per propinquum nuntiavit ei, ne ad se veniret, ut refert Asconius.

20. *Defensum.*] De vi accusatus Milo post suum tribunatum à Pompeio defensus est; in quem dicentem à Clodianis impetus factus est.

22. *Te tuo.*] Pompeius beneficio sibi Milonem devinxerat, cum eum defenderat.

Ib. *Me suo.*] Milo beneficio Ciceronem affecerat, quia ejus in urbem revocationem plurimum adjuverat.

te, Magne, tamen antestaretur; quod nunc etiam facit. Vide quam sit varia vitæ commutabilisque ratio, quam vaga volubilisque fortuna, quantæ infidelitates in amicis, quam ad tempus ^d aptæ simulationes, quantæ in periculis fugæ proximorum, quantæ timiditates! erit, erit illud profecto tempus, & illucescet aliquando ille dies, cum tu salutaribus, ut spero, rebus tuis, sed fortasse ^e motu aliquo communium temporum immutatis (qui quam crebro accidat, experti debemus scire) & amicissimi benevolentiam, & gravissimi hominis fidem, & unius post homines natos fortissimi viri magnitudinem animi desideres. Quanquam quis hoc credat, Cn. Pompeium, juris publici, moris majorum, rei denique publicæ peritissimum, cum Senatus ei commiserit, ut videret, **NE QUID RES-PUBLICA DETRIMENTI CAPERET** (^f quo uno ver-
 40 siculo satis armati semper Consules fuerunt, etiam nullis armis datis) hunc exercitu, hunc delectu dato, iudicium expectaturum fuisse in ejus consiliis vindicandis, qui vel iudicia ipsa tolleret? satis iudicatum est à Pompeio, falso ista conferri in Milonem, qui legem tulit, qua, ut ego sentio, Milonem absolvi à vobis oporteret;
 45 ut omnes confitentur, liceret. Quod vero in illo loco, atque illis ^g publicorum præsidiorum copiis circumfusus sedet; satis declarat, se non terrorem inferre vobis (quid enim illo minus dignum quam cogere ut vos eum condemnetis, in quem animadvertere ipse, & more majorum, & suo jure posset?) sed præsidio esse: ut intelligatis, contra hesternam concionem illam licere vobis, quod sentiat, libere judicare.

^d accommodatæ.

^e discordia civili.

^f quo dicto.

^g militum.

27. *Te antestaretur.*] Antestari aliquem is dicitur, qui prehensa ejus auricula monet, ut meminerit se testem adhiberi, ubi alii in jus vocantur; estque verbum juridicum.

44. *Legem tulit.*] Tulit legem Pompeius, ut de cæde Clodii quæreretur.

49. *Suo jure posset.*] Cum Consul esset Pompeius pro data sibi potestate, ne quid detrimenti caperet Respublica, poterat sine iudicio Milonem opprimere.

50. *Contra hesternam concionem.*] Pridie quam hoc iudicium haberetur, seditiosam concionem habuit Munatius Plancus Tribunus plebis, qua populum cohortatus est, ut frequens sequenti die huic adesset iudicio, nec pateretur elabi Milonem; qua concione videbatur præscribere iudicibus sententiam; cum vero Pompeius metueret ne quid seditiosæ à populo fieret, à Cicerone dicitur præsidia hæc constituisse.

SECUNDA PARS CONFUTATIONIS.

Gloriosum Miloni fuisse Clodium interfecisse.

XV. Nec vero me, Judices, ^a Clodianum crimen movet: nec

^a cædes Clodii.

tam

tam sum demens, tamque ^b vestri sensus ignarus atque experts, ut
 nesciam quid de morte Clodii sentiat; de qua si jam nollem ita
 diluere crimen, ut dilui, tamen impune Miloni palam clamare,
 atque mentiri gloriose liceret: Occidi, occidi non Sp. Melium ⁵
 qui annona levanda, jacturisque rei familiaris, quia nimis
^c amplecti plebem putabatur, in suspicionem incidit regni ap-
 petendi: non Tiberium Gracchum, qui ^d collegæ magistratum per
 seditionem abrogavit: quorum interfectores implerunt orbem
 terrarum nominis sui gloriâ: sed eum (auderet enim dicere, ¹⁰
 cum patriam periculo suo liberasset) cujus nefandum adulte-
 rium in pulvinaribus sanctissimis nobilissimæ foeminæ compre-
 henderunt: eum, cujus supplicio Senatus solemnnes religiones
 expiandas sæpe censuit: eum, quem cum sorore germana nefa-
 rium stuprum fecisse L. Lucullus juratus se, quæstionibus habitis, ¹⁵
 dixit comperisse: eum, qui civem, quem Senatus, quem populus,
 quem omnes gentes, urbis ac vitæ civium conservatorem judica-
 bant, fervorum armis ^e exterminavit: eum, qui regna dedit, ademit,
 orbem

^b sententiæ vestræ.

^c amare.

^d collegam deposuit magistratu.

^e expulit.

5. *Mentiri gloriose.*] Non Milo, sed servi Milonis Clodium occiderant.

1b. *Non Sp. Melium.*] Argumento Cicero utitur à minori ad majus: majorem enim sibi gloriam peperit Milo interficiendo Clodium, quam Ahala Sp. Melium. Melius enim cum videret annonæ caritatem, privata sua pecunia frumentum emit, & illud & capita civium largitus est: unde venit in suspicionem regni affectati; qua de causa jussu Quintii Dictatoris ab Ahala Servilio Magistro equitum occisus est.

6. *Annona levanda.*] Annona proprie pro re frumentaria sumitur; promiscue vero pro quolibet alimentorum genere.

8. *Tiberium Gracchum.*] Gracchus magistratu privavit Octavium collegam suum, quoniam suis rogationibus intercedebat; volebat enim leges Agrarias ferre, quibus publicos agros dividere populo intendebat. Cum nemo obfisteret Consulum vel Tribunorum, Scipio Nasica, qui longe omnium optimus habebatur, irruens in concionem, Tiberium Gracchum interfecit.

11. *Cujus nefandum adulterium.*] Opponit jam flagitia Clodii, seu violatam religionem, illorum criminibus: nam si illi, quia tantum in suspicionem venerunt criminis, occisi jure existimantur; quanto æquius Clodius, qui & sacrificia infami

libidine polluit, & deprehensus est?

12. *In pulvinaribus.*] Id est, in ipsis penetralibus delubri Deæ Cybeles; in templis enim erant pulvinaria sive lectuli, ubi Deorum simulacra reponerantur.

1b. *Nobilissimæ foeminæ.*] Et Virgines Vestales & aliæ matronæ, quæ in C. Cæsaris Consulibus ædibus convenerant.

15. *L. Lucullus.*] Lucullus in jus vocatus, ut testimonium diceret de vita Clodii, dixit se per tormenta ab ancillis suis comperisse, Clodium nefarium stuprum, cum sua sorore, quæ ipsi Lucullo nupta erat, commisisse.

17. *Conservatorem.*] Semetipsum Cicero nominat, qui urbis conservator dictus est, quia eam à conjuratione Catilinæ vindicavit.

18. *Regna dedit.*] Cicero de Haruspicum responsis, ait Pessinuntem, sedem & domicilium Cybeles, Brogitaro Gallogræco impurissimo homini vendidisse, & eum regem jussisse appellari.

1b. *Ademit.*] Tulit legem Clodius, ut Cyprus insula in provinciæ formam redigeretur, & ut Ptolemæus rex Cyprî sedens cum pupura & sceptro, & illis insignibus regis præconi publico subiceretur, & cum bonis omnibus publicaretur: & ut M. Cato cum jure Prætorio, adjecto etiam Quæstore, mitteretur in

orbem terrarum, quibuscum voluit, partitus est: eum, qui plurimis cædibus in foro factis, singulari virtute & gloria civem domum vi & armis compulit; eum, cui nihil unquam nefas fuit nec in facinore, nec in libidine: eum, qui ædem Nympharum incendit, ut memoriam publicam recensitionis tabulis publicis^f impressam exstingeret: eum denique, cui jam nulla²⁵ lex erat, nullum civile jus, nulli possessionum termini; qui non calumnia litium, non injustis vindictis ac sacramentis alienos^g fundos, sed castris, exercitu, signis inferendis petebat: qui non solum Etruscos (eos enim penitus contempserat) sed hunc Cn. Pompeium, virum fortissimum, atque optimum civem,³⁰ iudicem nostrum pellere possessionibus, armis castrisque conatus est: qui cum architectis & decempedis villas multorum hortosque peragrabat: qui Janiculo, & Alpius spem

^f *descriptam.*

^g *possiones.*

in insulam Cyprum, & regie gazæ vendendæ, & pecuniæ deportandæ præficeretur; ut qui Byzantii rerum capitalium damnati exfularent, populi Rom. nomine in eandem civitatem reducerentur.

19. *Quibuscum voluit, partitus est.*] Eilatè hoc dicit, quia Macedonium Pisoni, Syriam Gabinio decrevit.

20. *In foro.*] Id est, templo Castoris, quod erat foro vicinum, quo in templo Clodius servum collocarat, cui ex manibus extorta fida est, & delata ad Gabinium; interrogatus servus respondit sibi à Clodio imperatum fuisse, ut Pompeium occideret, qua de causa se domi continuit Pompeius. *Asconius.*

22. *Ædem Nympharum.*] Iis Nymphis, quæ fontibus præsent, Romæ fuit ædificatum templum, ut essent adversus incendia propitiæ, quod à Clodio incensum est. Vide Orat. de Harusp. resp.

23. *Ut memoriam publicam recensitionis.*] Solebant Censores singulis lustris omnes tribus censere, & tabulas habere, in quibus scelera omnium civium notabantur. Cum autem non ignoraret Clodius sua flagitia in acta publica referri, ibique asservari, incendit illud templum, ut eorum memoria deleteretur.

26. *Calumnia.*] Calumnia est callida & malitiosa juris interpretatio. Vide Dig. l. 2.

Ib. *Injustis vindictis.*] Ex Festo lib. ult. *vindiciæ appellantur res eæ, de quibus contr. versa est.* Vindiciæ vero jus est his vindicandæ possessionis apud Praetorem: Sed quoniam in hac lte deponabatur summa quædam pecuniæ; & qui vincebat, au-

ferebat partem pecuniæ: & qui vincebatur, ejus pecunia deponabatur in ærarium tanquam res sacra esset; inde sacramentum alibi dicitur, ex sponsione agere, & sacramenta litigare, quæ eadem sunt.

28. *Etruscos.*] Dixit superius Clodium Etruscorum silvas depopulatam esse, quibus jam tanquam hostibus bellum intulisse conqueritur.

29. *Cn. Pompeium.*] Non est dubium quin ille Cn. Pompeius alius sit à Pompeio Magno, neque enim Magnus Pompeius fuit in hac causa iudex, quia tum Consul erat. Nisi forte Q. Pompeius, quem, licet Milonis inimicum, appellat ut eadem eum devinciatur. [Sed alii rectius reponunt Q. Varium pro Cn. Pompeium.]

32. *Decempedis*] Decempeda proprie dicitur pertica decem pedibus longa, qua architecti, fabri, mensores agrorum uti solent; aliquando etiam sumitur pro ipsis mensuris, ut hic à Cicerone videtur sumi.

33. *Janiculo.*] Janiculum urbs erat olim Etruriæ in ripa citeriore Tiberis; sic dicta ea pars urbis, quod à Jano antiquissimo Italiæ Deo condita sit, cum totam Italiam cum Saturno divisisset, qui ultra Tiberim etiam urbem ædificavit, quæ ab eo Saturnia dicta est, ut ex Virg. lib. 8. *Æneid.* habemus; vult autem indicare Cicero, quod à Janiculo sive Roma ad Galliam usque omnes possessiones vindicare sibi voluerit.

Ib. *Alpius.*] His montibus Italia à Gallia separatur.

possef-

possessionum terminabat suarum: qui, cum ab equite Romano, splendido & forti viro, T. Pacavio, non impetrasset, ut insulam in lacu Pretio venderet, ^h repente lintribus in eam insulam materiam, calcem, cæmenta atque arma convexit; dominoque trans 35 ripam inspectante, non dubitavit ædificium exstruere in alieno: qui huic T. Furfanio, cui viro, dii immortales! (quid enim ego de muliercula Scantia? quid de adolescente Apronio dicam? quorum utrique mortem est minitatus, nisi sibi hortorum possessione cessisset) sed ausus est Furfanio dicere, si sibi pecuniam, 40 quantam poposcerat, non dedisset, mortuum se in domum ejus illaturum; qua invidia huic esset tali viro conflagrandum: qui Appium fratrem, hominem mihi conjunctum fidissima gratia, absentem de possessione fundi dejecit: qui parietem sic per vestibulum sororis instituit ⁱ ducere, sic agere fundamenta, ut soror- 45 rem non modò vestibulo privaret, sed omni aditu, & limine.

XVI. Quanquam hæc quidem jam tolerabilia videbantur, etsi ^a æquabiliter in remp. in privatos, in longinquos, in propinquos, in alienos, in suos irruebat: sed nescio quomodo jam usu obduruerat, & percalluerat civitatis incredibilis 5 patientia. Quæ vero aderant jam & impendebant, quonam modo ea aut depellere potuissetis, aut ferre? Imperium si ille nactus esset, omitto socios, exterarum nationes, reges, tetrarchas: vota enim faceretis, ut in eos se potius mitteret, quam in vestras possessiones, vestra tecta, vestras pe- 10 cunias: pecunias dico? à liberis, à liberis mediusfidius, & à conjug-

^h subito. ⁱ ædificare. ^a æqualiter.

34. *In lacu Pretio.*] Lacus Pretius appellatus Romam inter & Viterbium est. [Alii lacum *Prelum* appellare malunt.]

Ib. *Lintribus.*] Lintres naves parvæ sunt, quibus utuntur piscatores.

37. *Furfanio.*] Furfanius amicus fuit Ciceronis, ad quem Prætores scripsit, ut patet ex libro sexto Epist. ad Famil.

41. *Mortuum se in domum illaturum.*] Minatus est Clodius Furfanio se in ejus domum mortuum illaturum, ut cædis reus haberetur, quasi in sua domo eum interemisset; vel quia mortuo illato religiosa domus fiebat, & jus ejus domino peribat, quia res religiosæ nullius juri subjectæ sunt. Vide Caium Jurisc. lib. Pandect. 11. tit. de religiosis locis.

43. *Appium fratrem.*] Appius Claudius frater Pub. Clodii Pulcher dictus est, ad quem plures Ciceronis literæ leguntur, & qui paulo post cum Pifone censor fuit.

44. *Vestibulum.*] Vestibulum locus va-

cus est ante domus januam, per quem à via aditus & accessus est ad ædes.

4. *Percalluerat.*] Translatio sumpta à manibus & pedibus, quibus assiduo labore callus obducitur.

7. *Socios.*] Socii dicebantur, qui à populo Romano victi aliquod tributum & ex agris suis decimas pendebant, tamen suis legibus utebantur.

8. *Tetrarchas.*] Principes sunt Tetrarchæ, qui quartam tantum regni partem occupabant.

10. *Medius fidius.*] Medius fidius vel tres sunt voces; vel unica; non duæ, ut putant aliqui; nam ut dicimus *mehercule*, ita & *mediusfidius*; ac utroque per *Herculem* juratur, ut indicat Tertull. lib. de Idol. cap. 22. Festus vult ea voce significari *Jovis filium*, id est, *Herculem*, quod *Jovem* Græci *Δία* appellant; *fidium* autem apponi pro *filio*, quod sæpe antiqui pro *L.* littera *D.*

jugibus vestris nunquam ille effrenatas suas libidines cohibuisset. Fingi hæc putatis, quæ patent, quæ nota sunt omnibus, quæ tenentur? servorum exercitus illum in urbe conscripturum fuisse, per quos totam rempub. resque privatas omnium possideret? 15 Quamobrem si cruentum gladium tenens clamaret T. Annius, ADESTE, quæso, atque audite, cives: P. Clodium interfeci: ejus furores, quos nullis jam legibus, nullis judiciis frenare poteramus, hoc ferro & hac dextera à cervicibus vestris repuli; 20 per me, ut unum jus, æquitas, leges, libertas, pudor, pudicitia in civitate manerent: esset vero timendum, quonam modo id [factum] ferret civitas; nunc enim quis est, qui non probet? qui non laudet? qui non unum post hominum memoriam T. Annium plurimum reipublicæ profuisse, maxima lætitia populum 25 Romanum, cunctam Italiam, nationes omnes affecisse, & dicat, & sentiat? Nequeo vetera illa populi Romani quanta fuerint gaudia judicare; multas tamen jam summorum imperatorum clarissimas victorias ætas nostra vidit; quarum nulla neque tam diuturnam attulit lætitiā, nec tantam. Mandate hoc memoriæ, 30 Judices; spero multa vos liberosque vestros in republica bona esse visuros; in his singulis ita semper existimabitis, vivo P. Clodio, nihil horum vos visuros fuisse; in spem maximam, & quemadmodum confido, verissimam adducti sumus, hunc ipsum annum, hoc ipso summo viro Consule, compressa hominum li- 35 centia, cupiditatibus fractis, legibus & judiciis constitutis, salutarem civitati fore. Num quis igitur est tam demens, qui hoc, P. Clodio vivo, contingere potuisse arbitretur? Quid? ea, quæ tenetis, privata atque vestra, dominante homine furioso, quod jus perpetuæ possessionis habere potuissent? Non timeo, Judices, 40 ne odio inimiciarum mearum inflammatus, libentius hæc in illum evomere videar, quam verius; etenim etsi præcipuum esse debebat, tamen ita communis erat omnium ille hostis, ut in communi odio pene æqualiter versaretur odium meum. Non potest dici satis, nec cogitari quidem, quantum in illo 45 sceleris, quantum exitii fuerit. Quin sic attendite, Judices; nempe hæc est quæstio de interitu P. Clodii; fingite animis (liberæ enim sunt cogitationes nostræ, & quæ volunt, sic intuentur, ut ea cernimus, quæ videmus) fingite igitur cogitatione imaginem hujus conditionis meæ: si possim efficere, ut Milonem absolvatis, sed ira, si P. Clodius revixerit. Quid vultu extimuistis? quonam modo ille vos vivus afficeret, qui mortuus inani cogitatione percussit? Quid? si ipse Cn. Pompeius, qui 50

ea

utabantur. Porro illud *me* quod in *medius fidius*, primum locum obtinet, nonnullis placet esse pronomen, pro *ita me Deus fidius amet*. Volunt alii denique, *me* esse adverbium, atque idem significare, quod *per*, unde, *mehercule*,

per Herculem. Vide Vossium lib. Etymol. 26. *Summorum*.] Hac ætate existere Sylla & Marius.

33. *Summo viro Consule*.] Pompeio.

50. *Quonam modo*.] Argumentum ex mino-

ea virtute, ac fortuna est, ut ea potuerit semper, quæ nemo præter illum: si is, inquam, potuisset, aut quæstionem de morte P. Clodii ferre, aut ipsum ab inferis excitare, utrum putatis facturum fuisse? etiam si propter amicitiam vellet illum ab inferis revocare, propter rempub. non fecisset. Ejus igitur mortis se-
 55 detis ultores, cujus vitam si putetis per vos restitui posse, nolitis: & de ejus nece lata quæstio est, qui si eadem lege reviviscere posset, lata lex nunquam esset. Hujus ergo interfector qui esset, in confitendo ab hisne pœnam timeret, quos liberavisset? Græci homines deorum honores tribuunt iis viris, qui tyrannos necave-
 60 runt. Quæ ego vidi Athenis? quæ aliis in urbibus Græciæ? quas res divinas talibus institutas viris? quos cantus? quæ carmina? prope ad immortalitatis & religionem & memoriam consecrantur. Vos tanti conservatorem populi, tanti sceleris ultorem, non modo honoribus nullis afficietis, sed ad supplicium
 65 rapi etiam patiimini? Confiteretur, confiteretur, inquam, si fecisset, & magno animo, & libenter, se fecisse libertatis omnium causa: quod ei certe non confitendum modo fuisset, verum etiam prædicandum. Etenim si id non negat, ex quo nihil petit, nisi ut ignoscatur; dubitaret id fateri, ex quo etiam præmia laudis essent
 70 petenda? nisi vero gratus putat esse vobis sui se capitis, quam vestri ordinis defensorem fuisse: cum præsertim in ea confessione, si grati esse velletis, honores assequeretur amplissimos: si factum vobis non probaretur (quanquam qui poterat salus sua cuique non probari?) sed tamen si minus fortissimi viri virtus civibus
 75 grata^b cecidisset; magno animo constantique cederet ex ingrata civitate; nam quid esset ingratus, quam lætari cæteros, lugere eum solum, propter quem cæteri lætarentur? Quanquam hoc animo semper omnes fuimus in patriæ proditoribus opprimendis, ut, quoniam nostra futura esset gloria, periculum quoque
 80 & invidiam nostram putaremus; nam quæ mihi contribuenda laus esset ipsi, cum tantum in consulatu meo pro vobis, ac liberis vestris ausus essem, si id, quod conabar, sine^c maximis dimicationibus meis me esse ausurum arbitrarer? quæ mulier sceleratum ac perniciosum civem occidere non auderet, si periculum non
 85 timeret? Proposita invidia, morte, pœna, qui nihilo segnius rempub. defendit, is vir vere putandus est: Populi grati

^b fuisset.

^c periculo & invidia.

minori, & enthymema non solum ex comparatione, sed etiam à contrariis.

53. *Quæstionem.*] Id est, judicium, in quo habetur quæstio.

63. *Res divinas.*] Intelligit statuas, monumenta, columnas, quæ in Deorum honorem erecta sunt.

64. *Religionem.*] Iis habebantur cæremonia, quasi inter deos essent.

66. *Ultorem.*] Milo interficiendo Clodio ultus est religionem, quam violavit ille cum in sacra Bonæ Dæ se intulit.

84. *Ausus essem.*] Lequitur de Catilinæ conjuratione à se oppressa.

est, præmiis afficere bene meritos de republica cives: viri fortis,
 90 ne suppliciiis quidem moveri, ut fortiter fecisse poeniteat. Quam-
 obrem uteretur eadem confessione T. Annius, qua Ahala, qua
 Nasica, qua Opimius, qua Marius, qua nosmetipsi: & si grata
 respublica esset, lætaretur: si ingrata, tamen in gravi fortuna,
 conscientia sua niteretur. Sed hujus beneficii gratiam, Judices,
 95 fortuna populi Romani, & vestra felicitas, & dii immortales sibi
 deberi putant. Nec vero quisquam aliter arbitrari potest, nisi
 qui nullam^d vim esse ducit, numenve divinum: quem neque, im-
 perii vestri magnitudo, neque sol ille, nec cæli signorumque mo-
 tus, nec vicissitudines rerum atque ordines movent, neque, id
 100 quod maximum est, majorum nostrorum sapientia; qui sacra,
 qui cæremonias, qui auspicia & ipsi sanctissime coluerunt, &
 nobis suis posteris prodiderunt. Est, est profecto illa vis: neque
 in his corporibus, atque in hac imbecillitate nostra inest quid-
 dam, quod vigeat, & sentiat, & non inest in hoc tanto naturæ
 105 tam præclaro motu; nisi forte idcirco esse non putant, quia non
 apparet, nec cernitur: proinde quasi nostram ipsam mentem,
 qua sapimus, qua providemus, qua hæc ipsa agimus ac dicimus,
 videre, aut plane qualis, aut ubi sit, sentire possimus. Ea vis,
 ea est igitur ipsa, quæ sæpe incredibiles huic urbi felicitates, at-
 110 que opes attulit: quæ illam perniciem exstinxit, ac sustulit: cui
 primum mentem injecit, ut vi irritare ferroque laceffere fortissi-
 mum virum auderet, vincereturque ab eo, quem si vicisset, habi-
 turus esset impunitatem & licentiam sempiternam. Non est hu-
 mano consilio, ne mediocri quidem, Judices, deorum immor-
 115 talium cura res illa perfecta; religiones, mehercule, ipsæ, quæ
 illam belluam credere viderunt, commovisse se videntur, & jus
 in illo suum retinuisse; vos enim jam, Albani tumuli atque luci,
 vos, inquam, imploro, atque obtestor, vosque Albanorum
 obrutæ

^d al. vim caelestem existimas.

91. *Qua Ahala.*] De eo dictum est ali-
 ique superius.

92. *Qua nosmetipsi.*] Indicat conjura-
 tionis participes Lentulum, & Cethegum,
 quos Consul Senatûs decreto interfecit.

94. *Conscientia.*] Nempe præclari sui
 facinoris.

95. *Fortuna populi Romani.*] Plutarchus
 in lib. de fortuna Romanorum, eorum im-
 perii initia & incrementa vi fortunæ factæ
 esse scribit, eaque de causa plurima For-
 tunæ templa in urbe dedicata fuisse.

110. *Illam perniciem.*] Perniciem ap-
 pellat Clodium, quod suis sceleribus, & im-
 pietate Reipub. perniciem afferebat.

115. *Religiones.*] Religiones vocat ip-

fas cæremonias, quibus in suis sacrificiis
 utebantur. Religiones autem à relegen-
 do dictæ sunt. Unde qui diligenter obser-
 vant, quæ ad cæremonias pertinent, reli-
 giosi dicuntur.

117. *Albani tumuli.*] Vel colliculi sunt,
 & loci eminentiores in quibus aræ quibus-
 dam numinibus dedicatæ fuerunt, vel eti-
 am sepulcra & monumenta veterum Al-
 banorum, qui ibi antè urbem conditam se-
 pulsi sunt.

Ib. *Luci.*] Luci nemora opaca sunt,
 & densa, quæ numinibus consecrata
 censabantur, ut ex multis Virgillii locis
 licet colligere. Luci autem dicti sunt
 vel per antiphrasim, quod minime lu-
 carent

obrutæ aræ, sacrorum populi Romani sociæ & æquales, quas ille præceps amentia, cæsis prostratisque sanctissimis lucis, substructi-
onum infans^e molibus opprefferat: vestræ tum aræ, vestræ reli-
giones viguerunt, vestra vis valuit, quam ille omni scelere pol-
luerat: tuque ex tuo edito monte Latiaris, sancte Jupiter, cujus
ille lacus, nemora, finesque sæpe omni nefario stupro & scelere
macularat, aliquando ad eum puniendum oculos aperuisti: vobis
illæ, vobis vestro in conspectu seræ, sed justæ tamen & debitæ
pœnæ solutæ sunt. 125

XVII. Nisi forte hoc etiam casu factum esse dicemus, ut ante ip-
sum sacrarium Bonæ Deæ, quod est in fundo T. Sextii Galli, in
primis honesti & ornati adolescentis, ante ipsam, inquam, Bonam
Deam, cum prælium commisisset, primum illud vulnus acceperit,
quo^a teterrimam mortem obiret: ut non absolutus iudicio illo ne-
fario videretur, sed ad hanc insignem pœnam reservatus. Nec vero
non eadem ira deorum hanc ejus satellitibus injecit^b amentiam,
ut sine imaginibus, sine cantu, sine ludis, sine exsequiis, sine lamen-
tis, sine laudationibus, sine funere, c^c oblitus cruore & luto, spoli-
atus

^e ædificiis.

^a turpissimam.

^b furorem.

^c sordidus.

cerent propter opacitatem, vel quod etiam
cereis, & ignibus, qui in Deorum honorem
accendebantur, collucerent.

119. *Sacrorum pop. Rom. sociæ.*] Illa
sacra sacrificia sunt, quæ Latinis cum po-
pulo Romano communia fuerunt, & quæ
olim à Tarquinio Superbo instituta sunt;
eadem illa sacra feriæ Latinæ dictæ sunt;
celebrabantur autem quotannis à Latinis
civitatis septem & quadraginta, quæ
cum populo Rom. in Albanum montem
conveniebant ad Taurum Jovi Latiali sa-
crificandum, cujus partem uniuscujusque
civitatis populus accipiebat. Vide Dionys.
Halicar. lib 4.

[123. *Latiaris.*] Sive *Latialis* Jupiter
dicitur qui olim humano sanguine colebatur,
cui sacra fiunt solenni feito *Latinarum*.
quod & ipsum *Latiar* vocatur. *Macrob.*
Sat. l. 1. cap. 16.]

124. *Ille lacus.*] Tres fuerunt lacus in
Latio, unus Nemorensis, alter Juternæ,
tertius & omnium celeberrimus Albanus.

126. *Seræ.*] Seras ait pœnas perfolvisse
Clodium, quia Dii tardi sunt ad puniendum.

2. *Sacrarium Bonæ Deæ.*] Prope eum
locum in quo Bonæ Deæ sacellum est, obvi-
us Miloni Clodius factus est, ut refert Asco-
nius, & vulneratus, quasi ipsa Bona Dea
violatæ à Clodio suæ religionis pœnas su-
meret.

5. *Absolutus iudicio illo.*] Ob violatam
illam religionem Clodius in iudicium vo-
catus fuerat, à quo eum pecunia corrupti
judices liberaverunt.

7. *Satellitibus.*] Per illos satellites de-
signat Sextum Clodium, & Munatium
Plancum, & alios Clodianæ factionis ho-
mines.

8. *Sine imaginibus.*] In funeribus ima-
gines eorum, qui in familia claruerant, de-
ferebantur.

Ib. *Sine cantu.*] Tibiæ & cantus in fu-
neribus apud Romanos adhibebantur, qui
mos etiam apud Judæos usurpatus est.

Ib. *Sine ludis.*] Gladiatorii Ludi, quæ
funebres dicebantur, in funeribus cla-
rorum virorum apud Romanos fieri so-
liti sunt, ut sanguine eorum manes pla-
carentur.

Ib. *Exsequiis.*] Per exsequias intelli-
gitur ille comitatus hominum, qui funus
presequuntur.

Ib. *Sine lamentis.*] Lamentum sive
planctus, quem mulier, quæ præfica dice-
batur, incipiebat, dum corpus cremaretur,
cui reliqua turba respondebat simili lamen-
tatione.

9. *Laudationibus.*] Priusquam corpus
ureretur, suscipiebatur mortui laudatio,
quæ funebri oratio dicebatur.

Ib. *Sine funere.*] Per funus expri-
mitur

- 10 atus illius supremi diei celebritate, quam concedere etiam ini-
mici solent, ambureretur abjectus; non fuisse credo fas, clarissi-
morum virorum ^d formas illi teterrimo parricidæ aliquid deco-
ris afferre, neque ullo in loco potius mortem ejus lacerari, quam
in quo vita esset damnata. Dura mihi, medius fidius, jam fortu-
15 na populi Romani & crudelis videbatur, quæ tot annos illum in
hanc rempubl. insultare videret & pateretur; polluerat stupro
sanctissimas religiones: Senatus gravissima decreta perfregerat:
pecunia se palam à iudicibus redemerat; vexarat in tribunatu Se-
natum: omnium ordinum consensu pro salute reipublicæ gesta
20 resciderat: me patria expulerat; bona diripuerat; domum in-
cenderat; liberos, conjugem meam vexaverat: Cn. Pompeio ne-
farium bellum indixerat: magistratuum, privatorumque cædes
effecerat, domum mei fratris incenderat: vastarat Etruriam:
multos sedibus ac fortunis eiecerat: instabat, urgebat: capere
25 ejus amentiam civitas, Italia, provinciæ, regna non poterant:
incidebantur jam domi leges, quæ nos nostris ^e servis addice-
rent; nihil erat cuiusquam, quod quidem ille adamasset, quod

^d imagines. ^e libertinis.

mitur funebris pompa. cum nempe accensis
facibus cadaver efferebatur; unde Virg.
Funereas rapuere faces.

13. *Mortem lacerari.*] Id est, ejus cada-
ver semustulatum à nocturnis canibus lace-
rari, ut dictum est.

14. *Vita esset damnata.*] Multis Sena-
tus-consultis Clodius confixus fuit.

17. *Sanctissimas religiones.*] Id est, cæ-
remonias Bonæ Dæ; de quibus sæpe di-
ctum.

Ib. *Senatus gravissima decreta.*] Cen-
suerat Senatus ejus morte violatas religiones
esse expiandas, & de ejus sacrilegio habend-
am esse quæstionem; sed evasit judici-
um corruptis pecunia iudicibus.

18. *Vexarat in tribunatu Senatum.*] Tri-
bunus contra Senatus auctorita-
tem Gabinio & Pisoni provincias de-
crevit, ut perniciem Ciceronis mercaretur.

19. *Gesta resciderat.*] Abrogavit Clodi-
us omnia Senatus acta, cum exilium Ci-
cerone machinatus est propter interfectos
Lentulum & Cethegum, aliosque con-
juracionis Catilinae socios: licet illud
factum Senatus populusque Romanus appro-
basset.

20. *Bona diripuerat.*] V. Or. pro Dom.

ad Pontif. circa medium.

21. *Liberos, conjugem.*] Vide eandem
Orat. ad Pontifices.

Ib. *Cn. Pompeio bellum indixerat.*] Non
bellum quidem indixit Clodius Pompeio,
sed eum interficere in insidiis voluit, cum
ea de causa servus cum sica in templo Ca-
storis comprehensus est.

22. *Magistratum.*] Non legitur Magi-
stratus occidisse, sed tantum Sextium, Q.
Fabricium, & M. Cispium ferro appeti-
visse.

Ib. *Cædes effecerat.*] Cum de Cicerone
revocando actum est, multi partim vulne-
rati sunt, partim elisi, partim occisi à Clo-
dianis.

23. *Domum mei fratris incenderat.*] Lib.
4. ad Art. epist. 3.

26. *Incidebantur.*] Cogitabat Clodius,
si Prætor esset, ut scribit Asconius, de hac
lege ferenda, ut libertini in urbanis tribu-
bus suffragia ferre possent, quod tantum
ab ingenuis præstari poterat. Exitiosa in
primis lex illa erat Reip. dabat enim illa
occasionem tribunis plebis corrumpendi suf-
fragia, & excitandarum seditionum contra
Senatores, & optimates. Utitur vero hac
voce, *incidebantur*, quia olim leges omnes
in tabulis æneis signabantur.

non hoc anno suum fore putaret. Obstabat ejus cogitationibus nemo, præter Milonem. Illum ipsum, qui poterat obstare, Cn. Pompeium, novo reditu in gratiam quasi devinctum arbitrabatur: 30. Cæsaris potentiam, suam potentiam esse dicebat: bonorum animos etiam in ^f meo casu contempserat: Milo unus ^g urgebat. Hic dii immortales, ut supra dixi, mentem dederunt illi perditio ac furioso, ut huic faceret insidias: aliter perire pestis illa non potuit: nunquam illum resp. suo jure esset ulta. Senatus, credo, 35. Prætorem eum ^h circumscripsisset: ne cum solebat quidem id facere, in privato eodem hoc aliquid profecerat. An Consules in Prætore coercendo fortes fuissent? primum, Milone occiso, habuisset suos Consules; deinde quis ⁱ in eo Prætore Consul fortis esset, per quem Tribunum, virum Consularem crudelissime vexa- 40. tum esse meminisset? omnia possideret, teneret: lege nova, quæ est inventa apud eum cum reliquis legibus Clodianis, servos nostros libertos suos fecisset; postremo, nisi eum dii immortales in eam mentem impulissent, ut homo effœminatus fortissimum virum conaretur occidere, hodie rempubl. nullam haberetis. An ille Præ- 45. tor, ille vero Consul, si modo hæc templa, atque ipsa mœnia stare, eo viro, tamdiu, & Consulatum ejus exspectare potuissent, ille denique vivus mali nihil fecisset, qui mortuus, uno ex suis satellitibus Sex. Clodio duce, curiam incenderit? quo quid miserius, quid acerbius, quid luctuosius vidimus? templum fan- 50. ctitatis, amplitudinis, mentis, consilii publici, caput urbis, aram sociorum, portum omnium gentium, sedem ab universo populo Romano concessam uni ordini, inflammari, exscindi, funestari? neque id fieri à multitudine imperita (quanquam esset miserum id ipsum) sed ab uno, qui cum tantum ausus sit ultor pro mor- 55. tuo, quid signifer pro vivo non esset ausus? In curiam potissimum ^l abjecit, ut eam mortuus incenderet, quam vivus ever-

^f meo exilio. ^g resistebat. ^h coercuisset. ⁱ ei Prætori. ^l intulit.

29. Cn. Pompeium.] Nolebat Clodius Pompeius obfistere, quia cum eo redierat in gratiam.

34. Ut huic.] Miloni.

37. Ne cum solebat quidem.] Sensus est, cum Senatus volebat coercere Clodium privatum, nihil efficiebat; quid igitur efficere poterit, cum Prætor erit? est argumentum à minori.

39. Habuisset suos Consules.] Optabat Clodius Consules habere Hypsæum & Scipionem.

40. Per quem tribunum.] Clodius Tribunus vexavit Ciceronem virum Consularem.

41. Lege nova.] Multæ leges, quas tu-

lisset Prætor Clodius, post ejus mortem inventæ sunt. Inter quas hæc fuit inventa, ut Rusticanæ tribus in Consulibus creandis, & libertini in tribubus urbanis, jus suffragiorum haberent.

46. Hæc templa.] Lequitur de foro, & de curia, ubi hæc Oratio habebatur. Hostilia autem ab Hostilio rege, à quo condita est, curia dicebatur, in qua erant rostra.

52. Portum.] Reges & populi exteri ad Senatum Rom. tanquam ad refugium confugioant.

53. Funestari.] Id dicit, quia in ea combustum est cadaver Clodii, quo curia & forum polluta sunt.

terat. Et sunt, qui de via Appia querantur, taceant de curia? Et qui ab eo ^m spirante forum putent potuisse defendi, cujus non re-
 60 stiterit cadaveri curia? Excitate, excitare ipsum, si potestis, ab in-
 feris; frangetis impetum vivi, cujus vix sustinetis furias insepulti? nisi vero sustinuistis eos qui cum facibus ad curiam cucurrerunt, cum falcibus ad Castoris, cum gladiis toto foro ⁿ volitarunt. Cædi vidistis populum Romanum, concionem gladiis disturbari, cum au-
 65 diretur silentio M. Cælius tribunus plebis, vir & in repub. fortissimus, & in suscepta causa firmissimus, & bonorum voluntati & auctoritati Senatûs deditus, & in hac Milonis five invidia, five fortuna singulari, divina & incredibili fide.

^m vivo.

ⁿ discurrerunt.

58. *De via Appia querantur.*] In via Appia occisus est Clodius.

63. *Falcibus.*] Falces militares, non messorias intelligit; de quibus Vegetius.

65. *Cum audiretur M. Cælius.*] Cum Romam redisset Milo nocte qua curia incensa est, Cælius tribunus plebis, concione advocata eorum qui favebant Miloni, oratione exposuit omnia quæ scelerate à Clodio commissa sunt. Verum reliqui tribuni plebis cum armatâ multitudine in forum irrupunt. Cælium ipsum & Milonem interemissent, nisi fervorum indumentis vestiti, fugâ consulissent salutem. Multos cives trucidaverunt, eos præsertim qui habitu vesti-

tuque se divites ostendebant. Prætextu querendi Milonem, multas domos invadunt, easque diripiunt. Ita Asconius, qui Cæcilium, non Cælium legit.

66. *In suscepta causa firmissimus.*] Obstitit ille firmissime legibus Cn. Pompeii, quibus ferebat, ut in hac causa eodem die actor & reus orarent, ut actori horæ duæ, reo tres essent. Aiebant videlicet Cælius privilegium in Milonem ferri, & judicia præcipitari: & cum pertinacius legem ille vituperaret, eò processit iræ Pompeius, ut diceret, si coactus esset, armis se Rempublicam defensurum. Ita Asconius.

PERORATIO.

Tota hæc Peroratio ad misericordiam comparata est.

XVIII. Sed jam satis multa de causa: extra causam etiam nimis fortasse multa. Quid restat, nisi ut orem obtesterque vos, Judices, ut eam misericordiam tribuatis fortissimo viro, quam ipse non implorat; ego autem, repugnante hoc, & imploro, & exposco?
 5 Nolite, si in nostro omnium fletu nullam lacrymam adspexistis Milonis, si vultum semper eundem, si vocem, si orationem stabilem ac non mutatam videtis, hoc ei minus parcere: atque haud scio an multo etiam sit adjuvandus magis. Etenim si in gladiatoriiis pugnis, &

1. *Extra causam.*] Cicero vagatus est extra causam, cum tam suse de Clodii vitis & sceleribus dixit.

2. *Quam ipse non implorat.*] Id dicit, ut

placeat iudicibus, qui potuissent offendi, quod neque sordidatus venerit ad hoc iudicium Milo, neque supplex ad eorum pedes deprecaturus acciderit.

in

in infimi generis hominum conditione atque fortuna, timidos & supplices, &, ut vivere liceat, obsecrantes, etiam odisse solemus: 10 forte & animosos, & se acriter ipsos morti offerentes servare cupimus: eorumque nos magis miseret, qui nostram misericordiam non requirunt, quam qui illam efflagitant: quanto hoc magis in fortissimis civibus facere debemus? Me quidem, Iudices, exanimant & interimunt hæc voces Milonis, quas audio assidue, & quibus 15 intersum quotidie. Valeant, inquit, valeant cives mei; sint incolumes, sint florentes, sint beati: stet hæc urbs præclara, mihi-que patria carissima ^a quoquo modo merita de me erit; tranquilla repub. cives mei, quoniam mihi cum illis non licet, sine me ipsi, sed per me tamen, perfruantur; ego cedam, atque abibo; si 20 mihi republica bona frui non licuerit, at carebo mala: &, quam primum ^b tetigero bene moratam & liberam civitatem, in ea conquiescam. O frustra, inquit, suscepti mei labores! ô spes fallaces! ô cogitationes inanes meæ! ego, cum tribunus pleb. repub. oppressa, me Senatui dedissem, quem extinctam acceperam; equi- 25 tibus Romanis, quorum vires erant debiles; bonis viris, qui omnem auctoritatem Clodianis armis abjecerant; mihi unquam bonorum præsidium defuturum putarem? Ego, cum te (mecum enim sæpissime loquitur) patriæ reddidissem, mihi non futurum in patria putarem locum? Ubi nunc Senatus est, quem secuti su- 30 mus? ubi equites Romani illi, illi, inquit, tui? ubi studia municipiorum? ubi Italiæ voces? ubi denique tua, M. Tulli, quæ plurimis fuit auxilio, vox & defensio? mihi-ne ea soli, qui pro te toties morti me obtuli, nihil potest opitulari: Nec vero hæc, Iudices, ut ego nunc, flens, sed hoc eodem loquitur vultu, quo videris; ne- 35 gat enim se, negat ingratis civibus fecisse, quæ fecerit; timidis, & omnia ^c circumspicientibus pericula, non negat; plebem & infimam multitudinem, quæ, P. Clodio duce, fortunis vestris imminabat, eam, quo tutior esset vita vestra, suam se fecisse commemorat; ut non modo virtute flecteret, sed etiam tribus suis patrimoniis de- 40 liniret: nec timet, ne, cum plebem muneribus placarit, vos

^a sive me damnet, sive liberet.

^b pervenero. ^c providentibus.

24. *Ego, cum tribunus plebis.*] Respicit Cicero ad illud tempus quo ab exilio revocatus est: ad quem revocandum non medicrem operam tulit Sextius, qui tum tribunus erat; in quo consensit cum Senatoribus, quibus fere semper tribuni plebis infensi fuerunt.

26. *Vires erant debiles.*] Debiles fuerunt propter Clodium, à quo illi vexati sunt.

31. *Tui.*] Cicero ex equestri ordine erat, ex quo ad Senatorium transivit.

35. *Negat.*] Excusat hic cives, quos non

ingratos esse ait, sed timidos.

40. *Tribus patrimoniis.*] Milo habuit tria patrimonia; paternum, maternum, & illud quod à C. Annio avo materno, à quo fuerat adoptatus, acceperat. Hæc autem omnia patrimonia largitionibus, & impensis ludbrum impenderat: ob quas, ut ait Asconius, Milo postero die reus ambitus factus, absens damnatus est; sed has largitiones eo consilio à Milone factas esse ait Cicero in populum, ut divites à direptione liberaret.

non conciliarit meritis in rempublicam singularibus. Senatûs erga se benevolentiam temporibus his ipsis sæpe esse perspectam: vestras vero, & vestrorum ordinum occurfationes, studia, sermones,
 45 quemcunque cursum fortuna dederit, secum se ablaturum esse dicit. Meminit etiam sibi vocem Præconis ^d modo defuisse, quam minime desiderarit; populi vero cunctis suffragiis, quod unum cupierit, se Consulem declaratum; nunc denique, si hæc arma contra se sint futura, sibi facinoris suspicionem, non facti crimen ob-
 50 stare. Addit hæc, quæ certe vera sunt, **FORTES ET SAPIENTES VIROS** non tam præmia sequi solere recte factorum, quam ipsa recte facta: se nihil in vita, nisi præclarissime, fecisse: siquidem nihil sit præstabilius viro, quàm periculis patriam liberare: beatos esse, quibus ea res honori fuerit à suis civibus: nec tamen
 55 eos miseros, qui beneficio cives suos vicerint: sed tamen ex omnibus præmiis virtutis, si esset habenda ratio præmiorum, amplissimum esse præmium gloriam: esse hanc unam, quæ brevitàtem vitæ posteritatis memoria consolaretur; quæ efficeret, ut absentes adessemus, mortui viveremus: hanc denique esse, cujus gradibus
 60 etiam homines in cælum videantur ascendere. ^e De me, inquit, semper populus Romanus, semper omnes gentes loquentur, nulla unquam obmutescet vetustas; quin hoc tempore ipso, cum omnes à meis inimicis faces invidiæ meæ subjiciantur, tamen omni in hominum cœtu, gratiis agendis, & gratulationibus habendis, & om-
 65 ni sermone celebramur. Omitto Etruriæ festos & actos, & institutos dies: centesima ^f lux est hæc ab interitu P. Clodii, &, opinor, altera: quæ fines imperii populi Romani sunt, eam non solum fama jam de illo, sed etiam lætitia peragravit. Quamobrem ubi corpus hoc sit, non, inquit, laboro, quoniam omnibus in terris &
 70 jam versatur, & semper habitabit nominis mei gloria. Hæc tu tecum sæpe, his absentibus: sed iisdem audientibus, hæc ego tecum Milo. Te quidem, quod isto animo es, satis laudare non possum, sed quo est illa magis divina virtus, eo majore à te dolore divellor. Nec vero, si mihi eriperis, reliqua est illa tamen ad con-
 75 solandum querela, ut his irasci possim, à quibus tantum vulnus accepero; non enim inimici mei te mihi eripient, sed amicissi-

^d tantum. ^e in me. ^f dies.

44. *Occurfationes.*] Id est, obvias salutationes, quæ honoris & benevolentiae causa fiunt.

Ib. *Sermones.*] Qui nempe de Milone absente circumferuntur.

46. *Vocem Præconis.*] Licet maxima pars suffragiorum in aliquem incumberet, neque posset in comitiis ignorari, quis Consul esset designatus; tamen ille Præconis voce renuntiabatur, à quo laudibus efferebatur.

65. *Etruriæ festos.*] Hæc regio planè inimica Clodio. Cum autem audivisset, eum à Milone interfectum fuisse, festos dies in honorem Milonis instituit.

76. *Non enim inimici mei.*] Ait quod sibi amicissimi, hujus tanti mali erunt auctores, quibus irasci, aut de iis queri lex amicitiae vetat. Loquitur autem de iudicibus, quos dixit sibi esse amicissimos.

mi: non male aliquando de me meriti, sed semper optime. Nul-
 lum unquam, Judices, mihi tantum dolorem & inuretis (etsi, quis
 potest esse tantus?) sed ne hunc quidem ipsum, ut obliviscar,
 quanti me semper feceritis; quæ si vos cepit oblivio, aut si in 80
 me aliquid offendistis, cur non id^h meo capite potius luitur,
 quàm Milonis? Præclare enim vixero; si quid mihi acciderit
 prius, quam hoc tantum mali videro. Nunc me una consolatio
 sustentat, quod tibi, O T. Anni, nullum à me amoris, nullum
 studii, nullum pietatis officium defuit. Ego inimicitias potenti- 85
 um pro te appetivi: ego meum sæpe corpus & vitam objeci ar-
 mis inimicorum tuorum: ego me plurimis pro te supplicem ab-
 jeci: bona, fortunas meas ac liberorum meorum in communio-
 nem tuorum temporum contuli: hoc denique ipso die, si qua vis
 est parata, si qua dimicatio capitis futura, deponco. Quid jam 90
 restat? quid habeo quod dicam, quod faciam pro tuis in me me-
 ritis, nisi ut eam fortunam, quæcunque erit tua, ducam meam?
 Non recuso, non abnuo: vosque obsecro, Judices, ut vestra bene-
 ficia, quæ in me contulistis, aut in hujus salute augeatis, aut in e-
 jusdem exitio occasura esse videatis. His lacrymis non movetur 95
 Milo; est quodam incredibili robore animi: exsilium ibi esse pu-
 rat, ubi virtuti non sit locus: mortem naturæ finem esse, non pœ-
 nam. Sic hic ea mente, qua natus est; quid? vos Judices, quo
 tandem animo eritis? memoriam Milonis retinebitis, ipsum eji-
 cietis? & erit dignior locus in terris ullus, qui hanc virtutem ex- 100
 cipiat, quam hic qui procreavit? Vos, vos appello, fortissimi viri,
 qui multum pro republica sanguinem effudistis; vos in viri & in
 civis invicti appello periculo, centuriones, vosque milites: vobis
 non modo inspectantibus, sed etiam armatis, & huic judicio præ-
 sidentibus, hæc tanta virtus ex hac urbe expelletur? extermina- 105
 bitur? projicietur? ô me miserum! me infelicem! revocare
 tu me in patriam, Milo, potuisti per hos? ego te in patria per eos-
 dem retinere non potero? Quid respondebo liberis meis, qui te
 parentem alterum putant? quid tibi, Q. frater, qui nunc abes, i con-
 forti mecum temporum illorum? me non potuisse Milonis salutem 110
 tueri per eosdem, per quos nostram ille servasset? at in qua causa
 non potuisse? quæ est grata gentibus? à quibus non potuisse? ab iis,
 qui maxime P. Clodii morte acquirerunt; quo deprecante? me quod-
 nam ego concepi tantum scelus? aut quod in me tantum facinus ad-

& inferetis. ^h mea morte. ⁱ socio meæ calamitatis.

81. *Offendistis.*] Id est, aliquid inveni-
 stis offensionis.

85. *Inimicitias potentium.*] Tanta
 fuit Ciceronis in Milonem amicitia, ut
 neque Clodiani, neque Pompeius, qui
 insensus erat Miloni, deterreere eum po-
 tuerint ab hac Milonis defensione susci-

pienda.

86. *Armis.*] Cicero semper adfuit Mi-
 loni in petitione Consulatus, licet sæpius à
 Clodio armis fuerit Milo appetitus.

89. *Temporum.*] Cicero significat, com-
 municare secum omnes suas fortunas Milo-
 nem voluisse,

mili,

- 115 mihi, Iudices, cum illa indicia communis exitii indagavi, patefeci, protuli, exstingi? omnes in me meosque redundant ex fonte illo dolores. Quid me reducem esse voluistis? an ut, inspectante me, expellerentur ii, per quos essem restitutus? Nolite, obsecro vos, pati, mihi acerbiozem reditum esse, quam fuerit ille ipse discessus.
- 120 Nam quî possum putare me restitutum esse, si ¹ distrahor ab iis, per quos restitutus sum? Utinam dii immortales fecissent (pace tua, patria, dixerim: metuo enim ne scelerate dicam in te, quod pro Milone dicam pie) ut P. Clodius non modo viveret, sed etiam Prætor, Consul, Dictator esset potius, quam hoc spectaculum viderem.
- 125 O dii immortales! fortem, & à vobis, Iudices, conservandum virum! Minime, minime, inquit; immo vero pœnas ille debitas luerit: nos subeamus, si ita necesse est, non debitas. Hiccinè vir patriæ natus, usquam nisi in patria morietur, aut, si forte, pro patria? hujus vos ^m animi monumenta retinebitis, corporis in
- 130 Italia nullum sepulcrum esse patiemini? hunc sua quisquam sententia ex hac urbe expellet, quem omnes urbes expulsum à vobis ad se vocabunt? O terram illam beatam, quæ hunc virum exceperit! hanc ingratatam, si ejecerit! miseram, si amiserit! Sed finis sit; neque enim præ lacrymis jam loqui possum: & hic se lacrymis defendi vetat; vos oro obtestorque, Iudices, ut in sententiis ferendis, quod sentietis, id audeatis. Vestram virtutem, justitiam, fidem (mihi credite) is maxime probabit, qui in iudiciis legendis optimum & sapientissimum & fortissimum quemque legit.

¹ separor.

^m memoriam generositatis.

115. *Illa indicia.*] Catilinæ conjurationem indicat, qui urbem ferro flammaque delere constituerat.

116. *Ex fonte illo dolores.*] Cicero ejectus in exilium à Clodio est, quia Lentulum & Cethegum, conjurationis socios, interfecerat in carcere: & quia Milo studuit, ut qui maxime, ut ab exilio Cicero revocaretur, hinc Clodium inter & Milo-

nem odia gravissima exarserunt.

126. *Minime, inquit.*] Inducit jam Milonem loquentem.

137. *Is probabit.*] Pompeium significat, qui cum sapientissimos illos iudices ex omnibus ordinibus selegerit, probabit eorum sententias. Id autem dicit, ut amoveat suspicionem odii, quo in Milonem Pompeius ferebatur.

PRO
M. MARCELLO.
ARGUMENTUM.

M. Claudius Marcellus civis Romanus & Consularis, singulari vir eruditione, cum in Consulatu ante annos quinque Cæsarem palam oppugnavisset, in dissensione civili fuit cum Pompeio, cum multis aliis Senatoribus. Confecto bello Cæsar victor multos ex inimicis suis, Pompeiique fautoribus, in patriam, & pristinam dignitatem restituit. Cum autem in Senatu à L. Pisone mentio facta esset de Marcello, qui Mitylenas concesserat C. Marcellus Claudii frater se supplex ad Cæsaris pedes abiecit cum universo Senatu rogante Marcelli reditum. Cæsar multa acerbo de eo questus est, ac se propter injurias & suspiciones, quibus in futurum carere non posset, suo jure contra illum uti posse; se tamen satis vel naturæ, vel gloriæ vixisse. Deinde præter omnium spem dixit se Senatui roganti de Marcello, ne ominis quidem causa negaturum. Itaque cum omnes ante Ciceronem rogati gratias egissent Cæsari Cicero rogatus, ei enim ab universo Senatu partes illæ fuerant demandatæ, omnium nomine hac oratione Cæsari gratias egit.

TEMPUS.

Habita est hæc Oratio anno urbis conditæ 707, C. Julio Cæsare tertium, M. Æmilio Lepido Consulibus.

PARTES.

Tres habet; Exordium, Contentionem, & Perorationem.

GENUS.

Hæc oratio est in genere demonstrativo: tota enim versatur in laude Cæsaris.

STYLUS.

Stylus elegans est, ornatus, & aureo quodam orationis flumine temperatus.

EXOR-

EXORDIUM.

DIUTURNI silentii, P. C. quo eram his temporibus usus, non timore aliquo, sed partim dolore, partim verecundia, finem hodiernus dies attulit; idemque initium, ^a quæ vellem, quæque sentirem, meo pristino more dicendi. Tantam enim mansuetudinem, tam inusitatam inauditamque clementiam, tantum in summa potestate rerum omnium ^b modum, tam denique incredibilem sapientiam ac pene divinam tacitus nullo modo præterire possum. M. enim Marcello vobis, P. C. reique publ. reddito, non solum illius, sed meam etiam vocem & auctoritatem, & vobis & reipublicæ conservatam ac restitutam puto. Dolebam enim, P. C. ac vehementer angebar, cum viderem, virum talem, qui in eadem causa esset, in qua

INTERPRETATIO.

^a loquendi pristino meo more ea quæ vellem, & quæ sentirem. ^b moderationem.

NOTÆ.

1. *Diuurni silentii.*] Diu siluerat Cicero propter illud bellum civile quod Pompeium inter & Cæsarem exarserat; alii enim in alias urbes se Senatores receperant; alii secuti fuerant Pompeium, ut ipse Cicero, cum multis e primoribus: quare Romæ nullus tunc Senatus habebatur. Deinde cum ipse à Cæsare restitutus est, latuit, neque sententiam dixit in Senatu.

Ib. *Patres Conscripti.*] Ordinum varietatem intulit Romulus in suam civitatem. Idem enim Senatum, idem equites instituit; sed qui neque Senatores neque Equites essent, eos in tertio Plebis ordine reliquit. Senatores autem nominavit, quos ad Consultationes de Repub. advocavit, quod senes ferè & maiores natu acciderit, ad quos de summa Repub. referret, atque ex eorum auctoritate omnia ageret, quæ publicè sibi suscipienda existimaret. Eosdem etiam Patres appellavit, nempe à curæ similitudine, ut scripsit in Catilinæ conjuratione Sallustius. Unde procedentibus temporibus Patres Conscripti nominati sunt, qui in Novum Senatum erant lecti; quamvis postremò usus obtinuerit, ut omnes Senatores

uno Patrum Conscriptorum nomine vocarentur.

2. *Non timore aliquo.*] Id dicit ad conciliandam Cæsaris sibi benevolentiam: quid enim ab eo timere poterat, à quo tam humaniter exceptus est, præcipue cum illi obviam venit redeunti ex Asia in Italiam; ut enim Plutarchus scribit in Cicerone, non prius, Cæsar Tullium ante alios sibi occurrentem vidit, quam descenderit, salutaverit, cumque eo solo colloquente multa stadia processerit. Adde quod singulari clementia, & animi lenitate præditus est Cæsar.

Ib. *Partim dolore.*] Prima causa ejus silentii dolor fuit; quem ex absentia & casu Marcelli percipiebat, quod cum in eadem causa fuisset, qua Cicero, non in eadem fortuna jam esset: Cicero pristinae dignitati redditus est, & M. relictus.

Ib. *Partim verecundia.*] Verecundia metus est infamiae; pudebat autem Ciceronem sine Marcello sententiam dicere in Senatu.

12. *In eadem causa.*] Sequutus fuerat Marcellus Pompeium cum Cicerone contra Cæsarem.

ego fuisset, non in eadem esse fortuna: nec mihi persuadere
 poteram, nec fas esse ducebam, versari me in nostro veteri cur-
 riculo, illo æmulo atque imitatore studiorum, ac laborum meo- 15
 rum, quasi quodam socio à me & comite distracto. Ergo &
 mihi, & meæ pristinæ vitæ consuetudinem, C. Cæsar, interclu-
 sam aperuisti, & his omnibus ad bene de omni republica speran-
 dum, quasi signum aliquod sustulisti. Intellectum est enim mi-
 hi quidem in multis, & maxime in me ipso, sed paullo ante 20
 omnibus, cum M. Marcellum Senatui populoque Romano & rei-
 publicæ concessisti, commemoratis præsertim offensionibus, te au-
 ctoritatem hujus ordinis, dignitatemque reipublicæ tuis vel ^c do-
 loribus, vel suspicionibus anteferre. Ille quidem fructum omnis
 antea vitæ hodierno die maximum cepit, cum summo consen- 25
 su Senatus, tum præterea judicio tuo gravissimo & maximo; ex
 quo profectò intelligis, quanta in dato beneficio sit laus, cum in
 accepto tanta sit gloria. Est vero fortunatus ille, cujus ex salute
 non minor pene ad omnes, quam ad illud ventura sit, lætitia per-
 venerit. Quod ei quidem merito atque optimo jure contigit; 30
 quis enim est illo aut nobilitate, aut probitate, aut optimarum
 artium studio, aut innocentia, aut ullo genere laudis præstan-
 tior? Nullius tantum est ^d flumen ingenii; nulla dicendi aut
 scribendi tanta vis, tanta copia, quæ non dicam exornare,

^c ira tua.

^d ubertas.

14. *Veteri curriculo.*] Intelligit Senatum,
 ubi sæpe cum Marcello sententiam dixit;
 metaphora sumpta à ludis, in quibus currus
 agi solebant.

15. *Illo æmulo.*] Marcellus orator fuit
 insignis, qui cum Cicerone de laude eloquen-
 tiæ certabat; cujus, lib. de claris Oratori-
 bus, laudes profequitur.

16. *Comite distracto.*] Longe Marcellus
 & Cicero à se invicem distracti erant, nam
 Romæ Cicero tum erat: Marcellus verò
 Mitylenis exsulabat.

19. *Signum aliquod sustulisti.*] Translatio
 à bello, in quo dum signum stat, spes afful-
 get victoriæ; & Cæsar, restituto Cicerone,
 & Marcello, significat, se Rempublicam
 nolle evertere.

22. *Offensionibus.*] M. Marcellus Consul
 contendit, ut Cæsari in Galliis bellum agen-
 ti successor mitteretur; isque exercitum sta-
 tim dimitteret, vel hostis patriæ declarare-
 tur. In Oratione prædonem appellavit:
 inde decurionem Novicomis, quo coloniam

Cæsar deduxerat, virgis cecidit, ut civem
 cum non esse ostenderet, & ita Cæsaris fa-
 ctum improbareret, eique plagarum suarum
 vestigia ostenderet.

24. *Suspicionibus.*] Suspiciabatur Cæsar,
 sibi à Marcello mortem intentari.

Ib. *Ille.*] Marcellus.

25. *Summo consensu Senatus.*] Senatus u-
 niversus postulavit à Cæsare, ut ab eo revo-
 caretur Marcellus, ut in pristinam suam
 dignitatem restitueretur.

29. *Ad illum ventura.*] Indicat maxi-
 mam percepturum lætitiā Marcellum cum
 audiret in exilio se à Cæsare revocari.

31. *Nobilitate.*] Licet Marcellorum gens
 plebeia fuerit, tamen honoribus illustrissi-
 ma & nobilissima existit, utpote in qua sex
 fuere Consules, quorum unus quinque con-
 sulatibus, alter tribus functus est.

Ib. *Optimarum artium studio.*] Commen-
 tationibus quotidianis se exercuisse Marcel-
 lum ait Cicero lib. de claris Oratoribus: un-
 de nulla ei Oratoris virtus defuit.

sed

35 sed enarrare, C. Cæsar, res tuas gestas possit; tamen hoc affirmo, & hoc ^e pace dicam tua, nullam in his esse laudem ampliorem quàm eam, quàm hodierno die consecutus es.

^e dicam cum tua venia.

CONFIRMATIO.

Duas partes habet Confirmatio. In prima parte laudat Cæsaris clementiam. In secunda diluit suspensiones insidiarum.

PRIMA PARS CONFIRMATIONIS,

In quâ laudat Cæsaris clementiam.

II. Soleo sæpe ante oculos ponere, idque libenter ^a crebris usurpare sermonibus, omnes nostrorum imperatorum, omnes exterarum gentium, potentissimorumque populorum, omnes clarissimorum regum res gestas cum tuis nec contentionum magnitudine, nec numero ^b præliorum, nec varietate regionum, nec celeritate conficiendi, nec dissimilitudine bellorum posse conferri; nec vero disjunctissimas terras citius cujusquam passibus potuisse peragrari, quàm

^a sæpe dicere. ^b expeditionum.

1. *Soleo sæpe ante oculos ponere.*] Illustri distributione comparat res gestas à Cæsare, cum aliorum imperatorum victoriis, quas longe ait superasse.

2. *Nostrorum imperatorum.*] Ante Cæsarem claruerunt armorum gloriâ, Scævola Mucius, Cincinnatus, Camillus, Torquatus Manlius, Curius, Fabius Maximus, Decii, Regulus, Marcellus, Scipiones, Catones, Paullus Æmilius, Pompeius.

Ib. *Extrarum gentium.*] Præ cæteris istæ gentes fortissimæ omnium habitæ sunt, Persæ, Macedones, Thebani, Locrenses, Galli.

3. *Potentissimorum populorum.*] Potentissimi olim fuerunt, ante Romanos, Scythæ, Athenienses, Lacedæmonii.

Ib. *Clarissimorum regum.*] Hi reges cæteros vicerunt nominis gloria: Pyrrhus Rex Epirotarum, Syphax, Jugurtha, Massinissa,

Bocchus, Alexander, Mithridates.

4. *Numero præliorum.*] Cæsar quinquagies cum hoste signa contulit. Vide Plinium, lib. 7. cap. 26. Et præter civiles victorias undecies centum & nonaginta duo millia hominum præliis occidit.

5. *Nec varietate regionum.*] Bellum gefit Cæsar in Hispania, Britannia, Gallia, Ægypto, Germania, Asia, Africa, & Græcia. Pompeium in Africa ad Pharsaliam vicit, Ptolemæum in Ægypto, Pharnacem filium Mithridatis in Ponto, Scipionem & Jubam in Africa, Pompeii filios in Hispania.

Ib. *Nec celeritate conficiendi.*] In Commentariis Cæsaris hoc de se frequenter ait: *Celerius opinione hoc aut illud Cæsar fecit, Et de Pharnace à se superato, Veni, vidi, vici.*

6. *Disjunctissimas terras.*] Vicit in Germania & Africa.

tuis,

tuis, non dicam cursibus, sed victoriis ^c lustratae sunt. Quae quidem ego nisi tam magna esse fatear, ut ea vix cuiusquam mens aut cogitatio capere possit, amens sim: sed tamen sunt alia majora. Nam bellicae laudes solent quidam extenuare verbis, easque detrahare ducibus, communicare cum militibus, ne propriae sint imperatorum; & certe in armis, militum virtus, locorum opportunitas, auxilia sociorum, classes, commeatus multum juvant; maximam vero partem quasi suo jure fortuna sibi 15 vindicat, & quicquid est prospere gestum, id pene omne ducit suum. At vero hujus gloriae, C. Caesar, quam es paulo ante adeptus, socium habes neminem; totum hoc quantumcunque est, quod certe maximum est, totum est, inquam, tuum; nihil sibi ex ista laude Centurio, nihil Praefectus, nihil cohors, nihil 20 turma

^c pervagatae.

8. *Cursibus.*] Hyperbole egregia: vix enim quis has regiones posset cursibus peragere.

10. *Sunt alia majora.*] Intelligit clementiam, quae omnibus victoriis & rebus bellicis videtur anteposenda; quia tota est clementia Caesaris: at victoriae & res bellicae ipsi sunt cum reliquis belli ducibus & militibus communes, unde fumunt nonnulli occasionem eas extenuandi.

13. *Imperatorum.*] Imperator dictus est, qui suis auspiciis exercitum ducebat, & aliquot hostium millia in acie ceciderat. Suetonius scribit, Julium Caesarem Imperatoris praenomen perpetuum, & cognomen Patris patriae à Senatu accepisse.

Ib. *Et certe in armis.*] Causas profert, ex quibus victoria efficitur.

14. *Commeatus.*] Per commeatum intelligit ea omnia quae exercitui vel instruendo, vel alendo, prorsus necessaria sunt.

15. *Fortuna.*] Fortuna maxime in bellis anceps dicitur; quid enim victoria incertius?

17. *At vero hujus gloriae.*] Apponit dissimilitudinem, qua ostendit laudem clementiae sibi propriam Caesarem vindicare, restituendo Senatui Marcellum, quia ipsi unica est, nec communis cum aliis.

20. *Centurio.*] Vegetius lib. 2. cap. 8. dicit fuisse Centuriones, qui singulas centurias curabant, qui nunc centenarii nominantur. Centurio vero equitum est, & Praefectus pedum dux.

Ib. *Nihil Praefectus.*] Praefecti varii fuerunt; alii legionis, qui proprie judicabant, & qui, absentibus legatis, tanquam ipsorum vicarii potestatem maximam retinebant; alii castrorum, ad quos castrorum positio, valli & fossae destinatio pertinebat; alii annonae, qui curabant annonam, & ut equi & vestes semper militibus paratae essent.

Ib. *Cohors.*] Modestus & Vegetius in una legione Cohortes decem fuisse scribunt, quarum prima & numero & dignitate militum caeteris praestabat. Haec autem suscipiebat Aquilam, quae praecipuum Romanorum vexillum erat. Haec habebat pedites mille centum & quinque, cum equitibus loricatorum centum triginta duobus, & Cohors milliaria dicebatur, & princeps totius legionis erat, à qua, cum ad pugnam veniendum erat, prima acies instruebatur. 2. Secunda Cohors habebat pedites 555. & equites 66. & quinquagenaria dicebatur. Tertia tot numerabat pedites, & equites: in qua validiores probabantur, quia in media erat acie. Quarta pedites 600. & equites 66. Tot in quinta numerabantur: sed strenuos quosque milites exigebat, quia sicut prima Cohors dextrum, sic illa sinistrum cornu tenebat; quinque porro illae cohortes in prima acie stabant.

Sexta Cohors habebat pedites 555. equites 66. illa autem in secunda acie post Aquilam ordinabatur. Septima pedites 555. cum equitibus 56. in secunda acie media consistebat. In octava, nona, & decima totidem erant milites.

B b

Haec

turma^d decerpit: quin etiam illa ipsa rerum humanarum domina Fortuna in istius se societatem gloriæ non offert: tibi cedit; tuam esse totam, & propriam fatetur; nunquam enim temeritas cum sapientia commiscetur, nec ad consilium casus
 25 admittitur. Domuisti gentes immanitate barbaras, multitudine innumerabiles, locis infinitas, omni copiarum genere abundantes; sed ea tamen vicisti, quæ & naturam, & conditionem ut vinci possent, habebant; nulla est enim tanta vis, [tanta copia] quæ non ferro ac viribus debilitari frangique possit: verum animum
 30 vincere, iracundiam cohibere, victoriam temperare, adversarium nobilitate, ingenio, virtute præstantem, non modo extollere jacentem, sed etiam amplificare ejus pristinam dignitatem; hæc qui faciat, non ego eum cum summis viris comparo, sed simillimum Deo judico. Itaque, C. Cæsar, bellicæ tuæ laudes celebrabuntur illæ quidem non solum nostris, sed pene omnium
 35 gentium literis atque linguis: neque^e ulla unquam ætas de tuis laudibus conticescet. Sed tamen ejusmodi res, nescio quomodo, etiam dum audiuntur, aut dum leguntur, obstrepi clamore mili-

^d assumit.

^e ullum tempus.

Hæc ultima in secunda acie sinistrum cornu possidebat. Licet illæ majores & præcipuæ legionis partes fuerint, nullæ tamen primis Romanorum temporibus existere, ut Vegetius ait, cum nulla earum apud Livium mentio fiat; quare vulgo plerique credunt à Mario primum cohortes institutas fuisse.

21. *Turma.*] Turma hinc dicta est, quod terdenis equitibus constabatur: dividebatur autem in decurias, quæ nomen hinc traxit, quod decem equites unaquæque contineret.

23. *Temeritas.*] Temeritas audacia sine consilio dicitur: in bellis autem sæpe temeritas & fortuna dominantur: at in clementia minime; tota enim ab animi consilio proficiscitur.

25. *Domuisti.*] Redit Cicero ad enumerationem populorum, quos Cæsar superavit, adhibitaque comparatione cum venia quam Marcello dedit, longe hanc omnibus aliis præstantiorem clementiæ victoriam extollit.

Ib. Barbaras.] Tales fuerunt Afri, Ægyptii, Britanni, Galli, Germani, Sarmatæ. Dicuntur autem illi populi immanitate barbari, vel propter morum feritatem, vel corporis magnitudinem.

Ib. Multitudine innumerabiles.] Legitur Cæsarem in sola Gallia vicisse populos quadringentos; sed nota per tot illos po-

pulos, eos nominari, qui ab urbe aliqua vel breviori aliquo regionis tractu denominabantur, quales bene multi erant, in qualibet nunc Galliz provincia.

26. *Locis infinitas.*] Varias nationes in variis orbis partibus vicit Cæsar, ut dictum est superius.

Ib. Copiarum genere.] Præ cæteris populis qui vici sunt à Cæsare ditissimi fuere Galli, Alexandrini, & Hispani.

27. *Vinci possent.*] Vicit Cæsar populos, qui vinci quidem, sed non sine maxima difficultate poterant. Neque enim omnino insuperabiles fuerunt.

29. *Animum vincere.*] Redditio est dissimilitudinis. Nam si vincere, quæ non facile vinctur, gloriosum est, longe est gloriosius animum vincere, &c.

30. *Adversarium.*] Marcellum nempe, qui Philosophiæ studio vir fuit eximius.

31. *Virtute.*] Vulgo nomine virtutis Romani intelligunt fortitudinem, quæ cum reliquis suum virtutis nomen communicat.

38. *Obstrepi clamore.*] [Id est, strepitu & acclamatione militum ita obrui, ut minus audiantur.] Solebant enim illi veteres, sive quæ belli, sive quæ domus male vel bene gestæ videbantur, acclamatione vel probare, vel impro-

militem videntur, & tubarum sono. At vero cum aliquid clementer, mansuete, iuste, moderate, sapienter factum, in iracundia præsertim, quæ est inimica consilio, & in victoria; quæ natura insolens & superba est, aut audimus, aut legimus; quo studio incendimur, non modo in gestis rebus, sed etiam in fictis, ut eos sæpe, quos nunquam vidimus, diligamus? Te vero, quem præsentem intuemur, cujus mentem sensusque & os cernimus, ut, quidquid belli fortuna reliquum reipub. fecerit, id esse salvum velis, quibus laudibus efferemus? quibus studiis prosequemur? qua benevolentia complectemur? parietes medius fidius, C. Cæsar, ut mihi videtur, hujus curiæ tibi gratias agere gestiunt, quod brevi tempore futura sit illa auctoritas in his majorum suorum, & suis sedibus. Equidem cum C. Marcelli, viri optimi, & h. commemorabili pietate [ac virtute] præditi lacrymas modo vobiscum viderem, omnium Marcellorum meum pectus memoria effodit: quibus tu etiam mortuis, M. Marcello conservato, dignitatem suam reddidisti, nobilissimamque familiam, jam ad paucos redactam, pene ab interitu vindicasti.

III. Hunc tu igitur diem tuis maximis & innumerabilibus gratulationibus jure antepones; hæc enim res unius est propria C. Cæsaris: cæteræ, duce te, gestæ, magnæ illæ quidem, sed tamen multo magnoque comitatu; hujus autem rei tu idem & dux es & comes: quæ quidem tanta est, ut tropæis, monumentisque tuis [nulla unquam] allatura sit finem ætas; nihil enim est opere, aut manu factum, quod aliquando non conficiat & consumat vetustas; at vero hæc tua justitia, & lenitas animi florescet quotidie magis, ita

f rebus veris. g vultum. h commemoranda. i vulneravit. l liberaſti.

probare. Nota vero quod illa vox *obſtrepi* passivè sumpta insolens ac parum usitata sit.

46. *Quidquid belli.*] Hic locus ab Ennio desumptus est, qui sic cecinit, *quorum virtuti belli fortuna pepercit.* Id est, qui in bello non interierunt.

48. *Parietes.*] Translatio à rebus animatis, ad res inanimatas, quibus sensus ad lætitiæ significandam conceditur.

Ib. *Medius fidius.*] De hoc dictum est pro Milone, parag. 16. not. ad l. 8.

50. *Illæ auctoritas.*] Restituito Marcello à Cæsare restituitur pristina Senatûs auctoritas; quæ tempore bellorum civilium plane jacuerat.

51. *C. Marcelli.*] Loquitur de Marcello fratre, qui suppliciter ad Cæsarem venit, ut pro hoc Marcello deprecaretur.

1. *Hunc tu igitur diem.*] Laudat Cæsarem à proprio clementiæ suæ facto, quod victoriis anteponendum est, quia multos comites victoriarum habet, nullos vero clementiæ, quæ ipsius tota est.

Ib. *Tuis gratulationibus.*] Ante bella civilia pro rebus feliciter gestis in Gallia dierum 25: gratulationes seu supplicationes Cæsari decretæ sunt, quod nulli ante contigerat, ut ipse ait lib. 2. bell. civil. & confectis bellis civilibus dierum 40. ut Dio refert lib. 2.

5. *Tropæis.*] De his dictum Crat. in Pisonem parag. 15. not. ad l. 35.

Ib. *Monumentisque.*] Monumentum generaliter res est memoriæ causa in posterum prodita, in qua si corpus inferatur, fiet sepulcrum; si nihil erit, monumentum memoriæ causa factum est.

8. *Hæc tua justitia, & lenitas.*] Utraque

ita ut, quantum operibus tuis diuturnitas detrahet, tantum affe-
 10 rat laudibus. Et cæteros quidem omnes victores bellorum civi-
 lium jam ante æquitate & misericordia viceras, hodierno vero
 die te ipsum vicisti. Vereor, ut hoc, quod dicam, perinde in-
 telligi auditu possit, atque ego ipse cogitans sentio. Ipsam vi-
 15 ctoriam vicisse videris, cum ea ipsa, quæ illa erat adepta, victis
 remisisti; nam cum ipsius victoriæ conditione jure omnes victi oc-
 cidissemus, clementiæ tuæ judicio conservati sumus; recte igitur
 unus invictus es, à quo etiam ipsius victoriæ conditio visque de-
 victa est. Atque hoc C. Cæsaris judicium, P. C. quam late pa-
 teat, attendite; omnes enim, qui ad illa arma fato sumus ne-
 20 scio quo reipublicæ misero funestoque compulsi, etsi aliqua culpa
 tenemur erroris humani, à scelere certe liberati sumus; nam
 cum M. Marcellum, deprecantibus vobis, reipublicæ conservavit,
 memet mihi & item reipublicæ, nullo deprecante, reliquos am-
 pliffimos viros, & sibi ipsos, & patriæ [reddidit; quorum & fre-
 25 quentiam & dignitatem hoc ipso in ^a confessu videtis: non ille
 hostes induxit in curiam, sed judicavit, à plerisque ignoratione
 potius, & falso atque inani metu, quam cupiditate aut cru-
 delitate bellum esse susceptum; quo quidem in bello semper
 de pace agendum, audiendumque esse putavi; semperque do-

^a *Senatu.*

traque hæc virtus Cæsaris elucet in mode-
 ratione animadvertendi.

9. *Operibus tuis.*] Intelligit illa monu-
 menta & tropæa, quæ opere & manu Cæ-
 sari erecta sunt.

10. *Omnes victores bellorum civili-
 um.*] Victores illi bellorum civilium fu-
 ere Sylla, Marius, Octavius, Cinna, qui
 non contenti effuso civium sanguine in bel-
 lis, post victoriam multum iterum effude-
 runt.

12. *Te ipsum vicisti.*] Vicit semetipsum
 Cæsar, cum, odio deposito, quo in Mar-
 cellum exarserat, ei pepercit.

13. *Ipsam victoriam vicisse videris.*] Ait
 Cicero Cæsarem vicisse victoriam,
 vel quia veniam eis concessit, in quos vi-
 ctoriæ jure animadvertere poterat, vel quia
 se victorem clementia & lenitate animi
 vicit.

18. *Atque hoc C. Cæsaris judicium.*] Ju-
 dicio exprimit, quo Marcellus à Cæ-
 sare restitutus est.

19. *Ad illa arma fato.*] Ut illos ex-
 cuset, qui arma Pompeii secuti sunt, fato
 causam adscribit, cui parere necessario opor-
 tuit, juxta mentem illius temporis philo-
 sophorum, qui bellorum civilium discordias

plerumque fato tribuebant, ut videre est
 apud Horatium Epod. 7. *Sic est, acerba
 fata Romanos agunt.*

21. *Erroris humani.*] Excusat eos qui
 contra Cæsarem à Pompeio steterunt, quod
 arbitrarentur in fraudem inducti, eum ali-
 quid contra Remp. moliri, cum unice Rem-
 pub. & suam dignitatem conservare ac tueri
 conaretur.

23. *Memet mihi.*] Cicero primum se-
 quutus fuerat Pompeium contra Cæ-
 sarem, sed se restitutum putavit, cum
 Marcellum vidit Reipub. redditum: quin
 & omnes alii sese restitutos quoque putave-
 runt; quare omnes animum resumpse-
 runt, atque iterum Reipub. consulere cæ-
 perunt.

25. *Non ille.*] Offendit judicium Cæsa-
 ris ex effectis & signis. Fuit autem judi-
 cium, quod putabat Cæsar eos non ex ma-
 litia, sed ex ignorantia peccasse, quia eos
 restituit in Senatum: quos nunquam re-
 stituisset, si eos hostes judicasset.

29. *Semper de pace agendum.*] Semper
 pacis auctor fuit Cicero. Unde lib. 7. E-
 pist. 14. ad Att. *Pacem bortari non desisto,
 quæ vel injusta utilior est, quàm justissimum
 bellum cum civibus.*

lui,

lui, non modo pacem, sed orationem etiam civium pacem flagi-
 tantium repudiari. Neque enim ego illa, nec ulla unquam secu-
 tus sum arma civilia; semperque mea consilia pacis & togæ socia,
 non belli atque armorum fuerunt: hominem sum secutus priva-
 to officio, non publico: tantumque apud me grati animi fidelis
 memoria valuit, ut nulla non modo ^b cupiditate, sed ne spe qui-
 dem, prudens & sciens, tanquam ad interitum ruerem voluntari-
 um. Quod quidem meum consilium minime obscurum fuit; nam
 & in hoc ^c ordine, integra re, multa de pace dixi; & in ipso
 bello eadem etiam cum ^d capitis mei periculo sensi. Ex quo jam
 nemo erit tam injustus rerum ^e æstimator, qui dubitet, quæ Cæ-
 faris voluntas de bello fuerit, cum pacis auctores conservandos
 statim censuerit, cæteris fuerit iratior. Atque id minus mirum
 videretur fortasse tum, cum esset incertus exitus, & anceps ^f for-
 tuna belli; qui vero victor pacis auctores diligit, is profecto de-
 clarat, se maluisse non dimicare, quam vincere. Atque hujus
 quidem rei M. Marcello sum testis; nostri enim sensus, ut in
 pace semper, sic tum etiam in bello congruebant: quoties ego
 eum, & quanto cum dolore vidi, cum insolentiam certorum ho-
 minum, tum etiam ipsius victoriæ ferocitatem extimescentem?
 Quo grator tua liberalitas, C. Cæsar, nobis, qui illa vidimus,
 debet esse; non enim jam causæ sunt inter se, sed victoriæ
 com-

^b ambitione. ^c Senatu. ^d vitæ meæ. ^e iudex. ^f victoriæ dubia.

31. *Repudiari.*] Cæsar pacis cupidus fu-
 it, Cicero suasor, hanc Pompeius semper
 repudiavit.

34. *Grati animi fidelis memoria.*] Be-
 neficio Pompeii revocatus fuerat ab ex-
 silio Cicero, unde eum Cicero sequutus
 est, non odio Cæsar, sed, ut ait lib. 7.
 Epist. Fam. 3. *quia veritus sum deesse Pom-
 peii salutem, cum ille aliquando non defuisset
 meæ.*

36. *Ad interitum ruerem voluntari-
 um.*] De Pompeii victoriā nunquam be-
 ne Cicero ominatus est. Primum quia
 neque magnas copias, neque bellicosas:
 deinde excepto duce, paucisque princi-
 pibus, reliquos in bello rapaces, & in
 oratione crudeles: deinde amplissimorum
 virorum æs alienum, nihil denique
 boni præter ipsam causam Pompeii
 invenit. Pompeius signa tirone & col-
 lectitio exercitu cum Cæsar's legionibus
 robustissimis contulit; victus tur-
 pissime, amissis etiam castris, solus fu-
 git. Hæc Cicero scribit Mario lib. 7. E-
 pist. 3. Fam.

38. *Integra re.*] Id est, nondum divisa

Repub. bellis civilibus.

39. *Ex quo.*] Conclusio totius argu-
 menti superioris, quam sic informat: Is
 pacem amavit, qui præcipue pacis au-
 ctiores conservavit: sed me pacis aucto-
 rem Cæsar conservavit: igitur pacem ama-
 vit.

48. *Insolentiam certorum hominum.*] Certos dicit, quasi odiosum esset eos
 appellare; sed inter eos potissimum fu-
 ere L. Lentulus, L. Domitius Aeno-
 barbus, Curius, Antonius, qui bellum
 suadebant pacis conditionibus repudia-
 tis.

49. *Ferocitatem extimescentem.*] Hic vi-
 detur indicare, fuisse utilius Cæsarem, quam
 Pompeium vicisse, propter eorum crude-
 litatem & cupiditatem, qui cum Pompeio
 erant.

51. *Non enim causæ.*] Sæpe Cicero
 cum multis historicis, ac præcipue Velleio
 Paterculo l. 2. Pompeii causam
 multo meliorem fuisse asseverat. Ve-
 rum hic non agitur de causâ, sed de
 victoriâ; nam victoriâ Cæsar's longe
 moderatior existit, quam quæ à Pom-
 peio

comparandæ. Vidimus tuam victoriam præcliorum exitu terminatam; ^g gladium vagina vacuum in urbe non vidimus; quos amisimus cives, eos Martis vis perculit; non ira victoriæ: ut
 55 dubitare debeat nemo, quin multos, si fieri posset, C. Cæsar ab inferis excitaret; quoniam ex eadem acie conservat quos potest. Alterius vero partis nihil amplius dicam, quam id, quod omnes verebamur, ^h nimis iracundam futuram fuisse victoriam; quidam enim non modo armatis, sed interdum etiam otio-
 60 sis minabantur: nec, quid quisque sensisset, sed ubi fuisset, cogitandum esse dicebant: ⁱ ut mihi quidem videantur dii immortales, etiam si pœnas à populo Romano ob aliquod delictum expetiverunt, qui civile bellum tantum & tam luctuosum excitaverunt, vel placati jam, vel etiam satiati aliquando omnem spem salutis
 65 ad clementiam victoris & sapientiam contulisse. Quare gaude tuo isto tam excellenti bono, & frui cum fortuna & gloria, tum etiam natura & moribus tuis: ex quo quidem maximus est fructus jucunditasque sapienti; cætera cum tua recordabere, et si
 70 de nobis, quos in repub. tecum simul salvos esse voluisti, quoties cogitabis, toties de maximis tuis beneficiis, toties de incredibili liberalitate, toties de singulari sapientia tua cogitabis: quæ non modo summa bona, sed nimirum audebo vel sola dicere; tantus est enim splendor in ⁱ laude vera, tanta in magni-
 75 tudine animi & consilii dignitas, ut hæc à virtute donata, cæ-

g vaginam vacuum gladio.

h ferociorem.

i ita ut.

i virtute.

peio fuisset relata, propter eorum superbiam & ferocitatem, quos secum habebat.

52. *Vidimus.*] Probat ab effectu moderationem Cæsarianæ victoriæ, quia post eam nemo occisus est, sed suis hostibus percit Cæsar.

54. *Eos Martis vis perculit.*] Si qui ceciderunt in victoria Cæsaris, ceciderunt illi armati. Non vero post prælium & victoriam interfecti sunt, ulciscente se victore.

57. *Alterius vero partis.*] A parte Pompeii si stetisset victoria, plena illa fuisset crudelitatis; Pompeiani enim eos pro hostibus habebant, qui secum unâ non essent, etiam si sequuti Cæsarem non essent; at Cæsar eos tantum oppugnabat, qui contra essent armati, ut dicitur in Ligariana; & patet ex Epist. 9. ad Marcellum hunc lib. 4. ad Fam.

59. *Otiosis.*] Otiosos hic dicit, qui neutrius partis fuerunt.

65. *Ad clementiam.*] Mirifice hic adalatur Cæsari. Ait enim divina providentia factum esse, ut clementi victori victoria concederetur, tum ut populum Rom. ulciscerentur, tum ut Cæsaris clementiam dii nobilitarent.

66. *Excellenti bono.*] Vocat Cæsaris clementiam bonum excellens.

68. *Cætera cum tua recordabere.*] Id est, omnes victorias à te relatas, & populos subactos.

73. *Summa bona.*] Summum & solum differunt; summum enim bonum in comparatione eorum dicitur, quæ minora sunt; solum bonum sine comparatione dicitur. Alludit autem ad Peripateticorum & Stoicorum dogmata. Peripatetici summum bonum in animi, corporis & fortunæ bonis, Stoici vero in una virtute collocabant.

75. *Donata.*] Quæ donantur virtute, non possunt eripi, quia virtus æterna est.

terâ à fortuna commodata esse videantur. Noli igitur in conservandis bonis viris defatigari, non cupiditate præsertim, aut pravitate aliqua lapsis, sed ^m opinione officii, stulta fortasse, certe non improba, & specie quadam reipublicæ: non enim tua ulla culpa est, si te aliqui timuerunt; contraque summa laus, quod plerique 80 minime timendum fuisse senserunt.

m errore.

76. *Commodata.*] Quæ commodantur, dantur tantum ad tempus, quia fluxa est fortuna, & caduca.

79. *Specie quadam Reipub.*] Credebant videlicet, qui Pompeium sequuti sunt, id ab eis exigere Reipub. conservandæ dignitatem; qui eam à Cæsare censabant opugnari.

80. *Si te aliqui timuerunt.*] Qui cum Pompeio fuerunt, timuerunt Cæsarem.

Ib. *Plerique.*] Judicarunt fere omnes nihil post victoriam pertimescendum esse à Cæsare, cognita tanta illa clementia ejus, & mansuetudine in condonandis injuriis.

SECUNDA PARS,

In quâ diluit insidiarum suspiciones.

IV. Nunc vero venio ad gravissimam querelam, & atrocissimam suspicionem tuam; quæ non tibi ipsi magis, quam cum omnibus civibus, tum maxime nobis, qui à te conservati sumus, ^a providenda est; quam etsi spero esse falsam, nunquam tamen verbis extenuabo: tua enim cautio, nostra cautio est; ut, si in alterutro 5 peccandum sit, malim videri nimis timidus, quam parum prudens: sed quisnam est iste tam demens? de tuisne? tametsi qui magis sunt tui, quam quibus tu salutem insperantibus reddidisti? an ex eo numero, qui una tecum fuerunt? non est credibilis ^a tantus in ullo furor, ut, quo duce omnia summa sit adeptus, hujus vi- 10 tam non anteponat suæ. At si tui nihil cogitant sceleris; cavendum est, ne quid inimici: qui? omnes enim qui fuerunt, aut sua pertinacia vitam amiserunt, aut tua misericordia retinuerunt: ut aut nulli supersint de inimicis, aut, qui superfuerunt, amicissimi sint. Sed tamen, cum in animis hominum tantæ latebræ 15

a cavenda.

1. *Ad gravissimam querelam.*] Cum se abiecit Marcelli frater Marcellus ad pedes Cæsaris, de ejusdem Marcelli acerbitate graviter conquestus est Cæsar, dixitque se aliquid ab eo insidiarum metuere.

5. *Tua enim cautio.*] Dicit Cicero, quod si diligenter sibi caverit Cæsar, omnibus

quoque eadem opera cavebit; & si illi aliquid mali acciderit, omnibus id quoque accidet.

Ib. *In alterutro.*] In timore nempe, vel securitate.

7. *Tam demens?*] Qui sc. tibi insidiaretur.

fint, & tanti recessus, augeamus sane suspicionem tuam : simul enim augebimus & diligentiam ; nam quis est omnium tam ignarus rerum, tam rudis in repub, tam nihil unquam nec de sua, nec de communi salute cogitans, qui non intelligat, tua salute contineri
 20 suam ? & ex unius tua vitam pendere omnium ? Equidem de te dies noctesque, ut debeo, cogitans, casus duntaxat humanos & incertos eventus valetudinis, & naturæ communis fragilitatem extimesco ; doleoque cūm respublica immortalis esse debeat, eam in unius mortalis anima consistere : si vero ad humanos casus,
 25 incertosque eventus valetudinis, sceleris etiam accedat, insidiarumque consensio ; quem deum, etiam si cupiat, opitulari posse reipublicæ credamus ? Omnia sunt excitanda tibi, C. Cæsar, uni, quæ jacere sentis, belli ipsius impetu, quod necesse fuit, perculsa atque prostrata : constituenda judicia, revocanda fides,
 30 comprimendæ^b libidines, propaganda soboles : omnia, quæ dilapsa defluerunt, severis legibus^c vincienda sunt. Non fuit recusandum in tanto bello civili, tantoque animorum ardore & armorum, quin quassata respublica, quicumque belli eventus fuisset, multa perderet & ornamenta dignitatis, & præsidia stabilitatis
 35 suæ ; multaque uterque dux faceret armatus, quæ idem togatus fieri prohibuisset : quæ quidem nunc tibi omnia belli vulnera curanda sunt, quibus præter te mederi nemo potest. Itaque illam tuam præclarissimam & sapientissimam vocem invitatus adivi, satis te diu vel naturæ vixisse, vel gloriæ : satis, si ita vis,
 40 naturæ fortasse ; addo etiam, si placet, gloriæ ; at, quod maximum est, patriæ certe parum. Quare omitte, quæso, istam doctorum hominum in contemnenda morte prudentiam ; noli nostro periculo sapiens esse ; sæpe enim venit ad aures meas, te idem istud nimis crebro dicere, satis te tibi vixisse ; cre-

^b improbitates.

^c firmanda.

27. *Omnia sunt excitanda tibi.*] Hic Cicero hortatur Cæsarem, ut Reipublicæ formam & dignitatem restituat, quæ bellis civilibus tota jacuerat.

29. *Fides.*] Id est, creditæ pecuniæ solutio.

30. *Propaganda soboles.*] Translatio sumpta à plantis. Curabant diligentissime Romani, ut soboles augeretur, ut civium multitudinem haberent.

33. *Quicumque belli eventus fuisset.*] Sive Pompeius vicisset, sive Cæsar.

35. *Togatus.*] Toga insigne fuit pacis.

36. *Belli vulnera.*] Intelligit incommoda, quæ bellorum civilium tempore passa fuit Respub.

37. *Itaque illam tuam.*] Venit ad secundam illam partem orationis quam ha-

buit Cæsar in Senatu, ubi postquam conquestus est de Marcelli acerbitate, & de suspicionem insidiarum, dixit demum vixisse se satis ; hanc vero propositionem Cicero refellendam suscipit.

39. *Vel naturæ vixisse.*] Jam quinquagesimum quartum ætatis annum agebat Cæsar.

41. *Istam doctorum hominum.*] Non est dubium quin hic de Stoicis Philosophis loquatur, qui de contemnenda morte acriter disputant.

44. *Te tibi vixisse.*] Suetonius cap. 86. in Julio refert Cæsarem suspicionem quibusdam suorum reliquisse, neque voluisse se diutius vivere, neque curasse, quod valetudine minus prospera uteretur.

do :

do: sed tum id ^d audirem, si tibi soli viveres, aut si tibi etiam soli ⁴⁵
 natus esses; nunc, cum omnium salutem civium, cunctamque rem-
 publicam res tuæ gestæ complexæ sint, tantum abes à perfectione
 maximorum operum, ut fundamenta, quæ cogitas, nondum jeceris.
 Hic tu ^e modum tuæ vitæ, non salute reipublicæ, sed æquitate
 animi definies? quid, si istud ne gloriæ quidem tuæ satis est? cu- ⁵⁰
 jus te esse avidissimum, quamvis sis sapiens, non negabis. Parum-
 ne igitur, inquires, gloriam magnam relinquemus? immo vero
 aliis, quamvis multis, satis; tibi uni parum; quidquid enim est,
 quamvis amplum sit, id certe parum est tum, cum est aliquid am- ⁵⁵
 plius. Quod si rerum tuarum immortalium, C. Cæsar, hic exi-
 tus futurus fuit, ut, devictis adversariis, rempublicam in eo sta-
 tu relinqueres, in quo nunc est; vide, quæso, ne tua divina virtus
 admirationis plus sit habitura, quam gloriæ: si quidem gloria est
 illustris ac pervagata multorum & magnorum vel in suos, vel in
 patriam, vel in omne genus hominum fama ^f meritorum. Hæc igitur ⁶⁰
 tibi ^g reliqua pars est: hic restat actus: in hoc elaborandum
 est, ut rempublicam constituas, eaque tu in primis, cum summa
 tranquillitate & otio, perfruare: tum te, si voles, cum & patriæ,
 quod debes, solveris, & naturam ipsam expleveris satietate vi-
 vendi, satis diu vixisse dicito. Quid est enim omnino hoc ip- ⁶⁵
 sum diu, ^h in quo est aliquid extremum, quod cum venerit,
 omnis voluptas præterita pro nihilo est, quia postea nulla fu-
 tura sit? quanquam iste tuus animus nunquam ⁱ his angus-
 tiis, quas natura nobis ad vivendum dedit, contentus fuit:
 semper immortalitatis amore flagravit. Nec vero hæc tua vita ⁷⁰
 dicenda est, quæ corpore & ^l spiritu continetur: illa inquam,
 illa vita est tua, Cæsar, quæ vigeat memoria sæculorum om-
 nium, quam posteritas alet, quam ipsa æternitas semper tuebi-
 tur; huic tu inservias, huic te ostentes oportet: quæ quidem quæ

^d crederem. ^e finem. ^f beneficiorum. ^g restat. ^h quod habet aliquem finem.
ⁱ hac brevitate. ^l respiratione.

58. *Admirationis plus, quam gloriæ.*] Plus admirationis habebit Cæsar propter res feliciter ubique gestas, & triumphos ubique reportatos; minus vero gloriæ, quia Rempub. bellis civilibus labefactatam omnino pristinae dignitati non restituit.

61. *Hic restat actus.*] Verbum istud actus translatum est à comœdia. Itaque hic restat actus tanquam catastrophæ in comœdia, ut omnia restituantur, & habeant lætum exitum.

65. *Satis diu.*] Dixerat Cæsar in sua oratione, satis se diu vixisse: jam hanc vocem refutat Cicero, & explicat osten-

dendo in hac voce diu errasse: quod enim habet finem non est diu; nihil autem est in rebus humanis, quod non habeat finem; ergo nihil est quod sit diu. Quare Cæsar dicere non potest, se satis diu vixisse.

67. *Pro nihilo est.*] Voluptas præterita nullo loco habenda est, quia non sentitur.

74. *Huic tu inservias.*] Significat Cæsari huic immortalitati comparandæ dare operam, Rempub. constituendo.

1b. *Ostentes.*] Debet Cæsar ostendere æternitati, qualis, quantusque fuerit in Rempub. administranda.

- 75 miretur jampridem multa habet; nunc, etiam quæ laudet expectat: obstupescunt posteri certe imperia, provincias, Rhenum, Oceanum, Nilum, pugnas innumerabiles, incredibiles victorias, monumenta, munera, triumphos audientes & legentes tuos; sed nisi hæc urbs stabilita tuis consiliis & institutis erit, vagabitur modo nomen tuum longe atque late; sedem quidem stabilem, & domicilium certum non habebit. Erit inter eos etiam, qui nascentur, sicut inter nos fuit, magna dissensio; cum alii laudibus ad cælum res tuas gestas efferent, alii fortasse aliquid requirent, idque vel maximum, nisi belli civilis incendium salute patriæ restinxeris: ut illud fati fuisse videatur, hoc consilii. Servi igitur iis etiam iudiciis, qui multis post seculis de te iudicabunt, & quidem ⁿ haud scio an incorruptius, quam nos; nam & sine amore, & sine cupiditate, & rursus sine odio, & sine invidia iudicabunt. Id autem etiam si tunc ad te, 90 ut quidam falso putant, non pertinebit, nunc certe pertinet, te esse talem, ut tuas laudes obscuratura, nulla unquam sit oblivio. Diversæ voluntates civium fuerunt, distractæque sen-

m tantummodo.

n ut arbitror, incorruptius

76. *Imperia.*] Cæsar imperator fuit in Gallia, Britannia, Germania, & Africa, quo duxit exercitus.

Ib. *Provincias.*] Cæsari decreta fuit Hispania post Præturam; post Consulatum, Gallia.

Ib. *Rhenum.*] Primus Rhenum fluvium ponte commisit, & cum exercitu transivit, domuitque Germanos, quos hic alluit fluvius.

77. *Oceanum.*] Primus cum classe transivit in Britanniam, quæ oceano continetur.

Ib. *Nilum.*] Superavit regem Ptolemæum in Ægypto. Nilus autem alluit Ægyptum.

Ib. *Pugnas innumerabiles.*] De his superius dictum parag. II. l. 4.

Ib. *Incredibiles victorias.*] Præter civiles victorias undecies centum & nonaginta duo millia hominum in præliis occidit. Sed nulla illustrior, quam quæ ab eo de Vercingetorige ad Alexiam relata est, quem cum trecentis hominum millibus superavit.

78. *Monumenta.*] Cæsari post civilem victoriam honores ut deo tributi sunt. Monumenta & statuæ in templis posita sunt & locis publicis, per tribus, municipia, & regiones Romanis amicas. Vide Appianum lib. 2. de bello civili.

Ib. *Munera.*] Post victoriam imperator militibus qui bene rem gesserant dabat munera, quæ congiaria dicebantur. Possunt etiam intelligi Epulæ, Venationes, Ludi Scenici, & Theatrales populo exhibiti, qui nomine munerum significabantur.

Ib. *Triumphos.*] Quinquies Cæsar triumphavit de Gallia, de Ponto, Ægypto, Africa, Hispania. Vide Velleium Paterc. lib. 2.

85. *Ut illud fati fuisse.*] Posteri fato Reip. hæc bella civilia tribuent.

Ib. *Hoc consilii.*] Respub. restituta tribuetur Cæsaris prudentiæ.

86. *Iis iudiciis.*] Intelligit posteros, qui incorruptius iudicabunt de Cæsare, quam qui illius ætate vivunt.

89. *Id autem.*] Hic leviter perstringit Cæsarem, qui, ut testatur Sallustius, non credidit post mortem hominum animos esse immortales.

90. *Non pertinebit.*] Mortuo corpore & animo nihil homines sentiunt. Loquitur ex mente Cæsaris.

92. *Diversæ voluntates civium.*] In bellis civilibus alii Pompeium, alii Cæsarem sequuti sunt.

Ib. *Distracta sententia.*] Alii causam Cæsaris meliorem, alii Pompeii crediderunt.

tentiæ;

tentiæ; non enim consiliis solum & studiis, sed armis etiam & castris diffidebamus. Erat autem ° obscuritas quædam, erat certamen inter clarissimos duces: multi dubitabant, quid optimum 95 esset; multi, quid sibi expediret; multi, quid deceret; nonnulli etiam, quidliceret. ^p Perfuncta respublica est hoc misero fatallique bello: vicit is, qui non ^q fortuna inflammaret odium suum, sed bonitate leniret; nec qui omnes, quibus iratus esset, eosdem etiam exilio, aut morte dignos judicaret: arma ab aliis 100 posita, ab aliis erepta sunt. Ingratus est injustusque civis, qui armorum periculo liberatus, animum tamen retinet ^r armatum: ut etiam ille sit melior, qui in acie cecidit, qui in causa animam profudit; quæ enim pertinacia est quibusdam, eadem aliis constantia videri potest. Sed quia jam omnis fracta dissensio est ar- 105 mis, & extincta æquitate victoris; restat, ut omnes ^s unum velint, qui modo habent aliquid non solum sapientiæ, sed etiam sanitatis. Nisi te, C. Cæsar, salvo, & in ista sententia, qua cum antea, tum hodie vel maxime usus es, manente, salvi esse non possumus. Quare omnes te, qui ^t hæc salva esse volumus, & hor- 110 tamur, & obsecramus, ut vitæ, ut salutis tuæ consulas: omnesque tibi (ut pro aliis etiam loquar, quod de me ipse sentio) quoniam subesse aliquid putas, quod cavendum sit, non modo excubias & custodias, sed etiam laterum nostrorum ^u oppositus & corporum pollicemur.

115

° error. ^p liberata est. ^q victoria. ^r hostilem. ^s assentiunt. ^t Rempubicam salvam. ^u oppositiones.

100. *Aut morte.*] Faustum Sullæ filium, Afranium, & L. Cæsarem juvenem Cæsar ne volens quidem interfecit.

1b. *Arma ab aliis posita.*] Victo Pompeio, alii omnino quieverunt; alii pertinaciter arma retinuerunt, & secuti sunt Catonem & Scipionem in Africam: quibus victis, arma detracta sunt.

103. *In causa.*] Id est, cum post victoriam res agitur, & fontes puniuntur.

109. *Tum hodie.*] Id est, hoc ipso die quo Marcellus à Cæsare Reipublicæ redditus est.

113. *Subesse aliquid.*] Id est, aliquas tibi insidias obscure parari.

1b. *Excubias & custodias.*] Custodiæ ad diem, & excubiæ ad noctem pertinent, juxta illud Propertii: *Romulus excubias decrevit in otia solvi.*

114. *Laterum nostrorum.*] Plutarchus in vita Cæsaris ait, obsecravisse eum amicos, ut præsidio corpus muniret: cumque ad id operam multi amicorum pollicerentur, facere noluisse. Dicebat enim satius esse mori semel, quàm assidua expectatione pendere.

PERORATIO.

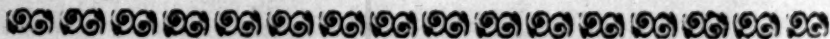
Gratias agit Cæsari pro Marcello restituto; redditque rationes, cur cæteris tacentibus potissimum ipse dixerit.

V. Sed ut, unde est orsa, in eodem terminetur oratio mea; maxi-
mas

mas tibi gratias agimus, C. Cæsar, majores etiam habemus. Nam omnes idem sentiunt, quod ex omnium precibus & lacrymis ^a sentire potuisti. Sed quia non est stantibus omnibus necesse dicere, 5 à me certe dici volunt, cui necesse est quodammodo, & quod volunt, & quod, M. Marcello à te huic ordini populoque Romano & Reipublicæ reddito, præcipue id à me fieri debere intelligo; nam lætari omnes, non ut de ^b unius solum, sed ut de communi omnium salute, sentio: quod autem summæ benevolentiae est, quæ 10 mea erga illum omnibus semper nota fuit, ut vix C. Marcello, optimo & amantissimo fratri, præter eum quidem cederem nemini; cum id sollicitudine, cura, labore, tamdiu præstiterim, quamdiu est de illius salute dubitatum; certe hoc tempore magnis curis, molestiis, doloribus liberatus præstare debeo. Itaque, C. Cæsar, 15 sic tibi gratias ago, ut omnibus me rebus à te non conservato solum, sed etiam ornato, tamen ad tua innumerabilia in me unum merita, quod fieri jam posse non arbitrabar, maximus ^c hoc tuo facto cumulus accesserit.

a *videre.* c *Marcelli.* d *Marcello restituto.*

16. *Ornato.*] Cæsar pristinam Ciceroni dignitatem restituerat.

P R O

Q. L I G A R I O,

Ad C. Cæsarem.

A R G U M E N T U M.

Quintus Ligarius, civis Romanus, cum C. Considio legatus in Africam fuerat profectus. Decedente provincia Considio, Ligarius invitus Africae praefectus est. Bellum interim Cæsarem inter & Pompeium exarsit. A Pompeio verò Attius Varus missus est, ut Africam occuparet. Paulo post, dum in Africa Ligarius adhuc esset, L. Tuberus, cum filio Q. Tuberone, in eam provinciam à Senatu, rei frumentariae causa, mittitur. Is à Q. Ligario & Varo non recipitur, ita ut nec filium aegrotum in littore poni pateretur. Pulsus igitur Tuberus in Macedoniam, ad Pompeium concessit, ubi etiam adversus Cæsarem arma tulit. Victo autem Pompeio, se ad Cæsarem adjunxit, eumque est ad bellum Alexandrinum & Africanum secutus. Itaque finitis bellis civilibus, cum multis Cæsar pepercisset, duo Ligarii fratres, T. Brocchus ejus avunculus, & C. Pansa, aliique Ligarii propinqui & amici, sæpe Cæsarem precati fuerant, ut Ligario ignosceret. Quod cum animadverteret Q. Tuberus Lucii filius, cujus patri Cæsar pepercerat, injuriæ nondum oblitus, Ligarium in foro apud Cæsarem accusavit, ut ab eo Cæsaris clementiam averteret.

P E R S O N Æ.

Reus Q. Ligarius, accusator Q. Tuberus, patronus Cicero, Judex Cæsar, apud quem causa agitur.

T E M P U S.

Habita est hæc Oratio anno urbis conditæ 707. Julio Cæsare tertium, M. Emilio Coss. Ciceronis vero 61.

G E N U S C A U S Æ.

In genere judiciali est: accusatus enim defenditur à Cicerone Ligarius.

S T Y.

STYLUS

Acutus est & subtilis, & in mediocri dicendi genere; suavitatem enim condita est hæc Oratio, & iis figuris quæ suavitatem afferunt.

PARTES

Quatuor sunt; Exordium, Narratio, Contentio, & Peroratio.

EVENTUS.

Plutarchus in Ciceronis vita refert, Cæsarem dixisse, cum Cicero Ligarii patrocinium suscepit, Quid est causæ cur Ciceronem orantem non audiamus? nam reum quidem hominem improbum & hostem esse, jampridem certum est. Ubi verò Cicero ingressus est dicere, mirificos motus concitavit: nam oratio visa fuit tum affectibus varia, tum venustate admirabilis. Perspicue cognitum aiunt, varios colores Cæsaris vultum subiisse, ejusque animum omnibus modis fuisse commutatum: ac tandem cum Pharsalici prælii mentionem facere cœpisset, immodicis perturbationibus incitatum corpore contremuisse, & libellos quosdam è manu ejecisse. Victus igitur orationis vi, Ligarium crimine liberavit.

EXORDIUM.

Totum istud Exordium ironicum est.

I. NOVUM crimen, C. Cæsar, & ante hunc diem inauditum propinquus meus ad te Q. Tubero detulit, Q. Ligarium in

NOTÆ.

1. *Novum crimen.*] Ironia est, ut vult Aquila, & cum eo fere Interpretes, qua videlicet Cæsar in rem minus novam, tantquam novam se intenderet.

Ib. *C. Cæsar.*] Plutarchus quæst. Rom. 31. ait quod *Caius* idem sit ac dominus, seu paterfamilias. Unde in matrimoniis quæ per coëmptionem fiebant, usitatum fuit, ut dicerent, Ubi tu Caius, & ego Caia; quibus verbis, ut Plutarchus scribit, quasi paciscitur sibi commune cum viro dominium mulier, & par imperium domi; ac si diceret: Ubi tu es familiæ princeps & dominus, ego familiæ princeps sum & domina.

Ib. *Cæsar.*] Cæsaris nomen à cæso matris utero dixit Accurs. in præfat. instit. dictione, Imperator: cui stipulatur Servius Virgilius interpres. Primum illud no-

men datum est Scipioni Africano, ab Elephantio, quem occidit in prælio; qui linguæ Maurorum *Cæsa* dicitur: vel etiam quod matre mortua, cæso ventre, vel quod longa cæsarie sit natus: vel quod cæsios oculos habuerit, id est, glaucos. Brissenius in Lex. L. Ælium Verum primum eo nomine appellatum tradit, motus auctoritate Spartiani, qui in vita ejus sic scribit: huic naturalis pater fuit L. Ælius Verus, qui ab Hadriano adoptatus primus Cæsar dictus est. Unde patet, non soli Juliæ genti hoc nomen proprium fuisse.

Ib. *Inauditum.*] Inauditum dicit, quia novum; nam accusatores Ligarii factum tanquam grande & singulare aliquod scelus extulerant: ironice semper loquitur.

2. *Q. Tubero.*] Tubero orator fuit: verum

in Africa fuisse : id C. Pansa, præstanti vir ingenio, fretus fortasse ea familiaritate quæ est ei tecum, ausus est confiteri. Itaque quo me vertam nescio ; paratus enim veneram, cum tu id neque per te scires, neque audire aliunde potuisses, ut ignoratione tua ad hominis miseri salutem abuterer. Sed quoniam diligentia inimici investigatum est id, quod latebat, confitendum est, ut opinor : præsertim cum meus ^a necessarius C. Pansa fecerit, ut id jam integrum non esset : omisssaque controversia omnis oratio ad misericordiam tuam conferenda est, qua plurimi sunt conservati, cum à te non liberationem culpæ, sed ^b errati veniam impetravissent. Habes igitur, Tubero, quod est accusatori maxime optandum, confitentem reum : sed tamen ita confitentem, se in ea parte fuisse, qua te, Tubero, qua virum omni laude dignum, patrem tuum. Itaque prius de vestro delicto confiteamini necesse est, quam Ligarii ullam culpam reprehendatis.

^a amicissimus.

^b imprudentia.

verum cum victus à Cicerone in hac causa fuisset, ita laudem eloquentiæ desperavit, ut è foro se ad jus civile transtulerit ; quæ fuerit autem cum Tiberonibus Ciceroni propinquitas, non apparet ex aliquo auctore. [Dicebatur Tubero sororem Ciceronis duxisse uxorem, ut refert Vet. Scholiastes in locum.]

2. *In Africa fuisse.*] Hac voce, fuisse, utitur, ne offendat Cæsaris animum. De Juba Rege, & Afris, tacet, quibus se contra Cæsarem adjunxerat.

Ib. *C. Pansa.*] Hic Pansa celebris fuit Orator, qui quondam apud Ciceronem declamaverat, & qui jam egerat pro Ligario. Is fuit summa auctoritate apud Cæsarem, & quo, post Pharalicam pugnam, multi qui Pompeium secuti fuerant, deprecatore usi sunt. Is postea anno urbis conditæ 709. Consul cum Hircio in pugna Mutinensi interfectus est.

4. *Itaque quo me vertam.*] Dubitatio Ironica, quæ conqueritur sibi rationem negandi facti ereptam esse, qua se uti voluisse simulat.

5. *Cum tu id.*] Nesciebat Cæsar in Africa fuisse Ligarium.

8. *Inimici.*] Id est Tiberonis, qui Ligarium accusavit. Ironia.

Ib. *Quod latebat.*] Non latebat illud crimen, sed Tubero sibi persuadebat latere. Pergit in Ironia.

10. *Integrum non esset.*] Integrum id dicitur, quod jure hoc vel illo modo facere vel dicere quis potest.

Ib. *Controversia.*] Controversia tunc esse dicitur, cum unus negat, & alter affirmat ; aut jure factum esse dicitur, vel non. Si quis autem fateatur, aut deprecatur, jam omnis est sublata controversia : quare cum negari non posset à Cicerone, in Africa fuisse Ligarium, totam suam orationem ad misericordiam Cæsaris refert.

12. *Liberationem culpæ.*] Multi qui Pompeium secuti fuerant, negare suum factum cum non possent, erratum confitendo, veniam obtinuerunt à Cæsare.

15. *Fuisse, qua te.*] Ligarius necessitate coactus in Africa, ut dictum est in Argumento ; at Tubero pater & filius voluntate remanserunt : in quo gravius peccaverunt.

NARRATIO.

II. Q. igitur Ligarius, cum esset adhuc nulla belli suspicio, lega-

legatus in Africam cum proconsule C. Confidio profectus est :
 qua in legatione & civibus & sociis ita se probavit, ut decedens
 Confidius provincia satisfacere hominibus non posset, si quem-
 5 quam alium provinciae praefecisset. Itaque Q. Ligarius, cum
 diu recusans nihil profecisset, provinciam accepit invitus : cui
 sic praefuit in pace, ut & civibus & sociis gratissima esset ejus
 a integritas & fides. Bellum subito exarsit : quod, qui erant in
 Africa, ante audierunt geri, quam parari : quo audito, par-
 10 tim cupiditate inconsiderata, partim caeco quodam timore, pri-
 mo salutis, post etiam studii sui, querebant aliquem ducem :
 cum Ligarius b domum spectans, & ad suos redire cupiens,
 nullo se implicari negotio passus est. Interim P. Attius Varus,
 qui Praetor Africam obtinuerat, Uticam venit : ad eum statim
 15 concursus est ; atque ille non mediocri cupiditate arripuit
 imperium : si illud imperium esse potuit, quod ad privatum,
 clamore multitudinis imperitae, nullo publico consilio defe-

a absentia.

b cupiens domum redire.

2. *Legatus.*] Legatus, qui vices gereret Proconsulis, vel Praetoris, cum Proconsule vel Praetore mittebatur in provinciam.

Ib. *In Africam.*] Cum Carthago à Scipione Africano Æmiliano deleta esset, anno urbis conditae 617. pars illa Africae in provinciam redacta fuit, ut Velleius narrat ; eique de more tributum à Romanis, & Romanae leges impositae sunt ; & missus Praetor, & Proconsul qui eam regeret.

Ib. *Proconsule Confidio.*] Non legitur Confidius Consul fuisse ; itaque intelligendum est hic, non quod Consul fuerit, sed quod cum imperio Consulari missus fuerit à Senatu in Africam ; mittebantur enimvero non tantum Consulares aut Consules, sed & Praetores & Praetorii cum imperio Consulari in provincias. Sic Cicero lib. 1. de Legibus, de L. Gellio ait, *Pro consule ex Pratura in Græciam venisse.*

3. *Civibus.*] Intelligit hic nomine civium, illos Romanos qui in Africa negotiabantur.

Ib. *Sociis.*] Socii dicebantur, qui communi fœdere cum Romanis iungebantur.

5. *Alium provinciae praefecisset.*] Si Proconsules vel Praetores provincia decederent antequam successor advenisset, tum legatum vel quaestorem provinciae praeficiebant, sed potius quaestorem, quia haec alia

dignitas superior erat.

8. *Bellum subito exarsit.*] Utitur hac voce, *exarsit*, sumpta metaphora à flamma, quo melius illius belli civilis perniciem ostendatur, quod Caesarem inter & Pompeium exortum est, & quidem tam subito, ut ne expectatis quidem Transalpinis legionibus, cum quinque peditum millibus Rubiconem trajecerit.

11. *Studii sui.*] Cum studio quodam inclinaret Ligarius in Pompeium, hunc ducem optabat ; quia victo Cn. Domitio, quondam Africae res composuerat.

13. *P. Attius Varus.*] Attius Varus tum privatus, amissis suis ad Auximum cohortibus, ex fuga in Africam venit, & eam occupavit ; quam paucis ante annis Praetor obtinuerat.

14. *Uticam.*] Utica urbs est Africae, quam Phœnices condidère, quæ nunc Biserta dicitur ; à qua Cato Uticensis dielus est, quod ibi violentas sibi manus intulit.

15. *Arripuit imperium.*] Cum Uticam venisset Varus ille, ibi collegit exercitum, sibi quæ imperium exercitus, & potestatem administrandi Africam vindicavit.

16. *Si illud imperium.*] Dictum corrigi, quia imperium magistratus lege Curiata, privati senatusconsulto accipiebant.

rebatur. Itaque Ligarius, qui omne tale negotium cuperet effugere, paullum adventu Vari conquievit. Adhuc, C. Cæsar, Q. Ligarius omni culpa vacat: domo est egressus, non modo nullum 20 ad bellum, sed ne ad minimam quidem suspicionem belli: legatus in pace profectus, in provincia pacatissima ita se gessit, ut ei pacem esse expediret. Profectio certe animum tuum non debet offendere; num igitur remansio? multo minus; nam profectio voluntatem habuit non turpem, remansio etiam necessitatem honestam. 25 Ergo hæc duo tempora carent crimine: unum, cum est legatus profectus; alterum, cum efflagitatus à provincia, præpositus Africæ est. Tertium est tempus, quo post adventum Vari in Africa restitit; quod si est criminosum, necessitatis crimen est, non voluntatis. An ille si potuisset illinc ullo modo evadere, 30 Uticæ potius quam Romæ; cum P. Attio, quam cum concordissimis fratribus; cum alienis esse, quam cum suis maluisset? cum ipsa legatio plena desiderii ac solitudinis fuisset, propter incredibilem quendam fratrum amorem, hic æquo animo esse potuit, belli discidio distractus à fratribus? 35

19. *Conquievit.*] Non impulsus fuit deinceps ad accipiendum illius provincie imperium, quia sibi illud Varus assumpserat.

20. *Q. Ligarius omni culpa vacat.*] Immiscet commonitionem Orator, ut Cæsar diligenter attendat & observet, nihil peccavisse Ligarium.

1b. *Domo est egressus.*] Id est, ex urbe Roma.

25. *Necessitatem honestam.*] Habuit necessitatem Ligarius remanendi in Africa, tum quia iussus est à Confidio, à quo illi provincie præfectus est; tum quia ab omnibus Afris petebatur.

26. *Duo tempora.*] Primum est quo Roma profectus est; secundum, quo remansit in Africa.

CONTENTIO.

III. Nullum igitur habes, Cæsar, adhuc in Q. Ligario signum alienæ à te voluntatis; cuius ego causam, animadvertes, quæso, qua fide defendam, cum prodo meam. O clementiam admirabilem, atque omni laude, prædicatione, literis, monumentisque decorandam! M. Cicero apud te defendit, alium 5 in ea voluntate non fuisse, in qua se ipsum confitetur fuisse; nec a tuas tacitas cogitationes extimescit; nec, quid b tibi de alio audienti de seipso occurrat, reformidat. Vide, quam non reformidem: vide, quanta c lux liberalitatis & sapientiæ tuæ mihi apud te dicenti oboriatur; quantum potero, voce 10

a quid cogites de eo.

b cum audies de alio.

c laus.

3. *Cum prodo meam.*] Cicero fatetur se in eadem causa fuisse, qua Ligarius quem defendit.

4. *Monumentis.*] In Oratione pro Mar-

cello dictum est, quid sit monumentum.

10. *Oboriatur.*] Id est, ex insperato oritur.

contendam, ut hoc populus Romanus exaudiat. Suscepto bello, Cæsar, gesto etiam ex magna parte, nulla vi coactus, iudicio meo ac voluntate ad ea arma profectus sum, quæ erant sumpta contra te. Apud quem igitur hoc dico? nempe apud
 15 eum, qui, cum hoc sciret, tamen me, antequam vidit, reipublicæ reddidit: qui ad me ex Ægypto literas misit, ut essem idem qui fuisset: qui, cum ipse imperator in toto imperio populi Romani unus esset, esse me alterum passus est: à quo, hoc ipso C. Panfa mihi nuntium perferente, concessos fasces laureatos te-
 20 nui, quoad tenendos putavi: qui mihi tum denique se salutem putavit reddere, si eam nullis spoliata ornamentis redderet. Vide, quæso, Tubero, ut qui de meo facto non dubitem dicere, de Ligarii non audeam confiteri. Atque hæc propterea de me dixi, ut mihi Tubero, cum de se eadem dicerem, igno-

11. *Suscepto bello.*] Libere Cicero suum factum confitetur, ut inde clementiam Cæsaris extollendo, ejus animum Ligario conciliet; cum enim jam ex magna parte bellum illud civile gestum esset, pulso ex Italia Pompeio, & profecto in Hispaniam Cæsare, Cicero trajecit in Græciam ad Pompeium, ut refert Plutarchus, & ut ex epist. Cic. ad Att. patet.

15. *Reipub. reddidit.*] Victo debellatoque Pompeio, permisit Ciceroni Cæsar ut rediret in patriam.

16. *Ex Ægypto literas misit.*] Cæsar, post victum Pompeium, venit in Ægyptum, ubi novem menses fuit, Appian. lib. 2. Hinc per Philotimum scripsit ad Ciceronem; cujus literas laudat, lib. 14. famil. Epist. ult. Oraverat autem Cicero Atticum per literas, ut ipse ad Balbum, Pansam, & Hirtium scriberet, ut pro se Cæsarem deprecarentur; quia apud eum valebant familiaritate.

1b. *Ut essem idem qui fuisset.*] Permisit Cæsar ut Cicero suam prætinam dignitatem, quam fuerat ante bellum assecutus, retineret.

17. *Qui, cum ipse imperator.*] Duces nomine imperatoris decorabantur ab exercitu, communi militum consensu, qui illos dignos imperio judicabant. Hæc autem appellationis dignitas iis concedebatur, qui decem hominum millia cecidissent.

18. *Me alterum passus est.*] Cicero, Ser. Sulpicio & M. Marcello Coss. in Ciliciam Proconsul missus est; ubi vicit Armenios, & Pindenissum urbem cepit.

Gessit etiam bellum cum latronibus, qui Amanum montem tenebant, qua de causa à militibus Imperator appellatus est. Anno sequente, L. Paullo & C. Marcello Coss. è provincia in Italiam reversus est, & urbem accessit, cum jam Lentulo & Marcello Coss. bellum civile constatum esset; sed quia non urbem ingressus est, imperium retinuit, & Proconsul remansit. Tandiu enim imperium retinebant, quoad Romam ingressi essent. Habemus autem, ex lib. epist. ad Atticum nono, epistolam tempore belli civilis scriptam ad Ciceronem, cujus salutatio sic inscribitur: L. Cornelius Balbus M. Tullio Ciceroni Imperatori salutem. Et lib. 10. Cæsar Imperator M. Tullio Ciceroni Imperatori salutem.

19. *Fasces laureatos.*] Proconsules sex lictores habuerunt; qui ipsis fasces cum securibus præferebant, sonesque virgis cædebant, & securi feriebant, ut refert Plutarchus in Rom. Qui autem Imperatores fuerant appellati, insignia laureæ fascibus adjugebant.

20. *Quoad tenendos putavi.*] Tenuit suos lictores Cicero usque ad mensem Octobrem, Cæsare iterum Dictatore, quo tempore ad portam eos abiecit, & urbem ingressus est, postquam eos cum imperio annos quatuor tenuisset.

22. *Vide, quæso, Tubero.*] Per Epiphonema ad Tuberonem convertit orationem suam, & ait, si de suo facto non dubitat confiteri, & ipsi ignovit Cæsar, quidni Ligarii factum quoque ausit confiteri, ut eadem ignoscat?

sceretur; cujus ego industriæ gloriæque faveo, vel propter propin-
quam cognationem, vel quod ejus ingenio studiisque delector,
vel quod^d laudem adolescentis propinqui existimo etiam ad me-
um aliquem fructum redundare. Sed hoc quæro, quis putet esse
crimen, fuisse in Africa Ligarium? nempe is, qui & ipse in A-
frica esse voluit, & prohibitum se à Ligario queritur, & certe³⁰
contra ipsum Cæsarem est congressus armatus. Quid enim, Tu-
bero, tuus ille districtus in acie Pharsalica gladius agebat? cujus
latus ille mucro petebat? qui sensus erat armorum tuorum? quæ
tua mens? oculi? manus? ardor animi? quid cupiebas? quid
optabas? Nimis urgeo: commoveri videtur adolescens; ad me³⁵
revertar; iisdem in armis fui: quid autem aliud egimus, Tubero,
nisi ut, quod hic potest, nos possemus? Quorum igitur impu-
nitas, Cæsar, tuæ clementiæ laus est, eorum ipsorum ad crudeli-
tatem te^e acuet oratio? Atque in hac causa nonnihil equidem,
Tubero, etiam tuam, sed multo magis patris tui prudenti-⁴⁰
am desidero: quod homo cum ingenio, tum etiam doctrina

d ex laude percipere me aliquem fructum.

e incitabit.

25. *Vel propter propinquam cognationem.*] Ex materno genere aliquam cum Cicerone cognationem habuit Tubero.

26. *Studiisque delector.*] Studebat eloquentiæ Tubero, & causas agebat, quas victus à Cicerone deferuit.

27. *Vel quod laudem.*] Cum Cicero & Tubero operam darent eloquentiæ, hæc se mutua studiorum similitudine amabant.

28. *Sed hoc quæro.*] Incipit jam criminationem refutare.

29. *Nempe is.*] Tubero, in quem criminationem eandem rejicit, qui non solum in Africa fuit, sed & esse voluit; & prohibitum se fuisse queritur à Ligario portu & oppido, cum huc venit, rei frumentariæ causa missus à Senatu; quare Tubero pulsus à Ligario, venit in Macedoniam ad castra Pompeii.

31. *Quid enim, Tubero*] Confirmat Cicero criminationem in Tiberonem à fine & consilio armorum quæ cepit contra Cæsarem. Ita autem hac amplificatione Cæsaris animum permovit, ut Cæsar, quasi elatus iracundia contra Tiberonem, libellos, quos in manu habebat, abiciens, innuerit Ciceroni, quasi omnia daturus & concessurus quæ peteret pro Ligario.

32. *Districtus.*] Contra Cæsarem nempe tunc pugnavit pro Pompeio.

Ib. *In acie Pharsalica.*] Pharsalus Thesaliciæ oppidum est à Pharsalo Acrissi filio denominatus. Hinc Pharsalicum prælium quod Cæsarem inter & Pompeium commissum est versus Enipeum fluvium. Vide Appianum, lib. 2.

Ib. *Cujus latus.*] Cæsaris nempe. Nota porro quod punctim hostem ferire contendebant.

35. *Commoveri videtur adolescens.*] Cum Cæsar commoveretur hac oratione, Cicero hanc commotionem transfert in Tiberonem.

36. *Iisdem in armis fui.*] Fuit quidem in castris Pompeii Cicero, cum certatum est; sed non pugnavit, propter infirmam valetudinem, ut Plutarchus scribit, & ipse Cicero Epist. 18. lib. 9.

37. *Quod hic potest.*] Id est, nos in acie Pharsalica id egimus, ut Cæsarem possemus interficere: hic autem nunc nos potest.

Ib. *Quorum igitur.*] Jam dirigit orationem ad Cæsarem.

40. *Patris tui prudentiam.*] Arguit jam patris temeritatem in accusando Ligario, quæ utcumque ferenda esset in filio, quem junior ætas excusare potest.

41. *Doctrina excellens.*] Excelluit Tubero filius juris doctrina; Tubero vero pater historiæ cognitioni, ut indicat Cicero in Epist. ad Q. fratrem.

excellens, genus hoc causæ quod esset, non viderit; nam si vidisset, quovis profectò, quam isto modo à te agi maluisset. Arguis fatentem: non est satis; accusas eum qui causam habet, aut, ut
 45 ego dico, meliorem quam tu; aut, ut tu vis, parem. Hæc non modo mirabilia sunt, sed prodigii simile est, quod dicam. Non habet eam vim ista accusatio, ut Q. Ligarius condemnetur, sed ut necetur: hoc egit civis Romanus ante te nemo; externi isti mores usque ad ^f sanguinem incitare solent odium aut levium
 50 Græcorum, aut immanium barbarorum. Nam quid aliud agis? ut Romæ ne sit? ut domo careat? ne cum optimis fratribus, ne cum hoc T. Broccho avunculo suo, ne cum ejus filio consobrino suo, ne nobiscum vivat? ne sit in patria? num est? num potest magis carere his omnibus, quàm caret? Italia prohibetur, exsulat.
 55 Non tu ergo hunc patria privare, qua caret, sed vita, vis. At istud ne apud eum quidem Dictatorem, qui omnes, quos oderat, morte multabat, quisquam egit isto modo: ipse jubebat occidi, nullo ^g postulante: præmiis etiam invitabat; quæ tamen crudelitas ab hoc eodem aliquot annis post, quem tu nunc crudelem
 60 esse vis, vindicata est. Ego vero istud non postulo, inquires: ita mehercule existimo, Tubero; novi enim te, novi patrem tuum, novi domum, nomenque vestrum: studia denique generis, ac familiæ vestræ, virtutis, humanitatis, doctrinæ plurimarum artium atque optimarum, nota sunt mihi omnia: itaque certo scio,
 65 vos non petere sanguinem: sed parum attenditis; res enim

^f mortem.

^g accusante.

45. *Meliorem.*] Melior fuit causa Ligarii, quàm Tuberonis; quia Ligarius invictus remansit in Africa, Tubero verò volens nec coactus.

47. *Condemnetur.*] Condemnatio sumebatur pro quovis pænæ genere, quo quis, excepta morte, multabatur.

48. *Externi isti mores.*] Ostendit, Tuberonem longe abesse à moribus Romanorum, qui humanitate pleni sunt; sed eos sumpsisse à Græcis, qui & leves sunt, & crudeles, neque facile suis civibus parcunt.

52. *T. Broccho.*] Brocchus cognomen fuit Furiaæ familiæ, ut observat Abrahamus; quod nomen inditum esse ait à vitio corporis, nempe ab ore productò, & dentibus prominentibus.

Ib. Consobrino.] Consobrino hic vocatur qui ex matris ejus fratre natus est. Natos autem ex fratre & sorore Junii consulti amittinos vocant: at Trebatius eos quoque consobrinos vocat, ut scribit Paulus lib. D. ultimo, de Gradibus.

56. *Dictatorem.*] Syllam intelligit, qui post victoriam de Marianis, & finito C. Marii & Carbonis Consulatu, Dictaturam invasit.

58. *Præmiis invitabat.*] Multos proscriptit Sylla, & duo talenta pro morte cuiusque proposuit.

59. *Ab hoc eodem.*] Cæsar legem tulit, qua inter Sicarios haberentur illi, qui in proscriptione ob relata civium Romanorum capita pecunias ex aerario acceperant. Suetonius in Julio.

Ib. Aliquot annis.] Annis 17.

61. *Mehercule.*] Jurandi adverbium; id est, per Herculem.

62. *Generis.*] Tuberones è genere sive gente Æliorum fuerunt, è qua existere Pæti, Lamia, & Tuberones, qui præ cæteris eruditionis laude fioruerunt; quorum alii philosophi, alii oratores, alii jurisperiti, alii historici fuerunt.

eo^h spectat; ut ea poena, in qua adhuc Q. Ligarius sit, non videamini esse contenti: quæ est igitur alia, præter mortem? si enim in exilio est, sicuti est, quid amplius postulatis? an, ne ignoscatur? hoc vero multo acerbius, multoque est gravius; quod nos domi petimus precibus & lacrymis, prostrati ad pedes, non tam nostræ causæ fidentes, quam hujus humanitati, id ne impetremus⁷⁰ i pugnabis? & in nostrum fletum irrumpes? & ¹ nos jacentes ad pedes supplicum voce prohibebis?

VI. Si, cum hoc domi faceremus, quod & fecimus, & ut spero, non frustra fecimus, tu derepente irrupisses, & clamare cœpisses, C. CÆSAR, cave credas, ignoscas, cave te fratrum pro fratribus salute obsecrantium misereat; nonne omnem humanitatem exuisses? quanto hoc durius, quod nos domi petimus, id à te in foro oppugnari? & in tali miseria multorum, perfugium misericordiae tollere? Dicam plane, C. Cæsar, quod sentio: si in hac tanta tua fortuna^a lenitas tanta non esset, quantum^b tu per te, per te, inquam, obtines (intelligo quid loquar) acerbissimo luctu redundaret ista victoria; quam multi enim essent de victoribus qui te crudelem esse vellent, cum etiam de victis reperiantur? quam multi, qui, cum à te nemini ignosci vellent, impedirent clementiam tuam, cum etiam ii, quibus ipse ignovisti, nolint te in alios esse misericordem? Quod si probare Cæsari possemus, in Africa Ligarium omnino non fuisse: si honesto & misericordie mendacio salutis civis calamitosi^c consultum esse vellemus: tamen hominis non esset, in tanto discrimine & periculo civis, refellere & coarguere nostrum mendacium: & si esset alicujus, ejus certe non esset, qui in eadem causa & fortuna fuisset. Sed tamen aliud est^d errare Cæsarem nolle, aliud nolle misereri: tum diceres, Cave, Cæsar, credas; fuit in Africa Ligarius; tulit arma contra te: nunc quid dicis? Cave ignoscas. Hæc nec hominis, nec ad hominem vox est: qua qui apud te, C. Cæsar, utetur, suam citius abjiciet humanitatem, quam extorquebit tuam. Ac primus aditus, & postu-

^h tendit. ⁱ impediēs. ¹ non permittes supplicare. ^a clementia. ^b natura tua. ^c consulere. ^d decipi.

70. *Domi petimus.*] Nempe primum in domo Cæsaris, deinde jam in foro, ubi hæc causa agitur.

1. *Si, cum hoc domi.*] A minori amplificat inhumanitatem Tiberonis, atque ita concludit; si nos supplicare domi Cæsaris impedires, certe esses dicendus inhumanus: at in foro supplicantes oppugnās, ergo multo es inhumanior.

1b. *Quod & fecimus.*] Venerunt enim apud Cæsarem ut pro Ligario deprecarentur.

3. *C. Cæsar.*] Prosopopœia.

6. *In tali miseria multorum.*] Eos indicat qui Pompeium sequuti sunt, quorum una spes est reditūs in Cæsaris clementia.

11. *De victis.*] Inter victos fuere Tiberones, nam erant in castris Pompeii: & est argumentum à minore ad majus.

24. *Ac primus aditus.*] Postquam crudelitatem Tiberonis iniquus est, proponit crimen quod ab illo obiectum est

- 25 postulatio Tuberonis hæc, ut opinor, fuit, velle se de Q. Ligarii scelere dicere: non dubito, quin admiratus sis, vel quod de nullo alio quisquam, vel quod is qui in eadem causa fuisset, vel quidnam novi facinoris adserret. Scelus tu illud vocas, Tubero? cur? isto enim nomine illa adhuc causa caruit: alii errorem appellat, alii timorem: qui durius, spem, cupiditatem, odium, pertinaciam: qui gravissime, temeritatem: scelus, præter te, adhuc nemo. Ac mihi quidem, si proprium & verum nomen nostri mali quæretur, fatalis quædam calamitas incidisse videtur, & improvidas hominum mentes occupavisse: ut nemo mirari debeat, humana consilia divinâ necessitate esse superata. Liceat esse miseros, quanquam hoc victore esse non possumus: sed non loquor de nobis: de illis loquor, qui^e occiderunt; fuerint^f cupidi, fuerint irati, fuerint pertinaces: sceleris vero crimine, furoris, parricidii liceat Cn. Pompeio mortuo, liceat multis aliis carere.
- 40 Quando hoc quisquam ex te, Cæsar, audivit? aut tua quid aliud arma voluerunt, nisi à te contumeliam propulsare? quid egit tuus ille invictus exercitus, nisi ut suum jus tueretur, & dignitatem tuam? quid? tu cum pacem esse cupiebas, id-ne agebas, ut

c mortui sunt.

f ambitiosi.

est statim ab orationis principio, quam habuit contra Ligarium Tubero. Ostenditque crimen seu scelus non esse appellandum.

25. *Postulatio.*] Antequam nomen aliquis deferretur, potestas à Prætore petebatur: atque hæc postulatio nominis delationem præcedebat. Unde Cicero in *Divinatione in Verrem*, *Nuper cum in P. Vatinius vir fortissimus & innocentissimus L. Piso delationem nominis postularet.* Deferre vero nomen, est reum aliquem facere.

26. *De nullo alio.*] Qui nempe Pompeium secutus fuisset.

29. *Alii errorem.*] Putabant bene multi specie Reipublicæ decepti, meliores esse partes Pompeii, quam Cæsaris.

30. *Alii timorem.*] Verebantur alii nimia Cæsaris potentia in Tyrannidem deflecteret.

Ib. *Spem.*] Nam alii certo certius sperabant fore ut Pompeius tot victoriis illustris nova potiretur.

Ib. *Cupiditatem.*] Alii non dubitabant quin, si Pompeio studerent, multa bona & magistratus obtinerent.

Ib. *Odium.*] Alii odio flagrabant in Cæsare.

Ib. *Pertinaciam.*] Quia cum semper in superioribus bellis Pompeio adhæsisset, volebant jam ab eo recedere.

31. *Temeritatem.*] Inconsulta belli gerendi cupiditate abripiebantur alii.

32. *Ac mihi quidem.*] Postquam protulit, quid de illo bello civili homines iudicarent, jam suum interponit iudicium, & totam mali causam ad fatalem necessitatem refert. Nam, ut dictum est in *Orat. pro Marcello*, omnia bella civilia fatis adscribebant.

36. *Hoc victore.*] Cæsare.

38. *Irati.*] Cæsari videlicet.

39. *Parricidii.*] Non reus tantum parricidii dicebatur, qui patrem interemisset, sed qualemcumque hominem, ut Festus ait.

41. *Contumeliam propulsare.*] Contumelia triplici affectus est Cæsar, ut lib. I. comment. ejus intelligitur: 1. quod cum per decennium ei fuisset administratio Galliarum credita, successor ei datus sit ante tempus. 2. quod decedenti Gallis & petenti Consulatum, ei denegatus sit. 3. quod recusato ei triumpho voluerit Senatus, ut suæ administrationis rationem redderet.

43. *Pacem esse cupiebas.*] Semper ad pacem Cæsar inclinavit. Nam ante civile

ut tibi cum sceleratis, an ut cum bonis civibus conveniret? Mihi vero, Cæsar, tua in me maxime merita tanta certe non viderentur, si me ut sceleratum à te conservatum putarem. Quomodo autem tu de republica bene meritus esses, si tot sceleratos incolumi dignitate esse voluisses? Secessionem tu illam existimavisti, Cæsar, initio, non bellum: non hostile odium, sed civile dissidium, utrisque cupientibus rempub. salvam, sed partim consiliis, partim studiis à communi utilitate aberrantibus. Principum dignitas erat pene par; non par fortasse eorum, qui sequebantur: causa tum dubia, quod erat aliquid in utraque parte, quod probari posset: nunc melior certe ea iudicanda est, quam etiam dii adjuverint; cognita vero clementia tua, quis non eam victoriam probet, in qua occiderit nemo, nisi armatus?

V. Sed ut omittam communem causam, veniamus ad nostram. Utrum tandem existimas facilius fuisse, Tubero, Ligarium ex Africa exire, an vos in Africam non venire? Peteramus-ne, inquires, cum Senatus censuisset? si me consulis, nullo modo; sed tamen Ligarium Senatus idem legaverat. Atque ille eo tempore paruit, cum parere

vile bellum eam petiit, ut ipse narrat lib. 3. de bello civili, & patet ex ejus Epist. ad Oppium Cornelium, quæ exstat lib. 9. ad Att. Ep. 8. & ipse Cic. lib. 6. ad famil. ad Cæcinnam, ubi de Cæsaribus & Pompeii bello loquitur: *Admirari soleo gravitatem, & justitiam, & sapientiam Cæsaribus; qui nunquam nisi honorificentissime Pompeium appellat: at in ejus personam multa fecit asperius; armorum ista, & victoria facta sunt, non Cæsaribus.*

44. *Ut tibi cum sceleratis.* A probitate Cæsaribus, non scelus esse appellandum contendit, quia non esset passus sceleratos in urbe, multo minus cum iis pacem habuisset.

45. *Mibi vero.* Alia ratio cur scelus non sit. Hanc à se defumit Cicero: quia si eum tanquam sceleratum conservasset, non tanti æstimaret Cæsaribus in se merita.

48. *Secessionem.* Ex Budæo dicitur in bello secessio, quod defectionem dicimus.

49. *Non bellum.* Bellum proprie geritur contra externos hostes jure gentium.

50. *Dissidium.* Per hanc vocem dissidium, & animorum dissensio, & corporum disjunctio notatur.

Ib. Utrisque. Tum Pompeiani, cum Cæsariani salvam esse Remp. volebant.

52. *Principum dignitas.* Principes tunc erant in Repub. Pompeius & Cæsar. Pompeius dignitate & factis superior erat Cæsare, at Cæsar Pompeio æquitate causæ, siquidem eam dii victoria comprobaverunt.

55. *Cognita vero clementia.* A clementia quam exhibuit Cæsar, commendat ejus victoriam.

1. *Communem causam.* Intelligit eam causam, quæ ad omnes Pompeianos pertinet.

Ib. Ad nostram. Id est, ad Ligarii causam, de qua nunc agitur.

2. *Utrum tandem.* Jam comparat Ligarii causam, cum causa Tuberonis: Utrum scilicet Ligarius meliorem habuerit causam in Africa manendi, quam Tubero in eam navigandi. Sic autem utramque comparat, ut justiores fuisse Ligarii ostendat.

3. *Peteramus-ne.* Introducit loquentes duos Tuberones, qui dicebant se Senatus auctoritate in Africam venisse.

5. *Senatus idem legaverat.* Id est, Ligarius Senatusconsulto venerat legatus in Africam; etiam enim Proconsules sibi legatos assumerent, tamen de iis erat per unum Consulum referendum ad Senatum, qui constitueret, quid ea de re sibi placeret.

Senatui necesse erat: vos tunc paruistis, cum paruit nemo qui no-
luit. Reprehendo igitur? minime vero; neque enim licuit aliter
vestro generi, nomini, familiæ, disciplinæ: sed hoc non concedo,
ut, quibus rebus gloriemini in vobis, easdem in aliis reprehenda-
tis. Tiberonis fors coniecta est ex S. C. cum ipse non adesset,
morbo etiam impediretur: statuerat [se] excusare. Hæc ego
novi propter communes necessitudines, quæ mihi sunt cum L.
Tuberone: domi una eruditi, militiæ contubernales, post affines,
in omni denique vita familiares: magnum etiam vinculum, quod
iisdem semper studiis usi sumus. Scio igitur Tiberonem domi
manere voluisse, sed ita quidam agebant, ita reipublicæ sanctissi-
mum nomen opponebant, ut etiam si aliter sentiret, verborum ta-
men ipsorum pondus sustinere non posset; cessit auctoritati am-
plissimi viri, vel potius paruit: unâ est profectus cum iis, quorum
erat ^a una causa: tardius iter fecit: itaque in Africam venit jam
occupatam. Hinc in Ligarium crimen oritur, vel ira potius; nam
si crimen est prohibere illum voluisse, non minus magnum est, vos
Africam, omnium provinciarum arcem, natam ad bellum contra
hanc urbem gerendum, obtinere voluisse, quàm aliquem se impe-
ratorem esse maluisse. Atque is tamen aliquis Ligarius non
fuit. Varus imperium se habere dicebat: fasces certe habe-
bat. Sed quoquo modo se illud habeat; hæc querela vestra,

a eadem.

7. *Neque enim licuit.*] Non impro-
bat Cicero quod Tiberones paruerint
Senatui, sed probat justiore habuisse
causam Ligarium manendi in Africa,
eos autem nullam Ligarium reprehendi-
endi.

10. *Tiberonis fors.*] Fatetur Tiberonem patrem non aliqua cupiditate aut ambitione obtinuisse Africam, sed fortitione juxta leges decernendi provincias. Hanc autem obtinere debuisse Tiberonem Cæsar ipse lib. 1. de bello civili declarat.

13. *Domus una eruditi.*] Eruditi fuerunt Tubero & Cicero in urbe Roma, in eadem schola.

Ib. *Contubernales.*] Ex Vegetio lib. 2. de re militari cap. 13. *Centuriæ in contubernia divisæ sunt, ut decem militibus sub uno papilione degentibus unus præesset decanus, qui caput contubernii nominatur.* Hinc autem inter milites familiaritates nascebantur. Contubernales autem fuerunt in bello Marfco, quod & Italicum & Sociale dictum est: eo bello Cicero in exercitu

Cn. Pompeii Strabonis Consulis tiro fuit, ut refert ipse Cic. Phil. 12.

Ib. *Post affines.*] Affinitas per nuptias contrahitur, ut docet Modestinus in lib. 4. D. de Gradibus; forte autem uxor Tiberonis è genere Tullio fuit.

16. *Sanctissimum nomen opponebant.*] Excusat Tiberonem, qui inductus fuit ad illud bellum specie Reipublicæ, cujus jura defendere se Pompeiani jactabant.

18. *Amplissimi viri.*] Pompeii partes Senatus tuebatur.

20. *Occupatam.*] A Varo.

22. *Prohibere illum voluisse.*] In argumento de hoc dictum.

23. *Arcem.*] Aptissima fuit Africa ad inferendum populo Romano bellum: hinc enim tria bella Punica eruperunt.

26. *Fasces certe habebat.*] De fascibus dictum superius. Præferabantur Dictatoribus, Contulibus, & Prætoribus, velut sui Magistratus insignia.

Tube-

Tubero, quid valet? recepti in provinciam non sumus: quid, si
 essetis? Cæsari-ne eam tradituri fuissetis, an contra Cæsarem re-
 tenturi? Vide quid licentiæ, Cæsar, nobis tua liberalitas det, vel
 potius audaciæ. Si responderit Tubero, Africam, quo Senatus
 eum forsque miserat, tibi patrem suum traditurum fuisse: non
 dubitabo apud ipsum te, cuius id eum facere interfuit, gravissimis
 verbis ejus consilium reprehendere; non enim si tibi ea res grata
 fuisset, esset etiam probata. Sed jam hoc totum omitto, non tam
 ut ne offendam tuas ^b patientissimas aures, quam ne Tubero, quod
 nunquam cogitavit, facturus fuisse videatur. Veniebatis igitur
 in Africam provinciam, unam ex omnibus ^c huic victoriæ maxi-
 me infestam: in qua erat rex potentissimus, inimicus huic causæ,
 aliena voluntas, conventus firmi atque magni: quæro, quid factu-
 ri fuissetis? quanquam quid facturi fueritis non dubitem, cum
 videam quid feceritis. Prohibiti estis in provincia vestra pedem
 ponere; & prohibiti, ut perhibetis, summa cum injuria: quo-
 modo id tulistis? acceptæ injuriæ querelam ad quem detulistis?
 nempe ad eum, cuius auctoritatem secuti in societatem belli ve-
 neratis. Quod si Cæsaris causa in provinciam veniebatis, ad eum
 profecto exclusi provincia venissetis: venistis ad Pompeium; quæ
 est hæc ergo apud Cæsarem querela, cum eum accusatis, à quo
 queramini vos prohibitos contra Cæsarem bellum gerere? Atque
 in hoc quidem vel cum mendacio, si vultis, gloriari per me licet,
 vos provinciam fuisse Cæsari tradituros, etiam si à Varo & quibus-
 dam aliis prohibiti essetis; ego autem confitebor, culpam esse Li-
 garii, qui vos tantæ laudis occasione privaverit. Sed vide, quæso,
 C. Cæsar, constantiam ornatissimi viri L. Tiberonis: quam ego,
 quamvis ipse probarem, ut probo, tamen non commemorarem,
 nisi à te cognovissem inprimis eam virtutem solere lauda-
 ri. Quæ fuit igitur unquam in ullo homine tanta constantia?

b attentissimas.

c Cæsaris.

28. *Recepti in provinciam non sumus.*] Querelam occupat Tiberonum, qui à Li-
 gario aditu in Africam prohibiti sunt.

29. *Cæsari-ne.*] Respondet autem jam
 orator, nempe quod illam provinciam Pom-
 peio non Cæsari servassent, imo potius inde
 eum oppugnassent.

31. *Quo Senatus.*] Id est, quod ex
 Senatusconsulto, sortitione facta, missus
 erat.

33. *Cuius id eum.*] Id est, cui utile
 fuit Africam provinciam à Tiberone tra-
 di.

34. *Ejus consilium.*] Tradendi videlicet

Cæsari provinciam, quam à Senatu acce-
 perat.

39. *Rex potentissimus.*] Juba Rex Mau-
 ritaniæ, devicto Pompeio, vicissim ipse in
 Africa superatus est. Is autem insensibili-
 mus erat dignitati Cæsaris.

40. *Conventus firmi.*] Ita Festus de con-
 ventu: *Conventus uno modo intelligitur, cum
 à Magistratibus iudicii causa populus con-
 gregatur.* Hi autem potissimum in Italici
 præfecturis, tum etiam in provinciis fie-
 bant.

45. *Nempe ad eum.*] Pompeio Africam
 tradere voluisse Tiberones constat.

constantiam dico? nescio an melius patientiam possem dicere: quotus enim istud quisque fecisset, ut, à quibus partibus in dis-
 60 fensione civili non esset receptus, essetque etiam cum crudelitate ejectus, ad eas ipsas rediret? magni cujusdam animi, atque ejus viri est, quem de suscepta causa propositaque sententia nulla contumelia, nulla vis, nullum periculum posset depellere. Ut enim cætera paria Tuberoni cum Varo fuissent, honos, nobilitas, splen-
 65 dor, ingenium, quæ nequaquam fuerunt; hoc certe præcipuum Tuberonis fuit, quod iusto cum imperio ex S. C. in provinciam suam venerat; hinc prohibitus, non ad Cæsarem, ne iratus; non domum, ne iners; non aliquam in regionem, ne condemnare causam illam, quam secutus esset, videretur: in Macedoniam ad Cn.
 70 Pompeii castra venit, in eam ipsam causam à qua erat rejectus cum injuria. Quid? cum ista res nihil commovisset ^d ejus animum, ad quem veneratis, languidiore, credo, studio in causa fuistis? tantummodo in præsiidiis eratis, animi vero à causa abhorrebant? an, ut fit in bellis civilibus, nec in vobis magis, quam
 75 in reliquis, omnes vincendi studio tenebamur? pacis equidem semper auctor fui; sed tum sero; erat enim amentis, cum aciem videres, pacem cogitare. Omnes, inquam, vincere volebamus; tu certe præcipue, ^e qui in eum locum venisses, ubi tibi esset pereundum, nisi vicisses: quanquam, ut nunc se res habet, non dubito quin
 80 hanc salutem anteponas illi victoriæ. Hæc ego non dicerem, Tubero, si aut vos constantiæ vestræ, aut Cæsarem beneficii

d Pompeii.

e quoniam.

66. *Iusto cum imperio.*] Justum imperium dicitur, quod ex Senatusconsulto datum est.

67. *Ad Cæsarem.*] Tubero non venit ad Cæsarem, ne iratus videretur Pompeio.

68. *Aliquam in regionem.*] Qua in regione nullus armorum tumultus, nullum bellum esset.

72. *Credo.*] Ironice loquitur, neque enim coacti in castra Pompeii venerunt Tuberones, sed ira concitati, ut contra Cæsarem pugnarent.

73. *In præsiidiis eratis.*] Non ad castra profecti fuerant Pompeii Tuberones, ut tantum essent in illius præsidio, sed revera ut acie pugnarent.

75. *Pacis equidem semper auctor fui.*] Argumento à minore ad majus & à se desumpto ostendit Cicero summam fuisse in Tuberone vincendi cupiditatem. Nam licet

Cicero semper pacis auctor fuisset, tamen ardebat vincendi cupiditate; ergo majori Tuberones, qui tanto studio Pompeium adjuvabant. Quod autem pacem semper suaserit, patet tum ex Plutarcho, qui refert sæpius de pace scripsisse ad Cæsarem, sæpius Pompeium obsecrasse, ut eam acceptaret, sed incensis utrinque animis nihil effecisse, tum ex Epist. lib. 7. tum ex 16. famil. ad Tironem, ubi testatur se omnia & fecisse & dixisse quæ ad pacem pertinerent.

76. *Tum sero.*] Jam nulla fieri poterat cum instructa jam esset acies, & ad prælium expedita.

80. *Hanc salutem.*] Loquitur de salute, quam ipse Tubero obtinuit à Cæsare post relatum ab eo victoriam.

81. *Beneficii sui.*] Indicat beneficium salutis, quam ipsi Tuberones obtinuerunt à Cæsare, cum ipsis ignovit.

sui pœniteret. Nunc quæro, utrum vestras injurias, an reipublicæ persequamini: si reipublicæ; quid de vestra in ea causa perseverantia respondebitis? si vestras; videte ne erretis, qui Cæsarem vestris inimicis iratum fore putetis, cum ignoverit suis. Itaque num tibi videor, Cæsar, in causa Ligarii^f occupatus esse? num de ejus facto dicere? quicquid dixi, ad unam^g summam referri volo, vel humanitatis, vel clementiæ, vel misericordiæ tuæ. Causas, Cæsar, egi multas & quidem tecum, dum te in foro tenuit ratio honorum tuorum: certe nunquam hoc modo; *Ignoscite, Judices: erravit: lapsus est: non putavit: si unquam posthac*: ad parentem sic agi solet; ad judices, *Non fecit, non cogitavit, falsi testes, fictum crimen*. Dic te, Cæsar, de facto Ligarii judicem esse: quibus in præfidiis fuerit, quære; taceo: ne hæc quidem colligo, quæ fortasse valerent etiam apud judicem: legatus ante bellum profectus, relictus in pace, bello oppressus, in eo non acerbus: tum etiam fuit totus animo & studio tuus. Ad judicem sic agi solet; sed ego ad parentem loquor, Erravi, temere feci, pœnitet: ad clementiam tuam confugio: delicti veniam peto: ut ignoscas oro; si nemo impetravit, arroganter; si plurimi, tu idem fer opem, qui spem dedisti.

f laborare.

g caput.

82. *Vestras injurias.*] Quænam istæ injuriæ? nisi quibus se affectos putaverunt Tiberones cum à portu prohibiti sunt à Ligario. Vide argumentum Orat.

83. *In ea causa perseverantia.*] Constantes illi Tiberones fuerunt in causa Pompeii usque ad Cæsaris victoriam: in quo si peccavit Ligarius, illi quoque peccaverunt.

87. *De ejus facto.*] Id est, de facto Ligarii, de quo accusatus est à Tiberone, quod nempe in Africa fuerit.

89. *Egi causas tecum.*] Antequam Prætor esset, multas causas egit Cæsar in foro, & orationes edidit in lucem, quas se Brutus legisse apud Ciceronem libro de Claris Oratoribus ait; & ibidem Cicero de eodem, negat videre se, cui Cæsar debeat cedere:

aitque eum elegantem, splendidam, magnificam ac generosam dicendi rationem tenere.

Ib. *Dum te in foro.*] Ab anno ætatis suæ vigesimo primo, quo Dolabelam repetundarum accusavit, usque ad annum trigessimum nonum versatus est in foro Cæsar, & causas egit, ut refert Tacitus.

90. *Nunquam hoc modo.*] Apud Judices non agitur deprecatione; cum ea tantum apud parentem, non apud judicem valere debeat: tacite autem & assentatorie Cæsarem patrem patriæ appellat.

94. *Quibus in præfidiis fuerit.*] Nulas urbes contra Cæsarem defendit Ligarius.

PERORATIO.

Tota hæc Peroratio in comparanda Cæsaris clementia posita est.

VI. An sperandi Ligario causa non sit, cum mihi apud te sit
^a locus etiam pro altero deprecandi? Quanquam neque in hac
 oratione spes est posita causæ, nec in eorum studiis, qui à te pro
 Ligario petunt, tui necessarii. Vidi enim & cognovi, quid ma-
 xime spectares, cum pro alicujus salute multi ^b laborarent: cau-
 sas apud te rogantium gratiosiores esse, quam preces: neque te
 spectare, quam tuus esset necessarius is qui te oraret; sed quam
 illius, pro quo laboraret. Itaque tribuis tu quidem tuis ita mul-
 ta, ut mihi beatiore illi esse videantur interdum, qui tua libera-
 10 litate fruuntur, quam tu ipse, qui illis tam multa concedis. Sed
 video tamen apud te causas, ut dixi, rogantium valere plus, quam
 preces; ab iisque te moveri maxime, quorum iustissimum dolorem
 videas in petendo. In Q. Ligario conservando multis tu quidem
 gratum facies necessariis tuis: sed hoc, quæso, considera, quod
 15 soles. Possum fortissimos viros, Sabinos, tibi probatissimos, to-
 tumque agrum Sabinum, florem Italiæ, robur reipublicæ pro-
 ponere; nosti optime homines; animadvertite horum omnium mœ-
 stitiam & dolorem; hujus T. Brocchi, de quo non dubito quid
 existimes, lacrymas squaloremque ipsius, & filii vides. Quid de
 20 fratribus dicam? noli, Cæsar, putare, de unius ^c capite nos age-
 re; aut tres tibi Ligarii in civitate retinendi sunt, aut tres ex
 civitate exterminandi: quodvis exsilium his est optatius, quam
 patria, quam domus, quam Dii Penates, uno illo exfulante. Si
 fraterne, si pie, si cum dolore faciunt, moveant te horum lacrymæ,
 25 moveat pietas, moveat germanitas: valeat tua vox illa, quæ vi-
 cit; te enim dicere audiebamus, nos omnes adversarios putare, nisi
 qui nobiscum essent; te omnes, qui contra te non essent, tuos.
 Vides-ne igitur hunc splendorem, omnem hanc Brocchorum do-
 mum, hunc L. Marcium, C. Cæsetium, L. Corfidium, hosce om-
 nes

^a facultas.

^b solliciti essent.

^c salute.

1. *Cum mihi.*] Argumentum à difficili-
 ori; difficilius enim fuit Ciceroni, qui Pom-
 peium sequutus erat, deprecari pro alio qui
 Pompeium quoque sequutus est, quam ali-
 um sperare veniam à Cæsaris clementia.

3. *Nec in eorum studiis.*] Intelligit stu-
 dia eorum qui Cæsari necessitate conjuncti
 erant.

5. *Causas rogantium.*] Id est, eorum
 qui rogant pro aliorum salute.

15. *Sabinos.*] Satinus videtur fuisse Li-
 garius.

25. *Germanitas.*] Germanitas est con-
 junctio inter germanos, qui sunt quasi ex
 eadem stirpe geniti.

28. *Brocchorum domum.*] Brocchum pa-
 trem, & filium, qui Ligarii consobrinus fuit.

29. *L. Marcium.*] Marcius eques Ro-
 manus fuit, Ligarii affinis.

Ib. *Cæsetium.*] Ille forte fuit Cæsetius,
 qui factus Tribunus plebis, ejectus est à tribu-
 natu, quod coronam lauream alba fascia reli-
 gatam statuae Cæsaris impositam detraxisset.

Ib. *L. Corfidium.*] Fatetur Cicero
 hic

nes equites Rom. qui adfunt veste mutata, non solum notos tibi, 30
verum etiam probatos viros, tecum fuisse? Atque his [maxime]
irascebamur, & hos ^d requirebamus, & his nonnulli etiam mina-
bantur. Conserva igitur tuis suos; ut, quemadmodum cætera
quæ dicta sunt à te, sic hoc verissimum reperiatur. Quod si peni-
tus perspicere posses concordiam Ligariorum, omnes fratres tecum 35
iudicares fuisse. An potest quisquam dubitare, quin, si Q. Liga-
rius in Italia esse potuisset, in eadem sententia futurus fuisset, in
qua fratres fuerunt? quis est, qui horum consensum conspirantem,
& pene conflatum, in hac propè æqualitate fraterna non noverit?
qui hoc non sentiat, quidvis prius futurum fuisse, quam ut hi 40
fratres diversas sententias fortunæque sequerentur? Voluntate igitur
omnes tecum fuerunt: tempestate ^e abreptus est unus; qui si
consilio id fecisset, esset eorum similis, quos tu tamen salvos esse
voluisti. Sed ierit ad bellum: dissenserit non à te solum, verum
etiam à fratribus: hi te orant tui. Equidem cum tuis omnibus 45
negotiiis interesssem, memoria teneo, qualis tum T. Ligarius Quæ-
stor urbanus fuerit erga te & dignitatem tuam: sed parum est me
hoc meminisse; spero etiam te, qui oblivisci nihil soles, nisi inju-
rias, quoniam ^f hoc est animi, quoniam etiam ingenii tui, te
aliquid de hujus Quæstoris officio cogitantem, etiam de aliis 50
quibusdam Quæstoribus reminiscentem recordari. Hic igitur
T. Ligarius, qui tum nihil egit aliud (neque enim hæc divi-
nabat) nisi ut tu eum tui studiosum, & bonum virum iudicares,
nunc à te supplex fratris salutem petit: quam hujus admonitus
officio cum utrisque his dederis, tres fratres optimos & integer- 55
rimos, non solum sibi ipsos, neque his tot ac talibus viris,

d desiderabamus. e divisus. f es hoc animo.

hic errasse Epist. 42. lib. 13. ad Att. Brutus mihi T. Ligarii verbis nunciavit, quod appelletur L. Corfidius in oratione Ligariana, erratum esse meum, sed, ut aiunt, *πονηρικὸν ἐνὶ τῷ λόγῳ*. Sciebam Corfidium pernecessarium Ligariorum: sed cum video ante esse mortuum. Da igitur, quæso, negotium Pharnaci Antæo, Salvio, ut id nomen ex omnibus libris tollatur.

30. *Adfunt veste mutata.*] Non solum rei in iudicio vestem mutabant, sed omnes etiam propinqui, & amici qui iudicio aderant.

34. *Hoc verissimum.*] Dixerat Cæsar, se suos omnes putare, qui contra se non fuissent. Cum igitur Ligarius contra eum arma non sumpserit, tanquam suum debet conservare.

35. *Omnes fratres tecum.*] Duo alii Ligarii istius fratres Cæsarem secuti fuerant. Hic solus fuerat in Africa, qui si Romæ fuisset cum fratribus, ab iis non recessisset.

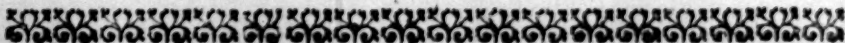
38. *Conspirantem, & pene conflatum.*] Metaphoræ sumptæ à ventis.

46. *Qualis tum T. Ligarius Quæstor urbanus.*] Ligarius Quæstor urbanus, Lentulo & Philippo Coss. cum stipendium Cæsari decretum est, cuius Cicero meminit lib. 1. ad fam. Epist. 7. ei præstitit; quo tempore ipse Cicero stipendium se non solum ei decrevisse, sed etiam ut Senatus decerneret, laborasse ait, Orat. de provin. Coss. Porro Quæstres urbani curabant ærarium, ejusque pecunias expensas & acceptas in tabulas publicas referebant, ut docet *Afentius Verr. 3.*

neque

neque nobis necessariis suis, sed etiam reipublicæ condonaveris, Fac igitur, quod de homine nobilissimo & clarissimo M. Marcello restituto fecisti nuper in curia, nunc idem in foro de optimis, 60 & huic omni frequentiae probatissimis fratribus; ut concessisti illum Senatui, sic da hunc populo, cujus voluntatem carissimam semper habuisti: & si ille dies tibi gloriosissimus, populo Romano gratissimus fuit; noli, obsecro, dubitare, C. Cæsar, similem illi gloriæ laudem quàm sæpissime quærere; nihil est enim tam po- 65 pulare quam bonitas: nulla de virtutibus tuis plurimis nec gratior, nec admirabilior misericordia est; homines enim ad deos nulla re propius accedunt, quàm salutem hominibus dando: nihil habet nec fortuna tua majus, quam ut possis; nec natura tua melius, quam ut velis conservare quamplurimos. Longiorem ora- 70 tionem causa forsitan postulat, tua certe natura brevior. Quare, cum utilius esse arbitrer te ipsum, quam me, aut quenquam loqui tecum, finem jam faciam: tantum te ipsum admonebo, si illi absenti salutem dederis, præsentibus his omnibus te daturum.

58. *M. Marcello.*] Pepercit M. Mar- | questus fuerat.
cello Cæsar, licet infensissimo sibi; de | 59. *In foro.*] In foro agebatur hæc Li-
hujus acerbitate palam in Senatu con- | garii causa.

I N

M. ANTONIUM
PHILIPPICARUM
LIBER I.

S E U

PHILIPPICA PRIMA.

D E N O M I N E.

Quintilianus lib. 10. ait *Philippicas istas orationes in Antonium Ciceronem appellasse, Demosthenem imitatum, qui quatuor ejusdem nominis in Philipum Macedonum regem scripsit: eas tamen veterum aliqui, & in primis Aulus Gellius, Antonianas suo nomine nonnunquam vocaverunt.*

ARGUMENTUM PRIMÆ
PHILIPPICÆ.

Cum videret Cicero post mortem Cæsaris ab Antonio ejusdem collega Rempublicam opprimi, Athenas ire statuit, dum Antonius Consulatu suo fungeretur, ut, cum Hircius & Pansa Consules designati suum Magistratum inissent, statim Romam rediret. Antonius interea factus audacior Dolabellæ alterius Consulis conjunctione, multos cives pessimos restituit, multis immunitates dedit, multorumque decretorum tabulas non tam ex actis Cæsaris, ut dicebat, quam ex libidine sua finxit. Profectus itaque Cicero, & in Siciliam delatus, professione mutata Romam reversus est. Postridie vero illius diei Antonius Senatum convocavit de faciendis Cæsari supplicationibus.

Cicero

Cicero non adfuit, amicorum consilio: iratus Antonius milites confestim misit, qui nisi in Senatum veniret, domum ejus demolirentur. Sed nec venit propterea in Senatum Cicero, nec id perfecit Antonius. Ægre tulit hanc injuriam Cicero, & sequenti die venit in Senatum, ubi suæ profectionis & reversionis consilia exposuit, de hesternâ injuria conquestus est; contra Antonii sententiam, de Cæsaris morte, de supplicationibus, & actis multum disputavit. Postremo utrumque Consulem, Dolabellam, qui tum præsens aderat, & Antonium, qui absens erat, commonuit, atque summa sapientia cum omnium admiratione reprehendit.

TEMPUS ET LOCUS.

Habita sunt hæ orationes partim in Senatu, partim ad populum; & hæc quidem prima Calendis Septembris Antonio & Dolabella Coss. urbis conditæ anno 709. Ciceronis vero 63.

GENUS ET STYLUS.

Quæstio est in genere deliberativo, tenuis stylus, qualis esse debet in ejusmodi dicendi genere.

PARTES.

Quatuor sunt: Expositio suæ profectionis, & reversionis: Confirmatio, ubi docet acta Cæsaris esse servanda: Admonitio ad Consules: & brevis Peroratio.

PRIMA PARS,

- In quâ* I. *Exponit causas suæ profectionis.*
 II. *Exponit causas reversionis.*
 III. *Queritur de Antonio.*

I. **A**NTEQUAM de republica, Patres Conscripti, dicam ea quæ dicenda hoc tempore arbitror, exponam vobis breviter consilium & profectionis, & reversionis meæ. Ego cum sperarem ^a ali-

INTERPRETATIO.

^a tandem.

NOTÆ.

x. *Patres Conscripti.*] De his dictum est Orat. pro Marcello Paragr. I. l. 1.

quando

quando ad vestrum consilium auctoritatemque rempublicam esse revocatam, manendum mihi statuebam, quasi in vigilia quadam 5 Consulari ac Senatoria; nec vero usquam discedebam, nec à republica dejiciebam oculos, ex eo die, quo in Ædem Telluris convocati sumus; in quo templo, quantum in me fuit, jeci fundamenta pacis: Atheniensiumque renovavi vetus exemplum: Græcum etiam verbum usurpavi, quo tum in sedandis discordiis usa 10 erat civitas illa: atque omnem memoriam discordiarum oblivione sempiterna delendam censui. Præclara tum oratio M. Antonii; egregia etiam voluntas; pax denique per eum & per liberos ejus cum præstantissimis civibus confirmata est. Atque his principiis reliqua consentiebant; ad deliberationes eas, quas 15 habebat domi de republica, principes civitatis adhibebat:

4. *Ad vestrum consilium.*] Per Julium Cæsarem Patribus sublata fuerat auctoritas administrandæ Reipublicæ: verum eo occiso, eis restituta est.

5. *In vigilia.*] Metaphora sumpta est à militibus qui in statione excubant. Hanc autem vocat *Consularem & Senatoriam*; quia Consul fuerat Cicero, & Senator erat, ad quos potissimum pertinet invigilare Reipublicæ.

6. *Usquam.*] Per illam vocem ostendit, ita se invigilasse Reipublicæ conservandæ, ut nec in locum aliquem, nec ex aliquo loco discesserit, milites in statione sua imitatus.

7. *Ex eo die.*] Decimo quinto Kalend. April. venit in Ædem Telluris. Vide Epist. 11. & 16. lib. 14. ad Att.

Ib. *In Ædem Telluris.*] Post cædem Cæsaris ab Antonio convocatus est Senatus in Telluris templum, quod ad Forum Romanum, & Viam Sacram erat, non procul à Capitolio & Palatio. Huic ædi vicinior fuit ædes Antonii, ut ait Appianus; ibique potius quam in curia Senatum haberi voluit, quod subiecta hæc erat Capitolio, unde facile à conjuratis ad cædem gladiatores evocari potuissent.

9. *Atheniensium.*] Cum Athenienses victi essent à Lacedæmoniis, triginta rectoribus, qui tyranni dicti sunt, regendi dati sunt; qui cum tyrannidem in eos exercerent, tandem à Thrasybulo victi sunt & expulsi, restitutaque civitatis libertate, lex ab eodem lata est, ne quis rerum antea-

rum accusaretur; ne qua præteritarum injuriarum mentio fieret, ne quis multaretur.

10. *Verbum usurpavi.*] Legem illam Græci dixere *ἀμνηστία*, id est, oblivionem injuriarum. De hac lege loquitur Valer. Max. lib. 4. tit. de moderatione.

12. *Delendam censui.*] Scribit Dio, ita à Cicerone permotum fuisse Senatum, ut Senatusconsultum factum sit, ne quis acceptæ ab alio injuriæ in posterum meminisset.

Ib. *Oratio M. Antonii.*] Antonius in Æde Telluris de concordia habuit orationem.

13. *Per liberos ejus.*] Plures pro uno sic reponit Cicero; unum enim tantum habuisse ex prima sua conjuge Fabia legitur. Cum interfectores Cæsaris in Capitolio tutius remanerent, non ausi ad Senatum venire, parvum filium Antonius obsidem in Capitolium misit: &, ut Plutarchus in Bruto scribit, è Capitolio descenderunt; ac Brutus apud Lepidum, Cassius apud Antonium, cæteri apud alios cænarunt. Postero die provinciæ eisdem in Senatu decretæ, Bruto Creta, Cassio Africa, Trebonio Asia, Cimbro Bithynia, D. Bruto Gallia Citerior. Sed cum Cæsar funere elatus, & à M. Antonio laudatus esset, plebs cum facibus ad domum Bruti, Cassii, & aliorum cucurrit, & ægrè depulsa est. Cicero de his scribit lib. 14. ad Att. Tum M. Brutus & Cassius urbem reliquerunt, & Antium atque Lanuvium profecti, ibi otiosi fuerunt. Lib. 14. & 15. ad Att.

ad hunc ordinem res optimas deferebat: summa cum dignitate & constantia ad ea, quæ quæsitæ erant, respondebat: nihil tum, nisi quod erat notum omnibus, in C. Cæsaris commentariis
 20 reperiebatur. Num qui exsules restituti? unum aiebat, præterea neminem. Num immunitates datæ? nullæ, respondebat. Assentiri enim nos Ser. Sulpicio, clarissimo viro, voluit, ne qua tabula, post Idus Martias, ullius decreti Cæsaris, aut beneficii, figeretur. Multa prætereo, eaque præclara: ad singulare
 25 enim M. Antonii factum festinat oratio. Dictaturam, quæ vim jam regiæ potestatis ^b obsederat, funditus ex republica sustulit, de qua ne sententias quidem diximus: scriptum Senatusconsultum, quod fieri vellet, attulit; quo recitato, auctoritatem ejus summo studio secuti sumus, eique amplissimis verbis per Senatusconsultum gratias egimus. ^c Lux quædam videbatur obla-
 30 ta, non modo regno, quod pertuleramus, sed ^d etiam regni timore sublato: magnumque pignus ab eo reipublicæ datum, se liberam civitatem esse velle, cum Dictatoris nomen, quod

^b obtinuerat. ^c felicitas. ^d sublata potestate regiæ.

17. *Ad hunc ordinem.*] Senatorium ordinem intelligit, ad quem res majoris momenti deferebantur. Inde autem sperabatur ut pristinae libertati Respublica restitueretur ab Antonio.

19. *Cæsaris commentariis.*] Commentaria, sive Commentarii, libri sunt, in quibus summa tantum capita, & velut initia describuntur.

20. *Unum aiebat.*] Quis fuerit ille exsul restitutus, non facile judicatur, nisi sit Sextus Clodius, Publii Clodii filius, qui Ciceroni fuit infensissimus. Certe id aperte testatur Antonius epistola quadam ad Ciceronem, lib. 14. ad Att.

21. *Immunitates datæ.*] Dabatur alicui populo vel civitati immunitas, cum à tributo, quod populo Romano pendebant, liberabantur.

22. *Ser. Sulpicio.*] Sulpicius Jurisconsultus fuit doctissimus & eloquentissimus. Is, cum videret multas immunitates tum civitatibus, tum hominibus qui Cæsari faverant contra Pompeium, ab eodem esse datas, atque illarum immunitatum edicta in tabulis æreas incidi, & in Capitolio figi ad memoriam sempiternam; Senatusconsultum fieri obtinuit, ne id deinceps fieret.

lib. *Ne qua tabula.*] Leges, fœdera, &

decreta quæ lata fuerant, in tabulis æreis incisa, in locis publicis, sed maxime in Capitolio, clavis ad parietes aut columnas figebantur.

25. *Dictaturam.*] Dictator hinc dictus est, quod à Consule dicebatur; aliquando etiam à populo nominatus est: sed qui tamen à Consule diceretur, ut Livius observat lib. 27. quandoque vero ab interrege, ut à Valerio Flacco Cornelius Sylla, teste Appiano lib. 1. bell. civil. denique etiam à Senatu; sic enim Caius Julius Cæsar Dictator creatus est, ut Plutarchus in ejus vita scribit. Porro creabatur quando discordiæ civium graviores poscebant, ut notavit Cicero lib. 3. de Legibus; vel crebra bella eaque graviora à finitimis populis oriebantur. Tantum autem illius fuit imperium, ut eo creato, Magistratus omnes, præter Tribunos, auctoritate sese abdicarent: haud amplius quam per sex menses sine provocatione, & majore quam Consules potestate imperabat. Primus omnium Sylla, deinde Cæsar, perpetuam hanc sibi potestatem usurparunt; unde ait, Cæsarem usurpavisse sibi regiam potestatem, qua summa uti apud omnes videbatur.

31. *Non modo regno.*] Intelligit Dictaturam, quam perpetuam invaserat Cæsar.

sæpe iustum fuisset, propter perpetuæ Dictaturæ recentem memoriam funditus ex republica sustulisset. Liberatus cædis periculo paucis post diebus Senatus videbatur; uncus impactus est fugitivo illi, qui in C. Marii nomen invaserat. Atque hæc omnia communiter cum collega; alia porro propria Dolabellæ: quæ, nisi collega abfuisset, credo eis fuisse futura communia. Nam cum serperet in urbe infinitum e malum, idque manaret in dies latius; iidemque bustum in foro facerent, qui illam inssepultam sepulturam effecerant; & quotidie magis magisque perdit homines, cum sui similibus servis, tectis ac templis urbis minarentur: talis animadversio fuit Dolabellæ, cum in audaces sceleratosque servos, tum in impuros & nefarios liberos; talisque everfio illius execratae columnæ, ut mirum mihi videatur, tam valde reliquum tempus ab uno illo die dissenfisse. Ecce enim Kalend. Juniis, quibus ut adessemus edixerat, mutata omnia: nihil per Senatum, multa & magna per seipsum, & absente populo & invito. Consules designati se audere negabant in Senatum venire: 50

e seditio domestica.

34. *Sæpe iustum fuisset.*] Dictatoris dignitas sæpe iusta fuit, cum legitime concedebatur à Consule, populo vel Senatu; & post sex menses deponerebatur.

1b. *Recentem memoriam.*] Antonius decreverat, ne quis deinceps Dictator crearetur, propter recentem illam dictaturam quam sibi Cæsar perpetuam vindicarat contra leges.

35. *Liberatus cædis periculo.*] Periculum indicat, quod nasci poterat ex quodam fugitivo & incognito homine, qui à Livio Epit. lib. 116. *Chamaces*; Valerio lib. 9. cap. 15. *Herophilus equarius Medicus*; ab Appiano lib. 3. *Amatius* nominatur. Is itaque se filium C. Marii, & propterea Cæsar affinem dictabat. Hominem popularem & seditiosum Antonius, indicta causâ, summa cum approbatione Senatûs, interfecit: & interfectus unco ferro ad Gemonias scalas, ad rupem Tarpeiam tractus est; unde in Tiberim fluvium damnati projiciebantur.

41. *Iidem bustum.*] Bustum proprie locus dicitur, ubi cadaver combustum est. Verum hic sumitur pro ipso monumento quod in honorem Cæsar erectum est; & ad quod plurimæ ejus imagines appensæ sunt.

1b. *Inssepultam sepulturam.*] Vocat Cæsar sepulturam inssepultam, quia quotidie

novæ quædam imagines Cæsar comburebantur, ut illius mortui ac sepulti memoria semper superesset.

44. *In audaces sceleratosque.*] Plebs solidam columnam, duce Amatio, prope viginti pedum lapidis Numidici in Foro in busto Cæsar statuerat, & inscripserat, *Parenti patriæ*; atque apud eandem sacrificabat, vota suscipiebat, & controversias quasdam, interposito per Cæsarem jurejurando, distrahebat, ut Suetonius scribit. Hanc Dolabella, Consul alter, sustulit, & homines seditiosos, qui illam everfionem moleste ferebant, partim in crucem egit, partim de saxo dejecit. Vide epist. 17. lib. 14. ad Att. & epist. 14. lib. 9. ad famul.

46. *Execratae columnæ.*] Hanc eandem columnam bustum appellavit supra, quod Dolabella, absente collega Antonio, in foro evertit.

47. *Ab uno illo die.*] Intelligit diem quo repressi scelerati sunt, & columna disjecta est à Dolabella.

48. *Edixerat.*] Antonius Consul edixit, ut Cicero, qui mense Aprili & Maio rure fuerat in villis suis, adesset in Senatu Kal. Juniis.

50. *Consules designati.*] Hirtius & Pansa Consules designati, inire proximo mense Januario Consulatum debebant.

patriæ liberatores urbe carebant ea, cujus à cervicibus jugum fervile dejecerant: quos tamen ipsi Consules & in concionibus & in omni sermone laudabant. Veterani, qui appellabantur, quibus hic ordo diligentissime caverat, non ad conservationem earum rerum, quas habebant, sed ad spem novarum prædarum incitabantur. Quæ cum audire mallet, quam videre, haberemque jus legationis liberum, ea mente discessi, ut adessẽ Kalend. Januariis, quod initium Senatûs cogendi fore videbatur.

II. Expofui, P. C. profectiois confilium; nunc reversionis, quæ plus admirationis habet, breviter exponam. Cum Brundisium, iterque illud, quod tritum in Græciam est, non sine causa vitaviffem, Kalend. Sextilibus veni Syracufas, quod ab urbe ea ^a transmissio in Græciam laudabatur; quæ tamen urbs mihi conjunctiffima, plus

a trajectio.

51. *Patriæ liberatores.*] Qui Cæsarem interfecerant, M. Brutus, D. Brutus, Cassius, alique; hos liberatores patriæ nominat.

52. *Ipsi Consules.*] Antonius & Dolabella publicè quidem in concionibus liberatores illos patriæ laudabant, quos tamen ad mortem clam persequabantur.

53. *Veterani.*] Milites veterani dicebantur, qui viginti annis stipendia fecerant, quibus confectis mittebantur in colonias, eisque agri dividebantur. Cum autem se Romam retulisset Antonius, peragratis veteranorum illorum coloniis, multos secum ex eis adduxit: quod in causa fuit cur multi Senatores metu perterriti repente diffugerint.

Ib. *Quibus hic ordo.*] Senatus prospexerat, ut omnibus veteranis militibus, ac iis maxime qui cum Cæsare fuerant, nihil deesset, ut commodè & honestè vivere possent.

55. *Quas habebant.*] Possessiones agrorum obtinuerant à Cæsare, dum viveret.

Ib. *Incitabantur.*] Veterani illi milites ab Antonio & Lepido impellebantur ad bona civium interficiendorum diripienda.

57. *Legationis liberum.*] Legatio libera dicebatur, quam Senatores privati negotii causâ, à Senatu ad aliquod tempus impetrabant. Cicero has legationes annuas lege sua fecerat; sed postea (ut scribit lib. ad Att. 15.) lege Julia quinquennium iis præfinitum fuit. Qui

libera legatione aberat, non habebatur Reipublicæ causâ abesse, sed suâ. Tribus autem de causis libera legatio dabatur: periculi vitandi causâ, voti solvendi, & hæreditatis nominumque persequendorum.

57. *Ut adessẽ Kalendis Jan.*] Cicero profectus fuerat Roma propter potentiam Antonii; qui omnia ad arbitrium gerebat, sine ulla Senatus auctoritate. Sperabat autem se rediturum ad Kalendas Januarias, quibus novi Consules magistratum Panfa & Hirtius inirent; à quibus Senatus cogeretur de rebus publicis deliberaturus.

2. *Brundisium.*] Urbs est Calabriae, portu suo celebris, unde solvebant Romani ituri in Græciam; quoque redeuntes in Italiam appelebant.

3. *Non sine causa.*] Brundisii multi erant è veteranis Cæsariani milites, qui ab Antonio sollicitati erant, quos evitare voluit.

4. *Kalendis Sextilibus.*] Kal. Sextilibus, id est, mense Augusto, qui tum Sextilis dicebatur, quique ab Augusto Cæsare Augustus, sicut Quintilis Julius à Julio Cæsare nominatus est.

Ib. *Syracufas.*] Syracusæ urbs fuit Siciliae ampliffima, ab Archia Corinthio annis ante Christum plus septingentis condita.

5. *Conjunctiffima.*] Cum Quæstor esset in Sicilia Cicero, omnes Siculos ita humanitate & abstinentia sua sibi devinxerat, ut deinceps Romæ cum patronum & defensorum habere voverint.

una me nocte cupiens retinere, non potuit; veritus sum, ne meus repentinus ad meos necessarios adventus suspitionis aliquid afferret, si essem commoratus. Cum autem me ex Sicilia ad Leucopetram, quod est promontorium agri Rhegini, venti detulissent, ab eo loco conscendi, ut ^b transmitterem: nec ita multum pro-
 vectus, rejectus austro sum in eum ipsum locum, unde conscenderam; cumque intempesta nox esset, mansissemque in villa P. Valerii comitis & familiaris mei, postridieque apud eundem, ventum exspectans, manerem, municipales Rhegini complures ad me venerunt, ex his quidam Roma recentes: à quibus primum accipio
 M. Antonii concionem: quæ ita mihi placuit, ut ea lecta de reversione primum cœperim cogitare: nec ita multo post, edictum Bruti adfertur & Cassii; quod quidem mihi, fortasse quod eos etiam plus reipublicæ quàm familiaritatis gratia diligo, plenum æquitatis videbatur. Addebant præterea (fit enim plerumque
 ut ii, qui boni quid volunt adferre, affingant aliquid, quo faciant id, quod nuntiant, lætius) rem conventuram: Kalend. Sextilibus Senatum frequentem fore: Antonium, repudiatis malis suasoribus, remissis Galliis provinciis, ad auctoritatem Sena-

b trajicerem.

8. *Leucopetram.*] Leucopetra Italiae in Calabriae finibus promontorium est, quod montis Apennini finis esse dicitur, ut vult Strabo lib. 6. quod à colore *Leucopetram*, id est, *saxum album*, appellant.

9. *Rhegini.*] Rhegium extremum agri Brutii oppidum est; nunc *Reggio*.

11. *Austro.*] Auster ventus est meridionalis, contrarius iis qui è Sicilia in Græciam navigant.

12. *Intempesta nox.*] Nox intempesta dicitur, in qua nullum est agendi tempus.

13. *Valerii comitis.*] Valerius fuit Jurisconsultus, ad quem scribit Cic. lib. 1. ad familiares; qui cum eo profectus erat.

14. *Municipes.*] Municipes sunt cives Romani, ex municipiis suo jure & legibus suis utentes, muneris tantum cum populo Romano honorarii participes; à quo munere capeffendo appellati videntur, nullis necessitatibus, neque ulla populi Rom. lege adstricti.

15. *Recentes.*] Id est, qui nuperrime Roma venerant.

16. *Antonii concionem.*] Antonius concionem habuit in Senatu pro Sexto Pompeio, Cn. Pompeii magni fi-

lio, qui tunc in Hispania bellum contra Cæsaris legatos gerebat. Hunc in patriam revocandum esse censuit, & pro patris bonis, quæ in Æde Opis in publicum redacta erant, vigesies & quinquagies decies mille drachmas Atticas restituit, & præsidium maris ei institui debere censuit. Ita vulgo omnes Ciceronis interpretes referunt; sed qua auctoritate fulti, non apparet; saltem credibile est multa bene de Republica dixisse, quæ spem quietis afferre videbantur.

17. *Edictum Bruti & Cassii.*] Brutus & Cassius Prætores urbani edictum tulerunt, ne cui intra vigesimum annum provincia obveniret.

22. *Rem conventuram.*] Id est, Rempublicam redituram ad pacem, compositis inter se Cæsaris interfectoribus, & Antonio.

24. *Malis suasoribus.*] Multi viri audaces, & parati ad prædam, Antonium in Rempublicam & cives accendebant; quales fuere Capho, Saxa, Mustella, Tamisius.

1b. *Remissis Galliis.*] In sortitione provinciarum, Cisalpina D. Bruto, Transalpina Planco evenerat. Cisalpinam Macedonia loco, quæ ei obtige-

- 25 Senatûs esse rediturum. Tum vero tanta sum cupiditate incensus ad reditum, ut mihi nulli, neque remi, neque venti satisfacerent: non quo me ad tempus occursurum putarem, sed ne tardius, quam cuperem, reipublicæ gratularer. Atque ego celeriter Veliam deVectus Brutum vidi, quanto meo dolore, non dico; turpe
30 mihi ipsi videbatur, in eam urbem me audere reverti, ex qua Brutus cederet: & ibi velle tuto esse, ubi ille non possit. Neque vero illum, similiter atque ipse eram, commotum esse vidi; erectus enim maximi ac pulcherrimi facti sui conscientia, nihil de suo casu, multa de nostro querebatur; ex quo primûm cognovi, quæ
35 Kalend. Sextilibus in Senatu fuisset L. Pisonis oratio: qui quamquam parum erat (id enim ipsum à Bruto audieram) à quibus debuerat, adjutus; tamen & Bruti testimonio (quo quid potest esse gravius?) & omnium prædicatione, quos postea vidi, magnam mihi videbatur gloriam consecutus. Hunc igitur ut sequerer, pro-
40 peravi, quem præsentem non sunt secuti: non ut proficerem aliquid (neque enim sperabam id, neque præstare poteram) sed ut, si quid mihi humanitus accidisset (multa autem impendere videbantur præter naturam, præterque fatum) hujus tamen diei vocem hanc testem reipublicæ relinquerem meæ perpetuæ erga se volun-
45 tatis.

III. Quoniam ^a utriusque consilii causam, Patres Conscripti, probatam vobis esse confido, prius quam de republica dicere incipio,

c si mors.

a profectionis & reversionis.

rat à Senatu Antonius postulabat, ut refert Appianus lib. 2. bell. civil. Cum autem fraudem Senatus suspicaretur, scripsit ad D. Brutum ut provinciam sibi conservaret, & exercitum compararet Antonio restitutus.

29. *Veliam.*] Velia urbs est & portus in agro Lucano in Italia; quam à terra Phocide fugati ab Harpalo, regis Cyri præfecto, condiderunt. Græci *Heliam* appellant, quoniam in paludibus sita est, quas *Ελν* Græci dicunt; nunc autem *Basilicata* ab Italis nominatur. Veliae autem Cicero Brutum vidit, quod cum legatione libera venerat, quia vires suas confirmante Antonio, non tutum se Romæ arbitrabatur.

33. *Pulcherrimi facti sui conscientia.*] Laudat Brutum, quod Cæsarem occiderit, & patriam ab ejus servitute liberaverit.

35. *L. Pisonis oratio.*] L. Piso pater fuit interfecti Cæsaris. Suadebat autem ille, depositis armis, omnia ad Senatûs

auctoritatem esse deferenda; libertatem esse conservandam; Antonio esse obstandum, eaque de causa advocandum esse Cn. Octavium; quem Julius adoptaverat.

43. *Præter naturam, præterque fatum.*] Clarissime omnium, meo judicio, hanc explicuit orationem Abrahamus, in eundem locum; sic autem ait: Illa mors est secundum naturam, & secundum fata; quæ ex principiis naturæ intrinsecis, & ex pugna quatuor primarum qualitatum, una prævalente contingit. Illa præter naturam quidem, sed tamen secundum fata, quæ ab externa causarum serie infertur; ut si quis incendio, vel naufragio, vel alio casu pereat. Illa præter naturam, præterque fatum, quæ nec à principiis naturæ intrinsecis, nec à causis externalis agendi necessitate constrictis, sed ab hominis libertate dependet; ut cum quis mortem sibi consciscit, vel alterius scelere occiditur.

pauca querar de hesternâ M. Antonii injuria, cui sum amicus: idque me nonnullo ejus officio debere esse, prae me semper tuli. Quid tandem erat causae, cur in Senatum hesterno die tam acerbè cogerer? solus-ne aberam? an non sæpe minus frequentes fuistis? an ea res agebatur, ut etiam ægrotos deferri oporteret? Hannibal, credo, erat ad portas, aut de Pyrrhi pace agebatur: ad quam causam etiam Appium illum & cæcum & senem delatum esse, memoriæ proditum est. De supplicationibus referebatur: 10 quo in genere Senatores deesse non solent; coguntur enim non pignoribus, sed eorum, quorum de honore agitur, ^b gratia: quod idem fit, cum de triumpho refertur; ita sine cura Consules sunt, ut pene liberum sit Senatori non adesse; qui cum mihi mos notus esset, cumque de via ^c languerem, & mihi met displicerem, 15 nisi pro amicitia, qui hoc ei diceret. At ille, vobis audientibus, cum fabris se domum meam venturum esse dixit; nimis iracunde hoc quidem, & valde intemperanter; cujus enim maleficii tanta ista pœna est, ut dicere in hoc ordine auderet, se publicis ^d operis disturbaturum publice ex Senatûs sententia ædificatam domum? quis autem unquam tanto damno Senatorem coëgit? aut quid est ultra pignus, aut multam? qui si scisset, quam sententiam dictu-

^b causa.^c sessus essem.^d fabris.

3. *Hesternâ Antonii injuria.*] Cum rescivisset Antonius Romam advenisse Ciceronem, neque adesse in Senatu, minatus est se fabros, ad exturbandam ejus domum, & milites qui eum vi adduce-
rent, missurum.

4. *Nonnullo ejus officio.*] Officium vocat, quod ab Antonio Brundisii non sit occisus, ubi Ciceronem offendit, quò missus fuerat à Cæsare post pugnam Pharsalicam, ut Pompeianos aditu Italiæ prohiberet.

7. *Hannibal, credo.*] Ironice deprimit Antonii factum, proferendo periculum quod ab Hannibale Romæ creatum est, cum post Cannensem pugnam, ad Anienem fluvium castra posuit, ad tertium ab urbe lapidem; & urbem obequitando, intra muros hastam injecit: quo tempore summa Romæ trepidatio fuit.

8. *Pyrrhi pace.*] Pyrrhus rex Epiorum fuit, qui à Tarentinis advocatus contra Romanos bella gessit. Is ad vigesimum ab urbe lapidem castra posuit: cum de pace cum eo ageretur, Appius senex & cæcus, lætica in Senatum delatus, turpes conditiones dissuasit. Florus lib. 13. Epit.

10. *De supplicationibus.*] Mos fuit apud Romanos, ut à Senatu propter rem bene gestam, nomine imperatoris, supplicationes ad Tempia, gratulationis causâ, per aliquot dies cum conjugibus & liberis celebrarent. Quoties autem de supplicationibus referendum erat, Senatores convocabantur per amicos illius, cujus gratia illæ instituebantur.

11. *Non pignoribus.*] Quotiescunque Senatus habebatur, adesse Senatores debebant, aut multâ cogebantur, nisi justa absentiae causa subesset: quanquam non eadem pœna tenebantur, cum de supplicationibus aut triumpho agebatur.

13. *Cum de triumpho.*] Idem fiebat ac de supplicationibus, cum de triumpho discernendo agebatur.

Ib. *Sine cura.*] Id est, non curant Consules.

16. *Nisi pro amicitia.*] Tunc amicus erat Antonio Cicero.

20. *Ex Senatûs sententia ædificatam.*] Cum Clodius exsulante Cicerone domum ejus incendisset, ex Senatûs decreto publicâ pecuniâ restituta est.

22. *Aut quid est ultra pignus, aut multam.*] Pignus est contractus, quo res ali-

dicturus essem, remisisset aliquid profecto de severitate cogendi. An me censetis, P. C. quod vos inviti secuti estis, decreturum fuisse, ut parentalia cum supplicationibus miscerentur? ut inexpla-
 25 biles religiones in rempublicam inducerentur? ut decernerentur supplicationes mortuo? Nihil dico cui: fuerit ille L. Brutus, qui & ipse regio dominatu rempublicam liberavit, & ad similem virtutem, & simile factum, stirpem jam prope in quingentesimum
 30 annum propagavit: adduci tamen non possem, ut quenquam mortuum conjungerem cum deorum immortalium religione; ut, cujus sepulcrum usquam exstet, ubi parentetur, ei publice supplicetur. Ego vero eam sententiam dixissem, Patres Conscripti, ut me adversus populum Romanum, si quis accidisset gravior rei-
 35 publicæ casus, si bellum, si morbus, si fames, facile possem defendere; quæ partim jam sunt, partim timeo ne impendeant. Sed hoc ignoscant dii immortales, ^fvelim, & populo Romano, qui id non probat, & huic ordini, qui decrevit invitus. Quid, de reli-
 40 quis reipublicæ malis? licet-ne dicere? mihi vero licet, & semper licebit, dignitatem tueri, mortem contemnere: potestas modo veniendi in hunc locum sit, dicendi periculum non recuso. Atque utinam, P. C. Kalendis Sextilibus adesse potuissem! non quo profici potuerit aliquid, sed ne unus modo Consularis, quod tum ac-
 45 cidit, dignus illo honore, dignus republica inveniretur. Qua quidem ex re magnum accipio dolorem, homines amplissimis populi Romani beneficiis usos, L. Pisonem, ducem optimæ sententiæ non se-
 cutos.

e festis.

f utinam.

aliqua creditori ea lege obligatur, ut in illa ipsa cum primum ei satisfactum erit, reddenda, dolum & levem culpam præster. Multa vero species pœnæ est, pecuniaria duntaxat, quæ arbitrio ejus, qui multam pro suo jure dicit, cum specialis pœna constituta non esset, imponitur.

25. *Parentalia cum supplicationibus.*] Parentare, est manibus defunctorum parentum sacrificare: unde parentalia dicta sunt sacra, quæ diis manibus solvuntur.

Ib. *Inexpiabiles religiones.*] Inexpiabiles religiones dicuntur, quæ nullo supplicio, nullo sacrificio purgari & lui possunt. Tales autem dicit supplicationes, quæ pro mortuo fiunt.

27. *Nihil dico cui.*] Id invidiose dicit contra Cæsarem, quem tyrannum fuisse indicat; cuique opponit Brutum libertatis Romanæ assertorem, cujus nequidem ad sepulcrum fiunt supplicationes.

Ib. *L. Brutus.*] Repone Junium Brutum, à quo Tarquinius Superbus cum filiis ejus est.

29. *Stirpem propagavit.*] Extendit stirpem suam in hæc Ciceronis tempora, ex qua exstitit M. Brutus, qui Cæsarem interfecit, qui regium dominatum vindicare sibi volebat.

31. *Cum deorum immortalium religione.*] Supplicationes ad deos pertinent, non ad mortuos; quibus tantum parentatur.

36. *Partim jam sunt.*] Bellum gerebatur in Hispania contra filios Pompeii.

38. *Huic ordini.*] Senatorio.

42. *Kal. Sextilibus.*] Hoc tempore ab Antonio relatum est de supplicationibus, & parentalibus Cæsari decernendis.

43. *Unus modo Consularis.*] Piso; de quo supra, Paragr. II. l. 34.

46. *Ducem optimæ sententiæ.*] Dux sententiæ dicebatur, qui primus eam aperu-

cutos. Idcirco-ne nos populus Romanus Consules fecit, ut in altissimo amplissimoque gradu dignitatis locati, rempublicam pro nihilo haberemus? non modo voce nemo L. Pisoni Consularis, sed ne vultu quidem assensus est. Quænam (malum!) est ista 50 voluntaria servitus? fuerit quædam necessaria; nec ego hoc ab omnibus iis desidero, qui sententiam loco Consulari dicunt; alia causa est eorum, quorum silentio ignosco; alia eorum, quorum vocem requiro; quos quidem doleo in suspicionem populo Romano venire, non modo metus, quod ipsum esset turpe, sed alium 55 alia de causa deesse dignitati suæ. Quare primum maximas gratias & habeo & ago L. Pisoni, qui non, quid efficere posset in republica, cogitavit, sed quid ipse facere deberet: deinde à vobis, P. C. peto, ut, etiamsi sequi minus audebitis orationem atque auctoritatem meam, benigne me tamen, ut fecistis adhuc, 60 audiatis.

aperuisset. Auctor autem fuerat Piso, ne parentalia & supplicationes Cæsari fierent.

50. *Malum.*] Vox ista, *malum*, interjectio est indignantis hominis.

51. *Quædam necessaria.*] Cæsar suâ po-

tentiâ quandam tulerat in Rempublicam servitutem.

55. *Alium alia de causa.*] Multi, quia affecti fuerant beneficiis à Cæsare, tacerunt.

SECUNDA PARS,

In quâ probat acta Cæsaris esse servanda.

IV. Primum igitur acta Cæsaris servanda censeo: non quo probem; quis enim id quidem potest? sed quia rationem habendam maxime arbitror pacis atque otii. Vellem adestet Antonius, modo sine advocatis; sed, ut opinor, licet ei minus valere: quod mihi heri per illum non licebat. Doceret me, vel potius vos, P. C. quemad-

1. *Acta Cæsaris.*] Actum est in Senatu, utrum omnia Cæsaris acta rescinderentur, quibus aliis provincias, aliis alia beneficia conferebat: servanda Senatus decrevit, propter bonum pacis. Libellos ejus conjux Calpurnia detulit ad Antonium, verita ne bona fisco addicerentur. Antonius hæc acta Cæsaris ad arbitrium suum mutavit, ac universam Rempub. laceravit, Cæsaris nomen & auctoritatem prætexens.

4. *Sine advocatis.*] Per advocatos milites illos veteranos intelligit, & fabros,

quibus stipatus venit in Senatum; alludens ad consuetudinem Romanorum, qui in judiciis tum privatis, tum publicis, amicos omnes suos advocabant, quorum auctoritate moveri posse iudices arbitrabantur.

1b. *Licet ei minus valere.*] Carpit Antonium quod abesset à Senatu, qui quidem utebatur excusatione valetudinis, quam excusationem non admisit erga Ciceronem, qui revera de via languebat.

5. *Doceret me.*] Ostendit quod Antonius Cæsaris acta non servat, quia revera leges ejus non servat,

modum

modum ipse Cæsaris acta defenderet. An in commentariolis & chirographis, & libellis se uno auctore prolatis, ac ne prolatis quidem, sed tantummodo dictis, acta Cæsaris firma erunt? quæ ille in æs incidit, in quo populi iussa, perpetuasque leges esse voluit, pro nihilo habebuntur? Equidem sic existimo, nihil tam esse in actis Cæsaris, quam leges Cæsaris; an, si cui quid ille promissit, id erit fixum? quod idem facere non potuit, ut multis multa promissa non fecerit; quæ tamen multo plura illo mortuo reperta sunt, quam vivo beneficia per omnes annos tributa, & data; sed
 15 ea non muto, non moveo: summo enim studio præclara illius acta defendo: pecunia utinam ad Opis maneret; cruenta illa quidem, sed his temporibus, cum iis, quorum est, non redditur, necessaria; quanquam ea quoque sit effusa, si ita in actis fuit. Ecquid est, quod tam proprie dici possit actum ejus, qui togatus in
 20 repub. cum potestate imperioque versatus sit, quam lex? quære acta Gracchi, leges Sempronie proferentur: quære Sullæ, Cornelie: quid? Cn. Pompeii tertius Consulatus in quibus actis constitit? nempe in legibus: à Cæsare ipso si quæreres, quidnam egisset in urbe & in toga; leges multas responderet se & præcla-
 25 ras tulisse; chirographa vero aut mutaret, aut non daret: aut si dedisset, non istas res in actis suis a duceret. Sed ea ipsa conce-

a existimaret esse.

6. *Commentariolis.*] Commentarioli libelli sunt, in quibus princeps eorum omnium nomina perscribit, quibus aliqua Reipublicæ procuratio commissæ est.

7. *Chirographis.*] Chirographum est privata cautio, manu alicujus vel scripta, vel subscripta.

Ib. *Se uno auctore prolatis.*] Solus Antonius hæc dicebat esse acta Cæsaris, quæ ab omnibus aliis ignorabantur.

9. *In æs incidit.*] In æs incidebantur leges, ut perpetuæ servarentur.

Ib. *Populi iussa.*] Plebis scita & leges intelligit. Nam lex est generale iussum populi rogante magistratu.

13. *Quæ tamen multo plura.*] Carpit Antonii improbitatem, qui longe plura beneficia seu immunitates promissit, quam ipse Cæsar promiserit.

16. *Ad Opis.*] Id est, ad Opis ædem, ubi erat ærarium. Ops autem mater est Deum, & Cybele dicitur, & Bona Dea, & Matuta.

Ib. *Cruenta illa.*] Mortuo Cn. Pompeio, & omnibus Pompeianis profligatis,

bona eorum omnia in fiscum redacta sunt, & deportata ad ædem Opis, ut iis populus Romanus uteretur, si opus haberet.

18. *Ea quoque sit effusa.*] Non con- queritur Cicero dissipatam esse pecuniam illam ab Antonio, si in actis Cæsaris reperitur, ut in aliquos dissiparetur: quanquam grave scelus ab illo committitur, si ad arbitrium suum, & in quos vulerit, dissipetur.

19. *Quod tam proprie dici possit actum.*] Probat leges esse acta per inductionem.

Ib. *Qui togatus.*] Per illam vocem togatus pacis tempus intelligit: quia tunc togis Romani utebantur, & sagis belli tempore.

21. *Acta Gracchi.*] Leges latæ à Graccho acta ejus sunt, quæ ab ejus nomine Sempronie dictæ sunt; non enim à prænomine aut cognomine nominabantur.

22. *In quibus actis constitit?*] Tertium Consul Pompeius multas leges tulit, quæ ejus acta appellantur.

25. *Chirographa.*] Chirographa hic significant res promissas, & propria manu subscriptas.

do: quibusdam in rebus etiam ^b cōnniveo: in maximis vero rebus, id est, legibus, acta Cæsaris dissolvi ferendum non puto. Quæ lex melior, utilior, optima etiam republ. sæpius flagitata, quam ne Prætoriae provinciæ plus quam annum, neve plus ³⁰ quam biennium Consulares obtinerentur? Hac lege sublata, videnturne vobis acta Cæsaris servari? quid? ea lege, quæ promulgata est de tertia decuria, nonne omnes judicariæ leges Cæsaris dissolvuntur? & vos acta Cæsaris defenditis, qui leges ejus evertitis? nisi forte, si quid memoriæ causa retulit in libellum, ³⁵ id numerabitur in actis, & quamvis iniquum & inutile sit, defendetur: quod ad populum centuriatis comitiis tulit, id in actis Cæsaris non habebitur. At quæ est ista tertia decuria? Centurionum, inquit: quid? isti ordini, ^c judicatus lege Julia, etiam antea Pompeia, Aurelia non patebat? Censui præfiniebatur, inquit, non centurioni quidem solum, sed equiti etiam Romano. Itaque viri fortissimi atque honestissimi, qui ordines duxerunt, res & judicant & judicaverunt. Non quæro, inquit, istos:

^b consentio.

^c potestas judicandi.

30. *Ne Prætoriae provinciæ.*] Multas leges & egregias quidem tulerat Cæsar; sed hanc præcipue laudat, ne provinciæ Prætoriae, ad quas nempe Prætores, plusquam annum; Consulares verò, ad quas nempe Consules mittebantur, ne plusquam biennium obtinerentur. Nam antea quandoque triennium, & quinquennium obtinebantur.

31. *Sublata.*] Hanc legem sustulit Antonius, quia quotidie contrarium illi legi & suadet & facit.

32. *Promulgata est de tertia.*] Tulit Cæsar ut judicia ad duo genera judicium redigerentur, equestris ordinis & Senatorii. Tribuni vero ærarii, quod erat tertium, tollerentur. Tertium genus, seu decuriam judicium, centurionum nempe, adijcere voluit Antonius.

37. *Centuriatis comitiis.*] Comitia centuriata curiatis honestiora fuere; in illis enim per classes, & secundum dignitatem, honestatem & censum suffragia rogabantur: in his vero illud non fiebat; unde est comparatio. De comitiis vide Orat. pro Muræna Paragr. I. not. ad lin. 2. ubi fuisse de comitiis dictum est.

39. *Centurionum.*] Centuriones dicebantur qui certum militum numerum ducebant. Centuriones autem erant etiam

equites Rom. quia verò Cæsar legem tulerat, ut equites Rom. judicarent, volebat Antonius ut Centuriones etiam judicarent.

Ib. *Lege Julia.*] Lege lata à Julio Cæsare, de qua jam jam, soli Senatores & equites: lege lata paulo ante à Pompeio, Senatores, equites, & ærarii Tribuni: lege lata ab Aurelio Cotta, ex tribus illis ordinibus selecti judices judicarent.

40. *Census præfiniebatur.*] Lege Pompeia præfiniebatur, ut ex iis ordinibus nemo judicaret, nisi qui amplissimo censu erat, & equestribus facultatibus: at Antonius tollebat hoc discrimen; volebat quippe, ut quicumque Centurio fuisset, quacunque fortuna uteretur, posset judicare.

42. *Qui ordines duxerunt.*] Ducere ordinem in militia dicuntur, qui Magistratum aliquem in ea gerunt, sive præfint vel decuriæ, vel centuriæ, manipulis, aut cohorti.

43. *Non quæro, inquit, istos.*] Respondet Antonius non istos quidem quærere in judices, qui censum habent equestrem, vel qui in aliquo nominis splendore clari sunt, sed quicumque ordinem duxit, sive pauper, sive dives, &c. Id autem contendeat Antonius, ut omnes sibi

istos : quicunque ordinem duxit, iudicet. At si ferretis, Quicun-
 45 que equo meruisset, quod est laudatius, nemini probaretis. In ju-
 dice enim spectari & ^a fortuna debet, & dignitas. Non quæro,
 inquit, ista : addo etiam iudices manipulares ex legione Alau-
 darum ; aliter enim nostri negant posse se salvos esse. O contu-
 meliosum honorem iis quos ad iudicandum nec opinantes vocatis !
 50 hic enim est legis index, ut ii in tertia decuria iudicent, qui li-
 bere iudicare non audeant : in quo quantus est error, dii immor-
 tales, eorum, qui istam legem excogitaverunt ! ut enim quisque
 fordidissimus videbitur, ita libentissime severitate iudicandi ^e sordes
 suas eluet : laborabitque, ut honestis decuriis potius dignus videat-
 55 tur, quam in turpem iure coniectus.

V. Altera promulgata lex est, ut & de vi, & de maiestate
 damnati, ad populum provocent, si velint : hæc utrum tandem
 lex est, an legum omnium dissolutio ? quis enim est hodie,
^a cuius intersit istam legem manere ? nemo ^b reus est legibus il-
 5 lis, nemo quem futurum putemus ; armis enim gesta nunquam
 profecto in iudicium vocabuntur. At res popularis ; utinam
 quidem velletis aliquid esse popolare ; omnes enim jam cives de
 reipub. salute, una & mente & voce consentiunt. Quæ est igitur
 ista cupiditas ejus legis ferendæ, quæ turpitudinem summam ha-
 10 beat, gratiam nullam ? quid enim turpius, quàm qui maiesta-
 tem populi Romani per vim minuerit, eum damnatum iudicio,
 ad eam ipsam vim reverti, propter quam sit iure damnatus ? Sed
 quid plura de lege disputo ? quasi vero id agatur, ut quisquam
 provocet ; id agitur, id fertur, ne quis omnino unquam istis
 15 legibus reus fiat. Quis enim aut accusator tam amens reperie-

d census.

e illustrabit suam obscuritatem.

a cui sit utile.

b accusatur.

sibi militiæ duces addictos haberet, iisque
 uteretur ad arbitrium.

44. *At si ferretis.*] Id est, si permit-
 tatis, ut quicunque eques est, & cuius gra-
 dus splendidior est, iudicet, nemo vestram
 sententiam probabit. Porro equo merere,
 est equum habere ex publico ; oportebat
 eum præsto esse cum equo, quoties Resp.
 ejus opera indigebat.

46. *Non quæro, inquit, ista.*] Inducit
 semper respondentem Antonium, qui nec
 censum nec dignitatem in iudiciis requi-
 rebat.

47. *Judices manipulares.*] Volebat
 Antonius etiam seligi iudices ex iis, qui
 manipulos duxerant ; erat vero manipulus
 parva militum manus ex viginti militibus
 constata.

1b. *Ex legione Alaudarum.*] Cæsar
 Dictator legionem unam ex Transalpinis
 conscripsit, quam vocabulo quoque Galli-
 co Alaudam appellavit ; eamque postea
 universam disciplina cultuque Romano in-
 stitutam & ornatam civitate donavit. Sue-
 tonius in Cæsare ait hinc dictam esse Alau-
 dam, quod in galeis pro crista Alaudæ for-
 mam haberent.

48. *Aliter enim nostri.*] Loquitur An-
 tonius, aitque suæ factionis viros non posse
 salvos esse, neque evadere iudicium, nisi
 homines ejusmodi iudicent.

50. *Hic enim est legis index.*] Antonius
 viros ad iudicandum eligit ex lege sua,
 qui neque leges norunt, neque audent
 conscientia scelerum suorum constricti ju-
 dicare.

tur,

tur, qui reo condemnato objici se multitudini conductæ velit? aut judex, qui reum damnare audeat, ut ipse ad operas mercenarias statim protrahatur? Non igitur ^c provocatio ista lege datur: sed duæ maxime salutare leges ^d quæstionesque tolluntur. Quid est igitur aliud adhortari adolescentes, ut turbulenti, ut 20 seditioni, ut perniciosi cives velint esse? quam autem ad pestem furor Tribunitius impelli non poterit, his duabus quæstionibus, de vi, & de majestate sublati? Quid, quod obrogatur legibus Cæsaris, quæ jubent ei, qui de vi, itemque ei, qui majestatis damnatus sit, aqua & igni interdici? quibus cum provocatio da- 25 tur, nonne acta Cæsaris ^e rescinduntur? Quæ quidem ego, P. C. qui illa nunquam probavi, ita conservanda concordiae causa arbitratus sum, ut non modo, quas vivus Cæsar leges tulisset, infirmandas hoc tempore non putarem, sed ne illas quidem quas post mortem Cæsaris prolatas esse & fixas videtis. De exilio 30 reducti à mortuo: civitas data non solum singulis, sed etiam nationibus & provinciis universis à mortuo: immunitatibus infinitis sublata vectigalia à mortuo. Ergo hæc uno, verum optimo, auctore domo prolata defendimus: eas leges, quas ipse vobis inspectantibus recitavit, pronuntiavit, tulit, quibus latis gloriaba- 35 tur, iisque legibus rempublicam contineri putabat, de provinciis, de judiciis, eas inquam, Cæsaris leges, nos, qui defendimus acta Cæsaris, evertendas putamus? At de iis tamen legibus, quæ promulgatæ sunt, saltem queri possumus: de iis, quæ jam latæ dicuntur, ne illud quidem licuit; illæ enim nulla promulgati- 40 one latæ sunt ante quam scriptæ. Quærent quid sit, cur

^c jus provocandi.

^d judicia.

^e tolluntur.

16. *Multitudini conductæ.*] Per multitudinem conductam intelligit vilissimos è plebe, & mercenariis operis, aliosque seditionios viros, qui pecunia corrumpuntur, ut reum absolvant.

19. *Duæ maximæ salutare leges.*] Leges de vi & majestate quas tulit Cæsar.

22. *Furor Tribunitius.*] Fere per Tribunos plebis omnes Romæ seditiones excitabantur: quare sæpe furiosi illi à Cicerone nominantur.

25. *Aqua & igni interdici.*] Aliquem interdiceri aqua & igni, est illum prohibere ab usu aquæ & ignis, quibus duobus vita humana maxime continetur.

30. *Et fixas.*] Leges in parietibus insculptæ figebantur, ut possent ab omnibus legi.

Ib. *De exilio reducti à mortuo.*] Punit Antonium, qui multos ab exilio re-

vocavit, multos civitate donavit, quasi ante mortem id Cæsar in commentariolis suis reliquisset: illi autem qui ab Antonio his affecti sunt beneficiis *Charonitæ* per jocum dicti sunt, quasi ab inferis transmissi à Charonte.

31. *Nationibus.*] Nationes dicuntur homines, qui in aliquo loco nati sunt, neque aliunde venerunt, quos indigenas dicimus.

33. *Uno, verum optimo, auctore.*] Ironia in Antonium: quod enim ipse domi meditatus est, profert tanquam à Cæsare scriptum; & quod scriptum est à Cæsare evertit.

40. *Nulla promulgatione.*] Ut sæpe scripsimus in his orationibus, leges, antequam ferrentur, promulgabantur, id est, populo per trinundinum proponebantur: si placerent, mittebat populus; sin minus, intercedebant apud populum Tribuni, ne ferrentur.

aut ego, aut quisquam vestrum, P. C. bonis Tribunis plebis leges malas metuat; paratos habemus qui intercedant; paratos qui rempublicam religione defendant: vacui metu esse debemus.

45 Quas tu mihi, inquit, intercessionem, quas religiones nominas? eas scilicet, quibus reipublicæ salus continetur. Negligimus ista, & nimis antiqua, & stulta ducimus. Forum^f sepietur: omnes claudentur aditus: armati in præfidiis multis locis collocabuntur: quid tum? quod erit ita gestum, id lex erit? & in æs incidi jube-

50 bitis? cedo, illa legitima; CONSULES POPULUM JURE ROGAVERUNT (hoc enim à majoribus accepimus jus rogandi) POPULUSQUE JURE^g SCIVIT: qui populus? isne, qui exclusus est? quo jure? an eo, quod vi & armis omne sublatum est? Atque hæc dico de futuris: quod est amicorum, ante dicere

55 ea, quæ vitari possunt: quæ si facta non erunt, refelletur oratio mea. Loquor de legibus promulgatis,^h de quibus est integrum vobis: demonstro vitia; tollite: denuncio vim, arma; remove,

^f circundabitur. ^g decrevit. ^h quas liberum est ferre, vel non ferre.

42. *Bonis Tribunis.*] Id est, cum sint in Repub. boni Tribuni, qui poterunt intercedere.

45. *Quas religiones.*] Per religiones Auspicia intelliguntur, sine quibus lex nulla ferri poterat. Unde Augures, cum aliqua ferebatur, de cælo servabant, & obnunciabant, si quid observatum erat, quo impediri comitia possent.

46. *Negligimus ista.*] Antonius respondet à se omnes istas religiones Auguriorum, & intercessionem negligi.

50. *Cedo, illa legitima.*] Verba sunt Antonii; legitima autem dicuntur, quæ legibus fiunt & continentur.

52. *Qui populus?*] Respondet Cicero, an ille sit populus qui seditiose partes Antonii, an ille qui partes Reipub. sequitur? cujus maxima pars exclusa est ab Antonio.

53. *Quo jure?*] Negat jus esse, ubi armati homines dominantur.

56. *De legibus promulgatis.*] Promulgabantur antequam ferrentur leges, & in æs inciderentur.

T E R T I A P A R S,

Ubi proponit, quæ tum à Dolabella, tum ab Antonio facta sunt.

VI. Irasei vos quidem mihi, Dolabella, pro republica dicenti non oportebit; quanquam te quidem id facturum non arbitror: novi enim facilitatem tuam. Collegam tuum aiunt in hac sua fortuna, quæ

1. *Irasei.*] Digreditur ad Dolabellam, qui præsens erat, & ad Antonium qui absens, quos tum vituperat, tum terreat, ac demum dat illis consilium,

3. *Collegam tuum.*] Antonium nominat, qui Consul erat cum Dolabella, quique Cæsaris dominatum arripuerat.

bona ipsi videtur: mihi, ne gravius quippiam dicam, avorum & avunculi sui Consulatum si imitaretur, fortunatior videretur: sed eum iracundum audio esse factum. Video autem, quam sit odiosum habere iratum eundem & armatum, cum tanta praesertim a gladiatorum sit impunitas: sed proponam^b jus, ut opinor, æquum; quod M. Antonium non arbitror repudiaturum. Ego, si quid in vitam ejus aut in mores cum contumelia dixerō, quo minus mihi inimicissimus sit, non recusabo; sin consuetudinem meam, [quam semper in republica habui] tenuero, id est, si libere, quæ sententiam, de republica dixerō, primum deprecor, ne irascatur: deinde, si hoc non impetro, peto, ut sic irascatur, ut civi: armis utatur, si ita necesse est, ut dicit, sui defendendi causa: iis qui pro republ. quæ ipsis visa erunt, dixerint, ista arma ne noceant. Quid hac postulatione dici potest æquius? Quod si, ut à quibusdam mihi ejus familiaribus dictum est, omnis eum, quæ habetur contra voluntatem ejus, oratio graviter offendit, etiamsi nulla inest contumelia, feremus amici naturam: sed iidem illi ita mecum; Non idem tibi adversario Cæsaris licebit, quod Pisoni socero: & simul admonent quiddam, quod cavebimus: nec erit justior, P. C. in Senatum non veniendi morbi causa, quam mortis. Sed per deos immortales! te enim intuens, Dolabella, qui es mihi carissimus, non possum de utriusque vestrum errore reticere. Credo enim vos homines nobiles, magna quædam spectantes, non pecuniam, ut quidam nimis creduli suspicantur, quæ semper ab amplissimo quoque clarissimoque contempta est; non opes violentas, & populo Romano minime ferendam potentiam, sed caritatem civium, & gloriam concupisse; est autem gloria laus recte factorum, magnorumque in rempublicam meritorum, quæ cum optimi cujusque, tum etiam multitudinis testimonio comprobatur. Dicerem, Dolabella, qui recte factorum fructus esset, nisi te præter cæteros paulisper esse expertum viderem. Quem potes recordari in vita tibi illuxisse diem lætiorem, quam cum, expiato Foro, dissipato consursu impiorum, principibus sceleris pœna affectis, urbe incendio

a armorum.

b æquam conditionem.

4. *Avorum & avunculi.*] M. Antonius Orator ille celeberrimus, de quo tam saepe Cicero, Avus fuit hujus Marci Antonii. Is partes Syllæ secutus est, & à Mario interfectus. Avunculus ejusdem fuit L. Cæsar, Juliæ frater, ex qua natus est hic Antonius, qui Consul fuit vir magni nominis & integritatis in Repub.

20. *Feremus amici naturam.*] Quandoque amici ferre debent amicorum iracundiam, & eam dissimulare, neque statim ab iis discedere.

Ib. *Sed iidem illi.*] Id est, amici Antonii ita mecum loquuntur.

21. *Pisoni.*] Piso ille, de quo supra, socer fuit Cæsaris.

22. *Quod cavebimus.*] Indicat tacite ab familiaribus Antonii fuisse admonitum, quod sibi mortis periculum ab Antonio impenderet.

35. *Expiato Foro.*] Expiavit Forum Dolabella, cum columnam seu aram illam dejecit, quæ ab Amatino, de quo supra Paragr. I. not. ad l. 33. Cæsari erecta est post ejus mortem.

& cædis metu liberata, te domum recepisti? cujus ordinis, cujus generis, cujus denique fortunæ studia tum laudi, & gratulationi tuæ non obtulerunt? Quin mihi etiam, quo ^c auctore te in
 40 iis rebus uti arbitrabantur, & gratias boni viri agebant, & tuo nomine gratulabantur. Recordare, quæso, Dolabella, consensum illum theatri, cum omnes earum rerum obliiti, propter quas tibi fuerant offensi, significarunt se beneficio novo memoriam veteris doloris abjecisse. Hanc tu, P. Dolabella, (magno loquor
 45 cum dolore) hanc tu, inquam, potuisti æquo animo tantam dignitatem deponere? Tu autem, M. Antoni (absentem enim appello) unum illum diem, quo in æde Telluris Senatus fuit, non omnibus iis mensibus, quibus te quidam, multum à me dissidententes, beatum putant, anteponis? quæ fuit oratio de concordia?
 50 quanto metu veterani, quanta solitudine civitas tum à te liberata est? Tuum collegam, depositis inimiciis, oblitus auspicia, teipso augure nunciante, illo primum die collegam tibi esse voluisti: reip. tuus parvulus filius in Capitolium à te missus pacis obses fuit: quo Senatus die lætior? quo populus Romanus? qui
 55 quidem nulla in concione unquam frequentior fuit: denique liberati per viros fortissimos videbamus: quia, ut illi voverant, libertatem pax consequeretur. Proximo, altero, reliquis consecutis diebus non intermittebas quasi donum aliquod quotidie adferre reipublicæ: maximum autem illud, quod
 60 Dictaturæ nomen sustulisti; hæc ^d iniusta est à te, à te, inquam, mortuo Cæsari nota ad ignominiam sempiternam. Ut enim propter unius M. Manlii scelus, decreto gentis

c suasore.

d impressa.

41. *Consensum illum theatri.*] Cum post dejectam aram & columnam everfam Dolabella venisset ad theatrum, ei plausus ab omnibus datus est.

42. *Earum rerum obliiti.*] Omnes fere offenderat Dolabella propter Tribunatum seditiose gestum; nam promulgarat legem, qua omne contractum æs alienum inter cives remittebatur. Hanc vero offensionem destructa illa execrata columna abolevit.

47. *Telluris Senatus fuit.*] Tertio post Cæsaris mortem die, Antonius Senatum in Ædem Telluris convocavit.

48. *Omnibus iis mensibus.*] Idibus Martiis Cæsar interfectus est; reliquis aliis mensibus summo cum imperio ad Calendas Septembres, quibus hæc habita fere est oratio, in Repub. dominatus est Antonius.

49. *Beatum putant.*] Felicissimus suis

amicis Antonius videbatur, quia morte Cæsaris statim rerum potitus est.

50. *Quanto metu veterani.*] Unice veterani, ne Cæsaris acta rescinderentur, timebant, quia in iis conferenda in ipsos beneficia continebantur.

52. *Collegam.*] Cæsar profecturus in Parthos substituere sibi Consulem Dolabellam voluit: obnuntiavit Antonius captis auguriis. At interfecto statim Cæsare, eundem sibi Dolabellam collegam oblitus auspiciorem accepit.

54. *Obses fuit.*] De hoc superius Paragr. I. not. ad l. 13.

56. *Per viros fortissimos.*] Brutum & Cassium, qui Cæsarem interfecerunt.

62. *Manlii scelus.*] Ab hoc Manlio obfessum à Gallis liberatum est Capitolium. At cum ipse liberasset omnes cæcates, venit in regni affectandi suspicionem, ideoque cum tota ejus familia è medio sublatus est.

Man-

Manliæ, neminem patricium M. Manlium vocari licet: sic tu propter unius Dictatoris odium, nomen Dictatoris funditus sustulisti. Num hujusce, cum pro salute reipublicæ tanta gessisses, 65 fortunæ te, num amplitudinis, num claritatis, num gloriæ pœnitebat? Unde igitur subito tanta ista mutatio? non possum adduci, ut suspicer te pecunia captum: licet, quod cuique libet, loquatur; credere non est necesse; nihil enim unquam in te sordidum, nihil humile cognovi: quanquam solent ^e domestici depravare 70 nonnunquam: sed novi firmitatem tuam; atque utinam ut culpam, sic etiam suspicionem vitare potuisses! Illud magis vereor, ne ignorans verum iter gloriæ, gloriosum putes, plus te unum posse quam omnes, & metui à civibus tuis, quam diligere malis. Quod si ita putas, totam ignoras viam gloriæ. Carum esse civem, 75 bene de republica mereri, laudari, coli, diligere, gloriosum est; metui vero, & in odio esse, invidiosum, detestabile, imbecillum, caducum. Quod videmus etiam in ^f fabula, ipsi illi, qui *Oderint dum metuant* dixerit, perniciosum fuisse. Utinam, Antoni, avum tuum meminisses: de quo tamen multa audisti ex me, eaque sæ- 80 pissime. Putasne illum immortalitatem mereri voluisse, ut propter armorum habendorum licentiam metueretur? illa erat vita, illa secunda fortuna, libertate esse parem cæteris, principem dignitate. Itaque, ut omittam res avi tui prosperas, acerbissimum ejus diem supremum malim, quam L. Cinnæ dominatum, à quo 85 ille crudelissime est interfectus. Sed quid oratione te flectam? si enim ^g exitus C. Cæsaris efficere non potest, ut malis carus esse, quam metui, nihil cujusquam proficiet, nec valebit oratio; quem qui beatum fuisse putant, miserrimi ipsi sunt. Beatus est nemo, qui ea lege vivit, ut non modo impune, sed etiam cum summa 90 intersectoris gloria, interfici possit. Quare flecte te, quæso, & majores tuos respice, atque ita governa rempublicam, ut natum te esse cives tui gaudeant: sine quo nec beatus, nec clarus quisquam esse potest. Et populi quidem Romani judicia multa ambo habetis, quibus vos non satis moveri permoleste 95 fero. Quid enim gladiatoribus clamores innumerabilium civium? quid populi concursus? quid Pompeii statuæ plausus infiniti? quid duobus tribunis plebis qui vobis adversantur?

parum-

^e familiares.^f tragœdia.^g mors.

78. *Oderint dum metuant.*] Sententia ista usurpata fuit ab Accio pœta tragico, in Atrei persona.

79. *Avum tuum.*] De hoc avo Antonii dictum est superius not. ad l. 4.

83. *Quem.*] Cæsarem.

94. *Populi Romani judicia.*] Multa judicia populus dedit, quibus mortem Cæsaris comprobavit.

96. *Quid enim gladiatoribus.*] Id est, per ludos gladiatorios, in quibus plura hominum paria decertant. De his ludis diximus sæpe.

97. *Quid Pompeii statuæ.*] Interfecto Cæsare, posita est Pompeio statua à populo, quæ coronâ redimita reperta est.

98. *Quid duobus tribunis plebis.*] Duo

parum-ne hæc significant incredibiliter consentientem populi Ro-
 100 mani universi voluntatem? Quid? Apollinaribus ludis plausus,
 vel testimonia potius, & judicia populi Romani vobis parva ef-
 fe videbantur? O beatos illos, qui, cum adesse ipsis propter
 vim armorum non licebat, aderant tamen, & in medullis populi
 Romani ac visceribus hærebant! nisi forte Accio tum plaudi, &
 105 sexagesimo post anno palmam dari putabatis, non Bruto; qui
 suis ludis ita caruit, ut in illo apparatissimo spectaculo studium
 populus Romanus tribuerit absenti, desiderium liberatoris sui
 perpetuo plausu & clamore lenierit. Equidem is sum, qui istos
 plausus, cum à popularibus civibus tribuerentur, semper con-
 110 temptissem: idemque cum à summis, mediis, infimis, cum deni-
 que ab universis hoc idem fit; cumque ii, qui ante sequi po-
 puli consensum solebant, fugiunt; non plausum illum, sed ju-
 dicium puto. Sin hæc leviora vobis videntur, quæ sunt gravissi-
 ma, num etiam hoc contemnitis, quod sensistis tam caram popu-
 115 lo Romano vitam A. Hirtii fuisse? satis enim erat, probatum
 illum esse populo Romano, ut est: jucundum amicis, in quo
 vincit omnes: carum suis, quibus est ipse carissimus: tantam
 tamen sollicitudinem bonorum, tantum timorem omnium in
 quo meminimus? certe in nullo. Quid igitur? ^h hoc vos,

h non expenditis quale sit iudicium?

Duo illi tribuni fuerunt Tiberius Canutius, & L. Nonius Asprenas. Dolabellæ sibi Syriam provinciam petenti obstitit Asprenas. Canutius vero contra Antonium, Octavianum Cæsarem produxit in concionem. Appianus lib. 3.

100. *Apollinaribus ludis.*] Apollinares ludi dicti sunt, quod in laudem Apollinis, ut volunt alii, pestis averruncatæ, alii victoriæ gratia, celebrabantur. Cum autem Romæ tuto non esset Brutus post necem Cæsaris, in Asiam profectus est: & quia Prætor tunc erat, Prætor absens ludos facere curavit, qui summâ magnificentia ab Attico exhibitæ sunt, cura ei à Bruto demandata, quibus per epistolam adesse Ciceronem rogavit. In his ludis Bruto, licet absenti, magnus plausus datus est.

102. *O beatos illos.*] Beatos vocat Brutum & Cassium, quia, licet absentes, eos summo tamen amore populus Romanus prosequatur. Id dicit in odium Cæsaris & Antonii.

104. *Nisi forte Accio.*] Lucius Accius

scriptor fuit Tragediarum, natus Mancino & Serrano Consulibus. Pisaurum ille cum colonis ex urbe deductus fuit, & fundum illic habuit, qui Accianus dictus est: non huic autem à populo, cum jam à sexaginta annis obiisset, sed absenti Bruto liberatori patriæ plaudebatur.

110. *A summis, mediis, infimis.*] Tres ordines distinguit, Patricium seu Senatorium, qui omnium nobilissimus erat; Equestrem, clarum quidem illum & nobilem, Plebeium inter & Senatorium; infimum populo & plebe conflatum.

112. *Non plausum, sed iudicium.*] Quando applauditur ab omnibus ordinibus, non tam plausus est, quam constans populi de alicujus virtute iudicium.

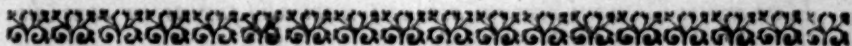
114. *Caram pop. Rom. vitam Hirtii.*] Designatus erat Consul Hirtius, & inire magistratum mense Januario proximo debebat: cum autem in morbum incidisset, pro ejus incolumitate populus vota fecit; quia sperabatur reipublicæ consulturus & libertati,

per deos immortales, quale sit, non interpretamini? quid eos de vestra vita cogitare censetis, quibus eorum, quos sperant reipublicæ consulturos, vita tam cara sit?

PERORATIO.

VII. Cēpi fructum, P. C. reversionis meæ: quoniam ea & dixi, ut, quicunque casus consecutus esset, ^a exstaret constantiæ meæ testimonium: & sum à vobis benigne ac diligenter auditus. Quæ potestas si mihi sæpius sine meo vestroque periculo fiet, utar: si minus, quantum potero, non tam mihi me, quam rei-⁵ publicæ reservabo. Mihi fere satis est, quod vixi, vel ad ætatem, vel ad gloriam: huc si quid accesserit, non tam mihi quam vobis, rei-que publicæ accesserit.

^a appareret.

IN

M. ANTONIUM PHILIPPICA II.

ARGUMENTUM.

Graviter offensus Antonius à Cicerone Oratione prima, adesse eum in Senatu jussit XIII. Calend. Octob. Ipse interea dies 17. de Cicerone in Tiburtino Scipionis declamitavit, & XIII. Kalend. in ædem Concordiæ venit, atque in Ciceronem absentem multa turpissime evomuit: venire enim Cicero ab amicis prohibitus est, eo quod Antonius à Cicerone cædis initium quæreret, facturique putaretur.

E c 2

Absenti

Absenti quamvis, velut præsenti respondet hac divina oratione: in qua primò objecta sibi ab Antonio diluit: secundò vitam ejus insectatur.

G E N U S.

Partim est in genere judiciali, partim demonstrativo. In judiciali, quia maledictis Antonii respondet: in demonstrativo, quia Antonium vituperat.

P A R T E S.

Habet Exordium, Refutationem criminum, Confirmationem, & Perorationem.

T E M P U S.

Habita fuit hæc oratio eodem anno quo superior, Cons. Antonio & Dolabella, 13. Kal. Octob.

E V E N T U S.

Hæc oratio Ciceroni mortem attulit: nam odio furens in eum Antonius, de eo interficiendo cogitavit.

E X O R D I U M.

Exordium illud abruptum est & inflammatum, ideoque breve.

I. **Q**UONAM meo fato, P. C. fieri dicam, ut nemo his annis viginti reipublicæ hostis fuerit, qui non bellum eodem tempore mihi quoque ^a indixerit? Nec vero necesse est à me quenquam

I N T E R P R E T A T I O.

^a denunciavit.

N O T Æ.

1. *Meo fato.*] Fata antiqui definiabant ex Augustino, lib. 5. de Civ. cap. 8. *omnium connexionem seriemque causarum, qua fit omnia quod fit.*

Ib. His annis viginti.] A Ciceronis consulatu ad M. Antonii consulatum viginti anni effluerunt.

nominari vobis, cum ipsi recordamini; ^b mihi pœnarum illi plus, quam optarem, dederunt. Te miror, Antoni, quorum facta 5 imitere, eorum exitus non perhorrescere. Atque hoc in aliis minus mirabar; nemo illorum inimicus mihi fuit voluntarius: omnes à me reipublicæ causa laceffiti; tu, ne verbo quidem violatus, ut audacior quam L. Catilina, furiosior quam P. Clodius videre, ultro maledictis me laceffisti; tuamque à me alienationem 10 commendationem tibi ad cives impios fore putavisti. Quid putem? contemptum-ne me? non video nec in vita, nec in gratia, nec in rebus gestis, nec in hac mea mediocritate ingenii, quid despicere possit Antonius. An in Senatu facillime de me detrahi posse credidit? qui ordo clarissimis civibus bene gestæ reipublicæ 15 testimonium multis, mihi uni conservatæ dedit. An decertare mecum voluit contentione dicendi? hoc quidem beneficium est; quid enim plenius, quid uberius, quam mihi & pro me, & contra Antonium dicere? Illud profecto est; non existimavit sui similibus probari posse, se esse hostem patriæ, nisi mihi esset ini- 20 micus.

b puniti sunt gravius quam optavissim.

6. *Exitus non perhorrescere.*] Catilina, qui contra Rempublicam & Ciceronem conspiraverat, armatus in prælio contra patriam occisus est. Socii illius conjurationis in carcere, Senatus decreto, interfecti sunt. Cæsus à Milone Clodius est Ciceroni perinensus, qui eum in exilium factionibus suis ejecerat.

1b. *In aliis.*] Clodium, Catilinam, Vatinium, Pisonem & Gabinium intelligit, quos ipse Cicero laceffivit.

10. *Ultro maledictis.*] Antonius prior Ciceronem aggressus est sponte, cum minis intentatis eum venire in Senatum, quamvis languentem ex itinere, compulit. Vide superiorem Orat.

12. *Gratia.*] Benevolentiam gratia significat, quam populus in Ciceronem habuit: quæ tanta fuit, ut, cum cedere ab urbe in exilium per Clodium & Consules Pisonem & Gabinium exire cogeretur, omnis fere equester ordo vestem mutaverit, nobilissimi adolescentes ad viginti millia numero sordidati deprecatores ejus comitati sunt: Senatus frequens vestem, tanquam

in publico luctu, mutandam censuerit. Re-deunti verò ab exilio egressus Senatus ei obviam venit cum populo universo, à quo plausu maximo à porta Capena usque ad Capitolium, quasi triumphans deductus est. Accedentem verò ad urbem post reversionem è Græcia nuperam tanta multitudo convenit, ut dum ad portas ingredientem excipiunt, adventumque gratulantur, dies fere consumptus fuerit. Vide Plutar. in Cicerone.

14. *Detrahi.*] Antonius credidit habendo orationem illam plenam maledictis in Ciceronem, posse aliquid imminuere de gratia, qua valebat apud populum.

16. *Mihi uni conservatæ dedit.*] Cum Cicero Rempublicam à Catilinæ conjuratione vindicavit, ei supplicationem, quamvis togato, Senatus decrevit. M. Cato ea de re rogatus sententiam, Ciceronem patrem patriæ nuncupavit; qui honos in libera civitate antea nemini datus fuerat.

REFUTATIO.

Tria potissimum Antonius objecerat Ciceroni; 1. violatas amicitiae leges; 2. Consulatum crudeliter gestum; 3. auctorem fuisse multorum criminum. Hæc tria refutat Cicero.

PRIMA PARS.

De violata Amicitia.

II. Cui prius quam de cæteris rebus respondeo, de Amicitia, quam à me violatam esse criminatus est, quod ego gravissimum crimen judico, pauca dicam. Contra ^a rem suam me, nescio quando, venisse questus est. An ego non venirem contra alienum pro familiari & necessario meo? non venirem contra gratiam, non virtutis ^b spe, sed ætatis flore collectam? non venirem contra injuriam, quam iste intercessoris nequissimi beneficio obtinuit, non jure Prætorio? Sed hoc idcirco commemoratum à te puto, ut te infimo ordini commendares; cum omnes te recordarentur libertini generum, & liberos tuos, nepotes Q. Fadii, libertini hominis, fuisse. At enim te in disciplinam meam tradideras: (nam ita dixisti) domum

a me causam ejus oppugnasse.

b opinione, vel expectatione.

4. *An ego non venirem.]* Venire, verbum est judiciale.

1b. *Contra alienum pro familiari.]* Quis ille fuerit Ciceronis familiaris, nec indicat, nec cognitum est. Quis autem fuerit alienus ille, nisi Q. Fadius Bambalio homo libertinus, cujus filiam uxorem duxit? Pro familiari illo suo Cicero venit advocatus in judicium contra Bambalionem; quo iratus Antonius, violatam amicitiae fidem Ciceroni objecit.

5. *Contra gratiam.]* Id est, contra Antonium hominem gratiosum, qui favore suo multum poterat.

6. *Sed ætatis flore collectam.]* Statim à juventute sua gratiam multorum fuerat occupatus Antonius, non tam virtute sua, quam libidine, qua tum infamis fuit.

7. *Iste.]* Socer Antonii Bambalio.

1b. *Intercessoris nequissimi.]* Aliquis Tribunus plebis correptus fuit ab Antonio, vel Bambalione, ut intercederet contra Cice-

ronis familiarem, ne reus causam diceret: quod prohiberi non potuit.

8. *Jure Prætorio.]* Jus Prætorium est, quod Prætores introduxerunt adjuvandi, vel supplendi, vel corrigendi juris civilis gratia propter utilitatem publicam: quod & honorarium dicitur, ad honorem Prætorum sic nominatum, l. 7. De just. & jur.

9. *Infimo ordini.]* Plebeium ordinem intelligit, vel saltem in plebeio ordine libertinos, qui neque aditum ad magistratus, vel ad curiam habebant. Libertini porro dicebantur, qui ex justa servitute manumissi sunt, lib. 5. D. de statu hom. quanquam & libertini etiam dicti sunt, non qui manumittebantur, sed ingenui ex eis procreati, ut scribit Suetonius in Claudio.

12. *In disciplinam meam tradideras.]* Sumpta virili toga adolescentes ad viros graves deducendi mos fuit, ut ab eis instituerentur ad honestam vivendi rationem.

meam ^c ventitaras : ^d nã tu, si id fecisses, melius famæ, melius pudicitia tuæ consuluisse : sed nec fecisti, nec si cuperes, tibi id per C. Curionem facere licuisset. Auguratûs petitionem mihi te ¹⁵ concessisse dixisti. O incredibilem audaciam ! ô impudentiam prædicandam ! Quo enim tempore me augurem à toto collegio expetiturum Cn. Pompeius & Q. Hortensius nominaverunt (neque enim licebat à pluribus nominari) nec tu solvendo eras, nec te ullo modo, nisi eversa republica, incolumem fore putabas. Po- ²⁰ teras autem eo tempore auguratum petere, cum in Italia Curio non esset ? aut tum, cum es factus, ^e unam tribum sine Curione ferre potuisses ? cujus etiam familiares de vi condemnati sunt, quod tui nimis studiosi fuissent. At beneficio sum usus tuo ; quo ? quanquam illud ipsum, quod commemoras, sem- ²⁵ per ^f præ me tui. Malui me tibi debere confiteri, quam cuiquam minus prudenti non satis gratus videri ; sed quo beneficio ? quod me Brundisii non occideris ? quem ipse victor, qui tibi, ut tutè gloriari solebas, detulerat ex latronibus suis principatum, salvum esse voluisset, in Italiam ire iussisset, ³⁰

^c frequentaras. ^d certò. ^e non potuisses obtinere suffragium unius tribus. ^f confessus sum.

15. *Per C. Curionem.*] Denotat Curionis filium, qui consuetudine Antonii ita perditus, & corruptus libidinibus evasit, ut grande æs conflaverit, quod cum Curio filius dissolvere conaretur, pater illius domo Antonium expulit : ex quo se Clodio adiunxit, cumque illi vis pararetur, in Asiam se contulit.

Ib. *Auguratus.*] Augurum collegium nobilissimum Romæ fuit, novem tunc auguribus constatum, qui non solum è patriciis, sed è plebe assimebantur ; quorum dignitas erat perpetua.

17. *Augurem à toto collegio.*] Cum apud Parthos M. Crassus obiisset, in ejus locum augur suffectus est Cicero anno urbis septingentesimo, ætatis suæ 54.

19. *Nec tu solvendo eras.*] Objecerat Ciceroni Antonius, desisse se benevolentia causa à petitione auguratus, cum eum intellexisset à Cicerone postulari : at refutat Cicero, tum quod Antonius aere alieno opprimeretur : nam lege cautum fuit, ut qui de repetundis damnati essent, vel creditoribus non possent satisfacere, neque peterent auguratum, neque augures nominarent : tum quia Curio erat in Asia Quæstor ; cujus intercessionibus hanc potuisset dignitatem obtinere.

22. *Aut tum, cum es factus.*] Postea

tamen factus est augur Antonius, accepta à Curione pecunia, ad obtinenda suffragia populi.

23. *Cujus etiam familiares.*] Cum à Curione productus esset augur Antonius Tribunus plebis, ejus amici, propter seditionem in comitiis excitatum, de vi damnati sunt.

28. *Quod me Brundisii non occideris.*] Post pugnam Pharalicam, victo Pompeio, Cato Uticensis voluit Ciceroni persuadere navalis exercitus imperium accipere, idque amicis rogantibus. Sed Cæsare postulante, fugit Cicero, & Brundisium venit Italiam petiturus. Huc cum à Cæsare missus jam fuisset Antonius, potuisset hic Ciceronem, ut Pompeianum & Cæsaris detrectantem imperia, interficere. Appian. lib. 2. bell. civil.

28. *Ipsè victor.*] Cæsar noluit ut Cicero interficeretur.

29. *Ex latronibus suis principatum.*] Perstringit & Cæsarem & Antonium : indicat enim, illud bellum non tam legitimum fuisse, quam latrocinium, quia contra patriam gerebatur ; & in illo bello inter latrones alios, Antonium principatum tenuisse, qui ideo à Cæsare missus est in Italiam, ut eam subjectam armis suis & imperio teneret.

eum tu occideres? fac potuisse; quod est aliud, P. C. beneficium latronum, nisi ut commemorare possint, iis se vitam dedisse, quibus non ademerint? Quod si esset beneficium, nunquam ii, qui illum interfecerunt, à quo erant servati, quos tu ipse viros
 35 clarissimos appellare soles, tantam essent gloriam consecuti. Quale autem beneficium est, quod te abstinueris nefario scelere? qua in re non tam jucundum videri mihi debuit, non interfectum à te, quam miserum, id te impune facere potuisse. Sed sit beneficium, quandoquidem majus accipi à latrone nullum po-
 40 tuit: in quo potes me dicere ingratum? an de interitu reipublicæ queri non debui, ne in te ingratus viderer? At in illa querela misera quidem & luctuosa, sed mihi pro hoc gradu, in quo me Senatus populusque Romanus collocavit, necessaria, quid est dictum à me cum contumelia? quid non moderate? quid
 45 non amice? quod quidem cujus temperantiæ fuit, de M. Antonio querentem, abstinere maledicto? præsertim cum tu reliquias reipublicæ dissipavisses? cum domi tuæ turpissimo mercatu omnia essent venalia? cum leges eas, quæ nunquam promulgatæ essent, & de te, & à te latas confiterere? cum auspicia augur, inter-
 50 cessionem Consul sustulisses? cum esses scædissime stipatus armatis? cum omnes impuritates pudica in domo quotidie susciperes, vino lustrisque^g confectus? At ego, tanquam mihi

^g *consumptus.*

34. *A quo erant servati.*] Bruto & Cassio exceptis, qui nunquam acquievere Cæsari, omnes reliqui ejus interfectores fuerant ab eo servati. Hos vide apud Appianum, lib. 2. bell. civil.

38. *Quam miserum.*] Sane miserum est, Ciceronem bene de Republica meritum ab Antonio perditissimo cive impune interfici potuisse.

40. *De interitu Reipub.*] Rempublicam perdere voluit Antonius, quia non solum usurpatam à Cæsare summam potestatem sibi vindicare, sed ipsas latas à Cæsare leges evertere voluit; de quibus in Philippica prima dictum est.

42. *Pro hoc gradu.*] Senator erat & Consularis Cicero, quo honoris gradu nullus illustrior in Republica fuit.

46. *Reliquias Reipub.*] Vocat reliquias Reipublicæ, pecuniam publicam, quæ in Opibus servabatur, quæque ex largitionibus Cæsaris supererat, at quam sibi Antonius vindicavit; vel etiam potest intelligere Cicero quatuor millia talenta, quæ à Calpurnia Cæsaris uxore accepit.

47. *Turpissimo mercatu.*] Turpissime provincias, immunitates, & magistratus

vendebat Antonius; de quibus infra.

48. *Promulgatæ essent.*] Antequam lex ferretur, proponebatur per trinundinum populo, cum his verbis, *Velitis, jubeatis, Quirites, ut lex illa, &c.* Et tunc lex promulgari dicebatur. De legibus ab Antonio latis dictum est superiori Orat. Parag. IV.

49. *De te.*] Voluit Antonius pro arbitrio suo provinciam retinere.

Ib. *Auspicia augur.*] Auspicia augur Antonius sustulit, licet pop. Rom. nihil nisi auspicato faceret.

Ib. *Intercessionem.*] Cum fuit Consul, tribunitium intercessionem sustulit, quæ semper usurpata est in Republica.

51. *Omnes impuritates.*] Impuritas nihil est aliud, quam libidinum intemperantia.

Ib. *Pudica in domo.*] Id dicit propter majores, qui summa virtutis laude in Republica floruerant.

52. *Lustrisque.*] Lustra propriè sunt ferarum in silvis habitacula, quæ ad Lupanaria transferuntur, & loca sordida & occulta, ubi gulæ & luxuriæ libidinosi & infames dant operam,

cum

cum M. Crasso contentio esset, quocum multæ & magnæ fuerunt, non cum uno gladiatore nequissimo, de rep. graviter querens, de homine nihil dixi. Itaque, hodie perficiam, ut intelligat quan- 55 tum à me beneficium tum acceperit. At etiam literas, quas me sibi misisse diceret, recitavit, homo & humanitatis experts, & vitæ communis ignarus. Quis enim unquam, qui paululum modo bonorum consuetudinem nosset, literas ad se ab amico missas, offensione aliqua interposita, in medium protulit, palamque recitavit? 60 Quid est aliud, tollere è vita vitæ societatem, quàm tollere amicorum colloquia absentium? quàm multa joca solent esse in epistolis, quæ prolata si sint, inepta esse videantur? quàm multa seria, neque tamen ullo modo divulganda? Sit hoc inhumanitatis tuæ: stultitiam incredibilem videte. Quid habes, quod mihi 65 opponas, homo diserte, ut Mustellæ Tamisio, & Tironi Numisio vidèris? qui cum hoc ipso tempore stent cum gladiis in conspectu Senatûs, ego quoque te disertum putabo, si ostenderis, quo modo sis eos inter sicarios defensurus. Sed quid opponas tandem, si negem me unquam istas literas ad te misisse? quo me 70 teste convincas? an chirographo? in quo habes scientiam quaestuosam: quî possis? sunt enim librarii manu. Jam invideo magistro tuo, qui te tanta mercede, quantam jam proferam, nihil sapere doceat. Quid enim est minus non dico oratoris, sed hominis, quam id objicere adversario, quod ille si verbo negarit, 75 longius progredi non possit qui objecerit? At ego non nego: teque in isto ipso convinco non inhumanitatis solum, sed etiam amentiae; quod enim verbum in istis literis est non plenum humanitatis, officii, benevolentiae? Omne autem crimen tuum est, quod de te in his literis non male existimem; quod scribam tan- 80 quam ad civem, tanquam ad bonum virum; non tanquam ad sceleratum & latronem. At ego tuas literas, etsi jure poteram à te laceffitus, tamen non proferam; quibus petis, ut tibi per me liceat quendam de exilio reducere; adjurasque id te, invito me, non esse facturum: idque à me impetras; quid enim me in- 85

53. *Cum M. Crasso.*] Cum illo Crasso homine ditissimo, qui periit in Parthis, multæ & graves fuerunt Ciceroni inimicitiae; quia eum conjurationis cum Catilina insinulavit; sed tamen propter filium, qui studiorum causa Ciceronem affectabatur, cum eo reconciliatus est.

66. *Mustellæ Tamisio.*] Erant hi adulatores Antonii, sicarii, indocti homines, quibus tantum doctus & disertus videri poterat.

71. *An chirographo.*] Solent chirographum appellare quidquid manu scribitur.

Ib. *Scientiam quaestuosam.*] Id dicit propter acta Caesaris, cujus manum imitatus multa proferebat Antonius tanquam à

Caesare scripta.

72. *Librarii manu.*] Scripta erant à scriba sive amanuensi.

Ib. *Jam invideo magistro tuo.*] Hoc festivè & mordaciter dicitur in Antonium.

84. *Quendam de exilio.*] Exsulabat tunc Sextus Clodius Publii filius, de quo credibile est loqui Ciceronem.

Ib. *Adjurasque.*] Adjurare est juramento quid confirmare.

85. *Quid me interponerem.*] Cicero petenti Antonio noluit resistere, quia sciebat ab eo reducendum esse Clodium, qui legelata à Caesare jam reducendus erat; quæ lex in ejus actis reperta est.

ter-

terponerem audaciæ tuæ, quam neque auctoritas hujus ordinis, neque existimatio populi Romani, neque leges ullæ possent coercere? Verumtamen quid erat, quod me rogares, si erat is, de quo rogabas, Cæsaris lege reductus? sed videlicet ^h meam gratiam voluit esse: in quo ne ipsius quidem ulla poterat esse, lege lata.

h id debere mihi.

REFUTATIONIS SECUNDA PARS.

Consulatum crudeliter gessisse.

III. Sed cum mihi, Patres Conscripti, & pro me aliquid, & in M. Antonium multa dicenda sint; alterum peto à vobis, ut me pro me dicentem benigne; alterum ipse efficiam, ut contra illum cum dicam, attentè audiatis: simul illud oro, si meam cum in
5 omni vita, tum in dicendo moderationem modestiamque cognoscitis, ne me hodie, cum isti, ut provocavit, respondero, oblitum esse putetis mei: non tractabo ut Consulem; ne ille quidem me ut Consularem: etsi ille nullo modo Consul, vel quod ita vivit, vel quod ita rempublicam gerit, vel quod ita factus est [Consul];
10 ego sine ulla controversia Consularis. Ut igitur intelligeretis, qualem ipse se Consulem profitetur, objecit mihi Consulatum meum; qui Consulatus, ^a verbo meus, P. C. re vester fuit; quid enim constitui, quid gessi, quid egi, nisi ex hujus ordinis consilio, auctoritate, sententia? Hæc tu homo sapiens, non solum elo-
15 quens, apud eos, quorum consilio sapientiaque gesta sunt, ausus es vituperare? Quis autem meum Consulatum, præter P. Clodium, qui vituperaret, inventus est? cujus quidem tibi fatum, sicuti C. Curioni, ^b manet: quoniam id domi tuæ est, quod fuit illorum utrique fatale. Non placet M. An-
20 tonio Consulatus meus: at placuit P. Servilio, ut eum pri-

a nomine. b impendet tibi.

14. *Homo sapiens.]* Ironia.

17. *Publium Clodium.]* Hic infensissimus fuit Ciceroni, ut ex pluribus ejus orationibus colligere licet, & eum damnavit, quod cives indemnatos, ut dicebat, necavisset, eos videlicet, qui Catilinae conjurationis focii fuere.

18. *Sicuti C. Curioni.]* Docet Appianus, Curionem, cum duas legiones duceret in Libyam contra Varum, qui à partibus Pompeii stabat, & contra Jubam Mauritaniae Regem, qui se Varo adjunxerat, ad

Bagradam fluvium cum suis trucidatum esse.

19. *Utrique fatale.]* Loquitur de Fulvia, quæ tres duxit nuptias: cum Clodio, qui à Milone occisus est; cum Curione, qui periit in Libya interfectus à Pompeianis; jam denique cum Antonio, cui simile fatum afferet.

20. *Placuit P. Servilio.]* Servilius ille Isauros domuit in Cilicia; unde Isaurici nomen sortitus est: & extrema senectute mortuus est, Cæsare quintum & Antonio Coss.

mum

num nomen ex illius temporis Consularibus, qui proxime est mortuus: placuit Q. Lutatio Catulo, cujus semper in hac republica vivet auctoritas: placuit duobus Lucullis, M. Crasso, Q. Hortensio, C. Curioni, M. Lepido, C. Pisoni, M. Glabrioni, L. Volcatio, C. Figulo, D. Silano, L. Murænae, qui tum erant Consules²⁵ designati: placuit idem, quod Consularibus, M. Catoni: qui cum multa, vita excedens, ^c providit, tum quod te Consullem non vidit. Maxime vero Consulatum meum Cn. Pompeius probavit: qui ut me primum decedens ex Syria vidit, complexus & gratulans, meo beneficio patriam se visurum esse dixit.³⁰ Sed quid singulos commemoro? frequentissimo Senatui sic placuit, ut esset nemo, qui non mihi ut parenti gratias ageret, qui non mihi vitam suam, liberos, fortunas, rempublicam referret acceptam. Sed quoniam illis, quos nominavi, tot & talibus viris respublica orbata est, veniamus ad vivos, qui duo³⁵ è Consulari numero reliqui sunt. L. Cotta, vir summo ingenio, summaque prudentia, rebus iis gestis, quas tu re-

^c prospexit.

22. Q. Lut. Catulo.] Catulus ille fuit vir magnæ auctoritatis in Repub. qui Ciceronem patrem patriæ nominavit.

23. Duobus Lucullis.] Lucius & Marcus Luculli ambo Consulares fuerunt. Lucius, ætate Pompeio grandior, contra Mithridatem rem bene gessit: ditissimus fuit, cujus imprimis horti propter magnificentiam celebrati sunt.

Ib. M. Crasso.] M. Licinius Crassus divitiis suis famosus, qui quantum Ciceronis Consulatum probaverit, intelliges ex ipso Cicerone ad Att. qui de illius Consulatu loquens, se, quod esset Senator, quod civis, quod liber, quod viveret, mihi acceptum referre dicebat; quoties conjugem, quoties domum, quoties patriam videret, beneficium meum videre.

Ib. Q. Hortensio.] Post Ciceronem eloquentissimus oratorum habitus est Hortensius, vir Consularis, cujus laudes ubique Cicero prædicat.

24. C. Curioni.] De hoc Curione patre loquitur Cicero in lib. de claris Oratoribus; tredecim annis ante Ciceronem Consul fuit.

Ib. M. Lepido.] Lepidus Magister equitum Cæsaris fuit, & postea unus è Triumviris [de alio tamen Lepido hic loquitur.]

Ib. C. Pisoni.] Piso fuit frater Lucii Pisonis soceri Cæsaris.

Ib. Glabrioni.] Quatuor annis ante Ciceronem Consul fuit, quem in epistolis ad

Atticum inter eos nominat, qui sententiam in Catilinam dixere.

Ib. L. Volcatio.] Consul fuit Volcatius tribus ante Ciceronem annis.

25. Figulo.] Ad hunc Figulum scribit Cic. lib. 14. Epist. vir fuit summæ conditionis & probitatis, qui quo Cicero anno Consul designatus est, ipse Consulatum gessit.

Ib. D. Silano.] D. Junius Silanus & Muræna designati sunt Consules Cicerone Consule, quorum alterum defendit in iudicio.

26. M. Catoni.] M. Cato non gessit Consulatum, sed Præturam tantum: Vir summa innocentia & auctoritate apud Romanos, Stoicæ doctrinæ addictissimus, qui, ne videret servientem Cæsari patriam, Uticæ sibi violentas manus intulit, unde Uticensis dictus est.

27. Te Consullem non vidit.] Ponit Cicero Antonii Consulatum inter Reipub. Rom. calamitates.

28. Cn. Pompeius.] Statim atque ex Asia rediit Pompeius, gratias egit Ciceroni, affirmans frustra se triumphum petere, nisi urbs servata fuisset à Cicerone, in qua posset triumphare.

36. L. Cotta.] L. Aurelius Cotta, vir summæ prudentiæ & virtutis, duobus ante Ciceronem annis Consulatum gessit.

prehen-

prehendis, supplicationem decrevit verbis amplissimis: eique illi, quos modo nominavi, Consulares, Senatusque cunctus assensus
 40 est; qui honos post conditam hanc urbem habitus est togato ante me nemini. L. Cæsar, avunculus tuus, qua oratione, qua constantia, qua gravitate sententiam dixit in sororis suæ virum, vitricum tuum? hunc tu cum auctorem, & præceptorem omnium consiliorum, totiusque vitæ debuisses habere, vitrici te similem,
 45 quam avunculi esse maluisti: hujus ego alienus consiliis Consul usus sum: tu sororis filius, ecquid ad eum unquam de republica retulisti? At ad quos refert? dii immortales! ad eos scilicet, quorum nobis etiam dies natales audiendi sunt. Hodie non descendit Antonius; cur? dat natalitia in hortis; cui? neminem
 50 nominabo: putate tum Phormioni alicui, tum Gnathoni, tum Ballioni. O foeditatem hominis flagitiosam! ô impudentiam, nequitiam, libidinem non ferendam! tu cum principem Senatorem, civem singularem, tam propinquum habeas, ad eum de republ. nihil referas; ad eos referas, qui suam rem nullam habent,
 55 tuam exhauriunt? Tuus videlicet salutaris Consulatus, perniciosus meus: adeone pudorem cum pudicitia perdidisti, ut hoc in eo templo dicere ausus sis, in quo ego Senatum illum, qui quondam florens orbi terrarum præsidebat, consulebam: tu homines perditissimos cum gladiis collocasti? At etiam ausus es (quid autem est, quod
 60 tu non audeas?) clivum Capitolinum dicere, me Consule, plenum servorum armatorum fuisse; ut illa, credo, nefaria Senatusconsulta fierent, vim adferebam Senatui. O miser, si illa tibi nota non sunt (nihil enim boni nostri) si sunt, qui apud tales viros tam impudenter loquare! Quis enim eques Romanus, quis præter
 65 te adolescens nobilis, quis ullius ordinis, qui se civem esse

38. *Supplicationem decrevit.*] Vide Orationem præcedentem Paragr. III. not. ad lin. 11.

41. *L. Cæsar.*] Is Lucius Cæsar ante Ciceronem proxime Consul fuit.

Ib. *Avunculus.*] Avunculus dicitur matris frater, & patris frater patruus.

42. *Vitricum tuum.*] Vitricus dicitur matris vir, ex aliis nuptiis, siue matris meæ vir, non pater meus.

44. *Vitrici.*] Vitricus ille Lentulus Sura fuit, qui conjuratus cum Catilina in carcere necatus est.

45. *Avunculi.*] Avunculus fuit L. Cæsar.

48. *Dies natales audiendi sunt.*] Dies natales apud Romanos maxima conviviorum magnificentia celebrabantur.

Ib. *Non descendit Antonius.*] Antonius non venit in Senatum, quia conviviis ejusmodi erat impeditus, non quæ propter sua,

sed amici alicujus parasiti natalitia celebrabat.

50. *Phormioni, &c.*] Hominum profert nomina, qui famosi partim apud Terentium, partim apud Plautum parasiti sunt.

52. *Principem Senatorem.*] L. Cæsarem avunculum habuit Antonius.

56. *In eo templo.*] In Concordiæ templo, vel in curia quæ sacra erat, ideoque sæpe templi nomine appellatur, neque enim in alio loco, quam in sacro, haberi Senatum fas erat.

60. *Clivum Capitolinum.*] Clivus Capitolinus collis fuit, cujus in iupremo vertice Capitolium erat, ubi arx fuit, & Jovis templum.

61. *Nefaria Senatusconsulta.*] Ironice loquitur; intelligit enim Senatusconsulta, quæ de conjuratis facta sunt, quibus liberata est Respub. & illi patriæ liberatores pœna affecti sunt.

meminisset, cum Senatus in hoc templo esset, in clivo Capitolino non fuit? quis nomen non dedit? quanquam nec scribæ sufficere, nec tabulæ nomina illorum capere potuerunt. Etenim cum homines nefarii de patriæ parricidio confiterentur, consciorum indi-
ciis, sua manu, voce pene literarum coacti, se urbem inflammare, 70
cives trucidare, vastare Italiam, delere rempublicam consensisse; quis esset, qui ad salutem communem defendendam non excitaretur? præsertim cum Senatus populusque Romanus haberet ducem, qualis si quis nunc esset, tibi idem, quod illis accidit, contigisset.

IV. Ad sepulturam corpus vitrici sui negat à me datum. Hoc vero ne P. quidem Clodius dixit unquam: quem, quia jure ei sui inimicus, doleo à te jam omnibus vitiis esse superatum. Quid autem tibi venit in mentem, ^a redigere in memoriam nostram, te domi P. Lentuli esse educatum? an verebare, ne non putare-
mus natura te potuisse tam improbum evadere, nisi accessisset etiam disciplina? Tam autem eras ^b excors, ut tota in oratione tua tecum ipse pugnares: ut non modo non cohærentia inter se diceret, sed maxime disjuncta, atque contraria: ut non tanta mecum, quanta tecum, tibi esset contentio. Vitricum tuum in tan- 10
to fuisse scelere fatebare, pœna affectum querebare. Ita, quod proprie meum est, laudasti; quod totum Senatus est, reprehendisti: nam comprehensio fontium, mea; animadversio, Senatus fuit: homo disertus non intelligit eum, quem contra dicit, laudari à se; eos, apud quos dicit, vituperari. Jam illud cujus est 15
non dico audaciæ (cupit enim se audacem dici) sed, quod minime vult, stultitiæ, qua vincit omnes, clivi Capitolini mentionem facere, cum inter subsellia nostra versentur armati? cum in hac cella Concordiæ, ô dii immortales! in qua, me Consule, salutare sententiæ dictæ sunt, quibus ad hanc diem 20

a revocare.

b stultus.

66. *Capitolino non fuit.*] Statim atque periculum aliquod seditionis aut tumultus oriebatur, pergebant Romam cives ad Capitolium, ut inde urbem defenderent.

67. *Quis nomen non dedit.*] Milites dabant nomina, tum eorum delectus habebatur, deinde militiæ sacramento obstringebantur.

69. *Consciorum indiciiis.*] Præter multos Ceparius quidam, fide publica interposita totam conjurationem patefecit; quare, vel propria confessione convicti conjuratores condemnati sunt.

73. *Haberet ducem.*] Detectam hanc conjurationem exstinxit Consul Cicero, quem ducem tum cum omni Senatu po-

pulus sequutus est.

74. *Quod illis accidit.*] Si quis jam Consul Ciceroni similis esset, Antonius eodem supplicio, quo Catilinarii conjuratores, afficeretur.

1. *Ad sepulturam.*] Objecit Antonius Ciceroni, quod sepeliendum Lentuli Suræ cadaver denegarat. Quod falsum fuisse docet Plutarchus in Antonio.

5. *Domi Lentuli.*] Lentulus ille nobilis quidem fuit; sed omnibus flagitiis inquinatus. Vide Plutarch. in Cic.

19. *In hac cella Concordiæ.*] Templum Concordiæ in clivo Capitolino fuit; cella vero pars erat templi, ubi res divina fiebat, & ubi numinis simulacrum.

viximus, cum gladiis homines collocati stent? Accusa Senatum: accusa equestrem ordinem, qui tum cum Senatu copulatus fuit: accusa omnes ordines, cives, dum confitereare hunc ordinem, hoc ipso tempore ab Ityræis circumfederi. Hæc tu non propter
 25 audaciam non dicis tam impudenter, sed, quia tantam rerum repugnantiam non videas: nihil profecto sapis; quid est enim dementius, quam, cum ipse reipublicæ perniciofa arma ceperis, objicere alteri salutaria? At etiam quodam loco facetus esse voluisti: quam id te, dii boni! non decebat? in quo est tua culpa nonnulla;
 30 la; aliquid enim ^csalis ab uxore mima trahere potuisti: *Cedant arma togæ*; quid tum? nonne cesserunt? At postea tuis armis cessit toga. Quæramus igitur utrum melius fuerit, libertati populi Romani sceleratorum arma, an libertatem nostram armis tuis cedere? Nec vero tibi de versibus plura respondebo: tantum dicam breviter; te neque illos, neque ulla omnino literas nosse: me nec reipublicæ, nec amicis unquam defuisse, & tamen omni genere monumentorum meorum perfecisse operis subsecivis, ut meæ
 35 ^dvigiliæ meæque literæ & juventuti utilitatis, & nomini Romano laudis aliquid adferrent.

^c facettarum.

^d elucubrationes.

24. *Ityræis.*] Ityræi ab Ityræa Palestinæ Judææ regione dicti, unde Antonius, cum ibi militaret Gabinio Proconsule, multos satellites abduxit.

30. *Uxor mima.*] Antonius, nobilis licet, mimam quandam nomine Hippiam uxorem accepit, quam Volumniam appellavit.

Ib. *Cedant arma togæ.*] Versus à Cicerone editus de suo Consulatu, in quo licet togatus conjurationem excitatam à Catilina extinxit, & arma fregit: de quo versu multa in Oratione in Pi-

sonem dicta sunt, Parag. XII. Locum consule.

37. *Monumentorum meorum.*] Monumentum id omne dicitur, quod memorie servandæ gratia existit. Quare cum ad posteritatem transmittenda essent, quæ in omni genere disciplinæ & eruditionis à Cicerone scripta sunt, recte monumentorum nomine consignantur.

Ib. *Subsecivis.*] Subseciva opera dicuntur, quæ à consuetis & quotidianis operis detracta sunt.

TERTIA PARS.

Auctorem fuisse multorum scelerum Antonium.

V. Sed hæc non hujus temporis: majora videamus. P. Clodium meo consilio interfectum esse, dixisti. Quidnam homines putarent, si tum occisus esset, cum tu illum in foro, inspectante populo Romano, gladio stricto infecutus es; negotiumque ^atransegisses, nisi ille

^a confecisses,

se

se in scalas tabernæ librariæ coniecisset, hisque ^b oppilatis impe-
tum tuum ^c compressisset? Quod quidem ego fuisse me tibi fa-
teor, suasisse ne tu quidem dicis; at Miloni ne favere quidem
potui; prius enim rem transegit, quam quisquam eum id factu-
rum suspicaretur. At ego suasi. Scilicet is animus erat Milonis,
ut prodesse reipublicæ sine suafore non posset. At lætatus sum; 10
quid ergo? in tanta lætitia cunctæ civitatis me unum tristem esse
oportebat? Quanquam de morte P. Clodii fuit quæstio non satis
prudenter illa quidem constituta; quid enim attinebat nova lege
quæri de eo, qui hominem occidisset, cum esset legibus quæstio
constituta? quæsitum est tamen. Quod ergo, cum res agebatur, 15
nemo in me dixit; id tot annis post tu es inventus, qui diceres?
Quod vero dicere ausus es, idque multis verbis, opera mea Pom-
peium à Cæsaris amicitia esse disjunctum, ob eamque causam mea
culpa civile bellum esse natum: in eo non tu quidem tota re, sed,
quod maximum est, temporibus errasti. Ego M. Bibulo, præ- 20
stantissimo cive, Consule, nihil prætermisi, quantum facere eni-
tique potui, quin Pompeium à Cæsaris conjunctione avocarem:
in quo Cæsar fuit felicius; ipse enim Pompeium à mea fami-
liaritate disjunxit. Postea vero quam se totum Pompeius Cæ-
sari tradidit, quid ego illum ab eo distrahere conarer? stulti 25
erat sperare: suadere impudentis. Duo tamen tempora incide-
runt, quibus aliquid contra Cæsarem Pompeio suaserim: ea
velim reprehendas, si potes: unum, ne quinquennii imperium
Cæsari prorogaret: alterum, ne pateretur fieri, ut absentis ejus
ratio haberetur; quorum si utrumvis persuasissem, in has miseri- 30
as

b clausis.

c repressisset.

12. *Fuit quæstio.*] Legem tulit Pompei-
us, ut de cæde in Appia via facta quærere-
tur. Vide Orat. pro Mil. ubi ista fuisse
tractantur Paragr. V.

Ib. *Non satis prudenter.*] Frustra nova
quæstio de Clodii cæde lata est, cum jam
de morte civium lege 12. tabularum esset
constituta.

19. *Non quidem tota re.*] Pompeium
quidem abducere à Cæsare Cicero co-
natus est, dum verebatur, ne conjunctis
armis Reipublicæ & Senatus auctoritatem
convellerent; non vero cum bellum civile
inter eos videret exardere. Nam revera
semper & auctor & suator pacis fuerat Ci-
cero. Vide Orat. pro Marcello Paragr. III.
l. 29.

20. *M. Bibulo.*] Marcus ille Bibulus
Consul fuit cum Cæsare, qui sibi totius
Consulatus potestatem arripuit, imo Bi-
bulum collegam suum à Senatu prohi-

buit. Tunc inita est Cæsarem, Pom-
peium & Crassum inter societas: adeo ut
eorum arbitrio tota Respublica gubernare-
tur. Tunc autem temporis optabant om-
nes boni cives, ut Cæsar à Pompeio sejun-
geretur.

24. *Pompeius Cæsari tradidit.*] Pom-
peius Juliam Cæsaris filiam uxorem duxit,
ex quo matrimonio firmata est Cæsarem
inter & Pompeium amicitia.

28. *Ne quinquennii imperium.*] Galliam
utramque cum Illyrico lege Vatinia Cæsar
obtinuerat in quinquennium. Quo elapso
effecit per Pompeium & Crassum iterum,
ut per tot annos idem imperium sibi proro-
garetur. Cui legi cum Cato adversaretur,
à Trebonio Tribuno plebis in vincula con-
iectus est.

29. *Absentis ejus ratio haberetur.*] Cum
unus esset tantum Consul Pompei-
us in Republica post mortem Clodii, e-
git

as nunquam incidissemus. Atque idem ego, cum jam omnes opes
& suas, & populi Rom. Pompeius ad Cæsarem detulisset, seroque
ea sentire cœpisset, quæ ego ante multo provideram, inferrique
patriæ bellum nefarium viderem; pacis, concordiæ, compositio-
35 nis auctor esse non destiti: meaque illa vox est nota multis, U-
TINAM, Cn. Pompei, cum C. Cæsare societatem aut nunquam
d coisles, aut nunquam diremisses! fuit alterum gravitatis, alte-
rum prudentiæ tuæ. Hæc mea, M. Antoni, semper & de Pom-
peio, & de republica consilia fuerunt: quæ si valuissent, respub-
lica staret; tu tuis flagitiis, egestate, infamia, concidisses. Sed
40 hæc vetera: illud vero recens, Cæsarem meo consilio interfectum.
Jam vereor, Patres Conscripti, ne, quod turpissimum est, præva-
ricatorem mihi apposuisse videar, qui me non solum meis laudi-
bus ornaret, sed etiam oneraret alienis; quis enim e meum in
45 ista societate gloriosissimi facti nomen audivit? cujus autem qui in
eo numero fuisset, nomen est occultatum? occultatum dico? cujus
non statim divulgatum? citius dixerim jactasse se aliquos, ut fuisset
in ea societate viderentur, cum conscii non fuissent, quam ut quis-
quam celari vellet qui fuisset. Quam verisimile porro est, in
50 tot hominibus partim obscuris, partim adolescentibus, neminem
occultantibus, meum nomen latere potuisse? Etenim si auctores ad
liberandam patriam f desiderarentur illis auctoribus, Brutos ego
impellerem, quorum uterque L. Bruti imaginem quotidie videret,
alter etiam Ahalæ? Hi igitur his majoribus orti ab alienis potius
55 consilium peterent, quàm à suis? & foris potius, quàm domo?

d conjunxisses.

e nominari me.

f non essent.

git Cæsar cum Tribunis plebis, ut ad po-
pulum referrent, ut sibi licet absenti Con-
sulatus iterum decerneretur; quod neque
Catoni, neque Ciceroni probatum est, qui
Pompeium in lit. ad Att. provinciæ propa-
gatore, & absentis Cæsaris in omnibus
adjutorem vocat.

31. *Opes & suas & pop. Rom.*] Pom-
peius duas legiones ad Cæsarem in Galliam
misi, ut Plutarchus refert in Pomp.

37. *Alterum gravitatis.*] Pertinuit ad
gravitatem Pompeii initam societatem non
dirimere; ad prudentiam, non fecisse, sed
prævidisse mala ex ea secutura.

42. *Prævaricatorem.*] Prævaricator dici-
tur, qui, quam causam defendit, corruptus
prodit.

44. *Sed etiam alienis.*] Brutus & Cassi-
us & cæteri qui Cæsarem interiecerunt,
singulari laude digni sunt, quia pertur-
batorem Reipublicæ sustulerunt; ejusdem

laudis participem Antonius facere voluit
Ciceronem, dum eum auctorem ejus cædis
dixit.

52. *Brutos ego impellerem.*] Vult osten-
dere Cicero non fuisse sibi opus Brutos ad
cædem Cæsaris impellere, cum domesti-
cos haberent impulsores. Nam habebat
exemplum M. Brutus illius Junii Bruti, à
quo ducebat originem, qui primis imperii
Romani temporibus Tarquinius ejecerat:
& Ahalæ Servilii, à quo ex materno ge-
nere oriundus erat, qui Spurius Melium
largitione frumenti regnum affectantem in
medio foro interfecit; quique ea de causa à
Cincinnato Dictatore summis laudibus cu-
mulatus est.

55. *Quam domo.*] Excitabatur ad id fa-
cinus ab ipsis suis majoribus Brutus, quo-
rum imagines domi habebat; mos enim fu-
it apud Romanos, ut majorum suorum ima-
gines in atrio domus apud se asservarent.

Quid?

Quid? C. Cassius, in ea familia natus, quæ non modo dominatum, sed ne potentiam quidem cuiusquam ferre potuit, me auctorem, credo, desideravit: qui etiam sine his clarissimis viris, hanc rem, in Cilicia, ad ostium fluminis Cydni confecisset, si ille ad eam ripam, quam constituerat, non ad contrariam, naves appulisset. Cn. Domitium non patris interitus, clarissimi viri, non avunculi mors, non spoliatio dignitatis, ad recuperandam libertatem, sed mea auctoritas excitavit? An C. Trebonio ego persuasi, cui ne suadere quidem ausus essem? quo etiam majorem ei reipublica gratiam debet, qui libertatem populi Romani unius amicitiae 65 præposuit; depulsorque dominatus, quam particeps esse maluit. An L. Tillius Cimber me est auctorem secutus? quem ego magis fecisse illam rem sum admiratus, quam facturum putavi; admiratus sum autem ob eam causam, quod immemor beneficiorum, memor patriæ fuisset. Quid duos Servilios, Cascas dicam, an 70 Ahalas? & hos auctoritate mea censes excitatos potius, quam caritate reipublicæ? Longum est persequi cæteros: idque reipublicæ præclarum, fuisse tam multos, ipsis gloriosum. At quemadmodum me coarguerit homo acutus, recordamini. Cæsare interfecto, inquit, statim cruentum alte extollens M. Brutus pugio- 75 nem, Ciceronem nominatim exclamavit, atque ei recuperatam libertatem est gratulatus. Cur mihi potissimum? & quod sciebam? Vide ne illa causa fuerit appellandi mei, quod cum rem gessisset consimilem rebus iis, quas ipse gesseram, me potissimum

g an quia noveram?

56. *Cassius, in ea familia natus.*] Cassius habuit in sua familia Cassium illum, qui filium interemit, quod in suspicionem regni affectandi venisset, cujus bona Cereri consecravit. Vide Halicarn. lib. 8.

58. *His clarissimis viris.*] Duos Brutos intelligit, qui cum eo Cæsarem interfecerunt in Senatu.

59. *In Cilicia.*] Cum post Pharsalicam pugnam fugientem Pompeium Cæsar sequeretur, ad Hellepontum pervenit, ubi ei Cassius obviam factus, ei septuaginta triremes dedit, cum antea de interficiendo eo Cassius cogitaret.

Ib. *Cydni.*] Cydnus fluvius est in Cilicia, Tarsum urbem præterfluens; cujus aqua frigidissima est.

61. *Cn. Domitium.*] Cn. Domitius adolescens in ea conjuratione fuit; ejus pater Pompeium secutus, in acie Pharsalica occubuit,

Ib. *Non avunculi mors.*] Domitius ille junior avunculum habuit Catonem Uticensem, cujus sororem pater Domitius uxorem duxerat; alteram M. Bibulus.

63. *An C. Trebonio.*] Trebonius stabat à partibus Cæsaris, eique amicissimus erat.

67. *L. Tillius Cimber.*] Seneca in epistolis ad Lucilium ait, hunc Cimbrum vinolentum & ebriosum fuisse: huicque tamen de Cæsaris Dictatoris cæde tam creditam rem esse, quam Cassio, qui tota vita aquam bibit.

70. *Duos Servilios.*] P. Servilius pater Consul anno urbis 674. expugnatis Isaurorum oppidis triumphavit, & Isaurici nomen retulit: ejus filius bis Consul fuit.

79. *Consimilem.*] Cicero liberaverat patriam ab incendio, & à Catilinæ conjuratione; & Brutus à Cæsaris dominatu.

80 testatus est, se æmulum mearum laudum exstitisse. Tu autem, omnium stultissime, non intelligis, si id, quod me arguis, voluisse interfici Cæsarem, crimen sit; etiam lætatum esse morte Cæsaris crimen esse? quid enim interest inter suasorem facti, & probatorem? aut quid refert utrum voluerim fieri, an gaudeam factum?

85 ecquis est igitur, te excepto, & iis qui illum regnare gaudebant, qui illud aut fieri noluerit, aut factum improbarit? omnes enim in culpa; etenim omnes boni, quantum in ipsis fuit, Cæsarem occiderunt: aliis consilium, aliis animus, aliis occasio defuit; voluntas nemini. Sed stuporem hominis, vel dicam pecudis, attendite; sic enim dixit: M. BRUTUS, QUEM EGO HONORIS

90 CAUSA NOMINO, CRUENTUM PUGIONEM TENENS, CICERONEM EXCLAMAVIT: EX QUO INTELLIGI DEBET, EUM CONSCIUM FUISSE. Ergo ego sceleratus appellor à te, quem tu suspicatum aliquid suspicaris: 95 ille qui ^h stillantem præ se pugionem tulit, is à te honoris causa nominatur?

VI. Esto: sit in verbis tuis hic stupor; quanto in rebus sententiisque major? Constitue hoc Consul aliquando: Brutorum, C. Cassii, Cn. Domitii, C. Trebonii, reliquorum quam velis esse causam: ^a edormi crapulam, inquam, & exhala: an faces admovendæ

5 sunt, quæ te excitent tantæ causæ indormientem? nunquam-ne intelliges, statuendum tibi esse, utrum illi, qui istam rem gesserunt, homicidæ sint, an vindices libertatis? Attende enim paullisper, cogitationemque sobrii hominis punctum temporis suscipe; etenim ego, qui sum illorum, ut ipse fateor, familiaris, ut à te ar-

10 guor, ^b socius, nego quidquam esse medium: confiteor eos, nisi liberatores populi Romani, conservatoresque reipublicæ sint, plus quam sicarios, plus quam homicidas, plus etiam quam parricidas esse: siquidem est atrocius patriæ parentem, quam suum occidere. Tu, homo sapiens & confiderate, quid dicis? si parricidæ; cur

15 honoris causa à te sunt, & in hoc ordine, & apud populum Roma-

h *cruentum*.a *concoque*.b *consci*us.

89. *Stuporem hominis.*] Tam stupidus Antonius est, ut laudet Brutum auctorem mortis Cæsaris, & Ciceronem probatorem vituperet.

2. *Consul.*] Quoniam Consul erat Antonius, ad eum pertinebat de Republica primus vel sententiam dicere, vel rogare alios ut dicerent.

3. *Quam velis esse causam.*] Petit ab Antonio, ut statuatur bona-ne sit causa eorum qui interfecerunt Cæsarem, vel mala.

4. *Faces.*] Olim Romani facibus utebantur metaphorice, ut nos fustibus:

perinde igitur est ac si diceret, Tu diu nimum dormis, indiges baculo vel fuste ut exciteris.

10. *Esse medium.*] Nihil medium est parricidam inter & patriæ liberatorem.

12. *Sicarios.*] Sicarii dicuntur qui sicam gestant.

13. *Atrocius patriæ parentem.*] Atrocius est parentem patriæ, quam proprium parentem interficere; quia se lædit tantum & patrem, qui eum; at omnes cives, qui patriæ parentem necat.

num,

num, semper appellati? cur M. Brutus, te referente, legibus est solutus, si ab urbe plus quam decem dies abfuisset? cur ludi Apollinares incredibili M. Bruti honore celebrati? cur provinciæ Cassio & Bruto datæ? cur Quæstores additi? cur legatorum numerus auctus? Atque hæc acta per te; non igitur homicidæ: 20 sequitur ut liberatores tuo iudicio sint; quandoquidem tertium nihil potest esse. Quid est? num conturbo te? non enim fortasse satis, quæ distinctius dicuntur, intelligis; sed tamen hæc est summa conclusionis meæ: quoniam scelere à te liberati sunt, ab eodem te amplissimis præmiis dignissimi iudicati sunt. Itaque jam 25 c. retexo orationem meam, scribam ad illos, ut siqui forte, quod à te mihi objectum est, quærent, sit-ne verum; ne cui negent: etenim vereor, aut ne celatum me illis ipsis non honestum; aut invitatum refugisse, mihi sit turpissimum. Quæ enim res unquam (pro sancte Jupiter!) non modo in hac urbe, sed in omnibus ter- 30 ris est gesta major? quæ gloriosior? quæ commendatior hominum memoriæ sempiternæ? in hujus me consilii societatem, tanquam in equum Trojanum cum principibus includis? non recuso. Ago etiam gratias, quoquo animo facis; tanta enim res est, ut invidiam istam, quam tu in me vis concitare, cum laude non compa- 35 rem. Quid enim beatius illis, quos tu expulsos à te prædicas & relegatos? qui locus est aut tam desertus, aut tam inhumanus, qui illos, quo accesserint, non affari atque appetere videatur? qui homines tam agrestes, qui se, cum eos adspexerint, non maximum cepisse vitæ fructum putent? quæ vero tam immemor posteritas, 40 quæ tam ingratæ literæ reperientur, quæ eorum gloriam non

c. muto.

16. *Te referente.*] Dicebatur is referre, qui primus sententiam rogebat.

Ib. *Legibus est solutus.*] Cum legibus cautum esset, ne Prætor abesset plus quam decem dies ab urbe; Antonius de Bruto retulit in Senatu, ut liceret abesse, cum rei frumentariæ præfectus esset, ideoque legum necessitate liberatus est.

17. *Ludi Apollinares.*] Illi ludi in honorem Apollinis celebrabantur, cum pestilentia Romæ grassabatur: illos laureatus populus spectabat.

18. *Cur provinciæ Cassio & Bruto.*] Macedonia decreta jam Bruto fuerat, & Syria Cassio: sed cum Antonius Macedoniam, & Syriam Dolabella sibi assumpsisset, Creta Cassio, Bithynia Bruto data est.

19. *Quæstores additi.*] Sequebantur Quæstores in provinciam Proconiales, ad

pecunias administrandas.

Ib. *Legatorum numerus.*] Legati erant Proconsulum vicarii, vulgoque decem assignabantur, quibus legiones & auxilia cōtemperabant.

26. *Scribam ad illos.*] Hactenus negavit Cicero, se in ea fuisse conspiratione contra Cæsarem; nunc Ironice ait, in ea se fuisse, & scripturum ad Brutum & Cassium, ut rem totam aperiant.

33. *In equum Trojanum.*] In equo ligneo inclusos fuisse Græcorum principes, scriptum est in Fabulis, indeque erupisse ad Trojam evertendam. Vide Virgil. lib. 2. Æneid. Hinc natum est illud proverbium. Plinius lib. 7. credit, equum Trojanum fuisse machinam muralem, quæ nunc aries appellatur; cujus Epeus fabricator est.

immortalitatis memoria prosequantur? Tu vero adscribe me talem in numerum. Sed unam rem vereor, ne non probes; si enim fuisset, non solum regem, sed regnum etiam de republica sustul-
 45 lissim: & si meus ^d stilus ille fuisset (ut dicitur) mihi crede non solum unum actum, sed totam fabulam confecissem. Quanquam si interfici Cæsarem voluisse crimen est, vide quæso, Antoni, quid tibi futurum sit; quem & Narbone hoc consilium cum C. Trebonio cepisse notissimum est, & ob ejus consilii societatem, cum
 50 interficeretur Cæsar, tum te à Trebonio vidimus sevocari. Ego autem (vide quam tecum agam non inimice) quod bene cogitasti aliquando, laudo; quod non indicasti, gratias ago; quod non fecisti, ignosco; virum res illa quærebat. Quod si te in iudicium quis adducat, usurpetque illud Cassianum, CUI BONO FÜ-
 55 ERIT, vide, quæso, ne ^e hæreas; quanquam illud quidem fuit, ut tu dicebas, omnibus bono, qui servire nolebant; tibi tamen præcipue, qui non modo non servis, sed etiam regnas: qui maximo te ære alieno ad ædem Opis liberaisti: qui per easdem tabulas innumerabilem pecuniam dissipavisti: ad

d pugio.

e vincaris.

44. *Non solum regem, sed regnum etiam.*] Ait Cicero, si in illa fuisset conspiratione, se non solum Cæsarem, sed Antonium etiam interfectorum fuisse: & id videtur innuere Epist. 1. ad Cass. & Epist. 8, 10, & 16. ad Att. lib. 14.

45. *Non solum unum actum, sed totam fabulam.*] Respicit ad tragedias, quæ vulgo quinque actibus perficiuntur; quare ait, si illius tragediæ scriptor fuisset, non eam imperfectam se relicturum fuisse, sed eam ad ultimum usque actum completurum; completa autem fuisset fabula interfecto Antonio.

48. *Narbone.*] Narbo, qui Martius dictus est, Galliae civitas antiquissima, à qua nomen provincie.

Ib. *Hoc consilium.*] Cum inter se conjurati de interficiendo Cæsare deliberarent, inter illos actum est, an Antonium ad rem perficiendam invitarent: at contradixit Trebonius, causatus se Antonii mentem exploratam habere, quem jam ad id excitarat, cum Cæsar ex Hispania reverteretur; at Antonium recusasse, nec tamen indicasse Cæsari, sed fideliter tacuisse: quare iterum ab eis deliberatum est, an cum Cæsare Antonium occiderent: sed

id prohibuit Brutus; censuit enim rem, quæ pro legibus & libertate susciperetur, care omni invidia debere.

50. *Sevocari.*] Sevocant qui consilia privata & secreta communicant. Cum actum esset à conjuratis de interficiendo Cæsare, Trebonio datum est negotium, ut eo ingresso in Senatum, Antonium extra moraretur, sevocaretque; verebantur enim in Antonio potestatem Consularem.

53. *Virum res illa quærebat.*] Ad id facinus audendum opus erat viro forti & probò, qualis non est Antonius, qui unice sibi studet, neglectâ Repub.

54. *Cui bono fuerit.*] De illo Cassiano dictum est in Orat. pro Milone, Parag. VIII. lin. 4.

58. *Ad ædem Opis.*] De ea æde seu templo in superiori Oratione dictum est, ubi fuit ærarium populi Romani, quod prædatus est Antonius.

Ib. *Per easdem tabulas.*] Aut intelligit tabulas Cæsaris, in quibus ejus acta continebantur: vel tabulas eorumdem creditorum; nam soluta pecunia veteri debita, priores tabulas cum iisdem creditoribus Antonius renovavit, rursus mutatus ab eisdem pecunias, quas dissiparet.

quem

quem è domo Cæsaris tam multa delata sunt: cujus domus quæ- 60
stuosissima est falforum commentariorum & chirographorum offi-
cina, agrorum, oppidorum, immunitatum, vectigalium flagitio-
sissimæ nundinæ. Etenim quæ res egestati & æri alieno tuo,
præter mortem Cæsaris, subvenire potuisset? Nescio quid con-
turbatus esse mihi videris; nunquid subtimes, ne ad te hoc 65
crimen pertinere videatur? libero te metu; nemo credet un-
quam: non est tuum de republica bene mereri: habet istius pul-
cherrimi facti clarissimos viros respublica auctores: ego te tantum
gaudere dico, fecisse non arguo. Respondi maximis criminibus:
nunc etiam reliquis respondendum est. 70

VII. Castra mihi Pompeii atque omne illud tempus objecisti;
quo quidem tempore, si, ut dixi, meum consilium auctoritasque
valuisset, tu hodie egeres, nos liberi essemus; respublica non tot
duces & exercitus amisisset. Fateor enim, me, cum ea, quæ ac-
ciderunt, providerem futura, tanta in mœstitia fuisse, quanta cæ- 5
teri optimi cives, si idem providissent, fuissent. Dolebam, dole-
bam, P. C. rempublicam vestris quondam meisque consiliis con-
servatam, brevi tempore esse perituram. Neque vero eram tam
indoctus ignarusque rerum, ut frangerer animo propter vitæ cu-
pido, quæ me manens conficeret angoribus, dimissa molestiis 10
omnibus liberaret; illos ego præstantissimos viros, lumina rei-
publicæ, vivere volebam, tot Consulares, tot Prætorios, tot ho-
nestissimos Senatores, omnem præterea florem nobilitatis ac ju-
ventutis, tum optimorum civium exercitus: qui si viverent, quam-
vis iniqua conditione pacis (mihi enim pax omnis cum civibus bel- 15
lo civili utilior videbatur) rempublicam hodie teneremus. Quæ
sententia si valuisset, ac non ii maxime mihi, quorum ego vitæ con-
sule-

f accusatio.

60. *Ad quem è domo Cæsaris.*] Mortuo Cæsare, omnes ejus amici ad Antonio confugerunt, ad quem & Calpurnia Cæsaris uxor relictam ab eo pecuniam detulit.

61. *Falforum commentariorum.*] Antonius adulteravit Cæsaris commentarios, quos ad arbitrium suum protulit.

68. *Clarissimos viros.*] Brutum, Cassium, & alios conjunctionis in Cæsarem auctores.

Ib. *Tantum gaudere.*] Erat cur gauderet Antonius de morte Cæsaris, quia maximos ex ea fructus & utilitates perciperat; hinc exhaustis ærarium, adulteratis commentariis, dedit provincias quibus voluit, &c.

1. *Castra Pompeii.*] Objecit Cicero- ni Antonius, quod Pompeium secutus,

omnia in castris perturbasset: quod refutat.

3. *Nos liberi essemus.*] Cum in castra Pompeii venisset Cicero, ibique omnia perturbatè agerentur, suavitatem pacem, quæ composita, pristina Reipublicæ libertas restitueretur.

Ib. *Tot duces.*] In illo civili bello præstantissimi viri perierunt; Pompeius scilicet, Cato, Petreius, & Afranius.

11. *Præstantissimos viros.*] De illis loquitur, qui in acie Pharsalica perierunt.

15. *Iniqua conditione pacis.*] Optandum fuisset potius ad Cæsarem rem rediisse, quàm tot viros egregios perisse.

17. *Ac non ii maxime.*] Pompeius & Cicero

sulebam, spe victoriæ elati obstitissent; ut alia omittam, tu certe nunquam in hoc ordine, vel potius nunquam in hac urbe mansisses. At vero Cn. Pompeii voluntatem à me abalienabat oratio mea; an ille quēquam plus dilexit? cum ullo aut sermones, aut consilia ^a contulit sæpius? quod quidem erat magnum, de ^b summa rep. dissentientes, in eadem consuetudine amicitiae permanere: sed & ego quid ille, & contra ille quid ego & sentirem
 25 & spectare videbat; ego incolumitati civium primum, ut postea dignitati possemus; ille præsentī dignitati potius consulebat: quod autem habebat uterque quod sequeretur, idcirco tolerabilior erat nostra dissensio. Quid vero ille singularis vir ac pene divinus de me senserit, sciunt qui eum de Pharsalica fuga Paphum
 30 persecuti sunt; nunquam ab eo mentio de me, nisi honorifica, nisi plena amicissimi desiderii, cum me vidisse plus fateretur, se speravisse meliora: & ejus viri nomine me insectari audes, cujus me amicum, te sectorem esse fateare? Sed omittatur bellum illud, in quo tu nimium felix fuisti. Ne jocis quidem respondebo, quibus me in castris usum esse dixisti: erant illa quidem castra
 35 plena curæ; verum tamen homines, quamvis in ^c turbidis rebus sint, tamen, si modo homines sunt, interdum animis relaxantur. Quod autem idem mœsticiam meam reprehendit, idem jocum; magno argumento est, me in utroque fuisse moderatum.

^a communicavit.

^b pace.

^c trifidibus.

Cicero censebant bellum illud esse producendum; at obsistebant Senatores, & equites fere universi, à quibus vel invitatus Pompeius ad pugnam impulsus est, certissimam enim sibi victoriam promittebant.

20. *At vero Cn. Pompeii.*] Objecerat Antonius Ciceroni, Pompeium in castris ab eo alieno fuisse animo, quod ne jocis quidem in exercitu abstinuisset; at Cicero Antonii calumniam diluit.

24. *Sed & ego quid ille.*] Pompeius nullam pacem volebat cum Cæsare: eam verò Cicero suadebat. Pompeius suam dignitatem spectabat, quam armis tueri volebat, vel cum periculo Reipub. Cicero incolumitatem & dignitatem sine periculo.

29. *Paphum.*] Pompeius Paphum fugit post Pharsalicam pugnam, oppidum Cypri, quod Agapenor condidit.

33. *Te sectorem.*] Sector est æstimator ac redemptor bonorum damnati atque

proscripti, qui spem sectans lucri sui, id est, secutus spem æstimationis suæ, bona omnia auctione vendit, & semel infert pecuniam vel ærario, vel sociis. Ita Pedianus. Cicero autem acerbe Antonium sectorem Pompeii appellat, quia sub hasta ea redemerat, cum nemo alius sat impudens repertus sit, qui ad illud facinus accederet.

34. *Ne jocis quidem.*] Hilari quidem fuit animo Cicero, sed mordaci; itaque cum ei Pompeius objiceret: *Sero venis, Cicero: Non sero*, inquit ille, *nihil enim vi-deo paratum.* Ita cum ei dixisset Pompeius in sua manu esse victoriam, respondit, *Si tibi negotium esset cum mulieribus.* Et cum post Pharsalicam pugnam Nonnius quidam retulisset, adhuc Aquilas septem, quæ sunt Romanorum signa, superesse, & ob id bono essent animo: *Rectè*, inquit, *admones, si adversus Gracculos pugnare-mus.*

Hæreditates mihi negasti venire. Utinam hoc tuum verum^d cri- 40
men esset! plures amici mei & necessarii viverent: sed qui istuc
tibi venit in mentem? Ego enim amplius H. S. ducenties accep-
tum hæreditatibus retuli. Quanquam in hoc genere fateor felici-
orem esse te: me nemo, nisi amicus, fecit hæredem, ut cum illo
commodo, si quod erat, animi quidam dolor jungeretur; te is, 45
quem tu vidisti nunquam, L. Rubrius Cassinas, fecit hæredem:
& quidem vide, quam te amarit is, qui, albus aterve fueris igno-
rans, fratris filium præteriit: Q. Fufii honestissimi equitis Roma-
ni, sui que amicissimi, quem palam hæredem semper factitarat, ne
nomen quidem perscripsit; te, quem nunquam viderat, aut certe 50
nunquam salutaverat, fecit hæredem. Velim mihi dicas, nisi
molestum est, L. Turselius qua facie fuerit, qua statura, quo mu-
nicipio, qua tribu; nihil scio, inquires, nisi quæ prædia habuerit:
igitur fratrem exhæredans te faciebat hæredem. In multas præ-
terea pecunias alienissimorum hominum, ejectis veris hæredibus, 55
tanquam hæres esset, invasit. Quanquam hoc maxime admiratus
sum, mentionem te hæreditatum ausum esse facere, cum ipse hæ-
reditatem patris non adisses. Hæc ut colligeres, homo amentissi-
me, tot dies in aliena villa declamasti? quanquam tu quidem
(ut tui familiarissimi dictitant) vini exhalandi, non ingenii acu- 60
endi

^d maledictum, sive criminatio.

40. *Hæreditates mihi negasti venire.*] Aliud maledictum sibi objectum ab Antonio de hæreditatibus refellit; turpe enim fuit apud Romanos nullam habere hæreditatem in testimonio amico-
rum.

Ib. *Utinam.*] Optat Cicero, ut nulla sibi hæreditas obvenisset, quia ejus viverent amici.

42. *H. S.*] Id est, sestertia. (De sestertiis dictum est Orat. in Cæcilium P. agr. V. l. 20.) H. S. autem ducenties, est ducenties centena millia nummum, sive, ducenties centena sestertia.

Ib. *Acceptum hæreditatibus.*] Id est, ex hæreditatibus accepi. Expensum ferre, & acceptum referre, usitata locutio est apud Latinos. Expensa ferimus, quæ damus aliis; accepta referimus, quæ ab aliis accipimus. Hinc antiqui codicem accepti & expensi vocant, in quo accepta & expensa perscribuntur.

43. *Quanquam in hoc genere.*] Ostendit Cicero, amicitiam suam sibi hæreditates comparasse; Antonium autem in aliarum hæreditates involasse.

46. *Rubrius Cassinas.*] Cassinum Cam-

paniæ oppidum est, ubi Latina via cum Appia jungitur.

47. *Albus aterve.*] Proverbialis locutio de homine, qui negligitur.

48. *Fratris filium præteriit.*] Id est, eum hæredem non instituit, cum ab eo nominari debuisset.

50. *Quem nunquam viderat.*] Cum non sit probabile ab eo Antonium fuisse nominatum hæredem, quem nunquam viderat, probabilius certe est defuncti hominis bona invasisse.

53. *Nisi quæ prædia habuerit.*] Illius Turselii se quoque falso hæredem scripsit Antonius, quem non tam novit, quam quæ prædia illius sibi vindicavit.

57. *Hæreditatem patris non adisses.*] Non adiit Antonius patris hæreditatem, quia nullam ei reliquit; nam bona dilapidaverat.

59. *In aliena villa.*] Ridet Antonium, qui, ut hæc maledicta in Ciceronem conjiceret, se per septemdecim dies in Tiburtino Scipionis recepit, ut ad illam se declamationem exerceret.

60. *Vini exhalandi.*] In contemptum addu-

endi causa declamitas. Et vero adhibes joci causa magistrum, suffragio tuo & compotorum tuorum rhetorem; cui concessisti ut in te, quæ vellet, diceret: ^e falsum omnino hominem! sed materia facilis, ^f in te & in tuos dicta dicere. Vide autem, quid
 65 inter sit inter te & avum tuum: ille sensim dicebat, quod causæ prodesset; tu ^g cursim dicis aliena. At quanta merces rhetori data est? Audite, audite, P. C. & cognoscite reipublicæ vulnera; duo millia jugerum campi Leontini Sex. Clodio rhetori assignasti, & quidem immunia, ut pro tanta mercede nihil sapere disceres:
 70 num etiam hoc, homo audacissime, ex Cæsaris commentariis? Sed dicam alio loco & de Leontino agro, & de Campano: quos iste agros ereptos reipublicæ turpissimis possessoribus inquinavit. Jam enim, quoniam criminibus ejus fatis respondi, de ipso emendatore & correctore nostro quædam dicenda sunt; nec enim om-
 75 nia effundam, ut, si sæpius decertandum sit, ut erit, semper novus veniam: quam facultatem mihi multitudo istius vitiorum peccatorumque largitur.

e facit. *f* joci & mordere te & tuos. *g* temere.

adducit Antonium, dicendo eum non se tam declamationis, quam crapulæ causa recepiſſe.

61. *Magistrum.*] Assumpsit sibi magistrum declamandi Sextum Clodium.

62. *Rhetorem.*] Rhetor vocabulum quidem Græcum est, & idem quod Sophista, qui dat præcepta Rhetorica; eo verò tanquam Latino Romani usi sunt. Orator vero diversus est à Rhetore, quod Orator nomen honoris fuit, utpote qui palam diceret; Rhetor verò, qui privatim suos exercebat.

65. *Et avum.*] Avus Antonii fuit celeberrimus ille Orator M. Antonius, de quo in lib. de Orat.

68. *Duo millia jugerum.*] Jugerum

mensura agrestis fuit, quæ in longitudinem pedum 240, in latitudinem 120, extenditur. Vulgo dicimus arvipendium.

Ib. *Campi Leontini.*] Leontium urbs est Siciliæ Septentrionalis, agris feracissima.

69. *Immunia.*] Illa jugera nullum vectigal pendere voluit Antonius, contra leges Siculorum, quorum agri decumam pendebant.

70. *Ex Cæsaris commentariis?*] Carpit Antonium, qui dicit haud dubie ex commentariis relictis à Cæsare huic Clodio hæc assignata fuisse jugera.

71. *De Campano.*] Campanus ager publicus erat, quem Antonius largitus est.

CONFIRMATIO

Continet, quid egerit in pueritia, quid in magistratibus: ac 1. quid in tribunatu; 2. quid in equitum magisterio; 3. quid in privata vita; 4. quid in Consulatu.

PRIMA PARS.

Quid egerit Antonius in pueritia.

VIII. Visne igitur te inspiciamus à puero? sic opinor; à principio

pio ordiamur. Teneſne memoria prætextatum te decoxiſſe? patris, inquires, iſta culpa eſt; concedo: at enim eſt pietatis plena deſenſio. Illud tamen audaciæ tuæ, quod ſediſti in quatuordecim ordinibus, cum eſſet lege Roſcia decoctoribus certus locus conſtitutus, quamvis quis fortunæ vitio, non ſuo decoxiſſet. Sumpſiſti virilem, quam ſtatim muliebrem togam reddidiſti: primo vulgare ſcortum: certa flagitii merces, nec ea parva: ſed cito Curio intervenit, qui te à meretricio quæſtu abduxit; &, tanquam ſtolam dediſſet, in matrimonio ſtabili & certo locavit. Nemo unquam puer emptus libidinis cauſa tam fuit in domini poteſtate, quam tu in Curionis: quoties te pater ejus domo ſua ejecit? quoties cuſtodes poſuit, ne limen intrares? cum tamen tu, nocte ſocia, hortante libidine, cogente mercede, per tegulas demitterere; quæ flagitia domus illa diutius ferre non potuit. Sciſne me de rebus mihi notiſſimis dicere? recordare tempus illud, cum pater Curio mœrens jacebat in lecto: filius ſe ad pedes meos proſternens, lacrymans, te mihi commendabat: orabat ut te ^a contra ſuum patrem, ſi ſeſtertium ſexagies peteret, defenderem: tantum enim ſe pro te ^b interceſſiſſe [dicebat.] Ipſe autem amore ardens confirmabat, quod deſiderium tui diſcidii ferre non poſſet, ſe in exilium eſſe iturum. Quo ego tempore tanta & mala florentiſſimæ familiæ ſedavi, vel potius ſuſtuli; patri perſuaſi, ut æs alienum filii diſſolveret; redimeret adoleſcentem ſumma ſpe & animi & ingenii præditum, rei familiaris facultatibus; eumque à tua non modo ſamiliaritate, ſed etiam congreſſione, patrio jure & poteſtate, prohiberet. Hæc tu cum per me acta meminiſſes, niſi illis, quos videmus, ^c gladiis conſideres, maledictis me provocare auſus

a apud. b ſpoſpondiſſe. c armatis.

2. *Prætextatum.*] Per prætextam ætas designabatur. Nam veſte prætexta utebantur pueri ab anno ſeptimo ad decimum ſextum. Prætexta autem dicta eſt, quod limbo purpureo circumduceretur, etſi alterius eſſet coloris: eadem veſte utebantur Romani nobiles.

Ib. *Decoxiſſe.*] Decoquere dicuntur, qui diminuto patrimonio fluxa fide creditores fallunt, & circumſcribunt.

Ib. *Patris.*] Pater Antonii fuit ille M. Antonius Creticus, qui bona omnia ablignavit.

3. *Pietatis plena deſenſio.*] Ironia.

5. *Lege Roſcia.*] Tulit M. Roſcius Otho Tribunus plebis L. Metello & Q. Mart. Coſſ. anno urbis conditæ 682. ut in Theatro equitibus Rom. qui revera cenſum equeſtrem haberent, quatuordecim gradus ſpectandi gratia aſſignarentur; excep-

tis iis qui ſuo aut fortunæ vitio decoxiſſent.

7. *Muliebrem togam.*] Togam geſtabant meretrices, ut à matronis diſtinguerentur. Matronarum autem ſtola fuit ad pedes uſque dimiſſa. Mordet hic Antonium quaſi impudicum, & libidinibus infamem hominem.

Ib. *Vulgare ſcortum.*] Subauditur fuit: nam primam adoleſcentiam omnibus pro certa mercede proſtituit Antonius.

9. *A meretricio quæſtu.*] Curio noluſt Antonium proſtitutum omnium fuiſſe libidini, quare eum ſibi proprium voluit eſſe, ac ſi, detracta toga, ſtolam dediſſet.

19. *Seſtertium ſexagies.*] Id eſt, ſexagies centena, quæ efficiunt apud nos ſexaginta librarum millia.

20. *Ipſe.*] Curio filius.

eſſes?

esses? Sed jam stupra, & flagitia omittam; sunt quædam quæ
 30 honeste non possum dicere; tu autem eo liberior, quod ea in te
 admisisti, quæ à verecundo inimico audire non posses. Sed reli-
 quum vitæ cursum videte: quem quidem celeriter perstringam;
 ad hæc enim quæ in civili bello, in maximis reipubl. miseriis fe-
 cit, & ad ea quæ quotidie facit, festinat animus: quæ peto, ut
 35 quanquam multo notiora vobis, quam mihi sunt, tamen, ut faci-
 tis, attente audiatis; debet enim talibus in rebus excitare animos
 non cognitio solum rerum, sed etiam recordatio; tametsi ^d inci-
 damus oportet media, ne nimis sero ad extrema veniamus. In-
 timus erat in tribunatu Clodio, qui sua erga me beneficia com-
 40 memorat; ejus omnium incendiorum fax; ^e cujus etiam domi
 quiddam jam tum molitus est: quid dicam, ipse optime intelli-
 git. Inde ^e itur Alexandriam contra Senatûs auctoritatem, con-
 tra religionem; sed habebat ducem Gabinium, ^f quicum quidvis
 rectissime facere posset. Qui tum inde reditus, aut qualis? prius
 45 in ultimam Galliam ex Ægypto, quam domum: quæ autem erat
 domus? suam enim quisque domum tum obtinebat, neque erat
 usquam tua: domum dico? quid erat in terris, ^g ubi in tuo pe-
 dem poneres, præter unum Misenum, quod cum sociis tanquam Si-
 saponem tenebas? Venisti è Gallia ad quæsturam petendam. Au-
 de

^d prætereamus. ^e iovit. ^f quocum. ^g cujus non arripere possessionem.

38. *Intimus erat in tribunatu Clodio.*] Antonius se addixit Clodio Tribuno plebis, sed cum videret multos ei esse inimicos, ab eo discessit, & in Græciam navigavit.

39. *Qui sua erga me beneficia commemorat.*] Antonius sua in Ciceronem beneficia prædicare non debuit, si quidem Clodio infensissimo ejus inimico se adjunxit.

40. *Ejus omnium incendiorum fax.*] Antonius fax fuit incendiorum, quæ Clodius excitavit. Per translationem intelligit turbas & seditiones, ad quas Clodium Antonius impulit.

Ib. *Cujus etiam domi.*] Antonius Fulviæ Clodii uxoris pudicitiam tentavit, quam, mortuo Clodio, duxit.

42. *Alexandriam.*] Commemorat ea, quæ facta sunt pro Ptolemæo Ægypti rege, qui ab Alexandrinis ejectus Romam venit, ubi à Pompeio exceptus est, à quo reduci in regnum vehementissime cupiebat; sed res demandata fuit Gabinio, quam suadente Antonio contra Senatûs auctoritatem suscepit.

Ib. *Contra religionem.*] Antonius id per-

suasit Gabinio contra religionem, quia Sibyllinis oraculis scriptum erat, ne rex Ægyptius cum exercitu reduceretur; imo ea de re factum fuit Senatusconsultum, quo decretum est, ut nihil contra religionem oraculorum fieret.

44. *Qui tum inde reditus.*] Rediens Antonius ex Ægypto, quò se cum Gabinio contulerat, nullum amicorum Romæ vidit, sed statim se contulit ad Cæsarem in Galliam Transalpinam.

45. *Quæ erat domus?*] Nullam habebat sibi propriam Antonius, quia jam ante juvenis decoxerat, expulsus paternâ domo.

47. *Usquam tua.*] Indicat furtum Antonii, qui mortuo Pompeio, domum ejus possedit.

48. *Præter unum Misenum.*] Prædium unum in Campania ad Misenum Promontorium, prope Cumas, habuit Antonius, sed commune cum aliis parasitis vel creditoribus suis, qui partem ejus occupabant.

Ib. *Sisaponem.*] Sisapo civitas est in Hispania, quam ait Plinius lib. 31. cap. 7. mi-

de dicere, te prius ad parentem tuam venisse, quam ad me; acce- 50
peram enim jam ante Cæsaris literas, ut mihi satisfieri paterer à
te: itaque ne loqui quidem sum te passus de ^h gratia; postea
ⁱ cultus sum à te, tu à me observatus in petitione Quæsturæ; quo
quidem tempore P. Clodium, approbante populo Romano, in fo-
ro es conatus occidere: cumque eam rem tua sponte conarere, 55
non impulsu meo; tamen ita prædicabas, te non existimare, nisi
illum interfecisses, unquam mihi pro tuis in me injuriis satis esse
facturum: in quo demiror, cur Milonem impulsu meo rem illam
egisse dicas, cum te ultro mihi idem illud deferentem nunquam sum
adhortatus: quanquam si in eo perseverasses, ad tuam gloriam 60
rem illam referri malebam, quam ad meam gratiam. Quæstor
es factus; deinde continuo sine Senatusconsulto, sine sorte, sine
lege ad Cæsarem cucurristi; id enim unum in terris egestatis, æris
alieni, nequitæ, perditis vitæ rationibus perfugium esse ducebas.
Ibi te cum & illius largitionibus, & tuis rapinis explevisse (si hoc 65
est explere, quod statim effundas) advolas egens ad Tribunatum,
ut in eo magistratu, si posses, viri tui similis esses.

h reconciliatione.

i tu me honorasti.

miniario metallo abundare; quæ cum esset
vectigalis populi Romani, à publicanis te-
nebatur: inde apparet, quare Misenum
quasi Sisaponem habuerit Antonius, quia
non solus prædium illud possidebat.

51. *Mibi satisfieri paterer.*] Cum An-
tonius offendisset Ciceronem, quia cum
Clodio ejus inimico junxerat societatem,
per literas Cæsar petiit à Cicerone, ut hanc
Antonio veniam concederet. Timebat vi-
delicet Antonius, ne sibi Quæsturam pe-
tenti adversaretur Cicero.

53. *A me observatus.*] Observabantur
adolescentes à proceribus, qui in petitione
magistratuum honoris & commendationis
causa deducebantur.

61. *Quæstor es factus.*] Quæstores, in-
quit Varro, à quærendo dicti sunt: quia
conquirebant pecunias publicas, & eas as-
servabant. Ante omnes alios fere Mu-
gistratus creati sunt.

62. *Sine Senatusconsulto.*] Objicit Anto-
nio quod ad Cæsarem sine ullo Senatus-
consulto profectus sit: quia nemo Quæstor
in provinciam proficisceretur, nisi eam ex
Senatusconsulto & lege fortiretur.

64. *Perfugium esse ducebas.*] Scribit
Suetonius reorum, obætorum, & prodigæ
juventutis subsidium unicum, ac promptis-
simum, Cæsarem fuisse.

67. *Viri tui.*] Curionem indicat, qui
circa id tempus Tribunus plebis fuit.

Quid egerit in Tribunatu Antonius.

IX. Accipite nunc, quæso, non ea, quæ ipse in se, at-
que in domesticum dedecus impure atque intemperanter, sed
quæ in nos fortunæque nostras, id est, in universam rem-
publicam impie ac nefarie fecerit; ab hujus enim scelere omnium
malorum principium natum reperietis. Nam cum L. Lentulo, C.
Mar-

Marcello Consulibus, Kalendis Januar. labentem & prope cadentem rempublicam fulcire cuperetur, ipsique C. Cæsari, si sana mente esset, consulere velletis; tum iste venditum atque ^a mancipatum Tribunatum consiliis vestris opposuit, cervicesque suas ei sub-
 10 jecit ^b securi, qua multi minoribus in peccatis ^c occiderunt. In te autem, M. Antoni, id decrevit Senatus, & quidem incolumis, nondum tot luminibus exstinctis, quod in hostem togatum decerni est solitum more majorum; & tu apud Patres Conscriptos contra me dicere ausus es, cum ab hoc ordine ego conservator es-
 15 sem, tu hostis reipublicæ judicatus? ^d Commemoratio illius tui sceleris intermissa est, non memoria deleta: dum genus hominum, dum populi Romani nomen exstabit (quod quidem erit, si per te licuerit, sempiternum) tua illa pestifera intercessio nominabitur. Quid cupide à Senatu, quid temere fie-
 20 bat, cum tu unus adolescens universum ordinem decernere de salute reipublicæ prohibuisti? neque id semel, sed sæpius? neque tu tecum de Senatus auctoritate ^e agi passus es? quid autem agebatur, nisi ne deleri & everti rempublicam funditus velles? cum te neque principes civitatis rogando, neque ma-

a additum. b pœnæ. c condemnati sunt. d mentio. e deliberari.

6. *Labentem.*] Ruinam metuebat Respublica propter summam Cæsaris potentiam.

9. *Consiliis vestris.*] Deliberabatur à Senatu de revocando Cæsare, & de Repub. Pompeio demandanda, ne eam armis sibi Cæsar subjiceret. Sed Senatusconsulto intercessit Antonius Tribunus corruptus à Cæsare, quare uterque à Senatu hostis judicatus est.

12. *Tot luminibus exstinctis.*] Intelligit cives illos præstantissimos, Catonem, Marcellum, Lentulum, Domitium, qui in bello civili perierunt.

Ib. *Hostem togatum.*] Per hostem togatum intelligit domesticum & perduellem, qui cum talis judicatus esset à Senatu, more majorum Senatu & urbe ei interdicebatur. Cum autem Senatus ita decrevisset in Antonium, Curionem, & Cassium Tribunos plebis, qui patrocinium absentis Cæsaris acerrime suscipiebant; ad eum servili in veste, rheda meritoria, miserando habitu profugerunt; qua re percussus Cæsar belli civilis occasionem nactus est.

14. *Ab hoc ordine.*] Senatorio videlicet, ad quem pertinebat de bonis & malis civibus decernere.

18. *Si per te licuerit.*] Objicit Antonio quod imperii nomen sempiternum futurum sit, nisi suis sceleribus ei exitium afferat.

Ib. *Pestifera intercessio.*] Cum Marcellus Consul legiones Pompeio decerneret, Tribunus Antonius intercessit, rogationem ferens, ut præsentis copiae militares in Syriam mitterentur adversus Parthos. Deinde cum epistolas Cæsaris legi Senatus vetaret, eas ipse Tribunitia potestate fultus recitavit, qua ex lectione multos sibi conciliavit. Quare cum hanc rogationem promulgasset, placeret-ne Cæsarem & Pompeium ab armis discedere, & exercitum dimittere, eam omnes probaverunt. Hortabanturque Antonium, ut eam legem ferret. At Consules vetuere.

19. *Quid cupide.*] Objicit Antonio Cicero, quod pro Cæsare contra Senatum egisset. At jam ostendit nihil à Senatu temere factum esse.

20. *Cum tu unus adolescens.*] Antonium fuisse tyrannum probat, quia solus & adolescens annos natus tantum triginta, prohibuit Senatum agere de Reipub. libertate, cum huic ordini cedere debuisset.

jores natu monendo, neque frequens Senatus agendo, de vendita
 atque addicta sententia movere potuit? Tum illud, multis rebus
 ante tentatis, necessario tibi vulnus inflictum, quod paucis ante
 te, quorum incolumis fuit nemo; tum contra te ^f dedit arma hic
 ordo Consulibus, reliquisque imperiis & ^g potestatibus, quæ non
 effugisses, nisi te ad arma Cæsaris contulisses. Tu, tu, inquam, ³⁰
 M. Antoni, ^h princeps C. Cæsari, omnia perturbare cupienti, cau-
 sam belli contra patriam inferendi dedisti. Quid enim aliud ille
 dicebat? quam causam dementissimi sui consilii & facti afferebat,
 nisi quod intercessio neglecta, jus tribunitium sublatum, ⁱ circum-
 scriptus à Senatu esset Antonius? omitto quam hæc falsa, quam ³⁵
 levia; præsertim cum omnino nulla causa iusta cuiquam esse
 possit contra patriam arma capiendi. Sed nihil de Cæsare: tibi
 certe confitendum est, causam perniciosissimi belli ^l in persona
 tua constitisse. O miserum te, si intelligis! miseriorem, si non
 intelligis hoc literis mandari, hoc memoriæ prodi, hujus rei ne ⁴⁰
 posteritatem quidem omnium sæculorum unquam immemorem
 fore, Consules ex Italia expulsos, cumque his Cn. Pompeium,
 qui imperii populi Romani decus ac lumen fuit; omnes Consu-
 lares, qui per valetudinem ^m exsequi cladem illam fugamque po-
 tuissent, Prætores, Prætorios, Tribunos plebis, magnam partem ⁴⁵
 Senatus, omnem sobolem juventutis, unoque verbo rempublicam
 expulsam, atque exterminatam suis sedibus. Ut igitur in semi-
 nibus est causa arborum & stirpium; sic hujus luctuosissimi belli
 semen tu fuisti. Doletis tres exercitus populi Romani interfe-
 ctos; interfecit Antonius; desideratis clarissimos cives; eos ⁵⁰

^f imperavit arma. ^g magistratibus. ^h primus. ⁱ illusus. ^l in te fuisse. ^m fugere.

25. *De vendita atque addicta.*] Sententiam suam Antonius Cæsari vendidit, quasi ad eam emendam largius pretium obtulisset.

26. *Illud vulnus infictum.*] Ait esse tunc condemnatum Antonium. Nam hostis judicatus est, eique aqua & igne interdictum est, & omnibus potestas facta est eum interficiendi.

27. *Quod paucis ante te.*] Pauci ante Antonium simile judicium experti sunt, nisi Fimbria, Saturninus, & Gracchi, qui omnes interfecti sunt.

29. *Reliquisque imperiis.*] Per imperia duces intelligit, qui à populo Romano in diversis orbis provinciis constituti erant, quos imperatores post relatas victorias appellabant.

34. *Intercessio neglecta.*] Sacrosancta habebatur Tribunitia potestas & intercessio,

39. *O miserum te.*] Per exclamationem incipit à conglobatis omnes calamitates recensere, quæ ex hoc bello civili, cujus causa exstitit Antonius, sequuntur.

42. *Consules.*] Marcellus & Lentulus Consules, veniente cum exercitu ad urbem Cæsare, profugerunt, & Pompeium sequuti sunt, qui jam Capuam ad exercitum profectus erat.

46. *Omnem sobolem juventutis.*] Omnem juniorum multitudinem intelligit, in quibus spes est prolis suscipiendæ, & Reipub. propagandæ.

49. *Tres exercitus populi Romuli.*] In Pharsalia Pompeii & Senatus exercitus deletus est; in Hispaniâ Petreii & Afranii; in Africa Scipionis & Jubæ regis.

50. *Clarissimos cives.*] Eos intellige, qui in illis exercitibus perierunt.

quoque eripuit vobis Antonius : auctoritas hujus ordinis afflicta est ; afflixit Antonius : omnia denique, quæ postea vidimus (quid autem mali non vidimus ?) si recte ratiocinabimur, uni accepti referemus Antonio : ut Helena Trojanis, sic iste huic reipublicæ
 55 causa belli, causa pestis atque exitii fuit. Reliquæ partes Tribunatus principio similes : omnia perfecit, quæ Senatus salva re-
 publica, ne fieri possent, ⁿ perfecerat ; cujus tamen scelus in scelere cognoscite. Restituebat multos calamitosos ; in his patrum nulla
 60 mentio : si severus, cur non in omnes ? si misericors, cur non in
 suos ? sed omitto cæteros. Licinium Denticulam de alea condemnatum, collusorem suum, restituit : quasi vero ludere cum condemnato non liceret : sed ut, quod ille in alea perdidit, beneficio legis dissolveret. Quam attulisti rationem populo Romano, cur
 eum restitui oporteret ? absentem credo in reos relatum ; rem
 65 indicta causa judicatam ; nullum fuisse de alea lege iudicium ; vi
 oppressum & armis ; postremo, quod de patrum tuo dicebatur, pecunia iudicium esse corruptum : nihil horum. At vir bonus & reipublica dignus. Nihil id quidem ad rem : ego tamen, quoniam
 am condemnatum esse pro nihilo est, si ita esset, ignoscerem ; ho-
 70 minem omnium nequissimum, qui non dubitaret vel in foro alea ludere, lege, quæ est de alea, condemnatum qui in ^o integrum restituit, is non apertissime studium suum ipse profitetur ? In eodem vero Tribunatu, cum Cæsar in Hispaniam proficiscens huic
 P con-

n vetuerat ne fierent.

o pristinum statum.

54. *Helena Trojanis.*] Helena Tyndari filia rapta à Theseo est, & à suis fratribus recepta Menelao nupsit ; verum iterum rapta à Paride filio Priami, belli Trojani occasionem dedit : ita Antonius pulsus è Curia & profectus ad Cæsarem totius belli civilis auctor fuit, seu potius Cæsari suam explendi dominatus cupiditatem dedit.

57. *Scelus in scelere.*] Vocat Tribunatum Antonii scelus, quia venditus fuerat, & partus scelere.

58. *Patrum nulla mentio.*] C. Antonius collega Ciceronis in Consulatu, repetundarum condemnatus, in exilium abierat : hunc autem non restituit, sed Denticulam.

61. *Collusorem suum.*] Cum Denticula Antonius alea solitus fuit ludere.

Ib. *Quasi vero.*] Festive ridet Antonium, qui hominem nequam sceleratam ab exilio revocavit, ut cum eo luderet.

62. *Beneficio legis dissolveret.*] Miséri-

cors fuit in Denticulam Antonius ; nam idcirco legem de illius restitutione tulit, ut quod in alea perdidisset, iterum restitutus lucraretur.

64. *Absentem credo.*] Fingit causas Ironice, cur absentem Denticulam restituerit. 1. Itaque causa fuit ejus absentia, neque enim quis absens damnabatur. 2. Causa non audita. 3. Lex nulla lata fuit ad eum accusandum & damnandum, neque enim sine lege quis accusari & damnari poterat.

71. *Lege, quæ est de alea.*] L. Cornelius Sylla legem tulit, ne quis in pecuniam luderet, sponsonemve in ludo, nisi qui corporis exercendi causa susceptus esset, faceret ; veluti hasta, pilove jaciendo, currendo, saliendo, luctando, pugnando. Marcian. l. 3. D. de aleat.

73. *Cum Cæsar in Hispaniam.*] Cæsar profecturus in Hispaniam, antequam Pompeium sequeretur ultra mare, Lepido Prætori urbem, Antonio Tribu-

p conculcandam Italiam tradidisset; quæ fuit ejus peragratio itinerum? lustratio municipiorum? Scio me in rebus celebratissimis sermone omnium versari; eaque quæ dico dicturusque sum, notiora omnibus esse, qui in Italia tum fuere, quam mihi, qui non fui: notabo tamen singulas res: etsi nullo modo poterit oratio mea satisfacere vestræ scientiæ. Etenim quod unquam in terris tantum flagitium exstitisse auditum est? tantam turpitudinem? tantum dedecus? vehebatur in effedo Tribunus plebis: Lictores laureati antecedeabant: inter quos, aperta lectica, mimæ portabatur: quam ex oppidis municipales, homines honesti, obviam necessario prodeuntes, non noto illo & mimico nomine, sed Volumniam consalutabant: sequebatur rheda cum lenonibus: comites nequissimi: rejecta mater amicam impuri filii, tanquam nurum, sequebatur. O miseræ mulieris fœcunditatem calamitosam! ^q Horum flagitiorum iste vestigiis omnia municipia, præfecturas, colonias, totam denique Italiam imprefit. Reliquorum factorum ejus, P. C. difficilis est sane reprehensio, & ^r lubrica; versatus in bello est; saturavit se sanguine dissimillimorum sui civium; fuit felix, si potest ulla esse in

p vexandam. q iste infixit in Italia memoriæ hominum sua flagitia. r anceps.

Tribuno plebis Italiam, & cætera præsidia commisit, ubi multa libidinose & contumeliose patravit. Cæsar tamen ex Hispania victor rediens, Antonii errata neglexit: gnarusque illum virum fortem esse, & manu promptum, ejus opera deinde in bello usus est.

77. *Qui non fui.*] Post Cæsaris professionem in Hispaniam, Cicero aliquo tempore in Italia substitit, sed non diu.

81. *Effedo.*] Effedum vehiculi genus est, quod apud Belgas Gallos primo inventum est.

Ib. *Lictores laureati.*] Cæsar dedit Lictores laureatos suis legatis in Italia, quos habere Antonius non poterat, quia Tribunus plebis tantum erat, Tribuno autem non concedebantur.

82. *Mimæ portabatur.*] Cytheris meretrix Antonii, mulier Histrionica, quam Volumniam appellavit, quia Volumnii civis Romani liberta fuerat.

83. *Municipales.*] Municipales hic accipiuntur pro rusticanis, qui rure habitant.

84. *Necessario prodeuntes.*] Prodeunt vulgo honoris causa homines liberè & volentes; at hi necessario & inviti, co-

acti ab Antonio.

85. *Rheda.*] Rheda vehiculi genus, quo Galli utebantur.

Ib. *Cum lenonibus.*] Lenones venditores sunt, & quasi mancipēs meretricum.

86. *Rejecta mater.*] Rejecta Julia mater Antonii, nobilissima fœmina, sequebatur Cytheridem illam mimam quasi nurum.

87. *Fœcunditatem.*] Misera fuit hæc Julia, quod peperit filium Antonium tam nequam & impudicum hominem.

88. *Omnia municipia.*] Municipium id hominum genus est, qui cum Romam venissent, neque Romani cives essent, participes tamen fuerunt omnium rerum ad munus fungendum unà cum Romanis civibus, excepto ferendo suffragio, aut capiendo Magistratu.

89. *Præfecturas.*] Præfecturæ dicebantur in quibus jus dicebatur, & nundinæ agebantur, & erat quædam earum Resp. neque tamen suos magistratus habebant; sed in eas præfectus Romani mittebantur quotannis, qui jus dicerent.

92. *Dissimillimorum.*] Intelligit viros probos, qualis non fuit Antonius.

scelere felicitas. Sed quoniam veteranis cautum esse volumus, quanquam dissimilis est militum causa, & tua; illi secuti sunt, tu
 95 quæfisti ducem: tamen, ne apud illos me in invidiam voces, nihil de belli genere dicam. Victor è Thessalia Brundisium cum legionibus revertisti: ibi me non occidisti; magnum beneficium: potuisse enim fateor; quanquam nemo erat eorum, qui tum tecum fuerunt, qui mihi non censeret parci oportere; tanta enim
 100 est caritas patriæ, ut vestris etiam legionibus ^f sanctus essem, quod eam à me servatam esse meminissent: sed ^t fac id te dedisse mihi, quod non ademisti; meque à te habere vitam, quia à te non sit erepta: licuitne mihi per tuas contumelias hoc beneficium sic tueri, ut tuebar, præsertim cum te hæc auditurum videres? Ve-
 105 nisti Brundisium in finem quidem & in complexum tuæ mimulæ. quid est? num mentior? quam miserum est id negare non posse, quod sit turpissimum confiteri? si te municipiorum non pudebat; ne veterani quidem exercitus? quis enim miles fuit, qui Brundisii illam non viderit? quis, qui nescierit venisse eam tibi
 110 tot dierum viam gratulatum? quis, qui non indoluerit, tam ferro se, quam nequam hominem secutus esset, cognoscere? Italiæ rursus percurratio, eadem comite mima: in oppida militum crudelis & misera deductio: in urbe auri, argenti, maximeque vini, foeda direptio.

f inviolabilis.

t ponamus.

93. *Veteranis cautum esse volumus.*] Veterani dicuntur milites, qui stipendia militaria consecerunt. De quibus non vult hic agere Cicero, ne priventur militiæ commodis, quæ jam adepti sunt à Cæsare.

94. *Dissimilis militum causa.*] Veterani sequuti sunt Cæsarem, qui eis datus fuerat dux jam antea à Senatu: Antonius verò suo sibi arbitrio ducem quæfivit Cæsarem.

96. *Victor è Thessalia.*] In Thessalia prælium Pharsalicum commissum est, in quo dextrum cornu ducens Domitium interfecit.

Ib. *Brundisium.*] Brundisium Italiæ portus est, quo Cæsar post Pharsalicum prælium misit Antonium, ut tutaretur Italiam, dum ipse Pompeium insequeretur.

Ib. *Cum legionibus.*] Legio à Romulo trium millium peditum, & trecentorum equitum numero instituta fuit: postea

mille pedites additi sunt: pulsus regibus peditum quatuor millium fuit: postea ex Senatus iudicio modo quinque, modo sex millium peditum fuit. Peditibus sex tribuni præerant, centuriones sexaginta: equitibus triginta decuriones, quorum alii turmas singulas regebant, præfectus alam integram.

97. *Ibi me non occidisti.*] Cum videret Cicero nihil profecisse Pompeium, sed quotidie illius partes imminui, post Pharsalicam pugnam, cui valetudinis causa non potuit interesse, rediit in Italiam, & venit Brundisium, ubi potuit ab Antonio facile interfici.

110. *Tot dierum viam.*] Quatuordecim dierum itinere Roma Brundisium distabat.

113. *In urbe.*] Romæ Antonius avaritiæ se dedit & vino.

Quid

Quid egerit Antonius in Magisterio Equitum.

X. Accessit, ut, Cæsare ignaro, cum esset ille Alexandriae, beneficio amicorum ejus Magister Equitum constitueretur: tum existimavit se suo jure cum Hippiâ vivere, & equos vectigales Sergio mimo tradere; tum sibi non hanc, quam nunc male tuetur, sed M. Pisonis domum, ubi habitaret, legerat. Quid ego istius decreta, quid rapinas, quid hæreditatum possessiones datas, quid ereptas proferam? cogebat egestas; quæ se verteret, non habebat: nondum ei tanta à L. Rubrio, non à L. Turselio hæreditas venerat: nondum in Cn. Pompeii locum, multorumque aliorum, qui aberant, repentinus hæres successerat: erat ei vivendum latro-
num ritu, ut tantum haberet, quantum rapere potuisset. Sed hæc, quæ robustioris improbitatis sunt, omittamus: loquamur potius de nequissimo genere levitatis. Tu istis faucibus, istis lateribus, ista gladiatoria totius corporis firmitate, tantum vini in Hippiæ nuptiis exhauseras, ut tibi necesse esset in populi Rom. conspectu vomere postridie. O rem non modo visu foedam, sed etiam auditu! Si inter cœnam, in ipsis tuis ^a immanibus illis poculis, hoc tibi accidisset, quis non turpe duceret? in cœtu verò populi Romani negotium publicum gerens, Magister Equitum, cui ructare turpe esset, is vomens, frustis esculentis, vinum redolentibus, gremium suum & totum tribunal implevit. Sed hoc ipse fatetur esse in suis sordibus: veniamus ad splendida. Cæsar Alexandria se recepit, felix, ut sibi quidem videbatur; meâ autem sententiâ, qui reipublicæ sit infelix, felix esse non po-

a ingentibus.

1. *Cæsare ignaro.*] Cum Pharalicam victoriam Cæsar retulisset, ad annum Dictator creatus est, & Antonius Magister Equitum; non tamen ignaro Cæsare, ut ait Cicero, sed ipso eum seligente, ut Plutarchus indicat in Antonio.

2. *Magister Equitum.*] Nunquam creabatur Dictator, quin ei Magister Equitum adderetur, qui summum in milites omnes jus habebat.

3. *Hippiâ.*] Matrona fuit Romana, sed suis libidinibus infamis.

1b. *Equos vectigales.*] Equi vectigales erant, qui tributum nomine mittebantur.

4. *Non hanc.*] Intelligit domum Pompeii, quam invalerat, & quam filius ejus sibi repetebat.

10. *Repentinus hæres.*] Repentinus hæres dicitur, qui fraude verum hæredem circumscripsit, & vi & fraude ad hæreditatem sibi non debitam pervenit.

13. *Tu istis faucibus.*] Ratiocinatio egregia: habere magnas fauces & ampla latera, ventrem magnum qui multum possit capere, & tum ita inebriari, ut quis evomat, hominis est intemperantis.

14. *In Hippiæ nuptiis.*] Hippiâ reliquit primum suum maritum Senatorem, & Sergio mimo nupsit: tantum autem in eis nuptiis vini exhaustit Antonius, ut firmis suis lateribus, & gladiatoria corporis firmitate coquere non potuerit.

20. *Esculentis.*] Esculentum dicitur quod esui aptum est.

25 test: hasta posita ^b pro æde Jovis Statoris, bona Cn. Pompeii (mi-
ferum me! consumptis enim lacrymis, tamen infixus animo hæ-
ret dolor) bona, inquam, Cn. Pompeii Magni, voci acerbissimæ
subjecta præconis: una in illa re servitutis oblita civitas ingemuit;
servientibusque animis, cum omnia metu tenerentur, gemitus ta-
30 men populi Romani liber fuit: expectantibus omnibus, quisnam
esset tam impius, tam demens, tam diis hominibusque hostis, qui
ad illud scelus sectionis auderet accedere, inventus est nemo, præ-
ter Antonium: præsertim cum tot essent circum hastam illam,
qui alia omnia auderent; unus inventus est, qui id auderet, quod
35 omnium fugisset & reformidasset audacia. Tantis igitur te stupor
oppressit, vel, ut verius dicam, tantus furor, ut, primum cum sector
sis ^c isto loco natus, deinde cum Pompeii sector, non te exsecran-
dum populo Romano, non detestabilem, non omnes tibi deos, non
omnes homines, & esse inimicos, & futuros scias? At quam info-
40 lenter statim heluo invasit in ejus viri fortunas, cujus virtute ter-
ribilior erat populus Romanus exteris gentibus, justitiâ carior?
In ejus igitur viri copias cum se subito ^d ingurgitavisset, exful-
tabat gaudio, persona ^e de mimo, modo egens, repente dives;
sed, ut est apud poetam nescio quem, *Male parta, male dilabuntur*:
45 incredibile ac simile portenti est, quonam modo illa tam multa,
quam paucis, non dico mensibus, sed diebus effuderit: maximus
vini numerus fuit, permagnum optimi pondus argenti, pretiosa
vestis multa, & lauta supellex, & magnifica multis locis, non
illa quidem luxuriosi hominis, sed tamen abundantis: horum
50 paucis diebus nihil erat. Quæ Charybdis tam vorax? Cha-
rybdin

^b ante ædem.^c ista familia.^d immisisset.^e bistrionica.

25. *Hasta posita.*] Postquam totum bellum Alexandrinum confectum est à Cæsare, bona Pompeii proscripsit Antonius, quæ hastæ subjecta fuisse dicuntur, quia in eo loco, ubi vendebantur, hasta figebatur.

1b. *Jovis Statoris.*] Jupiter à stando Stator dictus est; cum enim bello Sabino Romulus suos fugientes videret, Jovi ædem vovit, si starent. Vide Liv. lib. 1.

32. *Illud scelus sectionis.*] Id est, au-
ctionis. Sectores autem dicti sunt, qui proscriptorum bona posita sub hasta redimunt.

33. *Hastam illam.*] Intelligit hastam positam à Cæsare, sub qua Pompeianorum bona vendebantur.

34. *Alia omnia auderent.*] Id est, qui auderent emere omnium aliorum bona, exceptis solius Pompeii bonis,

1b. *Unus inventus est.*] Solus Antonius inventus est, qui ea valuit audacia, ut Pompeii bona emeret.

40. *Heluo.*] Heluonem veteres dixerunt, qui bona sua immoderate consumit, & gula indulget.

42. *Modo egens, repente dives.*] Bistriones modo divitum, modo egentium personas sustinent. Talis autem fuit Antonius.

44. *Male parta.*] Res quæ voluptatibus & malis artibus comparatæ sunt, per easdem voluptates & malas artes effunduntur. Videtur autem illa Nævii poetæ sententia.

47. *Pondus argenti.*] Argentum usurpat pro vasis argenteis.

50. *Quæ Charybdis.*] Hyperbole e-
gregia. Charybdis autem virogo quædam fuit, seu potius mare vorticibus suis infame, naves submergens; at Poetæ mon-

rybdin dico? quæ si fuit, fuit animal unum. Oceanus, medius fidius, vix videtur tot res, tam dissipatas, tam distantibus in locis positas, tam citò absorbere potuisse. Nihil erat clausum, nihil obsignatum, nihil scriptum; apothecæ totæ nequissimis hominibus f condonabantur: alia mimi rapiebant, alia mimæ: domus erat aleatoribus referta, plena ebriorum: totos dies potabatur, atque id locis pluribus: g suggerebantur etiam sæpe (non enim semper iste felix) damna aleatoria: conchyliatis Cn. Pompeii peristromatis fervorum in cellis lectos stratos videres. Quamobrem desinite mirari, hæc tam celeriter esse consumpta; non modo 60 unius patrimonium, quamvis amplum, ut illud fuit, sed urbes & regna celeriter h tanta nequitia devorare potuisset. At idem ædes etiam & hortos. O audaciam immanem! tu etiam ingredi illam domum ausus es? tu illud sanctissimum limen intrare? tu illarum ædium diis penatibus os importunissimum ostendere? Quam 65 domum aliquamdiu nemo aspicere poterat, nemo sine lacrymis præterire, hac te in domo tamdiu diversari non pudet? in qua, quamvis nihil sapias, tamen nihil tibi potest esse jucundum. An tu illa in vestibulo rostra, spolia cum adspexisti, domum tuam te introire putas? fieri non potest: quamvis enim sine mente, sine sensu 70 sis, ut es, tamen & te, & tua, & tuos nosti; nec vero te unquam neque vigilantem, neque in somnis credo i mente posse consistere. Necesse est, quamvis sis, ut es, violentus & fu-

f donabantur. g subjiciebantur. h tanta prodigalitas. i tranquillam esse.

monstrum fuisse quoddam immane fabulati sunt. Vide Virg. Æneid. 3.

51. *Medius fidius.*] Vide Orat. pro Mil. Paragr. XVI. Not. ad lin. 9.

54. *Apotheca.*] Apothecæ loca sunt, in quibus vinum, oleum, & alia id genus reponuntur.

58. *Damna aleatoria.*] Antonius sæpe magnam pecuniæ jacturam aleæ ludis faciebat.

Ib. *Conchyliatis.*] Ait Cicero conchyliatis peristromatis Cn. Pompeii lectos in fervorum cellis stratos fuisse. Conchyliæ autem sunt conchæ marinæ genera quædam, quorum ex sanguine purpura tingebatur. Vide Plin. lib. 9.

59. *Peristromatis.*] Peristromata aulææ sunt, & stragula vestimenta sunt.

63. *Ædes & hortos.*] Antonius nempe ingredi ausus est, & emere positos sub hasta.

64. *Sanctissimum limen.*] Sanctum limen appellat, quia limina tingebant antiqui suum habere deum Limentinum, cui

sacra erant.

65. *Diis Penatibus.*] Dii penates domesticæ fuerunt, ut ait Cic. (lib. 2. de Natura Deorum) ita dicti quod penes nos nati sint, vel quod non longe absint ab hac vita, sive quod penitus insident.

Ib. *Os importunissimum.*] Os pro vultu vel singulari quadam audacia & temeritate ponitur.

69. *Vestibulo.*] Vestibulum sæpe sumitur pro loco ante ædes vacuo, per quem à via aditus accessusque ad ædes est; aliquando pro atrio etiam usurpatur.

Ib. *Rostra.*] Rostra earum navium, quas bello Piratico ceperat, erant affixa in vestibulo domus; quæ tam religiose hic asservabantur, ut nec emptori eas tollere liceret. Plin. lib. 35, cap. 2.

71. *Te, & tua, & tuos.*] Id est, nosti vitam tuam, res tuas, & tuos necessarios: in quibus omnibus infamis est Antonius.

rens, cum tibi objecta sit ^l species singularis viri, perterritum te
 75 de somno excitari, furere etiam sæpe vigilantem. Me quidem
 miseret parietum ipsorum, atque tectorum: quid enim unquam
 domus illa viderat, nisi pudicum, nisi ex optimo more & sanctif-
 fima disciplina? fuit enim ille vir, P. C. sicut scitis, cum foris
 clarus, tum domi admirandus; neque rebus externis magis lau-
 80 dandus, quam institutis domesticis: hujus in ædibus pro cubiculis
 stabula, pro tricliniis popinæ sunt: et si jam negat; nolite, nolite
 quærere; ^m frugi factus est; mimam illam suam suas ⁿ res sibi ha-
 bere jussit, ex duodecim tabulis; claves ademit, forasque exegit:
 quam porro spectatus civis, quam probatus; cujus ex omni vita
 85 nihil est honestius, quam quod cum mima fecit divortium?

^l imago Pompeii.

^m moderatus.

ⁿ expulit.

81. *Stabula.*] Stabulum modo pro di-
 versorio, modo pro lupanari sumitur.

Ib. *Tricliniis.*] Triclinia loca sunt, in
 quibus habentur convivia, inde dicta, quod
 in iis triplex esset lectus ad accumbendum
 mensis.

Ib. *Popinæ sunt.*] Popinæ loca sunt, in
 quibus cibi concinnantur & venduntur; &
 diversorium est libidinis & gulæ.

Ib. *Etsi jam negat.*] Antonius negat
 hæc omnia; quare non est de istis quæren-
 dum amplius.

82. *Suas res sibi habere jussit.*] Indicat
 Cicero, inter Antonium & mimam Cythe-
 ridem factum esse divortium; nam hæc
 divortiorum formula fuit: *Res tuas tibi ha-*
beto. Item, *Res tuas tibi agito.*

83. *Ex duodecim tabulis.*] Ex lege duo-
 decim tabularum ad faciendum divortium
 causa erat exponenda, eaque justa.

Ib. *Claves ademit.*] Cum primùm ma-
 riti domum mulieres ingrediebantur, iis à
 marito claves dabantur, quibus indicabatur
 eas domus habere potestatem.

Quid egerit Antonius in privata vita.

XI. At quam crebro usurpat, *Et Consul, & Antonius?* hoc est
 dicere, & Consul, & impudicissimus; & Consul, & homo nequis-
 simus: quid enim est aliud Antonius? nam si dignitas significaretur
 in nomine, dixisset aliquando, credo, avus tuus, Et Consul, & An-
 5 tonius; nunquam dixit: dixisset etiam collega meus, patruus tuus:
 nisi tu solus es Antonius. Sed omitto ea peccata, quæ non sunt

1. *At quam crebro usurpat, Et Consul
 & Antonius?*] A notatione nominis in
 invidiam trahit Antonium, quoniam ipse
 nomen suum, & dignitatem in legibus &
 edictis usurpabat; non enim Consul Anto-
 nius, sed Consul, & Antonius, ad majorem
 sibi auctoritatem conciliandam, appone-
 bat.

3. *Si dignitas.*] Si aliqua fuisset digni-
 tas in Antonii nomine, avus ejus M. An-
 tonius Orator, qui Consul fuit, dixisset se,
 & Consulem, & Antonium.

5. *Patruus.*] C. Antonius, qui cum
 Cicerone Consul fuit.

6. *Nisi tu solus es.*] Id est, nisi dicas
 solum te nominari Antonium.

earum partium propria, quibus tu rempublicam vexavisti: ad ipsas tuas partes redeo, id est, ad civile bellum: quod natum, conflatum, susceptum operâ tuâ est; cui bello cum propter timiditatem tuam, tum propter libidines defuisti: ^a gustaras civilem sanguinem, vel potius ^b exforbueras: fueras in acie Pharsalica antesignanus: L. Domitium, nobilissimum & clarissimum virum, occideras: multos, qui è proelio effugerant, quos Cæsar, ut nonnullos, fortasse servasset, crudelissime persecutus trucidaras; quibus rebus tantis, talibus gestis, quid fuit causæ, cur in Africam Cæsarem non sequerere, cum præsertim belli pars tanta restaret? Itaque quem locum apud ipsum Cæsarem, post ejus ex Africa reditum, obtinuisti? quo ^c numero fuisti? cujus tu imperatoris Quæstor fueras, Dictatoris Magister Equitum, belli princeps, crudelitatis auctor, prædæ socius, testamento, ut ipse dicebas, filius, appellatus es de pecunia, quam pro domo, pro hortis, pro ^d sectione debebas: primo respondisti plane ^e ferociter; & (ne omnia videar contra te) propemodum æqua & justa dicebas. A me C. Cæsar pecuniam? cur potius, quàm ego ab illo? an ille sine me vicit? at ne potuit quidem: ego ^f ad illum belli civilis causam attuli; ego leges perniciosas rogavi; ego arma contra Consules imperatoresque populi Romani, contra Senatum populumque Romanum, contra deos patrios, arasque & focos, contra patriam tuli: num sibi soli vicit? quorum facinus est commune, cur non sit eorum præda communis? 30

^a effuderas. ^b exbauseras. ^c gradu. ^d emptione. ^e arroganter. ^f auctor ei sui belli civilis.

7. *Earum partium.*] Per illas partes, Cæsarianas intelligit, quas secutus est Antonius.

9. *Cui bello.*] Confecto bello Alexandrino, quod à Cæsare post victoriam Pharsalicam susceptum est, novum contra Scipionem & Catonem in Africa suscepit, quo non est secutus Cæsarem Antonius.

12. *Antesignanus.*] Dicitur antesignanus qui ante signa pugnat. Vult autem significare, in sola pugna Pharsalica fuisse Antonium, ubi sinistrum cornu duxit.

1b. *L. Domitium.*] L. Domitius Ænobarbus, genere & rebus gestis vir clarissimus, iussus fuerat à Senatu Cæsari in Gallias succedere ante bellum civile.

20. *Testamento.*] Jactabat Antonius se à Cæsare adoptatum,

21. *Appellatus es.*] Appellare debitorem, pro eo quod crebrius dicitur interpellare, id est, ab eo id quod debet reposcere. Itaque Antonius interpellatus est à Cæsare, ut pecuniam sibi debitam redderet pro Pompeii bonis.

24. *Cæsar pecuniam?*] Nempe Cæsar potest à me pecuniam petere?

28. *Contra deos patrios.*] Aut deos penates intellige, aut deos quos habebat domesticos patria.

29. *Focos.*] Focos vocat res necessarias omnes, sine quibus vivere non possunt homines; vel etiam focus ubi æternus ille ignis à Vesta fovebatur.

30. *Quorum facinus commune.*] Non solus bellum intulit patriæ Cæsar; sed Antonius, & reliqui qui cum illo erant: quare devictæ illius spolia ad eos omnes pertinere debent.

Jus postulabas : sed quid ad rem ? plus ille poterat. Itaque ^s excussis tuis vocibus, & ad te, & ad prædes tuos milites misit : cum, repente à te præclara illa tabula prolata, qui risus hominum ? tantam esse tabulam, tam varias, tam multas possessiones, ex
 35 quibus præter partem Miseni, nihil erat, quod is, qui auctionaretur, posset suum dicere. Auctionis vero miserabilis adspectus, vestis Pompeii non multa, eaque maculosa : ejusdem quædam argentea vasa ^h collisa, fordidata mancipia : ut doleremus, quidquam esse ex illis reliquiis, quod videre possemus. Hanc tamen
 40 auctionem hæredes L. Rubrii decreto Cæsaris prohibuerunt. ⁱ Hærebat nebulo : quo se verteret non habebat. Quin his ipsis temporibus domi Cæsaris percussor ab isto missus, deprehensus dicebatur esse cum fica ; de quo Cæsar in Senatu, aperte in te invehens, questus est. Proficiscitur in Hispaniam Cæsar,
 45 paucis tibi ad solvendum, propter inopiam tuam, prorogatis diebus ; ne tum quidem sequeris : tam bonus gladiator rudem tam cito accepisti ? hunc igitur quisquam, qui in suis partibus, id est, in ^l suis fortunis, tam timidus fuerit, pertimescat ? Profectus est tandem aliquando in Hispaniam : sed tu
 50 to, ut ait, pervenire non potuit ; quonam modo igitur Dolabella pervenit ? aut non suscipienda fuit ista causa, Antoni ; aut, cum suscepisses, defendenda usque ad extremum. Ter depugnavit Cæsar cum civibus ; in Thessalia, Africa, Hispania : omnibus affuit his pugnis Dolabella ; in Hispaniensi etiam vulnus ac-
 55 cepit : si de meo judicio quæris, nollem ; sed tamen consilium à

g examinatis, h attrita, i dubitabat, l quorum erat justa possessio.

31. *Jus postulabas.*] Ironia, quasi æqua, & sibi debita postulare Antonius.

32. *Et ad prædes.*] Prædes in re nummaria appellantur, qui vades in re capitali sponsores dicuntur.

33. *Præclara tabula.*] Tabulam intelligit bonorum Pompeii, quam obtulit Antonius, ut pretium sectionis dissolveret.

35. *Præter partem Miseni.*] De hac re superius.

40. *Hæredes L. Rubrii.*] Illi hæredes, decreto Cæsaris interposito, auctionem prohibuerunt, quia Antonius bona eorum acceperat.

41. *Nebulo.*] Ex Pompeio Festo : *Nebulo est qui non pluris est quam nebula ; aut qui non facile prospici potest, qualis sit, nequam, & nugator.*

Ib. *Ipsis temporibus.*] Quibus nempe hæc actio fiebat.

42. *Ab isto missus.*] Ab Antonio,

44. *Proficiscitur in Hispaniam.*] Confecto bello Africano, profectus est Cæsar in Hispaniam, ubi filius Pompeii ingentem confecerat exercitum, ut patris mortem ulcisceretur.

46. *Tam bonus gladiator.*] Vocat Antonium gladiatorem, quia civium sanguinem in bello civili effuderat.

Ib. *Rudem tam cito accepisti.*] Rudis fæminino genere virga est, qua donati gladiatores emeriti erant ; neque deinceps cogi ad prælium poterant.

51. *Ista causa.*] Cæsaris videlicet.

52. *Ter depugnavit Cæsar.*] Primò pugnavit in Thessalia cum Pompeio ad Pharsalum ; in Africa cum Scipione & Juba ad Thapsum ; in Hispania cum liberis Pompeii ad Mundam.

54. *In Hispaniensi etiam.*] Ad Mundam fluvium vulneratus est Dolabella, & desperatis fere rebus, de morte sibi violenta asserenda Cæsar cogitavit.

primo reprehendendum, laudanda constantia. Tu vero qui es? Cn. Pompeii liberi primum patriam repetebant; esto: fuerit partium hæc causa communis: repetebant deos patrios, aras, focos, larem suum familiarem, in quæ tu invaſeras; hæc cum repeterent armis ii, quorum erant legibus (etſi in rebus iniquiſſimis quid 60 poteſt eſſe æqui?) tamen erat æquiſſimum, contra Cn. Pompeii liberos Cn. Pompeii pugnare ſectorem.

XII. An tu Narbone menſas hoſpitem convomeres, Dolabella pro te in Hiſpania dimicaret? Qui vero Narbone reditus? & tamen quærebat, cur ego ex ipſo curſu tam ſubitò revertiſſem. Expoſui nuper, P. C. cauſam reditus mei; volui, ſi poſſem, etiam ante Kalendas Januarias prodeſſe reipublicæ: nam quod 5 quærebas quomodo rediſſem; primum luce, non tenebris; deinde cum calceis & toga, nullis nec gallicis, nec lacerna. At etiam adſpicias me, & quidem, ut videris, iratus: ^a næ tu jam mecum in gratiam redeas, ſi ſcias, quam me pudeat nequitie tuæ, cujus te ipſum non pudet. Ex omnibus omni- 10 um ſagitais nullum turpius vidi, nullum audivi; qui Magiſter Equitum fuiſſe tibi viderere, in proximum annum Conſulatum peteres, vel potius ^b rogares, per municipia, coloniasque

^a certe.

^b ſagittares.

57. *Fuerit hæc.*] Patria communis erat Pompeianis & Cæſarianis.

Ib. *Focos.*] Ad focos ſacra fiebant diis Laribus, quos præcipue religione familie venerabantur, iisque aras conſecrabant.

61. *Tamen erat æquiſſimum.*] Non iniquum eſſe videbatur, ſi pugnaret Antonius pro rebus non reddendis, quas ſibi proprias vindicaverat, utpote quas à Cæſare redemerat in auctione.

1. *Narbone.*] Narbo, qui olim Martius dictus eſt, Gallie Braccatæ olim nobiliſſimum emporium, & colonia Romanorum.

2. *Pro te dimicaret.*] Cum dimicaret Dolabella, ne Respublica & patrimonium ſuum direptum ab Antonio perderet, Antonius ipſe Narbone crapulæ ſe dabat.

Ib. *Qui vero Narbone reditus.*] Arguerat reditum Ciceronis Romam Antonius; at oſtendit, longe turpiſſimum ex Gallia Antonii fuiſſe; rediit enim Cicero ut patriæ conſuleret in electione Conſulum; at Antonius rediit, quia audivit Cæſarem interfectum eſſe; & domum noctu venit veſte ſervili indu- tus.

7. *Nec gallicis.*] Gallicæ fuerunt ſolæ, & calceamenta effeminatorum hominum, quibus uti viros indecorum erat.

Ib. *Lacerna.*] Lacerna idem eſt ac penula, & veſtimenti genus brevius, quo milites utebantur; indecorum autem fuit Senatorem cum lacerna & gallicis ad comitia Conſulatum petiturum venire.

11. *Magiſter Equitum viderere.*] Non ſibi videri debet revera fuiſſe verus magiſter equitum Antonius, quia hanc dignitatem oppreſſa Republica obtinuit.

13. *Coloniasque Gallia.*] Cum audiit Antonius redire à Gallia Cæſarem in urbem, ad eum venit illè, ut favore municipiorum, & coloniarum quæ erant in Gallia, illius in Conſulatu collega fieret; nam municipia & colonie jus habebant civitatis, & dandi ſuffragii in comitiis Conſularibus; ad quæ cum gallicis & lacerna venit rogaturus, ut pro ſe apud Cæſarem intercederent. Id autem vehementer arguit Cicero quaſi alienum à more conſuetudineque Romanorum, qui non rogare, ſed petere Conſulatum ſolebant à viris probis: peti quidem poterat, ſed non erat precibus efflagitandus.

Galliæ, à qua nos tum, cum Consulatus petebatur, non rogabatur,
 15 petere Consulatum solebamus, cum gallicis & lacerna cucurristi.
 At videte levitatem hominis. Cum hora diei decima fere ad
 Saxa rubra venisset, delituit in quadam cauponula, atque ibi se
 occultans, perpotavit ad vesperum: inde cisis celeriter ad urbem
 advectus, domum venit capite involuto. Janitor, Quis tu? A
 20 Marco tabellarius. Confestim ad eam, cujus causa venerat, dedu-
 citur, eique epistolam tradit: quam cum illa legeret flens (erat e-
 nim amatorie scripta: ^c caput autem literarum, sibi cum illa mi-
 ma posthac nihil futurum; omnem se amorem abjecisse ^d illinc,
 atque in hanc transfudisse) cum mulier fleret uberius, homo mise-
 25 ricors ferre non potuit: caput ^e aperuit; in collum invasit. O
 hominem nequam! (quid enim aliud dicam? magis proprie ni-
 hil possum dicere) ergo ut te catamitum, nec opinato cum osten-
 disses, præter spem mulier aspiceret, idcirco urbem terrore no-
 cturno, Italiam multorum dierum metu perturbasti? & domi qui-
 30 dem causam amoris habuisti, foris etiam turpiorem, ne L. Plan-
 cus prædes tuos venderet: productus autem in concionem à Tri-
 buno plebis, cum respondisses, te rei tuæ causa venisse, populum
 f in te dicacem etiam reddidisti.

^c initium. ^d ab ea. ^e detexit. ^f conviciantem tibi.

16. *Diei decima fere.*] Romani veteres diem in horas duodecim, & noctem in totidem dividebant; quare horas inæquales, & æstate quidem diurnas longiores, breviores nocturnas, hieme contra, nocturnas longiores, breviores diurnas habuerunt; cum autem sol medium cursûs spatium confecerat, sextam horam numerabant; per decimam autem quarta nostra serotina intelligenda est.

Ib. *Ad Saxa rubra.*] Saxa rubra locus est in via Cassia inter urbem & Veios. Vide Livium, lib. 2. Ibi ceciderunt Fabii trecenti.

18. *Inde cisis.*] Cisium genus rhedæ celerrimum est. [*vehiculi biroti genus, Nonio Marc.*]

19. *A Marco.*] Id est, à Marco Antonio tabellarius est.

20. *Ad eam.*] Fulviam indicat.

22. *Illam mimam.*] Cytheride, quam Vo-

lumniam nominaverat.

25. *O hominem nequam!*] Nemo vir turpius effeminatus; & nequam dicitur quasi nequicquam.

27. *Catamitum.*] Catamitus dicitur puer meritorius, ut ait Servius ad Ecl. 8. qualis fuit Ganymedes.

28. *Terrore nocturno.*] Cum fama fuit in urbem Antonium advenisse, crediderunt omnes mortuum fuisse Cæsarem.

30. *L. Plancus.*] Is est Plancus Munitii Planci frater, Ciceroni amicissimus, ad quem plures sunt ejus epistolæ. Cum autem tum Reipub. tum Cæsari multas pecunias deberet Antonius, quibus impar erat solvendis, Plancus ille Tribunus plebis sponsores Antonii se vendituros minatus est; à quo cum urgeretur Antonius, dixit in concione se rediisse ut rem suam ageret; cui dicenti non credidit populus, persuasus ob mortem Cæsaris rediisse.

Quid egerit Antonius in Consulatu.

XIII. Sed nimis multa de nugis; ad majora veniamus. Cæsari ex Hispania redeunti obviam longissime processisti; celeriter
 a isti,

^a isti, & redisti, ut cognosceret, te, si minus fortem, attamen
^b strenuum: factus es ei rursus nescio quomodo familiaris: ^c ha-
 bebat hoc omnino Cæsar; quem plane perditum ære alieno egen-
 temque, si eundem nequam hominem audacemque cognoverat,
 hunc in familiaritatem libentissime recipiebat. His igitur rebus
 præclare commendatus, jussus es renunciari Consul, & quidem
 cum ipso: nihil queror de Dolabella, qui tum est impulsus, in-
 ductus, elusus. Qua in re quanta fuerit uterque vestrum perfidia ¹⁰
 in Dolabellam, quis ignorat? ille induxit, ut peteret: promif-
 sum & receptum intervertit, ad seque transtulit: tu ejus perfidiæ
 voluntatem tuam ^d adscripsisti. Veniunt Kalendæ Januariæ:
 cogimur in Senatum: investus est copiosius multo in istum &
 paratius Dolabella, quam nunc ego. Hic autem iratus quæ ¹⁵
 dixit, dii boni? cum primum Cæsar ostendisset, se, prius quam
 proficisceretur, Dolabellam Consulem esse jussurum; quem ne-
 gant regem, qui & faceret semper ejusmodi aliquid, & diceret:
 sed cum Cæsar ita dixisset, tum hic bonus Augur eo se sacerdotio
 præditum esse dixit, ut comitia auspiciis vel impedire, vel vitare ²⁰
 posset; idque se facturum esse asseveravit. In quo primum incre-
 dibilem stupiditatem hominis cognoscite. Quid enim? isthuc,

^a iuisti. ^b promptum. ^c erat ea indole. ^d addidisti.

9. Cum ipso.] Cæsar quartum Consul factus est, sibi que collegam assumpsit Antonium, ut postea Dolabellam sibi substitueret, quia abdicare se Consulatu volebat Cæsar.

Ib. Nihil queror de Dolabella.] Cum Antonius videret sibi dari collegam in Consulatu, Dolabellam inimicissimum, in eum vehementissime investus est, & re infecta Senatus dimissus est. Cumque in eadem semper esset Cæsar voluntate, auguria Antonius objecit.

Ib. Impulsus.] Dolabella ad petendum Consulatum à Cæsare impulsus fuerat; à quo postea deceptus est. Nam assumpsit collegam Antonium.

11. Ille.] Cæsar.

12. Intervertit.] Intervertere proprie est rem alicui promissam ad se transferre, & efficere malitiose, ne justo possessori restituitur.

13. Kalend. Jan.] His Kalendis inibant Magistratum Consules, & Senatum boni omnis causa convocabant.

14. In istum.] In Antonium investus est Dolabella, cum non auderet in Cæsarem, à quo deceptus fuerat.

15. Hic autem iratus.] Antonius.

16. Prius quam proficisceretur.] Cæsar cogitabat de bello Parthis inferendo, & de substituendo sibi Dolabella Consule.

17. Esse jussurum.] Invidiose hac voce jussurum utitur, quasi summum sibi Reip. dominatum Cæsar assumpsisset. Nam pertinebat tantum ad Consules interrogare, & ad populum jubere.

Ib. Quem negant regem.] Dicebant illi Cæsarem non Regem esse, cum revera Rex esset, cum omnia ad arbitrium ageret in Repub.

19. Bonus Augur.] Ironia.

Ib. Sacerdotio.] Auguratum intelligit, qui sacer habebatur.

20. Comitia auspiciis.] Sicut intercedere Tribuni poterant, ita augures obnuntiare, ne cum populo ageretur.

Ib. Vitare.] Postquam habita erant comitia, poterant ostendere Augures in electione Consulum vitium aliquod vel defectum fuisse, v. g. quod de cælo servatum non sit, quod tonuerit, pluerit, &c.

22. Isthuc.] Ostendit stultitiam Antonii, quia ignoravit quid sit Augurium.

quod te sacerdotii jure facere posse dixisti, si augur non esses, & Consul esses, minus facere potuisses? vide ne etiam facilius: 25 nos enim nuntiationem solum habemus; Consules & reliqui magistratus etiam speculationem. Esto: hoc imperite, nec enim ab homine nunquam sobrio postulanda prudentia: sed videte impudentiam: multis ante mensibus in Senatu dixit, se Dolabellæ comitia aut prohibitorum auspiciis, aut id facturum esse, quod fecit: quis- 30 quamne ^e divinare potest, quid vitii in auspiciis futurum sit, nisi de cælo servare constituit? quod neque licet comitiis per leges; &, si quis servavit, non ^f habitis comitiis, sed prius quam habeantur, debet nuntiare: verum implicata inscitia impudenti- 35 tiā est, si nec scit quod Augurem, nec facit quod pudentem decet. Atque ex illo die recordamini ejus usque ad idus Martias Consulatum: quis unquam apparitor tam humilis, tam abjectus? nihil ipse poterat: omnia rogabat: caput in averfam læticam inferens, beneficia, quæ venderet, à collega petebat. Ecce Dolabellæ comitorum dies; sortitio prærogativæ; quiescit; 40 renuntiatur; tacet: prima classis vocatur; renuntiatur: de- inde,

e prævidere.

f completis.

24. Minus facere potuisses.] Id est, multo plus impedire Consul comitia potuisses.

Ib. Vide ne etiam facilius.] Id est, multo facilius potuisses facere.

25. Nos.] De se loquitur, quia inter Augures adscriptus fuerat.

Ib. Nuntiationem.] Poterant tantum Augures obnuntiare quod tonuerit, quod pluerit, &c. At vero Senatus & Consules inspicere & judicare an impediri possit, quod obnuntiatum est. [Sortitio in auguralibus ponitur pro speculatione, inquit Festus; quod quidam nescientes pro speculationem hic reponunt inspectionem.]

26. Esto.] Concedit se Antonium impudentiæ arguisse, quam jam in eo singulare esse confirmat. Nam multis ante mensibus Dolabellæ minatus erat, aut prohibitorum auspiciis comitia, aut per se prohibitorum.

31. De cælo servare.] Id est, auspicia cælum observando captare.

Ib. Per leges.] Lex Ælia & Fufia vetabat de cælo servare, dum agebatur cum populo, quia id ante fieri conveniebat.

33. Implicata inscitia.] Implicatam inscitiam Antonii ait, quia admixtam habet impudentiam: inscitia illius singularis est, quia rationem auguriorum ignorat; impudentia vero, quia minatur se impediturum, quod sine causa prohibere non potest, & de futuris se divinatorum dixit.

35. Ad idus Martias.] Hoc tempore

Cæsar interfectus est.

36. Quis unquam apparitor.] Apparitor dicitur, qui jussu principum vel magistratum exsequitur.

37. Omnia rogabat.] Antonius omnia rogabat Cæsarem.

Ib. In averfam læticam.] Læticam, quæ Cæsar vehebatur, comitabatur Antonius.

38. Quæ venderet.] Gratis accipiebat Antonius à Cæsare beneficia, quæ postea aliis vendebat.

Ib. Ecce Dolabellæ comitorum dies.] Cum Cæsar ad Parthos profecturus esset, proximè voluit Consulatum abdicare, & dare Dolabellæ; quare ad comitia populus convocatus est.

39. Sortitio prærogativæ.] Supple sit. Duo fuerunt genera tribuum, quæ suffragium ferebant: alteræ prærogativæ dicuntur, alteræ jure convocatæ. Prærogativæ sunt, quæ primæ ferunt suffragium, aliæ quæ jure convocatæ sunt, secundo loco, quæ ex magna parte prærogativarum suffragium sequebantur in creandis Magistratibus.

Ib. Quiescit.] Nihil agit Antonius.

40. Renuntiatur.] Consul fit Dolabella: & nihil agit Antonius.

Ib. Prima classis.] Prima classis vocatur per præconem ad ferendum suffragium; observa autem quasque tribus in quinque classes, classes vero in centurias, fuisse distributas.

Ib. Renuntiatur.] Id est, primæ clas-
sis

inde, ut adsolet, suffragatum secunda classis vocatur; quæ omnia citius sunt facta, quam dixi. ^s Confecto negotio, bonus Augur (Lælium dices) ALIO DIE, inquit. O impudentiam singularem! quid videras? quid senseras? quid audieras? nec enim te de cælo servasse dixisti, neque hodie dicis: id igitur obvenit vitium, quod tu jam Kalendis Januar. futurum esse prævideras, & tanto ante prædixeras. Ergo, hercule, magna, ut spero, tua potius, quam reipublicæ calamitate, ementitus es auspicia: obstrinxisti populum Romanum religione: Augur Auguri, Consul Consuli obnuntiavisti. Nolo plura, ne acta Dolabellæ videar ^h convellere; quæ necesse est aliquando ad nostrum collegium deferantur. Sed arrogantiam hominis insolentiamque cognoscite: quamdiu tu voles, vitiosus Consul Dolabella: rursus cum voles, salvis auspiciis creatus: si nihil est, cum Augur iis verbis nuntiat, quibus tu nuntiasti; confitere te, cum, ALIO DIE, dixeris, sobrium non fuisse: sin est aliqua vis in istis verbis, ea quæ sit, Augur à collega requiro.

XIV. Sed ne forte, ex multis rebus gestis M. Antonii, rem unam

^g lato suffragio.

^h rescindere.

sis suffragio Dolabella Consul renuntiat.

41. *Suffragatum.*] Ad ferendum de more suffragia secunda classis vocatur.

42. *Bonus Augur.*] Antonium ironice comparat cum Lælio augure sapientissimo; cujus summa fuit nominis auctoritas in Repub. De hoc Cic. in claris Orat. loquitur.

43. *Alio die.*] Cum vidit Antonius Dolabellam Consulem electum, tunc eligendum alio die dixit esse, quasi vitiose creatus esset.

44. *Quid videras.*] Jam impudentiam Antonii vituperat, qui cum nec aves vidisset, nec sensisset pluvias, aut terræ motum, nec audivisset tonitru, ausus est tamen comitia illa Consularia tanquam vitiosa reprehendere.

45. *Obvenit vitium.*] Cum Cæsar sibi collegam Antonium assumpsisset, statuissetque statim Consulatum abdicare, renuntiare Consulatum Dolabellam voluit: at Antonius objecit Anguria, utpote offensus Dolabellæ, quem non posse Consulem fieri, sine magna Reipublicæ calamitate dixit, neglecta præsertim Auguriorum religione. Ait autem Cicero quod prævisum ab Antonio vitium evenerit, sed quod prædicta calamitas in eum potius, quam in Remp. recideret.

48. *Ementitus es auspicia.*] Finxit auspicia Antonius, cum revera nulla essent, quibus à Consulatu Dolabella prohiberetur.

Ib. *Obstrinxisti populum Rom.*] Deorum metu & irâ populum Romanum percelluit Antonius, cum dixit ab eo contra auspicio- rum religionem Dolabellam renuntiatum esse Consulem.

49. *Augur Auguri.*] Antonius Augur erat, & Consul; & Cæsar Augur etiam, & Consul. Consules autem inter se & vitare, & retinere auspicia poterant. Alii autem Magistratus inferiores obnuntiare Consulibus non poterant.

51. *Ad nostrum collegium.*] Augurum collegium intelligit; ad quos videlicet pertinebat statuere de vitis auspicio- rum.

53. *Vitiosus Consul.*] Vitiosus Consul dicitur, in cujus creatione vitium aliquod obvenit, cum aliquid animadversum est, ut cum pluit, vel fulgur visum est, vel aliquid ejusmodi evenit. Salva autem auspicia dicuntur, in quibus nihil tale accidit.

54. *Si nihil est.*] Si nihil ab Augure servatum est.

56. *Sin est aliqua.*] Si quid est servatum quod nuntiandum esset.

Ib. *Augur.*] Ego qui sum Augur.

^a pulcherrimam transfiliat oratio, ad Lupercalia veniamus. Non dissimulat, P. C. apparet esse commotum; sudat, pallet: quidlibet, modo ne ^b nauseet, faciat, quod in porticu Minucia fecit: quæ potest esse turpitudinis tantæ defensio? cupio audire; ut videam, ubi rhetoris tanta merces, ubi campus Leontinus appareat. Sedebat in rostris collega tuus, amictus toga purpurea, in sella aurea, coronatus: adscendis; accedis ad sellam; (ita eras Lupercus, ut te Consulem esse meminisse deberes) diadema ostendis: gemitus toto foro; unde diadema? non enim abjectum sustuleras, sed attuleras domo meditatam & cogitatum scelus. Tu diadema imponebas cum ^c plangore populi: ille cum plausu rejiciebat. Tu ergo unus, scelerate, inventus es, qui, cum auctor regni esses, eum, quem collegam habebas, dominum habere velles; & idem ^d tentares, quid populus Romanus ferre & pati posset. At etiam misericordiam captabas: supplex te ad pedes abjiebas: quid petens? ut servires? tibi uni peteres, qui ita à puero vixeras, ut omnia paterere, ut facile servires: à nobis populoque Romano mandatum id certe non habe-

a turpissimam.

b evomat.

c gemitu.

d experireris.

2. *Lupercalia.*] Lupercalia sacra quædam fuerunt, quæ mense Februario à Lupercis, id est, Sacerdotibus Panos, in ejus honorem celebrabantur. Nam ut ait Servius in lib. 8. *Æneid.* dum illa peragerentur quondam, pecora Romanorum subito à latronibus rapta sunt. Illi projectis vestibus latrones persecuti sunt, quibus oppressis, ac receptis pecoribus, propter rem bene gestam à nudis, consuetudo invaluit, ut nudi Lupercalia celebrarent. Eorum primus institutor Romulus à Valerio Max. dicitur; vultque in memoriam Romuli & Remi nutritorum à Lupa celebrari.

4. *Porticu Minucia.*] Porticus illa Minucia in nona urbis regione fuit, quæ Minucia vel à porta dicta est, vel ab ara juxta illam, quæ Minucio sacra fuit, quem deum Romani colebant.

6. *Ubi rhetoris.*] Sextum Clodium intelligit Rhetorem suum, de quo supra.

7. *In rostris collega tuus.*] Rostra erant in foro Romano, ubi habebantur conciones ad populum.

Ib. *Collega tuus.*] Julius Cæsar in rostris sedebat, ad eos vero tantum pertinuit sedere, qui judicabant.

Ib. *Toga purpurea.*] Toga purpurea Regum erat & triumphantium.

8. *In sella aurea, coronatus.*] Sella aurea Reges utebantur, quam etiam Cæ-

sari Senatus decrevit, cum potestate perpetuo lauream coronam, auream in Ludis gestandi.

Ib. *Adscendis.*] Adscendit ad rostra Antonius.

Ib. *Accedis ad sellam.*] In qua sedebat Cæsar.

9. *Ita eras Lupercus.*] Lupercus ab arcendis lupis dicitur: Consul vero à Consulendo, quia patriæ Consulere debet. Lupercorum autem proprium erat insolescere, Consulis autem gravitatem præ se ferre, à qua maximè alienus est Antonius.

Ib. *Diadema.*] Diadema regum est insigne, & fascia quædam, quæ eorum capiti circumligatur. Corona etiam regum est, sed cum hoc discrimine, quod etiam privatis civibus ob rem bene gestam, & triumphantibus concederetur.

10. *Gemitus toto foro.*] Id est, gemitus in foro à toto populo factus est.

11. *Meditatum & cogitatum scelus.*] Non ex improvviso ostendit illud diadema quasi statim repertum, sed per summum scelus meditatus domi fuerat Cæsari imponere, quo summum ejus in totum populum dominatum ostenderet.

17. *Tibi uni peteres.*] Tolerabile fuisset, si petiisset, ut uni sibi servire licuisset.

bas. O præclaram illam eloquentiam tuam, cum es nudus concionatus! quid hoc turpius? quid fœdus? quid suppliciiis omnibus dignius? num exspectas, dum te stimulis fodiam? hæc te, si ullam partem habes sensus, lacerat, hæc cruentat oratio. Vereor ne imminuam summorum virorum gloriam: dicam tamen dolore commotus: quid indignius, quam vivere eum, qui im-
posuerit diadema; cum omnes fateantur jure interfectum esse, qui abjecerit? At etiam adscribi jussit in fastis, ad Lupercalia, C. CÆSARI, DICTATORI PERPETUO, M. ANTONIUM CONSULEM POPULI JUSSU REGNUM DETULISSE, CÆSAREM UTI NOLUISSE. Jam jam minime
miror, te otium perturbare; non modo urbem odisse, sed etiam lucem; cum perditissimis latronibus non solum de die, sed etiam in diem vivere. Ubi enim tu in pace consistes? qui locus tibi in legibus & in judiciis esse potest, quæ tu, quantum in te fuit, dominatu regio sustulisti? Ideone L. Tarquinius exactus; Sp. Cassius, Sp. Melius, M. Manlius necati, ut multis post seculis, à M. Antonio, quod fas non est, rex Romæ constitueretur? Sed ad auspicia redeamus. De quibus rebus Idibus Martiis fuit in Senatu Cæsar acturus, quæro tum tu quid egisses. Audiebam quidem te paratum venisse, quod me de ementitis auspiciis, quibus ta-

20. *Nudus concionatus.*] Luperci nudi incedebant in Lupercalibus; & cum Lupercus esset Antonius, merito dicit nudum concionatum esse.

26. *Interfectum esse.*] Cæsar interfectus fuit à Bruto & Cassio, cæterisque conjuratoribus, quia regium sibi dominatum vindicare videbatur, cujus tamen respuit insignia. At Antonius longe dignior morte fuit, qui ei illud voluit imponere.

27. *In fastis ad Lupercalia.*] Fasti libri sunt, quibus anni totius descriptio continetur, & in quos acta Consulium referantur.

Ib. *Ad Lupercalia.*] Designat tempora quibus hoc diadema ab Antonio Cæsari oblatum est. Sic in Epist. Cic. ad Brut. *De crevi ut in fastis ad eum diem Bruti nomen adscriberetur.*

28. *Dictatori perpetuo.*] Invidiose dicit inscripsisse, *Dictatori perpetuo*, quia Dictator in discordiis civium tantum ad sex menses creabatur.

29. *Populi jussu regnum detulisse.*] Turpiter mentitur Antonius populum imperium regni Cæsari detulisse.

32. *De die.*] De die vivunt qui palam, sine pudore, interdiu voluptatibus indulgent, tempestiva quæ vocantur convivia celebrantes. *In diem* vivere dicuntur, qui diei tantum præsentis rationem habent, &

de crastino non cogitant: quod latrones & impudentissimi quique faciunt.

35. *L. Tarquinius.*] Is septimus & ultimus fuit regum Romanorum, qui à L. Bruto ejectus est.

Ib. *Sp. Cassius.*] Cum ille Cassius pro frumento Siculo pecuniam acceptam populo dedisset, necatus est. Vide Liv. lib. 2.

36. *Sp. Melius.*] Sp. Melius eques Romanus cum sua impensa populo frumentum largitus esset, atque ob id factum in regni affectandi suspicionem venisset, ab Ahala Servilio Equitum Magistro jussu Cincinnati Dictatoris occisus est. Vide Liv. lib. 4.

Ib. *M. Manlius.*] M. Manlius Capitolium contra Gallos defendit; cum vero multos ære alieno oppressos liberaret, affectandi regni crimine damnatus de rupe Tarpeia dejectus est: & Senatusconsultum factum, ne quis de gente Manlia Marci cognomen assumeret.

38. *Cæsar acturus.*] Acturus erat Cæsar de auspiciis ab Antonio nuntiatis contra Dolabellam, quem Cæsar profecturus brevi ad Parthos substituere sibi Consulem volebat.

40. *Ementitis.*] Ementiri quis auspicia dicitur, qui falso obnuntiat, & se de cælo servasse asserit, cum tamen non servarit.

men parere necesse erat, putares esse dicturum. Sustulit illum diem ^c fortuna populi Romani: num etiam tuum de auspiciis iudicium interitus Cæsaris sustulit? Sed incidi in id tempus, quod iis rebus, in quas ingressa erat oratio, prævertendum est.

XV. Quæ tua fuga? quæ formido præclaro illo die? quæ propter conscientiam scelerum desperatio vitæ? cum ex illa fuga, beneficio eorum, qui te, si sanus esses, salvum esse voluerunt, clam te domum recepisti? O mea frustra semper verissima Auguria rerum
 5 futurarum! dicebam illis in Capitolio liberatoribus nostris, cum me ad te ire vellent, ut ad defendendam rempublicam te adhortarer: quoad metueres, omnia te promissurum; simul ac timere defuisses, similem te futurum tui. Itaque cum cæteri Consulares irent, redirent, in sententia mansi: neque te illo die, neque postero
 10 vidi: neque ullam societatem optimis civibus cum importunissimo hoste fœdere ullo confirmari posse credidi. Post diem tertium veni in ædem Telluris, & quidem invitus, cum omnes aditus armati obsiderent: qui tibi ille dies, Antoni, fuit? quanquam mihi subito inimicus exstitisti, tamen me tui miseret, quod tibi
 15 invideris. Qui tu vir, dii immortales! & quantus fuisses, si illius diei ^a mentem fervare potuisses? pacem haberemus, quæ erat facta per obsidem puerum nobilem [M. Antonii filium] M. Bambalionis nepotem: quanquam te bonum timor faciebat, non diuturni magister officii; improbum fecit ea, quæ dum timor
 20 abest, à te non discedit, audacia: etsi tum, cum optimum te putabant, me quidem dissentiente, funeri ^b tyranni, si illud funus

^c felicitas. ^a consilium. ^b Cæsaris.

43. *Interitus Cæsaris.*] Illo tempore Cæsar interfectus est.

Ib. *Incidi in id tempus.*] Ait jam se nolentem, & præter consilium suum, in ea tempora incidisse, quæ mortem Cæsaris subsecuta sunt.

1. *Quæ tua fuga.*] Non prius audivit mortem Cæsaris Antonius, quam abjectis Consularibus insignibus, fugâ suæ salutis consuluerit.

2. *Beneficio eorum.*] Brutus, Cassius, alique, qui Cæsarem occiderunt, sed Brutus præsertim, cum de Antonio quoque interficiendo ab iis deliberaretur, vetuit ne ille occideretur, ut Plutarchus refert.

4. *Frustra semper verissima.*] Vera quidem erant Auguria Ciceronis, quia ante & post civile bellum prænuntiavit quæ erant eventura, & revera evenerunt; sed quibus nec Cæsar, nec Pompeius, nec Brutus credere voluerunt. Persuaserat enim Cæsari & Pompeio, ut res inter se componerent, & Bruto, ut Antonio diffi-

deret; sed nemo eorum eum dicentem audivit.

5. *Liberatoribus nostris.*] Liberatores appellat Brutum, Cassium, aliosque conspiratores, qui, interfecto Cæsare, in Capitolium se receperunt.

11. *Post diem tertium.*] Nempe à morte Cæsaris.

12. *Ædem Telluris.*] De ea dictum est Philip. I. Parag. I. not. ad l. 7.

13. *Obsiderent.*] M. Lepidus post cædem Cæsaris, per noctem forum militibus replevit.

17. *M. Antonii filium.*] M. Antonius filium obsidem in Capitolium ad Brutum miserat, de quo Philip. I. Parag. I. not. ad l. 14.

18. *Bambalionis.*] De isto Bambalione dictum est, Philip. II. Parag. II. not. ad l. 7.

Ib. *Non diuturni magister officii.*] Timor homines in officio continet, sed non diu.

fuit,

fuit, sceleratissime præfuiſti: tua illa pulchra laudatio, tua miſeratio, tua cohortatio: tu, tu, inquam, illas faces incendiſti, & eas, quibus ſemiuſtulatus ille eſt, & eas quibus incenſa L. Bellieni domus deſlagravit; tu illos impetus perditorum hominum, & ex 25 maxima parte fervorum, quos nos vi manuque repulimus, in noſtras domos immiſiſti. Idem tamen, quaſi fuligine abſterſa, reliquis diebus in Capitolio præclara Senatusconſulta feciſti, ne qua poſt Idus Martias immunitatis tabula, neve cujus beneficii figeretur. Meminiſti ipſe de exſulibus: ſcis de immunitate quid dixeris; op- 30 timum vero, quod Dictaturæ nomen in perpetuum de republica ſuſtulſti; quo quidem factò tantum te cepiſſe odium regni videbatur, ut ejus omnem, propter proximum Dictatorem, tolleres metum; c conſtituta reſpublica videbatur aliis, mihi vero nullo modo, qui omnia, te gubernante, naufragia metuebam. Num 35 me igitur ſeſellit? aut num diutius ſui potuit eſſe diſſimilis? inſpectantibus vobis, toto Capitolio tabulæ figebantur: neque ſolum ſingulis d veniebant immunitates, ſed etiam populis univerſis; civitas non jam ſigillatim, ſed provinciis totis dabatur. Itaque ſi hæc manent, quæ ſtante republica manere non poſſunt, pro- 40 vincias univerſas, P. C. perdidisti: neque vectigalia ſolum, ſed etiam imperium populi Romani hujus domeſticis e nundinis diminutum eſt. Ubi eſt ſepties millies ſeſtertium, quod in tabulis, quæ ſunt ad Opis, patebat? funeſtæ illius

c *pacata.*d *vendebantur.*e *paſſionibus.*

24. *Pulchra laudatio.*] Ironia. Antonius orationem habuit ad populum de Cæſaris laudibus, in qua concitavit populum contra illius interfectores.

Ib. *Tua miſeratio.*] Populum non ſolum verbis, ſed etiam oſtenſa Cæſaris imagine, quam ex cera conſecerat, & tunica ſanguine conſperſa, manibus accepta & explicata ad miſerationem provocavit. Appianus & Plutarchus.

24. *Tua cohortatio.*] Eadem Oratione populum ad vindicandam Cæſaris mortem impulit.

Ib. *Illas faces incendiſti.*] Commota plebs Antonii Oratione, facibus ex rogo Cæſaris acceptis, domum Bellieni Senatoris combuſit, & ad aliorum percufforum ædes cucurrit, ad eas pariter incendendas; ſed à Dolabella alio Conſule vix repulſa eſt.

28. *Fuligine.*] Dum haberet Antonius ſuam Orationem, à rogi fumo, in quo comburebatur Cæſaris cadaver, fuliginofus factus eſt.

30. *Immunitatis tabula.*] Multæ im-

munitates & vacationes à bello militibus datæ fuerunt à Cæſare, quas ultro conſerre Antonius volebat, ſed ſuadente Servio Sulpicio, Senatusconſultum factum eſt, quo vetabatur, ne qua ejuſmodi deinceps immunitas valeret.

Ib. *Figeretur.*] Leges, decreta, & alia ejuſmodi beneficia, quæ concedebantur, tabulis æreis incifa, in Capitolio & in aliis locis publicis figebantur, ut omnibus innotefcerent.

31. *Dictaturæ nomen.*] Tulit, ne quis ullam ob cauſam de Dictatore creando referret, neve Dictaturam oblatam acciperet; qui ſecus faxit, eum ut necare juſ ſaſque eſſet.

32. *Civitas.*] Romana civitas ſingulis & privatis hominibus dabatur.

44. *Septies millies ſeſtertium.*] Id eſt, ſeptemdecim milliones & quingenta milia aureorum noſtratum Gallicorum.

45. *Quod in tabulis.*] Loquitur de tabulis, in quibus ſumma pecuniarum continebantur.

Ib. *Ad Opis.*] Supple ædem Opis, ubi erat ararium.

qui-

45 quidem pecuniæ ; sed tamen, si iis, quorum erant, non redderentur, quæ nos à tributis possent vindicare. Tu autem H. S. quadringenties, quod Idibus Martiis debuisti, quonam modo ante Kalendas Apriles debere desisti ? [Quid ego de commentariis infinitis, quid de innumerabilibus chirographis loquar ?] Sunt ea
 50 quidem innumerabilia, quæ à diversis emebantur ^f non insciente te : sed unum egregium de rege Dejotaro, populo Romano amicissimo, decretum in Capitolio fixum : quo proposito, nemo erat, qui in ipso dolore risum posset continere. Quis enim cuiquam inimicior, quam Dejotaro Cæsar ? æque atque huic ordini, ut equestri,
 55 ut Massiliensibus, ut omnibus, quibus rempublicam populi Romani caram esse sentiebat. Igitur à quo vivo, nec præsens, nec absens rex Dejotarus quidquam æqui boni impetravit, apud mortuum factus est ^g gratus. Compellarat hospitem præsens, computarat, pecuniam imperarat, in ejus tetrarchiam unum ex Græcis
 60 comitibus suis collocarat : Armeniam abstulerat à Senatu da-

^f te conscio.

^g gratiosus.

44. *Fuisse illius quidem pecuniæ.*] Pecunias ait esse funestas, quia ex proscriptione bonorum collectæ erant, qui Pompeio adhæserant.

46. *Quæ nos à tributis.*] Illæ pecuniæ, quanquam injustè collectæ sint, poterant tamen privatos cives ab illis pecuniis eximere, quasolvere coguntur Reipub.

Ib. *H. S. quadringenties.*] Id est, millionem unum auri Gallici.

48. *Debere desisti.*] Querit quomodo æs dissolverit Antonius tam subito. Ironice loquitur, quia revera non ille dissolverat, sed jure quodam tyrannico sibi vindicaverat.

Ib. *De commentariis infinitis.*] De his dictum est Phil. I. Parag. I. l. 18.

51. *De rege Dejotaro.*] Dejotarus Rex Gallogræciæ, amicus populi Romani, & Rex Armeniæ minoris à Senatu appellatus, cum Pompeio fuit in acie Pharsalica ; at victo Pompeio à Cæsare, in regnum suum se recepit : satisfecit Cæsari, ad quem equites & pecuniam ab eodem Cæsare imperatam misit ; quem etiam ad bellum contra Pharnacem proficentem in castello suo Luceio recepit. Is à suis accusatus, quasi Cæsarem apud se divertentem occidere voluisset, à Cicerone defensus est ; sed tamen altera Gallogræciæ parte à Cæsare multatus est, & ablata data ei à Senatu Armenia : at interfecto Cæsare, quidquid abla-

tum fuit, ei redditum est. Verum Antonius legatis Regis & hospitibus dissuadentibus pollicitus est, si certam pecuniæ summam ei conferret Dejotarus, edictum se prolaturum, quo erepta à Cæsare restituerentur, quasi illud in commentariis Cæsaribus invenisset.

54. *Huic ordini.*] Senatorio.

55. *Massiliensibus.*] Amicissimi fuerunt semper populo Romano Massilienses ; quos tamen per legatos D. Brutum & A. Trebonium expugnavit : Immo eorum urbs Massilia in triumpho ejus deportata est, ut refert lib. 2. de Officiis. Insensus autem illis fuit, quod Pompeio Senatuique faverint.

56. *Nec præsens.*] Bis vidit Dejotarus Cæsar ; cum nempe in Asiam contra Pharnacem profectus est, & cum ex Asia rediit.

Ib. *Nec absens.*] Bis defensus est Dejotarus apud Cæsarem ; Nicææ à M. Bruto, Romæ à Cicerone.

58. *Compellarat.*] Dejotarus Cæsar compellarat de pecunia sibi danda.

Ib. *Computarat.*] Id est, rationes contulerat, quibus summam fecerat ejus pecuniæ, quam ex toto Dejotari regno colligere poterat, ut eam populis suis imperaret.

59. *Tetrarchiam.*] Tetrarchia dicitur quarta regni pars.

tam :

tam; hæc vivus eripuit, reddidit mortuus; at quibus verbis? modo æquum sibi videri, modo non iniquum: ^a mira verborum complexio; at ¹ ille nunquam (semper enim absenti affui Dejotaro) quidquam sibi, quod nos pro illo postularem, æquum dixit videri.

65

XVI. Syngrapha H-S. centies per legatos viros bonos, sed timidos & imperitos, sine nostra, sine reliquorum hospitem regis sententia, facta in gynæceo: quo in loco plurimæ res ^a venierunt & veneunt; qua ex syngrapha quid sis acturus meditare censeo. Rex enim ipse sua sponte, nullis commentariis Cæsa-5 ris, simul atque audivit ejus interitum, ^b suo Marte res suas recuperavit; sciebat homo sapiens, jus semper hoc fuisse, ut, quæ tyranni eripuissent, ea, tyrannis interfectis, ii, quibus erepta essent, recuperarent. Nemo igitur jureconsultus, ne iste quidem, qui tibi uni est jureconsultus, per quem hæc agis, ex ista syn-10 grapha deberi dicit pro iis rebus, quæ erant ante syngrapham recuperatæ: non enim à te emit; sed prius, quam tu suum sibi venderes, ipse possedit. Ille vir fuit: nos quidem contemnendi, qui auctorem odimus, acta defendimus. Quid ergo de commentariis infinitis, quid de innumerabilibus chirographis loquar? quo-15 rum etiam imitatores sunt, qui ea, tanquam gladiatorum libellos, palam venditent. Itaque tanti acervi nummorum apud istum construuntur, ut jam ^c appendantur, non numerentur, pecuniæ. At quam cæca avaritia est! nuper fixa tabula est, qua civitates locupletissimæ Cretensium vectigalibus liberantur: statuitur-20 que, ne post M. Brutum Proconsulem sit Creta provincia. Tu mentis es compos? tu non constringendus? an Cæsar's decreto

^h confusa dispositio.
^c ponderentur.

ⁱ Cæsar.

^a venditæ sunt & venduntur.

^b per se.

1. *Syngrapha.*] Syngrapha est formula obligationis, qua nos aliquid ab alio accepisse, & reddere promittimus.

1b. *H-S. centies.*] Ducenta quinquaginta millia scutatorum Gallicorum.

3. *Gynæceo.*] Gynæceum locus est destinatus solis mulieribus.

9. *Ne iste quidem.*] Intelligit Sextum Clodium Rhetorem & Consultorem Antonii; quem ab exilio revocavit.

13. *Ille vir.*] Dejotarus, qui fortiter egit recuperando sua bona, quæ Cæsar abstulerat.

14. *Auctorem.*] Cæsarem, qui auctor fuit.

1b. *Commentariis infinitis.*] De istis commentariis dictum est superiore Oratione, qui infiniti à Cicerone dicuntur, quia nihil in eis certum.

16. *Imitatores.*] Hic imitatores eos dicit, qui aliorum manus imitari poterant.

1b. *Gladiatorum libellos.*] Respicit ad morem gladiatorum: nam qui pugnam editurus erat, solebat proponere libellos, in quibus dies futuri muneris designarentur, in quibus item nomina & paria gladiatorum exponerentur. Vide Liphium Satur. l. 2. c. 18.

21. *Post M. Brutum.*] Post mortem Cæsar's Creta provincia Bruto decreta est, quam per decretum liberavit ab onere provinciæ, cum abierit à vivis Brutus; neque enim ausus id ante fuerat, ne Brutum læderet: ait autem, fixam fuisse tabulam, quia in tabula decreta & leges describebantur.

23. *Non constringendus.*] Infantiæ accusat Antonium.

H. h

Creta

Creta post M. Bruti decessum potuit liberari, cum Creta nihil ad Brutum, Cæsare vivo, pertineret? At hujus venditione decreti,
 25 ne nihil actum putetis, provinciam Cretam perdidistis. Omnino nemo ullius rei fuit emptor, cui defuerit hic venditor. Et de exsulibus legem, quam fixisti, Cæsar tulit? nullius infector calamitatem: tantum queror, primum eorum reditus inquinatos, quorum causam dissimilem Cæsar judicaverit: deinde nescio,
 30 cur reliquis idem non tribuas: neque enim plus quam tres aut quatuor reliqui sunt: qui simili in calamitate sunt, cur tua misericordia simili non fruuntur? cur eos habes in loco patruī? de quo ferre, cum de reliquis ferres, noluisti; quem etiam ad censuram petendam impulisti, eamque petitionem com-
 35 parasti, quæ & risus hominum, & querelas moveret. Cur autem ea comitia non habuisti? an quia Tribunus plebis finistrum fulmen nuntiabat? cum tua quid interest, nulla auspicia sunt: cum tuorum, tum sis religiosus? quid? eundem in septemviratu nonne destituisti? intervenit enim: quid metuisti? credo, ne
 40 salvo capite negare non posses: omnibus eum contumeliis o-

23. *Creta nihil ad Brutum.*] Cæsar in annum sequentem Cassio Syriam, & Bruto Macedoniam decreverat, ut refert Appianus lib. 3. de bell. civil.

26. *Hic venditor.*] M. Antonius.

27. *De exsulibus.*] Commentus est Antonius legem latam fuisse à Cæsare de exsulibus revocandis, quam ad columnas appendi voluit.

28. *Reditus inquinatos.*] Id est, reditus ignominia notatos, quod serius aliqui aliis restituerentur. Legunt quidam *reditus æquatos*, quia quosdam restituit Antonius, quorum causæ dissimiles erant: nam dissimilium dissimilis ratio esse debet; qui gravius peccarunt, gravius puniri par est. Eos autem æquavit Antonius, quia non ex Cæsaris mente, sed ex sua libidine restituit.

32. *In loco patruī.*] C. Antonius olim in Consulatu collega Ciceronis, patruus M. Antonii, accusatus à Cælio de repetundis, ob Macedoniam ab eo expilatam; defensus à Cicerone, exilio damnatus fuerat. Sed licet Antonius multos ab exilio revocatos in pristinam dignitatem restitueret, de patruo suo nullam unquam mentionem fecit.

34. *Ad censuram petendam impulisti.*] Cum Antonius postea fuisset restitutus, eum ad censuram petendam excitavit, subornavitque homines levissimos & abjectissimos, qui illius essent competitores; quod & risus hominum movit, & querelas,

quod homines ejusmodi fierent Censuræ candidati, & quod vir nobilissimus sic ab Antonio luderetur.

36. *Comitia non habuisti.*] Censores à Consulibus comitiis centuriatis creabantur.

Ib. *An quia Tribunus plebis finistrum.*] Ironice ridet, quod fuerit prohibitus à comitiis habendis obnuntiatione alicujus Tribuni, qui fulmen aliquod finistrum viderat, quod vitiosum erat comitiis: nam tonante Jove & fulgurante, comitia haberi nefas.

38. *Religiosus.*] Ironia. Augur autem erat Antonius, ideoque religiosus, unde suos auspiciis subesse non existimabat, & se ac suos extra omnia auspicia positos esse sibi persuadebat.

Ib. *Eundem in septemviratu.*] Cum C. Antonius septemviratum peteret, ab Antonio relictus est. Septemviri autem illi Epulones dicti sunt, quod epulas indicendi Jovi cæterisque diis potestatem haberent.

39. *Intervenit enim.*] Id est, adfuit C. Antonius; quare absentiam causari non potuit Antonius.

Ib. *Ne salvo capite.*] Sic interpretor cum Maturino: Id est, salva & integra fama C. Antonii, quem ideo adesse voluit Antonius, ut majori dedecore afficeretur, cum negare septemviratum ei integra fama non posset.

nerasti, quem patris loco, si ulla in te pietas esset, colere debebas; filiam ejus, sororem tuam ^d ejecisti, alia ^e conditione quaesita, & ante perspecta: non est satis; ^f probri insimulasti pudicissimam foeminam: quid est, quod addi possit? contentus eo non fuisti; frequentissimo Senatu Kalendis Jan. sedente patruo, hanc tibi ⁴⁵ esse cum Dolabella odii causam ausus es dicere, quod ab eo forori & uxori tuae stuprum oblatum esse comperisses. Quis interpretari potest, impudentior-ne, qui in Senatu; an improbius, qui in Dolabellam; an impurius, qui patre audiente; an crudelior, qui in illam miseram tam spurce, tam impie dixeris? Sed ⁵⁰ ad chirographa redeamus: ^g quæ fuit tua cognitio? acta enim Cæsaris pacis causa confirmata sunt à Senatu: quæ quidem Cæsar egisset, non ea, quæ Cæsarem egisse dixisset Antonius. Unde ista erumpunt? quo auctore proferuntur? si sunt falsa, cur probantur? si vera, cur ^h veneunt? At sic placuerat, ut ex Kalen- ⁵⁵ dis Juniis de Cæsaris actis cum consilio cognosceretis. Quod fuit consilium? quem unquam advocasti? quas Kalendas Junias expectasti? an eas, ad quas te, peragratis veteranorum coloniis, stipatum armis retulisti? O præclaram illam ⁱ percursionem tuam mense Aprili atque Maio, tum, cum etiam Capuam dedu- ⁶⁰ cere coloniam conatus es! quemadmodum illinc abieris, vel potius pene non abieris, scimus: ^l cui tu urbi minitaris; utinam conere, ut aliquando illud PENE tollatur. At quam nobilis est tua illa peregrinatio? quid prandiorum apparatus, quid furiosam vinolentiam tuam proferam? tua ista detrimenta sunt, illa nostra. ⁶⁵ Agrum Campanum, qui cum de vectigalibus eximebatur, ut militibus daretur, tamen infligi magnam reipublicæ ^m vulnus putabamus: hunc tu compransoribus tuis, & collusoribus dividebas; mimos dico & mimas, P. C. in agro Campano collocatos. Quid jam querar de agro Leontino? quandoquidem hæ quondam ara- ⁷⁰ tiones, Campana & Leontina, in populi Romani patrimonio

^d repudiasti. ^e alia uxore. ^f stupri. ^g cur ea tu solus cognovisti? ^h venduntur? ⁱ peragrationem. ^l quali. ^m damnum.

42. Sororem tuam.] Erat filia C. Antonii, qui patruus erat hujus Antonii; patreles enim fratres vel sorores sunt, ait Caius, qui, quæve ex duobus fratribus progenerantur.

51. Ad chirographa redeamus.] Chirographum est privata cautio manu alicujus vel scripta, vel subscripta. Loquitur de chirographis hic, quæ falso Cæsaris nomine protulit.

55. At sic placuerat.] Occupatio quæ sit ab ipso Cicerone.

60. Capuam coloniam.] Ridet Antonium, qui cum Capuam coloniam deducere vellet ex veteranis militibus, à Capuanis

non solum prohibitus, sed pene interfectus est.

63. Pene tollatur.] Pene occisus est Capuæ Antonius: optat ut illud pene tollatur, sed interficiatur Antonius.

66. Agrum Campanum.] Campanus ager publicus & vectigalis erat; quem tamen Antonius dividere militibus veteranis voluit, ut sibi addictos haberet.

70. Agro Leontino.] Ager Leontinus est in Sicilia, quem Sexto Clodio suo dicendi magistro dedit.

71. In pop. Rom. patrimonio.] Quamdiu illi agri in populi Romani patrimonio fuerunt.

grandi fœnore, & fructuosæ ferebantur. Medico tria millia jugerum, quasi te sanum fecisset; Rhetori duo, quasi disertum facere potuisset.

XVII. Sed ad iter, Italiamque redeamus. Deduxisti coloniam Casilinum, quo Cæsar ante deduxerat. Consuluiſti me per literas de Capua tu quidem (sed idem de Casilino respondiſſem) poſſeſne, ubi colonia eſſet, eo coloniam novam jure deducere: ne-
 5 gavi in eam coloniam, quæ eſſet auspicato deducta, dum eſſet ^a incolumis, coloniam novam jure deduci: colonos novos ^b adſcribi poſſe reſcripſi: tu autem, ^c insolentia elatus, omni auspiciorum jure turbato, Casilinum coloniam deduxiſti, quo erat paucis an-
 10 nis ante deducta, ut vexillum tolleres, & aratrum circumduceres; cujus quidem vomere portam Capuæ pene perſtrinxiſti, ut flo-
 rentis coloniæ territorium minueretur. Ab hac perturbatione ^d religionum ^e advolas in M. Varronis, ſanctiſſimi atque integer-
 rimi viri, fundum Caſſinatem: quo jure? quo ore? eodem, inquires, quo in hæredum L. Lubrii, quo in hæredum L. Turſelii
 15 prædia, quo in reliquas innumerabiles poſſeſſiones. Et ſi ab ha-
 ſta, valeat haſta, valeant tabulæ, modo Cæſaris, non tuæ: qui-
 bus debuisti, non quibus tu te liberaviſti. Varronis quidem

a integra.

b adjungi.

c superbia.

d auguriorum.

e invadis.

72. *Grandi fœnore, & fructuosæ.*] Id eſt, feraciſſimi illi agri multos populo Romano fructus referebant. In aliis codicibus legitur *glandiferæ*, at vox iſta quercuum eſt, quæ ſteriles ſunt: niſi forte velit Cicero glandibus hos agros ad fueſ paſcendos abundare. [Sed de Arationibus hic agit. Manutius *glandiferæ* legit.]

73. *Quaſi diſertum facere potuiſſet.*] Rhetor ille Clodius operam in edocendo Antonio declamationem perdiderat: cui tamen tria millia jugerum pro mercede re-
 pendit; at quam longe plura, ſi doctiorem reddidiſſet?

2. *Casilinum.*] Caſilinum oppidum eſt Campaniæ ad flumen Vulturum, quò jam Cæſar, conſectis bellis civilibus, coloniam deduxerat.

c. *Auspicato deducta.*] Nihil Romani ſuſcipiebant, quin prius auſpicia capta-
 rent.

9. *Ut vexillum tolleres.*] [Quod fieri ſolet in colonia deducenda, Manut.] Quia fere milites, conſectis ſtipendiis, mercedis gratia in colonos aſſumebantur, illi ſub vexillo in colonias deducebantur; quò cum perveniſſent, vexillum ſigebatur.

Ib. *Aratrum circumducere.*] Agri qui novæ coloniæ concedebantur, aratro deſignabantur.

10. *Portam Capuæ.*] Spatium terræ Caſilinenſibus agris adjunctum, tam amplum fuit, ut pene ad portam urbis Capuæ pertineret.

12. *In M. Varronis.*] Marcus ille Varro longe omnium togatorum ſui temporis doctiſſimus Pompeium ſecutus fuerat. Eo mortuo, inſaſit in ejus fundum Antonius, cauſatus eum à Cæſare accepiſſe pecuniam.

15. *Et ſi ab haſta.*] Concedit Antonio Cicero legitime illum agrum emiſſe, quia à Cæſare haſtæ ſubjectus eſt.

16. *Non tuæ.*] Id eſt, falſæ, quia multas falſas tabulas, quaſi à Cæſare ſcriptas proſerebat.

Ib. *Quibus debuisti.*] Proſerebantur Senatorum tabulæ, quibus patebat ingentem pecuniæ ſummam, de qua ſuperius, Idibus Martiis debuisti.

17. *Non quibus tu te liberaviſti.*] Falſis nominibus tabulas Antonius proſerebat, quibus ſe are alieno libera-
 bat.

Cassinatem fundum quis ^f veniisse dicit? quis hastam istius venditionis vidit? quis vocem præconis audivit? misisse te dicis Alexandriam, qui emeret à Cæsare; ipsum enim expectare magnum fuit: quis vero audivit unquam (nullius autem salus curæ pluribus fuit) de fortunis Varronis rem ullam esse detractam? Quod si etiam scripsit ad te Cæsar, ut redderes; quid satis potest dici de tanta impudentia? Remove gladios illos parumper, quos videmus: jam intelliges, aliam causam esse hastæ Cæsaris, aliam confidentiæ & temeritatis tuæ; non enim te dominus modo illis sedibus, sed quivis amicus, vicinus, hospes, procurator arcebit. At quam multos dies in ea villa turpissime es perbacchatus? ab hora tertia bibebatur, ludebatur, vomebatur. O tecta ipsa misera, *quam dispari domino!* quanquam quomodo iste dominus? sed tamen quam à dispari tenebantur! studiorum enim suorum M. Varro voluit esse illud, non libidinum diversorium: quæ in illa villa antea dicebantur? quæ cogitabantur? quæ literis mandabantur? jura populi Romani, monumenta majorum, omnis sapientiæ ratio omnisque doctrinæ. At vero, te inquilino (non enim domino) personabant omnia vocibus ebriorum: natabant pavimenta vino: madebant parietes: ingenui pueri cum meritoriis, scorta inter matresfamilias versabantur. Cassino salutatum veniebant, Aquino, Interamna: admissus est nemo;

f venditum esse.

19. *Misisse te dicis Alexandriam.*] Dicebat Antonius, subjecta hastæ fuisse, seu auctione vendita fuisse Alexandriæ à Cæsare Varronis bona, ad quæ emenda miserat.

20. *Magnum fuit.*] Ironia; tanta enim avaritiæ cupiditate ducebatur Antonius, ut non potnerit expectare dum Cæsar Romanam redisset.

23. *Ut redderes.*] Cæsar scripsit ad Antonium, ut Varroni suum fundum redderet Cassinatem.

24. *Remove gladios.*] Ostendit ipsum vi & armis obtinere istum fundum Varronis, & sejungit Cæsaris causam ab Antonii audacia.

26. *Non dominus modo.*] Si destituatur armis Antonius, non modo Varro illius fundi dominus eum non recipiet, sed nemo erit qui non Antonium dejiciat ex illis possessionibus, quas injuste sibi vindicavit.

28. *Es perbacchatus.*] Id est, omni te libidinis insanie turpissime permisisti.

29. *Ab hora tertia.*] Sunt qui putant Ciceronem loqui de tertia noctis hora, & de illis antelucanis cœnis, quas frequen-

tissime reprehendebat in Catilina. [Sed multo turpius erat ab hora tertia dici perbacchari, cum hora nona sobrius initium esset cœnæ.]

32. *Diversorium.*] Diversorium dicit, quia in villis tantum ad tempus, animi relaxandi causa, habitatur.

35. *Inquilino.*] Inquilinus dicitur qui solus in ædibus conductis habitat, non autem cum domino, vel eo qui habitandi jus habet.

38. *Meritoriis.*] Pueri meritorii dicuntur, qui suo corpore quæstum faciunt.

Ib. *Scorta.*] Scortum mulier infamis est.

Ib. *Matresfamilias.*] Materfamilias pro muliere pudica & honesta, sive vidua sit, sive nupta, sumitur.

Ib. *Cassino.*] Cassinum Campaniæ oppidum est.

29. *Aquino.*] Aquinum oppidum est in Latio, ad fines Samnitum.

Ib. *Interamna.*] Interamna Campaniæ oppidum est, non longe ab Aquino, quod sic dictum est, quia inter duos amnes in unum confluentes, Melpim & Lirim, interjacet. Strabo.

40 iure id quidem. In homine enim turpissimo & obsolebant dignitatis insignia. Cum inde Romam proficiscens ad Aquinum accederet, obviam ei processit (ut est frequens municipium) magna sane multitudo; at iste operta lectica latus est per oppidum, ut mortuus. Stulte Aquinates; sed tamen in via habitabant: quid
 45 Anagnini? qui, cum essent ^h devii [obviam ei] descenderunt, ut istum, tanquam si esset Consul, salutarent: incredibile dictum est; tamen inter omnes constabat, neminem esse resalutatum; praesertim cum duos secum Anagninos haberet, Mustellam & Laconem; quorum alter gladiatorum est princeps, alter poculorum.
 50 Quid ego illas istius minas contumeliasque commemorem, quibus invecus est in Sidicinos? vexavit Puteolanos, quod C. Cassium, quod Brutos patronos adoptassent: magno quidem iudicio, studio, benevolentia, caritate; non ut te, ut Basilum, vi & armis, & alios vestri similes, quos clientes nemo habere velit,
 55 non modo esse illorum cliens. Interea dum tu abes, qui dies ille collegae tui fuit, cum illud, quod tu venerari solebas, bustum in foro evertit? qua re tibi nuntiata, ut constabat inter eos, qui una fuerant, concidisti: quid evenerit postea, nescio: metum credo valuisse, & arma. Collegam quidem de caelo detraxisti; effecisti-
 60 que non tu quidem etiam nunc, ut sit similis tui, sed certe ut dissimilis esset sui.

XVIII. Qui vero reditus inde Romam? quae perturbatio totius

g obscurabantur.

h extra viam.

44. *Stulte Aquinates.*] Aquinates venerunt quidem obviam, quia habitabant circa viam Latinam, per quam iter faciebat: sed stulte egerunt; neque enim dignus erat qui tanto in honore haberetur Antonius.

47. *Anagnini.*] Anagnia oppidum est Campaniae.

48. *Mustellam & Laconem.*] De his loquitur lib. ad Att. 16.

51. *Sidicinos.*] Sidicinum, sive Teanum, colonia & urbs Campaniae fuit, Cassinum versus.

Ib. *Puteolanos.*] Puteoli maritimum oppidum est in Campania. Festus: *Puteolos dictos putant ab aquae calidae putore: quidam à multitudine puteorum earundem aquarum gratia factorum.*

52. *Brutos.*] Invaluerat haec consuetudo apud illos veteres, ut singulae nationes Romae patronos haberent, in quorum essent clientela.

53. *Basilum.*] Basilus ille primo

Pompeium, deinde Antonium secutus est.

56. *Collegae.*] Dolabellam dicit, qui bustum Caesaris evertit; de quo dictum Phil. I. Parag. I.

58. *Concidisti.*] Id est, metu exanimatus es.

59. *Metum credo, & arma.*] Hic Cicero Dolabellam arguit, quod Reipublicae partes deseruerit, non metu armorum Antonii, ut dicebat; sed quia ab eo pecunia corruptus est, ut eum sibi semper addictum haberet.

60. *De caelo detraxisti.*] De caelo detrahere, sive disturbare, idem est, ac aliquem de maxima gloria deicere, seu laudibus spoliare: nam quos laudamus, dicimur eos ad caelum laudibus efferre.

Ib. *Effecisti.*] Cum non tam esset improbus Dolabella quam Antonius, effecit non ut sibi Antonio esset similis Dolabella; id est, tam sceleratus quam Antonius; sed saltem non tam probus quam antea fuisset.

urbis?

urbis? memineramus Cinnam nimis potentem; Sullam postea dominantem, Cæsarem regnantem videramus: erant fortasse gladii, sed ii absconditi, nec ita multi; ista vero quæ & quanta barbaria est? agmine quadrato cum gladiis sequuntur milites: ^a scutorum lecticas portari videmus. Atque his quidem jam inveteratis, P. C. consuetudine obduruimus; Kalendis Juniis, cum in Senatum, ut erat constitutum, venire vellemus, metu perterriti repente dif- fugimus: at iste, qui Senatu non egeret, neque desideravit quem- quam, & potius discessu nostro lætatus est, statim illa mirabilia fa- 10 cinora effecit: qui chirographa Cæsaris defendisset lucri sui causa, is leges Cæsaris, easque præclaras, ut rempublicam concutere pos- set, evertit; numerum annorum provinciis prorogavit; idemque, cum actorum Cæsaris defensor esse deberet, & in publicis, & in privatis rebus acta Cæsaris rescidit. In publicis actis nihil 15 est lege gravius: in privatis firmissimum est testamentum. Leges alias sine promulgatione sustulit: alias, ut tolleret pro- mulgatas, promulgavit. Testamentum irritum fecit: quod etiam ^b infimis civibus semper ^c obtentum est; ^d signa, ^e ta- bulas, quas populo Cæsar una cum hortis legavit, eas hic 20 partim in hortos Pompeii deportavit, partim in villam Scipionis.

a plenas scutis. b abjectis. c ratum fuit. d statuas. e imagines.

2. *Cinnam.*] Cinna civis fuit Roma- nus, qui crudelitate sua Rempub. vastavit, & adversarios vocatis ad pileum servis vi- cit.

Ib. *Sullam.*] Sulla Dictaturam invasit, in eaque summa crudelitate superatis parti- bus Marianis contra cives usus est.

3. *Gladii absconditi.*] Cinna, Sylla, & Cæsar dominatum sibi quidem usurpabant, sed non aperte ut Antonius.

5. *Agmine quadrato.*] Sequebantur An- tonium milites quasi semper parati ad præ- lium.

7. *Obduruimus.*] Obdurescere dicuntur qui callum obducunt.

Ib. *Kal. Jun.*] Kalendis Juniis rediit in urbem Antonius, quo tempore propter illius metum, nemo Senator in Senatum venire ausus est.

9. *At iste.*] Antonius videlicet, qui tyrannus erat, non indiguit ope Senatûs; cum vellet Remp. ad arbitrium suum re- gere.

10. *Mirabilia facinora.*] Per illa mi- rabilia facinora intelligit ea, quæ præter omnium admirationem fiunt. Ironia: nam postea exponit, quæ scelerate & ambitiose ab Antonio facta sunt.

11. *Chirographa.*] Cæsaris chirographa

valere quidem voluit Antonius, quia iis ad avaritiam suam & libidinem abutebatur, sed non alias Cæsaris leges; quia Rempub. stabiliebant, quam evertere funditus vole- bat.

13. *Numerum annorum.*] Tulerat Cæsar ne provinciæ Prætoriz plusquam annum, ne plusquam biennium Consulares obtine- rentur. At eorum imperium ad plures an- nos prorogavit Antonius.

16. *Firmissimum est testamentum.*] Ex Ulpiano, *testamentum est mentis nostræ con- testatio, in id solemniter facta, ut post mor- tem nostram valeat.* Quare firmissimum omnium, quæ fiunt à privatis, haberi de- bet.

17. *Sine promulgatione.*] Lex promul- gari tum dicebatur, cum populo propone- batur vel ferenda, vel abroganda. Ferre enim, vel abrogare legem sine iussu populi non licuit.

Ib. *Alias, ut tolleret, &c.*] Veras leges quas tulerat Cæsar, sustulit; & falsas pro- mulgavit, & exposuit populo.

21. *In hortos Pompeii.*] Domum & hor- tos Pompeii Antonius emerat.

Ib. *Villam Scipionis.*] Hæc villa erat in Tiburtino, quam ab hasta emit Anto- nius.

Et tu in Cæsaris memoria diligens? Tu illum amas mortuum?
quem is ^f majorem honorem consecutus erat, quam ut haberet
pulvinar, simulacrum, fastigium, flaminem? est ergo flamen,
25 ut Jovi, ut Marti, ut Quirino, sic Divo Julio Marcus Antoni-
us? quid igitur ^g cessas? cur non ^h inaugurare? sume diem: vi-
de, qui te inauguret: collegæ sumus: nemo negabit. O detesta-
bilem hominem, sive quod tyranni sacerdos es, sive quod mortui!
Quæro deinceps, num hodiernus dies qui sit ignores? nescis,
30 heri quantum in Circo diem ludorum Romanorum fuisse? te
autem ipsum ad populum tulisse, ut quintus præterea dies
Cæsari tribueretur? cur non sumus prætextati? cur honorem
Cæsari tua lege datum deferri patimur? an supplicationes ad-
dendo diem contaminari passus es, pulvinaria noluisti? aut
35 undique religionem tolle, aut usquequaque conserva. Quæ-
res; placeatne mihi pulvinar esse, fastigium, flaminem? mi-
hi vero nihil istorum placet. Sed tu, qui acta Cæsaris de-
fendis, quid potes dicere, cur alia defendas, alia non cures?
nisi forte vis fateri te omnia quæstu tuo, non illius digni-
40 tate ⁱ metiri. Quid ad hæc tandem? exspecto eloquentiam tu-
am:

f poterat consequi majorem honorem. g differs? h consecraris. i æstimare.

22. *Cæsaris memoria diligens.* Id est, tu qui tam diligens es in honoranda memoria Cæsaris.

24. *Pulvinar, simulacrum.* Pulvinar lectulus erat stratus in templis, in quo numinis alicujus simulacrum reponebatur.

1b. *Fastigium.* Fastigium moles quædam erat instar pyramidis in altum exstructa, quam variis picturis ornatam in consecrationibus Deorum erigebant: [is igitur Cæsari honos datus, ut tanquam in æde sacra, sic in ejus domo fastigium esset.]

1b. *Est ergo flamen.* Flamen seu sacerdos divi assignabatur, ut Jovi, qui Dialis; Marti, qui Martialis; Romulo, qui Quirinalis dicebatur. Unde porro flamen dictus sit, jam exposuimus in Orat. pro Mil. Parag. VI. l. 32.

25. *Divo Julio.* Divos appellabant eos homines, qui virtute cæteris superiores inter deos referebantur.

27. *Collegæ sumus.* Cicero & Antonius augures erant.

28. *Sive quod mortui!* Contendit non esse referendum in Deos Cæsarem, tum quia tyrannus, tum quia occisus fuit. Homines autem ejusmodi plane indigni erant honoribus.

29. *Quæro deinceps.* M. Antonius tulerat ad populum, & populus comprobave-

rat, ut quinto ludorum die sacra Cæsari fierent: quod neglexit Antonius, & quod in eo jam carpit Cicero.

30. *Ludorum Rom.* Illi ludi primum à Tarquinio Prisco instituti, hique Romani seu Circenses dicti sunt, quod in Circo maximo exhiberentur, in quibus pugiles & equites decertabant.

32. *Cur non sumus prætextati?* Ex illo loco edocemur cum prætexta ludis adfuisse Romanos, quibus jus vestis illius erat: de hac dictum est sæpe.

33. *Supplicationes.* Antonius tulerat ut supplicationes mortuo Cæsari quasi Deo deferrentur.

34. *Pulvinaria noluisti?* Noluit Antonius ut pulvinaria Cæsaris statuæ collocarentur, ne qua forte injuria inferretur. At inde eum arguit Cicero, quia vel ei omnes honores divini exhibendi sunt, vel nullus.

36. *Pulvinar esse.* Quatuor hæc honorum genera ei, qui in deos referebatur, conferebant, simulacrum sive statuam; pulvinar, in quo reponeretur ad populorum venerationem; fastigium; sacerdotem.

40. *Exspecto eloquentiam.* Ridet Antonium, cujus nulla erat eloquentia, & dicendi usus, quem ironice confert cum avo suo disertissimo oratore, quem pas-
sim

am: disertissimum cognovi avum tuum; at te etiam apertio-
 rem in dicendo: ille nunquam nudus est concionatus; tuum hominis
 simplicis pectus vidimus. Respondebisne ad hæc? aut omnino
 hiscere audebis? ecquid reperiex ex tam longa oratione mea,
 cui te respondere posse confidas? Sed præterita omittamus. Hunc 45
 unum diem, hunc unum, inquam, hodiernum diem, hoc
 punctum temporis, quo loquor, defende, si potes: cur armato-
 rum corona Senatus septus est? cur me tui satellites cum gladiis
 audiunt? cur valvæ Concordiæ non patent? cur homines omni-
 um gentium maxime barbaros, Ityræos, cum sagittis deducis in 50
 forum? Præsidii sui causa se facere dicit.

l aperire os. m momentum. n fores.

sim laudat Cicero in libris de Ora-
 tore.

41. *Disertissimum.*] Dicebat hic Anto-
 nius Orator multos se disertos Oratores,
 eloquentem neminem vidisse.

Ib. *At te etiam apertio-rem.*] Apertus
 & simplex idem significant. Amphibo-
 logice autem Antonium ridet, dum aper-
 tum & simplicem vocat; nam & ad cor-
 pus, & ad orationem hæc verba referri pos-

sunt. Nam cum esset Lupercus, nudus
 concionatus erat.

47. *Armatorum corona.*] Quando An-
 tonius primæ Ciceronis orationi respondit,
 omnia loca armatis militibus complevit.

49. *Concordiæ.*] Id est, templi Concor-
 diæ.

50. *Ityræos.*] De his supra Parag. IV.
 l. 23.

PERORATIO.

*In qua conatur Antonium ad meliorem frugem revocare: Et ab
 ipsa scelerum suorum magnitudine, quæ diuturna esse non potest; Et
 ab exemplo Cæsaris eum confirmat, qui occisus est, cum longe Antoni-
 um superaret: denique ostendit quantum mortem contemnat, modo mo-
 riens populum Romanum liberum relinquat.*

XIX. Nonne igitur millies perire est melius, quam in sua civi-
 tate sine armatorum præsidio non posse vivere? Sed nullum est
 istuc, mihi crede, præsidium; caritate & benevolentia civium
 septum oportet esse, non armis. Eripiet, extorquebit tibi ista po-
 pulus Romanus, utinam salvis nobis! sed quoquo modo nobis-
 cum egeris, dum istis consiliis uteris, non potes esse, mihi crede,
 diuturnus; etenim ista tua minime avara conjux, quam ego sine
 contu-

5. *Salvis nobis.*] Exprobrat tacite
 Antonio consilium de Cicerone interficien-
 do.

7. *Minime avara conjux.*] Fulvia
 conjux Antonii, jam Clodio, & Curioni

nupserat; duos illos posteriores ad sedi-
 tiones excitandas impulerat. Quorum
 uterque, Clodius videlicet à Milone in-
 terfectus est, Curio à Juba rege Mauri-
 taniæ cum suis copiis deletus est. Spe-
 rat

contumelia describo, nimium debet diu populo Romano tertiam^a pensionem. Habet populus Romanus ad quos gubernacula
 10 reipublicæ deferat; qui ubicunque terrarum sunt, ibi est omne reipublicæ præsidium, vel potius ipsa respublica, quæ se adhuc tantummodo ulta est, nondum recuperavit: habet quidem certe respublica adolescentes nobilissimos, paratos defensores; quam
 15 volent, illi cedant, otio consulentes; tamen à republica revocantur. Et nomen pacis dulce est, & ipsa res salutaris; sed inter pacem & servitutem plurimum interest: pax est tranquilla libertas; servitus malorum omnium postremum, non modo bello, sed morte etiam repellendum. Quod si seipsos illi nostri liberatores è conspectu nostro abstulerunt; at exemplum facti relique-
 20 runt; illi, quod nemo fecerat, fecerunt. Tarquinius Brutus bello est persecutus; qui tamen rex fuit, cum esse Romæ regem licebat. Spurius Cassius, Melius, M. Manlius propter suspicionem regni appetendi sunt necati: hi primi cum gladiis, non in regnum appetentem, sed in regnantem impetum fecerunt; quod
 25 cum ipsum factum per se præclarum atque divinum est, tum expositum ad imitandum; præsertim cum illi eam gloriam consecuti sint, quæ vix cælo capi posse videatur. Et si enim satis in ipsa conscientia pulcherrimi facti fructus erat, tamen mortali immortalitatem non arbitror contemnendam. Recordare igitur
 30 illum, M. Antoni, diem, quo Dictaturam sustulisti: pone ante oculos lætitiæ Senatus populique Romani: confer cum hac nummatione tua tuorumque: tum intelliges, quantum inter laudem & lucrum intersit; sed nimirum, ut quidam morbo aliquo & sensus stupore suavitatem cibi non sentiunt; sic libidinosi, avari, facinorosi veræ laudis gustatum non habent.
 35 Sed si te laus allicere ad recte faciendum non potest, ne metus quidem à scœdissimis factis potest avocare? Iudicia non metuis: si propter innocentiam, laudo: si propter vim, non

a solutionem.

rat quoque Orator, & brevi Antonium interficiendum esse conjugis facinore.

9. *Ad quos.*] Brutum & Cassium designat, qui Rempub. contra Tyrannos defendunt, quam jam à Cæsaris invasione vindicarunt.

14. *Illi cedant.*] Etiam si Brutus & Cassius profecti fuissent in provincias post Cæsaris cædem, voluerunt illi cedere ad tempus, ut Reipub. otio consulerent. At illi facile revocabuntur, ut eandem Rempub.

contra Antonii potentiam tueantur.

20. *Tarquinius Brutus.*] Junius Brutus Tarquinius exegit Roma: de hoc dictum Phil. II. Parag. V. not. ad l. 52. Vide Livium lib. 1.

22. *Cassius, Melius, Manlius.*] De his supra ibid. l. 56.

24. *In regnantem.*] Cæsarem.

32. *Nummatione.*] Nummatio est magna vis pecuniæ. [Sed alii rescribendum censent *Nundinatione.*]

intel-

intelligis, ei, qui isto modo judicia non timeat, quid timendum sit? Quod si non metuis viros fortes, egregiosque cives, 40 quod à corpore tuo prohibentur armis; tui te, mihi crede, diutius non ferent. Quæ est autem vita, dies & noctes timere à suis? nisi vero majoribus habes beneficiis obligatos, quam ille quosdam habuit ex iis, à quibus est interfectus. An tu es ulla re cum eo comparandus? fuit in illo ingenium, ratio, 45 memoria, literæ, cura, cogitatio, diligentia: res bello gesserat, quamvis reipublicæ calamitosas, attamen magnas: multos annos regnare meditatus, magno labore, magnis periculis, quod cogitarat, effecerat: muneribus, ^b monumentis, congiariis, epulis, multitudinem imperitam delenierat: suos 50 præmiis, adversarios ^c clementiæ specie devinxerat. Quid multa? attulerat jam liberæ civitati, partim metu, partim patientia, consuetudinem serviendi. Cum illo ego te dominandi cupiditate conferre possum: cæteris vero rebus nullo modo es comparandus. Sed ex plurimis malis, quæ ab illo reipublicæ 55 ^d sunt iniusta, hoc tamen boni est, quod didicit jam populus Romanus, quantum cuique crederet, quibus se committeret, à quibus caveret. Hæc igitur non cogitas? nec intelligis, satis esse viris fortibus didicisse, quam sit re pulchrum, beneficio gratum, fama gloriosum, tyrannum occidere? an, cum illum ho- 60 mines non tulerint, te ferent? certatim posthac, mihi crede, ad hoc opus curretur, nec occasionis tarditas expectabitur. Respice, quæso, aliquando rempublicam, M. Antoni: quibus ortus sis, non quibuscum vivas, considera: mecum, ut voles; cum republica redi in gratiam. Sed de te tu ipse videris: ego de me ipso 65 profitebor; defendi rempublicam adolescens, non deseram senex: contempsi Catilinæ gladios, non pertimescam tuos; quin etiam corpus libenter obtulerim, si ^e repræsentari morte mea libertas civitatis potest; ut aliquando dolor populi Romani pariat quod jamdiu parturit. Etenim si abhinc annos prope viginti hoc ipso 70

^b ædificiis. ^c clementia facta. ^d illata. ^e restitui.

41. Tui te.] Ait, quod, quemadmodum ab hominibus amicis & familiaribus occisus est Cæsar, ita à suis sit Antonius occidendus.

44. Quosdam habuit.] Cæsar pluribus beneficiis multos ex suis intersectoribus affecerat, præcipue Decimum Brutum, quem in secundis hæredibus nominaverat. Marcus vero Brutus filius ejus creditus fuerat.

50. Congiariis.] Congiarium munus sig-

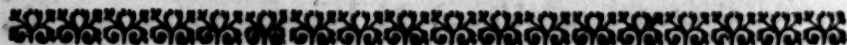
nificat, quod ab imperatore dabatur.

63. Quibus ortus sis.] Habuit in familia M. Antonius illum M. Antonium oratorem celeberrimum, qui Consulatum gessit anno urbis 654. & Caium Antonium, qui cum Cicerone Consul fuit.

69. Pariat, quod jamdiu parturit.] Parere dicitur qui sætum in lucem edit; parturire vero, qui parere desiderat.

in templo negavi, posse mortem immaturam esse Consulari, quante
 verius nunc negabo seni? Mihi vero, P. C. jam etiam optanda
 mors est, perfuncto rebus iis, quas adeptus sum, quasque gessi :
 duo modo hæc opto ; unum, ut moriens populum Romanum li-
 75 berum relinquam : hoc mihi majus à diis immortalibus dari nihil
 potest : alterum, ut ita cuique eveniat, ut de republica quisque
 mereatur.

76. *Ut de Repub. quisque mereatur.*] ut male iis, qui male de Republica meriti
 Optat ut bene iis, qui bene de Republica, sunt, eveniat.

I N

M. ANTONIUM PHILIPPICA IX.

ARGUMENTUM.

LEGE cautum erat apud Romanos, ut qui in munere obeundo legati interfecti essent, eis statua erigeretur; quare cum in sua legatione ad Antonium Servius Sulpitius interisset, actum est in Senatu de statua ei decernenda: in ea fuerunt opinione Pansa Consul, & Cicero. P. Servilius eum quidem sepulcro, non statua, honestandum censuit, utpote qui non ferro, sed tantum ex valetudine obiisset. Contendit Cicero & sepulcro & statua ornandum esse, hac maxime fretus ratione; quod etsi non ex casu obierit, tamen ei legatio mortem attulerit, quia gravi affectus valetudine profectus ad Antonium est.

GENUS CAUSÆ.

In genere deliberativo est: agitur enim de statua legato erigenda, qui in legatione diem obiit.

STYLUS.

Stylus quidem mediocris est, versatur enim in legis & exemplorum interpretatione, & narrationibus; quandoque tamen sublimior, maxime cum Sulpicium laudat.

PARTES.

Hæc oratio Exordio constat, Narratione, Divisione, Confirmatione, & Peroratione.

EVENTUS.

Erecta est in Rostris Servio Sulpicio statua; ut refert Pomponius lib. Digest. 1. tit. de Orig. Juris.

EXOR-

EXORDIUM.

I. **V**ELLEM, dii immortales fecissent, P. C. ut vivo potius Servio Sulpicio gratias ageremus, quam mortuo honores quaereremus. Nec vero dubito, quin, si ille vir ^a legationem renuntiare potuisset, reditus ejus & nobis gratus fuerit, & reipublicæ salutaris futurus: non quo L. Philippo & L. Pisoni aut studium, aut cura defuerit in tanto officio tantoque munere; sed cum Servius Sulpicius ætate illos anteiret, sapientia omnes, subito ereptus è causâ totam legationem orbam & ^b debilitatam reliquit.

INTERPRETATIO.

^a legatione peractâ domum redire.

^b imperfectam.

NOTÆ.

7. *Sapientia omnes.*] Ait Sulpicium divini scientiam, qua exercebat; dicitur superare omnes alios sapientia propter autem centum & octoginta libros singularem ejus juris tum humani tum quisse.

NARRATIO.

In quâ exponit nulli legato justiore honorem decerni potuisse.

II. Quod si cuiquam justus honos habitus est in morte legato, in nullo justior, quam in Ser. Sulpicio, reperietur. Cæteri, qui in legatione mortem obierunt, ad incertum vitæ periculum, sine ullo mortis metu, profecti sunt: Ser. Sulpicius cum aliqua perveniendi ad M. Antonium spe profectus est, nulla revertendi; qui cum ita ^a affectus esset, ut, si ad gravem valetudinem labor vitæ accessisset, ^b sibi ipse diffideret, non recusavit, quo minus vel ^c extremo spiritu, si quam opem reipublicæ ferre posset, ^d experiretur. Itaque non illum vis hiemis, non nives, non longitudo itineris, non asperitas viarum, non morbus ingravescens retardavit; cumque jam ad congressum colloquumque ejus pervenisset, ad quem erat missus; in ipsa cura

^a ægrotaret.

^b desperaret de vita sua.

^c agens animam.

^d tentaret.

1. *Nulla revertendi.*] Cum mala affectus valetudine profectus fuisset legatus ad Antonium, non ei redeundi spes fuit.

10. *Longitudo itineris.*] Mutina Româ distat itinere septem dierum.

& meditatione obeundi sui muneris excessit è vita. Ut igitur alia, sic hoc, C. Panfa, præclare, quod nos ad ornandum Ser. Sulpici-
um cohortatus es, & ipse multa copiose de illius laude dixisti; qui-
bus à te dictis, nihil præter sententiam dicerem, nisi P. Servilio
respondendum putarem, qui hunc honorem statuæ nemini tribuen-
dum censuit, nisi ei qui ferro esset in legatione interfectus. Ego
autem, P. C. sic interpretor sensisse majores nostros, ut causam 20
mortis censuerint, non genus esse quærendum.

14. *Ut igitur alia.*] Id est, ut multa | natum, ut ornaret Sulpicium, quem tot
solitus est Panfa dicere generose, tum ge- | laudibus exstulit.
nerosissime dixit, cum exhortatus est Se-

DIVISIO ET CONFIRMATIO.

In quâ probat Servio Sulpicio in legatione sua mortuo statuem esse decernendam, quia in legatione obiit.

Digreditur etiam ad laudes Sulpicii celebrandas ab animi bonis, à juris scientia præsertim.

III. Etenim cui legatio ipsa morti fuisset, ejus monumentum exstare voluerunt; ut in bellis periculosis obirent homines legationis munus audaciùs. Non igitur exempla majorum quærenda, sed consilium est eorum, à quo ipsa exempla nata sunt, explicandum. Lar Tolumnius, rex Veientium, quatuor legatos populi Romani Fidenis interemit; quorum statuæ in Rostris steterunt usque ad nostram memoriam: justus honos; iis enim majores nostri qui ob rempublicam mortem obierant, pro brevi vita diuturnam memoriam reddiderunt. Cn. Octavii, clari viri & magni, qui

5. *Lar Tolumnius.*] Lar sive Lars Tolumnius augur fuit, qui pro Turno bellavit in Æneam. Vide Virg. lib. 12. *Expediturque manus, primusque Tolumnius Augur.* [Sed ille alter ab hoc Larte.]

1b. *Rex Veientium.*] Veiens seu Veientium urbs fuit ejus gentis primaria, quæ Larthenianum antea dicta est, deinde à Romanis Veiens nuncupata.

6. *Fidenis.*] Fidenæ urbs fuit in Latio olim ampla, & Romanorum colonia, cujus anno urbis conditæ 327. populi ad Lartem Tolumnium defecere. Cum autem ad eos à Romanis quatuor legati missi essent, ut ab eis defectionis causam seiscitarentur, Tolumnii imperio interfecti sunt.

9. *Cn. Octavii.*] Octaviorum familia olim inter Patricias à Servio Tullio quidem

adjecta est, sed post aliquot annos ad plebem transiit. Primus C. Octavius Rufus Quæstorius, Cn. & Caium procreavit, à quibus duplex Octaviorum familia defluxit diversa conditione, siquidem Cneius & qui ab eo posteri exstiter, summis honoribus affecti sunt: at Caius, & qui ab eo prodierunt, in equestri ordine remanserunt usque ad Augusti patrem, qui functus Prætura Macedoniam provinciam obtinuit; altera autem à Cneio familia tota periit, nam tantum ad perpetuam memoriam sola illius Cneii statua superstes fuit. Cum enim ille ad Sidetem Demetrii filium, Antiochi magni nepotem missus esset, ac eum virgula circumscriptisset, neque eum exiturum è circulo nisi responso dato jurasset; Regis imperio inter-

10 qui primus in eam familiam, quæ postea viris fortissimis floruit, attulit Consulatum, statuam videmus in Rostris; nemo tum novitati invidebat, nemo virtutem non honorabat. At ea fuit legatio Octavii, in qua periculi suspicio non subesset. Nam cum esset missus à Senatu ad animos regum perspiciendos liberorumque po-
 15 pulorum, maximeque ut nepotem Antiochi regis, ejus qui cum majoribus nostris bellum gesserat, classes habere, elephantos alere prohiberet, Laodiceæ in gymnasio à quodam Leptine est interfectus. Reddita est ei tum à majoribus statua pro vita, quæ multos per annos progeniem ejus honestaret, nunc ad tantæ familiæ memoriam
 20 sola restaret. Atqui & huic, & Tullo Cluvio, & Lucio Roscio, & Sp. Antonio, & C. Fulcinio, qui à Veientium rege cæsi sunt, non sanguis, qui est profusus in morte, sed ipsa mors ob rempublicam obita, honori fuit. Itaque P. C. si Ser. Sulpicio casus mortem attulisset, dolorem quidem tanto reipublicæ vulnere, mortem vero e-
 25 jus non monumentis, sed luctu publico esse honorandam putarem. Nunc autem quis dubitat, quin ei vitam abstulerit ipsa legatio? secum enim ille mortem extulit: quam, si nobiscum remansisset, sua cura, optimi filii, fidelissimæque conjugis diligentia vitare potuisset. At ille, cum videret, si vestræ auctoritati non paruisset,
 30 diffimilem se futurum sui; sin paruisset, munus sibi illud pro re publica susceptum vitæ finem fore; maluit in maximo reipublicæ discrimine emori, quàm minus, quam potuisset, videri reipublicæ profuisse. Multis illi in urbibus, qua iter faciebat, reficiendi se & curandi potestas fuit: aderat hospitem invitatio liberalis
 35 pro dignitate summi viri, & eorum hortatio, qui una erant missi, ad requiescendum, & vitæ consulendum. At ille properans, festinans, mandata vestra conficere cupiens, in hac constantia, morbo adversante, perseveravit. Cujus cum adventu maxime perturbatus esset Antonius, quod ea, quæ sibi jussu vestro denunciarentur, auctoritate erant & sententia Ser. Sulpicii constituta; decla-
 40 ravit quàm odisset Senatum, cum auctorem Senatus extinctum
 * læte atque insolenter tulit. Non igitur magis Octavium Leptines,

a gavisus est insolenter.

interfectus est, eique à Senatu in Rostris, id est, in foro, statua posita est.

17. *Laodicea.*] Laodicea altera est in majori Phrygia, & illius maxima: altera in Media; in ea occisus videtur; nam Media Syriæ provincia fuit, ubi Antiochus dominabatur.

Ib. *Gymnasio.*] Gymnasium locus est ubi vario ludorum genere juvenus exercetur.

Ib. *Quodam Leptine.*] Vir is fuit incognitus, qui vel odio Romani nominis vel

imperio Regis legatum interfecit.

20. *Et huic.*] Sulpicio videlicet.

30. *Diffimilem sui.*] Cum semper diligentissime imperiis Senatus Sulpicius paruisset, paruit modo vel vitæ periculo, cum legationem ad Antonium, affecta jam valetudine, sibi demandatam suscepit.

36. *Ad requiescendum.*] Hortabantur Sulpicium, ut valetudinis causa quietem aliquam acciperet.

nec Veientium rex eos, quos modo nominavi, quam Ser. Sulpicium occidit Antonius. Is enim profecto mortem attulit, qui causa mortis fuit. Quocirca ad posteritatis etiam memoriam pertinere arbitror, exstare, quod fuerit de hoc bello iudicium Senatus; erit enim statua ipsa testis, bellum tam grave fuisse, ut legati interitus honoris memoriam consecutus sit. Quod si excusationem Ser. Sulpicii, P. C. legationis obeundæ recordari volueritis, nulla dubitatio relinqueretur, quin honore mortui, quam vivo injuriam fecimus, sarciamus. Vos enim, P. C. (grave dictu est, sed dicendum tamen) vos, inquam, Ser. Sulpicium vita privastis. Quem cum videretis re magis morbum, quam oratione excusantem, non vos quidem crudeles fuistis (quid enim minus in hunc ordinem convenit?) sed cum speraretis nihil esse, quod non illius auctoritate & sapientia effici posset, vehementius excusationi obstitistis; atque eum, qui semper vestrum consensum gravissimum iudicavisset, ^b de sententia dejecistis. Ut vero Panfæ Consulis accessit cohortatio gravior, quam aures Ser. Sulpicii ferre didicissent, tum vero denique filium, meque ^c seduxit, atque ita locutus est, ut auctoritate vestram vitæ suæ se diceret anteferre; cuius nos virtutem admirati non ausi sumus adversari voluntati: movebatur singulari pietate filius: non multum ejus perturbationi meus dolor concedebat: sed uterque nostrum cedere cogeatur magnitudini animi, orationisque gravitati; cum quidem ille maxima laude & gratulatione omnium vestrum pollicitus est, se quod velletis esse facturum, neque ejus sententiæ periculum vitaturum, cuius ipse auctor fuisset: quem exsequi mandata vestra properantem mane postridie profecti sumus; qui quidem discedens mecum ita locutus est, ut ejus oratio omen ^d fati videretur. Reddite igitur, P. C. ei vitam, cui ademistis; vita enim mortuorum in memoria vivorum est posita: perficite ut is, quem vos inscii ad mortem misistis, immortalitatem habeat à vobis: cui statuam in Rostris decreto vestro statueritis, nulla ejus legationem posteritatis obscurabit oblivio. Nam reliqua Ser. Sulpicii vita multis erit præclarisque monumentis ad omnem memoriam commendata; semper illius gravitatem, constantiam, fidem, præstantem in republica tuenda curam atque prudentiam, omnium mortalium fama celebrabit. Nec vero filebitur admirabilis quædam & incredibilis, ac pene divina ejus in legibus interpretandis, æquitate explicanda, scientia. Omnes ex omni ætate, qui in hac civitate intelligentiam juris habuerunt, si unum in locum conferantur, cum Ser. Sulpicio non sunt comparandi. Neque enim ille magis Juris consultus, quam Justitiæ fuit.

^b coegistis mutare sententiam.

^c sedvocavit.

^d mortis.

83. *Magis Juris consultus, quam Justitiæ.* Jus legibus continetur, justitia vero æquitate, quæ constans & perpetua voluntas est cuique jus suum tribuendi,

Ita ea, quæ proficiscebantur à legibus, & à jure civili, semper * ad
 85 facilitatem æquitatemque referebat; neque instituere litium ac-
 tiones malebat, quam controversias tollere. Ergo hoc statuæ
 monumento non eget; habet alia majora: hæc enim statua mor-
 tis honestæ testis erit; illa, memoria vitæ gloriosæ: ut hoc magis
 monumentum grati Senatûs, quam clari viri futurum sit. Mul-
 90 tum etiam valuisse ad patris honorem pietas filii videbitur; qui
 quanquam afflictus luctu non adest, tamen sic ^f animati esse debe-
 tis, ut si ille adesset: est autem ita ^g affectus, ut nemo unquam
 unici filii mortem magis doluerit, quam ille mœret patris. Et
 quidem etiam ad famam Ser. Sulpicii filii arbitror pertinere, ut
 95 videatur honorem debitum patri præstitisse; quanquam nullum
 monumentum clarius Ser. Sulpicius relinquere potuit, quam effi-
 giem morum suorum, virtutis, constantiæ, pietatis, ingenii filium:
 cujus luctus aut hoc honore vestro, aut nullo solatio levare potest.
 Mihi autem recordanti Ser. Sulpicii multos in familiaritate nostra
 100 sermones, gratior illi videtur, si quis est sensus in morte, ænea
 statua futura, & ea pedestris, quàm inaurata equestris; qualis est
 L. Sullæ prima statua: mirifice enim Ser. Sulpicius majorum conti-
 nentiam diligebat; hujus seculi insolentiam vituperabat. Ut igitur
 si ipsum consulam, quid velit, sic pedestrem ex ære statuam, tan-
 105 quam ex ejus auctoritate & voluntate decerno: quæ quidem mag-
 num civium dolorem & desiderium honore monumenti minuet &
 leniet. Atque hanc meam sententiam, P. C. P. Servilii sententia
 comprobare necesse est, qui sepulcrum publice decernendum Ser.
 Sulpicio censuit, statuam non censuit. Nam si mors legati sine
 110 cæde atque ferro nullum honorem desiderat, cur decernit hono-
 rem sepulturæ, qui maximus haberi potest mortuo? Sin id tri-
 buit Ser. Sulpicio, quod non est datum Cn. Octavio; cur, quod
 illi datum est, huic dandum esse non censet? Majores quidem
 nostri statuas multis decreverunt, sepulcra paucis: sed statuæ in-
 115 tereunt tempestate, vi, vetustate; sepulcrorum autem sanctitas
 in ipso solo est, quod nulla vi moveri neque deleri potest; at-
 que ut cætera exstinguuntur, sic sepulcra sanctiora fiunt vetustate.

e judicabat ex æquo jure.

f affecti.

g tristis.

86. *Actiones.*] Actio est jus suum persequendi judicio: lis autem est jurgium de re quapiam inter aliquos apud judicem institutum.

96. *Quam effigiem morum.*] Filius imago & effigies patris esse debet, ejus virtutes referendo.

102. *L. Sullæ prima statua.*] Tres Sullæ Dictatori erectæ sunt statuæ, eæque in rostris positæ. Prima, referente Plinio

lib. 34. ænea fuit, & pedestris; aliæ equestres.

115. *Sanctitas in ipso solo est.*] Probat, gloriosius esse sepulcrum, quam statuam decerni: quia pereunte statua, definit locus ubi posita statua erat; at verò pereunte sepulcro locus remanet religione sanctus, & in profanum usum assumi non potest; quia cum mortuus aliquis in locum aliquem illatus est, religiosus semper est.

Auge-

Augeatur igitur isto etiam honore is vir, cui nullus honor tribui non debitus potest: grati simus in ejus morte decoranda, cui nullam jam aliam ^h gratiam referre possumus: notetur etiam M. Antonii, nefarium bellum gerentis, scelerata audacia; his enim honoribus habitis Ser. Sulpicio, repudiatae rejectaeque legationis ab Antonio manebit testificatio sempiterna.

h gratitudinem.

PERORATIO.

Peroratio complectitur honores, quibus in sepulcro & statua Servius Sulpicius ex mandato Consulum ornari debet.

IV. Quas ob res ita censeo: CUM Ser. Sulpicius Q. F. Lemonia, Rufus, difficillimo reipublicae tempore, gravi periculosoque morbo affectus, auctoritatem Senatûs salutemque populi Romani vitae suae praeponeret, contraque vim gravitatemque morbi contenderit, ut in castra Antonii, quo Senatus eum miserat, **per-**5
veniret; isque cum jam prope castra venisset, vi morbi oppressus vitam amiserit in maximo reipublicae munere: ejusque mors consentanea vitae fuerit sanctissime honestissimeque actae, in qua saepe magno usui reipublicae Ser. Sulpicius & privatus & in magistrati-
bus fuerit: cum talis vir ob rempublicam in legatione morbo ob-**10**
ierit; Senatui placere, Ser. Sulpicio statuam pedestrem aeneam in Rostris ex hujus ordinis sententia statui, circumque eam statuam locum gladiatoribus ludisque liberos posterosque ejus quoquo-
ver-
sus pedes quinque habere, quod is ob rempublicam mortem obie-
rit, eamque causam in basi inscribi: utique C. Panfa, A. Hirtius **15**
Consules, alter, ambove, si iis videbitur, Quæstoribus urbanis impe-
rent, ut eam basim, statuamque faciendam & in rostris statuendam locent; quantique locaverint, tantam pecuniam redemptori attri-
buendam solvendamque curent: cumque antea Senatus auctori-
tatem suam in virorum fortium funeribus ornamentisque ostende-**20**
rit; placere, eum quam amplissime ^a supremo die suo efferrî:
& cum Ser. Sulpicius Q. F. Lemonia, Rufus, ita de republica

a die funeris sui.

1. Cum Ser. Sulpicius.] Servius ille Sulpicius filius fuit Q. Sulpicii Rufi, ex Lemonia Tribu, quæ Lemonia à Pago Lemonio appellata est, juxta portam Capenam, via Latina.

13. Locum gladiatoribus.] Vult ut locus posteris Sulpicii detur in foro, unde spectent ludos qui à gladiatoribus exhibentur.

Ib. Ludisque.] Hæc vox videtur abundare, nam ludi scenici non in foro, sed in theatro dabantur.

15. In basi.] Basis est quæ statuam, aut rem quamvis solo altius sustinet.

18. Redemptori.] Redemptor dicitur, qui certo pretio opus aliquod faciendum suo periculo conduxit. Ulp. Lib. 39. D. de rei vind.

meritus sit, ut his ornamentis decorari debeat; Senatū censere, atque è republica existimare, ædiles curules edictū, quod de fun-
 25 neribus habeant, Ser. Sulpicii, Q. F. Lemonia, Rufi, funeri ^b mittere: utique locum sepulcro in campo Esquilino C. Panfa Consul, seu quo in loco videbitur, pedes triginta quoquoersus adsignet, quo Ser. Sulpicius inferatur; quod sepulcrum, ipsius, liberorum, posterorumque ejus sit, uti quod optimo jure sepulcrum publice
 30 datum est.

^b proponere.

25. *Edictum quod de funeribus habeant.*] Cicero decernit ut Consules jubeant Ædilibus, ut id curent ad Sulpicii memoriam exhiberi, quod in edictis & mandatis publicis de funeribus publicis ornandis præscriptum est à Republica. Ad Ædiles autem pertinet, ludos funebres exhibere.

26. *Campo Esquilino.*] Campus Esquilinus is erat, qui in urbe colli Esquilino subjectus erat: quanquam lege xii. tabularum cautum fuerit, ut nemo in urbe sepe-
 liretur, tamen in ea viris claris, & bene de Republica meritis, sepultura concedebatur.

27. *Adsignet.*] Id est, describat & tanquam proprium ipsis ad sepulturam concedat. Hoc enim verbum monumentis ac limitibus maxime convenit: hinc in mar-

moribus antiq. *Locus assignatus monumento:* hinc Ep. 19. ad Att. L. 3. *Mibique ex agro tuo tantum assignes, quantum meo corpore occupari potest.* Alii legunt, *designet*, quod minus convenit. Designatores enim dicuntur, qui ipsi conducuntur ut funera curent, & ut defuncti cum honore esserantur. Unde Horat. lib. 1. epist. 7. *Designatorum decorat licitoribus atris.* Atri porro dicuntur, propter atras vestes, quibus in funeribus utebantur.

29. *Quod sepulcrum.*] Sepulcra alia familiaria dicebantur, quæ quis sibi familieque suæ constituit; alia hæreditaria, quæ quis sibi hæredibusque suis constituit, vel quæ paterfamilias jure hæreditario acquisivit.

F I N I S.

NOTÆ

NOTÆ quædam in tres Orationes, *Divinationem* nempe, *Pisonianam*, & *Milonianam*, ex *Asconio*, *Manutio*, *N. Abrahamo*, &c. decerptæ.

ARGUMENTUM in Orationem quæ *Divinatio* dicitur, ex *ASCONIO*.

CN. Pompeio primum & *M. Crasso* *Coss.* *C. Verres* perfunctus *Quæstura*, *Legatione*, & *Prætura urbana*, vivo patre *C. Verre*, & *Prætextato* filio, ac filia nupta, uxorem habens, cum successisset in *Sicilia* *C. Sacerdoti* *Prætori*, eamque non sibi succedente *Arrio* per triennium tenuisset, atque in eo fuisset libidinosæ, avaræ, crudeliterque versatus, succedente tandem in eadem provincia *L. Metello*, repetundarum reus ab *Siculis* postulatus est; qui omnes præter *Syracusanos* & *Mamertinos*, *M. Tullium*, illo tempore florentem defensionibus amicorum, ad accusandum descendere compulerunt, jam pridem illis necessitudine copulatum, quod *Quæstor* in *Sicilia* fuisset *Prætor* *Sext. Peduceo*, & quod cum decederet, in illa Oratione, quam *Lihbæi* habuit, multa iis benigne promississet. Accessit his non ignobilis futura de *Verre* victoria, quia à *Metellis*, *Scipionibus*, & multis aliis Nobilibus viris, & præcipue ab *Hortensio* ipso defenderetur, facile & Principe in *Senatu* propter nobilitatem, & in foro ob eloquentiam rege causarum, & eodem *Consule* designato cum *Q. Metello* fratre *Metellorum*, alterius *Prætoris* *Siculi*, alterius *Prætoris* *urbani*.

His constitutis existit *Q. Cæcilius Niger*, homo *Siculus* & *Quæstor Verris*, & ejusdem, ut ipse dicebat, inimicus, qui se potius accusatorem contenderet constitui oportere, has afferens causas:

Unam, quod ab eo læsus, ob hoc jure sit illi inimicus, quare prævaricator esse non possit.

Alteram, quod, cum *Quæstor* ei tum fuerit, etiam ipse in *Quæstura* crimina noverit *Verris*.

Tertiam, quod *Siculus* pro *Siculis* agat.

Hujuscemodi propositionibus *Cicero* designatus *Ædilis* his sex capitibus respondet: Accusatorem eum esse oportere: Qui invitatus cogitur

Religione officii ; regatus ab omnibus Siculis : Qui pro Repub. agat : Quem volunt, qui accusant : Quem metuit, qui accusatur : Qui idoneus est facundia & innocentia : Qui hoc facit imitatione Majorum.

Divisio principalis una de seipso, altera de contentione sui & Cæcilii.

Divinatio dicitur hæc Oratio, quia non de facto quæritur & conjectura, sed de futuro, quæ est Divinatio, uter debeat accusare. Alii idèò putant Divinationem dici, quod injurati iudices in hac causa se-deant, ut, quod velint, præsentire de utroque possint. Alii quod res agatur sine testibus & sine tabulis, & his remotis argumenta sola sequantur iudices, & quasi divinent. Agitur autem causa senatoriis iudiciis in invidia apud populum constitutis corruptione multorum, vexatis provinciis omnibus, ac sociis Populi Romani fessis toto orbe terrarum, libidine & iniquitate Romanorum Magistratum, accusatoribus prævaricatione infamibus, flagitante Plebe iudicia equestri Ordinis, quæ fere ante annos X. victor Sylla sustulerat, cognoscente de pecuniis repetundis M. Glabrione Prætor, & amplissimis quibusque senatorii Ordinis iudicantibus, summa expectatione cunctorum.

Genus causæ Honestum. Status, Qualitas negotialis comparativa de constituendo accusatore, qui potissimum de duobus, aut qui solus accuset : dicit enim Cæcilius aut à se accusandum esse Verrem, aut à se quoque.

N O T Æ.

Pag. 2. Eorum qui adsunt.] Coronam populi dicit, circum subsellia stantem. *Ascon.*

Ib. Una & id quod facio prob.] Principalis divisio hujus causæ bipartita est, utrum rectè Cicero accuset, & utrum Cæcilio sit anteposendus. *Ascon.*

3. Sese jam ne Deos.] Mire imitatus est verba Siculorum, dolore oxymora & inania : quasi Deos non habeant qui simulacra perdiderunt. *Ascon.*

Ib. Rogare & orare.] Rogare ut homines, orare ut Deos ; jam enim Deos quibus id facerent, non habebant. *Ascon.*

5. Exitii solatium.] Quod solatium ? ut condemnentur ii quorum scelere afflictu perditique sunt. *Manut.*

Ib. Difficultatibus.] Propter plebem rusticam, quæ partim agros, partim jus civitatis amisit ; partim omnino proscrip-ta est victore Sylla, quod plebs Romana de Marianis partibus fuerat. Difficultatem enim paupertatem significat. *Ascon.*

Ib. Tribunitia potestas efflagitata est.] Primus Sicinius Tribunus plebis, nec multo post Quintius, & postremo Palicanus

perfecerant ut Tribunitiam potestatem populo redderent Coss. Cn. Pompeius Magnus & M. Licinius Crassus. *Ascon.*

Ib. Ordo quoque alius ad res.] C. Gracchus legem tulerat, ut Equites Romani judicarent : judicaverunt per annos XL. sine infamia. Post, victor Sylla leges tulerat, ut Senatorius ordo judicaret : & judicavit per decem annos turpiter. Nunc Aurelius Cotta legem fert, ut Senatores & Equites Romani ac Tribuni ærarii simul judicent : hoc est quod Tullius dicit offensione Senatorii ordinis fieri ; & bene addit quoque, ut simul judicatu-ros alios esse monstraret. *Ascon.*

6. Cognitorem juris sui.] Qui defendit alterum in iudicio, aut Patronus dicitur, si Orator est ; aut Advocatus, si aut jus suggerit, aut præsentiam suam commodat amico ; aut Procurator, si negotium absentis suscipit ; aut Cognitor, si præsentis causam novit, & sic tuetur ut suam : ergo Cognitorem dixit modo, familiarissimum defensorem. *Ascon.*

8. Quam neminem.] Ac per hunc neminem Cæcilium significat. *Ascon.*

9. *Accedere aut aspirare.*] Accedere est proximum fieri: Aspirare, in eam partem, qua quid quæsitum est, vultum & oculos ac spiritum oris advertere. *Ascon.*

10. *Aliquis metus adjunctus sit ad gratiam.*] Id agit Corruptor, ut graciosus iudex non solum velit servare corruptori suæ fidem, verum etiam aliquid habeat, cur vel invitus cogatur ad custodiendam pactiōnem promissæ à se gratiæ. Quid autem est quod metum adjungat ad gratiam? scilicet, aut custos, aut signum, aut aliquid ejusmodi. *Ascon.*

Ib. *Certos.*] Aut ob hoc, quod sententiam suam, cur quisque damnet, aut cur quisque absolvet, prius dixisset: aut ideo certos quasi sequestres hujus rei inter iudices se habere dicat Hortensius, quibus, antequam tabulas in unum omnes conijciant atque confundant, furtim ostendant, quam quisque sententiam constituendo accusatori conscripserit. *Ascon.*

Ib. *Non enim singulos ferre sententiam, &c.*] In Divinationibus, & in aliis causis majoribus, universi iudices in cistam tabulas simul conijciebant suas; easque insculptas literas habentes; A, Absolutionis; C, Condemnationis: cum de alicujus capite agebatur, N. L. Ampliationis; his enim literis significabant Non Liquere. Vult ergo corruptionis tantam sollicitudinem circa iudices esse Tullius, ut hac religione injectâ pro se judicent.

Singuli autem sententiam de tabula pronuntiabant in levioribus causis, & ob id ipsum neque nota neque custode opus fuit, cur corruptor iudicum adjungeret metum ad gratiam judicantis. *Constituere* autem, tabulas in cista ponere significat, magis quam decernere. *Ascon.*

11. *Ceratam unicuique tabellam dari, &c.*] Terentius Varro frater C. Varronis consobrini M. Tullii, reus ex Asia, apud L. Furium Prætozem primo de pecuniis repetundis, deinde apud P. Lentulum Suram est accusatus; absolutusque est à Q. Hortensio, qui corruptis iudicibus hunc metum adjunxit ad gratiam, ut discoloribus ceris insignitas iudices tabellas acciperent, ut timeret unusquisque eorum, ne fidem pactiōnis non servasse videretur, si non in tabula quam unicuique datam meminisset Hortensius, ex nota ceræ scilicet discoloris, absolutum Varronem reperiret. *Ascon.*

Ib. *Non illa infami ac nefaria.*] Mirè ex ipsius Hortensii persona hoc dicitur, quæ sæpe virtus maxima Ciceronis in hujusmodi allocutionibus invenitur. *Ascon.*

Ib. *Elusit.*] Vide pag. 16. in verbo *elusurus*.

Ib. *Si à Quadruplatoribus.*] Quadruplatores delatores erant criminum publicorum: in qua re quartam partem de proscriptorum bonis, quos detulerant, assequabantur. Alii dicunt, Quadruplatores esse eorum reorum accusatores, qui convicti quadrupli damnari soleant, ut aleæ, aut pecuniæ gravioribus usuris feneratæ, quam pro consuetudine: aut ejusmodi aliorum criminum. *Ascon.*

Ib. *Omnis improbitas.*] Et corrupti iudices, & corruptores eorum & sequestres, & interpretes, & emissarii, & omne quod vitii est. *Ascon.*

12. *Ex Sicilia literas.*] Id est, instrumenta quæ in Verrem conscripta tibi darentur, si ejus accusator constitutus, in Sicilia ejus crimina inquireret. *Sylvius.*

Ib. *Deportare.*] Asportare aliquid ut intreat; deportare ut mutet locum. *Ascon.*

Ib. *Illius Prætura & tua Quæstura.*] Id est, crimina quæ Verres Prætor & quæ tu Quæstor in Sicilia admisissetis iisdem literis conscripta essent. *Sylvius.*

Ib. *Asportare.*] Ut perirent; id est, lacerare aut urere. *Sylvius.*

Ib. *Leetissimum adolescentem.*] Vera laudatio. Vult enim illum non ut inimicum fratris contra germanitatis officium esse cum Verre, sed ideo quod Cæcilius quoque Verri carior sit. *Ascon.*

Leetissimum atque ornatissimum adolescentem.] Veram esse laudationem Pedianus ait, quod à fratre non dissentiat, quem sciat amicum esse Verri. Sed ea-ne causa esse debuit, cur leetissimus atque ornatissimus adolescens diceretur? quæ communis & ampla quædam laus est, non ad germanitatis officium, ut existimasse videtur Asconius, proprie pertinet. Ego argumentum quidem agnosco de prævaricatione Cæcili, quod ejus frater cum Verre sit; sed Ironiam abesse non arbitror, quum eum egregie laudet, qui cum homine perditissimo Verre, contra quem Sicilia tota testimonium dicat, familiarissime & amicissime vivat. *P. Manutius.*

13. *Frumentum sibi in cellam.*] Annonas Prætoris dicit; quæ in frumenti certo numero præbebantur ab Siculis: in quibus Verres & pecuniam pro frumento exegit, & eo pretio, ut pro duobus sestertiis duodenos in modios singulos exegerit, sexies plus quam emebatur. *Ascon.*

Ib. *Emptum est ex S. C. frumentum ab Siculis.*] Sicilia dabat decumanum frumentum, quod ab aratoribus exigebatur sine pretio. Dabat emptum pro quo ex S. C. pecunia solvebatur. Dabat æstimatum,

tum, quod decretum Prætor in cellam, hoc est, in usus cellæ æstimare solebat, accipiens; cum interdum pro frumento pecuniam fumeret. *Ascon.*

Ib. *Pecuniam publicam tu trahebās.*] Hæc erat prima Senatoris administratio, Quæstorem fieri, & in provincia curam gerere pecuniæ publicæ in usus diversos erogandæ. *Ascon.*

13. *Nequa deductio fieret.*] Modo deductio dispendium significat; alias deductio imminutio est etiam iusta. *Ascon.*

Deductio.] Diminutio, quæ facta est à Verre diversis nominibus, pro spectatione, pro collybo, pro nescio quo cerario, pro scriba, ut lib. 3. in Verrem. *Manut.*

Ib. *Mancipes à civitatibus.*] Mancipes sunt Publicanorum Principes Romani homines. Qui quæstus sui causâ si decumas redimunt, Decumani appellantur: si portum aut pascua publica, Portitores aut Pecuarii: quorum ratio scriptura dicitur. Hi omnes exigenda à sociis suo periculo exigunt, & Reipublicæ repræsentant, providentes etiam in illa redemptione commodis suis. Licet autem si moderatè fiat, æstimare in cellam Prætori frumentum. Mancipi pro frumento ab aratoribus pecuniam accipere non licet. *Ascon.*

14. *Quemadmodum defensusus esset.*] Commune crimen erat inter Mancipes & Verrem: illi pro frumento pecuniam exigebant; quod non licebat: hic furtorum prædarumque particeps, permittebat iis, ut, quanti vellent, decumanum frumentum æstimarent, id est, quantam vellent ab aratoribus pecuniam exigere. *Manutius.*

Ib. *Judicium postulas.*] *Asconius* legit, *Indicium*, & rectius. Certa sunt, in quibus impunitas Indici datur, ut in causa proditiōis, Majestatis, & siquid hujusmodi est. Certæ etiam personæ sunt, quæ Indices fieri possunt: itaque neque repetundarum causa per Indices agi solet; neque Senatoria persona potest indicium profiteri salvis legibus. Index est autem, qui facinoris, cujus ipse est conscius, latebras indicat impunitate proposita. Est autem sensus: Judex potes esse, si tibi hoc licet: Accusator, de qua re agimus, esse non potes. Satis contumeliose tanquam levem hominem exagitavit *Cæciliū*. *Ascon.*

15. *Athenis, non Lilybæi; Romæ, non in Sicilia.*] Dicit illum Græcas literas simul & Latinas in Sicilia didicisse: in ea insula, quæ neutra lingua bene utatur; ita enim *Plautus* in *Perfa*:

Dabuntur dotis inde sexcenti tibi logi:

Atque Attici omnes. Nullum Siculum acciperis. *Ascon.*

Ib. *Athenis, non, &c.*] Locum hunc *Asconius* interpretatur; tantum igitur in ejus sententiam *Plauti* verba ex *Menæchmis* subscribam: *Atque adeo hoc argumentum Græcissat, tamen non Atticissat, verum Sicilicissat.* *Hotoman.*

Ib. *Quo die citare reo.*] Nam apud veteres, ut alio quodam loco scribit *Asconius*, & judices & rei, & accusatores & defensores à præcone Prætoris citabantur. *Plutarchus* in *Apophthegm.* scribit, *Ciceronem* tanto in metu cujusdam agendæ causæ tempus exspectasse, ut servum nomine *Erotem* libertate donarit, quod causam quam acturus erat in posterum diem dilatam nuntiasset. *Hotoman.*

16. *Omnes homines petitiones.*] Potest esse Metaphora à gladiatoribus sumpta, ut intelligas petitiones, insultus, subitos ictus & invasiones; ut enim gladiatores, sic etiam oratores se invicem petunt. *Toxita.*

17. *Subire invidiam.*] *Invidia* legit *Asconius*, & addit exemplum; magno ponderi subire; quod proprium est: translatum autem *invidiæ* subire. *Manut.*

Ib. *In hac prolusione.*] *Prolusio* est id quod vulgo appellant præludium; ut qui serio lufuri sunt præmeditatione quadam ante se exercent, ut lufione concalescant. *Servius* exponens illud *Virgīlii* lib. 12. *Æneid.* de Tauro ad pugnam se præparante,

—*Sparsâ ad pugnam proludit arenâ.*

Ad pugnam proludit (inquit) id est, præmeditatur. *Cicero*: si mecum in hac prolusione nihil fueris, id est, præmeditatione certaminis. *Sylvius.*

Ib. *Cum subscriptoribus.*] *Subscriptores* dicuntur *Causidici* qui adjuvare Accusatorem solent: quos oportet summiffius agere quam dicat ille quem sequuntur. *Ascon.*

Subscriptores.] Minores actores causarum, qui acta observabant & notabant, & ex ipsis monebant accusatorem. *Toxita.*

Ib. *In clamando quidem.*] Hujusmodi homines, in libris de Oratore, non declamatores, sed clamatores idem *Tullius* vocat. *Ascon.*

18. *Quartum quem sit habiturus.*] *Subscriptorem* scilicet à *Cæcilio*: is enim primus est, *L. Apuleius* secundus, *Allienus* tertius, quartum non nominat. *Toxita.*

Ib. *Ex illo grege Oratorum.*] Non recessit à translatione *Scenicorum*, qui sunt tragici & comici, dicendo quartum actorem & gregem. *Obturbatores* quosdam sordidosque *Causidicos* significat, qui adhibebantur ad moram faciendam, dum meliores advo-

advocati recrearentur, & se denuo compararent ad dicendum. *Ascon.*

Oratorum.] Alii legunt *Moratorum*, *Asconii* verbis in eam opinionem adducti, quod equidem non improbo: necessaria tamen mutatio non videtur. *Manut.*

19. *Nunquam tales viros commissuros.*] Male facturos, prave & iniqua ratione. Nam committi fraus dicitur atque peccatum: sum enim fidelis & diligens; & ideo nec custode indigeo, & speculatorem esse inter mea secreta non patior. *Ascon.*

Ib. Speculatorem.] Speculator est hostium, custos nostrorum. *Toxita.*

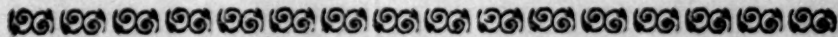
20. *Judicium dat statim, si pareret.*] Dat recuperatores in hæc verba: *Si pareret eam se & omnia Veneris esse dixisse:* dare judicium, veteres dicebant pro iudices dare, certa quadam verborum formula, à quâ discedere non liceret. Exemplum formulæ à Cæcilio datæ hoc est; *Si pareret*

eam se & omnia sua Veneris esse dixisse: legendum autem, *si pareret*, non *si pateret*: cum tamen sensus idem sit; sed multis in locis ubi *paret* fuit, repositum est *apparet*, ignoratione veterum formularum, in quibus *paret* fuisse pro *comparet*, *apparet*, auctor est Festus. *P. Manut.*

25. *Quod in offensione deperdat.*] Quod amittat si offenderit, hoc est, si parum feliciter accusarit, seu parum prospere hæc accusatio ei processerit. *Lambin.*

Ib. Ut turpissime flagitiosissimeque discadat.] Quamvis in accusando Verre turpissime, id est, nullâ diligentiam, & flagitiosissime, id est, nullâ fide, se gesserit. *Manut.*

Ib. Requiret.] Amissum sentiet, hoc est enim, nihil requirit: non sentiet sibi deesse aliquid ex iis rebus, quas nunquam habuit. *Ascon.*

IN P I S O N E M,

ARGUMENTUM

P. M A N U T I I.

NEmini, qui paulo sit humanior, & in hoc elegantioris doctrinæ studio vel minimum versatus, ignotæ sunt Ciceronis inimicitiae cum L. Pisonē & A. Gabinio, ortæ ex eo, quod illi Consules, P. Clodio Tribuno pl. rogationem in Ciceronem iniquissimam ferente, non modo non obstitērant pro Consulari officio & potestate, verum etiam nefarios ejus conatus & exitiosa Reip. consilia vehementer juverant. Absuit Cicero Clodia lege pulsus

pulsus per sexdecim menses : restitutus præcipue Lentuli Consulis opera, memor injuriæ Pisonis & Gabinii, quam aliis locis acerbè eos accusavit, tum vero, referentibus Marcellino & Philippo Coss. de provinciis Consularibus lege Sempronia decernendis, summo studio egit in Senatu (habita, quæ extat, Oratione de provinciis) ut Piso à Macedonia, Gabirius à Syria revocarentur : in quam sententiam Senatusconsultum factum est. Piso prior, ut ex provincia quæ propius aberat, rediit; & ut hæc Oratio declarat, questus est graviter in Senatu de sententia Ciceronis : ad eam querelam, nactus occasionem ulciscendi doloris sui, iracunde & acerbè hac Oratione Cicero respondit, Pompeio & Crasso II. Coss. quod Pedianus contra Fenestellam & sentit & probat.

N O T Æ.

Pag. 247. Syrum nescio quem.] Nota singulorum verborum Energiam. Syrum ait, quod Syri essent ad servitutem nati. Subjungit majoris contemptus causa nescio quem; cum Syrum appellat de grege & turba, unum de multis, vile mancipium, neque de qualibet turba servorum, sed de grege Novitiorum, qui ne ministeriis quidem servilibus & officiis instructi sunt. *Abrahamus.*

249. *Non iste Piso.*] Non is qui es, sed is quem decebat esse, cui Pisoni nomen esset. *Manut.*

250. *Melioribus auctoribus.*] Quam quos Rullus Tribunus plebis lege sua decemviros creabat : utitur autem hac distinctione, si dividi non oportuit, si oportuit; ne Cæsarem offendat, qui Consul partem agri Campani, lata lege, diviserat. *Manut.*

Ib. *Ego in C. Rabirio perduellionis reo, xl. annis ante me, &c.*] Possit aliquis credere lapsum memoria Ciceronem, qui dicat xl. annis ante se Consulem factum esse S. C. adversus L. Apuleium Saturninum Tribunum plebis; cum xxxvi. anni à C. Mario & L. Valerio Flacco Consulibus numerentur : sed hic non subtilis computatio annorum facta est, verum summam tempus comprehensum est; ac perinde accipiendum est ac si dixeris, *prope xl. annis*, hæc enim consuetudo est ipsius Ciceronis : itaque diem in ea quoque, quam habuit in Catilinam in Senatu, cum octavus decimus dies esset posteaquam factum est S. C. ut viderent Consules nequid Resp. detrimenti caperet, dixit, *Vigesimum jam diem*

patimur bebescere aciem horum auctoritatis. Alcon.

251. *Ego cum in Concione abiens.*] Mirum fortasse quis existimet quid sit cur Cicero post Q. Catuli, L. Gellii, totius Senatus auctoritatem, sui etiam fecerit mentionem, quasi vero magni retulerit quid de seipso sentiret. Duæ fuerunt rationes : altera ut res à se gestas propriæ conscientiæ juramenti religione devinctæ testimonio, altera ut easdem universis populi suffragiis comprobaret. Ego, inquit, cum in rostris, populo ad concionem vocato, deponens Consulatum, dicere à Qu. Metello Nepote Tribuno plebis prohiberer, cumque idem Metellus tantummodo permetteret, ut secundum morem Majorum jurarem me nihil fecisse contra leges; non servavi consuetam jurandi formulam, sed ita mihi rerum à me gestarum conscius eram, ut sine ulla dubitatione juraverim, mea unius opera Rempublicam fuisse à conjuratione & interitu liberatam. *Abrahamus.*

252. *Sext. Clodium.*] Omnium ferè P. Clodii scelерum conscius, ministrum, adiutorem; itaque Clodianus canis infra vocatur. *Manut.*

Ib. *Ergo bis fundamentis positus Consulatus tui, &c.*] L. Pifone & A. Gabinio Coss. P. Clodius Tribunus pl. quatuor leges Reip. perniciosas tulit : Annonianam, de qua Cicero hoc loco mentionem non facit, (fuit enim summè popularis, ut frumentum populo, quod antea semis æris ac tridentibus in singulos modios dabatur, gratis daretur.) Alteram, nequis per eos dies, quibus

cum

eum populo agi liceret, de cælo fervaret; propter quam rogationem ait legem Fusiam & Æliam, propugnacula & muros tranquillitatis atque otii, everfam esse: obnuntiatio enim, qua perniciosi legibus resistebatur, quam Ælia lex confirmaverat, erat sublata. Tertiam de Collegiis restituendis, novisque instituendis, quæ ait ex servitorum fæce constituta. Quartam ne quem Censores in Senatu legendo præterirent, neve qua ignominia afficerent, nisi qui apud eos accusatus & utriusque Censoris sententia damnatus esset. Hac ergo ejus lege Censuram, quæ magistra pudoris & modestiæ est, sublata ait. *Ascon.*

253. *Non nemo improbus.*] Vatinium intelligit Abrahamus, allato etiam loco ex Oratione Vatinianâ: *Lex Ælia & Fusia, quæ leges sæpenumero Tribunitios furores debilitarunt & represserunt, quas contra, præter te, nemo unquam est facere conatus, &c.*

254. *Rustum legum omnium.*] In quo leges omnes conflagraverunt. *Manut.*

Ib. *Egere, foris esse Gabinium.*] Manutius legendum putat, *ære consistere posse Gabinium*, & congruit cum verbo *stare*, ut dicat, Nunc quidem vix consistit Gabinus; sed nisi provinciam habeat, sine dubio corruet, ære scilicet alieno oppressus. Hæc ille. — Ego interpretor non esse in suis nummis, sed in ære alieno, quod qui sunt in ære alieno non possunt facile domi suæ conveniri, ut & illum lib. 4. ad Atticum Epist. 16. locum intelligo, *Candidati Consulares omnes rei ambitus: accedit etiam Gabinus, quem P. Sylla non dubitans quin foris esset, postularet.* Abrahamus.

259. *Barbato Epicuro.*] Deliciis & voluptatibus deditos Epicureos barba longior, severitatis index non decere videbatur. Piso tamen & Epicureus erat, ut infra ostenditur, & barbam alebat, ut gravitatem ac mores ab Epicureorum institutis discrepantes præ se ferens civitatem falleret. *Manut.*

260. *Arbitria non mei solum, sed Patriæ.*] Præmia mei funeris, provinciam scilicet Macedoniam; quam, prodito Cicerone, accepit, lege Clodia, tanquam præmium. Pro Sextio: *Illo ipso die, dico; immo hora atque etiam puncto temporis eodem mihi rei publicæ perniciem, Gabinio & Pisoni provincia rogata est.* Arbitria, i. e. præmia dixit in ea quoque post red. in Senatu, & pro domo. *Manut.*

Ib. *Fortunæ rotam.*] Hoc ut juveniliter, sine decoro & gravitate dictum, reprehendi solere, Tacitus ait in Dialogo de Orat. *Manut.*

264. *Sed fasti ulli.*] Adeo Consulibus nomine sunt indigni, ut ne fasti quidem five annorum inscriptiones ferre possint annum horum Consulium nominibus inscribi. Multa exemplaria habent, *fasti*, sed male. *Abrab.*

269. *Paulle nosser.*] Confido vos intelligere, L. Paulum nunc significari, qui fuit Pater naturalis Africani posterioris, qui de Macedonia, atque ultimo ejus de rege triumphavit. Macedoniam autem Pilo, in quem hæc oratio est, obtinuit: propter quod Paulum eum appellat; iridens eum, quod ibi se non prospere gessit. *Ascon.*

271. *M. Marcellus qui ter, &c.*] Hic Marcellus cum statuas sibi, ac patri itemque avo poneret in Monumentis avi sui ad Honorem & Virtutis ædem, subscripsit, *III. Marcelli novies Coss.* fuerat autem avus quinquies, pater semel, ipse ter; itaque neque mentitus est, & apud imperitiores patris sui splendorem auxit. *Ascon.*

274. *Interposita religione.*] Quam religionem incutiebat Sibyllinum Oraculum, vetans ne Rex Ægyptius, si unquam à Romanis auxilium petiisset, reduceretur. *Abrab.*

Sibi ipse præcidit.] Effecit ipse suis sceleribus ne redire possit. *Manut.*

276. *Addicebas Tribuno Pleb.*] Ponebas pretium tuo Consulatu & eum P. Clodio Tribuno plebis ea conditione mancipabas, *Ut si tibi provinciam, si exercitum, si pecuniam ereptam ex Reipub. visceribus dedisset, omnium ejus scelorum socium te adiutoremque præberes; supra.* Abrahamus.

279. *Vertes te ad alteram scholam.*] Ab ista Epicuri Theologia ad alteram ejus doctrinæ partem te convertes, qua parte de finibus bonorum & malorum disputat, & moralia complectitur. *Abrab.*

280. *Triumphalibus ferculis.*] Ligneis instrumentis quibus & captorum oppidorum simulacra & reliqua triumphi pompæ ferebatur. *Manut.*

Ib. *Ratio quidem berele apparet, &c.*] Senarius Plauti in Trinum. cujus imitatione dixit Terentius in Phorm. *Non ratio nobis, sed argentum deerat.* *Manut.*

Ib. *O paterni generis oblite, materni vix memor.*] Non solum à nobilissima Calpurniorum gente & paterno genere degeneras, verum ne maternæ quidem Calventiorum genti plane respondes. *Abrab.*

Ib. *Parva aut nulla.*] Parva ad Cottam, nulla ad Crassum refertur. Nam Cotta, si vixisset, triumphaturus erat, Auctore Pediano. *Manut.*

281. *Neque vero contempsisti, &c.*] Non à petitione triumphi detitisti, quod cum

eum triumphum contemneres : sed quia metuebas, ne, si triumphum petisses, Senatus te cum indignatione & convitiis exploderet. *Abrab.*

Ib. Os verberari.] Sic Q. Cicero ad Tironem : *Verberavi te cogitationis tacito duntaxat convicio ; & congruunt simul, Os verberari, noluit, fore sciebas, ut cum à Senatu triumphum peteres, magnum tibi convicium fieret. Manut.*

285. Quare ex familiari tuo.] Philodemus, qui cum florebat poeticis studiis, poterit certius de poetis judicare, & germanum versus mei sensum exponere. *Abrab.*

287. Cum certi homines non studium ejus.] Fictis sermonibus. Pro Domo : *Hanc nostram conjunctionem, hanc conspirationem in Repub. bene gerenda, hanc jucundissimam vitæ atque officiorum omnium societatem, certi homines fictis sermonibus & falsis criminibus dirimerunt : cum iidem illum ut me metueret, me caveret, monerent ; iidem, apud me mihi illum esse uni inimicissimum dicerent. Manut.*

290. Hospitis tui Platoris.] De Harusp. Respons. *Quis Platorem ex Orestide, quæ pars Macedonia libera est, hominem in illis locis clarum ac nobilem, legatum Thessalonicam ad nostrum (ut ipse appellavit) Imperatorem venisse nescit ? quem ille, propter pecuniam quam ab eo extorquere non poterat,*

in vincula conjecit ; & medicum intromisit suum, qui legato, socio, amico, libero sædissime & crudelissime venas incidere. Id.

Ib. Ut venas hominis incideret.] Ad exhauriendum omnem sanguinem à venis, & lenta morte necandum hominem. *Abrab.*

291. Quasi Vasarii nomine.] Quasi promissum à vade P. Clodio, si meam illi salutem tradidisses. Vas est qui vadimonium pro altero promittit : inde Vasarium puto communiter ad omnia quæ promitterentur, esse deductum. Nec tamen ignoro, aliter ab aliis hunc locum accipi. *Manut.*

292. Pellium nomine.] Prætextu pellium ad loricas, clypeos, papiliones faciendos ; qua ratione tantum lucratus est, quantum pater fuerat ante lucratus. *Abrab.*

294. Præposterus Imperator.] Amisit enim oppida, legiones perdidit, & Imperator appellatur. *Manut.*

295. Suavissimi hominis.] Ironia. Nam acerbissimus provinciæ fuerat. *Manut.*

298. Videre te volui, & vidi.] Et vim habet & elegantiam verbi repetitio. *Manut.*

Ib. Evenerit.] Ut aliquis te accuset. *Idem.*

Ib. Tua indignitate.] Cum te sine ullâ dignitate, eum scilicet qui nunc es, videbō. *Manut.*

Q. ASCONIUS PEDIANUS in Orat. CIC. pro A. MILONE.

HANC dixit Cn. Pompeio III. Consule, a. d. VI. Idus April. quod judicium cum ageretur, exercitum in foro & omnibus in templis, quæ circum forum sunt, collocatum à Cn. Pompeio fuisse, non tantum ex oratione, & annalibus, sed etiam ex libro apparet, qui Ciceronis nomine inscribitur De optimo genere Oratorum.

ARGUMENTUM.

ANnius Milo, & P. Plautius Hypsæus, & Q. Metellus Scipio Consulatum petierunt, non solum largitione palam profusa, sed etiam factionibus armatorum succineli.

Miloni & Clodio summæ erant inimiciæ, quod & Milo Ciceronis erat amicissimus, in reducendoque eo enixe operam reipub. dederat, & P. Clodius restituto Ciceroni erat infensissimus, ideoque summe studebat

debat Hyppæo, & Scipioni contra Milonem. Ac sæpe inter se Milo & Clodius cum suis factionibus Romæ depugnauerant : & erat uterque audacia par ; sed Milo pro melioribus partibus stabat.

Præterea in eundem annum Consulatum Milo, Clodius Præturam petebat : quam debilem futuram, Consule Milone, intelligebat.

Deinde cum diu tracta essent comitia Consularia, perficique ob eas ipsas perditas candidatorum contentiones non possent, & ob id mense Januario nulli dum neque Consules, neque Prætores essent, trahereturque dies eodem quo antea modo, dum Milo quamprimum comitia confici vellet, conficeretque cum bonorum studiis, qui obsistebant Clodio, tum etiam populi, propter effusas largitiones, impensas quoque ludorum scenicorum ac gladiatorii muneris maximas, in quas tria patrimonialia effudisse cum Cicero significat, competitores vero ejus trahere vellent, ideoque Pompeius gener Scipionis, & T. Munatius Tribunus pl. referri ad Senatum de Patriciis convocandis, qui Interregem proderent, non essent passi, cum Interregem prodere moris esset :

A. d. xiii. Cal. Feb. (acta etenim magis sequenda & ipsam orationem, quæ actis congruit, puto, quam Fenestellam, qui a. d. xiv. Cal. Feb. tradit) Milo Lanuvium, ex quo erat municipio, & ibi tum Dictator, profectus est ad Flaminem prodendum postera die : occurrit ei circa horam nonam Clodius paulo ultra Bovillas, rediens ab Aricia, prope eum locum in quo Bonæ deæ sacellum est ; erat autem allocutus Decuriones Aricinorum ; vehebatur Clodius equo ; servi xxx. fere expediti, ut illo tempore mos erat iter facientibus, gladiis cincti sequebantur ; erant cum Clodio præterea tres comites ejus, ex quibus Eques Romanus unus C. Cassinius Schola, duo de plebe novi homines, P. Pomponius, C. Clodius. Milo rheda vehebatur, cum uxore Fausta filia L. Syllæ Dictatoris, & M. Fusio familiari suo : sequebatur eos magnum servorum agmen ; inter quos gladiatores quoque erant, ex quibus duo noti, Eudamus & Birria : hi in ultimo agmine tardius euntes, cum servis P. Clodii rixam commiserunt ; ad quem tumultum cum respexisset Clodius minitabundus, humerum ejus Birria romphæa trajecit : inde cum orta esset pugna, plures Miloniani accurrerunt. Clodius vulneratus in tabernam proximam Bovillano delatus est. Milo, ut cognovit vulneratum Clodium, cum sibi periculosius illud etiam vivo eo futurum intelligeret, occiso autem magnum solatium esset habiturus, etiam si subeunda esset pœna, exturbare tabernam jussit : fuit antesignanus servorum ejus M. Fustenus ; atque ita Clodius latens extractus est, multisque vulneribus confectus : cadaver ejus in via relictum, quia servi Clodii aut occisi erant, aut graviter saucii latebant. Sext. Tedijs senator, qui forte ex rure in urbem revertebatur, sustulit, & lectica sua Romam ferri jussit : ipse rursus eodem, unde venerat, gressum recepit : perlatum est corpus Clodii ante primam noctis horam ; infimæque plebis & servorum maxima multitudo magno luctu corpus in atrio domus positum circumstetit : augebat enim facti invidiam

invidiam uxor Clodii Fulvia, quæ cum effusa lamentatione vulnera ejus ostendebat: major postera die luce prima multitudo ejusdem generis confluit, compluresque noti homines elisi sunt, inter quos C. Vibienus senator. [Erat domus Clodii, ante paucos menses empta de M. Scauro, in Palatio.] Eodem Munatius Plancus frater L. Planci oratoris, & Q. Pompeius Rufus Syllæ Dictatoris ex filia nepos, Tribuni pl. accurrunt: eisque hortantibus vulgus imperitum corpus nudum calceatum, sicut in lecto erat positum, ut vulnera videri possent, in forum detulit, & in Rostris posuit. Ibi pro concione Plancus, & Pompeius, qui competitoribus Milonis studebant, invidiam Miloni fecerunt: populus duce Sext. Clodio scriba, corpus P. Clodii in curiam intulit, cremavitque subselliis, & tribunalibus, & mensis, & codicibus librariorum; quo igne & ipsa quoque curia flagravat, & item Porcia basilica, quæ ei erat juncta, ambusta est: domum quoque M. Lepidi interregis (is enim magistratus curulis erat creatus) & absentis Milonis, eadem illa Clodiana multitudo oppugnavit; deinde sagittis repulsa est; tum fasces ex lecto Libitinæ raptos attulit ad domum Scipionis & Hypsæi, deinde ad hortos Cn. Pompeii, clamitans eum modo Consulem, modo Dictatorem.

Incendium curiæ majorem aliquanto indignationem civitatis movebat, quam interfectio Clodii.

Itaque Milo, quem opinio fuerat ivisse in voluntarium exsilium, invidia adversariorum recreatus, nocte ea redierat Romam, qua incensa erat curia, petebatque nibilo deterius Consulatum, aperte quoque tributim in singulos millia assium dederat.

Concionem etiam ei post aliquot dies dedit M. Cælius Tribunus pleb. & Manilius Canianus ejus collega, ipsiusque causam etiam ad populum probabant: dicebant utrique, Miloni à Clodio factas esse insidias.

Fiebant interea alii ex aliis Interreges, qui comitia consularia, propter eorum candidatorum tumultus & easdem manus armatas, habere non poterant: itaque primo factum erat S. C. ut Interrex & Tribuni pl. & Cn. Pompeius, qui pro Consule ad urbem erat, viderent ne quid detrimenti resp. caperet; delectus autem Pompeius tota Italia haberet: qui cum summa celeritate præsidium comparasset, postulaverunt apud eum familiam Milonis, item Faustæ uxoris ejus, exhibendam, duo adolescentuli, qui Appii Claudii ambo appellabantur, qui erant C. Claudii filii, qui frater fuerat Clodii, & ob id illi patrui sui mortem, velut auctore fratre, persequabantur: easdem Faustæ & Milonis familias postulaverunt duo Valerii, Nepos, & Leo, & L. Herennius Balbus. P. Clodii quoque familiam, & comitum ejus postulavit eodem tempore Cælius: familiam Hypsæi, & Q. Metelli, Manilius Canianus ejus collega.

Affuerunt Miloni Q. Hortensius, M. Cicero, M. Marcellus, M. Calidius, M. Cato, Faustus Sylla; verba pauca Q. Hortensius dixit; quæ sunt, liberos esse eos, qui pro servis postularentur: nam post recentem cædem manumiserat eos Milo sub hoc titulo, quod caput suum ulii essent.

Hæc agebantur mense intercalari: post diem trigesimum fere, quam erat Clodius occisus, Q. Metellus Scipio in senatu contra M. Cæpionem conquestus est, ac de cæde P. Clodii falsum esse dixit quod Milo sic se defenderet, & Clodium Aricinos Decuriones alloquendi gratia abiisse, profectum cum sex ac xx. servis: Milonem subito post horam quartam, senatu misso, cum servis amplius CCC. armatis obviam ei contendisse, & supra Bovillas inopinantem in itinere aggressum: ibi P. Clodium, tribus vulneribus acceptis, Bovillas perlatum: tabernam, in quam profugerat, expugnatam à Milone: semianimem Clodium extractum, in via Appia occisum esse, annulumque ejus ei morienti extractum: deinde Milonem cum sciret in Albano parvulum filium Clodii venisse ad villam, & cum puer ante subtraetus esset, de servo Alicore quæstionem ita habuisse, ut eum articulatim consecraret: villicum & duos præterea servos jugulasse: ex servis Clodii, qui dominum defenderint, undecim esse interfectos: Miloni duos solos faucios factos esse: ob quæ Milonem postero die xii. servos, qui ei maxime operam navassent, manumisisset, populoque tributim singula millia æris ad defendendas de se rumores dedisset.

Milo misisse ad Cn. Pompeium dicebatur, quod Hypsæo summe studebat, quod fuerat ejus Quæstor, desistere se petitione Consulatus, si ita ei videretur: Pompeium respondisse, nemini se neque petendi, neque desistendi auctorem esse, neque populi Romani potestatem, aut consilium, aut sententiam interpellaturum: deinde per C. Lucilium, qui propter M. Ciceronis familiaritatem amicus erat Miloni, egisse quoque dicebatur, ne se de hac re consulendo invidia oneraret.

Inter hæc cum crebesceret rumor, Cn. Pompeium creari Dictatorem, neque opportune aliter mala civitatis sedari posse; visum est optimatibus, tutius esse, eum Consulem sine collega creare: & cum tractata ea res esset in Senatu, facto in M. Bibuli sententiam S. C. Pompeius, ab Interrege Ser. Sulpitio v. Cal. Mart. mense intercalario, Consul creatus est, statimque Consulatum iniit.

Deinde post diem tertium de legibus novis ferendis retulit: duas ex S. C. promulgavit. Alteram de vi, qua nominatim cædem in Appia via factam, & incendium curiæ, & domum M. Lepidi interregis oppugnatam comprehendit. Alteram de ambitu: pœnam graviolem, & formam judiciorum breviorlem. Utraque enim lex prius testes dari per triduum, deinde uno die atque eodem & ab accusatore & ab reo pererari jubebat, ita ut duæ horæ accusatori, tres reo darentur.

His legibus obfistere M. Cælius Tribunus pl. studiosissimus Milonis conatus est, quod & privilegium diceret in Milonem ferri, & judicia præcipitari: & cum pertinacius legem Cælius vituperaret, eo processit iræ Pompeius, ut diceret, si coactus esset, armis se remp. defensurum: timebat autem Pompeius Milonem, seu timere se simulabat: plerumque non domi suæ, sed in hortis manebat, idque ipsum in superioribus, circa quos etiam magna manus militum excubabat: Senatum quoque semel in porticu suo habuerat Pompeius, quod diceret timere se adventum Milonis.

Dein

Dein proximo Senatu P. Cornificius ferrum Milonem intra tunicam habere ad femur alligatum dixerat; postulaverat, ut femur nudaret; & ille sine mora tunicam levaverat: tum M. Cicero exclamaverat, omnia illi similia crimina esse, quæ in Milonem dicerentur alia.

Deinde Munatius Plancus Tribunus pl. produxerat in concionem M. Æmilium Philemonem, notum hominem, libertum M. Lepidi: is se dicebat, pariterque secum quatuor liberos homines iter facientes supervenisse, cum Clodius occideretur, & ob id cum proclamassent, abreptos & perductos in villam Milonis, ibique per duos menses præclusos fuisse: eaque res, seu vera, seu falsa, magnam invidiam Miloni contraxerat: idemque Munatius & Pompeius Tribuni pl. in Rostra produxerant Triumvirum capitalem, eumque interrogaverant, an Galatam Milonis servum cædes facientem deprehendisset: ille dormientem in taberna pro fugitivo deprehensum, & ad se perductum esse responderat: denunciaverant tamen Triumviro, ne servum remitteret; sed postera die Cælius Tribunus pl. & Manilius Canianus collega ejus ereptum è domo Triumviri servum Miloni reddiderunt.

Etsi nullam de his criminibus mentionem fecit Cicero; tamen, quia ita compereram, putavi exponenda.

Inter primos & Q. Pompeius, & C. Sallustius, & T. Munatius Plancus, Tribuni pl. inimicissimas conciones de Milone habebant, invidiosas etiam de Cicerone, quod Milonem tanto studio defenderet; eratque maxima pars multitudinis infensa non solum Miloni, sed ipsi etiam, propter invisum patrocinium, Ciceroni.

Postea Pompeius & Sallustius in suspitione fuerunt in gratiam rediisse cum Milone ac Cicerone. Plancus autem infestissime perstitit, atque in Ciceronem quoque multitudinem instigavit: Pompeio autem suspectum faciebat Milonem, ad perniciem ejus comparari vim vociferatus: Pompeiusque ob ea sæpius querebatur, fieri sibi quoque insidias, & id palam: at majore manu se armabat: dicturum quoque diem Ciceroni Plancus ostendebat; postea autem Q. Pompeius idem minitatus erat; tanta tamen constantia ac fides fuit Ciceronis, ut non populi à se alienatione, non Cn. Pompeii suspitionibus, non periculi futuri metu, si sibi dies ad populum diceretur, non armis, quæ palam in Milonem sumpta erant, deterri potuerit à defensione ejus, cum posset omne periculum suum & offensionem inimicæ multitudinis declinare, redimere etiam Cn. Pompeii animum, si paulum ex studio defensionis remisisset.

Perlata deinde lege Pompeii, in qua id quoque scriptum erat, ut Quæstor suffragio populi ex iis, qui Consules fuerant, crearetur, statim comitia habuit, creatusque erat L. Domitius Ænobarbus Quæstor: aliorum quoque judicum, qui de ea re judicarent, Pompeius tales proposuit, ut nunquam neque clariores viros, neque sanctiores propositos esse constaret.

Post

Post quod statim nova lege Milo postulatus à duobus Appiis Clodii adolescentibus, iisdem, à quibus antea familia ejus fuerat postulata, itemque de ambitu ab iisdem Appiis; & præterea de vi à Q. Petulcio, & L. Cornificio; de Sodalitiis à P. Fulvio Nerato: postulatus autem erat de Sodalitiis & de ambitu ea spe, quod primum judicium de vi futurum apparebat, quo eum damnatum iri confidebant, nec postea responsurum.

Divinatio de ambitu accusatorum facta est, Quæsitore A. Torquato: atque ambo Quæsitores, Torquatus & Domitius, pridie Nonas Apr. reum adesse jusserunt; quo die Milo ad Domitii tribunal venit, & Torquati amicos misit: ibi, postulante pro eo M. Marcello, obtinuit, ne prius causam de ambitu diceret, quam de vi judicium esset perfectum.

Apud Domitium autem Quæsitorem major Appius postulavit à Milone servos exhiberi numero IV. & L. & cum ille negaret, eos qui nominabantur in sua potestate esse, Domitius ex sententia judicium pronuntiavit, ut ex servorum eorum numero accusator quot vellet ederet.

Citati deinde testes, secundum legem, quæ, ut supra diximus, jubebat, ut prius, quam causa ageretur, testes per triduum audirentur, dicta eorum judices consignarent, quarta die adesse omnes in diem postero juberentur, ac coram accusatore ac reo pilæ, in quibus nomina judicum inscripta essent, æquarentur: dein rursus postero die sortitio judicum fieret unius & lxxx: qui numerus cum sorte obtigisset, ipsi protinus sessum irent: tum ad dicendum accusator duas horas, reus tres haberet, reusque eodem die illo judicaretur: prius autem quam sententiæ ferrentur, quinos ex singulis ordinibus accusator, totidem reus rejiceret, ita ut numerus judicum relinqueretur, qui sententias ferrent, quinquaginta & unus.

Primo die datus erat in Milonem testis Cassinius Schola, qui se cum P. Clodio fuisse, cum is occisus est, dixit; atrocitatemque rei factæ, quam maxime potuit, auxit; quem cum interrogare M. Marcellus cæpisset, tanto tumultu Clodianæ multitudinis circumstantis exterritus est, ut vim ultimam timens in tribunal à Domitio reciperetur; quam ob causam M. Marcellus & ipse Milo à Domitio præsidium imploraverunt. Sedebat eo tempore Cn. Pompeius ad ærarium, perturbatusque erat eodem illo clamore: itaque Domitio promisit, se postero die cum præsidio descensurum, idque fecit: quare territi Clodiani, silentio verba testium per biduum audiri passi sunt: interrogarunt eos M. Cicero, M. Marcellus, & Milo ipse; multi ex iis, qui Bovillis habitabant, testimonium dixerunt de iis, quæ ibi facta erant, cauponem occisum, tabernam expugnatam, corpus Clodii in publicum extractum esse. Virgines quoque Vestales dixerunt, mulierem ignotam venisse ad se, quæ Milonis mandato votum solveret, quod Clodius occisus esset: ultimæ testimonium dixerunt Sempronia Tuditani filia, socrus P. Clodii, & uxor Fulvia, & fletu suo magnopere eos, qui adstabant, commoverunt.

Dimisso circa horam decimam iudicio, T. Manutius pro concione populum adhortatus est, ut postero die frequens adesset, & elabi Milonem non pateretur, iudiciumque & dolorem suum ostenderet.

Euntibus ad tabellam ferendam postero die iudicibus, qui fuit iudicii primus * a. d. iii. Idus Apr. clausæ fuerunt tota urbe tabernæ: præsidia in foro & circa omnes fori aditus Pompeius disposuit: ipse pro ærario, ut pridie, consedit, septus deleta manu militum: sortitio deinde iudicium, ut primo die, facta est; post, tantum silentium toto foro fuit, quantum esse in aliquo foro posset.

Tum intra horam secundam accusatores cœperunt dicere, Appius major & M. Antonius, & P. Valerius Nepos: usi sunt ex lege horis duabus.

Respondit his unus M. Cicero; & cum quibusdam placuisset, ita defendi crimen, interfici Clodium, pro republica fuisse, quam formam M. Brutus secutus est in ea oratione, quam pro Milone composuit & edidit, quamvis non egisset, Ciceroni id non placuit, quod, non qui bono publico damnari, idem etiam occidi indemnatus posset: itaque cum insidias Milonem Clodio fecisse posuissent accusatores, quia falsum id erat (nam forte illa rixa commissa fuerat) Cicero apprehendit, & contra Clodium Miloni fecisse insidias disputavit; eoque tota oratio ejus spectavit: sed ita constitit, ut diximus, neutrius consilio pugnatum esse eo die, verum forte occurrisse; ex ea rixa servorum ad cædem perventum: notum tamen erat, utrumque mortem alteri sæpe minatum esse: & sicut suspectum Milonem major, quam Clodii, familia faciebat, ita expeditior & paratior ad pugnam Clodianorum quam Milonis fuerat.

Cicero cum inciperet dicere, exceptus est acclamatione Clodianorum, qui se continere ne metu quidem circumstantium militum potuerunt: itaque non ea, qua solitus erat, constantia dixit.

Manet autem illa quoque excepta ejus oratio: scripsit vero hanc, quam legimus, ita perfecte, ut jure prima haberi possit.

* Aut hinc legendum a. d. vi. Idus, aut in capite Argumenti a. d. iii. Idus, ut conret numerus.

N O T Æ.

Pag. 301. Si opposita Miloni.] Dissimulat Orator, ne Pompeium offendat: nam severa etsi multo magis à Clodianis, non nihil tamen & à Milone Pompeius timebat. Manut.

309. Divisa sententia est postulante, &c.] Quid sit dividere sententiam explicat Asconius Pedianus, ex quo & Plinii Junioris lib. 9. Epistola nondum edita: verum ita obscure (quod nec Ascon. integer eo loco, & Plinii Epistola multis in locis corrupta sit) ut assequi nequeas veram ejus rei de-

clarationem; verum quantum licuit in studioforum gratiam hæc collegimus. Pompeius v. Cal. Mart. solus Consul ab Interrege Servio Sulpicio renunciatus post diem tertium de novis legibus ferendis retulit: quas binas ex S. C. promulgavit; unam de vi; alteram de amb. tu. His latis, Pompeius Comitia habuit: Populi suffragiis L. Domitius Ænobarbus de vi factus est inquisitor; A. Torquatus de ambitu. Pridie Kal. Mart. in Senatu dixit Hortensius (pro decreto, ut arbitrator de veteribus ut extra ordinem

ordinem legibus quæreretur. Huic sententiae intercessit furiosus ille Trib. Pleb. Munatius Plancus emptus à Clodianis: Quod inquit Cic. inquit, *Reliqua Senat. auctoritas empta intercessione sublata est.* Quare nova lege de vi ab Appiis adolescentibus Milo postulatus est apud L. Domitium: hac lege nova de vi quæstionem habuit; quæ cum esset multiplex, nempe de cæde facta in Appia via, de incendio Curiae, de domo Lepidi interregis oppugnata, eam dividi postulavit Q. Fufius Senator, id est, ut de rebus singulis actiones haberentur singulæ: & hoc est quod ait Cicero, *Divisa sententia est postulante nescio quo.* Itaque Milo iussus prid. Non. Apriles ad Comitii tribunal venit; à quo per triduum ex lege Pompeii testibus aditis, tertio Idus April. Judicium sortitio acceptis tabellis facta est. Tum ad horam secundam accusatores cœperunt dicere, Appius Major, M. Antonius, & P. Valerius Nepos; qui in agenda cæde Clodii duabus ex lege Pompeii horis usi sunt: his unus respondit M. Tull. Cicero. *Jac. Craquius.*

312. *Sed stulti sumus, qui.* Correctio Oratoris, recapitulatio, Ironia, quarum concentu, ut alias figuras omittam, mire Oratio temperatur. *Abrah.*

Ib. *Dederas enim, quam contemneres populares.* Constantiam L. Domitii, quam in Prætura præstitit, significat. Nam eo tempore, cum Cn. Manlius Tribunus Pl. subnixus libertinorum & servorum manu perditissimam legem ferret, ut libertinis in omnibus tribubus suffragium esset, idque per tumultum ageret & Clivum Capitolinum obsideret, discussisset perruperatque cætum Domitius, ita ut multi Manlianorum interficerentur; quo facto & plebem infimam offenderat, & Senatus magnam gratiam inierat. *Ascon.*

313. *Non religione aliqua.* Non ideo permotus est ad relinquendam eo anno Præture petitionem, quia viderat non semel inauspicatis avibus, & aliis sinistris auspiciis, Comitia prohiberi. *Abrah.*

322. *Quando illius postea fida, &c.* Manifestum est pertinere ad id tempus, quo, post rogationem à Publio Clodio in eum promulgatam, urbe cessit.

Quare dicat, *insidiata Pompeio est,* fortassis queratis: Pisonem & Gabinio Coss. pulso Cicerone in exilium, cum III. Idus Sext. Pompeius in Senatum venit, dicitur servo P. Clodii sicam excidisse, eaque ad Gabinium Consulem delata dictum est servo imperatum à P. Clodio, ut Pompeius occideretur. Pompeius statim domum rediit, ex eo domi tenus obsessus est etiam à liberto Clodii Damione, ut ex actis ejus

temporis cognovi: in quibus xv. Cal. Sept. L. Novius Tribunus Pleb. Collega Clodii, cum Damio adversum Flaviū Prætorem appellaret Tribunos, & Tribuni de appellatione cognoscerent, ita sententiam dixit: *Et hoc Apparitore P. Clodii vulneratus sum; & hominibus armatis præsidis dispositis à Republica remotus sum: Cneius Pompeius obsessus est; cum appeller non utar ejus exemplo quem vitupero; & judicium tollam & reliqua de intercessione.* *Ascon.*

323. *Nece Papirii cruentavit.* Pompeius post triumphum Mithridaticum, Tigranis filium in Catenis deposuerat apud Flavium Senatorem: qui postea cum esset Prætor eodem anno, quo Tribunus Pl. Clodius, petit ab eo Clodium super cœnam, ut Tigranem adduci juberet, ut eum videret; adductum collocavit in convivium: dein Flavio non reddidit. Tigranem dimisit & habuit extra catenas, nec repetenti Pompeio reddidit; postea in navem deposuit; & cum profugeret ille tempestate delatus est Antium; illico ut deduceretur ad se, Clodius Sext. Clodium misit qui eum reduceret. Flavius quoque re cognitâ ad diripiendum Tigranem profectus est: ad quartum lapidem ab Urbe pugna facta est; in qua multi ex utraque parte ceciderunt, plures tamen ex Flaviis, inter quos & M. Papirius eques Romanus Publicanus, familiaris Pompeio. Flavius sine comite Romam vix perfugit. *Ascon.*

Ib. *Potuitne L. Cæcilii justissimi fort. &c.* L. Cæcilius Rufus, de quo dicitur, Prætor fuit P. Lentulo Spinthere, Q. Metello Nepote Coss. quo anno Cicero restitutus est. Is cum faceret ludos Apollinares, ita infima concitata multitudo annonæ caritate tumultuata est, ut omnes, qui in theatro spectandi causa confederant, pellerentur: de oppugnata domo nusquam adhuc legi. Pompeius tamen cum defenderet Milonem apud populum, de vi accusante Clodio, obstitit; & legimus apud Tironem Libertum Ciceronis in libro quarto de Vita ejus, oppressum à Clodio L. Cæcilium Prætorem. *Ascon. Pedianus.*

330. *Quibusnam de servis.* Hinc infirmatur fides quæstionis, quod & essent servi Clodii, & è domo accusatoris producerentur, & ipse accusator haberet quæstionem. *Abrah.*

331. *Quis eos postularit? Appius.* Non P. Clodii frater, sed Caii fratris ejus filius, Milonis accusator. *Idem.*

Ib. *Clodius insidias fecit Miloni.* Et hoc contra quæstionis morem, quam qui habebat, nullum debebat suggerere nominatim: deinde fas non erat minis aut promissis ad hoc potius quam illud dicen-

dum eos qui torquebantur impellere. *Abrahamus.*

Ib. Quid hac quaestione dici potest integrus ?] Ironia. *Idem.*

335. *Non jam hoc Clodianum crimen timeamus.*] Diximus in Argumento Orationis hujus, Cn. Pompeium simulasse se timere, seu plane timuisse Milonem; & ideo ne domi quidem suæ, sed in hortis superioribus ante judicium mansisse, ita ut villam quoque præsidio militum circumdaret. Q. Pompeius Tribunus plebis, qui fuerat familiarissimus omnium P. Clodio, & sectam suam sequi se palam profitebatur, dixerat in concione paucis post diebus quam Clodius erat occisus: *Milo dedit quem in Curia cremaretis, dabo quem in Capitolio sepeliatis.* In eadem concione idem dixerat (habuit enim eam ad vii Cal. Febr. cum Milo pridie, id est viii Cal. Febr. venire ad Pompeium in hortos ejus voluisset) *Pompeium ei per hominem propinquum misisse ne ad se veniret.* Prius etiam quam Pompeius tertium Consul crearetur, tres Tribuni, Q. Pompeius Rufus, C. Sallustius Crispus, T. Munatius Plancus, cum quotidianis concionibus suis magnam invidiam Miloni propter Clodium excitarent, produxerant ad populum Cn. Pompeium, & ab eo quaesierant, num ad eum delatum esset illud quoque indicium, suæ vitæ insidiari Milonem. Responderat Pompeius, Licinium quendam de plebe, sacrificulum, qui solitus esset familias purgare, ad se detulisse, servos quosdam Milonis, itemque liberos, comparatos esse ad cædem suam: nomina quoque servorum edidisse: ad Milonem misisse, ut eos in potestate sua haberet: à Milone responsum esse, ex iis servis quos nominasset, partim neminem se unquam habuisse, partim manumisisse. Dein, cum Licinium apud se haberet, Lucium quendam de plebe ad corrumpendum indicem venisse: quâ re cognita, in vincula eum publica à se coniectum: decreverat enim Senatus, ut cum Interrege & Tribunis plebis Pompeius daret operam, nequis Respub. detrimenti caperet. Ob has suspiciones Pompeius in superioribus hortis se continuavit; deinde ex S. C. delectu per Italiam habito, cum rediisset, venientem ad se Milonem unum omnium non admisit: item cum Senatus in porticu Pompeii haberetur, ut Pompeius posset interesse, unum tum excutius prius quam in Senatum intraret, jusserat. Hæc sunt suspiciones, quas dicit se Cicero pertimescere. *Ascon.*

Ib. Ea voce, ut me audire.] Tam clara & elata, ut me à Rostris dicentem exaudire possis sedens, ex ipso vestibulo ærarii,

ut notat Asconius in argumento. *Abrahamus.*

Ib. Conquistores tui.] Vulgo Commissarii, qui alterius nomine milites conquirunt conscribendos. *Abrah.*

341. *Vir vere.*] Vere fortis & generosus. *Abrah.*

347. *Sed etiam tribus suis patrimoniis.*] Milo ex familia fuit Papia, deinde adoptatus fuit à C. Annio avo suo materno; tertium patrimonium videtur significare Matris, aliud enim quod fuerit non invenio.

Peracta utrinque causa, singuli quinos accusator & reus Senatores, totidem Equites & Tribunos ærarios rejecerunt, ita ut unus & quinquaginta sententias tulerint. Senatores condemnaverunt XII. abolverunt VI. Equites condemnaverunt XIII. abolverunt IV. Tribuni ærarii condemnaverunt XIII. abolverunt III. [*Hæc Pedianus: dubium tamen esse non potest, quin error in notas numerorum irrepperit; si enim unus & quinquaginta fuerint, oportet à singulis ordinibus septem & decem fuisse: quare fortasse sic legendum fuerit, Senatores condemnaverunt XI. abolverunt VI. &c. Tribuni ærarii condemnaverunt XIII. abolverunt IV. Sed quis possit hæc divinare? Abrahamus. Pergit Asconius.*] Videbantur non ignorasse iudices, infcio Milone vulneratum esse Clodium; sed compererant, postquam vulneratus esset, iussu Milonis occisum.

Fuerunt qui crederent, M. Catonis sententia eum esse absolutum; nam & bene cum republica actum esse morte P. Clodii non dissimulaverat, & studebat in petitione Consulatus Miloni, & reo affuerat. Nominaverat quoque cum Cicero præsentem, & testatus erat, audisse eum à M. Favonio ante diem tertium quam cædes facta erat, Clodium dixisse periturum esse eo triduo Milonem. Sed Milonis quoque notam audaciam vindicare P. R. utile visum est: unde sciri nunquam potuit, utram sententiam tulisset. Damnatum autem opera maxima Appii Claudii pronunciatum est.

Milo postero die factus reus ambitus apud Manlium Torquatum absens damnatus est: illa quoque lege accusator fuit ejus Appius Claudius; & cum ei præmium lege daretur, negavit ei. Subscriperunt & in ambitus iudicio P. Valerius Leo, & Cn. Domitius, Cn. F. Post paucos dies quoque Milo apud Favonium Quæstorem de Sodalitibus damnatus est, accusante P. Fulvio Nerato, cui lege præmium datum est. Deinde apud L. Fabium Quæstorem iterum absens damnatus est de vi. Accusavit L. Cornificius, & Q. Patulcius.

Milo

Milo in exilium Massiliam intra paucissimos dies profectus est: bona ejus propter alieni æris magnitudinem semuncia venierunt.

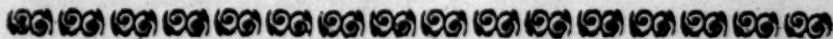
Post Milonem, eadem lege Pompeia, primus est accusatus M. Saufeius, M. F. qui dux fuerat in expugnanda taberna Bovillis & Clodio occidendo. Accusaverunt eum L. Cassius, L. Fulcinus, C. F. C. Valerius. Defenderunt M. Cicero, M. Celi; obtinueruntque, ut una sententia absolveretur. Condemnaverunt Senatores X. absolverunt VIII. Condemnaverunt Equites Romani IX. absolverunt VIII. sed ex Tribunis ærariis decem absolverunt, VI. condemnaverunt: manifestumque odium Clodii saluti Saufeio fuit, cum ejus vel pejor causa quam Milonis fuisset, qui aperte dux fuerat expugnandæ tabernæ repertus.

Deinde post paucos dies apud Confidium Quæstorem, lege Plautia de vi, subscripti-

one eadem accusatus est, quod loca occupasset, & cum telo fuisset antesignanus operarum Milonis. Accusaverunt C. Fidius, Cn. Aponius, Cn. F. M. Seius Sex. F. Defenderunt M. Cicero, M. Terentius Varro Gibbs: absolutus est sententiis plenius quam prius; graves habuit XIX. absolutorias II. & XXX. Sed è contrario hoc, ac priore judicio, accidit. Equites enim, ac Senatores eum absolverunt, Tribuni ærarii damnaverunt.

Sex, autem Clodius, quo auctore corpus Clodii in curiam illatum fuit, accusantibus C. Cefennio Philone, M. Aufidio, L. Aponio, magno consensu damnatus est, sententiis VI. & XL. Absolutorias V. omnino habuit, duas Senatorum, tres Equitum.

Multi præterea, & præsentis, & cum citati non respondissent, damnati sunt, ex quibus maxima pars fuit Clodianorum, *A. J. con.*

[illegible]

VARIAE LECTIONES.

In Q. CÆCILII Divinatio.

Parag. I. **D**escendere.] C. Stephanus
 Lin. 4. (aut quisquis ille fuerit
 qui varias lectiones ad fi-
 nem illius editionis positas collegerit) hæc
 habet: *Dubium non est* (inquit) aut Ci-
 ceronem multis amanuensibus usum fuisse,
 aut sæpius transcripta sua exemplaria emen-
 dasse, aut perperam ab indoctis descripta,
 deinceps emendata fuisse: id scilicet vult,
 vel ab ipso Ciceronis ævo variantes lectiones
 in ejus scriptis existisse. Et hoc verum
 esse vel ex hoc ipso loco liquet; ubi Asco-
 nius hæc notat. [*Hoc toto Capite Solæcisini*
species continetur, nisi addas ET aut IDEM,
ut sit ET subito nunc mutata voluntate ad
accusandum descenderim: quare multi non
descenderim legunt, sed descendere.] Hinc
 patet Asconium legisse *descenderim*, alios
descendere; & certe in diversum abeunt
 Codd. qui nunc exstant.
 II. 40. *Eam partem*; lege *ad eam partem*,
 excidit enim *ad operarum incuria*.
 III. 3. *Quod sequi*; al. *quid sequi*.
 V. 18. *Senatus pop.* al. *Senati pop.*
 23. *Pro imprudens*, lege *impudens*.
 31. *Taceant*. Ita C. Steph. & aliz Edd.
 Grævius autem è MSS. reponit *tacerent*.
 38. *Pro interponi*, lege *interponis*.
 42. *Nam, te aſ.* Grævius reponit *Num,*
te aſ.
 VI. 10. *Hortensius*. Vocem *Hortensius*,
 quæ in MSS. nonnullis abest, ex margi-

ne intrusam censet Grævius.

IX. 16. *Vere se def.* Dele *se*, quod operæ
 intruserunt.

29. *Judicium*. Ita Ed. C. Steph. &c.
 Sed Ascon. & alii *indiciu* recte.

X. 10. *Quid facere*; lege & *quid facere*.

17. *Patrarit*. F. Fabritius, Grævius, &c.
 peccavit.

X. 45. *Illius diei*. Sic Asconius & Editi
 multi, Manutios secuti. Sed MSS. multi,
 ut & Priscianus, *illius temporis* habent.

XI. 13. *Orationis subire invidiam*. In A-
 scon. edito, *Orationis subire invidiæ*, sed
 in Asconio Grævii MS. *Orationi subire*
 sine voce *invidiæ*; & sic apud Nonium
 Marcellum: *Poterisne ejus orationem [al.*
orationi] subire?

15. *Præstringat*. Lamb. *Præstringuat*.

XIII. 6. *Oratorum*. Sic plerique editi, ut
 & magna pars MSSorum. Sed alii ha-
 bent *Moratorum*, quod eruditis magis
 placet.

XIV. 25. *Tibi se*. Dele *se*, errore typog.
 intrusum.

XVI. 6. *Quamobrem eum cui quæstor fu-*
eris. Sic apud Asconium legitur, appro-
 bante Hotomanno. Alii autem habent,
quamobrem, qui quæstor ejus fueris.

XVII. 21. *M. Silano*. Sic recte restituit
 Hotomannus ex ipso Cicerone in iv. Ver-
 rin. cum Codd. omnes perperam habe-
 ant *Dec. mo Silano*.

Pro Lege MANILIA.

- Par. I. *Contingere*. Sic olim editi omnes.
 Lin. 7. Grævius autem è Cod. Erfurt. reponit *attingere*, quod Ciceroni familiaris.
16. *Mandandum*. Sic vulgati fere omnes: sed F. Fabritius, Grævius, & alii *Mandandis* è MSS. reponunt.
22. *Atque in primis*; lege *Atque illud in primis*.
- II. 13. *Succurrerit*. Sic Manut. & libri tam MSS. quam impressi: sed alii habent *successerit*, quod recepit Grævius.
- III. 11. *Et à vobis & ab imperatoribus reip. consulendum*. Sic multi MSS. & editi ante Lambinum omnes; ipse autem, probante F. Fabritio, sic è quibusdam Codd. reposuit, *à vobis, & ipso- rum, & reipub. causa consulendum*.
- IV. 13. *Reportarint*; rectius *reportarent*.
28. *Distracti*. Cod. Fabritii & alii *districti*.
40. *Naviculatoribus*. Sic Edd. & Pall. omnes Grut. sed vetus Fabritii Codex *Naviculariis*.
- VI. 6. *Si ad belli — retinere*. Sic optime ex Cod. Werd. restituit Guilielmus, approbante Grævio, quia nemo novit quid sit belli utilitatem sustinere: sic enim in vulgatis erat, *Si & belli utilitatem — sustinere*.
23. *fructui sunt*. Sic Cod. Fabrit. & Erfurt. Sed vulg. *fructuosi sunt*, quod etsi ferepndum sit, tamen non æque placeat.
- VII. 20. *Id quidem certe*. Sic recte Cod. F. Fabrit. ut & Francii & Erfurt. Vulgati male, *Id quod certe*. Hotomannus ex conjectura delevit quod.
- VIII. 7. *Sapientis*. Sic ex opt. MSS. Græv. alii *Sapientissimo*.
9. *instruētas fuisse; urbemque*. Sic optimi MSS. & antiquitus editi: sed alii vulgati habent *instruētas fuisse celeras, urb.* inepte, Nam hic Mithridatis copias amplificat, ut Lucullum laudet.
53. *processio*. Sic Codd. antiquiores, al. *processus*.
75. *quantum illud bellum factum*; ita melioris notæ MSS. & edd. vet. *quantum factum* exponit Lamb. *quam magnum factum, quantopere auctum*, &c. quod qui non intelligebant pro *factum* substituerunt *futurum*.
- IX. 21. *Pro exercuit lege exercuerit*.
- X. 46. *poteſtate*. Testatur quidam apud A. Gellium. I. 7. *poteſtatem* scripſiſſe Ciceronem; & certe eodem modo loquitur supra pag. 23. *quæ in amicitiam P. R. ditionemque eſſent*.
121. *devocavit*. Sic Cod. Fabrit. & alii: h. e. quasi *de via vocavit*: vulgati multi habent *revocavit*.
- XI. 26. *nisi ipsum id temporis*. Sic ed. Steph. ut & alie multæ, Lamb. autem *ad id ipsum temporis*: sed Græv. è Colon. & Erfurt. sic restituit, *nisi ad ipsum discrimen ejus temporis*.
40. *Eumque Pomp.* Græv. è MSS. reponit *Eum, quem Pomp.*
- XIII. 27. *transmarinam*. Sic Lamb. & Græv. è MSS. Vulgati *maritimam*, quod huic loco minus convenit.
- XIII. 51. *ascendere*. Grævius è MS. Col. reponit *escendere*, quæ vox à librariis minus intellecta sæpe suo loco mota est.
73. *quem per vos ipse*. Sic Grævius è MSS. alii *per se ipse*; inepte.
- XIV. 3. *Si quid de eo factum eſſet*. Sic editi plerique; al. *ſi quid eo factum eſſet*: utrovis modo locuti sunt veteres. Sic noster, *quid illo fiet?* Ep. 1. l. 6. ad Att. *Quid me fiet?* Terent.
34. *Sed etiam studio omni visendam p.* Hunc locum Grævius è MS. uno & altero sic auxit, *sed omnium etiam studio visendam & concelebrandam p.*
67. *interiorum nationum*. Sic Grævius ex optimis MSS. & primis editis. *Interiores* autem dicuntur quæ longius à finibus nostris sunt remotæ, & interiorum regionis partem habitant. Sic intra & interiores usurpat P. Mela, l. 1. cap. 4. & 8.
87. Post vocem *liberis*, Gruterus è MSS. hæc addidit, *qui ab ornamentis sanorum atque oppidorum*.
93. *populus Romanus*. Cum in antiquis fere P. R. exaratum sit, Hotomani & Lamb. legunt *populum R.* alii *Prætores*. & sic vocem videbat de ora maritima dici putant; alii aliter rem expediunt. Sed vulgatam lectionem tuetur Gronovius l. 4. cap. 4. de Pec. Vett.
94. *neque nos*. Sic Grævius è MSS. al. *neque eos*.

XV. 6. *quantam nunc* — *videmus*. Sic Grævius ex Cod. Hittorp. & Erfurt. al. *quantam non* — *vidimus*. Sed hoc to-

tum membrum forte rectius abesse posse putat idem Grævius.

Pro C. RABIRIO.

Par. II. *Expromenda*. Ita Manut. Ed. C. Lin. 15. Steph. &c. Grut. *exprimenda*. 30. *Convenerint*. Sic omnes ed. Grævius è Francii lib. *concurrerint*. V. 4. *Prætores, præter Glauciam*. Vo-

cem *Prætores* (quæ è libris etiam scriptis exciderat propter sequentem *præter*) recte restituit Adr. Turnebus; quem & alii sequuntur eruditi.

I. In L. CATILINAM.

Par. I. *Consensus bonorum*. Sic legitur a Lin. 5. pud Quintil. l. 9. cap. 3. Sed MSS. multi habent *concurfus*.

33. *patre natus, avis maj.* Grut. & Græv. *patre, avo, maj.* quod & inter varias lectiones C. Steph. repositum.

36. *Prætorem mors ac reipub. pæna*. Sic locum hunc è MSS. suis repræsentat Grævius, alii aliter, *Prætorem* alii male omittunt, & *mors à reip. p.* legunt: Sed vide Grævium.

39. *tanquam gladium in v.* Sic hunc locum citat Asconius in Pisoniana, & sic vulgati plerique. Sed *gladium* ab optimis MSS. abesse testantur Muret. Lamb. Grut. Græv.

III. 20. *vacuam fecisses*. Græv. & alii è MSS. *vacuefecisses*, quod etiam inter

Var. Lect. C. Steph. Sic enim infra, *subsellia vacuefacta sunt*.

28. *tibi hæc lux*. Sic Grævius è Codd. alii, *tibi hujus vite hæc lux*, quod è Glossa natum videtur.

33. *fortunam reipub.* al. *fortunam P. R.* id est, *Populi Rom.* quod Ursino, Mureto, & Grævio placet.

69. *Nullum jam tot annos*. al. *Nullum aliquot jam annis*.

IV. 32. *Cedas*. Sic Græv. è MSS. opt. editi *perperam Concedas*.

65. *occisorum*. Manut. & Græv. *otiosorum*. [h. e. in pace & otio viventium] Et supra pro *ad insidiandum*, Grut. & Græv. *insidiantem* reponunt.

V. 14. *Romanorum*. Grævius rescribit *reorum*, è Codd. quibusdam,

II. In L. CATILINAM.

Par. I. **NON** jam, al. non enim jam. Sed
Lin. 3. enim delent Muret. Manut.
&c.

18. *Prostratusque est, Qu.* Sic è MS. Ur-
finus. al. *prostratus, Qu.*

II. 5. *Interemptum.* Muret. & Græv. è
vett. *Interfectum.*

III. 40. *Ab istis suis sociis.* Muret.
Græv. & alii delent *suis sociis* tanquam
glossemata.

42. *Consumeret.* Sic lib. vett. & Ed. C.
Steph. pro quo alii habent *consumeren-
tur.*

IV. 54. *Unum genus.* Sic MSS. ed. C.
Steph. & alii. Sed in aliis *Primum genus.*

59. *dubites aliquid de poss. det. ac fid. acq.*
Muret. & alii, *dubites de poss. detr.*
acquirere ad fidem.

68. *quod aut ded.* Græv. *qui aut ded.*

V. 1. *jam confectum.* Sic multi editi.
MSS. alii, *jam effectum, sed tamen alii
etate jam affectum*; quod & Grævius
admisit. Idem paulo post pro *conviviis*,
apparatibus, habet *conviviis apparatis*,
ut & R. St.

55. *Cumulis*, al. *Tumulis.*

58. *Suppeditamus*; al. *Superamus*; al.
Suppeditamur.

60. *Si inquam.* Vox inquam abest à vett.
libris Mureti.

VI. 36. *Pro quam lege quod.*

37. *ut nequis bonus.* Lib. Vet. Mureti, *ut
neque bonus quisquam.* Francii lib. quem
& Grævius sequitur, *ut neque quisquam
bonorum.*

III. In L. CATILINAM.

Par. I. **ET** *exspectatis.* Sic & MSS. &
Lin. 21. impressi melioris notæ; alii
perperam, ex actis.

II. 7. *exierit.* Sic libri vett. Mureti &
aliorum; al. *egressus est.* & paulo post,
pro *restitissent*, quod & MSS. & ed. vett.
habent, alii legunt *remanfissent.*

31. *bipartiti.* Grævius è Cod. vet. legit
bipartito, qui dubitat an usquam *bipar-
tior* passive legatur. *Bipartito* etiam in
ed. R. Steph.

34. *in reipub. præsidio.* Muret. Lamb. &
Græv. reponunt *in republica, præsidio c.*
gl. miseram, i. e. ut præsidio essent, sc.
prætoribus, &c.

30. *Saturnalibus.* Male hic in notis, *de-
cimum quarum diem Februarii*, ponitur
pro *decimum nonum Decembris*; hoc est,
xiv. Kal. Januar. ut è Macrobio constat.

37. *præcepissent.* Muret. & Græv. legen-
dum censent *recepissent*, i. e. polliciti es-
sent se velle facere.

38. *aliquid tamen.* Sic omnes lib. vett.
Mureti; in editis nonnullis deest *tamen*;
qui, pro *apud ipsum erant*, habent *apud
illum itidem erant*,

III. 30. *Sed indicare se ipsi.* Ita Muret.
& Græv. è MSS. vulgati habent, *Sed
ipsi à se vid.* omisso verbo *indicare.*

36. *prudentia*; al. *providentia.*

48. *Coloniis quas*; al. *Colonis quos.*

62. *interest.* Sic è Codd. emendat Græv.
vulg. *interfit.*

65. *confess. lege & confess.*

IV. 25. *in reipub.* Sic è Codd. Mure-
tus; quod & optime respondet ei quod
supra dicitur, *in privata domo*; al. *in
rempub.*

38. *ut terræ motus, cæteraque quæ.* Sic
plerique editi; sed Muret. & Grævius è
Codd. vett. *ut terræ motus relinquam*, ut
omittam cætera, quæ.

47. *lactantem*; lege *lactentem.*

62. *statuerunt*; MSS. potiores *locaverunt*,
h. e. operariis faciendum dederunt.

69. *& ea à perditis civibus.* Vett. libb.
Muret. & Græv. *& ea per cives.*

V. 5. *Erepti enim estis*; in vulgatis deest
estis, quod è Codd. opt. restituit Græ-
vius,

V. 53. quod mihi vivendum sit cum illis.
Græv. è libb. suis, quod mihi cum bis
vivendum est: vivendum est etiam habet

ed. R. Steph.

81. priori nocte. Sic MSS. multi, ut &
Viët. sed alii addunt fecistis.

IV. In L. CATILINAM.

Par. I. *B*onorumque, lege bonorumque.

Lin. 36. 39. quem mihi videtur amplecti resp. Ita recte Muret. & Græv.
Sed editi multi, qui mihi videtur amplecti temp.

43. una reipub. peste per. Sic omnes ante
Lambinum editi, ut & MSS. Lambin.
autem, una cum reipub. per. quod Græv.
vius merito repndiat.

III. 1c. itaque municipiis. Vox itaque in
plerisque MSS. non habetur. Sed vocem
fontes, vel aliam ejusmodi deesse suspica-
tur Grævius, qui habet quæ municipiis
disp. &c.

33. hoc auctore & cognitore. Sic quidem
omnes MSS. Lamb. Grut. & Græv.
Sed edd. hoc monitore & auctore.

53. de pernicië reipub. Grut. & Græv.
pro reipub. è MSS. reponunt populi Rom.
ut & infra pro in pernicië reip. quod in
multis est libris, iidem habent in pernicië
populi Rom. ut & ed. Rob. Steph.

IV. 2. Supplicium de servis quam acerb.
Sic quidem libri plerique & edd. & MSS.
Apud Lactantium autem hic locus sic
habetur, Supplicium de servo nunquam
acerrimum, Lib. de ira Dei, cap. 17.
Unde Lambinus sic refinxit, Supplicium
de servo non quam acerbissimum, contra
omnes libros, qui negationem omittunt,
& servis retinent; mos enim Romanis
fuit familiam omnem (i. e. omnes ser-
vos) ad supplicium agere ob unius parri-
cidium; ut apud Tacitum videre licet,
Lib. 14. cap. 42.

4. qui non dolore ac cruciatu nocentis su-
um dolorem cruciatumque lenierit; ita
multi editi, ut & Grævii etiam. Sed
alii, inter quos C. Steph. qui non dolo-
rem suum & cruciatum dolore nocentis &
cruciatu lenierit. At MS. Francii, ut &

ed. Viët. R. Steph. qui non dolorem cru-
ciatu lenierit; omiffis cæteris: quod for-
tasse rectius.

19. fuit factum; in libb. nonnullis deest
fuit.

24. arcessivit—concitavit—evocavit. Mul-
ti Codd. habent arcessit—concitat—vo-
cat. Sic etiam Var. Lect. C. Steph.

32. fuisse videamini. Sic vulgati plerique.
Sed Muretus è MSS. fuisse videamur;
quod fortasse clausulæ aptius.

38. Et communes; lege & ad commu-
nes.

58. frequentasset. Sic plures MSS. & edd.
optimi: alii habent frequentes advocas-
set; quod interpretis esse videtur, fre-
quentare enim pro congregare vel cogere,
alibi usurpat Cicero. Mox pro video ab
exspect. nonnulli libri habent video, amo-
re debita pecuniæ, ab expect.

64. qui sua virtute fortunam civitatis cons.
ita libri vett. ut & editi ante Muretum
& Lambinum, quod & Grævio placet:
alii reponunt, sua virtute ac fortuna, ci-
vitatibus jus [vel hujus civitatis jus] con-
sec.

72. qui non obflare cupiat; ita edd. vett.
sed Lamb. & Græv. è MSS. qui non hæc
flare cup.

V. 21. possit, vobis bod. Grut. & Græv.
possit à civibus, bod.

34. Semper bene gesta—conservata reip.
Græv. delet Semper; & bene gesta—con-
servata reipub. legendum censet, ut in
præcedenti Oratione habetur, Parag. III.
l. 62. Sed in Orat. contra Pisonem, de
eadem re loquens, bene gesta—& con-
servata habet, ut nescias utrum sit ma-
gis Ciceronianum.

50. recepti ben. al. recepti in amicitiam ben.
quod glossema videtur.

Pro L. MURÆNA.

Muræna semper scribendum censet Manutius, cum à pisce nomen sit, qui Græce *Μύρωνα* dicitur; sed lapides Capitolini habent *Murena*; & sic scripsisse vett. Rom. idèò verisimile sit, quia apud Plutarchum vocatur *Μύρωνα*. Sed non tanti res est, ut in lite dirimenda immoremur.

Par. I. L. I. *precatus*, edd. vett. & nonnulli MSS. habet *deprecatus*.

II. 1. post vocem *severitatis* Hotomannus ex conjectura interponit, *Cato*; sed MSS. non consentiunt, & subintelligi recte potest.

IV. 33. *Tempestivi convivii*. Sic legendum censent Lamb. Grut. & Grævius. *Tempestiva* autem convivia, *Tempestivæ* epulæ, &c. vocantur, quæ ante horam consuetam (i. e. nonam) instituuntur, & in longam protrahuntur. Qui vim *Tempestivi* nesciebant, reposuerunt *intempestivi*, quod viri docti jam dudum reprobantur.

VI. 50. *promulgata*; ita Viêt. & Græv. è MSS. al. *pervulgata*.

65. *Nullu usu*; al. *Nullu usui*.

Ib. *Superstitibus præsentibus*. Manutius & Hotomannus *præsentibus* delendum censent, tanquam meram interpretationem vocis antiquæ *Superstitibus*.

VII. 57. *pellitur è medio*; ita legitur apud Gellium, l. 20. c. 10. & sic etiam MSS. Lamb. Alii habent, *tollitur è medio*.

VIII. 27. *pugna excitatum*; sic ed. C. Steph. & aliæ: sed MSS. nonnulli *pugna excitaret*; al. *pugna excitatis*.

70. *arbitraretur*; sic omnes MSS. ut *παύρινα*; dictum sit, quemadmodum fateatur in Orat. 2. contra Rullum, c. 21. Lambinus *arbitraremur* malle videtur.

IX. 13. *opibus*. Sic Hotoman. & Lamb. legendum statuunt: sed edd. alii & MSS. pro *opibus* habent *opera*.

X. 16. *persalutatio*; sic optimi MSS. vulg. *salutatio*.

24. *testatam rem abjic*. Sunt qui malunt *testantem abjic*. Sed per *testatam rem* nihil aliud vult, nisi eam causam quæ testibus contra alios comparandis tota fuerat occupata.

40. *Cum te de Curr*. Sic & MSS. & edd. vett. sed recentiores omittunt *te*.

74. *vestræ satietati*. Sic & Hotomannus & Lambinus legunt, & sic se legere malle dicit Grævius, nisi obstarent MSS. & edd. qui habent *vestræ sapientia*.

107. *indicavit atque induit*. Sic primum ex conjectura Hotomannus, quod postea Lamb. & alii è MSS. confirmarunt. Alii editi habent *indicavit atque innuit*. Sed *induere* sæpe hoc modo usurpat Cicero, Sic lib. 2. in Verr. cap. 42. *Videte, in quot se laqueos induerit*. Et mox, *Videte, ut, dum expedire se vult, induat*, Sic etiam, § in Verr. 64. *Sua confessione induatur ac juguletur necesse est*.

XI. 31. *exitio vix cuiquam*. Vocem *exitio* primus restituit Lambinus, sine qua sensus erat mutilus: nisi forte ex conjectura Camerarii legendum ipse *vix cuiquam*, &c.

XII. 11. *quanta in ipso imperio*. In editis quibusdam sic habetur, *quanta in homine quoquam, in ipso imperio*. Sed istam accessionem merito repudiant Lamb. Manut. & melioris notæ edd.

XIII. 51. *aut seposuisses, aut mit*. Sic omnes libri scripti & editi optimi; at Lamb. ex Hotomanni conjectura legit, *aut si potuisses, mit*. sed sine causa; nam *seposuisses* idem est ac si dixisset, ex observatione & memoria hominum removisses.

61. — *ne sis*: Etiam, in dissolvenda severitate; sed tamen. Sic libri fere omnes; sed Lambinus Hotomanni conjecturam secutus nimis licenter sic legendum censet — *ne sis, sed tamen in dissolvenda severitate laus* —

63. *Vero*. Sic MSS. al. *Enimvero*. Sed *Vero* sic sæpe usurpatur apud probatos auctores.

71. *communiorem*. Sic quidem optimi MSS. quos & Grævius sequitur. Editi multi *comiorem*; ut supra C. Lælio *comior*. Utrumvis fatis convenit: sed *communis* sæpe mutatum est in *comis* ab iis qui hanc vim vocis ignorabant. *Communis* enim est *facilis, commodus, popularis, & æquitatis patiens*. Vide Cic. ep. 9. lib. 4. ad Fam.

- XVII. 27. *duos Consules*. MSS. nonnulli *duo Consules*; sic etiam in Pison. VIII. 6. *duo Duces*; & ita sæpe dixerunt veteres.
40. *designati* [Tribuni.] Vocem *Tribuni* unci inclusimus, quæ & glossam sapit, & à quibusdam MSS. abest; & eam o-

miserunt Victorius & Grævius.
XVIII. 5. *ego fidem vestram, vel def. al. fide in vos def.* At Manutius *fide defens.* Non enim fidem iudicum hic orat, sed fide adductus—orat, ut hominis miseri, &c.

Pro ARCHIA POETA.

- Par. I. **P**RO *asciscendum* fuit, lege ad-Lin. 37. *sciscendum fuisse*.
II. 16. Pro *celebritate*, lege *celebritate fama*.
32. in *Siciliam*; ita plerique MSS. & edd. vett. sed vulg. *Ciliciam*.
III. 3. *Gracche*; sic libri vulgati; sed Græv. è Cod. Erfurt. *Grati*; al. *Gratis*. Sunt qui *Gratium* hunc fuisse Poetam censent. Sed an *Gracchus* fuerit, an *Gratius*, qui Archiam reum fecerit, cum aliunde non constet, difficile dictu est.
Ib. Pro *eum* MSS. habent *tum*.
16. *An domicilium*—. Sic Lamb. sed alii *At domicilium*—. Ironice.
IV. 11. *ut ab nullius unquam me tempore, aut commodum*; ita Grævius è MSS. quod etiam C. Steph. inter Varias Lectiones reposuit; *tempus* autem *periculum* vel *afflictam* alicujus fortunam notat alibi apud Ciceronem. Sed editi multi habent, *ut ab illis nullo unquam me tempore*, &c.
20. *crescit Oratio*; ita plurimi MSS. ut & edd. sed alii habent, *censetur Oratio*, quod & Gruterus admisit, & Grævius.
49. *Modestissimos*. Græv. *Moderatissimos*.
55. *animi remissionem*; ita plerique edd.

etiam melioris notæ. Sed MSS. multi habent *animi adversionem*, quod & Victorius tuetur in Var. Lect. ut *animadversio* ad studia referatur. Muretus autem maluit *animi aversionem*.
58. *alunt*; al. *agunt*.
V. 5. *inflari*; ita omnes MSS. & Gruteri & Grævii. Vulg. *afflari*.
42. *triumphi*; *quia quorum*— Ita olim legebat Pantagathus; & sic etiam in quibusdam MSS. legi docet Grævius; quod & multo melius quam vulgatum *triumphi*. *Quare quorum*— Nam ideo *nostra* (i. e. Populi R.) *sunt tropæa*, *N. M. N. triumphi*, *quia*, *quorum ing. b. f. ab iis pop. R. fama cel.*
VI. 68. *absutura sunt*—*pertinebunt*; ita MSS. nonnulli, etiam boni, ut & editi. plurimæ: quæ verba sic ad res gestas referuntur. Sed alii habent *absutura est*—*pertinebit*; ut ad memoriam referantur: quam lectionem Lambinus acriter pro more suo tuetur; Grævius autem modestius amplecti videtur; prior tamen lectio non temere rejicienda.
VII. 2. *amicorum videtis*, &c. Ita MSS. optimi: sed editi multi, *amicorum studiis videtis*, &c. quod recte repudiat Grævius.

Pro M. COELIO.

Par. I. *Oppugnari autem op.* al. ed. *op-*
Lin. 13. *pugnari autem hunc op.* sed
hunc in multis MSS. deest; & rectius
abest.

II. 57. Has voces [*atque dignitati*] quæ
in multis libris defunt, ex Agrætio resti-
tuit Lambinus, quas Grut. etiam in
MSS. Pall. invenit, quæ optime huic
loco conveniunt; est enim *dignitas* pul-
chritudo virilis.

65. *nihil dicam hoc loco.* Gruterus omit-
tit *dicam*, quod in uno & altero MS.
deest.

III. 25. *illa initia ætatis.* Codd. aliqui
pro *initia* habent *imperia*, quod & Gru-
terus amplectitur.

IV. 26. *Sin autem est rivalis;* ita Græv.
è MSS. sed editi alii pro *est* habent *ut*.

V. 8. *qui negavit;* ita Pall. MSS. Grut.
& olim cusi; sed posteriores edd. *qui*
non negavit; sed particula *negans* rec-
tius abesse videtur, de Ascitio enim lo-
quitur, qui & negavit & absolutus
est.

12. *Non modo Susp.* Sic habent MSS.
Lamb. Græv. editi autem multi, *non*
modo non Susp. Sed aliis in locis sæpe alte-
rum *Non* omittit Cicero, cum sequitur
sed ne, quasi diceret *non dico suspitione*,
sed ne infamia. Vide P. Manutii Com-
ment. in Ep. 9. lib. I. ad Fam.

VI. 2. *versatur;* ita editi enim optimi,
sed vett. aliqui libb. Grut. & Græv. *ur-*
getur; sed tum delenda erit præpositio
in ante quibus, quam tamen omnes libri
retinent. Præterea, cum *ista una at-*
que eadem persona non de Cælio, sed de
ipsa Clodia intelligi debeat, ut ex sequen-
tibus liquet, ipsa vox *versatur* magis qua-
drare videtur; infra etiam de eadem re
dicit par. IX. l. 3. *duo sunt enim crimina*
una in muliere—

66. *quæ moliris.* Grut. è Pall. MSS. *quæ*
in sororem tuam melius. Et sic inter
Var. Lect. C. Steph. habetur; quæ ta-
men verba quorsum spectent haud facile
dixeris.

69. *Baias, actas, convivias;* hanc lectio-
nem è MSS. reposuit Gruterus, quæ &
ad rem amplificandam aptior quam vul-
gata *Baiis acta convivias.* Sunt autem

actæ litora maris amœniori ubi genio in-
dulgere solebant, quod & ἀκτῶν Græ-
cis dicitur. Vide lib. 5. in Verrem cap.
31.

VII. 2. *ex hisque tuis.* Sic edd. fere
omnes: at MSS. multi, *ex his igitur*
tuis.

10. *perpulerunt.* Lambinus reponit *per-*
culerunt, Græv. *pepulerunt.*

1b. Lamb. è MSS. *fuisse nonnunquam*,
quod & in ed. R. Steph. habetur; sed
C. Steph. ad Varias Lectiones relega-
vit.

34. *Cælii causa;* ita edd. plerique: sed
Grævius è MSS. & edd. antiquis repo-
nit *filiï causa.* Utrumvis ferri po-
test.

116. *Sed inerat* — *ratio est bonis;* ita
Græv. & Grut. è Codd. Pall. quod ma-
gis convenit quam vulgatum *oratio;* su-
pra enim dixit *genus orationis*, cui non
recte dicitur *oratio* inesse.

VIII. 10. *Omittenda;* alii MSS. *Obteren-*
da, quod & inter Varias Lectiones Car.
Steph.

11. *Sermo etiam pene omnium fam.* Grut.
Sermo est pene fam. omissa voce omni-
um.

IX. 20. [*Facinoris tantum*] Has voces
auctoritate MSS. abiecit Grut.

51. *tentatum negl.* Vulg. *tentatum esse*
negl. Sed Grævius recte delevit *esse*.

68. *minime dubia, tamen in.* Var. Lect.
C. Steph. *minime dubitanda in;* & sic
Grævius edidit omissa voce *tamen*.

X. 40. *Post, quam in curia, in rostris, in*
rep. Grævius è MS. Erfurt. *post quam*
in curia, quam in rostris, quam in rep.
quomodo etiam in Var. Lect. C. Steph.
habetur. Vide Qrat. in Cæcil. par. xv.
l. 40.

56. *nequam vocem eliciat?* ita editi om-
nes; sed *ejiciat*, quod in nonnullis
MSS. habetur, Ursino, Mureto, & Gi-
fano, (in Conlect. Lucret.) admodum
placet.

107. *Si non retraxisset.* Græv. è 2 Codd.
quam si tradidisset.

XI. 23. *Conspexius.* Vet. lib. Ursini *Con-*
sessus.

31. *invenimus* — *videatur*; ita Grut. è Pall. & Erfurt. &c. Sed in vulgatis *inveniemus* — *dicatur*.
 41. [*Et pervulgata*] has voces delent Lamb. & Gruter.
 XII. 10. *O stultitiam! Stultitiamne*. Gruter. *O stultitiamne*.
 67. *effervuisse*; al. *effervisse*; ut & infra, *deservierint*, & Par. vii. 93. *deservissent*.
 71. *jam ista dies*; ed. C. Steph. omittit vocem *ista*, & ad variantes Lectiones relegat.

In L. PISONEM.

Par. I. **HIC** in errorem hom. imp. Sic Lin. 6. quidem omnes fere libri impressi. Sed Faernus, acerrimi viri iudicii, & in libris vett. scrutandis diligentissimus, hunc locum sic refinxit, *hic in fraudem hom. imp. — sefellit, induxit. quem secutus est Lambinus.*

III. 10. *Tu, cum in Kalendas Jan. ita Erfurt. & alii MSS. ut & editi optimi, pro quo Ad. Turnebus (Adversar. xxi. 15.) Tu cum in iii Kal. Jan. quod merito improbat Hotomannus; nam iii. Cal. Jan. nondum Consulatum inierat Piso, sed erat tantum designatus, nec potestatem habebat; at Consulatus ejus initium fuit Ludi Compitalitii, ut supra dixit Cicero; hoc etiam postulat ipsa ratio, quo fortius in Pisonem invehatur, qui id jam Consul passus est fieri, quod ne fieret privatus Metellus auctoritate obtinuit. Gruterus tamen Turnebum sequitur; ut & Ed. Grævii, qui quam ipse lectionem minus probat, sæpe tamen è Gruteriana editione non movet.*

1b. *incidisset*. Ita Manut. & Lamb. & Hotoman. ex Afconio; quia unus tantum eorum ludorum dies esset, ut ex Varrone constat.

16. *Lex Ælia & Fufia*. Faernus habet *Fufia*. Sed cum hæc lex à L. Furio (sive Fufio) Philo lata videatur, & alia sit ab ea lege Fufia quam postea tulit Q. Fufius Calenus, à vulgata *Fusia* non redimus. Vide Manut. de Legib.

30. *Notionemque censoriam*; ita MSS. Lamb. & C. Steph. Manut. & alii. Sed ed. Vict. & multi MSS. habent *rationemque censoriam*, quod retinet Grævius, et si *notionem* magis probet.

78. *delatio*, ita ed. Vict. Steph. & F. Urfinus è Cod. Ant. al. *relatio*.

87. *interire*, al. *interimere*.

IV. 13. *ferro ac furori*. Sic reponunt è MSS. Grut. & Græv. editi autem alii

non habent *ac furori*.

44. *in hoc animali*; ita MSS. & edd. olim omnes. Sed Turnebus ex Isidoro reponit *Maiali*, i. e. sue castrato, quod & retinet Grut. & ed. Græv. in contextu: Hotomanno autem admodum displicet.

50. *barbato Epicuro*; ita ed. C. Steph. cum multis aliis. Sed Faernus *barbaro Epicureo*. Manutius autem *barbato* retinet. Lambinus *Epicuro*; ita enim infra dicitur, *confer nunc Epicure noster*. Pro *Laternario* (sive *Lanternario* quod alii MSS. habent) Turnebus (Advers. xxi. 15.) *Lautumario* reponendum censet, quod doctis viris vix admittendum videtur.

V. 19. *omni officio. tuendo Max. &c.* verba hæc, quæ uncis inclusimus, in omnibus olim editis desunt; ea primus è MSS. reposuit Gruterus, quem & Grævius sequitur.

97. *idemque in Italia*. Sic libri omnes, sed locum esse corruptum omnes clamant, quem alii aliis modis sanare conantur. Manutius sic, *is neque in Italia: nempe is* (sc. Cicero) *neque in Italia*: tuto se posse consistere statuit. F. Urfini amicus quidam *idemque in is se* mutat. Sed quid si pro *idemque* reponas *idem se*, i. e. *idem se in Italia* tuto statuit esse non posse.

107. *dicerent, Consules*. Græv. è Cod. Pith. *dicerent hos Consules*.

VI. 28. *tibi proficiscenti*. Faerni lib. 1. margine alia manu adscriptum habuit *in provinciam*; quod & ipse in contextum admitti voluit, sed reclamantibus cæteris libris; & certe interpretamentum videtur.

43. *Unius salutem*. Faern. vet. lib. *unius hominis salutem*, ubi etiam vox *civium* deest; quæ tamen est in opt. Grævii.

49. *principum civitatis*; ita vet. Cod. Faerni & Grævii; *civitatis* autem in multis edd. deest.
50. *gratissimè*; ita ed. Viêt. & MS. Faerni; ut & Erfurt. & alii Græv. quod & ipse probat. al. *gravissimæ*; quod & in Contextu Græviano manet; & ed. C. Steph.
65. *Splendorem*; sic Faern. sed al. *Splendidorem*.
66. *diribitores*; ita Lamb. & multi edd. & C. Steph. Sed R. Steph. Viêt. & MSS. Grut. & Græv. *distributores*.
- VII. 20. *quam tantæ barbarorum gentes attingunt*; ita Faerni Cod. Ant. Editi plerique etiam Viêt. & C. Steph. *quæ tantis barbarorum gentibus attingitur*; iidem etiam pro *Macedonicis* habent *Macedonibus*.
23. *qui non triumph.* Faern. *quin triumph.*
33. *an amicos*; sic omnes editi; sed rō *an* delendum censet Grævius. Lamb. legit *& amicos*.
48. *nihil illo ex.* Ita Faern. deleta *vo-cula in*, quam plerique Codd. habent; & paulo post pro *auderet* Faernus habet *audeat*?
60. *afficior ex famæ.* Ita MSS. Faern. & Græv. ut & ed. Manut. i. e. ex *laceratione famæ*. Sed edd. multi *ex infamia*.
33. *ut tu naufragio exp.* Quæ sequuntur poetæ verba paulo aliter habentur lib. 1. Tusc. cap. 45. ubi. vide Cl. Bentleii emendationes, qui ad trochaicos tetrametros acatalectos redigit hoc modo:

*Ipse summis saxis fixus asperis, evisceratus,
Latere pendens, saxa spargens tabo, sanie
& sanguine atro.*

Posterior hic versus apud Nonium habetur in v. *spargere*, sed omiſſa voce *sanie*; hæc autem verba, *ut tu naufragio expulsus uspiam*, non esse ipsius poetæ verba, sed Ciceronis, putat idem vir doctissimus. Sed utcumque hæc se habeant, aliquantulum fortasse verba poetæ ad mentem suam deflectit orator (mutando *pendens* in *penderes*) ut execratio complectione absolvetur, quæ alias suspensio sensu procedet, utpote quæ pars tantum sit Thyestæ execrationis.

- VIII. 4. *gloria & laude.* Faern. in *gloria & laude.* al. *gloriæ laude.*
6. *Ecce duos duces*; ita omnes edd. sed

Faern. *Esse duos*; MSS. autem Pall. pro *duos* habent *duo* more antiquo.

12. *absens imp.* Manutius & Grævius legendum censent *ab Senatu imp.* Ib. pro *est appell.* quod Faernus reposuit, alii habent *sit appell.*
48. *Quid aliud est furere, non cog.* Editi multi *nisi non cog.* quod & Manutius probat; sed illud *nisi* in opt. MSS. deest, & potest abesse salvo sensu.
50. *Cruentare corpus suum?* Faernus & Lamb. addunt, *leve est*; quod Manutius imperiti hominis glossema esse statuit; hoc nempe vult, an *cruentare corpus suum*, furere est?
53. *præsidium tu reipub.* Ita Faern. pro quo alii editi habent *præsidium tu populi Romani*.
59. *ad hunc Tusculani Mont.* Ita vet. lib. Faerni; al. *Tusculanum*. Manutius autem è quibusdam libris *ad hunc Tusculanum in monte montem*.
60. *cum jam egeret*; hæc tria verba, quæ in cæteris desunt, primus è Cod. vet. reposuit Faernus, qui etiam pro *immensa & intol.* habet *intermissa intol.* & mox l. 67. *præbuit* pro *tribuit*.
- IX. 5. *viderem.* Faern. *viderit*, ut referatur ad adventum.
15. *progredi visa est*; ita Faern. è Cod. vet. & sic vitatur Hemistichium in clausula, quod alii Codd. habent, in quibus legitur *procedere visa est*.
20. pro *Patres conscripti*, quod & vet. lib. Faerni, & alii MSS. ut & ed. Steph. habent, in nonnullis est *Prætores*; quod & in Asconio edito habetur.
42. *cum non longe*; ita Grut. & Græv. è MSS. ubi multi editi omittunt illud *non*.
- X. 8. *Velare.* Faern. *celare*, quod & arripuit Lambinus; sed Grævii MSS. omn. habent *velare*, quod & ipse merito retinet.
16. *Sic levis est animi*; ita quidem omnes lib. & MSS. & edd. sed cum hæc vox *levis* huic loco minus conveniat, Faernus legendum censet *lævi*, Manut. *visis*, Pantagathus, teste Ursino, *jejuni*. Lambinus autem illud *levis* ut otiosum prorsus delendum censet, & fortasse recte. Nam ut hoc Hemistichium, *sic levis est animi*; *lucem* à Cicerone sit, haud credam.
21. *Non eversa per te, sed perdita*; ita omn. MSS. Græv. & plerique edd. Faernus autem, deleta particula *negante*, legit,

- legit *eversæ* per te & *perditæ*; cui ac-
cedunt Manut. & Lamb. sed pro *per-*
ditæ, Turnebo placet *proditæ*.
25. *redderetur*; ita libb. omnes, quod &
Grævio placet; Faerno autem *traderetur*.
71. *ferculus*; ita lib. ant. Faerni; pro quo
alii habent *vebicularis*, quod fortasse inter-
pretamentum est.
- XI. 4. *infimo*; ita MSS. & Lamb. &
Græv. sed vulgati *infirmissimo*.
8. *præstantissimus*; Græv. è MSS. Pith.
& Franc. addit & *ornatissimus*.
30. *protervius*; ita Faern. pro quo vul-
gati habent *posterius*; quod & ipsum
Turnebo non displicet. Adversar. l. xx.
c. 9.
64. *Epicurum disertum dicere*; est tamen:
dicit, ut opinor. Ita quidem edidit &
distinguit Grævius è Cod. Faern. & qui-
busdam Manutianis, sic se explicans, *est*
tamen, inquit Cicero, *ita*; dicit Epicu-
rus, ut opinor, voluptatem esse sum-
mum bonum. Plerique olim editi sic
habent, *Epicurum disertum decernere*; &
tamen dictum opinor. Manutius voluit,
& tandem dictum opinor. Quid si sic
legatur? & etiam dicit ut opinor. Sed
utrumque se res habeat, verba sunt con-
cedentis ita dixisse revera Epicurum, se
nullum bonum intell. &c.
84. *Detrahi nihil volo*; ita Faern. ubi vul-
gati habent *detrahi nolo*.
- XII. 7. *Scripsisti enim CEDANT*; vulg.
Scripsisti enim versus CEDANT. Sed
vocem *versus* merito delevit Faernus
auctoritate Cod. Var. ut & Manut. &
Græv.
11. *UT quod Marcus*. Male vulg. *UT*,
non quod Marcus. Negativum hic recte
fustulerunt Faernus, Grævius, &c. su-
pra enim dixit, *nusquam opinor*—
25. *Concedat laurea laudi*; acriter hic in-
ter se contendunt viri docti, utrum lau-
di an linguæ legendum sit. *Laudi* ha-
bent & plurimi & optimi MSS. & edd.
Manut. ut & R. & C. Steph. hoc in
loco; (quamvis l. i. Offic. tam R. quam

- C. Steph. habeant *linguæ*) & certe si
sequentia Ciceronis verba *minimæ laudi*
lauream concessisse species, *laudi* præferas
oportet. Plutarchi autem verba, τῇ
γλώσσῃ τὴν θριαμβικὴν ὑπείκειν δέφνην
linguæ magis favent. Quid si diversis
temporibus diverso modo protulerit hunc
versum ipse Cicero? Qui plura de hac
re vult, adeat Grævium, qui tam hoc
loco quam illo in l. i. Offic. *laudi* reti-
nendum censet.
42. *Complecteris*. Erfurt. & Pith. *com-*
plecti vis.
68. *Sumpturum*; al. *Suscepturum*.
- XIII. 7. *Cujus ego beneficiis quidem*. Sic
omnes libri & MSS. & edd. ante Lam-
binum, qui sic edidit, *cujus ego ne benef.*
quod & Grævius libentius amplecteretur,
si MSS. annuerent, quia sensus id ipsum
postulare videtur. Sed ea mutatione non
opus est; hoc enim velle videtur Cicero,
se non postulasse ut Cæsari nimis carus
esset, quia tum beneficiis ejus victus à
sententia sua recedere, eamque Cæsari
tradere coactus esset. F. Ursinus rem
aliter expedit, pro *quidem* reponendo *pri-*
dem.
- XIV. 43. *pleræque*; lege *peræque*.
69. — *legatorum tuorum optimus*. Ita
omnes MSS. Faern. Grut. & Græv.
sed editi plerique sic, *legatorum tuorum*
turpissimus? optimus—.
- XV. 24. *Arfinoen, Stratum*. Sic Turneb.
è MS. al. *Arfinoen Thracum*.
- XVI. 11. *Conjicietur*; ita libri omnes, sed
Faernus ex conjectura, *connetetur*.
13. *inovit inovitabis*. Hotoman. & Lamb.
malunt *invitum invitabis*.
53. *de te FÉCISSE VIDERI* pronun.—
Ita recte hunc locum è MSS. emenda-
vit Faernus, ubi prius editi habent *de te*
sententiam tulisse videris, tum judicium
pronunc.
62. *ponderari, neque*. — Sic etiam recte
hunc locum constituerunt Manut. Lamb.
&c. ubi vulgati habent, *ponderari dicere*
audes? neque, &c.

Pro T. ANNIO MILONE.

Par. I. CUM T. Annius [Milo.] Cogno-
Lin. 3. men Milo abest apud Quintil.
l. xi. cap. 3. & in Var. Lect. C. Steph.
&, ut credo, rectius abest.

7. *requirunt*. Sic F. Fabricius & alii è
MSS. & sic etiam legitur apud Quintil.
xi. 3. pro quo vulgati multi habent
minime vident, quod interpretamentum
esse

- esse videtur, ut *amittunt* quod est inter Var. Lect. C. Steph. Nam *requirere* est quasi *amissum* sentire, *desiderare*.
25. *intuentes, unde aliqua—videtis*. Sic hunc locum constituunt F. Fabrit. & Græv. è MSS. Sed Vulgati habent *intuentes ex hoc ipso loco cernitis, unde—* omissa voce *videtis* in fine.
46. *Suppliciorum*; ita MSS. & Var. Lect. C. Steph. Vulg. *exitiorum*.
- III. 4. *omni errore*; ita edd. plerique; sed MSS. Grut. *omni terrore*.
22. *Non solum divina*; ita Lamb. ed. C. Steph. sed alii reponunt *humana*; apud Quintil. v. 11. legitur etiam *humana*, quod minus placet; nam humanis sententiis liberatus non esset, nisi accessisset divina, i. e. ipsius Minervæ.
37. *Est enim hæc*; ita edd. & ita citat Quintil. ut & ipse Cicero in libro qui *Orator* inscribitur: sed Grut. *est igitur hæc*.
46. *Quæ non modo bon.* Lamb. & alii illud modo delendum censent contra MSS. Vide Græv.
- IV. 2. *in qua P.* Sic recte Grut. è MSS. In olim edd. deest præpositio *in*; quæ tamen infra habetur Par. V. lin. 2. & videtur necessaria. Nam non de ipsa cæde Clodii Senatus iudicavit, sed tantum de cæde facta, in qua inter cæteros etiam Clodius occisus erat.
- V. 5. *at paret*. Sic Fabrit. MS. estque *paret* verbum juris proprium. Edd. *patet*.
34. *P. Clodius M. Pap.* In plurimis edd. deest *P. Clodius*, quod è MSS. reposuit Grut.
77. *Coniunxit cum multis*; ita omnes edd. Gruterus autem reponit *cum bonis*.
90. *isque præpos.* Ita Fabrit. Lamb. & Græv. al. & *isti præp.*
- VI. 15. *Coloniæ novam, delectum perd.* Ita vulgati fere omnes. Et hanc lectionem tuetur Hotomannus. F. autem Fabritius, *Collinam novam dilectu perd.* quod & Lambinus acerrime defendit. Vide Not. Grævii.
46. *penulatus, magno & impedito & mul. ac delic.* Ita F. Fabrit. è Cod. vetustis. quod & Grævio admodum placet. Edd. alii *penulatus, vulgi magno impedimento ac mul.*
59. *Et revera put.* Sic Fabrit. & Græv. è MSS. pro quo edd. habent & *ita esse put.* quod ex interpretatione natum videtur.
- VII. 17. *Multis antea in causis jam quæf.* Grævius è MSS. Erfurt. *Multis in causis sæpe quæf.*
- VIII. 22. *Sustulisse.* Grævius ex Erfurt. *Extulisse*.
- Ib. *Videlicet*; ita Fabrit. Lamb. & Græv. pro eo quod in aliis est *inde*.
32. *quam rem etsi necessario fec.* Ita vulgati; sed F. Fabrit. & Græv. è MSS. *quare & si nefarie fec.* quod ad rem aptius.
- IX. 8. *Et mihi videlicet in causa, aut mala aut mea, &c.* Sic locum restituit Fabrit. & Græv. è MSS. ubi perperam olim, *Et mihi Iudices in causa aut vestra mala, aut mea nec præclarissima.*
15. *Mulcatus*; al. perperam *Multatus* vel *Mulctatus*.
- X. 26. *familiarissimus*; ita Gruterus & Grævius è MSS. Vulg. *familiaris meus*.
34. *quippe qui ei obvius fut.* Ita Viêt. R. & C. Steph. sed MSS. & olim edd. Græv. *quippe si ille obvius ei fut.* quod inter Var. Lect. reposuit C. Steph.
43. *Igitur ne Clod.* Illud *Igitur*, quod in Vulgatis deerrat, è MSS. reposuerunt Fabritius & Grævius.
53. *Quid afferebat festinatio?* Ita Viêt. & C. Steph. & alii; sed multi MSS. *quid afferebat festinationis?* ut scil. subaudiatur *causa Romam proficiscendi*. Græv. *quid afferebat causa festinationis?* sed vocem *Causa* in plurimis MSS. deesse fatetur: al. *quid afferebat festinationem?* sed quid si totum hoc membrum è margine in textum irreperit? potest certe abesse sine sensus detrimento.
58. *Subsistendum*; al. *subsidentum*. Sic infra, *in eo loco subsedit*.
- XI. 23. *Noctem prope urbem expectandam*; ita Fabrit. è MSS. al. *Noctem prope urbem expectandum*.
30. *Valentium*; edito atque excello—Ia vulgatis olim sic, *Valentium adversari*. Atqui excello. In Macrobio, hunc locum citante, deest *adversari*; quod & Manutius etiam delet. Codd. aliqui, *Valentium*. Editio *adversarii* atque *excello*; quod & Grævius admisit. Sed vox ista *adversari* vel *adversari*, quæ incertam sedem jam habet, forte olim ad marginem adscripta à sciolo quodam (qui sequentia verba Adversariorum esse objectionem putavit) in contextum demum transiit: in multis etiam deest edito.

XII. 30. & dominis morte; ita Grut. è Cod. Colon. ubi olim editi, & domini morte.

32. Heus ubi Ruscio? ubi Casca. Sic omnes olim editi: mira autem in MSS. varietas: unde F. Fabritius & Grævius, Heus tu Ruscio (al. Fuscio) verbi causa, carvestis mentiaris; Clod. &c. Sed istud verbi causa vix Ciceronis esse videtur; retinemus igitur ubi Casca, ut maneant duorum servorum nomina; nam subito arrepti in questionem mox dicuntur, quod de uno tantum non dicitur.

XV. 23. memoriam publicam recens. Ita F. Fabrit. & Grut. è MSS. sed al. edd. ut & Lamb. publicæ recens.

53. Splendido; ita MS. Fabrit. al. splendidissimo. F. Fabrit. & Grævius omitunt viro; quod tamen sic sæpe appositum usurpat Cicero. Ib. T. Pacuvio, al. M. Paconio.

35. atque arma; ita MSS. ut & edd. R. & C. Steph. sed Lamb. pro arma primus posuit arenam.

38. Scantia, al. Sanctia. Aponio, al. Aponio.

XVI. 6. ferre? imperium si — Sic totum hunc locum constituit Grævius, quem vide.

19. per me unum, ut jus; al. per me unum effectum est ut jus; quæ duo verba in om. MSS. deesse testatur Lambinus, & certe interpolata videntur.

52. ea virtute ac fortuna. Ita & MSS. & opt. edd. sed al. ed. ea virtute ac sapientia.

57. Nolitis. Ita edd. ut & Quintil. sed Græv. Nolletis.

59. interfector qui esset, in confitendo ab his pœnam; — ita Græv. è Cod. Francii; & ad eundem fere modum F. Fabrit. è lib. vet. interfector si esset in confitendo ab iis p. & sic bis apud Priscianum citatur, ubi de præpositione in apposita r̃p̃ confitendo agit: Manutius autem & alii vulg. habent, interfector non esset; etiam confitendo ab iis imperaturus ne pœnam. ec. quod è glossemate natum videtur.

69. fuisset; deest fuisset in Pall. & potest abesse.

96. nullam vim esse ducit. Ita Fabritii MSS. ut & Lamb. & Grut. pro quo edd. multi, nullam vim caelestem existimat: inter Var. Lect. C. Steph. sic,

nullam putant vim æternam; ut facile credas utrasque has lectiones nihil aliud esse nisi interpretationes r̃p̃ vim esse ducit. Grævius autem pro vim habet majestatem; quod & ipse valde probat. Sed vim potius retinemus, quia paulo post sequitur est, est profecto illa vis; & ea vis; ea est.

123. Latiaris, sancte Jup. Ita Lamb. & Græv. è MSS. editi alii Latialis. Utroque modo proferunt veteres; sed Græci fere omn. Δατιάριον Δία vocant. Gruterus perperam Latiari legit, ut cum monte conjungat, qui non Latiaris sed Albanus erat. In MS. Werd. teste Grutero habetur Latiaret; unde forte conjicere licet, olim scriptum fuisse Latiari, & Sancte, vocandi casu, à nominativo Latiarius; nam Latiario Jove est apud Plin. lib. 34. cap. 7.

XVII. 40. Vexatum; ita MS. Fabrit. al. ed. perperam necatum.

63. Cum falceibus ad Cost. al. fascibus. Græv. facibus.

XVIII. 45. Cursum; ita MSS. sed vulgati plerique Casum.

63. Centesima lux — & opinor altera: qua fines. Sic Gruter. & Græv. è melioribus MSS. sed editi ut & Manut. habent centesima — P. Clodii; &, ut opinor, ultra quam fin. Sed vix credibile est tam frigide & dubitanter locutum esse Ciceronem de fama Milonis. Multo potius opinari se dixisset de die cædis Clodii; lux est, opinor, centesima & altera; i. e. ut vulgo loquimur, centesima secunda (nam id valet altera apud Ciceronem & alios probatos scriptores.) Et certe si Clodius interfectus fuit xii. Kal. Febr. ut ex hac oratione constat, & hæc oratio habita vi. Id. April. ut monet Alconius, qui & hoc anno intercalatum fuisse docet (mensis autem intercalatus dierum erat xxii. juxta Censorium) necesse est ut dies CII. interfluxerint inter eandem Clodii & dictæ Orationis diem.

74. illa tamen ad Conf. Cod. Lamb. illa saltem ad.

90. diminutio Capitis. Grut. ex Erfurt. diminutio Capitis.

120. Distrabor. MSS. Fabrit. distrabar.

138. & fortissimum; hoc è MSS. addidit Grævius.

Pro M. MARCELLO.

- Par. I. *AN*gebar, cum viderem. Faernus Lin. 12. has voces, cum viderem, delet; nec necessariae sunt.
25. *anteactæ vitæ*; al. *anteactæ ætatis*.
- II. 8. *lustratæ sunt*; sic legendum censent Victorius, Lamb. Manut. ut & Grævius è MSS. Alii libri habent *illustratæ*, quod si admittatur, exponendum per *patesfactæ*, ut I. Catil. II. 22. & VI. 10.
12. *Cum militibus*; al. *cum multis*; Var. Lect. C. Steph. & Græv.
53. *memoria effodit*; ita uterque Steph. ut & Victor. sed Faernus, *memoriam effudit*; Grævius, *memoria obfudit*.
- III. 5. [*Nulla unquam*] all. Ita vulg. & hanc lectionem tuetur Rob. Titius; sed alii non *nulla aliquando*. Sed Gruterus & Grævius has voces *nulla unquam* prorsus delent, quas ideo uncis inclusimus.
12. *perinde*; vulg. *non perinde*, malo; nam *vereor ut perinde*, idem est ac *vereor ne non perinde*.
28. *crudelitate bellum*; vulg. *crudelitate civile bellum*; sed illud *civile* tanquam glossema recte deleuit Grævius, consentientibus MSS.
- IV. 7. *tam demens*? In quibusdam edd. hæc sequuntur, *qui scilicet tibi insidia-*
- retur*; sed ex annotatione adscripta nata videntur, nec in Codd. melioribus inveniuntur.
36. *curanda*; ita ed. Car. Steph. sed R. Steph. *sananda*; quod & Grævius retinuit.
39. *Satis te diu vel naturæ vixisse vel gl. Faern. & Græv. Satis diu vel naturæ vixi vel. gl. ut sunt ipsissima Cæsar's verba.*
59. *in suos vel*; vulg. *in suos ciues vel*. Sed *ciues* delent Faern. & Græv. quod & abest in Var. Lect. C. Steph. & recte abest propter sequentia *vel in patriam*, quæ ipsa ciues complectitur.
62. *tu in primis cum summa tranq.* Sic Faernus & Grævius è MSS. Edd. autem *tu in primis composita, summa tranq.* Vox autem *composita* in plerisque MSS. deest, ut & in Var. Lect. C. Steph.
78. *Monumenta, munera*. Lamb. & Græv. *monumenta innumera*.
113. *qui in causa*; al. *quam qui in causa*. Sed in melioris notæ Codd. deest illud *quam*, quod qui recipiunt, in explicanda sententia misere se torquent.

Pro Q. LIGARIO.

- Par. III. *PUT*avit reddere—redderet; ita Lin. 21. vulgati; sed multi MSS. sic, *putaret dare—dedisset*; quod & Grævius admisit.
48. *externi isti mores usque ad f.* Hic multum inter se discrepant MSS. alii enim, *externi isti sunt mores, qui usque ad: alii, externi isti sunt mores, usque ad f. incitari solent odio*. Gruterus autem, *incitari solet odium*.
68. *an, ne ignoscat?* hoc v. m. ac. multoque est gravius. Inter V. Lect. C. Steph. *an ne ignoscat?* multo acerbius hoc est multoque durius. Grævius etiam è MSS. suis reponit *ignoscat?* & *durius*, & paulo post, *precibus, lacrymis, strati ad pedes*.
- IV. 3. *cave credas*. Hæc duo verba in multis MSS. non habentur.
4. *obsecrantium misereat*. Apud Priscianum, *precantium misereatur*.
15. *saluti civis calamitosi consultum esse*; ita vulgati; sed MSS. Lamb. & Græv. *saluti civi calamitoso esse*, omissa voce *consultum*.
28. *Novi facinoris*; al. *Novi sceleris*, quod & Grævius admisit.
- V. 11. *statuerat (se) excusare*. Grævius delet *se*, consentientibus MSS. ut potius *morbum* subaudiatur. Vide Philip. ix. p. 111. l. 53.
22. *Si crimen est prohibere ullum vol.* Ita vulgati etiam boni; sed MSS. *Si crimen est ullum vol.* sine voce *prohibere*.
50. *gloriari*. Græv. è Colon. & duobus Lambini MSS. non male reponit *gloriamini*.
- VI. 6. *gratiosiores*; sic habetur inter Var. Lect. C. St. Græv. &c. & hoc est quod infra dicitur *plus valere*; vulg. *gratiores*; nonnulli Codd. pro *preces* habent *vultus*.

PHILIPPICA I.

Par. I. *S*umma cum dignitate & constantia. Faernus auctoritate Cod. ant. legit *summa constantia*, omisissis vocibus mediis.

36. *Senatus videbatur*; hanc vocem videbatur Grævius è Cod. pervetusto reposuit, quæ in vulgatis deerat.

II. 43. *hujus tamen diei*; ita Faernus è Cod. Vat. in vulg. deest *tamen*.

Ib. *vocem hanc*; sic Grævius è Cod. suo; in vulg. deest *hanc*.

III. 5. *tam acerbe cogerer*? Ita ed. C. Steph. Græv. &c. sed al. *tam acerbe solus cogerer*? ut in ed. R. Steph.

19. *tanta ista pœna*. Vocem *tanta* primum è Cod. vet. exhibuit Faernus, quæ in vulgatis deest.

V. 20. *Quid est igitur aliud adhortari*; ita Ferrar. C. Lang. & ed. C. Steph. sed alii vulgati habent, *Quid est igitur aliud, quam adhorti*. Sed Faernus delet *igitur & quam*.

33. *uno verum optimo auct.* Ita Faernus & Muretus è Cod. Vat. sed vulg. *uno viro optimo auctore*.

54. *quod est amicorum, ante dicere ea quæ vitari possunt*. Hæc omnia pro glossématique habet Ferrarius.

VI. 1. *Irasci vos*; ita Ferrar. & Faern. è Cod. ant. al. *Irasci te*; & pro *oportebit*, Faern. Muret. Lamb. & Græv. *oportebat*.

12. [*quam semper in repub. habui*,] Hæc verba desunt in lib. ant. Faerni, & delenda censet Grævius: uncis igitur inclusimus; glossam enim redolent.

44. *Hanc tu, P. Dolabella*; sic Faernus, Muretus, Manutius, ed. C. Steph. & Græv. sed R. Steph. & recentiores, *Hanc tu potuisti, Dolabella*.

51. *oblitus auspicia teipso Augure nuntiante*. Sic ed. C. Steph. ut & Græv. è Codd. alii autem, *oblitus auspiciorum, auguria teipso Augure nuntiante*. Alii aliter.

70. *quonquam solent domestici depravare*; sic quidem Muret. Manut. Lamb. ed. C. Steph. & plerique antiqui, ut & editio minor R. Steph. Sed recentiores (ut & ed. major R. Steph.) sic habent, *quonquam nihil est tam sanctum, quod non soleant domestici depravare*.

93. *nec clarus quisquam esse potest*. Sic edd. Victor. Manut. R. & C. Steph. & Græv. ut & ipsius Faerni, qui tamen in Cod. Vat. sic mendose scriptum invenit, *nec clarus, nec unctus quisquam esse omnino potestate*. Unde Muretus sic legendum conjecit, *nec clarus, nec tutus quisquam esse omnino potest*. Turnebus sic, *nec auctus quisquam esse omnino potestate*. Sed, his omisiss, pro *clarus* lubenter reponerem *carus*, si MSS. adstipularentur.

97. *populi concursus*; ita Ferrar. & ed. C. Steph. sed ed. R. Steph. ut & Faern. Muret. Manut. Græv. &c. *populi versus*; quibus, sc. extempore sulis animum suum testari solet populus.

98. *quid duobus trib.* Ita Ferrarius, quoniam in Cod. Vat. *quid ii trib.* sed edd. alii, *quid iis trib.*

100. *Apollinaribus ludis*; ita Ferrarius legendum statuit; plerique autem libri *Apollinarium ludum*; olim sc. scriptum erat ambigue, *Apollin. lud.*

VII. 2. *Constantia*. Sic Faern. è Vat. & Græv. è Colon. pro quo vulgati habent *Conscientia*.

PHILIPPICA II.

Par. I. *C*ommendationem tibi ad cives impios fore; ita Ferrar. Muret.

Faern. Manut. Græv. C. Steph. sed Grut. & alii, *ad cives impios tibi gloriæ fore*.

II. 6. *virtutis spe*; ita Vat. & alii MSS. optimi; sed editi multi, *virtutis specie*.

74. *sapere deceat*; sic Faern. è Vat. quem sequuntur Muret. Lamb. & Græv. quia adhuc sub eo magistro declamabat Antonius. Vulgati habent, *sapere docuit*.

III. 17. *tibi fatum, sicuti C. Curioni*; ita Cod. Vat. quem sequuntur Faern. Muret. Lamb. Græv. sed vulgati, *te fatum, sicuti C. Curionem*.

54. *suam rem*; ita Cod. Vat. sed vulg. *domum suam*.

IV. 27. *reipublicæ pernic.* Ita Ferrarius è MSS. ut & Grut. sed olim cusi pro *reipub.* habent *contra rempub.*

- V. 29. *ne pateretur ferri*; sic Faern. Vict. Muret. sed vulg. nonnulli *ne pat. fieri*.
32. Pro *populi Rom.* alii habent *reipub.*
33. *provideram*; al. *prævideram*; sed *provideram* magis è more Ciceroniano. Sic infra, *providere & providissent*.
45. *in ista societate gl.* Sic Faern. è Cod. Vat. ut & Muret. Manut. Lamb. sed alii MSS. habent, *in istius gloriosissimi facti conscientia*, quod retinuit Gruterus; & sic etiam manet in ed. Grævii, qui tamen ipse alteram lectionem magis probat; hoc etiam alibi fieri videmus, ut improbata ipsi lectio in contextu maneat juxta editionem Gruterianam, operarum credo incuria.
48. *in ea societate vid. cum socii non f.* Hunc locum sic expressimus cum Faerno, Mureto, & Grævio, ubi alii habent *viderentur socii, cum socii non fuissent*.
- VI. 7. *homicidæ*; sic Faern. Manut. &c. sed Vict. & alii edd. *bomicidii rei*, quod tamen glossam olet.
- VII. 23. *de summa rep. dissentientes*; ita recte restituit Faernus è Cod. Vat. quem & Muretus sequitur. Vulg. *de re dissidentes*.
28. *singularis vir.* Sic optime Faern. è Cod. Vat. Vulgati male, *consularis vir.*
- VIII. 6. *Sumpsisti virilem, quam statim muliebrem togam reddidisti.* Sic optime Faern. & Muret. è Cod. Vat. quibus consentiunt Manut. & Lamb. quæ lectio satis ex sequentibus confirmatur. Sed editi plerique, *Sumpsisti virilem togam, quam statim muliebrem stolam redd.* Stola autem non convenit vulgari sèrto.
20. *intercessisse dicebat*; ita Vulg. sed Ferrarius ex auctoritate trium Codd. *delet dicebat, quem* Grut. & alii sequuntur.
42. *inde iter Alex.* Ita C. Steph. & Lang. sed R. Steph. *itum.* Faern. & alii, *iter*; al. *iter in Alex. direxit*, quod et si à sciolo intrusum, tamen *iter* in Vett. fuisse monstrare videtur.
43. *Contra religionem*; ita Ferrarius, sed al. *Contra religiones.* Faernus autem, *Contra remp. & religiones.*
50. *ad parentem tuam.* Plures tam MSS. quam edd. habent *ad patrem tuum*, quod doctis tamen minime ferendum videtur, quia nec patrem, nec etiam vitrum jam tum habuit Antonius. Cum itaque parentem tuum sit in Vatic. & aliis; hinc plerique, Buchananum secuti, *parentem tuam.* reponendum censent, ut de Julia matre intelligatur.
53. *culus sum*; ita Ferrar. & ed. C. Ste. sed al. *cussoditus sum.*
66. *advolas.* Faern. è Vat. *advolas.*
- IX. 23. *deleri & evertere*; ita Faern. Vulgati autem, *delere & evertere.*
42. *expulso*; Grut. *excusso.*
56. *principio similes.* Faern. & Muret. ex Vat. *principiis similes.*
85. *rheda cum lenonibus.* Sic plerique MSS. etiam optimi: sed P. Victorius (quem nonnulli alii sequuntur) ex uno aut altero Cod. *leonibus* reponendum censet; quia Leones ad currum junxisse Antonium (è Plinii lib. viii. c. 16.) constat. Qui plura de hac re videre cupit, interpretes adeat tam hoc loco quam Ep. 13. lib. x. ad Atticum.
- X. 23. *Alexandria se rec.* Ita recte Ferrarius, & ed. C. Steph. sed MSS. fere omnes & impressi *Alexandriam se rec.* contra mentem auctoris.
47. *vini numerus*: Modus est loquendi optimis scriptoribus usitatus, quem qui nesciebant pro *vini* reposuerunt *auri*, contra omnes libros,
51. *fuit animal unum*; aliqui MSS. habent *fuit animal vivum*: Et sic apud Quintil. l. viii. cap. ult.
62. *At idem ades*; ita Faern. è Cod. Vat. sed alii, *At ejusdem ades*: Pompeii scilicet.
69. *in vestibulo rostra, spolia*; ita Muret. sed vulgati habent *vestibula, rostra, spolia.* Liber autem Vat. *in vestibulo rostran spolia*: Unde Grævius legendum censet, *rostra an spolia*; ne desit conjunctio inter duas voces.
83. *claves ademit, forasque exegit*; ita hic locus habetur apud Nonium Marcellum in voce *exigere*. Alii sic habent, *causam addidit, exegit.*
- XI. 4. *avus tuus, & Consul & Antonius*; ita C. Steph. & alii edd. sed Muretus è Vat. ut & R. Steph. *avus tuus se, & Consulem & Antonium.*
9. *Cui bello.* Sic è Cod. Vat. hunc locum emendat Faernus, & emendationis suæ rationem reddit, quam apud Grævium videre potes. Alii habent, *cur ci bello.*
33. *qui risus bonitatem?* Sic è Vat. Faernus, Manut. Lamb. deletis vocibus *de se erat*, quæ in vulgatis habentur.
56. *Tu vero quis es?* ita ed. R. Steph. sed MS. Vat. ed. Faern. Muret. Manut. *quid es?* alii *quid censet?* ut C. Steph.

61. *tamen erat æquissimum, &c.* Sic & Faern. & omnes fere alii; sed Muret. è Cod. Vat. *tamen quem erat æquissimum. c. Cn. P. lib. pugnare? quem? te sectorem: & ita etiam edidit Grævius.*
- XII. 1. *Mensas hospitum convom.* Ita Faern. è Vat. Sed alii editi habent, *in mensas hospitum cum vomeres.*
16. *levitatem hominis.* Sic legitur in Cod. Vat. ut & apud A. Gellium l. 7. cap. 11. alias deest vox *hominis.*
19. *capite involuto;* sic libri plerique; & eodem modo in Pisonem III. 63. Sed Faern. *capite obvoluto;* apud Gellium autem *ore involuto,* quod forte rectius.
23. *illinc;* apud Gell. *illim;* quod & Lambinus reposuit.
- XIII. 33. *inficitia;* Faernus & Muretus *inficientia.*
41. *Suffragatum secunda classis vocatur;* ita Faernus, Grævius, & alii: sed editi multi perperam, *suffragio: tum secunda c. v.*
- XIV. 14. *quem collegam habebas;* editi vulgo habent, *quem collegam regni habebas.* Sed illud regni auctoritate Cod. Vat. recte delet Faernus, ut & Muretus & alii.
- XV. 16. *IM. Antonii filium.]* Hæc verba non habentur in Cod. Vat. nec à Ciceronis manu esse, sed ab aliis explicandi gratia addita censet Grævius.
19. *diuturni;* al. *diuturnus.*
30. *neve cujus ben.* Ita Faernus, Muretus, Manutius; sed editi vulgo habent *neve cujusquam ben.*
45. *quod in tabulis, quæ sunt ad Opis, parebat;* ita edd. R. & C. Steph. ut & Faern. & Muret. è Cod. Vat. ubi alii habent *petebatur:* sed Manut. & Lamb. *quod est in tabulis, quæ sunt ad Opis.* Miror autem nihil dixisse Grævium de verbis sequentibus, sc. *funestæ illius quidem pecuniæ, sed tamen, si iis, quorum erant, non redderentur, quæ nos à tributis possent vindicare;* quæ quidem lectio Abramii est, qui sic eam exponit, ut *pecuniæ funestæ* sint pluralis numeri, & per illius intelligatur *Cæsaris.* Sed Stephanorum editiones, ut & optimæ ple-ræque aliæ, sic habent — *sed tamen, si iis quorum erat, non redderetur, quæ nos à tributis possent vindicare;* & hoc modo *funestæ illius pecuniæ* patrio casu singularis numeri proferuntur, ut ita à superioribus pendeant. Sunt autem quædam minoris pretii editiones, quæ hæc verba

- male sibi convenientia repræsentant, sc. *quorum ERAT non REDDERENTUR, quæ nos à tributis POSSET vindicare;* quæ tamen prava lectio tam in editione Gronovii quam Grævii, operarum, credo, incuria retinetur.
48. [*Quid ego de comment.—*] Quæ uncis inclusimus rectius hic abesse possunt, cum infra habeantur pag. sequente.
57. *gratus;* sic Faernus, Muretus, & libri etiam MSS. sed Manut. & Lamb. *gratiosus;* ut olim ex conjectura legendum censuit Ubaldinus.
- XVI. 2. *Sine nostra;* multi MSS. habent *sine sui,* quod Ferrarius ex conjectura mutavit in *sine Sexti,* quod recentiores editiones receperunt. Sed Muretus & Grævius è Cod. Vat. recte repōnunt *sine nostra,* quia Deiotarius non minus Ciceronum quam Pompeiorum hospes fuit.
63. *At quam nobilis est tua.* Sic libri plerique editi: sed Ferrarius è MSS. hoc membrum superiori annectit hoc modo, *tollatur, atque nobilitata sit tua, &c.* ut & ed. C. Steph.
- XVII. 9. *Vexillum tolleres;* sic è Cod. Vat. Faern. Muret. Manut. & Lamb. alii autem *vexillum videres,* quod minus huic loco convenit.
45. [*obviam ei*] desc. Hæc duo verba, *obviam ei,* delect Faern. Muret. Lamb. Græv. & rectius absunt.
46. *incredibile dictu est;* tamen inter omnes; ita ed. C. Steph. & aliorum, ex conjectura Ferrarii. Nam mire hic turbant MSS. sed alii ed. *incredibile dictu, sed tum nimis inter omnes.*
49. *gladiatorum.* Ita Ferrar. è Cod. Colotiano, Faern. Muret. & sic habetur in Var. Lect. C. Steph. ea figura qua poculorum. Sed editi alii *gladiatorum.*
- XVIII. 5. *Sequuntur milites: Scutorum lecticas portari videmus.* Sic hunc locum constituunt Ferrarius, Faern. & Græv. ut & ed. Car. Steph. Sed alii habent, *sequuntur scutati milites: scias portari videmus.* Ita ed. R. Steph. sed Muretus, *scutati milites: scutorum lecticas p.*
- XIX. 8. *populo Romano.* MSS. Ferrar. *reipub.*
22. *Spurii Cassius, Melius.* Ita è Var. Faern. Muret. Lamb. & Manut. Sed vulgati, *Sp. Cassius, Sp. Melius.*
35. *gustatum;* ita Cod. Vat. & qui illum sequuntur; sed vulgati *gustum.*

43. *Nisi vero majoribus — interfectus.*
An tu es ulla—Ita Victor. ed. R. Steph.
 & alii. Sed Ferrarius è Cod. Colot. *nisi*
vero aut majoribus — interfectus; aut
tu es ulla; quam lectionem admisit

C. Steph. & etiam alii: sed prior lectio
 vehementior videtur, & magis placet;
 neque satis apposite dici videtur *nisi tu es*
ulla re, sine interrogatione: dixisset po-
 tius, *aliquo modo*.

PHILIPPICA IX.

Par. II. *AD* ornandum. Libri antiqui
 Lin. 15. Ferrar. & Faern. habent *ad*
bonorandum.

III. 5. *Lar Tolumnius*: Ita recte Faern.
 Muret. Manut. &c. ut & Priscianus;
 alii edd. habent *Lartes Tolumnius*.

7. *ad nostram mem.* al. *ad meam mem.*

30. *Sin paruiisset, munus*; sic Faern. R.
 Steph. & alii, *si paruiisset, munus*; sed
 alii, omisissis vocibus *si paruiisset*, habent
sed munus, quod non placet.

31. *finem fore*; ita Faern. sed alii *finem*
allaturum.

37. *Mandata vestra*; ita Faern. sed alii
Mandata nostra; ut & paullo post, *jussu*
nostro.

53. *re magis morbum*; ita optime Faern.
 è Vat. Cod. ut & Manut. Sic enim la-
 tine dici solet, *excusare morbum, valetu-*
dinem, &c. i. e. Morbum, valetudinem,

&c. causam asserre quo minus hoc vel
 illud fiat; editi autem multi habent *se*
magis morbo quam, &c.

102. *Mirifice*; ita Ferrar. Faern. & Mu-
 ret. & qui illos sequuntur; & hoc recti-
 us esse putamus; sed alii habent *magni-*
fice.

IV. 13. *quoquoaversus*; ita Faernus repo-
 nendum censet; nam in Vat. *quoque-*
versus; in aliis *quaqueversus*; quod alii
 mutant in *quaquaversus*; & ita etiam
 paullo infra.

25. *funeri mittere*; ita vulgati fere omnes;
 sed Faern. & Manut. *funeri remittere*;
 quod sic explicant, ut in Sulpicii funus
 erogari plus liceat quam edicto permitta-
 tur.

29. *ejus sit — datum est*; Faern. è Cod.
 Vat. *ejus esset — datum esset*,

M. TULLII CICERONIS
CATO MAJOR,
SIVE
De SENECTUTE;
ET
LÆLIUS,
SIVE
De AMICITIÆ.

GATO MAJOR

DE SENECTUTE

L. A. L. I. U. S.

De A. L. I. U. S.

M. TULLII CICERONIS
CATO MAJOR.

Ad T. POMPONIUM ATTICUM PRÆFATIO.

I. **O** TITE, si quid ego adjungo curamve levassè,
Quæ nunc te coquit & versat in pectore fixa,
Ecquid erit pretii?

Licet enim versibus iisdem mihi affari te, Attice, quibus affatur
Flaminiun, 5

Ille vir haud magna cum re, sed plenus fidei.
quanquam certo scio, non, ut Flaminiun,

Sollicitari te, Tite, sic noctesque diesque.

novi enim moderationem animi tui & æquitatem; teque non
cognomen solum Athenis deportasse, sed humanitatem & pru- 10
dentiam intelligo: & tamen te suspicor iisdem rebus, quibus me-
ipsum interdum gravius commoveri; quarum consolatio & ma-
jor est, & in aliud tempus differenda. Nunc autem mihi visum
est de senectute aliquid ad te conscribere; hoc enim onere, quod
mihi commune tecum est, aut jam urgentis, aut certe adven- 15
tantis senectutis, & te, & meipsum levare volo; etsi te quidem
id modice ac sapienter, sicut omnia, & ferre, & laturn esse
certe scio. Sed mihi, cum de senectute aliquid vellem scribere,
tu occurrebas dignus eo munere, quo uterque nostrum commu-
niter uteretur. Mihi quidem ita jucunda hujus libri conscriptio 20
fuit, ut non modo omnes absterferit senectutis molestias, sed ef-
fecerit mollem etiam & jucundam senectutem; numquam igitur
satis laudari digne poterit philosophia, cui qui pareat, omne tem-
pus ætatis sine molestia possit degere. Sed de cæteris & dixi-
mus multa, & sæpe dicemus; hunc librum de senectute ad te 25
misimus. Omnem autem sermonem tribuimus non Tithono, ut
Aristo Chius; parum enim esset auctoritatis in fabula: sed M.
Catoni seni, quo majorem auctoritatem haberet oratio; apud
quem, Lælium & Scipionem facimus admirantes, quod is tam
facile senectutem ferat, iisque eum respondentem; qui si eruditius 30
videbitur disputare, quam consuevit ipse in suis libris, attribuito
Græcis literis, quarum constat eum perstudiosum fuisse in se-
nectute.

nectute. Sed quid opus est? jam enim ipsius Catonis sermo explicabit nostram omnem de senectute sententiam.

II. *Scip.* Sæpenumero mirari soleo cum hoc C. Lælio, tum ceterarum rerum tuam excellentem, M. Cato, perfectamque sapientiam, tum vel maxime, quod nunquam senectutem tibi gravem esse senserim; quæ plerisque senibus sic odiosa est, ut onus
 5 se *Ætna* gravius dicant sustinere. *Cato.* Rem haud sane difficilem, *Scipio* & *Læli*, admirari videmini; quibus enim nihil opis est in ipsis ad bene beateque vivendum, iis omnis gravis est ætas: qui autem omnia bona à seipsis petunt, iis nihil potest malum videri, quod naturæ necessitas afferat; quo in genere in pri-
 10 mis est senectus: quam ut adipiscantur omnes optant; eandem accusant adeptam: tanta inest inconstantia stultitiæ atque perversitas. Obrepere aiunt eam citius quam putassent. Primum, quis coegit eos falsum putare? qui enim citius adolescentiæ senectus, quam pueritiæ adolescentia obrepat? deinde qui minus gravis esset
 15 iis senectus, si octingentesimum annum agerent, quam octogesimo? præterita enim ætas, quamvis longa, cum effluxisset, nulla consolatione permulcere posset stultam senectutem. Quocirca si sapientiam meam admirari soletis (quæ utinam digna esset opinionione vestra, nostroque cognomine) in hoc sumus sapientes, quod
 20 naturam optimam ducem, tamquam deum, sequimur, eique paremus: à qua non verisimile est, cum ceteræ partes ætatis bene descriptæ sint, extremum actum, tanquam ab inerti poeta, esse neglectum: sed tamen necesse fuit esse aliquid extremum, & tamquam arborum baccis, terræque frugibus maturitate tempestiva,
 25 quasi vietum & caducum: quod ferendum est molliter sapienti; quid enim est aliud gigantum more bellare cum diis, nisi naturæ repugnare? *Læli.* Atqui, Cato, gratissimum nobis, ut etiam pro *Scipione* pollicear, feceris, si, quoniam speramus, volumus quidem certe, senes fieri, ante multo à te didicerimus, quibus facil-
 30 lime rationibus ingravescentem ætatem ferre possimus. *Cato.* Faciam vero, *Læli*; præsertim si utrique vestrum, ut dicis, gratum futurum est. *Scip.* Volumus sane, nisi molestum est, Cato, tamquam aliquam viam longam confeceris, quam nobis quoque ingrediendum sit, istuc, quo pervenisti, videre quale sit.

III. *Cato.* Faciam, ut potero, *Læli*; sæpe enim interfui querelis meorum æqualium, pares autem cum paribus, veteri proverbio; facillime congregantur, quæ C. Salinator, quæ Sp. Albinus, homines Consulares, nostri fere æquales, deplorare solebant:
 5 tum quod voluptatibus carerent, sine quibus vitam nullam putarent: tum quod spernerentur ab iis, à quibus essent coli soliti; qui mihi non id videbantur accusare, quod esset accusandum; nam si id culpa senectutis accideret, eadem mihi usu evenirent, reliquisque omnibus maioribus natu: quorum ego multorum cog-
 novi

novi senectutem sine querela; qui se & libidinum vinculis laxatos esse non moleste ferrent, nec à suis despicerentur: sed omnium istiusmodi querelarum in moribus est culpa, non in ætate; moderati enim, & nec difficiles, nec inhumani senes tolerabilem agunt senectutem. Importunitas autem & inhumanitas omni ætate molesta est. *Lael.* Est, ut dicis, Cato; sed fortasse dixerit quispiam, tibi propter opes & copias, & dignitatem tuam, tolerabiliorem senectutem videri; id autem non posse multis contingere. *Cato.* Est isthuc quidem, *Laeli*, aliquid; sed nequaquam in isto sunt omnia: ut Themistocles fertur Seriphio cuidam in jurgio respondisse, cum ille dixisset, non eum sua, sed patriæ gloria splendorem assecutum: Nec hercule, inquit, si ego Seriphius essem, nobilis; nec tu, si Atheniensis esses, clarus unquam fuisses: quod eodem modo de senectute potest dici. Neque enim in summa inopia levis esse senectus potest, ne sapienti quidem; nec insipienti etiam in summa copia non gravis. Aptissima omnino sunt, *Scipio*, & *Laeli*, arma senectutis, artes exercitationesque virtutum: quæ in omni ætate cultæ, cum multum diuque vixeris, mirificos effierunt fructus, non solum quia numquam deserunt, ne in extremo quidem tempore ætatis, quamquam id maximum est, verum etiam quia conscientia bene actæ vitæ, multorumque benefactorum recordatio, jucundissima est.

IV. Ego *Q. Maximum*, eum, qui *Tarentum* recepit, adolescens ita dilexi senem, ut æqualem; erat enim in illo viro comitate condita gravitas: nec senectus mores mutaverat; quanquam eum colere cœpi non admodum grandem natu, sed tamen jam ætate provectum; anno enim post *Consul* primum fuerat, quam ego natus sum: cumque eo quartum *Consule* adolescentulus miles profectus sum ad *Capuam*, quintoque anno post ad *Tarentum* *Quæstor*: deinde *Ædilis*, quadriennio post factus sum *Prætor*: quem magistratum gessi *Consulibus* *Tuditano* & *Cethego*, cum quidem ille admodum senex, suasor legis *Cinciz* de donis & muneribus fuit. Hic & bellum gerebat ut adolescens, cum plane grandis esset; & *Annibalem* juveniliter exultantem patientia sua mollebat: de quo præclare familiaris noster *Ennius*:

Unus qui nobis cunctando restituit rem.

Non ponebat enim rumores ante salutem.

15

Ergo magisque magisque viri nunc gloria claret.

Tarentum vero qua vigilantia, quo consilio recepit? cum quidem, me audiente, *Salinatori*, qui, amisso oppido, fugeret in arcem, glorianti atque ita dicenti: *Mea opera, Q. Fabi, Tarentum recepisti*: Certe, inquit ridens; nam, nisi tu amisisses, numquam recepissem. Nec vero in armis præstantior, quam in toga: qui *Consul* iterum, *Sp. Carvilio* collega quiescente, *C. Flaminio* *Tribuno pl.* quoad potuit restitit, agrum *Picentem* & *Gallicum* yiritim contra *Senatus* auctoritatem dividenti: *Augurque* cum esset, dice-

25 dicere ausus est, *optimis auspiciis ea geri, quæ pro reip. salute gere-*
rentur: quæ contra temp. ferrentur, contra auspicia ferri. Multa in
 eo præclara cognovi: sed nihil est admirabilius, quàm quomodo
 ille mortem M. filii tulit, clari viri, & Consularis: est in mani-
 bus laudatio; quam cum legimus, quem philosophum non con-
 30 temnimus? Nec vero ille in luce modo, atque in oculis civium
 magnus; sed intus domique præstantior: qui sermo? quæ præ-
 cepta? quanta notitia antiquitatis? quæ scientia juris augurii?
 multæ etiam, ut in homine Romano, literæ: omnia memoria te-
 nebat, non domestica solum, sed etiam externa bella; cujus ser-
 35 mone ita tum cupide fruebar, quasi jam divinarem id, quod eve-
 nit, illo extincto, fore unde discerem neminem.

V. Quorsum igitur hæc tam multa de Maximo? quia profecto
 videtis, nefas esse dictu, miseram fuisse talem senectutem. Nec
 tamen omnes possunt esse Scipiones, aut Maximi, ut urbium ex-
 pugnationes, ut pedestres navalesque pugnæ, ut bella à se gesta,
 5 ut triumphos recordentur; est enim quiete, & pure, & eleganter
 actæ ætatis placida ac lenis senectus: qualem accepimus Platonis,
 qui uno & octogesimo anno scribens mortuus est: qualem Isocra-
 tis, qui eum librum, qui Panathenaicus inscribitur, quarto & no-
 nagesimo anno scripsisse dicitur, vixitque quinquennium postea;
 10 cujus magister Leontinus Gorgias centum & septem complevit
 annos; neque umquam in suo studio atque opere cessavit, qui,
 cum ex eo quæreretur, cur tamdiu vellet esse in vita? Nihil ha-
 beo, inquit, quod incusem senectutem. Præclarum responsum, &
 docto homine dictum; sua enim vitia insipientes, & suam cul-
 15 pam in senectutem conferunt: quod non faciebat is, cujus modo
 mentionem feci, Ennius,

*Sicut fortis equus, spatio qui sæpe supremo
 Vicit Olympia, nunc senio confectus quiescit.*

Equi fortis & victoris senectuti comparat suam: quem quidem
 20 probe meminisse potestis. Anno enim undevicesimo post ejus mor-
 tem, hi Consules, T. Flamininus, & M. Acilius facti sunt: ille
 autem Cæpione & Philippo iterum Consule mortuus est; cum ego
 quidem v & LX annos natus, legem Voconiam voce magna &
 bonis lateribus suavissem. Annos LXX natus, tot enim vixit En-
 25 nius, ita ferebat duo, quæ maxima putantur onera, paupertatem
 & senectutem, ut eis pæne delectari videretur. Etenim, cum
 contemplor animo, reperio quatuor causas, cur senectus misera vi-
 deatur: unam, quod avocet à rebus gerendis: alteram, quod cor-
 pus faciat infirmius: tertiam, quod privet omnibus fere voluptati-
 30 bus: quartam, quod haud procul absit à morte. Earum, si placet,
 causarum quanta quamque sit iusta unaquæque, videamus.

VI. A rebus gerendis senectus abstrahit. Quibus? an iis, quæ
 in juventute geruntur & viribus? Nullæne igitur res sunt seni-
 les, quæ vel infirmis corporibus, animo tamen administrantur?

Nihil

Nihil ergo agebat Q. Maximus? nihil L. Paullus, pater tuus, Scipio, socer optimi viri, filii mei? cæteri senes, Fabricii, Curii, 5 Coruncanii, cum remp. consilio auctoritate defendebant, nihil agebant? Ad App. Claudii senectutem accedebat etiam, ut cæcus esset: tamen is, cum sententia Senatus inclinaret ad pacem, & foedus faciendum cum Pyrrho, non dubitavit dicere illa, quæ verbis persecutus est Ennius:

10

Quo vobis mentis, rectæ quæ stare solebant

*Antehac, dementes sese flexere * via?*

* al. *viai*

cæteraque gravissime; notum enim vobis carmen est: & tamen ipsius Appii exstat oratio; atque hanc ille egit septem & decem annos post alterum Consulatum, cum inter duos Consulatus anni 15 decem interfuissent, Censorque ante Consulatum superiorem fuisset. Ex quo intelligitur, Pyrrhi bello grandem sane fuisse; & tamen sic à patribus accepimus. Nihil igitur afferunt, qui in re gerenda versari senectutem negant, similesque sunt iis qui gubernatorem in navigando agere nihil dicant, cum alii malos scandant, alii per 20 foros cursent, alii sentinam exhauriant; ille autem clavum tenens quietus sedeat in puppi. Non facit ea quæ juvenes; at vero multo majora & meliora facit. Non viribus, aut velocitatibus, aut celeritate corporum res magnæ geruntur; sed consilio, auctoritate, sententia; quibus non modo non orbari, sed etiam augeri senectus 25 solet: nisi forte ego vobis, qui & miles, & Tribunus, & Legatus, & Consul versatus sum in vario genere bellorum, cessare nunc videor, cum bella non gero. At Senatui quæ sunt gerenda præscribo, & quomodo: Carthagini male jam diu cogitanti bellum multo ante denuntio; de qua vereri non ante desinam, quam illam 30 excisam esse cognovero: quam palmam utinam dii immortales tibi, Scipio, reservent, ut avi reliquias persequare; cujus à morte hic tertius & tricesimus est annus, sed memoriam illius viri excipient omnes anni consequentes. Anno ante me Censorem mortuus est, novem annis post meum Consulatum, cum Consul iterum, me 35 Consule, creatus esset. Num igitur, si ad centesimum annum vixisset, senectutis eum suæ poeniteret? nec enim excursione, nec saltu, nec eminus hastis, aut cominus gladiis uteretur; sed consilio, ratione, sententia: quæ nisi essent in senibus, non summum consilium majores nostri appellassent Senatum. Apud Lacedæ- 40 monios quidem ii, qui amplissimum magistratum gerunt, ut sunt, sic etiam nominantur senes. Quod si legere, aut audire voletis externa, maximas resp. ab adolescentibus labefactas, à senibus sustentatas & restitutas reperietis.

Cedo, qui vestram remp. tantam amisistis tam cito? sic enim per- 45 contatur, ut est in Nævii ludo: respondentur & alia, & hæc in primis,

Proveniebant oratores novi stulti adolescentuli.

Temeritas est videlicet florentis ætatis; prudentia senescentis.

VII. At

VII. At memoria minuitur: credo, nisi eam exerceas, aut si sis natura tardior. Themistocles omnium civium nomina per-
 ceperat: num igitur censetis eum, cum ætate processisset, qui
 Aristides esset, Lyfimachum salutare solitum? Equidem non mo-
 5 do eos novi, qui sunt; sed eorum patres etiam, & avos; nec se-
 pulcra legens vereor, quod aiunt, ne memoriam perdam; his
 enim ipsis legendis redeo in memoriam mortuorum: nec verò
 quemquam senum audiavi oblitum, quo loco thesaurum obruisset:
 omnia, quæ curant, meminerunt; vadimonio constituta; qui
 10 sibi, quibus ipsi debeant. Quid Jurisconsulti? quid Pontifices?
 quid Augures? quid Philosophi senes? quam multa meminerunt?
 manent ingenia senibus, modo permaneat studium, & industria:
 nec ea solum in claris & honoratis viris, sed in vita etiam privata,
 & quieta. Sophocles ad summam senectutem tragœdias fecit:
 15 quod propter studium cum rem familiarem negligere videretur, à
 filiis in iudicium vocatus est: ut, quemadmodum nostro more
 male rem gerentibus patribus bonis interdici solet; sic illum,
 quasi desipientem, à re familiari removerent iudices. Tum senex
 dicitur eam fabulam, quam in manibus habebat, & proxime
 20 scripserat, Oedipum Coloneum recitasse iudicibus, quæsisseque,
 num illud carmen desipientis videretur: quo recitato, sententiis
 iudicum est liberatus. Num igitur hunc, num Homerum, num
 Hesiodum, num Simonidem, num Stesichorum, num, quos ante
 dixi, Isocratem, Gorgiam, num philosophorum principes, Py-
 25 thagoram, Democritum, num Platonem, num Xenocratem, num
 postea Zenonem, Cleanthem, aut eum, quem vos etiam Romæ
 vidistis, Diogenem Stoicum, coegit in suis studiis obmutescere se-
 nectus? an non in omnibus iis studiorum agitatio vitæ æqualis
 fuit? Age, ut ista divina studia omittamus, possum nominare ex
 30 agro Sabino rusticos Romanos vicinos & familiares meos, quibus
 absentibus, nunquam fere ulla in agro maiora opera fiunt, non se-
 rendis, non percipiendis, non condendis fructibus: quamquam in
 illis minus hoc mirum; nemo enim est tam senex, qui se annum
 non putet posse vivere: sed iidem elaborant in eis, quæ sciunt ni-
 35 hil omnino ad se pertinere.

Serit arbores, quæ alteri sæculo profint,

ut ait Statius noster in Synephebis. Nec vero dubitet agricola,
 quamvis senex, quærenti, cui serat, respondere: Diis immorta-
 libus, qui me non accipere modo hæc à maioribus voluerunt, sed
 40 etiam posteris prodere.

VIII. Melius Cæcilius de sene alteri seculo prospiciente, quam
 illud idem:

*Ædepol senectus, si nihil quidquam aliud vitii
 Apportes tecum, cum advenis; unum id sat est,
 Quod diu vivendo, multa quæ non vult videt.*

Et

Et multa fortasse, quæ vult; atque in ea quidem, quæ non vult, sæpe etiam adolescentia incurrit. Illud vero idem Cæcilius vitiosius:

*Tum equidem in senecta hoc deputo miserrimum;
Sentire ea ætate esse se odiosum alteri.*

10

Jucundum potius, quam odiosum: ut enim adolescentibus bona indole præditis sapientes senes delectantur, leviorque fit eorum senectus, qui à juventute coluntur & diliguntur; sic adolescentes senum præceptis gaudent, quibus ad virtutum studia ducuntur; nec minus intelligo me vobis, quam vos mihi esse jucundos. Sed 15 videtis, ut senectus non modo languida atque iners non sit, verum etiam sit operosa, & semper agens aliquid & moliens; tale scilicet, quale cujusque studium in superiore vita fuit. Quid, quod etiam addiscunt aliquid? ut Solonem versibus gloriantem videmus, qui se quotidie aliquid addiscentem senem fieri dicit: 20 ut ego feci, qui Græcas litteras senex didici; quas quidem sic avide arripui, quasi diuturnam sitim explere cupiens, ut ea ipsa mihi nota essent, quibus me nunc exemplis uti videtis: quod cum fecisse Socratem in fidibus audirem, vellem equidem & illud (discebant enim fidibus antiqui) sed in litteris certe elabo- 25 ravi.

IX. Nec nunc quidem vires desidero adolescentis (is enim erat locus alter de vitiis senectutis) non plus, quam adolescens tauri, aut elephanti desiderabam: quod est, eo decet uti; & quicquid agas, agere pro viribus. Quæ enim vox potest esse contemptior, quam Milonis Crotoniatæ? qui, cum jam senex esset, 5 athletasque se in curriculo exercentes videret, adspexisse lacertos suos dicitur, illachrymansque dixisse, At hi quidem jam mortui sunt. Non vero tam isti, quam tu ipse nugator; neque enim ex te umquam es nobilitatus, sed ex lateribus & lacertis tuis. Nihil Sext. Ælius tale, nihil multis annis ante T. Coruncanius; 10 nihil modo P. Crassus: à quibus jura civibus præscribebantur; quorum usque ad extremum spiritum est provecta prudentia. O-rator metuo ne languescat senectute; est enim munus ejus non ingenii solum, sed laterum etiam & virium. Omnino canorum illud in voce splendet etiam nescio quo pacto in senectute: quod 15 equidem adhuc non amisi, & videtis annos: sed tamen est decorus sermo senis, quietus & remissus, facitque persæpe ipsa sibi audientiam disertis senis compta & mitis oratio: quod si ipse exsequi nequeas, possis tamen Scipioni præcipere & Lælio. Quid enim est jucundius senectute stipata studiis juventutis? An ne 20 eas quidem vires senectuti relinquamus, ut adolescentulos doceat, instituat, ad omne officii munus instruat? quo quidem opere quid potest esse præclarius? Mihi vero Cn. & P. Scipiones, & avi tui duo, L. Æmilius & P. Africanus; comitatu nobilium juvenum fortunati videbantur: nec ulli bonarum artium magistri non 25

beati putandi, quamvis consenuerint vires, atque defecerint; etsi ista ipsa defectio virium adolescentiæ vitiis efficitur sæpius, quam senectutis; libidinosa etenim & intemperans adolescentia effoetum corpus tradit senectuti. Cyrus quidem apud Xenophontem eo ser-
 30 mone, quem moriens habuit, cum admodum senex esset, negat se unquam sensisse, senectutem suam imbecillio rem factam, quam adolescentia fuisset. Ego L. Metellum memini puer (qui cum quadriennio post alterum Consulatum Pontifex Maximus factus esset, viginti & duos annos ei sacerdotio præfuit) ita bonis esse viribus
 35 extremo tempore ætatis, ut adolescentiam non requireret. Nihil necesse est mihi de me ipso dicere: quanquam est id quidem senile, ætatique nostræ conceditur.

X. Videtisne, ut apud Homerum sæpissime Nestor de virtutibus suis prædicet? jam enim tertiam ætatem hominum vivebat: nec erat ei verendum, ne vera de se prædicans nimis videretur aut insolens, aut loquax: etenim, ut ait Homerus, ex ejus lingua
 5 melle dulcior fluebat oratio; quam ad suavitatem nullis egebat corporis viribus: & tamen dux ille Græciæ nusquam optat, ut Ajacis similes habeat decem, at ut Nestoris: quod si acciderit, non dubitat, quin brevi Troja sit peritura. Sed redeo ad me: quantum annum ago & octogesimum: equidem posse vellem idem
 10 gloriari, quod Cyrus: sed tamen hoc queo dicere, non me quidem iis esse viribus, quibus aut miles bello Punico, aut Quæstor eodem bello, aut Consul in Hispania fuerim, aut quadriennio post, cum Tribunus Militaris depugnaui apud Thermopylas, M. Acilio Glabrione Consule: sed tamen, ut vos videtis, non plane
 15 me enervavit, nec afflixit senectus: non curia vires meas desiderat, non rostra, non amici, non clientes, non hospites; nec enim umquam sum assensus veteri illi laudatoque proverbio, quod monet, mature fieri senem, si diu velis esse senex. Ego vero me minus diu senem esse mallet, quam esse senem ante
 20 quam essem. Itaque nemo adhuc convenire me voluit, cui fuerim occupatus. At minus habeo virium, quam vestrum utervis. Nec vos quidem T. Pontii Centurionis vires habetis; num idcirco est ille præstantior? moderatio modo virium adsit, & tantum, quantum potest quisque, nitatur; næ ille non magno
 25 desiderio tenebitur virium. Olympiæ per stadium ingressus esse Milo dicitur, cum humeris sustineret bovem vivum: utrum igitur has corporis, an Pythagoræ tibi malis vires ingenii dari? denique isto bono utare, dum adsit; cum absit, ne requiras: nisi forte adolescentes pueritiam, paullum ætate progressi adolescentiam
 30 debeant requirere. Cursus est certus ætatis, & una via naturæ, eaque simplex; suæque cuique parti ætatis tempestivitas est data: ut & infirmitas puerorum, & ferocitas juvenum, & gravitas jam constantis ætatis, & senectutis maturitas naturale quiddam habeat, quod suo tempore percipi debeat. Arbitror te audire, Scipio, hospes

hospes tuus avitus Masinissa quæ faciat hodie, nonaginta annos 35
natus: cum ingressus iter pedibus sit, in equum omnino non ad-
scendere; cum equo, ex equo non descendere: nullo imbre, nullo
frigore adduci, ut capite operto sit: summam in eo esse corporis
siccitatem: itaque exsequi omnia regis officia & munera. Potest
igitur exercitatio & temperantia etiam senectuti conservare aliquid 40
pristini roboris.

XI. Non sunt in senectute vires; ne postulantur quidem vi-
res à senectute; ergo & legibus & institutis vacat ætas nostra
muneribus iis, quæ non possunt sine viribus sustineri; itaque non
modo quod non possumus, sed ne quantum possumus quidem,
cogimur. At ita multi sunt imbecilli senes, ut nullum officii, 5
aut omnino vitæ munus exsequi possint. At id quidem non pro-
prium senectutis est vitium, sed commune valetudinis. Quam
fuit imbecillus P. Africani filius is, qui te adoptavit! quam te-
nui, aut nulla potius valetudine! quod ni ita fuisset, alterum
ille exstitisset lumen civitatis; ad paternam enim magnitudinem 10
animi doctrina uberius accesserat. Quid mirum igitur in seni-
bus, si infirmi sunt aliquando, cum ne id quidem adolescentes
effugere possint? Resistendum, Læli, & Scipio, senectuti est, e-
jusque vitia diligentia compensanda sunt. Pugnandum tanquam
contra morbum, sic contra senectutem. Habenda ratio valetu- 15
dinis; utendum exercitationibus modicis: tantum cibi & potio-
nis adhibendum, ut reficiantur vires, non opprimantur. Nec
vero corpori soli subveniendum est, sed menti atque animo mul-
to magis. Nam hæc quoque, nisi tanquam lumini oleum instil-
les, extinguuntur senectute; & corpora quidem defatigatione & 20
exercitatione ingravescunt; animi autem exercitando levantur:
nam quos ait Cæcilius — *comicos stultos senes*, hos significat
credulos, obliviosos, dissolutos: quæ vitia non sunt senectutis,
sed inertis, ignavæ, somniculosæ senectutis: ut petulantia, ut
libido, magis est adolescentium, quam senum; nec tamen omni- 25
um adolescentium, sed non proborum: sic ista senilis stultitia, quæ
deliratio appellari solet, senum levium est, non omnium. Quat-
tuor robustos filios, quinque filias, tantam domum, tantas clien-
telas Appius regebat & senex, & cæcus; intentum enim animum,
tanquam arcum, habebat, nec languescens succumbebat senectuti: 30
tenebat non modo auctoritatem, sed etiam imperium in suos:
metuebant servi, verebantur liberi, carum omnes habebant:
vigeat in illa domo patrius mos, & disciplina. Ita enim sene-
ctus honesta est, si se ipsa defendit, si jus suum retinet, si ne-
mini emancipata est, si usque ad extremum spiritum vindicet 35
jus suum: ut enim adolescentem, in quo senile aliquid; sic
senem, in quo est adolescentis aliquid, probò: quod qui sequitur,
corpore senex esse poterit, animo numquam erit. Septimus mi-
hi Originum liber est in manibus: omnia antiquitatis monu-

40menta colligo: caufarum illuſtrium, quaſcumque defendi, nunc
 quam maxime conficio orationes: juſ Augurum, Pontificum, Ci-
 vile tracto: multum etiam Græcis litteris utor; Pythagoreo-
 rumque more, exercendæ memoriæ gratia, quid quoque die dixe-
 rim, audierim, egerim, commemoro veſperi. Hæ ſunt exercita-
 45tiones ingenii, hæc curricula mentis: in his deſudans atque elabo-
 rans corporis vires non magnopere deſidero: adſum amicis: venio
 in Senatum frequens, ultroque affero res multum & diu cogitatas;
 easque tueor animi, non corporis viribus; quæ ſi exſequi nequi-
 rem, tamen me lectulus oblectaret meus ea ipſa cogitantem, quæ
 50jam agere non poſſem: ſed ut poſſem, facit acta vita; ſemper
 enim in his ſtudiis laboribuſque viventi non intelligitur, quando
 obrepat ſenectus. Ita ſenſim ſine ſenſu ætas ſeneſcit: nec ſubito
 frangitur, ſed diuturnitate exſtinguitur.

XII. Sequitur tertia vituperatio ſenectutis, quod eam carere
 dicunt voluptatibus. O præclarum munus ætatis, ſi quidem id
 aufert nobis, quod eſt in adoleſcentia vitioſiſſimum! Accipite
 enim, optimi adoleſcentes, veterem orationem Archytæ Taren-
 5tini, magni in primis, & præclari viri: quæ mihi tradita eſt,
 cum eſſem adoleſcens Tarenti cum Q. Maximo. Nullam capi-
 talioſiorem peſtem, quam corporis voluptatem, hominibus dicebat
 à natura datam; cujuſ voluptatis avidæ libidines temere &
 effrenate ad potiundum incitarentur. Hinc patriæ proditioſes,
 10hinc rerumpub. everſiones, hinc cum hoſtibus clandeſtina collo-
 quia naſci: nullum denique ſcelus, nullum malum facinus eſſe, ad
 quod ſuſcipiendum non libido voluptatis impelleret: ſupra vero,
 & adulteria, & omne tale flagitium nullis illecebris excitari aliis,
 niſi voluptatis. Cumque homini ſive natura, ſive quis deus ni-
 15hil mente præſtabilius dediſſet; huic divino muneri ac dono ni-
 hil eſſe tam inimicum, quam voluptatem. Nec enim libidine
 dominante temperantiæ locum eſſe, neque omnino in volupta-
 tis regno virtutem poſſe conſiſtere: quod quo magis intelligi poſ-
 ſet, fingere animo jubebat, tanta incitatum aliquem voluptate
 20corporis, quanta percipi poſſet maxima: nemini cenſebat fore
 dubium, quin tamdiu, dum ita gauderet, nihil agitare mente, ni-
 hil ratione, nihil cogitatione conſequi poſſet; quocirca nihil eſſe
 tam deteſtabile, tamque peſtiſerum, quam voluptatem: ſi qui-
 dem ea, cum major eſſet atque longior, omne animi lumen ex-
 25ſtingueret. Hæc cum C. Pontio Samnite, patre ejus, à quo,
 Caudino prælio Sp. Poſthumius, T. Veturius, Conſules, ſuperati
 ſunt, locutum Archytam, Nearchus Tarentinus, hoſpes noſter,
 qui in amicitia populi Rom. permanſerat, ſe à majoribus natu
 accepſiſſe dicebat, cum quidem ei ſermoni interfuſſet Plato Athe-
 30nienſis: quem Tarentum veniſſe, L. Camillo, Appio Claudio
 Conſulibus, reperio. Quorſum hæc? ut intelligatis, ſi volupta-
 tem aſpernari ratione & ſapientia non poſſemus, magnam habendam

dam senectuti gratiam, quæ efficeret, ut id non liberet, quod non oporteret; impedit enim consilium voluptas, rationi inimica est, ac mentis, ut dicam, præstringit oculos, nec habet ullum cum virtute commercium. Invitus quidem feci, ut fortissimi viri T. Flaminini fratrem L. Flamininum è Senatu ejicerem septem annis post, quam Consul fuisset: sed notandam putavi libidinem. Ille enim cum esset Consul in Gallia, exoratus in convivio à scorto est, ut securi feriret aliquem eorum, qui in vinclis essent dam-
nati rei capitalis: hic Tito fratre suo Censore, qui proximus ante me fuerat, elapsus est: mihi vero & Flacco neutiquam probari potuit tam flagitiosa & tam perdita libido, quæ cum probro privato conjungeret imperii dedecus.

XIII. Sæpe audiivi à majoribus natu, qui se porro pueros à senibus audisse dicebant, mirari solitum C. Fabricium, quod cum apud regem Pyrrhum legatus esset, audisset à Theffalo Cynea, esse quendam Athenis, qui se sapientem profiteretur: eumque dicere, omnia quæ faceremus ad voluptatem esse referenda: quod ex eo audientes, Mr Curium & T. Coruncanium optare solitos, ut id Samnitibus, ipsique Pyrrho persuaderetur: quo facilius vinci possent, cum se voluptatibus dedissent. Vixerat Mr Curius cum P. Decio, qui quinquennio ante eum Consulem se pro rep. quarto Consulatu devoverat. Norat eundem Fabricius, norat Coruncanius; qui cum ex sua vita, tum ex ejus, quem dico, P. Decii facto, judicabant esse profecto aliquid natura pulchrum atque præclarum, quod sua sponte peteretur; quodque sprete & contempta voluptate, optimus quisque sequeretur. Quorsum igitur tam multa de voluptate? quia non modo vituperatio nulla, sed etiam summa laus senectutis est, quod ea voluptates nullas magnopere desiderat: caret epulis, exstructisque mensis, & frequentibus poculis? caret ergo etiam vinolentia, & cruditate, & insomniis. Sed si aliquid dandum est voluptati, quoniam ejus blanditiis non facile obstitimus, divine enim Plato escam malorum voluptatem appellat, quod ea videlicet homines capiantur, ut hamo pisces; quamquam immoderatis epulis careat senectus, modicis tamen conviviis delectari post. C. Duillium, M. filium, qui Pœnos classe primus devicerat, redeuntem à cœna senem sæpe videbam puer: delectabatur crebro funali, & tibicine, quæ sibi nullo exemplo privatus sumserat: tantum licentiæ dabat gloria. Sed quid ego alios? ad meipsum jam revertar. Primum habui semper sodales: sodalitates autem me Quæstore constitutæ sunt, sacris Idæis Magnæ Matris acceptis: epulabar igitur cum sodalibus pinnino modice, sed erat quidam fervor ætatis: qua progrediente, omnia fient indies mitiora; neque enim ipsorum conviviorum delectationem voluptatibus corporis magis, quam cœtu amicorum, & sermonibus metiebar: bene enim majores nostri accubitionem epularem amicorum, quia vitæ conjunctio-

35 nem haberet, convivium nominarunt, melius quam Græci; qui hoc idem tum computationem, tum concœnationem vocant: ut, quod in eo genere minimum est, id maxime probare videntur.

XIV. Ego vero propter sermonis delectationem tempestivis quodque conviviis delector; nec cum æqualibus solum, qui pauci admodum restant, sed cum vestra etiam ætate, atque vobiscum: habeoque senectuti magnam gratiam, quæ mihi sermonis aviditatem
 5 auxit, potioris & cibi fustulit. Quod si quem etiam ista delectant, ne omnino bellum indixisse videar voluptati, cujus est fortasse quidam naturalis modus, non intelligo, ne in istis quidem voluptatibus ipsis carere sensu senectutem. Me vero & magisteria delectant à majoribus instituta; & is sermo, qui more majorum à
 70 summo adhibetur in poculis: & pocula, sicut in symposio Xenophontis, minuta atque rorantia, & refrigeratio æstate, & vicissim aut sol, aut ignis hibernus; quæ quidem in Sabinis etiam persequi soleo, conviviumque vicinorum quotidie compleo, quod ad multam noctem, quam maxime possumus, vario sermone producimus. At non est voluptatum tanta quasi titillatio
 75 in senibus. Credo: sed ne desideratio quidem; nihil autem molestum, quod non desideres. Bene Sophocles, cum ex eo quidam jam affecto ætate quæreretur, utereturne rebus venereis: Dii meliora, inquit; libenter vero istinc, tamquam à domino agresti
 70 ac furioso, profugi; cupidis enim rerum talium odiosum & molestum est fortasse carere; satiatis vero & expletis jucundius est carere, quam frui: quamquam non caret is, qui non desiderat. Ego hoc non desiderare dico esse jucundius, quam frui. Quod si istis ipsis voluptatibus bona ætas fruitur libentius; primum parvulis
 75 fruitur rebus, ut diximus; deinde iis, quibus senectus, si non abunde potitur, non omnino caret: ut Turpione Ambivio magis delectatur, qui in prima cavea spectat; delectatur tamen etiam
 qui in ultima: sic adolescentia voluptates prope intuens magis fortasse lætatur; sed delectatur etiam senectus, procul eas
 30 spectans tantum, quantum sat est. At illa quanti sunt, animum tamquam emeritis stipendiis libidinis, ambitionis, contentionis, inimiciarum, cupiditatum omnium, secum esse, secumque, ut dicitur, vivere? si vero habet aliquod tamquam pabulum studii atque doctrinæ, nihil est otiosa senectute jucundius. Mori
 35 videbamus in studio dimetiendi pæne cæli atque terræ C. Gallum, familiarem patris tui, Scipio: quoties illum lux noctu aliquid describere ingressum, quoties nox oppressit, cum mane cecidisset! quam delectabat eum defectiones solis & lunæ multo ante nobis prædicere! Quid in levioribus studiis, sed tamen
 40 acutis! quam gaudebat bello suo Punico Nævius! quam Truculento Plautus! quam Pseudolo! Vidi etiam senem Livium: qui cum sex annos ante, quam ego natus sum, fabulam docuisset,

set, Centhone, Tuditanoque Consulibus, usque ad adolescentiam meam processit ætate. Quid de P. Licinii Crassi & pontificii & civilis juris studio loquar? aut de hujus P. Scipionis, qui his paucis 45 diebus Pontifex Maximus factus est? Atqui eos omnes, quos commemoravi, his studiis flagrant senes vidimus. M. vero Cethegum, quem recte Suadæ medullam dixit Ennius, quanto studio exerceri in dicendo videbamus, etiam senem? Quæ sunt igitur epularum, aut ludorum, aut scortorum voluptates cum his vo- 50 luptatibus comparandæ? Atque hæc quidem studia doctrinæ; quæ quidem prudentibus, & bene institutis pariter cum ætate crescunt: ut honestum illud Solonis sit, quod ait versiculo quodam, ut ante dixi, senescere se multa indies addiscentem: qua voluptate animi nulla certe potest esse major. 55

XV. Venio nunc ad voluptates agricolarum, quibus ego incredibiliter delector; quæ nec ulla impediuntur senectute, & mihi ad sapientis vitam proxime videntur accedere: habent enim rationem cum terra, quæ nunquam recusat imperium, nec umquam sine usura reddit, quod accepit; sed alias minore, plerumque 5 majore cum fœnore: quamquam me quidem non fructus modo, sed etiam ipsius terræ vis ac natura delectat; quæ cum gremio molito ac subacto semen sparsum exceptit, primum id occæcatum cohibet; ex quo occatio, quæ hoc efficit, nominata est: deinde tepesfactum vapore & compressu suo diffindit, & elicit herbescen- 10 tem ex eo viriditatem; quæ nixa fibris stirpium sensim adolescit, culmoque erecta geniculato, vaginis jam quasi pubescens includitur, è quibus cum emerferit, fundit frugem spici, ordine structam, & contra avium minorum morsus munitur vallo aristarum. Quid ego vitium satus, ortus, incrementa commemorem? 15 satiari delectatione non possum, ut meæ senectutis requietem oblectamentaque pernoscat. Omitto enim vim ipsam omnium, quæ generantur è terra; quæ ex fici tantulo grano, aut ex acino vinaceo, aut ex ceterarum frugum ac stirpium minutissimis seminibus tantos truncos ramosque procreat: malleoli, plantæ, 20 sarmenta, viviradices, propagines, nonne ea efficiunt, ut quemvis cum admiratione delectent? Vitis quidem, quæ naturâ caduca est, & nisi fulta sit, ad terram fertur; eadem, ut se erigat claviculis suis, quasi manibus, quicquid est nacta, complectitur: quam serpentem multiplici lapsu & erratico, ferro amputans co- 25 ercet ars agricolarum, ne silvescat sarmentis, & in omnes partes nimia fundatur. Itaque ineunte vere in iis, quæ relicta sunt, existit tanquam ad articulos sarmentorum ea, quæ gemma dicitur; à quo oriens uva sese ostendit: quæ & succo terræ, & calore solis augescens prima est peracerba gustatu, deinde matu- 30 rata dulcescit; vestitaque pampinis, nec modico tepore caret, & nimios solis defendit ardores: qua quid potest esse cum fructu lætius, tum adpectu pulchrius? cujus quidem non utilitas me so-

lum, ut ante dixi, sed etiam cultura, & ipsa natura delectat:
 35 adminiculorum ordines, capitum jugatio, religatio & propagatio
 vitium; sarmentorumque ea, quam dixi, aliorum amputatio, ali-
 orum immissio. Quid ego irrigationes? quid fossiones agri, re-
 passationes proferam, quibus fit multo terra fecundior? Quid
 40 de utilitate loquar stercoreandi? dixi in eo libro, quem de rebus
 rusticis scripsi: de qua doctus Hesiodus ne verbum quidem fecit,
 cum de cultura agri scriberet. At Homerus, qui multis, ut mihi
 videtur, ante saeculis fuit, Laertem lenientem desiderium, quod
 capiebat è filio, colentem agrum, & eum stercoreantem facit.
 Nec vero segetibus solum, pratis, & vineis, & arbutis res rusti-
 45 cæ lætæ sunt, sed etiam hortis & pomariis: tum pecudum pastu,
 apium examinibus, florum omnium varietate. Nec consitiones
 modo delectant, sed etiam insitiones: quibus nihil invenit agri-
 cultura solertius.

XVI. Possum persequi multa oblectamenta rerum rusticarum:
 sed ea ipsa, quæ dixi, fuisse sentio longiora. Ignoscetis autem:
 nam & studio rerum rusticarum provectus sum, & senectus est
 natura loquacior; ne ab omnibus eam vitiis videar vindicare.
 5 Ergo in hac vita M' Curius, cum de Samnitibus, de Sabinis, de
 Pyrrho triumphasset, consumpsit extremum tempus ætatis; cuius
 quidem villam ego contemplan, abest enim non longe à me,
 admirari satis non possum vel hominis ipsius continentiam, vel
 temporum disciplinam. Curio ad focum sedenti magnum auri
 10 pondus Samnites cum attulissent, repudiati ab eo sunt; non e-
 nim aurum habere præclarum sibi videri dixit; sed iis, qui ha-
 berent aurum, imperare. Poteratne tantus animus non jucun-
 dam efficere senectutem? Sed venio ad agricolas, ne à meipso
 recedam. In agris erant tum Senatores & iidem senes; siquidem
 15 aranti L. Quinctio Cincinnato nunciatum est, eum Dictatorem esse
 factum: cuius Dictatoris jussu Magister Equitum C. Servilius A-
 hala Sp. Mælium regnum appetentem, occupatum interemit: à
 villa in Senatum arcessebantur & Curius & cæteri senes; ex quo,
 qui eos arcessebant, viatores nominati sunt: num igitur horum
 20 senectus miserabilis fuit, qui se agri cultione oblectabant? Mea
 quidem sententia haud scio, an ulla beatior esse possit: neque
 solum officio, quod hominum generi universo cultura agrorum
 est salutaris; sed & delectatione, quam dixi, & saturitate copia-
 que omnium rerum, quæ ad victum hominum, ad cultum etiam
 25 deorum pertinent: ut, quoniam hæc quidam desiderant, in gra-
 tiam jam cum voluptate redeamus. Semper enim boni assidui-
 que domini referta cella vinaria, olearia, etiam penaria est, vil-
 laque tota locuples est; abundat porco, hædo, agno, gallina,
 lacte, caseo, melle. Jam hortum ipsi agricolæ succidiam alte-
 30 ram appellant. Conditiora facit hæc supervacanei operis aucu-
 pium atque venatio. Quid de pratorum viriditate, aut arborum
 ordini-

ordinibus, aut vinearum olivetorumque specie dicam? Brevi præcidam. Agro bene culto nil potest esse nec usu uberius, nec specie ornatius: ad quem fruendum non modo non retardat, verum etiam invitat atque allectat senectus. Ubi enim potest illa 35 ætas aut calefcere vel apricatione melius, vel igni; aut vicissim umbris aquisve refrigerari salubrius? Sibi igitur habeant arma, sibi equos, sibi hastas, sibi clavam, sibi pilam, sibi natationes & cursus: nobis senibus ex lusionibus multis talos relinquunt & tesseras: id ipsum utrum lubebit; quoniam sine his beata esse senectus 40 potest.

XVII. Multas ad res perutiles Xenophontis libri sunt; quos legite, quæso, studiose, ut facitis: quam copiose ab eo agricultura laudatur in eo libro, qui est de tuenda re familiari, qui Oeconomicus inscribitur? Atque ut intelligatis, nihil ei tam regale videri, quam studium agri colendi, Socrates in eo libro loquitur 5 cum Critobulo, Cyrum minorem regem Persarum, præstantem ingenio atque imperii gloria, cum Lyfander Lacedæmonius, vir summæ virtutis, venisset ad eum Sardis, eique dona à sociis attulisset; & cæteris in rebus comem erga Lyfandrum atque humanum fuisse, & ei quendam conseptum agrum, diligenter confitum 10 ostendisse: cum autem admiraretur Lyfander & proceritates arborum, & directos in quincuncem ordines, & humum subactam atque puram, & suavitatem odorum, qui afflarentur è floribus; tum dixisse, mirari se non modo diligentiam, sed etiam solertiam ejus, à quo essent illa dimensa atque descripta: & ei Cyrum respondisse: 15 Atqui ego omnia ista sum dimensus; mei sunt ordines, mea descriptio: multæ etiam istarum arborum mea manu sunt satæ. Tum Lyfandrum intuentem ejus purpuram & nitorem corporis, ornatumque Persicum multo auro multisque gemmis dixisse: Recte vero te, Cyre, beatum ferunt, quoniam virtuti tuæ fortuna 20 conjuncta est. Hac igitur fortuna frui licet senibus: nec ætas impedit, quo minus & cæterarum rerum, & imprimis agri colendi studia teneamus usque ad ultimum tempus senectutis. Marcum quidem Valerium Corvum accepimus ad centesimum annum perduxisse, cum esset acta jam ætate in agris, eosque cole- 25 ret; cujus inter primum & sextum Consulatum sex & quadraginta anni interfuerunt: itaque quantum spatium ætatis majores nostri ad senectutis initium esse voluerunt, tantus illi cursus honorum fuit; atque ejus extrema ætas hoc beatior, quam media, quod auctoritatis plus habebat, laboris vero minus. 30 Apex autem senectutis est auctoritas. Quanta fuit in L. Cæcilio Metello? quanta in Atilio Calatino? in quem illud elogium unicum: *plurimæ consentiunt gentes, populi primum fuisse virum*; notum est carmen incisum in sepulcro. Jure igitur gravis, cujus de laudibus omnium esset fama consentiens. 35 Quem virum P. Crassum, nuper Pontificem Maximum, quem postea

postea M. Lepidum eodem sacerdotio præditum vidimus? Quid de Paulo, aut Africano loquar? aut, ut jam ante, de Maximo? 40 quorum non in sententia solum, sed etiam in nutu residebat auctoritas. Habet senectus, honorata præsertim, tantam auctoritatem, ut ea pluris sit, quam omnes adolescentiæ voluptates.

XVIII. Sed in omni oratione mementote, eam me laudare senectutem, quæ fundamentis adolescentiæ constituta sit: ex quo id efficitur, quod ego magno quondam cum assensu omnium dixi: *Miseram esse senectutem, quæ se oratione defenderet*: non cani, 5 non rugæ repente auctoritatem arripere possunt; sed honeste acta superior ætas fructus capit auctoritatis extremos. Hæc enim ipsa sunt honorabilia, quæ videntur levia atque communia, salutari, appeti, decedi, assurgere, deduci, reduci, consuli: quæ & apud nos, & in aliis civitatibus, ut quæque optime morata, ita diligentissime observantur. Lyfandrum Lacedæmonium, cujus modo 10 mentionem feci, dicere aiunt solitum, Lacedæmone esse honestissimum domicilium senectutis; nusquam enim tantum tribuitur ætati, nusquam est senectus honoratior: quin etiam memoriæ proditum est, cum Athenis, ludis, quidam in theatrum grandis natu 15 tu venisset, in magno confessu locum ei à suis civibus nusquam datum: cum autem ad Lacedæmonios accessisset, qui, cum legati essent, certo in loco confederant, consurrexisse omnes, & senem illum sessum recepisse: quibus cum à cuncto confessu plausus esset multiplex datus, dixisse ex iis quendam, Athenienses scire quæ 20 recta essent, sed facere nolle. Multa in nostro collegio præclara; sed hoc, de quo agimus, imprimis, quod, ut quisque ætate antecedit, ita sententiæ principatum tenet; neque solum honore antecedentibus, sed iis etiam, qui cum imperio sunt, majores natu augures anteponuntur. Quæ sunt igitur voluptates corporis cum 25 auctoritatis præmiis comparandæ? quibus qui splendide usi sunt, ii mihi videntur fabulam ætatis peregissee, nec tamquam inexercitati histriones, in extremo actu corruisse. At sunt morosi, & anxii, & iracundi, & difficiles senes, si quærimus, etiam avari: sed hæc morum vitia sunt, non senectutis. Ac morositas tamen, 30 & ea vitia, quæ dixi, habent aliquid excusationis, non illius quidem justæ, sed quæ probari posse videatur: contemni se putant, despici, illudi: præterea in fragili corpore odiosa omnis offensio est: quæ tamen omnia dulciora sunt & moribus bonis & artibus: idque tum in vita, tum in scena intelligi potest ex iis fratribus, 35 qui in Adelphis sunt: quanta in altero duritas, in altero comitas! Sic se res habet: ut enim non omne vinum, sic non omnis ætas vetustate coacescit: severitatem in senectute probo, sed eam, sicut alia, modicam; acerbicatem nullo modo: avaritia vero senilis quid sibi velit, non intelligo; potest enim quidquam esse absurdius, 40 quam, quo minus viæ restat, eo plus viatici quærere?

XIX. Quarta restat causa, quæ maxime angere atque sollicitam habere nostram ætatem videtur, appropinquatio mortis, quæ certe à senectute non potest longe abesse. O miserum senem, qui mortem contemnendam esse in tam longa ætate non viderit! quæ aut plane negligenda est, si omnino exstinguit animum; 5 aut etiam optanda, si aliquo eum deducit, ubi sit futurus æternus. Atqui tertium certe nihil inveniri potest. Quid igitur timeam, si aut non miser post mortem, aut beatus etiam futurus sum? quamquam quis est tam stultus, quamvis sit adolescens, cui sit exploratum, se ad vesperum esse victurum? quin etiam ætas 10 illa multo plures quam nostra mortis casus habet: facilius in morbos incidunt adolescentes; gravius ægrotant; tristius curantur: itaque pauci veniunt ad senectutem; quod ni ita accideret, melius & prudentius viveretur: mens enim, & ratio, & consilium in senibus est; qui si nulli fuissent, nullæ omnino civitates essent. 15 Sed redeo ad mortem impendentem: quod illud est crimen senectutis, cum illud videatis cum adolescentia esse commune? Sensesi ego cum in optimo filio meo, tum in expectatis ad amplissimam dignitatem fratribus tuis, Scipio, omni ætati mortem esse communem. At sperat adolescens, diu se victurum; quod sperare idem senex non potest. Insipienter sperat: quid enim stultius, quam incerta pro certis habere, falsa pro veris? Senex ne quod speret quidem habet. At est eo meliore conditione quam adolescens, cum id, quod ille sperat, hic jam consecutus est. Ille vult diu vivere: hic diu vixit. Quamquam, ô dii boni! quid 25 est in hominis vita diu? da enim supremum tempus: expectemus Tartessiorum regis ætatem: fuit enim, ut scriptum video, Arganthonius quidam Gadibus, qui octoginta regnavit annos, centum & viginti vixit. Sed mihi ne diuturnum quidem quidquam videtur, in quo est aliquid extremum: cum enim id advenit, tunc 30 illud, quod præterit, effluxit: tantum remanet, quod virtute & recte factis consecutus sis: horæ quidem cedunt, & dies, & menses, & anni; nec præteritum tempus umquam revertitur, nec quid sequatur sciri potest: quod cuique temporis ad vivendum datur, eo debet esse contentus: neque enim histrioni, ut placeat, peragenda 35 est fabula, modo, in quocumque fuerit actu, probetur; neque sapienti usque ad *plaudite* vivendum: breve enim tempus ætatis satis est longum ad bene honesteque vivendum; sin processeris longius, non magis dolendum est, quam agricolæ dolent, præterita verni temporis suavitate, æstatem autumnumque venisse: ver enim, 40 tanquam adolescentiam significat, ostenditque fructus futuros; reliqua tempora demetendis fructibus & percipiendis accommodata sunt: fructus autem senectutis est, ut sæpe dixi, ante partorum bonorum memoria & copia. Omnia vero, quæ secundum naturam fiunt, sunt habenda in bonis: quid est autem tam secundum 45 natu-

naturam, quam senibus emori? quod idem contingit adolescentibus, adversante & repugnante natura. Itaque adolescentes mori sic mihi videntur, ut cum aquæ multitudine vis flammæ opprimitur: senes autem, sicut sua sponte, nulla adhibita vi, consumptus ignis exstinguitur: & quasi poma ex arboribus, cruda si sint, vi avelluntur; si matura & cocta, decidunt: sic vitam adolescentibus vis aufert, senibus maturitas: quæ mihi quidem tam jucunda est, ut quo propius ad mortem accedam, quasi terram videre videar, aliquandoque in portum ex longa navigatione esse venturus.

XX. Omnium ætatum certus est terminus: senectutis autem nullus certus est terminus: recteque in ea vivitur, quoad munus officii exsequi & tueri possis, & tamen mortem contemnere; ex quo fit, ut animosior etiam senectus sit, quam adolescentia, & fortior. Hoc illud est, quod Pisistrato tyranno à Solone responsum est; cum illi quærenti, Qua tandem spe fretus, sibi tam audaciter obsisteret? respondisse dicitur, Senectute. Sed vivendi finis est optimus, cum integra mente cæterisque sensibus, opus ipsa suum eadem, quæ coagmentavit, natura dissolvit. Ut navem, ut ædificium idem destruit facillime, qui construxit: sic hominem eadem optime, quæ conglutinavit, natura dissolvit: jam omnis conglutinatio recens ægre, inveterata facile divellitur: ita fit, ut illud breve vitæ reliquum nec avide appetendum senibus, nec sine causa deferendum sit: vetatque Pythagoras injussu imperatoris, id est, dei, de præsidio & statione vitæ decedere. Solonis quidem sapientis elogium est, quo se negat velle suam mortem dolore amicorum & lamentis vacare: vult, credo, se esse carum suis. Sed haud scio an melius Ennius:

*Nemo me lacrymis decoret, neque funera fletu
Faxit.*

Non censet lugendam esse mortem, quam immortalitas consequatur. Jam sensus moriendi aliquis esse potest, isque ad exiguum tempus, præsertim seni: post mortem quidem sensus aut optandus, aut nullus est. Sed hoc meditatum ab adolescentia debet esse, mortem ut negligamus; sine qua meditatione, tranquillo esse animo nemo potest: moriendum enim certe est; & id incertum, an eo ipso die; mortem igitur omnibus horis independentem timens, quæ poterit animo consistere? de qua non ita longa disputatione opus esse videtur, cum recorder, non solum Brutum, qui in liberanda patria est interfectus: non duos Decios, qui ad voluntariam mortem cursum equorum incitaverunt: non M. Atilium, qui ad supplicium est profectus, ut fidem hosti datam conservaret: non duos Scipiones, qui iter Pœnis vel corporibus suis obstruere voluerunt: non avum tuum L. Paullum, qui morte luit collegæ in Cannensi ignominia temeritatem: non M. Marcellum, cujus interitum ne crudelissimus

quis

quidem hostis honore sepulturæ carere passus est; sed legiones nostras, quod scripsi in Originibus, in eum sæpe locum profectas alacri animo & erecto, unde se nunquam redituras arbitrarentur. 40 Quod igitur adolescentes, & ii quidem non solum indocti, sed etiam rustici contemnunt, id docti senes extimescent? Omnino, ut mihi quidem videtur, studiorum omnium satietas vitæ facit satietatem. Sunt pueritiæ certa studia; num igitur ea desiderant adolescentes? sunt & ineuntis adolescentiæ; num ea constans jam 45 requirit ætas, quæ media dicitur? sunt etiam hujus ætatis; nec ea quidem quærentur à senectute: sunt extrema quædam studia senectutis: ergo, ut superiorum ætatum studia occidunt, sic occidunt etiam senectutis: quod cum evenit, satietas vitæ tempus maturum mortis affert.

XXI. Equidem non video, cur, quid ipse sentiam de morte, non audeam vobis dicere: quod eo melius mihi cernere videor, quo ab ea propius absum. Ergo vestros patres, P. Scipio, tuque, C. Læli, viros clarissimos, mihi que amicissimos, vivere arbitror: & eam quidem vitam, quæ est sola vita nominanda. Nam, dum 5 sumus in his inclusi compagibus corporis, munere quodam necessitatis, & gravi opere perfungimur; est enim animus cælestis ex altissimo domicilio depressus & quasi demersus in terram, locum divinæ naturæ æternitatisque contrarium. Sed credo Deos immortales sparsisse animos in corpora humana, ut essent, qui terras 10 tuerentur, quique cælestium ordinem contemplantes, imitarentur eum vitæ modo atque constantia: nec me solum ratio ac disputatio impulit, ut ita crederem; sed nobilitas etiam summorum philosophorum & auctoritas. Audiebam Pythagoram, Pythagoreoque, incolas pæne nostros, qui essent Italici philosophi quondam 15 nominati, numquam dubitasse, quin ex universa mente divina delibatos animos haberemus: demonstrabantur mihi præterea quæ Socrates supremo vitæ die de immortalitate animorum disseruisset, is, qui esset omnium sapientissimus oraculo Apollinis judicatus. Quid multa? sic mihi persuasi, sic sentio, cum tanta celeritas ani- 20 morum sit, tanta memoria præteritorum, futurorumque prudentia, tot artes, tantæ scientiæ, tot inventa, non posse eam naturam, quæ res eas contineat, esse mortalem: cumque semper agitetur animus, nec principium motus habeat, quia se ipse moveat, ne finem quidem habiturum esse motus, qui numquam se ipse sit 25 relicturus; &, cum simplex animi natura esset, neque haberet in se quidquam admistum dispar sui atque dissimile, non posse eum dividi; quod si non possit, non posse interire: magnoque esse argumento, homines scire pleraque ante, quam nati sint, quod jam pueri, cum artes difficiles discant, ita celeriter res innumerabiles 30 arripiant, ut eas non tum primum accipere videantur, sed reminisci, & recordari.

XXII. Hæc Plato noster. Apud Xenophontem autem moriens Cyrus major hæc dicit: Nolite arbitrari, ô mihi carissimi filii, me, cum à vobis discessero, nusquam, aut nullum fore; nec enim, dum eram vobiscum, animum meum videbatis: sed eum
 5 esse in hoc corpore, ex iis rebus, quas gerebam, intelligebatis: eundem igitur esse creditote, etiam si nullum videbitis. Nec vero clarorum virorum post mortem honores permanerent, si nihil eorum ipsorum animi efficerent, quo diutius memoriam sui tuerentur. Mihi quidem numquam persuaderi potuit, animos, dum
 10 in corporibus essent mortalibus, vivere; cum exissent ex iis, emori: nec vero tum animum esse insipientem, cum ex insipienti corpore evasisset; sed cum omni admixtione corporis liberatus, purus, & integer esse cœpisset, tum esse sapientem. Atque etiam, cum hominis natura morte dissolvitur, cæterarum rerum perspicuum
 15 est, quo quæque discedant: abeunt enim illuc omnia, unde orta sunt; animus autem solus, nec cum adest, nec cum discedit, apparet. Jam vero videtis, nihil esse morti tam simile, quam somnum. Atque dormientium animi maxime declarant divinitatem suam: multa enim, cum remissi & liberi sunt, futura prospiciunt.
 20 Ex quo intelligitur, quales futuri sint, cum se plane corporis vinculis relaxaverint. Quare, si hæc ita sunt, sic me colitote ut deum; sin una est interiturus animus cum corpore, vos tamen deos verentes, qui hanc omnem pulchritudinem tuentur & regunt, memoriam nostri pie inviolateque servabitis.

XXIII. Cyrus quidem hæc moriens. Nos, si placet, nostra videamus. Nemo umquam mihi, Scipio, persuadebit, aut patrem tuum Paullum, aut duos avos, Paullum & Africanum, aut Africani patrem, aut patruum, aut multos præstantes viros, quos
 5 enumerare non est necesse, tanta esse conatos, quæ ad posteritatis memoriam pertinerent; nisi animo cernerent, posteritatem ad se pertinere. An censes, ut de me ipso aliquid more senum glorier, me tantos labores diurnos nocturnosque, domi militiæque suscepturum fuisse, si iisdem finibus gloriam meam, quibus vi-
 10 tam, essem terminaturus? nonne melius multo fuisset, otiosam ætatem & quietam sine ullo labore & contentione traducere? sed nescio quomodo animus erigens se posteritatem semper ita prospiciebat, quasi, cum excessisset è vita, tum denique victurus esset: quod quidem ni ita se haberet, ut animi immortales essent,
 15 haud optimi cujusque animus maxime ad immortalitatis gloriam niteretur. Quid, quod sapientissimus quisque æquissimo animo moritur, stultissimus iniquissimo? Nonne vobis videtur animus is, qui plus cernat & longius, videre se ad meliora proficisci: ille autem, cui obtusior sit acies, non videre? Equidem efferor studio
 20 patres vestros, quos colui & dilexi, videndi; neque vero eos solos convenire aveo, quos ipse cognovi; sed illos etiam, de quibus adivi, & legi, & ipse conscripti. Quo quidem me proficiscentem
 haud

haud sane quis facile retraxerit : neque tamquam Peliam recoxerit : & si quis deus mihi largiatur, ut ex hac ætate repueriscam, & in cunis vagiam, valde recusem : nec vero velim, quasi decurso spat- 29
tio, ad carceres à calce revocari : quid enim habet vita commodi ? quid non potius laboris ? sed habeat sane : habet certe tamen aut fatietatem, aut modum ; non lubet enim mihi deplorare vitam, quod multi & ii docti sæpe fecerunt : neque me vixisse pœnitet, quoniam ita vixi, ut non frustra me natum existimem ; & ex vi- 30
ta ita discedo, tamquam ex hospitio, non tamquam ex domo ; commorandi enim natura diversorium nobis, non habitandi dedit. O præclarum diem, cum ad illud divinum animorum concilium cœtumque proficiscar ! cumque ex hac turba & colluvione disce-
dam ! proficiscar enim non ad eos solum viros, de quibus ante 35
dixi ; sed etiam ad Catonem meum, quo nemo vir melior natus est, nemo pietate præstantior ; cujus à me corpus crematum est : quod contra decuit ab illo meum ; animus vero non me deserens, sed respectans, in ea profecto loca discessit, quo mihi ipsi cernebat
esse veniendum : quem ego meum casum fortiter ferre visus sum ; 40
non quod æquo animo ferrem ; sed me ipse consolabar, existimans non longinquum inter nos digressum & discessum fore. His mihi rebus, Scipio, id enim te cum Lælio admirari solere dixisti, levis est senectus, nec solum non molesta, sed etiam jucunda : quod si
in hoc erro, quod animos hominum immortales esse credam, lu- 45
benter erro ; nec mihi hunc errorem, quo delector, dum vivo, extorqueri volo : sin mortuus, ut quidam minuti philosophi cen-
sent, nihil sentiam, non vereor, ne hunc errorem meum mortui philosophi irrideant : quod si non sumus immortales futuri, tamen
extingui homini suo tempore optabile est. Nam habet natura, ut 50
aliarum omnium rerum, sic vivendi modum. Senectus autem peractio ætatis est tamquam fabulæ : cujus defatigationem fugere debemus, præsertim adjuncta satietate. Hæc habui de senectute quæ dicerem : ad quam utinam perveniatis ! ut ea, quæ ex me
audistis, re experti probare possitis.

M. TULLII CICERONIS
LÆLIUS,
 SIVE
 De AMICITIA
 DIALOGUS.

Ad T. POMPONIUM ATTICUM PRÆFATIO.

I. **Q**UINTUS Mucius Augur multa narrare de C.
 Lælio, socero suo, memoriter & jucunde solebat,
 nec dubitare illum in omni sermone appellare sapi-
 entem. Ego autem à patre ita eram deductus ad
 5 Scævola, sumpta virili toga, ut, quoad possem & liceret, à senis
 latere nunquam discederem. Itaque multa ab eo prudenter dispu-
 tata, multa etiam breviter & commode dicta memoriæ manda-
 bam; fierique studebam ejus prudentia doctior. Quo mortuo, me
 ad pontificem Scævola contuli, quem unum nostræ civitatis &
 10 ingenio & justitia præstantissimum audeo dicere. Sed de hoc ali-
 as: nunc redeo ad Augurem. Cum sæpe multa, tum memini,
 domi in hemicyclo sedentem, ut solebat, cum & ego essem una,
 & pauci admodum familiares, in eum sermonem illum incidere,
 qui tum fere omnibus erat in ore: meministi enim Attice, & eo
 15 magis, quod P. Sulpicio utebare multum, cum is Tribunus Pl.
 capitali odio à Q. Pompeio, qui tum erat Consul, diffideret, quo-
 cum conjunctissime & amantissime vixerat, quanta hominum esset
 vel admiratio, vel querela. Itaque tum Scævola, cum in eam
 ipsam mentionem incidisset, exposuit nobis sermonem Lælii de
 20 Amicitia habitum ab illo secum, & cum altero genere C. Fan-
 nio, Marci filio, paucis diebus post mortem Africani. Ejus dis-
 putationis sententias memoriæ mandavi, quas hoc libro exposui
 meo arbitrato; quasi enim ipsos induxi loquentes, ne *inquam*, &
inquit, sæpius interponerentur; atque ut tamquam à præsentibus

coram

coram haberi sermo videretur. Cum enim sæpe mecum ageres, ut de Amicitia scriberem aliquid; digna mihi res cum omnium 25 cognitione, tum nostra familiaritate visa est. Itaque feci non invitatus, ut prodessem multis tuo rogatu. Sed, ut in Catone Majore, qui est scriptus ad te de Senectute, Catonem induxi senem disputantem, quia nulla videbatur aptior persona, quæ de illa 30 ætate loqueretur, quam ejus, qui & diutissime senex fuisset, & in ipsa senectute præ ceteris floruisse: sic cum accepissemus à patribus maxime memorabilem C. Lælii & P. Scipionis familiaritatem fuisse, idonea mihi Lælii persona visa est, quæ de amicitia ea ipsa differeret, quæ disputata ab eo meminisset Scævola. Genus 35 autem hoc sermonum, positum in hominum veterum auctoritate, & eorum illustrium, plus nescio quo pacto videtur habere gravitatis. Itaque ipse mea legens, sic afficior interdum, ut Catonem, non me loqui existimem. Sed ut tum ad senem senex de senectute, sic hoc libro ad amicum amicissimus de Amici- 40 tia scripsi. Tum est Cato locutus, quo erat nemo fere senior temporibus illis, nemo prudentior: nunc Lælius & sapiens, sic est enim habitus, & amicitiae gloria excellens, de amicitia loquitur. Tu velim animum à me parumper avertas, Lælium loqui ipsum putes. C. Fannius & Q. Mucius ad soce- 45 rum veniunt post mortem Africani; ab his sermo oritur: respondet Lælius: cujus tota disputatio est de Amicitia, quam legens tu ipse cognosces.

II. *Fannius.* Sunt ista, Læli; nec enim melior vir fuit Africano quisquam, nec clarior; sed existimare debes, omnium oculos in te esse coniectos: unum te sapientem & appellant & existimant; tribuebatur hoc modo M. Catoni; scimus L. Atilium apud patres nostros appellatum esse sapientem; sed uterque alio quodam 5 modo: Atilius, quia prudens esse in jure civili putabatur: Cato, quia multarum rerum usum habebat: multa ejus & in Senatu & in foro vel provisæ prudenter, vel acta constanter, vel responsa acute ferebantur; propterea quasi cognomen jam habebat in senectute sapientis; te autem alio quodam modo, non 10 solum natura & moribus, verum etiam studio & doctrina esse sapientem: nec sicut vulgus, sed ut eruditi solent appellare sapientem, qualem in tota Græcia neminem: nam qui septem appellantur, eos, qui ista subtilius quærunt, in numero sapientium non habent. Athenis unum accepimus, & eum quidem 15 etiam Apollinis oraculo sapientissimum judicatum; hanc esse in te sapientiam existimant, ut omnia tua in te posita esse dicas; humanosque casus virtute inferiores putes; itaque ex me quærunt, credo item ex te, Scævola, quonam pacto mortem Africani feras, eoque magis, quod his proximis Nonis, cum in hortos D. 20 Bruti auguris, commentandi causa, ut assolet, venissemus, tu non adfuisti: qui diligentissime semper illum diem, & illud

munus solitus esses obire. *Scævola.* Quærunt quidem, C. Læli,
multi, ut est à Fannio dictum: sed ego id respondeo, quod anim-
25 adverti, te dolorem, quem acceperis cum summi viri, tum ami-
cissimi morte, ferre moderate: nec potuisse non commoveri, nec
fuisse id humanitatis tuæ; quod autem his Nonis in nostro colle-
gio non adfuisses, invaletudinem causæ, non mœstitiam fuisse.
Læli. Recte tu quidem, Scævola, & vere; nec enim ab isto of-
30 ficio, quod semper usurpavi, cum valerem, abduci incommodo
meo debui: nec ullo casu arbitror hoc constanti homini posse con-
tingere, ut ulla intermissio fiat officii. Tu autem, Fanni, qui
mihi tantum tribui dicis, quantum ego nec agnosco, nec postu-
lo, facis amice: sed, ut mihi videris, non recte judicas de Ca-
35 tone; aut enim nemo, quod quidem magis credo, aut, si quis-
quam, ille sapiens fuit. Quomodo enim, ut alia omittam, mor-
tem filii tulit? memineram Paullum, videram Gallum: sed hi
in pueris; Cato in perfecto & spectato viro. Quamobrem cave
Catoni anteponas ne istum quidem ipsum, quem Apollo, ut ais,
40 sapientissimum judicavit: hujus enim facta, illius dicta laudantur.
De me autem, ut jam cum utroque loquar, sic habetote.

III. Ego, si Scipionis desiderio me moveri negem, quam id
recte faciam, viderint sapientes: sed certe mentiar; moveor enim
tali amico orbatus, qualis, ut arbitror, nemo umquam erit; &
ut confirmare possum, nemo certe fuit: sed non egeo medicina;
5 me ipse consolor, & maxime illo solatio, quod eo errore careo,
quo amicorum decessu plerique angi solent; nihil enim mali ac-
cidisse Scipioni puto: mihi accidit, si quid accidit: suis autem in-
commodis graviter angi, non amicum, sed seipsum amantis est.
Cum illo vero quis neget actum esse præclare? nisi enim, quod
10 ille minime putabat, immortalitatem optare vellet, quid non est
adeptus, quod homini fas esset optare? qui summam spem civi-
um, quam de eo jam puero habuerant, continuo adolescens incre-
dibili virtute superavit: qui Consulatum petivit numquam, factus
est Consul bis, primum ante tempus: iterum sibi suo tempore,
15 reipub. pæne sero: qui duabus urbibus everfis, inimicissimis huic
imperio, uon modo præsentia, verum etiam futura bella delevit.
Quid dicam de moribus facillimis? de pietate in matrem? li-
beralitate in sorores? bonitate in suos? justitia in omnes? nota
sunt vobis: quam autem civitati carus fuerit, mœrore funeris in-
20 dicatum est. Quid igitur hunc paucorum annorum accessio ju-
vare potuisset? senectus enim, quamvis non sit gravis, ut me-
mini Catonem anno ante, quam mortuus est, necum, & cum
Scipione differere, tamen aufert eam viriditatem, in qua etiam-
num erat Scipio. Quamobrem vita quidem talis fuit, vel fortu-
25 na, vel gloria, ut nihil posset accedere; moriendi autem sensum
celeritas abstulit; quo de genere mortis difficile dictu est: quid
homines

homines suspicentur videtis. Hoc tamen vere licet dicere, P. Scipioni, ex multis diebus, quos in vita celeberrimos lætissimosque viderit, illum diem clarissimum fuisse, quo, Senatu dimisso, domum reductus ad vesperum est à Patribus Conscriptis, à P. R. sociis & Latinis, pridie quam excessit è vita: ut ex tam alto dignitatis gradu ad superos videatur Deos potius, quam ad inferos pervenisse: neque enim assentior iis, qui hæc nuper differere coeperunt, cum corporibus simul animos interire, atque omnia morte deleri.

IV. Plus apud me antiquorum auctoritas valet, vel nostrorum majorum, qui mortuis tam religiosa jura tribuerunt; quod non fecissent profecto, si nihil ad eos pertinere arbitrarentur: vel eorum, qui in hac terra fuerunt, magnamque Græciam, quæ nunc quidem deleta est, tum florebat, institutis & præceptis suis erudierunt: vel ejus, qui Apollinis oraculo sapientissimus est judicatus, qui non tum hoc, tum illud, ut in plerisque, sed idem dicebat semper, animos hominum esse divinos, iisque, cum è corpore excessissent, redditum in cælum patere optimoque & justissimo cuique expeditissimum; quod item Scipioni videbatur, qui quidem quasi præfagiret, perpaucis ante mortem diebus, cum & Philus & Manilius adessent, & alii plures, tuque etiam, Scævola, mecum venisses, triduum disseruit de republica; cujus disputationis fuit extremum fere de immortalitate animorum: quæ se in quiete per visum ex Africano audisse dicebat. Id si ita est, ut optimi cujusque animus in morte facillime evolet tamquam è custodia vinculisque corporis, cui censemus cursum ad Deos faciliorem fuisse, quam Scipioni? quocirca mœrere hoc ejus eventu, vereor, ne invidi magis, quam amici sit. Sin autem illa veriora, ut idem interitus sit animorum & corporum, nec ullus sensus maneat; ut nihil boni est in morte, sic certe nihil mali; sensu enim amisso, fit idem, quasi natus non esset omnino: quem tamen esse natum & nos gaudemus, & hæc civitas dum erit lætabitur. Quamobrem cum illo quidem, ut supra dixi, actum optime est; mecum incommodius: quem fuerat æquius, ut prius introieram, sic prius exire de vita: sed tamen recordatione nostræ amicitiae sic fruor, ut beate vixisse videar, quia cum Scipione vixerim: quocum mihi conjuncta cura de re publica & de privata fuit, quocum & domus & militia communis; & id, in quo est omnis vis amicitiae, voluntatum, studiorum, sententiarum summa consensus. Itaque non tam ista me sapientiae, quam modo Fannius commemoravit, fama delectat, falsa præsertim, quam quod amicitiae nostræ memoriam spero sempiternam fore; idque mihi eo magis est cordi, quod ex omnibus sæculis vix tria aut quattuor nominantur paria amicorum: quo in genere sperare videor Scipionis & Lælii amicitiam notam posteritati fore. *Fann.* Istud quidem, Læli, ita necesse est: sed quoniam amicitiae mentionem fecisti, & sumus otiosi, prægratum mihi se-

ceris, spero item Scævolæ, si, quemadmodum soles de ceteris rebus, cum ex te quærentur; sic de amicitia disputaris, quid sentias, qualem existimes, quæ præcepta des. *Scæv.* Mihi vero pergratum erit: atque, idipsum cum tecum agere conarer, Fannius antevertit; quamobrem utrique nostrum gratum admodum feceris.

V. Læl. Ego vero non gravarer, si mihi ipse confiderem; nam & præclara res est, & sumus, ut dixit Fannius, otiosi; sed quis ego sum? aut quæ in me est facultas? doctorum est ista consuetudo, eaque Græcorum, ut iis ponatur de quo disputent quamvis subito. Magnum opus est, egetque exercitatione non parva. Quamobrem quæ disputari de amicitia possunt, ab eis conseo petatis, qui ista profitentur; ego vos hortari tantum possum, ut amicitiam omnibus rebus humanis anteponatis; nihil est enim tam naturæ aptum, tam conveniens ad res vel secundas, vel
10 adversas. Sed hoc primum sentio, nisi in bonis amicitiam esse non posse: neque id ad vivum refeco, ut illi, qui hæc subtilius disserunt, fortasse vere, sed ad communem utilitatem parum; negant enim quemquam virum bonum esse, nisi sapientem. Sit
15 ita sane; sed eam sapientiam interpretantur, quam adhuc mortalis nemo est consecutus; nos autem ea, quæ sunt in usu vitæque communi, non ea, quæ finguntur, aut optantur, spectare debemus; numquam ego dicam, C. Fabricium, M. Curium, T. Coruncanium, quos sapientes nostri majores judicabant, ad istorum normam fuisse sapientes. Quare sibi habeant sapientiæ no-
20 men & invidiosum & obscurum: concedantque, ut hi boni viri fuerint. Ne id quidem facient; negabunt id nisi sapienti posse concedi. Agamus igitur pingui Minerva, ut aiunt. Qui ita se gerunt, ita vivunt, ut eorum probetur fides, integritas, æqualitas, liberalitas; nec sit in illis ulla cupiditas, vel libido, vel
25 audacia; sintque magna constantia, ut ii fuerunt, modo quos nominavi; hos viros bonos, ut habiti sunt, sic etiam appellandos putemus; quia sequantur, quantum homines possunt, naturam, optimam bene vivendi ducem; sic enim mihi perspicere videor, ita natos esse nos, ut inter omnes esset societas quædam: major
30 autem, ut quisque proxime accederet; itaque cives potiores, quam peregrini; & propinqui, quam alieni; cum his enim amicitiam natura ipsa peperit; sed ea non satis habet firmitatis; namque hoc præstat amicitia propinquitati, quod ex propinquitate benevolentia tolli potest, ex amicitia non potest; sublata enim benevolentia amicitiae nomen tollitur, propinquitatis manet. Quanta
35 autem vis amicitiae sit, ex hoc intelligi maxime potest: quod ex infinita societate generis humani, quam conciliavit ipsa natura, ita contracta res est & adducta in angustum, ut omnis caritas aut inter duos, aut inter paucos jungeretur.

VI. Est autem amicitia nihil aliud nisi omnium divinarum humanarumque rerum cum benevolentia & caritate summa consensus: qua quidem haud scio, an, excepta sapientia, quicquam melius homini sit à diis immortalibus datum; divitias alii præponunt, bonam alii valetudinem, alii potentiam, alii honores, 5 multi etiam voluptates; belluarum hoc quidem extremum est: illa autem superiora caduca & incerta, posita non tam in nostris consiliis, quam in fortunæ temeritate. Qui autem in virtute summum bonum ponunt, præclare illi quidem: sed hæc ipsa virtus amicitiam & gignit & continet: nec sine virtute amicitia 10 esse ullo pacto potest; jam virtutem ex consuetudine vitæ sermonisque nostri interpretemur: nec eam, ut quidam docti, verborum magnificentia metiamur: virosque bonos eos, qui habentur, numeremus, Paullos, Catores, Gallos, Scipiones, Philos; his communis vita contenta est; eos autem omittamus, qui om- 15 nino nusquam reperiuntur. Tales igitur inter viros amicitia tantas opportunitates habet, quantas vix queo dicere. Principio, cui potest esse vita vitalis, ut ait Ennius, qui non in amici mutua benevolentia conquiescat? Quid dulcius, quam habere, quicum omnia audeas sic loqui, ut tecum? Quis esset tantus fructus in 20 prosperis rebus, nisi haberes, qui illis æque, ac tu ipse gauderet? adversas vero ferre difficile esset sine eo, qui illas gravius etiam, quam tu, ferret; denique ceteræ res, quæ expetuntur, opportunitæ sunt singulæ rebus fere singulis: divitiæ, ut utare, opes ut colare, honores, ut laudare, voluptates, ut gaudeas, valetudo, ut 25 dolore careas, & muneribus fungare corporis. Amicitia res plurimas continet: quoquo te verteris, præsto est, nullo loco excluditur, numquam intempestiva, numquam molesta est. Itaque non aqua, non igni, ut aiunt, pluribus locis utimur, quam amicitia; neque ego nunc de vulgari, aut de mediocri, quæ ta- 30 men ipsa & delectat, & prodest, sed de vera, & perfecta loquor, qualis eorum, qui pauci nominantur, fuit; nam & secundas res splendidiores facit amicitia, & adversas partiens communicansque, leviores.

VII. Cumque plurimas & maximas commoditates amicitia contineat, tum illa nimirum præstat omnibus, quod bonam spem prælucet in posterum: nec debilitari animos, aut cadere patitur. Verum etiam amicum qui intuetur, tamquam exemplar aliquod intuetur sui; quocirca & absentes adfunt, & egentes a- 5 bundant, & imbecilles valent, &, quod difficilius dictu est, mortui vivunt: tantus eos honos, memoria, desiderium prosequitur amicorum; ex quo illorum beata mors videtur: horum vita laudabilis; quod si exemeris ex natura rerum benevolentiae junctionem, nec domus ulla, nec urbs stare poterit: ne agri quidem cul- 10 tus permanebit; id si minus intelligitur, quanta vis amicitiae concordiaeque sit, ex dissensionibus atque discordiis percipi potest.

test. Quæ enim domus tam stabilis, quæ tam firma civitas est, quæ non odiis atque dissidiis funditus possit everti? ex quo quantum boni sit in amicitia judicari potest. Agrigentinum quidem, doctum quendam virum, carminibus Græcis vaticinatum ferunt, quæ in rerum natura totoque mundo constarent, quæque moverentur, ea contrahere amicitiam, dissipare discordiam; atque hoc quidem omnes mortales & intelligant & re probant. Itaque, si quando aliquod officium existit amici in periculis aut adeundis, aut communicandis, quis est, qui id non maximis efferat laudibus? qui clamores tota cavea nuper in hospitis & amici mei, M. Pacuvii nova fabula, cum, ignorante rege, uter eorum esset Orestes, Pylades Orestem se esse diceret, ut pro illo necaretur; Orestes autem, ita ut erat, Orestem se esse perseveraret? stantes plaudebant in re ficta: quid arbitramur in vera fuisse facturos? facile indicabat ipsa natura vim suam; cum homines, quod facere ipsi non possent, id recte fieri in altero judicarent. Hactenus mihi videor, de amicitia quid sentirem, potuisse dicere: siqua præterea sunt, credo autem esse multa, ab iis, si videbitur, qui ita disputant, quaeritote. *Fann.* Nos autem à te potius: quamquam etiam ab istis sæpe quaesivi, & audiivi, non invitus equidem: sed aliud quoddam expetimus filum orationis tuæ. *Scæv.* Tum magis id diceres, Fanni, si nuper in hortis Scipionis, cum est de Republica disputatum, affuisses, qualis tum patronus justitiæ fuit contra accuratam orationem Philii! *Fann.* Facile id quidem fuit, justitiam justissimo viro defendere. *Scæv.* Quid amicitiam? nonne facile ei, qui ob eam summa fide, constantia, justitiaque servatam, maximam gloriam ceperit?

VIII. *Læl.* Vim hoc quidem est afferre; quid enim refert, quæ me rogatione cogatis? cogitis certe; studiis enim generorum, præsertim in re bona, cum difficile est, tum ne æquum quidem obistere. Sæpissime igitur mihi de amicitia cogitanti maxime illud considerandum videri solet, num propter imbecillitatem atque inopiam desiderata sit amicitia: ut dandis recipiendisque meritis, quod quisque minus per se ipse posset, id acciperet ab alio, vicissimque redderet: an esset hoc quidem proprium amicitiae, sed antiquior & pulchrior, & magis à natura ipsa profecta alia causa; amor enim (ex quo amicitia nominata) princeps est ad benevolentiam conjungendam; nam utilitates quidem etiam ab iis percipiuntur sæpe, qui simulatione amicitiae coluntur, & observantur causa temporis. In amicitia autem nihil fictum, nihil simulatum; &, quidquid in ea est, id est verum & voluntarium. Quapropter à natura mihi videtur potius, quam ab indigentia orta amicitia, & applicatione magis animi cum quodam sensu amandi, quam cogitatione, quantum illa res utilitates esset habitura. Quod quidem quale sit, etiam in bestiis quibusdam animadverti potest: quæ ex se natos ita amant ad quoddam tempus,

& ab eis ita amantur, ut facile earum sensus appareat ; quod in 20
homine multo est evidentius. Primum ex ea caritate, quæ est
inter natos & parentes : quæ dirimi nisi detestabili scelere non po-
test. Deinde, cum similis sensus existit amoris, si aliquem nacti
sumus, cujus cum moribus & natura congruamus, quod in eo quasi
lumen aliquod probitatis & virtutis perspicere videamur ; nihil est 25
enim amabilius virtute, nihil, quod magis alliciat ad diligendum :
quippe cum propter virtutem & probitatem eos etiam, quos nun-
quam vidimus, quodam modo diligamus. Quis est, qui C. Fa-
bricii, Mr Curii non cum caritate aliqua & benevolentia memo- 30
riam usurpet, quos nunquam viderit ? quis autem est, qui Tarqui-
nium Superbum, qui Sp. Cassium, Sp. Mælium non oderit ?
Cum duobus ducibus de imperio in Italia decertatum, Pyrrho, &
Hannibale : ab altero, propter probitatem ejus, non nimis alienos
animos habemus : alterum propter crudelitatem semper hæc civitas 35
oderit.

IX. Quod si tanta vis probitatis est, ut eam vel in eis, quos nun-
quam vidimus, vel, quod majus est, in hoste etiam diligamus, quid
mirum si animi hominum moveantur, cum eorum, quibuscum
conjuncti esse possunt, virtutem & bonitatem perspicere videantur ?
Quamquam confirmatur amor & beneficio accepto, & studio per- 5
specto, & consuetudine adjuncta : quibus rebus ad illum primum
motum animi & amoris adhibitis, admirabilis quædam exardescit
benevolentiae magnitudo : quam si qui putant ab imbecillitate pro-
ficisci, ut sit, per quem quisque assequatur, quod desideret, humilem 10
sane relinquunt, & minime generosum, ut ita dicam, ortum ami-
citiae, quam ex inopia atque indigentia natam volunt : quod si ita
esset ; ut quisque minimum in se esse arbitraretur, ita ad amici-
tiam esset aptissimus ; quod longe secus est ; ut enim quisque sibi 15
plurimum confidit, & ut quisque maxime virtute & sapientia sic
munitus est, ut nullo egeat, suæque omnia in se ipso posita judicet,
ita in amicitiiis expetendis colendisque maxime excellit. Quid
enim Africanus indigens mei ? Minime hercle : ac ne ego qui-
dem illius : sed ego admiratione quadam virtutis ejus, ille
vicissim opinione fortasse nonnulla, quam de meis moribus ha- 20
bebat, me dilexit : auxit benevolentiam consuetudo. Sed quam-
quam utilitates multæ & magnæ consecutæ sunt, non sunt
tamen ab earum spe causæ diligendi profectæ. Ut enim be-
nefici liberalesque sumus, non ut exigamus gratiam (neque
enim beneficium sceneramur) sed natura propensi ad liberali- 25
tatem sumus : sic amicitiam non spe mercedis adducti, sed
quod omnis ejus fructus in ipso amore inest, expetendam puta-
mus. Ab iis, qui pecudum ritu ad voluptatem omnia referunt,
longe dissentiant ; nec mirum ; nihil enim altum, nihil magnifi-
cum ac divinum suspicere possunt, qui suas omnes cogitationes 30
abjecerunt in rem tam humilem, tamque contemptam ; quam ob-

rem hos quidem ab hoc sermone removeamus: ipsi autem intelligamus, natura gigni sensum diligendi, & benevolentiae caritatem, facta significatione probitatis; quam qui appetiverunt, ap-
 35 plicant sese & propius admovent, ut & usu ejus, quem diligere coeperunt, fruantur, & moribus; sintque pares in amore & aequales, propensioresque ad bene merendum, quam ad reposcendum. Atque haec inter eos sit honesta certatio; sic & utilitates ex amicitia maximae capientur: & erit ejus ortus à natura, quam
 40 ab imbecillitate, & gravior, & verior; nam si utilitas amicitias conglutinet, eadem commutata dissolveret; sed quia natura mutari non potest, idcirco verae amicitiae sempiternae sunt. Ortum quidem amicitiae videtis, nisi quid ad haec forte vultis. *Fann.* Tu vero perge, *Laeli*; pro hoc enim, qui minor est natu, meo
 45 jure respondeo. *Scæv.* Recte tu quidem; quamobrem audiamus.

X. *Lael.* Audite ergo, optimi viri, ea quae saepissime inter me & Scipionem de amicitia diserebantur; quamquam ille quidem nihil difficilius esse dicebat, quam amicitiam usque ad extremum vitae permanere: nam, vel ut non idem expediret utrique, inci-
 5 dere saepe: vel ut de rep. non idem sentirent: mutari etiam mores hominum saepe dicebat, alios adversis rebus, alios aetate ingravescente; atque earum rerum exemplum ex similitudine capiebat ineuntis aetatis, quod summi puerorum amores saepe una cum praetexta ponerentur; sin autem ad adolescentiam perduxis-
 10 sent; dirimi tamen interdum contentione vel uxoriae conditionis, vel commodi alicujus, quod idem adipisci uterque non posset; quod si qui longius in amicitia proveci essent, tamen saepe labefactari, si in honoris contentionem incidissent; pestem enim majorem esse nullam in amicitiiis, quam in plerisque pec-
 15 cuniae cupiditatem; in optimis quibusque honoris certamen & gloriae: ex quo inimicitias maximas saepe inter amicissimos existisse; magna enim dissidia, & plerumque justa nasci, cum aliquid ab amicis, quod rectum non esset, postularetur: ut aut libidinis ministri, aut adiutores essent ad injuriam; quod qui re-
 20 cufarent, quamvis honeste id facerent, jus tamen amicitiae deferere arguerentur ab iis, quibus obsequi nollent; illos autem, qui quidvis ab amico auderent postulare, postulatione ipsa profiteri; omnia se amici causa esse facturos; eorum querela inveteratas non modo familiaritates extinguere solere, sed etiam odia gigni
 25 sempiterna. Haec ita multa quasi fata impendere amicitiiis, ut omnia subterfugere non modo sapientiae, sed etiam felicitatis diceret sibi videri.

XI. Quamobrem id primum videamus, si placet, quatenus amor in amicitia progredi debeat; num, si Coriolanus habuit amicos, ferre contra patriam arma illi cum Coriolano debuerunt? num Viscellinum amici regnum appetentem, num Sp. Maelium
 5 debuerunt juvare? *Ti.* quidem Gracchum remp. vexantem, à *Qu.*

Tuberone, æqualibusque amicis derelictum videbamus. At C. Blofius Cumanus, hofpes familiæ vestræ, Scævola, cum ad me, qui aderam Lænati & Rupilio Consulibus in confilio, deprecatum veniffet, hanc, ut fibi ignoscerem, caufam afferebat, quod tanti Tib. Gracchum feciffet, ut, quidquid ille vellet, fibi faci-
 endum paret. Tum ego, Etiamne, fi te in Capitolium faces
 ferre vellet? Numquam, inquit, voluiffet id quidem. Sed fi
 voluiffet? Paruiffem. Videtis quam nefaria vox; & hercle ita
 fecit, vel plus etiam quam dixit; non enim paruit ille Tib. Grac-
 chi temeritati, fed præfuit: nec fe comitem illius furoris, fed du-
 cem præbuit. Itaque hac amentia, quæftione nova perterritus,
 in Afiam profugit, ad hoftes fe contulit, poenas reip. graves iuf-
 tasque perfolvit. Nulla eft igitur excufatio peccati, fi amici caufa
 peccaveris; nam cum conciliatrix amicitia virtutis opinio fuerit,
 difficile eft amicitiam manere, fi à virtute defeceris. Quod fi
 rectum ftatuimus, vel concedere amicis quidquid velint, vel
 impetrare ab iis quidquid velimus, perfecta quidem fapientia fumus,
 fi nihil habeat res vitii: fed loquimur de iis amicis, qui ante ocu-
 los funt, quos videmus, aut de quibus memoriam accepimus, aut
 quos novit vita communis; ex hoc numero nobis exempla fu-
 menda funt: & eorum quidem maxime, qui ad fapientiam
 proxime accedunt. Videmus Papum Æmilium C. Lufcino fa-
 miliarem fuiffe (fic à patribus accepimus) bis una Confules, &
 collegas in cenfura: tum & cum iis, & inter fe conjunctiffimos
 fuiffe, Mr Curium, & T. Coruncanium, memoriae proditum
 eft; igitur ne fufpicari quidem poffumus, quemquam horum ab
 amico quippiam contendiffe, quod contra fidem, contra iurandi-
 dum, contra tempus effet; nam hoc quidem in talibus viris quid
 attinet dicere? fi contendiffet, fcio impetraturum non fuiffe;
 cum illi fanctiffimi viri fuerint: æque autem nefas fit, tale ali-
 quid & facere rogatum, & rogare. At vero Tib. Gracchum fe-
 quebantur C. Carbo, C. Cato, & minimus tum quidem Caius
 frater, nunc idem acerrimus.

XII. Hæc igitur lex in amicitia fanciatur, ut neque rogemus
 res turpes, nec faciamus rogati; turpis enim excufatio eft, &
 minime accipienda, cum in ceteris peccatis, tum fi quis contra
 tempus fe amici caufa feciffe fateatur. Etenim eo loco, Fanni,
 & Scævola, locati fumus, ut nos longe profpicere oporteat fu-
 turos cafus reip.; deflexit enim jam aliquantulum de fpatio cur-
 riculoque confuetudo majorum. Tib. Gracchus regnum occu-
 pare conatus eft, vel regnavit is quidem paucos menses. Num
 quid fimile pop. R. audierat, aut viderat? Hunc etiam poft mor-
 tem fecuti amici & propinqui, quid in P. Naficam Scipionem
 effecerint, fine lacrymis non queo dicere; nam Carbonem quo-
 quo modo potuimus, propter recentem poenam Tib. Gracchi, fu-
 ftinuimus. De C. Gracchi autem Tribunatu, quod exspectem, non
 libet

libet augurari; serpet deinde res, quæ proclivius ad perniciem,
 15 cum semel cœpit, labitur. Videtis in tabella jam ante quanta
 sit facta labe, primo Gabinia lege, biennio autem post, Cassia.
 Videre jam videor populum à Senata disjunctum, multitudinis-
 que arbitrio res maximas agi; plures enim dicent, quemadmo-
 dum hæc fiant, quam quemadmodum his resistatur. Quorsum
 20 hæc? quia sine sociis nemo quidquam tale conatur. Præcipient-
 dum est igitur bonis, ut, si in ejusmodi amicitias ignari casu ali-
 quo inciderint, ne existiment, ita se alligatos, ut ab amicis magna
 aliqua re in remp. peccantibus non discedant: improbis autem
 pœna statuenda est: nec vero minor iis, qui secuti erunt alterum,
 25 quam iis, qui ipsi fuerint impietatis duces. Quis clarior in Græ-
 cia Themistocle? quis potentior? qui cum imperator bello Per-
 fico servitute Græciam liberasset, propterque invidiam in exilium
 pulsus esset, ingratae patriæ injuriam non tulit, quam ferre debuit;
 fecit idem quod xx. annis ante apud nos fecerat Coriolanus: his
 30 adjutor contra patriam inventus est nemo; itaque mortem sibi
 uterque conscivit; quare talis improborum consensus non modo
 excusatione amicitiae tegenda non est, sed potius omni supplicio
 vindicanda; ut ne quis sibi concessum putet amicum, vel bellum
 patriæ inferentem, sequi; quod quidem, ut res cœpit ire, haud
 35 scio, an aliquando futurum sit; mihi autem non minori curæ
 est, qualis respub. post mortem meam futura sit, quam qualis ho-
 die sit.

XIII. Hæc igitur prima lex amicitiae sancitur, ut ab amicis
 honesta petamus, amicorum causa honesta faciamus: nec exspec-
 temus quidem, dum rogemur: studium semper adsit, cunctatio
 absit: consilium vero dare gaudeamus libere: plurimum in ami-
 5 citia amicorum bene suadentium valeat auctoritas: eaque & ad-
 hibeatur ad monendum non modo aperte, sed etiam acriter, si
 res postulabit: & adhibitæ pareatur. Nam quibusdam, quos
 audio sapientes habitos in Græcia, placuisse opinor mirabilia quæ-
 dam; sed nihil est quod illi non persequantur suis argutiis:
 10 partim fugiendas esse nimias amicitias, ne necesse sit unum so-
 licitum esse pro pluribus: satis superque esse sibi suarum cuique
 rerum: alienis nimis implicari molestum esse: commodissimum
 esse, quam laxissimas habenas habere amicitiae; quas vel addu-
 cas cum velis, vel remittas: caput enim esse ad beate vivendum
 15 securitatem; qua frui non possit animus, si tanquam parturiant
 unus pro pluribus. Alios autem dicere aiunt multo etiam in-
 humanius, quem locum breviter perstrinxi paulo ante, præsidii
 adjumentique causa, non benevolentiae, neque caritatis, amicitias
 esse expetendas: itaque ut quisque minimum firmitatis habeat,
 20 minimumque virium, ita amicitias appetere maxime: ex eo fieri,
 ut mulierculæ magis amicitiarum præsidia quærunt, quam viri;
 & inopes, quam opulenti; & calamitosi, quam ii, qui putentur
 beati.

beati. O præclaram sapientiam! Solem enim è mundo tollere videntur, qui amicitiam è vita tollunt: quæ à diis immortalibus nihil melius habemus, nihil jucundius; quæ est enim ista securitas? specie quidem blanda, sed reapse multis locis repudianda; neque enim est consentaneum, ullam honestam rem actionemve, ne sollicitus sis, aut non suscipere, aut susceptam deponere; quod si curam fugimus, virtus fugienda est; quæ necesse est, cum aliqua cura res sibi contrarias aspernetur atque oderit; ut bonitas malitiam, temperantia libidinem, ignaviam fortitudo. Itaque videas rebus injustis justos maxime dolere, imbecillibus fortes, flagitiosis modestos. Ergo hoc proprium est animi bene constituti, & lætari bonis rebus, & dolere contrariis. Quamobrem si cadit in sapientem animi dolor, qui profecto cadit, nisi ex ejus animo extirpatam humanitatem arbitremur, quæ causa est, cur amicitiam funditus tollamus è vita, ne aliquas propter eam suscipiamus molestias? Quid enim interest, motu animi sublato, non dico inter hominem & pecudem; sed inter hominem & saxum, aut truncum, aut quidvis generis ejusdem? neque enim sunt isti audiendi, qui virtutem duram, & quasi ferream esse volunt, quæ quidem est cum multis in rebus, tum in amicitia, tenera atque tractabilis: ut & bonis amici quasi diffundantur, & incommodis contrahantur. Quamobrem angor iste, qui pro amico sæpe capiendus est, non tantum valet, ut tollat è vita amicitiam: non plus, quam ut virtutes, qui nonnullas curas & molestias afferunt, repudi-
entur.

XIV. Cum autem contrahat amicitiam, ut supra dixi, si qua significatio virtutis eluceat, ad quam se similis animus applicet & adjungat; id cum contingit, amor exoritur necesse est; quid enim tam absurdum, quam delectari multis inanibus rebus, ut honore, ut gloria, ut ædificio, ut vestitu, cultuque corporis: animo autem virtute prædito, eo, qui vel amare, vel, ut ita dicam, redamare possit, non admodum delectari? nihil est enim remuneratione benevolentiae, nihil vicissitudine studiorum officiorumque jucundius. Quod si etiam illud addimus, quod recte addi potest, nihil esse, quod ad se rem ullam tam illiciat & tam attrahat, quam ad amicitiam similitudo: concedetur profecto verum esse, ut bonos boni diligant, adsciscantque sibi quasi propinquitate conjunctos atque natura; nihil est enim appetentius similitudinem sui, nihil rapacius, quam natura. Quamobrem hoc quidem, Fanni & Scævola, constat, ut opinor, bonis inter bonos quasi necessariam benevolentiam esse; qui est amicitiae fons à natura constitutus: sed eadem bonitas etiam ad multitudinem pertinet; non est enim inhumana virtus, neque immunis, neque superba: quæ etiam populos universos tueri, eisque optime consulere soleat: quod non faceret profecto, si à caritate vulgi abhorreret. Atque etiam mihi quidem videntur, qui utilitatis causa fingunt
ami-

amicitias, amabilissimum nodum amicitiae tollere; non enim tam utilitas parta per amicum, quam amici amor ipse delectat: tumque illud fit, quod ab amico est profectum, jucundum, si cum
 25 studio est profectum: tantumque abest, ut amicitiae propter indigentiam colantur, ut ii, qui opibus & copiis, maximeque virtute praediti, in qua plurimum est praesidii, minime alterius indigeant, liberalissimi sint & beneficentissimi. Atque haud scio, an ne opus sit quidem, nihil unquam omnino deesse amicis. Ubi
 30 enim studia nostra viguissent, si numquam consilio, numquam opera nostra, nec domi, nec militiae Scipio eguisset? non igitur utilitatem amicitia, sed utilitas amicitiam consecuta est.

XV. Non ergo erunt homines deliciis diffuentes audiendi, si quando de amicitia, quam nec usu, nec ratione habent cognitam, disputabunt. Nam quis est, pro deum fidem atque hominum! qui velit, ut neque diligat quemquam, nec ipsa ab ullo diligatur,
 5 circumfluere omnibus copiis, atque in omnium rerum abundantia vivere? haec enim est tyrannorum vita; in qua nimirum nulla fides, nulla caritas, nulla stabilis benevolentiae potest esse fiducia: omnia semper suspecta atque sollicita: nullus locus amicitiae: quis enim aut eum diligat, quem metuit; aut eum, à quo
 10 se metui putat? Coluntur tamen simulatione duntaxat ad tempus; quod si forte, ut fit plerumque, ceciderint, tum intelligitur, quam fuerint inopes amicorum; quod Tarquinius dixisse ferunt tum exsulantem, se intellexisse, quos fidos amicos habuisset, quos infidos, cum jam neutris gratiam referre posset; quam
 15 quam miror, illa superbia & importunitate, si quemquam habere potuit. Atque ut hujus, quem dixi, mores veros amicos parare non potuere; sic multorum opes praepotentium excludunt amicitias fideles: non enim solum ipsa fortuna caeca est, sed eos etiam plerumque officit caecos, quos complexa est. Itaque efferuntur illi
 20 fere fastidio & contumacia: neque quidquam insipiente fortunato intolerabilius fieri potest. Atque hoc quidem videre licet, eos, qui antea commodis fuerunt moribus, imperio, potestate, prosperis rebus immutari, spernique ab iis veteres amicitias, indulgeri novis. Quid autem stultius, quam, cum plurimum copiis,
 25 facultatibus, opibus possint, cetera parare, quae parantur pecunia, equos, famulos, vestem egregiam, vasa pretiosa: amicos non parare, optimam & pulcherrimam vitae, ut ita dicam, suppellectilem? etenim cetera cum parant, cui parent, nesciunt, nec cujus causa laborent; ejus enim est istorum quidque, qui vincit viribus:
 30 amicitiarum sua cuique permanet stabilis & certa possessio: ut, etiam si illa maneant, quae sunt quasi dona fortunae, tamen vita inculta, & deserta ab amicis, non possit esse jucunda. Sed haec haecenus.

XVI. Constituendi autem sunt, qui sint in amicitia fines, & quasi termini diligendi: de quibus tres video sententias ferri; quarum

quarum nullam probo: unam, ut eodem modo erga amicum affecti simus, quo erga nosmetipsos: alteram, ut nostra in amicos benevolentia, illorum erga nos benevolentiae pariter æqualiterque respondeat: tertiam, ut, quanti quisque seipse facit, tanti fiat ab amicis. Harum trium sententiarum nulli prorsus assentior; nec enim illa prima vera est, ut, quemadmodum in se quisque, sic in amicum sit animatus; quam multa enim, quæ nostra causa numquam faceremus, facimus causa amicorum? precari ab indigno, supplicare; tum acerbius in aliquem invehi, insectarique vehementius: quæ in nostris rebus non satis honeste, in amicorum fiunt honestissime: multæque res sunt, in quibus de suis commodis viri boni multa detrahunt, detrahique patiuntur, ut iis amici potius, quam ipsi fruantur. Altera sententia est, quæ definit amicitiam paribus officiis ac voluntatibus; hoc quidem est nimis exigue & exiliter ad calculos vocare amicitiam, ut par sit ratio acceptorum & datorum. Ditiore mihi & affluentior videtur esse vera amicitia: nec observare restricte, ne plus reddat, quam acceperit; neque enim verendum est, ne quid excidat, aut ne quid in terram defluat, aut ne plus æquo quid in amicitiam congeratur. Tertius vero ille finis deterrimus, ut, quanti quisque se ipse faciat, tanti fiat ab amicis; sæpe enim in quibusdam aut animus abjectior est, aut spes amplificandæ fortunæ fractior; non est igitur amici, talem esse in eum, qualis ille in se est: sed potius eniti & efficere, ut amici jacentem animum excitet, inducatque spem cogitationemque meliorem. Alius igitur finis veræ amicitiae constituendus est, si prius, quid maxime reprehendere Scipio solitus sit, edixero. Negabat ullam vocem inimiciorem amicitiae potuisse reperiri, quam ejus qui dixisset, ita amare oportere, ut si aliquando esset osurus; nec vero se adduci posse, ut hoc quemadmodum putaretur, à Biante esse dictum crederet, qui sapiens habitus esset unus ex septem, sed impuri cujusdam, aut ambitiosi, aut omnia ad suam potentiam revocantis esse sententiam. Quonam enim modo quisquam amicus esse poterit, cui se putabit inimicum esse posse? quinetiam necesse erit cupere & optare; ut quam sæpissime peccet amicus, quo plures det sibi tamquam ansas ad reprehendendum: rursus autem recte factis, commodisque amicorum necesse erit angere, dolere, invidere; quare hoc quidem præceptum, cujusunque est, ad tollendam amicitiam valet. Illud potius præcipiendum fuit, ut eam diligentiam adhiberemus in amicitiiis comparandis, ut nequando amare inciperemus eum, quem aliquando odisse possemus; quinetiam si minus felices in diligendo fuissimus, ferendum id Scipio potius, quam inimicitiarum tempus cogitandum, putabat.

XVII. His igitur finibus utendum arbitror, ut, cum emendati mores amicorum sint, tum sit inter eos omnium rerum, consiliorum, voluntatum, sine ulla exceptione, communitas; ut etiam si qua fortuna acciderit, ut minus justæ amicorum voluntates adjuvandæ sint, in quibus eorum aut caput agatur, aut fama, declinandum sit de via, modo ne summa turpitudine sequatur; est enim quatenus amicitiae dari venia possit, nec vero negligenda est fama; nec mediocri telum ad res gerendas existimare oportet benevolentiam civium: quam blanditiis & assentando colligere turpe est; 10 virtus, quam sequitur caritas, minime repudianda est. Sed sæpe, etenim redeo ad Scipionem; cujus omnis sermo erat de amicitia, quod omnibus in rebus homines diligentiores essent; ut capras, & oves quot quisque haberet, dicere posset; amicos quot haberet, non posset dicere: & in illis quidem parandis adhibere curam, in ami- 15 cis eligendis negligentes esse: nec habere quasi signa quædam & notas, quibus eos, qui ad amicitiam essent idonei, judicarent. Sunt igitur firmi, & stabiles, & constantes eligendi: cujus generis est magna penuria: & judicare difficile est sane nisi expertum; experiendum autem est in ipsa amicitia; ita præcurrit amicitia judicium, tollitque experiendi potestatem. Est igitur prudentis sus- 20 tinere, ut currum, sic impetum benevolentiae: quo utamur, quasi equis tentatis, sic amicitiiis, aliqua parte periclitatis moribus amicorum. Quidam sæpe in parva pecunia perspiciuntur, quam sint leves: quidam, quos parva movere non potuit, cognoscuntur 25 in magna; sin vero erunt aliqui reperti, qui pecuniam præferre amicitiae, sordidum existiment: ubi eos invenimus, qui honores, magistratus, imperia, potestates, opes amicitiae non anteponunt? ut cum ex altera parte proposita hæc sint, ex altera jus amicitiae, non multo illa malint? imbecilla enim natura est ad contemnendam potentiam: quam etiam si neglecta amicitia consecuti sunt, ob- 30 scuratum iri se arbitrantur, quia non sine magna causa sit neglecta amicitia. Itaque veræ amicitiae difficillime reperiuntur in iis, qui in honoribus reque publica versantur. Ubi enim istum invenias, qui honorem amici anteponat suo? Quid? hæc ut omittam, 35 quam graves, quam difficiles plerisque videntur calamitatum societates? ad quas non est facile inventu qui descendant. Quamquam Ennius recte,

Amicus certus in re incerta cernitur:

40 tamen hæc duo levitatis & infirmitatis plerosque convincunt: aut si in bonis rebus contemnunt, aut in malis deferunt.

XVIII. Qui igitur utraque in re gravem, constantem, stabilem se in amicitia præstiterit, hunc ex maxime raro hominum genere judicare debemus, & pæne divino. Firmamentum autem stabilitatis constantiaeque est ejus, quam in amicitia quaerimus, fides. Nihil enim est stabile, quod infidum est. Simplicem præterea, & communem, & consentientem, & qui rebus iisdem

dem moveatur, eligi par est : quæ omnia pertinent ad fidelitatem ; neque enim fidum potest esse multiplex ingenium & tortuosum : neque vero, qui non iisdem rebus movetur, naturaque consentit, aut fidus aut stabilis potest esse. Addendum eodem est, ut ne 10 criminibus aut inferendis delectetur, aut credat oblati : quæ omnia pertinent ad eam, quam jamdudum tracto, constantiam : Ita fit verum illud, quod initio dixi, Amicitiam, nisi inter bonos, esse non posse. Est enim boni viri, quem eundem sapientem licet dicere, hæc duo tenere in amicitia : primum, nequid fictum sit, 15 neve simulatum : aperte enim vel odisse magis ingenui est, quam fronte occultare sententiam : deinde, non solum ab aliquo allatas criminationes repellere, sed ne ipsum quidem esse suspiciosum, semper aliquid existimantem ab amico esse violatum. Accedat huc 20 suavitas quædam oportet sermonum atque morum, haudquaquam mediocre condimentum amicitiae. Tristitia autem & in omni re severitas, habet illa quidem gravitatem : sed amicitia remissior esse debet, & liberior, & dulcior, & ad omnem comitatem facilitatemque proclivior.

XIX. Existit (autem hoc loco quædam quæstio subdifficilis : num quando amici novi, digni amicitia, veteribus sint antepo-
nendi, ut equis vetulis teneros antepondere solemus. Indigna ho-
mine dubitatio ; non enim esse debent amicitiarum, sicut aliarum
rerum, fatietates. Veterrima quæque (ut ea vina, quæ vetusta- 5
tem ferunt) esse debent suavissima : verumque illud est, quod dici-
tur, multos modios salis simul edendos esse, ut amicitiae munus ex-
pletum sit ; novitates autem, si spem afferunt, ut tamquam in herbis
non fallacibus fructus appareat, non sunt illæ quidem repudiandæ ;
vetustas tamen loco suo conservanda ; maxima est enim vis vetus- 10
tatis & consuetudinis. Quin ipso equo, cujus modo mentionem
feci, si nulla res impediat, nemo est, qui non eo, quo consuevit,
libentius utatur, quam intractato & novo. Nec vero in hoc, quod
est animal, sed in iis etiam, quæ sunt inanimata, consuetudo valet :
cum locis ipsis delectemur montuosis etiam & silvestribus, in quibus 15
diutius commorati sumus. Sed maximum est in amicitia, superio-
rem parem esse inferiori : sæpe enim excellentiæ quædam sunt, qua-
lis erat Scipionis in nostro, ut ita dicam, grege. Numquam se ille
Philo, numquam Rupilio, numquam Mummius anteposuit, num- 20
quam inferioris ordinis amicis. Q. vero Maximum fratrem, egre-
gium virum, omnino sibi nequaquam parem, quod is anteibat ætate,
tamquam superiorem colebat ; suosque omnes per se esse ampliores
volebat. Quod faciendum imitandumque est omnibus : ut si quam
præstantiam virtutis, ingenii, fortunæ consecuti sunt, impertiant 25
eam suis, communicentque cum proximis : ut si parentibus nati
sint humilibus, si propinquos habeant imbecilliores vel animo, vel
fortuna, eorum augeant opes, eisque honori sint & dignitati : ut
in fabulis, qui aliquandiu propter ignorationem stirpis & generis
in

30 in famulatu fuerint, cum cogniti sunt, & aut deorum, aut regum filii inventi, retinent tamen caritatem in pastores, quos patres multos annos esse duxerunt. Quod quidem est multo profecto magis in veris patribus certisque faciendum; fructus enim ingenii & virtutis, omnisque præstantiæ, tum maximus capitur, 35 cum in proximum quemque confertur.

XX. Ut igitur ii, qui sunt in amicitiae conjunctionisque necessitudine superiores, exæquare se cum inferioribus debent: sic inferiores non dolere, se à suis aut ingenio, aut fortuna, aut dignitate superari; quorum plerique aut queruntur semper aliquid, 5 aut etiam exprobrant: eoque magis, si habere se putant, quod officiose, & amice, aut cum labore aliquo suo factum queant dicere. Odiosum sane genus hominum officia exprobrantium: quæ meminisse debet is, in quem collata sunt, non commemorare, qui contulit. Quamobrem ut ii, qui superiores sunt, summittere se debent in 10 amicitia: sic quodam modo inferiores extollere; sunt enim quidam, qui molestas amicitias faciunt, cum ipsi se contemni putant; quod non fere contingit, nisi iis, qui etiam contemnendos se arbitrantur: qui hac opinione non modo verbis, sed etiam opere levandi sunt. Tantum autem cuique tribuendum, primum, quan- 15 tum ipse efficere possis: deinde etiam, quantum ille, quem diligas atque adjuves, sustinere; non enim tu possis, quamvis licet excellas, omnes tuos ad honores amplissimos producere: ut Scipio P. Rutilium potuit Consulem efficere, fratrem ejus Lucium non potuit. Quod si etiam possis quidvis deferre ad alterum, videndum 20 est tamen, quid ille possit sustinere. Omnino amicitiae, corroboratis jam confirmatisque & ingeniis & ætatibus, judicandæ sunt: nec, si qui ineunte ætate venandi, aut pilæ studiosi fuerint, eos habere necessarios oportet, quos tum eodem studio præditos dilexerunt; isto enim modo nutrices, & pædagogi jure vetustatis pluri- 25 mum benevolentiae postulabunt: qui negligendi quidem non sunt, sed alio quodam modo colendi; aliter amicitiae stabiles permanere non possunt; dispares enim mores disparia studia sequuntur, quorum dissimilitudo dislociat amicitias: nec ob aliam causam ullam boni improbis, improbi bonis amici esse non possunt, nisi quod 30 tanta est inter eos, quanta maxima potest esse, morum studiorumque distantia. Recte etiam præcipi potest in amicitiiis, ne immoderata quædam benevolentia, quod sæpe fit, impediat magnas utilitates amicorum; nec enim, ut ad fabulas redeam, Trojam Neoptolemus capere potuisset, si Lycomedem, apud quem 35 erat educatus, multis cum lacrymis iter suum impredientem, audire voluisset; & sæpe incidunt magnæ res, ut discedendum sit ab amicis: quas qui impedire vult, quod desiderium non facile ferat, is & infirmus est, mollisque natura, & ob eam ipsam causam in amicitia parum justus. Atque in omni re considerandum est, & 40 quid postules ab amico, & quid patiari à te impetrari.

XXI. Est

XXI. Est enim quasi quædam calamitas in amicitiiis dimit-
tendis nonnunquam necessaria : jam enim à sapientium familiari-
tatibus ad vulgares amicitias oratio nostra delabitur. Erumpunt
sæpe vitia amicorum cum in ipsos amicos, tum in alienos ; quo-
rum tamen ad amicos redundet infamia ; tales igitur amicitiae 5
sunt remissione usus eluendæ, &, ut Catonem dicere audiui, dis-
suendæ magis, quam discindendæ : nisi quædam admodum in-
tolerabilis injuria exarserit, ut neque rectum, neque honestum sit,
neque fieri possit, ut non statim alienatio disjunctioque facienda
sit ; sin autem aut morum, aut studiorum commutatio quædam, 10
ut fieri solet, facta erit, aut in reip. partibus dissensio intercesserit
(loquor enim jam, ut paullo ante dixi, non de sapientium, sed
de communibus amicitiiis) cavendum erit, ne non solum amicitiae
depositæ, sed inimicitiae etiam susceptæ videantur ; nihil enim est
turpius, quam cum eo bellum gerere, quicum familiariter vixeris. 15
Ab amicitia Q. Pompeii meo nomine se removerat, ut scitis,
Scipio : propter dissensionem autem, quæ erat in repub. alienatus
est à collega nostro Metello : utrumque egit graviter, auctoritate
& offensione animi non acerba. Quamobrem primum danda
opera est, nequa amicorum discidia fiant : sin tale aliquid evene- 20
rit, ut extinctæ potius amicitiae, quam oppressæ esse videantur.
Cavendum vero, ne etiam in graves inimicitias convertant se
amicitiae : ex quibus jurgia, maledicta, contumeliæ gignuntur ;
quæ tamen, si tolerabilia erunt, ferenda sunt : & hic honos veteri
amicitiae tribuendus, ut is in culpa sit, qui faciat, non qui patia- 25
tur injuriam. Omnino omnium horum vitiorum atque incom-
modorum una cautio est, atque una provisio, ut ne nimis cito
diligere incipiant, neve non dignos. Digni autem sunt amicitia,
quibus in ipsis inest causa, cur diligantur. Rarum genus, &
quidem omnia præclara rara, nec quidquam difficilius, quam re- 30
perire, quod sit omni ex parte in suo genere perfectum ; sed ple-
rique neque in rebus humanis quidquam bonum norunt, nisi
quod fructuosum sit : & amicos, tamquam pecudes, eos potis-
simum diligunt, ex quibus sperant se maximum fructum esse
capturos : ita pulcherrima illa & maxime naturali carent amici- 35
tia, per se & propter se expetenda : nec ipsi sibi exemplo sunt,
hæc vis amicitiae qualis & quanta sit. Ipse enim se quisque di-
ligit, non ut aliquam à se ipse mercedem exigat caritatis suæ, sed
quod per se sibi quisque carus est ; quod nisi idem in amicitiam
transferatur, verus amicus numquam reperietur ; est enim is 40
quidem, tamquam alter idem. Quod si hoc apparet in bestiis,
volucribus, nantibus, agrestibus, cicuribus, feris ; primum ut se
ipsæ diligant, id enim pariter cum omni animante nascitur ; de-
inde, ut requirant atque appetant, ad quas se applicent ejusdem
generis animantes : idque faciunt cum desiderio, & cum quadam 45
similitudine amoris humani ; quanto id magis in homine sit na-

tura, qui & se ipse diligit, & alterum anquir, cujus animum ita cum suo misceat, ut efficiat pæne unum ex duobus?

- XXII. Sed plerique perverse, ne dicam impudenter, amicum habere talem volunt, quales ipsi esse non possunt: quæque ipsi non tribuunt amicis, hæc ab iis desiderant. Par est autem, primum ipsum esse virum bonum, tum alterum similem sui quærere.
- 5 Equidem in talibus ea, quam jamdudum tractamus, stabilitas amicitiae confirmari potest: cum homines benevolentia conjuncti primum cupiditatibus iis, quibus ceteri serviunt, imperabunt: deinde æquitate justitiaque gaudebunt, omniaque alter pro altero suscipiet: neque quidquam umquam nisi honestum & rectum al-
- 10 ter ab altero postulabit: neque solum colent inter se ac diligunt, sed etiam verebuntur; nam maximum ornamentum amicitiae tollit, qui ex ea tollit verecundiam. Itaque in iis perniciosus est error, qui existimant libidinum peccatorumque omnium in amicitia licentiam. Virtutum amicitia adjutrix à natura data est,
- 15 non vitiorum comes: ut quoniam solitaria non posset virtus ad ea, quæ summa sunt, pervenire, conjuncta & confociata cum altera perveniret: quæ si quos inter societas aut est, aut fuit, aut futura est, eorum est habendus ad summum naturæ bonum optimus beatissimusque comitatus. Hæc est, inquam, societas, in
- 20 qua omnia insunt, quæ putant homines expetenda, honestas, gloria, tranquillitas animi, atque jucunditas: ut &, cum hæc adsint, beata vita sit, & sine his esse non possit. Quod cum optimum maximumque sit, si id volumus adipisci, virtuti opera danda est: sine qua neque amicitiam, neque ullam rem expetendam
- 25 consequi possumus; ea vero neglecta, qui se amicos habere arbitrantur, tum se denique errasse sentiunt, cum eos gravis aliquis casus experiri cogit. Quocirca, dicendum est enim sæpius, cum judicaveris, diligere oportet: non cum dilexeris, judicare; sed cum multis in rebus negligentia plectimur, tum maxime in
- 30 amicis & deligendis & colendis; præposteris enim utimur consiliis, & acta agimus, quod vetamur veteri proverbio. Nam implicati ultro & citro vel usu diuturno, vel etiam officiis, repente in medio cursu amicitias, exorta aliqua offensione, dirumpimus.

- XXIII. Quo etiam magis vituperanda est rei maxime necessariæ tanta incuria. Una est enim amicitia in rebus humanis, de cujus utilitate omnes uno ore consentiunt; quamquam à multis ipsa virtus contemnitur, & venditatio quædam atque ostentatio esse
- 5 dicitur; multi divitias despiciunt, quos parvo contentos tenuis victus cultusque delectat: honores vero, quorum cupiditate quidam inflammantur, quam multi ita contemnunt, ut nihil inanius, nihil esse levius existiment; itemque cetera, quæ quibusdam admirabilia videntur, permulti sunt, qui pro nihilo putent; de a-
- 10 micitia omnes ad unum idem sentiunt, & ii, qui ad rempub. se

se contulerunt; & ii, qui rerum cognitione doctrinaque delectantur; & ii, qui suum negotium gerunt otiosi: postremo ii, qui se totos tradiderunt voluptatibus, sine amicitia vitam esse nullam sentiunt, si modo velint aliqua ex parte liberaliter vivere; serpit enim nescio quomodo per omnium vitas amicitia: nec ullam æta-
 15 tis degendæ rationem patitur esse expertem sui. Quinetiam si quis ea asperitate est & immanitate naturæ, congressus ut hominum fugiat atque oderit, qualem fuisse Athenis Timonem nescio quem accepimus; tamen is pati non possit, ut non anquirat aliquem, apud quem evomat virus acerbitatis suæ. Atque hoc
 20 maxime judicaretur, si quid tale posset contingere, ut aliquis nos deus ex hac hominum frequentia tolleretur, & in solitudine uspiam collocaret, atque ibi suppeditans omnium rerum, quas natura desiderat, abundantiam & copiam, hominis omnino aspiciendi potestatem eriperet; quis tam esset ferreus, qui eam vitam ferre pos-
 25 set, cuique non auferret fructum voluptatum omnium solitudo? Verum ergo illud est, quod à Tarentino Archyta, ut opinor, dici solitum, nostros senes commemorare audivi, ab aliis senibus auditum: Si quis in cælum ascendisset, naturamque mundi, & pul-
 30 chritudinem siderum perspexisset, insuavem illam admirationem ei fore; quæ jucundissima fuisset, si aliquem cui narraret habuisset. Sic natura solitarium nihil amat, semperque ad aliquod tamquam adminiculum annititur: quod in amicissimo quoque dulcissimum est.

XXIV. Sed cum tot signis eadem natura declaret, quid velit, anquirat, desideret; obsurdescimus tamen nescio quomodo; nec ea, quæ ab ea monemur, audimus; est enim varius & multiplex usus amicitiae, multæque causæ suspicionum offensio-
 numque dantur: quas tum evitare, tum elevare, tum ferre, sa-
 5 pientis est; una illa sublevanda offensio est, ut & veritas in amicitia, & fides retineatur; nam & monendi amici sæpe sunt, & objurgandi: & hæc accipienda amice, cum benevole fiunt. Sed nescio quomodo verum est, quod in Andria familiaris meus
 10 dicit:

Obsequium amicos, veritas odium parit.

Molesta veritas, si quidem ex ea nascitur odium, quod est venenum amicitiae; sed obsequium multo molestius, quod peccatis indulgens, præcipitem amicum ferri finit; maxima autem culpa in eo est, qui & veritatem aspernatur, & in fraudem obsequio
 15 impellitur. Omni igitur hac in re habenda ratio & diligentia est: primum, ut monitio acerbitate, deinde ut objurgatio contumelia careat: in obsequio autem, quoniam Terentiano verbo lubenter utimur, comitas adsit, assentatio, vitiorum adjutrix, procul amoveatur: quæ non modo amico, sed ne libero quidem
 20 digna est: aliter enim cum tyranno, aliter cum amico vivitur. Cujus autem aures veritati clausæ sunt, ut ab amico verum au-

dire nequeat, hujus salus desperanda est; scitum est enim illud Catonis, ut multa; Melius de quibusdam acerbos inimicos me-
 25 reri, quam eos amicos, qui dulces videantur; illos verum sæpe dicere, hos numquam. Atque illud absurdum est, quod ii, qui monentur, eam molestiam, quam debent capere, non capiunt: eam capiunt, qua debent vacare: peccasse enim se non anguntur, objurgari moleste ferunt: quod contra oportebat, delicto dolere,
 30 correctione gaudere.

XXV. Ut igitur & monere, & moneri proprium est veræ amicitiae: & alterum libere facere, non aspere; alterum patienter accipere, non repugnanter: sic habendum est, nullam in amicitii pestem esse majorem, quam adulationem, blanditiam, assentationem; quamvis enim multis nominibus est hoc vitium notandum, levium hominum atque fallacium, ad voluntatem loquentium omnia, nihil ad veritatem. Cum autem omnium rerum simulatio est vitiosa (tollit enim judicium veri, idque adulterat) tum amicitiae repugnat maxime: delet enim veritatem, sine qua
 10 nomen amicitiae valere non potest. Nam cum amicitiae vis sit in eo, ut unus quasi animus fiat ex pluribus; qui id fieri poterit, si ne in uno quidem quoque unus animus erit, idemque semper; sed varius, commutabilis, multiplex? Quid enim potest esse tam flexibile, tam devium, quam animus ejus, qui ad alterius non
 15 modo sensum ac voluntatem, sed etiam vultum atque nutum convertitur?

Negat quis? nego: ait? aio; postremo imperavi egomet mihi, Omnia assentari.

ut ait idem Terentius, sed ille sub Gnathonis persona: quod amici genus adhibere, omnino levitatis est. Multi autem Gnathonum similes cum sint, loco, fortuna, fama superiores: horum est assentatio molesta, cum ad vanitatem accessit auctoritas; fecerni autem blandus amicus à vero, & internosci tam potest, adhibita diligentia, quam omnia fucata & simulata à sinceris
 25 atque veris. Concio, quæ ex imperitissimis constat, tamen judicare solet, quid intersit inter popularem, id est, assentatorem, & levem civem, & inter constantem, severum, & gravem. Quibus blanditiis C. Papirius nuper influebat in aures concionis, cum ferret legem de Tribunis pleb. reficiendis? Dissuasimus nos.
 30 Sed nihil de me: de Scipione dicam libentius. Quanta illa, dii immortales! fuit gravitas, quanta in oratione majestas! ut facile ducem pop. Rom. non comitem diceret: sed affuistis, & est in manibus oratio; itaque lex popularis suffragiis populi repudiata est. Atque, ut ad me redeam; meministis, Q. Maximo, 35 fratre Scipionis, & L. Mancino Consulibus, quam popularis lex de sacerdotiis C. Licinii Crassi videbatur? cooptatio enim collegiorum ad populi beneficium transferebatur. Atque is primum institutus, in forum versus agere cum populo; tamen illius vendibilem orationem

ationem religio deorum immortalium, nobis defendentibus, facile vincebat; atque id actum est Prætor me, quinquennio ante quam Consul sum factus; itaque re magis, quam auctoritate, causa illa defensa est.

XXVI. Quod si in scena, id est, in concione, in qua rebus fictis & adumbratis loci plurimum est, tamen verum valet, si modo id patefactum & illustratum est, quid in amicitia fieri oportet, quæ tota veritate perpenditur? in qua, nisi, ut dicitur, apertum pectus videas, tuumque ostendas, nihil fidum, nihil exploratum habeas: ne amare quidem, aut amari; cum id quam vere fiat, ignores. Quamquam ista assentatio, quamvis perniciofa sit, nocere tamen nemini potest, nisi ei, qui eam recipit, atque ea delectatur: ita fit, ut is assentatoribus patefaciat aures suas maxime, qui ipse sibi assentetur, & se maxime ipse delectet. Omnino est amans sui virtus; optime enim se ipsa novit, quamque amabilis sit intelligit: ego autem non de virtute nunc loquor, sed de virtutis opinione; virtute enim ipsa non tam multi præditi esse, quam videri volunt. Hos delectat assentatio: his fictus ad ipsorum voluntatem sermo cum adhiberetur, orationem illam vanam testimonium esse laudum suarum putant: nulla est igitur hæc amicitia, cum alter verum audire non vult, alter ad mentiendum paratus est. Nec parasitorum in comædiis assentatio nobis faceta videretur, nisi essent milites gloriosi.

Magnas vero agere gratias Thais mihi?

Satis erat respondere, Magnas: *Ingentes*, inquit: semper auget assentator id, quod is, cujus ad voluntatem dicitur, vult esse magnum. Quamobrem, quamquam blanda ista vanitas apud eos valeat, qui ipsi illum allecant & invitant; tamen etiam graviores constantioresque admonendi sunt, ut animadvertant, ne callida assentatione capiantur; aperte enim adulantem nemo non videt, nisi qui admodum est excors; callidus ille & occultus ne se insinuet, studiose cavendum est; nec enim facillime agnoscitur, quippe qui etiam adversando sæpe assentetur; & litigare se simulans blandiatur, atque ad extremum det manus, vincique se patiatur, ut is, qui illusus sit, plus vidisse videatur: quid autem turpius quam illudi? Quod ne accadat, magis cavendum est, ut in Epiclero:

Hodie me ante omnes comicos stultos senes

Versaris, atque luseris lautissime.

Hæc enim etiam in fabulis stultissima persona est improvidorum & credulorum senum.

XXVII. Sed nescio quo pacto ab amicitiiis perfectorum hominum, id est, sapientium (de hac dico sapientia, quæ videtur in hominem cadere posse) ad leves amicitias deflexit oratio. Quamobrem ad illa prima redeamus, eaque ipsa concludamus aliquando. Virtus, virtus inquam, C. Fanni, & tu, Q. Muci, & conciliat amicitias, & conservat; in ea est enim convenientia rerum,

in ea stabilitas, in ea constantia : quæ, cum se extulit, & ostendit lumen suum, & idem aspexit agnovitque in alio ; ad id se admo-
 vet, vicissimque accipit illud, quod in altero est : ex quo exar-
 45 descit five amor, five Amicitia ; utrumque enim dictum est ab a-
 mando ; amare autem nihil aliud est, nisi eum ipsum diligere, quem ames, nulla indigentia, nulla utilitate quæsitâ ; quæ tamen ipsa efflorescit ex amicitia, etiam si tu eam minus sequutus sis : hac nos adolescentes benevolentia senes illos L. Paullum, M. Ca-
 50 tonem, C. Gallum, P. Nasicam, T. Gracchum, Scipionis nostri focerum dileximus ; hæc etiam magis elucet inter æquales, ut inter me & Scipionem, L. Furium, P. Rupilium, Sp. Mummi-
 um ; vicissim autem senes in adolescentium caritate acquiescimus ; ut in vestra, ut in Q. Tuberonis ; equidem etiam admodum adole-
 55 scentis, P. Rutilii, A. Virginii familiaritate delector. Quoniam-
 que ita ratio comparata est vitæ naturæque nostræ, ut alia ætas oriatur ; maxime quidem optandum est, ut cum æqualibus possis, quibus cum tamquam è carceribus emissus sis, cum iisdem ad calcem, ut dicitur, pervenire. Sed quoniam res humanæ fragi-
 60 les caducæque sunt, semper aliqui anquirendi sunt, quos diligamus, & à quibus diligamur ; caritate enim benevolentiaque sublata, omnis est è vita sublata jucunditas. Mihi quidem Scipio, quamquam est subito ereptus, vivit tamen, semperque vivet : virtutem enim amavi illius viri, quæ extincta non est ; nec mihi
 65 soli versatur ante oculos, qui illam semper in manibus habui, sed etiam posteris erit clara, & insignis ; nemo umquam animo, aut spe majora suscipiet, qui sibi non illius memoriam atque imaginem proponendam putet. Equidem ex omnibus rebus, quas mihi aut fortuna aut natura tribuit, nihil habeo, quod cum ami-
 70 citia Scipionis possim comparare. In hac mihi de repub. consensus, in hac rerum privatarum consilium ; in eadem requies plena oblectationis fuit ; nunquam illum ne minima quidem re offendi, quod quidem senserim ; nihil audi-
 vi ex eo ipse, quod nollem ; una domus erat, idem victus, isque communis : neque solum
 75 militia, sed etiam peregrinationes, rusticationesque communes. Nam quid ego de studiis dicam cognoscendi semper aliquid atque discendi ? in quibus remoti ab oculis populi, omne otiosum tempus contrivimus ? Quarum rerum recordatio & memoria si una cum illo occidisset, desiderium conjunctissimi atque amantissimi
 80 viri ferre nullo modo possem ; sed nec illa extincta sunt, alunturque potius & augentur cogitatione & memoria mea : & si illis plane orbatus essem, magnum tamen afferret mihi ætas ipsa solatium : diutius enim jam in hoc desiderio esse non possum. Omnia autem brevia, tolerabilia esse debent, etiam si magna sint.
 85 Hæc habui de Amicitia quæ dicerem. Vos autem hortor, ut ita virtutem locetis, sine qua amicitia esse non potest, ut ea excepta, nihil amicitia præstabilius putetis.

HISTORIA Succincta

Rerum gestarum & Scriptorum

M. T. CICERONIS.

<i>Anni Urbis Cond.</i>	<i>Anni ante Ordinat. Julianam labentes.</i>	<i>Anni ætatis Tullii exacti.</i>	
647	62	—	M. Tullius Cicero Arpini natus iii. Non. Januar.
664	45	17	In Juris Civilis studio operam dedit Q. Mutio Scævola J. C.
665	44	18	Philonem Philosophum Academicum, qui, Mithridate eo tempore in Græciam exercitum mittente, Athenis Romam profugerat, in Philosophia audivit.
666	43	19	Apollonio Moloni Rhodio Rhetori in Oratoria operam dedit.
672	37	25	P. Quinctium oratione privatim defendit coram M. Tullio & Cn. Dolabella Coss.
673	36	26	Sext. Roscium Amerinum ad L. Syllam & Q. Pium Coss. publicè defendit.
674	35	27	Suscepta peregrinatione Asiatica, Athenis Antiochum Academicum in Philosophia 6 menses audivit.
675	34	28	Asia & Rhodo peragrata Romam rediit à Molone Rhodio laudatus.
678	31	31	Quæsturam petit; mox Sex. Peducæi Prætoris Siciliæ Quæstor.
684	25	37	Ædilis Curulis Verrem accusavit. Pro Fonteio & pro Cæcina dixit.
687	22	40	Prætor Urb. inter 8 primus, Orationes pro Lege Manilia & pro Cluentio habuit.
689	20	42	Filium Marcum ex Terentia uxore suscepit.
690	19	43	Consul factus Orationes 12 Consulares habuit, de L. Agraria 3. contra P. Servilium Rullum: pro C. Rabirio Perduellionis reo: pro Muræna: 4. in L. Catilinam, cujus Conjuratorem in Senatum detexit, fortiterque repressit: & tres alias, quæ perierunt. Et ab hoc tempore, usque ad extremum vitæ 16 libros Epistolarum ad Atticum scripsit.
691	18	44	Consulatu abiens, præter morem, publico juramento affirmavit, sua unius opera remp. & urbem esse salvam. Frater ejus Q. Tullius Prætor Urbanus.
692	17	45	Idem Q. Tullius Asiæ Prætor per triennium.
694	15	47	Valerium Flaccum Oratione defendit.
694	14	48	Clodii furoribus cedens in Macedoniam exsul abiit: & maximam rei familiaris jacturam fecit.
696	13	49	Romam honorificè ab exilio reductus Prid. Non. Septemb. Orationes post reditum in Senatu: ad Quirites: pro Domo: de Harusp. Responsis habuit.

697	12	50	Acta Clodiana rescidit. Tulliam filiam Crassipedi desponsavit. Orat. pro Sextio habuit, & interrogationem in Vatinius.
698	11	51	Scriptit libros 3. de Oratore: & 6. de Republica, qui interierunt. Orationem habuit in Pisonem.
699	10	52	Cn. Plancium ambitus reum defendit. Scriptit ad Lentulum longam illam Epistolam Lib. 1. Famil. itemque illas ad Trebatium. C. Rabirium Posthumum defendit.
700	9	53	Epistolas ad Curionem scripsit.
701	8	54	Orationem habuit pro T. Annio Milone.
702	7	55	Ariobarzanem juniorem Regem Cappadociæ restituit. Proconsul in provinciam Ciliciam profectus Parthos & Arabas ad Amanum Montem feliciter devicit, Imperator ab exercitu salutatus. Epistolæ primæ lib. 15. & Coelii ad Cic. lib. 8. & ad Cælium lib. 2. & ad Appium Pulchrum lib. 3. exaratae.
703	6	56	Filiam suam Tulliam viduam Dolabellæ desponsavit.
704	5	57	Proconsul Capuam atque oram Maritimam Campaniæ obtinuit: cum Cæsar Hispaniis occupatis Massiliam expugnasset, Epistol. lib. 7, 8, 9, 10. ad Atticum scripsit.
705	4	58	Dyrrhachii fuit cum prælium Pharsalicum inter Cæsarem & Pompeium committeretur.
706	3	59	Brundusii Cæsarem Victorem ex Ægypto reducem expectavit.
707	2	60	Ad Cæsarem Orationem habuit pro M. Marcello. Libros reliquos Oratorios scripsit: item illos de Finibus: Quæstiones Academicas & Tusculanas & de Natura Deorum. Epistolas scripsit ad Torquatum & Cæcinam. Cum Terentia divortium fecit.
708	1	61	Virginem nomine Publiliam uxorem duxit. Tulliam filiam amisit partu extinctam. Paulo post conjugem Publiliam dimisit. Orationes pro Ligario, & pro Rege Dejotaro habuit ad Cæsarem, qui sub id tempus anni formam ordinavit.
709	1	62	Post Cæsaris cædem Idibus Martiis factam libros de Divinat. & de Fato scripsit. Athenas ad filium Marcum navigaturus, ventoque adverso in Italiam rejectus, in itinere confecit Epistolas ad Atticum lib. 16. itemque Topica ad Trebatium: Romamque reversus 3 libros de Officiis, cum ante hos librum quoque de Senectute ad Atticum scripsisset.
710	2	63	Philippicas in M. Antonium dixit. Epistolas ad Plancium lib. 10. Famil. & ad D. Brutum lib. 2. & ad Cassium lib. 12. misit: sub finem anni à Cæsare Octavio fil. quem suis ante sententiis ornaverant, proscriptus: paulo post Antonii jussu per Popilius in fuga interfectus est.

INDEX

Rerum & Verborum quæ in No-
tis explicantur.

A.

A	Absolutionis litera	Pag. 10,	Addici	291
	Abolvere	309	Admissarius	283
Academici	Platonem & Aristotelem	16	Admurmuratio	48,265
secuti		177	Adolescentes Accusatores	244
Acarnania		297	Adolescentes ad aliquem deducti	217
Accedere		473	Adrianum mare	294
Accepti & expensi codex		425	Adsignare	470
Accius Varus		307	Advocatus	148,217,258
L. Accius		404	Ædes Nympharum	245,338
Accusatores idonei		5	Ædes Telluris	287
Achaia		4,296	Ædiles Pleb. & Curules	248
Acroama		203	Ædilitas	24
Actæ		496	Ætoli victi	161
Actio		468	Ætolia	293
Actio civilis		8	Affines	378
Actus		363	Africani sepulchrum	204
			Africanus	255
			Africanus minor	201
			Africanus minor mortuus in cubiculo inventus	310
			Agere	

I N D E X.

Agere quid	37	Appius aquam in urbem induxit	
Agrarii	130	228. Appiam viam munivit la-	
Agrinæ	294	pidibus	ibid.
Servilius Ahala	305	Appropinquare	104
Alauda	398	Aqua & igni interdicti	399
Albani tumuli	342	Aqua pluvia	155
Albutius	2	Aquila argentea	93, 105
Alea	200	M ⁱ Aquilius defensus	24
Alexander Magnus Poetis delectatus	205	Aquinum	455
Allienus	17	Aræ pro templis	97
Allobroges	105	Aratores	13
Alfium	329	Arbitria	477
Alveus	241	Arbor infelix	70
Ambitus & Ambitio	145	Arcae	331
Ambracia	294	Areopagus	305
Amisum	39	Aretini	171
Amphlochia	297	Aricia	328
Anagnia	456	Ariobarzanes	30
Ancharius	293	Aristarchus	285
Angiportus	333	Armamentarium	73
Anguste scribere	159	Arfinoe	294
Animi divini	209	Artes in Græcia primum floruerunt	194
Anio fons	79, 187	Asia libidinibus repleta	149
Annales	71	Aspirare	9, 473
Antesignanus	439	Asportare	12, 473
Antestari	336	Affiduitas	154
Antiochia	194	Astipulator	258
Antiochus	35	Astutus & ingratus	148
Antiochus superatus	55	Athamanes	297
Antonii filius obfes	387	Athamas	272
Antonii intercessio pestifera	430	Athenæ	296
Antonius à Cælia accusatus	220	Atheniensium <i>deponensia</i>	387
Antonius pro Pompeii M. filio con-		Atria templorum	330
cionatus est	391	Atrienfes	382
Antonius acta Cæsaris mutavit	395.	Atrius	207
Dolabella infensus 445. Diade-		Auctionariæ tabulæ	106
ma Cæsari imposuit 446. Plebem		Audientia	15
commovit 449. Patrum non re-		Augurum collegium	409
vocavit	452	Augusta auspicia	324
Antonius Magister Equitum	435	Aulæa	240
M. Antonius Orator	401	Aurelia via	93, 102
Apenninus mons	105, 314	Aurum Coronarium	293
Apertus	459	Auspicato	143
Apollinares ludi	404	Auspicatus locus	69
Apollonia	296	Avunculus	414
Apotheca	437		
Apparitor	444		
Appellare debitorem	438		
Appia via	56, 308		
Appius Clodius	227		

Bacchari

I N D E X.

B.

B Acchari	93
Baiæ aquæ	225
Baiæ lacus	229
Bambalio	408
Balneæ Xenia	238
Barbari	314
Barbaræ Gentes	356
Barbati	157
Benè Barbati	109
Barbati Romani	227
Basilicæ	181
Basilii monumentum	327
Basis	469
Bella Cæsaris	354
Bellicum canere	160
Bellum	377
Bellum Africanum 43. Civile	<i>ibid.</i>
Italicum 292. Hispaniense 99.	
Iustum 99. Mistum	<i>ibid.</i>
Navale 44. Transalpinum 43.	
Turpe, vetus	45
Bercea	293
M. Bibulus	417
Bithynia	30
Bœotii	291
Bona Dea	113
Bosphorani	32
Bosphorus	163
Braccata Gallia	275
Brachium cohibere	217
T. Brochus	374
Brundisium	46, 174, 390, 434
Brutus Gallæcius	207
Brutorum familia	418
D. Brutus in secundis Cæsaris hæ-	
redibus	461
Bulienfes	297
Bustuarius	259
Bustum	253, 389
Byzantii	291

C.

C Condemnationis litera	10, 309
Cæcilius Poeta	473
Cæsar unde	229
Cæsar benigne Ciceronem tractat	368
252. Galliam obtinet	417
Cæsaris acta servanda 394. Gesta	
364. Prælia	354
Cæsetius	382
Caia cur novæ nuptæ vocatæ	158
Cajeta	46
Cajus seu Dominus	368
Calare	144
Calatinus	255
Calcitrare	229
Calphurnii	275
Calumniæ	338
Camillus patriæ subvenit	231
Camillus quater triumphavit	278
Campanus ager	453
Campus Martius	69, 128
Candidati	234, 276
Capitis periculum subire	233
Capitolii incensio	117
Capsa	18
Capuanorum decretum	323
Carbo Tribunus	304
Carcer	111
Carmen	70
Carthaginienfium potentia	55
Carthago	140
Casilinum	454
Cassii dictum	317
Cassinum	425, 455
Castoris templum	254, 311
Castum quid	69
Catamilus	442
Catilinæ domestica turpitudine	88
Catilinæ responsum 272. Mores	
	217, 218
Catilinæ consilium à Fulvia evalga-	
tum	85
Cato Major	205
M. Cato	201
M. Cato accusat Servium	23
Cato	

I N D E X.

Cato Clidromum occupat	161	Claves dare	438
Cato Romam redit ut Metello se opponat	186	Claustrum	152
M. Porcii Catonis de se dictum	152	Clausula	241
Cato Uticensis	314	Clausum mare	55
Causa idonea	4	Cientes	141, 180
Causam dicere	217	Clivus Capitolinus	414
Cella	13	Clodia Clytæmnestra dicta, &c.	237, 8. Quadrantaria Poetria 239
Cenfores	5, 253	Clodia Vestalis	228
Census quinto quoque anno	198	Clodiorum ornamenta	227
Centauri	260	P. Clodius occisus	479
Centuriæ equitum	183	Cœlimontana porta	276
Centuriatus	48	De Cœlo servare	444
Centuriones	302, 355, 397	Coemptiones in Matrimonio	158
Cera legitima & infamis	11	Cœnæ antelucanæ	109
Certare cum usuris fructibus	107	Cognitor	6, 472
Certum nomen	226	Cohortes	302, 355
Cerussa	262	Collegia	253
Chaldæi	156	Colonia	274
Charonitæ	399	Colophon	46, 203
Charybdis	436	Columna Cæsaris dejecta	489
Cherronesus	291	Columna Mœnia	18
Chios	203	Commisitationes	103, 228
Chirographa	453	Comitia	304
Chirographum	396	Comitia centuriata	267, 397
Cicero contra ambitum dixit	179.	Comitia centuriata & tributa, &c.	29, 69, 143
Cur novum hominem se dixit	152.	Comitiales dies	212
Agrariam legem sustulit	250.	Comitiolorum dilatio	28
Jurare prohibitus à Trib.	Pleb. 251.	Comitium	74
Præter formam jura-	vit 476.	Commeatus	55, 355
Semper pacis suasor	358, 380, 423.	Commentarii	388
de Pompeii victo-	ria nunquam bene ominatus	Commentarioli	396
est 359.	Cur secutus sit Pom-	Communis	494
peium	358	Conchylia	437
Cicero, Pater Patriæ 251.	Impe-	Conchyliorum luxuria prohibita	283
rator 272.	Augur 445.	Concionatores	133
Joco-	sus 424.	Concordiæ ædes	123
Non nimis in compu-	tando subtilis	Concordiæ templum	461
476		Conquisitores	335, 486
Ciceronis studia	192	Conscientiæ vis	126
Cilicia	4	Confidius	370
Cinna	457	Consobrinus	374
Circæum poculum	21	Consul vitiosus	445
Circumscriptor	102	Consularia insignia	260
Circus maximus	334	Consules fugati	431
Cisium	442	Consulibus in provincias ituris omnia fausta omnes precabantur	265
Citheris	433	Con-	
Civica Corona	251		

I N D E X.

Controverfia	369	Decoſtores	101
Controverſum juſ	159	Decoquere	427
Contubernales	243, 378	Decrepitus ſenex	230
Conventus	379	Decuriones	215
Convitium	199, 215	Deductio	13, 474
Corduba	207	Deferre nomen	6, 236
Corfidius	282	Dejotarus Rex	450
Cornelii	117	Delos	56
Cornicum oculos configere	158	Delubra	3, 114, 129, 139
Cotta	413	Denſeleti	290
Cotta Orator mortuus ante diem		Denticula colluſor Antonii	432
Triumphii	280	Deportare	12, 473
Cotys	290	Derivari crimen	316
L. Craſſus	280	Deſcendere ad judicium	213
M. Craſſus	413	Deſignatores	470
M. Craſſus Cœlium defendit	220	Deſperati ſenes	101
Craſſus Orator	170	Deſultorius	174
Cretenſes à Lycurgo inſtituti	183	Diadema	446
Crotala	259	Dicere quid	27
Cubile & lectus	128	Dicis cauſa	158
Cubilia	283	Dictator unde	388
Cupa	<i>ibid.</i>	Dictator in municipiis	315
Curia	129, 215	Dide ac diſſice	230
Curia incenſio	308	Didius	152
Curio familiaris Antonii	409	Diem dicere	43
Curio interfectus	412	De Die in Diem vivere	447
Curius Dentatus ter triumphavit	152	Dies Feſti, profeſti, faſti, neſaſti	112
Curius de Samnitibus triumphavit	231	Difficultates	5
Curules Magiſtratus	129	Dignitas	496
Cuſtodes	18, 267	Dimicatio Capitis	147
Cydnus fluv.	419	Diminutum Caput	264
Cymba	259	Dimiſſio quadruplex	294
Cyrus Architectus	326	Dio Legatus	223
Cyzicum	38, 162	Diogenes Cynicus	184
		Diplomata	293
		Diriberi	296
		Diribitores	267
		Diſcedere de via	230
		Diſceptator	228
		Diſertus	16
		Diſſerere	<i>ibid.</i>
		Diſſidium	377
		Diverſorium	455
		Divinatio	472
		Diviſores	173
		Doctrina puerilis	233
		Dolopes	294
		Cn. Domitius 419. Syllam accuſa-	23
		vit	L. Do-

D.

DEcempeda 338
Decius Magius 261
C. Decianus 76
Decimæ 36

I N D E X.

L. Domitii constantia	485
Dona Militaria	149
Drusus	196, 310
Duumviri	66
Dux sententiæ	394
Dyrhachium	290, 296

E.

E Brii, ebriosi	103
Ecbatana	33
Ediitii Judices	170
Effrenatus	81
Eludere	16, 81
Ementiri auspicia	447
Emptus de lapide	267
Encyclopædia Artium	193
Ennius Poeta	160, 204
Epicureorum dogmata	282
Epicurus	297
Epirus	<i>ibid.</i>
Epulones	452
Equitius	73
Equo merere	398
Equuleus	330
Equus Trojanus	185, 241, 421
Ergastulum	73
Erycina Venus	20
Eryx	<i>ibid.</i>
Esculentum	435
Esquilina porta	276
Esquilinus campus	470
Esledum	433
Et Interrogativum	70
Etruria	327
Evocator	94
Euripus	164
Exeubia	365
Exercitus 3 Rom. interfecti	431
Excusare	502, 506
Eximius	19
Existimatio	214
Ex Memoria	119
Exoletus	329
Expedire	16
Experiri jus	222
Exsequia	319, 343
Extrema Reip. tempora	66
Extremis digitis attingere	225

Exturbare	169
-----------	-----

F.

F Abia Vestalis	117
Fabius Maximus	52, 255
Fabius Max. Africanum	funebri
oratione laudavit	184
Fabritius aurum recusavit	231
Fabricius triumphavit	278
Faces olim Metaphoricè	420
Faces ab occidente	122
Facere	190
Facilitas	50
Fæsulæ	107
Fæsulani	171
Falcarii	86
Familiares	312
Fana	6
Fanum Cumanum	40
Fasces laureati	372
Fasti	447
Fasti dies	150
Fastigium	458
Fata	406
Fata Sibyllina	417
Fatum	103
Fauces fati	104
Fausta uxor Milonis	315
Fercula	477
Ferramentum	118
Fidenæ	465
Fides	222, 303, 362
Figulus	413
Filius-familias tabulas non conficit	
	219
Fines officiorum	178
Fines regendi	155
L. Flaccus	77, 275
Flamen	458
Flamen unde	314
Flaminius Philippum vicit	161, 276
C. Flavius jus civile pervulgavit	
	156
Foci	439, 441
Focus	139
Fœdera ferire	228
Fœderati	298
Fortu. i.e. rota	477
Forum	

I N D E X.

Forum Aurelium	93
Fraudem suscipere	270
Fretum	164
Frumentum Prætori datum	474
Fucata	157
Fugitivus occisus qui se Marii filium fingebat	389
Fulvia uxor Clodii	315,412
Fulvia conjux Antonii	459
M. Fulvius	84
Fundus	328
Funeris arbitria	260,477
Funus qui ducebat, in jus vocari non potuit	68
Furciferi	356
Furiosus	308
L. Furius	301
Furunculus	282

G.

GAbinius bis in judicium vocatus 198. libidinibus infamis 250. à Ptolemæo corruptus

273
Galba 74 — ostensis liberis liberatus

Gallia Cisalpina	47
Gallicæ	441
Ganeæ	255
Ganeo	102
Gentes fortissimæ	354
Germanitas	382
Gladiator	95,102
Gladiator confectus	109
Glaucia	73
Gracchi	83
Gracchi occisi	308
Tib. Gracchus	130
Græca lingua ubique in usu	202
Græci comites	315,329
Græcia Magna	198
Gratia populi in Ciceronem	407
Gratiosa provincia	153
Gratiosus	147,222,502
Gratulatio	133

Gratulationes Cæsari decreta	357
Gurgustium	255
Gymnasium	466
Gynæceum	451

H.

H ærerere ad metas	244
Ex Hara productus	268
Haruspices & eorum responsa	117
Hastas abjicere	168
Helena	432
Heluo	436
Heraclea	196
Hetrusci haruspices	122
Hiberna	49
Hippia	435
Hispaniæ duæ	47
Homeri patria	203
Honorarium frumentum	291
Honores, i. e. Magistratus	29
Honos Ciceroni habitus	407
Hora tertia	180
Horæ Romanorum	315,442
Horatii	304
Hortensius	413
Hortensius Rex fori II. Asiaticæ dictionis studiosus	54
Hospitii jus.	195

J.

J aniculum	338
Ibi	157
Idiotæ	280
Idonei	6
Ilias	206
Illyricum mare	47
Imaginum usus in funeribus	319
Imagines Nobilitatem commenda- bant	248
Impedimenta	315
Imperator qui	355
Impe-	

INDEX.

Imperatores	31	Julia Lentuli uxor	135
Imperatores ante Cæsarem	354	Juno Sospita	190
Imperatores ab exercitu nominabantur	372	Jupiter	66
Imperium	268	Jupiter Stator	87,436
Imperium justum	380	Jupiter Urius	290
In ante diem	85	Juramentum Magistratum deponentium	251
Incestum stuprum Clodii	307	Jurati Judices	67
Incommoda	5	Jurati testes	214,222
Increpuit	155	Jure manu conferere	157
Index	474	Jurisconsultorum professio bipartita	159
Induere	494	Jus & Justitia	467
Infestus	217	Jus civile à Flavio pervulgatum	156
Ingenui	137	Jus controversum	159
Inquilinus	455	Jus Prætorium	408
Inquisitio Candidati	168	Jus privatum	8
Insignia victoriæ	32		
Instare	103		
Institutum	143		
Instrumentum	319		
Insulæ	200		
Integer vitæ	185		
Integri	6		
Integrum	369		
Integrum caput	264		
Intendere seu intentare	321		
Interamna	326,455		
Intereedendi jus	57		
Intercisi dies	212		
Intiores nationes	60,490		
Intervertere	443		
Irrogatio	68		
Isauricus	61		
Istuc	12		
Ithyraei	416		
Juba Cæsari infensus	379		
Judex & Arbiter	159		
Judices ex decuria assumebantur	167		
Judices Manipulares	398		
Judicia	5		
Judicia publica	71		
Judicia Senatoribus communicata			
Equitibus & Trib. ærariis	173		
Judicium	214		
Judicium dare	475		
Judicium de Milone novum	301		
Jugerum	426		

I N D E X.

Leges de iudiciis	472	Ludus	42
Leges 12 tabularum	205	Ludus Gladiatorius	102
Legio	434	Lupercalia	446
Legitimum	314	Luperci	224
Legum æra	122	Lutius à Trebonio occisus	306
Lenocinium	18	Lustra	232, 410
P. Lentulus	24, 136	Lutatius Catulus.	413
Cn. Lentulus	16		
Lentulus Spinther	274	M.	
Lentulus Spinther Ptolemæum re-			
stituire noluit	<i>ibid.</i>	M Acer	67
Leontinus ager	453	M Maciare	94
Leontium	426	Mæandri	275
Leptidus cum Catulo pugnat	127	Magistratus Sacrosancti	110
Leptines	467	Magistratum ætas	220
Leucopetra	391	Maledictum	150
LEX Ælia & Fufia 253. Agraria		Malleoli	96, 333
250. de Alea 432. de Ambitu 146.		Mancipes	13, 474
Cæsaris de provinciis 457. Cal-		Mancipi esse	145
purnia 169. Catuli de vi publica		Mancus	313
212. Cinnia 28. Cornelia Majesta-		Mandare se	91
tis 274. Cornelia de ficiariis 306.		Mandare honores	183
Domitia de sacerdotiis 221. Fa-		Manes	257
bia 68, 181. Julia 397. Julia de		Manicatae tunicae	109
pecuniis 274. Judiciaria 295		Manipulus	398
LEX Manilia 170. Papia 198.		Manliana seditio	312
Plautia 212. Plotia 320. Pompeia		Manlii scelus	402
397. Portia 66. De Pecuniis repe-		M. Manlius	447
tundis 8. Roscia 427. Sempronius		Manubiae	207
134. Silani & Carbonis 196. So-		Manumitti	350
cialis 8. Syllæ 250. Titia 153.		Manupretium	277
Villia de ætate Magistratum 220		Marcellinus	97
Liberi populi	298	Marcellus quinquies Cef.	52, 271
Liberta	20	Marcellus quater triumphavit	278
Libertatis templum	330	Marcellus Cæsarem offendit	353
Libertini	137, 408	Marcellus Orator naufragio periit	271
Ligarius Quæstor Urbanus	383	Marcellorum Nobilitas	355
Lilybæus	15	Marcelli 3. novies Coss.	477
Limen sanctum	437	Q. Marcius	276
Lintres	339	Marcus Ciceronis filius	130
Litis æstimatio	167	Maritimum bellum	35
Locrenses	198	Marius	77, 84, 140, 152, 270
Locri	297	Marius septies Cos. &c. 52. Jugur-	
Luci	67, 343	tham vicit. 58. Pater patriæ	77
Luctus Senatus propter Ciceronis ex-		Marii responso	58
filium	257	Marius alienus à poetis	203
Luculli	195, 413	Masilia	105
Ludi Apollinares	421	Masilienfes	450
Ludi Compitalitii	252	Materfamilias & Matrona	326
Ludi fanebres	343	Matronæ non a trectandæ	222
Ludimagister	42	Medea	39, 221

P p

Medio-

I N D E X.

Mediolanum	280
Medius fidius	339
Sp. Melius	337, 447
Memmius occifus	131
Meritorius puer	455
Metelli Plebei	227
L. Metellus Dalmaticus	74
Q. Metellus Nepos	<i>ibid.</i>
Metellus Cretenses vicit	47
Metellus cur Ciceroni infensus	267
Metelli exilium	259
Metellus Macedonicus	279
Metellus Numidicus	196
Mihi	100
Milo condemnatus	486
Milonis & Clodii inimicitie	476
Milvius Pons	116
Mimus	244
Minucia Porticus	446
Misenum	46
Miser, Miserandus	134
Mithridates à Lucullo relictus	29.
in tota Asia Romanos interfecit	
32. in Cappadociam venit	39
Mithridatis potentia	29. Copiæ 38
Monumenta Cæfari pofita	364
Monumentum	311, 357, 416
Mors immatura	130
Mos	143
Mulcta	68, 394
Mulieres in perpetua tutela	158
Mulieres non poterant manumittere	
	242
L. Mummius	257
Munatius Plancus	356
Munera	364
Municipales	433
Municipes	215, 391
Municipes jus fuffragiorum habebant	
	179
Municipia	132, 197, 270
Municipium	274
Muræna pater quid in Prætura gessit	151
Muri mania	87
Q. Mutius	20
N	
N. L. id est, non Liquef. i. o. 473	
Narbo Martius	422, 441
N. Nanca	305

Nationes	399
Nationes fingulæ fuos Patronos habebant	456
L. Natta	182
Naviculatores	33
Navis pro familia	76
Naupaetum	294
Neapolis	223
Nebulo	440
Neceffitas Naturæ	132
Neceffitudo	21
Negotiatores Romani in Asia	37
Nepos	102
Nequam	442
Nexus	145
Nicomedes Bithyniæ Rex	30
Nomenclator	185
Nomen deferre	6
Non modo pro non modo non	496
Norma	145
Numantia	140
Numen	66
Nummatio	460

O.

O Bligurire	103
Obsidere stuprum	93
Oondes	130
Obfolescere	231
Obftrepi	356
Occurfationes	348
Ocracula	333
Octavii	74, 196
Octavium familia	465
Cn. Octavius	124
Offenfio	25
Officium neceffitudinis	7
Omen Prærogativum	165
L. Opimius	83, 296, 305
Opinari	177
Opis ædes	422
Ops	396
Orare	3, 477
Ordines ducere	397
Orefles	272
Ornamenta fuma	54
Ornamenta vetera	25
Oftia	46
Oftienfis provincia	153
L. Otho	160
	P.

I N D E X.

P.

P Acis ornamenta	160	Piso Frugi	248
Palatina Medea	221	Pupius Piso de Hispanis triumphavit	280
Palatium	82	Pisonum familia illustris	243
Palladium	318	Placentia	274
Paludamentum	265	L. Plancus	442
Paludati in provincias ibant	265	Plato tres animæ partes esse ceniuit	209
Pamphylia	4,47	Platoris venæ incisæ	478
C. Panfa	369	Plebis secessiones	151
Papirius interfectus	311,485	Plebs & Populus	144
Parentare	394	Plotius	204
Parere, Parturire	461	Poëtæ sancti	202
Parricida	95,102	Poëtæ à Romanis neglecti	195
Parricidii reus	376	Polliceri & promittere	222
Partim	273	Pompeii continen i. 49. facilitas	485
T. Patinas	325	48, 50. felicitas 52. temperan-	
Patres Conscripti	352	tia 49. Auctoritas in bello 50	
Patricii	151	Pompeius, imperator à Sylla saluta-	
Patroni	262	tus 43. ter triumphavit, <i>ibid.</i> Mag-	
Patroni Sicularum qui	3	nus, <i>ibid.</i> varia bella consecit 43.	
Patruelles	238	44, 45. Urbes varias cepit 45. de	
Patruus	224,414	Ciceronis reditu retulit 263. Juli-	
L. Paulus	313	am duxit 417. Milonem timebat	
L. Paulus de Macedonia triumphavit	269		485
Peculatus	67,166	Pompeii causa melior	359
Pelion Mons	221	Pompeio statua posita	403
Pellium nomine	478	Populi de Pompeio judicia	51
Penates	139,437	Pompeius Strabo fulmine ictus	42
Penula	315,328	Pontificia Comitia	221
Percellere	99	Popa	334
Perduelles	68,321	Popina	438
Perendinus dies	159	Popularis	69
Perfidiosus	20	Populi potentissimi	354
Peristromata	437	Portoria	36
Perrhæbia	297	Portorium	292
Perfes superatus	55,161	Postulatio	376
Petitiones	16,89,474	Potiri rerum & rebus	107
Phalaridis Taurus	270	Prædes	440
Phalaris	285	Prædones	261
Pharsalus	373	Præfecti varii	355
Phiditia	183	Præfectura	75, 275
Philippus	35	Præfecturæ	433
Phocii	297	Præfectus Fabrum	182
Picenus ager	75,101	Præfica	343
Pignus	393	Præjudicium	7,304
Pilum	268,333	Præneste	86
L. Piso	22,392	Prærogativa	354
Piso Crassipes gener Ciceronis	254	Prærogativæ	414
		Præsepia	270
		Præter naturam & fatum	392

I N D E X.

Prætexta	252
Prætextati	100, 149
Prætextatus	195, 427
Prætor primus	28
Prætores plures	ibid.
Prætoria Cohors	109
Prævaricatio	223
Prævaricator	20, 261, 418
Primoribus labris gustare	225
Princeps	17
Princeps Senatus	24, 119
Princeps sententiæ	267
Privatus	83
Proconſules	59, 243
Proluſio	474
Promulgare legem	267
Promulgatio	399, 410, 457
Propola	283
Protervitas	225
Provincia	30
Provincia tacita	153
Provinciæ à Senatu datæ	48
Pſeudophilippus	161
Ptolemæus Rex	221, 273
Pubes	78
Publicani	30, 177, 269
Pueritia præceps	213
Pulvinar	458
Pulvinaria	124, 337
Puncta	182
Punio & Punior	309
Papara qui utebantur	101
Porpuratus Gabinus	134
Puſio	220
Puteoli	215, 456
Pyrrii pax	228, 393
Pyrrius Rex	392
Pyxis	258

Q.

Quadrans, Quadrantia	239
Quadruplatores	11, 473
Quæſtio	304
Quæſtio peculatus	166
Quæſtor Urbanus	383
Quæſtores	248, 429
Quæſtura primus Magiſtratus	59, 153
Quintus Pompeius	152
Quirites	27, 64
Quiriſium juſ	157

R.

R. Eate	116
Receptator locus	327
Recipere	11
Recuperatores	20
Redemptor	469
Redimere veſtigalia	37
Referre ad Senatum	91
Reges clariffimi	354
Regia	322
M. Regulus	270
Regum Commentarii	71
Religio	197
Religiones	342, 400
Religiones inexpiabiles	394
Religioſa loca	67
Remittere	17
Reptentinus hæres	435
Repetundæ pecuniæ	6
Reprimere, comprimere	95
Requirere	475
Res novæ	320
Res ſacra	60
Res ſuas ſibi habere	438
Reſiſtere gratiæ	178
Reſpuere	218
Reus domi nemo fiebat	129
Reſiſtere gratiæ	178
Reſpuere	218
Reus domi nemo fiebat	129
Rex fori Hortenſius	11
Rheda	433
Rhegium	391
Rhetor	426
Rhodii maris imperium diu tenuerunt	55
Rogare	3, 477
Rogatio	309
Rogatores	267
Romani Carthaginienſibus imperium maris ademerunt	56
Romanorum gloria militaris	31
Romulus Diis aſcriptus	114
Romulus Senatum inſtituit	260
Rofcius Comædus	202
Roftra	27, 56, 437
Rudem accipere	440
Rudizæ	205
Rutilius damnatus	296

I N D E X.

S Acer Prætor	3
Sacræ res	60
Sacrarium	93
Sacrarium Reipub.	188
Sacrofanctum quid	106
Sagum	276
Salaminii	203
Salinæ	36
Salinator	150
Salubritas	160
Samia vasa	184
Samos	46
Samothracia	293
Sanctum quid	41
Saturnalia	117
Saturninus occisus	77
C. Sausseius	73
Saxa Rubra	442
Scabellum	240
Scævola	74
M. Æmilius Scaurus	74, 152
Scelerati Cives Magistratu se abdicabant	120
Scena competitrix	167
Scholæ quid	282
Scipio Africanus	52, 139
Scipio Æmilianus Consul factus extra legem 51. Carthaginem & Numantiam evertit 175. Missus est in Provincias legum Arbiter 178	
Scipiones septem triumpharunt	278
Scortum	455
Scribæ	137
Scribere angusto	159
De Scripto agi	<i>ibid.</i>
Scriptura	36
Scurræ	150
Scythia	258
Secessio	377
Sector	424, 436
Secures duodecim	46
Secures	105
Seductio testium	171
Sella	138
Sella aurea	446
Sella Curulis	129
Semihora	67
Seminarium	109

Semiplacentinus	255
Senatorius Ordo	215
Senatum habendi quibus jus erat	57
Senatus semper in loco sacro	136
Sententiæ ferendæ ratio	10
Sententiam dividere	484
Seplasia	261
Septemviri	452
Sepulchra	470
Sepulchrum sanctum	468
Sequester	226
Sequestres	219
Serranus	74
Sertorius interfectus	33
Servi agrestes	314
Servis nomina nationum imponebantur	247
P. Servilii victoria de Piratis	61
Sestertia	9
Sevocare	422
Sextilis	390
Sextus Clodius	319
Sica	89
Sicarii	420
Sicilia horreum Reip.	47
Siculi acuti	12
Sidicinum	456
Signa & tabulas Imperatores sibi assumebant	50
Signum dedit	323
Silanus contra Hispanos missus	276
Sinope	39
Sisapo	428
Socii	5, 298, 339, 370
Socii quo honore habiti	34
Sodales	91, 103, 174, 224
Solæ	255
Solia	283
Solitudo	65
Sordidus, fordidatus	298
Sortis Religio	17
Spartus	333
Spectata fides	6
Spectio	444
Speculæ	185
Speculator	52, 475
Sponsio	276
Spurius occisus	305
Stabula	438
Statuarum usus immodicus	50
Stipendiarii	5, 298
Stipend-	

I N D E X.

Stipendium	217	Tenedos	162
Stoici	231	Terræ motus	122
Stoicorum dogmata	176	Tertium & Tertio Kal.	85
Stola	427	Testamentorum subjector	102
Stratum	294	Testamenti septem testes adhiberi	327
Subscriptores	17, 177, 475	solebant	457
Subseciva opera	416	Testamentum	171
Subsellia	241	Testificationes	339
Suffragii jus Senatores non habebant	60	Tetrarchæ	450
Suffragiorum confusio	170	Tetrarchia	58
Sulpitiorum familia antiqua	151	Teutones à Mario victi	293
Sulpitius	388	Tharsus	281
Sulpitius oppressus	124	Themista	203
P. Sulpitius Norbanum accusavit	4	Themistocles	206
Summum bonum	360	Theophanes, Mytilenæus	290
Summum auxilium	65	Thessalonica	343
Supercilia	248	Tibiarum usus in funeribus	157
Supplicatio	120, 270, 393	Tibicines Latini	163
Suscipere	11	Tigranes	29
Sylla Dictator	457	Tigranis potentia	Lucullus
Syllæ tres statuæ erectæ	469	Tigranocertam occupat	38, 40
Sylla & Marius	24	sex. Titius	76
Symphonia	229	Toga	111, 427
Symphoniaci Pueri	20	Togatus	396
Syngrapha	451	Togatus hostis	430
Syracusæ	390	Tonfi esse quando Romani cceperunt	248
Syri servi	476	Toreuma	282
T.		Torquatus	287
T Aberna	138	Tortor	330
Tabernæ	182	Transalpini	115
Tabescere	102	Transfigere	16
Tabulæ accepti & expensi	219	Trebellius contra Manlium intercessit	154
Tabulæ auctionariæ	106	Trebonius	419, 422
Tabulæ publicæ	197	Tribules	180
Tabularium incensum	67, 197	Tribuni Aerarii	77, 137
Tandem	98	Tribuni Pleb. Senatus decreta examina bant	59
Tarentini	195	Triumphis intercedere poterant	228
Tarquinius Priscus filiam prætextâ donavit	19	Tribunitia potestas	5
Taureas Jubellius	261	Tribunitia potestas Sacrosancta	431
Telum in Comitium ferre nefas	89	Tribunus Plebis Magistratus	78
Temeritas	356	Tribus unde	314
Tempestates	53	Triclinia	241, 438
Tempestiva Convivia	200, 250	Triumphalis porta	276
Templa	114, 129	Triumphantium currus	279
Templum pro Curia & Foro	62	Triumphus iustus	271
Tempora	28	Tropæa	294
Tempus	4, 495	Q. Tubero Orator	369
		Tubero	

I N D E X.

Tubero publicum convivium fecit	184	Venire	408
Tuberones doctrina excellentes	373	Verecundia	52
Tuberonum genus	374	Vereor ut	502
Tullia Ciceronis filia	130	Vero	494
L. Tullius Cimber	419	Versuram facere	220
Tumultus & Bellum	115	Vestales	129
Tunicati adolescentes	217	Vestibulum	239, 339, 437
Turma	356	E. Veltigio	20
Tu te collige	14	Veterani quando stipendia confecisse	
V.		censebantur	41
V Adimonia	108	Victores in bellis civilibus	348
Vadimonium deferere	101	Vigilia tertia	116
Valerius jurisconsultus	390	Vindiciæ	339
M. Varro	454	Vindicta	72
Vasarii nomine	291, 478	Virilis toga	216
Vates	129	Virtus	356
Vestigalia	31	Virtutes	201
Vestigalium genera	36	Vitricus	414
Veiens	465	Umbri	167
Velia	392	Unde petebatur	157
Velle sua causa	9	Unguenta	225
Veneficus	102	Voluptates non possunt esse cum	
Veneri	20	studio eloquentiæ	233
		Utica	370
		Vulturius	259

F I N I S.

X F O N I

Catalogus Librorum, qui prostant venales apud D. Midwinter, W. Innys & R. Manby, R. Ware, C. Rivington, A. Ward, J. & P. Knapton, T. Longman, J. Clarke (Duck-Lane) J. Clark (Royal-Exchange) S. Birt, R. Hett, C. Hitch, W. Parker, E. Wicksteed, J. Wood & C. Woodward, & C. Bathurst.

M. Benj. Hederici Lexicon Manuale Græcum, omnibus sui generis Lexicis, quæ quidem exstant, longe locupletius: *Prius quidem* in tres Partes, videlicet Hermeneuticam, Analyticam, & Syntheticam ea ratione divisum; ut prima Vocum Græcarum ordine alphabetico se excipientium interpretationem Latinam; altera Difficiliorum ex iisdem, quæ in scriptoribus cum aliis, tum iis præcipue occurrunt, qui Juventuti in Scholis prælegi solent, Resolutionem Grammaticam; tertia Vocum Phrasiumque Latinarum, quæ in primis e re Græce quidpiam reddituris esse possunt, Interpretationem Græcam exhiberet: *Nunc autem* duæ priores Partes conjunctim discendum gratia uno conspectu exhibentur. Recensitum et plurimum auctum a SAM. PATRICK, A. M. et Scholæ Carthusianæ Subpræceptore. Editio altera, priori sexcentis fere vocabulis Græcis, vix apud alia Lexica occurrentibus, auctior.

Horatius

Iustinus

Cæsar

Eutropius

Lucius Florus

Ovidii Epistolæ

Plinii Panegyricus

Terentius

Juvenalis

Sallustius

Ciceronis Orationes selectæ, 12mo.

Gregorii Nomenclatura.

Homeri Iliados Lib. primus, Sylvani. 8vo.

Poetæ Minores Græc. & Lat. 8vo.

Ovid. Fastorum, Var. 8vo.

Dionysius de Situ Orbis, per Wells, Gr. Lat. 8vo.

——— Halicarn. de Structura Orationis. 8vo.

Epicteti Enchiridion Lat. Vers. adumb. per Ivie. 8vo.

Novus Græcorum Epigram. & Poemat. Delectus, Gr. Lat. per Tho. Johnson. 8vo.

Luciani Dialogi selecti, Gr. Lat. per Ed. Leedes. 8vo.

Leusdeni Compendium Græc. Novi Testamenti. 8vo.

Historiarum Fabellarumque Delectus, cum Not. & Vers. Gr. Lat. 8vo.

Schickardi Horologium Ebræum, Heb. Lat. 8vo.

Epigrammatum Delectus ex Poëtis tum Vet. tum Recent. 12mo.

Decerpta ex Ovidio, Tibullo, Propertio, & Pedone, Edit. tertia. 8vo.

Musarum Anglicanarum Analecta. 2-Vol. 8vo.

Shorter Examples to Lilly's Grammar-Rules. by W. Willymot. 8vo.

Nouns and Verbs English and Latin, for the Use of Eton-School. 8vo.

English Particles design'd for Latin Exercises, by W. Willymot. 8vo.

Castilio de Curiali sive Aulico ex Recens. S. Drake. 8vo.